

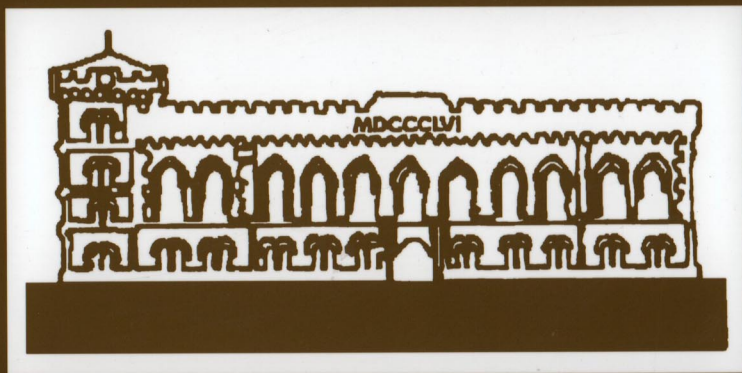
**MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA**

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

**IX
2001**

**Editura MIRTON Timișoara
2002**

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE

IX

2001

ISBN 973-585-809-6

ISSN 1221-678X

M U Z E U L B A N A T U L U I
T I M I Ş O A R A

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

**ARHEOLOGIE – ISTORIE
IX**

2001

EDITURA MIRTON
Timișoara
2002

Colegiul de redacție:

Dr. Octavian Dogariu, *director al Muzeului Banatului*

Tatiana Bădescu, *director adjunct al Muzeului Banatului*

Florin Medeleț, *redactor șef, responsabil de număr*

Valentin Cedică, Dan Leopold Ciobotaru, *secretari de redacție*

Nicoleta Demian, Vasile Dudaș, Mircea Mare, Daniela Micu, Vasile Râmneanțu,

Petru Rogozea, *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872-1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928-1931

Tibiscus, 1971-1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara

Please send any mail to Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 1900 Timișoara

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 1900 Timișoara

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 1900 Timișoara

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Tehnoredactare computerizată: Ladislau Szalai

Tiparul executat la

Imprimeria

MIRTON

Timișoara, str. Samuil Micu nr. 7; tel./Fax: 0256-208924; tel.: 0256-225684
E-mail: mirton@mail.dnttm.ro; www.mirton.ro

*VOLUMUL ESTE DEDICAT
ANIVERSĂRII A 130 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA
MUZEULUI BANATULUI DIN TIMIȘOARA*

CUPRINS

SOMMAIRE

INHALT

CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

GEORGETA EL SUSI, Cercetări arheozoologice preliminare în situri Starčevo-Criș timpurii din Câmpia Banatului. Fauna de la Foeni-Gaz și Dudeștii Vechi (jud. Timiș) <i>Archaeozoological researches in Starčevo-Criș sites of the Banat plain. Fauna from Foeni-Gaz and Dudeștii Vechi (Timiș County)</i>	15
CLAUDIA BĂDESCU, IONUȚ BĂLTEAN, Studiu preliminar asupra industriei litice din așezarea neolitică de la Balta Sărată. Campaniile 1999-2000 <i>Étude préliminaire sur l'industrie lithique d'établissement néolithique de Balta Sărată. Les Campagnes 1999-2000</i>	41
DANIELA GURGU, Considerații asupra unui nou punct arheologic de la Ruginosu <i>A new archeological site from Ruginosu (Caraș-Severin County)</i>	53
ADRIAN SABIN LUCA, Daten Bezüglich der "Statuette aus Liubcova II" Kreis Karasch-Sewerin <i>Date despre statueta de la "Liubcova II" județul Caraș-Severin</i>	61
FLORENTINA MARȚIȘ, Reprezentări de zeități pe ceramica neolitică <i>Representation of deities on Neolithic ceramics</i>	73
MARIUS MOGA, BOGDAN BOCHIȘ, Ceramica Tiszapolgár de la Românești – Peștera cu apă (com. Curtea, jud. Timiș). Săpături – Marius Moga, 1948 <i>The Tiszapolgár pottery from Românești – Peștera cu apă. Excavation – Marius Moga, 1948</i>	83
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, Un topor eneolitic de cupru găsit la Semlac (jud. Arad) <i>Une hache énéolithique en cuivre découvert à Semlac (Dép. de Arad)</i>	95

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, RAOUL M. ȘEPTILICI, A second flange-hilted cutting sword from Moșnița Veche <i>O a doua spadă din bronz de la Moșnița Veche (județul Timiș)</i>	109
AUREL RUSTOIU, Un suport de vas roman din cetatea dacică de la Divici (jud. Caraș-Severin) <i>Ein Römischer Gefäßfuss aus der dakischen Befestigung von Divici (Kr. Caraș-Severin)</i>	123
ALEXANDRU FLUTUR, Săpăturile arheologice din <i>principia</i> castrului legionar de la Bersobis – 2000-2001 <i>Excavations in the principia of the legionary fortress at Bersobis – 2000-2001</i>	131
OVIDIU BOZU, Obiecte din bronz descoperite în așezarea romană de la Mehadia, județul Caraș-Severin (II) <i>Bronzegegenstände aus der römischen Siedlung von Mehadia, Kreis Caraș-Severin (II)</i>	147
SORIN NEMETI, Auribus deae. Despre un atribut divin și un instrument de percuție ritual <i>Auribus deae. Sur un attribut divin et un instrument de percussion rituel</i>	165
ANABELA GEANGU, Cercetări de suprafață în hotarul localităților Carani (com. Sânandrei, jud. Timiș) și Hodoni (com. Satchinez, jud. Timiș) <i>Archaeological surface collection in the boundaries of the localities Carani (comm. Sânandrei, Timiș County) and Hodoni (comm. Satchinez, Timiș County)</i>	169
DANIELA TĂNASE, MIRCEA MARE, Piese de port și de podoabă din secolele III-VII în colecția Pongrácz (Catalog) <i>Der Katalog der Trachten-und Zierdestücke aus dem III.-VII. JHS., aus der Sammlung Pongrácz</i>	181
OLIVIAN DULEA, Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d.Hr. (I. Așezări) <i>Considerations on the habitation from Banat and Transilvania in the 7th-8th centuries A.D.</i>	207
MARIUS MUNTEAN, CARMEN MUNTEAN, Studiu antropologic și de ritual funerar asupra unor schelete provenite de la Sânandrei (jud. Timiș), datate în sec. VII-VIII <i>Anthropological and funeral ritual study of some skeletons from Sânandrei (Timiș County), dated to 7th-8th centuries</i>	265

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

DUMITRU ȚEICU, Problema satelor medievale pustiite din Banat <i>Le problème des villages disparus de Banat</i>	283
LIGIA BOLDEA, Câteva aspecte ale formelor de stăpânire funciară specifice feudalității românești bănățene (sfârșitul sec. XIV – mijlocul sec. XVI) <i>Quelques aspects concernant les formes de maîtrise foncière spécifiques à la féodalité roumaine de Banat (XIVe-XVIe siècles)</i>	301
RAOUL-M. ȘEPTILICI, Un taler contrafăcut de la Maximilianus al II-lea găsit în pădurea de la Rudna (jud. Timiș) <i>Ein verfälschter Taler aus der Epoche des Maximilianus II., in der Nähe des Dorfes Rudna (Kreis Temesch)</i>	323
RĂZVAN PINCA, Cahle medievale din colecția Muzeului de Istorie și Etnografie din Lugoj <i>Medieval tiles from the collection The Museum of History and Ethnography from Lugoj</i>	329
DANIELA MARCU ISTRATE, Cahle transilvănene decorate cu cavaleri. IV. Husarul (sec. XVI-VII) <i>Transylvanian tiles decorated with knights. IV. The Hussar (16th-17th centuries)</i>	361
PETROVICS ISTVÁN, Urban development in the Danube-Tisa-Mureș region in the middle ages <i>Aspecte ale dezvoltării urbane în regiunea Dunăre-Tisa-Mureș în evul mediu</i>	389
IBOLYA ȘIPOȘ, Aspecte social-politice din districtul Lugoj în secolul al XVIII-lea <i>Des aspects socio-politiques du district Lugoj dans le XVIIIème siècle</i>	401
COSTIN FENEȘAN, A doua călătorie a împăratului Iosif al II-lea în Banat (1770) ..	437
LIVIU GROZA, Tabăra de marș de la Timișoara în concepția analiștilor militari austrieci în anul 1817 <i>Das Marschlager in Temeswar in der auffassung der Österreichischen Militäranalytiker in jahr 1817</i>	455
NICOLETA TOMA-DEMIAN, O plachetă mai puțin cunoscută a lui Gozsdu Elek (1849-1919) <i>A little known plaque of Gozsdu Elek (1849-1919)</i>	461

VASILE DUDAȘ, Contribuția băcășenilor la constituirea Partidului Național Român din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș (12-14 mai 1881) <i>La contribution de ceux provenant du Banat a la Constitution du Parti National Roumain de Transylvanie, Banat, Crișana et Maramureș (12-14 mai 1881)</i>	471
RADU ARDELEAN, Rolul băcășenilor la înființarea băncii “Albina” – pagini de istorie economică în ziarul “Dreptatea” (1897) <i>Le role des roumains de Banat dans la fondation de la Banque “Albina” (“L’abeille”)</i>	485
TUDOR-RADU TIRON, Stema Banatului între 1921-1992 <i>Le blason du Banat entre 1921-1922</i>	511
VALERIU GIURAN, Aspecte privind activitățile militare efectuate de Divizia 1 Infanterie din Armata Română în perioada anului 1943 <i>Aspects sur les activités effectuées par la Première Division d’Infanterie de l’Armée Roumaine pendant la période de l’an 1943</i>	537
MARIA VERTAN, Contribuții la cunoașterea rezistenței anticomuniste în Banat <i>Contributions to the knowledge of the anticomunist resistance in the Banat mts.</i> 553	
EUSEBIU NARAI, Aspecte privind situația agriculturii în jud. Caraș (1945-1948) <i>Des aspects concernant l’agriculture dans le département de Caraș (1945-1948)</i> . 559	
VASILE RĂMNEANȚU, Aspecte privind starea de spirit a populației rurale din județul Timiș-Torontal în anul 1946 <i>Certain aspects concerning the state of spirit of the rural population in the Timiș-Torontal County in 1946</i>	589
 ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA	
FLORIN FODOREAN, Precizări privind metodologia de cercetare a drumurilor romane <i>Explanations regarding the methodology of the research of the roman roads</i>	613
DOREL MICLE, Reconstituiri grafice virtuale ale artefactelor arheologice <i>Des reconstitution graphiques virtuelles des artefacts archéologiques</i>	633
DANIELA MICU, Vase din cositor cu inscripții <i>Tin vessels with inscriptions</i>	663

LILIANA ROȘIU, Un punct de vedere asupra abordării în regim de urgență a unor monumente istorice din județul Timiș <i>Un point de vue sur l'intervention d'urgence dans la protection de quelques monuments historiques du district Timiș</i>	693
DANA BĂLĂNESCU, Câteva considerații privind conacele din localitățile Jupa și Valeapai (jud. Caraș-Severin) <i>Some notes on the manors from Jupa and Valeapai (Caraș-Severin Country)</i>	707
DIANA MIHOC ANDRÁSY, DAN LEOPOLD CIOBOTARU, Casa de raport – Tipul principal de imobil în “Stil 1900” din Timișoara <i>The House of Renting Flats the main secession construction type in Timișoara</i>	715
DIANA MIHOC ANDRÁSY, DAN LEOPOLD CIOBOTARU, Palatul Max Steiner din Timișoara. Observații istorice și arhitectonice <i>The Max Steiner palace in Timișoara. Historical and architectural remarks</i>	729
RODICA GIURGIU, Considerații privind activitatea și repertoriul Operei Române din Timișoara <i>Considerations concernant l'activité et le répertoire de l'Opéra Roumain de Timișoara</i>	741
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, JOVAN UZELAC, VALENTIN CEDICĂ, “Dubovac – O necropolă preistorică din Banat” – Expoziție internațională itinerantă	761
NICOLETA DEMIAN, Geme și camee din colecția Muzeului Banatului – Expoziție temporară	765
RODICA GIURGIU, O expoziție inedită: Vioara – o pasiune de o viață. Donația dr. Cornel Șuboni	767

OBITUARIA

JOVAN UZELAC, In memoriam dr. Ljubomir Bukvić	781
FLORIN MEDELEȚ, Milutin V. Garašanin (1920-2002)	787
VASILE DUDAȘ, Mihai Ziman (1930-2002)	788

RECENZII

Claude Sterckx, <i>Le cavalier et l'anguipede</i> . Partie II, în Ollodagos. <i>Actes de la Societe belge d'etudes celtiques</i> , IV,1, 1992, p. 1-126, (Sorin Nemeti) ..	791
---	-----

Dumitru Popa, <i>Viața rurală în Transilvania romană</i> , Ed. Alma Mater, Sibiu, 2001, (Sorin Nemeti)	795
***, TIBISCUM, (<i>Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie</i>), Caransebeș, X, 2000. (Petru Rogozea).....	798

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

Colectivul Secției de Istorie a Muzeului Banatului în anii 2000 - 2001	801
Studii publicate de membrii Secției de Istorie a Muzeului Banatului în perioada 2000 - 20001	802
Manifestările științifice și activitatea expozițională ale Secției de Istorie a Muzeului Banatului în perioada 2000 - 2001	804
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 2000	807
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 2001	809
Creșterea patrimoniului Secției de Istorie a Muzeului Banatului, 2000 - 2001	810
Creșterea patrimoniului numismatic al Muzeului Banatului între 2000-2002	811
Publicații intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului prin schimb național, internațional, donații și achiziții (ianuarie 2000-decembrie 2001)	813
Un colocviu științific desfășurat la Timișoara	818
NORME DE PUBLICARE	821
ABREVIERI	833

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

CERCETĂRI ARHEOZOOLOGICE PRELIMINARE ÎN SITURI STARČEVO-CRIȘ TIMPURII DIN CÂMPIA BANATULUI. FAUNA DE LA FOENI-GAZ ȘI DUDEȘTII VECHI (JUD TIMIȘ)

Georgeta El Susi

I. AȘEZAREA DE LA FOENI-GAZ

Situl cercetat este plasat în hotarul satului Foeni, la 45 km sud-vest de Timișoara, în plină Câmpie a Banatului (materialele faunistice cât și datele arheologice necesare realizării articolului ne-au fost oferite de arheologul Dan Ciobotaru, autorul săpăturilor în cele două stațiuni). Din așezarea neolitică timpurie de la Foeni-Gaz ne-a parvenit spre analiză un eșantion de cca. 7561 resturi faunistice, dintre care numai 961 oase (12,7 %) aparțin mamiferelor, restul de 6600 sunt valve și cochilii de scoici și melci. Circa 60 % din resturile faunistice provin din trei bordeie (B_1 - B_3) și restul din stratul de cultură. Din B_1 s-au determinat doar 262 oase de mamifere (Tab. 1; Fig. 2) dintr-un lot de 1553 fragmente. Mai mult de jumătate din eșantionul faunistic al complexului provine de la adâncimea de 0,60-0,80 m; de la 1-1,10 m provin cca. 300 fragmente. De la 1,20 m s-au determinat 8 resturi și doar 13 de la 0,40 m. Tot între 0,60-0,80 m s-a înregistrat cea mai numeroasă acumulare de scoici și melci. Pe baza eșantionului faunistic din locuință s-au identificat indivizi de bovine și ovicaprine sacrificați în toate anotimpurile, sugerând locuirea permanentă a bordeiului.

Din B_2 provin doar 133 oase de mamifere și 660 resturi de moluște. O acumulare însemnată de melci s-a înregistrat doar la adâncimea de 0,40 m de unde lipsesc, în schimb, oasele de mamifere. Și mai puține resturi de mamifere provin din B_3 ; e vorba de 47 oase, restul de 2119 fiind cochilii și valve de moluște. În ansamblu, spectrul faunistic al sitului cuprinde cinci

specii de mamifere domestice (vita, oaia, capra, porcul, câinele) și șase de mamifere sălbatice (cerb, căprior, mistreț, bour, pisică sălbatică, castor).

Bovinele înregistrează un procent de 27,8 % pe NMI (număr minim de indivizi) și 34,4 % pe resturi (Tabel 1; Fig. 1, 3). Din cele 173 oase aparținând la 21 indivizi, 60 fragmente s-au recoltat din stratul de cultură și restul de 113 din locuințe. Extrem de puține oase provin din scheletul cefalic, 33 fragmente, fapt ce influențează într-o oarecare măsură și NMI mai mic. Cele trei procese cornulare păstrate sunt în mare parte fragmentare. Unul provine de la un subadult, iar un altul, cu diam. mare al bazei de 70 mm, de tip "primigenius" aparține unui mascul domestic. Puținele dimensionări executate indică exemplare de talie mare, tipice neoliticului timpuriu din Câmpia Banatului.

Pe resturile maxilare s-a estimat un număr de 21 indivizi (Tabel 5; Fig. 6). Potrivit acestora juvenili reprezintă 14,2 %, subadultii 19 %, cel mai mare procent fiind atribuit adulților, 57,1 %. Exemplarele mature sunt puține, cumulând doar 9,5 %. Procentul mare (de peste 50 %) al exemplarelor tăiate în perioada optimă de atingere a greutatei corporale sugerează clar, utilizarea speciei preponderent pentru carne și în subsidiar pentru lapte, piei, forță de muncă. Mai trebuie specificat faptul că, cele mai multe exemplare (peste 60 %) erau tăiate de-a lungul toamnei, iernii, în sezonul cald reducându-se vizibil sacrificările bovinelor. Acest fapt sugerează pe-o parte, ocuparea sitului și pe timpul toamnei-iernii, iar pe de alta, faptul că, lipsa unor condiții de întreținere a stocului în sezonul rece va fi determinat acest comportament al comunității respective vis-a-vis de bovine.

Bourul este o specie relativ numeroasă, plasându-se ca frecvență pe locul secund, după cerb printre mamiferele vâdate. Cele 25 resturi ale sale, reprezentând un procent de 4,9 % provin de la patru animale (5,1 %). Dintre acestea, unul a fost vânat în stadiul de subadult/adult tânăr, un altul în stadiul de matur tânăr iar ceilalți doi la o vârstă ceva mai avansată. Cea mai mare parte a datelor par a indica exemplare femele.

Ovicaprinele cu cele 177 resturi, reprezentând un procent de 40,4 % ocupă primul loc printre mamifere. Din strat s-au recuperat doar 75 oase, restul aparținând locuințelor. Printre oasele lor prevalează cele din scheletul apendicular în proporție de 65 %. Deși s-au colectat doar 37 oase din scheletul cefalic, acest fapt nu a influențat în vreun fel NMI estimat. De la capră s-au identificat 11 oase provenind de la trei exemplare, sacrificate după atingerea maturității corporale. Datele metrice prelevate indică exemplare cu o conformație corporală ceva mai robustă decât cea a oii. De la ovine s-au identificat doar 15 oase, având în vedere cantitatea mare de resturi provenind de la ovicaprinele tăiate în stadiul juvenil/subadult. Oasele provin de la cinci exemplare sacrificate după cum urmează: unul în stadiul juvenil și

patru în stadiul adult-matur. S-a păstrat un singur metacarp întreg, cu lg. de 116,5 mm permițând estimarea unei talii de 56,9 cm. Un calcanu cu lg. de 52,5 mm aparținând unui exemplar sacrificat pe la trei ani, a furnizat o altă talie de 59,8 cm. Oricum și în Starčevo-Criș-ul timpuriu din Câmpia Banatului ovinele aparțineau unei rase mici, gracile, cu înălțimea la greabăn sub 60 cm. Probabil că ele au fost identificate și în situl aparținând aceleiași culturi de la Foeni-Sălaș, deși aprecieri în acest sens nu se aduc în analiza faunistică respectivă (GREENFIELD, DRAȘOVEANU, 1994, p. 73). Din cele 28 exemplare estimate, cinci sunt ovine și trei sunt caprine. Statistica generală pe grupe de vârstă indică următoarea situație: 64,2 % sunt animalele sacrificate în stadiul juvenil-subadult, 21,4 % în stadiul adult, maturii însumând doar 14,2 %. Este o distribuție ce indică folosirea cu predilecție a rumegătoarelor mici ca sursă de carne. Detaliind grupele de sacrificare se întrevede o oarecare sezonabilitate în sacrificarea ovicaprinelor în sensul că, au fost identificate exemplare tăiate mai ales, la finele iernii, primăvara, început de vară. Numărul celor tăiate toamna-iarna este redus.

De la **porcine** provin doar 26 oase (4,9 %) ce aparținând la 6 exemplare (5,1 %). Dintre acestea, 66,6 % sunt tineret și subadulți, adulții și maturii însumând câte 16,6 % fiecare. O singură talie de 75,9 cm s-a calculat pe baza unui calcanu cu lg. de 81 mm. De la **mistreț** s-au determinat puține oase, aparținând în mare parte femelelor. Este vorba de 14 oase reprezentând doar 2,7 %. Din cele patru exemplare depistate, unul este subadult, doi adulți și altul matur.

Câinelui îi aparține un singur fragment mandibular cu lg. carnasierei de 22 mm.

De la **cerb** provin 37 oase (7,3 %) repartizate la minimum șapte exemplare (8,9 %). Dintre acestea, două animale sunt subadulte, trei adulți tineri și restul maturi. Din cele 37 oase, 13 provin din scheletul cefalic, 9 din extremitățile distale ale membrilor (slab carnate) și restul din părțile carnate ale scheletului apendicular. O cantitate importantă de elemente provenind din rahis, neputând fi determinată (datorită fragmentării) a fost atribuită unei categorii artificiale "Bos/Cervus". Această categorie însumează 84 oase, în mare parte coaste. Un fragment de frontal cu cornul pe peduncul indică vânarea exemplarului în sezonul rece. Puținele măsurători executate sugerează exemplare de mărime medie, nefiind evidențiate animale extrem de robuste.

Căpriorului îi sunt atribuite 21 resturi (4,1 %), ocupând astfel locul trei printre speciile sălbatice. Cu cele 6,4 % calculate pe NMI (5 exemplare) ocupă locul secund printre speciile vâdate. S-au identificat resturi aparținând tuturor părților scheletice, mai bine reprezentate fiind părțile carnate ale membrilor. Un singur corn pe peduncul provine de la un mascul vânat în

sezonul cald. Din cele cinci exemplare, unul este subadult, restul depășind stadiul adult.

De la un **castor** provine un femur fragmentar iar de la o **pisică sălbatică** s-a determinat un omoplat cu lț. col/lg. artic. de 18/18,5 mm.

Din cele 961 resturi de mamifere, un procent de 80,2 % provine de la speciile domestice, cele vâdate cumulând numai 17,9 % (Tabel 3; Fig. 5). Ponderea oaselor de animale vâdate este mult redusă în locuințe, de numai 12 %, în strat înregistrându-se cca. 30 %. Nu credem că diferențele cifrice între cele două contexte au vreo semnificație, ele fiind rezultatul unui eșan-tion relativ mai redus. Valori asemănătoare s-au înregistrat și pe NMI. În cadrul mamiferelor, ovicaprinele domină spectrul faunistic, fiind urmate de bovine și suine. Printre speciile vâdate, cerbul se plasează pe primul loc fiind urmat de căprior, mistreț și bour cu procentaje apropiate. Din cele aproximativ 7561 resturi faunistice, mamiferele însumează doar 961 piese, totalizând 13 %, restul de 87 % fiind reprezentat de valve și cochilii de scoici și melci (Tabel. 2; Fig. 4). De la scoica de râu provin numai 312 valve, restul de 6243 resturi aparținând, melcilor din genul *Helix*, cu importanță alimentară. De la o specie de melc din genul *Planorbis* provin 45 cochilii. Este un molusc, fără importanță alimentară, comun apelor stătătoare sau ușor curgătoare, din zonele de câmpie (GROSSU, 1993, p. 164). Mai trebuie spus faptul că existența unei cantități însemnate de resturi de moluște pledează clar pentru o economie alimentară cu un pronunțat caracter sezonier, puternic axată pe culesul moluștelor. Exploatarea lor se făcea cu siguranță începând de primăvara și până toamna. Deși nu avem resturi de pește, nu credem că pescuitul era neglijat de către comunitatea respectivă. Mamiferele acopereau, evident o cotă însemnată din nevoile alimentare. De la finele iernii și de-a lungul sezonului cald se practicau tăieri intense la ovicaprine. În schimb, așa cum aminteam mai sus, odată cu venirea toamnei și de-a lungul iernii se pare că, bovinele asigurau necesarul alimentar al comunității. Practicarea unei vânători susținute, axată pe exploatarea cerbului (probabil în sezonul rece), bourului, căpriorului reprezintă o altă particularitate a economiei animaliere respective. Așa cum o relevă și vârstele de tăiere ale principalelor mamifere domestice, acestea erau crescute preponderent pentru carne, punându-se un accent mai redus pe produsele secundare: lapte, forță de muncă, stoc reproductiv.

II. FAUNA DE LA DUDEȘTII VECHI

Localitatea Dudeștii Vechi este plasată, în Câmpia Banatului, la 8 km vest de Sănnicolau Mare, pe afluentul Tisei, Aranca. Din așezare s-au determinat 1416 resturi faunistice, dintre care 914 provin de la mamifere

(Tab. 4; Fig. 9). Am considerat necesară prezentarea preliminară a acestui eșantion întrucât, deși redus numericeste oferă unele particularități față de fauna provenită din așezarea de la Foeni-Gaz. Eșantionul faunistic provine în cea mai mare parte din stratul de cultură, cca. 964 fragmente. Se constată acumulări reduse de resturi în locuințe, maximum 25 oase; în ansamblu, doar 56 oase provin din aceste complexe. Locuințele au fost utilizate pe tot parcursul anului, fiind identificate resturi faunistice provenite de la rumegătoare mici sacrificate și în sezonul rece. 36 oase s-au colectat din câteva gropi, însă distribuția lor eterogenă pe specii și regiuni scheletice nu pledează pentru a atribui acestor gropi vreun caracter special. Nici menajere nu par a fi, având în vedere numărul redus de oase colectate, 8-10. În S2/C4/-0,50 m s-au identificat într-un vas întreg un os de pasăre și 4 valve de scoică de râu. Tot ca situație aparte menționăm că în S2/C3/-1,20 m s-a descoperit un metatars de vită stg., perforat vertical la extremitatea proximală, probabil pentru fixarea unei piese. Unealta provine de un individ sacrificat pe la 2,5 ani. Corespondentul său drept prelucrat în același mod a fost identificat în S2/C1/-0,85-1 m. Mai trebuie precizat faptul că în locuințe predomină oasele de mărime mică (ovicaprine, căprior, porcine, păsări), în schimb în șanțul din S1 și S3 prevalează oasele de bovine, cerb (animale de talie mare). O oarecare activitate de igienizare a locuințelor poate să ofere o explicație pentru o atare distribuție a materialului faunistic.

Materialul osteologic provenit din așezare este foarte fragmentat, inclusiv oasele de câine; prea multe urme de tăiere nu s-au găsit, în schimb, 48 resturi sunt roșcate ca urmare a contactului cu focul și 8 sunt calcinate.

Bovinelor le aparțin 96 fragmente provenind la treisprezece indivizi. Ca număr de resturi grupul cumulează 17 % iar ca NMI (număr minim de indivizi) această specie înregistrează 13,4 % plasându-se pe locul secund printre mamiferele domestice. Din exemplarele identificate, 38,5 % au fost sacrificate în stadiul juvenil și subadult, 46,1 % în stadiul adult și 15,3 % în cel matur (Fig. 7). În cadrul ultimei categorii de vârstă nu au fost depistate animale sacrificate la o vârstă prea avansată. O astfel de distribuție a grupelor de tăiere indică folosirea cu precădere a vitelor ca sursă de carne și mai puțin în scopuri secundare. Din S2/C1/0,85-1 m provine un metatars dr. întreg, cu o lungime de 240 mm, permițând calcularea unei înălțimi la greabăn de 131,2 cm (Matolcsi). Piesa aparține unui mascul domestic, sacrificat pe la 2,5 ani, așa cum o sugerează osificarea recentă a extremității distale. Corespondentul stg. al metapodului a fost prelevat din S2/C3/1,20 m. Menționăm că ambele oase au perforată extremitatea proximală, în sens longitudinal, probabil, pentru fixarea unei unelte. Puținele date metrice prelevate indică animale de talie robustă, tipice neoliticului timpuriu din Câmpia Banatului. De la **bour** provin 18 resturi faunistice (3,1 %) ce fac parte din

scheletul a trei exemplare (3,1 %) adulte sau mature. Nu s-au identificat animale extrem de robuste, marea parte a datelor metrice indicând animale de mărime medie, probabil femele.

Ovicaprinele se plasează pe primul loc printre mamiferele domestice, înregistrând un procent de 29,2 % pe fragmente și 27,9 % pe NMI. Din cele 165 resturi faunistice, 15 aparțin ovinelor și 19 caprinelor. Restul de 131 piese nu au fost atribuite cu exactitate uneia din cele două specii. De la un mascul de *Ovis* s-a păstrat un corn stâng cu diametrul mare bază/diametrul mic/circonferință de 53/33/137 mm, având o morfologie tipică formeii "copper sheep": bază triunghiulară, cu fața sagitală plană, ușor concavă spre vârf, fața laterală convexă, cea frontală plată. Muchiile nucală și frontală sunt bine exprimate, cea laterală fiind rotunjită. Piesa este de dimensiuni moderate, încadrându-se în limitele de variabilitate înregistrate în neoliticul bănățean (EL SUSI, 1996, p. 116). De la un alt mascul provine un proces cornular, deformat de foc, nedimensionabil. De la două exemplare femele s-au identificat două frontale prezentând coarne reduse, cu aspect caprin (datele metrice se regăsesc în anexă). Din S1D7-9/0-0,65 m provine un radius întreg de oaie cu lungimea de 125 mm, furnizând o talie de 50,2 cm (Teichert). Tot de la un exemplar de *Ovis* provine un metacarp cu lg. maximă 120 mm sugerând o talie de 58,6 cm. Piesa a fost recoltată de pe podina locuinței din S1/C3/-1,2-1,4 m. Din S1D7-9/1,10 m s-a recoltat un metacarp cu lg. de 125 mm, calculându-se o talie de 61,1 cm (Teichert). Piesa provine de la un exemplar tăiat puțin după 18-24 luni. Materialul ovinelor aparține la minimum șase animale, două fiind subadulte, unul adult și trei mature. Caprinele sunt relativ numeroase, pe baza materialului determinat identificându-se patru exemplare. Doar unul singur este subadult restul atingând cel puțin stadiul adult. Puținele dimensiuni indică exemplare de mărime medie. Estimările vârstelor de sacrificare pentru cei 27 indivizi prezumați de ovicaprine indică un procent de 52 % tineret și subadulți și 37 % adulți. Această situație sugerează exploatarea preponderentă a rumegătoarelor mici pentru carne. Utilizarea lor în alte scopuri utilitare este redusă. Ponderea animalelor ținute mai mulți ani este mică, doar 11,1 %. S-au depistat exemplare (e drept mai puține) tăiate și în timpul toamnei-iernii, ceea ce ne îndreptățește să credem că așezarea a funcționat și în sezonul rece.

Porcinelor le revin 32 oase de la șase exemplare, sacrificate în cele patru stadii de vârstă. Se remarcă o pondere echilibrată (50: 50 %) între categoriile tineret-subadulți și adulți-maturi. Porcinele, cu un procent de 5,7 % pe resturi și 6,2 % pe NMI se plasează pe locul trei printre mamiferele domestice.

Mult mai bine reprezentat este **mistrețul**, cu un procent de 7,4% pe resturi și 10,4 % pe NMI. Câteva oase întregi au permis unele estimări ale

taliei. Aceasta oscilează între 95-106 cm, cu o medie de 98,5 cm (n=5). Din cele zece exemplare, trei sunt subadulte, patru adulte și trei mature. Din D3/0-1 m, dintr-o galerie de animal s-a recoltat un craniu fragmentat de mistreț, extrem de friabil, din care s-a putut dimensiona doar regiunea occipitală: înălțime/lățime foramen magnum-34/31 mm; lț. la condili occip.-74 mm. Precizări de altă natură nu se pot face având în vedere starea deteriorată a piesei.

De la **câine** s-au păstrat opt oase (1,4 %), toate provenind de la trei adulți și un subadult. Din S1D5/0,40-0,60 m provin un humerus, un radius, un femur și o tibie stângi, aparținând la un animal cu o talie de 50,8 cm, estimată pe baza tibiei de 174 mm. Trei dintre indivizii estimați sunt de talie mică, notă aparte face animalul cu talia mai înaltă, de 50 cm. Chiar dacă animalele de talie mică prevalează în neoliticul central și sud-est european, exemplare de înălțime medie pot apare sporadic (BÖKÖNYI, 1988, p. 426). Deși oasele canidelor sunt fragmentate e greu de spus dacă specia era utilizată în consum.

Printre speciile sălbatice, **cerbul** posedă cele mai multe resturi, 100 fragmente însemnând un procent de 17,7 % pe resturi. Pe NMI înregistrează o pondere egală cu a bovinelor, 13,4 %. S-au identificat oase din toate părțile scheletice. Din scheletul cefalic s-a determinat o porțiune de frontal cu coarnele pe peduncul (dar retezate), provenită de la un exemplar vânat în sezonul rece. În S2C2-4/pe steril s-a constatat o acumulare de 6 resturi de corn de cerb, deșeuri rezultate din prelucrarea acestei materii prime. De asemenea din S1C1-3 provin două unelte tot din corn, una dintre ele fiind deteriorată. Puținele măsurători indică exemplare de mărime medie. Din cele 13 animale, unul este juvenil, doi subadulți, trei adulți și șapte maturi. Nu s-au identificat animale bătrâne.

O frecvență relativ crescută înregistrează **căpriorul**, cu cele 83 oase (14,7 %), plasându-se pe locul secund printre mamiferele vâdate. Ca număr de indivizi procentajul este mai mic, 9,4 %, fapt datorat în mare parte numărului mic de elemente din scheletul cefalic, cât și a fragmentării oaselor, multe fiind incluse în categoria "Ovic./Capreolus" Este vorba de o cantitate importantă de coaste și oase de la exemplare juvenile, a cărei existență împieteează asupra reprezentării procentuale obiectivă a celor trei specii. Același lucru este valabil și în cazul cerbului și bovinelor. Din scheletul cefalic s-au prezervat patru frontale fragmentare, trei dintre ele având atașate coarnele. Ele provin de la trei masculi vânați la finele primăverii/vara și un altul prins în sezonul rece. Unul dintre frontale are cornul cu urme de folosire (ca împungător), nefiind detașat de pe peduncul. S-a găsit și o altă piesă cu urme de uzură, însă ea provine dintr-un corn cules. Din cele nouă exemplare, trei sunt subadulte, trei adulte și trei mature.

De la **iepure** provin nouă oase (1,6 %), în cea mai mare parte humerusuri distale, provenind de la patru exemplare (4,1 %) adulte. **Castorul** este reprezentat prin două mandibule fragmentare stângi, nedimensionabile aparținând unui juvenil și unui subadult. De la un **jder** s-au identificat o pereche de mandibule cu M1 de 11 mm, iar de la **vidră** un femur cu lg. 78 mm. De la **bursuc** provin șase oase, dintre care trei sunt mandibule drepte, cu M1 de 13-14 mm. Un schelet aproape complet, de la un exemplar juvenil/subadult, găsit într-o groapă la 1,60 m, nu a fost inclus în statistici, prezența lui neavând vreo legătură cu depunerea arheologică în cauză. De aceea nici nu l-am luat în considerare la calculul NMI.

În afară de mamiferele mai sus prezentate, din așezare provin un număr de 21 resturi de păsări sălbatice, utilizate în consum, așa cum o arată spargerea oaselor. Unele dintre ele provin de la specii de talie mare, cum e cazul unui humerus cu lț. prox. de 53 mm. Determinarea lor în viitor va putea îmbogăți lista speciilor folosite în alimentație. În cadrul reptilelor, s-au identificat peste 130 resturi de broască țestoasă (probabil din genul *Emys*), utilizată în consum. Peștii cumulează cca. 131 resturi, printre care s-au identificat vertebre de somn (exemplare mari), resturi de știucă și alte specii de apă dulce. Moluștele sunt reprezentate prin valve de scoică de râu, cochilii de *Lymnaea*, *Planorbis*, *Viviparus* (fără importanță alimentară) și *Helix* (cu utilizare în consum).

Materialul osteologic recoltat până în prezent din așezare nu are pretenția de a ilustra pe deplin fauna de mamifere existentă în zonă la acea vreme, ori să ofere o imagine de ansamblu asupra economiei animaliere a comunității neolitice timpurii de la Dudeștii Vechi. Cel mult ea furnizează unele date asupra mamiferelor ce au fost utilizate în dieta locuitorilor într-un anumit interval de timp, cât și informații legate de vârstele de sacrificare, talie și conformație corporală a speciilor respective, deci unele probleme ce vor fi urmărite în viitor, pe măsură ce se acumulează date noi.

În cadrul speciilor domestice predomină ovicaprinele în proporție de 28 % pe NMI, fiind urmate de bovine cu o cotă de numai 13,4 %. Ponderea porcinelor este redusă, de 6 %. Toate mamiferele domestice (mai puțin câinele) erau crescute în primul rând pentru carne și în subsidiar pentru lapte, piei, forță de muncă, stoc reproductiv. În ansamblu, cota speciilor domestice este de 53,3 % pe fragmente și 51,6 % pe indivizi, apropiată de cea a speciilor vâdate. Referindu-ne la ponderea crescută a speciilor sălbatice (46,7 % pe frgm. și 48,4 % pe NMI), se pare că vânătoarea avea un loc bine precizat în viața comunității respective, furnizând carne, piei, blănuri, corn și os pentru unelte. Lista mamiferelor sălbatice include cerbul, căpriorul, mistrețul, bourul, o serie de carnivore mici (*jder*, *bursuc*, *vidră*) și rozătoare (*castor*). Printre speciile vâdate, prevalează cerbul cu o pondere nu prea mare, asemănătoare cu cea a bovinelor (13,4 %). Pe locul secund se pla-

sează căpriorul înregistrând cu 3 % mai puțin decât cerbul. Mistrețul are și el o cotă însemnată, de 7-10 %. Frecvența relativ sporită a căpriorului, alături de proporția semnificativă a oaselor de bour, iepure sugerează prezența în vecinătatea așezării a unor spații deschise, cu pâlcuri de pădure. Existența unei bogate vegetații arborescente de-a lungul cursurilor de apă din zonă, oferea condiții bune de viață, mistrețului, castorului, vidrei.

Pe lângă vânătoare și creșterea mamiferelor domestice comunitatea exploata sezonier (primăvara, vara, începutul toamnei) o multitudine de alte specii de animale oferite de ambient, menite să-i suplimenteze necesarul de hrană. E vorba de prinderea păsărilor sălbatice (probabil acvatic), a broaștelor țestoase, pescuitul, culesul scoicilor și melcilor. Paleta acestor resurse alimentare este mult mai largă în comparație cu celălalt sit, deși ambele așezări beneficiau de condiții ambientale și resurse exploatabile asemănătoare. Este prematur să oferim explicații acestor diferențe între cele două așezări, cel puțin în stadiul actual de investigare a siturilor.

Realizând o paralelă între așezările Starčevo-Criș timpurii din Câmpia Banatului de la Foeni-Gaz, Foeni-Sălaș și Dudeștii Vechi se pot evidenția următoarele aspecte. Urmărind proporția mamifere domestice/sălbatice (Tab. 7; Fig. 10) așezarea de la Dudeștii Vechi se detașează prin cota înaltă a vânătorii, ce tinde spre 50 %, în raport cu celelalte două situri unde aceasta nu depășește 20 %. Chiar în cazul sitului de la Seușa (EL SUSI, 2000, p. 49) se înregistrează doar 4,7 %. O cotă atât de sporită a vânatului se mai înregistrează doar în siturile de la Nosa, 75,4 %, Ludas-Budzak, 40,6 % (BÖKÖNYI, 1984, p. 31), Bucovačka Česma, 62,1 % (GREENFIELD, 1992/93, p. 105).

Diferențe între cele trei situri din Câmpia Banatului apar atunci când se urmărește ponderea celor patru specii domestice (bovine, ovine/caprine, porcine) cât și a raporturilor interspecifice. Astfel, economia animalieră a comunităților de la Foeni-Gaz și Dudeștii Vechi era axată pe exploatarea ovicaprinelor, ce înregistrează cote de 40 % la Foeni-Gaz și 29 % la Dudeștii Vechi. Chiar și la Foeni-Sălaș unde prevalează bovinele (52 %), ovicaprinele înregistrează o cotă semnificativă, de 25 %. Bovinele, cu excepția sitului de la Foeni-Sălaș au o importanță mai mică în celelalte situri. Ca o trăsătură comună celor trei așezări, porcinele înregistrează cote reduse, 3-6 %. În toate cele trei situri pe lângă mamifere, era exploatată o largă gamă de resurse oferite de mediu, în principal de cel acvatic: pești, moluște, reptile, păsări. Natura acestora cât și ponderea lor în alimentație diferă de la un caz la altul. La Foeni-Gaz prevalează moluștele în procent de 87 %, o proporție asemănătoare există și la Foeni-Sălaș. În schimb, la Dudeștii Vechi gama de resurse alimentare exploatate, oferite de mediu este mult mai largă, dintre ele detașându-se reptilele cu 9,8 % și moluștele cu 14 % (Fig. 8). Așadar, în cele trei cazuri avem de-a face cu trei modele diferite de economie anima-

lieră, puternic adaptate exploatării resurselor locale și cu un pronunțat caracter sezonier:

1. La Dudeștii Vechii avem o economie alimentară axată în mare măsură pe vânătoare (cu aproape 47 %), alături de un pescuit, cules de moluște, prinderea păsărilor și reptilelor, deosebit de active. Gospodărirea animalelor viza în primul rând ovicaprinele, bovinele având o importanță mai mică, iar porcinele fiind o componentă neglijabilă.

2. La Foeni-Gaz asistăm la o exploatare pe scară extinsă a moluștelor, cota lor fiind de peste 80 %. Cota speciilor vânată este mult scăzută (nu depășește 20 %), printre mamiferele domestice prevalând ovicaprinele, cu peste 40 %, urmate de bovine cu o pondere, de 34 %.

3. La Foeni-Sălaș, culesul moluștelor reprezintă, de asemenea o sursă de bază în alimentație, însă printre speciile domestice prevalează bovinele și nu rumegătoarele mici. Cota vânătorii nu depășește 20 %.

Cultura Starčevo-Criș, se pare că s-a desfășurat, cel puțin în prima ei parte, în climatul specific Borealului, când stejărișele și alunișele acoperiseră deja regiunea colinară, iar molidul și pinul se etajau pe înălțimile superioare. Condițiile de mediu deveniseră destul de favorabile și se îndreptau spre primul mare optim climateric din Holocen. Deși nu există date sporo-polinice pentru Câmpia Banatului, unele analize de acest gen realizate pentru Câmpia de Vest (zona Oradea), prin extrapolare pot furniza informații utile referitoare la condițiile climatice și fitogeografice din Banatul de câmpie. Astfel, în prima fază a stejărișului amestecat cu alun (corespunzător Borealului), în regiunile joase stejarul reprezenta peste 50 % în pădurile de câmpie, secondat de alun. Văile râurilor erau populate cu specii de salcie, arin (CÂRCIUMARU, 1996, p. 22). Acum se diversifică peisajul fito-geografic, ca urmare a ameliorării condițiilor climatice. Se poate bănuși că în acest timp clima era mai uscată și poate ceva mai răcoroasă (CÂRCIUMARU, 1996, p. 132). Poate în acest context pot fi interpretate cotele înalte ale ovicaprinelor (favorizate de un climat mai uscat), ponderea redusă a porcinelor, exploatarea unei palete largi de resurse naturale, acvatice și terestre, ilustrând o varietate de biotopuri și specii aparținătoare lor.

Deocamdată, acestea sunt datele parțiale pe care le oferă analiza celor două așezări neolitice timpurii sub raport faunistic. Noile săpături arheologice sperăm să aducă un plus de informație în cercetarea arheozoologică a siturilor respective.

BIBLIOGRAFIE

- BÖKÖNYI SANDOR, *Die Frühneolithischen Wirbeltiernfauna von Nosza*, Acta Arch Hung, 1984, 30, p. 29-41
BÖKÖNYI SANDOR, *The Neolithic Fauna of Divostin*, Mc. Pherron, A. Srejić (eds), *Divostin and the Late Neolithic of Central Serbia*, 10, Pittsburgh, 1988, p. 419-446

- CÂRCIUMARU MARIN, *Paleoetnobotanica. Studii în Preistoria și Protoistoria României*, 1996, Iași, 201 p.
- ELSUSI GEORGETA, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Chr. I d. Chr. Studii arheozoologice*, Bibliotheca Historica et Arheologica, T 3, 1996, Timișoara, 440 p
- ELSUSI GEORGETA, *Determinarea resturilor faunistice dintr-o locuință neolitică timpurie de la Seușa- "La cărarea morii"* (jud. Alba), Banatica, 15/1, 2000, p. 49-59
- GREENFIELD HASKEL JOHN, *Faunal Remains from the Early Neolithic Starčevo Settlement at Bukovačka Česma, Starinar*, XLIII/XLIV, 1992/1993, p. 103-113
- GREENFIELD HASKEL JOHN, DRAȘOVEAN FLORIN, *Preliminary Report on the 1992 Excavations at Foeni-Sălaș: an Early Neolithic Starčevo-Criș Settlement in the Romanian Banat*, Analele Banatului, 3, 1994, p. 45-86
- GROSSU ALEXANDRU, *Gasteropodele din România. Melci marini, de uscat și apă dulce*. Compendiu. București, 1993.

ARCHAEOZOOLOGICAL RESEARCHES IN STARČEVO-CRIȘ SITES OF THE BANAT PLAIN. FAUNA FROM FOENI-GAZ AND DUDEȘTII VECHI (TIMIȘ COUNTY)

Summary

Both sites are placed in the Banat Plain and belong to the early phase of Starčevo-Criș Culture. Foeni-Gaz furnished about 7,561 remains of which 961 are mammal bones and 7,651 shells and snails (Tab. 1, 2). Among domestic species caprovines are the most exploited group with 34.8 %, followed by cattle with 27.9 % and pig with 6.9 %. Domestic mammals were raised chiefly for meat (Tab. 5). The hunted mammal bones represent one third of the total sample (Tab. 3), among them red deer prevail (13.9 %). About 1416 bones were determined from Dudeștii Vechi, of which 914 originate from mammals (Tab. 4). The community developed a subsistence economy focused upon domestic segment (53,3 % as fragments and 51,6 % as individuals). Among them, caprovines record 27,9 %, followed by cattle (13,4 %) and pig (6,2 %). Cattle and small ruminants were exploited chiefly for meat. Statures of 131.2 cm and 50-61 cm were estimated for cattle and sheep. Values of 95-106 cm were calculated for wild swine. 46 (48 %) is the quota of wild species bones, among them red deer represents 13,4 %, roe deer 9,2 %, wild swine 10,4 % and aurochs 3,1 %. The seasonally activities of fishing, gathering and fowling (Tab. 6) completed the daily menu. For the moment these results have a preliminary character, the sites are to be excavated during next years.

Distribuția materialului în complexe la Foeni-Gaz

	B1	B1	B1	B1	B1	TOTAL B1	
	1.2 m	1.1 m	1 m	0,6-0,8 m	0,4 m	Nr. frgm.	%
Bos taurus	2	13	12	36	4	67	43,2
Ovis/Capra		17	25	12	2	56	38,7
Ovis aries		2				2	
Capra hircus				2		2	
Sus domesticus		3	2	5		10	6,4
Domestice	2	35	39	55	6	137	88,3
Cervus elaphus		1	2	3		6	3,8
Bos primigenius		1	1	3	3	8	5,1
Capreolus c.		2		1		3	1,9
Sus ferrus				1		1	0,6
Sălbatic		4	3	8	3	18	11,6
Determinate	2	39	42	63	9	155	100
Așchii		21	16	48	4	89	
Bos/Cervus		9	1	2		12	
Ovic./Capreolus		6				6	
Mamifere	2	75	59	113	13	262	
Unio sp.		9	14	48		71	
Helix sp.	6	100	201	912		1219	
Planorbis sp.		1				1	
TOTAL	8	185	274	1073	13	1553	

	B2	B2	B2	TOTAL B2		B3	B3
	1,2-1,4 m	1m	0,4 m	Nr. frgm.	%	1,15 m	0,9-1,10 m
Bos taurus	25	7		32	28,2	2	6
Ovis/Capra	58			58	59,4		2
Ovis aries	6			6			
Capra hircus	2			2			
Sus dom.	1			1	0,9		
Domestice	92	7		99	89,1	2	8
Cervus elaph.	1			1	0,9		
Bos primig.	8			8	7,2		
Capreolus c.	3			3	2,7		
Sus ferrus							4
Sălbatic	12			12	10,8		4
Determinate	104	7		111	100	2	12
Așchii	2	9		11		9	8
Bos/Cervus	6			6			
Ovic./Capreolus	5			5			
Mamifere	117	16		133		11	20
Unio sp.	13	15		28		7	30
Helix sp.	32		600	632		300	1150
Planorbis sp.						2	10
TOTAL	162	31	600	793		320	1210

	B3	TOTAL	TOTAL locuințe		Strat	Strat	Strat
	0,7 m	B3	Nr. frgm.	%	0,8-1 m	0,6-0,8	0,4-0,6
Bos taurus	6	14	113	39,3	13	19	18
Ovis/Capra		2	116	44,5	29	18	6
Ovis aries			8			4	3
Capra hircus			4		2	2	3
Sus domesticus			11	3,8	2	6	4
Canis familiaris					1		
Domestice	6	16	252	87,8	47	49	34
Cervus elaphus			7	2,4	10	7	7
Bos primigenius	1	1	17	5,9	3	2	2
Capreolus c.			6	2		5	6
Sus ferrus		4	5	1,7	3		4
Felis silvestris							1
Castor fiber						1	
Sălbatic	1	5	35	12,1	16	15	20
Determinate	7	21	287	100	63	64	54
Așchii	6	23	123		39	96	64
Bos/Cervus	3	3	21		21	24	15
Ovic./Capreolus			11			13	1
Mamifere	16	47	442		123	197	134
Unio sp.	5	42	141		111	36	20
Helix sp.	600	2050	3901		1530	588	174
Planorbis sp.		27	28		9		2
TOTAL	621	2166	4512		1773	821	330

	Strat	TOTAL		Total general		NMI	
	0-0,6 m	strat	%	Nr. frgm.	%	Nr. frgm.	%
Bos taurus	10	60	27,9	173	34,4	21	26,9
Ovis/Capra	8	61	34,8	177	40,4	20	35,8
Ovis aries		7		15		5	
Capra hircus		7		11		3	
Sus domesticus	3	15	6,9	26	5,1	6	7,6
Canis familiaris		1	0,4	1	0,1	1	1,2
Domestice	21	151	70,2	403	80,2	56	71,7
Cervus elaphus	6	30	13,9	37	7,3	7	8,9
Bos primigenius	1	8	3,7	25	4,9	4	5,1
Capreolus c.	4	15	6,9	21	4,1	5	6,4
Sus ferrus	2	9	4,1	14	2,7	4	5,1
Felis silvestris		1	0,4	1	0,1	1	1,2
Castor fiber		1	0,4	1	0,1	1	1,2
Sălbaticie	13	64	29,7	99	19,7	22	28,2
Determinate	34	215	100	502	100	78	
Așchii	26	225		348			
Bos/Cervus	3	63		84			
Ovic./Capreolus	2	16		27			
Mamifere	65	519		961			
Unio sp.	4	171		312			
Helix sp.	50	2342		6243			
Planorbis	6	17		45			
TOTAL	125	3049		7561			

Distribuția pe grupe de animale a resturilor de la Foeni-Gaz

	Strat		Locuințe		General	
	Frgm.	%	Frgm.	%	Frgm.	%
Mamifere	519	17	442	9,8	961	12,7
Moluste	2530	83	4070	90,2	6600	87,3
Total	3049	100	4512	100	7561	100

Tabel 3

Raportul specii domestice/vânată la Foeni-Gaz

	Locuințe	Strat	Gen./Frgm.	Gen./NMI
Domestice	87,8	70,2	80,2	71,7
Vânată	12,1	29,7	19,7	28,2

Distribuția resturilor de faună la Dudeștii Vechi

	Loc /S1A/C3 0,6-0,7 m	Loc /C1/2 1,13 m	Loc /S1B/C1-2 1,2-1,4 m	Loc 2/S1B/C3 1,2-1,4 m	Loc 3/S1B/C3 1,2-1,4 m	Gr. 1/S1A/C3	Gr. 2/S2/C3 1,35 m
Bos taurus	1		1			1	
Ovis/Capra	7		5				
Ovis aries					1		
Capra hircus	1						
Sus dom.			2		1		
Canis fam.							
Domestice	9		8		2	1	
Cervus elaph.		1		1			
Capreolus c.				4		1	
Bos primig.							
Sus ferrus	1		2	1	1		1
Lepus					1		
Meles m.							
Castor							
Martes m.							
Lutra l.							
Sălbaticie	1	1	2	6	2	1	1
Determinate	10	1	10	6	4	2	1
Așchii	2		4	5		5	
Bos/Cervus							
Bos sp.							
Ovic./Capreol.						1	
Mamifere	12	1	14	11	4	8	1
Păsări			2				
Reptile		2	4				6
Pești			2				1
Unio sp.	1		3			1	1
Lymnaea							
Planorbis							
Helix sp.							
Viviparus							
TOTAL	13	3	25	11	4	9	9

	Gr. 3/S1A/C2	Gr. /S2/C4-5/ 1,7 m	Cuptor /S1C/C1-2	Cuptor /S1D1	Podină /S1D2-3/ 0,9-1 m	Groapă /S1D4-5/ 1,7-1,9 m	Podină/ S1D7/ 1-1,1 m
Bos taurus		1			1		
Ovis/Capra	5				6		
Ovis aries					1		
Capra hircus							
Sus dom.			1				
Canis fam.							
Domestice	5	1	1		8		
Cervus elaph.			1	1			1
Capreolus c.			2	1	1	1	
Bos primig.					1		
Sus ferrus	1				2		
Lepus							
Meles m.			1				
Castor							
Martes m.							
Lutra l.							
Sălbatic	1		4	2	4	1	1
Determinate	6	1	5	2	12	1	1
Așchii			7	6	4		5
Bos/Cervus	1						
Bos sp.							
Ovic./Capreol.							1
Mamifere	7	1	12	8	16	1	7
Păsări		6	1			1	
Reptile		2	3	1			
Pești	1		10	4			
Unio sp.		1	10		1		2
Lymnaea							
Planorbis							
Helix sp.			1		3	1	
Viviparus							
TOTAL	8	10	37	13	20	3	9

	Gr. 5/S1E5	Podină /S3A1/ 1,7 m	Podină/ S3A1/ 0,3-0,6 m	Podină /S1D7-8/ 1-1,1 m	Podină /S3A3/ 1,2-1,4 m	Șanț /S3A1-5/ 1,7 m	Șanț /S1E4-5
Bos taurus		2			1	9	10
Ovis/Capra	1	8	1	6		5	1
Ovis aries		1					1
Capra hircus		3				1	
Sus dom.		1		3		3	1
Canis fam.				1		1	
Domestice	1	15	1	10	1	19	13
Cervus elaph.	1	6				5	5
Capreolus c.		3				6	2
Bos primig.						1	
Sus ferrus		2		2		1	1
Lepus							
Meles m.						1	
Castor							
Martes m.							1
Lutra l.							
Sălbatic	1	11		2		14	9
Determinate	2	26	1	12	1	33	22
Așchii	3	15		2	2	16	16
Bos/Cervus	1	4			1	1	1
Bos sp.							
Ovic./Capreol.							
Mamifere	6	45	1	14	4	50	39
Păsări		3				2	
Reptile		2				5	
Pești		2				5	1
Unio sp.		4	3	5		7	5
Lymnaea						2	1
Planorbis							
Helix sp.							1
Viviparus							
TOTAL	6	56	4	19	4	71	47

	Şant fundație	Strat	Total general	%	NMI	%
Bos taurus	5	64	96	17	13	13,4
Ovis/Capra		86	131	29,2	27	27,9
Ovis aries		11	15			
Capra hircus		14	19			
Sus dom.		20	32	5,7	6	6,2
Canis fam.		6	8	1,4	4	4,1
Domestice	5	201	301	53,3	50	51,6
Cervus elaph.	1	77	100	17,7	13	13,4
Capreolus c.	2	60	83	14,7	9	9,2
Bos primig.		16	18	3,2	3	3,1
Sus ferrus		27	42	7,4	10	10,4
Lepus		8	9	1,6	4	4,1
Meles m.		4	6	1	4	4,1
Castor		2	2	0,4	2	2,1
Martes m.		1	2	0,4	1	1
Lutra l.		1	1	0,2	1	1
Sălbaticie	3	196	263	46,7	47	48,4
Determinate	8	397	564	100	97	100
Aşchii	2	188	282			
Bos/Cervus		24	33			
Bos sp.		15	15			
Ovic./Capreol.		18	20			
Mamifere	10	642	914			
Păsări		21	36			
Reptile		113	138			
Peşti	54	51	131			
Unio sp.	6	80	130			
Lymnaea		16	19			
Planorbis	1	10	11			
Helix sp.		14	20			
Viviparus		17	17			
TOTAL	71	964	1416			

Distribuția pe clase de vârstă la Foeni-Gaz și Dudeștii Vechi

FOENI	Juvenili (%)	subadulți	adulți	maturi
Bovine	14,2	19	57,1	9,5
Ovicaprine	35,7	28,5	21,4	14,2
Suine	50	16,6	16,6	16,6
DUDEȘTI				
Bovine	7,7	30,8	46,1	15,3
Ovicaprine	18,6	33,3	37	11,1
Suine	16,7	33,3	16,7	33,3

Tabel 6

Distribuția pe grupe de animale a resturilor de la Foeni-Gaz și Dudeștii Vechi

	FOENI-GAZ		DUDEȘTII VECHI	
	Frgm.	%	Frgm	%
Mamifere	961	12,7	914	64,5
Păsări			36	2,5
Reptile			138	9,8
Pești			131	9,2
Moluste	6600	87,3	197	14
Total	7561	100	1416	100

Tabel 7

Frecvența unor specii domestice în așezări Starcevo-Criș (Frgm.)

	Foeni-Gaz	Foeni-Sălaș	Dudeștii Vechi	Seușa	Ludas Budzak	Bucovacka- česma	Nosa
Bovine	34,4	52	17	30,8	9,5	25,5	10,1
Ovicaprine	40,4	25	29,2	57,1	47,5	4,7	12,5
Suine dom.	5,1	3	5,7	7,1	1,1	7,7	1,7
Domestice	89,4	80	53,3	95,2	59,3	37,9	24,5
Sălbaticie	10,5	20	46,7	4,7	40,6	62,1	75,4

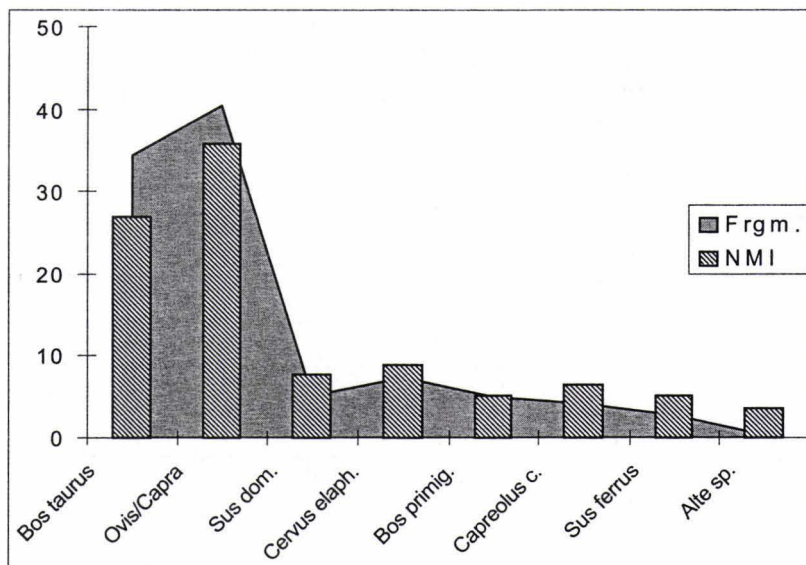

Fig. 1 Frecvența speciilor la Foeni-Gaz / The species frequencies at Foeni-Gaz

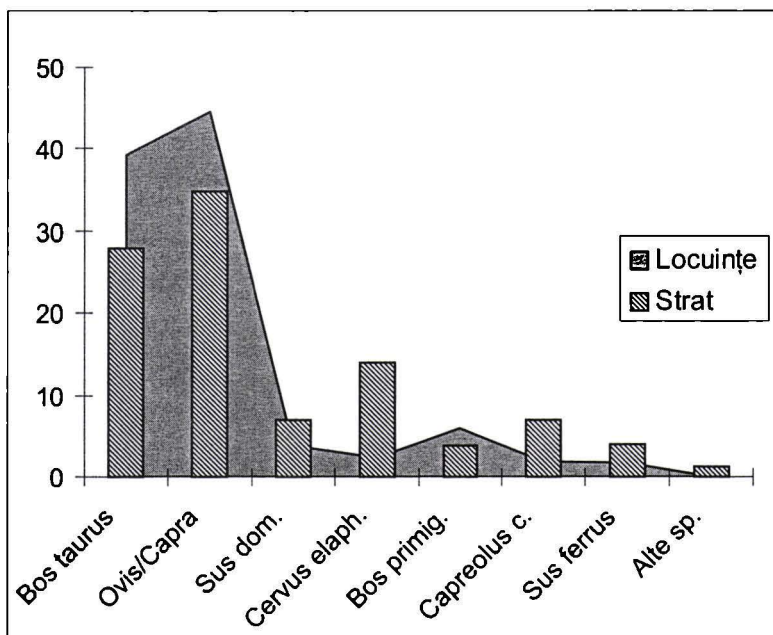

Fig. 2 Frecvența speciilor în strat și locuințe / The species frequencies in stratum and dwellings

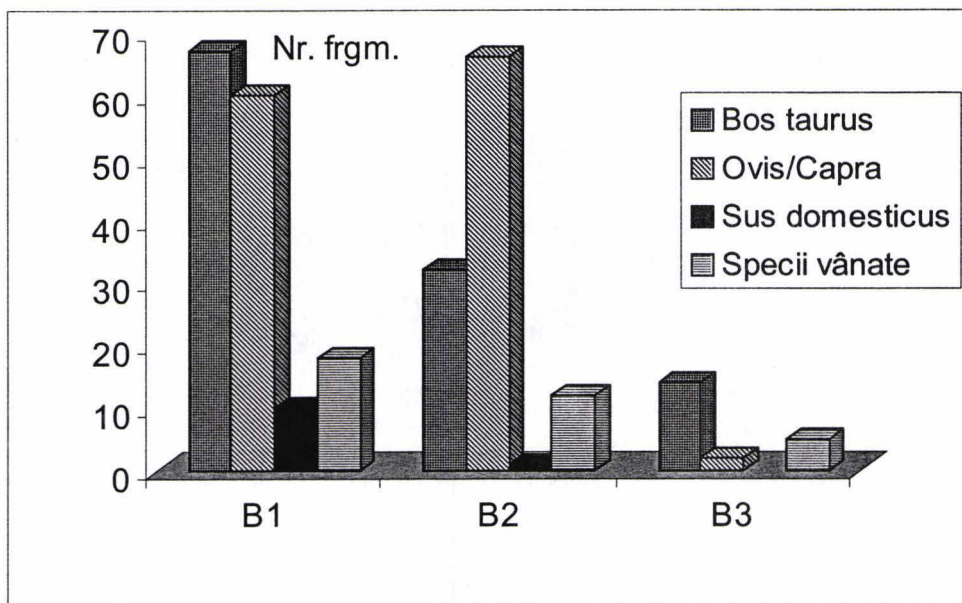

Fig. 3 Frecvența mamiferelor în strat și locuințe (frgm.) / The mammal frequencies in stratum and dwellings at Foeni-Gaz

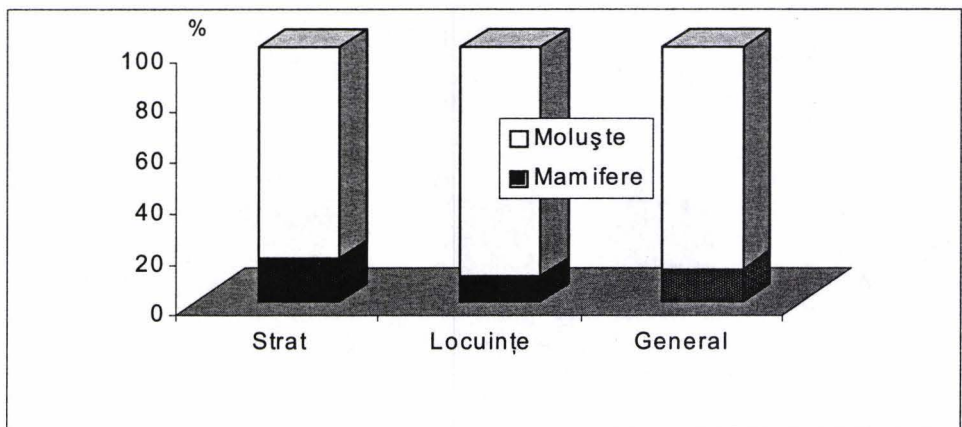

Fig. 4 Ponderea grupelor de animale / The animal quota at Foeni-Gaz

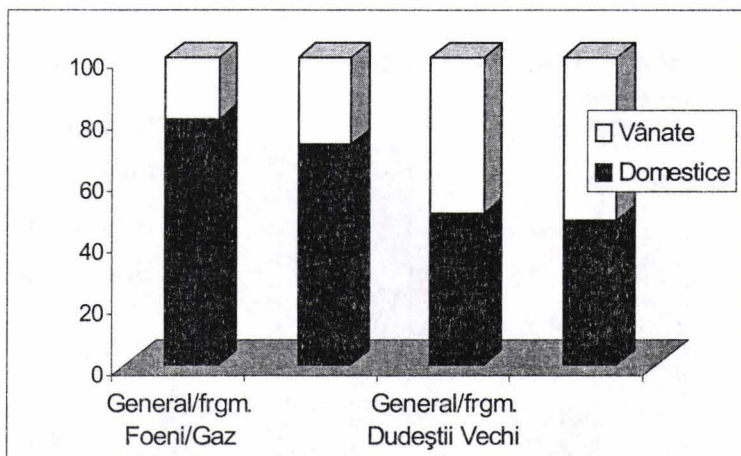

Fig. 5 Rata sp. vâdate/domestice / Wild/domestic ratio in both sites

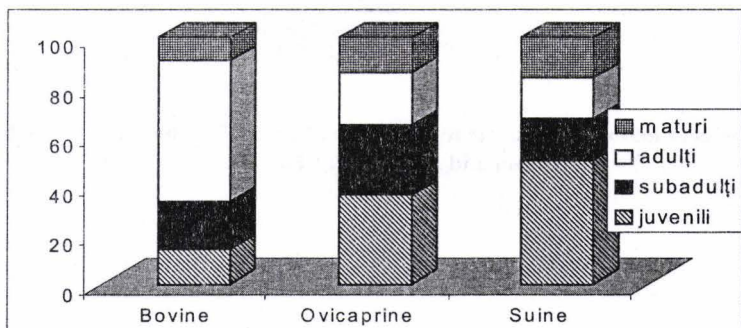

Fig. 6 Distribuția pe clase de vârstă la Foeni-gaz / Kill-off patterns at Foeni-G

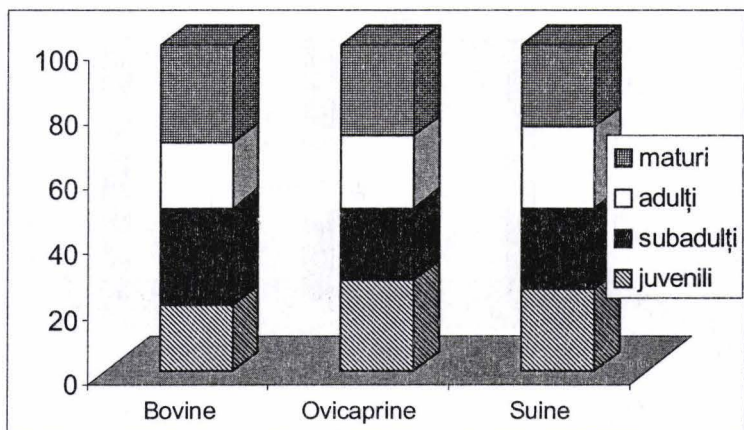

Fig. 7 Distribuția pe clase de vârstă la Dudeștii Vechi / Kill-off patterns at Dudeștii Vechi

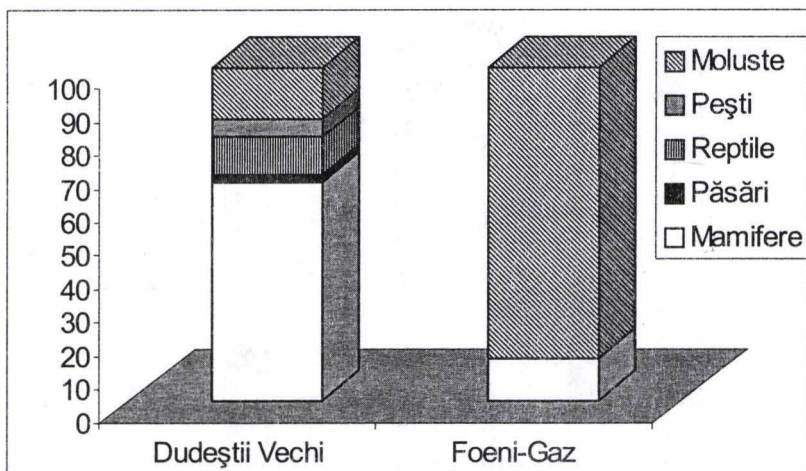

Fig. 8 Distribuția pe grupe de animale în cele două situri/
The animal group distribution in both of the sites.

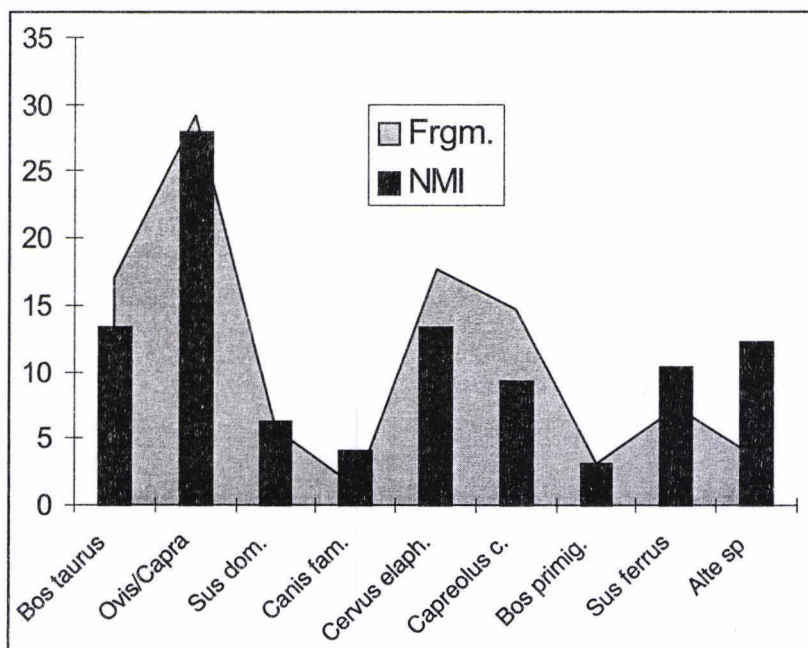

Fig. 9 Frecvența speciilor în așezarea de la Dudeștii Vechi /
The species frequencies at Dudeștii Vechi

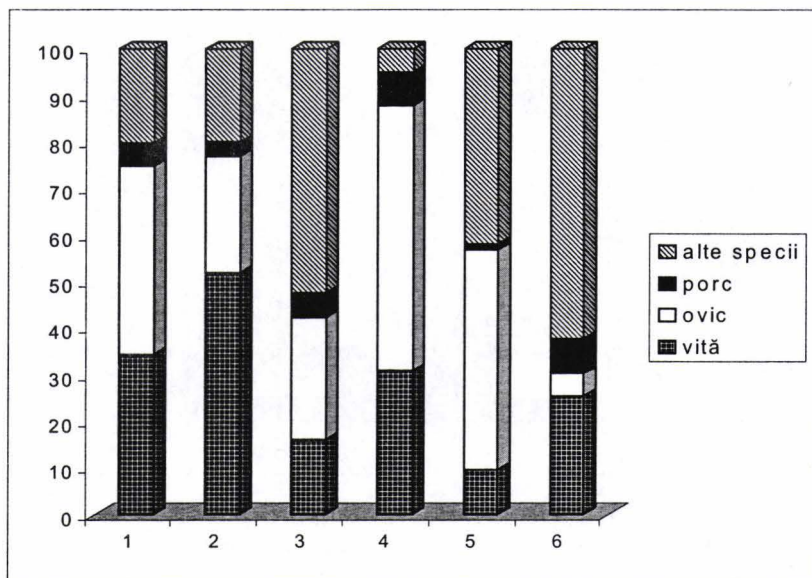

Fig. 10 Frecvența speciilor în situri neolitice timpurii /
The species frequencies in early neolithic sites
1 Foeni-Gaz; 2 Foeni-Sălaș, 3 Dudeștii Vechi; 4 Seușa; 5 Ludas-Budzak;
6 Bucovačka-Cesma

STUDIU PRELIMINAR ASUPRA INDUSTRIEI LITICE DIN AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA BALTA SĂRATĂ. CAMPANIILE 1999-2000*

Claudia Bădescu, Ionuț Bălțean

Introducere

Așezarea neolitică de la Caransebeș – *Balta Sărată*, punctul *Câmpul lui Poșta* este situată pe terasa a doua a Timișului, cu o lățime în zona așezării de cca. 1-1,5 km și o ușoară înclinare spre nord-vest. Situl a fost semnalat în 1962 de Liviu Groza, cercetările efectuate atunci având un caracter restrâns (GROZA 1971, 61-62; LAZAROVICI 1973, 25-55; 1975, 13) fiind urmate de săpături sistematice conduse de Gheorghe Lazarovici (LAZAROVICI 1977, 71; 1979, 78-79, 81, 185; 1991, 27-28).

În baza raporturilor preliminare de săpătură, materialul ce face obiectul prezentului studiu aparține fazelor A₃, A₄ (sau A_{3b})¹ și B₁/B₂ ale culturii Vinča².

A. Industria litică cioplită

Date metrice, morfologice și tehnologice

Lotul ce urmează să fie analizat este compus dintr-un număr de 188 piese dintre care doar 35 sunt unelte.

În ceea ce privește materia primă, analizele macroscopice de care dispunem ne-au îngăduit să distingem următoarele categorii: silex³ (cca. 79%, calcedonie, opal și într-o mai mică măsură, jasp), obsidian (cca. 20%) și alte roci (cca. 1%)⁴.

De la început trebuie menționat caracterul fragmentar al suporturilor laminare, reprezentate în special de părțile proximale și meziale (o singură piesă păstrează lungimea inițială, 49 mm). Lățimea este cuprinsă între 6 mm

și 22,5 mm (partea mezială a unei lame de silex), valorile frecvente fiind însă în jur de 11,5–14,2 mm; grosimea oscilează între 1,1–6,7 mm (excepție face partea distală a unei lame masive de silex ce are grosimea de 13 mm). În general, cele mai mici valori sunt observate la piesele din obsidian.

Tehnologic produsele laminare provin din faza de “plein débitage”, în număr mic aflându-se și câteva așchii corticale (4), nervurile negativelor anterioare și regularitatea marginilor evidențiind un debitaj atent de pe un singur plan de lovire. Piesele sunt ușor arcuite sau plate. Sunt observate accidente de debitaj de tip *réfléchi* și fracturi intenționate, obținute prin flexiune.

Există un singur nucleu, prismatic, cu un singur plan de lovire (galet de opal cu vinișoare de mangan) având dimensiunile: L = 56,5 mm, l = 43 mm, g = 63 mm. Pe lângă *table* se pot observa negativele unor desprinderi lamelare, relativ regulate, dar și prezența unor accidente de debitaj de tip *réfléchi*, unele situate în zona de amenajare a unui nou plan de lovire, opus celui existent (Pl. I/1).

După cum reiese din Tabelul 1, predomină taloanele netede și, într-o mai mică măsură, se întâlnesc cele de tipul fațetat, diedru și punctiform. Debitarea s-a făcut, în general, prin percuție indirectă cu percutor dur, concoidul și undele de șoc fiind bine marcate (în câteva cazuri s-a folosit percuția directă, talonul fiind spart din cauza șocului violent), iar la unele piese debitarea s-a făcut prin presiune.

Tabel 1.

Balta Sărată. Tipuri de taloane.

Tip talon	1999			2000	Total
	Vinča A ₃	Vinča A ₄	Vinča B ₁ /B ₂	Vinča B ₁ /B ₂	
Neted	16	9	26	18	69
Fățetat	-	-	-	2	2
Diedru	-	-	-	1	1
Punctiform	-	1	1	-	2
Spart	-	2	2	-	4
Total general	16	12	29	21	78

Studiul tipologic

Pentru a avea o imagine mai clară asupra materialului litic cioplit, recoltat din cele două campanii, prezentăm în următorul tabel (2) grupele de piese:

Industria litică cioplită de la Balta Sărată.

Balta Sărată	1999			2000	Total
Grupe piese	Vinča A ₃	Vinča A ₄	Vinča B ₁ /B ₂	Vinča B ₁ /B ₂	
A	-	2	5	6	13
D	-	2	2	3	7
E	2	1	1	2	6
F	1	-	-	-	1
H	1	-	3	4	8
Total unelte	4	5	11	15	35
N	13	5	28	15	61
O	8	10	15	9	42
P	-	-	-	1	1
R	13	10	14	12	49
Total general	38	30	68	52	188

A – Gratoare; D – Piese retușate; E – Piese *tronquées*; F – Piese à *encoche*; H – Piese componente pentru seceră; N – Lame și lamele simple; O – Așchii simple; P – Nuclee; R – Așchii atipice.

După cum se poate observa, grupa cea mai importantă numeric a uneltelor o constituie gratoarele (13). Se întâlnesc cele de tipul simplu pe așchie (5), simplu pe așchie retușată (1), dublu (1), ogival (1), unguiform (1), *raccourci* (1), pe capăt de lamă (3) (din care unul pe lamă masivă) având partea activă convexă (10), dreaptă (1) sau oblică (2) realizată prin retușe directe, oblice, abrupte și lamelare non-convergente (1) (Pl. I/2-13, Pl.II/1). Dimensional suporturile pe care au fost create, variază între: L = 16–34 mm, l = 14–29 mm, g = 4–13 mm.

Piese retușate (7) sunt reprezentate de o lamelă cu retușe inverse razante pe o singură latură, cealaltă prezentând retușe fine de uzură, o lamă cu retușe directe marginale în partea distală, o piesă cu partea distală convexă retușată și cu o *encoche* directă pe latura stângă, lame și așchii retușate (Pl. II/2-8).

Piese *tronquées* (6), drepte (1) și oblice (5) au fost realizate pe lame sau lamele prin retușe directe abrupte (Pl. II/9-14).

Într-un singur caz pe partea medială a unei lamele de obsidian a fost creată o mică *encoche* (Pl. II/23).

Grupa pieselor componente pentru seceră (8) cuprinde în special părțile meziale ale unor lame și lamele neretușate, folosite uni- sau bilateral, excepție făcând o lamă de silex ce are latura (dreaptă) lustruită retușată direct (Pl. II/15-22).

Lamele și lamelele simple sunt păstrate fragmentar, unele fiind folosite în stare brută având astfel retușe marginale de uzură (4) sau simple urme de folosire (Pl. III/1-4). Așchiile sunt de mici dimensiuni (predomină cele de silex) și reprezintă alături de lamele și lamelele simple peste 50% din totalul lotului analizat (Pl. III/5-20).

În ultima categorie de piese, așchii atipice, au fost incluse acelea care nu prezintă o față de așchiere (ventrală) neavând talon și nici concoid, ele putând fi și rezultatul spargerii accidentale (naturale) a unui bloc de materie primă.

B. Utilajul șlefuit

Pe lângă componenta cioplită a industriei litice de la Balta Sărată, din cele două campanii a rezultat și un număr de 12 unelte șlefuite.

Pieseile sunt realizate din diverse roci dure, cum ar fi: gresia cuarțoasă, sistul amfibolic sau corneana⁵.

În urma analizării lor, s-a stabilit că din punct de vedere al formei generale, se întâlnesc două tipuri: trapezoidal, respectiv rectangular, cu tăișul convex sau rectiliniu, care privit din profil este simetric sau asimetric (Pl. IV/1-9). Se întâlnesc atât piese de mici dimensiuni, considerate “dălțițe” în literatura arheologică, cât și masive de tipul toporului calapod (LAZAROVICI 1977, 53, pl.XXVIII, XXXII/1-6,8-10; 1979, 85, pl.XII/A-C).

Materialul aparține fazei B₁/B₂ (11) și A₄ (1).

Concluzii

În urma studierii materialului din cele două campanii, putem face câteva precizări. Ne pare evident că “amenajarea galetului” și debitajul propriu-zis nu au loc în această zonă a așezării, în sprijinul acestei idei luăm în considerare, pe de o parte, numărul mic de așchii corticale, lipsa lamelor *à crête* și existența unui singur nucleu, iar pe de alta, faptul că majoritatea pieselor provin dintr-o fază finală a lanțului operator (nu a fost observată nici o concentrare de piese în suprafețele deschise). Trebuie subliniat că suporturile laminare au o bună regularitate a marginilor ce arată un debitaj standardizat, o parte a materialului brut prezentând urme de utilizare.

Tipologic, deși numărul de unelte este redus, a fost sesizat un procentaj ridicat al gratoarelor, al pieselor componente și al pieselor *tronquées*, situație evidențiată și în alte stațiuni vinčiene (KACZANOWSKA, KOZLOWSKI 1986, 20-44, 105-108, 120-122, 125-126; 1990, 42-47; 1991, 19-32; LAZAROVICI 1977, 52-53; 1979, 83-84, pl.XI/A-K; 1991, 27-29; PĂUNESCU 1970, 40-41, fig.25; 1988, 12; KOZLOWSKI 1982, 158-162; STARNINI 1996, 93-104).

În legătură cu funcționalitatea uneltelor, considerăm că nu ar fi inutilă sublinierea și de către noi a faptului că studiul traseologic trebuie să identifice și să interpreteze urmele de utilizare ale uneltelor preistorice, în diverse activități și pe diverse materiale, însă trebuie avute în vedere alterațiile post-depoziționale și pseudo-urmele provocate de factori fizico-chimici și mecanici, de aceea un rol foarte important îl au studiile efectuate pe unelte obținute și utilizate experimental.

Pe baza acestui material nu putem trage concluzii cu privire la industria litică din întreaga așezare, însă studierea materialului din săpăturile mai vechi cât și a celui din cercetările viitoare va permite elaborarea unui studiu de ansamblu asupra industriei litice din stațiunea neolitică de la Balta Sărată.

NOTE

*Cercetările s-au efectuat sub coordonarea lui Gheorghe Lazarovici și Sorin M. Petrescu, cărora le mulțumim și pe această cale pentru materialul pus la dispoziție.

¹Fază observată de Gh. Lazarovici în această stațiune, caracterizată prin elemente situate stratigrafic în stațiunea eponimă (Vinča-Belo Brdo) între adâncimile de 8,5–8 m.

²A fost surprinsă următoare succesiune stratigrafică: 0–0,30 m nivel epoca bronzului (grupul cultural Balta Sărată, faza a II-a), între -0,30–1,10 m nivel Vinča B₁/B₂; până la -1,20 m nivel Vinča A₄, apoi Vinča A₃ până la -2,40 m. Menționăm totodată că în campania din 2000 s-a săpat doar până la adâncimea de 0,70 m (Vinča B₁/B₂). Încadrarea culturală a materialelor s-a făcut pe baze stratigrafice în conformitate cu adâncimea înscrisă pe biletul ce însoțește fiecare piesă.

³Informații amabile oferite de geolog Octavian Popescu (Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș) căruia îi aducem mulțumiri și cu această ocazie.

⁴Cât despre sursele de materie primă (depozite naturale) considerăm ca hazardată emiterea unor ipoteze bazate doar pe analize macroscopice. În termeni generali se presupune proveniența ei din aflorimentele cunoscute în sudul Munților Poiana Ruscă (BOBOȘ-RADU 1991).

⁵Vezi nota 3.

BIBLIOGRAFIE

- I. Boboș-Radu, *Artefacte silicioase din cultura Vinča*, Reșița, 1991.
L. Groza, *Așezarea neolitică de la Balta Sărată*, în *Banatica*, 1, Reșița, 1971, p.61-77.
M. Kaczanowska, J. Kozłowski, *Gomolava – chipped stone industries of the Vinča Culture*, în *Prace Archeologiczne*, 39, Warsaw-Krakow 1986.

- M. Kaczanowska, J. Kozłowski, *Chipped stone industry of the Vinča Culture*, în *Vinča and its World*, Beograd 1990, p.35-47.
- M. Kaczanowska, J. Kozłowski, *Vinča – eine lokale Evolution oder eine Diffusion? Ein Beantwortungsversuch, von Standpunkt der Entwicklung der Spaltindustrien aus betrachtet*, în *Banatica*, 11, 1991, p.19-32.
- J. Kozłowski, *La néolithisation de la zone balkano-danubienne du point de vue des industries lithiques*, în *Origin of the chipped stone industries of the early farming cultures in Balkans* (ed. J. Kozłowski), *Prace archeologiczne* 33, Warszawa-Krakow, 1982, p. 131-170.
- Gh. Lazarovici, *Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 25-55.
- Gh. Lazarovici, *Despre tipologia și cronologia materialului vincian de la Balta Sărată, Caransebeș*, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 13-34.
- Gh. Lazarovici, *Gornea. Preistorie*, în *Caiete Banatica*, Seria arheologie 5, Reșița, 1977.
- Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, în *Bibliotheca Musei Napocensis* IV, Cluj-Napoca, 1979.
- Gh. Lazarovici, *Vinča veche în Banat*, în *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 19-22.
- Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Ed. Academiei, București, 1970.
- Al. Păunescu, *Les industries lithiques du néolithique ancien de la Roumanie et quelques considérations sur l'inventaire lithique des cultures du néolithique moyen de cette contrée*, în *Dacia, N.S.*, XXXII, 1-2, București, p. 5-19.
- E. Starnini, *The Stone Assemblage from Bicske-Galagonias and its connections with the Vinča culture*, în *The Vinča Culture, its role and cultural connections*, Timișoara, 1996, p. 93-104.

ÉTUDE PRÉLIMINAIRE SUR L'INDUSTRIE LITHIQUE D'ÉTABLISSEMENT NÉOLITHIQUE DE BALTA SĂRATĂ. LES CAMPAGNES 1999-2000

Résumé

Le matériel lithique étudié a été decouvert dans les campagnes archéologiques de 1999-2000 et il est attribué à la culture Vinca (phases A₃, A₄ (A_{3b}) et B₁/B₂ d'après Gh. Lazarovici). L'industrie lithique taillée comprend un nombre de 188 pièces, mais seulement 35 representent des outils. Typologiquement, nous mentionnons des grattoirs (sur éclat, sur bout de lame, double, unguiforme, raccourci, circulaire, ogival), pièces tronquées, pièces retouchées, pièces composantes pour faucilles, pièces à encoche. Le matériel a un caractère très fragmentaire, le taux de lames brutes est très élevé (certaines présentent des traces d'usage). L'outillage poli (12 pièces) comprend de pièces trapézoïdales et rectangulaires avec dimensions variables.

Notre étude a un caractère provisoire, parce que les recherches à Caransebeș – *Balta Sarată* continueront.

Légende

Tableau 1. Balta Sărată. Types des talons.

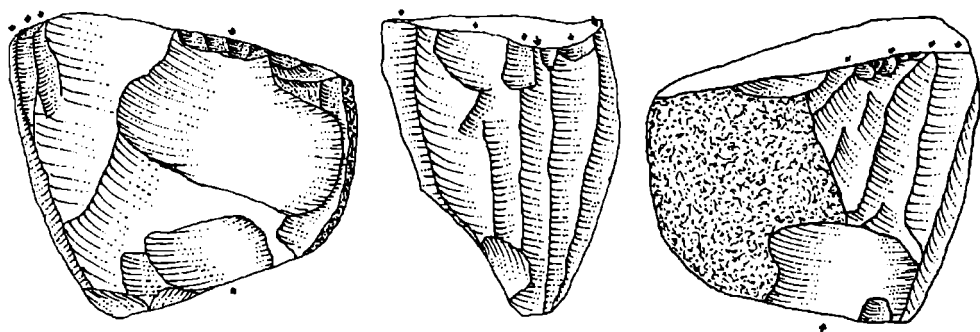
Tableau 2. L'industrie lithique taillée de Balta Sărată. A – Grattoirs; D – Pièces retouchées; E – Pièces tronquées; F – Pièces à encoche; H – Pièces composantes pour faucilles; N – Lames, lamelles simples; O – Éclats simples; P – Nucleus; R – Éclats atypiques.

Planche 1. Balta Sărată. Outillage lithique taillé (1-13 en silex). 1 nucléus prismatique, 2-5 grattoirs simples sur éclat; 6 grattoir simple sur éclat retouché; 7-9 grattoirs sur bout de lame (9 sur lame massive), 10 grattoir double, 11 grattoir unguiforme; 12 grattoir ogival; 13 grattoir raccourci.

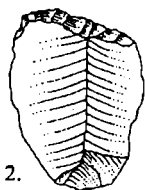
Planche 2. Balta Sărată. Outillage lithique taillé (1-8, 11-22 en silex, 9-10, 23 en obsidienne). 1 grattoir sur bout de lame, 2-8 pièces retouchées, 9-14 pièces tronquées, 15-22 pièces composantes pour faucille (lustrées), 23 pièce à encoche.

Planche 3. Balta Sărată. Outillage lithique taillé (1-4, 9-15, 21 en silex, 5-8, 16-20 en obsidienne). 1-4 lames avec retouches marginales d'usure, 5-20 lames et lamelles simples, 21 tablette de ravivage.

Planche 4. Balta Sărată. Outillage lithique poli.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

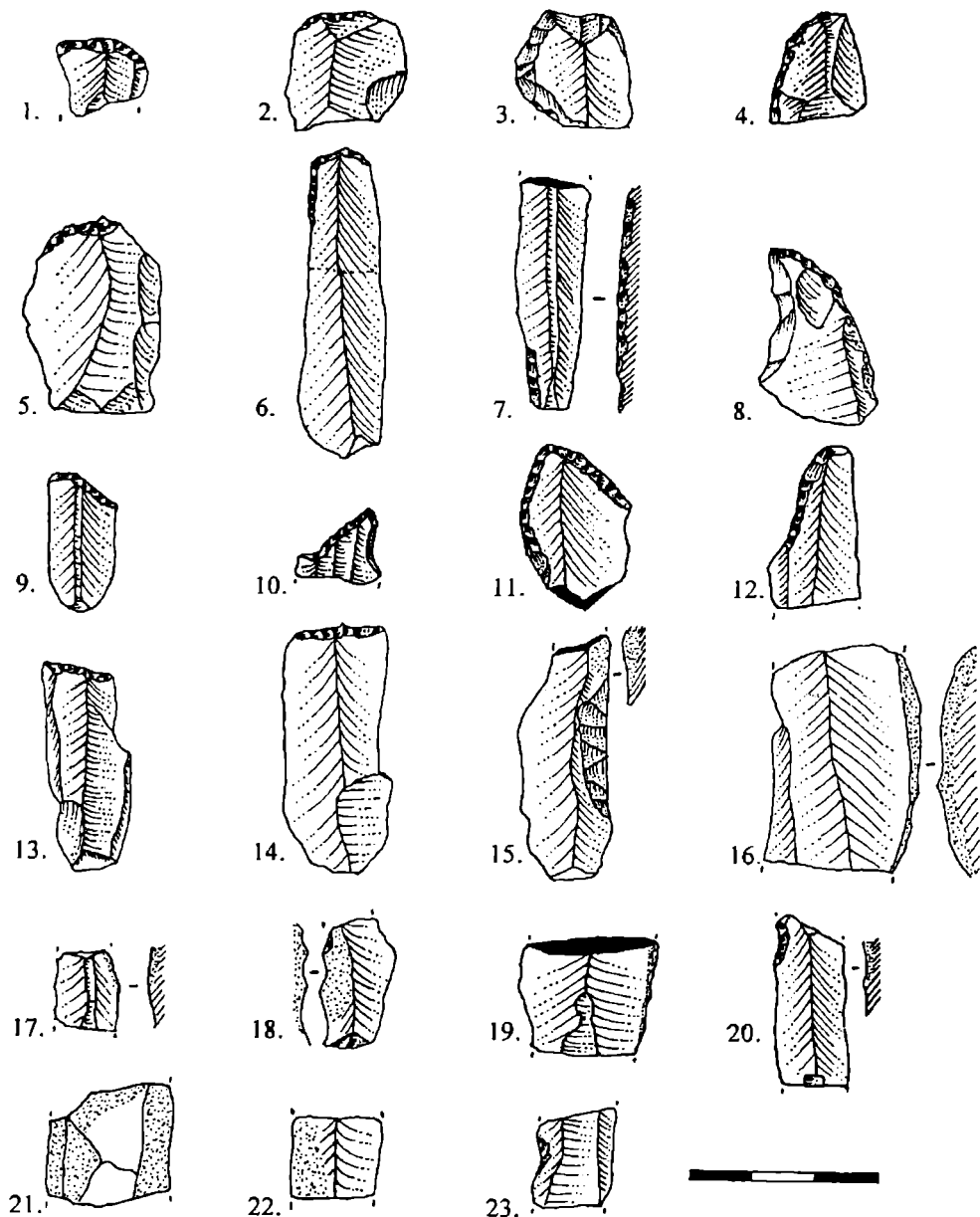
12.

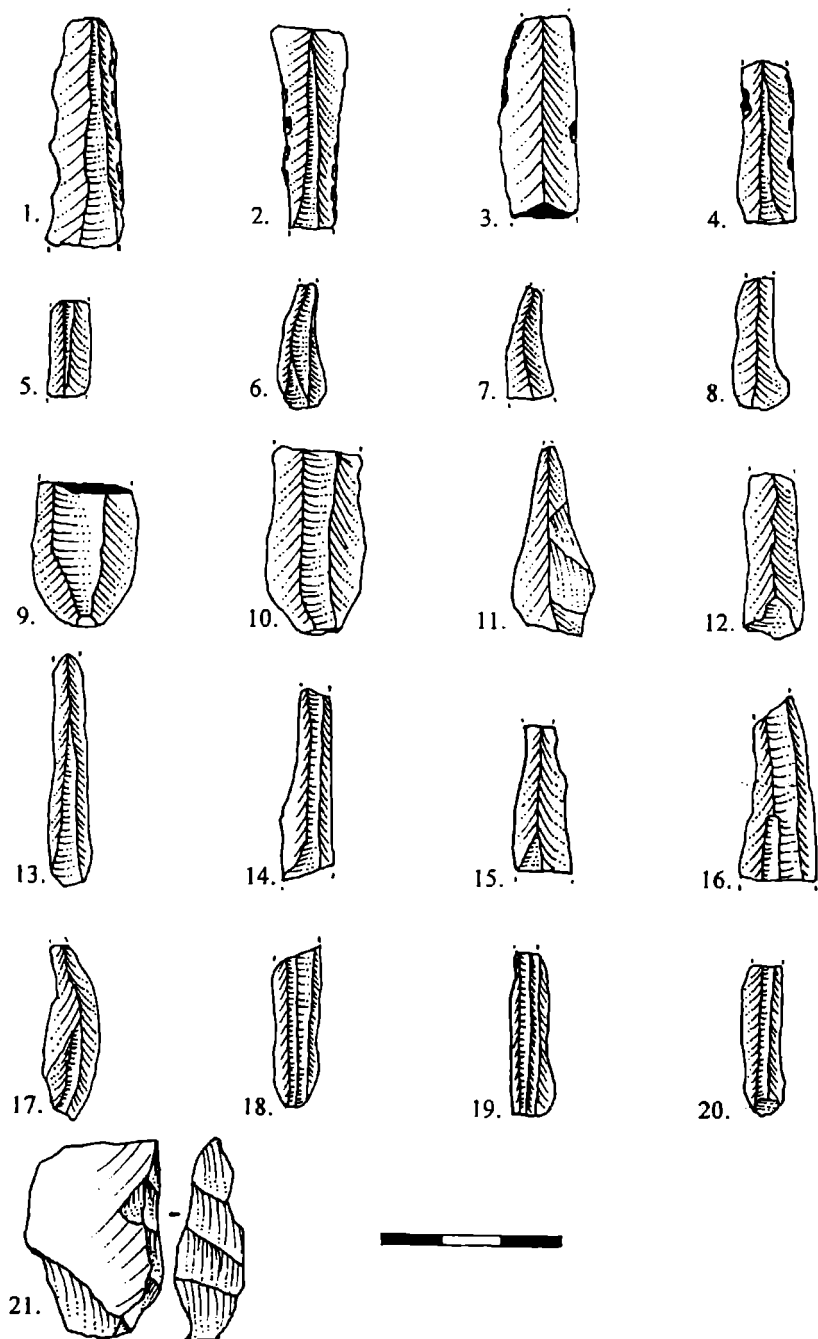
13.

Pl. I. Balta Sărată. Utilaj litic cioplit (1-13 silex.)

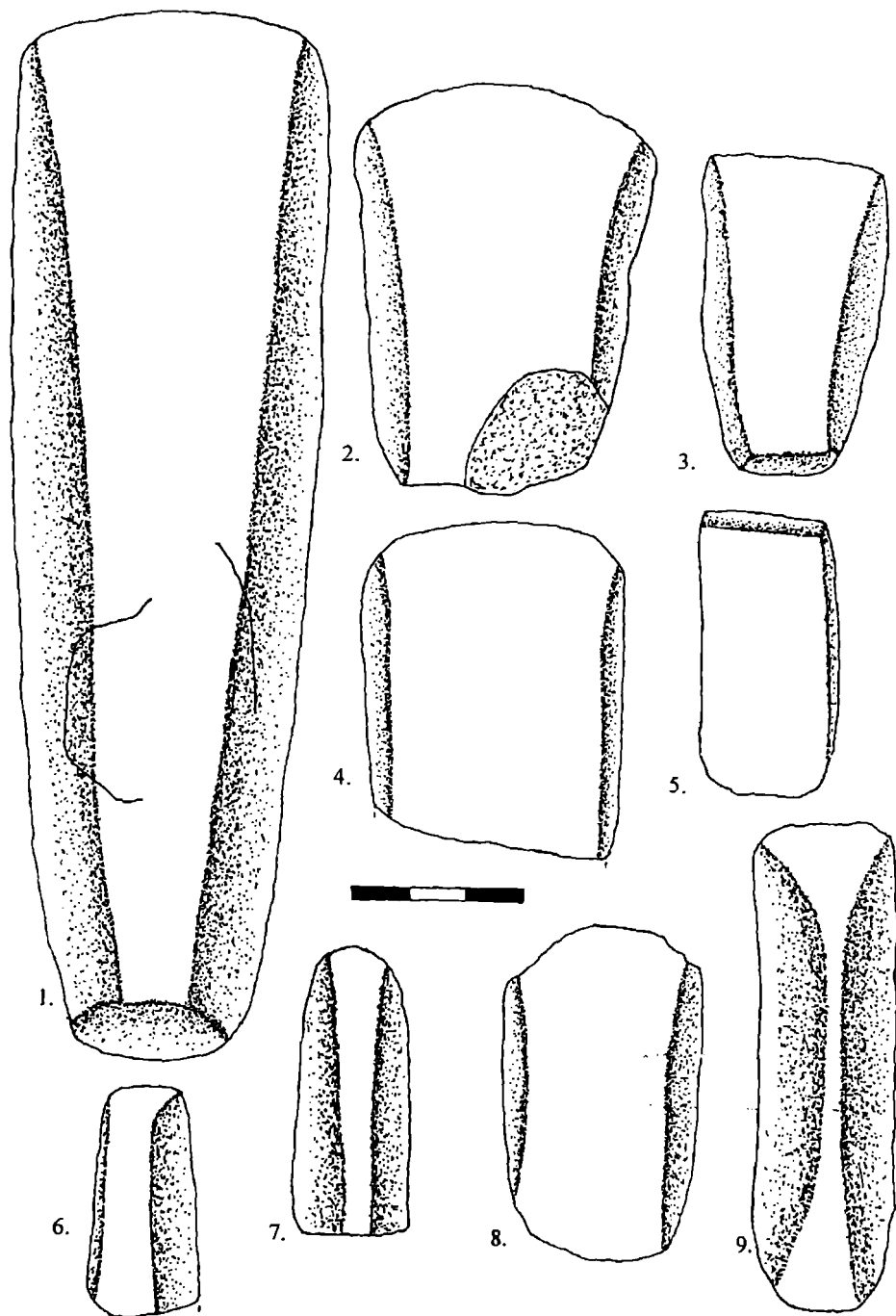
1 nucleu prismatic; 2-5 gratoare simple pe așchie; 6 gratoar simplu pe așchie retușată; 7-9 gratoare pe capăt de lamă (9 pe lamă masivă); 10 gratoar dublu; 11 gratoar unguiform; 12 gratoar ogival; 13 gratoar raccourci

Pl. II. Balta Sărată. Utilaj litic cioplit (1-8, 11-22 silex, 9-10, 23 obsidian)
1 gratoar pe capăt de lamă; 2-8 piese retușate; 9-14 piese tronquées; 15-22 piese componente pentru seceră; 23 piesă à encoche.

Pl. III. Balta Sărată. Utilaj litic cioplit (1-4, 9-15, 21 silice, 5-8, 16-20 obsidian)
1-4 piese cu retușe marginale de uzură; 5-20 lame și lamele simple; 21 *tablette*

Pl. IV. Balta Sărată. Utilaj litic șlefuit

CONSIDERAȚII ASUPRA UNUI NOU PUNCT ARHEOLOGIC DE LA RUGINOSU

Daniela Gurgu

În primăvara anului 2002 (luna aprilie) la sesizarea preotului din Ruginosu (com. Copăcele, jud. Caraș-Severin) (Hartal) privitoare la existența unor vestigii arheologice pe teritoriul satului, Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș a organizat o perieghetză¹ aici. În urma unor cercetări atente de teren au fost găsite câteva fragmente ceramice vinciene la suprafața solului în zona Bisericii ortodoxe, în punctul numit de noi "Căminul Cultural", (Fig.1).

La aproximativ 1,5 km. nord-est, de acest punct în anul 1962² sunt semnalate urme neolitice în punctul „Dealul cu Cremene” (*Gruicul cu Cremene*) situat pe un promontoriu alungit de la est de satul Ruginosu. Din anul 1970³ au fost efectuate aici cercetări sistematice.

Fragmentele ceramice găsite în urma cercetării de suprafață, în punctul semnalat de noi, sunt descrise mai jos:

Pl.I/1 fragment din fundul unui vas, realizat dintr-o pastă ce are în amestec cuarțit, mică, oxizi de fier, suprafața exterioară este brună iar la interior brun-cenușie, aparține categoriei grosiere;

Pl.I/2 fragment din fundul unui vas, pasta conține cuarțit, mică, piatră de var, la exterior are o culoare brun-cenușie iar la interior brun-negru, pe exterior în partea stângă se observă urma unei împunsături cu unghia, aparține categoriei grosiere;

Pl.I/3 fragment din fundul unui vas, confecționat dintr-o pastă ce are în amestec mică foarte fină, cuarțit mic, oxizi de fier și pirită, culoarea fragmentului la exterior este brun-deschis iar în interior negru-cenușiu, aparține categoriei semifine;

Pl.I/4 fragment ceramic cu buton, pasta conține în amestec cuarțit, mică, oxizi de fier, culoarea sa la exterior este neagră-cenușie iar la interior cafeniu-cenușie, aparține categoriei grosiere;

Pl.I/5 fragment ceramic cu toartă, în amestec pasta conține mică foarte fină, cuarțit mic, oxizi de fier, la exteriorul fragmentului culoarea este neagră-cenușie iar pe interior brun-cenușie, aparține categoriei semifine;

Pl.I/6 fragment din fundul unui vas, pasta are în amestec cuarțit, mică foarte fină, oxizi de fier, pirită, la exterior prezintă o culoare neagră iar în interior este de culoare brună, aparține categoriei semifine;

Pl.II/1 fragment de buză invazat, realizat dintr-o pastă ce conține mică foarte fină, pirită, oxizi de fier, culoarea pastei la exterior este neagră-cenușie la fel cu cea din interior, aparține categoriei semifine;

Pl.II/2 fragment de buză evazat, pasta are în amestec cuarțit, mică fină, oxizi de fier, pirită, la exterior prezintă o culoare cafeniu-cenușie iar în interior brun-cenușie, imediat sub buză se pot observa urme de incizare;

Pl.II/3 fragment ceramic, în amestec pasta conține mică foarte fină, fragmente mici de cuarțit, semințe carbonizate, la exterior culoarea este neagră-cenușie la fel cu cea din interior, aparține categoriei fine, este bine lustruit și prezintă pe partea exterioară caneluri foarte fine;

Pl.II/4 fragment de vas cu buza evazată și fundul înălțat, pasta are în amestec fragmente mari de cuarțit, mică, pirită, oxizi de fier, la exterior are o culoare brun-cenușie, la fel cu cea din interior, aparține categoriei grosiere, în partea stângă a fragmentului prezintă două spărturi de la toartă.

În urma descrierii realizate în rândurile de mai sus și pe baza analogiilor cu materialul descoperit în 1962 și apoi în 1970 (nivelul I de la Ruginosu), referitor la încadrarea cultural-cronologică, ele pot fi situate la același orizont cronologic (Vinča B₂), însă stadiul actual al cercetărilor împiedică emiterea unor concluzii definitive asupra caracterului acestor descoperiri.

NOTE

¹-Perieghiza a fost efectuată de Adrian Ardeț de la Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș, căruia îi mulțumesc pe această cale pentru bunăvoința sa de a mă lăsa să prelucrez materialul arheologic descoperit;

²-L. Groza și O. Popescu au făcut primele descoperiri în punctul „Dealul cu Cremene” în anul 1962;

³-Gh. Lazarovici a continuat în 1970 cercetările la „Dealul cu Cremene” atribuind materialul arheologic descoperit culturii Vinča fazele B₂, B₂/C; Gh. Lazarovici, *Unele probleme ale neoliticului în Banat*, în Banatica, I, 1971, p. 24, 26; idem *Unele probleme ale ceramicii neoliticului în Banat*, în Banatica, III, 1975, p. 17, pl. IX, 6-8, 11, 14, 18, pl. X, 8-11; idem, *Periodizarea culturii Vinča în România*, în Banatica, IV, 1977, p. 26; idem, *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979, p. 79; Gh. Lazarovici, F. Drașoveanu, *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991, p. 19.

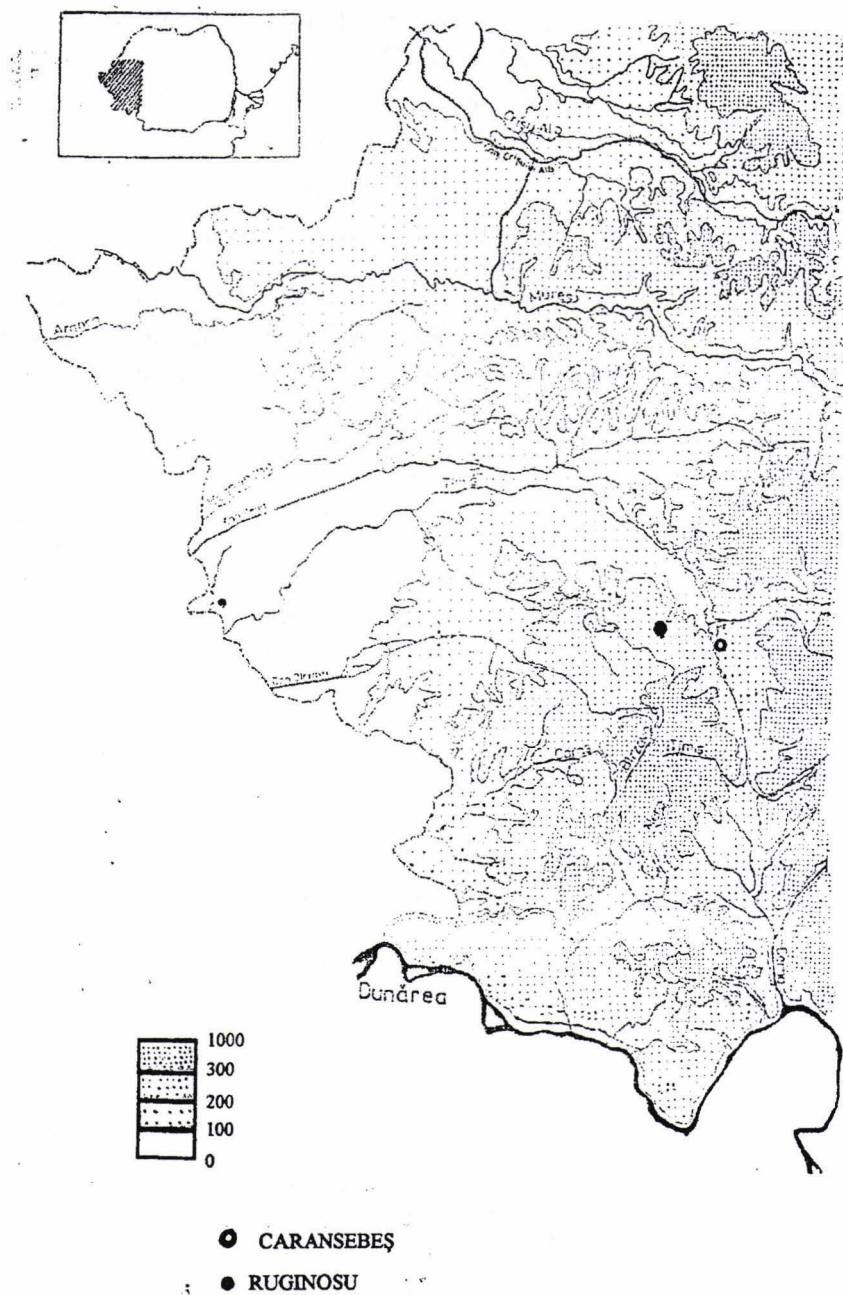
A NEW ARCHEOLOGICAL SITE FROM RUGINOSU (CARAŞ-SEVERIN COUNTY)

Summary

In the spring of 2002, at the intimation of the priest of Ruginosu (com. Copăcele, Caraş-Severin County) (Map 1) about the existence of archeological vestiges on the village's territory, the Ethnography Department Museum and Regiment of Border from Caransebeş has organized here a surface collection. So that in Orthodox church area, in the point named of us "*Căminul Cultural*", (fig. 1) we have found some Vinča ceramic fragments on the surface of the ground.

At 1,5 km. north-east of this point, in 1962 were pointed out Neolithic traces in the "*Dealul cu Cremene*" point situated on a promontory at east of Ruginosu village. Since 1970 they will have made here systematically researches.

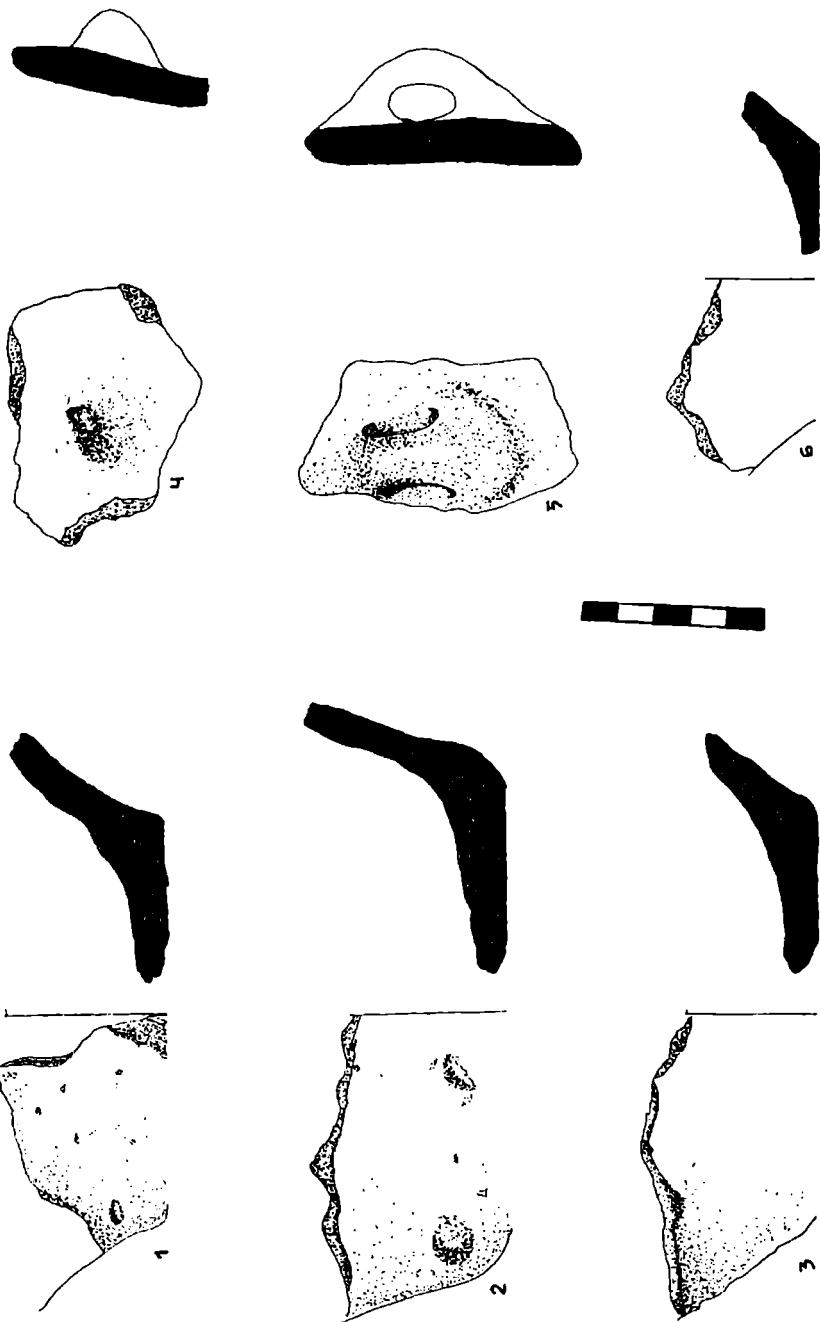
By analogy with the discoveries from 1962 and 1970 (Ruginosu I level), our ceramic fragments chronologically integrate in Vinča B₂ phase, but the present stage of the research prevents the emission of final conclusions.

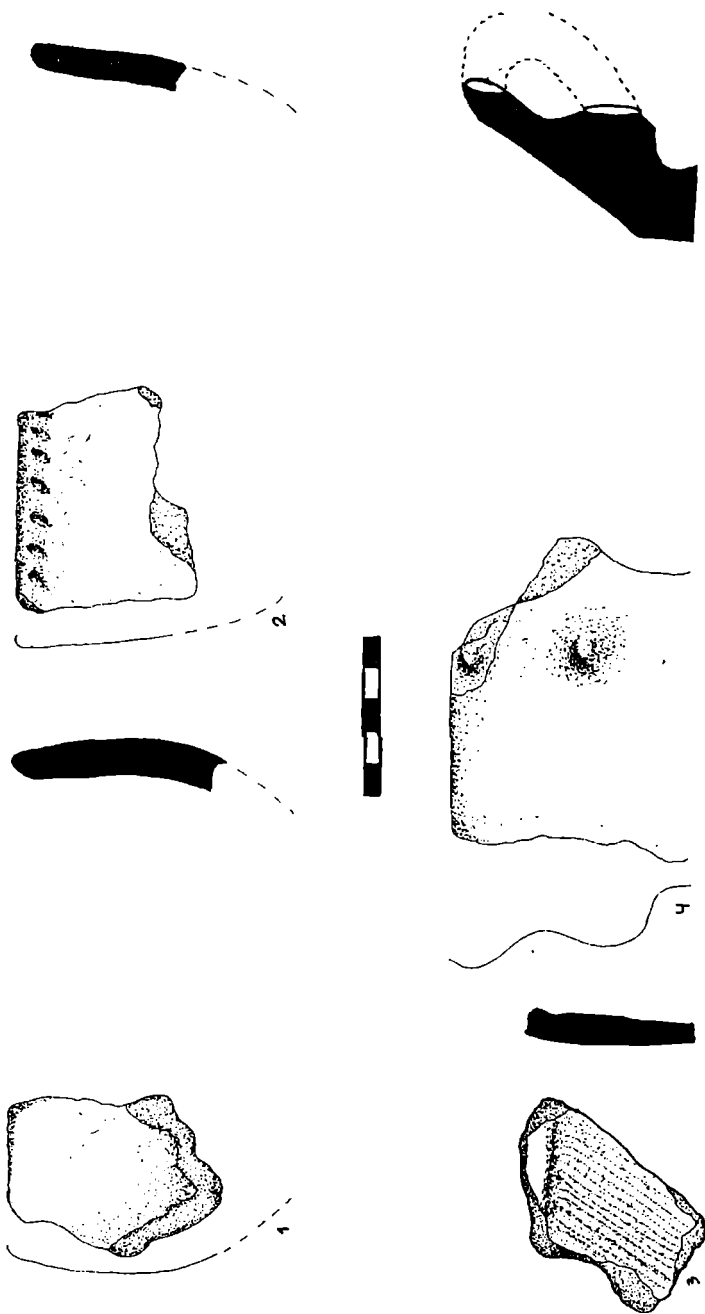
Harta 1. Amplasarea localității Ruginosu

Fig. 1. Ruginosu punctul "Căminul Cultural"

Pl. I. Ruginosu ceramică Vinča B₂

Pl. II. Ruginosu ceramică Vinča B₂

DATEN BEZÜGLICH DER “STATUETTE AUS LIUBCOVA II” KREIS KARASCH-SEWERIN

Adrian Sabin Luca

Die Donauklamm ist für den Mensch eine Wundergegend, ein Gebiet in dem das besondere Bodenreichtum mit einer Landschaft von einer eigenen, nur den von Gott erwählten Orte spezifischen Erhabenheit verbunden ist. Die archäologischen Entdeckungen beweisen, daß die Donauklamm nicht eine Isolierung der menschlichen Gemeinschaften von hier begünstigt hat, sondern, im Gegenteil, deuten die Fundorte, in allen geschichtlichen Zeiten, ein reges wirtschaftlichen und spirituelles Leben an. Wir werden nicht auf der Aufzählung der archäologischen Entdeckungen aus der Gegend bestehen, auch wenn das einmal erforderlich wäre. Wir werden sich – wie so häufig¹ – auf die im archäologischen Fundort von Liubcova-Ornița gemachten Entdeckungen beziehen.

Der archäologische Fundort von Liubcova-Ornița ist schon seit dem Jahre 1944 in der Fachliteratur bekannt.²

Die ersten wissenschaftlichen und – selbstverständlich – systematischen archäologischen Ausgrabungen wurden von Eugen Comșa in den '60-en Jahren unternommen.

Die systematischen Ausgrabungen wurden mit dem Jahre 1985 vom Verfasser dieser Zeilen wiederholen und weiterdurchgeführt (SI/1985; SIb/1987; SIc/1990). Mit den Untersuchungen durch Ausheben wurde auch ein systematisches Geländeforschungsprogramm unternommen, indem ein großer Teil des Fundortes überschwemmt ist und, immer wieder wenn die Gewässer der Donau absinken, kommen Wohnkomplexe mit einem sehr reichen archäologischen Inventar zur Sicht. Auch die landwirtschaftlichen Arbeiten beeinträchtigen die oberen Niveaus, Vinca C–D.

Anläßlich einer im Jahre 1987 unternommenen Geländeforschung, der Direktor der Schule aus Gornea, der Lehrer I. Dragomir, gemeinsam mit dem militärdienstleistenden Soldat Grigorescu Cătălin, haben ein anthropomorphisches Stück entdeckt, das wir „die Statuette aus Liubcova“

(Foto 3) genannt haben.³ Diese deutete – zweifellos – die besondere Wichtigkeit der, in diesem Fall, späte Vinca- Gemeinschaft an.

Eine andere Geländeforschung wurde gemeinsam mit I. Dragomir in Frühling 1988 unternommen. Diese gestattet uns zu behaupten, nochmals, daß die Statuette sich im stark verbrannten Schutt einer Oberflächewohnung mit dicken Wände befand, die nach Innen eingestürzt sind (wenigstens im infolge der Erosion durch den Gewässer der Donau freibeobachtbaren stratigraphischen Abschnitt). Innerhalb des archäologischen Befundes entdeckten wir einige während dem Brand, der die Wohnung zerstörte, stark verformten Gefäße. Von hier stammen auch einige plastisch modellierten Stücke, die wir mit einem späteren Anlaß veröffentlicht haben.⁴ Laut den Behauptungen Seiner Herrschaft, fanden sich die Statuetten im Schutt derselben Wohnung, in der auch „die Statuette aus Liubcova“ entdeckt wurde.

Selbstverständlich, wurden diese Geländeforschungen weitergeführt. In den '90-en Jahren wurden auch Versuche von Taucharchäologie gemacht, die keine spektakulären Ergebnisse erwiesen haben.⁵

Die Einheimischen haben in diesem Fundort die Geländeforschungen mit Hartnäckigkeit weitergeführt. Der aus Liubcova herkunftiger Priester Vasa Lupulovici hat im Jahre 2001 von der Entdeckung einer Tonstatuette (Photo 1, 2; Abb. 1) auf der Gelände des archäologischen Fundortes von *Ornița* erfahren, die er angekauft hat. Gemäß einigen Regeln, die besser als die schriftlichen funktionieren, die betreffende Statuette gelang zur Veröffentlichung, im Jahre 2002, nach Hermannstadt, indem nach dem Publizieren diese weiter in der Privatsammlung Seiner Herrschaft bleiben soll. Ich bedanke mich für diese Tat, mit der Versicherung daß so die aus moralischer und wissenschaftlicher Hinsicht beste Möglichkeit gewählt wurde.

Die Faktur des Stückes

Die Statuette wurde aus einem gut gekneteten, aber porösen Ton hergestellt, in dem kleine Steinkörner (Stücke von zerbrochenen Kalkstein? Stücke von kalksteinhaltigen Gesteine?) zu sehen sind. Seine Farbe ist bräunlich-ziegelrot. Weil das Stück lange von den Gewässer der Donau abgewaschen wurde, können wir nicht feststellen, ob es auf der ganzen Oberfläche Slip hatte, ob es poliert war oder nicht. Nach einer aufmerksamer Analyse der äußerlichen Oberfläche, kann festgestellt werden, daß der ursprüngliche Slip braun gewesen sein wird. Der Brand ist sehr gut, indem das Stück die Konsistenz einer Terrakotta guter Faktur hat. Das fast vollständige Verfallen des Slips machte, daß die Oberfläche des Stückes körnig und rauh beim Antasten sein soll.

Die Form der Statuette

Die Darstellung ist steatopygisch, mit einem ausgebreiteten Bereich der Sohlen, für eine bessere Stabilität in senkrechter Stellung, auf einem Sockel. Die Füße sind separat modelliert, indem sie -unserer Meinung nach- andeuten sollen, daß es um einer barfüßigen Darstellung handelt. Unsere Behauptung kann widersprochen werden, weil die Sohlen der beiden Füße schon seit grauen Zeiten abgebrochen sind.

Die Arme der Statuette sind schon aus der fernen Vergangenheit im Bereich der Ellenbogen abgebrochen. Unserer Meinung nach, die Unterarme -oder wenigstens einer- wurden gegen den Hüften gewendet, um das auf dem Bauch modellierten Gefäß festzuhalten.⁶

Die plastische Wiedergabe ist sehr gut, indem Einzelheiten der Bekleidung und des Kultgegenstandes (das Libationgefäß) eindeutig zu erkennen sind. Wir bemerken daß die Bekleidung mit deutlichen Einzelheiten *nur auf der Hinterhälfte der Statuette* wiedergegeben ist. Es ist schwer zu vermuten wie auf der Vorderseite das Gewand zusammengefaßt gewesen sein wird. Das Modellieren deutet an, daß die Vorderseite recht gewandlos war. Beide Füße, die Knien, der Pubisdreieck, die Busen und das Gefäß sind gut erkennbar. Die Anlegung der Kannelüre, die die Trennung der Beine kenntlich macht, in der Richtung der Hüften und das Vorkommen einiger Einschnittenbruchstücke auf den seitlichen Seiten des Stückes, die sich bis zu deren Vorderseite verlängern, deutet an, daß die Bekleidung doch wenigstens im Bereich des Pubis und der Schultern der Statuette weiterläuft.

Leider fehlt der Kopf der Statuette, der seit grauen Zeiten abgebrochen ist. Wir glauben nicht, daß die Statuette ein mobiles Haupt hatte, weil im Bereich des Halses der Bruch alt ist und keine Durchbohrung für dessen Befestigung dieses zu sehen ist. Außerdem, hat dieser Statuettentypus ein recht disproportionierten Haupt, mit einer dreieckigen oder pentagonalen Maske, deren Hinterseite – der Haarknoten? – in Verhältnis zum Körper des Stückes disproportioniert modelliert ist. Wahrscheinlich auch deswegen wurden wenige vollständige Stücke entdeckt.⁷ Selbstverständlich, die systematische Loslösung des Hauptes könnte auch die Folge eines rituellen Geste sein. Auch wenn wir ahnen wie der Kopf bei dieser Art von Darstellungen ausschaute, gestatten wir sich nicht dessen Rekonstruktion, wegen der Einmaligkeit des Stückes.

Wir müssen erwähnen daß die Arme der Statuette transversal durchgebohrt gewesen zu seinen scheinen, so wie das eine Durchbohrungsspur andeutet, ein dauerhaftes Merkmal der Vinca- Kultur, besonders deren

späten Phasen⁸, das bei der Untersuchung des Bereiches des rechten Ellenbogens gesehen werden kann.

Die Höhe der Statuette beträgt 11,3 cm, die größte Breite (im Bereich der Ellenbogen) ist von 8,2 cm und die breite der Sohlen ist von 3,8 cm.

Die Bekleidung

Die Bekleidung der Statuette besteht aus einem großen Tuchstück (Toga ?), das mit einem Gürtel zusammengefaßt ist. Alle diese Einzelheiten sind durch Einschnitte angedeutet, die die Faltung- und Fassungsweise des Tuches wiedergeben. Wir glauben daß die Einschnitte die Weise zeigen, in der die Gewebestreifen, aus denen das Gewand genäht wurde, angelegt sind und deren Entstehung durch Weben auf einem engen Webstuhl, indem die Streifen durch Naht miteinander zusammengefaßt sind.

Das Gewand ist mit einem Gürtel zusammengefaßt, der durch drei tiefe Einschnitte wiedergegeben ist. Die Einschnitte, die die Naht oder andere Kleidungsanteile darstellen sind mit weiß eingelegt (nur Spuren dieser Einlage sind erhalten geblieben), in einer für die Vinca- Kultur charakteristische Weise.

Die wesentlichen Attributen der „Statuette aus Liubcova II“

Das Geschlecht der Statuette ist weiblich. Zu dieser Schlußfolge führte uns die betonte Steatopygie des Stückes und die plastische und gut bemerkbare Modellierung der Busen. Das Geschlecht ist nicht wiedergegeben, aber ist mit Entschlossenheit als weiblich angedeutet.

Im Bereich des Bauches, die „Statuette aus Liubcova II“ weist ein auf dem Bauch gestütztes Gefäß auf, aller Wahrscheinlichkeiten nach ein Behälter für Libationen. Die Form des Gefäßes ist nicht mehr so seltsam, wie das uns schien, wann wir das Gefäß der „Statuette aus Liubcova I“ beschrieben haben. Das ist ein Gefäß von *askos*- Typus (Foto 2 detalium), wie im Fall der ersten Statuette. Wie der erhaltene Teil des Stückes andeutet, das Gefäß war vor dem Körper, mit der rechten Hand gehalten. Die Linke Hand ist der Schulter gewendet, wie im Fall der „Statuette aus Liubcova I“. Soll die „Statuette aus Liubcova II“ einen anderen Moment des Rituelles der Tarnung und Enttarnung und der Libation darstellen ?

Es scheint daß während des rituellen Vorgehens die Statuette auf einem Sockel lag, vielleicht innerhalb eines Kultkomplexes, einer „Magiezeuges“.

Parallelen des Stückes

Weil es keine perfekte Parallele gibt, die die Gesamtheit der wesentlichen Attributen der beschriebenen Statuette wiedergeben soll, werden wir die Parallelen deren verschiedenen Anteile und andere Stücke aus dem Vinca- Areal oder aus der zeitgenössischen oder späteren Welt besprechen. Es sind Ähnlichkeiten für die Form der Statuette⁹, für das Gefäß¹⁰ und für die Einlage¹¹ bekannt.

Ein großer Teil der Plastik aus Rast, zum Beispiel, weist Anliegen für die Darstellung der Bekleidung und der Haltung auf, die den Statuetten aus Liubcova nahe sind.¹²

Versuch einer Deutungsauslegung der „Statuette aus Liubcova II“

Die Statuette, als Ganzes, deutet eine Entwicklung während der Jungsteinzeit im Kult und in der die Fruchtbarkeit betreffende Anschauung an, durch das Vorkommen eines rituell geeignetes Instrumentariums. Die wesentlichen Attributen trennen diese Statuette, wie auch diejenige, die wir „die Statuette aus Liubcova I“ nannten von der großen Gruppe der Idolen dieses Typus ab. Daß das rituelle Vorgehen differenziert war, ist auch durch die Wachstellung der jungen Frau angedeutet, die anscheinend uns macht, auch andere nötige Rituelletappen zu erwarten. Diese Tatsache ist auch durch die Möglichkeit der vielfältigen Benützung des Stückes im rituellen Vorgehen bewiesen (sie kann entweder auf einem Sockel stehen, oder mit einigen Anlässe aufgehängt werden).

Das Vorkommen des wesentlichen Attribut des Stückes, das Libationgefäß, wiedergibt, unserer Meinung nach, ein realistisches Bild des individuellen Instrumentariums der kultischen Festen, das *mit gewisse Anlässe speziellen Charakters*, in Zusammenhang mit dem Fruchtbarkeitskult benutzt wurde. Eine spezifische Etappe im jungsteinzeitlichen kultischen Ritual ist die Libation (das Ausgießen). So kann auch das Vorkommen einiger Gefäße von *askos*- Typus bei den Statuetten aus Liubcova erklärt werden. Das durch die „Statuette aus Liubcova II“ dargestellte Gestalt stellt eine Etappe *nach der Libation* dar, unserer Meinung nach, in Verbindung mit dem Fruchtbarkeitskult, wie das vor allem das weibliche Geschlecht der Statuette andeutet.¹³

So wie wir auch anderstmal behauptet haben, über dem Inhalt des Gefäßes können wir nur Hypothesen vorschlagen. Die der Wahrheit nahest scheint uns diejenige zu sein, laut der das Gefäß *Wasser* beinhaltete. Das Wasser hat eine gut bekannte Rolle im Kult der Fruchtbarkeit, indem die

Gefäße das im Zauber des Regenbringen benötigte Hauptmittel darstellen. Übrigens, im oben angeführten Werk kommt man durch die Untersuchung einiger Fruchtbarkeitsbräuchen der Völker Europas zu interessante Schlußfolgen¹⁴; für das sehr große Alter der Fruchtbarkeitsbräuchen in Europa, bringt der Verfasser die folgenden Argumenten bezüglich der mit den Getreiden verbundenen Rituale: „*Es gibt keine gewisse Personenkategorie, die das Ritual ausführen soll (es gibt keine Priester), jeder kann das zu Not durchführen; es werden keine gewisse Orte gewählt für die Durchführung des Rituals; es werden Geister und nicht Götter anerkannt; die Ritualen sind eher magisch als propitiatorisch*“.

Vielleicht deutet die „Statuette aus Liubcova II“ – sowie die „Statuette aus Liubcova I“ – einen „Mysteriencharakter“ der Kultausübung an. Wir glauben das auch diese Statuette eine Maske hatte, aber unsere Behauptung hat keine Bestätigung in der Wirklichkeit mehr. In diesem Fall handelt es doch um einem „Magiezeug“.¹⁵

Die Statuetten dieses Zeuges wiedergaben die Etappen des rituellen Vorgehens der Tarnung und Enttarnung und der Libation und, vielleicht, die mit diesem Anlaß durchgeführten Tieropfern (wir sollen nicht die stilisierten mensch- und tiergestaltigen Statuetten aus dem Umfeld derselben durchgewählten Wohnung vergessen).¹⁶

Zum Schluß, sind wir der Meinung, daß durch seine Parallelen, dieses Stück demselben chronologischen und kulturellen Horizont Vinca C–D zugehört.¹⁷ Bei Liubcova wurden in den Niveaus I–II deutliche Vinca C-Elementen erfaßt.¹⁸ Vorläufig, wurden spätere (Vinca D) Elementen nur in Geländeforschungen erfaßt.¹⁹

ANMERKUNGEN

¹Luca 1985; 1987; 1988–1991; 1990; 1989(1990); 1990–1993; 1991a–c; 1998a; Luca–El Susi 1989; Luca–Dragomir 1987; 1989.

²Kutzián 1944, nr. 92; Tudor & alii. 1965, 395–406; Comşa 1966, 355–363; 1969a, 11–45; 1969b; 1971, p. 85–92; 1979, 537–539; Lazarovici 1979, Repertorium nr. 49; Luca 1985, 465–468; 1998a.

³Luca–Dragomir 1987; 1989.

⁴Luca 1989(1990); 1991a.

⁵Die Untersuchungen wurden von einer aus Archäologen vom Museum des Banats aus Temeschwar/Timişoara/Temesvár und italienischen Archäologen bestehenden Mannschaft durchgeführt. Sicher hätte man –als Beweis der guten Erziehung– auch denjenigen, der einige Jahren bevor die dortigen archäologischen Untersuchungen durchgeführt hat, also den Verfasser dieser Zeilen, ankündigen und zu den Untersuchungen einladen können. Es wurde aber die Anonymität der Forschungen vorbezugt, indem diese selbst anonym geblieben sind.

⁶Die Rhythmik der Stellungen der Händen hängt von jenem Abschnitt des rituellen Vorgehens ab, den der jungsteinzeitliche Künstler erfaßt hat. In unserem Fall, die Stellung kann von den

stehenden Statuetten, mit auf den Hüften gestützten Händen abgeleitet werden, die der späten Vinca-Welt charakteristisch sind: Vasić 1936c, Sl. 541, die Tiefe 4,3 m, Sl. 296, die Tiefe 4,38 m - Lady of Vinca - scheint uns das repräsentativste Beispiel zu sein. Die verblüffende Ähnlichkeit der Haltung dieses Stückes mit „der Statuette aus Liubcova“ soll bemerkt werden.

⁷Im Fundort von Liubcova gibt es keine einzige vollständige Statuette. Es wurden sei der Rumpf, sei das Haupt der Statuette entdeckt, indem einige spätere Durchbohrungen aufweisen. Das archäologische Material ist in Bearbeitung bei MJI Reschitz/Reșița.

⁸Für Banat, s.: Lazarovici 1979, 91, 94-101, Kategorie B, Abb. 8; Luca 1990, die Statuetten der späten Niveaus aus Liubcova.

⁹Vasić 1928, Sl. XXXIII/145, Tiefe 4,6 m; 1936a, 301, Pl. LXXX, Tiefe 6,2 m; 1936b, 541, Sl. 296, Tiefe 4,1 m; 119, Tiefe 3,4 m, Pl. XXX; Srejić 1964-1965, T.22/1 - Divostin; Tasić 1973 - die Typus-Form: Abb. II/b, T. XV (rechts unten), T. LIII; Dumitrescu 1980, Pl. LVII; X X X 1986, Abb. 1,2 (unten mitte - auf dem Thron).

¹⁰Solche Gefäße kommen vor allem in den Gumelnița und Sălcuța-Milieus vor: Berciu 1961, Sălcuța - Abb. 12/7; Reșca - Abb. 13/3 (fast identisch mit unserem Stück); Verbicioara - Abb. 15; Sălcuța II a - Abb. 109/3; Dumitrescu 1979, 84, Abb. 64 (dieses Beispiel haben wir für seine interessante Form angeführt); Dumitrescu & alii. 1983, Abb. 11/6; X X X 1982, 128, Abb. 145 a-d, Abb. 174.

¹¹Mit den frühesten Vinca-Niveaus von Liubcova-Ornița (Vinca A) ist, in ihrem größten Teil, die eingeschnittene Keramik mit weiß eingelegt. Analysen der oberen Einlage wurden nicht gemacht.

¹²Dumitrescu 1980; 1987-1988.

¹³Marinescu-Bălcu 1977, 42. Statuen aus dem Orient, die unserer Meinungen nach, Libationszenen darstellen, sind unterschiedlich gedeutet: die Göttin Ishtar-Tokarev 1976, 288; die wasserbringende Göttin - Daniel 1983, 160-161; Göttin mit Opferurne - Zamarovský 1981, 204; Eliade 1981, 41.

¹⁴Frazer 1980, vol. 3, 244-245.

¹⁵Sîrbu 1987, 111, 117.

¹⁶**1. Menschengestaltige Statuette**, stilisiert und senkrecht-transversal durchgebohrt. Die für die Herstellung des Stückes benutzte Paste ist gut geknetet, das Vermagerungsmittel ist der Sand. Der allgemeine Aspekt des Stückes ist das gewöhnliche. Die Statuette ist schwarzlich-braun und weist einen sehr guten Brand auf. Der linke, sowie die Vorderseite des Stückes sind seit grauen Zeiten abgebrochen. Typologisch, handelt es um einer Variante des Typus IIa.

2. Tiergestaltige Statuette, stilisiert. Fragmentär. Aus der fernen Vergangenheit, einer der Arme, der mit einem tiergestaltigen Kopf beendet war, ist abgebrochen. Das Stück ist senkrecht-transversal durchgebohrt. Die Farbe des Gegenstandes ist unterschiedlich; während die Vorderseite schwarz ist, die Hinterseite ist braun. Wir bemerken, schließlich, den sehr guten Brand, dem das Stück unterworfen wurde. Der Unterteil weist eine kleine Rille auf, die, wahrscheinlich, durch Abreibung erhalten wurde (wir denken daß sie mit einem Schnur gebunden, aufgehängt getragen wurde). Typologisch, ist die Statuette eine Untervariante des Typus IIIb₁.

3. Tiergestaltige Statuette. Fragmentär. Die Vorderbeine und der Kopf ist seit grauen Zeiten abgebrochen. Die Rippen (?) sind durch einige Einschnitte auf dem Körper des Stückes durchgeführt. Der Hinterteil weist eine runde Durchbohrung von kleinen Dimensionen auf, deren Sinn uns entkommt; wir erwähnen auch eine betonte Vermüldung in diesem Bereich. Die Vorderseite weist, auf dem erhaltenen Teil, eine Brust (?) auf. Soll es um einer gemischten Darstellung (Mensch - Tier) handeln? Die Paste, aus der sie hergestellt wurde, ist gut geknetet und gebrannt, indem als Vermagerungsmittel der Sand benutzt wurde. Die Farbe der Statuette ist braun.

Schließlich, geben wir die Dimensionen der Stücke an: die erste hat eine Höhe von 7 cm und eine Breite von 6,5 cm, die zweite 6,7 x 3,2 cm und die dritte 8,8 x 5 cm.

¹⁷Bei Vinca, die besten Parallelen befinden sich bei einer Tiefe von 4 m.

¹⁸In der Wohnung 4 aus 1985 befinden sich die typischsten Elementen. Im Jahre 1987, die Vinca C- Anhäufungsschicht hatte eine recht große Dicke (80 cm).

¹⁹Es sind im Lauf der Veröffentlichung einige Stücke aus Geländeforschungen, die in einem Vinca D- Horizont einstuftbar sind; Vasić 1936b, 71, a 4,4 m; 73, Sl. 390 (?), a 4,3 m; 82, Sl. 429, a 4 m; 92, Sl. 462, a 2,9 m.

LITERATUR

Berciu D., *Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, București, 1961.

Comșa E., *SCIV*, 17, 2, 1966, 355-363.

Comșa E., *DaciaNS*, 13, 1969, 11-44.

Comșa E., *SCIV*, 20, 1, 1969.

Comșa E., *Banatica*, 1, 1971, 85-89.

Daniel C., *Civilizatia sumeriană*, Bucuresti, 1983.

Dumitrescu Vl., *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979.

Dumitrescu Vl., *The Neolithic Settlement at Rast (South-West Oltenia, Roumanie)*, *BAR*, 72, Oxford, 1980.

Dumitrescu Vl., *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, 29-68.

Dumitrescu Vl., Bolomey Al., Mogoșanu Fl., *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie.*, București, 1983.

Eliade M., *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, 1981, 1-4.

Frazer J., *Creanga de aur*, Bucuresti, 1980, 1-4.

Kutzián I. B., *A Körös Kultúra*, Budapesta, 1944.

Lazarovici Gh., *Neoliticul Banatului*. *BMN*, 4, Cluj Napoca, 1979.

Luca S. A., *Banatica*, 8, 1985, 465-468.

Luca S. A., *Banatica*, 9, 1987, 13-24.

Luca S. A., *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, 1-14.

Luca S. A., *Apulum*, 26, 1989/1990, 49-54.

Luca S. A., *Banatica*, 10, 1990, 6-44.

Luca S. A., *Apulum*, 27-30, 1990-1993, 73-78.

Luca S. A., *BAI*, 4, 1991, 266-271.

Luca S. A., *Liubcova-Ornița*. (Reșița 1991).

Luca S. A., *Banatica*, 11, 1991, 141-156.

Luca S. A., *Liubcova-Ornița*. Monografie arheologică, Târgoviște, 1998.

Luca S. A., Drăgomir I., *Banatica*, 9, 1987, 31-42.

Luca S. A., Drăgomir I., *DaciaNS*, 33, 1989, 229-234.

Luca S. A., El Susi G., *Apulum*, 25, 1989, 49-58.

Marinescu-Bâlcu S., *Peuce*, 6, 1977.

Sârbu V., *Istros*, 5, 1987.

Srejovic D., *IPEK*, 21, 1964-1965, 26-41, T. 17-22.

Stankovic S., *The Altars and Prosopomorphic Lids from Vinca*, Belgrad, 1986.

Tasic N., *Neolitska Plastika*, Belgrad, 1973.

Tokarev S. A., *Religia în istoria popoarelor lumii*, Bucuresti, 1976, ed. II.

Tudor D., *SCIV*, 16, 2, 1965, 395-406.

Vasic M. M., *Praistorijska Vinča*, Belgrad, 1928, 1.

Vasic M. M., *Praistorijska Vinča*, Belgrad, 1936, 2.

- Vasic M. M., *Praistorijska Vinča*, Belgrad, 1936, 3.
 Vasic M. M., *Praistorijska Vinča*, Belgrad, 1936, 4.
 Zamarovský V., *La început a fost Sumerul*, București, 1981.
 x x x, *Jungsteinzeit in Bulgarien*, Sofia, 1982.
 x x x, *Gomolava-Katalog*, Novi Sad, 1986.

DATE DESPRE STATUETA DE LA "LIUBCOVA II" JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

Rezumat

Autorul articolului descrie o statueta deosebită care vine să completeze datele rezultate în urma publicării „Statuetei de la Liubcova”. Din păcate, și această descoperire, „Statueta de la Liubcova II”, s-a făcut tot în condiții întâmplătoare. Existența ei atrage atenția, prin unicitatea sa, asupra importanței spirituale a stațiunii neolitice de la Liubcova-*Ornița* pentru vincienii fazei C. Atributul esențial al acestei statuete este, fără îndoială, vasul de tip *askos*. Fiind a doua apariție a unui vas de acest tip la o statueta descoperită la Liubcova se consacră ideea după care această formă ceramică este specifică pentru cultul din epocă, probabil pentru libație (vărsare).

Anmerkungen

In der Anmerkung Nr. 5 wirft Herr Sabin A. Luca dem Forschungsteam vor, dass er im Rahmen der archäologischen Unterwasserforschungen, die durch das MBT und MBMR sowie durch Archäologen aus Padova (Italien) unternommen worden sind nicht eingeladen wurde.

Hiermit erläutern wir, dass diese Unterwasserforschungen sich mit dem Brandgräberfeld der „Garla Mare“ Kultur (Bronzezeit) aus Liubcova – „Tiglarie“ (aus dem Ort Berzasca, Kreis Caraș-Severin) befassten und keinesfalls mit den neolitischen Starcevo-Cris und Vinca Siedlungen aus Liubcova-„Ornița“, wie Herr Sabin A. Luca aus Informationsmangel beurteilt.

Um dem akribischen Stil des Herrn Sabin A. Luca angemessen zu sein, vertreten wir die Anschauung, dass dieser Vorwurf nicht nur einem Erziehungsmangel entspringt sondern, vor allem, die ernsthaften Mängel aufweist, bezüglich einer gründlichen Vorbereitung in seinem Fachgebiet. Hätte sich Herr Sabin A. Luca mit den Leuten, die diese Unterwasserforschungen unternommen haben (C. Sacarin, Fl. Drasovean, Al. Szentmiklosi, D. Ciobotaru, W. Signorelli, A. Rosa) in Verbindung gesetzt, bevor er diese Tatsachen zu schreiben begann, hätte er zur Kenntnis genommen (wenn er wollte), wo diese Forschungen stattgefunden haben und welche Ziele sie sich vorgesetzt haben. Dies hätte Herrn Sabin A. Luca die neuen, unnötigen Behauptungen erspart, womit der Kollege uns in seinen letzten „Werken“ beeindruckt hat.

Auch möchten wir Herrn Sabin A. Luca erinnern, dass Herr C. Sacarin der Ausgrabungsleiter von Liubcova „Tiglarie“ ist, und dass er Ausgrabungen an dieser Stelle unternommen hat, deren Ergebnisse bereits in Fachschriften veröffentlicht worden sind und im Rahmen verschiedener wissenschaftlicher Treffen vom Herrn C. Sacarin vorgetragen worden sind.

Das rumänische Unterwasserforschungsteam Liubcova – „Tiglarie“.

Obwohl diese Anmerkung vom Üblichen abweicht, findet unser Redaktionsteam als angemessen, sie zur Studie des Herren Sabin Adrian Luca - die in unser Magazin veröffentlicht wurde - beizufügen, da das Banater Museum in dieser Forschung direkt miteinbegriffen ist.

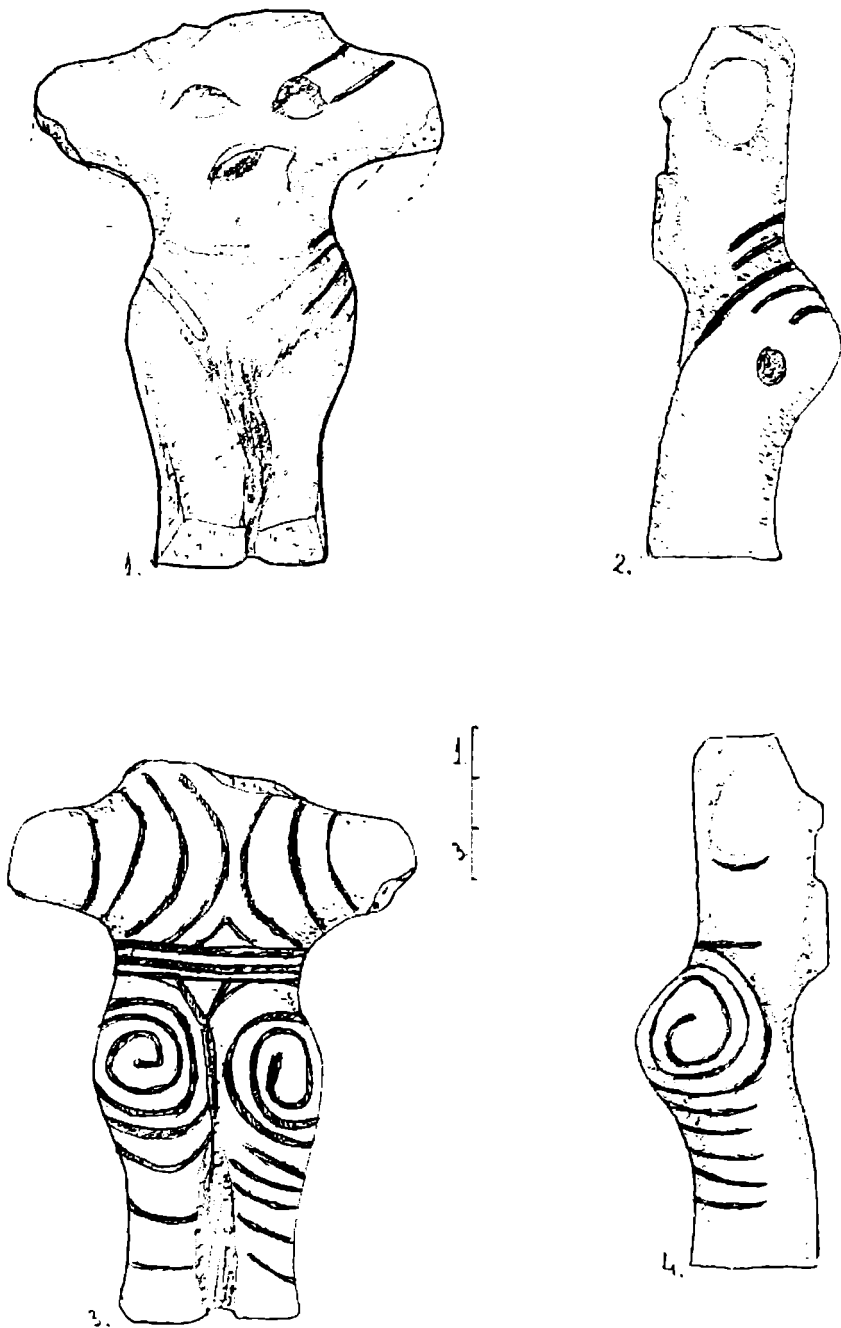

Fig. 1. Statueta de la Liubcova II.

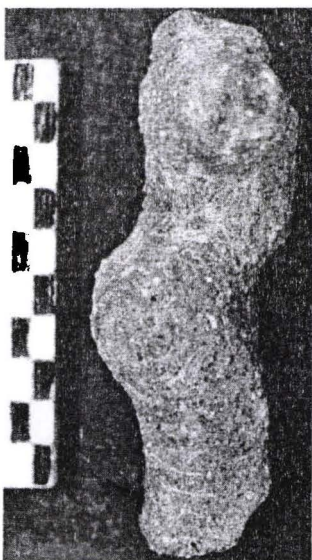
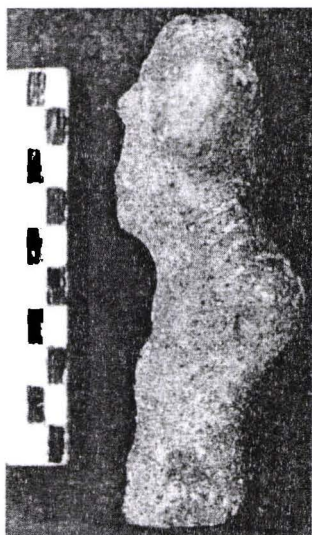

Foto 1. Die Statuette aus Liubcova II.

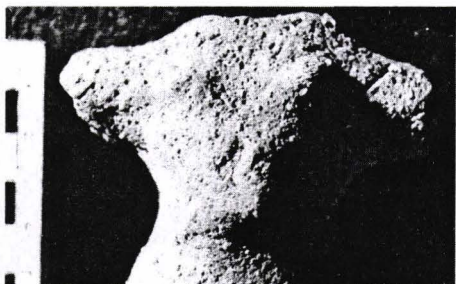
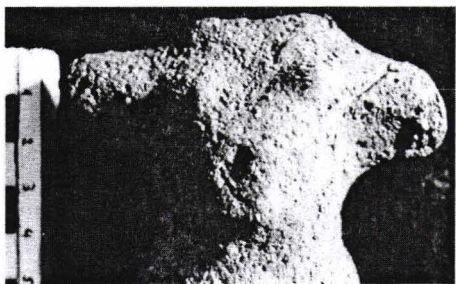

Foto 2. Die Statuette aus Liubcova II. Gefäß von askos- Typus – detalium.

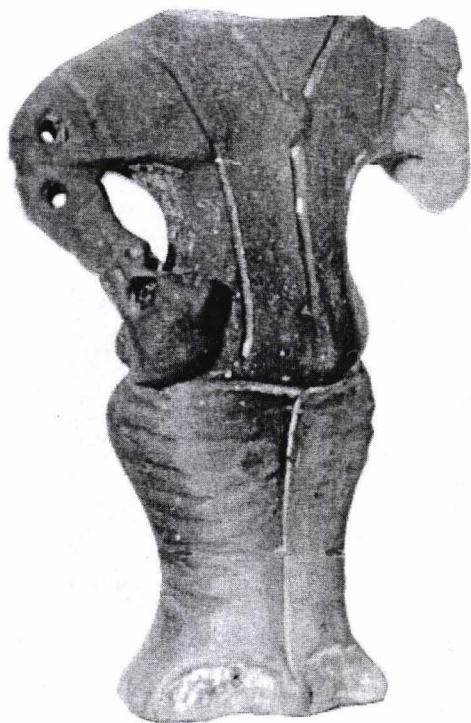

Foto 3. Die Statuette aus Liubcova I.

REPREZENTĂRI DE ZEITĂȚI PE CERAMICA NEOLITICĂ

Florentina Marțiș

Fragmentele ceramice care fac obiectul notei de față¹, au fost descoperite în diferite așezări neolitice cercetate pe teritoriul Banatului românesc. Credința în zei și invocarea lor, făcea parte din viața agrar-pastorală a comunităților epocii și luau aspectul unor reprezentări pe ceramică. Aceste artefacte vin să întregescă imaginea despre sufletul și gândirea omului neolitic și despre complexitatea tuturor elementelor ce vor fi alcătuit panteonul spiritualității sale. Reprezentările în basorelief a unor figuri antropomorfe pe pereții unor vase mari sau mijlocii, se adaugă la un panteon bogat și complex de reprezentări tridimensionale sau incizate, evidențiază o mică parte și anume cea înfățișată de regulă în materiale anorganice care s-au păstrat.

Examinând fragmentele ceramice în discuție destul de rare în descoperirile arheologice din Banat și Transilvania², ele pot fi atribuite fie unor vase sacre ce aparțin inventarului unor altare sau temple fie unor vase al căror conținut este protejat de reprezentările zeilor, modelate pe exteriorul lor. Aceste artefacte se încadrează în tipul reprezentărilor antropomorfe neolitice constituindu-se într-un grup aparte³.

La origine reprezentările de zei erau întregi având înfățișate principalele părți anatomice⁴. Din acest punct de vedere ele pot fi grupate astfel:

- a) reprezentări feminine (Pl. IV)
- b) reprezentări probabil masculine (Pl. I, II, III, V, VII)

În funcție de poziția picioarelor:

- a) cu picioarele în U
- b) cu picioarele în V
- c) cu picioarele în poziție șezândă.⁵

În funcție de poziția brațelor:

- a) cu brațele flexate din cot în sus
- b) cu brațele flexate din cot în jos

c) cu palmele figurate

d) cu palmele nefigurate

La două din reprezentările ce le discutăm sunt figurate câte patru degete (Parța, Pl. II, Dudeștii Vechi, Pl.IV).

În ce ne privește, nu credem că figurarea parțială a palmei este întâmplătoare. Aceasta cu atât mai vârtos cu cât pe alte reprezentări antropomorfe cum ar fi: statueta cu mască și ascos de la Liubcova "*Ornița*"⁶, sau binecunoscutul vas ritual de la Parța la care sunt figurate toate cele cinci degete ale palmei.

Putem presupune că avem de-a face cu o poziție rituală în care se ascunde degetul mare al palmei. Voi adăuga că gesturile sunt limbajul adoptat de cel care îl săvârșește, iar poziția mâinii poate fi interpretat în diverse moduri⁷: mâna orientată în jos înseamnă slăbiciune, iar mâna ridicată în sus semnifică implorare sau violență.

Voi observa că poziția reprezentărilor de zei pe vase se face exclusiv pe peretele vaselor, în jumătatea superioară a acestora. Din această poziție zeitatea poate fi percepută dintr-un unghi favorabil. Vasul nu poate fi atârnat la înălțime, poziția sa va fi fost mai jos decât nivelul ochiului, pe podina edificiului sau poate pe un postament scund. Ceramica cu astfel de reprezentări nu se abate de la tehnica clasică de preparare, modelare și ardere. Din acest punct de vedere piesele în discuție au fost confecționate din pastă semifină sau grosolană.

Modelarea zeităților reprezentate este foarte schematică.

Pl. I. Fragment ceramic descoperit la Hodoni,⁸ perete de vas din pastă semifină de culoare cărămizie, arsă bine oxidant, (dimensiuni 13x23cm), compus din trei fragmente ce aparțin la un vas de dimensiuni mari după cum o indică grosimea peretelui și curbura acestuia. Fragmentul aparține porțiunii de sub gâtul vasului care probabil a fost ovoidal. Pe acest fragment este modelat un personaj masculin realizat în tehnica cruțării. Personajul are picioarele depărtate în V răsturnat și brațele flexate în sus. Palmele și labele picioarelor nu sunt figurate, capul este reliefat mai puternic decât restul trupului și schițat triunghiular-trapezoidal cu ochi sugerați prin două împunsături laterale.

Pl. II. Fragment ceramic descoperit la Parța⁹, perete de vas de culoare cărămizie, din pastă semifină, arsă bine (dimensiuni 14,5x11cm.), aparține unui vas mijlociu. Fragmentul aparține porțiunii de sub gâtul vasului. Pe acest fragment este aplicat un personaj probabil masculin, care a fost modelat separat și apoi fixat pe vasul nears, fapt ce poate fi observat cu ochiul liber. Personajul are brațele ridicate și flexate din cot, picioarele flexate din

genunchi un fel de U întors. Capul este modelat în formă de romb în relief cu ochii incizați oblic lateral. Pe fruntea sa este incizat un X iar deasupra lui un W întors probabil semnul constelației Casiopeea¹⁰, semn ce se regăsește pe vasul ritualic de la Parța pe gâtul zeiței (Pl. VI) și în sanctuarul de la Parța pe soclul statuii duble. Palma mâinii are 4 degete modelate prin incizii ce le separă.

Pl. III. Fragment ceramic descoperit la Hodoni¹¹, perete de vas culoare ocru cu flec brun, ars slab oxidant cu dim. 9x8 cm., aparține unui vas mijlociu. Reprezentarea este probabil masculină. Îi lipsesc capul și un braț, picioarele sunt în poziție deschisă de V întors iar brațele flexate ridicate în sus. Alături de cap este prezentă o proeminență semisferică în relief.

Pl. IV. Fragment ceramic descoperit la Dudești-Vechi¹², perete de vas de culoare ocru albicios din pastă semifină, arsă slab oxidant, cu dim. 9x7,8 cm. Pe fragment apare o reprezentare umană, o zeitate a cărei jumătate inferioară lipsește, este o reprezentare feminină cu sâni, are brațele flexate și ridicate în sus, ce se încheie cu palme ale căror degete sunt medelate prin 3 incizii, separând doar patru degete. Modelajul este făcut în tehnica cruțării. Capul este sugerat printr-un triunghi, cu nasul în relief iar ochii sunt realizați prin două adâncituri neclar definite. După grosimea fragmentului de 2,5 cm. va fi fost un vas mare.

Pl. V. Fragment ceramic descoperit la Parța¹³, perete de vas de dimensiuni mari, de culoare ocru cu un slip gros cu pleavă, ars slab. Reprezentarea pare a fi lucrată în tehnica cruțării, (dim. 20x12,5 cm). Grosimea peretelui este de 1,6 cm. Zeitatea reprezentată are un cap triunghiular cu ochi dispuși orizontal. Brațul păstrat este flexat în sus, palma nu a fost figurată. Jumătatea inferioară lipsește.

Pl. VII. Vas ceramic întregibil de dimensiuni mari (înălțime 43 cm., diametru pântec 37 cm., gura vasului are diametrul 23,5 cm. Pe două fragmente ceramice așezate diametral opus au fost reprezentate două figuri umane cu mici deosebiri între ele. Ceramică de culoare cărămidă bine arsă, cu grosimea pereților aproximativ 1cm. Reprezentațiile sunt realizate în tehnica cruțării. La Pl. VII/1 brațele sunt flexate în poziții diferite, brațul drept orientat în jos, cu palma sugerată dar nu sunt redată degetele, iar brațul stâng orientat în sus cu pumnul strâns, picioarele desfăcute și degetele sugerate la piciorul stâng. Fața este sugerată în formă de triunghi, fără a fi reprezentați ochii dar apare o proeminență sferică în locul nasului. Nu este sugerat sexul iar lipsa sânilor ne sugerează posibilitatea sexului masculin. Pl. VII/2: Reprezentare probabil masculină cu fața sugerată în formă de triunghi fără a fi redată componente. Brațele sunt flexate diferit ca poziție cu degetele reprezentate câte trei la o mână. Brațul stâng este flexat în sus iar brațul drept orientat în jos.

La toate aceste reprezentări acord atenție mai cu seamă poziției brațelor. Brațul sugerează forță, putere, protecție, antebrațul este considerat o prelungire a spiritului, iar cotul este socotit de esență divină¹⁴.

Putem schița unele observații. Înainte de toate, prezența reprezentărilor cu atribute feminine, (care au sânii modelați) și a celor care pot fi socotite masculine (fără a avea o deplină certitudine !), demonstrează după părerea mea, atât existența unor cupluri în panteonul zeităților neolitice cât și numărul mare de zei ce-l compunea. Faptul că acești zei (probabil secundari, probabil protegiutori), au mai multe poziții și sunt reprezentați în ipostaze asemănătoare dar cu mici diferențe pledează pentru funcțiile multiple pe care fiecare dintre aceștia le aveau. Este evident că gestualitatea acestor zei nu poate fi interpretată numai prin judecăți de valoare proprii epocii noastre ci eventual prin extrapolarea cu unele fragmente din scrierile antice¹⁵.

Țin să amintesc încă odată și faptul că redarea palmei cu numai patru degete la acest tip de reprezentare ar putea fi interpretat drept un gest de ocultare, cel al ascunderii degetelor mari. Oricât de minoră ar putea părea această observație, simbolistica de acest fel este prezentă și în civilizațiile de după neolitic.

O altă observație care după părerea mea se cuvine a fi reținută este poziția zeităților de pe aceste vase. Cele două puncte de sprijin ale picioarelor și cele două puncte simetrice ale brațelor sugerează în planul gnoseologic existența unui sistem întemeiat pe ființarea primară a celor patru elemente fundamentale: pământul și apa, aerul și focul. Prin prisma acestei ipoteze se cuvine să amintesc un fapt omis adesea. Orice reprezentare în lut ars a unei zeițe implică acceptul celor patru elemente fundamentale amintite: pământul, apa, focul – intră în însăși constituirea reprezentării iar aerul este spațiul în care această reprezentare devine nu numai vizibilă, ci își și manifestă puterea.

Se impune o ultimă remarcă privind proeminența emisferică aflată pe una din piesele de la Hodoni (Pl. II). Nu sunt în măsură să explic semnificația ei. Mă opresc în a semnală o piesă foarte importantă descoperită la Zorlențul Mare¹⁶ pe un idol vinciian cu cap mobil de evidentă sorginte tesalică sunt incizate pe ambele fețe câte o reprezentare întru totul asemănătoare cu cele ce le-am discutat. Punctele adâncite de-o parte și de alta a gâtului, amintesc proeminența de pe piesa de la Hodoni (Pl. III), iar asocierea unei statuete cu cap mobil cu această reprezentare, nu este lipsită de importanță.

Reluarea discuției asupra acestui subiect al vieții spirituale în neolitic se dovedește a fi fecund și ea poate fi lămurită și adâncită în cercetări viitoare.

NOTE

¹Ele au fost analizate la sugestia lui Florin Medeleț, căruia îi mulțumesc pe această cale.

²Celor de față li se pot adăuga și altele ex. Potporanj- Kremenjak, în Banatul iugoslav, Turdaș, etc.

³M. Moga, O. Radu, *StComC II*, Caransebeș, 1977, pt. O piesă de la Hodoni, o suită de interpretări?!

⁴*Ibidem*, Distrugerea, ruperea rituală a pieselor în discuție, ipoteză care nu este susținută de argumente pertinente.

⁵*Cultura Vinča în România* (Origini, evoluție, legături și sinteze) Timișoara, 1991, cat. 152, p. 210; *Neolit Južnog Banata*, catalogul expoziției, Potporanja, Kremenjak p. 41. Unele reprezentări ce nu fac obiectul notei de față au și alte poziții.

⁶A.S. Luca, *Liubcova, Monografia arheologică*, Târgoviște, 1998, pl. 49-51, p. 215-216.

⁷*Biblia, Deuteronomul*, 8:17, *Exod* 9:33, *Isaia* 35:3, *Psalmi* 28:2.

⁸M. Moga, O. Radu, *op.cit.* Nr. Inv. 445.

⁹Nr. Inv. 9889, MBT.

¹⁰Gh. Lazarovici, comunicare la întâlnirea anuală a arheologilor bănățeni, Sânnicolau Mare 2001, aprilie 26.

¹¹Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, pl. XXI, Gr. 22; Moga, Radu, *op. cit.* Nr. Inv. 5621.

¹²Nr. Inv. 443, MBT.

¹³Nr. Inv. 450, MBT

¹⁴Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, I, Ed. Artemis București 1995.

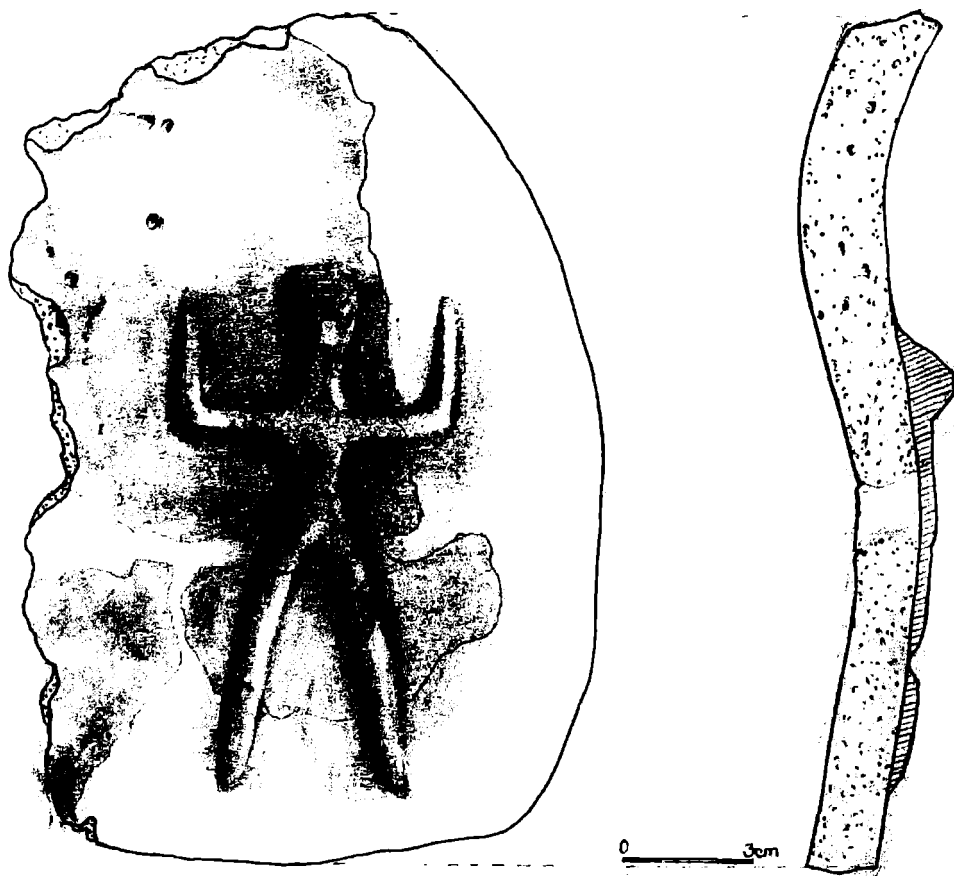
¹⁵*Biblia, Deuteronomul*, 8: 17, *Exod* 9:33, *Psalmi* 28:2, *Isaia* 35:3

¹⁶Gh. Lazarovici, *Cultura Vinča în România*, C 7, Zorlenț, Vinča B 2, 8 (niv. II, rest niv III)

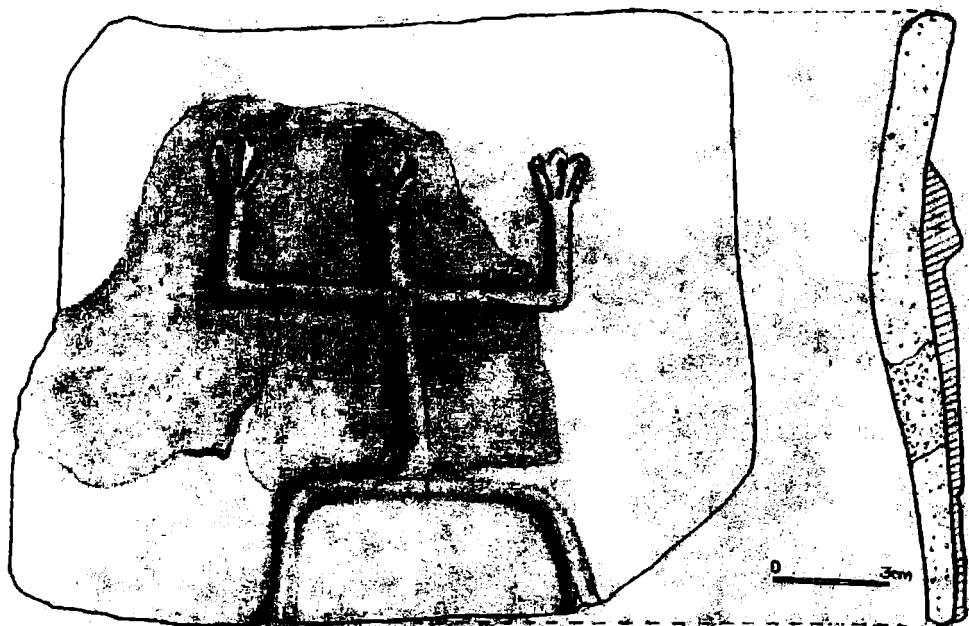
REPRESENTATION OF DEITIES ON NEOLITHIC CERAMICS

Summary

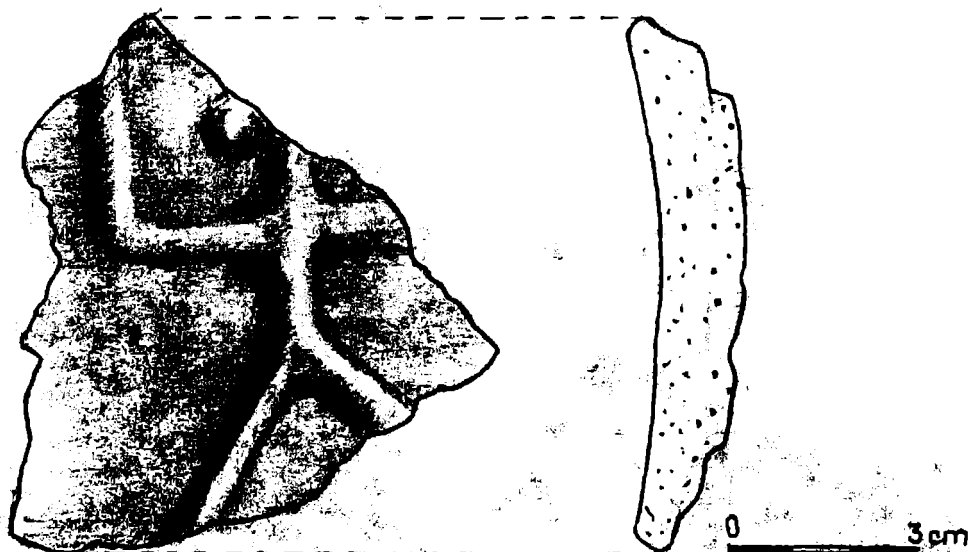
The discovery of some ceramic fragments or ceramic vessels with such representation at Parța, Hodoni, Dudeștii Vechi (Timiș County), emphasizes just a part of the pantheon of the Neolithic man's spirituality.

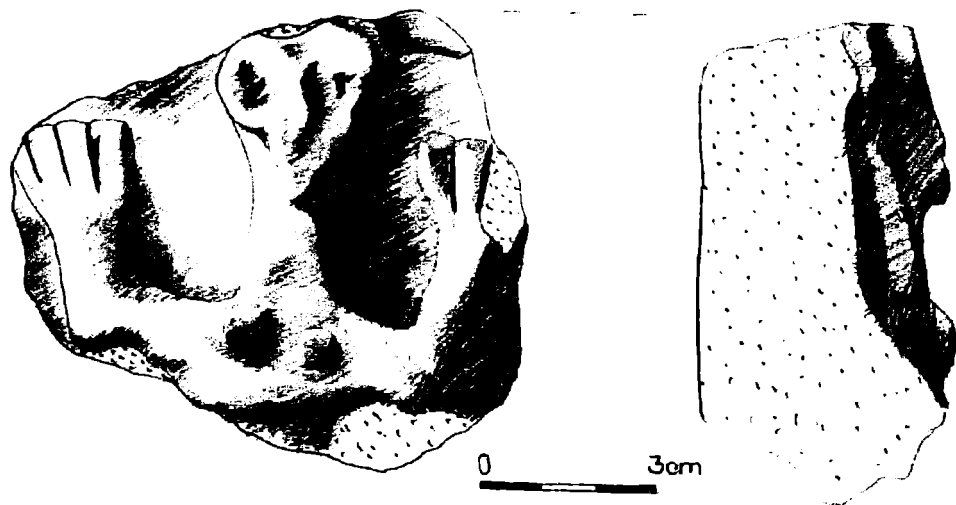
Pl. I. Reprezentare antropomorfă de la Hodoni

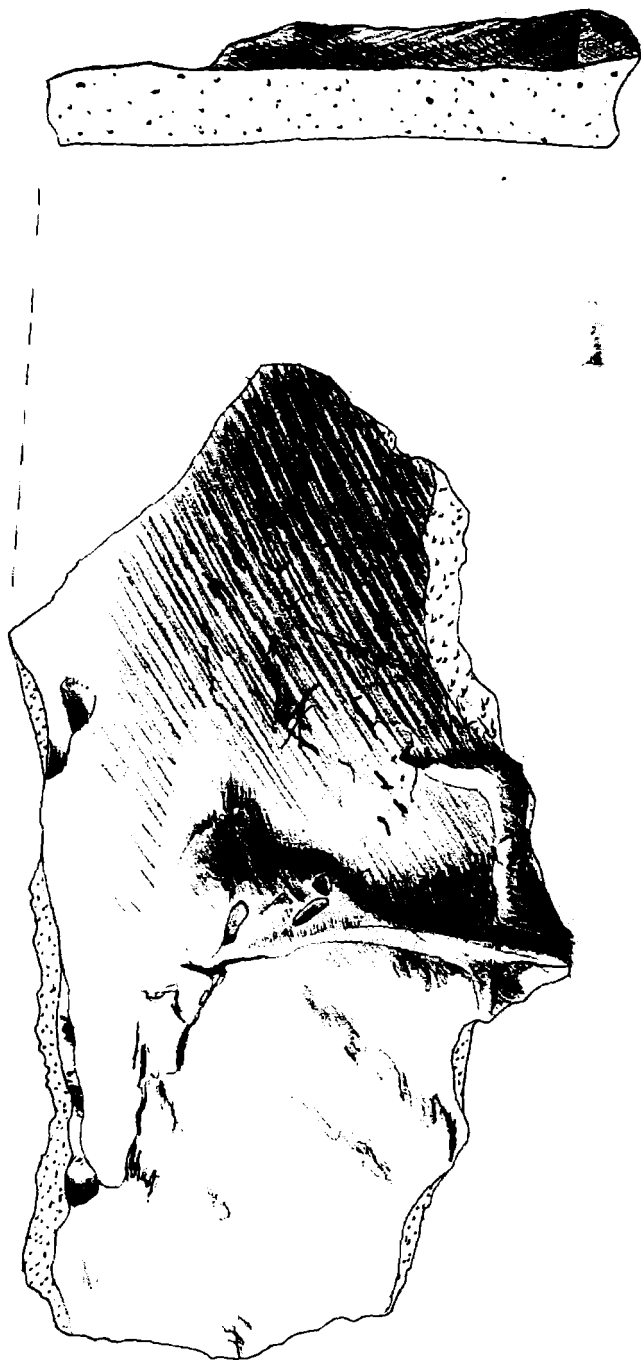
Pl. II. Reprezentare antropomorfă de la Parța

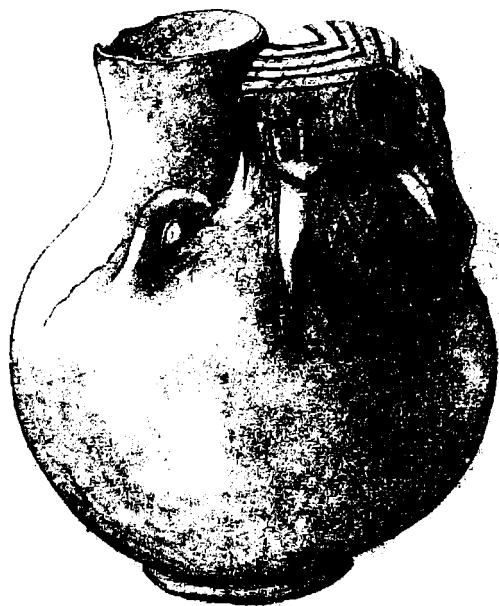
Pl. III. Reprezentare antropomorfă de la Hodoni

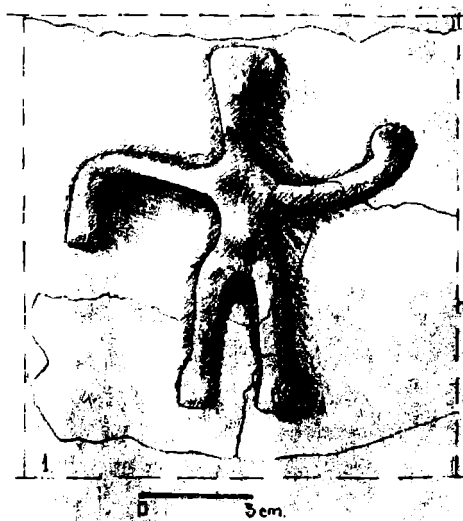
Pl. IV. Reprezentare antropomorfă de la Dudeștii Vechi

Pl. V. Reprezentare antropomorfă de la Parța

**Pl. VI. Vas cu reprezentare antropomorfă
de la Parța**

Pl. VII. Reprezentări antropomorfe de la Parța

CERAMICA TISZAPOLGÁR DE LA ROMÂNEȘTI – PEȘTERA CU APĂ (COM. CURTEA, JUD. TIMIȘ). SĂPĂTURI – MARIUS MOGA, 1948.

Marius Moga, Bogdan Bochiș

Localizarea sitului arheologic.

Localitatea Românești este situată pe teritoriul comunei Curtea, în estul județului Timiș, la aproximativ 60 km de orașul Lugoj.

Peștera cu Apă, având codul speologic 2273/1¹, este situată în sud – estul satului Românești, pe versantul stâng al Văii Pustinei, la 2,2 km. în amonte de confluența acesteia cu pârâul Bega Poienilor, pe Dealul lui Filip (Pl I)². Peștera este situată la altitudinea absolută de 370 m și relativă de 105 m. Este o peșteră activă, cu o dezvoltare de 1386 m (Pl. 2).

În literatura de specialitate cavitatea mai este cunoscută și sub denumirile de: *Peștera Mare de la Fereșești*, *Peștera cu Apă*, *Peștera Românești* – *Ferești*, *Rumunyezt* – *barlang* sau *Facsadi* – *barlang*³.

Istoricul cercetărilor.

Primele cercetări arheologice au fost inițiate de Marius Moga în 1948⁴, fiind reluate de Ion Stratan și Florea Mogoșanu în toamna 1960 și apoi în 1961⁵. În 1963 peștera este supusă unor cercetări de natură speologică, ocazie cu care a fost întocmit și planul peșterii⁶. Investigațiile arheologice vor fi reluate în 1991 de un colectiv format din arheologii Florin Drașovean, Petru Rogozea și Florin Gogâltan⁷. Situl fusese parțial deranjat de unele săpături neautorizate efectuate în peșteră atât în perioada modernă dar și între 1988-1989⁸.

Tehnica de prelucrare a ceramicii.

În cadrul materialului ceramic de la Românești – *Peștera cu Apă* am putut identifica două categorii ceramice aparținând culturii Tiszapolgár, după cum urmează: fină și grosieră.

Ceramica fină: este cel mai bine reprezentată, în proporție de 84,71%. Pasta a fost bine frământată, iar ca degresant s-au folosit mîl, nisip fin, cioburi pisate mărunt și chiar pietriș cu bobul mic. În cele mai multe cazuri arderea a fost reducătoare, culoarea ceramicii fiind în cea mai mare parte negru sau cenușiu închis. Se poate semna însă și existența unei arderi oxidante, în care caz ceramica are o culoare galben închis sau roșie. De asemenea ceramica de această factură a fost bine lustruită.

Ceramica grosieră: în comparație cu ceramica fină, această categorie ceramică este mai slab reprezentată, în proporție de doar 15,29%. Deși pasta a fost bine frământată, în compoziția acesteia a putut fi observată prezența nisipului, a cioburilor pisate și a pietrișului, folosite ca degresant. Arderea a fost cu predilecție oxidantă, deși fragmente ceramice care au fost arse reducător, de culoare cenușiu – cenușiu închis, apar și în cadrul ceramicii grosiere.

La rîndul lor *butonii* au fost aplicați pe suprafața vaselor fiind lipiți de acestea cu lut care a fost apoi netezit. În cazul celor perforați, aceștia au fost penetrați cu o nuia după aplicarea lor pe vas, atît punctul de intrare cît și cel de ieșire putînd fi observate.

Formele ceramicii.

I. Oala borcan:

I.1. oale borcan tronconice: **a.** cu buza dreaptă (Pl.III/1)

b. cu buza evazată (Pl.III/2)

I.2. oale borcan bitronconice: **a.** cu buza dreaptă (Pl.III/3; Pl. III/ 4)

II. Urciorul:

II.1. urcioare cu buza evazată (Pl.III/5)

III. Vasul cu picior:

III.1. vase cu picior perforat (Pl.IV/1,2)

IV. Castronul:

IV.1. castroane tronconice: **a.** cu buza dreaptă (Pl.IV/5)

b. cu buza evazată (Pl.IV/6)

- IV.2. castroane bitronconice:** a. cu buza dreaptă (Pl.IV/7)
b. cu buza evazată (Pl.V/1, 2)

V. Strachina:

- V.1.** străchini tronconice cu buza evazată (Pl.V/3)
V.2. străchini bitronconice cu buza evazată (Pl.V/4,5)

VI. Vasul globular:

- VI.1.** vase globulare cu buza ușor evazată (Pl.V/6, 7)

VII. Cupa:

- VII.1.** cupe tronconice cu buza evazată (Pl.VI/1,2,3)
VII.2. cupe bitronconice cu buza dreaptă și umărul rotunjit (Pl.VI/4)

VIII. Cana:

- VIII.1.** căni tronconice cu buza dreaptă (Pl.VI/5)
VIII.2. căni bitronconice cu buza dreaptă (Pl.VI/6)

IX. Paharul fără picior:

- IX.1.** pahare tronconice fără picior, cu buza dreaptă (Pl.III/6)

X. Capacul (Pl.VI/7)

Torțile.

- I. Toarta supraînălțată, fixată pe buza vasului (Pl.VI/8)**

II. Toarta perforată:

- II.1.** toartă perforată orizontal, fixată pe corpul vasului (Pl.VI/10)

III. Butoni conici (sau “proeminente - cioc”):

- III.1.** butoni conici semiperforați orizontal (Pl.V/1)
III.2. perforați total pe orizontală (Pl.III/1; Pl.IV/6)
III.3. perforați total pe verticală (Pl.IV/7)

IV. Butoni semisferici (Pl.III/1; Pl.VIII/4)

În ce privește utilitatea torților, acestea se împart în torți folosite la apucat și torți folosite la agățat. În prima categorie includem torțile

încadrate în tipologia noastră în categoriile I și II (Pl.VI/8,10), iar în a doua categorie intră butonii conici (Pl.IV/7:Pl.V/1; Pl.V/4; Pl.V/5) și cei semisferici (Pl.III/1).

Ornamentația ceramicii.

I. Impresiunea:

- I.1. impresiunile circulare – apar izolate (Pl.V/7) sau în diferite motive (Pl. V/5,6)
- I.2. impresiunile cu unghia (Pl.VI/1)

II. Perforația: perforațiile circulare apar în cazul picioarelor de vas (Pl.IV/1,2).

Concluzii.

Materialul ceramic Tiszapolgár de la Românești – *Peștera cu Apă* se încadrează din punct de vedere cronologic în faza a II-a acestei culturi, care se caracterizează printr-o ceramică de culoare cenușie, neagră sau gălbuie, vase cu picior perforat și o mare varietate a formelor de vase⁹. Toate aceste caracteristici pot fi observate și în cazul ceramicii descrise mai sus.

Analogii pentru materialul descris mai sus avem în special pe teritoriul Ungariei la Hódmezővásárhely – *Népkert* pentru strachina bitronconică¹⁰, la Tápé – *Lebő* pentru castronul tronconic¹¹, alte analogii fiind găsite la Deszk, Tiszapolgár și în alte așezări din Ungaria. De asemenea analogii pentru fragmentul de capac (Pl.VI/7) există la Parța și Bucovăț¹², cu diferența că butonii capacelor descoperite în aceste situri sunt perforați.

Dacă pentru impresiunile circulare și picioarele de vas cu perforații găsim analogii la Balta Sărată și Valea Timișului¹³, sau la Kisvárdá - *Darussziget*¹⁴, pentru cele făcute cu unghia nu am găsit însă analogii. Totodată, toarta supraînălțată, reprezentată în Pl.VI/8, cu analogii la Slatina Timiș, ne face să credem că unele dintre fragmentele ceramice descoperite la Românești pot aparține și etapei finale a acestei culturi, etapă de trecere spre cultura Bodrogkeresztúr¹⁵.

NOTE

¹Goran, 1982, p.173 (acesta este codul speologic al peșterii, primele patru cifre reprezentând codul bazinului hidrografic în care este plasată peștera, iar ultima cifră reprezintă codul propriu-zis al peșterii).

- ²Orghidan și colab., 1984, p.119
³Goran, 1982, p.173
⁴Moga, 1964, p.295
⁵Mogoșanu, Stratan, 1966, p.335
⁶Orghidan și colab., 1984, p.119
⁷Rogozea, 1994, p.155; Munteanu M., 1995, p.145
⁸Rogozea, 1994, p.155
⁹Lazarovici, 1975, p.10
¹⁰Bognár – Kutzián, 1972, pl.XL/5
¹¹Bognár – Kutzián, 1972, pl.LXV/6
¹²Lazarovici, 1983, pl.II/1,2
¹³Gumă, Petrovsky, 1979, pl. IV și X
¹⁴Bognár – Kutzián, 1972, pl.XLVIII/1,2,4,8
¹⁵Lazarovici, Munteanu, 1982, p.

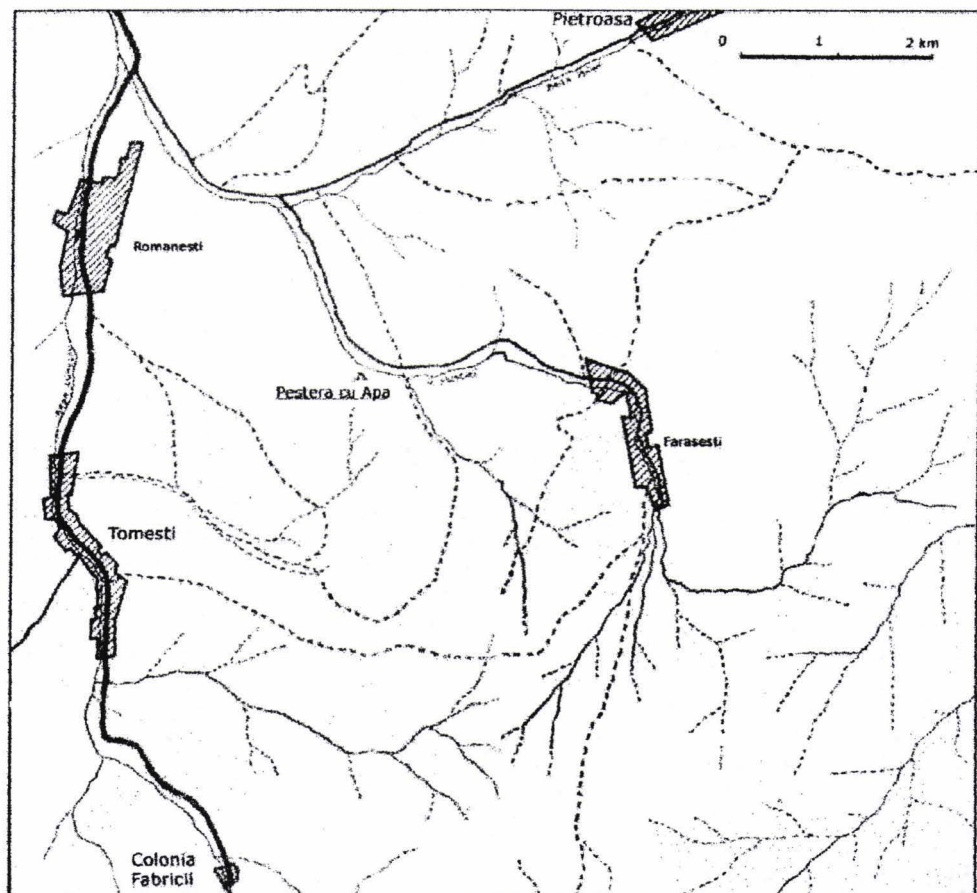
BIBLIOGRAFIE

- Ida Bognár Kutzián, *The Early Copper Age – Tiszapolgár Culture*, Budapesta, 1972.
 Cristian Goran, *Catalogul sistematic al peșterilor din România* – 1981, București, 1982.
 Marian Gumă, Richard Petrovsky, *Noi descoperiri eneolitice timpurii în zona Caransebeșului*, în *Tibiscus*, V, 1979.
 Gheorghe Lazarovici, *Despre eneoliticul timpuriu în Banat*, în *Tibiscus*, IV, 1975.
 Gheorghe Lazarovici, *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România*, în *ActaMN*, XX, 1983.
 Gheorghe Lazarovici, Ion Munteanu, *Așezarea eneolitică de la Slatina Timiș*, în *St. Com.C.*, IV, 1982.
 Marius Moga, *Muzeul Regional al Banatului*, în *Rev. Muz.*, anul 1, nr. 3, 1964.
 Florea Mogoșanu, Ion Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, în *SCIV*, tom.17, nr. 2, 1966.
 Marius Munteanu, *Considerații antropologice asupra unor oase umane provenite din Peștera de la Românești (jud. Timiș)*, în *Banatica*, 13, 1995.
 Tiberiu Orghidan și colab., *Peșteri din România*, București, 1984.
 Petru Rogozea, *New Archaeological Finds in the Cave of Românești*, în *Symp Alba Iulia*, BiblMA, I, 1994

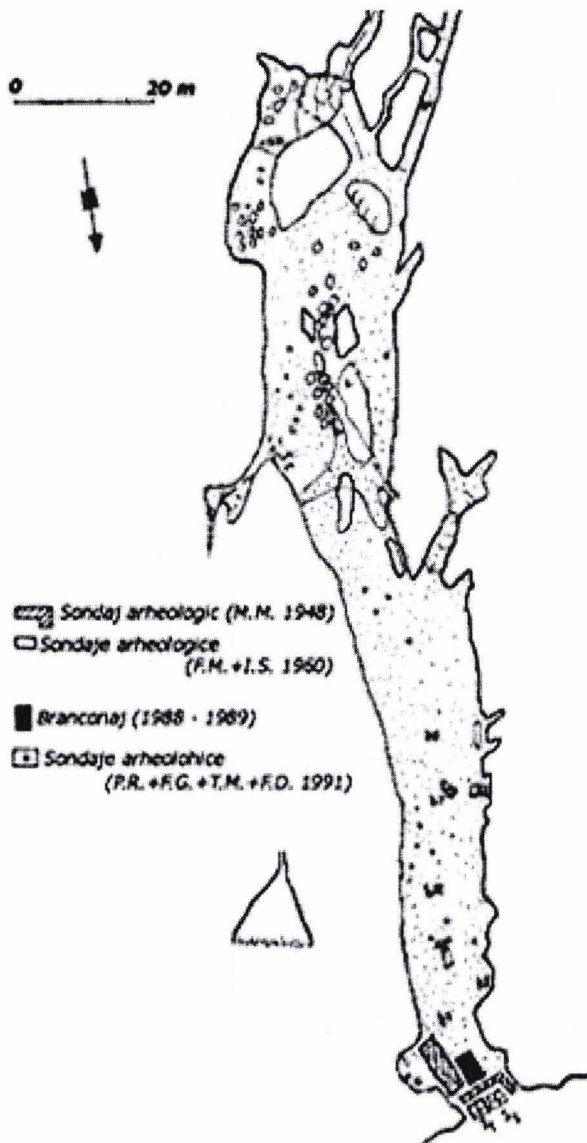
THETISZAPOLGÁR POTTERY FROM ROMÂNEȘTI – PEȘTERA CU APĂ. EXCAVATION – MARIUS MOGA, 1948.

Summary

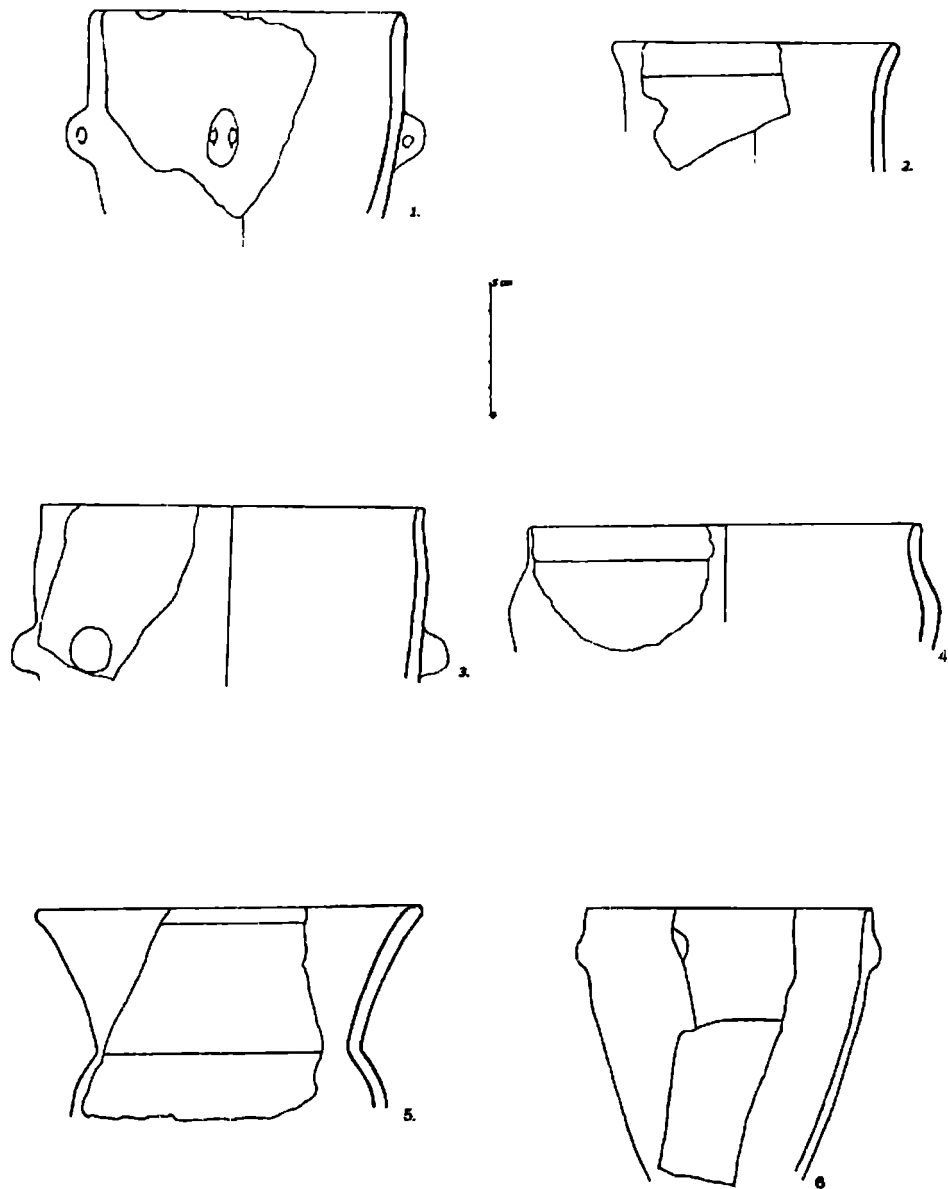
Peștera cu Apă from Românești is located in the eastern part of Timiș County, at about 60km from Lugoj. The cave was the subject of different archaeological excavations: Marius Moga in 1948, Ion Stratan and Florea Mogoșanu between 1960 – 1961 and Florin Drașovean, Petru Rogozea și Florin Gogâltan in 1991. The Tiszapolgár pottery analized in this article comes from Marius Moga's excavation in 1948.

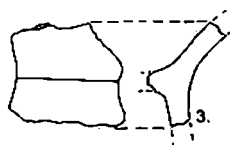
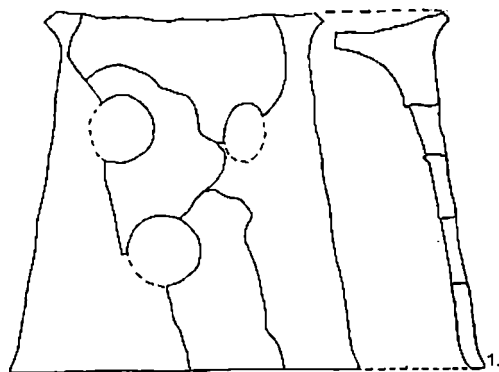
Pl. I. Harta cu localizarea Peșterii cu Apă/The map of the cave area

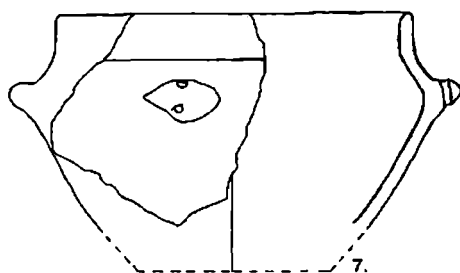
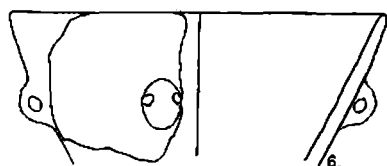
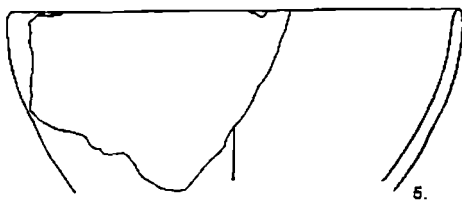
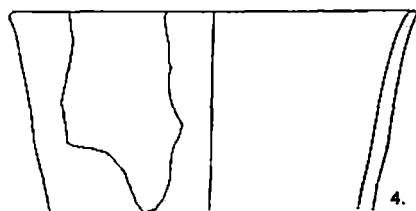
Pl. II – Românești - Peștera cu Apă. Amplasarea săpăturilor arheologice/
The location of the trenches

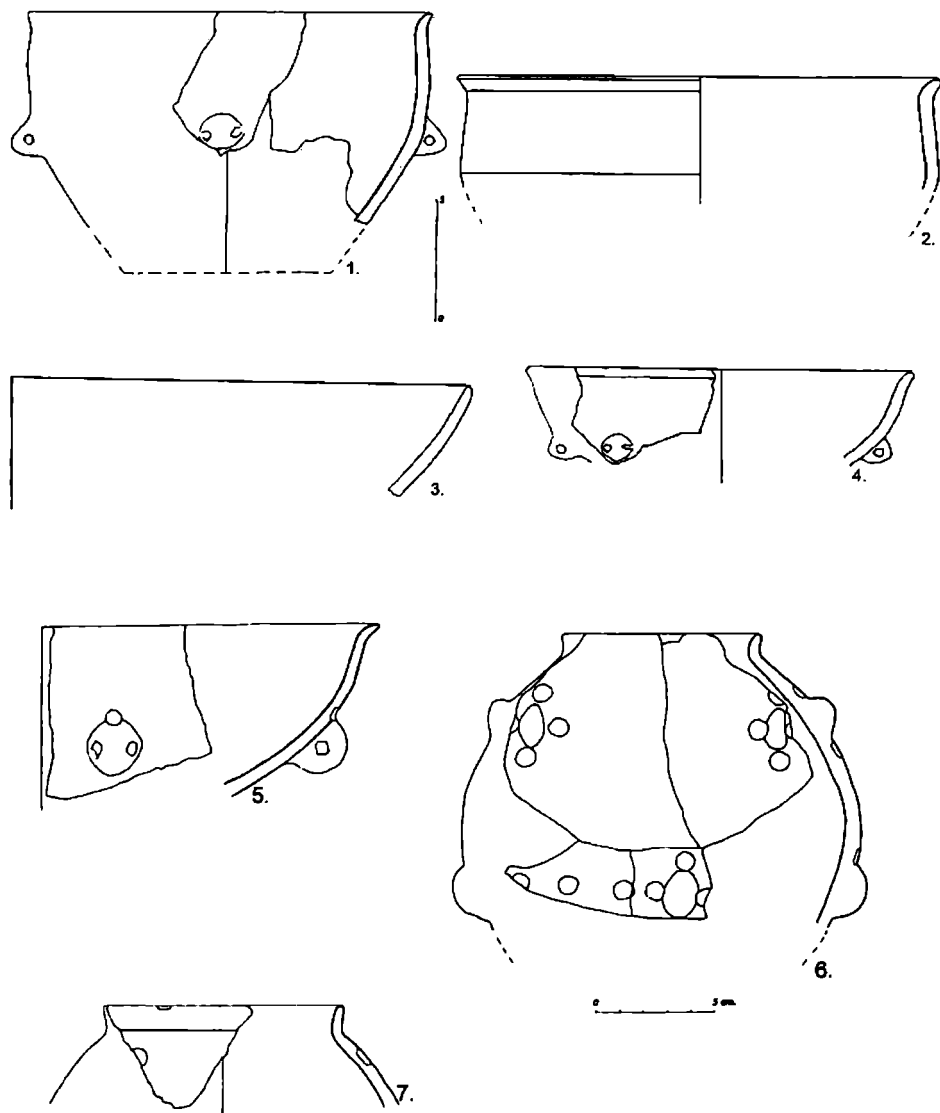
**Pl. III. Ceramică Tiszapolgár din Peștera cu Apă. Campania 1948/
Tiszapolgár pottery from the cave. The campaign of 1948**

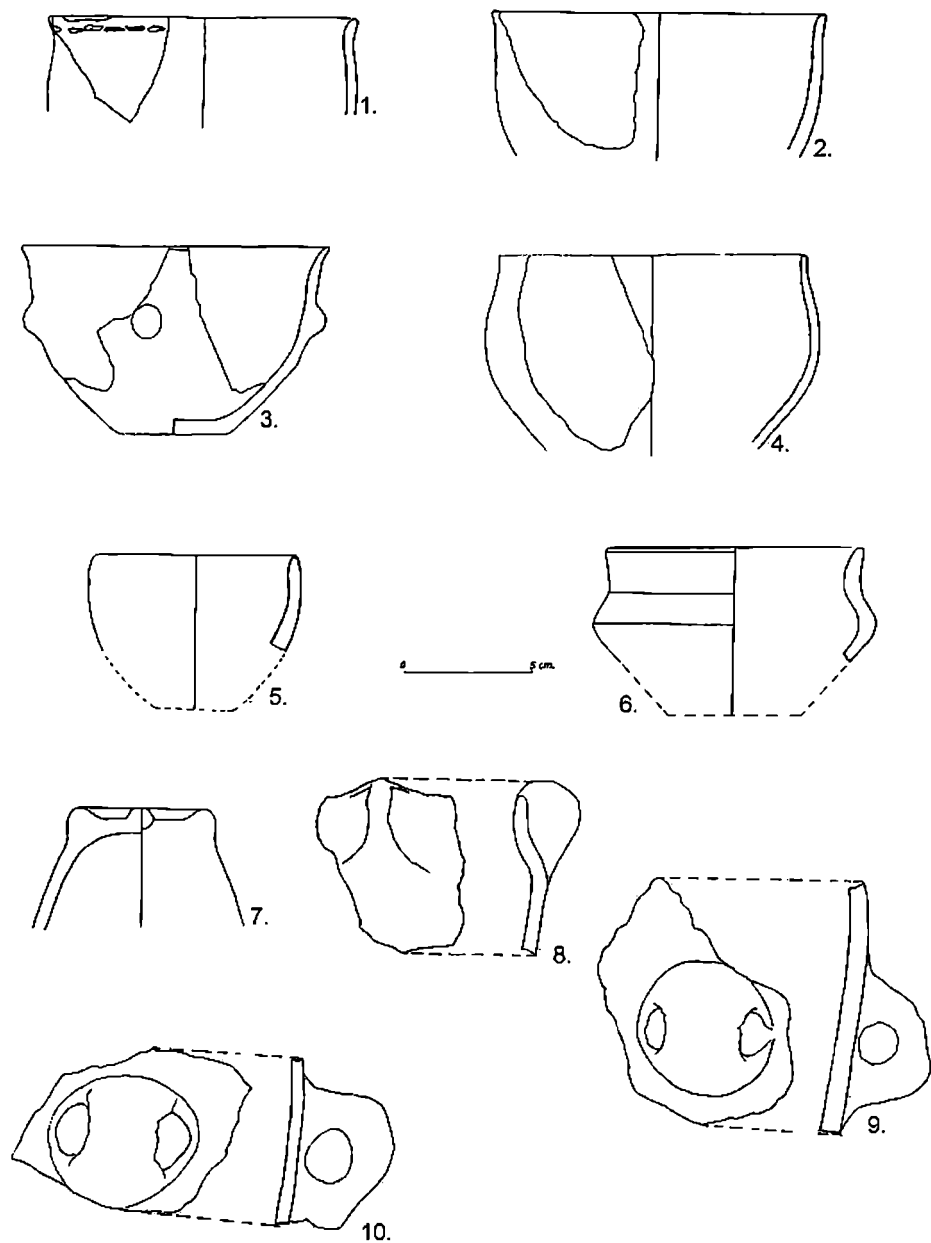
0 5 cm

**Pl. IV. Ceramică Tisapolgár din Peștera cu Apă. Campania 1948/
Tisapolgár pottery from the cave. The campaign of 1948**

**Pl. V. Ceramică Tiszapolgár din Peștera cu Apă. Campania 1948/
Tisapolgár pottery from the cave. The campaign of 1948**

**Pl. VI. Ceramică Tiszapolgár din Peștera cu Apă. Campania 1948/
Tisapolgár pottery from the cave. The campaign of 1948**

UN TOPOR ENEOLITIC DE CUPRU GĂSIT LA SEMLAC (JUD. ARAD)

Alexandru Szentmiklosi

Cu ocazia lucrărilor agricole efectuate în hotarul comunei Semlac (jud. Arad) (Pl. I/1), în punctul "La Hadă", în primăvara anului 1997, a fost găsit un topor de cupru cu brațele "în cruce", care prin amabilitatea prof. Lucian Hornoi, din aceeași localitate, ne-a fost oferit spre publicare¹.

Toporul cu brațele "în cruce" s-a păstrat în stare relativ bună. Are un profil longitudinal ușor curbat, unul din brațe fiind rupt din vechime. Brațul cu tăiș transversal este suplu, tăișul ușor lătit și curbat. Pe tăiș se observă urmele de ciocănire pentru ascuțirea sa. La o examinare atentă, pe axul median, partea interioară a brațului cu tăiș transversal prezintă urmele șlefuirii bavurilor rămase de la turnare. Ruptura antică a brațului cu tăiș vertical se datorează fie unei folosiri inadecvate, fie unui defect de turnare. În planul rupturii pot fi observate câteva cavități indicând prezența unor bule de aer. Ruptura prezintă urme de netezire inegală. Acestea, laolaltă cu muchiile pe care se văd semne de ciocănire, indică repararea și reutilizarea toporului pentru o anume perioadă de timp. Pe partea interioară a brațului, sunt vizibile mai multe urme de lovire, patru dintre ele fiind dispuse oarecum grupat, precum și alte două urme de lovituri, una dintre ele fiind consecința lovirii toporului de un corp cu muchii.

Gaura de înmănușare prezintă un manșon inelar cu alveolări succesive obținute prin martelare cu ajutorul unui corp cu muchii. Sunt observabile și urme de teșire, rezultate probabil de la fixarea unor pene de lemn. Dispunerea găurii de înmănușare este ușor descentrată și, în consecință latura mai puțin groasă este crăpată. Se poate observa în interiorul găurii de înmănușare, în partea dinspre manșonul inelar, o ușoară lărgire, probabil de la dopul de piatră sau lut așezat în tipar. În exterior, în dreptul lățirii maxime curbate a corpului toporului, se văd urme ușoare de ciocănire.

Toporul are o culoare brun-roșcată. Patina verzui-deschisă a fost înlăturată recent, păstrându-se doar pe foarte mici suprafețe din piesă. Brațul

cu tăiş transversal prezintă pe pe una din muchiile laterale urmele unei tăieturi recente, puțin adânci, făcută de descoperitor pentru a verifica natura metalului.

Dimensiunile toporului sunt următoarele: lungime totală = 23 cm; lungimea tăişului transversal = 11,6 cm; lungimea brațului rupt = 8 cm; diametrul interior al găurii de înmănușare = 3,6 x 3,7 cm; greutatea = 1,03 kg (Pl. I/2).

Din punct de vedere tipologic, piesa se încadrează în categoria topoarelor cu brațele dispuse “în cruce” de tip Jászladány², prevăzute în partea inferioară a tubului de înmănușare cu un manșon inelar, iar partea superioară reliefată organic³. În România, cele mai bune analogii pentru piesa în discuție le aflăm în cadrul variantei *Petrești*: Bistrița (com. Viișoara, jud. Neamț)⁴, Voia (com. Balșa, jud. Hunedoara)⁵, Săcuieni (jud. Bihor)⁶, Moldova Veche (jud. Caraș-Severin)⁷, Poiana (com. Căzănești, jud. Mehedinți)⁸, Vermeș (com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud)⁹, Tăgădău (jud. Arad)¹⁰ și Timișoara¹¹. În Ungaria, analogii bune le are cu descoperirile de la “Dabas” (Pest)¹², Kerepes (Pest)¹³, Szeged-*Tapé* (Csongrád)¹⁴, Hajdúhadház (Hajdú-Bihar)¹⁵, Debrecen (Hajdú-Bihar)¹⁶, Nyírtura (Szabolcs-Szatmár)¹⁷, Tószeg (Szolnok)¹⁸ și Tiszaigar (Szolnok)¹⁹, precum și unele exemplare din colecția particulară Borsos Béla din Budapesta²⁰. Din Austria, dintr-un loc necunoscut provine un topor identic cu cel descoperit la Semlac²¹, iar toporul descoperit la Velký Blh (reg. Rimavská Sobota), în Slovacia, reprezintă o analogie bună pentru piesa în discuție²². În Jugoslavia, exemplare asemănătoare sunt cele de la Negotin (reg. Kraina)²³, Vršac-*Majdan*²⁴, Dobanovci (Srem)²⁵, Barbaroška Reka²⁶ și dintr-un loc necunoscut din regiunea Crna Reka (E Serbiei)²⁷. În Bulgaria, cea mai apropiată analogie este exemplarul descoperit la Teliš (reg. Pleven)²⁸. Pe baza analogiilor mai sus prezentate, toporul cu brațele “în cruce” de tip Jászladány de la Semlac se încadrează în varianta *Petrești*.

Încă de la începutul secolului XX, Bazinul Carpatic a fost considerat ca fiind locul de apariție al topoarelor cu brațele “în cruce”²⁹. Analizând harta descoperirilor de topoare de acest tip, M. Roska constata existența a patru centre metalurgice (în N. Ungariei, Transilvania, Crișana și Banat) ale căror produse vor fi ajuns dincolo de Carpați, în Moldova și S Rusiei, în zonele cu zăcămintе cuprifere luând naștere noi centre de fabricare. D. Berciu considera că topoarele cu brațele dipuse “în cruce” sunt caracteristice SE Europei, în special Transilvaniei cu zonele adiacente ale Ungariei de NE și Slovaciei, de unde s-au răspândit în toate direcțiile³⁰. R. Pittioni, într-o analiză generală, considera că atât topoarele de tip Mezőkeresztes, cât și cele de tip Jászladány aparțin surselor de cupru transilvano-ungaro-slovace³¹. B. Jovanović este de părere că topoarele cu brațele „în cruce” sunt rezultatul

unor experimente de îmbunătățire a uneltelor de aramă și că originea lor trebuie căutată în topoarele-ciocan a căror parte din spate a fost alungită într-o lamă transversală iar lama verticală redimensionată. Plasarea celor două lame în unghiuri diferite, față de gaura de înmănușare indică efortul de a crea unelte cât mai specializate și eficiente³². Analizând evoluția topoarelor de cupru, Al. Vulpe consideră că cel mai simplu topor cu brațele dispuse „în cruce” (tipul Ariușd), ar putea deriva din toporul-ciocan de tip Vidra. Astfel, după părerea sa, geneza acestui tip de topor a avut loc, foarte probabil, în E și SE României, în aria culturilor eneolitice Cucuteni și Gumelnița, de unde s-a răspândit în scurt timp, sub forma tipului Jászladány, în toată Europa de SE³³.

Răspândirea rapidă a topoarelor de tip Jászladány a avut, probabil mai multe cauze. Una dintre ele a fost dezvoltarea metalurgiei eneolitice, proces posibil doar după asigurarea procurării constante și în cantități suficiente a materiei prime³⁴. Cercetătorii problemei au subliniat concentrările de topoare ce se constată în special în NE Ungariei, NE Serbiei, centrul Transilvaniei și în Bihor³⁵, zone bogate în minereu cuprifera (în cazul Transilvaniei și NE Ungariei se adaugă și zăcămintele de sare). Aceasta permite corelarea prezenței acestor topoare și cu activitățile miniere.

La Rudna Glava³⁶, activitatea minieră este atestată încă din perioada culturii Vinča B₂-C (sau Vinča-Pločnik, fazele I-IIa)³⁷, începuturile exploatarei putând fi coborâte, pe baza datelor ¹⁴C, până la jumătatea mileniului V a.Chr. și poate chiar mai devreme³⁸. Alte exploatare miniere eneolitice au fost cele de la Ai Bunar, în Bulgaria³⁹, iar în NE Serbiei, în apropiere de Rudna Glava (care este plasată în filonul caracteristic regiunii Poreč-Stara Planina), cele de la Majdanpek (plasate în filonul caracteristic regiunii Bor)⁴⁰. Tot în Serbia se află și exploatarea preistorică de la Yarmovac, care se datează, probabil, din eneoliticul timpuriu⁴¹. Din punct de vedere arheometalurgic, Majdanpek pare să fi fost cea mai importantă sursă cunoscută până acum pentru centrele metalurgice eneolitice din N Balcanilor⁴².

Numeroasele obiecte de cupru descoperite în Transilvania, în perioada eneolitică (printre care un loc important îl ocupă topoarele cu brațele „în cruce”), totalizează o greutate de mai bine de 500 kg de metal⁴³, ilustrând sugestiv activitatea centrului metalurgic transilvănean⁴⁴. Acestuia se adaugă, foarte probabil, și Banatul românesc, zăcămintele cuprifere bogate din Munții Banatului (zona Oraviței, Moldova Nouă, Munții Dognecei)⁴⁵, fiind probabil cunoscute minerului eneolitic.

Toporul cu brațele „în cruce” de tip Jászladány a cunoscut o largă răspândire în Transilvania⁴⁶, Ungaria⁴⁷, Slovacia⁴⁸, Austria⁴⁹, Jugoslavia⁵⁰ (în special, în centrul Banatului sârbesc, în zona orașului Vrșac⁵¹) și NV Bulgariei⁵². Sporadic, îl aflăm și în câmpia Dunării de Jos⁵³. El este consi-

derat caracteristic culturii Bodrogkeresztúr⁵⁴. În opinia lui B. Jovanovici, influența acestei culturi în NE Jugoslaviei este sesizabilă în ceramică, dar ea a contribuit decisiv la răspândirea uneltelor și armelor de cupru și a diferitelor tipuri de podobe⁵⁵.

Analizând repertoriul descoperirilor de topoare de tip Jászladány⁵⁶, Al Vulpe distinge mai multe variante care, totodată, ar putea reprezenta și produsele unor centre metalurgice distincte. Varianta Orșova este răspândită în Banat și zona Porților de Fier, varianta Târnăvița în V Transilvaniei, varianta Șincai în centrul Transilvaniei, varianta Petrești pe cursul mijlociu al Mureșului, în zona NV Transilvaniei, E Ungariei, Oltenia și E Serbiei. Varianta Bradu este răspândită în E. Transilvaniei și Moldova, suprapunându-se în parte cu aria de răspândire a culturii Cucuteni⁵⁷. Sunt prezente și forme hibride astfel că determinarea lor corectă este îngreunată⁵⁸. Nu se poate face o delimitare cronologică între diferitele variante însă se poate avansa ipoteza că primele variante au fost *Târnăvița* și *Orșova*. Topoarele din varianta *Petrești* derivă, probabil, din varianta *Orșova*⁵⁹, evoluția tipului Jászladány încheindu-se cu varianta *Bradu*⁶⁰.

Din punct de vedere cronologic, toporul de tip Jászladány a fost în uz în perioada corespunzătoare culturilor Bodrogkeresztúr⁶¹ și Cucuteni (fazele A-B și B)⁶². Nici una din descoperirile din vestul României nu permite o încadrare mai târzie a acestui tip, în orizontul Baden-Coțofeni⁶³. Pe baza sincronismului dintre culturile Bodrogkeresztúr, Sălcuța IV (care a contribuit la formarea acestei culturi) și Cucuteni A-B, B, se poate aprecia că acest tip de topoare a fost în uz între 3200-2900 b.c⁶⁴.

Discuția asupra scopului în care erau folosite topoarele cu brațele "în cruce" a suscitat interpretări diferite. La sfârșitul secolului trecut, Pulszky F. considera că acest tip de topor era utilizat ca unealtă⁶⁵, în timp ce Nagy G. considera fie că sunt însemne ale statutului social, fie că sunt obiecte cu semnificație religioasă⁶⁶. M. Roska, bazându-se pe descoperirea acestora în zona salinelor sau a zăcămintelor cuprifere, le integra în categoria uneltelor⁶⁷. Prezența acestui tip de topoare în zone lipsite de zăcămintele, precum și în inventarul unor morminte, îl determina pe D. Berciu să afirme că topoarele cu brațe "în cruce" erau "în primul rând topoare de luptă și utilizarea lor ca unelte avea o importanță secundară"⁶⁸. Cercetătorul bucureștean admitea totuși că răspândirea topoarelor se află într-o oarecare dependență de prezența zăcămintelor de cupru, de unde se procura materia primă și unde se aflau și atelierele metalurgice⁶⁹. Nici D. Popescu nu este de acord cu folosirea topoarelor de tip Jászladány în minerit deoarece erau confecționate dintr-un metal prea moale pentru atacarea filonului cuprifer⁷⁰. E. F. Mayer nu exclude posibilitatea ca topoarele cu brațele în cruce să fi fost arme sau semne de prestigiu⁷¹. B. Jovanović și E. Comșa integrează topoa-

rele cu brațele “în cruce”, de tip Jászladány, în categoria uneltelor masive de aramă⁷². A fost chiar vehiculată și ipoteza unei utilizări ca mijloc premonetar⁷³. În sprijinul acestei ipoteze ar putea veni numărul mare de topoare fără urme de folosire și chiar nefinisate, descoperite în special pe cursul râurilor, care în vechime au constituit principalele artere comerciale.

În cadrul acestei palete largi de ipoteze privind utilizarea topoarelor cu brațele “în cruce”, prezența exemplarelor de mari dimensiuni, în greutate de până la 18 kg, cum este exemplarul de la Osijek (Croatia)⁷⁴, pledează în favoarea caracterului lor ritual și probabil votiv⁷⁵. Spațiul larg în care s-a răspândit toporul de tip Jászladány, inclusiv în zonele de câmpie, indică clar că acesta nu a fost utilizat numai ca unealtă de minerit. Duritatea scăzută a cuprului împiedica utilizarea lui firească și îndelungată în procesul extractiv. Chiar dacă unele concentrări de topoare ar putea sugera utilizarea lor în minerit, nu trebuie să se uite faptul că aria lor de răspândire este într-o oarecare dependență și de prezența minelor de cupru, în vecinătatea cărora funcționau, probabil, și atelierele metalurgice⁷⁶. Multe dintre topoarele cu brațele “în cruce” prezintă deformări rezultate din folosirea lor intensă și chiar reutilizarea lor după ruperea unuia sau a ambelor brațe. Descoperirile de la Sohodor (com. Horgești, jud. Bacău)⁷⁷, Bogdănești (jud. Bacău)⁷⁸, Cărășeu (com. Culciu Mare, jud. Satu Mare)⁷⁹, Turdaș (jud. Hunedoara)⁸⁰, Alba Iulia (jud. Alba)⁸¹, au fie lama transversală, fie cea verticală, în unele cazuri, ambele brațe (ex. Bogdănești, Cărășeu) deformate în zonele active. Urme de folosire sunt constatate și la topoarele de tip Jászladány găsite în Jugoslavia, la Jagodina (Svetozarevo)⁸² și Ungaria⁸³, cum ar fi cele de la Isaszeg (com. Pest)⁸⁴, Tiszanagyfalu⁸⁵, Ajak⁸⁶, Nyírtura⁸⁷, Szabolcs⁸⁸, toate din comitatul Szabolcs-Szatmár, sau la cele descoperite la Szendrő (com. Borsod-Abaúj-Zemplén)⁸⁹ și Szeged (com. Csongrád)⁹⁰.

Un alt argument invocat în favoarea utilizării toporului de tip Jászladány ca unealtă este numărul relativ mare de exemplare fragmentare sau fisurate în dreptul găurii de înmănușare. Cauza acestor fisuri ar putea fi introducerea penelor de lemn sau tensiunile mari la care unealta a fost supusă în cadrul acțiunilor repetate. În cadrul variantei *Petrești*, alături de exemplarul de la Semlac, dintre analogiile prezentate mai sus, care au astfel de fisuri ce sugerează folosirea lor ca unealtă, mai pot fi amintite topoarele de la Tăgădău (jud. Arad), Timișoara și Vermeș (jud. Bistrița-Năsăud).

Numărul mare de topoare cu urme de folosire îndreptățește în opinia mea, ipoteza folosirii lor și în alte activități gospodărești. Nu este exclus ca această multifuncționalitate a toporului cu brațele “în cruce” (armă, unealtă, însemn religios, mijloc “premonetar”) să fi dus la generalizarea formei de tip Jászladány, particularitățile variantelor fiind date de centrele metalurgice care le produceau.

Locul de descoperire a toporului de la Semlac situează acest exemplar relativ departe de posibilele exploatări de minereu cuprifer, iar brațul rupt și cu urme de re folosire vine în sprijinul ipotezei utilizării acestui tip de topor și ca unealtă. Din punctul de vedere al amplasării geografice (pe cursul Mureșului), toporul de la Semlac subliniază un aspect particular al răspândirii topoarelor din varianta *Petrești*. Urmărindu-se distribuția lor geografică (Pl. II), acestea se concentrează în NE Ungariei (unde pot fi puse, probabil, în legătură cu exploătarile cuprifere), pe cursul râurilor Tisa și Mureș, precum și în centrul Transilvaniei (centru metalurgic și, probabil, de exploatare a sării). Această arie de răspândire a variantei *Petrești* sugerează intensitatea relațiilor de schimb existente la sfârșitul mileniului IV a.Chr. pe cursul mijlociu al Dunării și al afluenților ei majori precum Mureșul și Tisa, relații care pot fi integrate în categoria "schimbului primitiv regulat"⁹¹ în care cuprul și sarea din Transilvania, au jucat foarte probabil, un rol determinant.

NOTE

¹Îi mulțumesc și pe această cale colegului prof. Lucian Horno.

²Patay P., 1945, p. 5-6, după exemplarul găsit în mormântul M. 18 din necropola eneolitică de la Jászládány, asociat culturii Bodrogkeresztúr.

³Vulpe Al., 1973, p. 226-227

⁴Vulpe, Al., 1975, p. 42, nr. 156, Pl. 21/156.

⁵Vulpe, Al., 1975, p. 42, nr. 157, Pl. 21/157.

⁶Vulpe, Al., 1975, p. 42, nr. 161A, Pl. 22/161A.

⁷Vulpe, Al., 1975, p. 42, nr. 165, Pl. 22/165.

⁸Vulpe, Al., 1975, p. 42, nr. 166, PL. 22/166.

⁹Marinescu, G., 1979, p. 128-129, Pl. II/5, pe care autorul îl integrează în varianta Șincai, în opinia mea însă acest exemplar întrunește mai degrabă caracteristicile variantei *Petrești*.

¹⁰Boroffka, N., Luca, S.A., 1995, p. 226, 227, fig. 1/16.

¹¹Milleker, B., 1906, p. 137, 2, toporul provine din împrejurimile Timișoarei și a fost donat în 1902 Muzeului Banatului de către Barbócz Mátyás; Lazarovici, Gh., 1975, p. 19, 29. Fig. 9/8 a-b.

¹²Patay, P., 1984, p. 73, nr. 354, Pl. 31/354.

¹³Patay, P., 1984, p. 73, nr. 355, Pl. 31/355.

¹⁴Patay, P., 1984, p. 73, nr. 356, Pl. 31/356.

¹⁵Patay, P., 1984, p. 73, nr. 359, Pl. 32/359.

¹⁶Patay, P., 1984, p. 73, nr. 360, Pl. 32/360.

¹⁷Patay, P., 1984, p. 74, nr. 364, Pl. 32/364.

¹⁸Patay, P., 1984, p. 74, nr. 371, Pl. 34/371.

¹⁹Patay, P., 1984, p. 74, nr. 384, Pl. 36/384.

²⁰Makkay, J., 1996, p. 45, p. 50, fig 4/1-2, 4.

²¹Mayer, E.F., 1977, p. 12, nr. 25, Pl. 3/25.

²²Novotná, M., 1970, p. 25, nr. 107, Pl. 6/107.

²³Garašanin, D., 1954, p. 50, Pl. XXXIII/8

²⁴Batistić-Popadić, D., Uzelac, J., 1986, p. 20, 43, Pl. XII/84, Tasić, N., 1994, p. 33, fig. 24-25/23.

- ²⁵Jovanović, B., 1971; p. 109, Pl. VI/3.
- ²⁶Jovanović, B., 1971; Pl. VII/8.
- ²⁷Garašanin, D., 1954, p. 48, Pl. XXXIII/7.
- ²⁸Todorova, H., 1981, p. 47, nr. 164, Pl. 12/164.
- ²⁹Nagy, G., 1913, 306, care considera că a apărut pe teritoriul Ungariei.
- ³⁰Berciu, D., 1942, pp. 41-42.
- ³¹apud Bešliu, C., Lazarovici, Gh., Olariu, Ag., 1992, p. 98.
- ³²Jovanović, B., 1971, p. 112.
- ³³Vulpe, Al., 1964, p. 463.
- ³⁴Jovanović, B., 1995, p. 32.
- ³⁵Vulpe, Al., 1973, p. 228.
- ³⁶Tasić, N., 1995, p. 157
- ³⁷Jovanović, B., 1971, p. 105-106; Brukner, B., 1990, p. 130; Jovanović, B., 1995, p. 33.
- ³⁸Krajnović, D., Janković, S., 1995, p. 25; Jovanović, B., Antonijević, I., 1997, pp. 245-246.
- ³⁹Todorova, H., 1981, p. 16; Todorova, H., 1995, p. 88.
- ⁴⁰Krajnović, D., Janković, S., 1995, p. 23-25.
- ⁴¹Brukner, B., 1990, p. 130.
- ⁴²Krajnović, D., Janković, S., 1995, p. 26.
- ⁴³Vulpe, Al., 1974, p. 245; Makkay, J., 1996, p. 42.
- ⁴⁴Makkay, J., 1996, p. 43, care consideră că purtătorii culturii Bodrogkeresztúr nu au controlat zăcămintele de cupru și aur din Transilvania însă a avut acces la metalul extras.
- ⁴⁵Wollmann, V., 1971, p. 201-202; Petrescu, M.S., Popescu, O., 1990, p. 65.
- ⁴⁶Berciu, D., 1942, p. 41-42; Vulpe, Al., 1973, p. 228; Vulpe, Al., 1975, p. 37-48 Taf.12/94-99A – 29/214-216A
- ⁴⁷Patay P., 1984.
- ⁴⁸Novotná, N., 1970.
- ⁴⁹Mayer, E. F., 1977.
- ⁵⁰Jovanović, B., 1971; p. 112, Pl. VI/1-3; VII/1-6, VIII/4-9, IX/1-10,19.
- ⁵¹Garašanin, D., 1954, p. 48-50, Pl. XXXIII/4-11 și Pl. XXXIV/3; Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., 1974, p. 445; Batistič-Popadič, D., Uzelac, J., 1986, p. 20, 43; Tasić, N., 1994, p. 33, fig. 24-25/23.
- ⁵²Todorova, H., 1981.
- ⁵³Exemplarul de la Cătina, jud. Buzău (Tudor, E., 1972, p. 26, cu bibliografia mai veche).
- ⁵⁴Patay, P., 1945, p. 10; Luca S.A., 1999, p. 33; de regulă, topoarele cu brațele "în cruce" din zona Banatului sunt atribuite culturii Bodrogkeresztúr. Un astfel de topor a fost găsit în Banat, la Sânpentru German, jud. Arad, în apropierea unui mormânt Bodrogkeresztúr (Dörner, E., 1970, p. 454-456, fig. 11/5, Roman, P., 1973, p. 60; Lazarovici, Gh., 1975, p. 19, 25, 29; Luca, S.A., 1999, p. 54).
- ⁵⁵Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., 1974, p. 445.
- ⁵⁶În tipologia lui M. Garašanin topoarele cu brațele "în cruce" (de tip Jászladány) sunt grupate în tipul II2b2 (M. Garašanin, *O poreklu I hronologiji balkanskog neolita*, în *Starinar*, n.s., VII-VIII, 1956-1957 (1958), apud Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., 1974, p. 138, 151, nota 196 și p. 445.
- ⁵⁷Vulpe, Al., 1975, p. 47-48.
- ⁵⁸Vulpe, Al., 1975, p. 37.
- ⁵⁹Vulpe, Al., 1975, p. 41.
- ⁶⁰Vulpe, Al., 1975, p. 46.
- ⁶¹În conformitate cu opinii mai recente, cultura Bodrogkeresztúr ar putea fi continuarea culturii Tiszapolgár, faza III a acesteia (Maxim, Z., 1999, p. 124).

- ⁶²Magda-Mantu, C., 1995, p. 220.
- ⁶³Vulpe, Al., 1973, p.227
- ⁶⁴Magda-Mantu, C., 1995, fig. 2; Luca, S.A., 1999, pp. 47-48, în opinia căruia, cultura Bodrogkeresztúr poate fi încadrată între 3300-3000 (2800 ?) BP 1950. Se cuvine să menționăm și descoperirile de topoare semnalate în aria culturii Tiszapolgár, foarte puține beneficiind însă de contexte sigure (Lazarovici, Gh., 1983, p. 12-13).
- ⁶⁵Pulszky F., 1883, p. 55.
- ⁶⁶Nagy G., 1913, p. 306
- ⁶⁷Roska, M., 1928, p. 52-53
- ⁶⁸Berciu, D., 1942, p. 40
- ⁶⁹Berciu, D., 1942, p. 40-41
- ⁷⁰Popescu, D., 1956, p. 197.
- ⁷¹Mayer, E. F., 1977, p. 14
- ⁷²Jovanović, B., 1971, p. 112; Comșa, E., 1987, p. 104
- ⁷³Nestor, I., în *Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, p. 50, apud Marinescu, G., 1979, p. 124, nota 9.
- ⁷⁴Jovanović, B., 1971, p. 109, Pl. V/1; *Praistorija Jugoslovenskih...*, 1979, pp. 41-42 și pl. II/1-3; Makkay, J., 1996, p. 42; Tasić, N., 1995, Pl. IV.
- ⁷⁵*Praistorija Jugoslovenskih...*, 1979, pp. 41-42 și pl. II/1-3; Makkay, J., 1996, p. 42.
- ⁷⁶Berciu, D., 1942, p. 40-41.
- ⁷⁷Vulpe, Al., 1975, p. 43, nr. 175, Pl. 23/175; Comșa, E., 1987, p. 173, fig. 19, C/2.
- ⁷⁸Vulpe, Al., 1975, p. 45, nr. 202, Pl. 28/202.
- ⁷⁹Vulpe, Al., 1975, p.45, nr. 203, Pl. 28/203.
- ⁸⁰Vulpe, Al., 1975, p. 45, nr. 205, PL. 28/ 205.
- ⁸¹Vulpe, Al., 1975, p. 46, nr. 216A, Pl. 29/216A
- ⁸²Garašanin, D., 1954, p. 50, Pl. XXXIII/11.
- ⁸³multe dintre ele provin din descoperiri izolate a căror loc de descoperire nu este cunoscut (Patay, P., 1984, p. 71, nr. 343, Pl. 30/343, nr. 345, Pl. 30/345, nr. 348, Pl. 30/348, p. 72, nr. 352, Pl. 31/352, p. 79, nr. 427, Pl. 42/427, p. 81, nr. 449, Pl. 44/449, p. 82, nr. 451, Pl. 45/450, nr. 445 "loc de lângă Nyírpazony, com. Szabolcs-Szatmár", Pl. 45/455.
- ⁸⁴Patay, P., 1984, p. 76, nr. 395, Pl. 37/395.
- ⁸⁵(Patay, P., 1984, p. 81-82, nr. 450, Pl. 45/450.
- ⁸⁶Patay, P., 1984, p. 82, nr. 452, Pl. 45/452.
- ⁸⁷Patay, P., 1984, p. 82, nr. 453, Pl. 45/453.
- ⁸⁸Patay, P., 1984, p. 82, nr. 454, Pl. 45/454.
- ⁸⁹Patay, P., 1984, p. 83, nr. 464, Pl. 46/464.
- ⁹⁰Patay, P., 1984, p. 83, nr. 466, Pl. 45/466.
- ⁹¹Comșa, E., 1987, p. 113.

BIBLIOGRAFIE

- Batistič-Popadič, D., Uzelac, J., *Pregled nalazišta, în Eneolit Južnog Banata (Katalog uz izložbu)*, Pančevo-Vršac, 1986, pp. 13-44.
- Berciu, D., *Topoarele de cupru cu două brațe opuse (tipologie și origine)*, în *Apulum*, I, 1939-1942, pp. 39-71.
- Beșliu, C., Lazarovici, Gh., Olariu, Ag., *O piesă de cupru din Sălaj și câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric în Muzeul din Cluj (partea I-a: obiectele de cupru)*, în *ActaMP*, XVI, 1992, pp. 97-128.

- Boroffka, N., Luca, S.A., *Archäologische Metallfunde aus der Schulsammlung Beliu, Kr. Arad, in Bronzefunde aus Rumänien (bearbeitet und redigiert von Tudor Soroceanu)*, PAS, 10, Berlin, 1995, pp. 225-228.
- Brukner, B., *Early Copper Age and the Beginning of the Middle Copper Age in Yugoslavia*, in *Balkanica*, XXI, 1990, pp. 129-138.
- Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974.
- Comşa, E., *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, Biblioteca de arheologie, XLVIII, Ed. Academiei, București, 1987.
- Dörner, E., *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad*, in *MCA*, IX, 1970, pp. 445-465.
- Garašanin, D., *Praistorija I. Katalog metala. (Vorgeschichte I. Katalog der vorgeschichtlichen metalle)*, Beograd, 1954.
- Jovanović, B., 1971, *Metalurgija eneolitiskog perioda Jugoslavije*, Beograd, 1971.
- Jovanović, B., *Continuity of the Prehistoric Mining in the Central Balkans*, in *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe. International Symposium, Donji Milanovac, May 20-25, 1990*, Bor-Beograd, 1995, pp. 29-35.
- Jovanović, B., *Prehistoric Mining in Đerdap Region*, in *International Symposium – Internacionalni Simpozijum "Geology in the Danube Gorges – Geologija Đerdapa"*. Yugoslavia and Romania, Donji Milanovac-Orşova, 23-26.09.1997, pp. 245-248.
- Lazarovici, Gh., *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, in *Tibiscus*, IV, 1975, pp. 9-32.
- Lazarovici, Gh., *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România (Die Hauptfragen der Tiszapolgár in Rumänien)*, in *ActaMN*, XX, 1983, pp. 3-21.
- Krajnović, D., Janković, S., *Copper Mineralization as Potential raw Material Source of Ancient Copper Metallurgy in Serbia*, in *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe. International Symposium, Donji Milanovac, May 20-25, 1990*, Bor-Beograd, 1995, pp. 29-35.
- Magda-Mantu, C., *Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România (Some Considerations Concerning the Absolute Chronology of the Neo-Aeneolithic in Romania)*, in *SCIIVA*, 46, 3-4, 1995, pp. 213-235.
- Makkay, J., *Copper and Gold in the Copper Age of the Carpathian Basin*, in *Studien zur Metall Industrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen (Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag)*, Budapest, 1996, pp. 37-53.
- Marinescu, G., *Noi descoperiri de topoare de cupru și bronz în Transilvania nord-estică (Neue Funde von Kupfer- und Bronzebeilen im Nord-Osten Siebenbürgens)*, in *StComC. In Memoriam Constantini Daicoviciu*, 1979, pp. 123-132.
- Maxim, Z., *Din istoria Transilvaniei, II, Neo-eneoliticul din Transilvania. Date arheologice și matematico-statistice*, BMC, XIX, Cluj-Napoca, 1999.
- Mayer, E.F., *Die Äxte und Beile in Österreich*, PBF, IX, 9, München, 1977.
- Milleker, B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkől*, vol. III, Timișoara, 1906.
- Nagy, G., *Szkyta leletek*, in *ArchÉrt*, XXXIII, 4, 1913, pp. 295-318.
- Novotná, M., *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, PBF, IX, 3, München, 1970.
- Patay, P., *Rézkori temető leletei Jászládányból*, in *ArchÉrt*, III, 5-6, 1944-1945, pp. 1-22.
- Patay, P., *Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxt in Ungarn*, PBF, IX, 15, München, 1984.
- Petrescu, M.S., Popescu, O., *cercetări de arheologie speologică în Valea Cernei (I) (Research of Spalaeological Archaeology in the Cerna Valley (I))*, in *Banatica*, 10, 1990, pp. 59-80.
- Popescu, D., *Cercetări arheologice în Transilvania I-IV*, in *MCA*, II, 1956, pp. 41-250.
- Pulszky, F., *A rézkor Magyarországbán*, Budapest, 1883.
- Roman, P., *Modificări structurale ale culturilor eneolitice din regiunea carpato-danubiană (Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpatenraum)*, in *Banatica*, 2, 1973, pp. 57-77.

- A kettős ellentétlű vörösréz-csákány stratigrafiai helyzete Erdélyben*, în *ArchÉrt*, 42, 1928, pp. 48-53.
- Roska, M., *A réz csákányok, Közlemények...*, II, 1, 1942, pp. 15-77.
- Tasić, N., *Das Archäologisch-Historische Bild der Entwicklung der Kulturen des Äneolithikums im südlichen Banat*, în *Balkanica*, XXV-1, 1994, pp. 19-34.
- Tasić, N., *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans*, Belgrade, 1995.
- Todorova, H., *Die Kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien*, PBF, IX, 14, München, 1981.
- Todorova, H., *The Neolithic, Eneolithic and transitional Period in Bulgarian Prehistory*, în *Prehistoric Bulgaria*, Monographs in World Archaeology, 22, Prehistory Press, Madison Wisconsin, 1995.
- Tudor, E., *Topoare de aramă eneolitice din colecția Muzeului Național de Anticități*, în *SCIV*, 23, 1, 1972, PP. 19-30.
- Vulpe, Al., *Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele "în cruce"*, în *SCIV*, 15, 4, 1964, pp. 457-466.
- Vulpe, Al., *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean (Die Anfänge der Metallurgie des Kupfers im Donaukarpateraum)*, în *SCIV*, 24, 2, 1973, pp. 217-237.
- Vulpe, Al., *Probleme actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în epoca bronzului în România (Problèmes actuels concernant la métallurgie du cuivre et du bronze à l'époque du bronze sur le territoire roumain)*, în *RevIst*, 27, 2, 1974, pp. 243-255.
- Vulpe, Al., *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF, IX, 5, München, 1975.
- Wollmann, V., *Deyvoltarea tehnicii miniere din Munții Cărașeni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Banatica*, 1, 1971, pp. 197-217.

UNE HACHE ÉNÉOLITHIQUE EN CUIVRE DÉCOUVERT À SEMLAC (DÉP. DE ARAD)

Résumé

En 1997, une hache en cuivre de type Jaszladany a été découvert dans le lieu connu comme "La Hadă", situé dans les confins du village de Semlac (dép. de Arad), à l'occasion des travaux agricoles de printemps. La hache était en bon état.

L'un de ses bras avait été rompu de toute antiquité soit à cause d'une usure inadéquate, soit à cause d'un défaut de coulage. On peut observer quelques cavités dans le plan de la rupture ce qu'indique la présence des bulles d'air. Les arêtes du bras rompu qui présentent des traces de martelage, tout comme la nivélation inégale du plan de cette rupture attestent la réparation et la réutilisation de cette hache pour une certaine période de temps. Le fendage de l'un des parois de la troue du manche dû à son léger décentrement par rapport à l'axe médian de la hache s'ajoute aussi aux autres arguments.

La hache de Semlac a de nombreuses analogies tant en Roumanie que dans les pays voisins (la Hongrie, la Yougoslavie et le nord-ouest de la Bulgarie) et même dans les régions central-européennes (L'Autriche, la

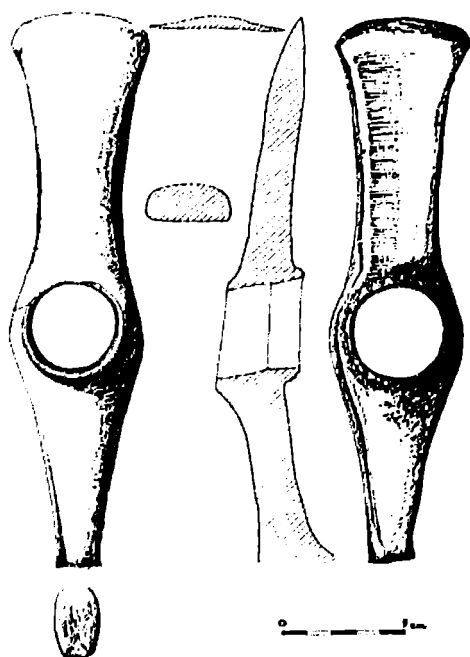
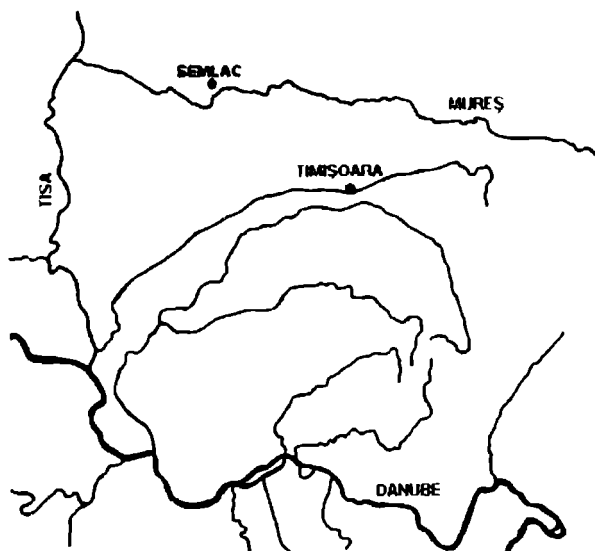
Slovaquie). Sur leur base le meilleur encadrement dans la typologie de Al. Vulpe est celui au cadre de la variante Petrești.

Evolué probablement de la hache-marteau de type Vidra, les haches à double tranchant sont répandues sur un vaste espace délimité de la Transylvanie, la Hongrie et la Slovaquie. Ce répandissement a été possible dans le même temps avec le développement de la métallurgie du cuivre après avoir assuré une constante acquisition en quantités suffisantes de la matière première. L'activité minière remonte dans la moitié du V-ème millénaire a. Chr. à Rudna Glava. Les analyses métallographiques indiquent le filon caractéristique à la région Bor (Majdanpek) comme l'une des plus importantes sources de matière première. La Transylvanie et le Banat sont des régions riches en cuivre, connues probablement au minier néolithique. Dans l'aide de cette affirmation vient le grand nombre d'objets en cuivre découverts en Transylvanie. Ils constituaient plus de 500 kg de métal.

Le type Jaszladany est généralement attribué à la culture Bodrogheresztúr sur la base des synchronismes Cucuteni A-B et B-Bodrogheresztúr-Salcuța IV. Il date dans la période entre 3200-2900 b.c.

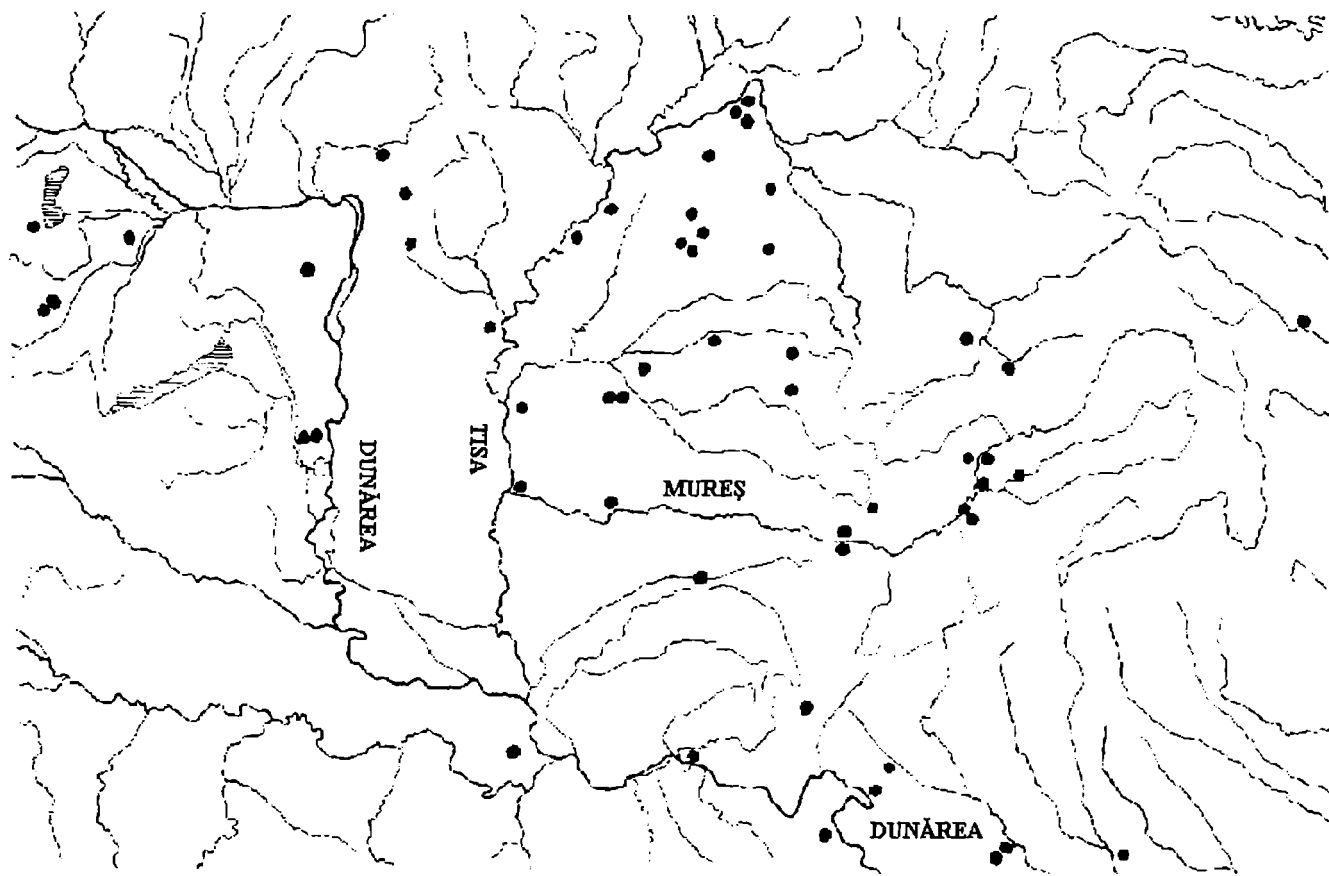
L'utilisation de ce type de hache a suscité des interprétations différentes: outil de minier, arme, signe d'une position sociale distincte, moyen prémonétaire. L'exemplaire de grandes dimensions trouvait à Osijek (la Croatie), par son poids et par son ornementation, plède pour un rôle spécial de cette hache. D'autre part, les nombreux exemplaires aux traces évidentes d'usure prouvent nettement son rôle d'outil. Les concentrations de haches de type Jaszladany dans les régions riches en cuivre et en sel permettent leur relation avec les activités minières (autour desquelles les ateliers métallurgiques probablement fonctionnaient) ou avec les activités d'échange. La dureté réduite du cuivre ne permettait pas attaquer le filon cuivrier. En outre, les nombreuses haches aux traces d'usure trouvées dans la zone de plaine montre évidemment que ces haches avaient été utilisées dans d'autres buts aussi que ceux minières. Il est probable que cette multifonctionnalité (arme, outil, signe de la hiérarchie sociale ou moyen prémonétaire) soit à la base de la généralisation de ce type. Ses variantes ont constitué les particularités des centres de production.

Le répandissement de la variante Petrești met en évidence la concentration de ces haches dans le nord-ouest de la Hongrie où elles peuvent être liées de l'activité métallurgique alimentée des gisements riches en cuivre dans cette région, au long de la Tisza et du Mureș (des anciennes artères de l'échange primitif régulier). Ainsi, les découvertes du centre de la Transylvanie peuvent être liées des gisements de sel de la région.

Pl. I.

1. Harta Banatului; Carte du Banat; 2. Toporul de tip Jászladány, varianta Petrești, descoperit la Semlac; la hache de type Jászladány, la varianta Petrești, découverte à Semlac.

Pl. II. Răspândirea topoarelor de tip Jászladány, varianta Petrești, în Bazinul Carpatic; le répandissement des haches de type Jászladány, la variante Petrești, dans le Basin Carpathique.

A SECOND FLANGE-HILTED CUTTING SWORD FROM MOȘNIȚA VECHE

Alexandru Szentmiklosi, Raoul-M. Șeptilici

A fragment from the blade of a bronze flange-hilted cutting sword was discovered in the boundary of the village Moșnița Veche (com. Moșnița Nouă, Timiș County) (Pl. I/b) at the beginning of the 20th century, most likely determined by the work of maintenance of the Bega channel. This fragment was mentioned¹, and later included in the Reutlingen type (probably Gușterița variant)². In the boundary of the same village, a second bronze flange-hilted cutting sword that in fact belongs to a private collection was discovered in the summer of 2001³.

At the time of its discovery, the sword was bent and almost intact. Now, it is fragmented (broken in two pieces). The lack of patina within the curvature and the reddish and rusty color indicate the high warming to which the curved portion was exposed probably in order to be straightened. The place of discovery is not known and neither do we have information concerning the archaeological context of the discovery⁴. We do not exclude the possibility that this piece should have belonged to a lost hoard⁵.

The bronze sword from Moșnița Veche is relatively well preserved. It has a fair green patina. Two rivet holes are on the triangular shoulder at the basis of the blade, on each side. On the slightly curved and profiled hilt, there are other four holes. They were used to rivet the sword hilt. From the two slightly flared extremities of the hilt only one is preserved, the other one had been broken from days of yore. The hilt has a prominent edge. The blade has a lenticular profile and it presents clear traces of utilization on both edges. One part of the extremity of the hilt, as well as the point of the sword are broken of yore. The casting of the sword seems to have been deficient because traces of some air bubbles in the profile of the cutting edges of the blade can be seen. The sword is 47.4 cm in total length, 41 cm in length of blade, 6.4 cm in length of hilt, 3.3 cm in width of blade, 2.9 cm in width of hilt towards the point, 2.6 cm in width of hilt, 5.3 cm in width at

shoulder, 0.8 cm in thickness of blade, 0.6 cm in thickness of blade towards the point. The rivet holes are about 0.4 cm in diameter. The fragmentary sword weighs totally 532.38 gr (Pl. I/a, II).

The emergence of the bronze swords shows a sign of the transformations within the society, and also of changes regarding the way the confrontations took place at that time. It is not excluded that these changes be connected, partially, to the emergence and use of the war chariots from the Mediterranean world⁶. From a chronological point of view, the bronze swords point out the passage to the period of the Middle Bronze⁷.

One of the most spread types of bronze swords that can be partially connected to the destruction of the Mycenaean civilization, are the flange-hilted cutting swords. The origin of this type of swords can be traced back until the period of the Middle Bronze⁸. Some scholars think that their emergence took place in a wide area including Hungary, Austria and the northeast of Italy. The neighboring regions also played an important role in the development of this type of sword⁹. The renouncement to rapiers in favor of the flange-hilted cutting swords might be explained as a reaction to the use of war chariots¹⁰. Neither rapiers nor flange-hilted swords seem to be very useful for the warrior in the chariot, but the flange-hilted cutting sword, with its combatant value (thrust and cut), could be deadly when it was directed towards the horses' legs¹¹.

The most archaic types of flange-hilted cutting swords are the swords of Boiu-Keszthely type (Reinecke Bz. B₂)¹². The samples from the end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age (Reinecke Bz. D – Ha. A) were included by E. Sprockhoff in the variant IIa, in the so-called "common type" of the flange-hilted cutting swords ("das gewöhnlichen Typ")¹³. Discussing the continental origin of the earliest bronze swords from Britania, J.D. Cowen distinguished a category of flange-hilted cutting swords that he defined it as type Nenzingen¹⁴. This denomination is used even today in the archaeological literature. P. Schauer includes the *common type* swords from the group Sprockhoff IIa – Nenzingen in the so-called type Reutlingen¹⁵. Using this typology, T. Bader distinguishes a few variants within the Reutlingen type swords discovered in Romania¹⁶. In Banat, the most characteristic are the variants Gemer, Ighiu and Gușterița¹⁷.

The bronze swords of Reutlingen type are spread on a vast area, starting from Scandinavia (fjord Drontheim) to the south of Europe, in Peloponnesian (Micene-Akropolis)¹⁸ and even farther away, in Anatolia¹⁹. This type of swords is spread from the west of Europe (the west of Switzerland and the region of the Rhine) to the east of Europe (the north of the Black Sea)²⁰.

Within this vast geographic area, there is a concentration of discoveries that could suggest not only the existence of some cultural relations that had promoted the spreading of the Reutlingen type swords, but also the presence of some production centres. We can enumerate the concentrations from the north of Europe (Denmark, the south of Sweden, the regions Schleswig-Holstein, Mecklenburg and Pomeranian), the center of the continent (the west of Switzerland, the southeast of Germany, Bohemia, the northeast of Hungary and Transylvania), but also in the Slovenian-Croat and North-Italic region²¹.

In Transylvania (a region rich in salt and copper), there are groups of such swords especially in the valleys of the rivers Mureș, Olt and Someș. The numerous findings suggest both the presence of some important metallurgical workshops²² and the possible commercial links of these regions with the neighbouring regions. The location of the big bronze hoard-workshops, as well as that from Gușterița, in the proximity of the salt deposits from Ocna Sibiului, and of those from Aiud, Șpălnaca, Uioara, near Ocna Mureșului and of the deposit from Dipșa near the salt massif from Sărățel etc, plead in favor of the interdependence between salt exploitation and the commercial exchanges from the beginning of the Early Iron Age (Ha.A₁)²³. The activity of such metallurgical workshops can explain the emergence of different variants of Reutlingen type swords in Transylvania.

The discoveries of the bronze swords of Reutlingen type in Slovenia, Central Dalmatia, Bosnia-Herzegovina, Albania and Macedonia prove that the area of the Adriatic played an important role in the events at the end of the 2nd millenium B.C.. It is considered that the bronze flange-hilted cutting sword from Micene, on the Acropolis of the city, could have belonged to barbarian mercenaries²⁴. In our opinion, this assignment should be specified because a military support from the continental Europe, on the basis of an alliance, seem more plausible than the presence of some mercenaries whose principal source of income had been arm handling²⁵. As well as the tools, every type of weapon is characteristic to a society in which the tradition of use of weapons blends a certain manner of fighting and tactic of warfare. The superiority of this tactic is emphasized by the rapidity with which the flange-hilted cutting swords were adopted in a very large geographical area. The singular discoveries create either the hypothesis of a present²⁶ or, more likely, of the presence of some users who had been familiar with handling those weapons.

The sword from Moșnița Veche has numerous analogies within the type of bronze flange-hilted cutting swords. Identical and similar samples were found on a vast geographical area. In Germany, the best analogies are

those from Nenzingen, Reutlingen and Eddersheim²⁷. In Austria, we mention the samples from Helfenberg and Trössing²⁸, and in Moravia, a similar sword was discovered at Křenovice²⁹. In Slovakia, a good analogy is the sword from Nacina Ves³⁰. In the northern-Alps, similar swords with that from Moşniţa Veche are met within the variant Cetona of the flange-hilted cutting swords, as the sample found at Alpe di Santa Giulia (Monchio, prov. Modena)³¹. From the same series, similar pieces are those from Cetona (Belvedere, prov. Siena, Toscana) and Sulmona (prov. L'Aquila, Abruzzi)³². In Greece, a good analogy constitutes the bronze sword discovered at Micene-Akropolis³³. In Hungary, in the north, on the middle course of the Danube (Esztergom-Víziváros³⁴, Visegrád³⁵) and on the superior course of the Tisa (Bükkaranyos I³⁶, Olcsvaapáti II³⁷, Püspökladány I³⁸, Sárospatak³⁹, Viss III⁴⁰, and Zalkod⁴¹), numerous samples of bronze swords identical with the sword from Moşniţa Veche were discovered. In the north of Croatia, we find good analogies in the bronze deposits from Pričac⁴², Otok-Privlaka⁴³ and Veliko Nabrđe⁴⁴. In Serbia, a close analogy is the fragment of sword found near Orašac⁴⁵ and, very probably, the sample discovered on the right bank of the Danube, in the proximity of the locality Dubravica⁴⁶. In Kosovo, a good analogy could be the sword discovered in the necropolis from Donja Brnica⁴⁷.

In Romania, the best analogies for the sword from Moşniţa Veche are within the variant Guşteriţa. The earliest analogies within this variant (Reinecke By. D) are the fragments of sword from Domăneşti (com. Moftinu Mic, Satu Mare County)⁴⁸ and Drajna de Jos (com. Drajna, Prahova County)⁴⁹. A similar sword, but shorter than the sample from Moşniţa Veche, is that one from Giurgiu, belonging to the end of the 13th century, very probably, around 1200 BC, as its authors consider⁵⁰.

Good analogies can be found in the hoards of the series Cincu-Suseni (Hallstatt A₁), as well as those from Dipşa (com. Galaţii Bistriţei, Bistriţa Năsăud County)⁵¹, Şpălnaca II (com. Hopârla, Alba County)⁵² and Guşteriţa II (today in Sibiu)⁵³.

In the Romanian Banat, fragments of swords of Reutlingen type were discovered in nearby of Arad⁵⁴, at Berzasca (Caraş-Severin County)⁵⁵, Caransebeş (Caraş-Severin County)⁵⁶, Cenad (Timiş County)⁵⁷, Liborajdea (com. Sicheviţa, Caraş-Severin County)⁵⁸, Liubcova (com. Berzasca, Caraş-Severin County)⁵⁹, Moşniţa Veche (com. Moşniţa Nouă, Timiş County)⁶⁰, Pecica (Arad County)⁶¹, Sicheviţa (Caraş-Severin County)⁶² and Timişoara⁶³. From these, the best analogies are the fragments of sword from Berzasca (the Guşteriţa variant), as well as those from Caransebeş, Cenad, Liubcova and Timişoara, included by T. Bader approximately in the Guşteriţa variant⁶⁴.

On the basis of these analogies, we consider that the bronze sword discovered at Moşniţa Veche belongs to the period Reinecke Bz D-Ha A₁, and from a typological point of view, it could be included in the Guşteriţa variant of the swords of Reutlingen type.

The lack of information concerning the archaeological context in which the sword was discovered does not allow a sure appreciation as regards the character of the discovery. We are not sure whether this piece comes from a bronze hoard. In this case, the warrior character of the hoard could be determined by the utility of the object. If this sword comes from an isolated finding, the broken point and the deliberate bent of the blade plead for the hypothesis of a ritual within an offering whose significance is found in the complexity of the religious beliefs from the end of the Bronze Age.

NOTES

¹Alexandrescu, A.D., 1966, p. 135, note 113, p. 161, Pl. XXIII/8, p. 187, nr. 265; Mărghitan, L., 1979, p. 109; Gumă, M., 1993, p. 292, nr. 101.

²Bader, T., 1991, p. 95, nr. 218, Pl. 22/218.

³The owner wanted to keep his anonymity. We thank him again for his kindness that allowed us to publish this sword.

⁴Ion Glodan (Baia Mare County), a seasonal worker in Banat, bought the sword from a gypsy man from Moşniţa Veche. Subsequently, its actual owner, without any information concerning the object, bought the sword.

⁵Subsequent information indicates that this sword was among the objects that had to be sold to a centre of collecting non-ferrous materials. Ion Glodan remembers that among these objects there were a few bronze pieces with green patina. We cannot mention if those pieces were from the same period or if they had been discovered in the same place.

⁶Kovács, T., 1977, p. 63.

⁷Bogdanović, I.D., 1996, p. 112.

⁸Cowen, J.D., 1951, p. 206; Sandars, N., 1983, p. 44.

⁹Sandars, N., 1983, p. 50 (with bibliography)

¹⁰The component pieces discovered in several northern-Danubian localities indicate the use of the war chariots by the Thracians (Rusu, M., 1997, pp. 540, 543), confirming the indications from Homer's texts (Homer, *Iliada*, translated by George Murnu, 1959, song X, 420-427).

¹¹Sandars, N., 1983, p. 51.

¹²Foltiny, S., 1964, pp. 249-250.

¹³Sprockhoff, E., 1931, p. 13 and following.; apud Cowen, J.D., 1952, pp. 129, pp. 132-133 and Foltiny, S., 1964, p. 247, note 2; Cowen, 1973, p. 27 who considers that "... there are signs (though not yet conclusive evidence) that it may survived even into Ha B₁".

¹⁴Cowen, J.D., 1951, pp. 204-207.

¹⁵Schauer, P., 1971, pp. 106, 132 and following., Pl. 117, B.

¹⁶Bader, T., 1991, pp. 86-100.

¹⁷Bader, T., 1991, p. 100.

¹⁸Sandars, N., 1964, p. 259; Mozsolics, A., 1975, p. 10; Bader, 1991, p. 100; Harding, A., 1994, p. 326.

- ¹⁹Alexandrescu, Em., Avram, Al., 2000, p. 272, note 7 (with bibliography).
- ²⁰Mozsolics, A., 1975, p. 10; Bader, T., 1999, p. 100.
- ²¹Bader, T., 1991, p. 100.
- ²²Bader, T., 1991, p. 100.
- ²³Rusu, 1973, p. 108; Rusu, M., Chițu, L., 1982, p. 42, note 15; see also the correlation between the metalliferous deposits and the salt massifs, on one side, and the discoveries of bronze hoards in Transylvania (pp. 37-40, fig. 1 and 2).
- ²⁴Foltiny, 1964, p. 254 (with bibliography); Sandars, N., 1964, p. 259 (with bibliography).
- ²⁵In the Homer's texts, the presence of military support, as for example the Thracians, within the Trojan army is often mentioned (Iliada, songs II, 126-129, 791-793; IV, 427-428; 510, 523, 527; V, 207, 453-454, 463-468, 482, 599-603, X, 420-427).
- ²⁶Bouzek, J., 1982, p. 58; in Homer's texts exchanges of arms among warriors are mentioned (*Iliada*, VI, 230-231).
- ²⁷Cowen, J.D., 1951, p.203, Fig. 4, p. 204, 213, nr. 7, Pl. XV/5 (with bibliography); Schauer, P., 1971, p. 132, nr. 396, p. 133, nr. 402 and 403-404; Bader, T., 1991, p. 96-97 (with bibliography).
- ²⁸Schauer, P., 1971, p. 132, nr. 400 and 407; Bader, T., 1991, p. 96 (with bibliography).
- ²⁹Furmánek, V., 1973, pp. 68, 70, Pl. 33/16, 104.
- ³⁰Novotná, M., 1970, p. 52, 107, Pl. XXVII/11.
- ³¹Foltiny, S., 1964, p. 253, Pl. 76/30; Bianco Peroni, V., 1970, p. 62, nr. 139, Pl. 19/139.
- ³²Bianco Peroni, V., 1970, p. 62, nr. 135, 136, 138, Pl. 19/135-136, 138.
- ³³Foltiny, S., 1964, p. 254, Pl. 76/8; Sandars, N., 1964, p. 259; Bader, T., 1991, p. 97.
- ³⁴Mozsolics, A., 1975, p. 5, Fig. 2/3.
- ³⁵Mozsolics, A., 1975, p. 7, Fig. 4/3, 10.
- ³⁶Mozsolics, A., 1985, pp. 104-105, 240, Pl. II/3 and p. 257, Pl. XIX/6.
- ³⁷Mozsolics, A., 1973, p. 164, 286, Pl. 34/1, where the hoard is included in the horizon of the hoards of Ópály, B IVb type, subsequently included in the horizon of hoards of Aranyos, B Va type (Mozsolics, A., 1985, pp. 165, 254, Pl. 16/4).
- ³⁸Mozsolics, A., 1985, pp. 179, 257, Pl. 19/2.
- ³⁹Kemenczei, 1965, pp. 109, 122, 165, Pl. XXI/1-2, 5; Kemenczei, 1984, p. 126, nr. 49, p. 275, Pl. LXVa/2-4; Mozsolics, 1985, pp. 185, 249, Pl. I/1-3.
- ⁴⁰Kemenczei, 1984, p. 126-127, nr. 52, p. 276, Pl. LXVI/2,4,6; Mozsolics, 1985, pp. 214-215, 251, Pl. 13/3-5.
- ⁴¹Mozsolics, A., 1985, pp. 216, 245, Pl. 7/5.
- ⁴²Vinski-Gasparini, 1973, p. 183, 218, Pl. 72/1.
- ⁴³Vinski-Gasparini, 1973, p. 81, 182-183, Pl. 27/2.
- ⁴⁴Vinski-Gasparini, 1973, p. 85, Pl. 45/1.
- ⁴⁵Trbuhović, V., Vasiljević, 1977, p. 154, Fig. 3/3.
- ⁴⁶Vukmanović, M., Radojčić, 1995, p. 107, nr.cat. 188.
- ⁴⁷Luci, K., 1998, p.145, nr. cat. 133.
- ⁴⁸Roska, M., 1942, p. 69, nr. 57; Rusu, M., 1963, p. 205, nr. 23, series Uriu-Domănești; Mozsolics, A., 1973, p. 128, 279, Pl. 27/5; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 57-58, 192, Pl. 44/1; Bader, T., 1978, p. 94, 124, nr. 37, p. 217, Pl. LXVIII; Bader, T., 1991, p. 91, nr. 186-187, Pl. 20/186-187.
- ⁴⁹Alexandrescu, A.D., 1966, p. 134, nr. 4-5, p. 153, Pl. XV/1, 177, nr. 100 and p. 178, nr. 104; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 78-79, 216, Pl. 92/5, series Draja de Jos-Oinac; Bader, 1991, p. 92, nr. 188-189, Pl. 20/188-189.
- ⁵⁰Alexandrescu, Em., Avram, Al., 2000, p. 271-272, 277, Fig. 1.

⁵¹Rusu, M., 1963, p. 207, nr. 25; Alexandrescu, A.D., 1966, p. 134, nr. 7, p. 153, Pl. XV/6, 11, p. 179, nr. 125; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 92-93, 240, Pl. 140/1; Bader, T., 1991, p. 91, nr. 185, Pl. 20/185.

⁵¹Roska, M., 1942, p. 111-113, nr. 19; Rusu, M., 1963, p. 208, nr. 57; Alexandrescu, A.D., 1966, p. 134, nr. 8, p. 157, Pl. XIX/8, p. 184, nr. 209; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, 108-112, 273, Pl. 201/14; Bader, T., 1991, p. 92, p. 191, Pl. 21/191.

⁵²Roska, M., 1942, p. 111-113, nr. 19; Rusu, M., 1963, p. 208, nr. 57; Alexandrescu, A.D., 1966, p. 134, nr. 8, p. 157, Pl. XIX/8, p. 184, nr. 209; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, 108-112, 273, Pl. 201/14; Bader, T., 1991, p. 92, p. 191, Pl. 21/191.

⁵³Roska, M., 1942, p. 264-265, nr. 130; Rusu, M., 1963, p. 207, nr. 31; Alexandrescu, A.D., 1966, p. 134, nr. 2, p. 152, Pl. XIV/2, p. 178, nr. 107; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 95-97, 248, Pl. 156/1; Bader, T., 1991, p. 92, nr. 190, Pl. 20/190.

⁵⁴Bader, 1991, p. 88, nr. 150, Pl. 17/150.

⁵⁵Milleker, 1897, p. 76; Roska, M., 1942, p. 89, nr. 53; Garašanin, D., 1956, p. 17; Rusu, M., 1963, p. 207, nr. 5; Alexandrescu, A.D., 1966, p. 135, note 113, 158, Pl. XX/26, p. 186, nr. 260-261; Petrovsky, R., 1972, p. 387-388, nr. V, pct. 2; Uzum, I., Lazarovici, Gh., Dragomir, I., 1973, p. 404; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 83, 229, Pl. 117/5; Bader, T., 1991, p. 93, nr. 195; Pl. 21/195; Gumă, M., 1992, p. 30; Gumă, M., 1993, p. 251, nr. 4, pct. b, p. 285, nr. 9.

⁵⁶Milleker, B., 1897, p. 52-55; Roska, M., 1942, p. 118, nr. 31, Alexandrescu, A.D., 1966, p. 135, note 113, p. 158, Pl. XX/8, p. 187, nr. 263, Rusu, M., 1963, p. 207, nr. 14; Petrovsky, R., 1975, p. 365-368, nr. XIII, pct. 6; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 87, Pl. 125/13; Bader, T., 1991, p. 94, nr. 201, Pl. 21/201; Gumă, M., 1992, p. 30; Gumă, M., 1993, p. 251, nr. 11, pct. a, p. 286, nr. 22.

⁵⁷Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 121-122, 317, Pl. 287/3, the hoard is included in Jupălnic-Turia (Ha A₂) series; Bader, T., 1991, p. 94, nr. 202-203, Pl. 21/202-203; Gumă, M., 1993, p. 252, nr. 12, p. 286, nr. 24.

⁵⁸Petrovsky, R., 1977, p. 439, nr. XXXVII, pct. 5; Mărghitan, L., 1979, p. 87; Bader, T., 1991, p. 90, nr. 175, Pl. 20/175; Gumă, M., 1992, p. 30; Gumă, M., 1993, p. 254, nr. 36, pct. a, p. 291, nr. 87.

⁵⁹Săcărin, C., 1985, p. 91-98, p. 101, Pl. III/4,6, p. 103, Pl. V/6, p. 104, Pl. VI/3; Bader, T., 1991, p. 95, nr. 213-217, Pl. 22/213-217, who wrongly mentions 38 objects instead of 43, and the necropolis belongs to Vătaia culture instead of Dubovac-Žuto Brdo-Gârle Mare; Gumă, M., 1992, p. 28; Săcărin, M., 1992, p. 21; Gumă, M., 1993, p. 254, nr. 37, pct. b, p. 291, nr. 88 (who places it rather in Bz D – Ha. A₁); Gumă, M., 1995, pp. 101, 126; Pl. VIII/B 2-44; Gumă, M., 1997, pp. 66, 253, Pl. LXXIX; Soroceanu, T., 1995, p. 47.

⁶⁰Alexandrescu, A.D., 1966, p. 135, note 113, 161, Pl. XXIII/8, p. 187, nr. 265; Mărghitan, L., 1979, p. 109; Bader, T., 1991, p. 95, nr. 218, Pl. 22/218; Gumă, M., 1993, p. 255, nr. 42, p. 292, nr. 101.

⁶¹Locality situated on the right side of the river Mureș, Roska, 1942, p. 154, nr. 56; Rusu, M., 1963, p. 207, nr. 43; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 101-102, 256, Pl. 256, Pl. 169/14; Bader, 1991, p. 87, nr. 147, Pl. 17/147 (who includes it in Banat).

⁶²Uzum, I., Lazarovici, Gh., Dragomir, I., 1973, p. 413, 411, Fig. 7/1 și p. 414, Fig. 9/4a-b; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 106, 265, Pl. 185/8; Bader, T., 1991, p. 89, nr. 156, Pl. 18/156; Gumă, M., 1992, p. 30.

⁶³Milleker, B., 1894, p. 3-4; Milleker, B., 1897, p. 111-112; Alexandrescu, A.D., 1966, p. 135, note 113, p. 161, Pl. XXIII/11, p. 187, nr. 266; Petrescu-Dîmbovița, M., 1977, p. 113, 279, Pl. 214/6; Mărghitan, L., 1979, p. 109; Bader, T., 1991, p. 96, nr. 238, Pl. 23/238, Gumă, M., 1993, p. 257, nr. 60, pct. a, p. 296, nr. 152.

⁶⁴Bader, 1991, p. 93-96.

- Alexandrescu, Em., Avram, Al., *O spadă de tip Reutlingen descoperită la Giurgiu (A Reutlingen sword discovered at Giurgiu)*, în *Buletinul Muzeului Teohari Antonescu*, 5-6, Giurgiu, 1999-2000, pp. 271-277.
- Bader, T., *Die Schwerter in Rumänien*, PBF, IV, 8, Stuttgart, 1991.
- Bianco Perini, V., *Die Schwerter in Italien. Le spade nell'Italia continentale*, PBF, IV, 1, München, 1970.
- Bogdanović, I.D., *The Early to Middle Bronze Age Transition from the Aspect of Metal Objects Manufacture*, în *The Yugoslav Danube Basin...*, Belgrade-Vršac, 1996, pp. 109-114.
- Bouzek, J., *Relations Between the Aegean and Europe During The Bronze Age – A Methodical Approach*, în *AR*, XXXIV, 1982, pp. 56-62.
- Cowen, J.D., *The Earliest Bronze Swords in Britain and their Origins on the Continent of Europe*, în *PPS*, XVII, 9, 1951, pp. 195-213.
- Cowen, J.D., *Bronze Swords in Northern Europe: a reconsideration of Sprockhoff's Griffzungenschwerter*, în *PPS*, XVIII, 8, 1952, pp. 262-312.
- Cowen J.D., *The Flange-hilted Sword of Bronze within the Carpatian Ring*, în *Actes du VIIIe Congres...*, vol. III, *Rapports et corapports*, Beograd, 1973, pp. 26-28.
- Foltiny, S., *Flange-hilted Cutting Swords of Bronze in Central Europe, Northeast Italy and Greece*, în *AJA*, 68, 3, 1964, pp. 247-257.
- Furmánek, V., *Bronzová industrie středodunajské mohylove kultury na Moravě (Bronzeindustrie der mitteldanubischen Hügelgräberkultur in Mähren)*, în *SlovArch*, XXI – 1, 1973, pp. 25-145.
- Garašanin, D., *O jednom specialnom tipu koplja ranog halstatskoh perioda (Une type special de lance du Hallstat ancienne)*, în *RAD*, 5, 1956, pp. 15-19.
- Gumă, M., *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului (jud. Caraș-Severin)*, în *SympThr*, IX, 1992, pp. 26-36.
- Gumă, M., *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThr. IV, București, 1993.
- Gumă, M., *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, pp. 99-137.
- Harding, A., *Reformation in Barbarian Europe, 1300-600 BC*, în *The Oxford Illustrated Prehistory of Europe*, Oxford University Press, 1994, pp. 304-335.
- Kemenczei, T., *Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat (A rimaszombati típusú raktárleletek időrendihelyzete)*, în *HOMÉ*, V, 1965, pp. 105-175.
- Kemenczei, T., *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Kovács, T., *The Bronze Age in Hungary*, Corvina Press, Budapest, 1977.
- Luci, K., *The Bronze Age*, în *The Archaeological Treasures of Kosovo and Metohija from the Neolithic to the Early Middle Age* (Catalog), Gallery of The Serbian Academy of Sciences and Arts, Beograd, 1998.
- Mărghitan, L., *Banatul în lumina arheologiei (paleoliticul – cucerirea romană)*, vol. I, Ed. Facla, Timișoara, 1979.
- Milleker, B., *Dél-Magyarország az őskorban. IV A bronzkor (első fele)*, în *TRÉT*, X, 1, 1894, pp. 1-16.
- Milleker, B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, I, *Őskori leletek*, Temesvár (Timișoara), 1897.

- Morintz, S., *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I, Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, Biblioteca de arheologie, XXXIV, Ed. Academiei, București, 1978.
- Mozsolics, A., *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópály*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- Mozsolics, A., *Bronzkori kardok folyókból (Bronzezeitliche Schwertfunde aus Flüssen)*, în *ArchÉrt*, 102, 1, 1975, pp. 3-24.
- Mozsolics, A., *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranzos, Kurd und Germely*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- Novotná, M., *Die Bronzefundfunde in der Slowakei Spätebronzezeit*, ASF, XI, Bratislava, 1970.
- Petrescu-Dîmbovița, M., *Depozitele de bronzuri din România*, Biblioteca de arheologie, XXX, Ed. Academiei, București, 1977.
- Petrovsky, R., *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n. (Beiträge zum archäologischen Ortsverzeichnis des Kreises Caraș-Severin, vom Paläolithikum bis in das V. Jh. v.u.Z.)*, I, în *Banatica*, II, 1973, pp. 385-393.
- Petrovsky, R., *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n. (Beiträge zum archäologischen Ortsverzeichnis des Kreises Caraș-Severin, vom Paläolithikum bis in das V. Jh. v.u.Z.)*, II, în *Banatica*, III, 1975, pp. 365-378.
- Petrovsky, R., *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n. (Beiträge zum archäologischen Ortsverzeichnis des Kreises Caraș-Severin, vom Paläolithikum bis in das V. Jh. v.u.Z.)*, III, în *Banatica*, IV, 1977, pp. 437-461.
- Roska, M., *Erdély Régészeti Repertoriuma, I, Óskor*, Kolozsvár (Cluj-Napoca), 1942.
- Rusu, M., *Considération sur quelques problèmes de l'époque hallstattienne de Transylvanie*, în *Actes du VIIIe Congres...*, vol. III, *Rapports et corapports*, Beograd, 1973, pp. 105-112.
- Rusu, M., Chifu, L., *Depozitul de bronzuri de la Aiud și problema marilor ateliere de prelucrarea bronzului din Transilvania (Le dépôt d'Aiud et le problème de grands ateliers d'industrie du bronze de Transylvanie)*, în *Apulum*, XX, 1982, pp.33-51.
- Rusu, M., *Chars de combat hallstattiens chez les Thraces nord-danubiens*, în *Actes 2e symposium international...*, Komotini, 1997, pp.529-544.
- Sanders, N., *The Last Mycenaean and European Bronze Age*, în *Antiquity*, XXXVIII, 1964, pp. 258-262.
- Sanders, N., *North and South at the End of the Mycenaean Age: Aspects of an Old Problem*, în *OJA*, 2,1, 1983, pp. 43-68.
- Săcărin, C., *Depozitul de bronzuri de la Liubcova-“Tiglarie” (Der Bronzefund von Lubcova-“Tiglarie”)*, în *Banatica*, VIII, 1985, pp. 91-105.
- Săcărin, C., *Câteva considerații privind epoca bronzului în sud-vestul României*, în *SympThr*, IX, București, 1992, pp. 20-22.
- Schauer, P., *Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter)*, PBF, IV, 2, München, 1971.
- Sprockhoff, E., *Die germanischen Griffzungenschwerter*, în *RomGermForsch*, 5, Berlin & Leipzig, 1931.
- Soroceanu, T., *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierung – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, în *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS, 10, 1995, pp. 15-80.
- Truhović, V., Vasiljević, *Arheološka nalazišta i spomenici u slivu reke Dobrave*, în *Starinar*, XXVII/1976, (1978), pp. 153-166.

O A DOUA SPADĂ DIN BRONZ DE LA MOȘNIȚA VECHE (JUDEȚUL TIMIȘ)

Rezumat

La începutul secolului XX, probabil cu ocazia lucrărilor de întreținere a canalului Bega, a fost descoperit în hotarul satului Moșnița Veche (com. Moșnița Nouă, jud. Timiș) (Pl.I/b) un fragment din lama unei spade din bronz cu limbă la mâner, care a fost publicat deja și încadrată ulterior în tipul Reutlingen (probabil varianta Gușterița). În hotarul aceleiași localități, a fost descoperită, în vara anului 2001, o a doua spadă de bronz cu limbă la mâner, care în prezent se află într-o colecție particulară.

În momentul descoperirii, spada era îndoită și aproape întreagă. În prezent, ea este fragmentară (ruptă în două bucăți), deoarece s-a încercat îndreptarea ei la cald. Lipsa patinei din interiorul curburii și culoarea roșiatică-ruginie indică încălzirea puternică la care a fost supusă porțiunea curbată, cu scopul probabil al îndreptării ei. Punctul exact al descoperirii nu se cunoaște și nici nu avem informații privind contextul arheologic al descoperirii. Nu excludem posibilitatea ca această piesă să fi făcut parte dintr-un depozit care s-a pierdut. Starea de conservare este relativ bună, având o patină verde deschis.

Spadele din bronz de tip Reutlingen sunt răspândite pe o arie foarte largă, începând din Scandinavia (fiordul Drontheim) până în S. Europei, în Peloponez (Micene-*Akropolis*) și chiar mai departe, în Anatolia. În vestul Europei, cele mai vestice exemplare par să fie cele din vestul Elveției și regiunea Rinului, cele mai estice descoperiri fiind cele din nordul Mării Negre.

În cadrul acestui spațiu geografic întins, se constată concentrări de descoperiri care ar putea sugera nu numai existența unor legături culturale care au favorizat răspândirea spadelor de tip Reutlingen, ci și prezența unor centre de producție. Dintre aceste concentrări pot fi enumerate cele din N. Europei (Danemarca, S Suediei, regiunile Schleswig-Holstein, Mecklenburg și Pomerania), centrul continentului (V Elveției, SV Germaniei, Boemia, NE Ungariei și Transilvania) dar și cele din zona sloveno-croată și nord-italică.

În Transilvania (regiune bogată în sare și zăcămintele de cupru), aflăm grupări de astfel de spade în special pe văile râurilor Mureș, Olt și Someș, numeroasele descoperiri sugerând atât prezența unor ateliere metalurgice importante, cât și posibilele legături comerciale pe care le-au avut aceste zone cu ținuturile înconjurătoare. Plasarea marilor depozite-atelier de bronzuri, precum cel de la Gușterița, în apropierea zăcămintelor de sare de la Ocna Sibiului, a celor de la Aiud, Șpălnaca, Uioara, lângă Ocna Mureșului și a depozitului de la Dipșa lângă masivul de sare de la Sărățel, etc., pledează în favoarea interdependenței dintre exploatarea sării și schimburile comerciale de la începutul primei epoci a fierului (Ha.A₁). Funcționarea unor astfel de ateliere metalurgice poate explica apariția diferitelor variante transilvănene ale spadelor de tip Reutlingen.

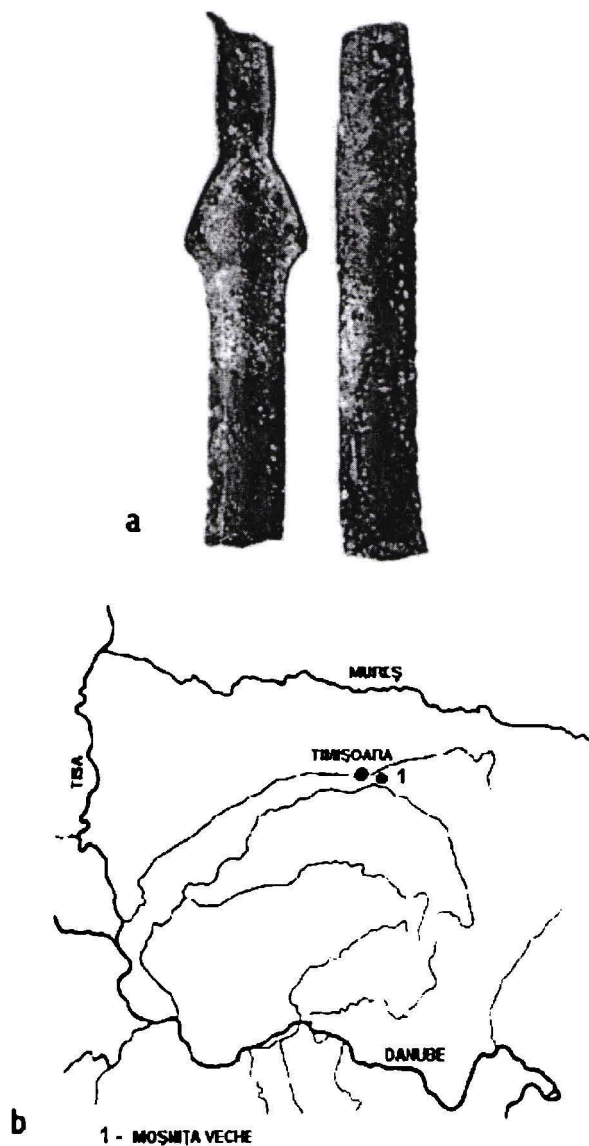
Descoperirile de spade de bronz de tip Reutlingen din Slovenia, Dalmația Centrală, Bosnia-Herțegovina, Albania și Macedonia dovedește faptul că zona Adriaticii a jucat un rol important în evenimentele de la sfârșitul mileniului II a.Chr. După părerea unora spada din bronz cu limbă la mâner de la Micene, de pe Acropola cetății, ar putea fi atribuită unor mercenari barbari. În opinia noastră, termenul de "mercenar" ar trebui nuanțat deoarece un ajutor militar din Europa continentală, pe baza unei alianțe, ni se pare mai plauzibilă decât prezența unor războinici de profesie a căror principală sursă de venit era doar mâniarea armelor. Ca și uneltele, fiecare tip de armă este caracteristic unei societăți, în care tradiția utilizării acestora se îmbină cu o anumită deprindere și o anumită tactică de luptă. Descoperirile singulare ridică fie ipoteza unui dar, fie a prezenței unor utilizatori care erau familiarizați cu mâniarea acestor arme.

Spada de la Moșnița Veche are numeroase analogii în cadrul tipului de spade din bronz cu limbă la mâner. Piese identice sau asemănătoare au fost găsite în Germania, Austria, Moravia, Slovacia, N Italiei, Grecia, Ungaria, N Croației, Serbia și Kosovo.

În România, cele mai bune analogii pentru spada de la Moșnița provin din cadrul variantei Gușterița a spadelor de tip Reutlingen (Domănești, Drajna de Jos, Giurgiu, Dipșa, Șpălnaca II și Gușterița II). În Banatul românesc, fragmente de spade de tip Reutlingen au fost descoperite în împrejurimile Aradului, la Berzasca, Caransebeș, Cenad, Liborajdea, Liubcova, Moșnița Veche, Pecica, Sichevița și Timișoara. Dintre acestea, cele mai bune analogii le prezintă fragmentele de spadă de la Berzasca (variantea Gușterița), precum și cele de la Caransebeș, Cenad, Liubcova și Timișoara, incluse de T. Bader cu probabilitate, în varianta Gușterița. Pe baza acestor analogii, considerăm că spada de bronz descoperită la Moșnița Veche se

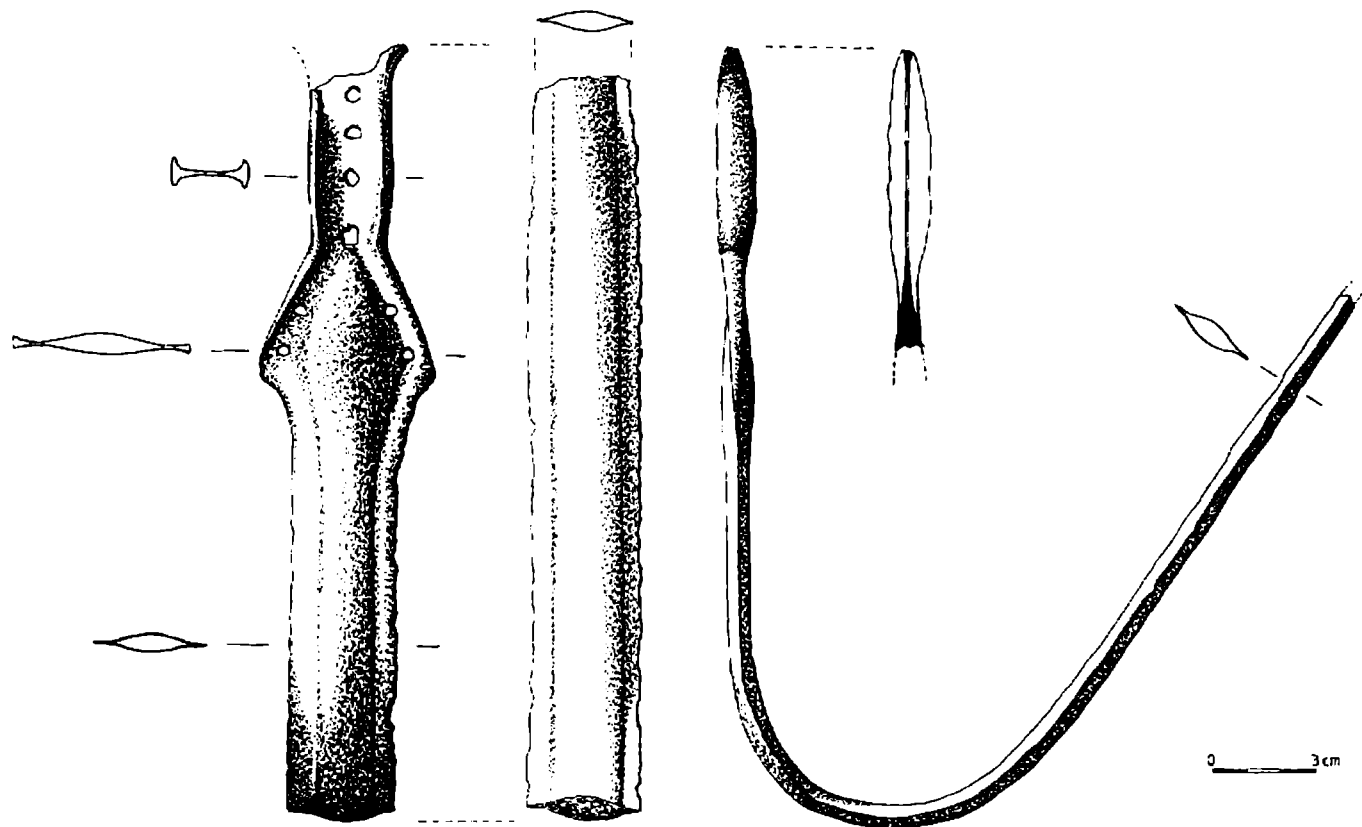
datează în Bz D-Ha A₁ iar din punct de vedere tipologic, ea se încadrează în varianta Gușterița a spadelor de tip Reutlingen.

Lipsa informațiilor privind contextul arheologic în care a fost găsită spada, nu permite o apreciere sigură în ceea ce privește caracterul descoperirii. Nu avem certitudinea că această piesă provine dintr-un depozit de bronzuri, caz în care caracterul războinic al acestuia ar fi fost asigurat de utilitatea obiectului. În cazul în care această spadă provine dintr-o descoperire izolată, vârful rupt și îndoirea intenționată a lamei pledează pentru ipoteza unui ritual în cadrul unei depuneri cultice a cărei semnificație se regăsește în complexitatea credințelor religioase de la sfârșitul epocii bronzului.

Pl. I.

- a. The Flange-hilted Cutting sword from Moșnița Veche (Timiș county);
- b. The Map of Banat.
- a. Spada din bronz cu limbă la mâner de la Moșnița Veche (jud. Timiș);
- b. Harta Banatului.

Pl. II. The Flange-hilted Cutting Sword from Moșnița Veche (drawing)./
Spada din bronz cu limbă la mâner de la Moșnița Veche (desen).

UN SUPORT DE VAS ROMAN DIN CETATEA DACICĂ DE LA DIVICI (JUD. CARAȘ – SEVERIN)

Aurel Rustoiu

Cercetările arheologice efectuate între 1985-1997 în cetatea dacică de la Divici – *Grad* (com. Pojejena, jud. Caraș-Severin), de un colectiv coordonat de regretatul prieten și coleg Marian Gumă, au condus la identificarea a trei niveluri de locuire și a unei fortificații având tot atâtea faze de utilizare¹. De asemenea, a fost recuperat un bogat inventar arheologic, în măsură să ofere repere cronologice importante pentru datarea fiecărui nivel în parte și a amenajărilor succesive efectuate pe mamelonul „Grad” în epoca Regatului dac.

Printre piesele metalice descoperite se numără și un obiect de plumb în formă de scoică. Deși a fost găsit încă în primele campanii de săpături și publicat deja în 1987², funcționalitatea lui a rămas necunoscută³. Studiile din ultimul deceniu vizând toreutica romană permit astăzi identificarea modului de utilizare al artefactelor de acest fel.

Exemplarul de la Divici a fost realizat din plumb, prin turnare. Are forma unei scoici, detaliile fiind redată în manieră realistă. Suprafața inferioară este plană. Lungimea piesei este de 5,5 cm, lățimea de 4,5 cm, iar înălțimea măsoară 2,2 cm (fig. 1/1).

Cu ocazia publicării primului raport al săpăturilor de la Divici, Marian Gumă menționa piesa în discuție printre „obiectele de metal a căror utilitate n-o putem încă preciza cu destulă claritate...” Era vorba de „un obiect din bronz masiv (sic !), turnat într-un tipar monovalv în formă de scoică marină, cu partea inferioară lisă, nedispunând de nici un semn sau vreun indiciu de prindere. Descoperit în Gr. 6, acest ultim obiect are o greutate de 225 gr. și pare a avea în compoziție destul de mult plumb. Este fără îndoială, un import (probabil din lumea romană)”⁴.

În legătură cu funcționalitatea, M.Gumă preciza: „Ne-am gândit, inițial, la utilizarea ei ca pond, dar – la asemenea greutate – piesa nu are echivalent nici în sistemul ponderal grecesc și nici în cel roman”⁵.

În ceea ce privește contextul de descoperire, obiectul a fost găsit în Gr. 6 aparținând ultimului nivel de locuire. Din umplutura ei au fost recuperate, în afara scoicii de plumb, mici fragmente ceramice și bucăți de cărbune, precum și o monedă romană de bronz (*as postum* al lui Germanicus emis în anii 40-41 p.Chr. de împăratul Caligula)⁶.

Funcționalitatea artefactelor de felul celei de la Divici a rămas mult timp necunoscută și în alte regiuni europene. Studiarea sistematică (mai ales în ultimul deceniu) a vaselor romane de bronz, provenind atât din Imperiu, cât și din regiunile „barbare”, a dus la clarificarea acestui aspect. Cu ocazia mesei rotunde organizată la Lattes (Franța) în aprilie 1990, pe tema veselei din bronz republicane târzii, s-a atras atenția asupra utilizării unor obiecte din bronz sau plumb, având formă de scoică marină, ca suporturi fixate prin sudură sau lipite pe fundul unor vase de tip *situla*⁷ ori al unor tigăi de tip Aylesford. Pe acestea din urmă s-a constatat utilizarea cu precădere a pieselor de plumb⁸. Calitatea sudurii nu a fost foarte bună, astfel că suporturile din bronz sau plumb s-au păstrat în puține cazuri direct pe vase, de obicei fiind sesizate pe fundurile recipientelor urmele pieselor respective. Ca urmare, numeroase exemplare din bronz, dar mai ales din plumb, au fost descoperite izolat în diverse situri arheologice.

Dintre vasele produse în perioada republicană târzie, care mai păstrează încă suporturi din bronz, sunt de menționat *situla* de tip Eggers 22 de la Saône à Chalon (având pe fund un suport în formă de scoică și urmele altor două, astăzi dispărute)⁹, precum și câteva *situlae* de la Pompei¹⁰ (fig. 2/2-3). Pe unul dintre vasele de la Pompei au rămas toate cele trei suporturi în formă de scoică¹¹. Dintre numeroasele piese izolate, realizate din bronz, le menționez pe cele de la Trion (?), în regiunea Lyon (Franța)¹² și Orvieto (Italia)¹³.

În cazul tigăilor de tip Aylesford, suporturile au fost confecționate – așa cum menționam anterior – mai ales din plumb, însă, probabil, au fost utilizate și cele din bronz. Un astfel de vas prevăzut cu trei suporturi se păstrează la Bonn, metalul din care au fost confecționate nefiind menționat¹⁴. În schimb, o tigaie provenind dintr-un loc necunoscut, aflată în Muzeul din Nîmes, mai prezintă încă un suport din plumb în formă de scoică¹⁵ (fig. 2/1). Și în cazul artefactelor din plumb se cunosc numeroase piese descoperite izolat. Lista realizată de M.Feugere în 1990, cuprinzând peste 20 de exemplare¹⁶, este astăzi mult mai largă¹⁷.

Prin urmare, scoica de plumb din cetatea dacică de la Divici constituie fie un suport al unei *situla* de bronz italice, fie, mai probabil, al unei tigăi de

tip Aylesford. La Divici a mai fost descoperit un ataș de fier aparținând unei *situla* de bronz republicane târzii¹⁸ (fig. 1/2). De asemenea, tot de acolo provin o serie de strecurători din bronz și argint (fig. 1/3-5), precum și un fragment de mâner de *simpulum* de tip Pescate, datând din aceeași perioadă și având aceeași origine italică¹⁹.

Tigăile de tip Aylesford constituie apariții mai rare în Dacia preromană (în comparație cu alte vase de bronz provenite din Imperiul roman), la fel ca strecurătorile republicane târzii ori polonicele de tip Pescate. Fragmentele unor mânere de tigăi au fost descoperite în cetatea dacică de la Piatra Craivii (jud. Alba)²⁰ și în așezarea de la Ocnița (jud. Vâlcea)²¹. Ele par a fi utilizate mai frecvent pe malul drept al Dunării, în mediul scordisc. Astfel, din necropola de la Belgrad – *Karaburma* provin trei exemplare²², altul fiind descoperit izolat la Sremska Mitrovica. Acesta din urmă a fost găsit probabil în râul Sava²³.

Repartiția geografică a tigăilor de tip Aylesford ilustrează din nou importanța rutei comerciale care pornea de la Aquileia, trecea munții prin pasul Odra până la Nauportus, iar mai apoi mărfurile erau transportate pe calea apei pe Sava până la Dunăre (Strabon IV, 6, 10; VII, 5, 2). P.Popović opina că acest drum a fost folosit mai ales după ce Augustus a ocupat Segestica, în urma războiului cu annonii din 35 a.Chr. De aceea, cercetătorul sârb considera că data respectivă este importantă pentru restrângerea cronologiei unor descoperiri din Dacia, încadrate, mai larg, pe parcursul sec. I a.Chr.²⁴ Cu altă ocazie remarcam însă că unele dintre produsele italice au pătruns în Dacia încă din prima jumătate a sec. I a.Chr., dacă nu cumva de la sfârșitul sec. II a.Chr.²⁵ Un exemplu concludent este constituit de cana de bronz din inventarul tezaurului de piese de argint de la Lupu (jud. Alba)²⁶.

Din punct de vedere cronologic, tigăile de tip Aylesford sunt date, în general, pe parcursul sec. I a.Chr.²⁷ Scoica de plumb de la Divici, care ar putea proveni de la un astfel de vas, a fost descoperită într-o groapă datată spre jumătatea sec. I p.Chr. Acest fapt indică fie că piesa respectivă se afla în poziție secundară, fie că vasul de la care provenea a fost utilizat o perioadă mai îndelungată. Oricum, se cuvine a fi subliniat că majoritatea importurilor republicane târzii și din vremea lui Augustus au fost descoperite în cel de-al doilea nivel de locuire de la Divici, datat între mijlocul sec. I a.Chr. și începutul sec. I p.Chr.

Piesa de plumb în formă de scoică de la Divici, constituind unul dintre cele trei suporturi ale unui vas roman din bronz (cel mai probabil o tigaie de tip Aylesford), constituie până acum un unicat în Dacia preromană. Ea se adaugă materialelor de import din cetatea menționată și contribuie la înțelegerea mai nuanțată a rolului sitului respectiv în comerțul dunărean, la cumpăna dintre era veche și era nouă.

¹În legătură cu săpăturile de la Divici și cronologia sitului vezi M. Gumă, S.A. Luca, C. Săcărin, în *Banatica*, 9, 1987, p. 199-238; M. Gumă, în *Symposia Thracologica*, 9, 1992, p. 40-41; M. Gumă, A. Rustoiu, C. Săcărin, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, București, 1995, p. 401-426; idem, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, II, București, 1997, p. 373-397; idem, în vol. *Le Djerdap/Les Portes de Fer à la deuxième moitié du premier millénaire av. J.Ch. jusqu'aux guerres daciques*, Beograd, 1999, p. 65-70.

²M. Gumă, S.A. Luca, C. Săcărin, *op.cit.*, p. 215, pl. XIX/1.

³În legătură cu funcționalitatea acestei piese, am purtat în anii '90 o serie de discuții cu Marian Gumă și Florin Medeț, care mi-au permis clarificarea anumitor aspecte. Îi datorez lui R. Petrovsky (Speyer) amabilitatea de a-mi fi furnizat bibliografia cea mai recentă privind această problemă și doresc să îi mulțumesc călduros și pe această cale.

⁴M. Gumă, S.A. Luca, C. Săcărin, *loc.cit.*

⁵Idem, *op.cit.*, p. 215, n. 23. Este de remarcat faptul că M. Gumă, deși nu avea la îndemână, în condițiile anilor '80, bibliografia de care dispunem astăzi și nici accesul la literatura de specialitate occidentală, a presupus inițial că este vorba de un pond, la fel cum erau interpretate la acea dată și în Italia descoperirile de acest fel.

⁶M. Gumă, S.A. Luca, C. Săcărin, *op. cit.*, p. 215-216; M. Gumă, A. Rustoiu, C. Săcărin, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, 1995, p. 403; D. Bălănescu, în *Banatica*, 10, 1990, p. 188.

⁷M. Bolla, în vol. *La vaisselle tardo-républicaine en bronze. Actes de la table-ronde CNRS org. à Lattes du 26 au 28 avril 1990* (ed. Feugère, C. Rolley), Dijon, 1991, p. 18, n. 41 (în continuare *La vaisselle*). Vezi și intervenția lui M. Feugère pe marginea subiectului, în același volum la p. 22.

⁸M. Feugère, în *La vaisselle*, p. 97sq., 112.

⁹Vasul a fost considerat multă vreme ca provenind de la Martigny (Elveția). Vezi *supra* nota 7.

¹⁰S. Tassinari, *Il vasellame bronzeo di Pompei*, II, 1993, p. 111-112, 312, 331, inv. 2944, 12942.

¹¹S. Tassinari, *op.cit.*, p. 112, inv. 2944; *Real Museo Borbonico*, IV, Napoli, 1897, pl. XII/3.

¹²S. Boucher, S. Tassinari, *Bronzes antiques*, Paris, 1976, p. 132, nr. 157.

¹³M. Bolla, în *Rassegna di studi del Civico Museo Archeologico e del Civico Gabinetto Numismatico di Milano*, suppl. XI, 1994, p. 28-29, nr. 27, pl. XIV/27.

¹⁴M. Feugère, *La vaisselle*, p. 97.

¹⁵C. Tendille, *Objets métalliques de la protohistoire au Musée Archeologique de Nîmes*, Nîmes, 1988, p. 37, nr. 124, pl. 17/124.

¹⁶M. Feugère, *op.cit.*, p. 112, lista 5.

¹⁷Vezi M. Bolla, *op.cit.* (nota 13), p. 28, n. 83 care semnalează existența a numeroase astfel de piese în Italia, considerate de unii autori drept greutăți.

¹⁸M. Gumă, A. Rustoiu, C. Săcărin, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, II, 1997, p. 379, fig 10/10, unde o considerăm greșit "ataș de la un vas de lemn".

¹⁹A. Rustoiu, în *Studii de istorie antică. Omagiu profesorului I. Glodariu*, Cluj Napoca, 2001, p. 200-202, fig. 1/2-4, 10.

²⁰I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 236, nr. 11/f, pl. XLI, care o consideră eronat drept toartă fragmentară de situla.

²¹D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 41, pl. 31/6.

²²P. Popović, în *Germania*, 70, 1992, I, p. 63; J. Todorović, *Praistorijska Karaburma*, I, Beograd, 1972, pl. XXVIII/14.

²³P. Popović, *loc.cit.*, fig. 2.

²⁴Idem, *op.cit.*, p. 73-74.

²⁵A. Rustoiu, *op.cit.* (nota 19), p. 202.

²⁶I. Glodariu, V. Moga, in *Ephemeris Napocensis*, IV, 1994, p. 33-36, 43, fig. 1, 12.

²⁷M. Feugère, R. De Marinis, in *La vaisselle*, p. 97 și urm.; P. Popović, *op.cit.*, p. 64.

EIN RÖMISCHER GEFÄSSFUSS AUS DER DAKISCHEN BEFESTIGUNG VON DIVICI (KR. CARAȘ-SEVERIN)

Zusammenfassung

Unter den Metallfunden aus der dakischen Festung von Divici gibt es einen Bleigegegenstand in Muschelform (Abb. 1/1). Obwohl der Fund schon 1987 publiziert wurde, blieb seine Verwendung lange Zeit unklar. Das Stück wurde in einer Grube aus der letzten Bewohnungsschicht (1. Jh. n. Chr.) zusammen mit einer römischen Bronzemünze (ein postumer As für Germanicus des Kaisers Caligula aus den Jahren 40-41 n. Chr.) gefunden. Dies weist für den betreffenden archäologischen Kontext auf eine Datierung gegen die Mitte des 1. Jhs. n. Chr. hin.

Die Analogien aus dem Römischen Reich und auch die Importe aus der „barbarischen“ Welt weisen darauf hin, daß die muschelförmigen Bleigegegenstände von dieser Art als Gefäßfüsse von gewissen Metallgefäßen aus der späten Republikzeit gedient haben. Es handelt sich um *situlae* und Pfannen vom Aylesford-Typ (Abb. 2). Die Tatsache, daß das Stück von Divici in einem um die Mitte des 1. Jhs. n. Chr. datierten Kontext gefunden wurde weist entweder auf eine sekundäre Stellung des Gegenstandes oder auf seine längere Verwendung hin.

Die meisten Importe aus der späten Republikzeit von Divici (eine Situla-Attasche – Abb. 1/1; drei Siebfragmente – Abb. 1/3-5) fand man in der zweiten Bewohnungsschicht, eine Schicht die in die Zeitspanne zwischen der Mitte des 1. Jhs. v. Chr. und dem Anfang des 1. Jhs. n. Chr. datiert wurde.

Die Importe von römischen Metallgefäßen in Divici und ihre Verbreitung in dieser Zone illustrieren die Bedeutung des Handelsweges von Aquileia und entlang der Save bis zur Donau (Strabo IV, 6, 10; VII, 5, 2).

ABBILDUNGSLISTE

Abb. 1 - Metallfunde von Divici: 1 – Bleimuschel; 2 – Situla-Attasche aus Eisen; 3-5 – Siebhenkel (3-4 – Bronze; 5 – Silber).

Abb. 2 – 1 – Pfanne vom Aylesford-Typ aus Nîmes (nach C. Tendille); 2-3 – *Situlae* aus Pompei (nach S. Tassinari). Ohne Maßstab.

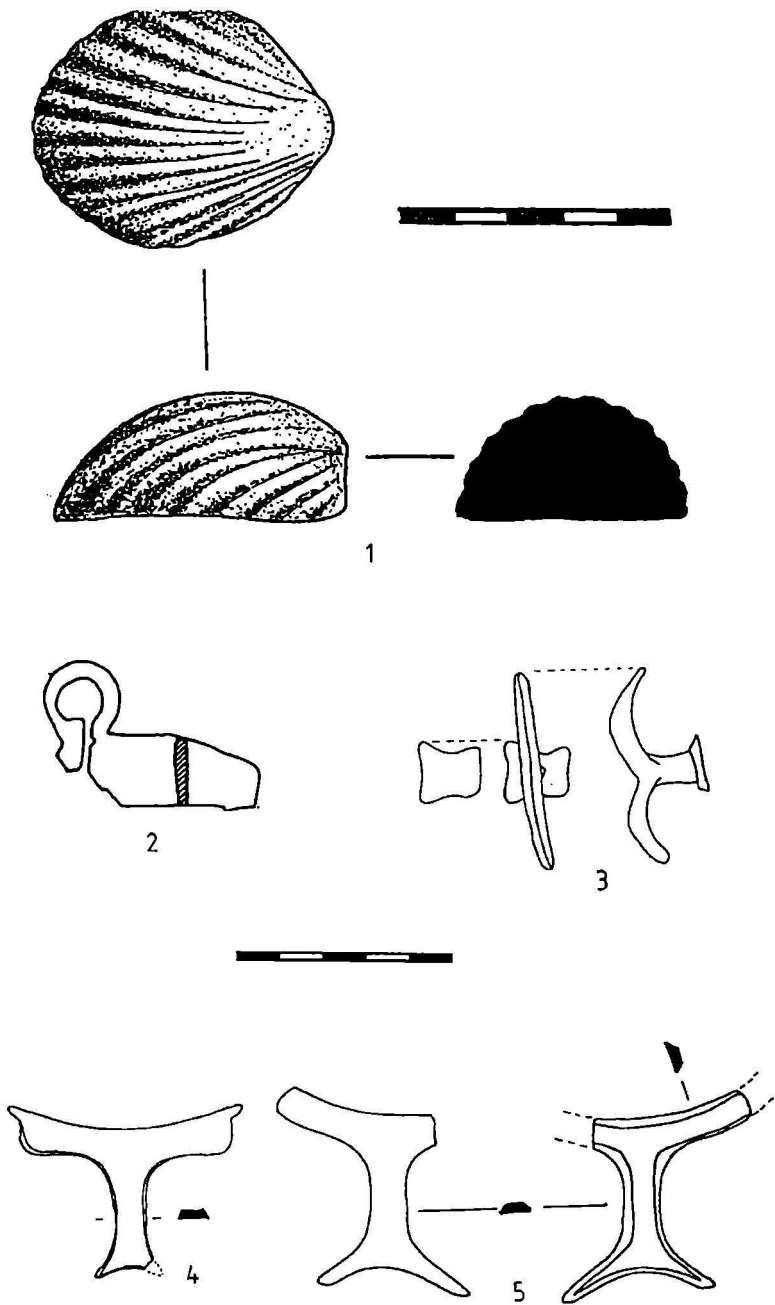

Fig. 1. Piese metalice de la Divici:

1. scoică de plumb; 2. ataș de *situla* din fier; 3– 5. elemente de toarte de la strecurători (3-4. bronz; 5. argint).

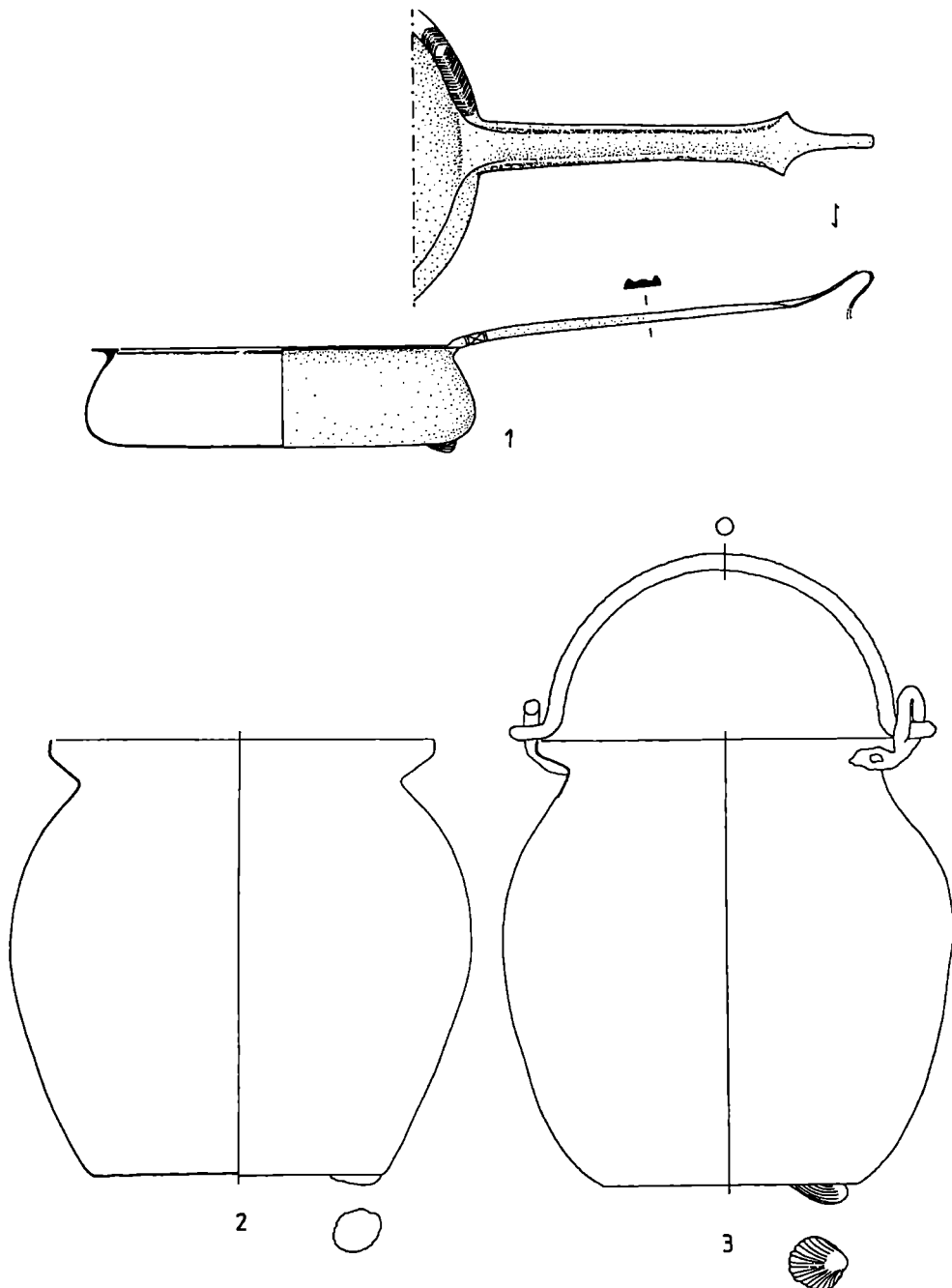

Fig. 2.

- 1. Tigaie de tip Aylesford din Muzeul Nimes (după C.Tendille);
 2-3. *Situlae* de la Pompei (după S.Tassinari). Fără scară.**

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN PRINCIPIA CASTRULUI LEGIONAR DE LA BERSOBIS – 2000-2001

Alexandru Flutur

În cele două campanii (iunie 2000 și iulie 2001)¹ am continuat săpăturile din anii anteriori² în clădirea comandamentului din castrul legiunii a IV-a Flavia Felix. Cercetările din 2000 (S 4: 4 x 4 m, S 5: 8 x 2 m, S 6: 1,5 x 1,5 m, S 7: 4 x 1,5 m, S 8: 8 x 2 m) și din 2001 (S 9: 8 x 2 m, S 10: 4 x 4 m, S 11: 11 x 2 m) au dus la o lărgire a perspectivei asupra planului clădirii și a funcționării ei. Astfel, se conturează planul încăperilor din spatele principiei pe jumătatea ei sudică. În secțiunile S 9 și S 10 a devenit evidentă existența unor clădiri de lemn înaintea principiei de piatră, observându-se două faze distincte ale acestor construcții.

Fazele de construcție în lemn.

În *basilica* (S 9 și S 10; Pl. VII), sub nivelele edificiului de piatră am găsit șanțurile unor pereți de lemn. Într-o primă fază a funcționat o clădire căreia îi aparținea peretele P 1. Pereții P 2, P 3, P 4 și P 5 făceau parte dintr-o construcție din faza a doua de lemn.

Cu săparea urmelor de pereți din S 9 s-a clarificat raportul între cele două faze (Pl. II). Fazei I (peretele P 1) îi lipsește un nivel de călcare distinct, acesta fiind indicat doar de humusul antic. Stratul 3, compus din calcar fărâmițat, se datează după demolarea clădirii din faza I (C I) și a fost folosit pentru amenajarea suprafeței exterioare a deja ridicăteii clădiri din faza II (C II). Calcarul acoperă urma de scoatere a peretelui P 1 și se întinde la vest de construcția C II (peretele P 2) pe o arie mare în zona din spate a principiei; astfel, tentația de a atribui stratul de calcar (aflat pe humus) exclusiv construcțiilor de piatră³ este depășită. Acest material a fost utilizat

la diferite amenajări atât în faza II de lemn, cât și în cea de piatră. Relația între pereții P 1 și P 2 (distanța dintre ei este de cca. 50 cm) a lămurit problema existenței clădirilor de lemn; ridicarea lui C II exclude funcționarea lui C I, prin aceasta fiind dovedite două faze distincte de construcție în lemn. Stratul 3 aparține fazei II (îi este contemporan lui P 2) acoperind urma peretelui P 1 demolat.

Situația stratigrafică este mai complexă în interiorul lui C II, unde existau spații diverse cu mai multe podele. În spațiul mărginit de pereții P 2 și P 3 (la est de P 2 și nord de P 3) avem patru nivele de călcare indicate de lutuielile 4, 5, 6 și 7 (Pl. II b). În general, în partea lor superioară se află un strat subțire de calcar. Peretele P 2 era tencuit, fiind vizibilă o dungă de 2 cm de mortar la nivelul podelei 7. Trei sau patru podele existau și în încăperea L 1, delimitată de pereții P 3, P 4 și P 5 (Pl. VII).

Faza de piatră.

Deși zidurile sunt scoase în timpurile moderne, planul clădirii se poate realiza pe baza șanțurilor de fundație. În S 5 am secționat zidul Z 6 (mai precis groapa de scoatere a acestuia), care susținea principia la sud. A fost dezvelit parțial un fel de contrafort care s-a păstrat, spre deosebire de zidul propriu-zis (Pl. VIII, foto 1; Pl. III, b). Fără elevație, această structură din piatră de stâncă legată cu un mortar de calitate se oprește la nivelul humusului antic. În S 4 (Pl. VI, Pl. IX / foto 2) am săpat "T"-ul format de zidurile Z 4 (care desparte coridorul C de camera D) și Z 5 (care susținea clădirea în partea de vest). Colțul de sud-vest al clădirii a fost prins în S 7 (însă numai pe o mică porțiune a șanțului de fundație).

Spre deosebire de camerele A, B și coridorul C⁴, în camera D (S 5 - Pl. VI) se observă doar un singur nivel de călcare deasupra stratului gros de calcar. Însă spațiul D a fost împărțit în două încăperi, D' și D'', prin ridicarea unui perete de cărămidă (mai exact din fragmente de țigle). În D' s-a păstrat în parte o podea de *opus signinum*, pe când în D'' nu se află decât un strat de lut argilos, posibil substrucția unei podele de lemn. Peretele despărțitor a fost tencuit în camera D', observându-se două rânduri de tencuială. În S 9 am secționat groapa de scoatere a lui Z 7, zidul de vest al basilicii, aflând astfel și lungimea aproximativă a încăperilor din spatele principiei: 10,30 m între șanțurile de fundație ale zidurilor (Z 5 și Z 7). Camera D are lățimea de 6,80 m; D': 6,80 x 4,25 m; D'': 6,80 x 5,75 m, peretele despărțitor având o lățime de 30 cm.

În *basilica* se disting trei nivele de călcare principale (9, 14, 15 - Pl. I; = 7, 8, 9 - Pl. V). În apropierea zidului Z 7 au funcționat podelele 12 (de

cocciopesto) și 13 (din calcar), fiind posibilă și existența uneia mai timpurii; în substrucția 10 s-a ivit o monedă (as) de la Nero. Aceste refaceri de podele se înscriu pe durata existenței în restul basilicii a podelei indicată de 9 (Pl. II; = 7, Pl. V). Abia stratul 14 (Pl. II; = 8, Pl. V) se întinde pe întreaga suprafață a basilicii. Ultima amenajare este de proporții mai mari, fiind adus un strat foarte gros (15, Pl. II; = 9, Pl. V) în care intră, pe lângă calcarul - preponderent, arsură și multe fragmente mici de țigle. Blocul de calcar din S 10 (Pl. XII) face parte din aceeași substrucție a podelei.

În exteriorul principiei, în apropierea zidurilor, a fost amenajată o rigolă din țigle (observată în S 3/1999, S 4 - Pl. III b, S 5 și S 7) în care se scurgea apa de ploaie de pe acoperiș. Mai târziu, peste rigolă și nivelul de călcare corespunzător s-a adus un strat gros de amenajare în vederea unui nou nivel de călcare (ultimul), atestat în S 5 și S 11 prin resturile unor dale de calcar. Din stratul 3 (Pl. III, b) provine un as de la Traian.

În S 8, la aproximativ 6,80 m de zidul Z 5, era în folosință un șanț de scurgere a apei. Acesta mărginea la vest posibila alee din spatele principiei, indicată de un strat cu fragmente de țigle (1, Pl. III - a). Dincolo de șanț, spre vest, nivelul de călcare era constituit dint-un strat (2) de fragmente de țigle care au intrat în humus. Rigola, "aleea", șanțul de scurgere a apei și "pavajul" de cărămidă țin de prima amenajare a zonei exterioare principiei de piatră. Într-o a doua etapă (și ultima) situația se schimbă prin aducerea unui strat (3) prin care se nivelează terenul. Tot două nivele se observă și în secțiunea S 11 (realizată în prelungirea lui S 5). Aici, la aprox. 11,80 m de Z 5, a apărut șanțul de implantare a unui perete de lemn (probabil al unei barăci). Construcția a fost mai apoi dezafectată, zona peretelui fiind nivelată cu un strat în care intră material tegular mărunț. În umplutura șanțului am găsit un as de la Traian, iar la sud de perete, în primul nivel, a apărut un *gladius* aproape întreg, relativ bine păstrat.

În funcționarea clădirii de piatră a comandamentului se pot distinge două etape. În cea de-a doua s-a desființat subsolul (*aerarium*) din *aedes*, s-a ridicat o nouă podea în basilica cu material provenit din construcții mai vechi și s-a nivelat suprafața exterioară principiei. Acestea pot constitui indicii ale unor transformări importante în ultima parte a existenței castrului.

NOTE

¹Responsabil de șantier este Florin Medeț - Institutul Român de Tracologie, Filiala pentru Banat. Membrii colectivului de cercetare: Ovidiu Bozu (Muzeul Banatului Montan Reșița), Alexandru Flutur (Muzeul Banatului Timișoara) și, din 2001, Valentin Voișian (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca). Cercetările din 2000 și 2001 au fost făcute de Muzeul Banatului Timișoara (A. Flutur).

²A. Flutur în *AnB*, S. N., VII-VIII, 1999-2000, p. 365-372.

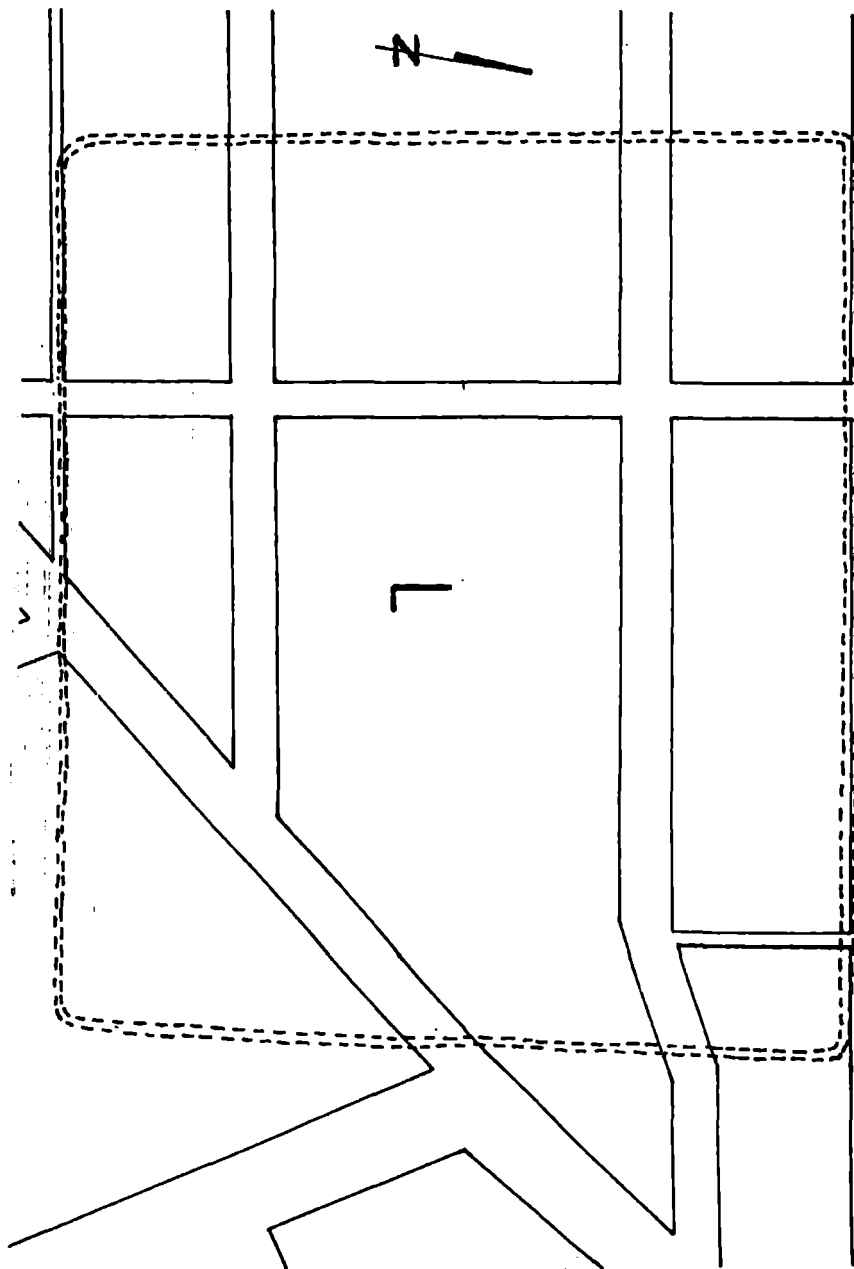
³*Ibidem*, p. 366.

⁴*Ibidem*, p. 365 *sqq.*

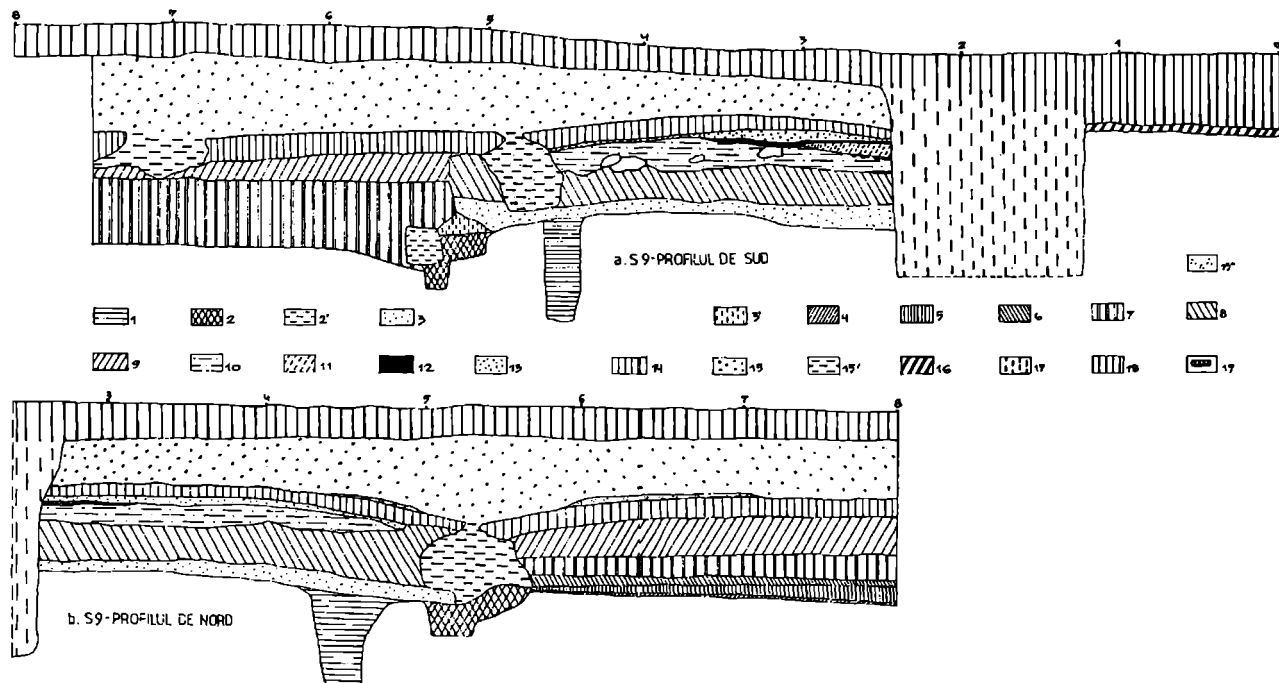
EXCAVATIONS IN THE *PRINCIPIA* OF THE LEGIONARY FORTRESS AT BERSOBIS – 2000-2001

Summary

The new excavations revealed two periods of timber building before the stone *principia*. After the wall P 1 was demolished (Pl. II), a second timber construction (P 2, P 3, P 4, P 5) was used. The room D (Pl. VI) and the *basilica* (Pl. VII) were investigated within the stone headquarters.

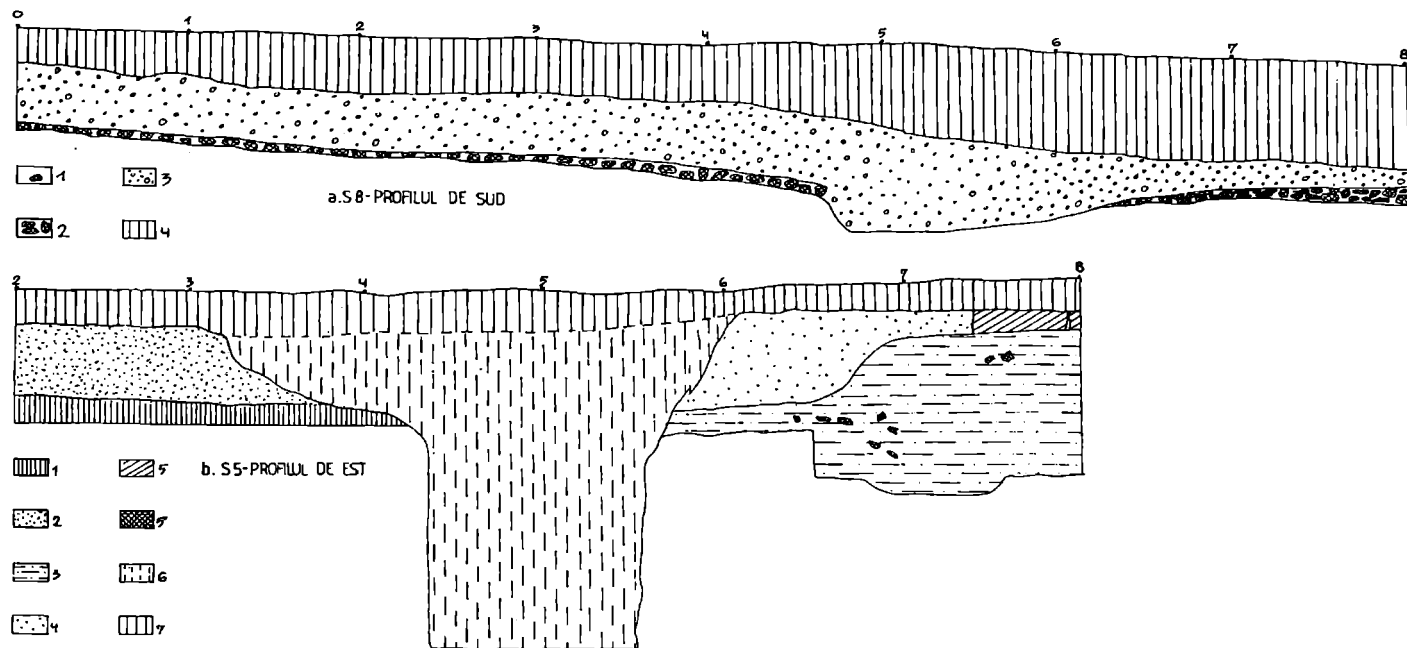

Pl. I. Planul castrului de la Berzovia după un plan cadastral din secolul XIX, cu amplasarea colțului sud-vestic al *principiei* (zona cercetată în anii 1998-2001).

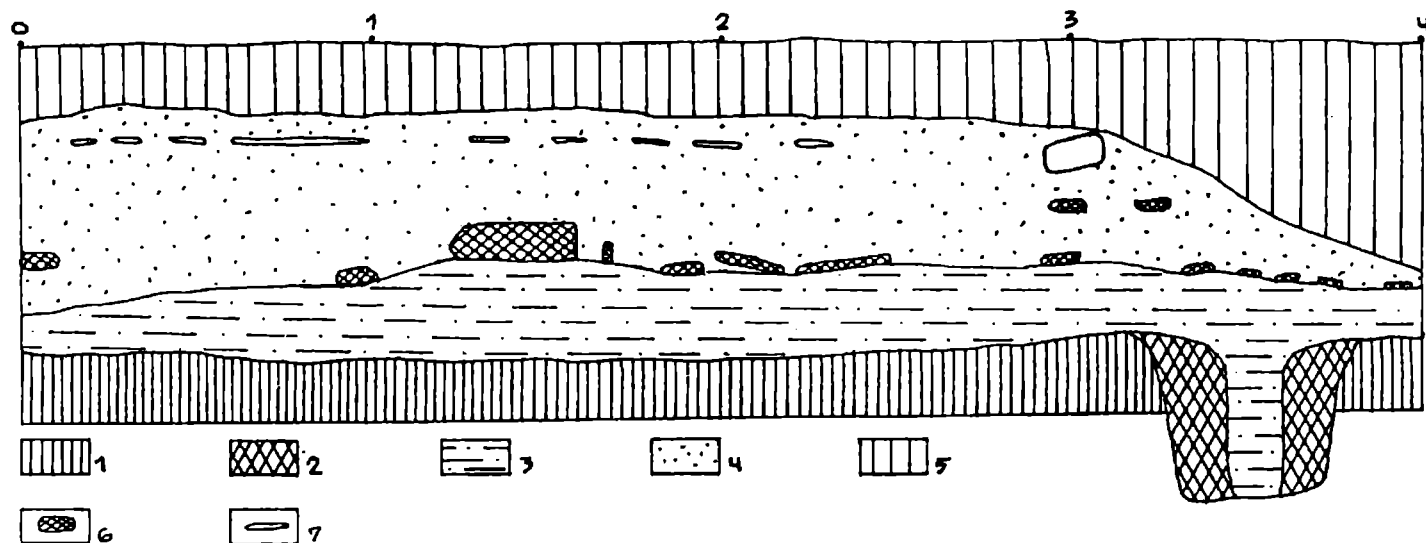

Pl. II. a. Profilul de sud al secțiunii S 9. b. Profilul de nord al secțiunii S 9.

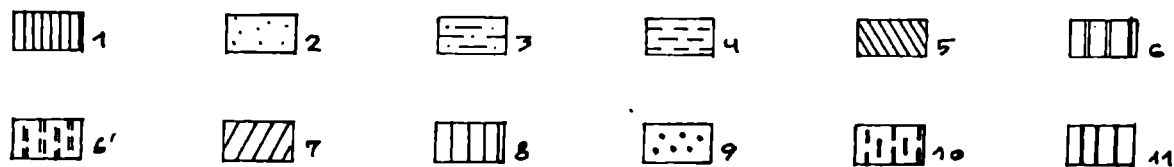
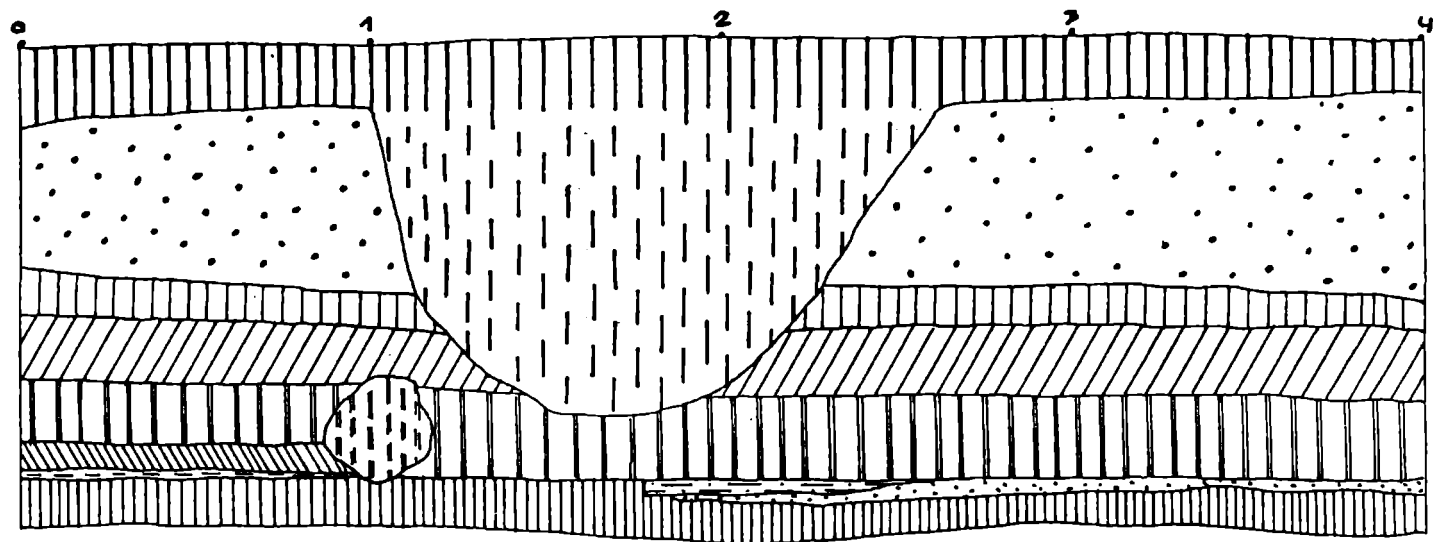
1. Lut brun cu pietricele de calcar – umplutura “peretelui” P1; 2. Umplutura șanțului de implantare a peretelui P 2 – lut argilos galben-brun; 2'. Calcar din groapa de scoatere a unui stâlp; 3. Strat de calcar, peste humusul antic; 3'. Lut amestecat cu calcar; 4. Lutuiala primei podele din faza II de lemn; 5. Lutuiala celei de-a doua podele din faza II; 6. Lutuiala podelei III din faza II; 7. Lutuiala podelei IV din faza II (pe profilul sudic – umplutură a “peretelui” P2); 8. Lut brun-gălbui; 9. Strat de amenajare a primei podele din basilica (faza de piatră): lut cu calcar; 10. Strat din pământ cenușos cu pigmenți de cărbune și calcar; 11. Calcar; 12. Podea de cocciopesto; 13. Podea de calcar; 14. Lutuiala penultimei podele din basilica; 15. Substrucția ultimei podele din basilica - calcar cu fragmente de țigle și arsură; 15'. Strat afânat (pământ și calcar) – probabil groapă de rădăcină; 15". Arsură (face parte din 15) 16. Podea de lut din camera B, peste podeaua de cocciopesto; 17. Groapă modernă; 18. Humus modern; 19. Tegule.

Pl. III. a. Profilul de sud al secțiunii S 8. 1. Strat cu fragmente de țigle; 2. Strat cu fragmente de țigle din vestul secțiunii; 3. Lut brun cu pietricele și bolovani mărunți; 4. Humus modern.
b. Profilul de est al secțiunii S 5. 1. Humus antic; 2. Strat de calcar; 3. Pământ cenușos cu pietricele de calcar și pigmenți de cărbune – a doua amenajare din exteriorul principiei; 4. Strat de calcar; 5. Dale de calcar; 5'. Fragmente de țigle; 6. Gropă modernă; 7. Humus modern.

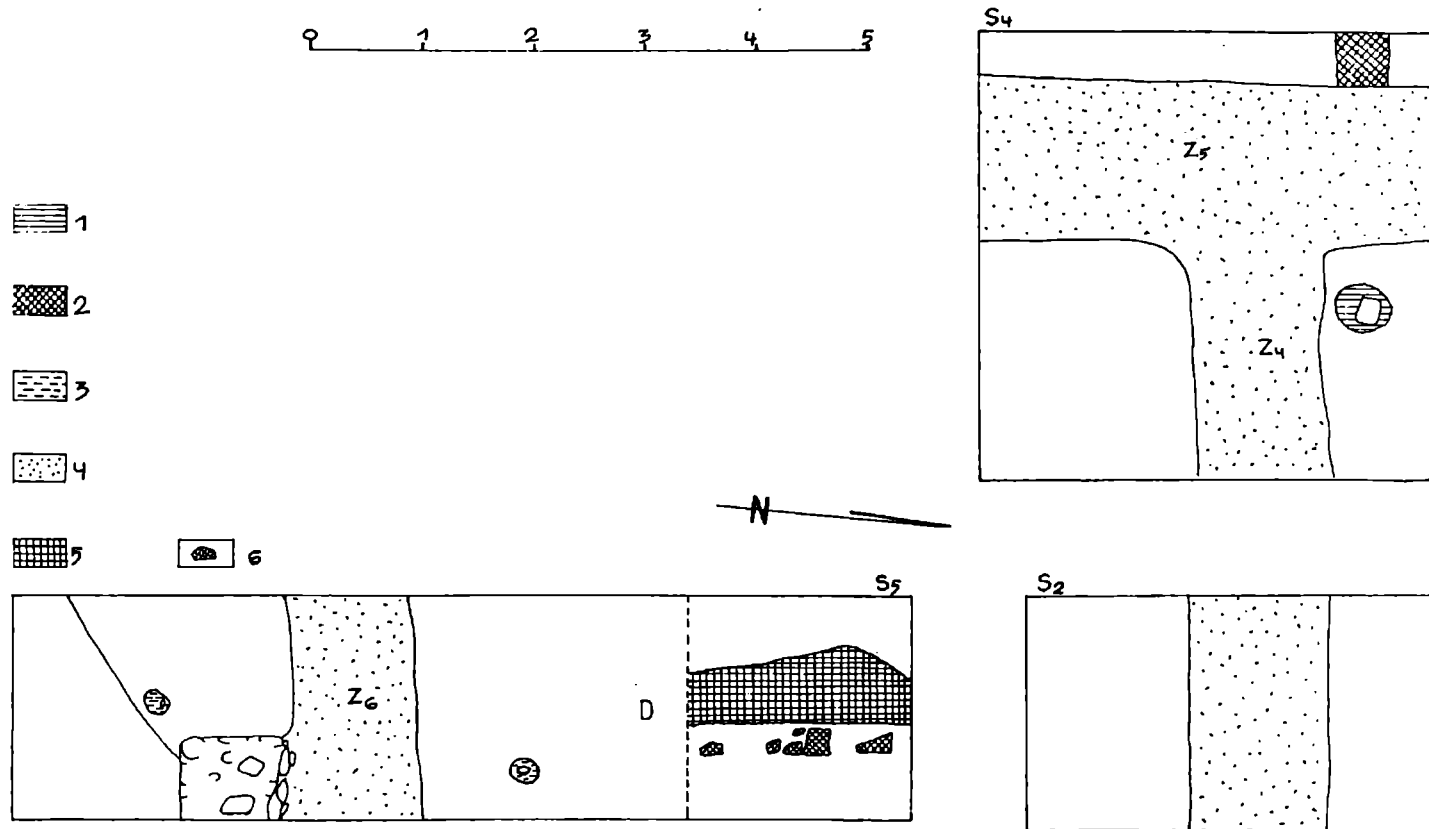

Pl. IV. Profilul de vest al secțiunii S 4. 1. Humus antic; 2. Umplutura gropii de implantare a unui stâlp sau perete de lemn; 3. Primul strat de amenajare din faza de piatră; 4. Strat de calcar; 5. Humus modern; 6. Tegule; 7. Bucăți de cocciopesto.

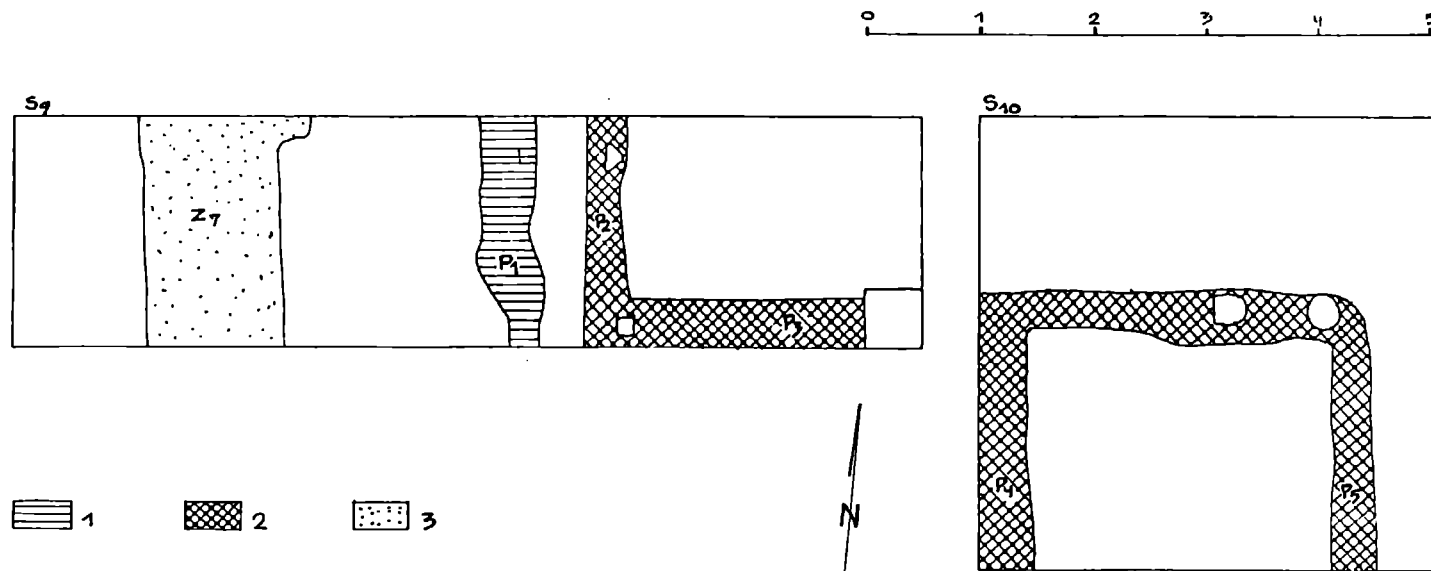
Pl. V. Profilul de est al secțiunii S 10.

1. Lutuiala podelei a doua din faza II de lemn (aflată peste prima podea – nesăpată); 2. Strat de calcar; 3. Lut cu cărbune; 4. Lut cenușos; 5. Lutuiala podelei a treia din faza II; 6. Lutuiala ultimei podele din faza II de lemn; 6'. Pământ afânat – probabil din groapa unei rădăcini de copac; 7. Strat de amenajare a primei podele din basilica; 8. Lutuiala podelei a doua din basilica; 9. Substrucția ultimei podele din basilica; 10. Groapă modernă; 11. Humus modern.

Pl. VI. Plan general.

1. Groapa de implantare a unui stâlp din faza I de lemn; 2. Groapa de implantare a unui perete sau stâlp din faza II de lemn; 3. Gropile unor stâlpi mici; 4. Șanțurile de fundație ale zidurilor; 5. Podea de cocciopesto din camera D'; 6. Fragmente de țigle din peretele dintre D' și D''.

Pl. VII. Plan general.

1. Șanțul de implantare a peretelui P 1(faza I de lemn); 2. Șanțurile de implantare a pereților din faza II de lemn; 3. Șanțul de fundație al zidului Z 7.

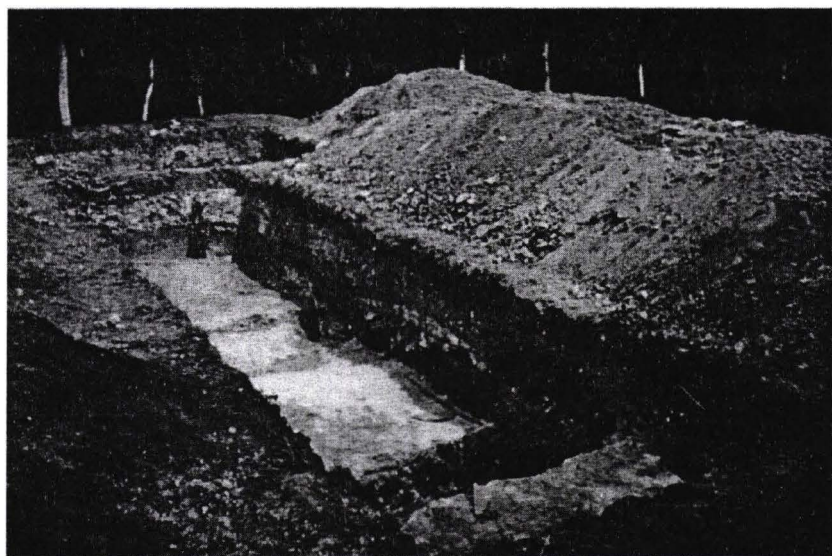
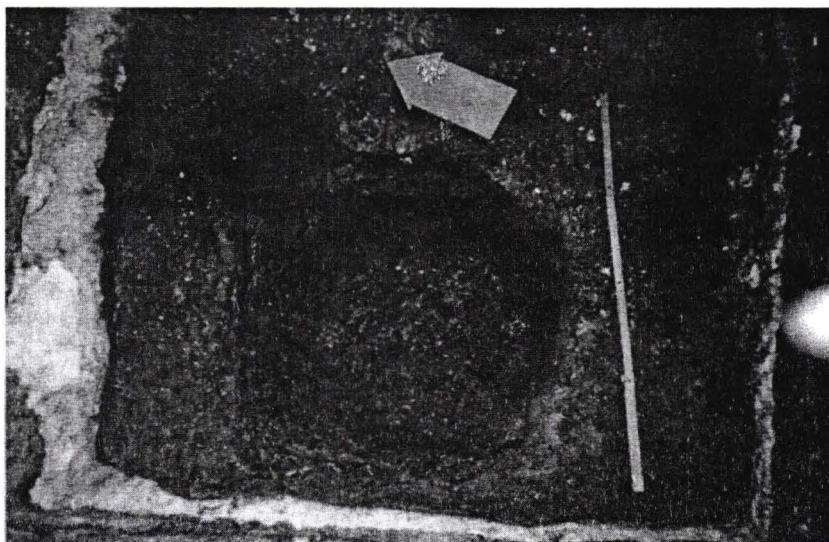

Pl. VIII. Imagine generală a secțiunii S 5.

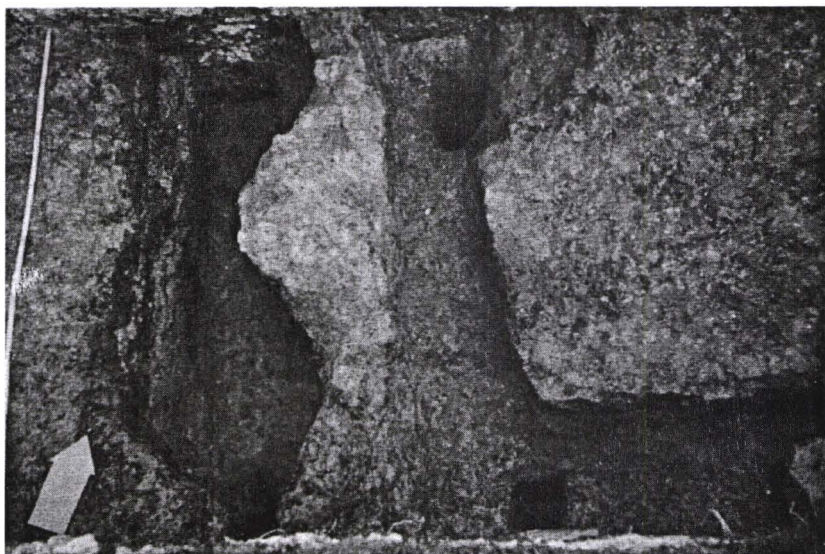
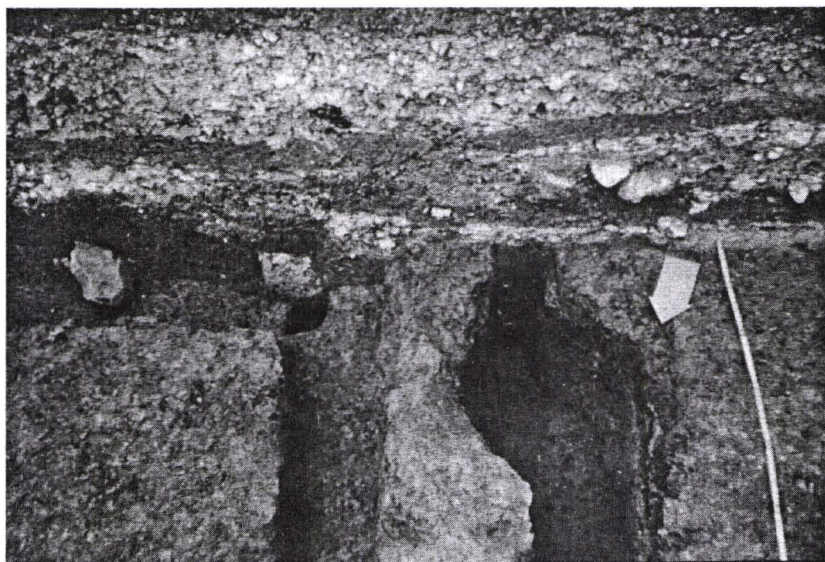
Pl. IX.

- 1. S 5 – groapa modernă de scoatere a Zidului Z 6 și contrafortul.**
- 2. Imagine generală a secțiunii S 4.**

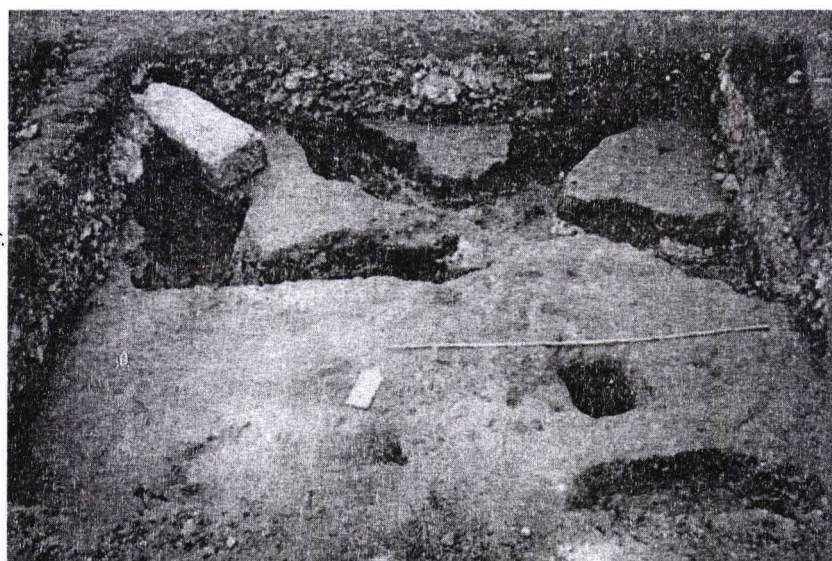
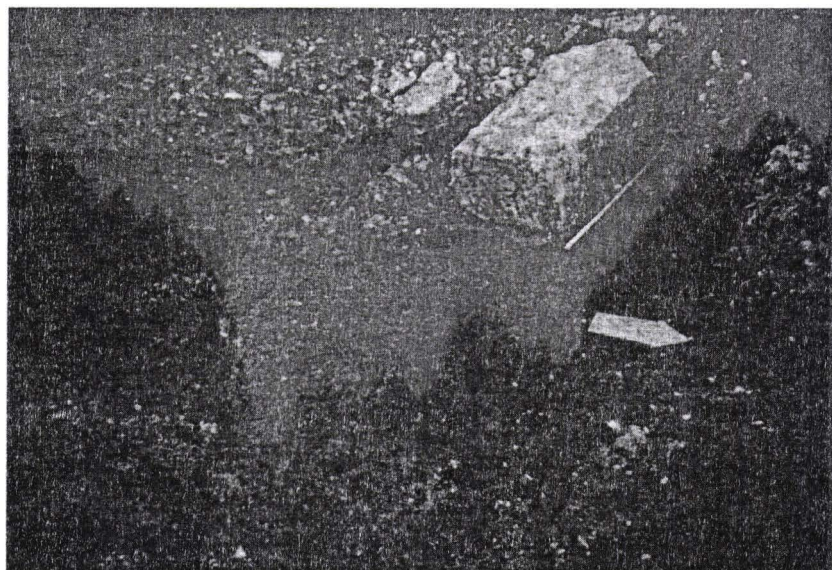
Pl. X.

1. S 6 – groapă de stâlp din faza I de lemn. 2. Aspect cu secțiunile S 9 și S 10.

Pl. XI.

- 1. S 9 - detaliu cu urmele pereților P 1 și P 2 și profilul sudic.**
- 2. S 9 – șanțurile de implantare a pereților P 1 și P 2.**

Pl. XII.

- 1. Bloc de calcar din S 10. 2. S 10 – aspect general la nivelul penultimei podele din basilica;
cu gropi moderne și (în plan apropiat) groapa unui stâlp de lemn din faza de piatră.**

OBIECTE DIN BRONZ DESCOPERITE ÎN AȘEZAREA ROMANĂ DE LA MEHADIA, JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN. (II).

Ovidiu Bozu

Muzeul Banatului Montan din Reșița a achiziționat un nou lot de piese descoperite în perimetrul așezării romane de la Mehadia¹, din zona castrului și a așezării civile.

1. **Fibulă**; fragment; se păstrează doar partea inferioară din piciorul fibulei, care se termină cu un buton și o porțiune din portagrafa lată și înaltă, prevăzută cu două orificii, ornamentată cu cercuri concentrice incizate dispuse pe verticală; poate fi încadrată în tipul fibulelor norico-pannonice datate sec.I – 180 p.Chr. sau de tip *kraftigprofilirte Fibeln* de secol I-II²; L = 4 cm; l = 2,6; inv. 73458; (Pl. I/1.).

2. **Fibulă**; fragment; de tipul cu corpul puternic profilat, cu o singură nodozitate pe corp (*kraftigprofilirte Fibeln*); îi lipsește arcu și acul; piciorul, prevăzut cu o nodozitate și nervură mediană se termină cu un mic buton conic; portagrafa este dreptunghiulară; sec. I-II³; L = 5,2 cm; l = 1,5 cm; inv. 73509; (Pl. I/2).

3. **Fibulă**; fragment; tipul cu piciorul puternic profilat, aparținând variantei târzii cu placuță ce maschează arcu; pe corp o nervură mediană și o nodozitate aplatizată; piciorul fibulei se termină într-un buton sferic; portagrafa înaltă, dreptunghiulară; sec. II p.Chr.⁴; L = 4,5 cm; l = 1,7 cm; inv. 73451; (Pl. I/3).

4. **Fibulă**; fragment se păstrează doar piciorul prevăzut cu o nodozitate cu trei creste din care cea din mijloc mai profilată; piciorul, se termină cu un buton sferic conic la vârf; portagrafa este înaltă și paralelă cu piciorul fibulei; acest fragment de fibulă aparține variantei timpurii a fibulelor puternic profilate datate secolele I – II p.Chr.⁵; Lp = 3,9 cm; l = 0,9 cm; inv. 73450; (Pl. I/4).

5. **Fibulă**; fragment; îi lipsește resortul și acul; de tipul *kräftigprofilirte Fibeln*, are corpul prevăzut cu o nervură mediană și o nodozitate; piciorul se

termină într-un mic buton conic; portagrafa dreptunghiulară așezată orizontal; sec. II-III p.Chr.⁶; L=3,7 cm; l=0,8 cm; inv. 73.529; (Pl. I/5).

6. **Fibulă**; întreagă; de tipul *Scharnierfibeln*, cu corpul plat, arcuit, ornamentat pe margini cu două linii fin incizate; portagrafa înaltă și îngustă trasă direct din corpul fibulei; sec. II-III p.Chr.⁷; L= 4,4 cm; l=1,2 cm; inv. 73449; (Pl. I/6).

7. **Fibulă**; fragment; de tipul *Kniefibeln* varianta târzie prevăzută cu balama, sec. II-IIIp.Chr.⁸; corp arcuit prevăzut cu două nervuri profilate paralele dispuse pe margini până deasupra genunchiului; îi lipsește porțiunea inferioară a piciorului; sub balama prezintă un semidisc îngust; L= 2,2 cm; l= 2 cm; inv. 75.452; (Pl.I/7)

8. **Fibulă**; fragment; de același tip; îi lipsește partea inferioară a piciorului, acul și portagrafa fără cartușul care să includă acul; corpul fibulei arcuit prezintă o placă semicirculară; sec. II-III p.Chr.⁹; L= 3 cm; l=1,5 cm; inv. 73.510; (Pl I/8).

9. **Fibulă**; fragment; de tip *Kniefibeln* îi lipsește resortul și acul; față de ce-a precedentă are placa semicirculară mare și lată; corpul este puternic arcuit cu piciorul terminat semicircular sub aspect de talpă din care pornește portagrafa îngustă îndoită la capătul unde primește acul; sec.II-III p.Chr.¹⁰; L= 3,5 cm; l=2 cm; inv. 73528; (Pl. I/9).

10. **Fibulă**; fragment; cu corpul plat și arcuit; îi lipsește partea inferioară a piciorului, acul și portagrafa; sistemul de închidere cu balama; sec.II-II p.Chr.; L=2,6 cm; l=1,2 cm; inv. 73531; (Pl.IV/53).

11. **Fibulă**; fragment; asemănătoare cu cea precedentă doar că are corpul mai puțin arcuit; L=2,7 cm; l=1,2 cm; inv. 73561; (Pl. IV/54).

12. **Fibulă**; fragment; tipul *Zweibelkopfibeln*; se păstrează doar capul fibulei prevăzută cu capete de ceapă sferice bine dezvoltate; sec. III-IV p.Chr.; L=1,5 cm; l=4,7 cm; inv. 75452; (Pl. I/10).

13. **Aplică**; întreagă; corp pătrat traforat cu motivul decorativ în formă de pelta¹¹; niturile de fixare se păstrează fragmentar; L= 3 cm; l= 2,9 cm; inv. 73499; (Pl.I/11).

14. **Aplică**; fragment; corp pătrat traforat cu decorul combinat cu semilune din care doar una se păstrează întreagă; pe mijlocul piesei și pe una din margini două caneluri; marginea laterală păstrată parțial decorată cu creștături; se păstrează doar un singur nit de fixare¹²; L=2,2 cm; l=2,5 cm; inv. 73498 (Pl. I/12).

15. **Aplică**; fragment; corp dreptunghiular din care se păstrează doar o porțiune din ramă; motivul floral dispus central complet distrus, păstrându-se doar terminațiile acesteia pe rama interioară¹³; L=5,4 cm; l=3 cm; (Pl. I/13).

16. **Aplică**; fragment; corp dreptunghiular traforat, din care se păstrează doar partea superioară; central un decor geometric în trepte încadrate de triunghiuri decupate și un mic orificiu de fixare; la exterior marginea îngustă prezintă un motiv floral treflat¹⁴; L=2,7cm; l=2,4 cm; inv. 73530; (Pl. I/14).

17. **Aplică**; fragment; tip necunoscut; corpul plat în formă de scut, dispus sub o placă dreptunghiulară; prezintă un decor traforat cu motiv zoomorf, reprezentând o pasăre; sistemul de prindere păstrat fragmentar în spatele plăcuței dreptunghiulare pare a fi de tip balama, ce ne face să intuim că această piesă poate să fie o fibulă de tip *durchbrochene* sau *Scheibenfibeln* de sec.II-III¹⁵; L= cm; l=2,4; inv. 73497; (Pl. I/15).

18. **Pendantiv**; fragment; corp plat în formă de inimă; mijlocul piesei decorat cu un cerc, o inimă redată prin nervuri profilate și un mic buton în relief dispus deasupra inimii; marginea pendantivului de asemenea redată printr-o nervură profilată ce accentuează aspectul de inimă al pendantivului; L=1,5 cm; l=1,9 cm; inv. 73453; (Pl. II/16).

19. **Aplică**; fragment; corp oval ce prezintă la ambele capete câte trei lobidecorați cu mici cercuri concentrice iar pe o latură un ataș prevăzută cu un orificiu; pe mijlocul piesei dispusă central se remarcă o proeminență rotundă; sistemul de prindere prin două nituri fără cap¹⁶; L=3,4 cm; l=1,9 cm; inv. 73455; (Pl.II/17).

20. **Aplică**; întreagă; corp plat cu marginile lobate prevăzute cu mici orificii; centrul piesei decorat cu motive florale și în formă de inimă aplatizate; sistemul de prindere prevăzut cu o urechiușă rotundă perforată; L=2,3 cm; l=2,3 cm; inv. 73500; (Pl.II/18).

21. **Aplică** (nasture); întreg; discul rotund, bombat cu marginea profilată ce încadrează un motiv floral alcătuit din mici petale rombice; în centru într-un cerc o floare cu patru petale; cuiul de fixare prevăzut cu o urechiușă perforată; L=3,2 cm; D=2,1 cm; inv. 73501; (Pl. II/19).

22. **Aplică**; întreagă; corpul în formă de pară; ambele nituri de fixare au capul rupt¹⁷; L=3,4 cm; l=1,6 cm; inv. 73454; (Pl. II/20).

23. **Aplică**; fragment; corp plat prevăzut la un capăt cu un lob cu aspect de semidisc; celălalt capăt rupt bifurcat¹⁸; L=2,7 cm; l=2,2 cm; inv. 73459; (Pl. II/21).

24. **Capac de broască**; întreg; reprezintă imaginea redată artistic a unui cap de leu cu gura larg deschisă¹⁹; L=2,2 cm; l=2,2 cm; inv. 73460; (Pl. II/22).

25. **Pendantiv**; întreg; corp dreptunghiular plat cu aspect de scut; urechiușa de atârănare parțial ruptă²⁰; L=4 cm; l=1 cm; inv. 73539; (Pl. II/23).

26. **Pendantiv**; întreg; corp dreptunghiular cu profil trapezoidal prevăzut la un capăt cu o urechiușă de atârănare parțial ruptă iar la celălalt capăt

cu o terminație trapezoidală crestată, ruptă la un colț; dispune de două nituri de fixare din care unul este rupt spre bază²¹; L=4,6 cm; l=1 cm; inv. 73456; (Pl.II/24).

27. *Aplică*; întreagă; cu discul rotund, plat traforat în șase locuri; motivul decorativ realizat prin traforare este unul floral având la mijloc un buton mic care este și capul nitului de fixare²²; D=2 cm; inv. 75.502; (Pl. II/25).

28. *Buterolă*; întreagă; corp oval cu marginile rotunjite în forma de S prevăzută la ambele capete cu două orificii rotunde; în corpul piesei o deschidere dreprunghiulară de 2 x 0,4 cm; L=3,2 cm; l=1,7 cm; inv. 73542; (Pl. II/26).

29. *Aplică*; întreagă; corp patrulater cu partea superioară prelungită în formă T; în centrul piesei un orificiu de fixare rotund²³; L=3 cm; l=1,7 cm; inv. 73535; (Pl. II/27).

30. *Aplică*; fragment; corp plat la capătul păstrat semirodun; se păstrează baza cuiului de fixare; L=1,9 cm; l=1,5 cm; inv. 73540; (Pl.II/28).

31. *Apărătoare de mânier*; întreg; corp dreptunghiular cu marginile rotunjite; două orificii rotunde dispuse spre margini și unul dreptunghiular pe centru; L=4,5cm; l=1 cm; gr.0,2 cm; inv. 73537; (Pl. II/ 29).

32. *Aplică; fragment*; corp plat, ușor trapezoidal cu un capăt crestat; L=2,8 cm; l=0,8-1,2 cm; inv. 73538; (Pl./30).

33. *Aplică; întreagă*; disc rotund ornamentat cu cercuri concentrice și marginea perlată; D=6 cm; inv. 73464; (Pl. III/31).

34. *Aplică*; fragment; disc plat ornamentat cu cercuri concentrice incizate și un orificiu de fixare; D=7,2 cm; inv. 73490; (Pl. III/32).

35. *Aplică*; întreagă; corp rotund profilat ornamentat cu cercuri concentrice incizate în centru un orificiu de fixare; D=4,9 cm; inv. 73491; (Pl. III/33).

36. *Aplică*; întreagă; cu discul bombat și cui de fixare; ca ornament, două cercuri fin incizate; D=2,5 cm; inv. 73794; (Pl.III/34).

37. *Aplică*; întreagă;cu discul bombat și cui de fixare; ornamentată cu două cercuri concentrice fin incizate; D=2,2 cm; inv. 73461; (Pl.III/35).

38. *Aplică*; întreagă; cu discul bombat și cui de fixare; pe disc două cercuri concentrice fin incizate; D=2,5 cm; inv. 73560; (Pl.III/36).

39. *Aplică*; cu discul bombat și cui de fixare; D=2 cm; inv. 73.559; (Pl. III/37).

40. *Aplică*; cu discul bombat și cui de fixare; D=1,7 cm; inv. 73541; (Pl. III/38).

41. *Aplică*; cu discul bombat și cui de fixare rupt la bază; D=2,5 cm; inv. 73462; (Pl. III/39).

42. *Aplică*; cu discul bombat și cui de fixare rupt la bază; D=2,3 cm; inv. 734623; (Pl. III/40).

43. *Aplică*; cu discul bombat și cui de fixare rupt la bază; D=2,2 cm; inv. 73492; (Pl. III/41).

44. *Aplică*; cu discul bombat și orificiu de fixare; D=2,1 cm; inv. 73532. (Pl. III/42).

45. *Aplică*; cu discul plat decorat cu motiv floral incizat; D=2 cm; inv. 73496; (Pl. III/43).

46. *Aplică*; cu discul plat prevăzut cu două cuie de fixare; D=1,8 cm; inv. 73493; (Pl. III/44).

47. *Rondea*; din plumb; corp rotund plat prevăzută cu un orificiu dispus central; D=2 cm; inv. 73551; (Pl. III/45).

48. *Aplică*; fragment; motiv floral cu un orificiu dispus central; L=1,8 cm; l=2,5; inv. 73533; (Pl. III/46).

49. *Distribuitor de curea*; întreg; corp dreptunghiular cu partea centrală a scutului delimitat de două caneluri; capetele piesei rotunjite; orificiul pentru curea dreptunghiular cu laturile de 1,5 x 0,8 cm²⁴; L=2 cm; h=1,5 cm; l=0,7 cm; inv. 73466; (Pl.IV/47).

50. *Distribuitor de curea*; întreg; corp dreptunghiular cu partea centrală a scutului delimitat de două caneluri; capetele piesei rotunjite; orificiul pentru curea dreptunghiular cu laturile de 1,5 x 0,5 cm; L=2 cm; h=1,2 cm; l=0,6 cm; inv. 73465; (Pl.IV/48).

51. *Buton*; întreg; corp oval în formă de scut având pe centru două nervuri profilate; prevăzut cu nit de fixare masiv; L=2,2 cm; h=1,5 cm; l=0,7 cm; inv. 73534; (Pl.IV/49).

52. *Aplică de centură*; fragment; se păstrează doar capătul dreptunghiular²⁵; L= 2,2 cm; l=2 cm; inv. 73505; (Pl. IV/50).

53. *Distribuitor de curea*; fragment; compus dintr-o verigă rotundă cu diametrul de 2,3 cm și o grosime de 0,3 cm; o agrafă de fixare a vergii păstrată fragmentar, din tablă subțire de formă trapezoidală cu marginile rotunjite și un orificiu central; L= 4 cm; inv. 73476; (Pl. IV/51).

54. *Cataramă*; întreagă, corp oval din bară semirotondă; se păstrează și limba; L=3,2 cm; l= 1,9 cm; inv. 7506; (Pl. IV /52).

55. *Limbă de cataramă*; din bară rotundă cu dispozitivul de fixare a curelei bifurcat; L=4,8 cm; l=2,4; gr.=0,4 cm; inv. 73468; (Pl. IV/55).

56. *Cap mâner pentru mobilier*; întreg; corp conic; cap evazat cu buton; baza rotundă cu canelură; se păstrează urmele cuiului de fixare²⁶; H=3,6 cm; D=2 cm; inv. 73479; (Pl. IV/56).

57. *Cap mâner pentru mobilier*; întreg; corp sferic cu caneluri; cap cu buton; baza rotundă; se păstrează urmele cuiului de fixare; H=2,8 cm; D=2 cm; inv. 73545; (Pl. IV /57).

58. *Cap mâner pentru mobilier*; întreg; corp cilindric evazat ștrangulat la mijloc; cu caneluri; baza rotundă; se păstrează urmele cuiului de fixare²⁷; H=1,5 cm; D=2 cm; inv. 73544; (Pl. IV/58).

59. *Cap mâner pentru mobilier*; întreg; corp cilindric evazat la bază; se păstrează urmele cuiului de fixare²⁸; H=1,4 cm; D=1,9 cm; inv. 73504 (Pl. IV/59).

60. *Cap mâner pentru mobilier*; întreg; corp conic vălurit și evazat la bază; se păstrează urmele cuiului de fixare²⁹; H=1,7 cm; D=1,5 cm; inv. 73474; (Pl. IV/60).

61. *Cap mâner pentru mobilier*; întreg; corp cilindric evazat la ambele capete; se păstrează urmele cuiului de fixare; H=1,6 cm; D=1,4 cm; inv. 73475; (Pl. IV/61).

62. *Nit*; întreg; cu capul bombat³⁰; H=1,4 cm; D=1,5 cm; inv. 73503; (Pl. IV/62).

63. *Cap mâner pentru mobilier*; întreg; corp rotund emisferic bombat; cuiul de fixare rupt la bază; D=2 cm; H=1,3 cm; inv. 73476; (Pl. IV/63).

64. *Cui*; întreg; cu capul rotund și bombat³¹; L=2,9 cm; D=1,3 cm; inv. 73477; (Pl. IV/64).

65. *Cui*; fragment; cu capul rotund și plat; L=0,9 cm; D=1,2 cm; inv. 73478; (Pl. IV/65).

66. *Verigă*; întreagă; din bară rotundă³²; D=2,2 cm; gr.=0,2 cm; inv. 73470; (Pl. IV/66).

67. *Verigă*; întreagă; din bară rotundă; D=1,9 cm; gr.=0,2 cm; inv. 73469; (Pl. IV/67).

68. *Cheie*; întreagă; patină corodată cu urme de oxizi de fier; corp dreptunghiular lung prevăzut la bază cu un guler de sub care pleacă partea activă; capul semirotund, prevăzut cu trei butoni dispuși simetric din care unul pe centru și doi la bază; central un orificiu de agățare cu diametrul exterior de 0,8 cm; partea activă din fier cu dimensiunile de 2,7/1 cm. puternic corodată; L= 8,2 cm; l= 2,3 cm; g.= 1,3 cm; inv. 73473; (Pl. V/68).

69. *Cheie*; întreagă; patina bine păstrată; corp dreptunghiular alungit și îngust prevăzut la bază cu un guler; capul conic terminat cu un buton rotund cu diametrul de 0,4 cm. și un orificiu dispus central de agățare cu diametrul de 0,8 cm; partea activă din fier puternic corodată având dimensiunile de 24/0,6 cm; L=7,7 cm; l=1,7 cm; gr.=1,2 cm. inv. 73558; (Pl. V/69).

70. *Element de la broască de ușă*; fragment; patină bine păstrată; brațul lung de 5,6 cm., brațul scurt de 2 cm; corpul păstrează doar două orificii din totalul de trei de formă pătrată cu laturile de 0,5/0,2cm. și respectiv de 0,5/0,5 cm; L= 6,5 cm; l=0,9 – 1,7cm; g.=0,3 cm; inv. 73557; (Pl. V/70).

71. *Stilus*; fragment; din bară subțire de bronz cu profil rotund curbată spre vârf; pe corp prezintă o nodozitate redată cu nervuri subțiri de 0,9/0,4 cm; L=8,8 cm; d=0,3 cm; inv. 73536; (Pl. V/71).

72. **Mâner**; fragment; aparținând unui instrument medicinal a cărui parte activă lipsește; corp alungit ușor trapezoidal terminat cu un spin de fixare rupt; la capătul dinspre partea activă piesa se bifurcă având marginile în trei colțuri și nitul de fixare; L= 4,4 cm; l=1,1 cm; gr.=0,5 cm; inv. 73472; (Pl. V/72).

73. **Piesă**; din bronz, întreagă; corp dreptunghiular ce se îngustează spre un capăt; prevăzut cu un mic orificiu de fixare; L= 3,4 cm; l= 0,7 cm; gr.= 0,2 cm; inv. 73471; (Pl. V/73).

74. **Piesă**; fragment; din bandă de cupru ce se îngustează la un capăt; corp dreptunghiular prevăzut cu un mic orificiu; L=3,2 cm; l=0,9 cm; gr.=0,2 cm; inv. 73508; (Pl. V/74).

75. **Suport de statueta**; fragment; baza un triunghi cu laturile de 4,8/ 3,7 cm; L=5,6 cm; l=3,5 cm; gr.=3,3 cm; inv. 73508; (Pl. V/75).

76. **Piesă**; întreagă; corp oval, plat cu o margine trilobată; o canelură verticală pe mijlocul piesei; L=5 cm; l=2 cm; gr.=0,6 cm; inv. 73547; (Pl. V/76).

77. **Toartă de vas**; fragment; din tablă de bronz rotunjită la capăt prevăzută cu un orificiu de 0,9 cm pentru fixarea mânerului; H=4,4 cm; l=3 cm; gr.=0,2 cm; (Pl. V/77).

78. **Mâner de cană**; fragment; corp curbat prevăzut cu butoni; spre capătul dinspre gura cunii mânerul prezintă o bară concavă prelungită în jos; L=8,7 cm; l=0,7 cm; gr.=0,7 cm; inv. 73542; inv. 73542; (Pl. V/78).

79. **Inel**; întreg; din argint; partea superioară plată dreptunghiulară cu marginea rotunjită; veriga din bară dreptunghiulară ce se îngustează ornamentată cu două linii paralele fin incizate; L= 2,2 cm; l:2,5 cm; H=1,5 cm; inv. 73482; (Pl.V/79).

80. **Figurină**; fragment; reprezintă o pasăre în poziție verticală; din care se păstrează coada și penajul de deasupra picioarelor; penajul cozii artistic redat din nervuri paralele și mici nervuri cu aspect de solzi; L= 3 cm; l=2,3 cm; gr.=0,4 cm; (Pl. V/80).

În luna martie 2002, tot din perimetrul așezării și a castrului roman de la Mehadia, Ion Blaj aduce spre vânzare muzeului din Reșița, un nou lot de bronzuri romane care nu au putut fi achiziționate (Pl.VI).

81. **Fibulă**; întreagă; de tipul cu genunchi și capul lățit în formă de evantai; resortul format din șapte spire dispuse liber; se păstrează doar jumătate din ac; portagrafa ușor trapezoidală, trasă din picior; se datază în sec. II - prima jumătate a sec. III p.Chr.³³; L= 4,2 cm; l= 2,2 cm; (Pl. VI/81).

82. **Fibulă**; fragment; cu capul în T, prevăzută cu balama; corpul puternic arcuit; acul, portagrafa și cu piciorul probabil întors pe dedesubt lipsesc; sec. III p.Chr.³⁴; L= 3,1 cm; l= 0,6 cm; (Pl. VI/82).

83. *Fibulă*; fragment; cu genunchi; piciorul din bară dreptunghiulară cu patru muchii ornamentat la bază cu patru incizii, este îndoit în unghi aproape drept; face corp comun cu capul fibulei sub formă de bară; sistemul de prindere prin balama; sec. II – prima jumătate a sec. III p. Chr.³⁵; L= 3,2 cm; l= 1,2 cm; (Pl. VI/83).

84. *Fibulă*; fragment; din argint; cu capul în T; corpul fibulei este puternic arcuit, păstrează în vârf un mic buton conic și brațul drept al telului; din picior se păstrează un scurt fragment pe care au mai rămas doar patru spire din sârma răsucită în jurul acestuia; sec. III p. Chr.³⁶; L= 3,3 cm; l= 2 cm; (Pl. VI/84).

85. *Fibulă*; fragment; corp îngust, arcuit, decorat cu o incizie mediană și două transversale; în profilul interior al fibulei apare un gol cu aspect de lunulă; lipsește partea inferioară piciorul, portagrafa și acul; brațe tubulare scurte; sistem de închidere prin balama; sfârșitul sec. II – începutul sec. III p. Chr.³⁷ (Pl. VI/85).

86. *Aplică*; fragment; cu corpul în formă de scut oval simplu; un capăt al piesei împreună cu nitul respectiv este rupt; sec. III p. Chr.³⁸; L= 0,6 cm; l= 1,8 cm. (Pl. VI/86)

187. *Aplică*; fragment; corp compus din două elemente diferite traforate; primul element în formă de inimă cu două mici orificii și două lunule traforate; al doilea element semicircular cu un traforaj de asemenea semicircular închis într-un vârf ascuțit este despărțit de primul prin două nervuri profilate; sec. II – III p. Chr.³⁹; L= 3,3 cm; l= 2,3 – 1,5 cm; (Pl. VI/87).

88. *Aplică*; cu discul plat și cui de fixare rupt la bază; D=2,2 cm; (Pl. VI/88)

89. *Distribuitor de curea*; întreg; corp semirotund puternic profilat; două orificii cu secțiune trapezoidală; L=2,7 cm; h=1,3 cm; (Pl. VI/89).

90. *Distribuitor de curele*; întreg; corpul în formă de cruce, cu patru brațe fiecare prevăzut cu câte un orificiu semicircular în secțiune⁴⁰; L= 2,5; H= 1 cm; (Pl. VI/90).

91. Buton cu nit de fixare; întreg; corp dreptunghiular semirotund în secțiune, ornamentat cu două nervuri paralele puternic profilate; h= 1,7 cm; l= 1,6 cm; (Pl. VI/91).

92. *Țintă*; cu discul bombat semisferic și cui de fixare; fragment; cuiul de fixare rupt spre vârf; L=1,9 cm; D=2,2 cm; (Pl. VI/92).

93. *Cataramă*; fragment; corpul dreptunghiular ușor trapezoidal; rama, cu colțurile și mijlocul rotunjit este prevăzută cu trei nituri; sistemul de prindere la curea prin bară mobilă care lipsește fixată în două mici balamale atașate de corpul cataramii; (Pl. VI/93).

94. *Capăt de mâner de mobilier*; întreg; corp sferic cu buton și cui de fixare; L= 8 cm; D= 1,7 cm; (Pl. VI/94).

95. *Capăt de mânier de mobilier*; fragment; corp conic evazat spre baza rotundă ruptă parțial, prevăzută cu două caneluri; la cap un buton sferic urmat de două nervuri profilate⁴¹; L=2,7 cm; D= 1,7 cm; (Pl.VI/95).

96. *Cheie*; întreagă; fragment; cu corpul lung și traforat; cap pentagonal cu gaura rotundă, atașat printr-un guler drept cu marginea ușor profilată spre exterior; ramele laterale închid între ele un spațiu dreptunghiular de 3 x 0,7 cm; picior scurt ce păstrează doar un dinte din partea activă; L= 1,7 cm; l= 0,5 – 2 cm; D= 2 cm; (Pl. VI/96).

97. *Element broască*; fragment; corp dreptunghiular, terminat cu două brațe din cel lung se păstrează doar un fragment; brațul scurt are un orificiu dreptunghiular boltit; L= 8 cm; l= 0,8 - 2 cm; (Pl. VI/97).

Obiectele din bronz descrise mai sus, fără a emite pretenția unei clasificări riguroase sunt după modul de utilizare piese de echipament și de uz casnic. Piese din lotul prezentat își găsesc analogii în așezările civile și castrale romane din Dacia precum și în provinciile Imperiului situate de-a lungul Dunării⁴². Fibulele sunt piesele care oferă o încadrare cronologică a lotului prezentat dar și pentru durata așezării romane de la Mehadia.

Fibulele de tipul norico-pannonic sau de tip *kraftigprofilirte Fibeln* cu largă răspândire și utilizare începând din sec. I și până la anul 180 p.Chr., corespund cu începuturile locuirii romane în așezarea civilă și a castrului de la Mehadia. Sunt urmate de fibulele de tip *Scharnierfibeln*, *durchbrochene* sau *Scheibenfibeln* și *Kniefibeln* varianta târzie prevăzută cu balama ce acoperă cronologic secolele II-III.

Fibulele cu genunchi ce sunt datate începând din al treilea sfert al secolului al II-lea și până în secolul al IV-lea, fragmentul de fibulă din argint în formă de T precum și fragmentul de fibulă prevăzută cu capete de ceapă sferice – *Zweibelkopffibeln* – sunt repere cronologice ce confirmă că viața romană din așezarea civilă de la Mehadia – *Praetorium* se desfășoară neîntrerupt până în ultimele decenii ale secolului al III-lea și prima jumătate a secolului al IV-lea.

NOTE

¹Acest lot în număr de 97 de piese, se adaugă celorlalte 106 piese din bronz și fier achiziționate de la cetățeanul Ion Blaj, descoperite de către acesta la suprafața solului cu ajutorul detectorului de metale și publicate de noi în *Banatica*, 15, I, 2000, p. 223-240. Din acest nou lot, 80 de piese a fost achiziționat și au intrat în patrimoniul muzeului din Reșița în toamna anului 2001, iar un număr de 17 piese (cf. Pl. VI/81-97) au fost aduse spre a fi achiziționate în martie 2002.

²O. Almgren, *Studien über Nordeuropäische Fibelnformen*. Leipzig, 1923, p. 34-37; 109; E. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, 1942, 91, taf. IV; I. Peskar, 1972, 76, J. Peskar, *Fiblen aus dem römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praga, 1972, p. 76;

- ³N. Gudea, *Porolisum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, în *ActaMP*, XIII, 1989, p. 594, Pl. CLXXXIII / 3,12.
- ⁴O. Almgren, *op. cit.*, p. 34-36; I. Kovrig, p. 116-119; I.H. Crișan, 1979, 282, Pl. I/5; N. Gudea, *op. cit.*, p. 594, Pl. CLXXXIII/12,14.
- ⁵I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 282, Pl. I/3; N. Gudea, *op. cit.*, p. 594, Pl. CLXXXIII/4.
- ⁶*Ibidem*, p. 596, Pl. CLXXXV/1-12.
- ⁷I.H. Crișan, în *ActaMP*, IIII, 979, p. 288, Pl. VII/7.
- ⁸*Ibidem*, 308, Pl. VI/5; N. Gudea, *op. cit.*, p. 603, Pl. CLXXXVIII/11-12.
- ⁹I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 288, Pl. VII/5, 8; N. Gudea, *op. cit.*, p. 603, Pl. CLXXXVIII/11; 14.
- ¹⁰N. Gudea, *op. cit.*, p. 644, Pl. CCVI/27-30.
- ¹¹*Ibidem*, p. 644, Pl. CCVI/32-36.
- ¹²*Ibidem*, p. 644-645; Pl. CCVI/38-43.
- ¹³N. Gudea, *Porolisum. Vama romană*, 1996, p. 364, Pl. LXXX/1.
- ¹⁴E. Patek, *op. cit.*, p. 128, I.H. Crișan, *op. cit.*, p. 296.
- ¹⁵N. Gudea, *Porolisum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, în *ActaMP*, XIII, 1989, p. 666, Pl. CCXVII/11-12.
- ¹⁶*Ibidem*, p. 650, Pl. CCIX/26-42.
- ¹⁷*Ibidem*, p. 635-636, Pl. CCI/58-71.
- ¹⁸*Ibidem*, p. 688, Pl. CCXXVIII/7.
- ¹⁹*Ibidem*, p. 686, Pl. CCXVII/19.
- ²⁰*Ibidem*, p. 666, Pl. CCXVII/14.
- ²¹*Ibidem*, Pl. CCXVII/12.
- ²²*Ibidem*, p. 630, Pl. CC/10-13.
- ²³*Ibidem*, p. 645-646, Pl. CCVII/20-29.
- ²⁴*Ibidem*, 662, Pl. CCXIV/50-51.
- ²⁵*Ibidem*, p. 695 Pl. CCXXXIII/1.
- ²⁶*Ibidem*, Pl. CCXXXII/31.
- ²⁷*Ibidem*, Pl. CCXXXII/26-30.
- ²⁸*Ibidem*, Pl. CCXXXII/13-15..
- ²⁹*Ibidem*, p. 704, Pl. CCXXXIX/59-63.
- ³⁰*Ibidem*, p. 701-702, Pl. CCXXXIX/9-20.
- ³¹*Ibidem*, p. 710-711, Pl. CCXLII/21-37.
- ³²*Ibidem*.
- ³³J. Peskar, 1972, p. 89-91, pl. XI; N. Gudea, *op. cit.*, p. 602, Pl. CLXXXVIII/4; N. Gudea, S. Cociș, D. Tamba, Alx. Matei, *Fibule de la Porolisum. Castrul Pomiet și așezarea civilă*, în *RevBistriței*, XV, 2001, p. 85, Pl.V/36.
- ³⁴N. Gudea, *op. cit.*, p. 617, Pl. CXCI/17-18, 21.
- ³⁵N. Gudea, S. Cociș, D. Tamba, Al. Matei, *op. cit.*, p. 85, Pl. V/36.
- ³⁶Idem, p. 88, Pl. XI/79; N. Gudea, 1989, p. 616, Pl. CXCI/11-12.
- ³⁷*Ibidem*, p. 622, Pl. CXCV/24.
- ³⁸*Ibidem*, p. 647, Pl. CCVIII/23-24.
- ³⁹*Ibidem*, p. 655, Pl. CCXI/11.
- ⁴⁰*Ibidem*, p. 695, Pl. CCXXXIII/6-7.
- ⁴¹*Ibidem*, Pl. CCXXXIII/29-32.
- ⁴²G. Ulbert, *Die römischen Donau-Kastelle Aislingen – Oberhofe*, Berlin, 1959, și în *Limesforschungen*, 9, 1969; W. Hubner, *Die römischen Metallfunde von Ausburg – Oberhausen*, Lallmunz, 1973; W. Jobst, *Die Römischen Fibeln aus Lauricum*, Linz, 1975; D. Bojovic, *Rimske fibule Singidunum*, Beograd, 1983.

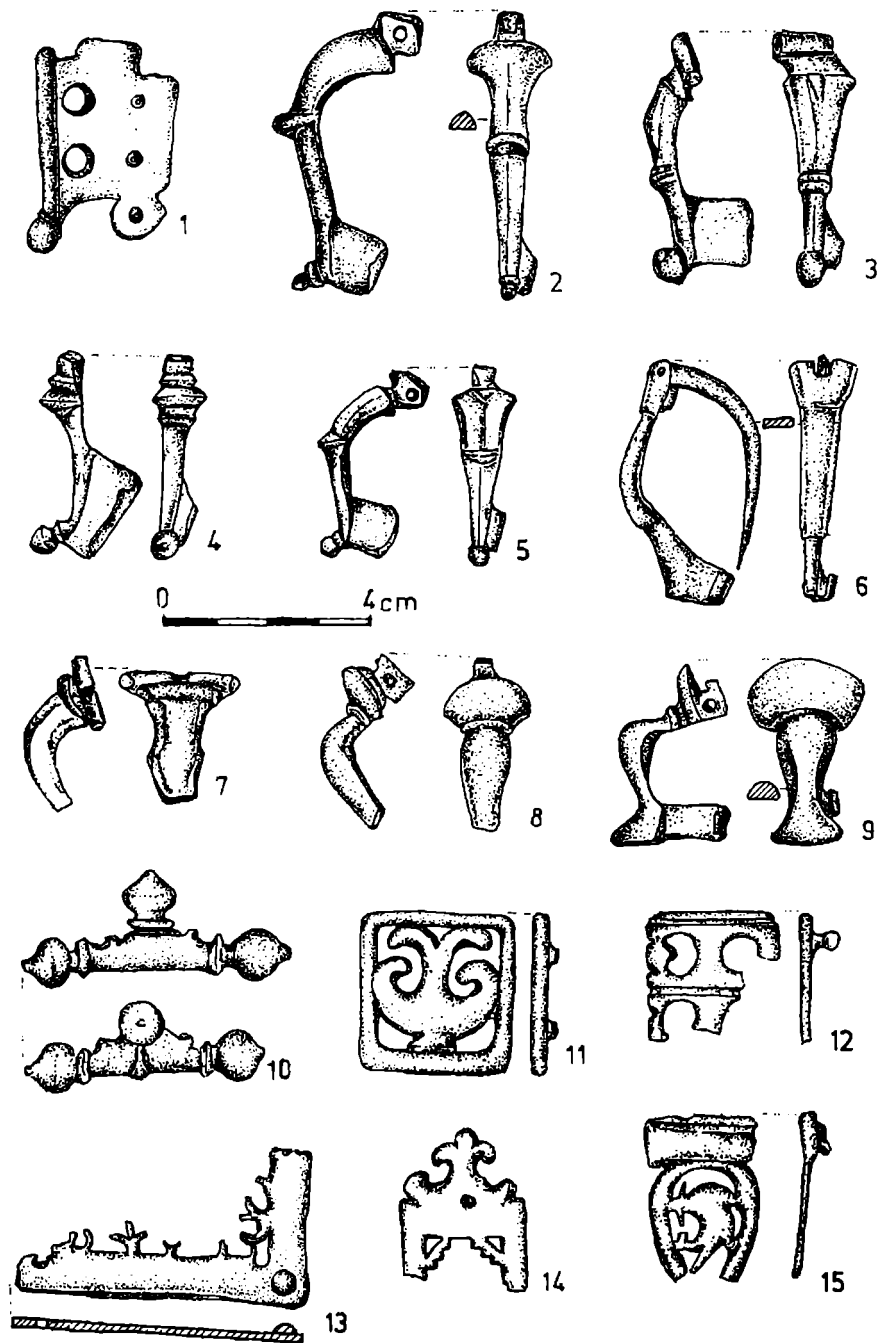
BRONZEGEGENSTÄNDE AUS DER RÖMISCHEN SIEDLUNG VON MEHADIA, KREIS CARAŞ-SEVERIN (II)

Zusammenfassung

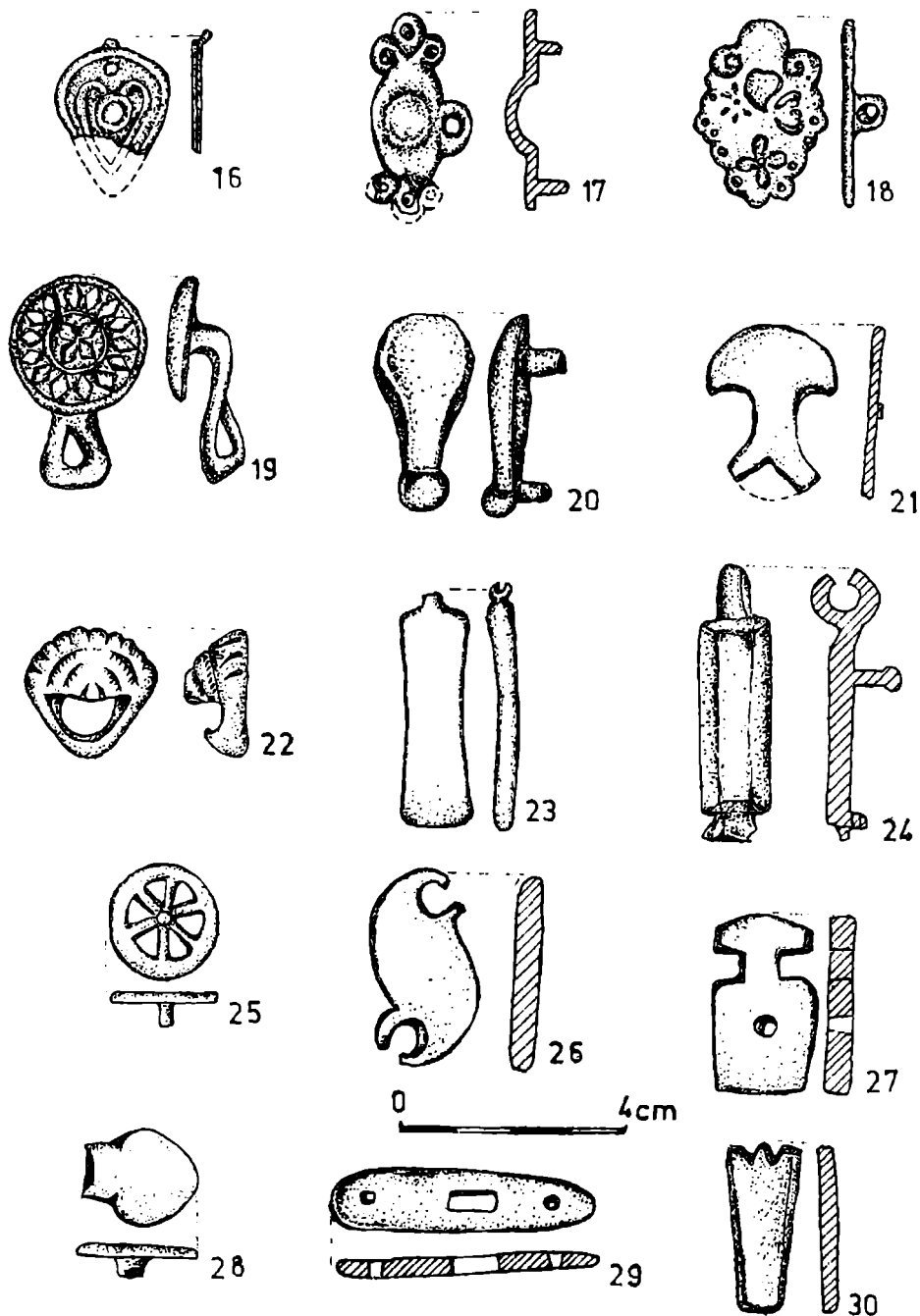
Der Benützungsart nach (ohne den Anspruch zu haben, daß es eine genaue Kalssifizierung ist) sind die beschriebenen Bronzegegenstände ausrüstungs- und hauswirtschaftliche Gegenstände. Sie besitzen Analogien in den römischen Castrums aus Dakien und besonders in den Provinzen des Reiches, die sich der Donau entlang befinden (Germania, Pannonia, Scytia). Die Fibeln sind diejenige Stücke die die Datirung der Gegenständegruppe, aber auch die Lebensdauer der römischen Siedlung aus Mehadia geben.

Die norrisch-pannonischen oder kräftigprofilierte Fibelntypen haben eine große Verbreitung im 1. Jh. a.Ch. bis 180 p.Ch. und sie entsprechen dem Anfang der römischen Bewohnung in der zivilen Siedlung und im Castrum aus Mehadia. Es folgen die Scharnierfibeln, die durchbrochene oder Scheiben- und Kniefibeln, die letzen mit der späte Gelenkvariante, die das 2. und 3. Jh. charakterisieren.

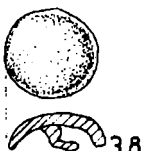
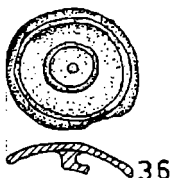
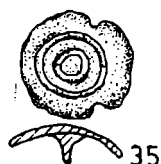
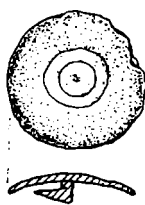
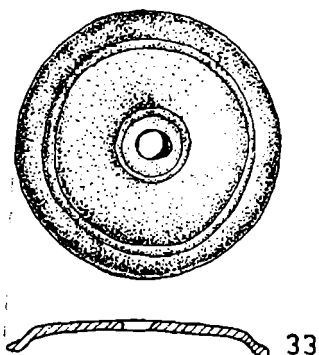
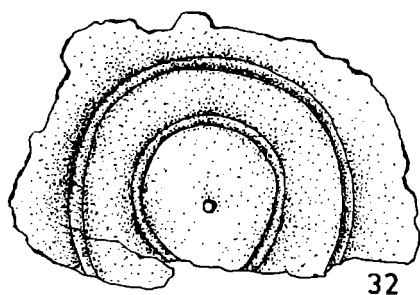
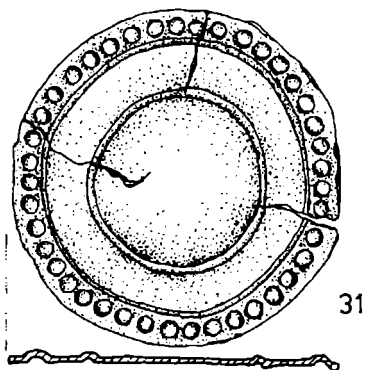
Die Kniefibeln die im 3.-4. Jh. Datirt sind, der T-förmiger Fibelfragment aus Silber, sowie der Bruchstück einer Zwiebelkopffibel sind chronologische Merkzeichen die das tägliche römische Leben in der zivilen Siedlung aus Mehadia – der antike *Praetorium* – bestätigen, daß ununterbrochen bis im letzten Jahzenhnt des 3. Jh. und der ersten Hälfte des 4. Jh. abläuft.

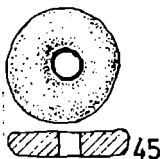
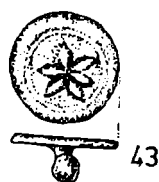
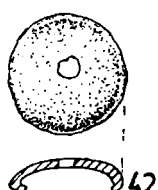
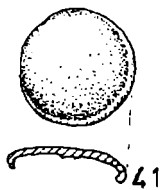
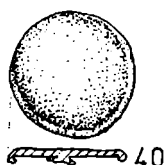
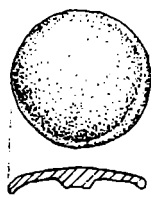
Pl. I. Fibule (1-10). Aplici (11-15)
Taf. I. Fibeln (1-10). Einsatzplatten (11-15).

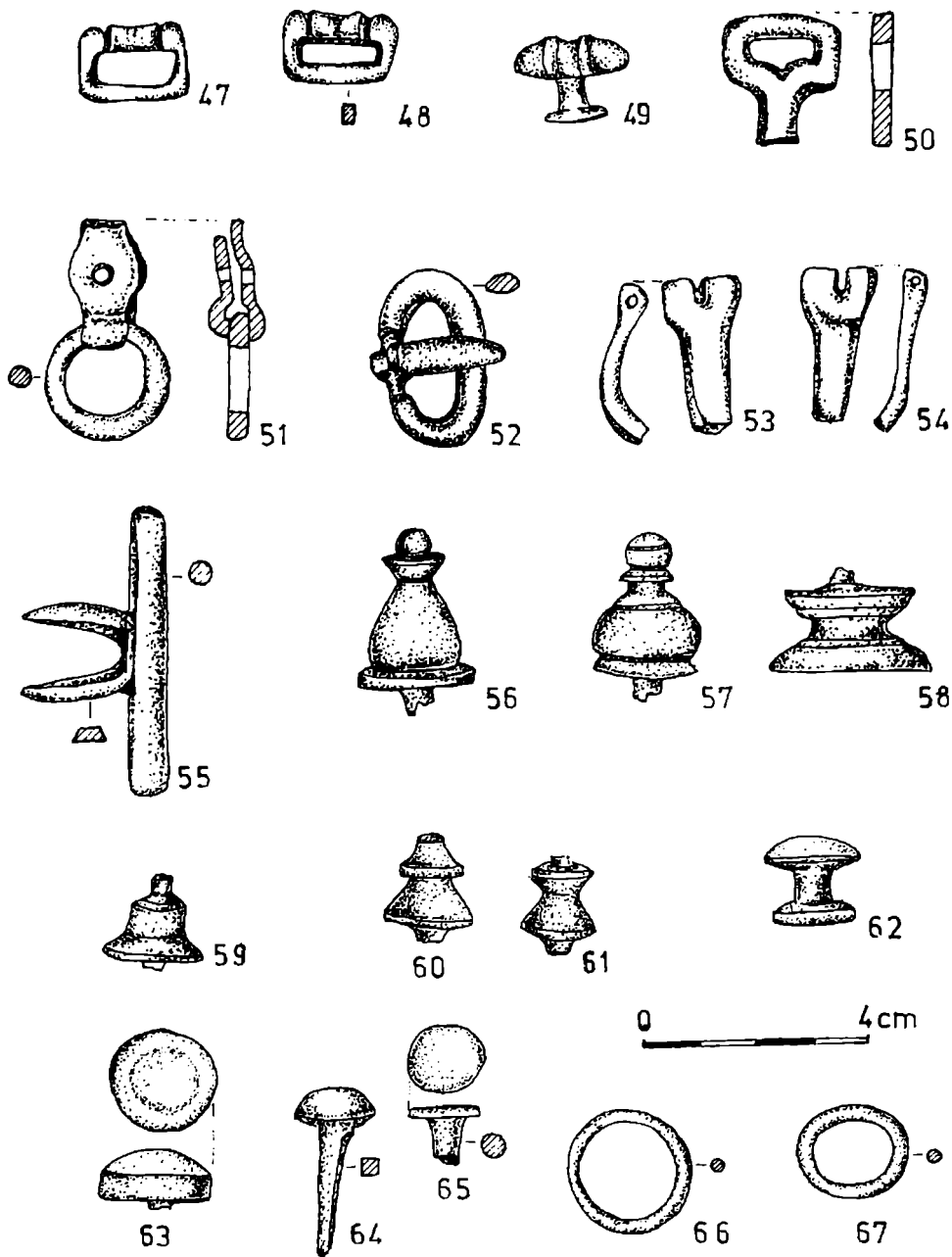
Pl. II. Aplici (16-30)
Taf. II. Einsatzplatten (16-30).

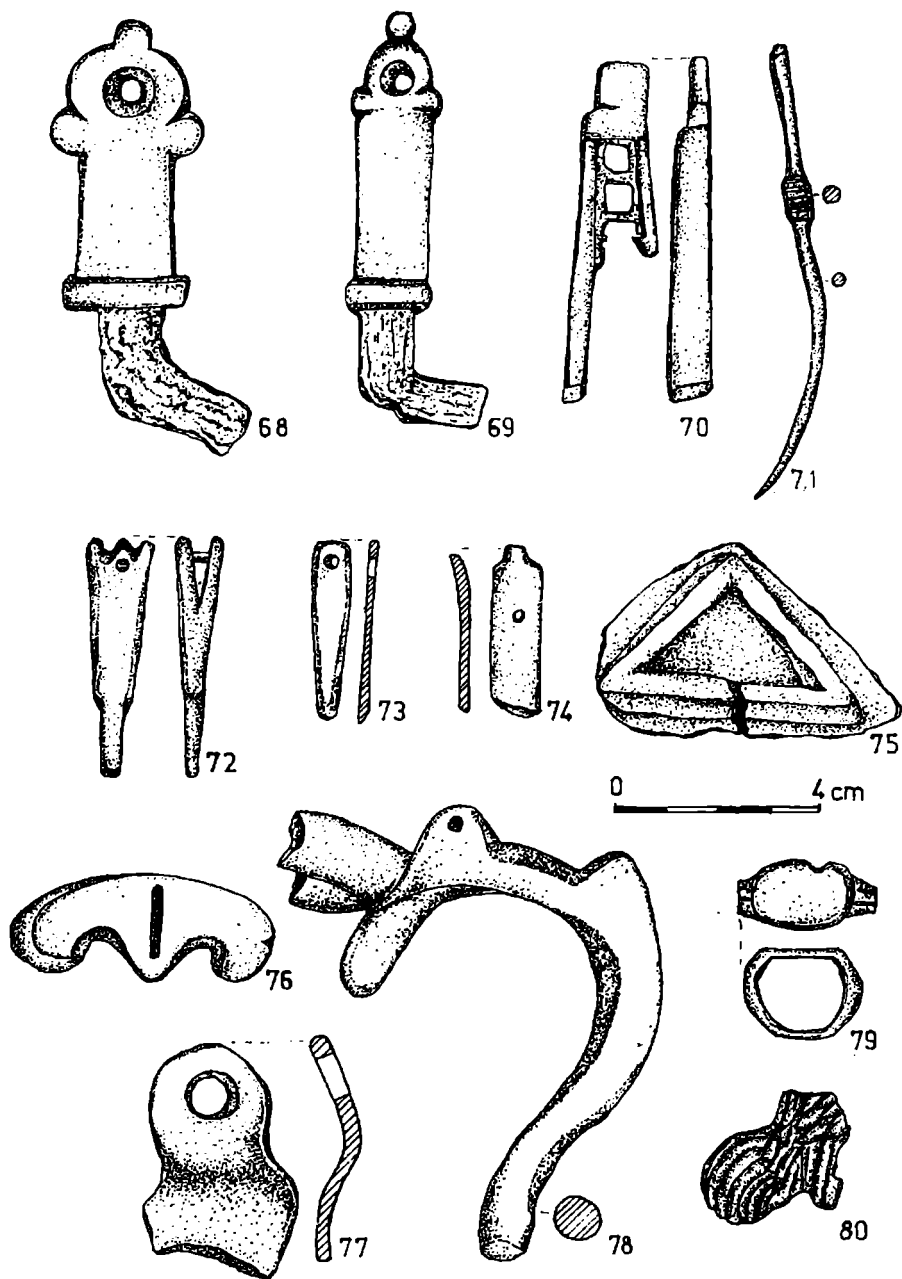
0 4cm

Pl. III. Aplici (31-33). Aplici cu cui de fixare (34-38; 44). Aplici cu nit (39-43). Rondea (45).
Taf. III. Einsatzplatten (31-33). Einsatzplatten mit Fixierungsniet (34-38; 44). Einsatzplatten
mit Niet (39-43). Scheibe (45).

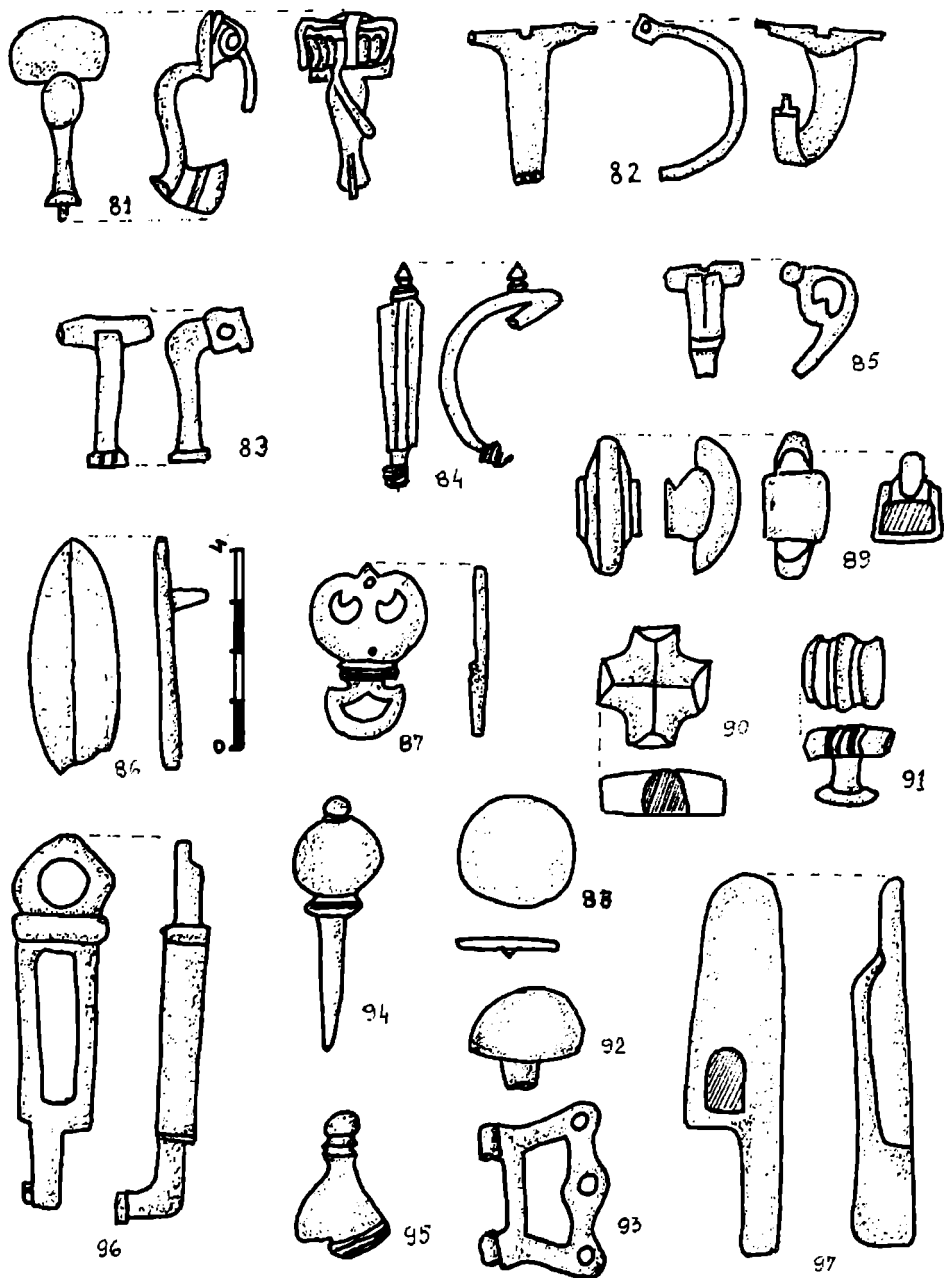

Pl. IV. Distribuitor (47-48; 50-51). Cataramă și ac de cataramă (52; 55). Capete de mâner pentru mobilier (56-60; 62). Butoni (49; 61). Cuie din bronz (63-65). Verigi (66-67).
Taf. IV. Verteiler (47-48; 50-51). Schnalle und Schnallenadel (52-55). Möbelgriffköpfe (56-60; 62). Knöpfe (49; 61). Nageln (63-65). Metallringe (66-67).

Pl. V. Chei (68-69). Element broască (70). Stylus (71). Piese din bronz (72-74; 76). Suport statueta (75). Toartă vas (77). Măner cană (78). Inel (79). Figurină (80).

Taf. V. Schlüßeln (68-69). Schloßelement (70). Stylus (71). Bronzegegenstände (72-74). Statuettenständer (75). Gefäßhenkel (77). Kannehenkel (78). Ring (79). Figurine (80).

Pl. VI. Fibule (81-85); Aplici (86-88); Distribuitoare (889- 90); Butoni (91-92); Agățătoare (93); Capete de mobilier (94-95); Cheie (96); Element broască (97).

Taf. VI. Fibeln (81-85). Einsatzplatten (86-88). Verteiler (89-90). Knöpfe (91-92). Anhänger (93). Möbelgriffköpfe (94-95). Schlüssel (96). Schloßelement (97).

AURIBUS DEAE. DESPRE UN ATRIBUT DIVIN ȘI UN INSTRUMENT DE PERCUȚIE RITUAL.

Sorin Nemeti

În analizele iconografice moderne ale diferitelor reprezentări divine antice există, uneori, și detalii neexplicate, locuri unde exegeza modernă nu a reușit încă să elucideze complet realitatea sau simbolistica antică. De multe ori, neștiința noastră este pusă pe seama reprezentării neclare, schematice a detaliului, pe seama originalității unor compoziții etc. Uneori, însă pentru mai buna explicare a contextului este important să cunoaștem și detaliile aparent ne semnificative, cum ar fi *atributul secundar* ce apare în compoziția iconografică a unei divinități salutare.

Pe placheta de bronz (Pl. I) descoperită în castrul de la Gherla¹, zeița reprezentată, Nantosuelta², ține în mâna stângă, adusă spre talie un asemenea "obiect de formă alungită și ascuțită a cărui natură este mai greu de determinat" (D. Isac). În încercările de a explica natura acestui atribut autorul emite diverse ipoteze: capul unui al doilea șarpe, unde undulațiile *paliu*-ului ar putea fi interpretate drept corpul unui șarpe³, sau imaginea privită din profil a unei *patera*⁴. În încercarea de a explica natura acestui atribut, autorul amintește diferitele tipuri iconografice ale Hygiei, unde șarpele nu este hrănit din *patera*, zeița oferindu-i o mică prăjitură, un fruct sau un ou⁵. În provincia Dacia, un obiect asemănător este ținut de zeița Hygia reprezentată pe plăcuța votivă de aur de la Germisara dedicată de Cornelia Marcellina⁶.

Ce a dorit să reprezinte artistul în mâna stângă a zeiței Nantosuelte pe placheta de bronz de la Gherla? O analiză a atributelor Nantosueltei poate fi edificatoare. De exemplul în grupul sculptural de la Dijon, ce îi înfățișează pe Sucellus ("le dieu au maillet") și pe Nantosuelta, șezând pe tron⁷, zeița ține în mâna stângă un obiect ce poate fi identificat cu un crotal⁸. Nu este o *patera* pentru că este convex și nu concav în partea superioară și are în mijloc un orificiu unde se introduceau degetele (degetul mare și celelalte patru degete opuse)⁹. Alte reprezentări de crotale descoperite în Gallia (în

mâna unei divinități feminine de la Cosne - sur - Loire, o mână fragmentară ce ține un asemenea instrument din Muzeul din Dijon, un crotal de bronz cu inscripția DEA CLVTOIΘAE ELATVSSIO de la Etang - sur - Arroux), l-au condus pe Jean - Jacques Hatt la concluzia că, în Narbonensis, ca și la hedui, lingoni și senoni, zeițele care se numesc Rokloisia sau Clutoida sunt considerate “auditrices attentives”, iar crotalul este utilizat de credincioși pentru a produce sunetele destinate să atragă atenția divinității (cu o destinație similară clopotului templelor shinto).¹⁰

Astfel, zeița gallo-romană de la Gherla poate fi introdusă, datorită prezenței printre atribute a acestui instrument ritual¹¹, în categoria acelor Θεοι επηκοοι, “zei care asculta rugăciunea” credinciosului, categorie semnalată în provincia Dacia fie prin prezența în dedicația epigrafică a epitetului επηκοοψ sau a dedicatiei *auribus* (Theos Hypsistos, Aesculapius și Hygia)¹², fie prin reprezentarea sculpturală a urechilor zeului pe monumentul votiv (Aesculapius și Hygia, Malagbel)¹³.

NOTE

¹D. Isac, *O tablă votivă din castrul roman de la Gherla*, în *ActaMP*, XVIII, 1994, p. 47-54.

²S. Nemeti, *Cultul lui Sucellus - Dis Pater și al Nantosueltei - Proserpina în Dacia romană*, în *E N*, VIII, 1998, p. 95-101; A. Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1999, p. 251-254.

³Ipoteză propusă, cu rezerve, de către D. Isac, *op. cit.*, p. 47.

⁴*ibidem*, p. 49.

⁵DA, III, 1, 1900, s.v. *Hygea* (H. Lechat), p. 328, nota 2.

⁶I. Piso, Adriana Rusu, *Nymphaeum-ul de la Germisara*, în *RMI*, 1, 1990, p. 10, fig. 4; “În dreapta ține șarpele, căruia îi oferă, cu stînga, un obiect oval (fruct?), prins cu două degete (s.n.)”; Adriana Rusu, E. Pescaru, *Germisara daco-romaine*, în *La politique éditiale dans les provinces de l'Empire romain, Actes du 1er Colloque Roumano-Suisse, Deva, 1991*, Cluj-Napoca, 1993, p. 203, fig. 17.

⁷*Les dieux de la Gaule romaine, 14 avril - 5 juin 1989*, Luxembourg, 1989, p. 78-79, nr. 52.

⁸DA, I, 2, 188, s.v. *crotalum* (E. Fernique), 1571-1572.

⁹J.-J. Hatt, *Clutoida, Roklosiabo: à l'attentive, aux très attentives déesses*, à propos d'un croyance et d'un rituel du culte des déesses-meres, în *Revue archéologique de l'est et du centre - est*, 40, 1989, 2, p. 263.

¹⁰*ibidem*, p. 263-265.

¹¹Atributul reprezentat este un crotal (acest lucru a putut fi stabilit doar prin examinarea directă a piesei).

¹²S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, I, București, 1981, p. 158-160; CIL III 7740 a, 986.

¹³M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 107-108, 124, 178, pl. XVI, 3.

AURIBUS DEAE. SUR UN ATTRIBUT DIVIN ET UN INSTRUMENT DE PERCUTION RITUEL

Resumé

Dans cet étude nous proposons une identification de l'attribut secondaire de la déesse Nantosuelta, représentée sur une plaque en bronze découverte à Gherla, avec un crotale, instrument rituel de percussion. Dans le culte de certaines divinités celtiques, cet instrument a été utilisé par les fidèles pour produire des sons destinés à éveiller l'attention de la divinité. Donc, la déesse Nantosuelta de Gherla, divinité salutifère, appartient à cette catégorie de "très attentives déesses", dont le culte desquelles les fidèles utilisent des crotales, comme la cloche du temple shinto, pour attirer l'attention de la divinité.

**Pl. I. Plachetă din bronz a zeiței Nantosuelta;
Plaque en bronze de la déesse Nantosuelta.**

CERCETĂRI DE SUPRAFAȚĂ ÎN HOTARUL LOCALITĂȚILOR CARANI (COM. SÂNANDREI, JUD. TIMIȘ) ȘI HODONI (COM. SATCHINEZ, JUD. TIMIȘ)

Anabela Geangu

În data de 5 aprilie anul curent, un colectiv de studenți¹ ai Cercului de Istorie Veche și Arheologie coordonat de dr. Adrian Bejan au efectuat cercetări de suprafață în zona *Valea Gura Tomașului* situată între hotarele satelor Carani și Hodoni (jud. Timiș), (Pl. I).

Obiectivul acestei cercetări a fost identificarea de situri arheologice de pe versantul drept al văii *Gura Tomașului*. Respectiva zonă se află situată la cca. 25 km NV de orașul Timișoara, într-o arie de câmpie mai înaltă, valea intrând în hotarul cadastral² al ambelor localități, respectiv: Carani (com. Sânnandrei, jud. Timiș) și Hodoni (com. Satchinez, jud. Timiș).

Prezentarea istoricului cercetărilor în zona satelor Carani și Hodoni o considerăm utilă și importantă, astfel că vom menționa contribuțiile științifice ce au dus la o mai bună cunoaștere a zonei. Referitor la Hodoni, în anul 1976, în punctul *Pustă* sunt efectuate cercetări de teren care au dus la concluzia că în respectivul *sit* se suprapun două așezări³, una de epoca bronzului și cealaltă de secol III-IV⁴. În anul 1979 s-au început cercetări arheologice sistematice în punctul *Pustă*, care s-au încheiat în vara anului 1984⁵.

Primele mențiuni referitoare la așezarea de la Carani apar în 1869, când s-a construit linia de cale ferată între Arad și Timișoara⁶; în același an Berkeszi István menționează că în zona Carani apar frecvent monede romane izolate. Tot aici apare faptul că Ormós Zsigmond a procurat două monede mici de bronz de la Constantinus; la amenajarea terasamentului de cale ferată dintre Orțișoara și Carani s-a descoperit câte o monedă de aur (*solidus*) de la Constans II și Constantinus Pogonatus cumpărate de Ormós Zsigmond⁷. În 1883 Főger Ferenc a donat Muzeului Banatului o monedă,

denar de argint, de la Sabina Augusta⁸. Nussbaum menționează că la Carani în 1899 a fost descoperită o monedă de bronz emisă de Claudius care a intrat în colecția *Lamparter*⁹.

Zona Carani este amintită de către M. Rusu în 1972¹⁰ datorită celor trei brățări cilindrice formate din sârmă de aur, parțial torsionate, o placă ovală ornamentată cu motive punctate. De asemenea au fost descoperite țigle cu ștampila LEG(io) V M(acedonica)¹¹.

În anul 1987, Florin Medelet și Ioan Bugilan au realizat un repertoriu al movilelor de pământ¹² menționând o serie de microtoponime, iar în anul 1994 un repertoriu numismatic¹³ precizând descoperirile monetare din zonă.

Au fost identificate trei situri arheologice, două dintre acestea în hotarul localității Carani și unul în hotarul localității Hodoni după cum urmează:

I. Carani – Valea Gura Tomașului I

Respectivul sit se află situat la cca. 400m vest de vatra satului, pe versantul drept al văii, pe o terasă înaltă. Materialul arheologic recoltat s-a aflat pe o arie extinsă, aparținând mai multor epoci istorice: material ceramic preistoric atipic, ceramică cenușie de secol II-IV, ceramică medievală atipică. Tot în această așezare am identificat un fragment de rășniță, zgură precum și o așchie de silex de dimensiuni reduse.

Singurele materiale tipice aparțin locuirii de sec. II-IV, fiind practic cele mai numeroase fragmente ceramice identificate.

Ceramica aparține speciei fine, nefiind identificate materiale de tip semifin. Ceramica este bine arsă, dintr-o pastă bine frământată, fiind utilizată arderea reducătoare, culorile variind între cafeniu și cenuși închis; ca degresant s-a utilizat nisipul fin.

Dintre formele ceramice au fost identificate:

1. Oală cu profil înclinat în interior în partea superioară cu două subvariante:
 - buza dreaptă, teșită în partea superioară și rotunjită la exterior (Pl.II/1)
 - cu buza evazată, îngroșată și rotunjită (Pl.II/2)
2. Castron tronconic, cu două subvariante:
 - cu buza dreaptă, îngroșată și rotunjită (Pl.II/3)
 - cu buza dreaptă, puternic îngroșată în interior și rotunjită (Pl.II/4)
3. Strachină tronconică, cu buza ușor invazată îngroșată și rotunjită (Pl.II/5)

4. Cană cu gât ușor înălțat cu subvariantele:

- cu buza evazată și rotunjită (Pl.II/6)
- cu buza dreaptă și rotunjită (Pl.III/1)

În cadrul ornamentării ceramice distingem următoarele tipuri de decor: incizia, excizia, canelura, lustruirea.

A. În tehnica inciziei întâlnim un singur motiv ornamental

- linie orizontală (Pl.III/2,3,4)

B. De asemenea în cazul exciziei întâlnim:

- brâu orizontal (Pl.II/2; Pl.III/5)

C. Un singur motiv ornamental apare și în cazul canelurii

- linia orizontală (Pl.III/6,7,8)

D. Lustruirea este cea mai bine reprezentată tehnică, având următoare motive:

- linii oblice paralele (Pl.II/1, dispuse pe buză)
- linie orizontală (Pl.III/9)
- zig-zag dispus orizontal (Pl.III/1)
- linii verticale paralele (Pl.III/1)

II. Carani – Valea Gura Tomașului II

Respectivul sit se află situat la cca. 1,5Km vest de vatra satului, pe versantul drept al văii, pe o terasă înaltă. Materialul arheologic recoltat este mult mai sărac, aparținând secolelor II-IV.

Sub aspect tehnologic nu s-au sesizat diferențe comparativ cu situl precedent, în factura ceramicii, tipul de ardere, degresanți, etc.

Ca forme ceramice s-a identificat un castron tronconic cu buza dreaptă și rotunjită (Pl.IV/1). În cazul ornamentării s-a identificat ca decor: incizia (Pl.IV/3), canelura (IV/1), lustruirea (IV/1); în aceste cazuri fiind identificat un singur motiv ornamental: linia orizontală și excizia (IV/2) utilizând brâul orizontal.

III. – Hodoni Valea Gura Tomașului

Punctul se află situat la cca. 400m est de localitatea Hodoni, pe terasa înaltă a văii. De asemeni materialul recoltat aparține sec. II-IV. Au mai apărut sporadic fragmente ceramice atipice medievale. Tehnologia ceramicii de asemeni nu diferă de celelalte două situri.

Forme ceramice:

1. Oală cu profil în forma literei S, cu buza rotunjită (Pl.IV/4)
2. Oală borcan, cu buză dreaptă și rotunjită (Pl.IV/5)

3. Castron cu buza dreaptă și rotunjită (Pl.IV/6)

4. Cană cu gât ușor înălțat, cu buza dreaptă, teșită în partea superioară și rotunjită la exterior (pl.V/1)

Ornamentarea vaselor, a fost realizată utilizând ca decor incizia (pl.V/2), canelura (pl.V/3,4), acestea două având ca motiv ornamental linia orizontală; excizia (pl.IV/5) utilizează ca motiv brâul orizontal iar lustruirea este reprezentată prin linie orizontală (pl.V/4) și zig-zag orizontal (pl.4/5).

Încadrarea cronologică. Concluzii

Cele trei așezări identificate se înscriu în seria descoperirilor cunoscute sub denumirea *așezări cu ceramică cenușie de sec. II-IV*, din Banat formele ceramice având analogii în așezările de acest tip din Banat. Oale cu profil înclinat spre interior: la Moldova Veche *Vinograda-Vlaškickrai*¹⁴, Grădinari *Săliște*¹⁵ sau Ilidia *Funii*¹⁶. Oale borcan la: Jebel¹⁷, Grădinari *Săliște*¹⁸, *Sub-bazinul Cincea*¹⁹, Vrăniuș²⁰. Oalele cu profil în S având analogii la: Moldova Veche *Vinograda-Vlaškickrai*²¹, Grădinari *Săliște*²² sau Berliște *Picăfele*²³.

Ornamentarea este specifică așezărilor bănațene ale perioadei ca decor predomină lustruirea cu diverse motive ornamentale, la fel în așezările de la Grădinari sau Moldova Veche.

Sub aspect tehnologic, a fost identificată doar specia ceramică fină, la roata rapidă, lipsind ceramica semifină, cu ardere oxidantă, la roata înceată care apare abia în ultima jumătate a secolului IV și în prima jumătate a secolului V²⁴. Pe baza aspectelor tehnologice și în lipsa unor artefacte metalice (monede, fibule etc.), încadrăm așezarea în secolul III, probabil și în prima jumătate a secolului IV. De asemeni nu putem defini clar relația dintre cele trei așezări, în stadiul actual neputând preciza dacă este vorba de un fenomen de roire sau de o densitate mare de așezări în această zonă.

NOTE

¹Mulțumim colegilor noștri Mihai Sorin Sîrbu, Bogdan Bochiș, Sașa Malimarcov, Andrei Bălărie.

²Mulțumim arheologilor Valentin Cedică și Mircea Mare (Muzeul Banatului din Timișoara) pentru punerea la dispoziție a materialului cartografic.

³Bejan 1980, p.336.

⁴Bejan 1995 b, p.376, Bejan 1995 a, p.35-36.

⁵Benea, Bejan 1985, p.187.

⁶Milleker, 1899, p.47.

⁷Berkeszi 1907, p.28.

⁸Registrul de inventar numismatic vechi nr.1689, apud Berkeszi 1907, p.28.

- ⁹Nussbaum 1965-1970.
- ¹⁰Rusu, 1972, p.38, 44.
- ¹¹IDR III/1, 1977, p. 271.
- ¹²Medelet, Bugilan, 1987, p.115.
- ¹³Medelet, 1994, p.255.
- ¹⁴El Susi, Bozu 1987, fig.5/2.
- ¹⁵Bozu 1990, fig.7/4.
- ¹⁶Țicu 1987, fig.10/3.
- ¹⁷Bejan 1995 a, fig.IIIB.
- ¹⁸Bozu 1990, fig.6/6.
- ¹⁹Mare, Micle 2000, pl.1/4,9.
- ²⁰Țicu 1987, fig.16/5.
- ²¹El Susi, Bozu 1987, fig.7/4.
- ²²Bozu 1990, fig.21/4.
- ²³Țicu 1987, fig.15/6.
- ²⁴Aceeași opinie despre roata înceată apare la Vaday, 1989, p.162.

BIBLIOGRAFIE

- A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995.
- A. Bejan, *Ceramica română târzie din așezarea de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Analele Banatului*, S.N., IV, 1995, p. 376-392.
- A. Bejan, D. Benea, *Șantierul arheologic Hodoni Pusta. Raport preliminar 1979-1984*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 187-201.
- I. Berkeszi, *Delmagyarország eremleletei*, în *TRÉT*, XXIII, S.N., 1907, p. 1-49.
- O. Bozu, G. El Susi, *Așezarea romană târzie de la Moldova Veche Vinograda-Vlașkicrai (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 239-271.
- O. Bozu, *Așezarea daco-romană de la Grădinari Seliște (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 10, 1990, p. 147-186.
- M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, *BiblThr*, IV, 1993, p. 286.
- M. Mare, D. Micle, *Ceramica cenușie daco-romană din Subbazinul Cinca (jud. Timiș), descoperită în urma cercetărilor arheologice de teren*, în *SIB*, XXI-XXII, 2000, p. 269-278.
- L. Mărghită, *Banatul în lumina arheologiei*, II, 1980, p. 46, 64.
- F. Medeleț, I. Bugilan, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 87-198.
- F. Medelet, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului, Epoca Latene secolul IV î.Hr – 106*, în *Analele Banatului*, S.N., III, 1994, p. 239-308.
- F.B. Milleker, *Delmagyarország Régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, II, 1899, p. 47.
- T. Nussbaum, *Descoperiri numismatice în județul Timiș, 1965-1970* (a fost donat în 1980 Bibliotecii Institutului de Arheologie din Cluj).
- M. Rusu, *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 29-57 cu bibliografia respectivă.
- D. Țicu, *Cercetări arheologice în depresiunea Oravița*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 317-347.
- A. Vaday, *Die sarmatischen denkmäler des komitate Szolnok. Ein beitrag zur archäologie und geschichte des sarmatischen barbaricums*, 1989.

**ARCHAEOLOGICAL SURFACE COLLECTION
IN THE BOUNDARIES OF THE LOCALITIES CARANI
(COMM. SÂNANDREI, TIMIȘ COUNTY) AND HODONI
(COMM. SATCHINEZ, TIMIȘ COUNTY)**

Summary

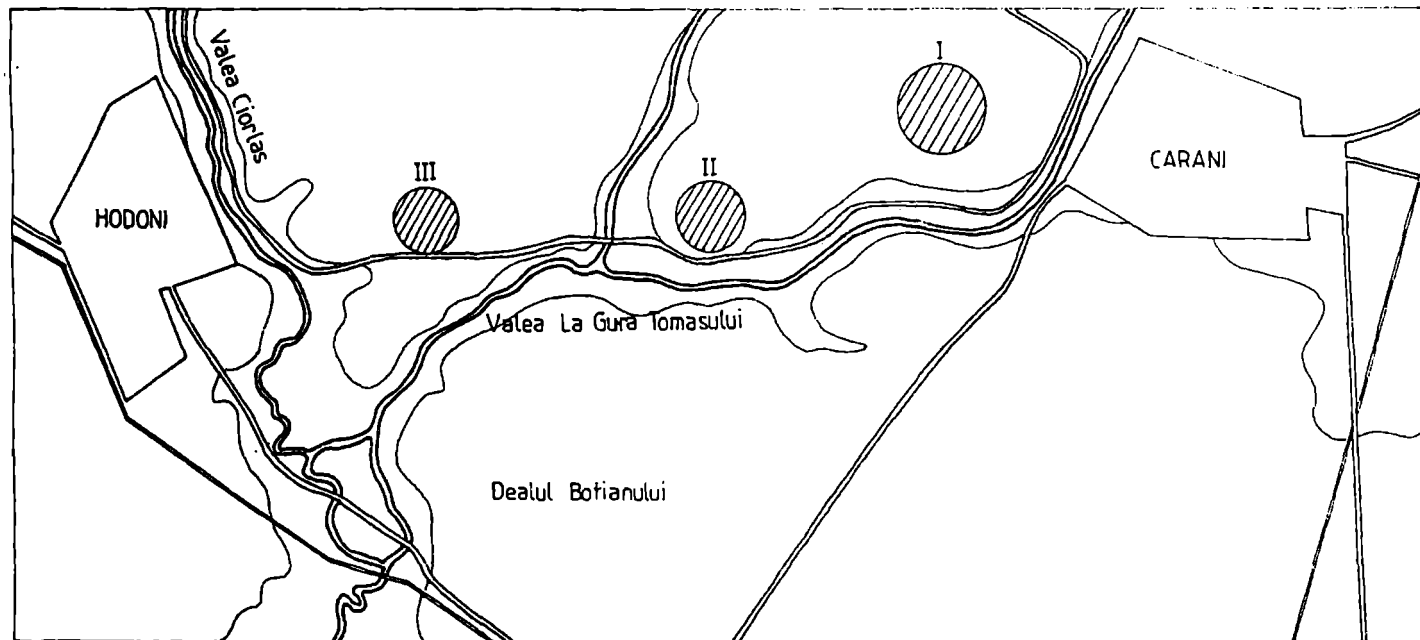
This paper deals with new discoveries of settlements that belong to the 2nd – 4th centuries, located within the boundaries of the villages Carani and Hodoni (Timiș County).

Almost all the ceramic fragments are gray colored. The ceramic shapes have analogies in the settlements of the same type recorded in Banat.

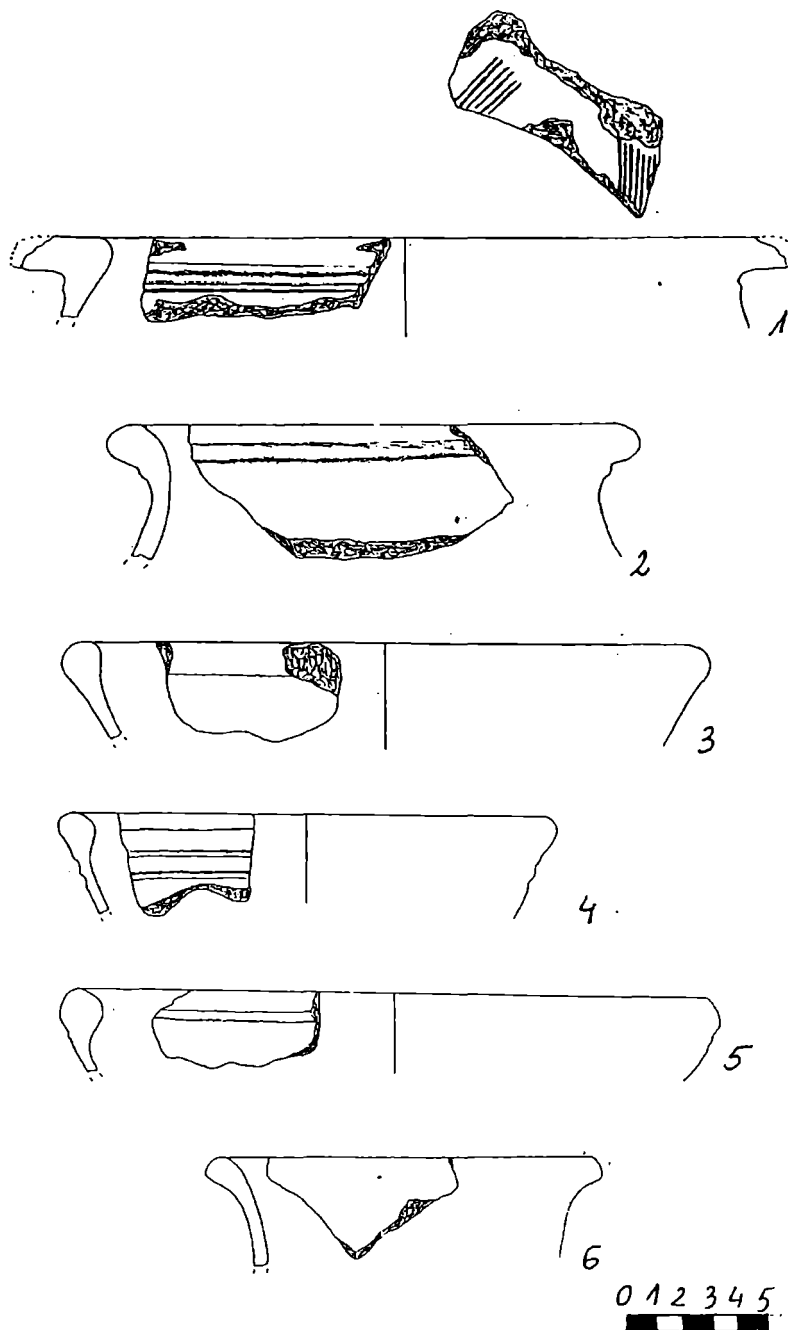
Așezarea I
Așezarea II
Așezarea III

Carani *Valea la Gura Tomașului I* (com. Sânnandrei, jud. Timiș)
Carani *Valea la Gura Tomașului II* (com. Sânnandrei, jud. Timiș)
Hodoni *Valea la Gura Tomașului* (com. Satchinez, jud. Timiș)

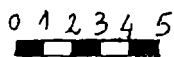
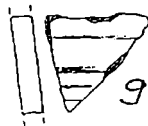
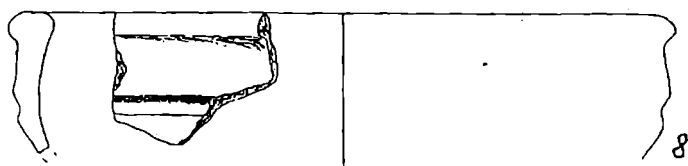
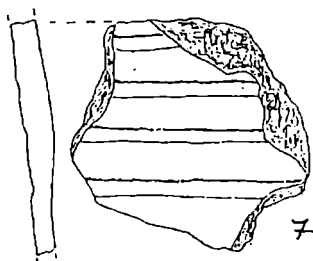
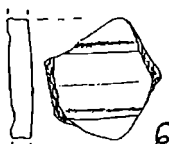
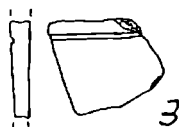
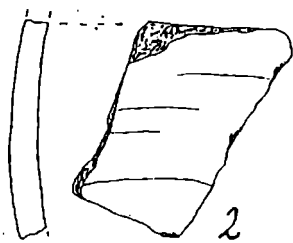
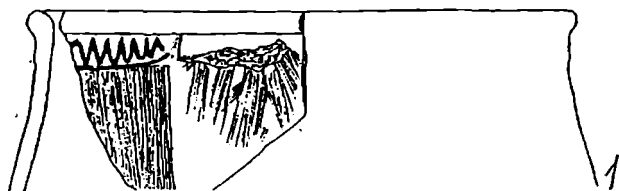
Scara 1:25000

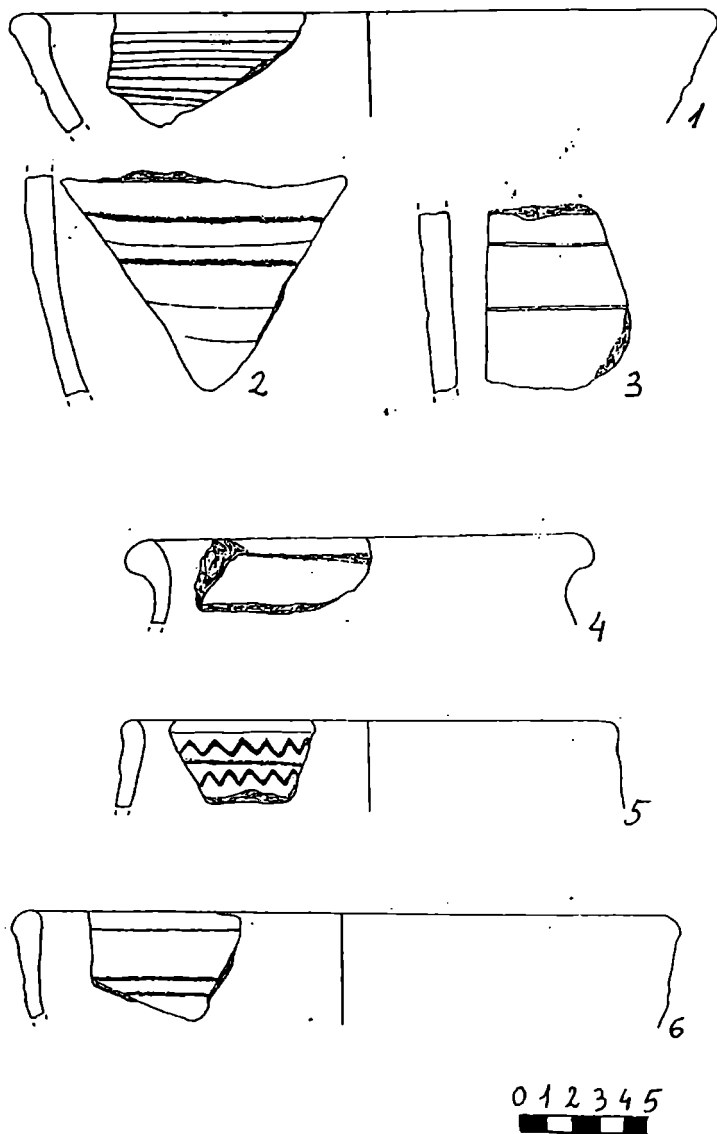
Pl. I. Zona Carani – Hodoni cu amplasarea așezărilor de sec. II-IV
Location of the settlements of the 2nd-4th centuries from Carani – Hodoni.

Pl. II. Ceramică din aşezarea de la Carani – Valea Gura Tomaşului I
Ceramics from the settlement from Carani – Valea Gura Tomaşului I.

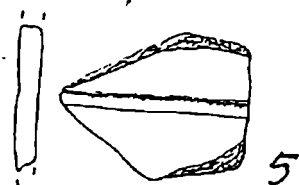
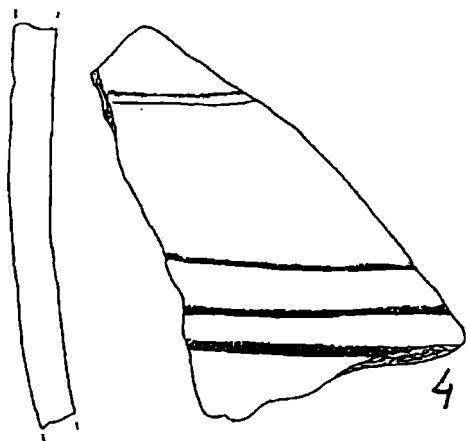
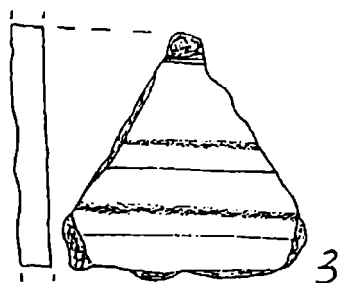
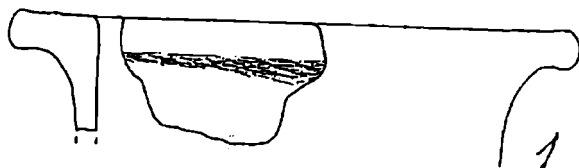
Pl. III. Ceramică din așezarea de la Carani – Valea Gura Tomașului I
Ceramics from the settlement from Carani – Valea Gura Tomașului I.

Pl. IV.

1-3 - Ceramică din aşezarea de la Carani – Valea Gura Tomaşului II
Ceramics from the settlement from Carani – Valea Gura Tomaşului II;

4-6 - Ceramică din aşezarea de la Hodoni – Valea Gura Tomaşului
Ceramics from the settlement from Hodoni – Valea Gura Tomaşului;

0 1 2 3 4 5

Pl. V. Ceramică din aşezarea de la Hodoni – Valea Gura Tomaşului
Ceramics from the settlement from Hodoni – Valea Gura Tomaşului.

PIESE DE PORT ȘI DE PODOABĂ DIN SECOLELE III-VII ÎN COLECȚIA PONGRÁCZ. CATALOG

Daniela Tănase, Mircea Mare

Societatea de istorie și arheologie¹ înființată la Timișoara în anul 1872, care va deveni ulterior Muzeul Banatului, și-a format și îmbogățit colecția prin donații și achiziționarea unor colecții particulare.

Colecția fostului comandant al portului Orșova, Pongrácz Imre, a fost achiziționată de muzeu în anul 1903 de la moștenitorii acestuia². Din păcate, Pongrácz Imre a lăsat doar un catalog cu desene în creion ale pieselor și însemnări pe planșe cu locul de descoperire al unora dintre acestea care provin de la sudul Dunării, celelalte subînțelegându-se probabil că sunt din zona Clisurii Dunării (Harta I). Colecționarul menționează și numele furnizorilor sârbi de la care a achiziționat obiecte: Vasa și Kostič, care au adus piesele din localitățile Prahovo, Kostol, Kurvingrad, Kladovo, Negotin, Radujevac³.

Dintre obiectele care compun colecția, am selecționat piese de port și de podoabă din epoca post-romană și din primele secole ale epocii migrațiilor găsite în zona Clisurii Dunării dar și la sud de Dunăre, în Iugoslavia. Unele au fost publicate, cu toate acestea le-am cuprins în catalog, deoarece nu întotdeauna s-a menționat că fac parte din colecția Pongrácz ori s-au strecurat greșeli, totodată dorim să prezentăm toate piesele din colecție ce se datează în secolele III-VII. Vom publica pentru prima dată și un colaj cu desene ale pieselor selecționate de noi, realizate de colecționar, la care am respectat dimensiunile originale.

1. FIBULE

1.1. Fibule cu butoni în formă de ceapă (*Zwiebelknopffibeln*)

Fibulele cu butoni în formă de ceapă, *Zwiebelknopffibeln*, denumite astfel pentru prima dată în literatura de specialitate de G. Behrens în anul

1919, sunt piese vestimentare specifice costumului bărbătesc⁴ și au fost utilizate pe scară largă din preajma anului 300 d.Hr. până în secolul VI; erau confecționate din aur, argint și bronz în atelierile din provinciile imperiului. Pentru datare vom folosi tipologia și cronologia realizate de Philipp Marc Pröttel⁵, și nu cele realizate de E. Keller.

1.1.1. Fibulă din bronz, turnată, cu urme de aurire și butoni fațetați; s-au mai păstrat doar doi. Portagrafa este decorată cu patru scobituri dispuse două câte două în partea superioară și cea inferioară, gâtul fibulei are muchii; fără ac.

Date: cca. 280-320-Tip 1 A (3)⁶

Dimensiuni: L: 5,5 cm, l: 5,4 cm

Catalog Pongrácz, planșa I c. 101

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1699 (Planșa I/1)

1.1.2. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni rotunzi, gâtul are muchii iar portagrafa nu are decor; acul s-a păstrat.

Date: cca. 280-320-Tip 1 A (4)⁷

Dimensiuni: L: 7 cm, l: 5,3 cm

Catalog Pongrácz, planșa I k. 321

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1875 (Planșa I /2)

1.1.3. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni fațetați, gâtul are două muchii iar portagrafa are dreptunghiuri incizate; acul s-a pierdut.

Date: cca. 280-320- Tip 1 A (5)⁸

Dimensiuni: L: 7 cm, l: 5 cm

Catalog Pongrácz, planșa I h. 252

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1802 (Planșa I/3)

1.1.4. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni fațetați, s-au mai păstrat doar doi, gâtul are două muchii iar portagrafa are la extreme două scobituri triunghiulare; acul s-a pierdut.

Date: cca. 280-320-Tip 1 A (5)⁹

Dimensiuni: L: 6 cm, l: 5,6 cm

Catalog Pongrácz, planșa I m. 360

Loc de descoperire: Piese de pe planșa I m au fost aduse de sârbul Vasa din zona localităților: Prahovo, Kladovo, Kurvingrad, Kostol.

Nr. Inv. 1903 (Planșa I/4)

1.1.5. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni fațetați, portagrafa este decorată cu șase semicercuri; acul s-a păstrat

Date: cca.280-320 -Tip 1 A (5)¹⁰

Dimensiuni: L: 6,5 cm, l: 4,6 cm

Catalog Pongrácz, planşa I c. 93

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv.1685 (Planşa I/5)

Fibulele tip 1 A, au analogii la: Pécs, Bogad, Rusovce, Budapesta¹¹ şi Târnava¹².

1.1.6. Fibulă din bronz, turnată, cu urme de aurire, are butoni faţetaţi care au la bază un inel decorat cu incizii verticale, gâtul are două muchii, portografa este alungită, decorată cu şase cercuri concentrice incizate, grupate câte două, patru în partea superioară şi două în partea inferioară; fără ac.

Date: cca: 300-340-Tip 2 B (2)¹³

Dimensiuni: L: 8,1 cm; l: 5,3 cm

Catalog Pongrácz, planşa I c. 91

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1684 (Planşa I/6)

1.1.7. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni faţetaţi care au la bază un inel, gâtul este decorat cu o bandă care are linii incizate orizontale, portografa are decor pe mijloc: două linii verticale incizate şi două cercuri concentrice în partea inferioară, capătul lipseşte; nu are ac.

Date: cca: 300-340-Tip 2 B (3)¹⁴

Dimensiuni: L: 7,2 cm, l: 4,4 cm

Catalog Pongrácz, planşa I g. 215

Loc de descoperire: piesele de pe această planşă au fost cumpărate de la furnizorul Vasa şi sunt găsite la sud de Dunăre.

Nr. Inv. 1786 (Planşa II/1)

Fibule de tip 2 B, au fost găsite în Raetia, Pannonia, Germania de sud. Analogii: Deurne, Parma, Rusovce, Taraneş¹⁵.

1.1.8. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni care au o muchie mediană, gâtul este curbat şi decorat cu două nervuri care încadrează liniuţe dispuse orizontal şi are o canelură în partea superioară; placa de la picior este dreptunghiulară, ruptă la capăt şi decorată cu cercuri concentrice dispuse câte două perechi la ambele capete şi cu o linie mediană dispusă între cercuri; acul s-a pierdut.

Date: cca. 330-360-Tip 3/4 B (4)

Dimensiuni: L: 6,5 cm, l: 4 cm

Catalog Pongrácz, planşa I l. 339

Loc de descoperire: Piese de pe planşa I l, au fost aduse de sârbii Vasa şi Kostič din zona localităţilor: Prahovo, Kostol, Kurvingrad, Kladovo.

Nr. Inv. 1891 (Planşa II/2)

1.1.9. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni fațetați dintre care unul lipsește, gâtul are două nervuri care încadrează linii incizate dispuse în formă de brad. Placa de la picior este trapezoidală și decorată cu doisprezece cercuri concetrice incizate; acul s-a păstrat.

Datare: cca. 330-360-Tip 3/4 B (6)

Dimensiuni: 5,3 cm, l: 2,3 cm

Catalog Pongrácz, planșa I k. 332

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1877 (Planșa II/3)

1.1.10. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni rotunzi care au la bază un inel cu striții, s-au păstrat doar doi; gâtul este decorat prin incizie cu un șir vertical de romburi, portagrafa este alungită, trapezoidală, decorată pe mijloc tot cu un șir vertical de romburi flancate de liniuțe incizate și cercuri concentrice grupate câte două, trei perechi în partea superioară și două perechi în partea inferioară; s-a păstrat acul.

Datare: cca. 330-360-Tip 3/4 B (4)¹⁶

Dimensiuni: L: 8,3 cm, l: 5,8 cm

Catalog Pongrácz, planșa I c. 90

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv 1686 (Planșa II/4)

1.1.11. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni rotunzi care la bază au un inel; s-au mai păstrat doar doi butoni; gâtul este decorat prin incizie cu un șir vertical de romburi, portagrafa este alungită, trapezoidală, decorată pe mijloc tot cu un șir vertical de romburi flancate de liniuțe incizate și cercuri concentrice grupate câte două, trei perechi în partea superioară și două perechi în partea inferioară; s-a păstrat acul. Spre deosebire de fibula precedentă, nu are inciziile adânci. Datare: cca. 330-360-Tip 3/4 B (4)¹⁷

Dimensiuni: L: 8,5 cm, l: 5,7 cm

Catalog Pongrácz, planșa I a. 26

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1615 (Planșa II/5)

Fibulele 1.1.10 și 1.1.11, au analogii la Turda și Moigrad¹⁸.

1.1.12. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni aplatizați care au un inel, gâtul are două muchii și pe lateral sunt incizate linii și figuri geometrice: cercuri și romburi, probabil o imitare a reprezentării numelui; portagrafa este dreptunghiulară, decorată pe mijloc cu linii incizate flancate de cercuri concentrice grupate câte două, trei în partea superioară și două în partea inferioară; fără ac.

Datare: cca 360-400-Tip3/4 C (7)¹⁹

Dimensiuni: L: 8 cm, l: 5 cm

Catalog Pongrácz, planșa I b. 74

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv 1654 (Planșa II/6)

1.1.13. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni ușor aplatizați, la bază au un inel, s-au mai păstrat doi; gâtul are muchii și incizii fine oblice; portagrafa este lungă, dreptunghiulară, decorată pe mijloc cu linii incizate și pe margini cu un chenar de triunghiuri scobite; fără ac.

Date: cca 360-400 -Tip 3/4 C (9)²⁰

Dimensiuni: L: 7,6 cm, l: 5 cm

Catalog Pongrácz, planșa I d. 133

Loc de descoperire: Piese de pe planșa I d, au fost aduse de sârbul Vasa din zona localităților: Kostol, Kurvingrad, Prahovo.

Nr. Inv 1717 (Planșa III/1)

1.1.14. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni țuguiați care la bază au un inel; gâtul are muchii și două linii incizate; portagrafa este lungă, trapezoidală, decorată pe margine cu un șir de triunghiuri scobite; s-a păstrat acul.

Date: cca 360-400 -Tip 3/4 D (11)²¹

Dimensiuni: L: 7,3 cm, l: 4,7 cm

Catalog Pongrácz, planșa I i. 286

Loc de descoperire: toate piesele de pe această planșă au fost găsite în Serbia, în împrejurimile localității Kostol, de pe malul Dunării, doar două au fost găsite la Kladovo, fără să specifice care dintre ele.

Nr. Inv 1849 (Planșa III/2)

1.1.15. Fibulă din bronz, turnată, cu butoni care la bază au un inel profilat, gâtul este decorat cu o bandă de linii oblice incizate; portagrafa este trapezoidală și decorată pe margine cu un șir de triunghiuri scobite; fără ac.

Date: cca 360-400 -Tip 3/4 D (11)²²

Dimensiuni: L: 7 cm, l: 4,8 cm

Catalog Pongrácz, planșa I g. 216

Loc de descoperire: piesele de pe această planșă au fost cumpărate de la furnizorul sârb Vasa și sunt găsite la sud de Dunăre.

Nr. Inv 1783 (Planșa III/3)

Fibulele tip 3/4, au analogii la: Brunn am Gebirge, Krefeld-Gellep, Keszthely-Dobogó, Ljubljana, Oudenburg, Sucidava, Intercisa, Somogyszil, Rusovce²³ și Obreja²⁴.

1.1.16. Fragment de fibulă turnată din bronz, s-a păstrat partea cu cei trei butoni și o porțiune din gât care are pe mijloc două nervuri ce încadrează un șir de liniuțe orizontale; are și o parte din ac.

Dimensiuni: L: 5 cm, l: 4 cm

Catalog Pongrácz, planșa I a. 40

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1618 (Planșa III/4)

1.1.17. Fragment de fibulă turnată din bronz, s-au păstrat cei trei butoni și o parte din gâtul curbat care are două nervuri pe mijloc.

Dimensiuni: 5,5 cm, l: 2,7 cm

Catalog Pongrácz, planșa I e. 176

Loc de descoperire: piesele de pe planșa I e au fost aduse de Vasa din Serbia.

Nr. Inv. 1748 (Planșa III/5)

1.1.18. Fragment de fibulă turnată din bronz de la care s-au păstrat trei butoni și o parte din gât, cu două nervuri pe mijloc care încadrează un șir de liniuțe oblice.

Dimensiuni: 5,1 cm, l: 3,2 cm

Catalog Pongrácz, planșa I e. 165

Loc de descoperire: piesele de pe planșa I e au fost aduse de Vasa din Serbia.

Nr. Inv. 1746 (Planșa III/6)

1.1.19. Fragment de fibulă turnată din bronz, s-au păstrat doi butoni, porțiunea dintre aceștia este canelată, precum și o parte din gât care are două nervuri pe mijloc; piesa este deformată.

Dimensiuni: L: 3,5 cm, l: 3 cm

Catalog Pongrácz, planșa I f. 197

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1774 (Planșa III/7)

1.1.20. Fragment de fibulă turnată din bronz, s-au păstrat o parte din gât care are două nervuri pe mijloc și trei butoni; butonul din mijloc este mai mic decât celelalte două spre deosebire de celelalte fibule la care butonii au aceeași mărime.

Dimensiuni: 4 cm, l: 2,7 cm

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Catalog Pongrácz, planșa I h. 255

Nr. Inv. 1808 (Planșa III/8)

1.2. Fibule cu placa semidiscoidală

Fibulă din bronz, turnată, cu placa de la cap semidiscoidală și cea de la picior dreptunghiulară din care s-a păstrat doar o parte; nu este decorată.

Datare: cca. 400, primul deceniu al secolului V²⁵

Dimensiuni: L: 4,6 cm, l-placă: 3,1 cm și l-picior: 1.5 cm

Catalog Pongrácz, planșa I m. 353

Loc de descoperire: Piese de pe planșa I m au fost aduse de sârbul
Vasa din zona localităților: Prahovo, Kladovo, Kurvingrad, Kostol.

Nr. Inv. 1900 (Planșa IV/1)

Piesa are analogii la Fântânele-“Rât”²⁶, Szentes²⁷, Basler Münster-
hügel²⁸.

1.3. Fibule cu piciorul întors dedesubt

Aceste piese de port de origine romano-bizantină produse din fier sau
bronz au fost găsite în număr destul de mare în fortărețele romano-bizantine
de la Dunărea de Jos și din Dobrogea și se datează în secolele VI-VII²⁹.
Unele dintre piesele prezentate de noi este posibil să fi fost produse în
atelierul de la Drobeta de unde provin câteva piese rebutate printre care se
află și fibule³⁰.

1.3.1. Fibulă din bronz cu picior întors dedesubt, turnată, cu spire
late, decorată pe picior cu o cruce latină încadrată de linii care în partea
inferioară imită sârma înfășurată iar arcul are două linii verticale inci-
zate; se păstrează acul.

Dimensiuni: L: 4,5 cm, l: 3,2 cm

Catalog Pongrácz, planșa I m. 350

Loc de descoperire: Piese de pe planșa I m au fost aduse de sârbul
Vasa din zona localităților: Prahovo, Kladovo, Kurvingrad, Kostol.

Nr. Inv. 1907 (Planșa IV/2)

Bibl. Bejan 1976, p. 268; p. 275, Pl. IV.7.

1.3.2. Fibulă din bronz cu piciorul întors dedesubt, decorat cu patru
caneluri grupate câte două, arcul are o porțiune cu striuri ce imită sârma
înfășurată și două linii verticale incizate; turnată; nu are ac.

Dimensiuni: L: 4,8 cm, l: 2 cm

Catalog Pongrácz, planșa I a. 21

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1839 (Planșa IV/3)

1.3.3. Fibulă din bronz cu piciorul întors dedesubt, turnată, deco-
rată cu linii incizate grupate câte trei pe picior iar pe o porțiune a arcului
este imitată sârma înfășurată care încadrează un buton tip tutulus; se
păstrează acul.

Dimensiuni: L: 4,3 cm, l: 2,2 cm

Catalog Pongrácz, planșa I a 17

Nr. Inv. 1637 (Planșa IV/3)

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Bibl. Bejan 1976, 267; 275, Pl. IV. 4.

1.3.3. Fibulă cu piciorul întors dedesubt, din bronz, turnată, decorată cu două linii verticale incizate, are pe arc incizii ce imită sârma înfășurată; s-a păstrat acul.

Dimensiuni: L: 4,2 cm, l: 2,3 cm

Catalog Pongrácz, planșa I a 18

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

(Planșa IV/4) Nr.Inv.1644

Bibl. Bejan 1976, p. 267; 275, Pl. IV. 2.

1.3.4. Fibulă cu piciorul întors dedesubt, turnată, din bronz, arcul are o porțiune de linii ce imită sârma înfășurată și este decorat cu linii împletite; nu s-a păstrat acul.

Dimensiuni: L: 4,3 cm, l: 0,7 cm.

Catalog Pongrácz, planșa I j 305

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr.Inv.1843 (Planșa IV/5)

Bibl. Bejan 1976, p. 267; 274, Pl. III. 5.

1.3.5. Fibulă cu piciorul întors dedesubt, turnată, din bronz, arcul are incizate două linii verticale și linii orizontale ce imită sârma înfășurată. Nu s-a păstrat acul și o parte din resort.

Dimensiuni: L: 6 cm, l: 2,3 cm

Catalog Pongrácz, planșa I m 356

Loc de descoperire: Piese de pe planșa I m au fost aduse de sârbul Vasa din zona localităților: Prahovo, Kladovo, Kurvingrad, Kostol.

Nr.Inv. 1910 (Planșa IV/6)

Bibl. Bejan 1976, p. 268, p. 274, Pl. II .1

1.3.6. Fibulă din bronz cu piciorul întors dedesubt, turnată, arcul are incizate linii ce imită sârma înfășurată; nu s-a păstrat acul și o parte din resort.

Dimensiuni: L: 6,2 cm, l: 1,8 cm

Catalog Pongrácz, planșa I c 131

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr.Inv. 1688 (Planșa IV/7)

1.3.7. Fibulă cu picior întors dedesubt, din bronz, turnată, pe arc are o scobitură înconjurată de linii fin incizate dar și linii care imită sârma înfășurată; nu s-a păstrat acul.

Dimensiuni: L: 5,3 cm, l: 1 cm

Catalog Pongrácz, planșa I j 311

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1832 (Planșa IV/8)

Bibl. Bejan 1976, p. 267; 274, Pl. III. 6.

Fibulele 1.3.2. (Pl. IV/3) și 1. 3.5. (Pl. IV/6), au fost publicate și de Syna Uenze, care s-a ocupat de fibulele turnate care au pe arc incizii ce imită sârma înfășurată (*gegossene Fibeln mit Scheinumwicklung des Bügels*)³¹. Autoarea a prezentat și o listă de descoperiri ale acestui tip de fibule din bazinul Dunării Mijlocii și de Jos, care cuprinde și fibule din colecția Pongrácz, dar se fac referiri doar la locul de descoperire³².

1.4. Fibulă în formă de pasăre (*Vogelfibeln*)

Piesa prezentată de noi poate fi încadrată în tipul fibulelor în formă de pasăre care cunosc o largă răspândire în secolul VI, din stepele nord-pontice până în regatul franc³³.

Fibulă în formă de pasăre, din bronz, turnată, pe revers are teaca pentru ac și un fragment din locul în care a fost lipit acul care lipsește. Capul păsării are incizat un ochi, cioc ușor încovoiat, gâtul este sugerat de caneluri iar aripile și corpul păsării sunt reprezentate stilizat prin trei muchii.

Dimensiuni: L: 3,9 cm, l: 1,3 cm

Catalog Pongrácz, planșa I c 104

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

(Planșa V./1) Nr. Inv. 4103

Nu am găsit analogii apropiate, totuși piesa are anumite trăsături comune cu exemplare găsite în Europa Occidentală³⁴.

1.5. Fibule digitate

Fibulele digitate cu apendice la picior, sunt o altă categorie de piese vestimentare care derivă din fibulele romane cu placa superioară semi-discoidală produse pe scară largă în secolele III-IV și care au fost concepute de artizanii bizantini dar și în lumea barbară, simplificându-se modelele originale³⁵.

1.5.1. Fragment dintr-o fibulă digitată din bronz, presată, de la care s-a mai păstrat doar o parte din placa de la picior care are o formă dreptunghiulară, este flancată de două capete de pasăre în partea superioară și are un apendice globular; în mijloc are incizat un triunghi. Posibil să provină de la o fibulă tip București-Tei-Suceava; are analogie la Hansca³⁶.

Date: a doua jumătate a secolului VI- sec.VII

Dimensiuni: L: 3 cm, l: 1,9 cm

Catalog Pongrácz, planșa LXVI. 21

Loc de descoperire: Piese de pe această planșă au fost aduse de furnizorul din Kladovo, căruia nu îi specifică numele, din zona localităților: Prahovo, Kostol, Kladovo, Kurvingrad.

Nr. Inv. 2751 (Planșa V/2)

1.5.2. Fragment de fibulă digitată din bronz, turnată. S-a păstrat doar o parte din placa romboidală de la picior, flancată de patru butoni globulari și decorată cu șase spirale. Placa are un apendice oval care reprezintă o mască umană stilizată.

Datate: a doua jumătate a secolului VI-prima jumătate a secolului VII; posibil să fie o fibulă tip Vețel-Coșoveni.

Dimensiuni: L: 4,3 cm, l: 0, 6-2,5 cm

Catalog Pongrácz, planșa IV. 23

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1495 (Planșa V/3)

Fibula are analogie la Băneasa³⁷.

1.5.3. Tiparul folosea la realizarea unor fibule tip “Gâmbaș”³⁸.

Tipar pentru fibule digitate, turnat, din potin; placa de la cap este semidiscoidală cu 7 butoni, este decorată stângaci cu linii drepte și ondulate, placa de la picior este flancată de două perechi de capete de păsări și are un apendice care reprezintă o mască umană foarte stilizată.

Datate: a doua jumătate a secolului VI-prima jumătate a secolului VII³⁹

Dimensiuni: L: 7,9 cm, l: 4,6 cm la placa de la cap și 1,2 cm la cea de la picior

Catalog Pongrácz, planșa IX.15

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 2134 (Planșa V/4)

Bibl. Teodor 1997, p. 88, Fig. 8.3.

2. CATARAME

2.1. Cataramă în formă de litera “D”

2.1.1. Cataramă din bronz, turnată, are forma literei D și este rotundă în secțiune, nu are decor.

Datate: sec. VI

Dimensiuni: L: 2, 5 cm, l: 1, 9 cm

Catalog Pongrácz, planșa VIII.10

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 2124 (Planșa V/5)

2.1.2. Cataramă din bronz, de forma literei D, turnată, are atât în interior cât și în exterior chenar în relief, decorat cu linii și cercuri incizate.

Datare: sec. VI

Dimensiuni: L: 2, 9 cm, l: 2, 4 cm

Catalog Pongrácz, planșa V. 32

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv.2040 (Planșa V/6)

Cataramele au analogii în necropole gepide de la Morești⁴⁰, Bratei⁴¹, Bistrița⁴².

2.2. Cataramă cordiformă

Cataramă de bronz, turnată, în formă de inimă, are bine releifată porțiunea de care trebuia prins spinul; nu este decorată.

Datare: sec. VI-VII

Dimensiuni: L: 3 cm, l: 2,4 cm

Catalog Pongrácz, planșa LXV.11

Loc de descoperire: Piese de pe planșa LXV au fost aduse de furnizorul din Kladovo și sunt din zona localităților: Prahovo, Kostol, Kladovo, Kurvingrad.

Nr. Inv. 2732 (Planșa V/7)

Piesa are analogie la Suuk-Su, în Crimeea⁴³.

2.3. Cataramă dreptunghiulară

Cataramă din bronz, dreptunghiulară, turnată, cu muchii, are lăcașuri de prindere și de așezare pentru spin.

Datare: sec. VI

Dimensiuni: L: 2,9 cm, l: 1,5 cm

Catalog Pongrácz, planșa VII. 33

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 2100 (Planșa V/8)

Catarama are o formă asemănătoare cu cea descoperită la Szentes-Nagyhegy⁴⁴.

O cataramă dreptunghiulară dar care are și placă semicirculară a fost descoperită la Nowoselki⁴⁵.

2.4. Cataramă în forma literei “D” cu placă

2.4.1. Cataramă de bronz turnată, cu veriga de forma literei “D”, cu spin ascuțit, de care este prinsă o placă subțire, tot de bronz, de formă dreptunghiulară, nedecorată; placa este ruptă pe margine.

Datare: sec. III-IV

Dimensiuni: L: 4,2 cm l: 2 cm

Catalog Pongrácz, planșa XXXVII.8

Loc de descoperire: Piese de pe această planșă au fost aduse de sârbul Vasa din zona localităților Kladovo, Prahovo, Kostol, Kurvingrad, Negotin, Radujevac.

Nr. Inv. 1847 (Planșa VI/1)

2.4.2. Cataramă cu veriga în formă de litera "D", spinul este romboidal la capăt, are prinsă cu nit o placă dreptunghiulară, acum ruptă.

Date: III-IV

Dimensiuni: L: 4,1 cm, l: 2,2 cm

Catalog Pongrácz, planșa IV. 29

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1984 (Planșa VI/2)

Verigă în formă de litera "D", are și o cataramă de la Törökszentmiklós-Surján⁴⁶.

2.5. Cataramă cu placa ovală

Cataramă din bronz turnată dintr-o bucată, veriga este ovală, cu lăcaș pentru spin care are capătul încovoiat, placa este tot ovală și nedecorată.

Date: ultimul sfert al secolului VI⁴⁷

Dimensiuni: L: 3 cm, l: 2,1 cm

Catalog Pongrácz, planșa XXI. 39

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 2424 (Planșa VI/ 3)

Analogii: Környe, Kölked Feketekapu A, Szegvár-Sápoldal, Keleje⁴⁸.

2.6. Cataramă tip Sucidava⁴⁹

Cataramă din bronz, turnată dintr-o bucată, cu veriga dreptunghiulară, arcuită, profilată, cu lăcaș pentru spin, placa este tot dreptunghiulară, profilată, la capăt are un buton, este ajurată în formă de cruce și semilună.

Date: secol VI

Dimensiuni: L: 4 cm, l: 2,6 cm

Catalog Pongrácz, planșa XXIV. 34

Bibl. Gudea, Ghiurco 1985, p. 201; PL. XXXVII. G D 2.

Loc de descoperire: Piese de pe această planșă au fost aduse din Serbia: Prahovo, Kostol, Kurvingrad.

Nr. Inv. 2476 (Planșa VI/4)

Analogii: Knin, Mihaljevič, Čezava, Osijek, Doničko Brdo, Vukovo, Cividale, Szentes Nagyhegy⁵⁰, Histria, Sucidava, Piatra Frecăței, Drobeta Turnu Severin, Sadovec, Preslav, Veliko Tărnovo⁵¹, Pecica⁵².

3. APLICE

3.1. Aplice tip Sucidava

3.1.1. Aplică din bronz, dreptunghiulară, are o proeminență la capăt, este ajurată în formă de cruce și semilună și decorată cu un chenar de liniuțe incizate în formă de litera "V"; piesa este ruptă în partea cu decorul cruciform; pe revers are urechiușe de prindere. Nu s-a păstrat partea din placă care era ruptă (vezi desenul lui Pongrácz, planșa VIII).

Date: sec. VI

Dimensiuni: L: 3,7 cm, l: 2,8 cm

Catalog Pongrácz, planșa LXXXV. 3

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv.2867 (Planșa VI/5)

3.1. 2. Aplică turnată din bronz, dreptunghiulară, ajurată în formă de litera "T" și de două semilune care au în mijloc două cercuri de mărime diferite iar la capăt are un buton tot dreptunghiular.

Date: sec. VI

Dimensiuni: L: 3,2 cm, l: 2,5 cm

Catalog Pongrácz, planșa III. 18

Bibl.: N. Gudea, I. Ghiurco 1985, p. 201; Pl. XXXVII, G. D. 3⁵³.

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 1956 (Planșa VI/6)

3.1. 3. Aplică turnată din bronz, în formă de de lălea, ajurul imaginază o mască umană, sunt reprezentați ochii și gura.

Date: sec. VI

Dimensiuni: L: 2,3 cm, l: 2, 2 cm

Catalog Pongrácz, planșa VII. 42

Loc de descoperire: zona Clisurii Dunării

Nr. Inv. 2103 (Planșa VI/7)

Analogii: Adamclisi, Piatra Frecăței, Prahovo, Sadovec, Slava Rusă⁵⁴.

Piesa 3.1.2. este asemănătoare cu placa unei cataramă descoperite la Sucidava⁵⁵.

Piese de tip Sucidava din colecția Pongrácz, cataramă și aplice, au fost publicate și de Joachim Werner⁵⁶, care a prezentat desenul lor și le-a cuprins în lista cataramelor bizantine din secolele VI-VII, descoperite în Europa, Orient și Africa. Werner face mențiunea că aceste piese au fost descoperite la Orșova.

3.2. Aplică în formă de cap de pasăre

Aplică de bronz, turnată, în formă de cap de pasăre cu doi ochi proeminenți reliefați de cercuri concentrice și un plisc încovoiat, are două urechi de prindere iar pe avers mai are un orificiu de fixare.

Date: secol VI

Dimensiuni: L: 3, 8 cm, l: 1, 7 cm

Catalog Pongrácz, planșa LXVI. 15

Bibl. Bejan 1976, p. 271, Fig. 1. g.

Loc de descoperire: Obiectele de pe această planșă au fost aduse de furnizorul din Kladovo, al cărui nume nu îl specifică, din zona localităților: Prahovo, Kostol, Kladovo, Kurvingrad.

Nr. Inv.2749 (Planșa VI/8)

E posibil ca piesa să fi fost produsă în atelierul de la Drobeta Turnu Severin⁵⁷, unde a fost descoperită o piesă rebutată asemănătoare cu aplica prezentată de noi.

NOTE

¹Medeleț, Toma, 1997, p. 13-15.

²Medeleț, Toma 1997, p. 75-76.

³Mulțumim colegei Nicoleta Demian, muzeografă la Secția de Istorie, pentru traducerea din limba maghiară a însemnărilor lui Imre Pongracz.

⁴Harhoiu 1973, p. 322.

⁵Pröttel 1988, p. 347-372.

⁶Pröttel 1988, p. 330; p. 353, Fig. 1 A.3

⁷Pröttel 1988, p. 353, Fig.1.A.4.

⁸Pröttel 1988, p. 353, Fig.1.A.5.

⁹Pröttel 1988, p. 353, Fig.1.A.5.

¹⁰Pröttel 1988, p. 353, Fig.1.A.5.

¹¹Pröttel 1988, p. 350.

¹²Horedt 1982, p. 128, Fig. 52. 5.

¹³Pröttel 1988, p. 357; p. 351, Fig. 2. B.2.

¹⁴Pröttel 1988, p. 351, Fig. 2. B.3.

¹⁵Pröttel 1988, p. 353-354.

¹⁶Pröttel 1988, p. 362; p. 358, Fig.4.B.4

¹⁷Pröttel 1988, p. 362; p. 358, Fig.4.B.4

¹⁸Horedt 1982, p. 128, Fig. 52. 1, 2.

¹⁹Pröttel 1988, p. 363; p. 358, Fig.4.C.7.

²⁰Pröttel 1988, p. 358, Fig.4 a.C.9.

²¹Pröttel 1988, p. 360, Fig.4 b.D.11.

²²Pröttel 1988, p. 360, Fig.4 b. D.11.

²³Pröttel 1988, p. 361, nota 112, p. 362-363.

²⁴Horedt 1982, p. 128, Fig. 52. 4

²⁵Harhoiu 1998, Tabel CXXXIX, 52.

- ²⁶Harhoiu 1998, Tabel LXXXVII, 1-2.
- ²⁷Nagy 1997, p. 85, Fig. 16. 2.
- ²⁸Giesler 1997, p. 212, Fig. 218.
- ²⁹Teodor 1997, p. 75-76.
- ³⁰Bejan 1976, p. 257-264; p. 272, Pl.I; p. 273, Pl. II.
- ³¹Uenze 1974, p. 484, Fig. 1.7, p. 485, Fig. 1.9.
- ³²Uenze 1974, p. 494, pozițiile 20-23, 28.
- ³³Werner 1961, p. 42-47; Planșa 41-44.
- ³⁴Werner 1961, Planșa 43.
- ³⁵Teodor 1997, p. 87-88.
- ³⁶Teodor 1997, p. 90, Fig. 10.2.
- ³⁷Constantiniu 1966, p. 667, Fig. 2.2.
- ³⁸Teodor 1997, p. 78.
- ³⁹Teodor 1997, p. 91.
- ⁴⁰Horedt 1982, p. 160, Fig. 75.4; p. 161, Fig. 76, 1-2; p. 162, Fig. 77. 18; p. 164, Fig. 79. 8.
- ⁴¹Bârză 1991, Fig. 5.1.
- ⁴²Gaiu 1992, p. 117, Fig. 2.2, 12, 17; p. 119, Fig. 3.13; p. 120, Fig. 4.2.
- ⁴³Uenze 1966, p. 145, Fig. 2. 9.
- ⁴⁴Nagy 1997, p. 94, Fig. 25. 2
- ⁴⁵Rashev 2000, p. 134, Planșa 28. 10.
- ⁴⁶Vaday 1978-1979, p. 323, Tab. 1.2.
- ⁴⁷Kiss 1996, p. 205
- ⁴⁸Kiss 1996, p. 205-206.
- ⁴⁹Această piesă a fost publicată de N. Gudea, I. Ghiurco 1985, p. 201; PL. XXXVII. G D 2- având numărul de inventar 2866, iar numărul 2476 este dat tot unei cataramă tip Sucidava dar care nu este din colecția Pongracz. (Pl. XXXVII. G D 1).
- ⁵⁰Vinski 1967, Tab. XXX, 2-4, 8, 9, Tab. XXXI, Tab. XXXII, 1-3.
- ⁵¹Madgearu 1997, p. 40-41.
- ⁵²Barbu 1996, p. 93, Fig. 1.
- ⁵³Piesa a fost publicată de N. Gudea, I. Ghiurco 1985, p. 201; Pl. XXXVII, G.D.3, având număr de inventar greșit: 2723.
- ⁵⁴Madgearu 1997, p. 41-42.
- ⁵⁵Vinski 1967, Tab. XXXII. 4.
- ⁵⁶Werner 1955, p. 41, Fig. 6; p. 45, Lista I, poziția 14.
- ⁵⁷Bejan 1976, p. 271, Fig. 1 d.

BIBLIOGRAFIE

- Mircea Barbu, *În legătură cu catarama tip Sucidava descoperită la Pecica- județul Arad*, în Ziridava, XIX-XX, 1996, p. 91-93.
- Ligia Bârză, *Gepidische Funde von Bratei*, în Dacia, N.S., XXXV, 1991, p. 211-214.
- Adrian Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI e. n. de la Drobeta-Turnu Severin*, în AMN, XIII, 1976, p. 257-268.
- Margareta Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei, în secolele VI-VII e. n.*, în SCIV, 17, 4, p. 665-678.

- Corneliu Gaiu, *Le cimetière gépide de Bistrita*, în *Dacia* N.S., XXXVI, 1992, p. 115-121.
- Ulrike Giesler, *Das Basler Land im frühen Mittelalter*, în *Die Alamannen*, Stuttgart, 1997, p. 209-218.
- Nicolae Gudea, Ioan Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1985.
- Radu Harhoiu, *Unele observații în legătură cu fibula cu butoni în formă de ceapă*, în *SCIV*, XXIV, 2, 1973, p. 321-322.
- Radu Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, Bukarest, 1998.
- Kurt Horedt, *Siebenbürgen in spätromischer Zeit*, Bukarest, 1982.
- E. Keller, *Die spätromischen Grabfunde in Südbayern*, München, 1971.
- Attila Kiss, *Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked- Feketekapu A*, Studien zur Archäologie der Awaren 5, Innsbruck, 1996.
- Alexandru Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997.
- Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, 1872-1919*, I, Timișoara, 1997.
- Nagy Margit, *Szentes és környéke az 1-6. Században*, în *Studia Archaeologica*, III, Szeged, 1997, p. 39-95.
- Philip Marc Pröttel, *Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln*, în *JRGZM*, 35, 2, 1988, p. 347-372.
- Rascho Rashev, *Die Protobulgaren im 5.-7. Jahrhundert*, Veliko Tîrnovo, 2000.
- Dan Gheorghe Teodor, *Fibules byzantine des V-VII siècles dans l'espace carpato-danubiano-pontique*, în *Études Byzantines et post-byzantines*, III, 1997, p. 69-91.
- Syna Uenze, *Die Schnallen mit Riemenschlaufe aus dem 6. Und 7. Jahr.*, în *Bayer Vorgeschichts-Blätter*, 31, Heft 1/2, 1966, p. 142-186.
- Syna Uenze, *Gegossene Fibeln mit Scheinwicklung des Bügels in den östlichen Balkanprovinzen*, în *Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologische*, Teil I, München, 1974, p. 483- 494.
- A. H. Vaday, *Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós, Surján*, în *MittArchInst*, 8/9, 1978-1979, p. 57-69, p. 309-324 (Taf. 17-32).
- Zdenko Vinski, *Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata*, în *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIX, Split 1967.
- Joachim Werner, *Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergart*, *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, 1, 1955, p. 36-55.
- Joachim Werner, *Die völkerwanderungszeitliche Fibeln als Gegenstand archäologischer Forschung*, Katalog der Sammlung Diergart, Bd. 1, Berlin, 1961, p. 3-68.

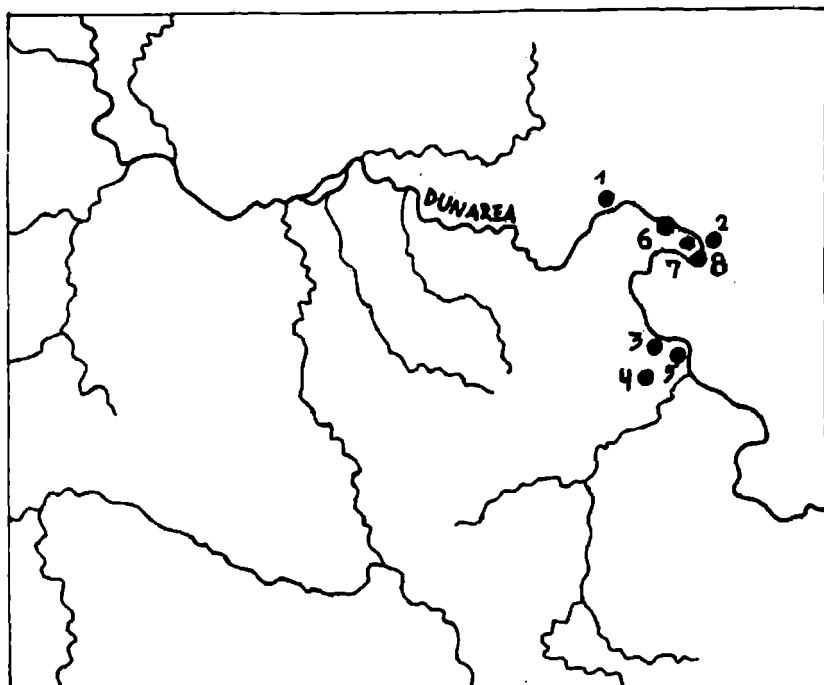
DER KATALOG DER TRACHTEN-UND ZIERDESTÜCKE AUS DEM III.-VII. JHS., AUS DER SAMMLUNG PONGRÁCZ

Zusammenfassung

Die Geschichte-und Archäologieschegesellschaft, die im Jahre 1872 gegründet wurde, wird später das Banater Museum. Das neu gegründete Museum bildete und bereicherte ihre Kollektion durch Spenden, Einkäufe und Erwerbungen von privaten Sammlungen.

Die Sammlung des gewesenen Haffenkondanten der Haffenstadt Orsova, Imre Pongrácz, wurde im Jahre 1903 von dessen Erbern eingekauft. Unter den Funden der Kollektion wurden Trachten- und Zierdestücke aus dem III.-VII Jhs. ausgewählt. Diese Stücke wurden im Raum des Eisernen Tores bis im Süden der Donau im heutigen Jugoslawien gefunden (Karte I). Es ist die Rede von Fibeln, Schnallen, Gürtelbeschläge und ein Model (Tafeln I-VI).

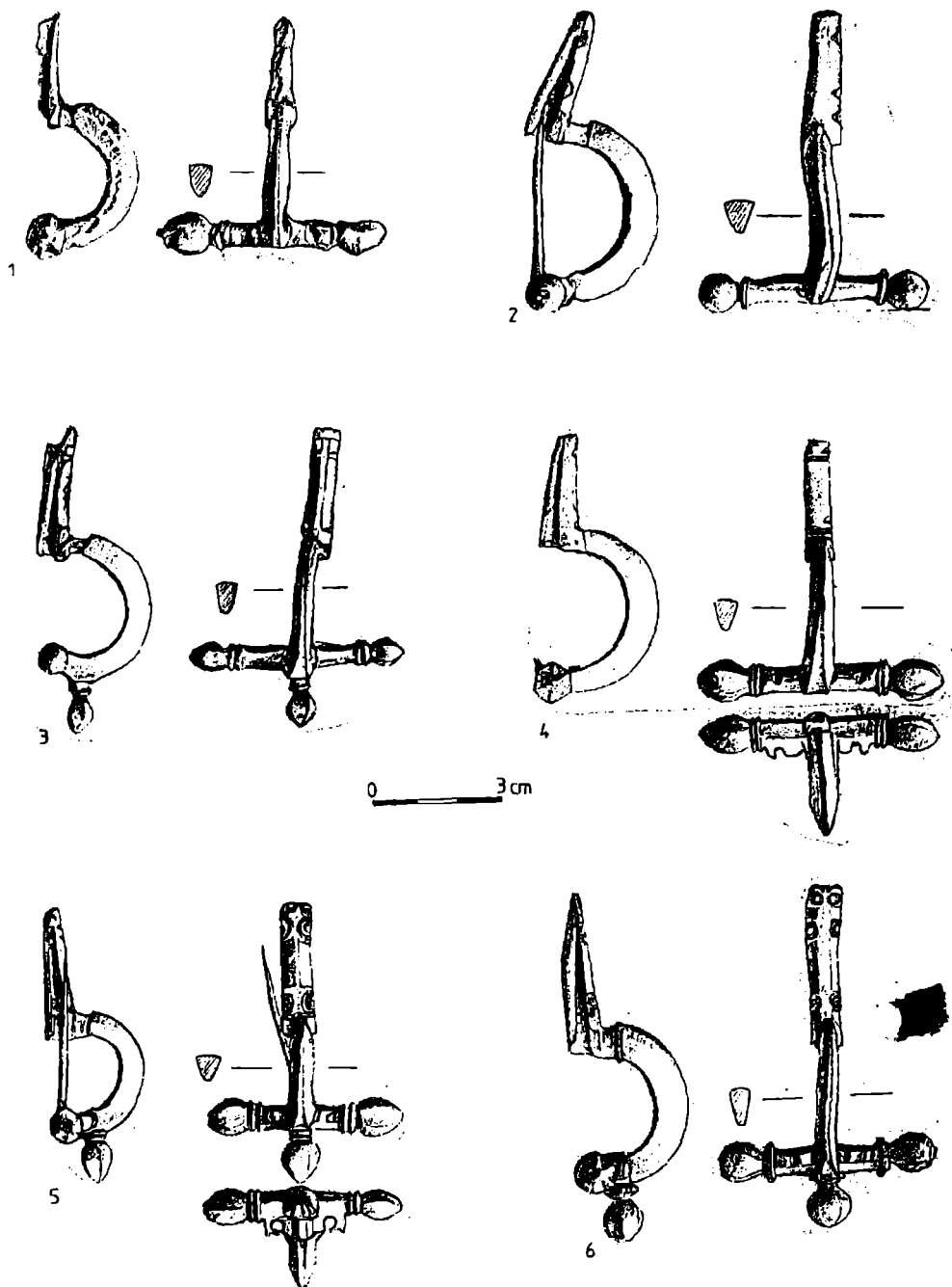
Die Zeichnungen der Stücke, die von Imre Pongrácz hergestellt wurden, werden in diesem Artikel bekanntgemacht (Tafeln VII-VIII).

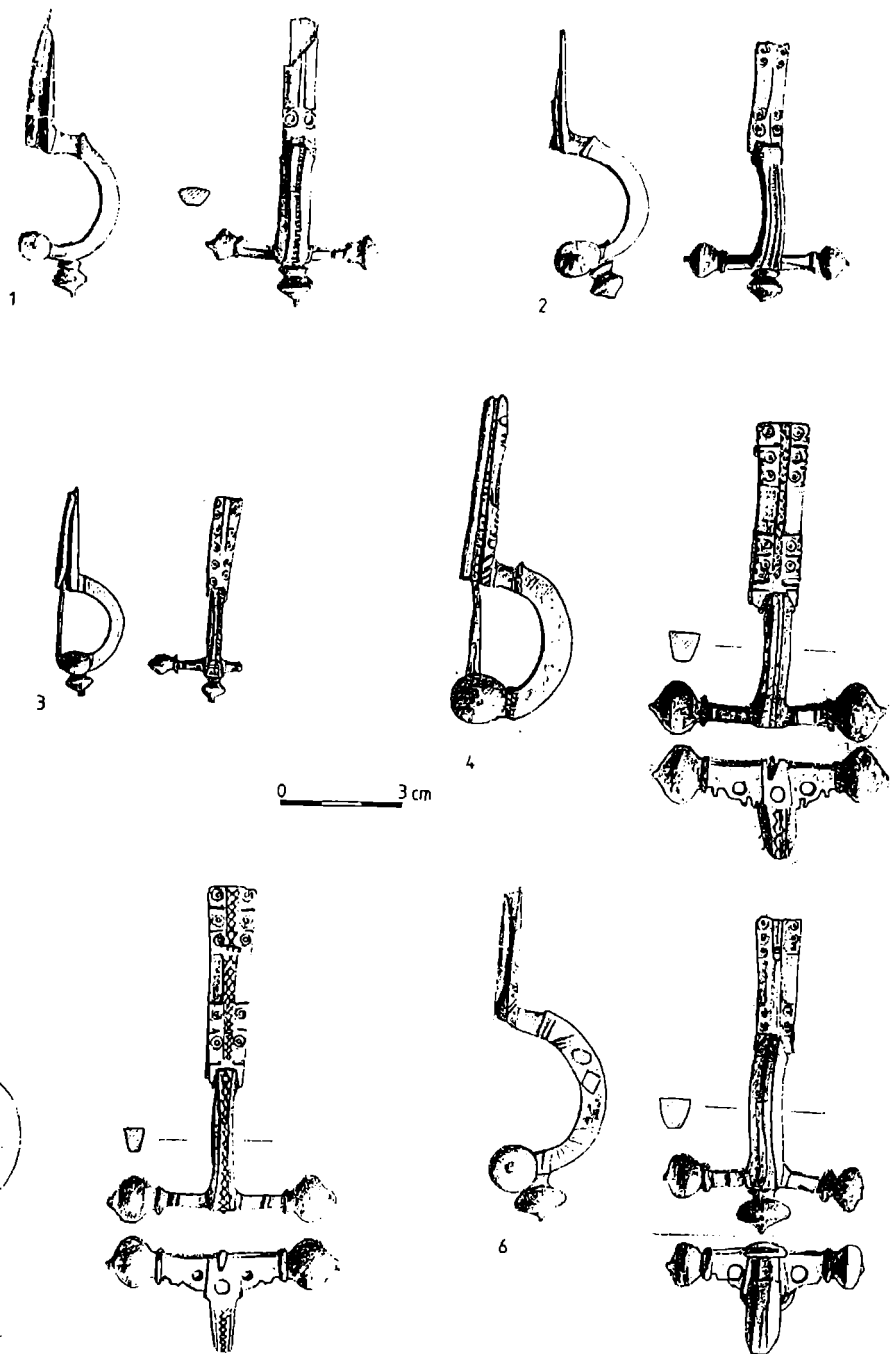
HARTA I

1. ORSOVA
2. DROBETA TURNU - SEVERIN
3. PRAHOVO
4. NEGOTIN
5. RADUJEVAC
6. KLADOVO
7. KOSTOL
8. KURVINGRAD

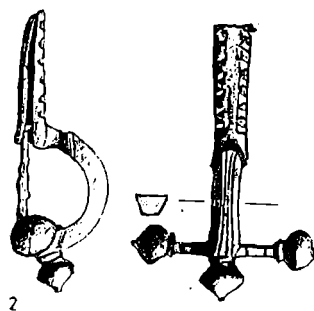
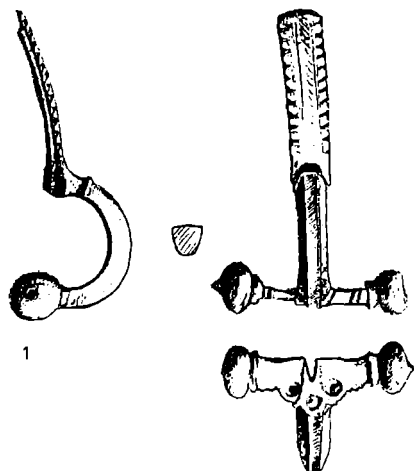
Harta I. Zona de descoperire a obiectelor din col. Pongrácz.

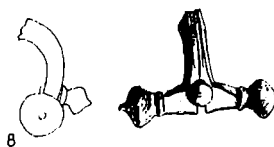
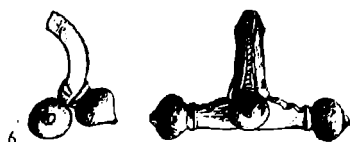
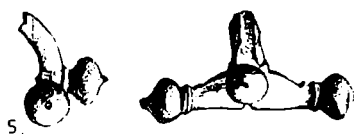
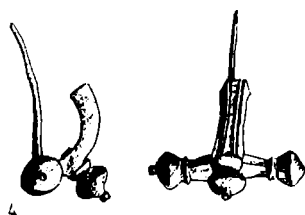
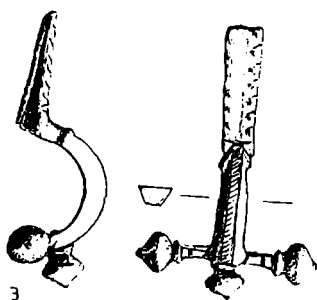
Pl. I. Fibule cu butoni în formă de ceapă.

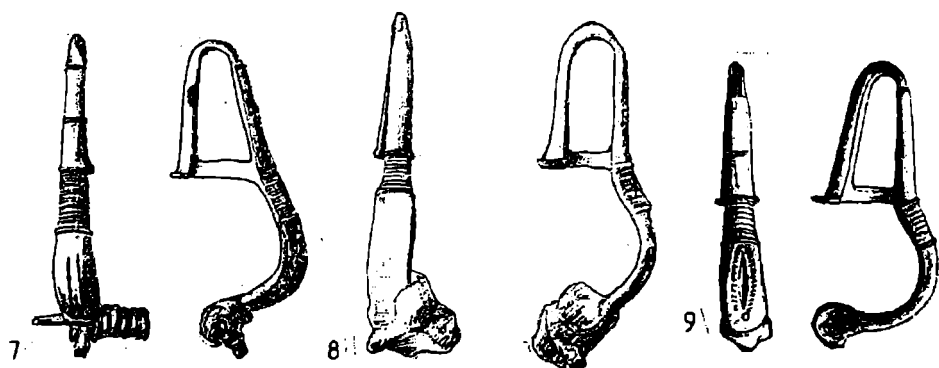
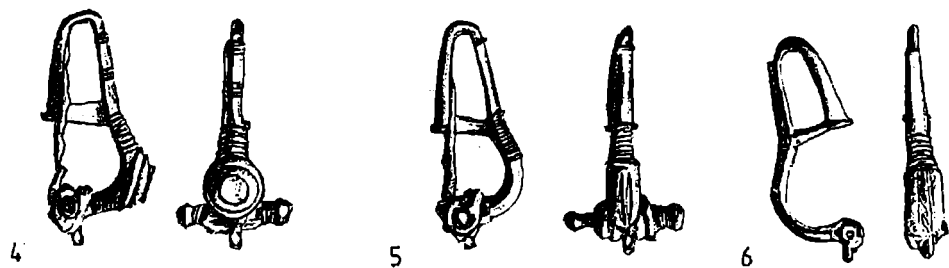
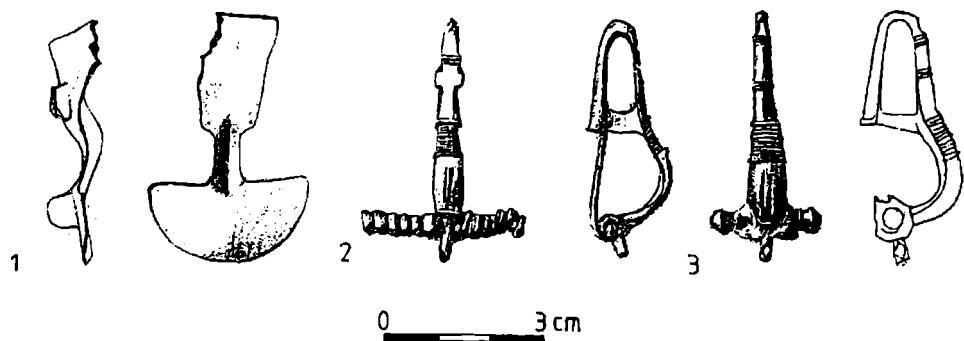
Pl. II. Fibule cu butoni în formă de ceapă.

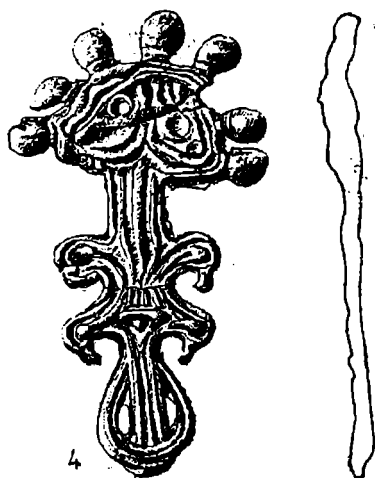
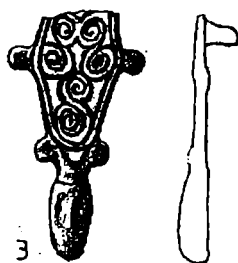
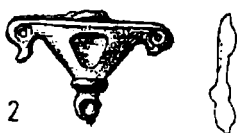
0 3 cm

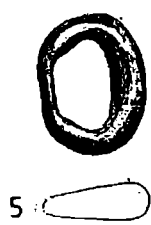
Pl. III. Fibule cu butoni în formă de ceapă.

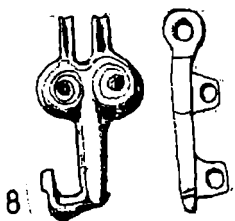
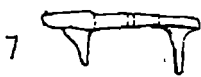
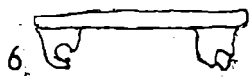
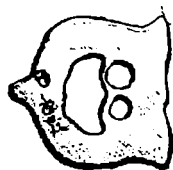
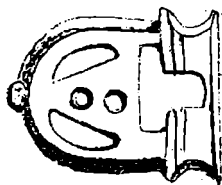
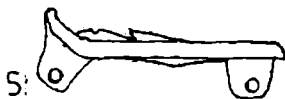
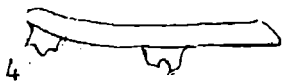
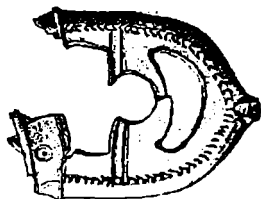
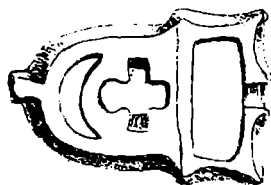
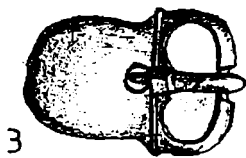
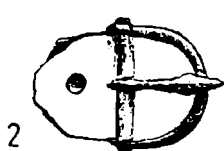
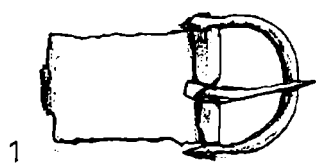
Pl. IV. Fibulă cu placa de la cap semicirculară, fibule cu picior întors dedesubt

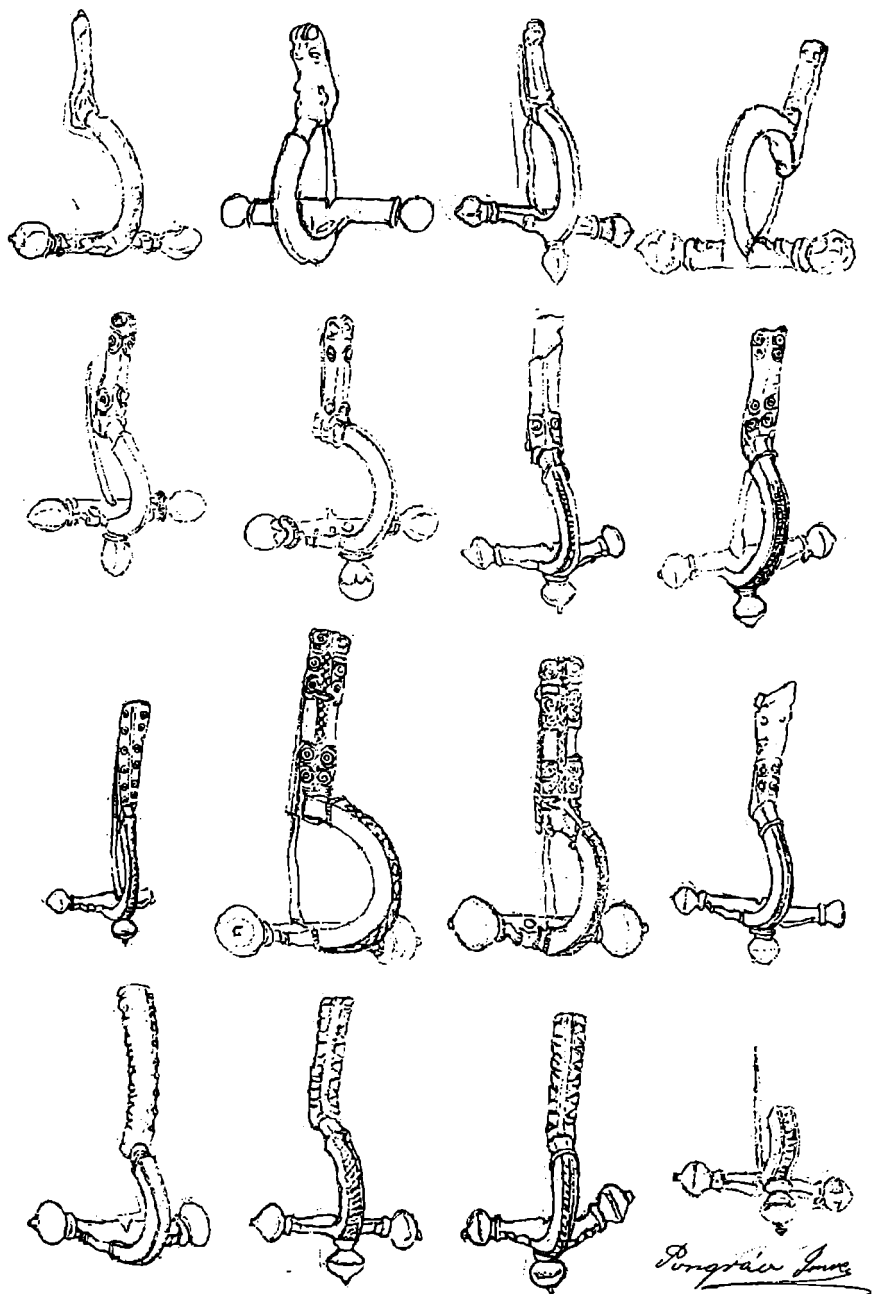
0 ————— 3 cm

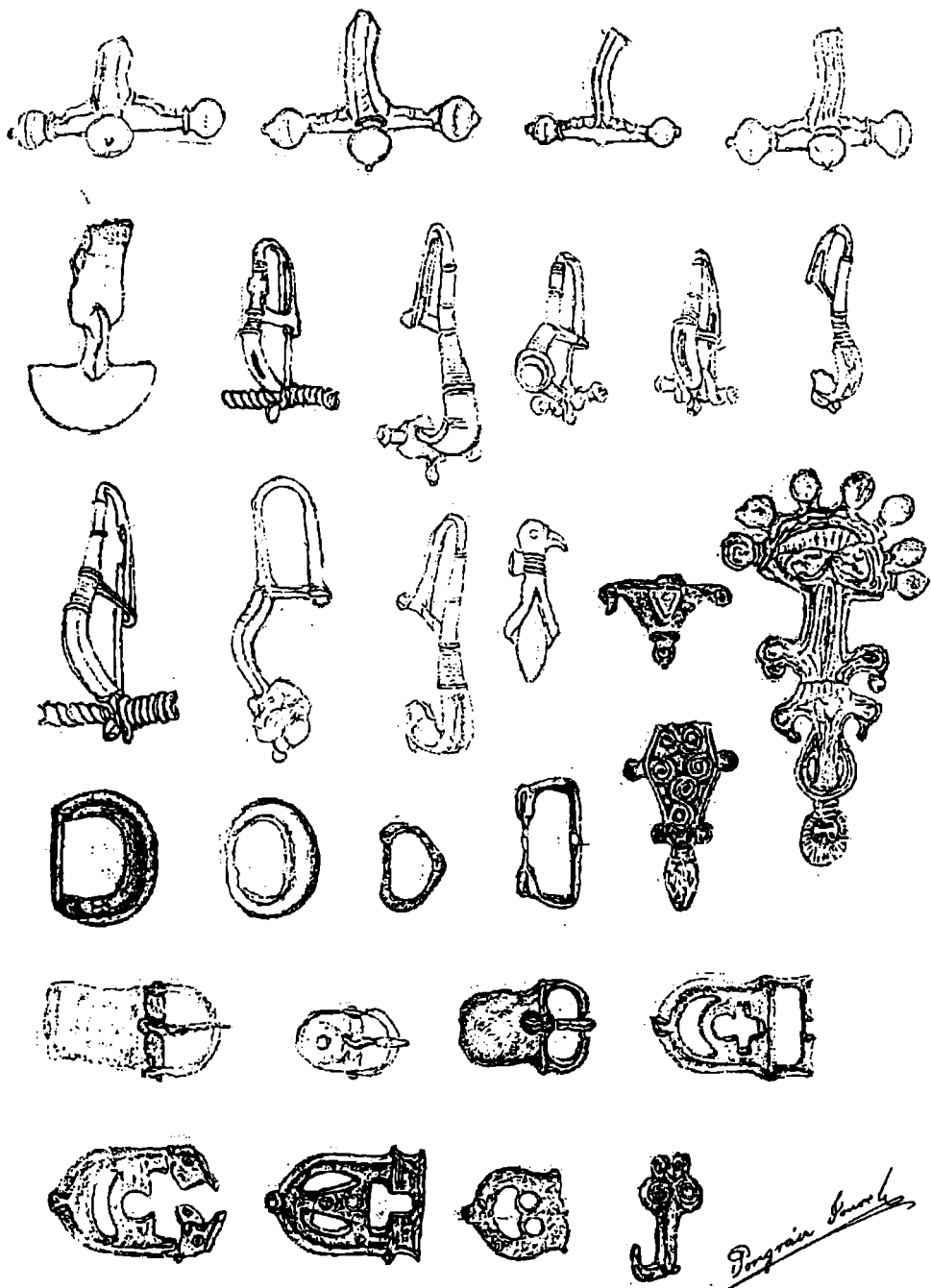
Pl. V. Fibulă în formă de pasăre, fibule digitate, catarama

Pl. VI. Cataramе și aplice

Pl. VII. Písele desenate de Imre Pongrácz

Pl. VIII. Piesețe desenate de Imre Pongrácz

CONSIDERAȚII PRIVIND LOCUIREA ÎN BANAT ȘI TRANSILVANIA ÎN SECOLELE VII-VIII D. HR. (I. AȘEZĂRI)

Olivian Dulea

Probleme preliminare

Articolul de față se dorește a fi întâiul dintr-o mini-serie de studii ce urmăresc a înfățișa situația actuală în cercetarea arheologică a secolelor VII-VIII în cele două provincii românești¹. În acest prim studiu, ne vom referi la *așezările* din această perioadă, urmând ca într-un al doilea studiu să ne ocupăm de *necropole și morminte izolate*, în cadrul celui de-al treilea de *ceramică*, iar într-un ultim studiu de *monedele și obiectele izolate*.

Sursele pe care le folosim (periegeze, rapoarte de săpături, scurte note) pot fi consultate la sfârșitul acestui studiu, în dreptul fiecărei localități menționate (Anexa I), cu trimiterile la harta atașată (Pl. I). Generalizările făcute sunt rezultatul prelucrării datelor ce provin din aceste surse, și de aceea nu vom cita aceste surse decât dacă va fi necesar. Desigur, în ciuda enunțării unei perioade stricte, aceasta nu va putea fi respectată în totalitate, cunoscut fiind faptul că evoluția unei culturi materiale cunoaște transformări lente, fiind, deci, mai greu de făcut delimitări între obiecte de la sfârșitul secolului VI și începutul secolului VII, de pildă.

Dispunerea geografică a așezărilor

Vom începe abordarea subiectului prin analizarea pe hartă (v. Planșa I) a punctelor arheologice în care s-au cercetat așezări din secolele VII-VIII. Astfel, se observă că toate se găsesc pe cursul unui râu important sau pe unul dintre afluenți. Așezările au fost întemeiate pe terasele unor râuri, la altitudini relativ reduse, în locuri propice practicării agriculturii și, în unele cazuri, a creșterii animalelor.

În vederea unei analize cronologice, vom defalca perioada analizată în două: prima este cuprinsă între sfârșitul sec. VI și sf. sec. VII / încep. sec. VIII, iar cea de-a doua între sf. sec. VII / încep. sec. VIII și începutul sec. IX². În Banat, așezările din prima grupă cronologică se concentrează în special pe Valea Dunării și în zona de câmpie care pe atunci era alcătuită în mare parte din grinduri³. În Transilvania, în această primă perioadă, o mai mare concentrare se observă în zona cuprinsă între Târnava Mare și Mureș.

În ceea ce privește cea de-a doua perioadă, în Banat, așezările din câmpie datând din etapa anterioară își continuă existența, dar apare în plus o mai mare grupare în Lunca Oraviței, între Nera și Caraș, precum și pe Valea Dunării. În Transilvania, un grup mai numeros de așezări se găsește pe Valea Someșului și pe cursul superior al Oltului.

Un ultim aspect este legat de problema deplasării comunităților sătești. Este știut că o așezare nu era locuită mai mult de câteva zeci de ani. Populația părăsea localitatea, întemeind alta deseori de-a lungul aceleiași văi, în căutarea unui pământ „odihnit”, bun pentru agricultură. În numeroase cazuri, membrii unei comunități reveneau pe locul vechii așezări, refăcând locuințele sau construind altele. Este o problemă importantă de stabilit numărul real al așezărilor din această perioadă, ca și determinarea arealului de pendulare al unei comunități. Deocamdată însă, acest lucru nu este posibil, în principal datorită lipsei de cercetare exhaustivă a unei regiuni sau văi locuite. Pe de altă parte, uniformizarea culturii materiale face ca diferențele să fie greu de sesizat. Este de presupus totuși că urmele de cultură materială aflate foarte aproape unele de altele, pe valea unui pârâu sau într-o luncă mai puțin întinsă, să fi aparținut unei singure comunități, care și-a schimbat, de trei - patru ori într-un secol, locul de așezare.

Mărimea și structura așezărilor

Situația cercetării așezărilor este puțin satisfăcătoare, ceea ce poate duce la creșterea marjei de eroare în rezultatele statistice. Nu există nici o așezare care să fi fost cercetată complet. Doar în cazul unora, pe baza anumitor criterii, s-a „ghicit” suprafața lor. La Gornea – „Căunița de Sus” (jud. Caraș-Severin)⁴, așezarea s-ar putea întinde pe un spațiu ceva mai mare de 1,5 ha. C. Cosma⁵ dă o suprafață medie pentru așezările din Transilvania de 3 până la 7 ha. În alte situații, mărimea așezării nu poate fi stabilită datorită nemenționării în rapoartele de săpături publicate a suprafeței cercetate sau a celei de pe care s-au recoltat materiale arheologice. Pentru unele așezări mai întinse are relevanță numărul locuințelor săpate, pentru stațiunile arheologice în care cercetarea a fost cvasiexhaustivă. Astfel, din așezarea de la Comana de Jos – „Gruul Fierului” (jud. Brașov) s-au săpat 33 de locuințe,

așezarea întinzându-se și pe Dealul Heșteului din apropiere, concluzie impusă de rezultatele unui sondaj executat după publicarea monografiei arheologice a așezării⁶. În cazul așezării de la Șura Mare – „Râșloave” (jud. Sibiu), s-au cercetat 40 de locuințe⁷. La Poian – „Culmea Pietroasă” (jud. Covasna) au fost dezvelite 30 de locuințe⁸. La Șimonești – „Sub Stejari” (jud. Harghita) s-au săpat 26 de locuințe⁹. 15 locuințe s-au descoperit la Badon – „La Nove” (jud. Sălaj), 16 la Biharia – „Baraj” (jud. Bihor), 41 la Filiași – „Pământul Pădurii Mari” (jud. Harghita), 25 la Medișoru Mare – „Măzăriști” (jud. Harghita), 26 la Șirișoara (jud. Bistrița-Năsăud), 16 la Țaga (jud. Cluj)¹⁰, 40 la Sighișoara – „Dealul Viilor” (jud. Mureș)¹¹, 11 la Gornea – „Căunița de Sus”¹². De fapt, după cum observa D. Gh. Teodor¹³, în întregul spațiu actual românesc, în perioada sec. VI-IX, așezările aveau în jur de 25-35 de locuințe. Aceleași mărimi aveau și majoritatea așezărilor contemporane din centrul și sud-estul Europei¹⁴.

Nu se pot formula, însă, concluzii referitoare la relația dintre cronologie, poziția geografică ori populație (băstinașă sau alogenă) și mărimea așezării.

În ceea ce privește dispunerea locuințelor în cadrul așezării, se întâlnesc două cazuri. La Bezid – „Doborotvanya” (jud. Mureș), Cernat – „Roberttag” (jud. Covasna), Comana de Jos – „Gruul Fierului” (jud. Brașov), Filiaș – „Pământul Pădurii Mari” (jud. Harghita), Lazuri (jud. Satu-Mare), Lăpușel – „Ciurgău” (jud. Maramureș), Popeni – Cuceu (jud. Sălaj), locuințele sunt grupate în „cuiburi”¹⁵. În altele, ca Biharia – „Baraj” (jud. Bihor), Cristuru Secuiesc – „Valea Caldă” și „Poala Bradului” (jud. Harghita), Eliseni – „Poala Văii Fânului” (jud. Harghita), Iernut – „La Biserică” (jud. Mureș), Poian – „Culmea Pietroasă” (jud. Covasna), Șimonești – „Sub Stejari” (jud. Harghita), se observă o aranjare pe șiruri a locuințelor, formând un fel de „ulițe”¹⁶. Analogii pentru aceste două tipuri de așezări se găsesc atât în spațiul actual românesc¹⁷, cât și în spațiul central și sud-vest european. Există însă o particularitate. În timp ce în teritoriile populate de slavii vestici, locuințele sunt ordonate în șiruri¹⁸, la slavii de est, din cadrul culturii Luka-Raikovețkaia, locuințele sunt dispuse în „cuiburi”¹⁹. După datele adunate, pare că în Transilvania predomină așezările cu locuințele grupate în „cuiburi”.

Locuințele – structură, formă, tehnică de construcție, instalații interioare

După *modul de construcție*, locuințele se divid în două categorii:

- locuințe adâncite;
- locuințe de suprafață.

Considerăm nepractică împărțirea locuințelor în mai multe categorii, ca: bordei, semibordei, locuințe semiîngropate etc. Este fără rost alegerea drept criteriu de diferențiere, de pildă a bordeiului de locuința semiîngropată, a adâncimii de 1 m (ca și orice altă dimensiune), așa cum se întâlnește în unele lucrări²⁰. Nu credem că astfel de criterii au stat la baza planurilor de construcție acum mai bine de 1000 de ani, astfel încât să se poată face atribuire culturale sau cronologice diferite unei locuințe a cărei podea se află la o adâncime de 95 cm de o alta aflată la 105 cm față de solul antic.

Locuințele adâncite au podeaua la o adâncime cuprinsă între aproximativ 0,25-1,50 m față de nivelul antic. Acest tip de locuințe predomină net în întregul teritoriu.

Locuințele de suprafață sunt mai puțin răspândite. Printre așezările unde acestea predomină se numără Svinița – „Livadița” (jud. Mehedinți), Remetea Mare – „Gomila lui Pituț” (jud. Timiș), Lăpușel – „Ciurgău” (jud. Maramureș). După datele actuale, nu se poate observa o variație numerică în timp.

După *formă*, locuințele se împart în următoarele categorii: locuințe pătrate, locuințe dreptunghiulare, locuințe ovale (sau rotunde) și locuințe cu plan neregulat.

Forma dreptunghiulară, în general cu colțurile rotunjite, este predominantă. Urmează, în ordinea numerică, locuințe de formă pătrată (într-un număr ridicat în unele așezări, ca, de pildă, Simonești, jud. Harghita).

Locuințele ovale și neregulate apar numai în așezări din primul interval, cu excepția așezării de la Gornea (jud. Caraș-Severin), inclusă în cea de-a doua perioadă. Locuințele ovale predomină în așezările bănățene de la Felnac (jud. Arad), Sacoșu-Mare (jud. Timiș), Svinița (jud. Mehedinți), Lugoj (jud. Timiș), în timp ce în Transilvania se găsesc într-un număr redus, la Sighișoara – „Dealul Viilor” (jud. Mureș) și Bezid (jud. Mureș).

Un alt criteriu de clasificare a locuințelor este *suprafața interioară*. Se întâlnesc trei tipuri: mici (sub 7 m), mijlocii (între 7-15 m), mari (peste 15 m). Locuințele din cea de-a treia categorie se găsesc numai în Transilvania (cu excepția așezării de la Biharia, celelalte se găsesc în bazinele superioare ale Oltului și Târnavelor)²¹.

Un detaliu important de luat în considerare pentru surprinderea modului de construcție a locuințelor este prezența sau absența gropilor de pari. O clasificare a locuințelor pe baza acestui criteriu este însă extrem de dificilă, datorită faptului că multe complexe sunt descrise sumar în articolele publicate, adesea fără a se preciza acest element. De asemenea, trebuie avut în vedere faptul că, în săpătura arheologică, de multe ori urmele gropilor de pari nu pot fi surprinse. Se poate ajunge, însă, și la situații complexe, cum a fost controversa dintre I. Uzun și D. Țeicu cu privire la problema gropilor

de pari în așezarea de la Gornea – „Căunița de Sus” (jud. Caraș-Severin)²². Este cert, însă, că ambele tipuri se întâlnesc atât în sec. VI-VII, cât și în sec. VII-VIII ori VIII-IX. În multe cazuri, amândouă categorii sunt reprezentate în aceeași așezare (de pildă la Poian - jud. Covasna). Se pare că în primul interval (cursul sec. VII), locuințele fără gropi de stâlpi apar, în Banat, numai pe valea Dunării, iar în Transilvania, doar în partea de sud-est a acesteia. Ulterior, din aceste zone, acest tip se va răspândi în restul teritoriului. În sec. VIII-IX, el va ajunge preponderent, fără însă ca celălalt să dispară, întâlnindu-se la Remetea Mare (jud. Timiș), Vladimirescu (jud. Arad), Comana de Jos (jud. Brașov) ș.a.

Locuințele lipsite de gropi de pari aveau acoperișul susținut pe stâlpi verticali, așezați în cele patru colțuri ale locuinței pe niște “tălpici” din lemn, așezați pe sol, urmărind conturul locuinței (Pl. II/ a-b). Stâlpii se terminau în câte o “furcă”, în care erau așezate grinzile. Uneori, grinzile erau așezate direct pe capătul neted al stâlpilor. În cazul locuințelor în care s-au surprins gropi de stâlpi, aceștia susțineau acoperișul în același fel. Stâlpii erau plasați, în general, în colțurile locuinței (Pl. II/ d-g), însă au apărut urme și de-a lungul laturilor ori în mijlocul încăperii. Pereții locuințelor erau ridicați din pari verticali, subțiri, așezați pe “tălpici” sau în pământ, care erau legați prin împletitură de nuiele, totul fiind acoperit cu lipitură de lut amestecat, de obicei, cu paie (Pl. II/ e). În numeroase așezări s-au găsit urme de chirpic ars, provenind de la astfel de construcții. O altă tehnică de ridicare a pereților era prin construirea acestora din bârne orizontale (Pl. II/ f-h ; Pl. IV), legate prin diferite moduri de stâlpii verticali. Astfel, în unele locuințe au fost găsite resturi carbonizate ale unor bârne cioplite, care provin de la pereții locuințelor²³. Cercetările ulterioare vor putea confirma sau infirma opinia că locuințele construite pe “tălpici” ar aparține doar autohtonilor, în timp ce tipul de locuințe cu un capăt al stâlpilor introdus în podea ar fi fost introdus de slavi²⁴. De pildă, la Sighișoara – „Dealul Viilor”, în nivelul din sec. VI-VII, în toate locuințele s-au surprins gropi de stâlpi, în timp ce în nivelul din sec. VII-VIII, când este documentată prezența slavă, nu există astfel de urme²⁵. De asemenea, în așezarea de la Șimonești, datând din sec. VII-VIII, așezare slavă prin excelență, nu există decât locuințe construite pe „tălpici”²⁶. Acoperișul era, cel mai adesea, în două ape. În rare cazuri apar și acoperișuri conice. Acoperișul era acoperit cu paie, trestie, stuf ori iarbă²⁷.

Locuințele erau monocelulare (doar câte o locuință de la Poian²⁸ și de la Gornea – „Căunița de Sus”²⁹ ar părea să aibă două încăperi, însă acest lucru nu e cert). În interior, în câteva cazuri s-au surprins platforme cruate în lut, care serveau, probabil, drept „paturi” (Remetea Mare, Vladimirescu, Lugoj, Sighișoara – „Dealul Viilor” etc.). Intrarea se găsea într-unul din colțuri sau pe una din laturile scurte, în partea opusă instalației de încălzire.

Într-un singur caz (la Eliseni), intrarea se găsea în colțul unde se afla cuptorul³⁰. Intrările erau amplasate pe direcția opusă celei de unde băteau vânturile ori veneau ploile, depinzând, deci, de amplasarea geografică a așezării.

Instalațiile de foc (Pl. III) sunt întâlnite aproape în toate locuințele. În general, apare câte o singură instalație într-o locuință, însă sunt cazuri în care, într-o locuință apar 2–3 instalații, dovedind refacerea acesteia după o perioadă de părăsire. Sunt cazuri în care nu s-au găsit instalații de foc, fie pentru că nu au putut fi surprinse arheologic, fie datorită inexistenței acestora, dintr-un motiv sau altul. Demersul de a analiza tipurile și numărul instalațiilor de foc este îngreunat și de lacunele deseori întâlnite în rapoartele de săpături publicate.

Se pot distinge, totuși, cinci tipuri de astfel de instalații³¹:

I) Cuptor – pietrar, așezat într-unul din colțuri sau pe o latură a locuinței. Are două variante:

- a) în formă de casetă construit din pietre legate cu lut (Pl. III/ a-d);
- b) în formă de potcoavă înconjurat din trei părți de lespezi din piatră sau gresie, deseori fără boltă, formând un “cotlon”, pe unde ieșea fumul (Pl. III/ g-h);

II) Vatră simplă, de formă ovală sau rotundă, lutuită și înconjurată, deseori, de un rând de pietre (uneori lutuiala este pusă pe un rând de pietre de râu). Vatra se așeza într-unul din colțuri, pe o latură sau în mijlocul încăperii (Pl. III/ k-m);

III) Cuptor realizat în lut cruțat, așezat într-unul din colțuri sau pe o latură. Se cunosc două variante:

- a) săpat într-un bloc de lut cruțat (Pl. III/ e-f);
- b) săpat într-unul din pereții locuinței (Pl. III/ i);

IV) Vatră portativă de forma unei tipsii din lut cu marginile ridicate (Pl. III/ n-o);

V) Cuptor construit din lut, impropriu numit “cuptor pentru copt pâine” (Pl. III/ j). În Banat nu există nici o descoperire de acest fel.

Dimensiunile instalațiilor variază între 0,50x0,60 m – 1,30x1,40 m, iar în cazul cuptoarelor, înălțimea este între 0,35–0,60m.

Printr-o analiză cronologică a datelor, se pot observa modificările survenite în timp în ponderea fiecărei categorii de instalații de foc. Astfel, în Transilvania, în comparație cu prima perioadă, în cea de-a doua, în cadrul primei categorii, varianta întâi își mărește ponderea, în timp ce varianta a doua își reduce răspândirea în mod vizibil. Diferențele în ceea ce privește a doua categorie reflectă o anumită creștere în cea de-a doua perioadă. Relativ la cea de-a treia categorie, aceasta cunoaște o creștere masivă în cel de-al doilea interval (prima variantă nu e reprezentată deloc în primul interval, în timp ce a doua variantă cunoaște o răspândire limitată în prima

perioadă. O creștere spectaculoasă întâlnim și în cazul celui de-al patrulea tip. În cazul ultimei categorii, se observă o creștere mai redusă.

În cazul Banatului, dinamica se prezintă în felul următor. Din prima categorie, varianta întâi cunoaște o relativă creștere, iar cea de-a doua o scădere accentuată. Dinamica celei de-a doua categorii nu poate fi surprinsă cu exactitate. O creștere spectaculoasă găsim și în Banat în a treia categorie, care nu e reprezentată deloc în prima perioadă. Exemplare din cea de-a treia categorie nu sunt cunoscute în primul interval, în cel de-al doilea fiind documentate câteva descoperiri. Ultimul tip nu e deloc prezent în Banat.

Astfel, pe ansamblul celor două provincii, în cazul tipului I, varianta întâi este mai des întâlnită în ambele provincii, începând cu sec. VIII, iar varianta a doua scade. Tipul al treilea crește într-o proporție mare, atât în Banat cât și în Transilvania, aceeași situație întâlnindu-se și în cazul tipului al patrulea.

Dorim să completăm concluziile lui C. Cosma³², care susține că a doua categorie a instalațiilor de foc în clasificarea noastră (în clasificarea domniei sale, fiind vorba de a treia categorie) este preponderentă în întreaga perioadă analizată și în întreg spațiul transilvan. Concluzia domniei sale este contrazisă chiar de datele³³ pe care le-a adunat în două tabele (unul cu nr. de locuințe din fiecare așezare cercetată sistematic în Transilvania, aparținând sec. VII–X, iar al doilea cuprinzând numărul de instalații de foc din aceleași așezări³⁴). Astfel, numărul cuptoarelor din prima variantă a tipului I în notația noastră (în notația dumnealui, tot tipul I) numără în tabelul domniei sale 160 de exemplare, în timp ce tipul II în clasificarea noastră (tipul III în clasificarea domniei sale) cuprinde doar 43 de instalații.

Tipurile de locuințe și de instalații de foc descrise mai sus își au numeroase analogii. În întregul spațiu actual românesc, locuințele din acea perioadă erau mai ales de tipul adâncit, cu pereți din lemn sau chirpic, având de regulă o singură încăpere și prevăzute cu un cuptor sau o vatră deschisă. În unele cazuri, pereții și acoperișul se sprijinea pe pari înfiți în pământ, în altele pereții sunt construiți pe „tălpici”³⁵. Analogiile depășesc însă granițele prezente ale României. La slavii dintre Don și Nipru, locuințele erau adâncite la 0,50 – 1,00 m sub nivelul de călcare antic, aveau forme rectangulare, cu dimensiuni între 3 x 4m – 4x5m. Acoperișul se sprijinea pe pari înfiți în pământ, iar pereții erau din chirpic. Cuptoarele erau, în general, săpate în lut cruțat. Deseori, apar platforme cruțate în interiorul locuințelor. Locuințele erau așezate în „cuiburi”³⁶. Și între Nistru și Prut, așezările erau asemănătoare, locuințele fiind, în general adâncite, întâlnindu-se, însă, și locuințe de suprafață³⁷. Aceleași situații se întâlnesc în cazul așezărilor slave din Slovacia, unde locuințele sunt adâncite, având într-unul din colțuri un cuptor pietrar³⁸.

Se observă deci că, la cumpăna secolelor VII-VIII se manifestă o infiltrație slavă, venind peste locuitorii actualului teritoriu bănățean și transilvănean, impunându-și asupra acestora propriile tipuri de locuințe și cup-toare. Cu toate acestea, deși o bună parte a băștinașilor preia această nouă cultură materială, cea veche nu dispare integral.

Anexe - ateliere, depozite, gropi menajere

Anexele gospodărești sunt reduse ca număr, dar suficiente pentru a se putea enunța câteva generalități.

S-au descoperit mai multe construcții care pot fi interpretate drept ateliere. La Morești, într-un nivel superior fortificației din sec. V-VI, s-au cercetat câteva locuințe adâncite, unele având ca inventar fragmente din pietre de râșniță, iar altele greutatea de țesut. Foarte probabil, acestea au fost ateliere de măcinat, respectiv de țesut. Nivelul la care s-au găsit aparține sec. VI-VII (prima jumătate a acestuia) și atesta o continuitate în viața organizată a comunității gepide de aici și după dispariția statului gepid³⁹.

La Sighișoara – „Cartierul Plopilor”, într-o descoperire izolată, s-a găsit un cuptor de forjă, înconjurat cu lupe de fier în greutate totală de circa 10 kg. Cuptorul, de tip pietrar, avea o formă circulară și dimensiuni mari (diametrul 1 - 1,5 m și înălțimea de cel puțin 0,5 m, iar grosimea pereților de 0,3 m). Prezența acestui cuptor presupune existența unor instalații de redus minereul, al căror rezultat era prelucrat ulterior în cuptoare de acest tip, unde luatele de fier erau forjate și purificate de zgura prin prelucrare mecanică. Cuptorul aparține sec. VII – încep. sec. VIII⁴⁰. Tot la Sighișoara, în punctul „Dealul Viilor” s-a descoperit într-o construcție din sec. VII - începutul sec. VIII o ștanță din bronz pentru realizarea unor aplici presate, un creuzet și o vatră portabilă, atestând existența aici a unui atelier de prelucrare a metalelor⁴¹.

La Cristuru Secuiesc – „Valea Caldă”, într-una din construcțiile datele în sec. VII - începutul sec. VIII, s-a găsit o valvă de tipar pentru realizarea unor bijuterii turnate⁴².

La Poian – „Culmea Pietroasă” s-a găsit o lingură din lut prevăzută cu mâner, utilizată pentru turnarea metalului topit⁴³ (Szekely, 1992, p.271).

La Jabăr – „Cotun”, într-o groapă (menajeră ?), s-au găsit două mici creuzete din lut și o mare cantitate de zgură feroasă, precum și un lingou din fier. Nivelul se datează în sec. VIII⁴⁴.

La Felnac, în apropierea așezării cercetate aici, s-au găsit 44 de ștanțe din bronz pentru aplici presate și un tipar din lut ars, pentru piese turnate. Datarea este în sec. VII - începutul sec. VIII⁴⁵.

La Remetea Mare – „Gomila lui Pituț”, în cadrul așezării din sec. VIII-IX, s-a descoperit un atelier de dimensiuni mici (1,60 x 2,50 m, cu adâncime de 1 m). În interiorul său s-a cercetat o vatră deschisă de 1,10 x 0,90 m. Tot de aici s-au recuperat resturile unei vetre portabile, două creuzete din lut și un tipar fragmentar, cu ajutorul căruia se puteau realiza lingouri mici de patru dimensiuni diferite⁴⁶. Situația atelierului este neclară, cercetătorul Florin Medelet, șeful de șantier de la Remetea Mare, fiind de părere că acest complex de prelucrare a metalelor trebuie datat în Hallstatt⁴⁷. În spațiul dintre locuințe s-a cercetat un cuptor de olar. Era format din groapa de acces, camera de foc și camera de ardere, ultimele două fiind despărțite între ele de un grătar pentru așezat vasele. Camera de ardere era acoperită cu o cupolă din lut ars. Camera avea o formă ovală cu axele de 0,90 x 0,70 m și înălțimea de 0,30 m⁴⁸.

În mai multe așezări s-a descoperit zgură metaliferă, ce atestă practicarea metalurgiei.

În numeroase așezări au apărut gropi de mică adâncime, în general de formă rectangulară, a căror utilizare ca locuințe este îndoielnică, în primul rând datorită suprafeței reduse (3-4 m), dar și datorită absenței unei instalații de încălzire. I. Stanciu este de părere ca aceste „gropi” sunt anexe cu funcții gospodărești, fără ca utilizarea lor precisă să poată fi deocamdată stabilită⁴⁹.

Unele gropi ovale, ca cele de la Lăpușel, cu dimensiuni cuprinse între 1,20 x 0,80 m și 2,30 x 1,20 m, cu adâncime între 0,16 - 0,38 m față de nivelul antic, au fost interpretate ca gropi de provizii, după unele analogii din mediul slav⁵⁰. Altele erau gropi de gunoi: la Lugoj (gropi rotunde, cu diametrul de circa 2,15 m și adâncimea de 0,53 - 0,77 m)⁵¹ sau la Sighișoara – „Dealul Viilor” (cu dimensiunile 1,80 x 1,00 m)⁵².

Ateliere de prelucrare a fierului și cuptoare de redus minereul ca cele descrise mai sus s-au descoperit în întregul spațiu actual românesc⁵³. În teritoriul de dincolo de Prut sunt frecvente și gropile de provizii sau de gunoi, ce ajung uneori până la o adâncime de doi metri, însă cu o medie de 0,50 - 0,60 m⁵⁴.

Materialul arheologic

a) Unelte și instrumente (v. Anexa II/a):

- unelte și instrumente din os:

Străpungătoarele (Pl. V/ a) sunt obiectele cele mai des întâlnite. Le regăsim de-a lungul întregii perioade studiate. Erau realizate de obicei din oase de animale (mai rar coarne), ascuțite la un capăt. Aveau diferite întrebuințări casnice, prin funcția de perforare a unor materiale sau obiecte.

Pieptenii (Pl. V/ b) formează a doua grupă de unelte și instrumente din os. Au de obicei două șiruri de dinți, cu excepția unui exemplar de la Poian – „Culmea pietroasă”, care avea un singur șir. Primul tip de piepteni se datează între sfârșitul sec. VI și a doua jumătate a sec. VII, prezența lor fiind legată de cea a gepizilor. Pieptenii cu un singur rând de dinți sunt mai târzii, apărând în spațiul intracarpatic în a doua jumătate a sec. VII, fapt dovedit de prezența la Poian – „Culmea pietroasă” a unui exemplar cu două șiruri în nivelul timpuriu și a unuia cu un singur șir în cel târziu⁵⁵. Acest al doilea tip de pieptene a fost utilizat în întregul sec. VIII.

În așezarea de la Vladimirescu (sec. VIII-IX) apar mânere din corn de cerb. Tot aici s-a descoperit o cutiuță confecționată dintr-o tibie de bovină.

Mai multe ace de cusut din os s-au descoperit în așezarea de la Poian – „Culmea pietroasă”. Obiecte rar întâlnite sunt: un răzuitor din corn de cerb (la Sighișoara – „Dealul Viilor”) și un fragment dintr-un os ascuțit la un capăt și folosit pentru realizarea decorurilor prin incizie pe vase (la Remetea Mare – Gomila lui Pituț).

- unelte și instrumente din lut:

Cel mai des întâlnite obiecte din lut sunt fusaiiolele (Pl. VI), găsite în așezări datate în întreaga perioadă studiată. Cele mai multe au forme bitronconice ce se întâlnesc fără modificări în întreaga perioadă. Aceeași este situația fusaiiolelor de formă cilindrică, mai puține ca număr. Mai rar apar fusaiiole sferice sau discoidale, numai în așezări din sec. VII – încep. sec. VIII, însă numărul lor redus nu permite formularea ipotezei ca ar fi specifice acelei perioade. Fusaiiolele erau lucrate din lut, cu mâna sau la roată, apoi arse, având culori ca: roșcat, cenușiu, cafeniu. Unele erau decorate înainte de ardere, prin incizii, cu cercuri concentrice, raze sau linii în zig-zag.

Din câteva descoperiri (Jabăr – „Cotun”, Remetea Mare – „Gomila lui Pituț”, Sighișoara – „Dealul Viilor”) provin creuzete din lut (Pl. VII/ a) lucrate cu mâna. Se utilizau în procesul metalurgic.

De la Svinîța și Morești provin greutăți pentru războiul de țesut.

De la Remetea Mare – „Gomila lui Pituț” provine un tipar (Pl. V/ c) cu ajutorul căruia se puteau realiza mici lingouri de patru dimensiuni diferite. Datarea propusă este sec. VIII-IX.

Uneori apar în așezări greutăți de plasă de pescuit, de forma cilindrică, sau câte o lingură din lut folosită pentru turnarea metalului topit (Pl. VII/ b).

- unelte și instrumente din lemn:

În câteva așezări s-au descoperit urmele unor găleți din lemn legate cu cercuri din fier sau bronz. Gălețile aveau o formă tronconică sau cilindrică. După sistemul de prindere, se împart în două categorii:

- cu mâner mobil - forma propriu-zisă de găleată;

- cu apucători din lemn în partea superioară; înălțimea acestor recipiente variază în jurul a 20 cm⁵⁶.

- *bunelte și instrumente din piatră:*

Râșnițe manuale rotative sunt obiecte des întâlnite în așezări, fiind prezente de-a lungul întregului interval al secolelor VII-VIII. Cele mai multe se confecționau din tuf vulcanic. Prezența acestui tip de râșniță în Banat, într-o zonă lipsită de roci vulcanice, presupune existența unor relații comerciale probabil cu așezări din apropierea Carpaților Orientali. Totodată, prezența acestor râșnițe atestă indirect practicarea agriculturii de aceste comunități.

O altă categorie de obiecte des întâlnită o formează cea a pietrelor de ascuțit (cute) confecționate de obicei din gresie. La Insula Banului un topor neolitic a fost reutilizat în acest scop.

Mai rare sunt cazurile în care apar în așezări bucăți de cremene, ce foloseau la aprinderea focului.

Din câteva descoperiri se cunosc lustruitoare/șlefuitoare din piatră de râu sau gresie.

Tot gresia a fost folosită pentru realizarea unui tipar⁵⁷ (Pl. VII/ c) pentru turnarea bijuteriilor în așezarea de la Cristuru-Secuiesc – „Valea caldă”. Din tipar s-a păstrat doar o valvă care avea la ambele capete canale în forma de pâlnie pentru turnat metalul. La circa 2 cm de capătul valvei era incizată o linie dreaptă ce traversa valva pe lățime, despărțind-o astfel în două registre. Într-unul din registre se puteau executa, prin turnare, trei pandantive de același tip, având forma unui cerculeț care era unit cu o cruciu-lița, iar în celalalt registru se puteau confecționa două pandantive în formă de clopoțel. Lungimea valvei era de 5 cm, lățimea de 4,4cm, iar grosimea de 1,5 cm. Se încadrează între sfârșitul sec. VII și prima jumătate a sec. VIII.

Rareori apar și fusaiole, de obicei din tuf vulcanic.

- *unelte și instrumente din metal:*

Cuțitele (Pl. VIII) sunt cele mai des întâlnite obiecte din metal. Nu se poate face o distincție cronologică sau tipologică, majoritatea cuțitelor având un aspect unic, muchie dreaptă, curbată spre vârf, cu capătul opus prelungindu-se printr-o limbă care este introdusă în mânerul din lemn sau corn. Lama e îngustă, iar lungimea ei variază între 6,5-13,5 cm. În rare cazuri (Arad – „Micălaca” și Gornea – „Căunița de Sus”) s-au găsit și cuțite cu lama arcuită. La Ghirbom – „Gruicul Fierului” s-a descoperit un brici pentru ras.

Amnarele se găsesc rareori în așezări, fiind o categorie de obiecte caracteristică mormintelor. Sunt confecționate din fier și au corpul bombat, iar brațele sunt ridicate. Se întâlnesc trei tipuri:

- un tip timpuriu, cu brațe scurte, întoarse și cu capetele rotunjite, datându-se din sec. VI-VII;

- un tip des întâlnit, încadrat în sec. VII-VIII, cu brațele mai lungi, întoarse și apropiate de regiunea bombată;

- al treilea tip este târziu, din sec. VIII-IX, brațele fiind lipite de partea bombată.

Topoarele au fost utilizate atât ca unelte, cât și ca arme. Am ales să analizez această categorie ca unelte. Erau confecționate din fier și aveau muchia alungită, iar deseori corpul toporului se lărgea în jurul găurii de înmănușare. Aveau o lungime de 13-18 cm. Nu se pot stabili diferențe cronologice, acest tip fiind răspândit constant de-a lungul întregului interval istoric.

Secerile se realizau din fier și aveau o lamă curbată mai scurtă sau mai lungă. Cronologic sunt răspândite uniform.

Foarte rar apar în așezări ștanțe pentru realizat aplici presate, cum este exemplarul de la Sighișoara – „Dealul viilor”⁵⁸, datată pe la începutul secolului VIII.

O altă categorie o formează cuiele, ce erau realizate din fier și aveau floarea cvadrilobată sau trilobată, cu o lungime de 7-10 cm. În câteva așezări s-au găsit scoabe din fier.

Din câteva așezări din secolele VIII-IX provin exemplare de foarfece (Pl. IX/ a). Aceste foarfece se încadrează într-un tip larg răspândit în acea perioadă, fiind lucrate dintr-o singură bucată de fier, îndoită la mijloc, astfel încât cele două capete, prevăzute cu lame, să se unească. Exemplarul de la Gornea – „Căunița de Sus”, era confecționat, însă, dintr-o singură lamă. Lungimea este cuprinsă între 13-15 cm. Se utilizau la tunsul oilor. Din câteva situri provin dalte, iar la Șimonești – „Panta de stejari”, așezare din sec. VIII, s-a găsit un fier de plug⁵⁹.

De la Bezid, așezare din sec. VII - încep. sec. VIII, provine un sfredel din fier⁶⁰, ce se folosea la perforarea materialului lemnos.

b) Arme (v. Anexa II/b):

Materialul din care erau executate armele este, în toate cazurile, fierul.

Foarte rar apar în așezări vârfuri de lance. Și acest tip de obiecte este caracteristic mormintelor. Pentru că aceste obiecte sunt cvasiinexistente în așezări, vom discuta tipologia vârfurilor de lance în studiul următor, alocat necropolelor și mormintelor izolate.

În cazul vârfurilor de săgeți (Pl. IX/ b), găsim exemplare destul de numeroase în așezări, ca urmare tipologia acestora va fi prezentată în cele ce urmează:

- primul tip cuprinde exemplare cu peduncul, iar corpul propriu-zis al săgeții se prezintă sub forma unei limbi alungite, oval alungite în secțiune. Este un tip mai vechi, rar întâlnit, ce apare până la începutul sec. VIII ;

- al doilea tip cuprinde săgeți cu trei aripioare și peduncul. Este cel mai răspândit, întâlnindu-se de-a lungul întregii perioade;

- al treilea tip este format din exemplare în forma de spin, foarte rar întâlnit. Aparține mai mult sec. VI;

- al patrulea tip este cu trei aripioare și tub de înmănușare întâlnindu-se în sec.VI-VII;

- ultimul tip cuprinde exemplarele cu tub de înmănușare și corpul format dintr-o lamă cu două "cârlige" laterale. Apare pe la sfârșitul sec. VI-încep. sec. VII, menținându-se de-a lungul întregului interval cronologic.

Lungimea exemplarelor cunoscute este cuprinsă între 4-10 cm.

Prezența vârfurilor de săgeți într-o serie de așezări din sec. VIII-IX din nord-vestul României (Lăpușel – „Ciurgău”, Popeni-Cuceu), coroborat cu ceea ce știm despre pătrunderea în aceeași perioadă a unei grupe de slavi vestici prin nord-vestul României (atestați de necropolele tumulare de incinerare de la Sântandrei, Nușfalău, Someșeni⁶¹), ne duce la ipoteza unui conflict între băștinași și noii veniți.

c) Piese de harnașament (v. Anexa II/c):

Zăbalele sunt foarte rar întâlnite așezări și de aceea chestiunile legate de aceste piese vor fi prezentate în studiul următor.

Pinteni apar în câteva așezări. Erau executați din fier. Exemplarul de la Medișorul Mare – „Măzăriști” este argintat. Pintenii prezintă un spin piramidal. După părerea cercetătorului Z. Szekely, pintenii aparțin slavilor apuseni⁶².

d) Piese de vestimentație (v. Anexa II/d):

Vom include în această categorie obiecte având scopuri practice în încheierea sau susținerea veșmintelor ori a echipamentului militar. Totodată, sunt cuprinse și cataramele ce susțineau piesele de harnașament. S-a recurs la această soluție datorită prezentării nediferențiate (în majoritatea cazurilor) în bibliografia de specialitate, a cataramelor vestimentare și a celor pentru harnașament.

Cataramele sunt confecționate din fier, bronz sau argint (rar). Au forme simple, fără placă, circulare, rectangulare, trapezoidale, existând și exemplare cu placă. În așezări apar următoarele forme:

a) cataramele circulare (ovale sau rotunde) au o structură simplă, fiind folosite atât la centurile vestimentare, cât și la prinderea șei. Sunt confecțio-

nate din fier sau bronz. Aparțin unui tip mai vechi, menținându-se de-a lungul întregii perioade într-un număr relativ ridicat;

b) cataramele rectangulare (pătrate sau dreptunghiulare) sunt folosite în aceleași scopuri, materia primă fiind tot bronzul sau fierul. Și acest tip se întâlnește în întregul interval de timp, într-un număr chiar mai ridicat decât precedentul;

c) catarama trapezoidale, având aceeași structură simplă și fiind realizate din aceleași metale. Se găsesc într-un număr redus;

d) cataramele cu placă au forme circulare, trapezoidale, triunghiulare și rectangulare. Acestea prezintă pe corpul propriu-zis al cataramei o plăcuță din fier, bronz sau argint realizată prin turnare sau presare și decorată cu motive zoomorfe, fitomorfe sau geometrice. Se găsesc într-un număr redus, fiind răspândite în întregul interval de timp;

Fibulele (Pl. IX/ c) sunt confecționate din bronz, mai rar din argint. Sunt cunoscute două tipuri:

- primul tip este alcătuit din așa numitele fibule „digitate”, numite și Coșoveni sau Gâmbaș-Coșoveni⁶³. Sunt alcătuite dintr-un cap aureolat de niște butoni, în timp ce corpul se termina de obicei într-un cap humanoid. Uneori mai prezintă și niște brațe laterale, având forma unor capete stilizate de păsări. În mod greșit, uneori au fost atribuite slavilor, ele aparținând de fapt mediului germanic⁶⁴. Este posibil, de asemenea, ca, la origine, să fi apărut în atelierele bizantine⁶⁵. În spațiul analizat acest tip este preponderent, întâlnindu-se în complexe arheologice datate între sfârșitul sec. VI și a două jumătate a sec. VII;

- al doilea tip este cel cu piciorul întors pe dedesubt, înfășurat pe arc. Erau realizate, în general, din bronz turnat. Deși, în sec. VI a funcționat în zona Turnu-Severin un atelier pentru realizarea fibulelor din aceasta categorie⁶⁶, acest tip apare reprezentat în Banat și Transilvania abia în a două jumătate a sec. VII;

e) Obiecte de podoabă (v. Anexa II/e)

După materialul din care s-au realizat, obiectele de podoabă au fost împărțite în două categorii: din metal (aur, argint, bronz, fier); din alte materiale (os, sticlă, piatră, lut).

- obiecte de podoabă din metal:

Cerceii (Pl. IX/ d) sunt obiectele de podoabă cel mai des întâlnite, fiind folosiți atât de femei cât și de o parte a bărbaților. Erau confecționați din aur, argint sau bronz. Pot fi împărțiți în mai multe categorii:

1. cercei stelați realizați prin turnare, cel mai des întâlniți, cu două variante:

- veriga este simplă, de aceasta fiind atașat decorul stelat. Apar încă din a doua jumătate a sec. VI, în mediu gepid⁶⁷, menținându-se de-a lungul sec. VII, dispărând apoi la începutul sec. VIII;

- partea inferioară a verigii este transformată în formă de lunulă decorată. De lunulă era prins pandantivul stelat. D. Gh. Teodor fixează greșit limita cronologică superioară pentru acești cercei, perioada anilor 680-700⁶⁸. Aceștia apar atât în cursul sec. VII, cât și mai târziu (Gornea, de pildă). Această variantă este de fapt o combinație între cerceii din prima variantă și cei din a doua categorie; confecționați prin turnare, cu partea inferioară a verigii în formă de lunulă decorată în tehnica filigranului. Apare probabil înaintea variantei a doua a primei categorii. Această categorie de cercei mai cunoaște o variantă în care lunula are atașate câteva decoruri în formă triunghiulară, ce apare mai târziu în a doua jumătate a sec. VIII (Gornea);

3. cercei cu granulații, având o origine mai veche (sec. VI), dispărând probabil la începutul sec. VIII. Sunt executați din bronz sau aur;

4. cercei cu pandantivul în formă de spirală realizată dintr-o bandă sau sârmă de bronz. Sunt rar întâlniți;

5. cercei cu pandantiv globular realizat din tablă din aur, argint sau bronz. Apar în mediul gepid în sec. VI, menținându-se și în sec. VIII-X (Ghirbom – „Gruiul fierului”). O variantă a acestei categorii este formată din exemplare compuse din două verigi introduse una în cealaltă, una dintre acestea având atârnat un pandantiv globular din tablă presată.

Inelele (Pl. IX/ e) sunt realizate din sârmă de bronz sau argint. Pot fi clasificate în două categorii:

- inele simple deschise, putând fi folosite și ca inele de păr sau chiar cercei⁶⁹;

- inele cu șaton format dintr-un buton central flancat de câte trei granule sau cu plăcuță circulară decorată prin incizie cu decor geometric (Cernat – „Roberttag”) ori plăcuță mică pătrată (Sighișoara – „Dealul Viilor”).

Din câteva așezări provin podoabe de păr. Intră în această categorie ace de păr, agrafe, diademe, inele de păr cu un capăt răsucit în formă de spirală, iar celalalt capăt ascuțit. La Gornea- „Zomonite” s-a găsit, într-un atelier de fierărie, o statueta romană din bronz, datând din sec. III, reprezentându-l pe Eros. Foarte probabil această statueta urma să fie topită în vederea refolosirii materialului metalic.

- *obiecte de podoabă din alte materiale:*

Piese de podoabă executate din alte materiale decât metal se reduc la o singură categorie: măregele. După materialul din care s-au confecționat, avem măregele din:

- lut - din descoperiri ce nu trec de începutul sec. VIII;
- os, foarte rar;
- chihlimbar, rar în așezări;
- piatră - opal, calcedonă, obsidiană - din complexe ce datează de după jumătatea sec. VIII;

- sticlă, cele mai numeroase. Acest tip de mărgel cuprinde multe forme și culori, cele mai numeroase fiind mărgelile mici din pastă galbenă ce datează din sec. VII - prima jumătate a sec. VIII. O alta variantă este formată din mărgelile cilindrice cu decor incrustat în forma de "ochi", iar alta din mărgelile subțiri cu fațete poligonale, ambele variante caracteristice sec. VI-VII. O variantă ce aparține sec. VII-VIII cuprinde mărgelile plate în formă de sâmbure de pepene. Alte câteva exemplare prezintă proeminente de diferite culori aparținând sec. VII - încep. sec. VIII. Se mai cunosc o mulțime de mărgel negre, brune, albe, cu dungii de altă culoare încrustată în forme spiralice, drepte, circulare ce se răspândesc îndeosebi până la jumătatea sec. VIII.

f) Obiecte cu utilitate nedeterminată (v. Anexa II/f):

În câteva situri arheologice s-au descoperit obiecte din fier, care, datorită precarității stadiului de conservare și a informațiilor reduse incluse în articolele de specialitate, nu pot fi atribuite cu certitudine vreunei categorii cunoscute de obiecte. Este posibil totuși ca cele două bare din fier de la Jabâr - „Cotun” și Vladimirescu să fi fost lingouri de fier, în aceste așezări fiind documentată practicarea metalurgiei. În plus, la Remetea Mare - „Gomila lui Pituț” s-a descoperit un tipar pentru turnarea unor lingouri sub formă de bară (v. supra, paragraful *Unelte și instrumente din lut*).

Resturi animaliere

Adăugăm la categoriile de obiecte analizate mai sus și câteva informații despre rezultatele analizelor efectuate asupra oaselor de animale găsite în așezări. Considerăm importante aceste date, atât pentru cunoașterea ponderii animalelor în cadrul economiei casnice, cât și pentru a trage concluzii referitoare la condițiile de habitat din zonele de unde provine materialul faunistic. Lista siturilor arheologice în care s-au făcut astfel de descoperiri, precum și felul descoperirilor se găsește în Anexa III.

De la Bezid - „Doborotvanya” provin oase de cornute (probabil tau-rine) și de cerb carpatin⁷⁰.

La Gornea - „Căunița de Sus” s-a descoperit un bogat material faunistic⁷¹, provenind atât de la animale domestice, cât și sălbatic. Proporția

animale domestice/animale sălbatice este de 76,1% / 23,9%. Prin urmare, aşezarea de la Gornea – „Căunița de Sus” a aparținut unei populații sedentare, crescătoare a animalelor, dar care vâna prin pădurile din apropiere. Exemplarele sacrificate de bovine, având o vârstă mai mică de patru ani, reprezintă 53%, restul de 47% au fost exploatate până la o vârstă înaintată, fiind utilizate pentru reproducere și tracțiune. Pe locul secund se găsesc ovicaprinele, 70% dintre acestea fiind sacrificate, iar restul de 30% erau utilizate pentru lână și lapte. Suinele erau folosite în proporție de 21% pentru reproducere, restul fiind sacrificate. Resturile câinelui și calului dovedesc o importanță economică redusă a acestor specii. Animalele sălbatice erau vânată cu scop alimentar sau pentru obținerea unor materii prime (piei, coarne). La Gornea – „Zomonite”, raportul animale sălbatice/animale domestice este asemănător celui de la „Căunița de Sus”⁷². Dintre bovine, 71,4% erau utilizate la reproducere și în munci de tracțiune, iar 28,6% erau sacrificate de tinere. 50% dintre ovicaprine erau sacrificate pentru hrană, iar restul folosite pentru lână și lapte. Dintre exemplarele de suine găsite, toate au fost folosite pentru reproducere. Datele oferite de materialul faunistic de la Gornea – „Zomonite” întregesc tabloul creat de cele de la „Căunița de Sus”. Astfel, se poate concluziona că, la Gornea, în sec. VIII- IX, exista o comunitate ce practica creșterea animalelor, pescuitul și vânătoarea, utilizând animale și pentru tracțiune (probabil pentru tragerea plugului), în timp ce o altă parte a animalelor era reținută pentru reproducere. În jurul aşezării erau păduri dese, ce adăposteau cerbi, câpriori, mistreți.

La Ieșelnița s-au găsit mai multe oase de ovicaprine și suine, preponderente, precum și oase de pești⁷³. Acest material dovedește o economie asemănătoare aşezării de la Gornea, care era contemporană.

În aşezarea de la Lazuri – „Lubitag”⁷⁴, prezența ridicată a oaselor de ovicaprine, suine și bovine dovedesc o economie mixtă, de creștere a animalelor pentru lână, lapte și carne, dar prezența bovinelor indică și practica-rea agriculturii. Cabalinele sunt slab reprezentate, la fel și animalele sălbatice (mistreț, câprior iepure).

La Morești – „Cetate”⁷⁵, o proporție ridicată dețin oasele de cabaline. Caii aparțineau unui tip gracil, de 1,25 - 1,45 m înălțime. Oasele de bovine atestă o specie cu o conformație de asemenea gracilă. Cele câteva oase de bivoli dovedesc legături cu avarii, sau mai degrabă cu kuturgurii, știut fiind faptul că avarii au fost aceia care au adus bivoli în Europa. Dintre animalele sălbatice, sunt prezente rămășițele unui lup de talie mare, și de cerb carpatin.

De la Parța – „Surcubara”⁷⁶ provin oase de suine, ovicaprine și păsări domestice. Lipsește însă vânatul. Prin urmare, este probabil ca, în jurul grindului pe care se afla aşezarea, să nu fi existat păduri.

Prezența mai multor oase de bovine la Sălașuri – „Panta de cărmidă”⁷⁷ atestă o economie bazată pe creșterea acestor animale.

La Sânnicolau Român⁷⁸, 77% dintre bovine erau utilizate pentru reproducere, tracțiune, lapte și numai 23% erau sacrificate. Suinele erau sacrificate de tinere, în proporție de 43%, iar restul de 57% se foloseau pentru reproducere. Ovicaprinele erau utilizate în întregime pentru lapte, lână și reproducere, iar cabalinele erau folosite la tracțiune, reproducere, posibil acțiuni războinice, dar și pentru sacrificare. Scoicile și păsările erau nesemnificative.

De la Timișoara – „Fratelia”⁷⁹ provin oase de bovine, ovicaprine și suine, cu proporția mai mare a bovinelor.

În așezarea de la Vladimirescu⁸⁰ s-a descoperit un eșantion de oase, pe baza căruia s-a putut dovedi prezența următoarelor specii: bovine, ovicaprine, suine, peste, scoici, cerb și mistreț. Mare parte a oaselor și coarnelor de animale sălbatice erau prelucrate ca mânere, cutiuțe, împungătoare/străpungătoare, ceea ce dovedește un meșteșug local. Prezența oaselor de mistreț și de cerb dă un indiciu cu privire la pădurea din vecinătate.

Din cele descrise mai sus, se poate concluziona că, în perioada analizată, economia comunităților din această vreme era mixtă. Animalele cel mai des utilizate, atât pentru lapte, cât și pentru tracțiune, au fost bovinele. Acestea sunt urmate de ovicaprine și suine. O oarecare pondere o dețineau păsările, iar calul folosit pentru tracțiune, transport, incursiuni războinice sau, mai rar, pentru hrană, avea un rol mai redus în cadrul comunităților sedentare. Caninele au o frecvență neînsemnată. Locuitorii își completeau hrana cu moluște, pește, dar și vânat (cerb, câprior, mistreț, iepure), uneori oasele acestora fiind folosite pentru confecționarea unor unelte, instrumente, podoabe. Pădurile înconjurau așezările pe o mare întindere.

Concluzii

Ținând cont de faptul că cea mai mare parte a așezărilor sunt concentrate tocmai în zonele unde s-au descoperit cele mai multe urme de cultura materială avară (pe Târnave și pe Mureș), este înfirmată teoria mai veche privind retragerea băștinașilor din fața invadatorilor, la munte sau deal, în locuri izolate. De asemenea, ar fi fost nefiresc ca o populație îngrozită de excesele avarilor să continue să locuiască văile marilor râuri, căi facile de acces dinspre Pannonia. Mai degrabă este vorba de relații pașnice, atât cu gepizii cât și cu avarii și slavii, relații întreținute de o populație prea slabă militar și politic pentru a putea opune rezistență cuceririi sau dominației.

Așezările erau relativ reduse ca suprafață și își mutau vatra des. Uneori, după o perioadă, se revenea pe o vatră anterioară. Pentru ceea ce știm până acum, se poate avansa o cifră de 100-200 de locuitori într-o comunitate, calculând un număr mediu de patru persoane la o locuință. Locuințele erau în general adâncite. Formele locuințelor erau de regulă rectangulare, în primul interval de timp întâlnindu-se și locuințe ovale. Suprafața interioară în majoritatea cazurilor este cuprinsă între 7-15 m. Locuințe cu o suprafață locuibilă mare (peste 15 m) găsim numai în Transilvania, mai precis în zona de sud-est. Aceste tipuri de locuințe fiind caracteristice slavilor, impune concluzia că în acea regiune penetrația slavă a fost mai timpurie și mai puternică (la același rezultat s-a ajuns și prin analiza ceramicii)⁸¹. Locuințele mari le întâlnim începând cu a doua jumătate a sec. VII. Tot în aceeași perioadă se pare că apar pe valea Dunării și în sud-estul Transilvaniei primele locuințe construite pe „tălpici”. Ulterior, acest tip de locuințe va deveni preponderent. Privitor la pătrunderea acestuia, nu se pot formula, deocamdată, nici măcar ipoteze, datorită informațiilor lacunare din rapoartele de săpături. Locuințele erau monocelulare, neexistând argumente lipsite de echivoc pentru a dovedi existența mai multor încăperi. În interiorul locuințelor găsim o instalație de foc. În al doilea interval, se observă o micșorare a răspândirii variantei a doua a cuptorului pietrar. De asemenea, începând tot cu secolul VIII, este documentată o creștere spectaculoasă a proporției de cuptoare din a treia categorie⁸², realizate în lut crușat. Un caz asemănător, în cazul vetrelor portative, utilizate, se pare, în procesul metalurgic. Rezultă de aici pătrunderea unei culturi materiale noi⁸³, odată cu secolul VIII. Purtătorii acestei noi culturi se bazează pe meșteșugul prelucrării metalului, fapt dovedit și de urmele unor ateliere de prelucrare a fierului, care cresc de la cumpăna sec. VII-VIII. Alte meșteșuguri, practice în întreaga perioadă, sunt: prelucrarea lânii, olăritul, meșteșuguri casnice. Creșterea animalelor este dovedită de oasele din așezări, precum și de foarfecile de tuns oile. Agricultură era practică pe scară largă, găsindu-se multe râșnițe, dar și un fier de plug. Locuitorii își completeau hrana prin pescuit și vânătoare, dovadă materialul faunistic descris mai sus. În prima perioadă, găsim arme în zona de conflict a slavilor cu gepizii (centrul și sud-estul Transilvaniei), iar în cea de-a doua perioadă mai ales în nord-vestul Transilvaniei, de unde vin la sf. sec VIII – încep. sec. IX grupuri de slavi vestici, pătrundere dovedită de necropolele tumulare de la Nușfalău, Sântandrei, Someșeni⁸⁴.

Astfel, secolele VII-VIII apar ca o perioadă caracterizată prin interferențe culturale între slavi, gepizi, băștinași, influențe avare, conglomerat ce va duce ulterior la dezvoltarea variantei locale a culturii Dridu.

Lista așezărilor

Notă: Fiecare localitate are un număr ce poate fi regăsit pe hartă. S-a mai menționat: sursa de apă (și, deci, de acces) cea mai apropiată, denumirea punctului/punctelor arheologice, datarea materialului, tipul cercetării și bibliografia (unde sunt mai multe trimiteri bibliografice, au fost așezate în ordinea importanței pentru subiectul care ne interesează. Nu s-a folosit termenul de „repertoriu”, pentru că acesta trimite la exhaustivitate, despre care nu se poate vorbi, încă.

1) Alba-Iulia (jud. Alba) - localitate situată pe valea Mureșului:

a) Catedrala catolică - urme de locuire din sec. VIII; cercetări sistematice (M. Rusu, *Castrul roman Apulum și cetatea feudală Alba-Iulia*, în *Alia - Cluj*, XXII, 1979, p.57; R. R. Heitel, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba-Iulia (1968-1977)*, I, în *SCIVA*, XXXVI, 1985, 3, p.223-224; V. Moga, *De la Apulum la Alba-Iulia*, București, 1987, p.74-75);

b) „Catedrala ortodoxă” - urme de locuire din sec. VIII-IX; descoperire întâmplătoare; *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba-Iulia, 1995 (în continuare, *R.A.*), p. 37;

c) „Cetate” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; *Ibidem*, p.39; *Enciclopedia arheologiei și Istoriei vechi a României*, Editura Enciclopedică, București (în continuare *EAIVR*), vol. I, 1994, p.84;

d) „Fortificația « Sf.Francisc de Paula »” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Rusu, *op. cit.*, p.57-58;

e) „Monetărie” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; *Ibidem*, p.57; R. Heitel, *op. cit.*, p.223-224; V. Moga, *op. cit.*, p.74-75;

f) „Partoș” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Rusu, *op. cit.*, p.57-58; *R.A.*, p.44;

g) „Pionierplatz” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Rusu, *op. cit.*, p.57-58;

2) Albești (jud. Mureș) - localitate situată pe Târnava Mare; „Canton” - urme de locuire din sec. VII-IX; cercetări sistematice; Gh. Baltag, *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara – Dealul Viilor*, în *Rev.muz.mon.*, XIII, 1982, 2, p.101; C. Cosma, *Considerații privind așezările rurale și tipurile de locuințe din Transilvania în sec. VIII-X*, în *Eph.Nap.*, VI, 1996, p.265;

3) Angheluș (jud. Covasna) - localitate situată pe valea Oltului; „Dealul Mestecănișului” - urme de locuire de la jumătatea sec. VIII; Z.

Szekely, *Așezări din sec. VI-XI p. Ch. în bazinul Oltului superior*, în *SCIVA*, XLIII, 1992, 3, p.295-297;

4) Arad (jud. Arad) - localitate situată pe valea Mureșului:

a) „Strada Armatei” - urme de locuire din sec. VIII-IX; săpătură de salvare; L. Mărghită, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Timișoara, 1985, p.19;

b) „Piața V. Roaită” - urme de locuire din sec. VII-IX; săpătură de salvare; *Ibidem*, p.19-20;

c) „UTA” - urme de locuire din sec. VII-IX; săpătură de salvare; *Ibidem*, loc.cit.;

d) „Aradul Nou” - urme de locuire din sec. VII-IX; descoperire întâmplătoare; *Ibidem*, loc.cit.;

e) „Micălaca” - urme de locuire din sec. VII-IX; săpătură de salvare; *Ibidem*, loc.cit.;

5) Archiud (jud. Bistrița-Năsăud) - localitate situată pe valea pârâului Dipșa; „Fundătura” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; *EAIVR*, I, p.89; C. Cosma, *op. cit.*, p.265;

6) Asinip (jud. Alba) - localitate situată pe valea Râtului; „Săliște” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; M. Blăjan, *Așezările feudale timpurii din satele Turdaș și Asinip (jud. Alba)*, în *Apulum*, X, 1972, p.727; *R.A.*, p.51;

7) Baciu (jud. Cluj) - localitate situată pe valea Nădașului, afluent a Someșului; „Trup 12” - urme de locuire din sec.VIII(?); periegheză; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj*, în *AMN*, XXXII-XXIII, 1985-1986, p.726;

8) Badon (jud. Sălaj) - localitate aflată pe râul Zalău; „La nove” - urme de locuire din sec. VIII; cercetări sistematice; Al. V. Matei, *Repertoriul de așezări și descoperiri aparținând sec. IV-IX de pe teritoriul jud. Sălaj*, în *AMP*, III, 1979, p.475-477; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

9) Band (jud. Mureș) - localitate situată pe valea Căpușului; „Valea Rece” - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; C. Cosma, loc.cit.;

10) Beba Veche (jud. Timiș) - localitate situată în zona unor pârâuri din apropierea confluenței Mureșului cu Tisa; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995, p.200;

11) Bedeaza (jud. Covasna) - localitate situată pe valea Oltului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII; sondaj; I. Ferenczi și col., *Pătrunderea și așezarea slavilor în Transilvania. Raportul colectivului asupra săpăturilor executate în regiunea Târnava Mare*, în *SCIV*, I, 1950, 1, p.128;

12) Beliu (jud. Arad) - localitate de pe valea Beliiului; în punctul Cetate - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior – jud. Arad*, Timișoara, 1999, (mai departe *R.Ar.*), p.45;

13) Berghin (jud. Alba) - localitate aflată pe valea Bârgăului, în apropiere de confluența Târnavelor cu Mureșul; în vatra satului - urme de locuire din sec. VII-IX; perieghază; *R.A.*, p.55;

14) Betești (jud. Harghita) - localitate de pe valea Târnavei Mari; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VI-VII; perieghază; Z. Szekely, *Săpăturile arheologice de al Porumbenii Mici*, în *MCA*, VI, 1959, p.196;

15) Bezid (jud. Mureș) - localitate situată pe valea Lotului, mic afluent al Târnavei Mici; „Doborotvanya” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; Z. Szekely, *Contribuții la cultura slavă în sec. VII-VIII în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p.48-53; *Idem*, *Săpăturile executate de muzeul din Sfântu-Gheorghe (1959-1966)*, în *MCA*, IX, 1970, p.297; *EAIVR*, I, p.177-178;

16) Biharia (jud. Bihor) - localitate situată pe valea Coșmeului, în apropiere de Crișul Repede:

a) „Baraj” - urme de locuire din sec. VII-IX; cercetări sistematice; S. Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice dacice din epoca romană la Biharia, în Ziridava*, XI, 1979, p.195-207; *Idem*, *Raport asupra săpăturilor arheologice din anul 1978 de la Biharia*, în *MCA*, XIII, 1979, p.297-307;

b) „Lutărie” - urme de locuire din sec. VII-IX; cercetări sistematice; *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Oradea, 1974, (în continuare *R.B.*), p.14;

17) Bod (jud. Brașov) - localitate situată pe valea Ghimbășeului; în apropierea punctului de vărsare al acestuia în Olt - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; Fl. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, vol. I, Brașov, 1995, (în continuare *R.Br.*), p.152;

18) Boiu (jud. Bihor) - localitate situată pe valea Cicerului; „Câmpia Veche” - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; *R.B.*, p.18;

19) Boiu Mare (jud. Maramureș) - localitate aflată pe valea Lăpușului; „La pod” - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; I. Stanciu, *Descoperiri din a II-a jumătate a mileniului I î. Hr. și mileniul I d. Hr. în jud. Maramureș*, în *Eph.Nap.*, II, 1992, p.173;

20) Brașov (jud. Brașov) - localitate situată pe valea Gimbașelului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; A. Sereș, *Materiale feudale timpurii din hotarul comunei Feldioara (jud. Brașov)*, în *AMN*, XII, 1975, p.200;

21) Brateiu (jud. Sibiu) - localitate situată pe valea Târnavei Mari; „Zăvoi”, „Rădaie”, „Nisipuri” - o întinsă așezare ce cuprinde și perioada

sec. VI – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; I. Nestor, E. Zaharia, *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959-1972)*, în *MCA*, X, 1973, p.194; *EAIVR*, I, p.202;

22) Broșteni (jud. Caraș-Severin) - localitate aflată în lunca Oraviței:

a) „Coasta” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; D. Țicu, *Cercetări arheologice în Depresiunea Oravița, în Banatica*, IX, 1987, p.344;

b) „La fântână” - urme de locuire din sec. VIII-IX, periegheză; E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *Vestigii arheologice din bazinul Carașului*, în *AMN*, XVI, 1979, p.454;

23) Caransebeș (jud. Caraș-Severin) - localitate aflată pe valea Timișului; din locul „Balta Sărată” au fost recoltate materiale arheologice din patru puncte:

a) „Carbonifera Veche” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; A. Bejan, P. Rogozea, *Dovezi arheologice mai vechi și mai recente prefeudale și feudal-timpurii din Banat*, în *St.Com.C.*, IV, 1982, p.220; A. Bejan, *Contribuții arheologice la istoria Banatului în sec. VII-IX e.n.*, în *SCIVA*, XXXIV, 1983, 4, p.357-358;

b) „Câmpul lui Corneanu” - urme de locuire din sec. VI-VII; *Ibidem*, *loc.cit.*;

c) „Câmpul lui Poșta” - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; *Ibidem*, *loc.cit.*;

d) „Zlăgnița” - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; *Ibidem*, *loc.cit.*;

24) Carașova (jud. Caraș-Severin) - localitate situată pe valea Carașovei; „Peștera liliecilor” - urme de locuire din sec. VIII (?). periegheză; S. Cădariu, R. Petrovsky, *Cercetări arheologice în Valea Carașovei*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p.153;

25) Cața (jud. Brașov) - localitate aflată pe Homorodul Mare, afluent al Oltului; „SMA – fermă” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; *R.Br.*, p.154;

26) Călinești (jud. Maramureș) - localitate aflată pe valea Coșeului, afluent al Izei; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII; periegheză; V. Hossu, *Succesiuni și interferențe de civilizație în zona districtului Cetății de Piatră (=Chioar)*, în *AMP*, XIV-XV, 1991, p.252;

27) Cefa (jud. Bihor) - localitate situată pe valea pârauului Corhana; „La pădure” - urme de locuire din sec. VIII-IX; săpături sistematice; I. Crișan, *Săpăturile arheologice din anul 1993 de pe șantierul arheologic Cefa – „La pădure”, jud. Bihor*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p.25;

28) Cenad (jud. Timiș) - localitate aflată în apropierea Mureșului; „Biserica catolică” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetare sistematică; P. Iambor, S. Matei, A. Bejan, *Cercetări arheologice în așezarea feudal-timpurie de al Cenad (1974-1975)*, în *Ziridava*, XIV, 1982, p.90;

29) Cerna (jud. Timiș) - într-un punct neprecizat; urme de locuire din sec. VII- IX; perieghază; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

30) Cernat (jud. Covasna) - localitate aflată pe valea Cernatului, afluent al Râului Negru:

a) „Roberttag” - urme de locuire din sec. VII; cercetări sistematice; Z. Szekeley, *Așezări din sec. VI-XI...*, p.279-294;

b) vatra satului - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; *Ibidem, loc.cit.*;

31) Chinteni (jud. Cluj) - localitate situată pe valea unui mic afluent al Someșului; „Tulgeș” - urme de locuire din sec. VIII (?). perieghază; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *Prospecțiuni...*, p.727;

32) Cicău (jud. Alba) - localitate situată pe valea Mureșului; în punctul „Săliște” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; I. Winkler, M. Takacs, Gh. Păiuș, *Așezarea prefeudală de la Cicău, jud. Alba*, în AMN, XV, 1978, p.263-268;

33) Ciclova Română (jud. Caraș-Severin) - localitate situată pe Valea Vraniul Mare; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; D. Țicu, *Cercetări arheologice...*, p.341;

34) Ciocmani (jud. Sălaj) - localitate aflată pe Valea Someșului; „Valea Prisăcii” - urme de locuire din sec. VII - începutul sec. VIII; perieghază; I. Bajusz, D. Tamba, *Contribuții la topografia arheologică a Văii Someșului. Sectorul Căpâlna – Jibou*, în AMP, XII, 1988, p.94;

35) Ciortea (jud. Caraș-Severin) - localitate situată la confluența Ciclovei cu Carașul; „Izlaz” - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; E. Iaroslavchi, Gh. Lazarovici, *Vestigii arheologice...*, p.454;

36) Cipău (jud. Mureș) - localitate aflată pe Valea Mureșului; „Pe șes” - urme de locuire din sec.VII; sondaj; K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, în SCIV, VI, 1955, 3-4, p.661-662; *Idem, Șantierul arheologic de la Morești*, în MCA, IV, 1957, p.185;

37) Cladova (jud. Arad) - localitate situată la confluența Cladovei cu Mureșul; „Dealul Carierei” - urme slabe de locuire din sec. VII - încep. sec. VIII; cercetări sistematice; V. Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova, comuna Păuliș, jud. Arad*, în Ziridava, X, 1978, p.140, 143; *Idem, Săpăturile arheologice de la Cladova (jud. Arad) din anul 1979*, în Ziridava, XII, 1980, p.119; Complexul Muzeal Arad, *Șantierul Cladova*, Arad, 1998, p.11;

38) Cluj (jud. Cluj) – localitate situată pe Valea Someșului Mic:

a) „Mănăstur - Valea Popii” - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; I. Ferenczi, *Régészet – Helyrajzi kutatások Kolazsvárott és környékén (I)* (Cercetări arheologice în orașul Cluj și împrejurimi), în SUBBH, VII, 1962, 2, p.57;

b) „Stăvilar” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; săpătură de salvare; Z. Kalmar-Maxim, *Săpăturile arheologice de salvare de la Cluj – Stăvilar*, în *AMN*, XXXIV-XXXV, 1987-1988, p.1022; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *Prospecțiuni...*, p.724;

39) Cojocna (jud. Cluj) - localitate aflată pe Valea Gadalinului, afluent al Someșului; „Ghiubărc” - urme de locuire din sec. VI-VII; periegheză; I. Ferenczi, *Regeszet...*, p.58;

40) Comana de Jos (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea Oltului; „Gruiul Văcarului” - urmele unei așezări întinse din sec. VIII-IX; *R.Br.*, , p.155;

41) Coșeni (jud. Covasna) - localitate situată pe Valea Oltului - „Cariera de nisip” - urme de locuire din sec.VIII; sondaj; Z. Szekely, *Așezări din sec VI-XI...*, p.300;

42) Crăciunești (jud. Hunedoara) - localitate situată pe un mic afluent al Mureșului; „Peștera Șura de Mijloc” - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; S. Dumitrașcu, *Note privind descoperirile arheologice din Munții Apuseni*, în *Crisia*, X, 1980, p.48;

43) Crăciunești (jud. Maramureș) - localitate situată pe Valea Tisei; „Mohelca” - urme de locuire din sec. VIII; sondaj; I. Stanciu, *Descoperiri...*, p.174;

44) Cristian (jud. Brașov) - localitate aflată pe Valea Ghimbășelului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; A. Sereș, *op. cit.*, p.200;

45) Cristuru Secuiesc (jud. Harghita) - localitate aflată pe Valea Târnavei Mari:

a) „Valea Caldă” - urme de locuire din sec. VII; cercetări sistematice; Z. Szekely, *Așezări din sec VII-VIII în bazinul superior al Târnavei Mari*, în *SCIVA*, XXXIX, 1988, 2, p.178-183;

b) „Poala Bradului” - urme de locuire din sec. VII; cercetări sistematice; *Ibidem*, *loc.cit.*;

46) Cuceu (jud. Sălaj) - localitate situată pe Valea Someșului; „Valea Bochii” - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; Al. V. Matei, *Reperatoriul...*, p.483-484;

47) Culciu Mare (jud. Satu-Mare) - localitate situată pe Valea Someșului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII; I. Stanciu, *Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (cercetările arheologice din anii 1992-1993)*, în *Eph.Nap.*, IV, 1994, p.314;

48) Daia (jud. Mureș) - localitate situată pe Valea Saeșului, afluent al Târnavei Mari; „Grădina lui Miron” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; T. Soroceanu, Gh. Lazarovici, E. Amlacher, M. Mureșan, *Contribuții la repertoriul arheologic al jud. Mureș*, în *Marisia*, VII, 1977, p.59;

49) Dăbâca (jud. Cluj) - localitate situată pe Valea pârauului Lonea, afluent al Someșului:

a) „Boldaga” - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; *EAIVR*, II, p.29;

b) „Grădina lui Tămaș” - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; *Ibidem*, loc.cit.;

c) Vatra satului - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; *Ibidem*, loc.cit.;

50) Dedrad (jud. Mureș) - localitate ce se află pe Valea Fleșului, afluent al Mureșului; „Vii” - urme de locuire din sec. VII-IX; perieghază; M. Petica, *Colecția „Mihail M. Câmpian”*, în *Marisia*, VII, 1977, p.454;

51) Denta (jud. Timiș) - localitate aflată în apropiere de Bârzava; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; perieghază; A. Bejan, *Banatul....*, p.200;

52) Deta (jud. Timiș) - localitate aflată pe Valea Birdei; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; inf. Al. Szentmiklosi, *Muzeul Banatului*, Timișoara;

53) Divici - Belobreșca (jud. Caraș-Severin) - localități situate pe Valea Dunării; într-un punct neprecizat dintre acestea - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; I. Uzun, Gh. Lazarovici, *Descoperiri arheologice prefeudale și feudale timpurii în zona superioară a Clisurii*, în *Crisia*, IV, 1974, p.48;

54) Dopca (jud. Brașov) - localitate ce se află pe Valea Oltului; “Stâlp nr.71” - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; *R.Br.*, p.159;

55) Dorolțu (jud. Cluj) - localitate situată pe un afluent al Someșului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec.VII; perieghază; S. Dumitrașcu, *Note privind...*, p.48;

56) Dubova (jud. Mehedinți) - localitate aflată pe Valea Dunării:

a) „Cuina Turcului” - urme de locuire din sec. VII; perieghază; L. Mărghitan, *Banatul...*, p.42;

b) „Peștera Maovăț” - urme de locuire din sec. VII; perieghază; *Ibidem*, p.43; D. Popescu, *Săpăturile arheologice din R.S.R. în anul 1966*, în *SCIV*, XVIII, 1967, 3, p.53;

57) Dumbrăvița (jud. Timiș) - localitate ce se află pe valea pârauului Beheia; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VI - încep. sec. VIII; perieghază; Fl. Medeleț, I. Bugilan, *Câteva puncte arheologice din jud. Timiș*, în *Tibiscus*, III, 1974, p.87-88;

58) Eliseni (jud. Harghita) - localitate situată pe Valea Eliseniului:

a) „Cimitirul lui Lod” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetare sistematică; Z. Szekely, *Săpăturile executate de Muzeul din Sfântu-Gheorghe*, în *MCA*, X,1973, p.222;

b) „Poala Văii Fânului” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetare sistematică (*Idem, Așezări din sec VII-VIII...*, p.183-188;

59) Feldioara (jud. Brașov) - localitate situată pe valea Homorodului, afluent al Oltului; „Valea Vierii” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; A. Sereș, *op. cit.*, p.199-200;

60) Felmer (jud. Brașov) - localitate aflată de Valea Felmerului, afluent al Oltului; “Calea ai Strâmbă” - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; *R.Br.*, p.161;

61) Felnac (jud. Arad) - localitate situată pe Valea Mureșului; pe platoul din estul comunei - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; M. Zdroba, M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu (Rapoarte preliminare)*, în *Ziridava*, VI, 1976, p.181-193; *Aradul – permanență în istoria patriei*, Arad,1978, p.79; L. Mărghitan, *Banatul...*, p.58;

62) Filiaș (jud. Harghita) - localitate ce se afla pe Valea Târnavei Mari; „Pământul Pădurii Mari” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; Z. Szekely, *Săpăturile executate de Muzeul din Sfântu-Gheorghe (1959-1966)*, în *MCA*, IX, 1970, p.311;

63) Folea (jud. Timiș) - localitate situată pe un afluent al Timișului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

64) Gătaia (jud. Timiș) - localitate situată pe Valea Bârzavei; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Mare, *O așezare prefeudală de la Lugoj (jud. Timiș) – sec VIII*, în *SIB*, XVI, 1992, p.123;

65) Gilău (jud. Cluj) - localitate aflată pe Valea Someșului; în incinta castrului roman - urme de locuire din sec.VII; cercetări sistematice; M. Rusu, *Cercetări arheologice la Gilău*, în *MCA*, II, 1956, p.700;

66) Girișu de Criș (jud. Bihor) - localitate situată pe Valea Crișului Repede; „Ramon” - urme de locuire din sec. VI – încep. sec. VIII; periegheză; *R.B.*, p.34;

67) Gornea (jud. Caraș-Severin) - localitate ce se află pe Valea Dunării:

a) „Căunița de Sus” - urme ale unei așezări din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; D. Țicu, Gh. Lazarovici, *Gornea*, Timișoara, 1996, p.16-43; I. Uzum, *Bordeie prefeudale descoperite la Gornea (jud. Caraș-Severin)*, în *Crisia*, IV, 1974, p.39-46; *Idem, Mărturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea – Căunița de Sus*, în *Banatica*, X, 1990, p.206-219;

b) „Zomonițe” - urme de locuire din sec. VIII-IX, reprezentând continuarea așezării de la Căunița de Sus; cercetări sistematice; D. Țicu, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 50;

68) Greoni (jud. Caraș-Severin) - localitate situată pe Valea Carașului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec.VIII-IX; periegheză; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

69) Hărman (jud. Brașov) - localitate aflată pe Valea Morii, afluent al Oltului:

a) „Dealul Lempeș” - urme de locuire din sec. VIII-IX; săpături sistematice; Fl. Costea, *Săpăturile arheologice efectuate de Muzeul județean Brașov în anul 1970*, în *Cumidava*, IV, 1970, p.640

b) „Groapa Banului” - urme de locuire din sec. VI-IX; cercetare sistematică; A. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman (jud. Brașov) (1961-1970)*, în *MCA*, X, 1973, p.246-258

70) Iam (jud. Caraș-Severin) - localitate situată pe Valea Vicinicului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec.VIII-IX; periegheză; E. Iaroslavschi, Gh. Lazarovici, *Vestigii arheologice...*, p.460;

71) Iclod (jud. Cluj) - localitate situată pe Valea Someșului:

a) „Grădinile Texas” - urme de locuire din sec. VI-VII; periegheză; A. Bulbuc, *Noi descoperiri arheologice de suprafață în hotarul comunei Iclod (III)*, în *AMN*, XXXIV-XXXV, 1987-1988, p.529;

b) „Pământul Vlădiciei” - urme de locuire din sec. VIII-IX; săpături sistematice; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1985*, în *Apulum*, XXIV, 1987, p.12-38; *EAIVR*, II, p.249;

c) „Tabla Popii” - urme de locuire din sec. VIII(?). periegheză; A. Bulbuc, *Noi descoperiri și cercetări arheologice de suprafață în hotarul comunei Iclod (II)*, în *AMN*, XXXII-XXXIII, 1985-1986, p.412;

72) Iernut (jud.Mureș) - localitate situată pe Valea Mureșului:

a) „Pe șes” - urme de locuire din sec. VI-VII; cercetări sistematice; N. Vlăsa, M. Rusu, D. Protase, K. Horedt, *Săpăturile arheologice de la Iernut*, în *AMN*, III, 1966, p.402-403;

b) „La biserică” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; *Ibidem*, p.403; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

73) Ieșelnița (jud. Mehedinți) - localitate ce se afla pe Valea Dunării; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; L. Mărghită, *Banatul...*, p.72; I. Uzum, *Mărturii arheologice...*, p.219;

74) Ilidia (jud. Caraș-Severin) - localitate aflată pe Valea Vicinicului:

a) „Funii” - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; D. Țicu, *Cercetări arheologice...*, p.330;

b) „Săliște” - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; *Ibidem*, loc.cit.;

c) „Valea Măscășeniului” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; *Ibidem*, loc.cit.;

d) Vatra satului - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; *Ibidem*, loc.cit.;

75) Insula Banului (jud. Mehedinți) - localitate situată pe Dunăre; într-un loc neprecizat - urme de locuire din sec. VII; săpătură de salvare; M. Comșa, *Unele date cu privire la Banatul de sud în sec IV-VII, în In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p.93-94;

76) Jabăr (jud. Timiș) - localitate aflată pe Valea Timișului; „Cotun” - urme de locuire din sec. VII-IX; cercetări sistematice; M. Moroz-Pop, *Așezarea prefeudală de la Jabăr – Cotun, jud. Timiș*, în *MCA*, XVII, 1983, 2, p.349-354; *Idem*, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din jud. Timiș, din paleolitic până în evul mediu*, în *Banatica*, VII, 1983, p.473-474;

77) Jebel (jud. Timiș) - localitate situată pe un mic afluent al Timișului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

78) Jibert (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea Marea, afluent al Oltului; „Pe față” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; *R.Br.*, p.225;

79) Jupa (jud. Caraș-Severin) - localitate ce se afla pe Valea Timișului; în incinta așezării civile de la Tibiscum - urme sporadice de locuire din sec. VI-VII; cercetări sistematice; L. Mărghită, *Banatul...*, p.84;

80) Lazuri (jud. Satu-Mare) - localitate situată în apropiere de Someș; „Lubitag” - urme de locuire din sec. VII; cercetări sistematice; I. Stanciu, *Așezarea slavă timpurie de la Lazuri – „Lubitag”, jud. Satu-Mare (cercetările arheologice din anii 1977, 1993-1995). Contribuții la cunoașterea secolelor VI-VII în zona Tisei superioare*, în *Satu-Mare.St.Com.*, XV-XVI, 1998-1999, p.116-160; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

81) Livada (jud. Satu-Mare) - localitate situată pe valea râului Racta; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; *Ibidem*, *loc.cit.*;

82) Lovrin (jud. Timiș) - într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

83) Lugoș (jud. Timiș) - localitate situată pe valea pârâului Știuca Veche, afluent al Timișului; într-un punct în apropiere de confluența celor două cursuri - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; M. Mare, *O așezare prefeudală...*, p.109-113;

84) Lăpușel (jud. Maramureș) - localitate situată pe Valea Lăpușului:

a) „Ciurgău” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetare sistematică; I. Stanciu, *Așezarea prefeudală...*, p.267-308; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

b) „Mociar” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; I. Stanciu, *Descoperiri...*, p.175;

85) Lăpuștești (jud. Cluj) - localitate aflată pe Valea Someșului Cald; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; I. Ferenczi, I. Ferenczi jr, I. Ferenczi sen., *Așezarea întărită feudal-timpurie de la Lăpuștești (com. Râșca, jud. Cluj)*, în *AMN*, XXXI, 1994, 1, p.316;

86) Mateiaș (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea Mureșului; în punctul Șipot - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; *R.Br.*, p.165;

87) Măgura Codlei (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea Vulcaniței, într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; A. Sereș, *op. cit.*, p.200;

88) Mediaș (jud. Mureș) - localitate situată pe Târnava Mare, într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; Th. Năgler, *Cercetări arheologice în Țara Făgărașului privind feudalismul timpuriu*, în *MSSI*, seria IV, II, 1977, p.9;

89) Medișorul Mare (jud. Harghita) - localitate aflată în zona unor afluenți ai Târnavei Mari; „Măzăriști” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetare sistematică; Z. Szekely, *Așezări din sec. VII-VIII...*, p.169-171;

90) Milcoveni (jud. Caraș-Severin) - localitate situată pe Valea Viciniului; „Prislaua” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; D. Țicu, *Cercetări arheologice...*, p.338;

91) Moldova Nouă (jud. Caraș-Severin) - localitate aflată pe Valea Dunării; „Măcești” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; I. Uzun, Gh. Lazarovici, *Descoperiri arheologice...*, p.48; L. Mărghitan, *Banatul...*, p.92;

92) Moldova Veche (jud. Caraș-Severin) - localitate situată pe Valea Dunării:

a) „Insula Decebal” - urme de locuire din sec. VII; săpături sistematice; D. Tudor și col., *Cercetări arheologice în zona lacului de acumulare al hidrocentralei „Porțile de Fier”*, în *SCIV*, XVI, 1965, 2, p.401; I. Uzun, *Die Rumänen aus der Clisura Dunării zwischen den VI. und XIV. Jahrhundert*, în *Banatica*, V, 1979, p.220; L. Mărghitan, *Banatul...*, p. 77-78;

b) „Moteluri” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; I. Uzun, *Die Rumänen...*, p.220;

93) Morești (jud. Mureș) - localitate ce se găsește pe Valea Mureșului; „Cetate” și „Podei” - urme de locuire din sec. VI-VIII; cercetări sistematice; Șantierul „Așezări slave în regiunile Mureș și Cluj”, în *SCIV*, III, 1952, p.329-338; K. Horedt și col., *Șantierul Morești*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p.277-299; *Idem*, *Șantierul Morești*, în *SCIV*, V, 1954, 1-2, pp. 200-221;

94) Moroda (jud. Arad) - localitate aflată pe Valea Cigherului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

95) Mesteacăn (jud. Maramureș) - localitate aflată în apropiere de Valea Barșăului, afluent al Someșului:

a) „La Parhon” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; G. M. Iuga, *Raport preliminar privind cercetarea arheologică de la Mesteacăn (jud. Maramureș)*, în *MCA*, XIII, 1979, p.313;

b) „Valea Caselor” - urme de locuire din sec. VII-IX; cercetări sistematice; *Ibidem, loc.cit.*; I. Stanciu, *Descoperiri...*, p.176;

96) Noșlac (jud. Alba) - localitate aflată pe Valea Mureșului; în punctele:

a) „La pompa de apă” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; sondaj; M. Macrea, I. H. Crișan, *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944-1964)*, în *AMN*, I, 1964, p.358; *R.A.*, p.131;

b) „Livada” - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; *R.A.*, p.131;

97) Nușfalău (jud. Sălaj) - localitate situată pe Valea Barcăului:

a) La confluența Halmășdului cu Barcău - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; Al. V. Matei, *Repertoriul...*, p.481-482;

b) „Tigoiul lui Benedek” - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; *Ibidem, loc.cit.*;

98) Oața de Jos (jud. Maramureș) - localitate ce se găsește în zona unor mici afluenți ai Someșului; „Vâlceaua Rusului” - urme de locuire din sec. VII - încep. sec. VIII; perieghază; I. Stanciu, *Descoperiri...*, p.176;

99) Ocnita (jud. Bistrița-Năsăud) - localitate situată pe Valea Dipșei; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

100) Odorheiu Secuiesc (jud. Harghita) - localitate ce se găsește pe Valea Târnavei Mari; „Piața Libertății” - urme de locuire din sec. VI-VII; perieghază; G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Cercetări de topografie arheologică (I)*, în *MCA*, X, 1973, p.379;

101) Oravița (jud. Caraș-Severin) - localitate ce se află pe valea unui afluent al Carașului; „Sere” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; perieghază; D. Țicu, *Cercetări...*, p.344;

102) Orșova (jud. Mehedinți) - localitate de pe Valea Dunării; „Dierna” - urme de locuire din sec. VII-IX; cercetări sistematice; L. Mărghitan, *Banatul...*, p.97; C. Cosma, *Ceramica prefeudală și feudală timpurie de la Orșova*, în *Eph.Nap.*, II, 1992, p.231-234;

103) Ostrovul Șimian (jud. Mehedinți) - situat pe Dunăre; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; M. Comșa, *op. cit.*, p.94;

104) Otomani (jud. Bihor) - localitate ce se găsește pe Valea Ierului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VI-VII; cercetări sistematice; K. Horedt, Z. Szekely, Șt. Molnar, *Săpăturile de la Otomani*, în *MCA*, VIII, 1962, p.322;

105) Oțeni (jud. Harghita) - localitate aflată pe Valea Târnavei Mari; „Mihalyfalva” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; sondaj; M. Macrea, I. H. Crișan, *op. cit.*, p.359; G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Așezarea întărită din epoca bronzului de la Dealu (jud. Harghita)*, în *AMN*, XXXII, 1995, 1, p.729;

106) Obreja (jud. Alba) - localitate situată în apropierea confluenței Târnavelor cu Mureșul; „Grădina lui Iacob Cleja” - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; *R.A.*, p.133;

107) Parța (jud. Timiș) - localitate situată pe Valea Timișului:

a) „Surcoba” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Rusu, *Importanța descoperirilor arheologice recente din Transilvania pentru studiul formării poporului român și a limbii române*, în *MSSI*, seria IV, VIII, 1983, p.62; L. Mărghită, *Banatul...*, p.99-100;

b) „Podul Turcului” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; *Ibidem*, *loc.cit.*;

108) Păsăreni (jud. Mureș) - localitate de pe Valea Ghegheșului, afluent al Târnavei Mici; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, II, 1951, 2, p.201;

109) Pescari (jud. Caraș-Severin) - localitate ce se află pe Valea Dunării; „Culă” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegează; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Descoperiri...*, p.49;

110) Peștera cu Puț (jud. Caraș-Severin) - situată pe Valea Carașului - urme de locuire din sec. VIII; sondaj; R. Petrovsky, *Peșteri din Jud. Caraș-Severin. Cercetări arheologice (I)*, în *St.Com.C.*, III, 1979, p.237-238;

111) Peștera Gaura Pârșului (jud. Caraș-Severin) - situată în bazinul superior al Bârzavei - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; R. Petrovsky, O. Popescu, P. Rogoza, *Peșteri din jud. Caraș-Severin – cercetări arheologice (II)*, în *Banatica*, VI, 1981, p.438;

112) Peștere (jud. Bihor) - localitate situată pe Valea Crișului Repede; „Peștera Călățe” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegează; *R.B.*, p.53;

113) Poian (jud. Covasna) - localitate aflată pe Valea Râului Negru, afluent al Oltului:

a) „Culmea Pietroasă” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; Z. Szekely, *Așezări din sec. VI-XI...*, p.247-279;

b) Într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; *Idem*, *Săpăturile executate de Muzeul din Sfântu-Gheorghe*, în *MCA*, X, 1973, p.221;

114) Popeni-Cuceu (jud. Sălaj) - localități situate în apropierea unui afluent al Someșului; într-un punct între cele două localități - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; I. Stanciu, Al. V. Matei, *Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva considerații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, în AMP, XVIII, 1994, p.135-148; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

115) Porumbenii Mici (jud. Harghita) - localitate ce se află pe Valea Târnavei Mari; „Galath” - urme de locuire din sec. VI-VII; cercetări sistematice; G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Regeszeti-Helyrajzi kutatások a Nahy-Kukullo völgyének felső részében 1955-1956-ban* (Cercetări topografico-arheologice în 1955-1956 în bazinul superior al Târnavei Mari), în SUBBH, III, 1958, 2, p.27; Z. Szekely, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în anul 1956*, în MCA, V, 1959, p.235-237; *Idem*, *Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici*, în MCA, VI, 1959, p.525; *Idem*, *Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici*, în MCA, VIII, 1962, p.25-28; K. Horedt, Z. Szekely, Șt. Molnar, *Săpăturile de la Porumbenii Mici*, în MCA, VIII, 1962, p.635;

116) Prislop (jud. Maramureș) - localitate situată pe Valea Lăpușului, într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; V. Hossu, *op. cit.*, p.252; I. Stanciu, *Descoperiri...*, p.178;

117) Remetea Mare (jud. Timiș) - localitate aflată la cca. 8 km de cursul actual al Timișului, „Gomila lui Pituș” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetare sistematică; A. Bejan, *Dovezi atestând practicarea meșteșugurilor în așezarea prefeudală de la Remetea Mare – Gomila lui Pituș (jud. Timiș)*, în SIB, X, 1984, p.5; *Idem*, *Dovezi privind prelucrarea metalelor la Remetea Mare (jud. Timiș) în sec. VIII-X*, în AMN, XXXII, 1995, p.775-783; *Idem*, *Banatul...*, p.70-72;

118) Râpa (jud. Bihor) - localitate ce se găsește pe Valea Crișului Negru:

a) „Câmpul de Sus” - urme de locuire din sec. VIII; cercetări sistematice; R.B., p.57; C. Cosma, *Considerații...*, p. 265;

b) „Dealul Morilor” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; periegheză; R.B., p.57;

119) Rotbav (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea Felmerului; „Căldărușa” - urme de locuire din sec. VIII-IX; sondaj; Fl. Costea, *op. cit.*, p.639;

120) Rupea (jud. Brașov) - localitate ce se află în zona unor afluenți ai Oltului; „Dealul Cohalmel” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; R.Br., p.170;

121) Rus (jud. Sălaj) - localitate ce se găsește pe Valea Someșului; „Șesul lui Maican” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; I. Bajusz, D. Tamba, *op. cit.*, p.92;

122) Rogna (jud. Sălaj) - localitate aflată pe Valea Someșului; „La poduri” - urme de locuire din sec. VIII (?). periegheză; *Ibidem*, p.93;

123) Sacoșu Mare (jud. Timiș) - localitate ce se găsește pe valea pârâului Cinca; „Burău” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; M. Moroz-Pop, *Așezarea feudală timpurie de la Sacoșu Mare (com. Darova, jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, V, 1979, p.149-158;

124) Satchinez (jud. Timiș) - localitate situată în zona unor mici pârâuri; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

125) Satu Nou (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea Vulcăniței, afluent al Oltului; „Wierem” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; *R.Br.*, p.170;

126) Săcășeni (jud. Satu-Mare) - localitate de pe Valea Chechețului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec.VIII-IX; cercetări sistematice; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

127) Sălașuri (jud. Mureș) - localitate ce se află pe valea râului Vețca, afluent al Târnavei Mici; „Panta de cărămidă” - urme de locuire din sec. VII; cercetări sistematice; Z. Szekely, *Contribuții...*, p.54-55; *Idem*, *Săpăturile executate de Muzeul din Sfântu-Gheorghe (1959-1966)*, în *MCA*, IX, 1970, p.298-301; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

128) Sarasău (jud. Maramureș) - localitate aflată pe Valea Tisei; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII; periegheză; V. Hossu, *op. cit.*, p.252;

129) Sâncel (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Târnavei Mici; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; periegheză; *R.A.*, p.174;

130) Sânpetru (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea Durbavului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; A. Sereș, *op. cit.*, p.200;

131) Sighișoara (jud. Mureș) - localitate situată pe Valea Târnavei Mari:

a) „Cartierul Plopilor” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; sondaj; Gh. Baltag, *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara*, în *Marisia*, IX, 1979, p.96-99;

b) „Dealul Viilor” - urme de locuire din sec. VI – încep. sec. VIII; cercetări sistematice; *Ibidem*, p.78; *Idem*, *Locuințe, ateliere și instalații de foc din sec. IV-VIII în așezarea de la Sighișoara – Dealul Viilor*, în *Rev.muz.mon.*, XIII, 1982, 2, p.47-49;

c) „Valea Dracului” - urme de locuire din sec. VI – încep. sec. VIII; periegheză; *Idem*, *Date pentru...*, 100;

d) „Piața Muzeului” - urme de locuire din sec. VI-VII; sondaj; *Ibidem*, p.95;

e) „Biserica din Deal” - urme de locuire din sec. VI-VII; sondaj; *Ibidem*, p.93;

132) Sânandrei (jud. Timiș) - localitate situată în apropiere de Bega Veche; „Ocsabrickel” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; A. Bejan, *Banatul...*, p.80, 82-83;

133) Sângeorgiu de Mureș (jud. Mureș) - localitate situată pe Valea Mureșului; „Vârful Dealului” - urme de locuire din sec. VIII; periegheză; V. Lazăr, I. Opriș, *Descoperiri arheologice la Sângeorgiu de Mureș*, în *Apulum*, XXVI, 1989, p.97;

134) Sânnicolau Mare (jud. Timiș) - localitate ce se găsește pe Valea Arancăi; „Săliște” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetare sistematică; inf. prof. dr. A.Bejan, *Universitatea de Vest*, Timișoara;

135) Sânnicolau Român (jud. Bihor) - localitate situată pe Valea Corhanei; „Bereac” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetare sistematică; S. Haimovici, *Studiul arheozoologic al materialului provenit din așezarea de la Sânnicolau Român (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XIX, 1989, p.170-173; *Idem*, *Studiul arheozoologic al materialului provenit din așezarea de la Sânnicolau Român – săpăturile din 1989*, în *Crisia*, XXII, 1992, p.41-43; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

136) Sântandrei (jud. Bihor) - localitate aflată pe Valea Crișului Repede; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; *R.B.*, p.69;

137) Sântămarie-Orlea (jud. Hunedoara) - localitate ce se află pe Valea Sibișelului, afluent al Streiului; în punctul „Grădina lui E.Cicu” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII, periegheză; *material inedit*;

138) Socol (jud. Caraș-Severin) - localitate aflată pe râul Nera; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

139) Socolari (jud. Caraș-Severin) - localitate situată pe valea unui mic afluent al Nerei; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; D. Țicu, *Cercetări...*, p.335;

140) Stejăreni (jud. Mureș) - localitate aflată pe Valea Bendorfului, afluent al Târnavei Mari; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VI – încep. sec. VIII; periegheză; Gh. Baltag, *Date pentru...*, p.102;

141) Suplacu de Barcău (jud. Bihor) - localitate situată pe Barcău; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; S. Dumitrașcu, *Note privind...*, p.48;

142) Svinița (jud. Mehedinți) - localitate ce se afla pe Valea Dunării; „Livadița” - urme de locuire din sec. VII - începutul sec. VIII; cercetări sistematice; L. Mărghitan, *Banatul...*, p.128-131;

143) Șag (jud. Timiș) - localitate situată pe Valea Timișului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; perieghază; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

144) Șicula (jud. Arad) - localitate de pe Valea Crișului Alb:

a) „Cotul Morii” - urme de locuire din sec. VIII-IX; perieghază; D. Băcuet, *Contribuții la repertoriul arheologic al localității Șicula (jud. Arad)*, în *Ziridava*, XXI, 1998, p.57;

b) „Paisa” - urme de locuire din sec. VII; perieghază; D. Băcuet, L. Bordin, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Șicula (jud. Arad)*, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p.95;

145) Șimleul Silvaniei (jud. Sălaj) - localitate situată pe Valea Crasnei; „La Observator” - urme de locuire din sec. VII - începutul sec. VIII; perieghază; Al. V. Matei, *Repertoriul...*, p.485;

146) Șimonești (jud. Harghita) - localitate ce se găsește pe valea pârâului Bethlen, afluent al Târnavei Mari:

a) „Sub Stejari” - urme de locuire din sec. VIII; cercetări sistematice; Z. Szekely, *Săpăturile executate de Muzeul din Sfântu-Gheorghe*, în *MCA*, X, 1973, p.221; *Idem*, *Așezări din sec. VI-XI...*, p.171-178;

b) „Poiana îngustă” - urme de locuire din sec. VIII; perieghază; *Ibidem*, p.176;

147) Șipet (jud. Timiș) - localitate situată pe Valea Pogănișului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; perieghază; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

148) Șirișoara (jud. Bistrița-Năsăud) - localitate situată pe Valea Șieului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII; cercetări sistematice; C. Cosma, *Considerații...*, p.265;

149) Șopteriu (jud. Bistrița-Năsăud) - localitate situată în zona unor mici afluenți ai Mureșului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII -încep. sec. VIII; cercetări sistematice; *Ibidem*, *loc.cit.*;

150) Șoromiclea (jud. Mureș) - localitate aflată la confluența Șoromiclei cu Târnavă Mare; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VI-VII; perieghază; Gh. Baltag, *Date pentru...*, p.102;

151) Șona (jud. Brașov) - localitate aflată în zona unor mici afluenți ai Oltului; „La Guruieti” - urme de locuire din sec. VII; perieghază; *R.Br.*, p.226;

152) Șura Mare (jud. Sibiu) - localitate ce se află în apropierea unor numeroase pârâuri; „Râșloave” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; I. Glodariu, E. Iaroslavski; Th. Năgler; M. Rill, *Raport asupra cercetărilor arheologice întreprinse în 1978 la Șura Mare, jud. Sibiu*, în *MCA*, XIII, 1979, p.153; M. Rusu, *Importanța descoperirilor...*, p.61;

153) Teremia Mare (jud. Timiș) - localitate situată pe cursul unui mic pârâu; „Viile Huncii” - urme de locuire din sec. VI-IX; periegheză; C. Răileanu, O. Gog, *Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studiu preliminar topoarheologic și numismatic la Teremia Mare*, în *Banatica*, VII, 1983, p.496;

154) Timișoara (jud. Timiș):

a) „Cioreni” - urme de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; L. Mărghitan, *Banatul...*, p.139;

b) „Fratelia” - urme de locuire din sec. VIII-IX; săpătură de salvare; *Ibidem*, p.136-138; A. Bejan, *Banatul...*, p.78-79;

c) „Freidorf” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; săpătură de salvare; A. Bejan, *Banatul...*, p.78;

d) „Mehala” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; Fl. Medeleț, I. Bugilan, *Câteva puncte...*, p.85-87;

155) Turda (jud. Cluj) - localitate de pe Valea Arieșului:

a) „Cheile Turzii”, în apropiere de confluența Hășdatelor cu Arieșul - urme de locuire din sec. VIII; periegheză; Gh. Lazarovici, M. Meșter, L. Dascălu, *Cheile Turzii 1994. Raport de cercetare arheologică și etnoarheologică*, în *AMN*, XXXII, 1995, 1, p.539;

b) Potaissa - urme sporadice de locuire din sec. VIII-IX; cercetări sistematice; M. Bărbulescu, Z. Milea, A. Cătiuaș, A. Hopârtaș, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice în castrul roman de la Turda (1971-1976)*, în *Potaissa*, I, 1978, p.14;

156) Turdaș (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Ratului, afluent al Mureșului; „Valea Clocita” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; M. Blăjan, *Așezările feudale timpurii din satele Turdaș și Asinip (jud. Alba)*, în *Apulum*, X, 1972, p.727;

157) Tureni (jud. Cluj) - localitate situată pe Valea Racilor, afluent al Arieșului:

a) „Poderei” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar-Maxim, *Săpături arheologice de salvare și cercetări etno-arheologice în Munții Petrindului în anul 1986*, în *AMN*, XXXIV-XXXV, 1987-1988, p.953;

b) „Svona” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *Prospecțiuni...*, p.733;

158) Turia (jud. Covasna) - localitate aflată pe valea pârâului cu același nume; „Keratna” - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; săpătură de salvare; Z. Szekely, *Așezări din sec. VI-XI...*, p.300;

159) Țaga (jud. Cluj) - localitate situată pe Valea Fizeșului, afluent al Someșului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII;

cercetări sistematice; Gh. Lazarovici și col., *Șantierul arheologic Țaga – Campania din 1995*, în *AMN*, XXXIII, 1996, 1, p.323;

160) Vărădia (jud. Caraș-Severin) - localitate situată pe Valea Carașului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; A. Bejan, *Banatul...*, p.200;

161) Valea Caldă (jud. Cluj) - localitate situată pe Valea Fizeșului; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VII-IX; periegheză; Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *Prospecțiuni...*, p.730; Z. Kalmar-Maxim, *Cercetări de suprafață și săpături arheologice de salvare în Valea Caldă*, în *AMN*, XXXIV-XXXV, 1987-1988, p.1041;

162) Vălenii Șomcutei (jud. Maramureș) - localitate situată pe Valea Bârsăului, afluent al Someșului;

a) „Tog” - urme de locuire din sec. VIII; periegheză; I. Stanciu, *Descoperiri...*, p.182;

b) „Ograda Budenilor” - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; *Ibidem*, loc.cit.;

163) Vladimirescu (jud. Arad) - localitate ce se găsește pe Valea Mureșului; „Cetate” - urme de locuire din sec. VIII-IX; săpături sistematice; M. Barbu, N. Zdroba, *Șantierul arheologic Arad – Vladimirescu (Campania 1977)*, în *Ziridava*, X, 1978, p.103-107; *Idem*, *Cercetările arheologice de la Arad – Vladimirescu (Campania 1978)*, în *Ziridava*, XI, 1979, p.183-185; M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Arad – Vladimirescu (Campania 1979)*, în *Ziridava*, XII, 1980, p.154-155;

164) Voivodeni (jud. Mureș) - localitate ce se afla pe Valea Mureșului; „La școală” - urme de locuire din sec. VI-VII; sondaj; M. Petica, *Elemente de continuitate pe Valea Mureșului Superior – sondajul arheologic de la Voivodeni (jud. Mureș)*, în *Marisia*, VIII, 1978, p.87;

165) Voivozi (jud. Bihor) - localitate ce se găsește pe Valea Bistrei; „Cilogoș” - urme de locuire din sec. VII-IX; sondaj; *R.B.*, p.86;

166) Vrăniuț (jud. Caraș-Severin) - localitate de pe Valea Ciclovei; într-un punct neprecizat - urme de locuire din sec. VIII-IX; periegheză; D.Țicu, *Cercetări...*, p.343;

167) Zalău (jud. Sălaj) - localitate situată pe Valea Zalăului, la confluența dintre Zalău și pârâul Panic - urme de locuire din sec. VII – încep. sec. VIII; periegheză; Al. V. Matei, *Repertoriul...*, p.487;

La această listă se adaugă locurile unor ipotetice așezări:

168) Cornești (jud. Timiș) - localitate situată în zona unor afluenți ai Begăi Vechi; în literatura antebelică apare menționată aici o așezare avară (*TRE* III (1887), p.49-51;81-82, *apud* A. Bejan, M. Drăgoescu, *Descoperiri arheologice pe teritoriul Banatului între anii 1872-1918*, în *Anuar de litera-*

tură, istorie, etnografie, artă. Academia Română – Filiala Timișoara, V, 1985-1986, p.19; pentru contrazicerea acestei ipoteze vezi Fl. Medeleț, În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești (com Orțișoara, jud. Timiș), în *An.Ban.*, SN, II, 1993, p.119-150;

169) Horia (jud. Arad) - localitate situată pe Valea Mureșului; există trei circumvalațiuni de pământ atribuite prezumtiv avarilor; *R.Ar.*, p.76;

170) Secusigiu (jud. Arad) - localitate situată în apropiere de Valea Mureșului: se găsește o movilă despre care se spune ca ar fi fost ridicată de avari; *Ibidem*, p.115;

171) Timișoara (jud. Timiș) - se spune că pe locul actualei clădiri a Teatrului Național s-ar fi descoperit o dublă incintă circulară de tipul ringului avar (L.A.Maggiorotti, F.Bonffi - *Le fortezze di Temes e di Lipa în Transilvania*, în *Atti dell'Institutur di architettura militare*, III, Roma, Museo di Genio, Castel Angelo, p.6, *apud* Th. Trâpcea, *Contribuții privind Banatul în timpul migrațiilor*, în *SIB*, X, 1984, p.14;

Valurile de pământ ce străbat Banatul și o parte a Crișanei, despre care se susține ca ar fi fost construite de avari; v. Fr. Griselini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, p.223-227.

Materialul arheologic

Categorii de obiecte	Tipuri de obiecte	Așezări între sf. sec. VI – încep. sec. VIII	Așezări între încep. sec. VIII – încep. sec. IX
1	2	3	4
<i>a) Unelte și instrumente din os</i>	Străpungătoare din os	Bezid – „Doborotvanya”, Cernat – „Roberttag”, Cristuru Secuiesc – „Valea Caldă”, Filiaș – „Pământul Pădurii Mari”, Poian – „Culmea pietroasă”, Sălașuri – „Panta de cărămidă”	Biharia – „Baraj”, Gornea „Căunița de Sus”, Popeni – Cuceu, Sighișoara – „Dealul Viilor”, Șimonești – „Panta de stejari”, Vladimirescu
	Piepteni	Poian – „Culmea pietroasă”	
	Mânere		Vladimirescu
	Recipiente		Vladimirescu
	Ace de cusut	Poian – „Culmea pietroasă”	
	Răzuitor		Sighișoara – „Dealul Viilor”
	Incizator		Remetea Mare – „Gomila lui Pituț”
<i>Unelte și instrumente din lut</i>	Fusaiole	Bezid – „Doborotvanya”, Cernat – „Roberttag”, Eniseni – „Poala Văii Fânului”, Filiaș – „Pământul Pădurii Mari”, Hărman – „Groapa Banului”, Insula Banului, Lazuri – „Lubitag”, Poian – „Culmea pietroasă”, Porumbenii Mici – „Galath”, Sacoșu Mare – „Burău”, Sălașuri – „Panta de cărămidă”, Svinița	Biharia – „Baraj”, Cernat – vatra satului, Comana de Jos – „Gruiul Văcarului”, Hărman – „Groapa Banului”, Ieșelnița, Popeni – Cuceu, Șimonești – „Panta de stejari”, Sighișoara – „Dealul Viilor”, Timișoara – „Fratelia”, Vladimirescu
	Creuzete		Jabăr – „Cotun”, Remetea Mare – „Gomila lui Pituț”, Sighișoara – „Dealul Viilor”

1	2	3	4
	Greutăți pentru războiul de țeșut	Morești, Svinița	
	Tipare de lut		Remetea Mare – „Gomila lui Pituț”
	Lingură de lut	Lazuri – „Lubitag”, Poian – „Culmea pietroasă”	
	Greutăți de plasă de pescuit		Lăpușel – „Ciurgău”
<i>Unelte și instrumente din lemn</i>	Găleși	Hărman – „Groapa banului”, Poian – „Culmea pietroasă”	
<i>Unelte și instrumente din piatră</i>	Râșnițe	Cernat – „Roberttag”, Morești, Poian – „Culmea pietroasă”, Porumbenii Mici – „Galath”, Sălașuri – „Panta de cărămidă”	Comana de Jos – „Gruul Văcarului”, Ieșelnița, Lăpușel – „Ciurgău”, Pața – „Surcobara”, Pescari – „Culă”, Popeni – Cuceu, Șimonești – „Panta de stejari”, Timișoara – „Fratelia”
	Cute	Insula Banului, Lazuri – „Lubitag”, Poian – „Culmea pietroasă”, Sacoșu Mare – „Burău”	Comana de Jos – „Gruul Văcarului”, Lăpușel – „Ciurgău”, Mesteacăn – „La Parhon”, Popeni – Cuceu, Remetea Mare – „Gomila lui Pituț”
	Cremene		Lăpușel – „Ciurgău”
	Șlefuitoare/ lustruitoare		Lăpușel – „Ciurgău”, Popeni - Cuceu
	Tipar	Cristuru Secuiesc – „Valca caldă”	
	Fusaiole		Mesteacăn – „La Parhon

1	2	3	4
<i>Unelte și instrumente din metal</i>	Cuțite	Bezid – „Doborotvanya”, Cernat – „Roberttag”, Filiaș – „Pământul Pădurii Mari”, Hărman – „Groapa banului”, Insula Banului, Medișoru Mare – „Măzăriști”, Poian – „Culmea pietroasă”, Porumbenii Mici – „Galath”, Sacoșu Mare – „Burău”, Sălașuri – „Panta de cărămidă”	Arad – „Micălaca”, Cernat – vatra satului, Comana de Jos – „Gruul văcarului”, Eliseni – „Cimitirul lui Lod”, Gornea – Căunița de Sus”, Ieșelnița, Ilidia – „Săliște”, Lăpușel – „Mociar”, Mesteacăn – „La Parhon”, Popeni – Cuceu, Șimonești – „Panta de stejari”
	Amnare	Hărman – „Groapa banului”	
	Topoare	Hărman – „Groapa banului”	Ilidia – „Săliște”
	Seceri	Morești – „Cetate”	Arad – „Micălaca”
	Ștanțe		Sighișoara – „Dealul Viilor”
	Cuie		Popeni - Cuceu
	Scoabe	Insula Banului	
	Foarfece		Gornea – „Căunița de Sus”, Popeni - Cuceu
	Daltă	Medișorul Mare – „Măzăriști”, Poian – „Culmea pietroasă”	
	Fier de plug		Șimonești – „Panta de cărămidă”
	Sfredel	Bezid – „Doborotvanya”	
<i>b) Arme</i>	Vârfuri de lance		Cernat – vatra satului
	Vârfuri de săgeți	Morești – „Cetate”, Poian – „Culmea pietroasă”	Gornea – „Căunița de Sus”, Lăpușel – „Ciurgău”, Popeni – Cuceu

1	2	3	4
<i>c)Piese de harnașament</i>	Zăbale	Medișorul Mare – „Măzăriști”	
	Pinteni	Medișorul Mare – „Măzăriști”	Șura Mare – „Râșloave”
<i>d)Piese de vestimentație</i>	Catarama		Șimonești – „Panta de stejari”, Vladimirescu
	Fibule	Morești – „Cetate”, Poian – „Culmea pietroasă”	
<i>e)Obiecte de podoabă</i>	Cercei	Șicula – „Paia”	Gornea – „Căunița de Sus”
	Inele	Cernat – „Roberttag”	Sighișoara – „Dealul Viilor”
	Inele de păr		Gornea – „Căunița de Sus”
	Mărgelile de piatră		Hărman – „Groapa banului”
	Mărgelile de sticlă		Șura Mare – „Râșloave”, Jabăr – „Cotun”
	Mărgelile de lut	Porumbenii Mici – „Galath”	
<i>f)Obiecte cu utilitate nedeterminată</i>	Bare de fier	Jabăr – „Cotun”	Vladimirescu

Lista stațiunilor arheologice în care s-au găsit oase de animale

La fel ca în cazurile anterioare, sunt menționate: denumirea localității; a punctului arheologic; datarea așezării; materialul descoperit; bibliografie.

- Bezid (jud. Mureș) – „Doborotvanya” - așezare din sec. VII – încep. sec. VIII; oase de cornute (probabil taurine) și de cerb carpatin; Z. Szekely, *Contribuții la cultura slavă în sec. VII-VIII în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p.48-49;

- Gornea (jud. Caraș-Severin):

a) „Căunița de Sus” - așezare din sec. VIII-IX; oase de bovine, ovicaprine, suine, canine, cabaline, păsări, cerbi, căpriori, mistreț, bour; G. El Susi, *Materialul faunistic din așezarea din sec. al VIII-lea e.n. de la Gornea – Căunița de Sus (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin)*, în *SCIVA*, XL, 1989, 4, p.371-376; *Idem*, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î.Chr. – I d. Chr.*, Timișoara, 1996, p.91-93; 167-168).

b) „Zomonite” - continuarea așezării de la „Căunița de Sus”; cochilii de moluște, oase de pește, găină domestică, bovine, ovicaprine, suine, cerbi, căpriori, mistreț; *Ibidem*, p.99-100; 168-169;

- Ieșelnița (jud. Mehedinți) - așezare din sec. VII-IX; oase de ovicaprine, suine, pești; L. Mărghită, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Timișoara, 1985, p.72;

- Lazuri (jud. Satu-Mare) – „Lubitag” - așezare din sec. VII; oase de ovicaprine, suine, bovine, cabaline, mistreț, căprior, iepure; I. Stanciu, *Așezarea slavă timpurie de la Lazuri – „Lubitag”, jud. Satu-Mare (cercetările arheologice din anii 1977, 1993-1995). Contribuții la cunoașterea secolelor VI-VII în zona Tisei superioare*, în *Satu-Mare.St.com*, XV-XVI, 1998-1999, p 158;

- Morești (jud. Mureș) – „Cetate” - așezare din sec. VI-VII; oase de cabaline, bovine, canine, ovine, suine, păsări, cerb, lup, iepure; K. Horedt și col., *Șantierul Morești*, în *SCIV*, V, 1954, 1-2, p.201-204;

- Parța (jud. Timiș) – „Surcobara” - așezare din sec. VIII-IX; oase de suine, ovicaprine și păsări; L. Mărghită, *op. cit.*, p.100;

- Sălașuri (jud. Mureș) – „Panta de cărămidă” - așezare din sec. VII; oase de bovine; Z. Szekely, *Contribuții la cultura slavă...*, p.55;

- Sânnicolau Român (jud. Bihor) – „Bereac” - așezare din sec. VIII-IX; oase de bovine, suine, ovicaprine, cabaline, păsări, moluște; S. Haimovici, *Studiul arheozoologic al materialului provenit din așezarea de la Sânnicolau Român (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XIX, 1989, p.170-173; *Idem*, *Studiul arheozoologic al materialului provenit din așezarea de la Sânnicolau Român - săpăturile din 1989*, în *Crisia*, XXII, 1992, p.41-43;

- Sighișoara (jud. Mureș) – „Dealul Viilor” - nivelul așezării din sec. VII – încep. sec. VIII; oase de cerb; Gh. Baltag, *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara*, în *Marisia*, IX, 1979, p.84;
- Timișoara (jud. Timiș) – „Fratelia” - așezare din sec. VIII-IX; oase de bovine, ovicaprine și suine; L. Mărghită, *op. cit.*, p.138;
- Vladimirescu (jud. Arad) – „Cetate” - așezare din sec. VIII-IX; oase de bovine, ovicaprine, suine, cerb, mistreț, pește, scoici; M. Barbu, N. Zdroba, *Cercetările arheologice de la Arad – Vladimirescu (campania 1978)*, în *Ziridava*, XI, 1979, p.185-186.

NOTE

¹În cazul Banatului, menționăm că ne vom referi doar la cel românesc;

²Această împărțire este justificată de transformările în cultura materială, ce apar la cumpăna sec. VII-VIII, odată cu răspândirea pe scară largă, în spațiul intracarpatic, a elementelor de cultură materială slavă;

³V. Al. Gyuris, *Contribuții la geografia istorică a Banatului în sec. IV-XII*, în *AnB, SN*, IV, 1995, p. 393-408;

⁴D. Țicu, Gh. Lazarovici, *Gornea, Timișoara*, 1998, p. 18;

⁵C. Cosma, *Considerații privind așezările rurale și tipurile de locuințe din Transilvania în sec. VIII-X*, în *Eph. Nap.*, VI, 1996, p. 263;

⁶Fl. Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, vol. I, Brașov, 1995, p. 155-157;

⁷M. Rusu, *Importanța descoperirilor arheologice recente din Transilvania pentru studiul formării poporului român și a limbii române*, în *MSSJ*, seria IV, VIII, 1983, p. 61;

⁸Z. Szekely, *Așezări din sec. VI-XI p. Ch. în bazinul Oltului Superior*, în *SCIVA*, XLIII, 1992, 3, p. 274;

⁹*Idem*, *Așezări din sec. VII-VIII în bazinul superior al Târnavei Mari*, în *SCIVA*, XXXIX, 1988, 2, p. 177;

¹⁰C. Cosma, *op. cit.*, p. 265;

¹¹Gh. Baltag, *Locuințe, ateliere și instalații de foc din sec. IV-VIII în așezarea de la Sighișoara – „Dealul Viilor”*, în *Rev.muz.mon.*, XIII, 1982, 2, p. 49;

¹²D. Țicu, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 18-25;

¹³D. Gh. Teodor, *Considerații privind procesul de formare al poporului român*, în *Arh. Mold.*, IX, 1980, p. 81;

¹⁴C. Cosma, *op. cit.*, p. 264;

¹⁵*Ibidem*, p. 263;

¹⁶*Ibidem*, p. 263-264;

¹⁷*Ibidem*, p. 264; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 81;

¹⁸C. Cosma, *loc.cit.*;

¹⁹M. Comșa, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în secolele VI-IX, în lumina cercetărilor arheologice*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 68;

²⁰v. C. Cosma, *loc.cit.*;

²¹Există unele semne de întrebare cu privire la datele utilizate de C. Cosma (*op. cit.*, p. 267), când afirmă că „spațiul locuibil al complexelor investigate [în Transilvania - n.n.] variază între 8 și 10 m²”;

- ²²v. I. Uzum, *Mărturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea – „Căunița de Sus”*, în *Banatica*, X, 1990, p. 209-210; D. Țeicu, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 29;
- ²³C. Cosma, *op. cit.*, p. 267; v. și D. Țeicu, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 29 și nota 38;
- ²⁴cf. M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, București, 1978, p. 114-115;
- ²⁵Gh. Baltag, *op. cit.*, p. 44-49;
- ²⁶Z. Szekely, *Așezări din sec. VII-VIII...*, p. 171-177;
- ²⁷C. Cosma, *op. cit.*, p. 170;
- ²⁸Z. Szekely, *Așezări din sec. VI-XI...*, p. 255;
- ²⁹v. I. Uzum, *op. cit.*, p. 210;
- ³⁰Z. Szekely, *Așezări din sec. VII-VIII...*, p. 186;
- ³¹cf. C. Cosma, *op. cit.*, p. 273;
- ³²C. Cosma, *op. cit.*, p. 273;
- ³³Unele date sunt inexacte conform datelor de care dispunem, cum ar fi cazul așezărilor de la Sighișoara – „Dealul Viilor” (în dreptul căreia este trecut un număr de 6 locuințe în loc de 40), Cernat (4 locuințe în loc de 9), Șura Mare (8 locuințe în loc de 40) (*Ibidem*, p.265);
- ³⁴*Ibidem*, p. 265-266;
- ³⁵D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în sec. V-XI e.n.*, Iași, 1981, p. 13;46;
- ³⁶M. Petrescu-Dîmbovița, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la așezările de tip Roman – Borșevo și importanța lor pentru arheologia R.P.R.*, în *SCIV*, V, 1954, 3-4, p. 569-572; M. Comșa, *op. cit.*, p. 68-69;
- ³⁷G. B. Fedorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor alheologice din sud-vestul U.R.S.S., referitoare la primul mileniu e.n.*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 384;
- ³⁸J. Kudrnač, *Cercetările arheologice din horodiștea slavă de la Kluciov (Cehoslovacia)*, în *SCIV*, XVIII, 1967, 2, p. 275;
- ³⁹K. Horedt și col., *Șantierul Morești*, în *SCIV*, V, 1954, 1-2, p. 204-215;
- ⁴⁰Gh. Baltag, *Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 98-99 ;
- ⁴¹*Ibidem*, p. 77; 88;
- ⁴²Z. Szekely, *Așezări din sec. VII-VIII...*, p. 182 ;
- ⁴³Idem, *Așezări din sec. VI-XI...*, p. 271 ;
- ⁴⁴M. Moroz-Pop, *Așezarea prefeudală de la Jabăr – Cotun, jud. Timiș*, în *MCA*, XVII, 1983, 2, p. 349;
- ⁴⁵L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, Vol. III, Timișoara, 1985, p. 45-59;
- ⁴⁶A. Bejan, *Banatul în sec. IV-XII*, Timișoara, 1995, p. 71;
- ⁴⁷F. Medeleț, *Depozitul - atelier de unelte din bronz descoperit la Timișoara (cartierul Fratelia)*, în *SIB*, XIII, 1987, p. 17-18, nota 127;
- ⁴⁸A. Bejan, *op.cit.*, p. 72;
- ⁴⁹I. Stanciu, *Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (cercetările arheologice din anii 1992-1993)*, în *Eph. Nap.*, IV, 1994, p. 299; I. Stanciu, Al. V. Matei, *Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni – Cuceu, jud. Sălaj. Câteva considerații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, în *AMP*, XVIII, 1994, p. 137;
- ⁵⁰I. Stanciu, *loc.cit.*;
- ⁵¹M. Mare, *O așezare prefeudală de la Lugoj (jud. Timiș) – sec. VIII*, în *SIB*, XVI, 1992, p. 112;
- ⁵²Gh. Baltag, *Date pentru un studiu...*, p. 80 ;
- ⁵³D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato – dunăreană...*, p. 27;
- ⁵⁴M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 572;

- ⁵⁵Z. Szekely, *Așezări din sec. VI-XI...*, p. 268; 274;
- ⁵⁶cf. A. Bejan, *Necropola de înmormântare din secolele VIII-IX e.n. de la Timișoara – Podul Modoș*, în *AMN*, XX, 1983, p. 494;
- ⁵⁷Z. Szekely, *Așezări din sec. VII-VIII...*, p. 181;
- ⁵⁸Gh. Baltag, *Date pentru...*, p. 84;
- ⁵⁹Z. Szekely, *Așezări din sec. VII-VIII...*, p. 177;
- ⁶⁰Idem, *Contribuții la cultura slavă în sec. VII-VIII în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 48;
- ⁶¹Pentru necropola de la Sântandrei, v. M. Comșa, *Unele considerații privind organizarea socială în regiunile din nord-vestul României în sec. IV-IX*, în *Crisia*, IV, 1974, p. 71; pentru Someșeni, v. M. Macrea, *Necropola slavă de la Someșeni (Cluj)*, în *MCA*, V, 1959, p. 519-524, și *Idem*, *Șantierul arheologic Someșeni – Cluj*, în *MCA*, VI, 1959, p. 515-520; pentru Nușfalău, v. M. Comșa, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în secolele VI-IX, în lumina cercetărilor arheologice*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 71-73;
- ⁶²Z. Szekely, *Așezări din sec. VII-VIII...*, p. 171;
- ⁶³K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XII*, București, 1958, p. 78;
- ⁶⁴S. Gasparri, *I Longobardi*, Firenze, 1990, p. 2; 22;
- ⁶⁵A. Petre, *Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule "digitate" din veacurile VI-VII e.n.*, în *SCIV*, XVII, 1966, 2, p. 273;
- ⁶⁶A. Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta-Turnu-Severin*, în *AMN*, XIII, 1976, p. 257-278 ;
- ⁶⁷cf. *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. II, București, 1996 (în continuare *EAIVR*), p. 176;
- ⁶⁸D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană...*, p. 35;
- ⁶⁹K. Horedt, *Contribuții...*, p. 83;
- ⁷⁰Z. Szekely, *Contribuții la cultura slavă în sec. VII-VIII în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 48-49 ;
- ⁷¹G. El Susi, *Materialul faunistic din așezarea din sec. VIII e.n. de la Gornea – Căunița de Sus (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin)*, în *SCIVA*, XL, 1989, 4, p. 371-373; *Idem*, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î.Chr. – I d.Chr.*, Timișoara, 1996, p. 91-93; 167-168;
- ⁷²*Ibidem*, p. 99-100; 168-169;
- ⁷³L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Timișoara, 1985, p. 72;
- ⁷⁴I. Stanciu, *Așezarea slavă timpurie de la Lazuri – „Lubitag”, jud. Satu-Mare (cercetările arheologice din anii 1977, 1993-1995). Contribuții la cunoașterea secolelor VI-VII în zona Tisei superioare*, în *Satu-Mare.St.com.*, XV-XVI, 1998-1999, p. 158;
- ⁷⁵K. Horedt și col., *Șantierul Morești*, în *SCIV*, V, 1954, 1-2, p. 201-204;
- ⁷⁶L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 100;
- ⁷⁷Z. Szekely, *Contribuții la cultura slavă...*, p. 55 ;
- ⁷⁸S. Haimovici, *Studiul arheozoologic al materialului provenit din așezarea de la Sânnicolau Român (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XIX, 1989, p. 170-173; *Idem*, *Studiul arheozoologic al materialului provenit din așezarea de la Sânnicolau Român – săpăturile din 1989*, în *Crisia*, XXII, 1992, p. 41-43;
- ⁷⁹L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 138;
- ⁸⁰M. Barbu, N. Zdroba, *Cercetările arheologice de la Arad – Vladimirescu (campania 1978)*, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 185-186 ;
- ⁸¹V. rapoartele de săpături de la Bezid – “Doborotvanya” (Z. Szekely, *Contribuții la cultura slavă...*, p. 48-53), Cernat – “Roberttag” (*Idem*, *Așezări din sec. VI-XI...*, p. 279-294), Cristuru

Secuiesc – „Valea Caldă” și „Poala bradului” (*Idem, Așezări din sec. VII-VIII...*, p.178-183), Eliseni – „Poala Văii Fânului” (*Ibidem*, p. 183-188), Medișorul Mare – „Măzăriști” (*Ibidem*, p. 169-171), Poian – „Culmea pietroasă”) *Idem, Așezări din sec. VI-XI...*, p. 247-249), ce dovedesc pătrunderea slavilor de la jumătatea secolului VII;

⁸²v. supra, secțiunea *Locuințe – structură, formă, tehnică de construcție, instalații interioare*;

⁸³v. supra, nota 81;

⁸⁴v. supra, nota 61;

CONSIDERATIONS ON THE HABITATION FROM BANAT AND TRANSILVANIA IN THE 7th-8th CENTURIES A.D.

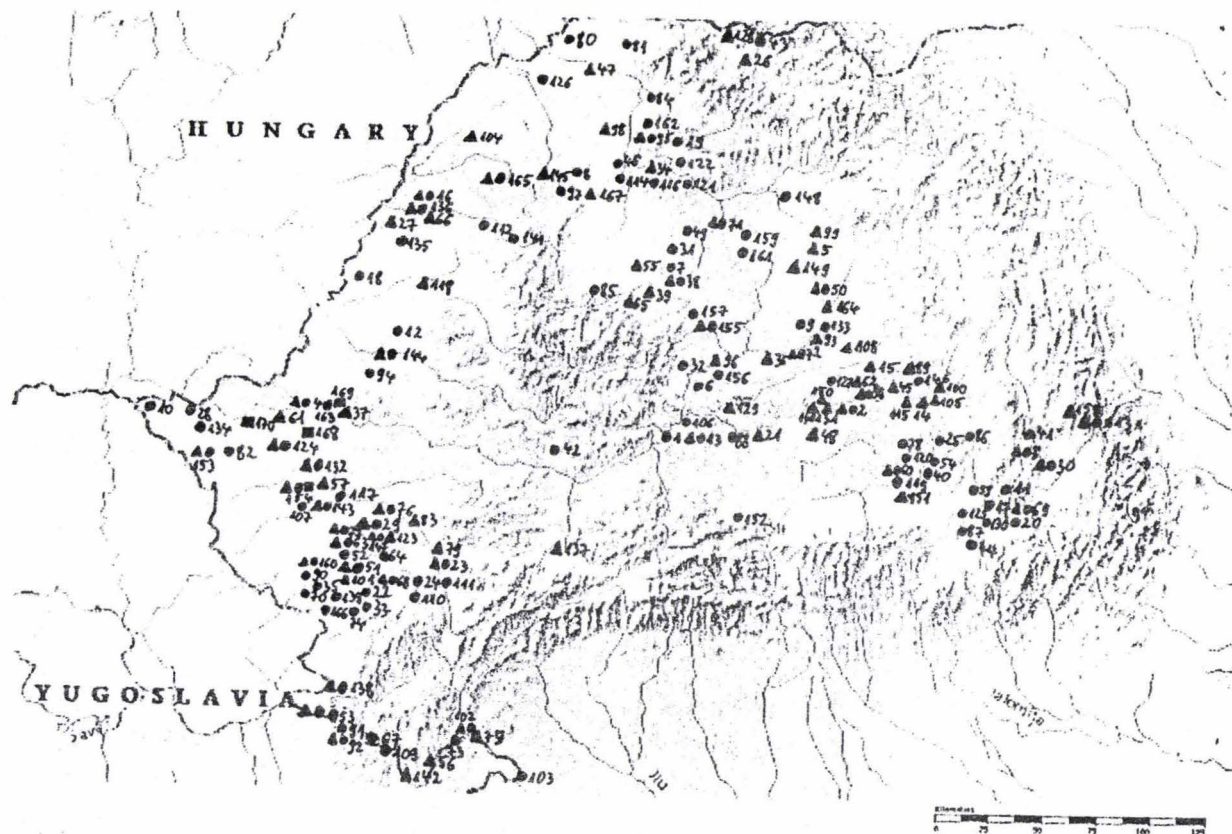
Abstract

This article is a general presentation of the settlements from Banat and Transilvania County. We have here small settlements maybe with 100-200 inhabitants, in a settlement with 25-50 dwellings. Usually, dwellings had a part dept in the ground. The inner surface had 7-15 m² in most cases. Houses with a large area are only in the South-eastern Transylvania, where it seems that the Slaves had settled at the middle of the 7th century. The form of the dwelling was usually rectangular. The houses had a single room. In a corner, usually, we have a fireplace or an oven with different variants. From the beginning of the 8th century a variant of the oven built by rocks decreases its spreading and the oven built in clay become widespread.

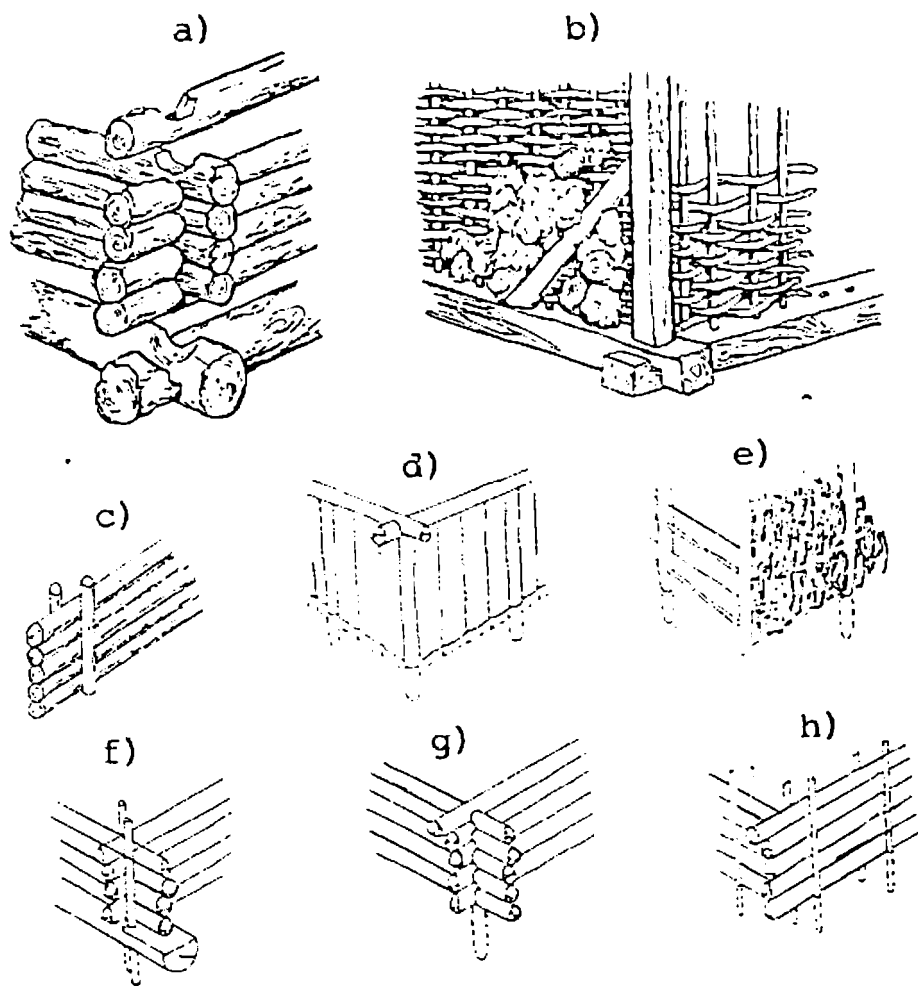
The human communities practiced agriculture, metallurgy, breeding, pottery, hunting and fishing.

LEGENDA;

- ▲ - sfârșitul sec.VI - începutul sec.VIII
- - începutul sec.VIII - începutul sec. IX
- - ipotetice

Pl. I. Harta așezărilor din secolele VII-VIII

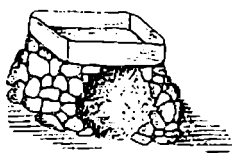
Pl. II. Modul de construcție a pereților locuințelor

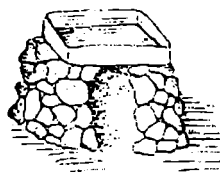
a

b

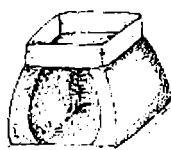
c

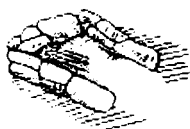
d

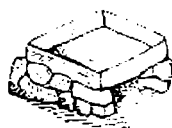
e

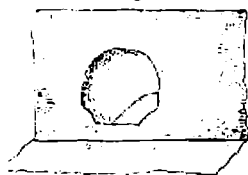
f

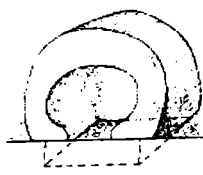
g

h

i

j

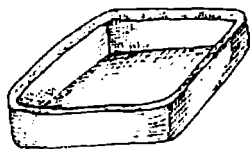
k

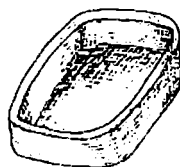
l

m

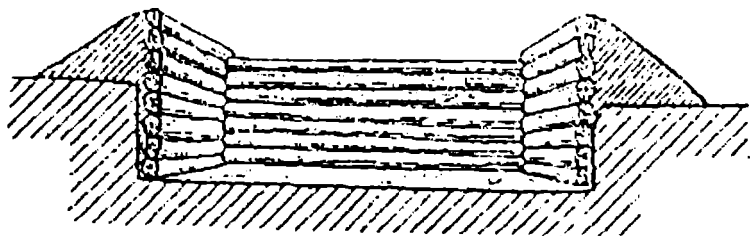
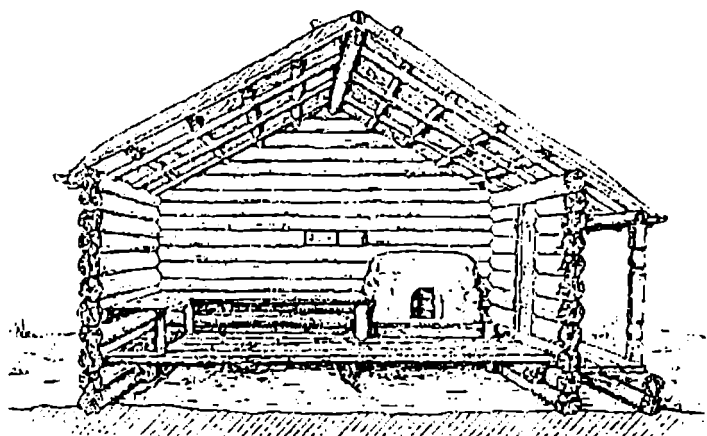
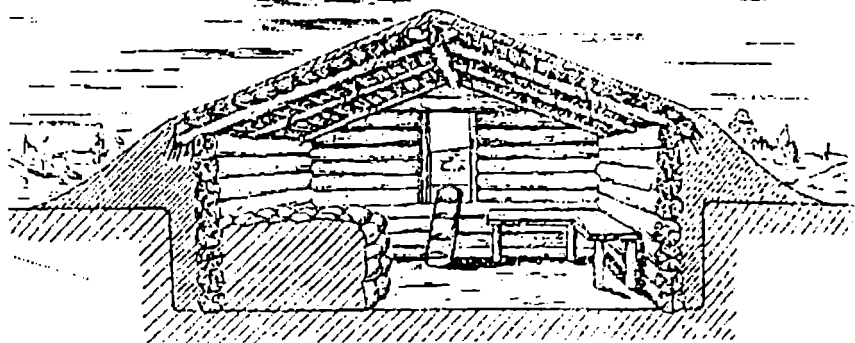

n

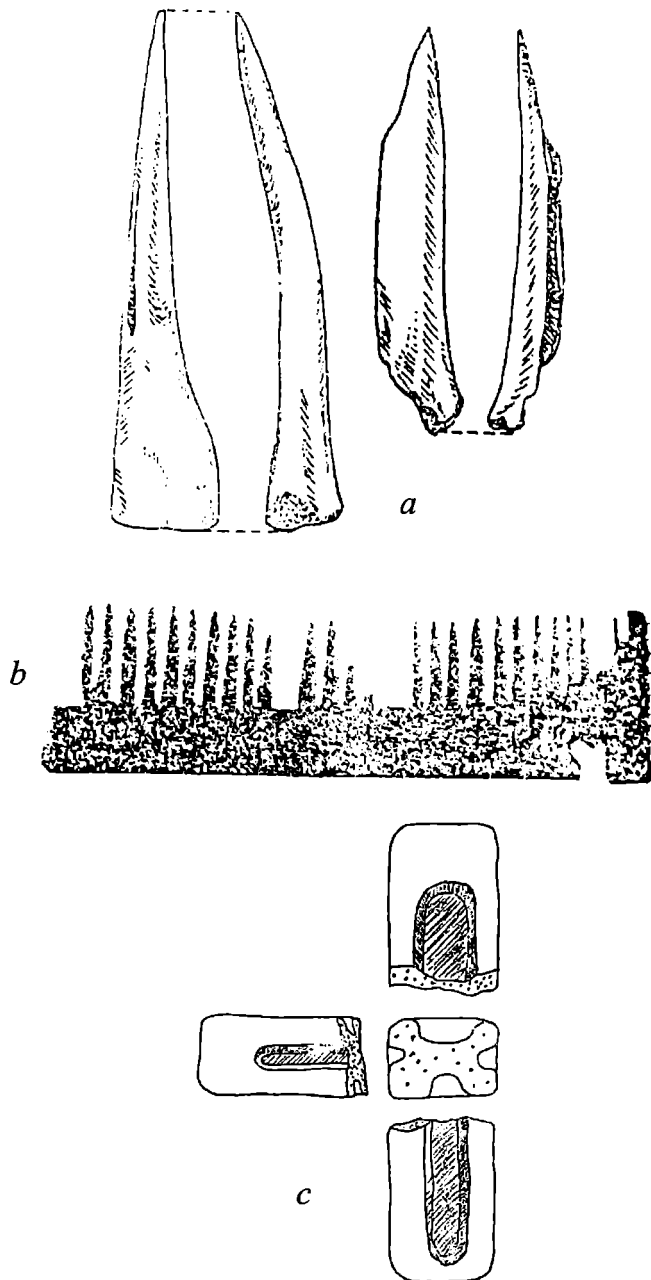

o

Pl. III. Tipuri de instalații de foc

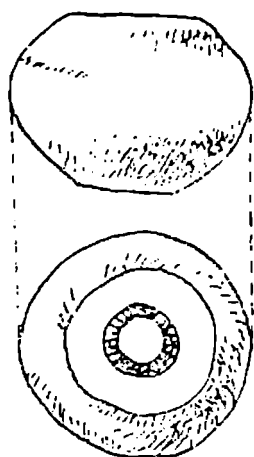

Pl. IV. Reconstituiri de locuințe

Pl. V.

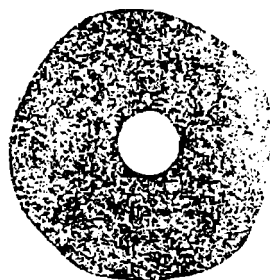
- a) străpungătoare din os (Poian – „Culmea pietroasă”);
 b) pieptene din os (Poian – „Culmea pietroasă”);
 c) tipar din lut (Remetea Mare – „Gomila lui Pituț”);

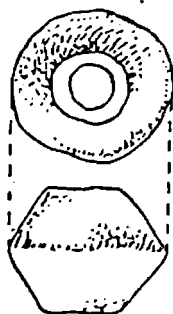
a

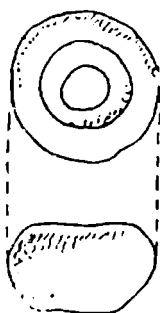
b

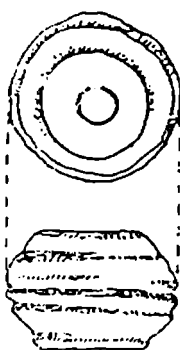
c

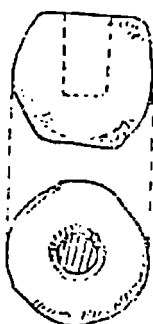
a

b

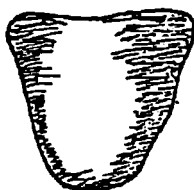
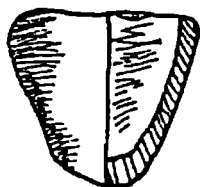
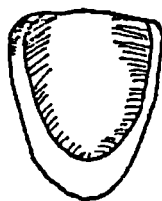

c

d

**Pl. VI. Fusaiole din lut:
a-c: Cernat – „Roberttag”;
d-g: Poian – „Culmea pietroasă”;**

a

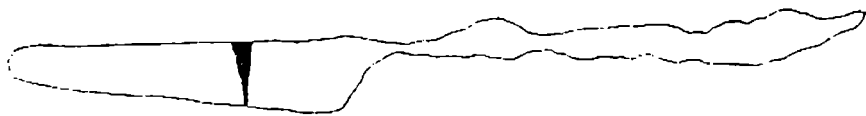
b

c

Pl. VII.

- a) creuzete din lut (Remetea Mare – „Gomila lui Pituș”);**
b) lingură din lut pentru turnarea metalului (Poian – „Culmea pietroasă”);
c) valvă de tipar din gresie (Cristuru Secuiesc – „Valea caldă”);

a

b

c

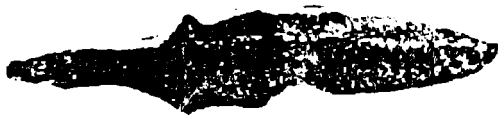
d

Pl. VIII. Cuțite din fier:

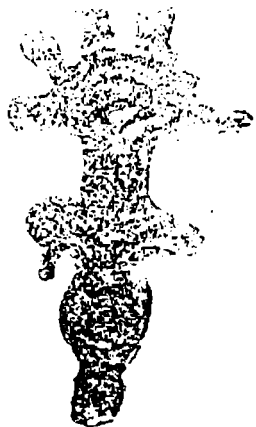
- a) Sacoșu Mare – „Burău”; b) Cernat – vatra satului;
c) Cernat – „Roberttag”; d) Gornea – „Căunița de Sus”;

a

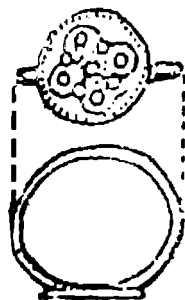
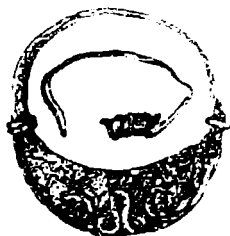
b

c

d

e

Pl. IX.

- a) foarfece din fier (Gornea – „Căunița de Sus”);
 b) vârf de săgeată (Gornea – „Căunița de Sus”); c) fibule (Poian – „Culmea pietroasă”);
 d) cercei (Gornea – „Căunița de Sus”); e) inel (Cernat – „Roberttag”).

STUDIU ANTROPOLOGIC ȘI DE RITUAL FUNERAR ASUPRA UNOR SCHELETE PROVENITE DE LA SÂNANDREI (JUD. TIMIȘ), DATATE ÎN SEC. VII – VIII

Marius Muntean, Carmen Muntean

Prezentarea materialului

În cadrul săpăturilor arheologice efectuate în anii 1992 – 1997, într-o așezare neolitică situată pe locul numit *Oxenbrickel* din comuna Sânnandrei, jud. Timiș, s-au descoperit 5 morminte notate cu M1 – M5. În caietul de șantier, dl. Florin Drașovean le descrie în felul următor:

Gropile primelor 4 morminte erau dreptunghiulare, cu colțurile rotunjite. Acestea erau orientate 70° NE - 250°SV. Mormintele M2 – M4 conțineau doar fragmente ceramice datate în sec. VII – VIII și au fost interpretate ca cenotafe. Groapa M1 avea o lungime de 260 cm, o lățime de 160 cm și o adâncime de 205 cm. Pe fundul gropii s-a găsit un schelet înconjurat de lemn carbonizat care provenea dintr-un sicriu. Scheletul era întins în decubit dorsal, cu membrele superioare întinse pe lângă corp și capul orientat spre SV. Cu unele excepții, oasele s-au găsit în poziție anatomică. Câteva oase (carpiene, metacarpiene și falange), erau situate deasupra regiunii abdominale și pelvine, împrăștiate într-un strat cu o grosime de 50 cm. Osul radius din dreapta era situat lateral de gamba dreaptă, și aproape paralel cu oasele gambei. Extremitatea proximală a radiusului era orientată spre extremitatea distală a gambei. Radiusul stâng era situat într-o poziție omoloagă cu radiusul drept.

În profilul gropii mormântului a fost surprins conturul unei gropi secundare. La extremitatea nord – estică a gropii, la aproximativ 1 m deasupra picioarelor scheletului s-au găsit un craniu și oase care au aparținut unui ovicaprin tânăr.

Groapa M5 avea un contur circular, cu diametrul de 140 cm și o adâncime de 100 cm. În partea nordică a gropii s-a găsit un schelet uman orientat E-V, cu capul spre V și privirea spre S. Scheletul era culcat pe partea dreaptă, în poziție chircită. Brațele erau lipite de corp, antebrățele erau flectate cu 130°, mâna dreaptă era situată sub femurul drept iar cea stângă între femure. Membrele inferioare erau puternic flectate.

M1 a fost datat, pe baza pieselor de centură turnate de factură avară, în secolul VIII (Fl. Drașovean) sau VIII – IX (A. Bejan, 1995).

M2–M5 au fost datate pe baza fragmentelor ceramice în sec. VII–VIII.

Metode de lucru

Datele antropometrice au fost prelevate după metoda lui Martin (R. Martin, K. Sealler, 1957). Pentru stabilirea sexului, a vârstei și a tipului antropologic s-a folosit și morfoscopia. Talia s-a determinat după tabelele lui Breitinger (Kiszely, 1976). Estimarea vârstei s-a făcut după abraziia dentară, interpretată prin tabelul lui Brothwell (Kiszely, 1976), corelată cu gradul de osificare al suturilor craniene. Capacitatea craniană a fost determinată după metoda lui Pearson (Martin, K. Sealler, 1957). Rezultatele au fost comparate cu date din literatură referitoare la cimitire sau morminte din sec. VI – VIII.

Rezultate

Scheletul din M1 este foarte bine conservat (planșa I). A aparținut unui bărbat decedat la vârsta de 50 - 55 de ani.

Craniul este bine conservat, cu suturile parțial obliterate, scurt spre mijlociu și lat. Craniul este hiperbrahican (indice cranian = 87,57). Indicele de lungime – înălțime auriculară indică hipsicrania. Indicele de lățime – înălțime auriculară (măsurat pe po-b) plasează craniul în zona dintre metriocran spre acrocran. Privit din normă verticală, craniul are formă romboidă.

Regiunea frontală este caracterizată printr-o frunte cu o lățime minimă mijlocie la limita inferioară și o lățime maximă mijlocie spre limita superioară. Indicele frontal – sagital clasează frontalul în categoria ortometopă. Relieful supraorbital are o dezvoltare mijlocie. Indicele parieto-frontal denotă stenometopia.

Polul cranian posterior este caracterizat de un occipital puțin curbat, cu reliefurile musculare mediu dezvoltate. Procesele mastoide sunt voluminoase. Indicele parieto-occipital indică un occipital mijlociu. Din normă posterioară, craniul are formă de casă.

Circumferința craniană orizontală este mijlocie iar capacitatea craniană indică aristencefalia.

Înălțimea superioară a feței se încadrează la limita superioară a fețelor mijlocii, iar înălțimea totală a feței (din cauza edentațiilor a fost aproximată), este tot mijlocie. Lățimea feței este foarte lată. Indicele facial total indică euriprosopia iar indicele facial superior indică euriemia. Înălțimea nasului este înaltă. Lățimea nasului este mijlocie. Indicele nazal indică leptorinia. Nasul este proeminent și drept. Apertura piriformă este de tip antropin.

Orbitele sunt scunde și înguste. Indicele orbital indică orbite mezoconhe. Orbitalele au o formă rectangulară.

Pe maxila stângă și pe procesul frontal al acesteia se observă un șanț vertical care corespunde locului de fuziune dintre premaxilă și maxilă. Șanțul este prezent la masculii maimuțelor *Maccacus Rhesus*, dar la om nu a fost descris (M. Muntean, 1994) (Planșa IIIA) Fosele canine sunt pline (caracter mongoloid). Maxila prezintă o edentație subtotală; sunt păstrați caninul și al 2-lea premolar superior din partea stângă, iar alveola deschisă a caninului drept presupune pierderea acestuia post-mortem. Cei doi dinți prezenți sunt puternic abrazați, coroanele lor fiind aproape dispărute.

Mandibula este robustă, prezintă o edentație termino-terminală; lipsesc toți molarii și cel de-al doilea premolar stâng. Pe dinții restanți se observă o abraziune care cuprinde aproape jumătate din coroanele anatomice. Primul premolar are un proces periapical. Gonioanele sunt în ortopozitie. Mentonul are forma de piramidă înaltă.

A fost posibilă măsurarea lungimii următoarelor oase: femurul drept (458 mm), femurul stâng (462 mm), tibiile (398 mm), radiusuri (263 mm).

Conform tabelului lui Breitinger, individul înhumat în M1 avea talia de 173,35 cm.

Diagnoză tipologică. Craniul din M1 este hiperbrahican, are o frunte ortometopă cu relief supraorbital mediu dezvoltat, occipitalul puțin bombat cu o aplatizare în regiunea lambdoidă. Oasele nazale sunt drepte și proeminente. Lățimea nasului este mijlocie. Fosele canine pline reprezintă elemente care impun atribuirea tipului pamirian.

Scheletul din M5 este relativ bine conservat și a aparținut unui bărbat decedat în jurul vârstei de 30 de ani (Planșa II). Craniul este lung și foarte îngust. Indicele cranian îl situează în categoria de hiperdolicocran. Indicii de lungime – înălțime auriculară și lățime – înălțime auriculară indică un craniu hipsicran și acrocran. Din normă verticală are formă de bob de fasole datorită unei craniostenoze care îi înfundă partea dreaptă.

Regiunea frontală este caracterizată printr-o frunte cu o lățime minimă situată la limita dintre frunțile foarte înguste și înguste. Lățimea maximă este situată la limita dintre frunțile foarte înguste și înguste. Indicele frontal sagital indică ortometopia. Relieful supraorbital este slab dezvoltat. Indicele parieto – frontal indică eurimetopia.

Occipitalul este deformat post mortem și reliefurile sale musculare au dezvoltare medie. Procesele mastoidiene au mărime mijlocie și un aspect lamelar. Din normă posterioară, craniul are formă de casă. Circumferința craniană este mijlocie spre mare iar capacitatea craniană se încadrează în grupa craniilor aristencefale.

Înălțimea superioară a feței este mijlocie, iar înălțimea sa totală este joasă. Nasul este proeminent și drept, scund și îngust. Indicele nazal se încadrează în grupul leptorin. Apertura piriformă este de tip antropin.

Orbitele au o formă rectangulară, sunt scunde și foarte înguste. Indicele orbital le plasează în grupa orbitelor hipsiconhe.

Fosele canine au o adâncime medie. Arcadele dentare sunt parabolice. Se observă o parodontopatie, toți dinții arcadei superioare prezintă tartru situat vestibular. Au fost pierduți următorii dinți: 36, 31, 46–48. Primul molar superior din partea stângă avea o carie complicată, iar 35 și 45 sunt resturi radiculare. Mandibula este parțial conservată, gracilă și are mentonul rotunjit.

A fost posibilă măsurarea lungimii următoarelor oase: femurul drept (420 mm), tibia stângă (345 mm).

Conform tabelului lui Breitinger, individul înhumat în M5 avea o talie de 163,06 cm.

Diagnoză tipologică. Craniul din M5 este lung și foarte îngust, hiperdolicocran. Relieful supraorbital este slab dezvoltat, occipitalul proeminent, înălțimea superioară a feței - mijlocie cu înălțimea totală joasă. Toate acestea sunt caracteristice tipului mediteranoid gracil.

Discuții

Pentru înțelegerea ritualurilor de înmormântare, s-au căutat analogii în cimitirele avare din Ungaria (Kiszely, 1976) și în cele din Transilvania și Banat (M. Rusu, 1977).

Este surprinzătoare diferența existentă între aceste cimitire. Dacă pe teritoriul Ungariei se găsesc sute de asemenea cimitire care cuprind între 300 și 1500 de morminte și până în 1976 au fost săpate 40000 de morminte, în Transilvania și Banat au fost cunoscute în 1977 29 de "cimitire" formate din unul până la 17 morminte. Pentru formarea unei imagini mai bune asupra cimitirelor avare din Banat vom reda datele referitoare la cele 12 cimitire menționate de M. Rusu.

Dintre aceste 12 cimitire, 2 sunt greșit localizate. Astfel:

1. *Brădișorul de Jos (Maidan), județul Timiș* (D. Csallány, 1956, p. 154, nr. 572).

Brădişorul de Jos se găseşte în judeţul Caraş Severin, iar la D. Csallany apare Magyar Majdan (= Majdan) în com. Torontal cu trimitere bibliografică la B. Milleker – TRET 1898, caietele 3 – 4, p. 127. Căutând sursa din TRET, am găsit următoarele: cu ocazia inaugurării unui nou cimitir în anul 1895, pe teritoriul fostei mănăstiri din Oroszlamos s-au descoperit două schelete orientate EV şi două pandantive din aur. Săpăturile ulterioare pentru descoperirea a noi schelete au rămas fără nici un rezultat.

Majdanul nu este localitatea Brădişorul de Jos din jud. Caraş Severin, ci localitatea Majdan (fost Magyar Majdan) din apropierea localităţii Banatsko – Arandelovo (fost Oroszlamos) din Jugoslavia. Aceeaşi confuzie s-a făcut şi în descrierea unor descoperiri monetare (rectificare făcută de Fl. Medeleţ, 1994).

2. *Cenad, judeţul Timiş* (D. Csallany, p. 154)

La D. Csallany, la p. 154, nr. 570 – 571, figureaza Magyar Csanad (com. Csongrad).

Localitatea Cenad din judeţul Timiş se găseşte pe malul stâng al Mureşului, iar Csallany se referă la localitatea Magyar Csanad care se găseşte în Ungaria, pe malul drept al Mureşului.

Celelalte 10 cimitire sunt prezentate în felul următor:

1. *Aradul Nou, judeţul Arad* (inf. E. Dörner)

2. *Beba Veche, judeţul Timiş*.

În anul 1960, cu ocazia săpării pământului în vederea confecţionării de cărămizi, pe un loc mai ridicat, s-a găsit un schelet care avea ca inventar săgeţi de fier în 3 muchii şi câteva obiecte de fier foarte ruginite care aveau forma unor nasturi (informaţie P. Iambor).

3. *Deta, judeţul Timiş*.

În 1993, împreună cu Fl. Draşovean am verificat informaţia. Într-o carieră de nisip care a fost exploatată timp de mai multe zeci de ani s-a găsit un singur schelet care a fost orientat EV. Scheletul se păstra în muzeul din Deta şi pare a fi aparţinut unei femei. Alături de schelet au fost găsite oase de cal şi piese de harnaşament (informaţie Dany Bela).

4. *Denta, judeţul Timiş*, D. Csallany, p. 103.

În D. Csallany, la p. 154, nr. 206, figurează localitatea Denta, cu descoperiri păstrate la muzeul din Vrşac, cu trimitere la B. Milleker, TRET, 1909, p. 274. La această sursă se menţionează că în 1907 s-au găsit morminte de înhumăţie din al căror inventar au ajuns la muzeul din Vrşac 6 podoabe din metal alb.

5. *Dudeştii Vechi (Beşenova Veche), judeţul Timiş*. D. Csallany, p. 174.

La pagina 174, nr. 728, D. Csallany face trimitere la Kisléghi Nagy G. Acesta descrie descoperirea a doua morminte de călăreţi, înhumaţi cu capul

spre E, pe un tumul aflat aproape de pusta Bucova (o moșie situată între Sânnicolau - Mare, Dudeștii Vechi și Cenad).

6. *Felnac, județul Arad*, D. Csallány, p. 115 și L. Marghitan, vol.3, p. 43-61.

Descoperirea este descrisă în felul următor: în 1899, în timpul aratului, au fost găsite pe câmp mai multe tipare de bronz. Acestea au fost publicate în 1900, 1901 și 1905. Ulterior acestei date s-a "născut" informația că tiparele au fost găsite în mormântul unui avar. Cercetările sistematice întreprinse la Felnac începând cu 1965 au evidențiat urme de locuire din sec. I până în sec. XII. S-a găsit un singur mormânt, orientat EV, care avea ca inventar un vas de lut de tip borcan lucrat cu mâna, datat în sec. VIII, o cataramă și un cuțitaș, ambele din fier.

7. *Orțișoara, județul Timiș* – TRET, 1898, II, p. 172, B. Milleker.

Este semnalată descoperirea în anul 1870, a unei centuri de factură bizantină cu două monede de aur de la Constans și Constantin Pogonatul.

8. *Sânpetru German, județul Arad*.

În această localitate s-a descoperit un mormânt care avea ca inventar podoabe din tablă de bronz și o monedă emisă de Heraklios (610 – 641). S-au întreprins cercetări pentru descoperirea a noi morminte, dar acestea au ramas fără rezultat (L. Mărghitan, III, p. 125 – 127).

9. *Sânnicolau Mare (pusta Bucova), județul Timiș*. (În Borowszky, descoperirea este situată pe teritoriul Cenadului – n.a.)

Kisleghi a săpat în această zonă 9 movile. Aproape de hotarul estic al Bucovei, o movilă mai mică a fost demolată de către proprietarul terenului. Acesta a distrus mai multe morminte. Au fost recuperate două cranii umane, 2 – 3 cranii de cal, un vas din lut, scărițe, mai multe fragmente verzi și oase de cal calcinate. Săpăturile întreprinse a doua zi au dus la descoperirea unui mormânt de călăreț. Din scheletul uman s-au găsit doar oasele bazinului și ale membrelor inferioare. Picioarele erau orientate spre vest. În continuarea picioarelor, s-a găsit un craniu de cal cu zăbală de fier în gură și patru copite. Lângă glezna stângă a călărețului se aflau 2 scărițe

10. *Vizejdia, județul Timiș*, (Borowszky, p. 321) TRET, 292.

Pe unul dintre cei 10 tumuli săpați de Kislégy s-a găsit un mormânt de călăreț nomad, iar pe altul de mărime mijlocie, la adâncimea de 3 m sub vârf s-a găsit conturul intact al unei lăzi de lemn. În ladă s-au găsit două oase de la antebrățe așezate în paralel și continuate cu mâinile și degetele.

Deși lada nu este datată, am menționat-o deoarece prezintă același tip de decupaj al membrului superior pe care l-am întâlnit și în mormântul 1 de la Sânandrei.

Din 1977 s-au făcut și alte descoperiri. Astfel, la Timișoara, podul Modoș, s-au descoperit 4 morminte datate în sec. VIII (A. Bejan, 1983); un mormânt la Sânnicolau Mare (Fl. Medeleț, 1998 și M. Muntean, 1998); 5 morminte la Sânandrei și 2 morminte la Foeni (inedite).

Din datele de mai sus rezultă că, în majoritatea cazurilor, este vorba de 1-2 morminte, niciodată mai multe de 5 (Sânandrei, incluzând și cele 3 cenotafuri). În nici un caz nu este menționat vreun mormânt de copil. În multe cazuri, în absența determinărilor antropologice, pe baza inventarului, mormintele au fost atribuite bărbaților, iar scheletele determinate antropologic au aparținut unor bărbați (Sânnicolau Mare și Deta – posibil femei).

Spre deosebire de această situație, în cimitirele din Ungaria, majoritatea mormintelor sunt de femei și de copii, iar cele de bărbați sunt rarități (S. Perémi Ágota, 1991).

Considerații asupra oaselor din mormântul nr. 1, care au fost găsite în poziție neanatomică

După cum am arătat în prezentarea materialului, oasele mâinilor și cele două radiusuri au fost desprinse din schelet. Nici unul dintre aceste oase nu prezenta urme de tăietură. Nici humerusurile și ulnele, care erau în poziție anatomică, nu prezentau tăieturi. În această situație, se pune problema momentului dezarticulării acestor oase. Suprafețele articulare aplatizate dintre humerus și radius, precum și cele dintre radius – ulnă și carp permit relativ ușor dezarticularea pe cadavru proaspăt. Pe de altă parte, dezarticularea oaselor carpiene este practic imposibilă fără lezarea lor deoarece sunt solidarizate prin numeroase ligamente scurte și rezistente (Planșa IIIB). Cunoscut fiind faptul că descompunerea părților moi ale unui cadavru depus în pământ se produce în decurs de 7 ani, considerăm că oasele mâinii au fost răsfirate după această perioadă. Ipotețic, se poate admite că dezarticularea radiusurilor și mâinilor s-a efectuat pe cadavru și, cel puțin mâinile, au fost depuse pe sicriu. În timpul deshumării și al ridicării capacului sicriului se puteau pune cele două oase radius în poziția în care au fost găsite (dacă nu cumva au fost depuse înainte de înmormântare), iar oasele mâinii s-au împrăștiat în timpul deshumării și reînhumării.

De altfel, în numeroase morminte din perioada avară, dar și în morminte din alte epoci, s-au găsit răvășiri ale scheletelor. Acestea sunt interpretate destul de diferit. Majoritatea cercetătorilor consideră că aceste morminte au fost jefuite. În ciuda acestei ipoteze, s-a observat că în mormintele "jefuite" se găsește un inventar asemănător cu cel din mormintele nejefuite din același cimitir. În aceste cazuri, s-a presupus căutarea unor obiecte "deficitare" cum ar fi aurul, diverse bijuterii etc (Kiszely, 1976). În anumite cazuri s-a stabilit că au scăpat de jefuitori doar puține morminte care sunt date în ultima perioadă a cimitirului. Așa este cimitirul longobard din Kajdacs, ale cărui morminte sunt bine datate cu monede, unde, din cele 43

de morminte săpate doar 5 erau nejefuite și acestea reprezentau ultimele înmormântări din cimitir (Kiszely, 1976).

În cazul M1 de la Sânandrei, poziția simetrică a celor două oase radius exclude posibilitatea ajungerii lor în această poziție în mod accidental (vehicularea lor prin galerii de animal etc).

Considerăm că, în cazul M1 de la Sânandrei, precum și în multe altele, deranjamentele osoase reprezintă rezultatul unor deshumări rituale care se practică și astăzi în unele regiuni ale țării. Deshumările rituale se fac la 7 ani după înmormântare iar momentul are semnificația trecerii defunctului în lumea morților.

Concluzii

Dintre cele 5 morminte de la Sânandrei, jud. Timiș, datate în sec. VIII, 3 sunt cenotafuri iar în celelalte două sunt înmormântați doi bărbați, după ritualuri diferite.

Întrucât lipsesc morminte de femei și de copii, se poate trage concluzia că cimitirul nu aparține unei așezări, ci mai degrabă unei garnizoane sau unui punct de observație.

Tipul antropologic pamirian, alături de piesele de inventar și ritualul de înmormântare, permit atribuirea individului din M1 etniei avare.

Tipul mediteranoid și înmormântarea în poziție chircită care, deși este foarte rară în sec. VIII, apare și în cimitire avare din Ungaria, iar în Banat s-a întâlnit chiar în sec. XI (Fl. Drașovean, 1996), nu permite o atribuire etnică certă dar, printre vertebre, s-a găsit o cochilie de *Rapana*. Pe litoralul Mării Negre, *Rapana* a apărut pentru prima dată în 1947 și a fost adusă din Marea Chinei de Sud. Probabil că și individul din M5 aparține etniei avare.

BIBLIOGRAFIE

- Bejan A, *Banatul în secolele IV-XII*, Editura de Vest, 1995.
Drașovean Fl, *Caiet de săpături* 1992, 1993.
Drașovean Fl., Țicu D., Muntean M., *Hodoni – locurile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996.
Floru E, Nicolaescu – Plopșor D, *Craniul trepanat de la Histria. Epoca migrațiilor. Studiu antropologic și morfo – funcțional în Studii și cercetări de antropologie*, 1960, vol V, p. 55.
Istoria României, Ed. Academiei R.P.R., 1960, vol. I.
Kiszely István, *Sírok, csontok, emberek*, Gondolat, Budapest, 1976, p. 204-207.
Maximilian C., *Sărata Monteoru – studiu antropologic*, Ed. Academiei R.P.R., 1962.
Medeleț Fl., *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului, Epoca Latene, secolul IV în. D. Ch. 106*, în *AnB, SN, Arheologie – Istorie*, III, 1994, p. 239-308.

- Medeleț Fl., *O descoperire de factură avară la Sânnicolau – Mare (jud. Timiș)*, în *AnB, SN, Arheologie – Istorie*, VI, 1998, p.307-315.
- Milcu Șt., Maximilian C., *Introducere în antropologie*, Ed. Științifică, București, 1967.
- Muntean M., *Implicațiile creștelor neurale proencefalice în morfogeneza unor anomalii dento – maxilo – faciale*. Teză de doctorat, UMF Timișoara, 1994.
- Muntean M., *Determinarea antropologică a unui craniu din perioada prefeudală (sec. VII-VIII) găsit la Sânnicolau – Mare (jud. Timiș)*, în *AnB, SN, Arheologie – Istorie*, VI, Ed. Mirton, 1998, p.317-321.
- Necrasov O., Botezatu D., *Contribuții la studiul antropologic al avarilor*, în *Studii și cercetări de antropologie*, 1965, Nr.1, Tom2, p.13-50.
- Nicolaescu – Plopșor D., *Studiu antropologic asupra osemintelor umane din mormântul de călăreț de la Tîrșor*, în *Studii și cercetări de antropologie*, 1965, p. 51-61.
- Perémi Ágota S., *A Lesencetornaj – piroskereszti Keszthely – Kulturás temető, A népvándorlások fiatal kutatóinak Szentesi találkozásán elhangzott előadások*, Szeged, 1991, p. 155.
- Pippidi D.M., *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.
- Russu IG, Șertulescu I., *Fractură a coloanei dorso – lombare la un schelet din sec. VI*, în *Studii și cercetări de antropologie*, 1965, Nr.2, p. 175-78.
- Winkler I, Takács M., *Necropola avară de la Cicău*, 1977, în *AMN*, XIV, p. 269 – 275.

ANTHROPOLOGICAL AND FUNERAL RITUAL STUDY OF SOME SKELETONS FROM SÂNANDREI (TIMIȘ COUNTY), DATED TO 7th – 8th CENTURIES

Summary

We present 5 graves founded in Sânnandrei (Timiș county); they were noted M1 – M5 and dated to 7th - 8th centuries.

M2 – M4 graves contained only ceramic fragments, without human bones.

M1 contains the well-preserved skeleton of a man buried in a coffin, with a size of 173,35 cm, deceased around 50 – 55 years. He was assigned to the pamirian anthropological type. The radius bones were situated nearby and parallel with the calves, with the proximal extremities oriented distally. The hands bones were found dispersed on the coffin. The other bones were in anatomical position.

In M5 was found the skeleton of a man of Mediterranean type, sized 163,06 cm, deceased around 30 years. The skeleton was in a coiled position.

On the basis of inventory pieces and anthropological types, the skeletons were assigned to the Avars.

In the SW region of Romania, were found Avar graves, never more than 5, and never graves belonging to children. The most part of them are belonging to male adults.

	Nr. crt.		1	2
	Nr. morminte		M 1	M 2
	Sexul		M	M
	Vârsta			
Nr. crt	Nr. Martin			
1	g - op	1	177	188
2	g - i	2	173	174
3	n - i	2a	167	170
4	g - l	3	171	176
5	n - l	3a	169	173
6	eu - eu	8	155	129
7	ba - b	17	-	-
8	n - ba	5	-	-
9	po - b	20	133	128
10	ft - ft	9	97	92
11	co -co	10	126	114
12	au -au	11	137	-
13	ast -ast	12	117	-
14	Circumferința orizontală	23	530	534
15	arc n - o	25	365	392
16	arc n - l	25a	322	347
17	arc n - b	26	132	140
18	arc b - l	27	123	142
19	arc l - o	28	110	110
20	n -b	29	114	117
21	b - l	30	111	126
22	l - o	31	95	91
23	ba - o	7	-	-
24	Lățime foramen magnum	16	-	-
25	zy - zy	45	141	-
26	ba - pr	40	-	-
27	n - pr	48	69	67
28	n - gn	47	118	108

29	fmt – fmt	43	106	-
30	zm – zm	46	98	-
31	ol - sta	62	39	-
32	enm – enm	63	-	33
33	n – ns	55	54	47
34	Lățimea orificiului nazal	54	25	22
35	mf – ek	51	38	34
36	Înălțimea orbitei	52	31	30
37	mf – mf	50	-	24
38	fmo – fmo	43(1)	98	-
39	eu –eu	Ic	87,57	68,61
	g – op			
40	ba – b	Ivl (1)	-	-
	g – op			
41	po – b	Ivl (2)	75,14	68,08
	g - op			
42	ba – b	It 1	-	-
	eu –eu			
43	po – b	It2	85,80	99,22
	eu – eu			
44	ft – ft	Itf	76,98	80,70
	co - co			
45	ft – ft	Itf	62,58	71,31
	eu - eu			
46	ast – ast	Tea	75,48	-
	eu – eu			
47	b – l	Ifpl	97,36	107,69
	n -b			
48	n – b	Icf	86,36	83,57
	arc n –b			
49	b – l	Icp	90,24	88,73
	arc b – l			
50	l – o	Igo	86,36	83,57

51	Lățimea foramen magnum	Ico	-	-
	ba – o			
52	zy – zy	Te,j	90,96	-
	eu - eu			
53	n – pr	Ifs	48,93	-
	zy – zy			
54	n – gn	Ift	83,68	-
	zy – zy			
55	Lățimea orificiu nazal	In	46,29	46,80
	n – ns			
56	Înălțimea orbitei	Io	81,57	88,23
	mf - ek			
57	enm – enm	Ip	-	-
	ol - sta			
58	Capacitatea craniană	38	1691,1	1492,3
59	kdl – kdl	65	-	-
60	go -go	66	-	-
61	Lățimea bimentonieră	67	51	43
62	id - gn	69	34	30
63	Înălțimea la foramenul mentonier	69(1)	33	28
64	Lățimea la foramenul mentonier	69(3)	10	12
65	Înălțimea ramurii	65	70	52
66	Lățimea minimă a ramurii	71(1)	37	27
67	Unghiul mandibular	79	106°	125°
68	Lățimea minimă la foramenul mentonier	Ir	30,30	42,85
	Înălțimea minimă la foramenul mentonier			
69	Lățimea minimă a ramurii	Iram	52,85	51,92
	Înălțimea minimă a ramurii			
70	go – go	Ilm	-	-
	kdl - kdl			

A

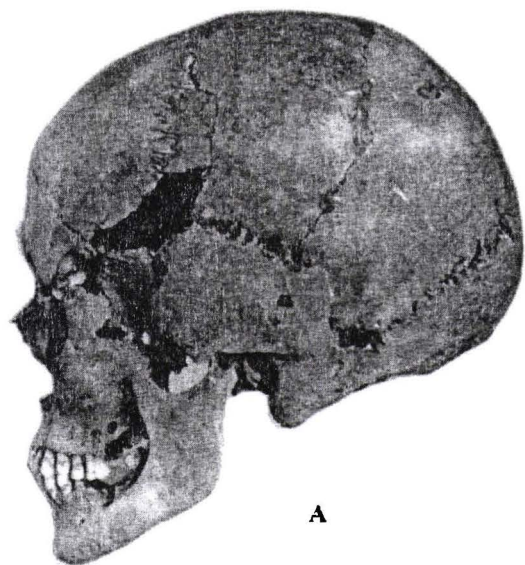
B

C

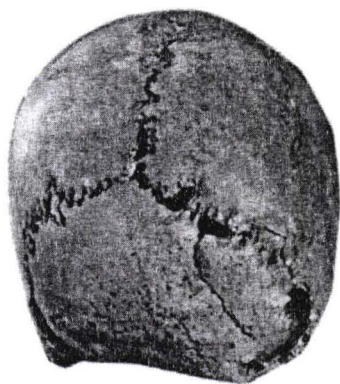
D

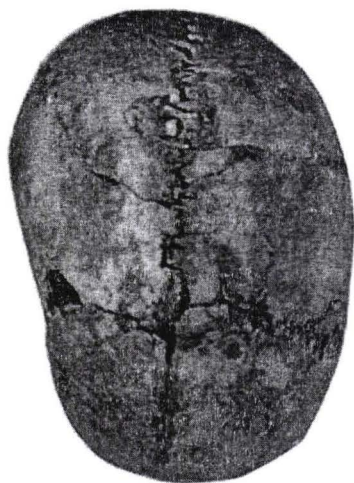
A

B

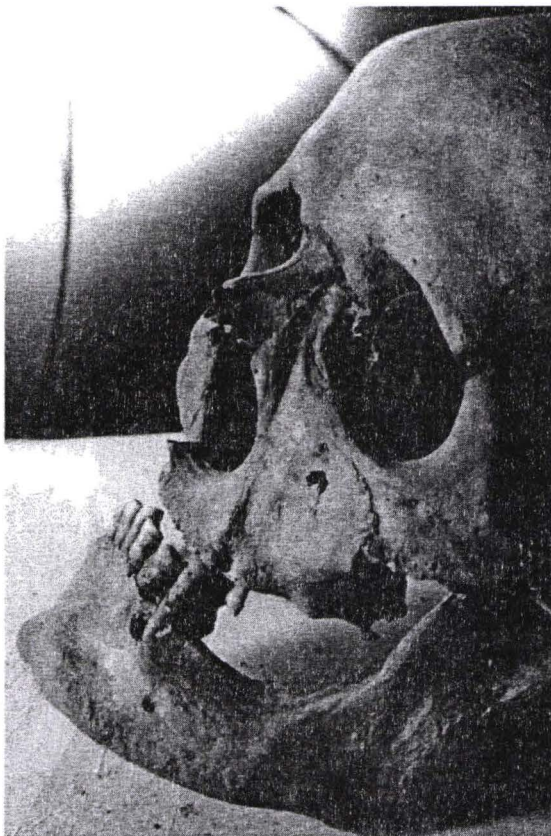
C

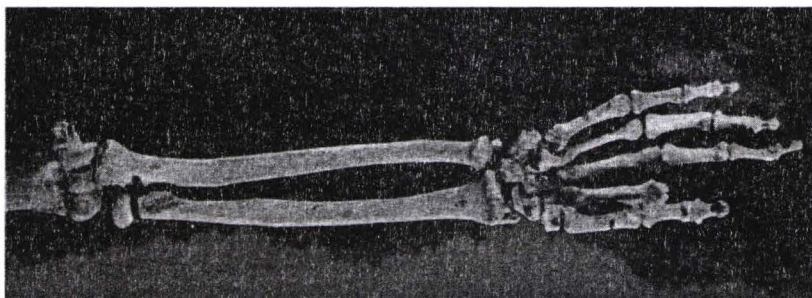
D

Pl. II.

A

B

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

PROBLEMA SATELOR MEDIEVALE PUSTIITE DIN BANAT

Dumitru Țicu

Problema satelor medievale pustiite constituie un segment mai restrâns, dar important al problematicii generale a habitatului medieval. Importanța conferită cunoașterii acestui fenomen istoric al Evului Mediu este oglindită de preluarea sa în programele de cercetare ale unor institute academice și universități europene. Cercetări punctuale în această chestiune s-au derulat începând cu mijlocul secolului trecut, și nu sunt străine de progresele și afirmarea arheologiei medievale ca disciplină aparte, cu obiective și mijloace de investigare specifice. S-au constituit pe plan european, imediat după anul 1950, grupuri de cercetare a satelor medievale pustiite, departamente universitare cu aceleași preocupări care au oferit în scurtă vreme și rezultatele celor dintâi investigații în domeniu¹.

Cercetarea satelor medievale pustiite, condiționată într-o oarecare măsură de sursele istorice abordate, constituie, în egală măsură, o preocupare a arheologiei așezărilor medievale, a geografiei istorice medievale². La sfârșitul deceniului al șaptelea, dar mai evident în cursul celui următor al secolului trecut, cercetarea istorică românească a abordat și chestiunea satelor medievale dispărute din spațiul românesc. Discuțiile periodice și studiile având ca temă satul medieval din România oglindesc acumulările realizate despre acest fenomen istoric³. Problema satelor medievale dispărute din zona sud-carpatică a beneficiat de o cercetare sistematică, exhaustivă, realizată de N. Constantinescu, care continuă să rămână un model în istoriografie⁴. O discuție generală, având ca suport informațiile documentelor de cancelarie, a deschis-o Ștefan Pascu în sinteza consacrată Voievodatului Transilvaniei⁵. Pornind de la sursele amintite mai sus el a încercat o evaluare statistică, pe comitate, nu lipsită de riscuri uneori, a amplerii fenomenului de părăsire a satelor din Transilvania și Banat în secolele XIV-XVI⁶. Cercetări punctuale în această problemă a realizat R. Popa în monografiile istorice consacrate Maramureșului și Țării Hațegului în secolele XIV-XV⁷.

Viziunea sa asupra fenomenului pustiirii satelor hațegane, bunăoară, diferă fundamental de propunerea de abordare făcută de Șt. Pascu⁸. Încercarea de reconstituire a istoriei Banatului montan în secolele XIII-XV, pe care am realizat-o nu cu multă vreme în urmă, a cuprins, într-o oarecare măsură, și problema satelor medievale bănațene dispărute⁹. Esența acestui fenomen complex al pustiirii satelor medievale a fost văzută ca o concentrare a locuirii în anumite zone și o dispersare în spații învecinate cu o evoluție geografică și în timp inegală pentru diversele regiuni europene¹⁰. Un proces asemănător, care se derula pe parcursul mai multor generații, a reconstituit în cazul hațegan R.Popa¹¹. El ajungea la concluzia că dinamica habitatului medieval după mijlocul veacului al XIII-lea a cunoscut o anume stabilitate.

Discuția care o propunem vizează câteva probleme punctuale legate de satele dispărute din Banat și nu o abordare generală a fenomenului. Demersul este motivat de acumulările realizate prin cercetările de arheologie medievală în spațiul bănațean. Din acest punct de vedere abordarea noastră și-a propus identificarea unor sate dispărute cu ajutorul documentației arheologice. Cercetări arheologice de mică amploare au menirea de a verifica informațiile documentelor de cancelarie, ale toponimiei și tradiției istorice cu privire la sate medievale dispărute. Cartarea așezărilor astfel identificate, sondajele arheologice în vatra așezărilor ori la monumentele de arhitectură se înscrie între mijloacele utilizate frecvent în arheologia așezărilor pentru identificarea unor sate pustiite¹². Localizarea așezărilor dispărute cu ajutorul informațiilor oferite de onomastică sau de izvoarele diplomatice din secolele XIII-XV, a constituit mereu o problemă dificilă a reconstituirilor de geografie istorică¹³. Informațiile arheologice coroborate cu celelalte surse documentare oferă garanția reconstituirii exacte și nuanțate a geografiei istorice a unei zone. Cu această metodă de lucru am inițiat cercetări arheologice de suprafață, în zone geografice delimitate natural, care aveau menirea de a identifica urme de habitat medieval. Pentru aceste zone au existat informații din documente de cancelarie din secolele XIII-XV, din tradiția locală și toponimie care au semnalat vatra unor așezări dispărute, monumente de cult și fortificații.

1. RACoviȚA

Actele de cancelarie păstrate sunt de o modestie descurajantă în ceea ce privește familia nobililor români Racovița cât și a domeniului stăpânit de ei districtul Caransebeșului. Așezarea Racovița este menționată în actul de înțelegere din 26 decembrie 1458. Potrivit actului sus menționat, Iacob, fiul lui Iacob de Racovița, stăpâna satele și moșiile Racovița, cele două Ohaba

(*utraque Zabadfolw*), Var, Slatina, *Sthowarcha*, *Horzafalwa*, *Alsokezin* și *Felsekezyn*¹⁴. Satele și moșiile care formau stăpânirea lui Ladislau, fiul lui Iacob de Racovița, apar menționate documentar în actul din 10 mai 1485 (*totatees possessiones Racovycza, Zkracz, Utraque Ohaba, Kzyn, Yaaz, Herzesthe et Waar*)¹⁵. Documentul precizează că aceste stăpâniri erau situate în hotarele districtului Caransebeș.

O informație importantă pentru geografia istorică se regăsește într-un document târziu, emis la 20 aprilie 1647 la Caransebeș, care a menționat o fâneață „aflată la Racovița, lângă hotarul de la Iaz”¹⁶ care se învecina la răsărit cu drumul public ce duce la Var. Aceste elemente de geografie locală oferă un reper important pentru localizarea așezării Racovița, undeva în vecinătatea satelor Var și Iaz, aflate la nord de Caransebeș, pe zona vestică a Văii Timișului (Pl.I). Dealtminteri toponimia locală conservă și transmite informații de primă importanță pentru reconstituirile de geografie istorică medievală. În cazul examinat de noi există o zonă a terasei înalte a Timișului, lângă pâraul Cărbunari, la nord de Caransebeș, numită Racovița. Informațiile din documentele de cancelarie din sec. al XV-lea, numele de locuri păstrate, consemnate însă și în documentele de epocă pledează pentru localizarea așezării medievale dispărute Racovița, pe terasa înaltă a Timișului, la nord de Caransebeș. O hartă cadastrală a orașului Caransebeș, din anul 1873 delimita parcelele existente la Racovița lângă Valea Cărbunari (Pl.II). Informații utile pentru reconstituirile de geografie istorică a zonei a oferit o hartă păstrată la muzeul din Caransebeș. Într-o zonă bine delimitată de văile *Ogașului Țigănești* și *Ogașului Cărbunari*, la marginea estică a dealurilor care coboară spre Timiș sunt consemnate ruinele unei biserici. În imediata ei vecinătate se află urma drumului roman care mergea la Iaz, unde se localizează anticul municipiu roman Tibiscum (Pl. III). Există așadar suficiente argumente pentru localizarea așezării dispărute Racovița pe hotarul nordic al orașului Caransebeș. Cercetarea arheologică desfășurată aici în două etape ar fi trebuit să ofere o documentație importantă despre așezarea medievală. Ruinele de la Caransebeș - *Țigănești* au atras însă atenția căutătorilor de comori care au distrus o parte din situl arheologic încă din anul 1991. Un sondaj arheologic întreprins în anul 1993 de A. Ardeț a avut menirea de a salva ceea ce mai rămăsese din situl arheologic¹⁷. Au fost evidențiate fundațiile unei construcții din zid de piatră, fără a se stabili planul acesteia. Zidul în fundație avea o grosime de 0,75 m. Interiorul construcției măsura 6 metri lățime. S-a apreciat că fundațiile descoperite pot fi atribuite unei construcții romane¹⁸. Au fost cercetate trei morminte atribuite corect pe baza inventarului funerar veacului al XIV-lea. Ipoteza refolosirii clădirii romane în cursul sec. al XIV-lea drept biserică nu poate fi luată în discuție, atât din punct de vedere arheologic cât și istoric. La un interval de șase ani

am decis, în cursul anului 2000, reluarea investigației arheologice pe terasa înaltă a Timișului de la Caransebeș - *Țigănești* pentru lămurirea problemelor apărute acolo¹⁹. Obstrucționarea cercetărilor de către proprietarul terenului a constituit un obstacol care nu a putut fi surmontat. S-au identificat un număr de 5 morminte fără inventar funerar, ceea ce n-a fost de natură să aducă clarificări (Pl. IV). Vatra satului medieval Racovița s-a aflat în imediata vecinătate a necropolei, spre sud, pe terasa plană a Timișului. Cercetările de suprafață și sondajele arheologice au oferit elemente pentru localizarea satului dispărut Racovița pe actualul hotar vestic al Caransebeșului, într-o zonă delimitată de văile pâraurilor Țigănești și Cărbunari.

2. KUZEG

Satul Kuzeg apare menționat documentar pentru prima oară în documentul din anul 1370 (*villa Kuzegh*)²⁰. Informații sumare cu privire la acest sat dispărut se regăsesc în actele de cancelarie din veacul al XV-lea, care îngăduie o localizare vagă a acestuia în spațiul bănățean. Astfel, actul din anul 1434 menționa așezarea medievală lângă Pojejena, în Clisura Dunării. Așezarea, consemnată ca un târg românesc în anul 1444, era depopulată (*oppidum regis desertum wolachicale Kwzegh appellatum in districtu de Haram*)²¹. Cetatea Haram se află situată la circa 30 km. amonte de Pojejena, la confluența râului Caraș cu Dunărea, la Banatska Palanka.

Pornind de la aceste sumare informații din documente, târgul românesc Kuzeg a fost localizat în geografiile istorice ale Banatului medieval în apropierea Pojejenei²². Cercetări de suprafață pe care le-am inițiat în hotarul localității Divici în cursul anului 1999 au localizat pe terasa Dunării la vărsarea pâraului Velika Reka urmele unui sat medieval din secolul XIV-XV. Terasa fluviului sunt extrem de înguste în această zonă, pantele abrupte ale dealurilor Baroviște și Vârgulia coborând până spre albia Dunării. Pârâul Valea Mare (Velika Reka) situat la vest de Divici are cursul orientat pe direcția nord-sud. Tradiția locală cât și toponimia păstrează amintirea unei necropole medievale, în apropiere de Valea Mare (Velika Reka), într-o zonă numită „*Magiarska Groblia*” sub dealul numit *Vloske Livade*²³. Toponimul *Cusatac*, întâlnit pentru o terasă a Dunării imediat la est de Divici a sugerat deja o posibilă identificare a târgului românesc Kuzeg în hotarul actualului sat Divici²⁴. Terasa Cusatac a fost locuită în diverse epoci istorice, după cum au relevat descoperirile de ceramică și zgură făcute acolo. Informațiile din documentele de cancelarie și documentația arheologică pledează pentru o localizare a târgului românesc Kuzeg, din sec. XIV-XV, la Divici în Clisura Dunării.

3. TÂRGOVIȘTE

Așezare medievală pustiită din districtul Almăj. Documentele de cancelarie păstrate aduc în conul de lumină satele din această depresiune intramontană într-o vreme târzie, în cursul veacului al XV-lea. Într-un document din anul 1555 satul pustiit Târgoviște apărea consemnat împreună cu Bozovici și Lăpușnic²⁵. Toponimia din hotarul comunei Bozovici a oferit premisa identificării vetrei satului Târgoviște. Cercetări de suprafață au identificat urme de locuire din secolul XIV-XV pe o terasă înaltă a râului Nera de la Bozovici, în locul numit *Târgoviște*. Hotarele așezării medievale se delimitau între râul Nera, Bozovici și Lăpușnic.

4. GOLOANEA

Satul medieval dispărut *Golonia* se identifică în lunca Bârzavei în hotarul actualei așezări Ramna. Un document de partaj al domeniului Remetea din perioada 1377-1378 menționa satul Golonea (*villa Golonia*) printre stăpânirile nobililor Himfy din valea Bârzavei. Moara de pe râul Bârzava din satul Golonea este cunoscută în același document. Satul era situat pe hotarul din domeniul nobililor Himfy și al cetății Cuiești din muncii metaliferi ai Dognecei, ceea ce a pricinuit mari pagube locuitorilor satului²⁷. Lunca Bârzavei, la Ramna, pe malul vestic, este mărginită de culmile abrupte ale dealului Guloanea. El are o formă alungită cu o înălțime de 288 m, integrându-se în peisajul colinar al zonei. Cercetări de suprafață derulate în anii 1986-1987 au localizat la poalele dealului, în apropierea pârâului Burău, vatra unei așezări din secolul XIV-XV. Denumirea satului se leagă nemijlocit de aceea a dealului cu aspect golaș din preajma căruia se afla. El păstrează în numele său un arhaism specific graiului bănățean²⁸.

5. BIZERE

Cercetări arheologice derulate în intervalul 1997-2000, la Obreja, pe malul nordic al Bistrei au evidențiat planul unei biserici sală și al necropolei din jurul acesteia. Cursul inferior al râului de la Glimboca, Obreja și până la confluența cu Timișul are un traseu meandrat și o luncă lărgită propice formării unor vetre de sate. Bistra primește pe malul drept în acest sector afluenții mici precum Glimboca, Vârciorova și Ramna care coborau de sub culmile Munților Poiana Ruscă²⁹ (Pl. VII). Informațiile documentelor din

prima jumătate a veacului al XV-lea, coroborate cu martorii toponimiei și confirmările cercetărilor de arheologie medievală au condus la identificarea domeniului feudal al nobililor Bizere în această zonă de pe cursul inferior al Bistrei. Satul Bizere și monumentul de cult au fost cercetate pe malul drept al Bistrei, la Obreja – *Sat Bătrân*.

Biserica a avut un plan simplu prevăzut cu o navă de formă dreptunghiulară, altarul sub forma unei abside semicirculare se sprijinea direct pe pereții laterali ai navei. Dimensiunile exterioare ale bisericii erau de 9,90 m / 7,10 m (Pl. VI). Zidurile bisericii au avut o grosime de 0,90 m fiind construite din bolovani de râu, legați cu mortar. Altarul și zidul de vest al navei au fost demantelate până la fundație. În jurul bisericii au fost cercetate un număr de 34 de morminte dintr-o necropolă care a fost cu siguranță mai mare. Inventarul funerar al mormintelor care aduce indicii cronologice utile a fost extrem de modest. Astfel, doar în mormântul 18 și mormântul 34 s-a găsit câte o monedă de la Iancu de Hunedoara. Necropola din jurul bisericii de la Bizere a avut o fază de înmormântări mai veche, anterioară monumentului din zid. Inventarul funerar modest nu îngăduie aprecieri cu privire la cronologia necropolei. Satul Bizere apare cunoscut în izvoarele diplomatice medievale la începutul veacului al XV-lea. Documentul din anul 1411 care menționează pentru prima dată satul Bizere aducea și precizări cu privire la localizarea sa pe malul drept al Bistrei, în vecinătatea satului Ciuta³⁰. Desele conflicte patrimoniale declanșate din anul 1433 și până în a doua jumătate a aceluiași secol între puternicul feudal Nicolae de Bizere și rudele sale, consemnate în actele de cancelarie au lăsat mărturii semnificative pentru reconstituirea hotarelor aceluși domeniu feudal și a identificării așezărilor dispărute. Actul de partajare din anul 1448 menționa faptul că cele două sate Vârciorova³¹ și Bizere aveau hotare comune.

Așa cum arătam și cu alt prilej, pâraiele Ramna, Glimboca și Vârciorova, care străbat lunca Bistrei între Glimboca și Ciuta oferă repere solide pentru localizarea așezărilor medievale omonime menționate în secolul al XV-lea³². Cercetările de arheologie medievală au oferit documentația importantă în tentativa de reconstituire a geografiei istorice a Văii Bistrei în veacul al XV-lea.

NOTE

¹Informații esențiale privind cercetările și studiul arheologiei medievale în universitățile din Franța se regăsesc în *Arheologie Médiévale*, I, Caen, 1971, p. 261-267. Astfel la Universitatea din Caen s-a creat încă din anul 1951 Centrul de cercetări de arheologie medievală, care a editat de altfel și revista *Arheologie Médiévale*; în Anglia au fost editate începând cu anul 1952 Rapoartele anuale întocmite de *Médiéval village reserch group*. Jean Marie Pesez, E. Le Roy Ladurie, în *Villages désertés et histoire économique, XIe-XVIIIe siècle*, Paris, 1965, p. 132 și urm. J. Marie Pesez în

Arheologie Médiévale, I, 1971, p. 307-321 a făcut o trecere în revistă a stadiului cercetărilor cu privire la satul medieval european.

²H. Jäger, în *ZfAM*, 6, 1978, p. 7-27; D. Deneke, în *ZfAM*, 3, 1975, p. 7-11; V. Janssen, în *AAWG*, 101,3, Göttingen, 1977, p. 286-299; D. Minić, în *Balkanoslavica*, 6, 1977, p. 109-113; P. Donat, *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa von 7 bis 12 Jarhundert*, Berlin, 1980.

³R. Popa, în *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 555-563; M. Matei, în *SCIVA*, 30, 3, 1979, p. 420 și urm.; P. Iambor, Șt. Matei, în *Acta MN*, 20, 1983, p. 505 și urm.

⁴N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Câmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrân*, București, 1972, p. 165-190.

⁵Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 120 și urm.

⁶*Ibidem*, p. 131-132.

⁷R. Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 84 și urm.; idem, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, ed. 2, București, 1997, p. 63 și urm.

⁸R. Popa, *Țara Hațegului*, p. 143.

⁹D. Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 412-415.

¹⁰J. Marie Pesez, E. Le Roy Ladurie, *op.cit.*, p. 132-133.

¹¹R. Popa, *op. cit.*, p. 143.

¹²Janssen, în *VF*, 22, Sigmarigen, 1979, p. 287.

¹³G. Györffy, *AH*, 6, 1959, p. 168.

¹⁴C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, p. 42.

¹⁵Pesty Fr., *A Szörény bñsàg és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, p. 95.

¹⁶C. Feneșan, *op. cit.*, p. 194.

¹⁷A. Ardeț, în *Acta MN*, 33, 1, 1996, p. 415 și urm.

¹⁸*Ibidem*, p. 416-417.

¹⁹Cercetări Ovidiu Bozu și Dumitru Țicu.

²⁰*DRH,C*, XIII, p. 773.

²¹Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapesta, 1913, p. 97.

²²Csánki, *op.cit.*, p. 97; Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, II, 1, Budapesta, 1882, p. 295-296. Al. Moisi, *Istoria și monografia Clisurii*, Oravița, 1937, p. 140.

²³F. Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza*, Timișoara, 1915, p. 57.

²⁵Pesty Fr., *A Szörény bñsàg és Szörény vármegye története*, III, p. 272.

²⁶*DRH,C*, XIII, p. 571.

²⁷M. Holban, în *SMIM*, 2, 1957, p. 409-411.

²⁸V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 109-110.

²⁹L. Tamaș, în *St CGGB*, Reșița, 1978, p. 63 și urm.

³⁰Pesty, *Krassó*, III, p. 274.

³¹Pesty, *Szörény*, III, p. 54-55.

³²D. Țicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reșița, 1996, p. 49-52.

LE PROBLÈME DES VILLAGES DISPARUS DE BANAT

Résumé

La recherche des villages médiévaux disparus, conditionnée en quelque mesure par les ressources historiques abordées, constitue dans une quelconque mesure une préoccupation de l'archéologie des vieux habitats, de la géographie historique médiévale. Dans le septième décennie, mais

surtout pendant celui suivant, la recherche historique roumaine a abordé la question des villages médiévaux disparus de l'espace roumain. Les débats périodiques et les études concernant le village médiéval de la Roumanie reflètent les accumulations réalisées sur ce phénomène historique. Le problème des villages disparus de la zone sud carpathique a bénéficié d'une recherche systématique exhaustive due à N. Constantinescu, qui reste un modèle dans notre historiographie. Une discussion générale, ayant comme support les documents de chancellerie, a été ouverte par Țtefan Pascu dans sa synthèse consacrée au voievodate de Transsylvanie. Se basant sur les ressources ci-présentées il a tenté de réaliser une évaluation statistique, par des comitats, quelquefois présentant des certains risques, de l'ampleur du phénomène de la disparition des villages de Transsylvanie et de Banat durant les XIV – XVI – e siècles. Des recherches ponctuelles en ce qui concerne cette question a été réalisée par R. Popa dans ses géographies historiques consacrées aux zones de Maramureș et Hațeg (XIV – XV-e siècles). Sa vision sur ce phénomène déroulé sur le territoire de Hațeg, est toute différente de la position adoptée par Ștefan Pascu. La tentative de reconstitution de l'histoire du Banat montagneux au cours des XIII – XIV-e siècles, entreprise par nos propres efforts scientifiques auparavant, contient en quelque mesure la même question. L'essence de ce phénomène complexe a été considéré comme un processus de concentration du logement dans certaines zones et de dispersion dans les espaces environnantes, comportant une évolution géographique et temporelle inégale pour des diverses régions européennes.

Le débat que nous osons de le proposer envisage quelques problèmes ponctuelles concernant les villages disparus de Banat et pas un abordage général du phénomène. Cette démarche est fondée sur les accumulations réalisées par les recherches d'archéologie médiévale dans l'espace banatien. Ce genre de recherches d'une ampleur réduite ont pour but de vérifier les informations des documents officiels, de la toponymie et de la tradition historique concernant les villages disparus. L'introduction dans des cartes spéciales, les sondages archéologiques des établissements et des monuments s'inscrivent parmi les moyens couramment utilisés pour la localisation des villages disparus. Avec des tels moyens, j'ai initié des recherches archéologiques de surface, dans les zones géographiques délimitées naturellement, y essayant d'identifier des possibles traces des habitats médiévaux. Pour ces zones ont existé des documents de chancellerie (XIII – XIV- e siècles), des informations offerts par la tradition locale et par la toponymie, qui en leur ensemble, ont signalé l'existence de quelques-uns des établissements disparus, et aussi des monuments de culte et des fortifications.

1. RACOVIȚA

Les actes de chancellerie gardées sont d'une modestie décourageante en ce qui concerne la famille des nobles Racovița et aussi du domaine maîtrisé par celle-ci dans le district de Caransebeș. La toponimie locale conserve et transmet des informations d'une importance évidente en ce qui concerne les reconstitutions de géographie historique médiévale. Pour le cas examiné par nous il existe une zone de la haute terrasse de Timiș, auprès de la rivière Cărbunari, au nord de Caransebeș, dénommée Racovița. Les documents de cette époque-ci plaident pour la localisation de l'établissement médiéval Racovița sur la haute terrasse de Timiș, au nord de Caransebeș.

2. KUZEG

Le village Kuzeg apparaît mentionné du point de vue documentaire pour la première fois en 1370 (villa Kuzegh). Des informations sommaires concernant ce village disparu se retrouvent dans les documents de chancellerie du XV-e siècle, qui permet une vague localisation de celui-ci dans l'espace banatien. Y partant, la petite localité Kuzega a été localisée dans les géographies historiques du Banat médiéval aux entourages de la localité Pojejena. Des recherches de surface que j'ai initié dans l'aréal de la localité Divici durant l'année 1999 ont localisé sur la terrasse du Danube, à la confluence de la rivière Velika Reka, les traces d'un village médiéval des XIV- XV-e siècles. Même les informations documentaires et celles archéologiques plaident pour la localisation de la bourgade roumain Kuzeg (XIV-XV-e siècles) à Divici dans la Vallée du Danube.

3. TÂRGOVIȘTE

Dans un document de 1555 le village disparu Târgoviște apparaissait consigné avec Bozovici et Lăpușnic. La toponimie de l'aréal de la commune Bozovici a offert la premise de l'identification de l'âtre du village Târgoviște. Des fouilles de surface ont identifié des traces de logement (XIV-XV-e siècles) sur une terrasse haute de Nera, à Bozovici, au point dénommé Târgoviște.

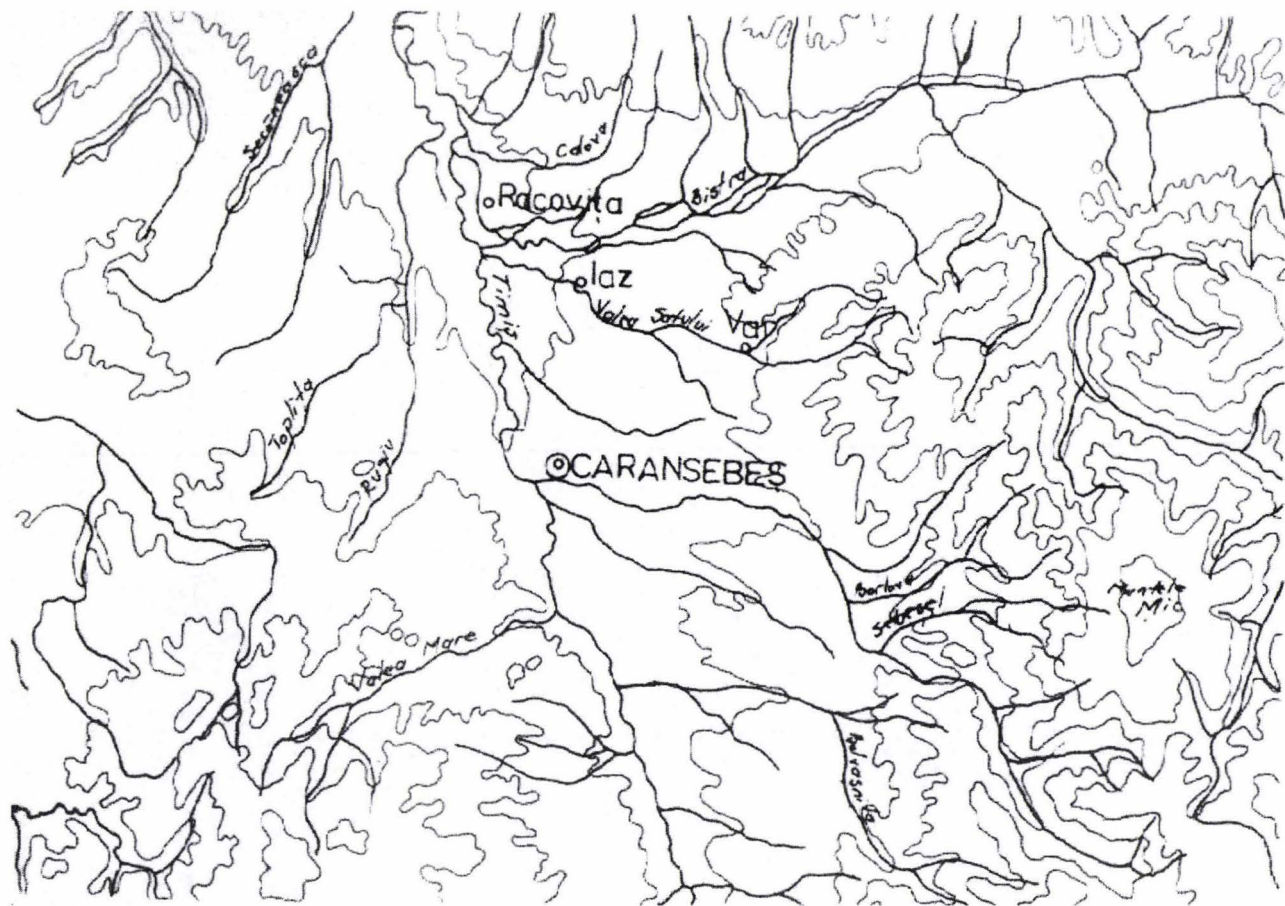
4. GOLOANEA

Le village médiéval Goloanea s'identifie dans le rivage de Bârzava, dans l'espace de l'actuelle commune Ramna. Des recherches de surface

(1986-1987) ont localisé à la base de la colline, à peu-près de la petite rivière Burău, l'âtre d'un établissement des XIV-XV-e siècles. Le nom du village est liée de celui de la colline déserte où il se trouvait.

5. BIZERE

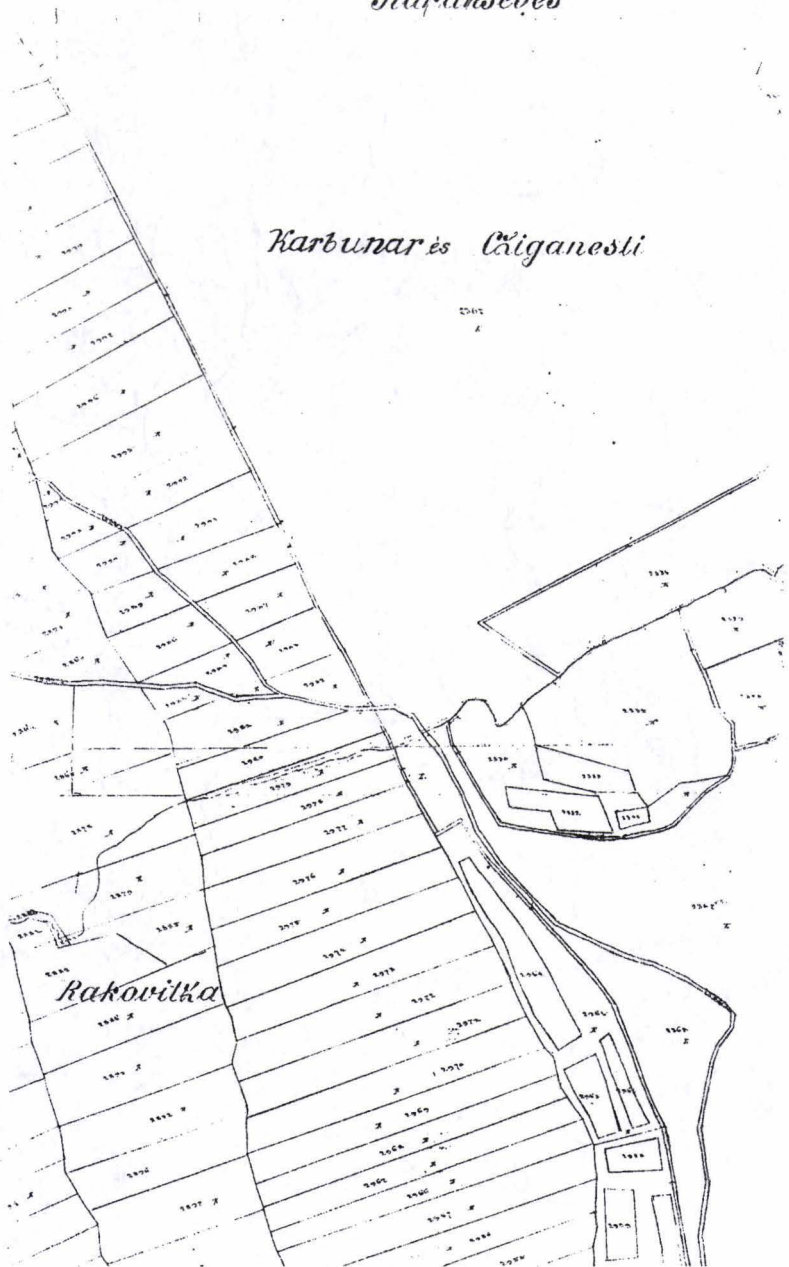
Les recherches archéologiques (1997-2000) de Obreja, sur la rive nordique de Bistra, ont relevé le plan d'une église salle et de la nécropole de son alentour. Les ressources documentaires de la première moitié du XV-e siècle, corroborées avec les témoignages toponimiques et les attestations archéologiques nous ont conduit à identifier le domaine féodal des nobles Bizere dans cette zone, sur le cours inférieur de Bistra. Le village Bizere et le monument de culte ont été recherchées sur la rive droite de Bistra, à Obreja – *Sat Bătrân*.

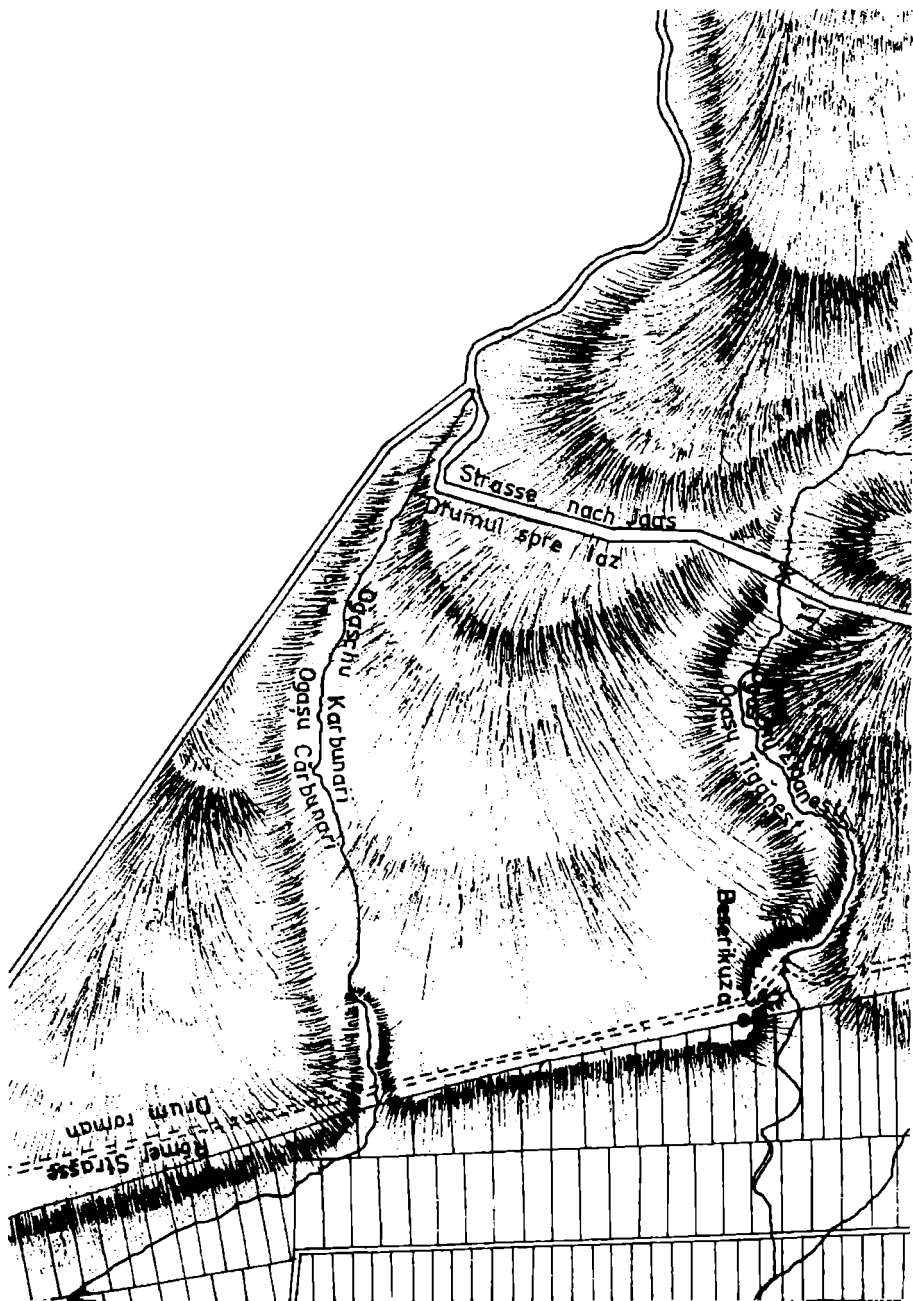
Pl. I. Plan de situație al zonei Caransebeș cu localizarea așezării de la Racovița.
 Plan de situation de la zone Caransebeș avec la localisation de l'établissement de Racovița.

Caransebeș

Karbunar és Căiganesti

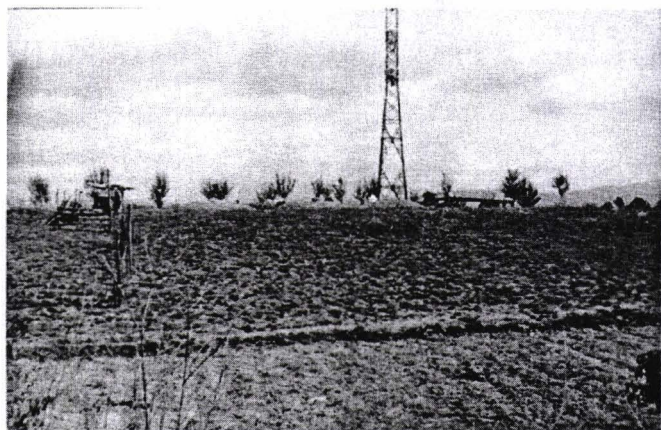
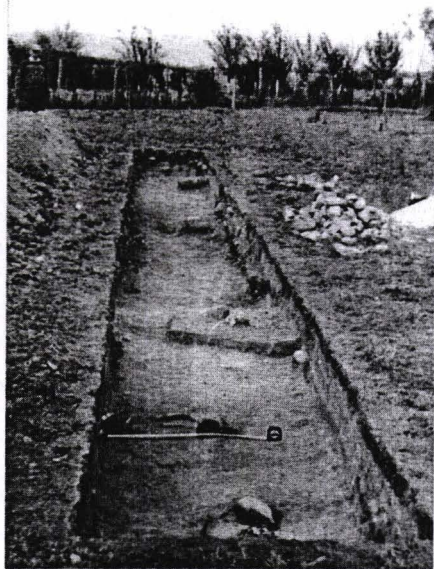
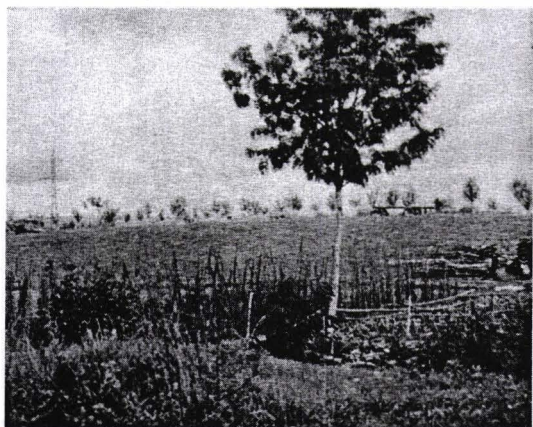

Pl. II. Caransebeș. Plan cadastral din anul 1876 cu amplasarea zonei Racovița.
 Caransebeș. Plan cadastral de 1867 avec l'emplacement de la zone Racovița.

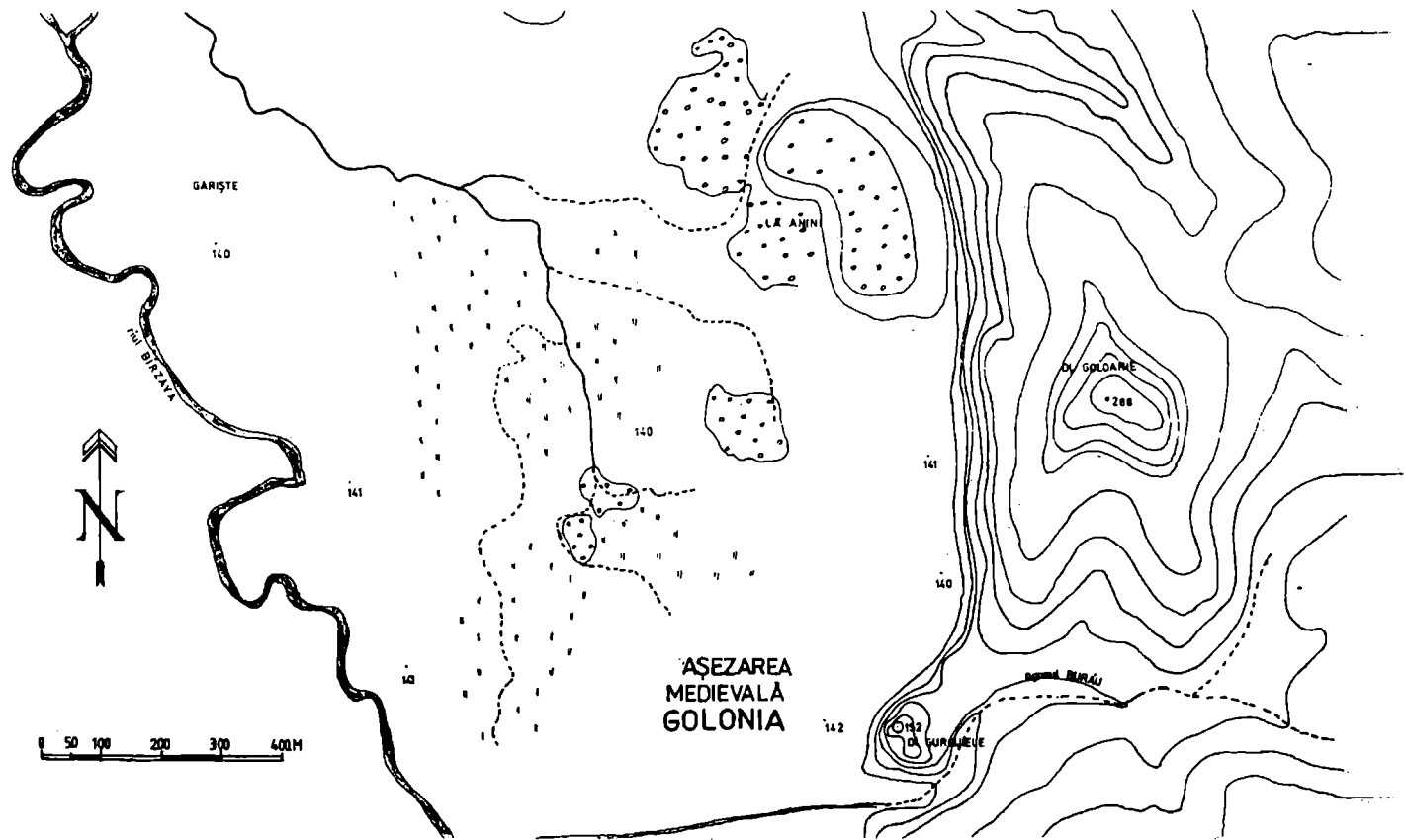

Pl. III. Caransebeș. Harta zonei Caransebeș cu Iaz traseului drumului roman spre Tibiscum (Iaz) și a ruinelor bisericii medievale de la Racovița.

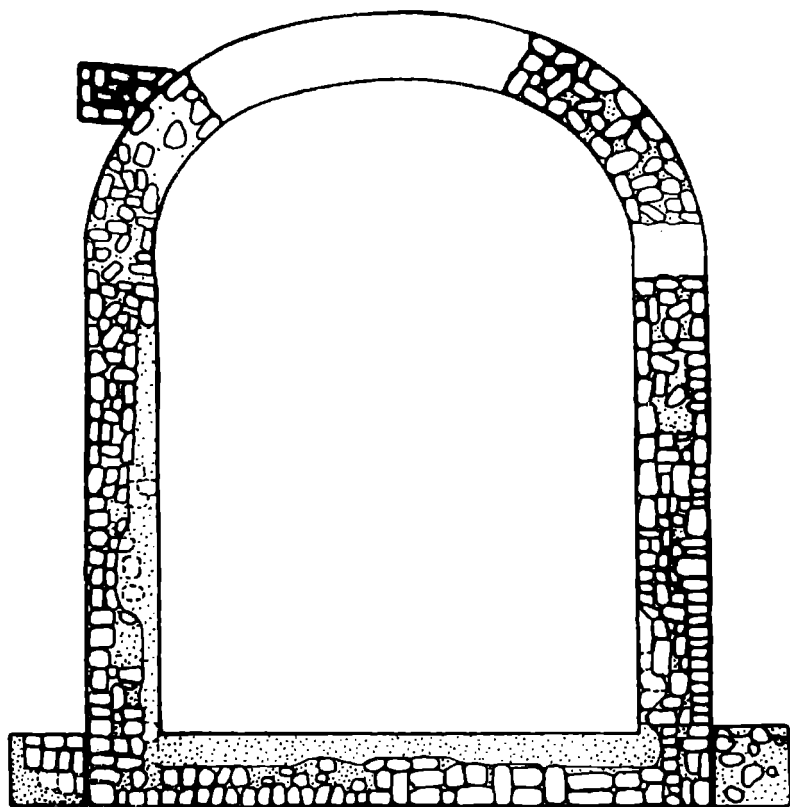
Caransebeș. La carte de la zone Caransebeș (Iaz) avec le trajet de la route romaine vers Tibiscum (Iaz) avec les ruines de l'église médiévale de Racovița.

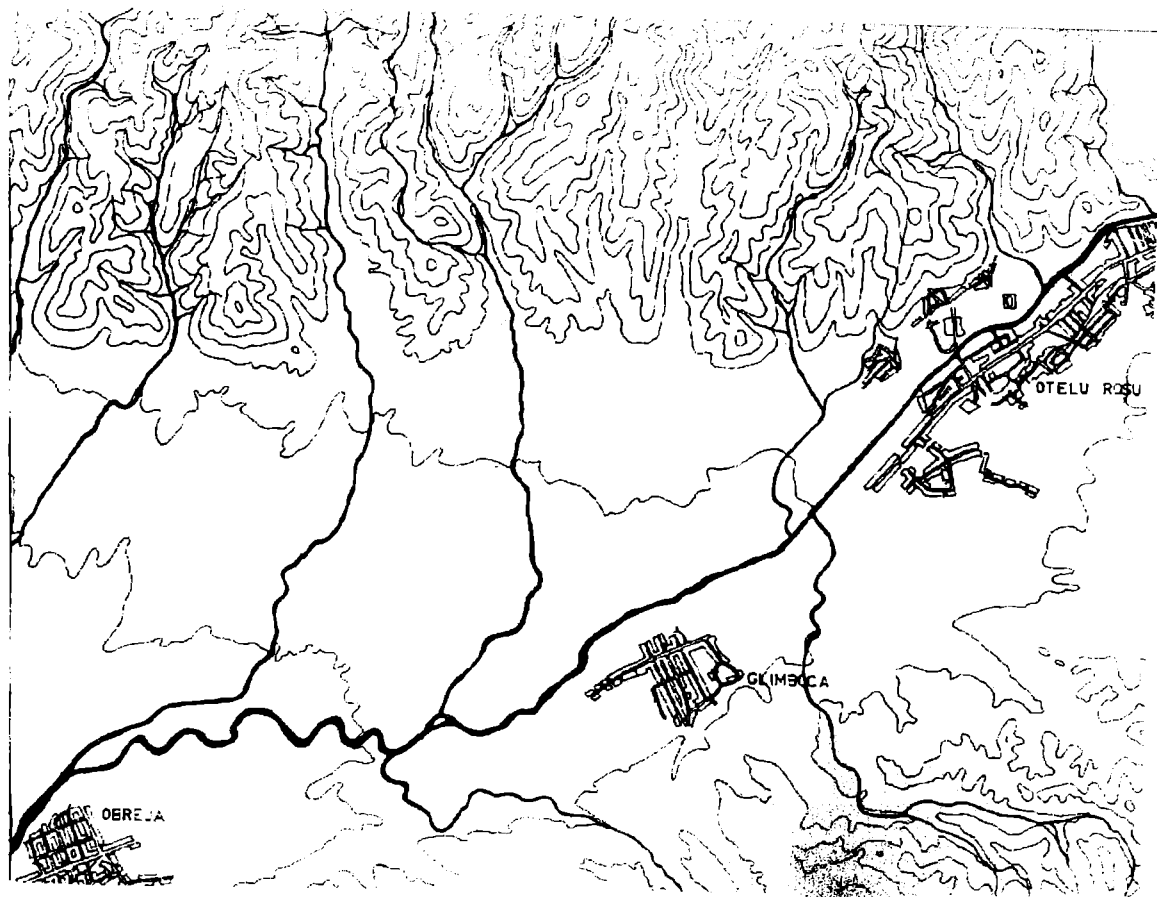
Pl. IV. Caransebeș. Aspecte cu zona investigată arheologic.
Caransebeș. Aspects avec la zone fouillée.

Pl. V. Ramna - Goloanea. Plan de situație cu identificarea așezării medievale dispărute Galonia.
 Ramna - Goloanea. Plan de situation avec l'identification de l'établissement médiéval disparu Galonia.

Pl. VI. Obreja – *Sat Bătrân*. Planul bisericii satului dispărut *Bizere*.
Obreja – *Sat Bătrân*. Le plan de l'église du village disparu *Bizere*.

Pl. VII. Valea Bistrei în zona Glimboca-Ciuta. Localizarea aşezării dispărute Bizere.
La Vallée de Bistra dans la Zone Glimboca-Ciuta. La localisation de l'établissement dispari Bizere.

CÂTEVA ASPECTE ALE FORMELOR DE STĂPÂNIRE FUNCİARĂ SPECIFICE FEUDALITĂȚII ROMÂNEȘTI BĂNĂȚENE (SFÂRȘITUL SEC. XIV – MIJLOCUL SEC. XVI)

Ligia Boldea

Discursul istoriografic actual asupra temei generale în cauză a dobândit în ultimul deceniu noi dimensiuni, pe măsură ce identitatea social-politică a nobilimii române a prins un contur bine definit în cadrul realităților medievale transilvănene și bănățene. Tema în sine, ignorată sau evitată în mod deliberat îndeosebi în perioada postbelică din rațiuni ideologice, revine în forță din nevoia firească de a completa o frescă socială aflată încă în căutarea adevăratelor sale contururi. Tendința neinspirată de a prezenta societatea românească medievală dezvoltată în granițele voievodatului Transilvania și în acea *Valachia Cisalpina* (cum era definit în actele de cancelarie Banatul acelor vremuri) în mod unilateral, ca o societate complet nivelată, redusă la subordonare de către regalitatea maghiară cuceritoare, s-a dovedit a fi contraproductivă, atâta vreme cât însăși izvoarele documentare ale vremii infirmă prin conținutul lor o asemenea abordare a problemei. Presupusa incapacitate a comunității românești transilvănene și bănățene de a general elite sociale, tendențios tratată de istoricii maghiari, preluată prin omisiune de către istoriografia marxistă românească, a prejudiciat o bună bucată de vreme reșezarea realităților sociale specifice voievodatului transilvănean în adevăratele lor cadre de manifestare. Singura “concesie” operată a fost aceea a acceptării existenței unei feudalități române originare, incipientă, în persoana cnezilor și voievozilor români, a căror evoluție ulterioară cuceririi maghiare a fost interpretată ca fiind mai degrabă regresivă, atâta vreme cât suprapunerea elementelor feudale alogene în zonele de câmpie a determinat decăderea acestora în straturile inferioare ale societății, în timp ce în zonele marginase, de deal și de munte, recunoașterea oficială a cnezilor și voievozilor în stăpânirile lor, dublată de catolicizare, a fost privită ca o condiție a

pierderii etnicității lot prin maghiarizare în perioada secolelor XV-XVI, fapt care va marca, în consecință, sfârșitul existenței unor asemenea elite românești.

O asemenea manieră de interpretare a unui segment important al structurilor sociale transilvănene s-a dovedit a fi din ce în ce mai mult contrazisă de o bogată informație documentară, ce lasă să se întrevadă un peisaj mult mai nuanțat, cu forme specifice de manifestare ale acestei feudalități tradiționale românești, ce a găsit noi posibilități de exprimare în arii geografice ca Banatul, Hațegul, Făgărașul, Maramureșul sau Zarandul, regiuni unde infiltrația elementelor alogene s-a produs mai târziu și cu intensitate mică, permițând cnezimii române să se conserve sub forma unei categorii de stăpâni ereditari, recunoscuți în mod oficial de către regalitatea maghiară. Se pune astfel în valoare o întreagă categorie socială de *nobiles Valachi* - o nobilime românească ce a reprezentat o realitate incontestabilă a istoriei noastre și, concomitent, o componentă a clasei feudale din Transilvania medievală și din Banatul medieval, care nu poate fi integrată pur și simplu în "națiunea politică" nobiliară identificată cu națiunea maghiară *atâta vreme cât ea mai păstrează multe din trăsăturile specifice, perpetuate încă din perioada anterioară cuceririi maghiare.*

Odată pătrunși în rândurile elitelor sociale ale regatului, descendenții cnezilor și voievozilor s-au comportat asemenea nobilimii din societatea medievală, desfășurând un mod de viață aproape identic cu aceasta. Ca stăpâni de pământ și de oameni, pe de-o parte, iar pe de alta ca supuși ai regelui și ai demnitarilor acestuia, nobilii români bănățeni au uzat în primul rând de dreptul regal și de documentul scris, s-au încadrat pe deplin canoanelor ierarhiei feudale și ale moralei nobiliare. Desigur că principalul scop al tuturor acțiunilor a fost pământul, deoarece stăpânirea lui, ca cel mai important mijloc de producție, a conferit deținătorilor un statut social-juridic superior în evul mediu. A fost ușor de observat că, în cazul Banatului de deal și de munte, cea mai mare parte a informației documentare legată de feudalitatea românească a avut ca subiect predilect stăpânirea asupra pământului, cu toate formele sale de manifestare și problemele ridicate pe parcursul veacurilor. Proprietatea funciară apare ca o realitate incontestabilă, ca o parte integrantă a existenței materiale a nobilimii române bănățene, fiind atributul fundamental care i-a conferit statutul privilegiat în cadrul oficializat al structurilor regatului. Raporturile dintre forma de proprietate specific românească - cnezatul și deținătorii acesteia, recunoscuți ca atare în actele oficiale, constituie cel mai spectaculos aspect al istoriei elitelor românești bănățene, majoritatea documentelor revelând într-un fel sau altul

realitățile complexe generate de dreptul de stăpânire funciară. Abordăm în articolul de față doar câteva aspecte ale sistemului stăpânirii funciare feudale românești bănațene (condivizionalitatea, dreptul de moștenire, tranzații funciare, conflicte de stăpânire), aspecte care au putut fi reconstituite pornind de la o relativ generoasă bază documentară.

Stăpânirea în indiviziune. Una din modalitățile principale de stăpânire asupra pământului, ce a caracterizat cnezimea și nobilimea română bănațeană a fost condivizionalitatea (stăpânirea în devalmășie), formă moștenită în baza vechilor tradiții cneziale. Toate documentele referitoare la cnezii și nobilii români din Banat mărturisesc asupra acestui aspect definitoriu pentru proprietatea nobiliară românească de origine cnezială. Datele furnizate de principalele familii nobile române bănațene care s-au identificat în mod pregnant pe parcursul secolelor XIV-XVI, constituind adevărate "dinastii" (este vorba de familiile Bizerea de Caransebeș, Deș de Temeșel, Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria, Măcicaș de Tincova, Mâtnic de Ohaba Mâtnic și Racoviță de Caransebeș), sunt suficiente pentru a contura câteva din particularitățile acestui tip de stăpânire asupra pământului. În primul rând, în cazul comunității familiale de stăpânire, toți membrii acesteia de parte bărbătească au avut acces egal la posesiunile strămoșești, fapt relevat prin actele de nouă danie ce-i conțin de regulă pe toți beneficiarii dreptului de stăpânire împreună cu descendenții lor legali. Cu cât numărul acestora a fost mai mare, cu atât s-a ajuns în timp la o mai accentuată fărâmițare a moșiilor părintești, astfel încât patrimoniul funciar apreciat într-o primă fază ca fiind considerabile, au devenit treptat insuficiente pentru întreținerea unui număr tot mai mare de moștenitori. Pentru a evidenția situațiile specifice principalelor familii nobile bănațene precum și diferențele notabile ale modului de distribuire a stăpânirilor funciare între membrii acestora, inserăm următorul tabel ce cuprinde, în linii mari, o imagine a raportului stabilit în interiorul fiecărei familii între stăpânirile sale și descendenții care și le dispută pe o perioadă de aproximativ 200 de ani, din a doua jumătatea a secolului al XIV-lea și până la jumătatea secolului al XVI-lea. Menționăm faptul că aceste cifre nu pot fi decât orientative, ele fiind determinate de o informație documentară adeseori inconsecventă, inegală și imprecisă. De asemenea, am luat în calcul doar urmașii pe linie masculină, acceptați în mod tradițional și unilateral la moștenire, prezența femeilor în cadrul sistemului de stăpânire fiind mai degrabă ne semnificativă, doar două sau trei familii acceptând la un moment dat și pentru scurt timp transferarea dreptului de moștenire asupra fetelor.

Nr. crt.	Familia nobilă română	Numărul de moșii	Numărul generațiilor	Numărul total de membri	Numărul membrilor pe fiecare generație
1	Bizerea de Caransebeș	36	6	25	Gen. I-1; gen. II-1; gen. III-4; gen. IV-6; gen.V-8; gen.VI-5
2	Deș de Temeșel	20	5	17	Gen. I-1; gen. II-5; gen. III-7; gen. IV-3; gen. V-1.
3	Fiat de Armeniș	40	6	20	Gen. I-1; gen. II-5; gen. III-3; gen.IV-2; gen. V-4; gen. VI-5
4	Gârliște de Rudăria	22	6	17	Gen. I-2; gen. II-4; gen. III-3 gen. IV-4; gen V-2; gen VI-3
5	Măciș de Tincova	33	5	40	Gen. I-1; gen. II-4; gen. III-10 gen. IV-22; gen.V-3.
6	Mâtnic de Ohaba Mâtnic	20	7	60	Gen. I-1; gen. II-3; gen. III-15; gen. IV-11; gen. V-15; gen VI-5; gen VII-10.
7	Racovița de Caransebeș	15	7	15	Gen. I-1; gen. II-4; gen. III-1; gen. IV-1; gen.V-4; gen VI-1; gen.VII-3.

După cum se poate observa, familiile cu cea mai pronunțată fărâmițare a moșiilor datorită numărului foarte mare al descendenților au fost cele ale nobililor de Măciș și de Mâtnic, evoluția lor ulterioară sugerând modul în care acest fenomen a împietat asupra ansamblului patrimonial. Se poate constata cum, în timp, familia Mâtnic, după o afirmare pregnantă la sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea a cunoscut un oarecare regres spre sfârșitul aceluiași secol și în veacul următor, prezența sa făcându-se mult mai puțin simțită la nivelul comunității districtului Caransebeș. În cazul familiei Măciș se remarcă mai multe atitudini în legătură cu rezolvarea problemelor funciare. Într-o prima fază, la începutul secolului al XV-lea, sporind numărul urmașilor cnezului Struza, aceștia se decid, având și acordul regal, să hotărânicească în anul 1411¹ câteva din principalele stăpâniri, cu siguranță pentru o mai bună distribuție a părților de moșii între diferitele ramuri ale familiei. Un proces asemănător a avut loc la mijlocul secolului al XV-lea, în 1447², când una din ramurile familiei a reușit să obțină din partea regelui reconfirmarea asupra unei treimi din posesiunile

strămoșești ca parte constituită distinct față de stăpânirile în devălmașie ale rudelor lor. Un exemplu aparte este cel al nobilului Iacob de Măcicaș care, la mijlocul veacului al XV-lea și-a constituit, pentru el și urmașii săi, un patrimoniu individual, separat de cel al familiei, prin cumpărări și zalogiri de moșii sau prin încheierea unor fraternități adoptive în afara modelului familial. O alta soluție pare a fi fost adoptată la începutul secolului al XVI-lea de familia lui Petru *Tarnok* ("Vistier") de Măcicaș, precum și de alte ramuri ale Măcicășeștilor (documentele sunt extrem de neclare în legătura cu acest aspect), care părăsesc ținutul natal stabilindu-se în comitatele Hunedoara și Dăbâca, unde presupunem că au obținut o serie de moșii prin danii regale. Astfel, patrimoniul familial a fost degrevat de presiunea a prea mulți moștenitori, el fiind redistribuit între membrii familiei rămași pe loc, cunoscuți și sub numele de Măcicășeștii de Tincova.

În cazul celorlalte familii nobile bănățene, mult mai puțin numeroase decât cele pomenite anterior, stăpânirea în indiviziune nu a creat mari probleme, poate cu excepția cazurilor în care unii membri mai proeminenți ai familiei, prin bunăstarea lor sau prin funcțiile deținute, au încercat să fructifice aceste avantaje în favoarea lor, profitând de situațiile delicate în care s-au aflat rudele și condizionaliilor lor. Reprezentative în acest sens sunt următoarele exemple: Nicolae de Bizerea, care a beneficiat la un moment dat de pe urma dizgrației în care a căzut unchiul său, Lado de Bizerea³, sau de lipsa unicului moștenitor al familiei Racoviță (aflat în captivitate otomană timp de 20 de ani), pentru a se înstăpâni, temporar, asupra moșiilor acestora. Sau, George Găman de Bizerea, cel care, la sfârșitul secolului al XV-lea, uzând de dreptul său de *protimisis* justificat de repetatele înțelegeri survenite între înaintașii săi privitor la stăpânirea în indiviziune a moșiilor părintești, răscumpără, ia ca zalog ori preia împrumuturile contractate de rudele sale cu scopul de a concentra sub controlul său o parte cât mai mare a patrimoniului familial. Nu lipsit de interes este și cazul lui Ladislau Fiat de Armeniș care, în primii ani ai secolului al XVI-lea, a profitat de situația dificilă în care a ajuns fratele sau, Ludovic (acuzat de omor și constrâns sa-și zălogească părțile sale din stăpânirile strămoșești pentru a-și salva viața), răscumpărând moșiile înstrăinate, după care returnează fratelui său doar jumătate din acestea, restul păstrând pentru sine și pentru copiii săi. Probabil că exemplele au fost mai numeroase și mai variate; cele menționate mai sus ne prezintă o tipologie aparte a nobilului interesat în permanență de consolidarea și extinderea stăpânirilor sale funciare, uzând de toate mijloacele legale, uneori comițând și abuzuri, pentru a-și atinge scopurile.

Oarecum aparte este cazul familiei nobile Gârliște de Rudăria, ce oferă o altă variantă a distribuirii moșiilor în cadrul nucleului familial. Din ceea ce transpare în plan documentar, la sfârșitul veacului al XV-lea și la începutul

celui următor, fiecare din cele două ramuri ale familiei și-a dezvoltat propriul lor patrimoniu, cazurile de stăpânire în indiviziune fiind extrem de rar atestate. De-abia o dată cu stingerea neamului pe linie masculină în cadrul uneia dintre cele două ramuri, moșiile acesteia rămase în stăpânirea fiicelor, acceptate la moștenire testamentară în 1544, au fost solicitate de cealaltă ramură ce beneficia de prezența mai multor moștenitori pe linie masculină, ele fiind obținute în urma unui lung și complicat proces de moștenire, ce a dus în final la reunirea tuturor stăpânirilor strămoșești în cadrul unui singur nucleu familial. La sfârșitul secolului al XVI-lea însă, câștigătorii procesului din 1566-1569 au cerut ieșirea din indiviziune, astfel constituindu-se din nou patrimoniul individuale în cadrul aceleiași familii.

O altă trăsătură specifică stăpânirii în indiviziune este dată de faptul că ea s-a manifestat nu numai în cadrul unui nucleu familial, ci și între persoane cu statut social-juridic diferit sau între familii diferite. Primul caz este, de altfel, definitoriu pentru raporturile care s-au stabilit, începând cu secolul al XV-lea, între cnezii și nobilii români bănățeni. Pentru început, modificarea statutului cnezilor nobili, recunoscuți prin actul regal scris în stăpânirile lor, nu se poate să fi produs o mutație semnificativă în interiorul relațiilor de stăpânire în devălmășie stabilite prin tradiție cu ceilalți cnezi încă din perioada când cnezimea română, în ansamblul ei, a constituit feudalitatea locală a ținuturilor bănățene. Ca urmare, cnezii și cnezii nobili au continuat o vreme să-și stăpânească în comun moșiile la nivelul diferitelor comunități rurale, fără perturbări de substanță. Odată cu secolul al XV-lea, situația se modifică, deoarece treptatul ascendent pe care cnezii nobili l-au obținut în fața cnezilor ce nu au reușit ascensiunea în ierarhia feudală oficială i-a determinat pe cei dintâi să încerce a-l materializa în favoarea lor ori, din acest punct de vedere, acceptarea stăpânirii în devălmășie împreună cu acești cnezi, care mai păstrează o vreme unul din principalele atribute ale oricărui feudal - stăpânirea asupra pământului - a fost doar primul pas pe calea substituirii propriei lor stăpâniri asupra celei cneziale. Soluția condiționalității a fost acceptată în anumite circumstanțe și de unii cnezi în schimbul protecției, însoțite de sume compensatorii, oferite de către nobilii români care, în cele din urmă, au căutat să tranșeze, cu sprijinul legislației în vigoare, problema stăpânirii în favoarea lor. În acest mod au reușit, de pildă, nobilii Deș de Temeșel să obțină în 1402⁴ dreptul de stăpânire asupra moșiilor Iablanița și *Zalyn* din districtul Mehadia, în detrimentul cnezilor din *Kiralymezeje*. Mult mai concludent este exemplul familiei Mâtnic care, în prima jumătate a secolului al XV-lea, a obținut pe această cale moșiile Vozești (*Lybanfalva*) în 1404⁵, Var (*Mezpataka*) în 1411⁶ și părți din moșiile Prisaca (*Gyepew*) în 1412⁷, Oloșag și Dragomirești în 1439⁸ din partea unor

cnezi în schimbul *multelor și neprețuitelor ajutoare și servicii* aduse acestora de către nobilii din Ohaba-Mâtnic.

Nu lipsită de relevanță este și stăpânirea condivizională practică între două familii nobile. Ea putea fi atât rezultatul unei străvechi înrudiri, ale cărei legături s-au diluat pe parcursul timpului, cât și a procedurii tradițional al înfrățirii pe moșie, care producea prin excelență efecte patrimoniale. Pentru prima variantă, edificator este exemplul familiilor Măciș și Mâtnic, provenite după cât se pare din același trunchi genealogic, reminiscențe ale stăpânirii lor comune semnalându-se la mijlocul secolului al XV-lea, în 1452⁹, când cele două familii și-au disputat moșia Dobregoste de Jos, atribuită în cele din urmă, pe baza consultării actelor de proprietate, familiei Măciș. În ceea ce privește înfrățirea pe moșie (*adoptiva fraternitas*), ea a avut îndeobște ca scop moștenirea reciprocă între contractanți, a căror învoială trebuia întărită de autoritățile superioare ale statului. Conform acesteia, în cazul morții uneia dintre părți fără a lăsa moștenitori legitimi, moșiile respective urmau să revină, în baza celui *ius fraternalis*, celui sau celor rămași în viață dintre contractanți sau urmașilor acestora. Asemenea înfrățiri pe moșie au fost încheiate în 1458¹⁰ între nobilii Nicolae de Bizerea și Iacob de Racoviță, în 1467¹¹ între Lado de Armeniș și frații Ladislau Zayk, Ștefan și Sandrin de Mâtnic ori în 1468¹² între frații Ladislau și Ludovic Fiat de Armeniș și Iacob de Măciș. Urmările lor au variat, constituind tot atâtea modalități de rezolvare a unor situații similare; astfel, înfrățirea din 1467 dintre nobilul de Armeniș și nobilii de Mâtnic nu a avut nici un fel de consecințe, ambele familii continuându-și existența fără a fi amenințate de stingerea neamului. Fraternitatea contractată în 1468 s-a concretizat practic în 1480¹³ când, la moartea fără urmași a lui Emeric de Măciș, fiul lui Iacob de Măciș, moșiile acestuia au revenit rudelor și condivizionalilor săi, respectiv lui Iacob și Ioan de Măciș (tatăl și fratele său) și fraților Fiat de Armeniș. Mult mai interesantă s-a dovedit a fi în timp înfrățirea încheiată în 1458 între nobilul de Bizerea și cel de Racoviță; din documente ulterioare aflăm și motivul unei asemenea înțelegeri: Ladislau de Racoviță, fiul și unicul moștenitor al lui Iacob de Racoviță, a fost luat ostatic de către otomani, existând în consecință pericolul ca, în cazul în care el nu s-ar fi întors, averea familială să rămână fără moștenitori legitimi. Se știe că, bazându-se pe o asemenea posibilitate, Nicolae de Bizerea a ocupat după moartea lui Iacob de Racoviță moșiile incluse în actul de înfrățire și, atunci când în 1485¹⁴, după 20 de ani de captivitate, Ladislau de Racoviță a revenit în ținuturile natale și și-a reclamat drepturile, nobilul Bizerea a refuzat să i le cedeze, fiind nevoie de intervenția regelui care, sesizat de stăpânul în drept al moșiilor și după mărturia mai multor nobili bănățeni, ordonă ca stăpânirile să fie redată familiei Racoviță.

Desigur că particularitățile stăpânirii în devălmășie pot fi mai numeroase sau mai nuanțate. Am recurs la prezentarea acelor aspecte ce crează o imagine generală asupra fenomenului în cauză, atât de răspândit în lumea stăpânilor de pământuri ai Banatului medieval. În fapt, practicarea stăpânirii în indiviziune a stimulat perpetuarea dreptului de precumpărare și răscumpărare, cunoscut în epocă și sub numele de *protimisis*, drept care s-a manifestat în toate comunitățile cu structură de obște în care grupul familial, de vecinătate și alte forme de solidaritate s-au păstrat multă vreme vii. A fost o regulă recunoscută în cadrul unor grupuri de persoane cu privire la anumite bunuri, îndeosebi funciare, față de ai căror stăpâni, privilegiații la precumpărare și răscumpărare se găseau într-un raport de solidaritate: rudenie, devălmășie, vecinătate de sat sau de stăpânire¹⁵. A fost, de asemenea, o formă de protejare a proprietății feudale în fața tentativelor de înstrăinare a acesteia în afara comunității familiale sau condvizionare, față de care beneficiarii dreptului de *protimisis* au reacționat de regulă atunci când înstrăinătorul nu a respectat principiile acestui drept și nu a anunțat intenția de a vinde sau zălogi partea sa de stăpânire. Dacă o asemenea tranzacție ilegală avea totuși loc, privilegiații nesocotiți își puteau exercita dreptul de răscumpărare (sau retractul) la prețul real al bunurilor înstrăinate în termenul de un an și o zi. Dintr-un document datat în anul 1503¹⁶ aflăm care a fost procedura obișnuită, urmată în cazurile în care deținătorul unor moșii dorea să le înstrăineze temporar sau definitiv: în acest an, banii Severinului adevăresc faptul că nobilul român Gavrea, fiul lui Bogdan de Călugăreni a făcut cunoscut vecinilor și megieșilor săi în trei scaune de judecată, după cum cerea obiceiul românesc (*iuxta ritum Valachie*) că dorește să zălogească patru moșii din districtul Comiat deoarece avea nevoie de o anumită sumă de bani. În acest mod, nobilul în cauză și-a îndemnat vecinii și frații copărtași să uzeze de dreptul de întâietate și să ia ca zălog moșiile respective. Alte documente iau în discuție cazurile în care asemenea zălogiri sau vânzări de moșii au nesocotit dreptul de *protimisis* al rudelor sau fraților devălmași. Unor asemenea tendințe li s-a împotrivit, în anii 1491 și 1492¹⁷, nobilul George Găman de Bizerea, care a protestat în adunarea districtului Caransebeș împotriva intențiilor rudelor sale, Nicolae de Bizerea și Ioan de Bizerea, de a vinde sau zălogi părțile lor din posesiunile străvechi familiale unor străini, deoarece acestea i s-ar fi cuvenit lui în calitate de rudă copărtașă.

După câte se poate observa, stăpânirea asupra pământului, atât de disputată în epocă datorită imensului rol pe care l-a jucat în definirea statutului privilegiat al posesorilor săi, a fost protejată printr-un amplu sistem de legi, reguli și cutume care au urmărit în principal conservarea ei în timp cât mai îndelungat în posesia deținătorilor de drept și a urmașilor lor legitimi. Din

această perspectivă, extrem de important a fost și dreptul de moștenire, c nenumăratele probleme pe care le-a presupus.

Dreptul de moștenire. În principal, regulile străvechi privind moștenirea au constituit un sistem juridic adaptat scopurilor și intereselor esențiale ale societății feudale: păstrarea nealterată a patrimoniilor funciare în mâna urmașilor nobililor decedați, precum și rămânerea la dispoziția stăpânului de pământ a averilor. Dreptul de moștenire a cuprins, ca regulă generală, filiația pe linie masculină, esențială pentru conservarea fondului funciar moștenit în familiile nobiliare. Generalizarea în materie succesorală a principiului masculinității a fost determinată în primul rând de considerente militare, prestarea serviciului militar fiind unul din atributele fundamentale ce au definit statutul nobiliar al unui individ; ori, din acest punct de vedere, motivația prin care femeile au fost excluse de la dreptul de moștenire a fost formulată astfel: *femeile și fetele nu obișnuiesc și nu pot ostăși cu armele și lupta cu dușmanii (mulieras autem et puellae armis militare, cum hostibusque decertare non solent, neque possunt)*¹⁸. Acestui argument i se mai adăugau și considerente de ordin economic, interesul general fiind acela ca unitățile domeniiale să producă și să fie capabile să-și onoreze obligațiile față de autoritățile statale. De asemenea, promovând acest principiu succesoral, stăpânirile nobililor au fost ocrotite față de o fărâmițare excesivă, cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de dreptul feudal occidental, feudalii români nu au cunoscut primogenitura, ceea ce însemna că toți moștenitorii masculini se bucurau de drepturi egale¹⁹. Regula generală de moștenire stabilea ca la moartea unui nobil moșiile acestuia să treacă în stăpânirea descendenților săi direcți pe linie masculină, iar în lipsa acestora, ascendenților (ce au format a doua clasă succesorală) sau rudelor colaterale până la gradul patru. Se știe, de exemplu, că în 1428²⁰, în urma morții violente a nobililor Roman și Mihail de Măciș în bătălia de la Golubăț, moșiile lor au fost împărțite din ordinul regelui ascendenților și rudelor colaterale, deoarece nici unul dintre ei nu a avut moștenitori direcți. Tot în cadrul aceleiași familii, în 1480, moartea fără urmași a nobilului Emeric de Măciș a făcut ca moșiile lui să revină tatălui și fratelui său, precum și unor condvizionali rezultați în urma unor înfrățiri pe moșie încheiată cu mai bine de un deceniu în urmă, succesiune girată de către puterea centrală.

Rămânând însă la regula succesorală de bază, cu tot caracterul restrictiv, ea nu a neglijat întru totul dreptul fetelor la moștenire, cunoscut în epocă sub numele de *quarta puellaris*. Conform acestei norme fetele, excluse de la moștenirea bunurilor imobiliare, aveau dreptul la un sfert din valoarea moștenirii, în bani nu în natură, fiind înzestrate de către părinți sau, după moartea acestora, de către frați. Interesant este faptul că adeseori, încălcând regula de moștenire, zestrea le era conferită în părți de moșie, probabil sub

formă de zălog, până când adevărații moștenitori ai pământului ar fi putut să le plătească întreaga sumă de bani. De pildă, în 1499²¹, nobilii români Nicolae și Ioan Albu, împreună cu Ioan Dogan de Zorlenț, s-au împăcat cu nobila doamnă Dorotea, soția lui George Găman de Bizerea ca să-i plătească după dreptul consuetudinar românesc zestrea și cheltuielile de nuntă ce i se cuveneau din averea părintelui ei, deoarece moșiile acestuia, conform dreptului de stingere a neamului, urmau să treacă în posesia lor ca înfrățiți pe moșie cu tatăl Doroteei. Cum însă cei trei nobili nu au putut plăti imediat suma de 20 de florini aur cuvenită, ei au zălogit părțile de moșie aceleiași doamne Dorotea până vor avea banii. Un an mai târziu, în 1500²², Cristina, fiica nobilului Nicolae de Bizerea (de fapt, unicul său copil) și soțul ei, Ioan *Thevrek* s-au judecat cu ruda lor George Găman de Bizerea pentru zestrea ce i s-a cuvenit din moșiile răposatului ei tată. Deoarece frații săi muriseră, iar moșiile nu puteau să îi revină, ele trecând în stăpânirea lui George Găman ca rudă colaterală, acesta din urmă îi dă în schimbul lor suma de 60 florini de aur. Se întâlnesc și cazuri în care zestrea soției, inclusă în bunurile soțului, ajunge să fie solicitată după moartea acestuia din urmă de către văduvă de la cei care au moștenit în mod legal averea răposatului. Un asemenea caz este semnalat în 1482²³, când familia nobilă Besanu de Belinț zălogește văduvei Fides 33 de moșii iobăgești până i se va putea plăti zestrea care i se cuvenea din moșiile decedatului său bărbat. Un proces pe aceeași temă s-a judecat în 1492²⁴ între nobilul George Găman de Bizerea și nobila doamnă Elena, văduva lui Nicolae de Bizerea pentru partea ce i se cuvenea din averea părinților ei, constituită ca zestre și inclusă anterior în averea răposatului ei soț. Cei șase nobili români aleși ca arbitri au hotărât în final ca George Găman să plătească văduvei suma de 35 florini aur, probabil contravaloarea zestre primite la căsătorie.

Am definit în rândurile de mai sus elementele principale care au constituit normele succesoriale obișnuite, întemeiate pe principiul masculinității, la care s-a adăugat și dreptul specific de moștenire al fetelor. În realitate, documentele vremii nu furnizează prea multe informații în legătură cu situațiile obișnuite, în care regula de bază a dreptului de moștenire a funcționat normal. Nu așa stau lucrurile cu nenumăratele excepții de la regulă ce au intervenit pe parcursul timpului din motive obiective ori subiective. S-au creat astfel cazuri-problemă, care au necesitat de multe ori intervenția autorităților judecătorești, ele devenind în consecință publice, deci reflectate ca atare în planul informației documentare. Trebuie subliniat faptul ca majoritatea acestor excepții de la regulă au pornit de la situația de nedorit pentru orice stăpân ereditar de pământ, aceea de stingere a neamului pe linie masculină (*defectum seminis*). Cum asemenea situații s-au putut crea cu ușurință (fie nobilul nu a avut băieți, fie aceștia au murit înainte de vreme sau au fost

în imposibilitate de a-și exercita dreptul de moștenire), nobilii proprietari au fost nevoiți să găsească soluții pentru a evita înstrăinarea sau irosirea averii lor imobiliare. În baza legislației în vigoare, dezvoltată tocmai pentru a preîntâmpina asemenea situații, opțiunile acestora au variat. Una din soluțiile folosite cel mai adesea a fost aceea a înfrățirii pe moșie, asupra căreia am insistat în paginile anterioare. Mai adăugăm doar că aceste fraternități adoptive, indiferent de natura lor, s-au încheiat cu încuviințarea de înfrățire a suveranului, care recunoaște astfel dreptul de succesiune reciprocă între părțile contractante. De regulă, în aceste înțelegeri au fost incluse cu preponderență bunurile imobiliare, existând însă și cazuri în care înfrățirile s-au făcut și cu privire la bunuri mișcătoare. De exemplu, în 1538²⁵, Ioan Zápolya a luat cunoștință de faptul că nobilii Ioan Giuriță (*Gywryczka*) de Caransebeș și Laurențiu Palatici (*Palathycz*) de Ilidia s-au constituit reciproc în calitate de moștenitori asupra bunurilor lor, de remarcat fiind faptul că în averea nobilului din Caransebeș, pe lângă pământuri au fost trecute și aurării, argintării, pietre prețioase și bani (*aurea, argintea, gemmata sericea, pecunie*).

Mai rar întâlnită a fost adopția, ca modalitate de întregire a filiației, posibilă mai ales în cazurile rare de lipsă de moștenitori. O situație aparte s-a creat în 1465²⁶, când nobilul George Vița și soția sa, Elena, l-au înfiat pe Nicolae Himfy de Remetea, de fapt pe propriul lor ginere, donându-i a patra parte din drepturile de moșie ce se cuveneau bărbăților, cu precizarea că nobilul Vița mai avea în acel moment încă trei fii, fapt ce ridică semne de întrebare asupra necesității unei asemenea adopții. Este posibil ca nobilul Himfy să își fi pierdut într-o împrejurare neclară pământurile, documentul făcând, de altfel, referire la faptul că anumite ținuturi din comitatul Timiș erau în acea vreme ocupate de otomani. În acest caz, actul din 1465 ar putea fi explicat ca o încercare de a evita ignobilarea nobilului rămas fără moșii. Sau, în acest fel, s-a găsit o modalitate legală de a lăsa o parte din moștenirea funciară și fiicei nobilului George Vița (soția nobilului Himfy de Remetea).

O altă practică uzitată, privită tot ca excepție de la regulă, a fost acceptarea la moștenire a descendenților de ambele sexe, semnalată mai ales în cazul familiilor mai puțin numeroase, care au cuprins un număr mic de moștenitori. Interesantă în acest sens ni se pare precizarea făcută în actul de înfrățire pe moșie încheiat în 1458 între familiile Bizerea și Racoviță, care subliniază deosebirile de practică a transmiterii dreptului de stăpânire în cadrul celor două familii: în timp ce Bizereștii au acceptat și dreptul de moștenire al fetelor, în familia Racoviță moștenirea urma să se transmită exclusiv pe linie masculină. Un exemplu care merită toată atenția este furnizat de familia nobililor Gârliște de Rudăria. La moartea unuia din membri de seamă

ai familiei, nobilul Nicolae de Gârliște fără urmași pe linie masculină, pentru a pune capăt neînțelegerilor și violențelor iscate între rudele sale, au fost aleși în 1544²⁷ opt nobili “frați și prieteni” care, împreună cu reprezentantul protonotarului Transilvaniei, au împărțit moșiile și alte bunuri imobiliare în mod egal între toți frații și toate surorile (*inter omnes peredictos frates et predictas sorores, aqualiter dividantur*). În fapt, au beneficiat de moștenire văduva sa, Eufrosina cu cele două fiice, Sara și Ana, constituite într-un grup de interese, și sora lui, Dorotea împreună cu toți urmașii acesteia (fii, fiice, gineri) rezultați din două căsătorii, ce au format un al doilea grup de interese. Oricum, problema succesorală dezbătută în 1544 a fost rezolvată temporar, creând aparența că în familia Gârliște moștenirea pe linie feminină a fost acceptată și practică. Douăzeci de ani mai târziu chestiunea a fost reactualizată prin intervenția moștenitorilor pe linie masculină, membri ai ramurii colaterale a familiei care, în urma unui amplu proces judecat între anii 1566-1569²⁸ în cadrul căruia au fost prezentate vechile acte de proprietate ale familiei datând de la începutul secolului al XV-lea, au reușit să transfere cea mai mare parte a patrimoniului familial de la acea ramură afectată de stingerea neamului către o alta, mult mai bine reprezentată din acest punct de vedere.

În sfârșit, din 1555²⁹ datează un alt caz din care se poate deduce participarea egală la moștenire atât a băieților cât și a fetelor. La începutul acestui an, castelanii de Caransebeș au ținut scaun de judecată pentru împărțirea unor moșii din districtul Almăj între urmașii mai multor nobili români, făcându-se precizarea că a fost vorba despre moștenitori de ambele sexe.

În realitate, practica curentă utilizată în legislația succesorală a găsit modalitatea de participare *de iure* și a fetelor la moștenirea părintească imobiliară prin procedura juridică numită *praefectio*, prin care dreptul de moștenire era transferat asupra fiicelor, preschimbate din punct de vedere juridic în bărbați pentru a avea acces egal, legiuit, la averea părinților. O asemenea procedură s-a realizat întotdeauna cu acordul regelui, la solicitarea prealabilă venită din partea unui nobil. Exemplul clasic îl găsim în evoluția familiei Fiat de Armeniș: dintr-un document datat în anul 1534 aflăm că nobilul Ladislau Fiat de Armeniș a solicitat regelui Vladislav II dreptul de a transmite posesiunile sale moștenitorilor de ambele sexe, drept care i-a fost acordat probabil în perioada cuprinsă între anii 1501-1508. Motivația acestei cereri pare extrem de bine gândită: tocmai în această perioadă Ladislau Fiat și-a sporit partea sa din patrimoniul familial răscumpărând moșiile zălogite de fratele sau, Ludovic Fiat și păstrând pentru sine și copii săi (un fiu și trei fiice) jumătate din aceste posesiuni, după care, precaut, a solicitat regelui dreptul de succesiune pentru ambele sexe. Gestul său s-a dovedit a fi salutar căci, în anii care au urmat, unicul sau fiu, Ioan Fiat a murit lăsând în

urmă doar o fată - Caterina, care a obținut și ea, în 1525³⁰, din partea regelui Ludovic II dreptul de succesiune bărbătească asupra moșiilor tatălui ei. De partea cealaltă a familiei exista însă un moștenitor - Francisc Fiat, fiul lui Ludovic Fiat care, după moartea vărului său, Ioan Fiat, a rămas practic unicul moștenitor direct pe linie masculină asupra întregului patrimoniu funciar familial. Între el și urmașele în drept ale lui Ladislau Fiat s-a declanșat un interesant proces de succesiune, derulat între anii 1531 și 1535³¹, decizia finală adoptată de Ioan Zapolya pe baza mărturiei a 25 de nobili din Caransebeș dând câștig de cauză fiicelor și nepoatei lui Ladislau Fiat, care și-au putut dovedi cu acte îndreptățirea cauzei lor.

Constatăm astfel, după parcurgerea acestor câteva documente edificatoare pentru modul în care dreptul de moștenire a funcționat în cazurile de *defectum seminis* survenite în interiorul familiilor nobile române bănățene, că preocuparea de câpătâi a acestora a fost aceea de a asigura prin orice mijloace legale păstrarea cât mai intactă a bunurilor imobiliare, garanție a nobilității și prosperității familiei. În cazul în care nici una din soluțiile prezentate anterior nu a operat, bunurile nobililor decedați fără urmași au revenit regelui în calitate de proprietar suprem (*dominium eminens*) al pământului țării, care uza de dreptul său de retract succesoral. Astfel, în 1479³², Matia Corvin a donat lui Francisc de Harazty (*egregius*), ban al Severinului, toate moșiile și averile nobilului român George Sugar (*Swgar*) din Banat, deoarece acesta din urmă a decedat fără moștenitori legali. În același timp însă, documentele confirmă faptul că atunci când suveranul a încercat să doneze asemenea moșii rămase fără moștenitori direcți unor personaje străine de spațiul celor opt districte privilegiate, comunitatea nobililor i s-a împotrivit cu succes, emblematic fiind procesul de succesiune din anii 1561-1563 dintre nobilimea bănățeană și "regele" Ioan Sigismund. A fost un moment în care Ioan Sigismund a încercat să facă uz de ipoteticul său drept de *dominium eminens*, confiscând 24 de moșii ale nobilului Ioan de Bizerea (decedat fără urmași) pentru a le dăruii cancelarului său Mihail Csáky și fratelui acestuia. Gestul său a atras solidarizarea comunității nobililor bănățeni, care va bloca intențiile de uzurpare ale puterii centrale, afirmând răspicat în cadrul adunării nobililor din districtul Caransebeș că nobilimea de aici avea privilegii puternice (*habere ipsam universitatem nobilium efficacia privilegia*), care nu permiteau înstrăinarea teritoriilor unor persoane din afara spațiului bănățean.

Tranzacții funciare. O privire generală asupra ansamblului stăpânirilor funciare aparținând nobilimii române bănățene lasă să se întrevadă o problemă mult mai complexă, ce nu poate fi limitată doar la simpla stăpânire asupra pământului și la modalitățile de transmitere a acesteia de la o generație la alta. Odată pătrunși în rândul nobilimii, descendenții cnezilor

și ai voievozilor români se comportă asemenea tuturor stăpânilor ereditari de pământ, disputându-și stăpânirile, vânzând, cumpărând, zălogind sau închi-riind, cu alte cuvinte tranzacționându-si posesiunile atunci când interese, mai ales de ordin material, o cereau. Din păcate, documentele surprind prea puțin asemenea aspecte strict economice, ele fiind mereu subordonate sau circumscrise informațiilor cu caracter social-juridic sau militar. Asupra gradului de răspândire a unor asemenea activități nu trebuie să insistăm; ele au făcut parte din existența cotidiană a stăpânilor de pământuri ai Banatului medieval (și de pretutindeni), prea puțin aflată în atenția cancelariei regale, voievodale sau a celor capitulare. Obiectul principal al acestor tranzacții a fost, fără îndoială, pământul (moșii, părți de moșii), lui alăturându-i-se și alte bunuri imobiliare: case, vii, fânașuri sau mori. Mult mai dificilă de apreciat este valoarea acestor bunuri, raportarea ei la nivelul de bunăstare al familiilor nobile din Banat, după cum sunt greu de realizat comparații pe aceasta temă cu alte zone ale regatului ce au cunoscut evoluții asemănătoare cu cea a Banatului de deal și de munte, atâta vreme cât puncte de referință nu există, iar informațiile documentare sunt mai mult incidentale. Bunăoară, se știe că în 1392³³ două moșii din districtul Mehadia au fost cumpărate de nobilii Deș de Temeșel la prețul de 200 florini, 100 boi și 300 oi de la Cristofor, fiul lui Andrei de Kyzen. În 1447³⁴, Mihail de Ciorna, banul Severinului a cumpărat o vie pe dealul *Brosasmal* de lângă Recaș (zonă recunoscută pentru podgoriile sale) cu 32 florini aur de la soții Ioan și Ecaterina Magyar de Recaș. La sfârșitul secolului al XV-lea, în 1493, preotul Matei din Arad, împreună cu mama sa și cu fratele său, Nicolae Pâclișar, au vândut, datorită unei nevoi a lor, o curte din Caransebeș (cu casă și acareturi) soților Ladislau și Elena Fiat pentru suma de 200 florini aur. Dintr-un act de ieșire din indiviziune încheiat în 1518³⁵ între Ladislau de Racoviță și familia Silvaș aflăm că o proprietate cu o curte din Caransebeș a fost vândută pentru 30 florini, în timp ce patru pământuri de arătură și două locuri de depozitat fânul au valorat 14 florini. Un fânaș a fost vândut în anul 1537³⁶ de văduva Ilona și de fiul ei Ladislau Kys fraților Petru și Ladislau de Racoviță pentru 12 florini aur. După cum este ușor de observat, nu se pot face generalizări pe marginea acestor informații; ar trebui luați în considerare o serie de factori - cantitatea și calitatea pământului, suprafața tranzacționată, valoarea pe piață într-o anumită perioadă - elemente care nu apar câtuși de puțin în informația documentară. Ele merită însă reținute în speranța unor viitoare cercetări pe această temă, în măsură în care documentația referitoare la istoria economică a ținuturilor transilvane și bănățene o va permite.

Pe lângă vânzările și cumpărările de moșii, numeroase au fost și zălogirile, practicate din dorința de a acoperi anumite nevoi materiale fără a se

ajunge la o înstrăinare totală și permanentă a bunurilor zălogite. Dacă motivația principală ce a stat la baza acestor tranzacții a fost în mod evident nevoia de bani, utilizarea acestora s-a dovedit însă diversă: pentru a acoperi anumite goluri financiare, pentru a răscumpăra persoane aflate în captivitatea otomană, pentru a aplana unele neînțelegeri între familii înrudite, pentru a răsplăti merite militare sau pentru a plăti unele datorii. Iată și câteva exemple: la sfârșitul veacului al XV-lea nobilul George Găman de Bizerea s-a împotrivit de nenumărate ori tendințelor rudei și condvizionalului său, Ioan de Bizerea, de a-și zălogi părțile sale din averea familială unor străini. Din documente reiese faptul că acest Ioan de Bizerea, neavând moștenitori, s-a dovedit a fi mai puțin interesat de conservarea acestui patrimoniu, preferând să-și zălogească moșiile în schimbul unor sume de bani, probabil mai corespunzătoare necesităților sale. Astfel, numai în 1499³⁷, el și-a zălogit toate părțile de moșii din două districte rudei sale, George Găman, pentru suma de 250 florini aur.

Pentru a-și răscumpăra o fiică din captivitatea otomană, văduva lui Zaharia de Măciș a zălogit părți din moșiile rămase de la răposatul ei soț lui Mihail de Mâtnic pentru suma de 20 florini aur. Tot pentru a plăti o asemenea răscumpărare, mama nobilului Ladislau de Racoviță a zălogit, pentru 160 florini aur, trei moșii familiei lui Iacob Marga, cu care se va judeca în 1504³⁸ nobilul de Racoviță, încercând să răscumpere acele stăpâniri patrimoniale de la nobilul George Marga. Situația s-a complicat, deoarece acesta din urmă i-a cerut în schimbul moșiilor zălogite suma de 400 florini aur, pretextând vremurile grele. Cauza a fost expusă în fața banilor de Severin, care au hotărât următoarele: după ce Ladislau de Racoviță va plăti cei 160 florini, cei doi nobili urmau să stăpânească moșiile împreună până când, fie George Marga va putea dovedi că i se cuvin cei 400 florini, fie pretențiile sale se vor dovedi nefondate, el fiind obligat să redea pământurile posesorului în drept.

Zălogirea de moșii a fost și o modalitate prin care regele a răsplătit unele servicii credincioase ale supușilor săi. Astfel, în 1443³⁹, regele Vladislav I a recunoscut că nobilii români Mihail de Ciorna și Blasiu, fiul lui Stoian de Ciorna, împreună cu Mușina și Alexandru de Densuș și cu Nicolae de Bizerea au apărut singuri în decurs de mai mulți ani, cu familiile lor, castrele Severin, Orșova, *Pech*, Svinița, Sebeș și Mehadia, cheltuind în acest scop suma de 5000 florini aur. Pentru a-i despăgubi, regele le-a zălogit două moșii în comitatul Timiș, Recaș și *Zegehaza*, ai căror proprietari nu au avut urmași pe linie masculină.

Desigur că exemplele unor asemenea tranzacții funciare ar putea fi mult mai numeroase, limitele fiind impuse în mod obiectiv de cantitatea și calitatea informației care a ajuns până la noi. Indiferent însă de împrejurările

sau scopurile ce au motivat aceste acțiuni, ele s-au desfășurat întotdeauna în conformitate cu dreptul de *protimisis*, altfel rudele și frații copărtași putând bloca vânzările sau zălogirile inițiate de unii nobili.

Conflicte de stăpânire. Stăpânirea asupra pământului a prilejuit în întreaga societate feudală multiple și complexe conflicte ce au dat adeseori naștere la îndelungate procese, reflectate ca atare în documentația vremii. Nobilii români bănățeni nu au făcut excepție de la această regulă generală ce a guvernat lumea stăpânilor de pământuri în evul mediu. Cum scopul oricărui feudal a fost acela de a-și conserva, consolida și spori patrimoniul funciar, fricțiunile provocate de intersectarea unor interese opuse nu au întârziat să apară. Pentru Banat, grăitoare sunt nenumăratele procese de stăpânire ce au avut loc în perioada secolelor XV-XVI, actele încheiate cu aceste prilejuri constituind una din cele mai bogate documentații referitoare la elitele sociale românești ale ținutului și la raporturile lor cu principalul mijloc de producție - pământul. Cauzele unor asemenea conflicte au fost multiple: uzurpări de pământuri, disputarea unor moșii cu o apartenență insuficient clarificată în actele de proprietate, separarea bunurilor patrimoniale în cadrul unor familii puternic ramificate, accesul la o sursă permanentă de apă, hotărniciri litigioase, împărțirea bunurilor succesoriale, dreptul de moștenire al fetelor, zălogiri care au ocolit dreptul de *protimisis*, rămășițe ale unor străvechi stăpâniri devălmașe ce au necesitat ieșirea din indiviziune etc. De regulă, toate aceste conflicte și-au găsit soluționarea în fața adunărilor nobililor și cnezilor din districtele bănățene, conduse uneori de dregătorii locali ca reprezentanți ai puterii centrale, în anumite cazuri ajungându-se până în fața scaunului voievodal sau chiar regal, în adunarea prelaților și magnaților țării, întotdeauna însă mărturia comunității nobililor bănățeni având un rol important în acordarea hotărârilor finale.

Din perspectiva părților aflate în litigiu exemplele sunt variate: cele mai numeroase conflicte semnalate documentar i-au avut ca protagoniști pe nobilii români bănățeni, exemplele fiind prea numeroase pentru a zăbovi asupra lor în aceste pagini. Interesante sunt însă acele conflicte de stăpânire în care părțile implicate au avut un statut social-juridic diferit. Sunt amintite astfel conflicte între nobili și cnezi (al căror statut s-a diferențiat de cel nobiliar în secolul al XV-lea), între nobili și orășeni și chiar între nobili și iobagi, cu precizarea că indiferent de poziția pe care împričinații au deținut-o în cadrul comunității, procedura judiciară a urmat, în general, principiile vechii legi românești, adaptate în anumite împrejurări normelor de drept consuetudinar ce funcționau la nivelul instituțiilor oficiale ale statului. Oferim spre exemplificare câteva asemenea cazuri: raporturile dintre nobilii și cnezii români au devenit delicate din momentul în care primii au fost recunoscuți oficial, prin act scris, în stăpânirile lor, în timp ce cnezii au

continuat o vreme sa-și stăpânească pamânturile în baza vechiului *more kezeziatus*, fără a beneficia însă de confirmarea regală. Atunci când interesele funciare ale unor nobili s-au intersectat cu cele ale cnezilor, ascendentul pe care cei dintâi și l-au creat la sfârșitul secolului al XIV-lea le-a dat întotdeauna câștig de cauză în cadrul conflictelor de stăpânire care s-au declanșat. Bunăoara, în 1428⁴⁰, însuși regele Sigismund de Luxemburg a prezidat adunarea nobililor și cnezilor români din districtul Mehadia în fața căreia s-a judecat procesul dintre nobilii români din familia Deș de Temeșel și cnezii din satul *Kiralymezei* pentru dreptul de stăpânire asupra moșiilor Iablanița și *Zalyn* din districtul Mehadia. Rădăcinile procesului coboară însă mult în timp, probabil la sfârșitul secolului al XIV-lea, când nobilii de Temeșel și cnezii din *Kiralymezei* au stăpânit în indiviziune aceste moșii. În 1402, într-o primă înfățișare, se pare că s-a ajuns la o ieșire din indiviziune, voievodul Transilvaniei, Nicolae Csáky hotărând ca nobilii Deș de Temeșel să păstreze moșiile Iablanița și *Zalyn* în timp ce cnezilor le-a revenit satul de baștină, *Kiralymezei*. Același verdict l-a dat în 1425, în cadrul unui alt proces pe aceeași temă și comitele de Timiș, Pippo de Ozora, deși cnezii români i-au acuzat pe nobilii de Temeșel ca i-ar fi izgonit cu forța de pe domeniile Iablanița și *Zalyn*. Judecând pe baza documentelor și a hotărârilor din anii precedenți, regele a respins din nou în 1428 plângerea cnezilor, ordonându-le în final “tăcere veșnică”.

De reținut ar fi și procesul din 1503⁴¹ în cadrul căruia s-a judecat nobilul Nicolae de Măciș cu Ladislau și Ioan, locuitori ai Caransebeșului, orașenii fiind acuzați că au năvălit pe o posesiune a nobilului de Măciș unde au capturat animale și au comis distrugerii. Deoarece la proces atmosfera a degenerat în violențe, părțile scoțând săbiile, s-a fixat un nou soroc, hotărârea finală urmând să fie luată înaintea regelui.

Fără îndoială însă că cel mai surprinzător proces a fost acela din 1448⁴² în care s-au confruntat patru nobili români din familia de Măciș cu iobagul Negrilă al nobilului George de Racoviță. Cauza litigiului a decurs din pretențiile de stăpânire ridicate de ambele părți asupra “muntelui” *Selye*, pretenții ușor de înțeles pentru niște nobili, dar greu explicabile atunci când a fost vorba de un iobag despre care nu se poate presupune că ar fi deținut vreodată acte de stăpânire asupra unei posesiuni. Să fi fost vorba despre un fost cnez, decăzut din drepturile sale? Greu de spus. În orice caz, procesul s-a derulat conform procedurilor și, pe baza mărturiei a opt nobili români, posesiunea a fost adjudecată nobililor de Măciș.

Istoria Banatului medieval, ilustrată în documente de cancelarie, a cunoscut și procese desfășurate între nobilimea română și comunitățile urbane ale ținutului, semnificative pentru faptul că în cadrul lor s-au confruntat două grupuri de interese, ambele plasate în sfera atenției puterii

centrale din rațiuni diferite. Pe de-o parte, feudalitatea românească băănă-țeană, bine individualizată, față de care puterea centrală s-a arătat binevoitoare cu scopul de a o cointeresa atât în campaniile militare susținute în diferite părți ale regatului (cu precădere în cele îndreptate împotriva pericolului otoman), cât și în politica sa centralizatoare, ca o contrapondere față de sporirea excesivă a influenței marilor magnați ai regatului. De cealaltă parte, influențele comunități urbane (Caransebeș, Lugoj) față de care regalitatea maghiară a manifestat o atenție constantă, concretizată în seria de privilegii⁴³ acordate de-a lungul secolelor XV-XVI, privilegii ce s-au circumscris unei politici centralizatoare, interesată tot mai mult de potențialul economic, politic și militar al orașelor din regat. Dintre aceste conflicte, fără îndoială că cel mai îndelungat și mai complicat i-a opus pe nobilii de Mâtnic comunității urbane a Caransebeșului, motivul fiind furnizat de pretențiile ambelor părți asupra unor pământuri și păduri situate la hotarele ce delimitau stăpânirile Mâtnicenilor de vatra de locuire a Caransebeșului, la care se adăuga accesul familiei Mâtnic la o sursă permanentă de apă, necesară valorificării potențialului său funciar. Litigiul, semnalat încă din 1371, va dura până în 1424, ecouri ale sale făcându-se simțite și în a doua jumătate a veacului al XV-lea, în 1464. În ceea ce privește sentințele regale, ele au oscilat pe parcursul mai multor procese desfășurate în anii 1371, 1376, 1391-1392, 1412 și 1419 pentru a da în cele din urmă câștig de cauză nobililor de Mâtnic⁴⁴. Între anii 1419 și 1424 conflictul a dobândit o nouă motivație legată de dreptul de folosință asupra pădurilor din împrejurimi, acum implicându-se și nobilii de Măcicaș, ambele familii împiedicându-i pe locuitorii din Caransebeș să exploateze lemnul pădurilor ce le aparțineau. Ca urmare, regele i-a ordonat lui Pippo de Ozora, comitele de Timiș, să supravegheze respectarea privilegiilor mai vechi ale cetățenilor și iobagilor regali din așezare referitoare la folosirea pădurilor din împrejurimi, cu excepția a trei păduri aflate în stăpânirea celor două familii nobile⁴⁵.

Din 1505⁴⁶ datează procesul dintre nobilul Ladislau de Racoviță și locuitorii din Caransebeș, care îl acuză că ar fi deținut pe nedrept o suprafață de teren în incinta orașului, unde și-a construit o *residentiam specialem*. Un caz interesant este și cel din 1521, când judele și jurații din Caransebeș s-au judecat cu nobilul Nicolae Gârliște (care în acel moment ocupa funcția de ban al Severinului) în fața regelui Ungariei pentru pagubele pe care acesta le-a provocat orașului. Natura acestor pagube nu ne este cunoscută; se pare însă că vinovăția nobilului a fost dovedită, deoarece în 1537 Ioan Zápolya ordonă Capitlului din Arad să ceară mamei și văduvei nobilului de Gârliște (decedat probabil în cursul aceluși an) plata despăgubirii în bani la care a fost condamnat răposatul și pe care acesta probabil că a tot amânat să o ducă la îndeplinire⁴⁷. Cu un an în urmă, în 1536⁴⁸, nobilul Andrei de Bizerea s-a

judecat și el cu locuitorii Lugojului pentru stăpânirea asupra satului Găvoșdia din împrejurimi.

Se poate constata faptul că nu întotdeauna documentele indică și dez-nodământul unor asemenea litigii. Importanța relevării conținutului lor ține mai degrabă de imaginea de ansamblu pe care dorim să o creăm asupra existenței și evoluției elitelor sociale române bănățene, aceea a unui segment activ, dinamic al societății Banatului medieval, care își dispută cu asiduitate stăpânirile funciare, în buna tradiție a anarhiei feudale. Complexitatea cazuisticii ce a determinat toate aceste conflicte indică, fără putință de tăgadă, profilul unei feudalități bine individualizate, cu particularități inerente tradițiilor sale și spațiului de locuire, dar în același timp și cu trăsături generale, pe care le regăsim în întreaga lume a stăpânilor feudali de pământuri.

Pentru elita socială bănățeană, proprietatea funciară, continuatoare a străvechilor stăpâniri cneziale, a constituit temeiul existenței sale, de aici și preocupările permanente de a proteja aceste stăpâniri față de orice încercări de imixtiune străină, uzurpare sau înstrăinare, beneficiind de normele juridice în vigoare și bazându-se pe rolul militar exercitat în calitate de apărătoare a unei provincii de graniță greu încercată de atacurile externe pe parcursul veacurilor. Ca orice feudali, cnezii și nobilii români bănățeni au uzat de dreptul lor de stăpânire, întărit odată cu secolul al XV-lea de documentul scris, pentru a dispune de aceste posesiuni ereditare pe care le lasă moștenire, le vând sau le cumpără, le zălogesc sau închiriază, toate aceste acțiuni subordonându-se cutumelor și legislației în vigoare. Parcurgerea acestui aspect definitoriu pentru elita socială românească a Banatului de deal și de munte completează imaginea unei feudalități locale active, bine ancorată în tradițiile și realitățile zonei care, deși nu poate fi identificată cu clasa marilor proprietari de pământuri ai regatului maghiar, a jucat un rol esențial în fruntea comunității românești bănățene care a generat-o.

NOTE

¹Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1887-, p. 478 și 479, nr. 397 și 398.

²*Ibidem*, p. 744-745, nr. 66; Victor Motogna, *Trecutul românilor din Banat în epoca lui Ioan Hunyadi (1437-1457)*, în *RISBC*, XIII, 1944, mai-august, p. 568.

³Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Editura Presa Universitară, Cluj-Napoca, 1999, p. 212.

⁴Pesty Frigyes, *A Szörény bñnság és Szörény vármégye története*, III, Budapesta, 1878, p. 229.

⁵Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 519, nr. 360.

⁶*Ibidem*, p. 473 și 474, nr. 292 și 293.

- ⁷*Ibidem*, p. 482, nr. 400.
- ⁸Pesty Frigyes, *Krasso vármégye története. Oklevéltár*, III, Budapesta, 1883, p. 367-369.
- ⁹Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 14, nr. 10.
- ¹⁰Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, p. 37.
- ¹¹Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 176, nr. 155.
- ¹²*Ibidem*, p. 183, nr. 164.
- ¹³Pesty Frigyes, *A Szörény...*, III, p. 88-91.
- ¹⁴Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 286, nr. 257.
- ¹⁵Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 180, p. 199; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 28-29.
- ¹⁶Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 147.
- ¹⁷Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 322 și 332, nr. 277 și 297.
- ¹⁸*Apud* Ștefan Pascu, *op. cit.*, III, p. 19.
- ¹⁹Ioan Aurel Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluție)*, în *Nobilimea românească din Transilvania*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 51.
- ²⁰Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 556, nr. 465; Ligia Boldea, *Situația social-economică și juridică a nobilimii române din Banat (secolele XIV-XVI)*, în *Banatica*, 12, 1993, p. 19.
- ²¹Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 419, nr. 365.
- ²²*Ibidem*, p. 454, nr. 380.
- ²³*Ibidem*, p. 274, nr. 245.
- ²⁴*Ibidem*, p. 333, nr. 298.
- ²⁵*Ibidem*, II/4, p. 169, nr. 47.
- ²⁶Pesty Frigyes, *A Szörény...*, III, p. 77-79.
- ²⁷Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 368, nr. 217; Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale...*, p. 152.
- ²⁸Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 153.
- ²⁹Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 153.
- ³⁰Hurmuzaki, *op. cit.*, II/3, p. 508, nr. 356.
- ³¹Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 430.
- ³²Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 259, nr. 229.
- ³³*Ibidem*, I/2, p. 343, nr. 283; Costin Feneșan, *Districul românesc Mehadia la sfârșitul secolului XIV*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 269.
- ³⁴Costin Feneșan, *Documente medievale...*, p. 38, nr. 5.
- ³⁵Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 156.
- ³⁶Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 115, nr. 59.
- ³⁷*Ibidem*, p. 369, nr. 329; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 135.
- ³⁸Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 524, nr. 422.
- ³⁹*Ibidem*, I/1, p. 685, nr. 759.
- ⁴⁰*Ibidem*, p. 553, nr. 464.
- ⁴¹*Ibidem*, II/2, p. 511, nr. 410; Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 147.
- ⁴²Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 748, nr. 619.
- ⁴³Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului XVI*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 157-163; Idem, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvărănului în a doua*

jumătate a secolului al XVI-lea, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, 20, 1977, p. 303-311; Radu Popa, Caransebeș și districtul său românesc în secolele XIV-XVI, în SCIVA, 40, 1989, p. 353-370.

⁴⁴Pesty Frigyes, *Krasso...*, III, p. 289.

⁴⁵Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 530, nr. 440.

⁴⁶*Ibidem*, p. 542, nr. 435.

⁴⁷Ligia Boldea, *Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 81-82.

⁴⁸Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 99, nr. 48.

QUELQUES ASPECTS CONCERNANT LES FORMES DE MAÎTRISE FONCIÈRE SPÉCIFIQUES À LA FÉODALITÉ ROUMAINE DE BANAT (XIVe - XVIe SIÈCLES)

Résumé

Un regard d'ensemble sur le monde féodal de Banat nous révèle un paysage ample et varié de l'organisation social-économique et juridique de celui-ci. La société roumaine de Banat apparaît très bien définie du point de vue de la stratification sociale représentée par une féodalité locale qui se voulait intégrée et reconnue dans le cadre du féodalisme officiel hongrois.

L'attribut principal de cette féodalité a été la qualité de maîtres de terres et d'hommes, attribut retrouvé partout dans le monde féodal de cette époque. C'est très important de souligner que ces cnezes roumains ennoblis par des diplômes royaux, ont été reconnus officiellement dans leurs possessions ancestrales, de cette manière ils étaient inclus dans le système féodal de type occidental imposé par la dynastie d'Anjou dans le royaume de l'Hongrie. Cette confirmation par des documents écrits a été obtenue des prestations de services envers la royauté; parmi ces services fidèles ont pu remarquer les obligations militaires exigées par le spécifique de frontière du Banat médiéval.

Il nous apparaît évidente la relation indissoluble entre la propriété sur la terre et l'annoblissement, parce que le diplôme royal de 1366 précisait clairement que personne ne peut posséder de la terre s'il n'est pas noble. A cause de ça les principales actions des cnezes roumains de Banat, maîtres ancestraux des terres, en vertu de leur droit ancien roumain, seront concentrées en vue de l'obtention de la confirmation officielle de la part de l'autorité suprême de l'état - la royauté hongroise.

Sans faire exception des règles du monde féodal, la société féodale de Banat a été très souvent agitée par des conflits sociaux entre les maîtres des

terres, des conflits causés par la division de la possession entre les descendants ou par le droit de héritage des filles. Un élément très important qui met en relief le profil social-juridique de ces nobles roumains de Banat le constitue les institutions médiévales spécifiquement roumaines, sous la forme des assemblées des cnezes ou des nobles qui étaient les instances principales de jugement dans les diverses causes apparues dans ce monde du Banat médiéval si agité. C'était un monde très intéressant qui balançait entre les traditions féodales occidentales classiques et les particularités orientales de type byzantin.

UN TALER CONTRAFĂCUT DE LA MAXIMILIANUS AL II-LEA GĂSIT ÎN PĂDUREA DE LA RUDNA (JUD. TIMIȘ)

Raoul-M. Șeptilici

În primăvara anului 2000, Erwin Khits din satul Crai Nou (com. Giulvăz, jud. Timiș), săpând gropi pentru puieți, în pădurea dintre acest sat și satul Rudna (în partea dinspre această din urmă localitate), a găsit o monetă ce ne-a fost adusă spre identificare de către soacra sa, Micalea Heler. Ulterior piesa a ajuns în posesia colecționarului timișorean Thomas Remus Mochnacs. Moneta este o contrafacere după un taler emis pentru Ungaria de Maximilianus al II-lea (1564-1576).

Ea se descrie astfel:

Av. MAXIMILI·II·D·G·EL·RO·IM·S·AV·GER(·HV)N·BO·REX*, bustul împăratului spre st.¹, în armură și cu coroană pe cap, cu mâna st. ținând sabia (căreia i se zărește doar mânerul), iar cu dr. sceptrul, care este sprijinit pe umăr, c.p.i., întrerupt de coroana împăratului și c.e. (foto 1).

Rv. ARCHI·DVX·AVS·DVX·BVRG·MAR·MORA·1576, vulturul bicefal cu scutul maghiar pe piept, de o parte și cealaltă sunt siglele R – B², deasupra vulturului, marcând locul de început și sfârșit al legendei, Madona cu Pruncul³, c.p.e și c.p.i. (foto 2).

Axa 11; 28,79 g; 39,75-41,6 mm, cupru cu foiță de argint, puțin circulat, conservare medie.

Piesa este o contrafacere, al cărui prototip exact nu l-am găsit în cataloagele de specialitate. Aversul este identic cu Huszár nr. 979 pentru anul 1576⁴. Reversul este asemănător cu Huszár nr. 981⁵, însă autorul maghiar consemnează ca an de emiterie doar 1575. Diferențe mai apar la punctul dintre cuvintele *BVRG* și *MAR*, la piesa din lucrarea maghiară acesta se află la mijlocul literelor, iar la a noastră la baza literelor, fără a avea punct după anul emiterii. De asemenea, apar diferențe și la siglele monetăriei, care la noi sunt R – B, iar la piesa originală K – B, de altfel cum este corect pentru

monetăria de la Kremnitz (Körmöcbánya, actualmente Kremnica). Consultând catalogul primei licitații numismatice din Ungaria post-comunistă⁶, la paginile 84-85 găsim un taler original asemănător. Aversul este identic, însă este greșit identificat de autor ca fiind Huszár nr. 980⁷. Reversul este în aparență identic cu Huszár nr. 981, numai că anul emiterii este diferit, respectiv 1576. Și de data aceasta autorul identifică greșit reversul, spunând că ar fi Huszár nr. 979. Trecând peste aceste greșeli, putem spune că piesa în discuție se apropie cel mai mult de moneda prezentată în catalogul maghiar de licitație.

Este firesc ca piesa noastră să nu fie identică cu nici o piesă originală cunoscută, din moment ce avem de-a face cu o contrafacere⁸.

Mai interesant este modul de realizare a acestei contrafaceri. Sunt destul de frecvenți talerii contrafăcuți, dar ei sunt de obicei bătuți în metal comun și apoi poleiți cu argint. La piesa noastră este vorba de o pastilă din cupru peste care s-a aplicat foița de argint. Pastila din metal comun nu prezintă nici o urmă de imprimare, aceasta fiind vizibilă doar pe foițele din argint (de pe Av. și Rv.). Pentru a realiza astfel de contrafaceri printr-un procedeu rentabil exista metoda trecerii printr-un laminor, cu rolele încinse, a unei table din cupru pusă între două foițe din argint, realizându-se astfel sudura între cele trei corpuri. Se efectua apoi baterea și decuparea monetelor. Însă cantul nu era acoperit cu metal nobil, motiv pentru care se realiza și o îmbăiere în argint, procedeu ce acoperea cu un strat foarte subțire atât cantul, cât și eventualele crăpături apărute în foițele din argint în procesul laminării și, mai ales, în cel al baterii. La piesa noastră și pe cant se observă foița din argint. Aceasta se putea aplica prin lipire pe o piesă realizată prin procedeul descris mai sus sau prin lipirea unei foițe din argint peste o pastilă din cupru, după care se realiza baterea, acesta din urmă fiind un procedeu mult mai complicat și mai puțin rentabil. De altfel, piesa studiată nu prezintă nici o urmă de lipitură, motiv pentru care optăm pentru prima variantă. Chiar dacă se pot observa vag urme de îmbinare între foițele de pe fețele contrafacerii și foița de pe cant, nu se vede nici o urmă de aliaj pentru lipitură și nici locul de închidere de pe cant. Trebuie să se fi folosit pentru lipitură un aliaj identic sau foarte apropiat la culoare cu cel din foițe, iar aceasta să fi fost foarte fin realizată. Lipsa unor metode moderne de investigații nu ne permite să mergem mai departe cu afirmațiile, dar este cert că în perioada Evului mediu existau adevărați maeștri ai falsificării și destule metode de contrafacere, ce se apropiau de perfecțiune, metode care între timp au fost date uitării.

Piesa are pe suprafața ei mici fisuri în foița de argint, ceea ce a făcut ca, datorită mediului de păstrare a monetei (în pământ), în care există o anu-

mită umiditate și alți factori ce favorizează oxidarea, pastila din cupru să oxideze pe alocuri, iar foița de suprafață să plesnească⁹. Acest fapt ne-a permis să studiem mai bine tehnica de realizare a acestei contrafaceri. Fără aceste indicii ne-am fi pronunțat mai greu cu privire la autenticitatea talerului, singurele bănueli fiind sugerate doar de aurele ce există la vulturul bicefal, care sunt deformate, spre deosebire de cele existente la piesele originale văzute de noi (la care acestea sunt sub formă de cercuri), și de siglele monetăriei, unde apare *R* în loc de *K*. Neavând de-a face cu o crăpătură accidentală de matriță, care să modifice litera *K* în *R*, presupunem că litera a fost intenționat înlocuită de către falsificator tocmai ca ulterior să-și recunoască creațiile și să se ferească de ele. Cu toate că aceasta este părerea pe care ne-am format-o, nu excludem nici posibilitatea ca această substituție de litere să fie o simplă greșeală.

Este interesantă și masa acestei contrafaceri. În stadiul actual, în care lipsește o parte din foița din argint, piesa cântărește 28,79 g. Ori, masa unui taler original, pentru această perioadă, este de 28,82 g, deci foarte apropiată de cea a piesei ce face obiectul prezentului studiu. Dacă piesa noastră ar fi fost intactă, este clar că aceasta era puțin mai grea decât "stasul", însă aceste mici abateri erau normale în perioada respectivă. Deoarece cuprul are o masă moleculară și o densitate mai mică decât argintul, este clar că piesa a fost îngreunată prin realizarea unei grosimi mai mari, parametru greu observabil și căruia atunci nu i se dădea o atenție prea mare (cum nu i se dă nici acum). Putem afirma că avem de-a face cu un maestru în ale falsificării, care a ținut cont de toate aspectele pe care le ridică această acțiune. Din păcate nu cunoaștem piese similare, nu atât din motivul că ele sunt rare, ci din simplul fapt că, în general, unor astfel de piese nu li s-a dat o importanță prea mare, fiind consemnate numai în treacăt, fără a se insista asupra lor. Procesul contrafacerii era ceva frecvent în Evul mediu, atât în ceea ce privește piesele mărunte (care erau mai puțin urmărite), cât și în ceea ce privește piesele de un nominal mare (cum este și cazul nostru). Cu toate că acestea din urmă prezentau o probabilitate mai mare de a fi controlate și astfel puteau fi mai ușor de depistat, ele aduceau un câștig mult mai tentant¹⁰. Neregularitatea aurelor conduce la concluzia că nu avem de-a face cu o contrafacere ieșită din monetăria oficială (fiind cunoscute și astfel de piese).

Această interesantă contrafacere îmbogățește lista localităților bănățene cu descoperiri numismatice¹¹ și, în același timp, sporește repertoriul pieselor maghiare medievale¹².

Abrevieri:

- Av. – avers
c.e. – cerc exterior
c.p.e. – cerc perlat exterior
c.p.i. – cerc perlat interior
dr. – dreapta
Rv. – revers
st. – stânga.

NOTE

¹Am folosit termenii de “dreapta” și “stânga” ca în heraldică și nu pe cei ai privitorului.

²Corect ar fi fost siglele K – B, de la Kremnitz.

³Protectoarea Ungariei.

⁴Huszár Lajos, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Battenberg, München, 1979, p. 148.

⁵*Ibidem*, p. 149.

⁶Nudelman László, *Münzen-Medailen Ungarn Siebenbürger. Magyar és Erdélyi pénzek-emlékérmek*, 1, Numizmatikai aukció, 1995 szeptember 15-16, Grand Hotel Corvinus, Kempinski Budapest.

⁷Huszár Lajos, *op. cit.*, p. 148. Așa cum am mai spus avem însă un avers Huszár nr. 979.

⁸Mai ales dacă ținem cont că este foarte puțin probabil ca vreun catalog de specialitate să cuprindă toate variantele posibile pentru această perioadă istorică.

⁹Vezi foto 1.

¹⁰În ciuda legislației deosebit de aspre, care căuta să prevină astfel de producții.

¹¹Nu avem știință ca în vreunul din satele cu care se învecinează pădurea să se mai fi făcut alte descoperiri numismatice sau arheologice.

¹²Prezenta lucrare a făcut obiectul comunicării *Un taler contrafăcut de la Maximilian al II-lea, găsit în pădurea de la Rudna (jud. Timiș)*, ținută în 26 octombrie 2000 la al XVII-lea Simpozion Național de Numismatică al Societății Numismatice Române, Alba Iulia, 26-27 octombrie 2000.

EIN VERFÄLSCHTER TALER AUS DER EPOCHE DES MAXIMILIANUS II., IN DER NÄHE DES DORFES RUDNA (KREIS TEMESCH)

Zusammenfassung

Im Herbst 2000 entdeckte man im zwischen den Dörfern Crai nou und Rudna (Gemeinde Giulvăz) befindlichen Wald eine verfälschte Münze, die Nachahmung eines in der Epoche des Maximilianus II. Für Ungarn geprägten Talers darstellt: ein Stück auf Kupfer mit dünnen Silberblech.

Die Vorderseite dieses Stückes stellt Nachahmung des Typus *Huszár* Nummer 979 aus dem Jahre 1576 dar, während die Rückseite Ähnlichkeit mit dem Typus *Huszár* Nummer 981 aufweist. Die Münze ist mit der Beischrift 1575 als Jahr des Prägens versehen. Andere Unterscheidungen sind zu bemerken: die Bezeichnungen der Prägestätte sind R-B im Falle des unseren Stückes, während die echte Münze trägt als Bezeichnungen K-B. Ein ähnlicher Taler kommt im Katalog der ersten Münzenversteigerung aus Ungarn der poskommunistischen Ära auf der Seiten 84/85 vor (Nudelman László, *Münzen-Medaillen Ungarn Siebenbürger. Magyar és Erdélyi pénzek-émlékérmek*, 1, Numizmatikai aukció, 1995 szeptember 15-16, Grand Hotel Corvinus, Kempinski Budapest). Die Vorderseite stellt den selben Typus dar, während die Rückseite den Typus *Huszár* Nummer 981 aufweist, aber dieses Stück trägt die Beischrift 1576 als Jahr des Prägens.

Diese angeführte Funde bereichert die Kenntnisse über die Numismatik in der Banater Gegend und auch das Repertoire der ungarischen Münzen aus dem Mittelalter.

1.

2.

Foto 1. avers (Av.) / Vorderseite
Foto 2. revers (Rv.) / Rückseite

CAHLE MEDIEVALE DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE ȘI ETNOGRAFIE DIN LUGOJ

Răzvan Pinca

Colecția Muzeului de Istorie și Etnografie din Lugoj cuprinde o serie de cahle, rămase inedite până acum, ce provin în marea lor majoritate din vechea colecție a instituțiilor anterioare¹. Despre cahlele ce provin din colecția Reuniunii de Muzeu a comitatului Caraș – Severin înființată în anul 1905, Traian Simu scria: *“În vitrina XII păstrăm mai multe vase de lut, dintr-o perioadă încă neidentificată. Aceste vase s-au descoperit în mijlocul orașului nostru Lugoj, la doi metri și ceva afunzime, din prilejul canalizării străzii A. Șaguna, în anul 1925”*². Acestea sunt singurele informații pe care le avem despre descoperirea și proveniența pieselor pe care le vom prezenta mai jos.

I *Cahle-oală*: se păstrează fragmente și piese întregi în formă de vază, evazate, cu deschiderea rectangulară, cilindrică și triunghiulară. Cele cu deschiderea rectangulară se pot data în secolele XVI-XVII, cele cu deschiderea cilindrică și triunghiulară se pot data în secolele XV-XVI.

1. Cahlă-oală, de formă tronconică, cu deschiderea rectangulară și dimensiunile de 21 cm înălțime, 11,1 cm diametrul fundului și care păstrează forma rotundă până la o înălțime de 14,8 cm, marcată printr-un brâu interior puternic reliefat. Din dreptul brâului, marginea capătă o formă rectangulară cu colțuri proeminente (Pl. I).

2. Cahlă-oală, de formă tronconică, cu deschiderea rectangulară și dimensiunile de 10,7 cm înălțime, 8,1 cm diametrul fundului și care păstrează forma rotundă până la o înălțime de 4,5 cm (Pl. II).

3. Cahlă-oală, de formă tronconică, cu deschiderea rectangulară și dimensiunile de 15,7 cm înălțime, 9,6 cm diametrul fundului și care păstrează forma rotundă până la o înălțime de 10,2 cm, marcată printr-un brâu interior puternic reliefat (Pl. III).

4. Cahlă-oală, de formă tronconică, cu deschiderea rectangulară și dimensiunile de 17,4 cm înălțime, 10,9 cm diametrul fundului și care păstrează forma rotundă până la o înălțime de 10,8 cm, marcată printr-un brâu interior puternic reliefat, decorat cu alveole (Pl. IV).

5. Cahlă-oală, de formă tronconică, cu deschiderea circulară și dimensiunile de 20,3 cm înălțime, 8,6 cm diametrul fundului, 15,6 cm diametrul gurii, nu există brâu interior (Pl. V).

6. Cahlă-castron, cu deschiderea triunghiulară și dimensiunile de 6,8 cm înălțime, 7,5 cm diametrul fundului și care păstrează forma rotundă până la o înălțime de 4,5 cm (Pl. VI).

II. *Cahle plăci*: majoritatea fragmente, realizate din pastă obișnuită, prevăzute pe spate cu ramă de fixare și butoni, de formă pătrată sau dreptunghiulară, decorul este realizat din motive geometrice și fitomorfe stilizate, reprezentări zoomorfe și antropomorfe. Cronologic se încadrează în intervalul secolelor XV-XVIII.

1. Cahlă placă, fragment, dimensiunile ce se păstrează sunt de 15,2x10,5 cm, reprezentând lățimea integrală, respectiv ceea ce se mai păstrează din lungime, grosimea este de 1,4 cm. Pe verso nu se observă nici un fel de urme ale modalității de prindere în sobă, margine s-au butoni de fixare. Este nesmălțuită, iar decorul geometric constă din două benzi laterale în formă de scară iar pe diagonală se observă alte două benzi ce se intersectează în centru având ca model romburi. De jur - împrejurul locului de intersectare a benzilor se conturează câte cinci arce de cerc dispuse de fiecare parte. Materialul din care este realizată piesa este slab micasat, iar urmele de funingine de pe spatele cahlei ne arată faptul că a fost folosită (Pl. VII).

2. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 16,1x14,6 cm, rama înaltă de 5,1 cm, puțin înclinată spre interior și prezintă urme de lipitură cu lut pe fața interioară. Pe spatele piesei se observă urme ale butonilor de fixare, urme imprimate ale unui material textil, precum și urme de funingine. Suprafața decorată a cahlei este puternic micasată. Ceramica din care este confecționată nu este uniform arsă, spre marginea inferioară a piesei, pe spărtură, se observă pe o grosime de 6 mm ceramică foarte slab arsă. Decorul fitomorf, reprezintă trei vreji cu marginile zimțate care se termină cu frunze în formă de inimă, de asemenea zimțate pe margini. La capătul frunzelor se observă câte trei picături de rouă. Chenarul ce îngrădește acest decor este de asemenea zimțat (Pl. VIII).

3. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 11,4x9 cm, grosimea de 1,4 cm, nu prezintă ramă de fixare. Decorul, reprezintă un medalion circular în interiorul căruia se află o rozetă cu 6 petale pline, simple, iar între petale se află câte o mărgea. De asemenea, spre partea inferioară a cahlei se pot

observa patru mărgeli ce urmează curbura cercului. Decorul principal este încadrat pe laturile lungi ale piesei de un chenar zimțat, iar pe lățimea piesei de un chenar în formă de scară. Pe spatele piesei se observă urme de funingine și o perforare în partea superioară, probabil pentru fixare, cu un diametru de 3 mm. Ceramica este slab micasată (Pl. IX/1).

4. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 12,3x7,2 cm, grosimea de 1,2 cm, rama și butonii de fixare nu se mai păstrează. Decorul este realizat din motive geometrice zimțate pe margini. Unul din motivele geometrice se distinge aproape în întregime și reprezintă un buton zimțat pe margini. Întreaga piesă a fost încadrată de un chenar simplu. Pe verso se observă urme de funingine și urme de butoni care nu se mai păstrează. Pasta ceramică este puternic micasată (Pl. IX/2).

5. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 11,4x9,6 cm, ramă concavă, înaltă de 1,9 cm. Pe spatele piesei se observă puternice urme de funingine și o perforare cu diametrul de 3 mm ce pătrunde în interior 6-7 mm care folosea la fixare, iar ceramica este ușor micasată. Decorul, reprezintă un animal, probabil un lup destul de bine realizat. Se disting foarte clar urechile, ochiul și ghearele ca de vultur. Blana a fost stilizată sub formă de solzi iar în gură la o privire mai atentă se observă trei dinți (Pl. X/2).

6. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 9,8x7,1 cm, rama înaltă de 4,3 cm, înclinată spre interior. Ceramica este puternic micasată, fragmentele de mică ating dimensiuni de până la 3 mm. Pe spatele piesei se observă urma unui buton de fixare. Decorul este realizat din motive fitomorfe și geometrice stilizate, cuprinde frunze și un medalion central circular ce întregește decorul (Pl. X/1).

7. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 23,1x10,9 cm, ramă înaltă de 7,1 cm, fără chenar. Rama este înclinată spre interior. Ceramica este puternic micasată și se observă ușoare urme de funingine și de lipitură cu lut. Decorul este realizat din motive fitomorfe stilizate reprezentând vreji, flori și ciorchini de struguri (mure). Întregul decor este mărginit de un chenar circular format din vreji și frunze. În exteriorul chenarului se găsesc reprezentate două ramuri de arbust cu frunze și fructe (Pl. XI).

8. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 16x14,7 cm, rama înaltă de 8,1 cm, fără chenar. Rama este înclinată spre interior. Ceramica este puternic micasată iar piesa nu prezintă urme de funingine sau de lipitură cu lut. Decorul este realizat din motive fitomorfe stilizate, putându-se identifica alături de vreji reprezentări sub formă meandrică și ciorchini de struguri (mure) alături de o frunză de ferigă marginală rupturii. Întregul decor este mărginit de un chenar circular format din frunze și vreji (Pl. XII).

9. Cahlă placă, cu dimensiunile de 20,4x15,5 cm, fără ramă, marginile dispuse concav. Ceramica este slab micasată, pe spatele piesei se observă

urme accentuate de funingine precum și două orificii adânci de 6 mm și cu un diametru de 3-4 mm, care ajutau la fixare. Decorul, realizat din motive geometrice încadrate de un chenar simplu se prezintă sub forma a șapte cârlige dispuse în mijlocul unui cerc, iar din colțurile piesei se dezvoltă oblic spre centrul cahleii alte câteva cârlige asemănătoare (Pl. XIII).

10. Cahlă placă, cu dimensiunile de 20,7x12 cm, fără ramă, marginile sunt dispuse concav, ceramica este slab micasată, iar pe verso se observă puternice urme de funingine. Decorul este realizat din motive geometrice și florale încadrat de un chenar simplu. În partea centrală se află o rozetă formată din 11 petale, iar din colțurile piesei se dezvoltă oblic seturi de cârlige. Pe fața decorată a piesei se mai pot observa urmele unui strat de angobă albă (Pl. XIV).

11. Cahlă placă, cu dimensiunile de 14,2x13 cm, fără ramă, nesmălțuită. Decorul reprezintă două personaje, un bărbat și o femeie îmbrăcați în costume de epocă. Ceramica este bine arsă și foarte fină. Costumele personajelor sunt redată cu exactitate, nelipsind nici un amănunt. După toate probabilitățile cahlă pare a fi un import (Pl. XV).

12. Cahlă placă, cu dimensiunile de 24,8x23,2 cm, rama înaltă de 3,8 cm, înclinată spre interior. Ceramica este slab micasată, iar pe spatele piesei se pot observa urme de funingine și un buton de fixare. Decorul, realizat din motive geometrice și florale cuprinde segmente de cerc ce se întretaie formând arce în ogivă și flori stilizate în formă de rozetă. Plăcile de acest tip sunt destinate să se completeze una pe cealaltă (din punct de vedere al ornamentului) sunt de obicei lipsite de chenar pentru a nu se întrerupe legătura dintre elementele decorative (Pl. XVI).

13. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 20x17,2 cm, rama înaltă de 3,8 cm, înclinată spre interior. Ceramica este slab micasată, iar pe verso se observă urme de funingine. Decorul, realizat din motive fitomorfe și geometrice stilizate, cuprinde segmente de cerc ce se întretaie formând arce în ogivă și flori stilizate sub formă de rozetă (Pl. XVII/1).

14. Cahlă placă, cu dimensiunile de 20x11cm, se observă urmele ramei de fixare care nu se mai păstrează, iar pe verso sunt imprimate urme de țesătură. Decorul este același ca și la cahlă prezentată anterior (Pl. XVII/2).

15. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 21,8x14,4 cm, rama înaltă de 4,8 cm, ușor înclinată spre interior. Ceramica este puternic micasată, fragmentele de mică ajung până la 3 mm, iar pe verso prezintă urme de funingine. Decorul vegetal prezintă în plan central o leaie ale cărei frunze au formă de inimă cu marginile zimțate. În partea stângă superioară se disting doi vreji, de asemenea zimțați. Decorul este mărginit pe laturile lungi de un chenar zimțat (Pl. XVIII).

16. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 13,5x10,3 cm, fără ramă de fixare. Pe spatele piesei se observă urme de funingine. Decorul geometric este reprezentat prin romburi care continuă succesiv pe toată lungimea cahlăi. Partea superioară este mărginită de un decor în formă de scară (Pl. XIX).

17. Cahlă placă, fragment, cu dimensiunile de 9,7x6 cm, rama înaltă de 5,3 cm și puțin înclinată spre interior. Ceramica este slab micasată, pe verso se observă urme slabe de funingine. Din decor se mai păstrează o rozetă cu opt petale expusă în colțul piesei și un fragment al unui chenar circular (Pl. XX).

18. Cahlă placă, fragment, cu marginile arcuite spre exterior, cu dimensiunile de 12,7x12,3 cm, grosimea de 1,1 cm, fără ramă sau butoni de fixare, ci doar un orificiu cu diametrul de 3 mm și adânc de 5mm ce folosea la fixare. Decorul, realizat din motive geometrice și vegetale reprezintă o rozetă formată din opt petale dispuse concentric unui buton. Alături se mai pot observa șase frunze dispuse în două grupuri de câte trei, toate acestea încadrate de un chenar simplu. Ceramica este slab micasată, iar pe verso piesa prezintă urme de funingine și o perforare cu diametrul de 3 mm făcută probabil pentru a ajuta la fixare (Pl. XXI).

III. *Piese speciale*

1. Cahlă – tapet, fragment, cu dimensiunile de 13x11 cm, cu rama înaltă de 5,4 cm, înclinată oblic spre interior. Ornamentul prezintă suprafața decorată cu o rețea de romburi rotunjite și unite la partea mediană de câte o bară orizontală în relief, în fiecare romb se găsește o floare cruciferă cu petalele compuse dintr-o grupare de linii drepte și curbe dispuse simetric. Materialul din care este confecționată cahlă este puternic micasat, pe verso, urmele de funingine încă vizibile indicându-ne folosința acesteia (Pl. XXII).

2. Cahlă - tapet, fragment, dimensiuni 8,8x4,5 cm, nu se păstrează urme ale ramei. Ceramica este puternic micasată. Decorul, format din motive geometrice și florale este reprezentat de un palmier în formă stilizată (Pl. XXIII/2).

3. Cahlă de coronament, fragment, cu dimensiunile de 11x6,8 cm, prezintă o talpă de fixare în partea inferioară de 4,7 cm. Decorul fitomorf prezintă un model de frunze stilizate care se repetă. Modelele sunt legate unul de celălalt printr-un inel dispus în zona mediană. Materialul din care este confecționată cahlă este puternic micasat, iar pe verso se observă urme de funingine (Pl. XXIV).

4. Cahlă de coronament, derivată din cele în formă de turn, înălțimea este de 11,2 cm, diametrul central maxim este de 7,7 cm, diametrul piciorului de montare este de 4,5 cm. Piesa este lucrată la roată (Pl. XXIII/1).

5. Cahlă de colț, fragment, formată prin îmbinarea în unghi obtuz a două planuri poligonale. Dimensiunile sunt de 9x5,8 cm și 9x2,5 cm. Cele două planuri sunt realizate din aceeași placă, înclinate ușor pentru a se obține unghiul dorit. Decorul este realizat din elemente fitomorfe dispuse simetric, suprafața exterioară a cahlăi fiind puternic micasată. A fost folosită, are puternice urme de funingine pe spate (Pl. XXV).

6. Cahlă de colț, piesa este realizată dintr-o placă continuă, laturile adiacente nu au fost adăugate ulterior, dimensiunile 22x7,5 cm, 22x5,7 cm, 22x6 cm. Ceramica ușor micasată nu păstrează urme de funingine. Fețele laterale sunt decorate cu motive fitomorfe identice reprezentând frunze, iar placa centrală este decorată cu două flori de crin stilizate amintind de crinii angevini și două rozete cu câte nouă petale (Pl. XXVI).

Cahlele și fragmentele de cahle din colecția Muzeului de Istorie și Etnografie Lugoj, deși nu sunt foarte numeroase, sunt de diferite tipuri, atât forme simple dar și decorate cu un repertoriu ornamental variat. Prezența cahlălor de sec. XV-XVIII în vechea vatră a orașului medieval Lugoj, precum și frecvența și diversitatea acestora ne arată faptul că sobele de cahle dețineau o pondere semnificativă în sistemul de încălzire a locuințelor. Prezentarea acestor piese vine să aducă un plus de informație în domeniu, atât pe plan local, cât și pentru întreaga zonă a Banatului.

NOTE

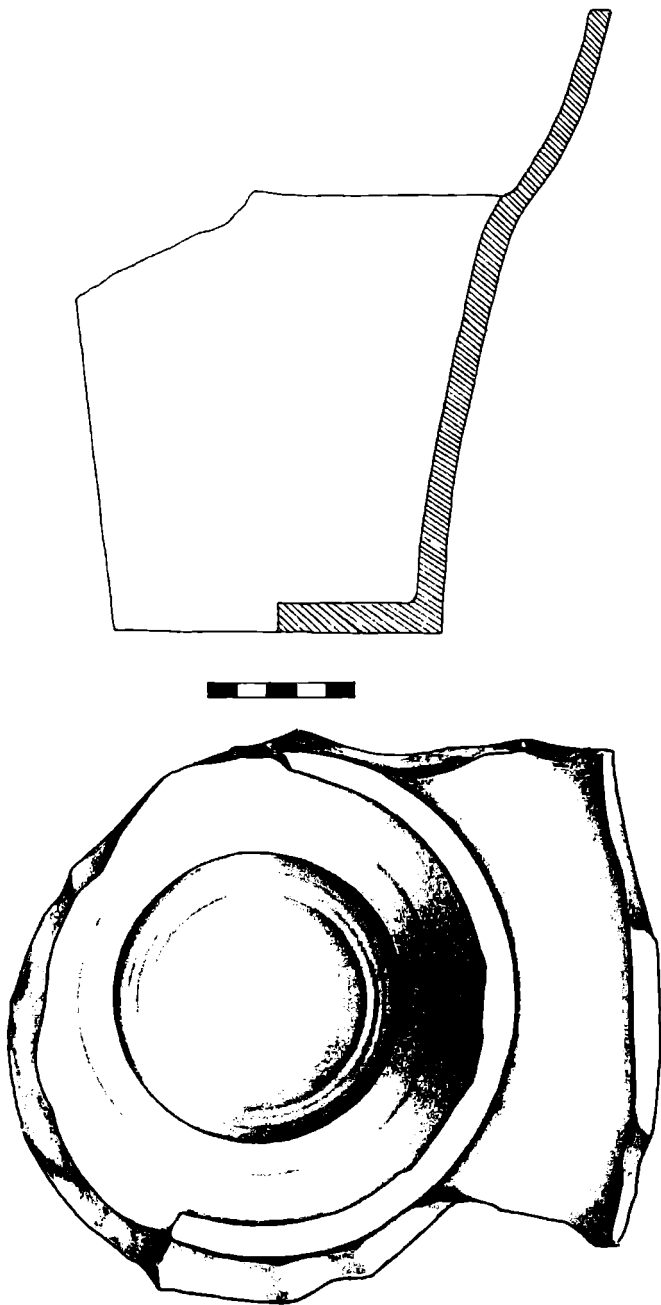
¹În 1872 s-a constituit Muzeul Diecezan la inițiativa episcopului Victor Mihaly de Apșa iar în 1906 se constituie Reuniunea de Muzeu din Lugoj care devine din 1942 Muzeul Județului Severin.

²Traian Simu, *Indicatorul obiectelor mai importante păstrate în Muzeul Județului Severin*, Tipografia Corvin, Lugoj, 1943, p. 23

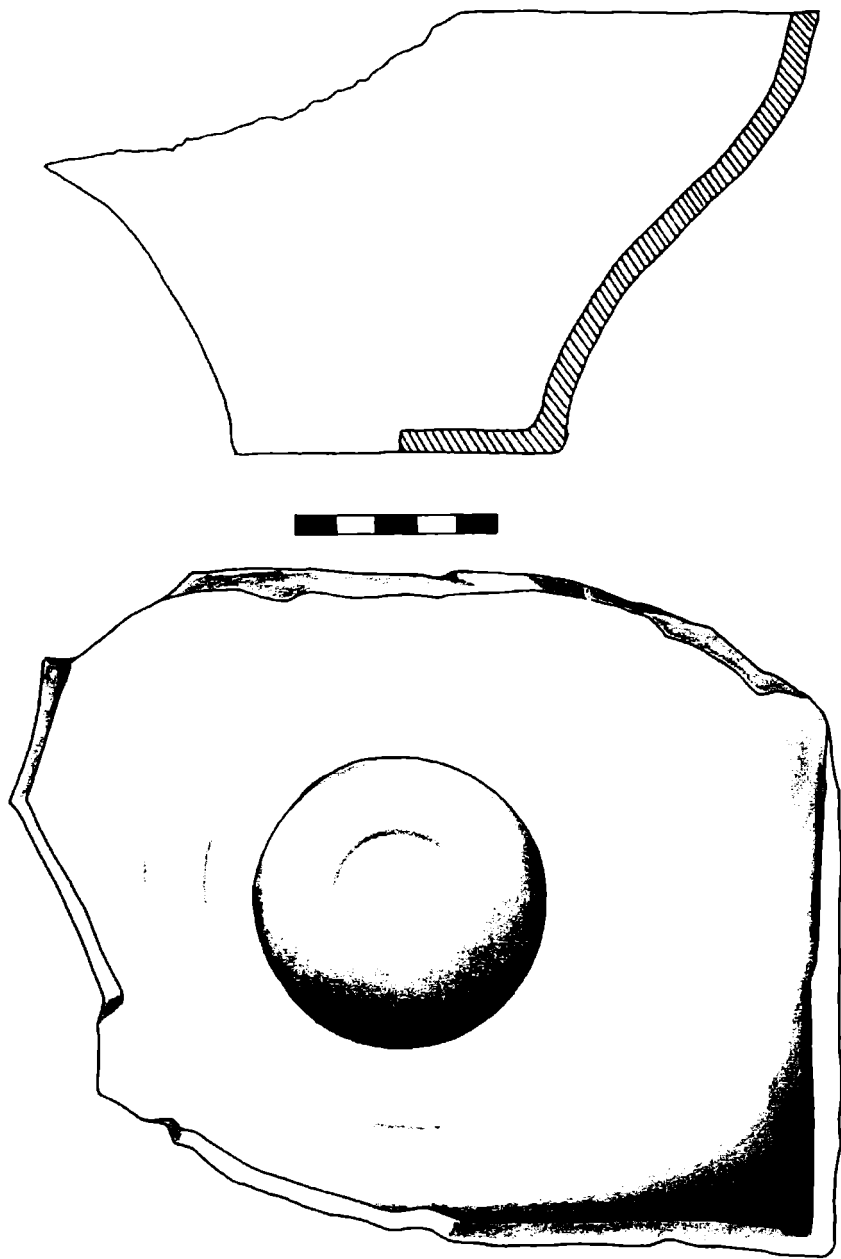
MEDIEVAL TILES FROM THE COLLECTION OF THE MUSEUM OF HISTORY AND ETHNOGRAPHY FROM LUGOJ

Summary

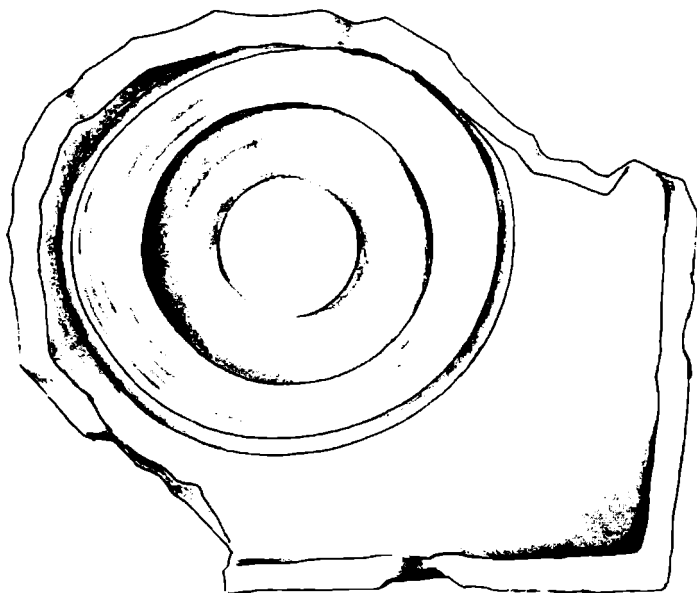
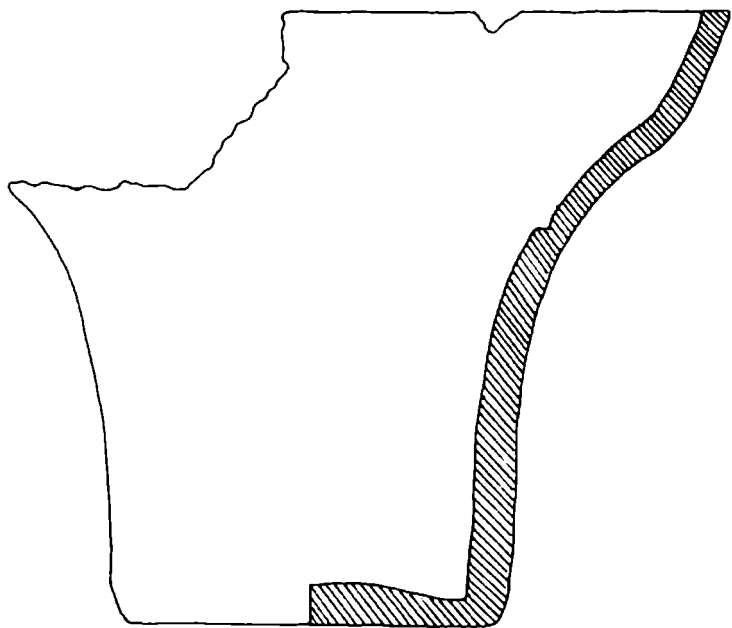
The catalogue of medieval tiles from the collection belonging to the Museum of History and Ethnography from Lugoj is meant to bring further information in the field that concerns Lugoj zone particularly and Banat generally. The displayed tiles are of diverse types: pot – stove tiles, plate – stove tiles, corner – stove tiles, crowning –stove tiles and they are generally decorated with stylized geometrical, zoomorphic, phytomorphic and anthropomorphic motifs, and they are to be embodied chronologically between the 15th - 18th centuries.

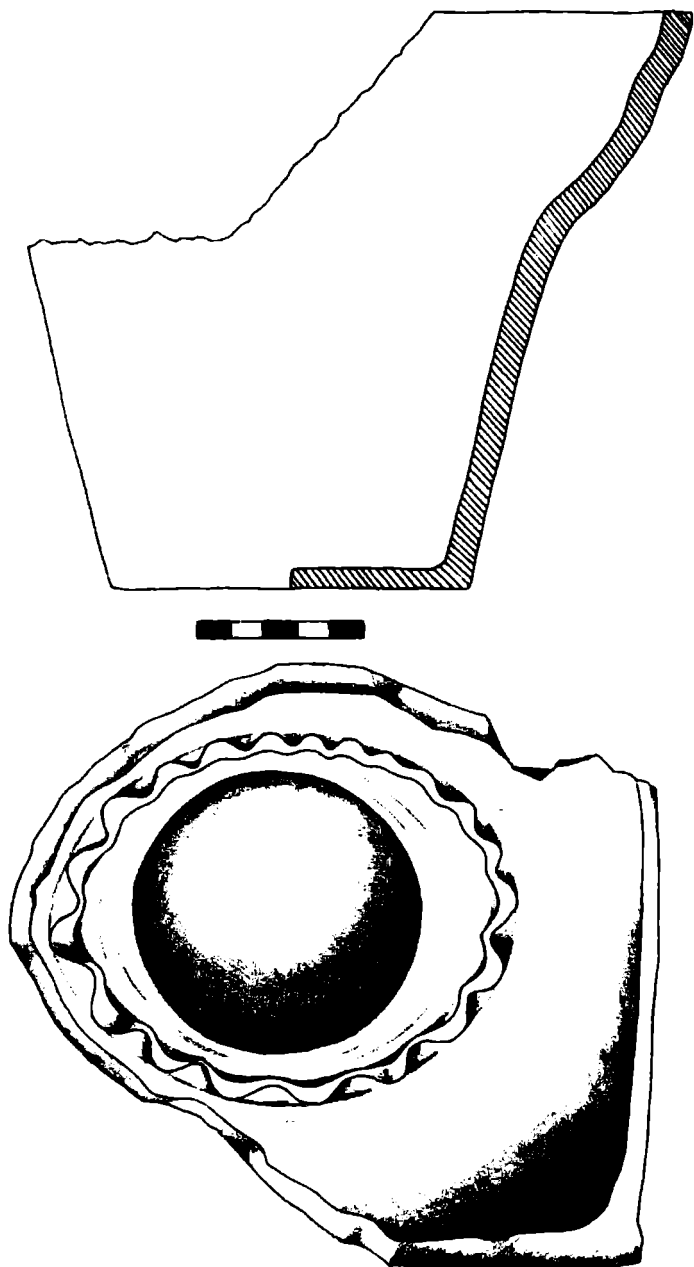
Pl. I. Cahlă oală, sec. XV-XVI

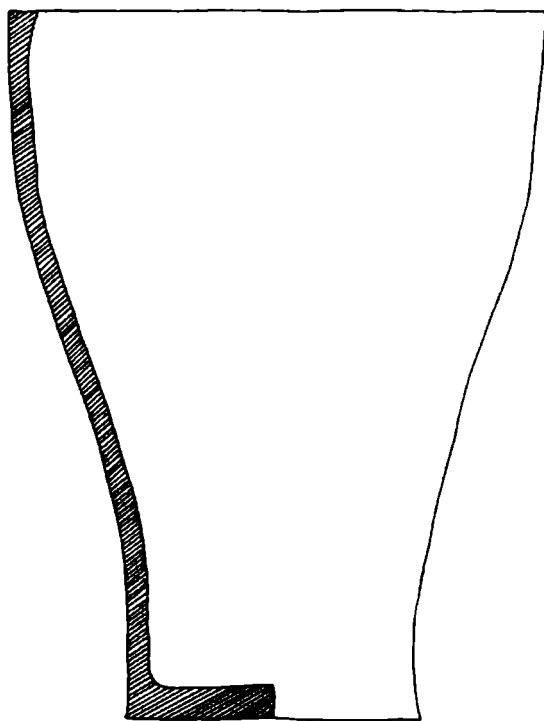
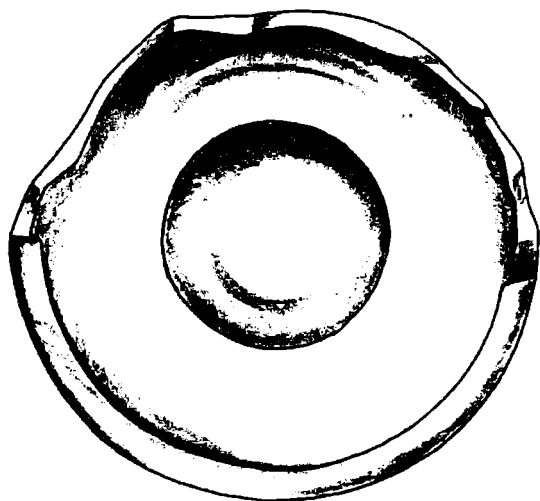
Pl. II. Cahlă oală, sec. XV-XVI

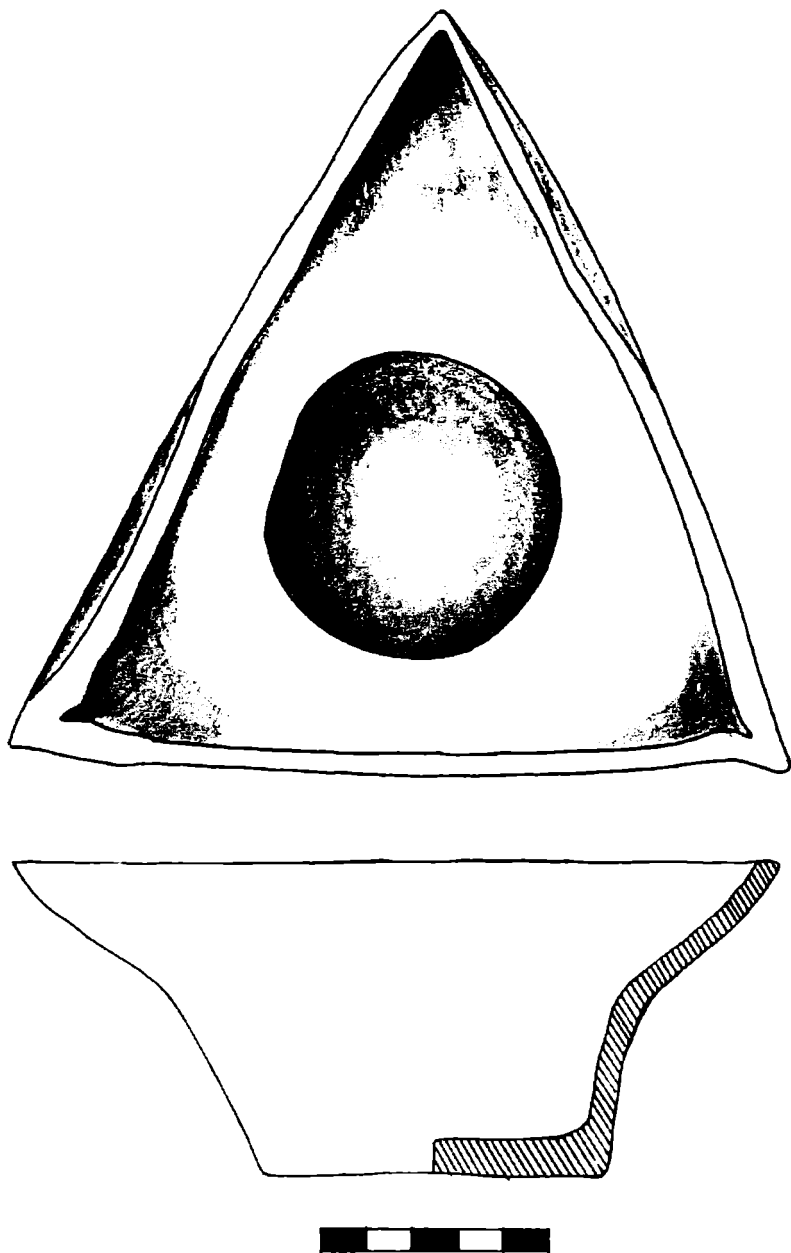
Pl. III. Cahlă oală, sec. XV-XVI

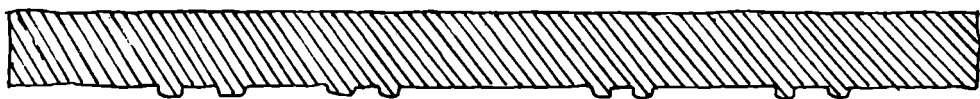
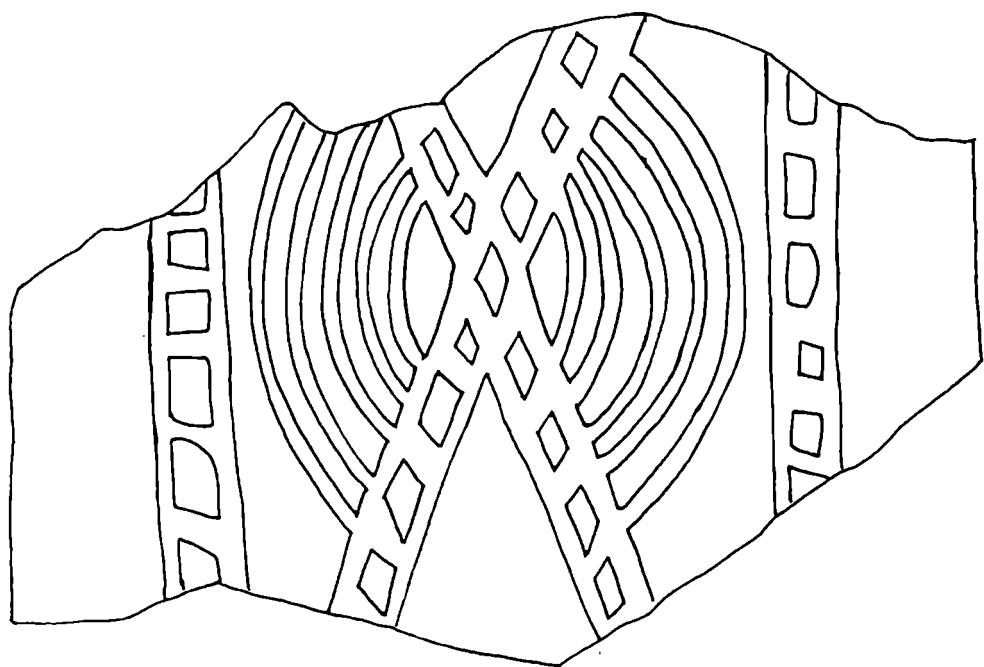
Pl. IV. Cahlă oală, sec. XV-XVI

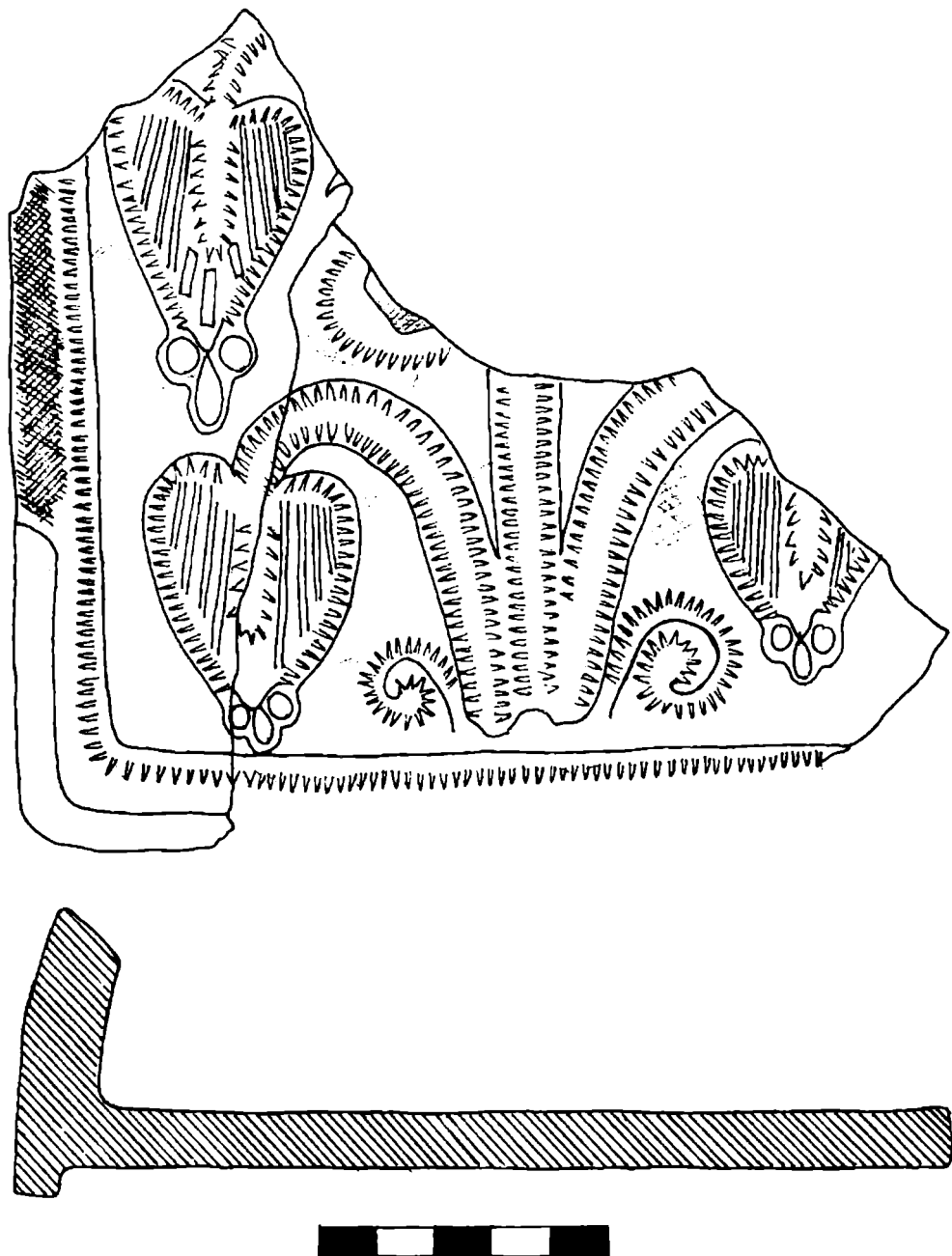
Pl. V. Cahlă oală, sec. XV-XVI

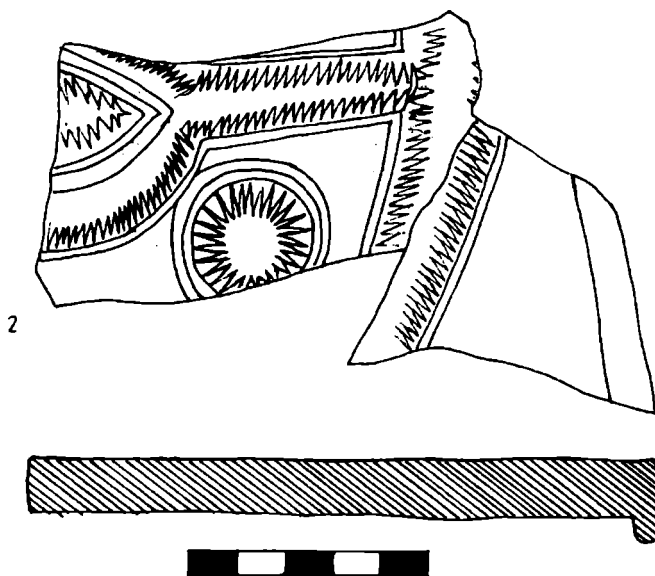
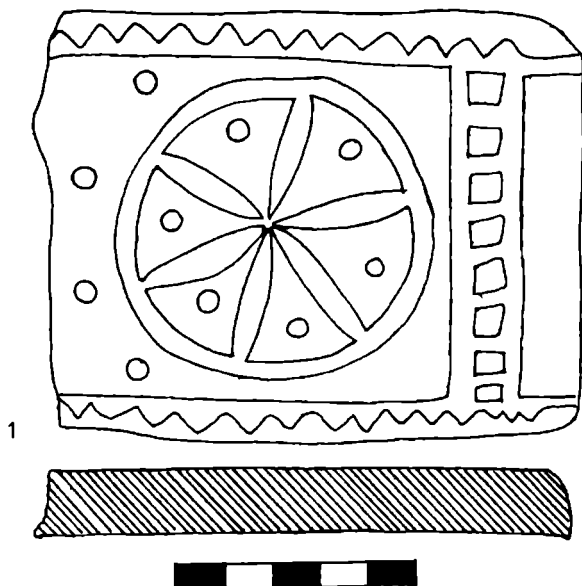
Pl. VI. Cahlă castron, sec. al XV-lea

Pl. VII. Cahlă placă decorată cu motive geometrice, sec. al XV-lea

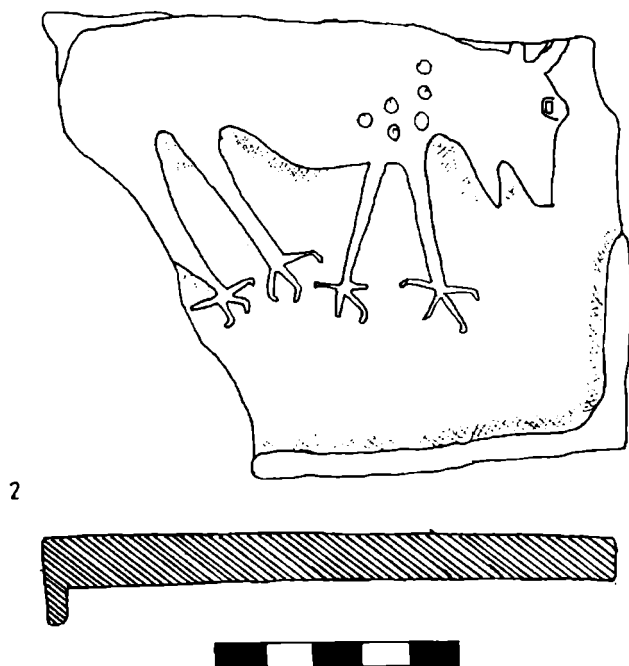
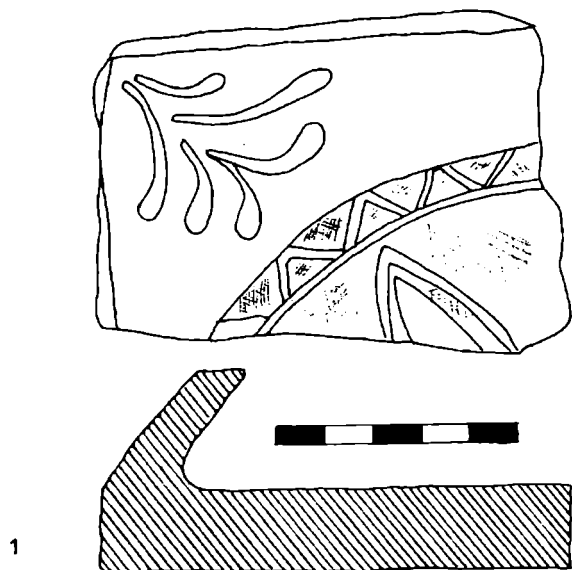
Pl. VIII. Cahlă placă decorată cu motive fitomorfe, sec. al XVIII-lea

Pl. IX.

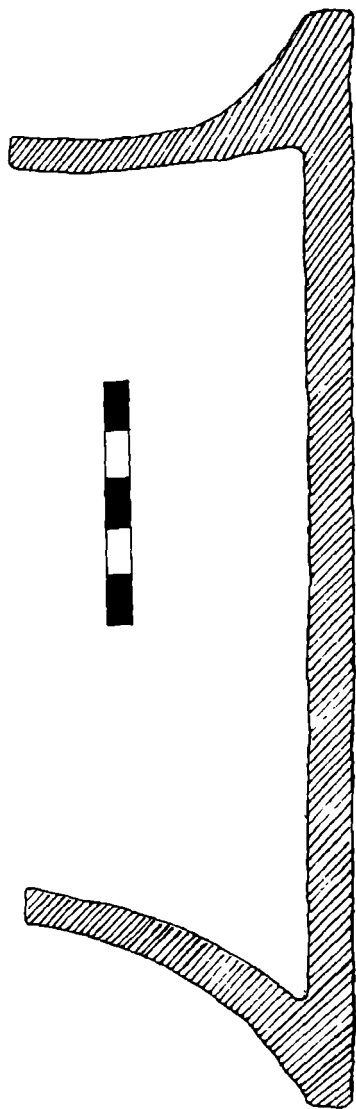
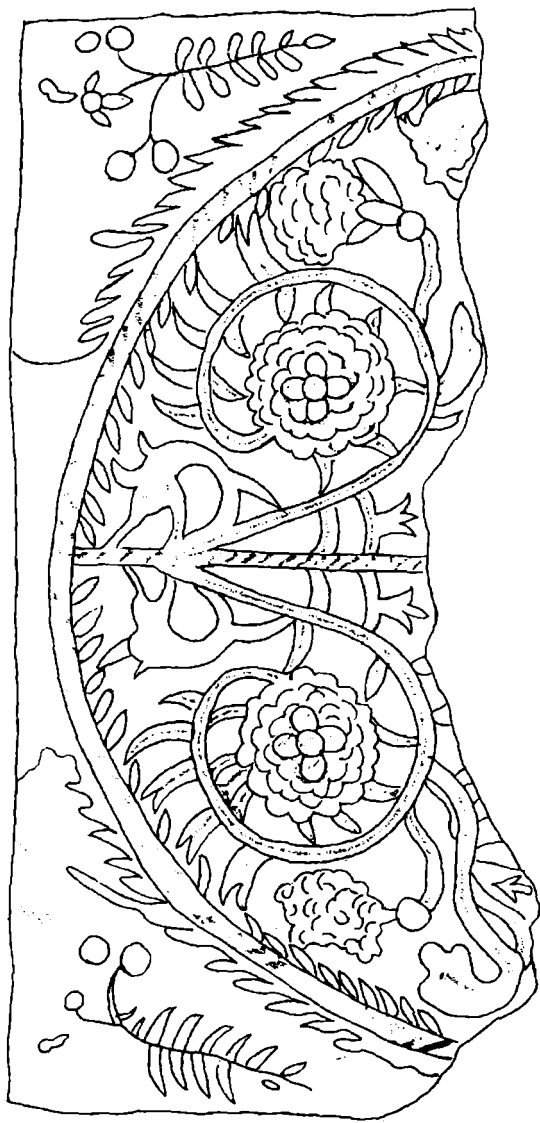
1. Cahlă placă decorată cu motive fitomorfe și geometrice, sec. al XV-lea

2. Cahlă placă cu decor geometric, sec. XVI-XVII

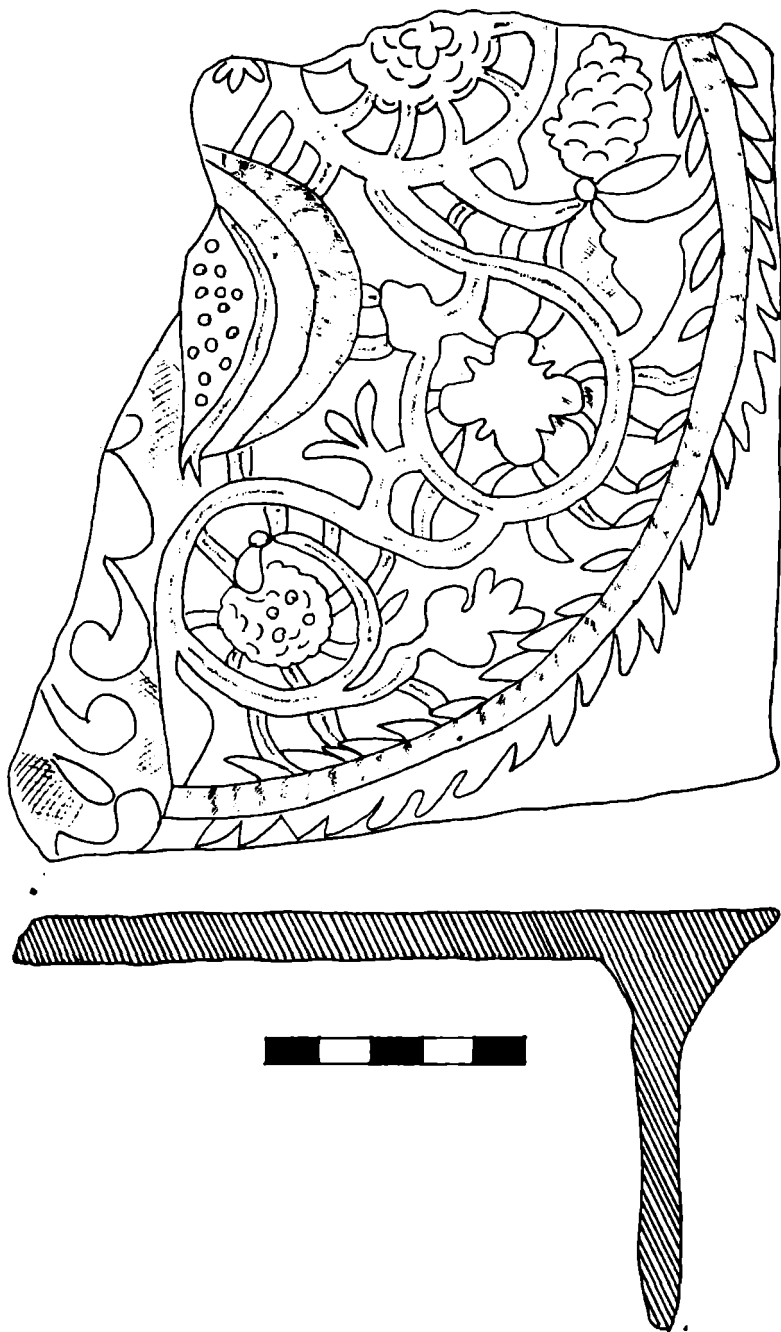

Pl. X.

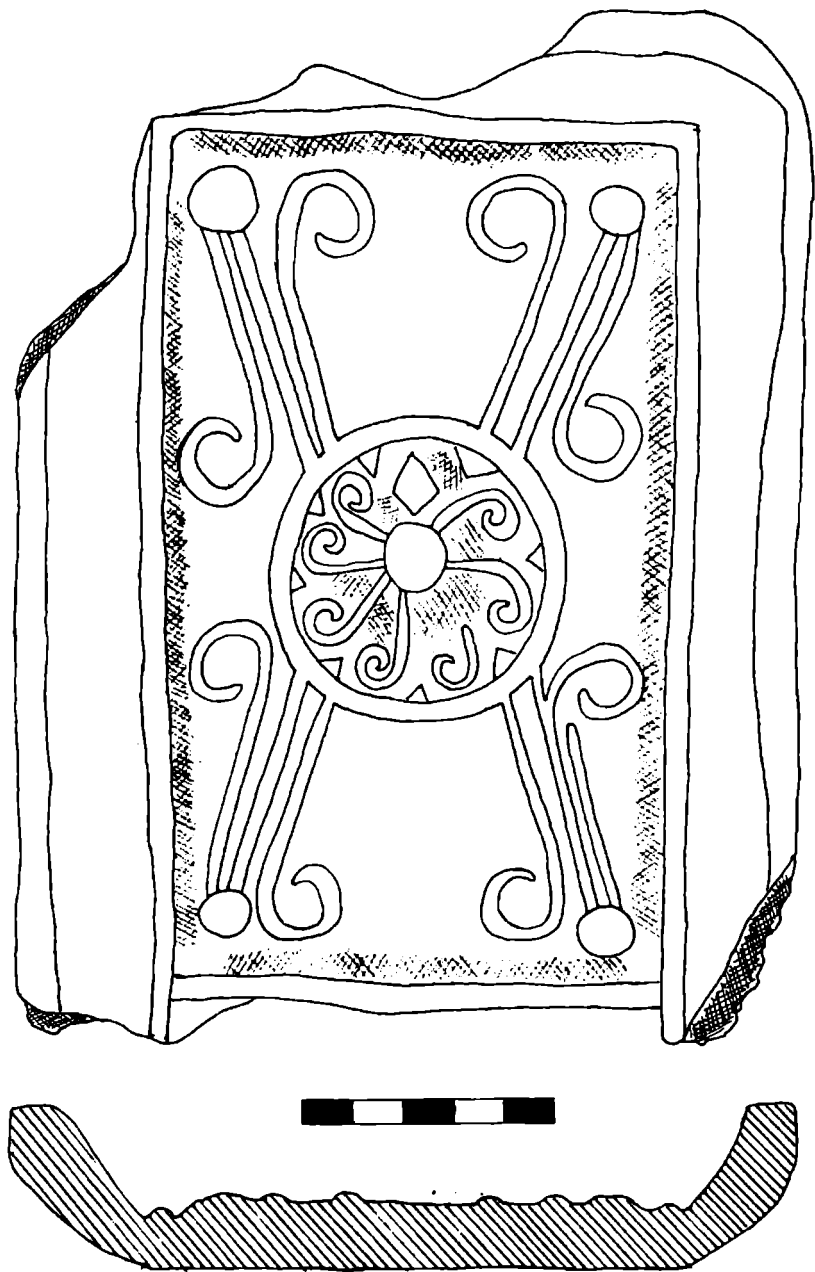
1. Cahlă placă decorată cu motive fitomorfe și geometrice, sec. XVII-XVIII
2. Cahlă placă cu reprezentare zoomorfă, sec. XVI-XVII

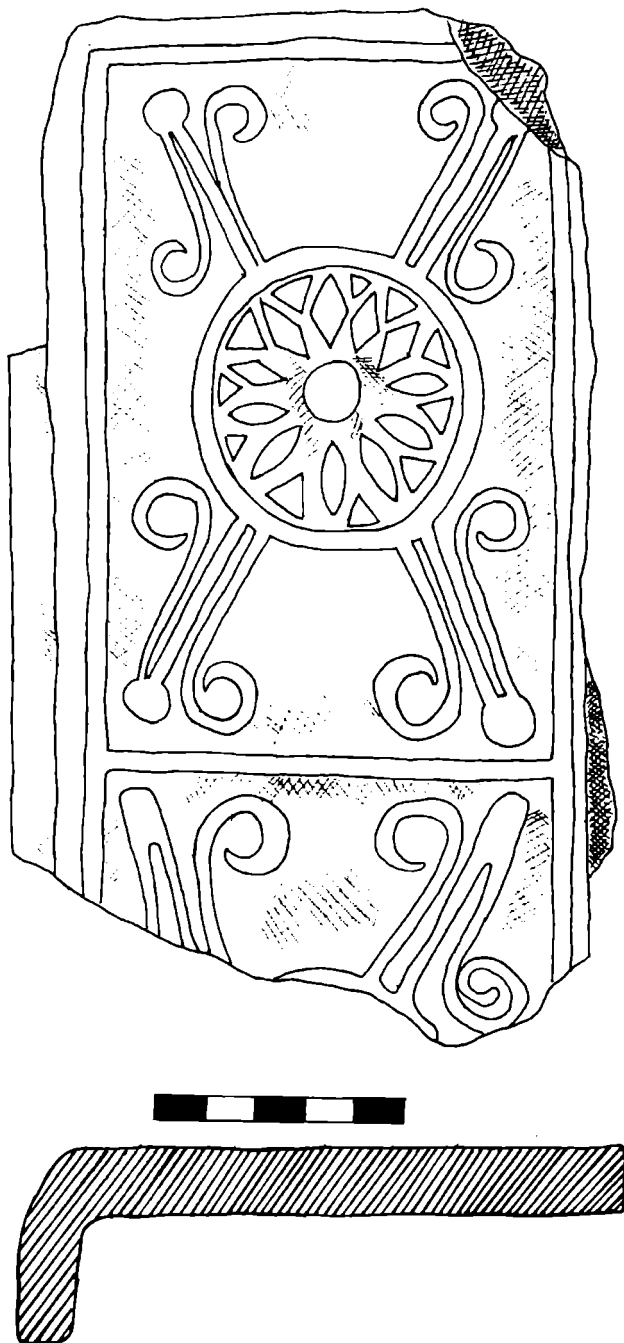
Pl. XI. Cahlă placă decorată cu motive fitomorfе, sec. al XVIII-lea

Pl. XII. Căhlă placă decorată cu motive fitomorfe, sec. al XVIII-lea

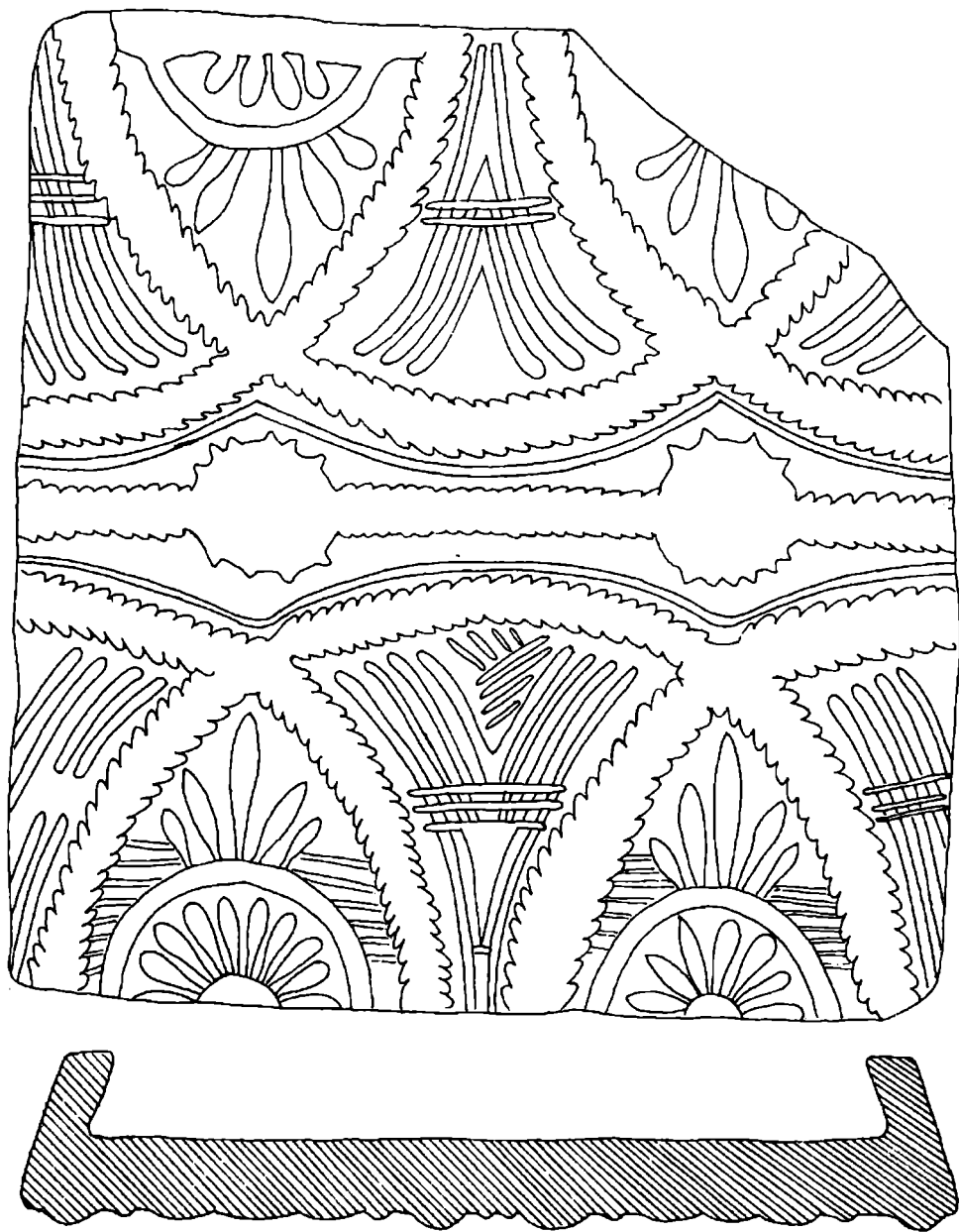
Pl. XIII. Cahlă placă cu decor geometric, sec. al XVII-lea

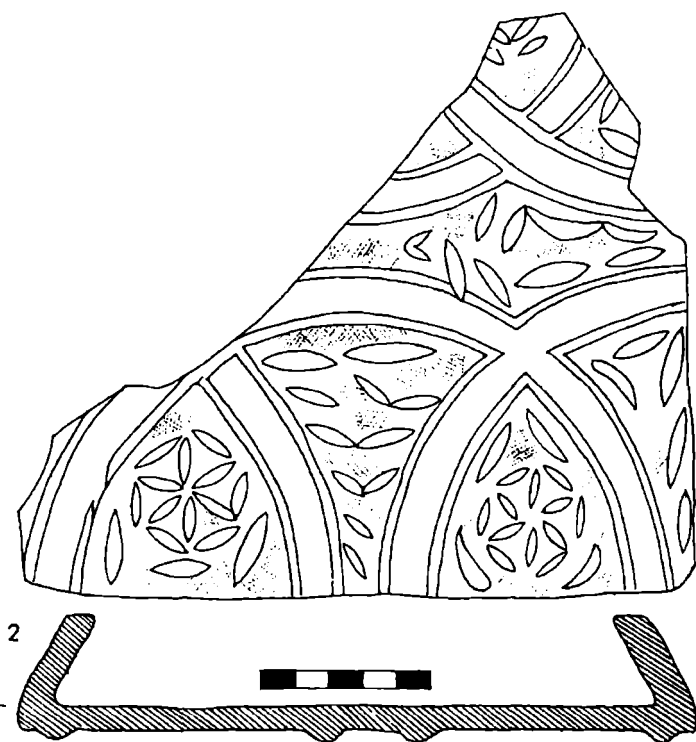
Pl. XIV. Cahlă placă decorată cu motive geometrice, sec. al XVII-lea

Pl. XV. Cahlă placă ce prezintă două personaje umane, sec. al XVIII-lea

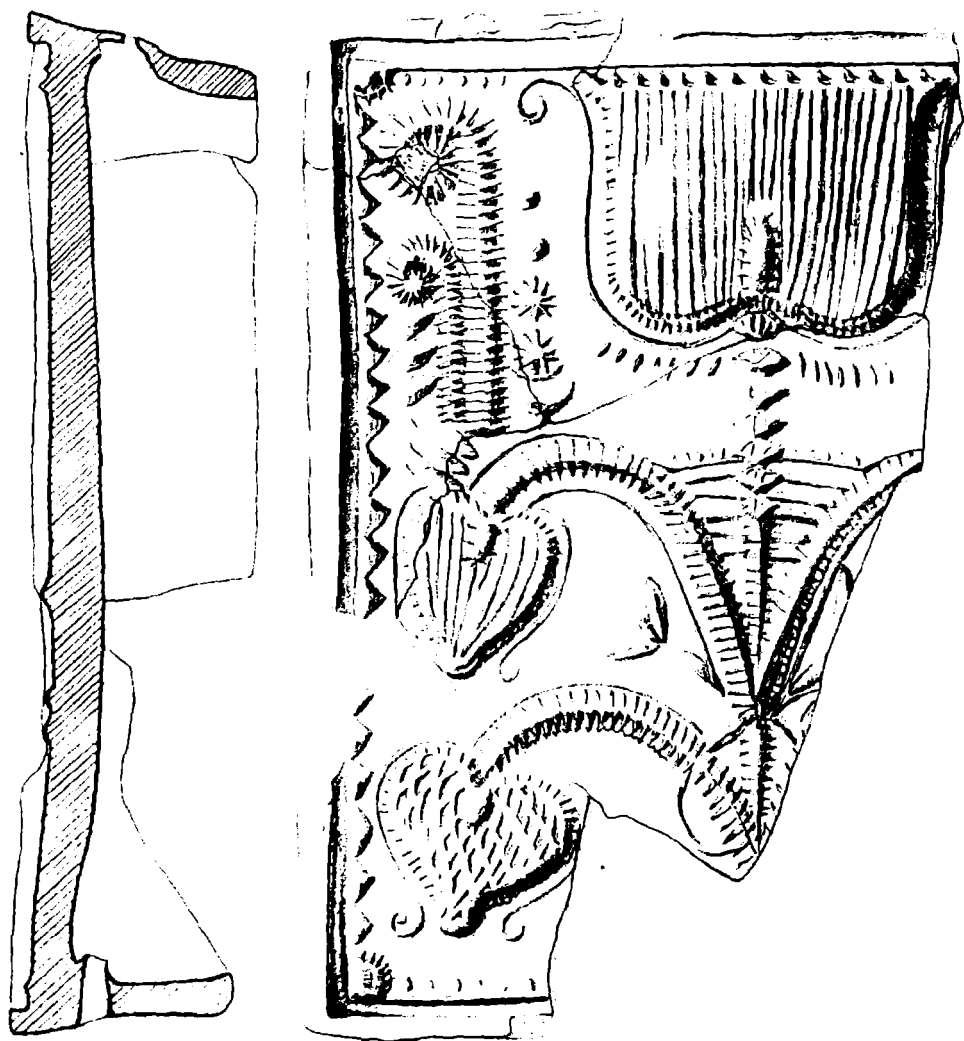

Pl. XVI. Cahlă placă cu decor fitomorf și geometric, sec. al XVII-lea

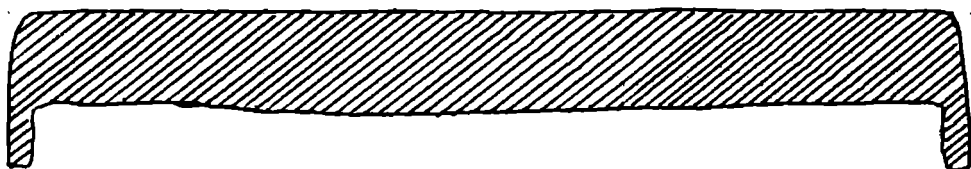
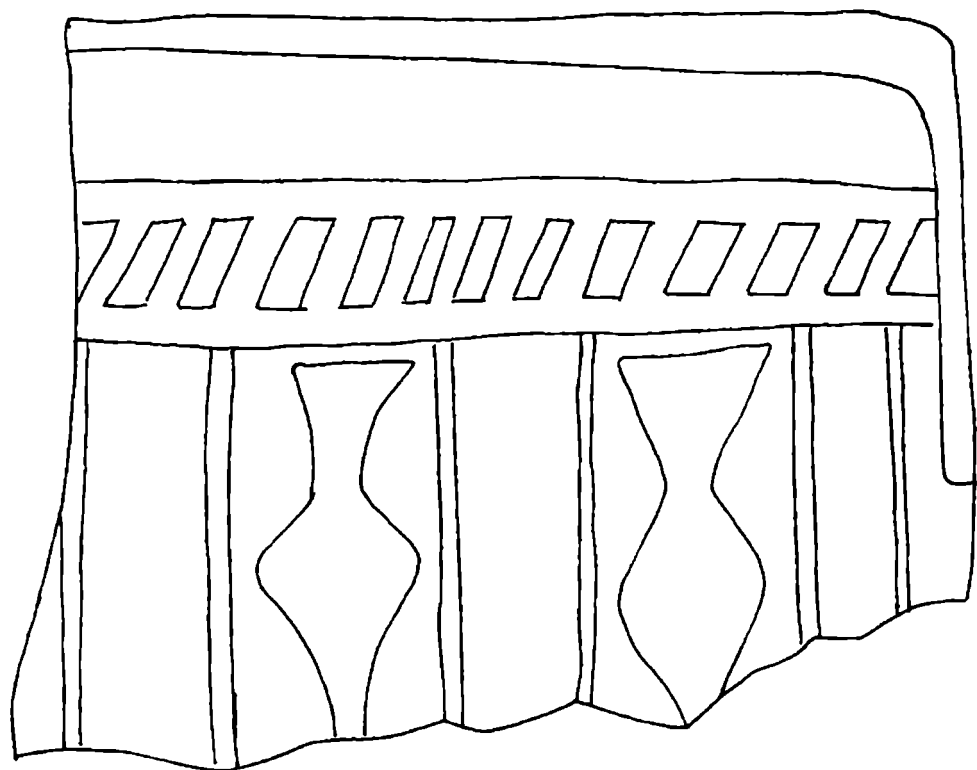

Pl. XVII.

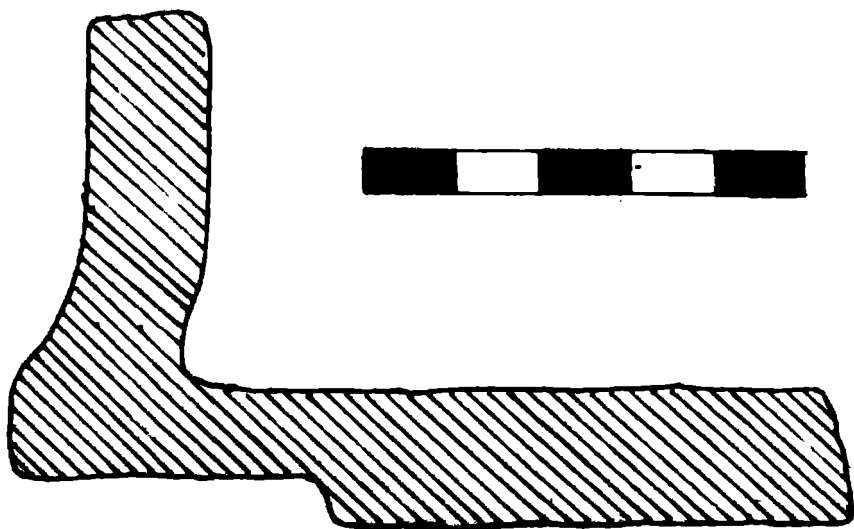
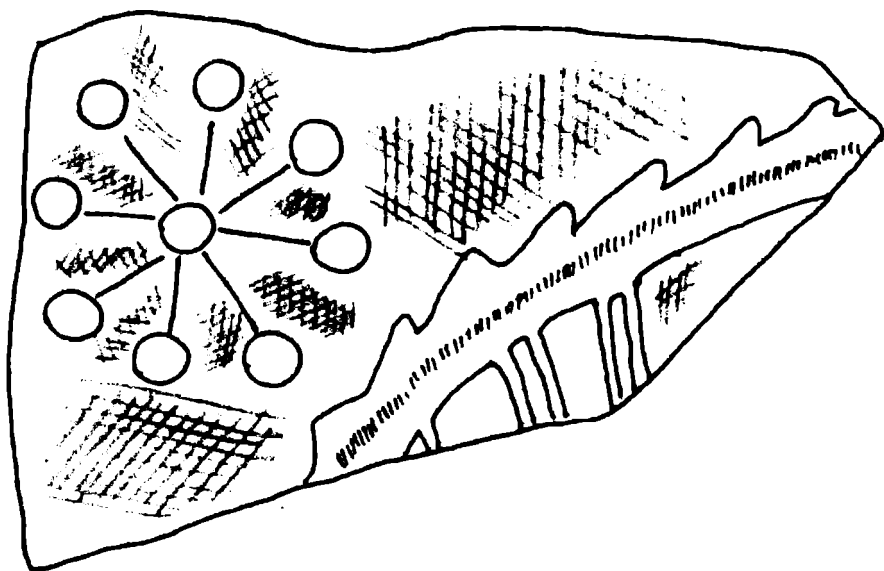
1. Cahlă placă decorată cu motive fitomorfe și geometrice, sec. al XVII-lea
2. Cahlă placă decorată cu motive fitomorfe și geometrice, sec. al XVII-lea

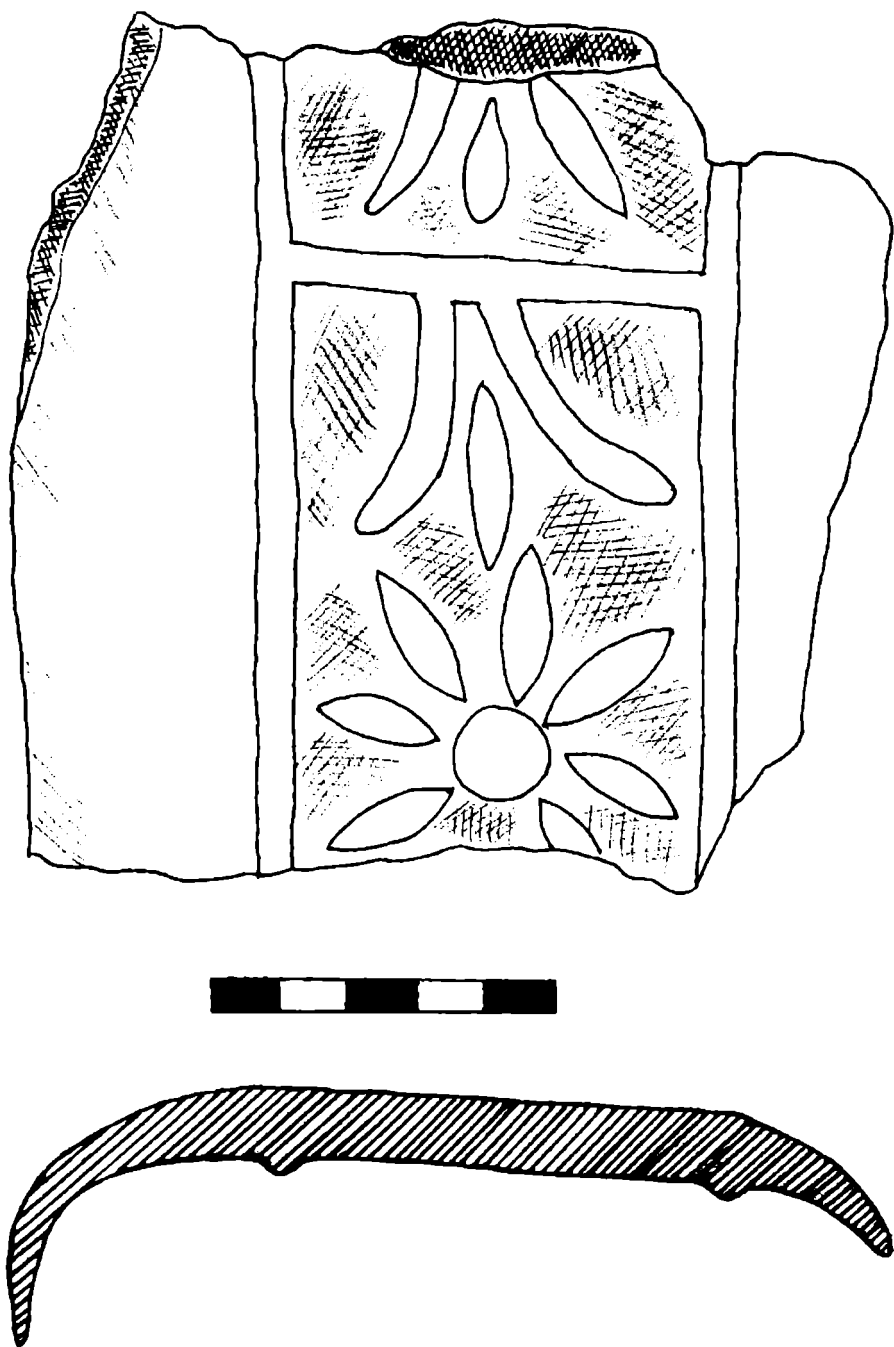
Pl. XVIII. Cahlă placă decorată cu motive fitomorfe, sec. al XVIII-lea

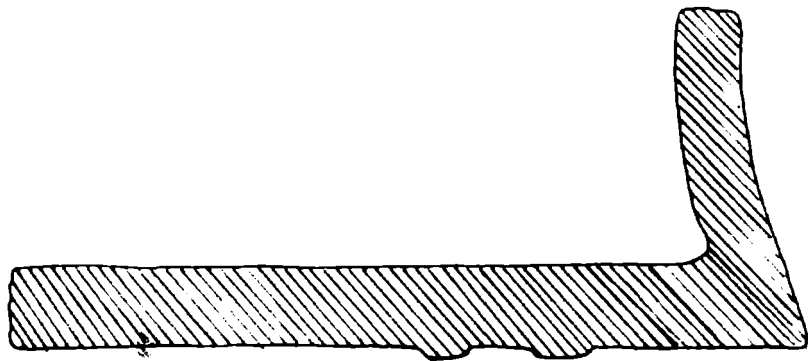
Pl. XIX. Cahlă placă cu decor geometric, sec al XVI-lea

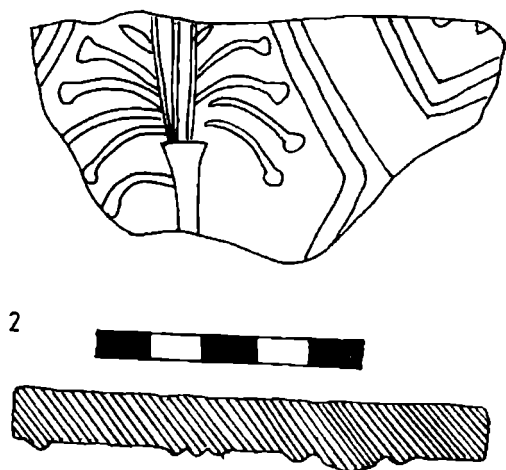
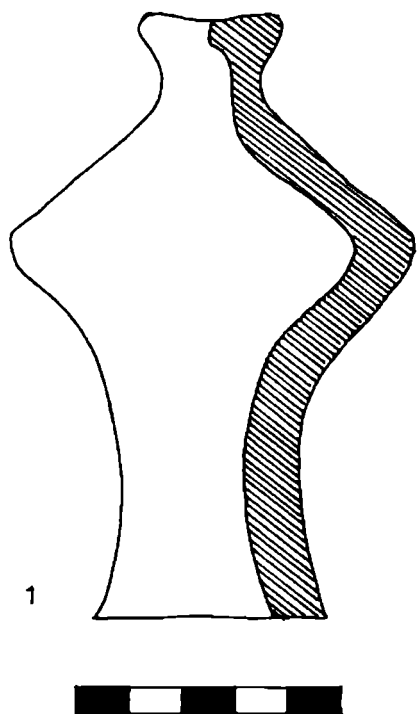
Pl. XX. Cahlă placă decorată cu motive fitomorfe și geometrice, sec. XVII-XVIII

Pl. XXI. Cahlă placă cu decor fitomorf și geometric, sec. al XVII-lea

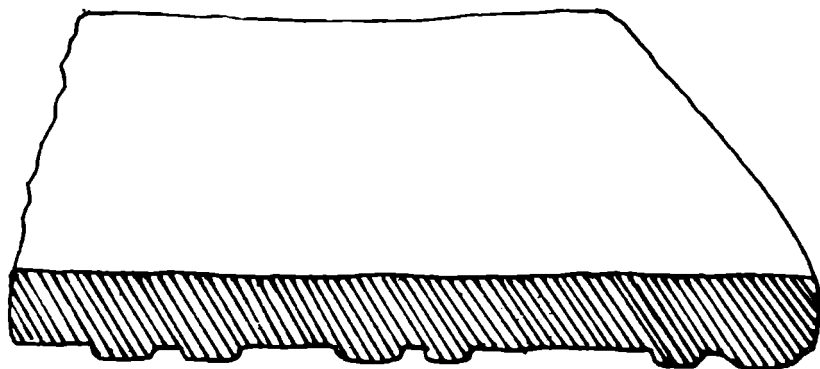
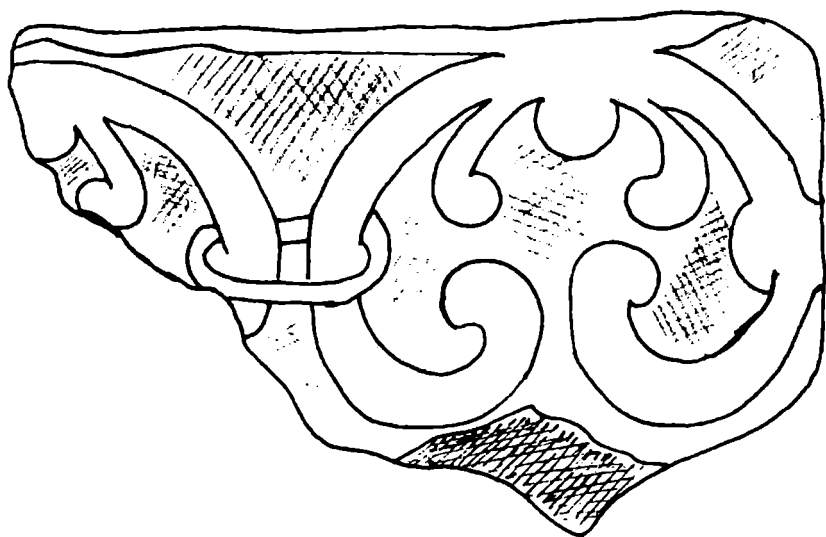

Pl. XXII. Cahlă tapet cu decor fitomorf și geometric, sec.al XVII-lea

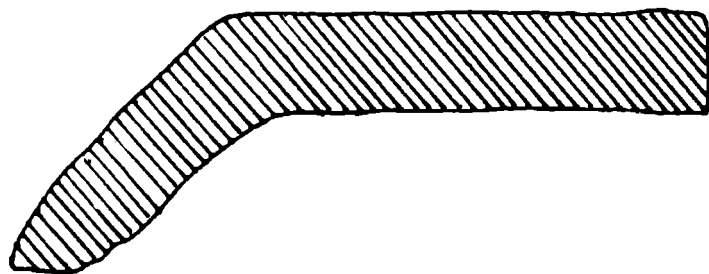
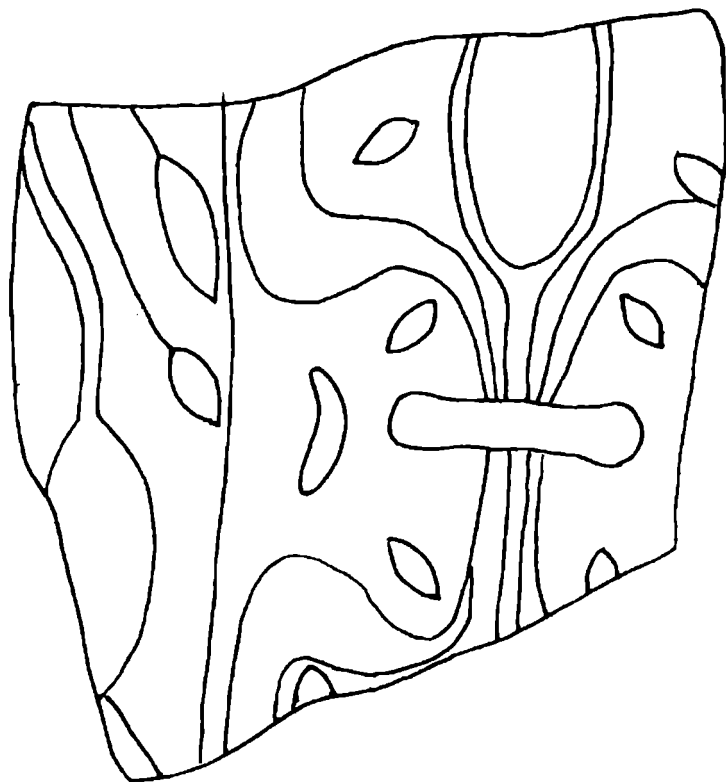

Pl. XXIII.

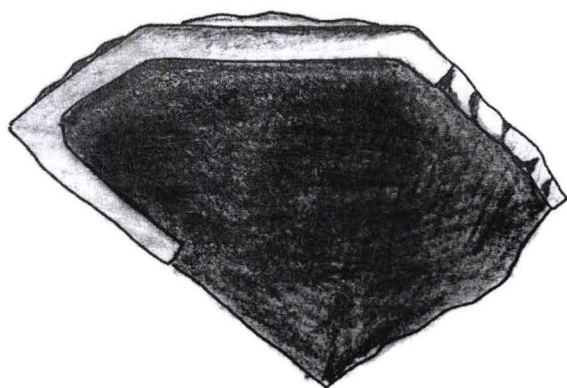
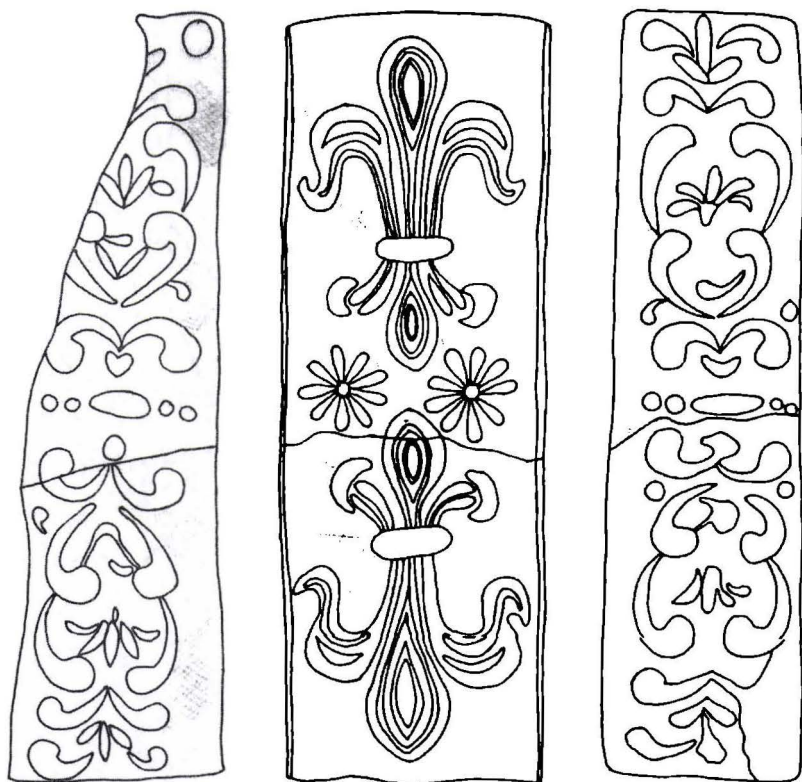
- 1. Cahlă de coronament, sec. XV-XVI**
- 2. Cahlă tapet decorată cu motive fitomorfe și geometrice, sec. al XVIII-lea**

Pl. XXIV. Cahlă de coronament cu decor fitomorf, sec XVI-XVII

Pl. XXV. Cahlă de colț decorată cu motive fitomorfe, sec. al XVII-lea

Pl. XXVI. Cahlă de colț cu decor fitomorf, sec. al XVII-lea

CAHLE TRANSILVĂNENE DECORATE CU CAVALERI. IV. HUSARUL (SEC. XVI-XVII)

Daniela Marcu Istrate

Începând din secolul al XIV-lea una dintre temele preferate ale creatorilor de tipare pentru cahle a fost eposul cavaleresc: cavaleri în turnir, la paradă, la vânătoare, în luptă cu animale fantastice sau reale – sunt tot atâtea variante ale unui motiv care a făcut carieră în ornamentica ceramicii utilitare. Tema a pătruns în acest repertoriu mai întâi sub forma cavalerului în turnir încadrat în medalion circular¹, în secolele XIV-XV, și a cunoscut o înflorire deosebită ulterior prin cavalerul în turnir sub portal gotic². În cursul secolului al XVI-lea cavalerul gotic a fost înlocuit treptat de un alt tip de călăreț, ajuns între timp la modă în viața reală: husarul. Spre deosebire de cavalerul secolelor XIV-XV caracterizat prin proporții desăvârșite, detalii anatomice studiate, siluetă pretențioasă și un cal zvelt într-o mișcare sugestivă, husarul este un călăreț greoi pe un cal încremenit într-o poziție aproape imposibilă: caracteristicile generale ale acestor piese sunt lipsa aproape totală a proporțiilor și armoniei.

Unitățile de husari au fost înființate de Matia Corvin la mijlocul secolului al XV-lea având costum, armament și echipament ecvestru specifice, cu multe elemente orientale.³ Costumul husarului este alcătuit din: dolman cu mâneci și guler de mărime variabilă, încheiat prin șiruri de nasturi, singuri sau însoțiți de brandenburguri; uneori poartă însă o semi-armură din plăci de metal sau zale și mantie; pantaloni înguști, scurți sau lungi, cizme înalte cu gura largă, sau scunde, cu toc și pinten cu tijă lungă și rozetă. Capul era acoperit cu o căciulă cilindrică scundă, cu bordura îmblănită și margini ridicate, despicate în față sau pe laturi și împodobită cu una sau mai multe pene verticale, oblice sau orizontale, uneori cu șiruri de perle – numită calpac; adeseori purtau însă un coif conic, cu nervuri la exterior, terminat într-un buton⁴. Armamentul constă în lance cu coada lungă, contragreutate în zona

mediană și bandieră formată din două limbi de stofă, sabia scurtă și curbată și scutul rotund sau dreptunghiular albiat din lemn, îmbrăcat în foiță de metal prevăzută cu proeminențe. Atunci când nu este folosit, scutul atârna de curele în spatele cavalerului. Uneori este reprezentată și o goarnă, de formă tronconică. Caii au la rândul lor un echipament specific: coama și coada împletite, fruntea împodobită cu una sau mai multe ramuri (care formează un fel de creastă), harnașament sofisticat cu creștături sau aplice din metal, și cu șezut plan și două oblâncuri, din care cel din față era mai înalt, și scări cu brațe arcuite.

Husarii au devenit extrem de populari în secolul al XVI-lea, datorită succeselor înregistrate în luptele cu turcii dar și participării la turnire în Ungaria, Cehia, Austria și Polonia. Această popularitate s-a materializat în reprezentarea lor simbolică pe diferite obiecte, între care teracotele au ocupat un loc privilegiat⁵. Elemente specifice husarilor au apărut pe cahle încă din a doua parte a secolului al XV-lea, dar imaginea care va deveni clasică, copiind îndeaproape echipamentul și atitudinile acestor militari, se va definitiva abia în cursul veacului următor. Cahlele decorate cu husari au fost la modă mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea, pe teritoriul regatului maghiar și în imediata apropiere. Cea mai veche piesă pe care o cunoaștem provine din Slovacia⁶ și este datată în secolul al XV-lea: husarul poartă armură (încă foarte apropiată de aceea a cavalerilor gotici) și ține în mână scutul triunghiular, iar lancea este înlocuită de sabie. Este una dintre puținele compoziții relativ echilibrate, ceea ce justifică o datare timpurie, deși probabil începutul secolului al XVI-lea ar fi mai potrivit. Un husar destul de simplificat descoperit la Praga a fost echivalat în mod eronat cu un cavaler în turnir⁷, și încadrat tot în sec. XV. Din același loc provine imaginea clasică a unui husar cu căciulă pe un cal cu harnașament complicat, datată mai corect în prima treime a secolului al XVI-lea⁸. Un husar cu coif cu apărătoare pentru gât, înarmat cu lance și călărind un cal static, cu toate picioarele pe pământ, a circulat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în Polonia⁹. O piesă mult discutată în literatura de specialitate a fost descoperită în cetatea Filakovo, Slovacia¹⁰: ea prezintă un husar cu mantie scurtă și căciulă cu penaj abundent, călare spre stânga pe un cal bine proporționat. Piesa a fost datată în secolul al XVI-lea, fie în prima, fie în cea de-a doua jumătate¹¹. Gheorghe Cantacuzino propune o datare la mijlocul secolului al XVI-lea, și consideră cahla ca fiind "una dintre cele mai vechi reprezentări ale husarului maghiar pe teracotele de sobe"¹².

Pe teritoriul României cahlele cu husari sunt cunoscute în principal din Țara Românească, prin descoperirile de la Mănăstirile Radu Vodă și Mihai Vodă¹³ din București precum și cele de la Cerbureni¹⁴, Târgoviște¹⁵, Snagov

și Curtea de Argeș¹⁶. Cahlele din București au fost recuperate din contexte care le asigură o datare în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, perioada de utilizare prelungindu-se la începutul veacului următor. Despre cahlele din Muntenia s-a formulat opinia că sunt “inspirate după reprezentări figurate, folosite pe plăci de sobe din Transilvania, unde acest tip de cavaler îmbrăcat fie în platoșă, fie în tunică cu brandenburguri, având o flamură și un scut, este cunoscut la sfârșitul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea”¹⁷. În Moldova deși cahlele decorate cu cavaleri sunt frecvente în secolele XVI-XVII, imaginea tipică a husarului nu cunoaște decât ecouri îndepărtate, redactate în manieră populară. La Suceava au fost descoperite fragmente din piese decorate cu cavaleri dotați cu un scut masiv triunghiular și cu lance¹⁸, care ar putea fi inspirate din acest motiv. Un grup de cahle de la Târgu Trotuș prezintă un cavaler cu lance, costumat în dolman și o căciulă cu pene laterale oblice, întreg tabloul încadrat de un chenar format din mici triunghiuri. În spatele imaginii extrem de stilizate pot fi cu ușurință recunoscute attributele husarilor. Cahla este datată în secolul al XVI-lea, cu mențiunea că a fost folosită până la mijlocul veacului următor¹⁹, dar după părerea noastră ea aparține în totalitate sec. XVII, foarte probabil celei de-a doua jumătăți a acestuia.

În Transilvania cahlele decorate cu husari s-au bucurat de o excepțională popularitate, ele fiind extrem de răspândite în numeroase variante. Cunoaștem în prezent peste 50 de piese (întregi și fragmentare) care pot fi puse în relație directă cu imaginea husarului: câteva dintre acestea sunt publicate²⁰, dar majoritatea au rămas inedite în depozitele muzeelor, provenite din săpături mai vechi sau mai noi.

Studiul de față și-a propus să inventarieze și să clasifice acest material, pe baza următoarelor criterii: costumația cavalerului, armamentul și dispunerea acestuia în compoziție, atitudinea cavalerului, harnașamentul și poziția calului, apariția unor elemente auxiliare de decor. Dintre acestea, definitorie a fost costumația cavalerului, singura care a permis stabilirea unor grupe relativ coerente: deși schema de principiu este aceeași, detaliile sunt atât de diversificate încât aproape fiecare exemplar poate constitui o variantă în sine. Tipologia pe care o propunem cuprinde următoarele grupe: A. husar cu mantie; B. husar cu dolman și căciulă; C. husar cu dolman și coif conic. D. husar cu armură și căciulă. E. husar cu armură și coif (conic sau cu apărători). F. husar în armură cu lance și sabie. O serie de fragmente care aparțin cu certitudine unor compoziții cu husari, prea mici pentru a fi clasificate sau definind variante singulare, au fost pentru moment doar inventariate, în ordine alfabetică, în grupa G.

Din punct de vedere cronologic aceste grupe evoluează mai mult sau mai puțin în paralel, pe parcursul secolelor XVI-XVII. Cronologia pe care o

propunem este de altfel destul de largă, deoarece în majoritatea situațiilor contextul în care au fost descoperite cahlăle este necunoscut sau irelevant, iar analogiile reperate sunt puțin edificatoare dată fiind imensa varietate a detaliilor. Câteva piese pot fi datate cu siguranță în secolul al XVI-lea, fie datorită unui context cert (cum ar fi de exemplu cahlăle de la Cristuru Secuiesc, jud. Harghita sau Racoșul de Jos, jud. Brașov), fie datorită unor reminiscențe din epoca cavalerului gotic care nu pot depăși granița anului 1600. O singură cahlă are inscripționat anul fabricării, "1647". În jurul acestor puține repere s-a conturat o cronologie relativă care nu poate fi decât fragilă, dar oglindește realist stadiul actual al cercetărilor din arheologia medievală și premodernă.

Geografic, constatăm o concentrare a pieselor în partea de sud a Transilvaniei (Fig. 1), ceea ce reflectă însă, în primul rând, același stadiu al cercetării (aceasta fiind o zonă care s-a bucurat mai mult de atenția arheologilor, iar materialele au fost publicate sau oricum ușor accesibile) și nu o stare de fapt, așa cum ar putea sugera o primă vedere.

Imaginea husarului pe teritoriul transilvan este introdusă treptat prin variante de tranziție, care încheie tipologia cavalerului gotic în turnir și o deschid pe aceea a husarului. O cahlă traforată de la Cristuru Secuiesc²¹ prezintă un husar cu echipament specific și în atitudinea care va deveni clasică, sub un portal gotic surmontat de nișe bifore. Datată în secolul al XVI-lea din contex, piesa aparține cel mai probabil celei de-a doua jumătăți a acestui veac. În 1573 a fost realizat, tot la Cristuru Secuiesc²², tiparul unei alte plăci, care prezintă un husar sub o arcadă semicirculară pe intradosul căreia se distinge un decor abstract – ceea ce a mai rămas din arcatura treflată care încadra partea superioară a cavalerului gotic.

A. Husar cu mantie (și căciulă) ²³

1. În colecția Muzeului de artă decorativă din Budapesta se păstrează o cahlă decorată cu husar călare spre dreapta, descoperită pe teritoriul Transilvaniei²⁴. Cavalerul este redat din semi-profil, și poartă o mantie elegant drapată peste un dolman (?) combinat cu pantaloni lungi și încălțăminte cu pinten și o rozetă supradimensionată. Pe cap are o căciulă semisferică, ușor turtită pe o parte. Mâna dreaptă este în șold, iar stânga ține hățurile calului. Calul ocupă jumătatea inferioară a plăcii sprijinindu-se de marginile acesteia, într-o poziție care încearcă să sugereze mișcarea – în mod evident puternic influențată de calul cavalerului în turnir sub portal gotic. Harnașamentul este simplu, singurul element de identificare fiind o creastă masivă. Atmosfera este de paradă; în mod surprinzător lipsesc armele, iar scutul triumfiular

este reprezentat în fața cavalerului, în colțul superior al plăcii. Piesa este de o factură tehnică excepțională, smălțuită policrom atât cu smalț de plumb (verde, galben și brun) cât și cu smalț alb de staniu; este datată la sfârșitul secolului al XVI-lea dar este probabil mai veche, din prima jumătate sau de la mijlocul acestui veac. Imaginea este destul de apropiată de cahla slovacă menționată anterior²⁵. Din punct de vedere tehnic piesa constituie un import, nu un produs al atelierelor locale – sau cel puțin, până în momentul de față, nu este atestată folosirea smalțului stanifer de către acestea în sec. XVI.

2. Un fragment dintr-o piesă asemănătoare a fost descoperit în săpăturile de la Vințu de Jos, jud. Alba²⁶ (Pl. I/1): cavalerul este orientat tot spre dreapta, într-o costumație și atitudine care trimit la exemplarul anterior, singurul adaos fiind un obiect dreptunghiular care atârână de oblâncul șei (poate o goarnă) – dacă nu cumva este de fapt doar o reprezentare mai stângace a scaunului de șa. Cahla a fost doar angobată și folosită ca atare. Poate fi datată în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

3. Un fragment de cahla din depozitul Muzeului Țării Făgărașului²⁷ prezintă un cavaler călare spre stânga, pe un cal masiv cu harnașament bogat decorat. Din cavaler nu este vizibil decât piciorul cu un pinten de dimensiuni exagerate, dar câteva falduri reliefate pe burta calului ne determină să includem fragmentul în această categorie. (Pl. I/2)

B. Husar cu dolman și căciulă

Caracteristic acestei variante este husarul cu dolman încheiat cu nasturi globulari proeminenți și găitane, combinat cu o armură din plăci care acoperă brațele, și având capul acoperit cu o căciulă cu manșeta îndoită și cu penaj lateral oblic sau orizontal. Lancea este așezată oblic pe una dintre axele plăcii, iar în colțul opus bandierei, în spatele cavalerului, este reprezentat scutul triunghiular. Cavalerul este totdeauna redat frontal, iar calul din profil.

1. Cea mai completă reprezentare descoperită pe teritoriul Transilvaniei, la Sibiu, prezintă un husar călare spre stânga, pe un cal ușor cabrat²⁸ (Pl. I/3). Calul are o creastă proeminentă și coada împletită; detaliile harnașamentului nu sunt vizibile. Acest tip de piese a constituit sursa de inspirație pentru unele dintre cahlele de la Mănăstirea Mihai Vodă²⁹, cu care trebuie să fie relativ contemporan: cahla de la Sibiu poate fi datată la mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Un fragment dintr-o piesă identică a fost descoperit la Bențid, jud. Harghita³⁰, datat prea târziu în secolul al XVII-lea. (Pl. I/4)

2. O compoziție mai târzie se află în colecția Muzeului Național Secuiesc³¹ și a fost descoperită la Iacobenii, jud. Harghita (Fig. 2); relieful piesei este destul de șters, mai ales în zona centrală, astfel că o serie de detalii rămân indescifrabile. Ea pare să fie o copie destul de fidelă a cahleii de la Sibiu³². Câmpul decorat este încadrat de două borduri decorative, o imitație de torsadă respectiv un motiv geometric compus în principal din proeminențe circulare. Asemenea borduri sunt de regulă atașate cahlelor a căror suprafață s-a micșorat prea mult în urma copierilor succesive, și indică o replică destul de întârziată față de original – ceea ce trebuie să fie valabil și în cazul de față. Tiparul extrem de uzat precum și unele stângăcii (de exemplu copitele redată prin câte patru proeminențe circulare) trimit către un atelier provincial, nu foarte exigent față de produsele sale. Datarea piesei în secolul al XVII-lea este astfel destul de realistă.

3. O altă replică a fost descoperită la Cristuru Secuiesc³³. Imaginea este destul de mult simplificată iar în zona centrală se suprapun lancea, o sabie cu mânerul în cruce și harnașamentul calului, creându-se o confuzie care a rezultat din neînțelegerea motivului. Piesa trebuie să dateze din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

4. Un husar orientat spre dreapta, purtând o căciulă cu pene laterale, a fost descoperit în săpăturile de la Cetatea Făgărașului³⁴. Scutul lipsește, de asemenea echipamentul calului este simplificat. Datează probabil de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul veacului următor. (Pl. I/5)

5. O variantă a acestei grupe este husarul orientat spre dreapta, cu lancea (înzestrată cu flamură și contragreutate) căzută sub picioarele calului – pe o cahlă de la Alba Iulia³⁵ (Pl. I/6). Cavalerul este echipat după toate regulile, cu dolman lung până la genunchi și o căciulă rotundă, turtită într-o parte, și având probabil un penaj în partea opusă, pe fragmentul care lipsește. Husarul are ambele mâini ridicate deasupra capului, în stânga ține o sabie iar în dreapta probabil un buzdugan. În colțul din dreapta sus se afla probabil scutul, dispus în mod neobișnuit în fața cavalerului; deși pe desen nu apare, autorul descrie "urmele unui decor realizat cu linii în relief foarte fine, astăzi greu vizibile. Ceea ce distingem este doar o formă rombică, divizată median"³⁶. Cahla este datată în secolul al XVII-lea, iar fidelitatea față de atributele husarilor, chiar dacă atitudinea cavalerului este inedită, ne îndeamnă să o încadrăm în prima jumătate a acestuia.

6. Piesa de la Alba Iulia a servit foarte probabil drept model unei plăci aflate în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei³⁷ care prezintă o compoziție identică în ce privește poziția cavalerului. Lancea și urma de scut au dispărut, detaliile de echipament sunt mult simplificate iar calul este ceva mai rigid, dar schema generală este în mod evident aceeași.

C. Husar în dolman cu brandenburguri și coif conic

Caracteristicile generale sunt cele ale grupei B, singura deosebire notabilă fiind înlocuirea căciulii cu un coif conic decorat cu striuri verticale și încheiat cu o proeminență. Scutul pare să fi dispărut, fiind înlocuit cu motive decorative.

1. Cea mai completă imagine apare pe o cahlă păstrată în depozitul Muzeului din Aiud³⁸ (Pl.II/1). Husarul este călare spre dreapta. Bustul este redat frontal, piciorul din primul plan lipsește dar sub burta calului este figurat piciorul din planul secund (cu scărița de sa și un pinten cu tija scurtă). Ca armament are o sabie cu tăișul curb și garda în cruce legată de centură prin mai multe curele, dar sulita, ținută oblic cu mâna dreaptă, a fost mult scurtată și lipsită de bandieră, înlocuită aici cu un decor geometric. Calul este redat cu mai multă fidelitate, cu un harnașament sofisticat cu multe ornamente. În jurul husarului câmpul plăcii este încărcat până la refuz cu motive geometrice: în dreapta un decor de formă aproximativ triunghiulară în relief șters constituie suportul unor mici proeminențe circulare, ocupând locul rezervat bandierei dar sugerând scutul. Puținele spații rămase libere sunt ocupate de inscripții: de o parte și de alta a cavalerului literele "V", "F" și "M", iar în registrul inferior literele "A" și "D" (în oglindă), și anul "1647". Cahla este o replică, fiind evident că autorul tiparului nu a înțeles până la capăt simbolurile acestei reprezentări, tratând-o în fapt ca pe un motiv decorativ ale cărui componente pot fi remodelate. Putem invoca în acest sens o serie de amănunte precum creasta calului care seamănă frapant cu o floare, piciorul cavalerului înlocuit tot cu un element vegetal, sulita ale cărei capete sunt ciuntite astfel că devine un element aproape nesemnificativ, scutul completat cu o jumătate de rozetă etc.

2. În același depozit se păstrează un fragment dintr-o piesă decorată cu husar călare spre stânga³⁹. (Pl. II/2) Cavalerul este și aici disproporționat, cu bustul redat frontal, capul prea mare, mâna dreaptă mult mai scurtă decât stânga; îmbrăcămintea este în principiu identică celei descrise anterior. Lancea se încheie însă cu o flamură franjurată care ocupă colțul stâng superior al plăcii. Remarcăm că elementele caracteristice acestui tip iconografic sunt prezente aproape în totalitate, și așezate la locul potrivit; compoziția este echilibrată iar câmpul plăcii rămâne gol, (cu excepția unui mic vrej amplasat sub flamură), fără abundența motivelor auxiliare de la piesa precedentă. Toate aceste amănunte ne determină să propunem o datare în jurul anului 1600, compoziția devansând-o sensibil pe cea din 1647.

3. Un fragment dintr-o cahlă asemănătoare a fost descoperit în săpăturile de la Călnic⁴⁰. Husarul este aproape identic, flamura este simplă, fără franjuri, iar micul ornament vegetal lipsește. Cahla se poate încadra tot în

jurul anului 1600, dacă nu cumva este chiar mai veche. Pentru figura husarului o analogie aproape perfectă ne oferă din nou piesele de la Mănăstirea Mihai Vodă⁴¹, de la sfârșitul secolului al XVI-lea. (Pl. II/4)

4. În această variantă se încadrează o cahlă descoperită la Cristuru Secuiesc, redactată foarte schematic în manieră populară⁴²; husarul poartă dolman (dar unghiurile ascuțite sugerează mai degrabă o armură!), iar pe cap un coif conic, în jurul căruia este însă sugerat penajul (sau striurile?). Din armament păstrează lancea cu flamura, iar partea de sus a piesei este ocupată de o inscripție, respectiv literele "B" și "I". Cahla este datată în sec. XVII, probabil spre final. (Pl. II/3)

D. Husar în armură și cu căciulă

Cavalerul poartă o armură compusă atât din zale (pieptar) cât și din plăci de metal (mânci). Căciula este scundă, brodată cu perle mari (?) și are în laterale un penaj neobișnuit de modest. Nu se cunosc decât fragmente din jumătatea superioară, databile în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și la începutul veacului următor.

1. Un husar cu o lance scurtă apare pe cahlă descoperite la Călnic, jud. Alba⁴³ (Pl. IV/6,7). Colțul superior al plăcii, probabil în spatele cavalerului, este ocupat de un ornament geometric derivat din scut.

2. Tot acestei grupe este posibil să îi aparțină un fragment dintr-o cahlă descoperită la Drăușeni⁴⁴ (Pl. IV/8), pe care se poate vedea capul foarte stilizat al unui cavaler bărbos, acoperit cu o căciulă aplatizată; în zona gâtului se ghicesc urmele unei armuri.

E. Husar în armură completă, inclusiv coif

1. Husar în armură și cu coif conic

Cavalerul este costumat în armură, având capul acoperit cu un coif conic simplu, încheiat cu un vârf ascuțit. Se cunoaște o singură variantă completă din care lipsește lancea, dar este imposibil de spus dacă aceasta reprezintă o caracteristică a întregii grupe. Caii sunt vioi, cu unul din picioare în aer și gâtul ușor aplecat spre față; specifică este o aplică circulară care fixează curelele la partea superioară a capului, imediat sub coamă. Această grupă apare de asemenea la sfârșitul secolului al XVI-lea, dar cele mai multe piese aparțin secolului următor. Cahlăle de acest fel trebuie să fi servit drept model pieselor din Moldova menționate anterior⁴⁵.

1.1. Husar în armură și cu coif conic, apărat de un scut masiv trapezoidal, decorat cu trei butoni stelați, care reprezintă de fapt întăriturile metalice ale unui scut din lemn, apare pe o cahă de la Brădeni, jud. Sibiu⁴⁶ (pl. II/5). Cavalerul, de dimensiuni excesiv de mici față de cal, este întors spre dreapta, cu capul redat frontal; lancea a dispărut. Calul are un harnașament complet, cu coadă împletită și cu o creastă micuță modelată ca o stea în dreptul frunții. Scutul este reprezentat și în spatele husarului, sub forma unui mic triunghi cu protuberanțe, iar colțul din față este ocupat de un motiv vegetal stilizat. Horst Klusch a propus o datare în secolul al XV-lea, probabil incluzând cahla în tipologia cavalerului în turnir. După cum se poate observa ușor, imaginea este destul de degradată, astfel că după părerea noastră această cahă nu poate fi mai veche decât secolul al XVII-lea.

1.2. O piesă aproape identică este semnalată pe teritoriul Transilvaniei la Ghidfalău, jud. Covasna, de I. Méri⁴⁷. Imaginea este și aici asociată cu cavalerii în turnir, și în consecință datată mult prea timpuriu în secolul al XV-lea. Și în acest caz o încadrare în prima parte a veacului al XVII-lea ar fi mai potrivită.

1.3. Un fragment dintr-o piesă asemănătoare a fost descoperit la Racoșul de Jos⁴⁸, ușor de recunoscut după ornamentul specific din colțul drept superior. Acestuia îi sunt însă asociate alte două fragmente din partea dreaptă a piesei, care indică un cal cu creastă și un decor marginal format dintr-o baghetă cu mici steluțe. Din contextul din care au fost recuperate, piesele se pot data la sfârșitul sec. XVI - începutul sec. XVII. (Pl. III/5-7)

1.4. Fragmente de cahle traforate reprezentând husari călare atât spre dreapta cât și spre stânga au fost descoperite în săpăturile de la Racoșul de Jos⁴⁹, din păcate prea puține pentru a reconstitui un ansamblu. (Pl. III/1-4, 9-11) Din cavaler se păstrează doar capul: el este fără îndoială un husar cu barbă și mustați abundente, purtând pe cap un coif conic simplu, probabil încheiat cu un bulb. Capul calului este sprijinit de marginea plăcii, iar echipamentul corespunde descrierii de la punctul anterior; pe un mic fragment este vizibilă și mâna personajului ținând frâul, deasupra unei coame pieptănate. Partea din spate a calului este acoperită cu un harnașament din curele decorate, care se întretaie în unghiuri drepte. Cahlele de la Racoș sunt unicate pe teritoriul transilvan din mai multe puncte de vedere: sunt traforate (având drept sistem de prindere în corpul sobei un olan), smălțuite policrom (smălț de plumb verde și galben) și încă nu dispun de o analogie perfectă în materialul cunoscut. Piesele aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea.

1.5. Un husar cu coif conic a fost reprezentat pe o altă cahă provenită din cercetările de la Cetatea Făgăraș⁵⁰, din care se păstrează numai un mic fragment. (Pl. III/12). Cavalerul este redat din semi-profil, destul de stângaci

de altfel, are barbă și mustață, iar pe cap un coif foarte scund cu vârful ascuțit. Până la identificarea întregii compoziții piesa poate fi încadrată în această grupă.

1.6.-1.7. Două capete de cai orientate spre dreapta ar putea să aparțină unor cahle plăci din această grupă: unul a fost descoperit tot la Racoș⁵¹ (Pl. III/8), iar cel de-al doilea în săpăturile de la Făgăraș⁵² - cel din urmă datat prea devreme în secolul al XV-lea.

2. Husar în armură din plăci, cu coif prevăzut cu apărătoare pentru gât și viziera ridicată

Caracteristic este faptul că acești cavaleri sunt redați din profil (altfel fiind de fapt imposibil să se observe coiful) iar lancea, lipsită de bandieră, este înclinată doar puțin față de orizontală, unind de fapt cele două laturi ale cahlei. Scutul nu este reprezentat, sau eventual este înlocuit cu un motiv abstract. Calul este în majoritatea situațiilor reprezentat cu toate picioarele pe pământ. În harnașament se distinge partea din spate acoperită cu o rețea din curele fixate în punctele de intersecție prin aplice circulare, formând în plan central un triunghi.

2.1. Din săpăturile de la Cristuru Secuiesc, Piața Libertății nr. 45, a fost recuperată o placă întregibilă, cu un husar călare spre dreapta pe un cal încremenit cu toate picioarele pe pământ. (Pl. IV/2) Armura este realizată din plăci care în zona mediană, imediat deasupra șezutului, se etajează, picioarele sunt protejate cu cizme înalte, genunchiere masive romboidale și un pinten cu tija lungă și o rozetă de dimensiuni mari cu șase raze. Câmpul plăcii este complet gol⁵³. Cahla este datată generic în secolele XVI-XVII. Un fragment identic a fost descoperit în aceeași localitate, în Piața Libertății nr. 47⁵⁴, într-un grup încadrat în secolele XV-XVI, interval definit de monedele descoperite în umplutura pivniței respective, cea mai târzie emisă în 1577. Acesta fiind unul din puținele cazuri în care este evidențiat un complex închis, trebuie să admitem producerea acestor cahle în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ele fiind în uz și la începutul veacului următor.

2.2. Un fragment dintr-o cahă asemănătoare se află în depozitul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei de la Cluj; figura cavalerului este redactată cu mai multă finețe, în cele mai mici detalii. Chenarul plăcii este dublat de o bordură decorativă formată din butoni stelați. Piesa poate fi datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. (Pl. IV/3)

2.3. Chiar dacă nu se păstrează decât fragmentar, o imagine foarte asemănătoare celor de la Cristur se află pe o cahă descoperită la Racoșul de Jos, jud. Brașov. Husarul este și aici călare spre dreapta și poartă o armură din plăci, cu apărători pentru umeri sub forma unor rozete și cu genunchiere romboidale; un pinten masiv, cu tijă scurtă și rotiță cu 7 spițe completează

acest echipament. Calul are coada împletită, harnașament bogat decorat iar la spate aceeași rețea de curele. În colțul drept superior este reprezentată o stea cu opt raze – motiv decorativ destinat să acopere un spațiu gol. Nu este exclus ca în spatele cavalerului să fi fost reprezentat și scutul⁵⁵. Cahla nu a fost descoperită într-un context clar, dar nu poate fi mai veche decât începutul secolului al XVII-lea. (Pl. IV/9)

2.4. O variantă mai târzie, foarte probabil o copie directă a piesei întregibile descrise la punctul 2.1., a fost descoperită tot la Cristur, pe strada Kriza János nr. 6⁵⁶. Imaginea este mai puțin clară, calul încă mai stilizat, iar câmpul plăcii este acoperit cu proeminențe circulare (unele marcate cu o cruce); în partea de sus a cahlei se păstrează o inscripție formată din literele majuscule “FDM” și “FD”. Soba din care a făcut parte piesa a fost construită într-o locuință de suprafață și este datată în secolul al XVII-lea.

2.5. O cahă întreagă descoperită la Proștea, jud. Sibiu⁵⁷ prezintă un cavaler călare spre stânga pe un cal masiv care domină compoziția, într-o mișcare nefirească; harnașamentul este simplificat în partea din spate, coada este neîmpletită dar apare o creastă înaltă (Pl. IV/1). Echipamentul cavalerului este, în linii mari, același. În spatele lui o figură de formă trapezoidală cu una din laturi arcuite, decorată cu zece butoni stelați sugerează scutul. Un motiv decorativ tehnic asemănător a apărut în fața cavalerului, destinat probabil să ocupe locul bandierei. Față de variantele descrise anterior piesa prezintă o imagine destul de alterată, și considerăm că nu poate fi mai veche decât a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

2.6. Fragmente din cahle aparținând acestei variante au mai fost descoperite la Șercaia, jud. Brașov⁵⁸ - un husar călare spre dreapta pe un cal aflat în mișcare (sau doar desenat cu mai puțină îndemânare?), cu o coadă rigidă împletită. (Pl. IV/5)

2.7. Tot în această serie se încadrează un fragment descoperit la Fırtoș, cu un husar călare spre stânga, care poartă o lance fără flamură ușor înclinată față de axul orizontal al compoziției⁵⁹. Probabil ambele piese sunt din secolul al XVII-lea. (Pl. IV/4)

F. Husar în armură, cu lance și sabie

Toate piesele pe care le cunoaștem sunt fragmentare, lipsind sistematic partea superioară cu cavalerul. Acesta poartă cizme înalte cu genunchiere romboidale foarte asemănătoare husarilor cu coif – și nu este exclus să fie de fapt o variantă a celor din urmă. Lancea cu bandieră este așezată oblic, iar sabia este legată de oblâncul șiei. Piesele datează din secolul al XVII-lea.

1. Cea mai completă imagine a fost descoperită la Turda⁶⁰ (Pl. III/13). Cavalerul este călare spre stânga pe un cal cu harnașament bogat și apărători pentru ochi. Un fragment dintr-o piesă aproape identică se păstrează la Sibiu dar locul de descoperire este necunoscut⁶¹ (Pl. III/14).

2. Un fragment dintr-o piesă descoperită la Cisnădie⁶², jud. Sibiu, prezintă un cavaler călare spre dreapta pe un cal scund cu copite trapezoidale. Lancea este reprezentată destul de stângaci pe sub harnașament, și un relief paralel cu ea aparține foarte probabil sabiei. (Pl. III/16)

3. Un cal foarte asemănător celui de la Cisnădie se află pe o cahlă de la Odorheiu Secuiesc⁶³. Imaginea este mult stilizată, iar în zona centrală practic nu se poate face distincție între harnașament, echipament de luptă și îmbrăcăminte – și datează foarte probabil de pe la sfârșitul secolului al XVII-lea. (Pl. III/15)

G. Fragmente diverse

Fragmente din cahle decorate cu husari, prea mici pentru a fi înseriate în tipologia anterioară dar și pentru a defini variante noi, apar frecvent în descoperirile arheologice de pe teritoriul Transilvaniei sau sunt identificate la prelucrarea depozitelor muzeale. În majoritatea situațiilor ele nu pot fi încadrate într-un context, astfel că nu pot fi date decât generic, în perioada de maximă răspândire a secolelor XVI-XVII. Prezentăm mai jos un inventar al acestor fragmente.

Alba Iulia⁶⁴: cavaler reprezentat frontal, îmbrăcat în armură din zale, cu o lance așezată oblic (ușor deviată față de axul vertical al plăcii) și un decor abstract lângă umăr sugerând foarte probabil scutul. Piesa este datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. (Pl. V/6)

Bistrița, jud. Bistrița Năsăud⁶⁵: fragment dintr-o cahlă decorată cu cavaler călare spre stânga pe un cal static, descoperită întâmplător pe teritoriul orașului. Imaginea publicată este destul de neclară, dar piesa nu poate fi oricum mai veche decât secolul al XVII-lea.

Cechești, jud. Harghita⁶⁶: fragment din partea inferioară a unui cavaler redactat în manieră populară, cu un cal vioi semănând mai degrabă cu un animal, și un călăreț redat schematic, parțial ascuns în spatele calului. În zona mediană este vizibilă o sabie cu garda în cruce. Piesa este datată în secolul al XVI-lea, dar după părerea noastră ea nu poate fi mai timpurie decât veacul următor.

Decea Mureșului, com. Mirăslău, jud. Alba⁶⁷: fragment dintr-o cahlă decorată cu husar călare spre dreapta, cu lance și scut. Poate fi datată în prima jumătate a secolului al XVII-lea. (Pl. V/1)

Dobârca, jud. Sibiu⁶⁸: fragment de cahlă decorată cu cavaler îmbrăcat în armură din plăci și având capul acoperit cu o căciulă scundă cu marginea întoarsă, împodobită cu două (?) pene mari în lateral. Cavalerul este redat frontal și ține în mâna stângă o lance în poziție verticală; el este un husar, dar probabil într-o compoziție diferită de cele analizate anterior. (Pl. V/8)

Făgăraș⁶⁹: două fragmente dintr-o cahlă decorată cu husar, diferită de cele prezentate mai sus, au apărut în săpăturile de la Cetatea Făgărașului. Ambele sunt din zona mediană, și prezintă un cal în mișcare (sau oricum destul de vioi) cu coada împletită și un harnașament format din curele fixate în punctele de intersecție prin aplice în formă de rozete. Capul calului este lipit de marginea plăcii, de asemenea piciorul din spate, ceea ce indică o influență din partea schemei cavalerului în turnir; în același sens pledează dealtfel și atitudinea generală a calului. Piesa ar putea data de la mijlocul secolului al XVI-lea și nu este exclus să aparțină variantei cu mantie. (Pl. V/11,12)

Geoagiu Băi, jud. Hunedoara⁷⁰: două fragmente dintr-o cahlă placă pe care se mai observă capul, respectiv partea din față a unui cal au aparținut unei compoziții cu husar călare spre stânga. Piesa în discuție face parte dintre producțiile mai timpurii, probabil din a doua jumătate a secolului al XVI-lea⁷¹, dacă ținem cont de poziția picioarelor din față ale calului, ambele în mișcare. Din aceeași imagine trebuie să fi făcut parte și fragmentul din zona mediană pe care se poate descifra sabia cu lama curbă, garda în cruce și mâner arcuit⁷².

Racoșul de Jos: la castelul Bethlen de la Racoșul de Jos au fost descoperite mai multe fragmente dintr-o cahlă decorată cu cavaler călare spre dreapta pe un cal relativ vioi, cu un harnașament bogat decorat și coada împletită⁷³ (Pl. V/2). Din cavaler nu se păstrează nici un fragment, dar în spatele său este reprezentată o sabie cu garda în cruce și tăișul ușor curb, iar deasupra acesteia un relief triunghiular decorat cu mici proeminențe circulare sugerează scutul. Armamentul nu pare să fi inclus și lance, decât eventual un exemplar de dimensiuni mici amplasat spre partea din față. Calul este redactat destul de naiv, iar câmpul plăcii este completat cu o stea. Pe un mic fragment dintr-o altă variantă⁷⁴ se observă picioarele unui cal static, iar în partea inferioară o inscripție reliefată din care se păstrează cuvintele "DER" și "DEPVEI" despărțite de un asterisc (Pl. V/7). Pieseile sunt asemănătoare din punct de vedere tehnic, dar poziția diferită a calului indică variante distincte. Contextul din care au fost recuperate fragmentele permite o datare în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Râșnov, jud. Brașov⁷⁵: în săpăturile de la cetatea Râșnov a fost descoperit un fragment din partea inferioară a unei cahle decorate cu husar. Cavalerul poartă cu siguranță armură în partea inferioară, iar calul, mai vioi

decât în mod obișnuit, are un harnașament extrem de încărcat cu elemente decorative, și aceeași creastă proeminentă, reprezentată ca un ornament vegetal. Piesa este probabil destul de târzie, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. (Pl. V/10)

Rimetea, jud. Alba⁷⁶: partea din spate a unui cal în poziție statică, foarte probabil o compoziție cu husar din secolele XVI-XVII. (Pl. V/5)

Sebeș, jud. Alba⁷⁷: fragment de patriță (?) dintr-o compoziție cu husar – probabil varianta cu coif cu apărătoare pentru gât.

Târgu Mureș, jud. Mureș⁷⁸: fragmente de cahle plăci descoperite în 1960 în cetatea din Târgu Mureș, datate în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Ilustrația este mai puțin lizibilă, dar descrierea sugerează un husar: cal cu coama pieptănată și căpăstru împodobit, un cavaler în poziție de paradă cu mâna dreaptă în șold și piciorul drept ținut țeapăn.

Unirea, jud. Alba⁷⁹: fragment din capul unui cal cu creastă triplă, sec. XVI-XVII. (Pl. V/4)

Vințu de Jos⁸⁰: un cap de cal cu creastă dublă⁸¹ (Pl. V/3), respectiv partea din spate a unui cal scund, durduliu, în poziție statică, al cărui harnașament este atât de slab reliefat încât abia se mai observă⁸². (Pl. V/9).

Studiul de față a încercat să analizeze cahlele decorate cu husari existente pe teritoriul Transilvaniei. După cum se poate constata, numărul foarte mare de fragmente și numeroasele variante cărora acestea le aparțin demonstrează că tema a fost extrem de răspândită în acest teritoriu. Cu siguranță însă că multe alte fragmente se află în depozite sau colecții care nu ne-au fost accesibile, iar publicarea lor va oferi foarte probabil o altă viziune, mult mai complexă, asupra problemei.

NOTE

¹Pentru apariția și evoluția acestui motiv a se vedea Tamási Judith, *Verwandte Typen im Schweizerischen und Ungarischen Kachelfundmaterial in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhundert*, 1995.

²Pentru apariția și răspândirea cavalerului în turnir sub portal gotic a se vedea: Holl Imre, *Középkori kályhacsempék Magyarországon I*, Budapest Régiségei, 18, 1958, fig. 81, pag. 292; Holl Imre, *A Budai Várpalota egy középkori Régegsorának elemzése*, în *Archaeologiai Értesítő*, 112-113, 1987, fig. 22; Holl Imre, *Spätgotische Ofenkacheln*, în *ActaArchHung*, 50, 1998, pag. 178, fig. 13. Pentru evoluția acestor cahle pe teritoriul Transilvaniei: Daniela Marcu Istrate, *Cahle transilvănene decorate cu cavaleri. I-II. Cavalerul în turnir (secolele XV-XVI)*, manuscris.

³Gheorghe Cantacuzino, *Observații privind unele cahle de la Mănăstirea Mihai Vodă în SCIV*, 16, 1965, 4, p.745-763 – cu bibliografia problemei.

⁴Idem, fig.3/ a.c.

⁵Idem, p. 758-759.

⁶Julie Richterova, *Stredoveke kachle*, Praga, 1982, pag. 295; fig. 55/3.

⁷Eadem, fig. 56/4.

⁸Vladimir Brych, Dana Stehliková, Jaromir Žegklitz, *Pražské kachle doby gotické a renesanční. Katalog výstavy*, 1990, catalog 413.

⁹Maria Dabrowska, *Kafle i piece kaflowe w polsce do końca XVIII wieku*, 1987, fig. 107.

¹⁰István Méri, *Figurenverzierte Ofenkacheln volkstümlichen Characters aus dem mittelalterlichen Ungarn*, în *ActaArhHung*, 12, 1960, pl.CXII/2.

¹¹Idem, pag. 346 cu bibliografia problemei.

¹²Gh. Cantacuzino, *op.cit.*, pag. 754, fig. 4/c.

¹³Gh. Cantacuzino, *op.cit.*, passim.

¹⁴Barbu Slătineanu, *Ceramica românească*, București, 1938, p.46.

¹⁵Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, 1958, fig.125.

¹⁶Gh. Cantacuzino, *op.cit.*, p.751, fig.2/c,d.

¹⁷Idem, p. 757. În momentul respectiv nu se cunoștea însă nici o cahlă cu husar descoperită pe teritoriul Transilvaniei.

¹⁸Paraschiva Victoria Batariuc, *Cahle cu reprezentări de cavaleri, din secolele XVI-XVII, descoperite în Moldova*, în *SCIVA*, 49, 2, 1998, fig. 1/1,2 și fig. 3/6.

¹⁹Eadem, fig. 2/2, p. 201-203.

²⁰Cele mai multe fragmente au fost publicate cu legenda “cahlă cu cavaler” sau “cahlă cu călăreț”, fără ca imaginea să fie recunoscută ca atare. Unele fragmente mai puțin semnificative au fost incluse în tipologia cavalerului în turnir.

²¹Benkő Elek, *A középkori Keresztúr - szék régészeti topográfiája*, 1992, pl. 73/7.

²²Benkő Elek, Ughy István, *Székelykeresztúri kályhacsempék, 15-17. század*, Bukarest, 1984, fig. 29.

²³Pentru fragmentele inedite dimensiunile și detaliile tehnice ale pieselor sunt indicate la note. În mod excepțional am inclus descrierea tehnică pentru câteva piese care au fost publicate sumar, doar ca ilustrație.

²⁴Voit Pál, Holl Imre, *Anciens carreaux de poêle hongrois*, Budapest, 1963, fig. 48. Fără detalii tehnice.

²⁵Supra, nota 6.

²⁶Adrian Andrei Rusu, Daniela Marcu, Sanda Mihaela Salontai, *Gotic și Renaștere la Vințu de Jos. Catalog de expoziție.*, 1998, catalog 122 și p. 118.

²⁷Cahlele de la Făgăraș ne-au fost accesibile prin bunăvoința d-lui director al muzeului, Gheorghe Dragotă, căruia îi mulțumim și pe această cale. Fragmente centrale de cahlă lucrată din pastă grosieră degresată cu mică și pietricele, ardere completă, presată în tipar cu o spatulă din lemn și cu mâna. Aversul acoperit cu fulgi de mică pe toată suprafața, reversul cu urme intense de utilizare. Muzeul Țării Făgărașului, inv. indescifrabil.

²⁸Piesa se află într-o colecție particulară. Horst Klusch, *Die Entstehung des Kachelofens und seine Frühformen in Rumänien*, în *FVL*, 33, 1-2, 1990, fig.6. cu legenda “cavaler călare”. Horst Klusch, *Zauber alter Kacheln aus Rumänien*, 1999, pl. 33. Piesa are dimensiunile 24,7x19x1,5 cm și probabil un picior scurt, și este nesmălțuită.

²⁹Gh. Cantacuzino, *op.cit.*, fig. 1/b.

³⁰Benkő Elek, Ughy István, *op.cit.*, 1984, fig.4.

³¹Gazda Clara, *Figuralis kályhacsempék a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményében*, în *Aluta*, I, 1969, p.282, fig.3; Gazda Enikő, *Centre de olari din Trei Scaune*, în *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei*, catalog de expoziție, 1997-1998, p. 48, fig. 2 - cu legenda “cavaler medieval pe cal”, datată în sec. XVII. Cahlă placă (21x18x1 cm) cu picior scurt (3,3x0,6 cm) lucrată din pastă fină degresată cu mică și nisip, ardere completă, presată în tipar cu o pânză. Pe revers lipitură de lut marginal, în imediata apropiere a piciorului, și urme de utilizare intensă. Aversul a fost acoperit cu șlem cărămiziu-gălbui. Muzeul Național Secuiesc

Sfântu Gheorghe, inv. 4391. Pieseile din acest muzeu ne-au fost accesibile prin bunăvoința domnului Cserey Zoltán, căruia îi mulțumesc încă o dată.

³²Husarul, orientat spre dreapta dar cu bustul redat frontal, poartă dolman combinat cu o căciulă împodobită cu două pene laterale; cu mâna stângă ține lancea (reprezentată doar parțial, până la contragreutate), iar cu dreapta frâul. Calul pare să fie încă ușor cabrat, are coama pieptănată și apărători pentru ochi.

³³Benkő Elek, *op. cit.*, 1992, fig. 42/3.

³⁴Cercetări inedite ale autoarei. Placă reconstituită (26x3x24x0,8 cm) fără picior, lucrată din pastă de calitate medie degresată cu nisip și pietricele, ardere incompletă, presată în tipar cu o spatulă din lemn. Aversul este acoperit cu un strat subțire de șlem cărămiziu-gălbui, iar pe revers se păstrează urme de utilizare intensă.

³⁵Adrian Andrei Rusu, *Cahle medievale din Transilvania (II)*, în *Arheologia medievală*, I, 1996, p. 130, fig. 8.

³⁶Idem, pag. 131.

³⁷Cahlele din depozitul acestui muzeu ne-au fost accesibile prin bunăvoința d-nei Ana Maria Szöke, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru întreg sprijinul acordat. Placă (27,3x21x0,5 cm) cu picior scurt (4,1x0,7 cm), lucrată din pastă de calitate bună degresată cu mică și nisip, presată în tipar cu o țesătură; aversul ușor micasat. Urme de utilizare intensă pe revers și ramă. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Inv. I 3343. Asemănarea dintre cele două piese este semnalată și de A.A. Rusu, *op. cit.*, p. 131.

³⁸Placă (23,2x19,5x0,5/0,9cm) cu picior scurt (4x0,8 cm), lucrată din pastă de calitate bună, arsă incomplet. Reversul este denivelat și păstrează urme de la șase piciorușe din lut; aversul este micasat. Muzeul Aiud, inv. I 463.

³⁹Fragment de placă (15x18x0,9 cm) cu picior scurt (3,5x0,6 cm), în cea mai mare parte desprins. Este lucrată din pastă de calitate bună, presată în tipar cu lemn și cu mâna, bine arsă; reversul ușor denivelat păstrează urme de lipitură din lut amestecat cu pleavă. Aversul micasat poartă amprente tiparului din lemn. Muzeul Aiud, inv. I 331, 472.

⁴⁰Colecție particulară. Fragment de placă (gr. 0,8 cm) cu piciorul desprins, lucrată din pastă de calitate bună degresată cu mică și nisip, ardere completă; presată în tipar cu lemn și cu mâna. Aversul acoperit cu smalț verde strălucitor, peste angobă; pe revers urme intense de utilizare.

⁴¹Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, fig. 3/a,c.

⁴²Benkő Elek, *op. cit.*, fig. 74.

⁴³Fragment de placă (gr. 0,5 cm) fără picior, lucrată din pastă de calitate bună degresată cu mică, ardere completă; presată în tipar cu o pânză, urme superficiale de utilizare. Muzeul Civilizației Populare Tradiționale Sibiu (în continuare MCPT Sibiu) inv. 2511. fig. 57/3,4 teză

⁴⁴Cercetări inedite ale autoarei. Fragment de placă lucrată din pastă fină degresată cu mică, ardere completă, aversul acoperit cu șlem. Presată într-un tipar din lemn cu o pânză, pe revers urme superficiale de utilizare.

⁴⁵Supra nota 18.

⁴⁶O schiță a cahlei în H. Klusch, *Die Entstehung...*, fig. 26, cu legenda "cavaler călare", fără comentarii, nedată; o altă interpretare, extrem de simplificată, tot sub formă de schiță, la Horst Klusch, *Zauber alter...*, fig. 49, datată în secolul al XV-lea fără comentarii. În realitate este un tipar (26x22 x1,5-2,5 cm) lucrat din pastă de calitate bună degresată cu nisip, ardere incompletă. MCPT Sibiu, inv. 2505.

⁴⁷István Méri, *Figurenverzierte Ofenkacheln volkstümlichen Characters aus dem mittelalterlichen Ungarn*, în *ActaArhHung*, 12, 1960, fig. 1, p. 344-345.

⁴⁸Cercetări inedite ale autoarei. Fragment de placă fără picior lucrată din pastă fină degresată cu mică, ardere incompletă. Aversul acoperit cu un strat fin de vopsea roșie. Presată în tipar cu o pânză, pe revers urme de utilizare variabile, de la medii la intense.

⁴⁹Fragmente din 3 piese, una cu cavalerul orientat spre stânga și două cu cavalerul orientat spre dreapta – cahle traforate cu olan de prindere (gr. medie 0,8 cm). Pastă fină, ardere completă, presată în tipar cu o pânză fină iar olanul lucrat la roată și atașat în stare crudă, prin remodelare manuală. Cavalerul și calul sunt smălțuiți verde și galben, iar interiorul olanului este acoperit cu un strat gros de smalț verde-gălbui. Fragmentele pline ale aversului din zona inferioară, lângă copitele calului, au fost acoperite cu angobă și cu smalț sau vopsea de culoare roșie. Smalțul este de calitate proastă, în parte opacizat sau exfoliat.

⁵⁰Fragment de cahlă placă (gr. 0,7 cm) lucrată din pastă de calitate bună arsă complet, presată în tipar cu o pânză, aversul acoperit cu smalț verde de calitate bună.

⁵¹Fragment de placă fără ramă lucrat din pastă de calitate bună arsă incomplet, presată în tipar cu mâna, reversul foarte denivelat; aversul acoperit cu șlem cărămiziu-gălbui. Urme superficiale de utilizare.

⁵²Voica Maria Pușcașu, *Plăci ceramice decorative descoperite la Cetatea Făgărașului în anii 1966-1973*, în *ActaMM*, II, 1980, p. 225, fig. 4. Fragmentul datat, după părerea mea, mult prea devreme în secolul al XV-lea.

⁵³Benkő Elek, *op.cit.*, fig. 59, catalog V/3. Placă (26,5x21,5 cm) cu picior scurt (2,1 – 3 cm).

⁵⁴Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila, *Középkori mezőváros a Székelyföldön*, 1997, pl. 40/2.

⁵⁵Placă reconstituită (29x21,7x0,7 cm) fără picior, lucrată din pastă de calitate medie degresată cu nisip și mică, ardere foarte superficială; presată în tipar cu o pânză. Urme de utilizare superficială, aversul acoperit cu șlem cărămiziu-gălbui.

⁵⁶Benkő Elek, Demeter István, Székely Attila – *op. cit.*, fig. 44/2 și pl. 45/3.

⁵⁷O schiță a cahleii la Horst Klusch, *Zauber alter.*, fig. 51, datată în sec. XVI, fără comentarii și descriere. Cahlă placă (27,5x21x1 cm) fără picior, lucrată din pastă degresată cu nisip, ardere incompletă; presată cu pânza; reversul foarte denivelat, se poate citi forma decorului. Aversul acoperit cu angobă alb-roz, pe revers urme superficiale de utilizare. MCPT Sibiu, inv. 1883.

⁵⁸Fragment de placă lucrată din pastă de calitate medie degresată cu pietricele și mică, ardere completă; presată în tipar cu lemn. Urme de utilizare superficială. MCPT Sibiu, inv. 1361.

⁵⁹Fragment de placă lucrată din pastă medie cu nisip și pietricele, ardere completă, presată în tipar cu o spatulă din lemn. Aversul acoperit cu șlem galben cărămiziu, pe revers urme de utilizare medie. Muzeul Odorheiul Secuiesc. fig. 57/2

⁶⁰Fragment de placă (22,5x20x1 cm; înălțimea reală trebuie să fi fost 26-27 cm) cu piciorul desprins; după urmele de pe revers piciorul a fost prevăzut cu orificii pentru manevrare. Lucrată din pastă de calitate bună degresată cu nisip, ardere completă; presată în tipar cu o pânză, reversul a rămas puternic denivelat. Piesa a crăpat parțial la ardere. MCPT Sibiu, inv. 2507.

⁶¹Fragment de placă (19x18 x1 cm) fără picior lucrată din pastă de calitate bună degresată cu nisip, ardere completă, presată în tipar cu o pânză și cu mâna. Aversul acoperit cu șlem maro deschis, pe revers urme de utilizare intensă. MCPT Sibiu, inv. 2506.

⁶²Fragment dintr-un negativ din lut realizat după o matriță din lemn; este lucrat din pastă grosieră degresată cu nisip și pietricele, ardere incompletă, reversul nivelat cu o spatulă din lemn. MCPT Sibiu, inv. 2515.

⁶³Fragment de placă (20x17x0,5-1 cm) lucrată din pastă de calitate bună arsă incomplet, presată în tipar cu mâna. Aversul micasat, utilizare superficială. Muzeul Odorheiul Secuiesc, inv. indescifrabil.

⁶⁴A.A.Rusu, *op.cit.*, fig.5.

⁶⁵Ștefan Dănilă, *Descoperiri arheologice în raionul Bistrița*, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, pag. 155-156, fig. 2.

⁶⁶Benkő Elek, *op.cit.*, fig. 9.

⁶⁷Fragment marginal (20,5x9x0,5 cm) dintr-o placă cu picior scurt (4,5x0,4 cm), lucrată din pastă de calitate bună, ardere inegală; presată în tipar cu o pânză, reversul a rămas denivelat, cu urme de la trei pedunculi din lut. Aversul a fost acoperit cu vopsea roșie, acum parțial căzută. Muzeul din Aiud, inv. I 528.

⁶⁸Fragment de placă fără picior, pastă grosieră degresată cu nisip și pietricele, presată în tipar cu o pânză, ardere incompletă. Urme medii de utilizare. Muzeul Sebeș, inv. A 63131.

⁶⁹Fragmente de cahlă placă cu picior scurt lucrate din pastă de calitate bună ardere oxidantă incompletă, presată în tipar cu o pânză. Pe revers urme masive de utilizare. aversul acoperit cu smalț verde deschis peste angobă. Smalțul de calitate destul de proastă, irizat în argintiu și pe unul din fragmente aproape complet exfoliat. Inv. prov. M 1127 și M 1792.

⁷⁰Paraschiva Victoria Batariuc, Eugen Pescaru, *Cahle descoperite la Germisara (Geoagiu Băi, jud. Hunedoara)*, în *Sargetia*, XXVI, 1995-1996, 1, p. 392, fig. 4/1,3,4.

⁷¹Deși a fost descoperită într-un context databil în sec. XVI-XVII, piesa este considerată ca fiind produsă la sfârșitul secolului al XV-lea și ulterior refolosită. Această ipoteză este după părerea noastră forțată, întrucât este aproape imposibil ca o cahlă să fie în uz o perioadă atât de îndelungată. Pe de altă parte piesele decorate cu cavaleri de la sfârșitul secolului al XV-lea prezintă elemente gotice care în cazul de față lipsesc.

⁷²Idem, fig. 4/4.

⁷³Fragmente dintr-o placă (gr.0,5/0,8cm) fără picior, lucrată din pastă de calitate bună degresată cu nisip și mică, ardere incompletă; presată în tipar cu o pânză și cu mâna. Pe avers păstrează urme de la tiparul din lemn iar pe revers urme de utilizare intensă.

⁷⁴Fragment de placă (7,9x9x0,6/1 cm) lucrată din pastă de calitate bună, ardere incompletă, presată în tipar cu o spatulă din lemn. Aversul este ușor micasat, iar pe revers se observă urme de utilizare masivă.

⁷⁵Cercetări A.A. Rusu care ne-a încredințat cahlele spre prelucrare; îi mulțumim călduros și pe această cale. Fragment marginal (gr.1 cm), placă fără ramă lucrată din pastă de calitate bună degresată cu mică; ardere completă, presată în tipar cu o pânză. Aversul ușor micasat.

⁷⁶Fragment central (gr. 0,8 cm) dintr-o placă lucrată din pastă de calitate medie amestecată cu mica, presată în tipar cu pânză. Aversul este micasat. Muzeul Aiud, inv. I 290.

⁷⁷Cahlele de la Sebeș ne-au fost accesibile prin bunăvoința d-lui Nicolae Marcel Simina, directorul muzeului, căruia îi mulțumim și în acest fel pentru sprijinul acordat. Fragment de placă (gr. 1,1 cm) lucrată din pastă grosieră degresată cu mică și nisip, uscată în straturi, ardere completă. Reversul cu urme de pânză.

⁷⁸Andrei Zriny, *Olarii din Târgu Mureș și produsele lor în lumina cercetării materialului rezultat din săpături*, în *Marisia*, V, 1975, p.97, pl. XLVIII/2 a-b. Fragmentele provin dintr-o piesă nesmălțuită.

⁷⁹Fragment marginal de placă fără sistem de fixare, lucrată din pastă de calitate medie arsă incomplet, presată în tipar cu o pânză, pe revers urme de utilizare medie. Muzeul din Aiud, inv. I 618.

⁸⁰Cercetări A.A. Rusu, care ne-a încredințat piesele spre prelucrare.

⁸¹Fragment de placă cu piciorul rupt (gr. 0,5 cm), lucrată din pastă de calitate bună degresată cu mică, ardere completă, presată în tipar cu o pânză, pe revers urme de utilizare superficială. Aversul acoperit cu șlem cărămiziu gălbui. Relief extrem de fin.

⁸²Fragment dintr-o placă ușor concavă, cu o baghetă din lut aplicată pe revers pentru a ușura fixarea în corpul sobei, lucrată din pastă grosieră degresată cu nisip și mică, arsă incomplet. Aversul acoperit cu smalț verde închis strălucitor, de calitate proastă (parțial căzut), pe revers urme intense de utilizare distanțate de margini.

TRANSYLVANIAN TILES DECORATED WITH KNIGHTS.

IV. THE HUSSAR. (16TH -17TH CENTURIES)

Summary

Beginning with the 14th century, one of the favorite themes of the creators of tile patterns was the chivalrous epos. Knights in tournament, in parades, hunting, fighting with fantastic or real animals – are all variants of a motive with a long life in the ornamentation of the utilitarian ceramics. The beginning theme of this repertory was the knight in tournament into a round medallion, in the 14th-15th centuries and reached an outstanding flourishing through the variant of knight under a Gothic portal. During the 16th century the Gothic knight was gradually replaced by another type of horseman taken from the real life: the hussar. Unlike the knight of the 14th and 15th centuries, characterized by perfect proportions, correct anatomical details and a studied silhouette, the hussar is a heavy horseman on standing stock still in an almost impossible position. The general features of these tiles are the almost complete absence of proportions and harmony. King Mathias Corvin founded the hussar units at the middle of the 15th century, having typical costume, armament and equestrian equipment, with many oriental elements, that make them easy to be recognized.

This study have proposed to inventory and classify the tiles decorated with hussars discovered on the territory of Transylvania and it is based on mainly on indite materials recovered from the museums stores or recently discovered in diggings. The classification of the material is based on the next criteria: the clothes of the knight, the armament and its display into the scheme, the knight's attitude, the harness and the position of the horse. The study concludes that there are six categories: A. Hussar with mantle; B. Hussar with dolman and fur cap; C. Hussar with dolman and conic helmet; D. Hussar in armor and fur cap; E. Hussar in armor and helmet; F. Hussar in armor with sword.

A series of fragments, too small to be classified or defining singular variants have been only inventoried in alphabetical order in the G group.

From chronological point of view those groups evolve in parallel, beginning with the middle of the 16th century to the end of the next one. The proposed chronology is however wide enough because in the majority of situations the context in which the tiles were discovered is unknown or irrelevant, and the analogies are little illustrating. Some pieces can be surely

dated in the 16th century, due to a sure context or to the certain reminiscences from the Gothic knight, but the greatest part of the fragments belong to the 17th century.

Geographically, it is remarked a concentration of the pieces in the southern Transylvania that reflects in fact mainly a stage of the research.

The study prove that the motive of the hussar have been frequently used on the Transylvanian territory too, having a large popularity in that time.

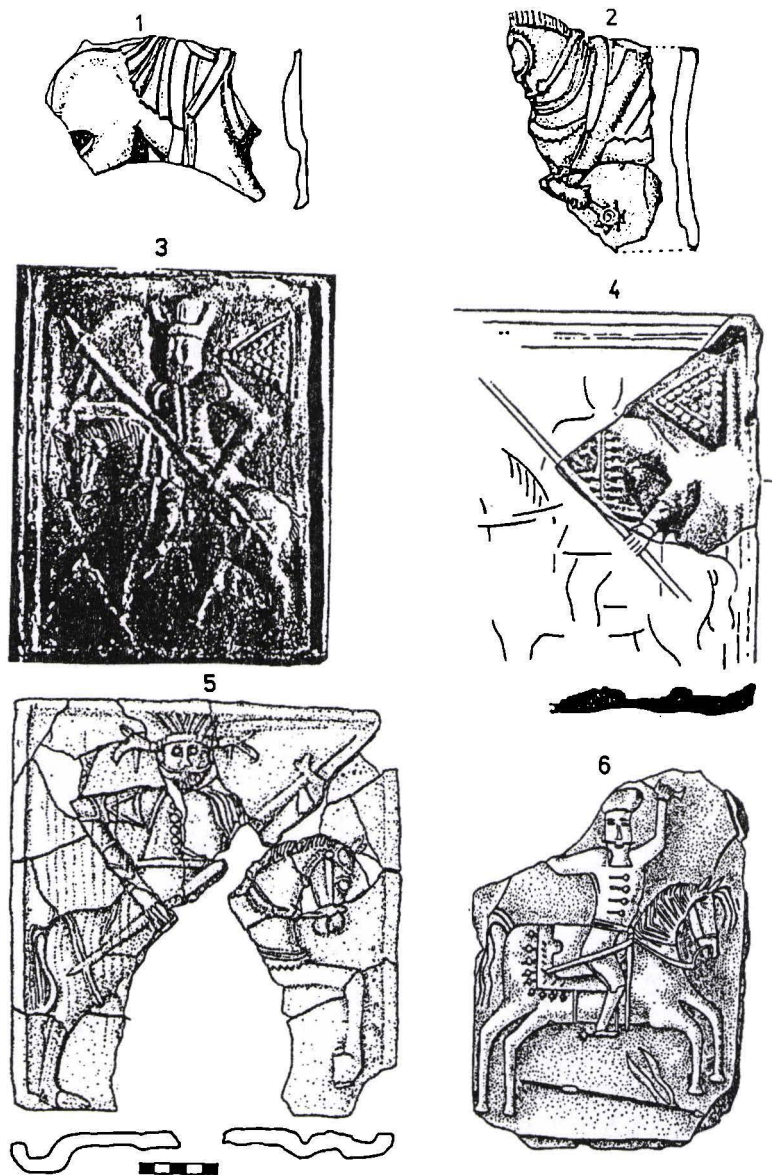
**Fig. 1. Hartă: Căble și fragmente de căble decorate cu husari, sec. XVI-XVII:/
Picture 1. The map of the Transylvanian tiles decorated with hussar.**

1. Alba Iulia*, jud. Alba. 2. Aiud*, jud. Alba. 3. Bențid, jud. Harghita. 4. Bistrița, jud. Bistrița Năsăud. 5. Brădeni, jud. Sibiu. 6. Călnic, jud. Alba. 7. Cechești, jud. Harghita. 8. Cislădie, jud. Sibiu. 9. Cluj Napoca*, jud. Cluj. 10. Cristuru Secuiesc, jud. Harghita. 11. Decea Mureșului, com. Mirăslău, jud. Alba. 12. Dobârca, jud. Sibiu. 13. Drăușeni, jud. Brașov. 14. Făgăraș, jud. Brașov. 15. Firtos, jud. Harghita. 16. Geoagiu Băi, jud. Hunedoara. 16A. Ghidfalău, jud. Covasna. 17. Iacobi, jud. Harghita. 18. Odorheiu Secuiesc*, jud. Harghita. 19. Proștea, jud. Sibiu. 20. Racoșul de Jos, jud. Brașov. 21. Râșnov, jud. Brașov. 22. Rimetea, jud. Alba. 23. Sebeș*, jud. Alba. 24. Sibiu, jud. Sibiu. 25. Șercaia, jud. Brașov. 26. Târgu Mureș, jud. Mureș. 27. Turda, jud. Cluj. 28. Unirea, jud. Alba. 29. Vințu de Jos, jud. Alba.

(*notează depozitele muzeale)

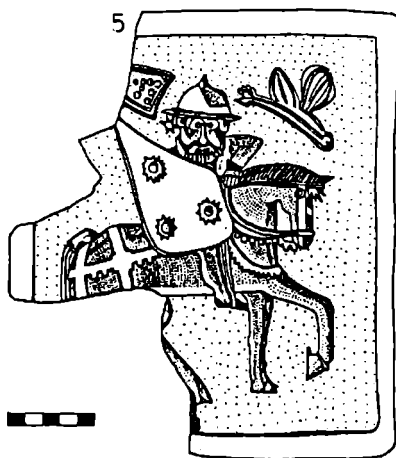
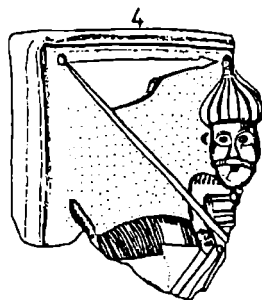
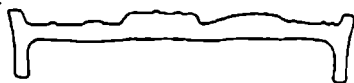
Fig. 2. Cahlă decorată cu husar, sec. XVII, Iacobeni, jud. Harghita./
Picture 2. Hussar with dolman and fur cap, the XVIIth century, Iacobeni.

Pl. I./Drawing I:

1-2. Husar cu mantie, sec. XVI: 1. Vințu de Jos, jud. Alba. 2. Făgăraș, jud. Brașov. 3-6. Husar cu dolman și căciulă, sec. XVI-XVII: 3. Sibiu. 4. Bențid, jud. Harghita. 5. Făgăraș, jud. Brașov. 6. Alba Iulia, jud. Alba. (după A.A.Rusu).

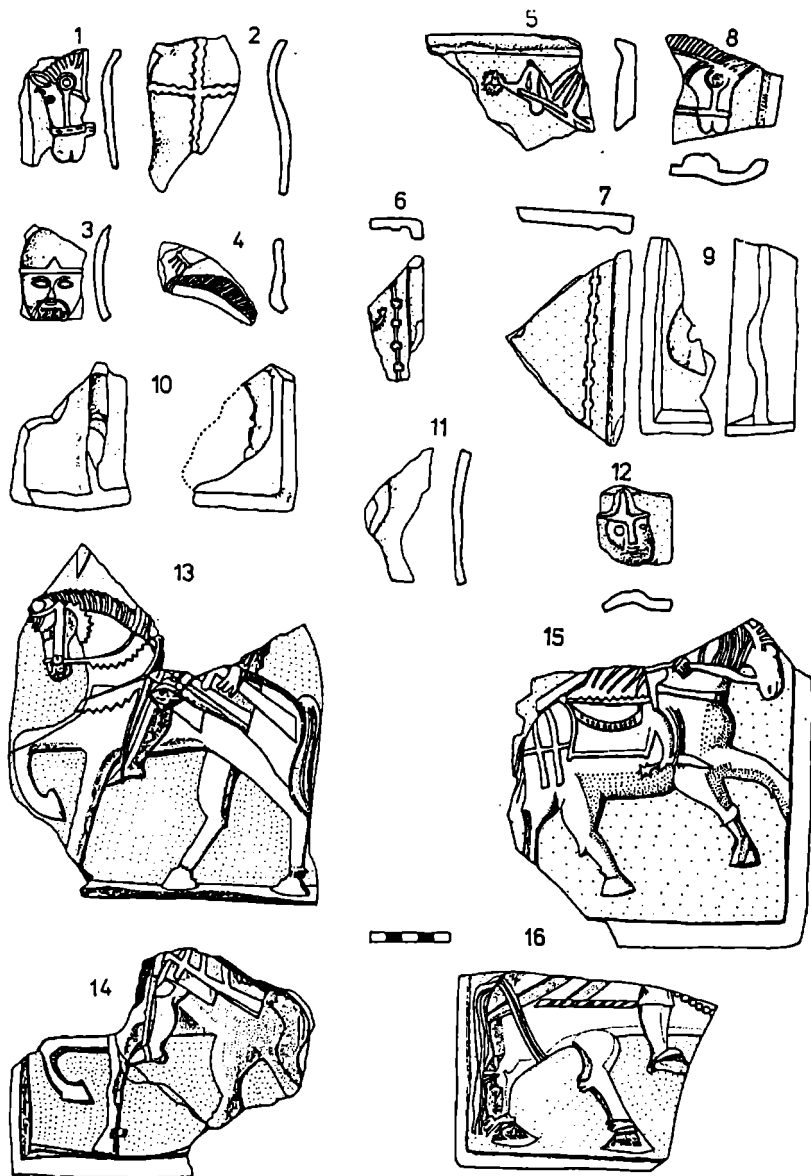
1-2. Hussar with mantle, the 16th century: 1. Vințu de Jos. 2. Făgăraș. 3-6. Hussar with dolman and fur cap, the 16th-17th centuries: 3. Sibiu. 4. Bențid. 5. Făgăraș. 6. Alba Iulia (apud A.A.Rusu).

Pl. II./Drawing II:

1-4. Husar cu dolman și coif, sec. XVI-XVII. 1-2. Aiud, jud. Alba. 3. Cristuru Secuiesc, jud. Harghita (după Benkő Elek). 4. Câlnic, jud. Alba. 5. Brădeni, jud. Sibiu.

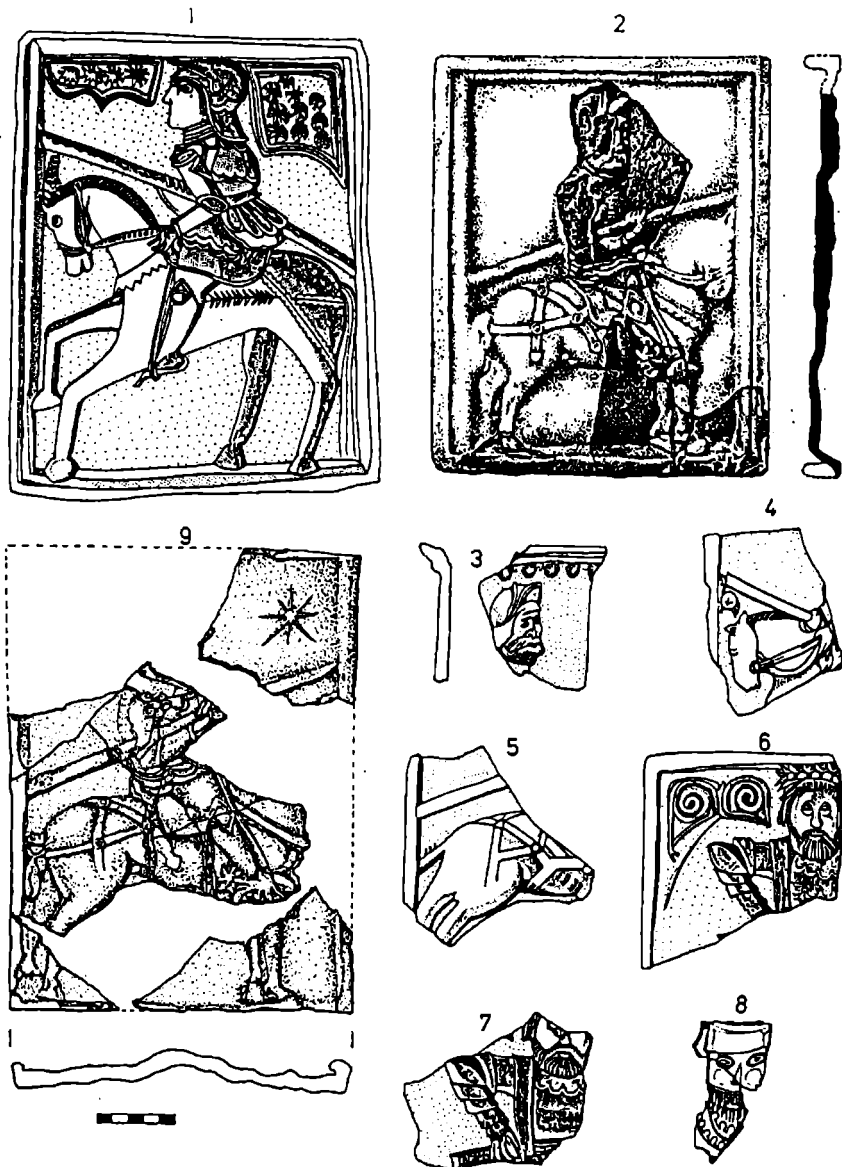
1-4. Hussar with dolman and helmet, the 16th-17th centuries: 1-2. Aiud. 3. Cristuru Secuiesc (apud Benkő Elek). 4. Câlnic. 5. Brădeni.

Pl. III./Drawing III:

1-12. Husar cu armură și coif conic, sec. XVI-XVII. 1-11. Racoșul de Jos, jud. Brașov. 12. Făgăraș. 13-16. Husar în armură cu lance și sabie, sec. XVII. 13. Turda, jud. Cluj. 14. Sibiu*. 15. Odorheiu Secuiesc, jud. Harghita. 16. Cisnădie, jud. Sibiu.

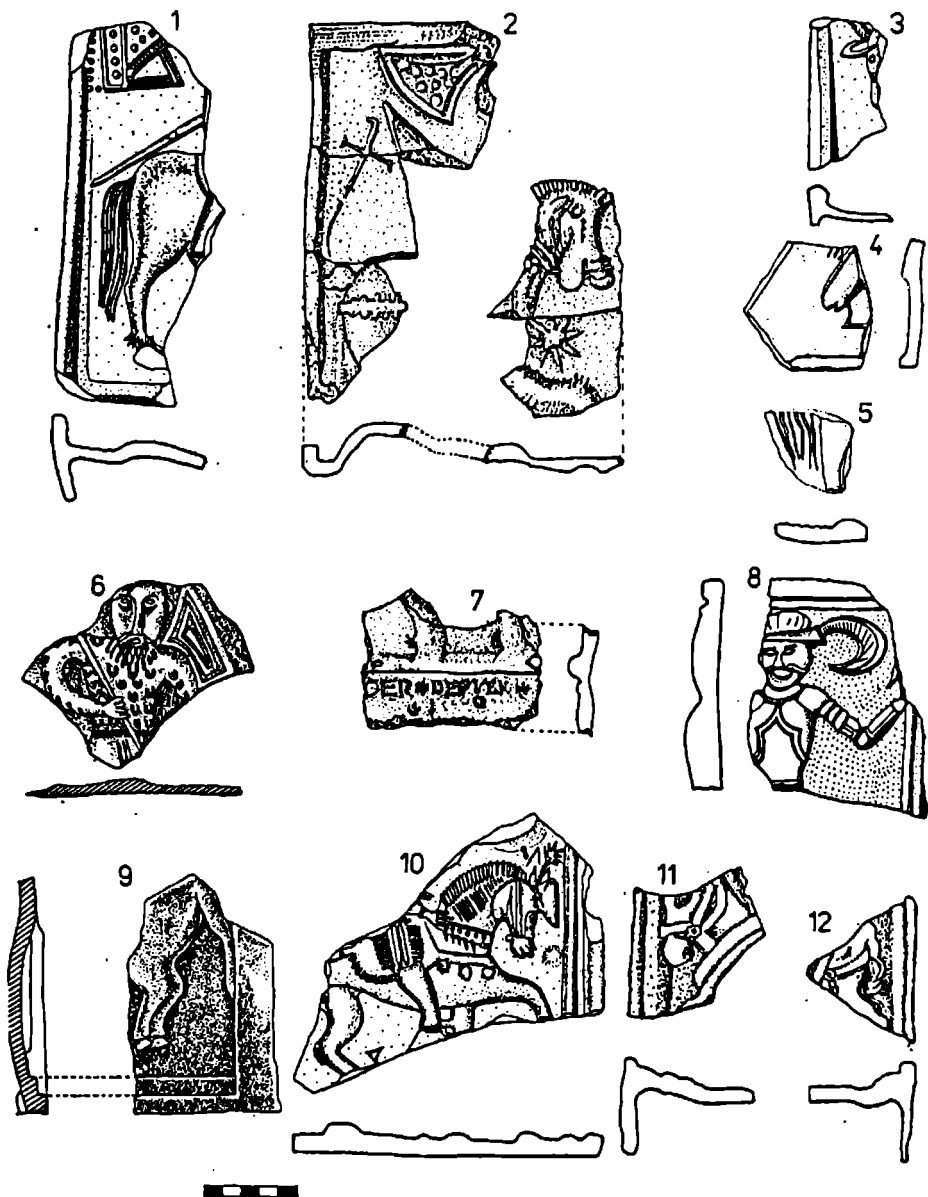
1-12. Hussar with dolman and conic helmet, the 16th-17th centuries: 1-11. Racoșul de Jos. 12. Făgăraș. 13-16. Hussar in armor with sword, the 17th century. 13. Turda. 14. Sibiu*. 15. Odorheiu Secuiesc. 16. Cisnădie.

Pl. IV./Drawing IV:

1-5, 9. Husar cu armură și coif, sec. XVI-XVII. 1. Proștea, jud. Sibiu. 2. Cristuru Secuiesc (după Benkő Elek). 3. Cluj*. 4. Firtos, jud. Harghita. 5. Șercaia, jud. Brașov. 9. Racoșul de Jos. 6-8. Husar cu armură și căciulă, sec. XVI. 6-7. Călnic. 8. Drăușeni, jud. Brașov.

1-5, 9. Hussar in armor and helmet, the 16th-17th centuries: 1. Proștea. 2. Cristuru Secuiesc (apud Benkő Elek). 3. Cluj*. 4. Firtos. 5. Șercaia. 9. Racoșul de Jos. 6-8. Hussar in armor and fur cap, sec. XVI. 6-7. Călnic. 8. Drăușeni.

Pl. V./Drawing V:

Cahle decorate cu husari, sec. XVI-XVII: 1. Decea Mureșului, jud. Alba. 2,7. Racoșul de Jos. 3,9. Vințu de Jos. 4. Unirea, jud. Alba. 5. Rimetea, jud. Alba. 6. Alba Iulia. 8. Dobârca, jud. Sibiu. 10. Râșnov, jud. Brașov. 11-12. Făgăraș.

Tiles decorated with hussars, the 16th-17th centuries: 1. Decea Mureșului. 2,7. Racoșul de Jos. 3,9. Vințu de Jos. 4. Unirea. 5. Rimetea. 6. Alba Iulia. 8. Dobârca. 10. Râșnov. 11-12. Făgăraș.

URBAN DEVELOPMENT IN THE DANUBE-TISA-MUREŞ REGION IN THE MIDDLE AGES*

Petrovics István

Between the beginning of the 14th and the middle of the 16th century, Timișoara (Temesvár) was one of the most significant towns and castles of the region bordered by the south-eastern part of the Great Hungarian Plain (Nagy Alföld), the rivers Mureş (Maros), Tisa (Tisza) and the Lower-Danube (Al-Duna) and historic Transylvania. After the expulsion of the Ottoman Turks between 1716 and 1718, this area was organised by the Viennese Court into a border/buffer zone with the name *banatus Temesiensis/Temesvariensis* (*Temescher/Temesvarer Banat*, i.e. *Temesi bánság* in Hungarian). From the early 18th century on, the region was frequently referred to as *Bánát* (in Hungarian) or *Banat* (in German, Serbian and Romanian), clearly from the German word *Banat* (*banate* in English). However, it is important to stress that the terms *Bánát* and *banatus Temesiensis* (*banate of Temes*) were not used in the Middle Ages, for the simple reason that this political and administrative formation was created only in the early 18th century. Consequently, it is much more correct to use another term when referring to the area in question. This could be the Region between the rivers Danube, Tisa and Mureş (in short: the Danube-Tisa-Mureş region). In contrast with the term *Bánát*, the designation *Temesköz* is to be found in mediaeval documents. This name appears first in the papal tithe lists from the years 1332-1337. However, it should be borne in mind that the term *Temesköz* refers only to the smaller, flatland part of the region that was later called Banat (*Bánát*). *Temesköz* is a compound Hungarian word: the first element is identical with the name of the River *Temes*, while the second element, i.e. *köz*, has a special meaning in Hungarian, referring to an area bordered by waters/rivers. Mediaeval documents demonstrate that the term *Temesköz* was used merely as a

geographical designation. Consequently, between the 1030s and the middle of the 16th century the region never existed as a separately governed administrative unit within the Hungarian Kingdom, but constituted an organic part of the realm, first in the form of royal counties and later as noble counties¹.

The Danube-Tisa-Mureş region, in all probability, came under the rule of the first Hungarian king, Saint Stephen, in 1028, when the king's military leader, Csanád subdued Ajtony, then lord of this region². This change of rule allowed the spread of Latin Christianity in the region that had previously belonged to Ajtony and which, through his person, had had contacts with the Greek Orthodox Church. It also permitted the introduction of the county system here, which had a past of several decades in the western part of the Danube-Basin. Around Marosvár (or Csanádvár, as it was named from this time on), a bishopric (*diocesis*) was organised, whose borders coincided with those of the Danube-Tisa-Mureş region. Certain territories to the north of the River Mureş (Maros) also belonged to the bishopric of Cenad (Csanád) (*diocesis Chanadiensis*) since the *archidiaconatus ultramorisensis* and a part of the *archidiaconatus Orodienensis* were also included in the bishopric of Cenad (Csanád). Saint Gerard (Gellért), an Italian murdered by the mob during the pagan uprising in 1046, became the first bishop of Cenad (Csanád) in 1030³. As concerns the secular administration, it seems very probable that originally one huge county, the county of Csanád, was organised on the former territory of Ajtony, and this coincided in size with the bishopric of Csanád. However, this immense county of Csanád eventually broke up into several smaller counties, in all probability in the 12th century. The county of Keve became independent first, followed (in parallel with the expansion of the state system towards the south and the east) by the counties of Arad, Temes, Krassó and finally Torontál. The last phase, i.e. the formation of the county of Torontál took place relatively late: the earliest surviving document mentioning the existence of this county dates from 1326. Roughly between the mid-14th and mid-16th centuries, therefore, the following counties existed in the Danube-Tisa-Mureş region: Keve, Krassó, Temes, Torontál, and the southern parts of the counties of Arad and Csanád which lay on the left bank of the River Mureş (Maros). By the mid-16th century, however, all these counties had ceased to function in consequence of the victorious advance of the Ottoman Turks, who destroyed the mediaeval kingdom of Hungary⁴.

After a heavy siege, the most important town and castle in the region, Timișoara (Temesvár), fell to the Ottoman Turks in 1552⁵. Obviously, this marked the end of the mediaeval history of the town, which can be studied with the help of written sources from the mid-12th century. The first

document in which Timișoara (Temesvár) appears is the mid-12th-century description by Idrísí, the famous Sicilian Arab geographer, who proclaims Temesvár ("T.n.y.s.b.r.") to be a splendid town located south of the River Tisa (Tisza), and abounding in great richness. According to our present knowledge the attention of the Hungarian kings first turned towards Temesvár, the mediaeval precursor of present-day Timișoara in Romania, in the early 14th century. The hostile attitude of the citizenry of Buda and the fact that virtually the entire realm was controlled by the "little kings" (oligarchs) led Charles I to seek a temporary residence here. The monarch paid his first visit to Timișoara (Temesvár) in 1315, and had his royal residence there until 1323. It is not widely known, but even an attempt was made on the king's life in the royal palace at Timișoara (Temesvár). Since Timișoara (Temesvár) did not have the advantage of a central geographical location, the royal court moved to Visegrád, in the middle of the realm, soon after the death of the most powerful oligarch, Máté Csák, in 1321. This move in fact took place in 1323, when the last of the "little kings", János Babonics, was subdued by Charles I. The departure of the royal court evidently did not favour the further development of Timișoara (Temesvár).

A new situation emerged in the 1360s, when Louis I (or the Great) launched a very active Balkans policy. This clearly increased the role of the *comes Temesiensis* and the importance of Timișoara (Temesvár), the favourable geographical location of which led to its serving as the "gateway" to the Balkans. Louis I occupied Vidin in Bulgaria in 1365 and appointed a *banus* (ban) there to administer the affairs of the newly created *Bulgarian banate of Vidin*. It is important to stress that the jurisdiction of the *ban of Vidin* extended not only to Vidin, but also to those Hungarian castles which were located next to the banate of Vidin. These castles, among which Timișoara (Temesvár) was perhaps the most significant, provided military protection for the banate of Vidin. This political arrangement proved to be merely temporary since the *banate of Vidin* ceased to exist in 1369. After 1369, the king transferred the authority of the former *ban of Vidin* to the *comes Temesiensis*, who thereby became one of the most powerful dignitaries of the realm.

The greatest obstacle to the development of the town was that the overwhelming Turkish victory at Nicopolis in 1396 resulted in Timișoara (Temesvár) and the region around it becoming the permanent target of Ottoman onslaughts. Consequently, by the early 15th century, Timișoara (Temesvár) assumed the role of a *border castle*. This evidently hindered its urban development, despite the fact that Pipo Ozorai and János Hunyadi (as *comites Temesiensis*) initiated significant building operations here. Since these building operations primarily focused on fortifying the castle and the

town, they did not essentially promote urban development. At the same time, the administrative functions of Timișoara (Temesvár) were broadened, since the exploitation of the salt deposit at Keve (today Kovin in Serbia) was controlled by Pipo Ozorai in Timișoara (Temesvár). The change in the status of Timișoara (Temesvár) was made in order to make the southern defence system more effective, since Ozorai, for a while, simultaneously held the offices of *comes Temesiensis* and *comes camerarum salium regalium*.

Timișoara (Temesvár) is referred to in mediaeval charters as *villa*, *oppidum* and *civitas*. According to our present knowledge documents that contain franchises of the *hospites/cives* of Timișoara (Temesvár) do not appear to have survived from the mediaeval period. However, indirect evidence clearly reveals that the town enjoyed the right to hold weekly fairs, and the daily life of Timișoara (Temesvár) was directed by the town council, consisting of the *judge (iudex)* and the *aldermen (iurati cives)*. The first *iudex* is mentioned in written documents in 1390, and is named *Mychael dictus Poztos*. His Hungarian name, Posztós, refers to a person who was engaged either in the production or the selling of cloth. At present, only two charters are known to have been issued by the town council, one in 1498, and the other in 1523. However, Timișoara (Temesvár) cannot be regarded as a royal free town since its autonomy was seriously restricted by the *comes* and *vicecomes Temesiensis* who had their seats in the town. From the point of view of urban autonomy, the most disadvantageous features were that in 1369 the authority of the ban of Vidin was transferred to the *comes Temesiensis*, and that from the late 14th century the Ottoman advance led to the authority of the *comes Temesiensis* being significantly strengthened. In the early 15th century, for instance, Pipo Ozorai as *comes Temesiensis* also exercised jurisdiction over the counties of Csanád, Arad, Keve, Krassó, Zaránd and Csongrád, and 15 to 20 royal castles were under his control.

The citizens of Timișoara (Temesvár) are referred to in medieval charters as *cives et hospites*. The guests of Temesvár (*hospites de Themeswar*) are mentioned first in written documents in 1341. Unfortunately, there are only sporadic data as to the names and professions of the citizens and the social structure and ethnic composition of the town. The scattered personal names preserved in documentary evidence, various data concerning urban administration, and the geographical location of the town convincingly suggest that the *hospites*, and indeed the inhabitants of Timișoara (Temesvár), were preponderantly Hungarians until the mid-16th century. In contrast with most other towns in the Hungarian kingdom, therefore, Latin and German guests did not play an important role in the development of mediaeval Timișoara (Temesvár). This is supported by the fact that a similar situation can be observed in the case of the nearby town

of Szeged. However, a maior shift occurred in the ethnic composition of the population of the Temes region in consequence of the regular Ottoman onslaughts that began in the late 14th century, and the migration and settling of new inhabitants following the Ottoman devastation. Many of those Hungarians who had survived the brutal Ottoman raids migrated to the central parts of the realm, and, from the early 15th century on, a large number of Serbs and Romanians arrived to replace them. The immigrants continued to use the original Hungarian place-names in this area, but obviously adapted them to their own language, as is shown by an analysis of the Turkish state-tax returns from the late 16th century. The above changes that took place in the Temesköz in the Late Middle Ages also had an impact on the ethnic make-up of the town of Timișoara (Temesvár) itself. Nevertheless, the first Turkish state-tax return (*defter*) produced in 1554 proves that the Hungarians still constituted the majority of the inhabitants of the town (numbering around 4000 at that time) even two years after its fall to the Turks.

The first citizens of Timișoara (Temesvár) whose names have survived are mentioned in a charter issued in 1361. These citizens, *Valentinus filius Michaelis et Vehul [Utul?] dictus de Sumplijo cives de Themeswar*, were probably merchants who fell victim to the violent confiscation of their goods in the village of Akasztó, lying south-west of Kecskemét, in the region between the Danube and the Tisa (Tisza). Benedict Himfi, lord of the *tributarius* who committed the violence, later compensated them for this unlawfulness. The above-mentioned charter permits the assumption that Timișoara (Temesvár) had trading contacts with the western part of the realm already in the 1360s, and early 15th century documents unambiguously demonstrate that the merchants of Timișoara (Temesvár) travelled with their goods to both the western and eastern parts of the country. A number of 15th century charters reveal that the merchants of Timișoara (Temesvár) frequently came into conflict in Transylvania with the citizens of Sibiu (Nagyszeben, Hermannstadt), who regarded them as their rivals.

Although the written documents frequently refer to the merchants of Timișoara (Temesvár) (*mercatores de civitate Themeswar*), very little mention is made of the artisans living and working there. A *corrigiator* shows up in 1411, and, on the basis of the accounts of the royal domain of Timișoara (Temesvár) from the year 1372, it appears justifiable to assume that in the late 14th century the *carpenters* formed a guild in Timișoara (Temesvár). A *sellator* and a *pellifex* are mentioned in the 15th century miracle collections of Saint John of Capistrano. These random references should be analysed together with the data of the *defter* of the sanjak of Timișoara (Temesvár), produced in 1554, i.e. two years after the fall of the town, in which the names of the heads of families were recorded.

Various other facts prove that, despite its restricted autonomy, Timișoara (Temesvár) was a very significant town in the Middle Ages. It may be mentioned, for instance, that Timișoara (Temesvár) was the first Hungarian town to which a coat-of-arms was awarded. This took place in 1365, i.e. precisely four years before Kassa (today Košice in Slovakia) received its own coat-of-arms. (Until recently, it was assumed that it was Kassa to which this royal favour was granted first.) The coat-of-arms of mediaeval Timișoara (Temesvár) represents the figure of a dragon, which may symbolise Bogomil heresy.

The church institutions of the town also prove that Timișoara (Temesvár) was a significant settlement. First of all, Timișoara (Temesvár) was the centre of the *archidiaconatus Temesiensis*, which was divided into several smaller districts. At least two parish churches stood in the town, one dedicated to Saint Eligius, and the other to Saint George. Unfortunately, the legal position of a third church, dedicated to Saint Martin, has not yet been clarified. The Dominicans also had a friary there. This friary is mentioned first in 1323. The church of this monastery was under the protection of Saint Ladislav, King of Hungary, who was canonised in 1192. There is convincing evidence for the existence of another cloister from the year 1405. Although the charter does not name the order to which the monastery belonged, mention of the patron saint, the Virgin Mary, allows the assumption that it was a Franciscan friary. From a supplication submitted to Pope Eugene IV in 1433, we learn that there were two hospitals in Timișoara (Temesvár). One, *Sanctus Spiritus*, was within the town-walls and had been founded by the citizens of Timișoara (Temesvár), while the other, *Decem milium militum*, stood outside the walls. The latter was founded by the widow of Pipo Ozorai. Francesco Grisellini states that Pál Kinizsi, as *comes Temesiensis* after his triumphant campaign in Serbia in 1481, brought some 50 000 Serbians to Hungary upon his return, whom he settled around Timișoara (Temesvár) (perhaps in the suburbs of the town). However, no indisputable documents are known that prove the existence of Greek Orthodox churches in Timișoara (Temesvár) prior to 1552.

As concerns the topography of Timișoara (Temesvár), it may be stated that the town consisted of several parts: the castle, the town itself and the two suburbs adjacent to the town, named Nagy Palánk and Kis Palánk. The castle and the town were situated in a marshy region, a condition which left its mark both on the appearance of the town and on the construction-techniques.

The other two major towns in the region were Cenad (Csanád) and Lipova (Lippa). Both towns came into being on the left bank of the River Mureș (Maros), and in both towns salt deposits were exploited. As the centre

of a bishopric, Cenad (Csanád), played a very important role already from the 1030s and preserved its position as the leading town in the region until the early 14th century⁶. Cenad (Csanád) was not only an episcopal see, but also the centre of the county of Csanád. Two chapter houses stood in the town: one, dedicated to Saint George, was a cathedral chapter and functioned as an outstanding place of authentication, while the other, placed under the protection of the Saint Redeemer, was a collegiate chapter (*capitulum collegiatum Sancti Salvatoris*). The Benedictine monastery in Cenad (Csanád) originated in the age of Arpad and was dedicated to the Holy Mary (*monasterium Beatae Virginis*). By a papal decree, the possessions of this monastery, were donated to the bishopric in 1493, while the church of the abbey was awarded to the Franciscans. The hospital of the town is mentioned in the early 16th century. Two parish churches stood in Cenad (Csanád): one was dedicated to the Holy Spirit and is mentioned by a charter from 1412, whereas the other was under the protection of Saint Elizabeth and is referred to in 1399. The weekly market in Cenad (Csanád) was held on Saturday. No mention is made in the mediaeval documents of an annual fair. Both charters and narrative sources refer to Cenad (Csanád) as *civitas*. This corresponds to the situation that Cenad (Csanád) was an episcopal see. The citizens of the town are named *cives*, and the chief citizen of Cenad (Csanád) is referred to as a judge (*iudex*). Three judges of the town are known by name: 1417: Stephanus, 1440: Andreas Parvus, and 1456: Gallus Kalmar. Documentary evidence clearly reveals that the cathedral chapter was the landlord of the town. In consequence of this circumstance, the citizens of the town could not acquire broad autonomy. The mediaeval town of Cenad (Csanád) was destroyed by the Mongols in 1241 and then in 1514 by the crusaders of György Dózsa. The final destruction of the town can be associated with the Ottoman Turks, who eventually occupied Cenad (Csanád) in 1551.

The other major town of the region, Lipova (Lippa), is also situated on the left bank of the River Mureş (Maros), where the river reaches the Great Plain⁷. In the Middle Ages Lipova (Lippa) belonged to the county of Arad; it became a really important centre only in the early 14th century, when Charles I frequently stayed here between 1315 and 1317. According to one opinion, the castle in the town was erected prior to 1324, while others believe that it was built only in the first half of the 15th century, when János Hunyadi acquired the domain of Şoimoş (Solymos). Nevertheless, it is undeniable that the castle of Lipova (Lippa) and even the town itself depended closely on the castle of Şoimoş (Solymos), situated on the right bank of the River Mureş (Maros). After 1315, Şoimoş (Solymos), the most important stronghold in the county of Arad, became a royal castle and was

the appurtenance of the office of the *comes* Orodiensis⁸. In addition to the salt deposit, the town boasted a minting house and a royal tax-collecting chamber (*lucrum camere*). Originally, the tolls collected on the River Mureş (Maros) were shared by the Franciscan monks in Lipova (Lippa) and the chapter house in Arad. The proper names mentioned in early 14th to 16th century charters certify that Lipova (Lippa) had a handicraft industry on a relatively high level. One example may suffice here: a charter issued in 1475 mentions people living in Lipova (Lippa), whose names appear together with their professions. Thus, mention is made of a *selliparius*, a *mercator*, a *faber*, a *pellifex*, a *zabo* (*Szabó*), a *warga* (*Varga*), a *Zekeres* (*Szekeres*), a *Fazekos* (*Fazekas*), an *Aztalgyartho* (*Asztalgártó*) and a *Kerekgyartho* (*Kerékgyártó*)⁹. The first reference to craft guilds in Lipova (Lippa) is from the mid-16th century, but they can be assumed to have existed much earlier too. The annual fair of the town (held on around 20 August) is attested to by the same charter¹⁰. Throughout the 14th century, Lipova (Lippa) belonged to the king. In later centuries, however, the monarchs frequently donated or pledged the town to different landlords. To mention merely a few such names: Jan Jiškra of Brandys, the Czech mercenary leader, captain-general in north-eastern Hungary, the Bánfis of Alsólendva, John Pancrace of Dengeleg, voivode of Transylvania, and John Corvin, natural son of King Matthias. Consequently, Lipova (Lippa) appears in written documents as *civitas* or *oppidum*. The citizens of the town are referred to as *cives* and the chief citizen as judge (*iudex*). The judge was supported in his work by the 12 aldermen (*iurati cives*). Documentary evidence indicates that the following judges directed the daily life of Lipova (Lippa): 1455: Simon furrier (*Simon pellifex*), 1516-20: Peter blacksmith (*Petrus faber*), and 1525: Mathias Lukácsy (*Mathias Lukachy*). The most significant among the church institutions in the town was the Franciscan friary. This was founded by King Charles I of Anjou in the late 1320s, and was under the protection of his uncle, Saint Louis, Bishop of Toulouse. Lipova (Lippa) also had a hospital and a nunnery. According to the papal tithe lists produced in the 1330s, the highest amount of tax in the county of Arad was paid by the priests in Lipova (Lippa). This fact clearly points to the high level of development attained by Lipova (Lippa) by the mid-14th century. After the battle of Nicopolis in 1396, which resulted in the fall of the Second Bulgarian Empire, a large number of Slavic fugitives escaped to Hungary and settled in Lipova (Lippa) and the region around it. They were followed in the 15th and 16th centuries by Serbian refugees, who further strengthened Greek Orthodoxy in the region¹¹. In 1529, John of Szapolya, King of Hungary, elevated Lipova (Lippa) to the rank of a royal free town, donating the law of Buda to Lipova (Lippa)¹². This favourable change in the

legal position of Lipova (Lippa) followed partly from the advantageous geographical location of the town, and partly from the fact, that by the early 16th century Lipova (Lippa) was indeed one of the most developed towns in the region. It should also be mentioned that John of Szapolya who, controlled the eastern part of Hungary after the battle of Mohács, was in need of an appropriate royal seat too, and this upgraded the position of Lipova (Lippa).

Finally, I would like to refer briefly to two towns, Arad and Szeged, which are situated outside, but in the immediate vicinity of the Danube-Tisa-Mureş region. In fact, Arad is located on the right bank of the River Mureş (Maros), while Szeged was built at the confluence of the Rivers Mureş (Maros) and Tisa (Tisza), just opposite the mouth of the River Mureş (Maros), on the west bank of the river Tisa (Tisza). In the Middle Ages, both Arad and Szeged played important roles in the selling and storing of salt, which was transported from Transylvania down the River Mureş (Maros). The town of Arad, which in the Middle Ages was located 7 kilometres east of the present Arad, on the territory of the present-day Tudor Vladimirescu (Öthalom/Glogovác), soon came under the jurisdiction of the famous chapter house that stood here¹³. This chapter house was dedicated to Saint Martin and functioned as one of the most significant places of authentication in the region. Although the town of Arad was referred to as *civitas* both in 1329 and 1332, in fact it can be considered to have been, throughout the whole of the Middle Ages, an *oppidum* under the jurisdiction of the chapter house and the provost (*prepositus*). In contrast with Arad, Szeged was only the see of an archdeaconry (*archidiaconatus Segediensis*), from where the archdeacon moved, probably in the 13th century, to Bács (today Bač in Serbia), a centre of the archbishopric of Bács-Kalocsa¹⁴. Consequently, there were no church institutions in Szeged to restrict the shaping autonomy of the town. A further circumstance was the very favourable geographical location of Szeged: while the River Mureş (Maros) connected Szeged with Transylvania, the River Tisa (Tisza) created a link with the southern and northern parts of the realm. Moreover, from Szeged, with its very busy ford, important land routes led to the western and north-western localities of the kingdom. To crown all, the legal position of the town was also promising: Szeged, created as a legally unified town from three independent settlements (Upper- and Lower-Szeged, and the central settlement named simply Szeged) in 1469, pertained to the king throughout nearly the whole of the Middle Ages. These conditions led to King Wladislas II declaring Szeged to be a royal free town in 1498. It should be remembered, however, that the new legal status of Szeged was enacted only in 1514. Naturally, this legal status could not have been acquired without an adequate economic

background, the bases of which were provided by the large-scale cattle- and horse-breeding, and the wine-producing in the region of Szerémség. Animal husbandry and viticulture yielded produce that could easily be exported and thereby resulted in considerable profit.

To conclude my paper, I would like to point out that there were no royal free towns in the Danube-Tisa-Mureş region prior to 1526, the year of the fall of the independent kingdom of Hungary. This situation changed only in 1529 when, by the grace of King John of Szapolya, Lipova (Lippa) was granted the position of a royal free town. If the Danube-Tisa-Mureş region is taken in a wider sense, then two towns in the region, Szeged and Lipova (Lippa), succeeded in gaining admittance to the category of the most developed towns in the mediaeval kingdom of Hungary¹⁵.

NOTES

*An earlier version of this paper was presented at an international conference organised by the University of Babeş-Bolyai of Cluj-Napoca and The Commission for the Town History of Romania (CIOR) of the Romanian Academy of Sciences at Cluj-Napoca on 22-23 September 2000 with the title „*Zentrale und Örtliche Institutionen im Leben der Städte Mittel- und Osteuropas*”. Hopefully, a slightly modified version of this paper is also to be published in the journal of the CIOR (*Historia Urbana*).

¹Blazovich László, *Bánát*, in Kristó Gyula (főszerk./ed. in chief), *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, (Early Hungarian Historical Lexicon, 9th-14th centuries) (hereafter KMTL), Budapest, 1994, p. 78; Petrovics István, *Módszertani problémák a középkori Temesvár történetének kutatása kapcsán* (Methodological problems concerning the research into the mediaeval history of Temesvár/Timişoara). To be published.

²Szegfű László, *Ajtony, Csanád*, in KMTL, pp. 32-33, 145.

³Udvardy József-Lotz Antal, *Csanádi püspökség* (Bishopric of Csanád), in KMTL, p. 146; Szegfű László, *Gellért, Szent* (Bishop Saint Gerard), *ibidem*, p. 231.

⁴For the problematics of the Hungarian county system, see Kristó Gyula, *A vármegyék kialakulása Magyarországon* (The making of the counties in Hungary), Budapest, 1988. For the counties in question, see especially pp. 459-470. For the individual counties, see Benkő Elek, *Arad* 2, in KMTL, pp. 53-54; Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (Historical geography of Hungary in the age of Árpád), I-IV, Budapest, 1963-1998 (hereafter ÁMF), I, pp. 163-188; Almási Tibor, *Csanád* 3, in KMTL, p. 146, ÁMF, I, pp. 835-838; Koszta László, *Keve* 2, in KMTL, p. 348, ÁMF, III, pp. 305-321; Almási Tibor-Benkő Elek, *Krassó* 3, in KMTL, p. 380, ÁMF, III, pp. 467-498; Kristó Gyula, *Temes* 2, in KMTL, p. 669, Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* (Historical geography of Hungary in the age of the Hunyadis), I-III, V, Budapest, 1890-1913, II, pp. 1-92; Kristó Gyula, *Torontál*, in KMTL, p. 681; Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza*, *op. cit.*, II, pp. 124-130.

⁵The most recent works dealing with the mediaeval history of Timişoara (Temesvár) (with references to the primary sources) are: Petrovics István: *Megjegyzések Telegdi Csanád egri püspökké szentelése kapcsán* (Remarks on the Consecration of Csanád of Telegd as Bishop of Eger), in *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* (hereafter AUSZ), XCII (1991), pp. 43-49; idem, *Was there an ethnic background to the veneration of St. Eligius in Hungary?* in Ladislav Löb-István Petrovics-György Endre Szőnyi, *Forms of identity*.

Definitions and changes, Attila József University, Szeged, 1994, pp. 77-87; idem, *Temesvár és Nagyszeben. Megjegyzések egy oklevéltöredék kapcsán* (*Temesvár and Nagyszeben. Comments on fragments of a charter*), in Koszta László (szerk./ed.), *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére* (*Between East and West. Historical studies in honour of Gyula Kristó*), Szeged, 1995, pp. 401-412; idem, *Egy 14. századi temesvári bíró: Posztós Mihály* (*A 14th-century Mayor of Temesvár: Michael Posztós*), in *AUSZ*, CIII, 1996, pp. 91-99; idem, *Foreign ethnic groups and urban development in mediaeval Hungary: the case of Temesvár*, in *AnB*, SN, V, 1997, pp. 235-245; idem, *Royal residences and urban development during the reign of the Anjou kings in Hungary*, in *Historia Urbana*, tomul V, 1997/1, pp. 39-66; idem, *Adalékok a középkori Temesvár kereskedelmi kapcsolataihoz* (*Contributions to the trading activity of mediaeval Temesvár*), in *AUSZ*, CIX, 1999, pp. 33-38; idem, *The fading glory of a former royal seat: the case of Mediaeval Temesvár*, in Balázs Nagy-Marcell Sebők (eds.), *The man of many devices, who wandered full many ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*, CEU Press, Budapest, 1999, pp. 527-538; idem, *Módszertani problémák a középkori Temesvár történetének kutatása kapcsán*, *op. cit.*; idem, *Orgyilkosok Temesvárott: merénylet I. Károly király ellen* (*Assassins in Temesvár: an attempt on the life of King Charles I*), in Piti Ferenc-Szabados György (szerk./eds.), *"Magyaroknak eleiről". Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére* (*About the forefathers of the Hungarians*). *Historical studies in honour of Ferenc Makk*, Szeged, 2000, pp. 421-434; idem, *A Duna-Tisza-Maros-köz és Temesvár egyházi viszonyai a középkorban* (*Church organization and institutions in the Duna-Tisza-Maros region and in the town of Temesvár in the Middle Ages*), in Bárdi Nándor-Fleisch János-Pál Judit (szerk./eds.), *Erdélyi várostörténeti tanulmányok* (*Transylvanian urban historical studies*), Csíkszereda/Miercurea-Ciuc, 2001, pp. 43-68.

⁶For Cenad (Csanád), see: Kristó Gyula, *Csanád 2*, in *KMTL*, p. 146; ÁMF, I, pp. 850-853; Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza, op. cit.*, I, p. 691; Borovszky Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig* (*The history of the county of Csanád until 1715*), I-II, Oradea (Nagyvárad), 1896-1897, II, pp. 72-103. (The last three works contain references to nearly all of the most important primary sources.)

⁷For Lipova (Lippa), see: ÁMF, I, pp. 180-181; Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza, op. cit.*, I, pp. 760, 764; Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története* (*The history of the county of Arad and of the free royal town of Arad*), in Jancsó Benedek (szerk./ed.), *Aradvármegye és Arad szabad királyi város monográfiája* (*Monograph of the county of Arad and of the free royal town of Arad*), II/1, Arad, 1892, pp. 180-183. These works also contain references to the most important primary sources.

⁸For Șoimoș (Solymos), see: Engel Pál-Feld István, *Solymos*, in *KMTL*, p. 605; Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457* (*Secular archontology of Hungary, 1301-1457*), I-II, Budapest, 1996, I, pp. 413-414.

⁹Magyar Országos Levéltár, *Mohács előtti gyűjtemény* (*Hungarian National Archives, Collection of charters from the period 1000-1526*), 17 660.

¹⁰"... ad nundinas seu forum annuale...", *ibidem*.

¹¹Fodor Pál, *Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban* (*The towns of Lippa and Radna in 16th century Ottoman state-tax returns*), in *Történelmi Szemle* (*Historical Review*), 39, 1997, pp. 313-334.

¹²The charter containing the privileges of the town of Lipova (Lippa) is published in Fábrián Gábor, *Arad vármegye leírása historiográfiai, geográfiai és statisztikai tekintetben* (*Historical, geographical and statistical description of the county of Arad*), Arad, 1835, pp. 240-244.

¹³For Arad, see: Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza, op. cit.*, I, p. 765; Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története, op. cit.*, pp. 59-60, 175-180; ÁMF, I, pp. 170-172; Benkő Elek, *Arad 1*, in *KMTL*, p. 53; Blazovich László (szerk./ed.), *A Körös-*

Tisza-Maros-köz települései a középkorban (Settlements of the region between the Rivers Körös, Tisza and Maros), Szeged, 1996, pp. 41-42.

¹⁴For Szeged, see: Kristó Gyula (ed.), *Szeged története, I. A kezdetektől 1686-ig (The history of the town of Szeged, vol. I, From the beginnings up to 1686)*, Szeged, 1983. The relevant parts were written by Szegfű László, Petrovics István and Kulcsár Péter; Kürti Béla-Petrovics István, *Szeged*, in *KMTL*, pp. 621-622.

¹⁵Confer Kubinyi András, *Városok, mezővárosok és központi helyek az Alföldön és az Alföld szélén (Civitates, oppida and central places on the Hungarian Plain and its Fringes)*, in *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén (Urban development and the network of markets on the Great Hungarian Plain and its fringes in the Middle Ages)*, Szeged, 2000, pp. 7-103. András Kubinyi examined and classified the different settlements (civitates, oppida and market places) of the region in question from the point of view of the functions they played as central places. His ranking of the towns confirms and makes more explicit our results: Szeged - 42 central-place points, Temesvár - 32 central-place points, Lippa - 28 central-place points, Csanád - 27 central-place points, Arad - 20 central-place points.

ASPECTE ALE DEZVOLTĂRII URBANE ÎN REGIUNEA DUNĂRE – TISA – MUREȘ ÎN EVUL MEDIU

Rezumat

Studiul se concentrează în primul rând asupra dezvoltării localităților Timișoara, Cenad și Lipova în perioada dintre începutul sec. XI și mijlocul sec. XVI. Se fac de asemenea referiri la situația orașelor Szeged și Arad, folosite ca termene de comparație. Concluziile indică faptul că fiecare oraș, în funcție de existența diferitelor instituții laice și ecleziastice specifice, avea caracteristici aparte. Astfel, Cenadul era o episcopie cu două capitluri, la Arad funcționa un faimos capitol iar în Szeged și Timișoara funcționau arhi-diaconate, în vreme ce Lipova nu a jucat un rol major în administrația ecle-ziastică. În cazul orașelor Szeged, Arad și Lipova, comerțul cu sare a jucat de asemenea un rol important, aceste localități având și rolul de depozite de sare. Timișoara a fost și a rămas centrul comitatului Timiș iar dată fiind politica balcanică a Imperiului maghiar și amenințarea otomană, importanța sa militară a crescut semnificativ. Deși aceste orașe din regiunea Dunăre – Tisa – Mureș prezentau o evidentă importanță, nici unul dintre ele nu a reu-șit să acceadă - înainte de 1526 - în categoria celor mai dezvoltate localități (orașele libere regale) ale imperiului medieval maghiar.

ASPECTE SOCIAL-POLITICE DIN DISTRICTUL LUGOJ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Ibolya Şipoş

Înfrângerea armatelor maghiare în lupta de la Mohács (1526), în faţa Imperiului Otoman, a atras după sine mutaţii politice semnificative pentru istoria viitoare a Banatului medieval. Secolul al XVI-lea va duce la scindarea Banatului în două părţi: regiunea de vest şi centrală a provinciei bănăţene în frunte cu Timişoara a fost ocupată de otomani la 1552 şi transformată în paşalâc, iar regiunea Caransebeş-Lugoj, în schimbul unui tribut, a reuşit să se salveze de sub dominaţia turcească, ea fiind inclusă până la 1658 în principatul autonom al Transilvaniei.

Instaurarea stăpânirii otomane, pentru o perioadă de 164 de ani, va deschide seria războaielor austro-turce, în care ținutul bănăţean va fi direct implicat, fapt ce va avea serioase repercusiuni în organizarea politico-administrativă a românilor.

În urma războiului austro-turc din 1714-1718 încheiat cu pacea de la Passarowitz, Banatul a fost ocupat de Imperiul Habsburgic. În consecinţă, provincia a dobândit statutul unui domeniu al Coroanei şi Camerei imperiale, administrat de forurile aulice de la Viena prin intermediul administraţiei imperiale provinciale. Datorită noului său cadru politic, în Banat nu au mai fost recunoscute nici un fel de drepturi anterioare anului 1716, cu toate că stările privilegiate ale Ungariei doreau o *restitutio in integrum* şi revenirea acestei vechi provincii româneşti în componenţa regatului Ungariei.

În timpul vechii ocupaţii otomane, Banatul a fost integrat în sistemul de conducere şi administrare caracteristic provinciilor islamice. Încercarea Imperiului Otoman de a implanta unele organisme proprii total diferite de cele existente anterior anului 1526 nu a reuşit pe deplin, din moment ce turcii au fost nevoiţi să păstreze unele elemente de continuitate instituţională, aşa cum a fost cea cnezială, întâlnită în evul mediu la nivelul distric-

telor sau al obștilor sătești. Chiar dacă în timpul stăpânirii otomane nu s-au mai păstrat privilegiile districtelor bănățene, acestea din urmă vor apărea într-o nouă formă odată cu ocuparea Banatului de către habsburgi.

Cucerirea cetății Timișoara în anul 1716 și încheierea războiului dintre cele două mari puteri - Imperiul Habsburgic și Imperiul Otoman - prin pacea de la Passarowitz, va duce și la eliberarea definitivă a Lugojului de sub jugul otoman. Primul guvernator al Banatului a fost numit generalul Claudiu Florimund Mercy, cel care a hotărât să organizeze noua provincie imperială în patru mari districte, în fruntea cărora a numit câte un vicecomite (*vicegespan*): Caransebeș, Ciacova, Panciova și Marga¹.

Până la ocuparea definitivă a zonei de către armatele austriece, din punct de vedere politico-administrativ, aici a fost o perioadă de tranziție, timp în care s-au încercat - de către noii stăpâni - mai multe soluții pentru organizarea și împărțirea teritoriului bănățean, ea făcându-se numai după înregistrarea tuturor localităților existente. Una dintre aceste conscripții, singura rămasă din perioada stăpânirii otomane, preia o realitate medievală românească, reactualizată de Luigi Ferdinando Marsigli, între anii 1682 și 1690. Cu toate că amintita conscripție conține numeroase lacune, districtul Lugoj apare menționat cu 14 localități², multe dintre ele regăsindu-se și în perioada anterioară³.

Cum hotărârea lui Mercy nu a fost agreată de împăratul Carol al VI-lea, acesta a ordonat Camerei Aulice să înainteze o propunere pentru reorganizarea administrativă a Banatului. Potrivit unui raport primit de Camera Aulică la 21 noiembrie 1716, Banatul otoman a fost împărțit în 12 districte (probabil nohcie-lele fostului eialet al Timișoarei): Lipova, Făget, Caransebeș, Lugoj, Orșova, Palanca Nouă, Panciova, Vârșeț, Ciacova, Becicherecu Mare, Cenad și Timișoara⁴. Această organizare, care ținea mai bine seama de realitățile din teritoriu și de vechea împărțire administrativă din evul mediu, a fost mai bine agreată de austriecei din moment ce a fost inclusă în viitoarea alcătuire a provinciei.

Pentru o mai bună administrare a teritoriului, în toamna anului 1717 o echipă de topografi militari și funcționari civili, aflată sub conducerea colonelului baron Neipperg a efectuat o nouă conscriere a localităților din Banat. Propunerea comisiei a fost primită favorabil de Camera Aulică din moment ce s-a acceptat organizarea regiunii în 11 districte⁵. Cu toate că Lugojul nu este menționat ca un district autonom, el a făcut parte din districtul Caransebeș⁶ sau din districtul Făget⁷. În noiembrie 1717 s-a înființat "Administrația Țării Banatului" (*Banater Landes Administration*), această instituție ocupându-se de acum înainte de realizarea infrastructurii administrative a Banatului⁸. Prin rescriptul din 12 septembrie 1718 Camera Aulică a decis împărțirea Banatului în 13 districte: Cenad, Becicherecu Mare, Panciova,

Timișoara, Ciacova, Vârșeț, Palanca Nouă, Lipova, Făget, Lugoj, Caransebeș, Almăj și Orșova, șase companii militare de graniță și compania din zonă Clisurii Dunării⁹. Tot în aceeași lună, prin ordinul circular al guvernatorului Mercy¹⁰ (23 septembrie 1718), administratorilor de district li s-a comunicat că în locul "Comisiei de organizare a Țării Banatului" a apărut o organizare mixtă, militară și civilă, căreia urmau să i se subordoneze de acum înainte.

În 1719-1720 numărul districtelor s-a redus la 11 prin cuprinderea districtului Almăj și a Companiei din Clisură în districtul Orșovei, respectiv Palanca Nouă și a districtului Făget în cel al Lugojului, această denumire păstrându-se până în jurul anului 1730, iar companiile din câmpia Torontalului și-au păstrat o structură aparte, sub forma unui protocăpitanat (1726).

Decretul imperial din 28 iunie 1719 a stabilit și structura în care a funcționat administrația Banatului până la reforma din 1751. La 29 septembrie 1751 împărăteasa Maria Tereza a dat un decret prin care hotărârea despărțirea administrației civile a Banatului de cea militară¹¹. Organizarea Banatului în districte s-a menținut și în continuare, în afara unei mici zone de-a lungul Dunării¹².

Numirea lui Iosif de Brigido în funcția de guvernator al Banatului (1774) a determinat înfăptuirea ultimei reforme administrative în provincie înainte de încorporarea ei la Ungaria¹³. În locul districtelor s-au înființat patru mari cercuri (*Kreise*), acestea fiind: Csatád (azi Lenauheim), Vârșeț, Timișoara și Lugoj. Cercul Lugoj cuprindea localitățile din fostul district omonim, Vârșeț și Caransebeș. Noul plan de reorganizare administrativă nu a mai fost pus în aplicare, deoarece în 1778 Banatul a fost încorporat Ungariei, iar în cursul anului următor, structura vechilor districte și apoi cercuri a fost înlocuită cu al celor trei comitate: Timiș, Torontal și Severin.

Formarea structurilor administrative în Banatul imperial a determinat și renașterea vechiului district românesc Lugoj, el având ca și celelalte regiuni o evoluție sinuoasă, fiind influențat în mod direct de toate evenimentele politice petrecute pe acest teritoriu în secolul al XVIII-lea. Numai așa ne putem explica de ce districtul Lugoj a cunoscut numeroase modificări în organizarea și structura sa.

În Arhivele de Război de la Viena se găsesc toate hărțile districtelor bănățene, acestea fiind întocmite de către comisia care a cartografiat întreg Banatul în anul 1717. Cu această ocazie, în anul 1723 a fost întocmită și o hartă a districtului Caransebeș și Lugoj ea purtând titlul de "*Mapa von dem Caransebeș und Lugoscher District. Warrinnen alle bewohnte und unbewohnte orffschafften, Flüssen, Bergen und Wälderen entralten, nach vorge-nammener acurater Geometrischer abmessung im Jahr 1723.*" (Harta despre districtul Caransebeș și Lugoj. În care sunt cuprinse toate satele

locuite și nelocuite, râuri, dealuri și păduri, după măsurători precise efectuate în anul 1723)¹⁴.

Împărțirea teritorială a Banatului conform decretului imperial din 12 septembrie 1718 se regăsește și pe harta Mercy din 1723-1725¹⁵. Determinarea cu planimetru a suprafețelor districtelor de pe această hartă a permis cercetătorilor și efectuarea unor comparații în ce privește întinderea lor. Unui district îi reveneau în medie 2194,3 km², dar în realitate cel mai mare era districtul Becicherec (3.497 km² = 12,25%), iar cel mai redus era districtul Lugoj (794 Km² = 2,78 %), această situație menținându-se până la unirea cu districtul Făgetului¹⁶.

Așadar, conform hărții designate ca Anexă cu litera A la lucrarea citată de istoricul Szentkláray exista un district denumit Lugoj încă de la venirea noilor stăpânitori. Situația se menține și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, așa cum ne demonstrează hărțile care descriu Banatul pentru această perioadă. Astfel conform documentelor cartografice desenate de Imperiul Habsburgic, districtul Lugoj a reușit să-și păstreze și în continuare autonomia față de districtele învecinate¹⁷.

Întinderea districtelor în timpul stăpânirii austriece a cunoscut și schimbări semnificative, motivele fiind determinate de interesele politico-administrative, înmulțirea populației, strângerea în condiții cât mai bune a obligațiilor fiscale, motiv pentru care anumite porțiuni au fost trecute de la un district la altul¹⁸.

În 1745 la inițiativa contelui Kollowrat districtele bănățene au fost împărțite în mai multe cercuri/plase (*Procese*). Numărul cercurilor în cadrul unui district a variat în funcție de configurația geografică și resursele economice. În această vreme districtele bănățene au avut între două și patru cercuri. Noua împărțire administrativ-teritorială a Banatului din 1745 este corect reprezentată pe harta oficială austriacă executată în 1761. Conform acestei hărți, districtul Lugoj cuprindea cercurile Făget, Lugoj, Luncani și Sărăzani. El avea o întindere de 2.312 km² ¹⁹, cu o suprafață aproape egală cu a celorlalte zece districte²⁰. Situația se modifică din nou în cadrul districtului, din moment ce pe harta Banatului a lui Christoph Winkler din 1765²¹, districtul Lugoj are cinci cercuri. Pe lângă cele patru cercuri vechi (Lugoj, Luncani, Sărăzani și Făget) apare acum și cercul Bistrei, care este detașat din cercul Caransebeșului²². Noile schimbări nu au rămas nici de această dată definitive, din moment ce pe hărțile lui Elmpt din anii 1772 –1773²³ sau în cartea lui Ehrler²⁴ se revine la vechea formă de patru cercuri.

Aceste diferențe, care apar pe hărțile bănățene în cazul districtului analizat, în decursul ultimului deceniu de stăpânire imperială, sunt rezultatul politicii coloniale înfăptuite în Banat de austrieci, prin crearea unor localități noi, unificarea sau abandonarea unor sate. Acest lucru va avea drept conse-

cință dispariția unor localități din listele de înregistrare cu ocazia înfăptuirii unor conscripții sau a trecerii unor așezări (chiar și a unui întreg cerc) dintr-un district în altul din cauze politico-administrative.

Noua împărțire teritorială (1775) a fost reprezentată pe o altă hartă a Banatului din 1776, cea a lui Francesco Grisellini²⁵. Conform ei, cercul Lugoj a cuprins districtul Caransebeș, o parte din districtul omonim și o fracțiune din districtele Orșova și Vârșeț. Această ultimă reorganizare a Banatului nu a mai putut fi pusă în aplicare pentru că împărăteasa Maria Tereza a cedat regiunea Ungariei. Vechea organizare administrativă s-a dizolvat, iar în locul ei au apărut trei noi comitate: Timiș, Torontal și Caraș, aceasta din urmă având capitala la Lugoj.

Districtul Lugoj s-a învecinat în cea mai mare parte a timpului, în secolul al XVIII-lea, cu districtul Lipova în N, hotarul trecând pe la miază-noapte de localitățile Cralovăț, Hitiaș, Tomești (localitate dispărută la N de Dubești), Poieni; la E cu principatul Transilvaniei, hotarul trecând la răsărit de Coșava, Crivina și Fărășești; la S cu districtul Caransebeșului, hotarul fiind format de o linie sinuoasă ce trece pe la S de Românești și Drinova, iar pe la N de Măguri și Remetea Pogănici; la V cu districtele Ciacova și Timișoara, hotarul mergând pe la S de Visag, la V de Sacoșu Mare, Ficătari și Șustră. Semnul convențional utilizat pentru marcarea graniței districtuale este format din două linii continue, una de culoare roșie și una de culoare galbenă, între care se află o linie punctată de culoare neagră. În districtul Lugoj se află toate formele de relief, zonele mai înalte aflându-se în partea de SE și NE a regiunii delimitate. Districtul avea și o rețea hidrografică bogată, cea mai importantă apă fiind Timișul, care, după ce formează două ostroave în dreptul localității Tapia, străbate Lugojul și, în aval de această așezare, formează alte două ostroave, din care cel din dreapta Belințului este cel mai mare. Pe întreg teritoriul se afla pădure, care la 1774 ocupa aproximativ 50% din district²⁶.

Districtul era străbătut de importante drumuri comerciale ce făceau legătura cu cele din Transilvania sau care mergeau la Viena. De la Timișoara se călătorea la Lugoj, fie pe drumul de poștă prin Chevereșu Mare și Sinersig, fie pe drumul de țară pe la Recaș, Topolovăț, Chizătău, Belinț și Coștei. De la Lugoj spre Ardeal drumul de poștă trecea prin Bujor, Făget, Coșava, iar spre Mehadia prin Satu Mic (V. V. Delamarina), Sacu, Caransebeș ș.a. De la Făget, pe drumul de țară se mergea la Lipova, pe la Pădureni și Topla. Pe teritoriul districtului erau stații de poștalion (cambiaturi) la: Sinersig, Lugoj, Bujor, Făget și Coșava, iar la Făget era oficiu vamal. Poduri pe râul Timiș se aflau la Lugoj și Coștei, iar peste râul Bega la Făget și Chizătău.

Aceste condiții prielnice de habitat au determinat o creștere a numărului de sate și de locuitori pe întreg cuprinsul districtului Lugoj. Chiar dacă vechea conscripție din timpul stăpânirii otomane menționa Lugojul cu 14 sate, în secolul următor raportul Hamilton din 1734 a indicat aici 91 de așezări, care erau incluse în cercurile Făget (27 localități), Lugoj (24 localități), Luncani (24 localități) și Sărăzani (16 localități)²⁷.

În conscripția fiscală din 1743²⁸, districtul Lugoj apare menționat cu 96 de localități, iar în anul 1774 cu 99 de așezări²⁹, această creștere explicându-se prin sosirea coloniștilor în Banat. De-a lungul întregii perioade, elementul românesc a rămas predominant în așezările din districtele Orșova, Caransebeș și Lugoj, această situație menținându-se și după încorporarea Banatului la Ungaria³⁰.

La nivelul administrației Banatului au fost create patru funcții de administratori superiori (*Oberverwalter*), dintre care doi cu sediul la Timișoara, iar câte unul la Lugoj și Orșova. Acești funcționari trebuiau să se ocupe cu îndrumarea și controlul activității desfășurate de administrațiile de district. Prin ordinul dat în 2 iunie 1753, Administrația Banatului a dispus ca cei doi *Oberverwalteri* cu sediul la Timișoara, să fie mutați unul la Ciacova, celălalt la Lugoj³¹.

Dacă vechile districte românești privilegiate au fost administrate după "*jus valahicum*", acum, în secolul al XVIII-lea cele 11 districte erau guvernate după "*dreptul austriac*", pentru că erau considerate proprietatea împăratului. În fruntea fiecărui district Administrația a numit câte un administrator districtual (*Distriktverwalter*). Dintre acești administratori (*Verwalter* sau *prefect*), Francesco Grisellini spunea că el „*își avea sediul în localitatea principală și în funcție de subîmpărțirea țării, în fiecare localitate sau sat mai mare câte un subadministrator, precum și în fiecare sat câte un cnez sau jude, iar peste un anumit număr de sate un obercnez. Fiecare administrator își avea cancelaria proprie, cu personal suficient; în fața acestora se justificau autoritățile subalterne sus-amintite, după cum administratorii dădeau la rândul lor socoteală în fața Comandantului General. Totul - încasarea dărilor împărătești, administrația judiciară, siguranța țării și bunăstarea populației - cu un cuvânt, toate problemele de stat, economice și juridice depindeau de oficiile administrative. La transmiterea ordinelor, însărcinărilor, precum și a cărui fel de corespondență de la un oficiu la altul ori dacă era cazul de către persoane particulare, erau folosiți husari și haiduci*”³². În fruntea districtului Lugoj-Făget, în perioada 1718-1753, s-au aflat următorii administratori: căpitanul Gyürko (ianuarie 1718 - iulie 1719); Petru Szlavicz (octombrie 1719 - decembrie 1720); Anton Laurențiu Hoffmann (februarie 1721 - ianuarie 1722); Ioan Racz, administrator suprem peste districtele Lugoj, Lipova și Caransebeș (ianuarie 1722 - august 1723; august

1723 - noiembrie 1729); Daniel Buchleitner (mai 1729 - aprilie 1731); Gheorghe Plaschl (august-septembrie 1739); Saffran (ianuarie 1739); Plaschke? (august 1739); Saffran (iulie 1743); Gheorghe Ioan Markel (aprilie 1749) și Kralik (mai 1752-mai 1753)³³.

Enumerarea administratorilor din districtul Lugoj ne-a permis să tragem concluzia că nici unul dintre cei aflați la conducere până în 1753, nu a reușit să cunoască realitățile din teritoriu din moment ce au fost schimbați de administrația Banatului, după aproximativ un an de zile de la instalarea lor în funcție.

Dintre cei menționați doar Racz de Mehadia a reușit să rămână mai multă vreme în funcție. Ca reprezentant al autorității locale *Verwalterul* trebuia să ducă la îndeplinire obligațiile camerale legate nu numai de bunul mers al activității productive, ci și de repartizarea, respectiv strângerea diferitelor obligații fiscale ale supușilor. El mai era dator să supravegheze toate activitățile desfășurate în district sau cerute de administrație, care se refereau la asigurarea subzistenței pentru trupele aflate în trecere, repararea și construirea drumurilor și podurilor, tăierea lemnului pentru unele obiective de interes public sau la menținerea ordinii publice. În exercitarea atribuțiilor sale administratorul districtual îi stătea la dispoziție și un aparat funcționăresc relativ redus (husari, raționiști, actuari, concipiști). Administratorul de district era și prima instanță judecătorească în cazul unor delikte minore. El avea reședința la Lugoj și cum teritoriul aflat sub directă sa supraveghere se întindea pe toată suprafața districtului, administratorul era ajutat de mai mulți subprefecți (*Unterverwalter*), care răspundeau direct de o parte a districtului, aceasta rezumându-se de obicei la un cerc. Subadministoratori (*Unterverwalter*) ai districtului Lugoj în perioada 1718-1753 au fost: Szlavicz, subadministrator la Făget (august 1719); Ioan Racz (august 1719); Ioan Harsány (1719); Pordok subadministrator la Făget (ianuarie 1722); Kuttner, subadministrator la Lugoj (ianuarie 1722); Carl subadministrator la Făget (mai 1724); Buchleitner subadministrator la Făget (august 1725 - septembrie 1728); Zornhausen (decembrie 1728); Gheorghe Racz (înainte de martie 1728); Petru Wagner subadministrator la Luncani (septembrie 1737 - septembrie 1738); Strohnner (august 1739); Iosif Scheffenacken subadministrator la Făget (aprilie 1751 - iulie 1753) și Doborgaszy subadministrator la Topolovăț (iulie-septembrie 1753)³⁴.

Pentru a înțelege mai bine obligațiile pe care trebuia să le îndeplinească un administrator de district, prezentăm, pe baza documentelor avute la dispoziție, activitatea unuia dintre cei mai importanți prefecți pe care i-a avut districtul Lugoj: românul Ioan Racz (Ratz, Rác). Nu se cunoaște cu certitudine data și locul nașterii. Patriciu Drăgălina spunea că s-a născut la Mehadia³⁵, iar Ioan Boroș considera că familia Racz este originară din

Zlatna (Transilvania)³⁶. Tatăl său se numea Ștefan Racz și făcea parte dintre funcționarii provinciei bănățene, din moment ce în 1716 figurează ca *Verwalter* al districtului Ciacova. Fiul său - Ioan Racz - va căuta să calce pe urmele părintelui său, din moment ce și el va îndeplini mai multe slujbe ca funcționar al Imperiului Habsburgic. Până în 1722 Ioan Racz a lucrat ca translator la Orșova și la tribunalul militar din Timișoara³⁷. La 5 iulie 1722 el este numit *Verwalter* al districtului Lugoj, primind în această calitate mai multe însărcinări administrative. Chiar în același an, administrația Banatului îl trimite în Transilvania, pentru a cumpăra de acolo 3.000 de pături, cu sfatul de a găsi un meșter (sau o calfă) priceput la fabricarea păturilor, în vederea înființării unor asemenea fabrici³⁸. Se pare că un asemenea specialist a și venit, căci în Făget s-a înființat o asemenea fabrică, care datorită nerentabilității a fost închisă³⁹. În luna mai 1723 este atestată la Lugoj o manufactură de pături. Administratorul Ioan Racz s-a ocupat direct de buna ei funcționare, din moment ce a fost întrebat de ce cantitate de lână avea nevoie, pentru confecționarea a 5.000 de pături⁴⁰. Acesta a răspuns că i-ar trebui 56.000 oca (1 oca = 1.283 g), adică 61.792 kg lână, iar în Lugoj și Făget nu se putea procura decât cantitatea de 5.000 oca⁴¹. Pentru a cunoaște modul de funcționare a unor asemenea manufacturi, Racz se deplasează la Lipova unde observă că manufactura de aici nu mai poate funcționa din lipsă de materie primă. Din acest motiv el se adresează administratorilor districtuali din Orșova și Palanca Nouă, cu rugămintea de a i se trimite urgent lâna necesară fabricii din Lugoj⁴². În data de 11 iulie 1723 Racz raportează administrației din Timișoara, că din lipsă de lână, lucrătorii de la fabrica de pătură stau fără lucru, dar își primesc salariile și de aceea roagă să i se furnizeze imediat lâna pentru producerea păturilor⁴³. Tot în cursul anului 1722 lui Racz i se încredințează executarea a 60.000 bucăți de șindrilă necesare pentru construirea cazarmii din Timișoara și i se poruncește să facă rost de pietre pentru moară, care să le trimită orașului Lipova⁴⁴. Încă în 1722 el este nevoit să ia măsuri împotriva delincvenților, din moment ce este obligat să ridice spânzurații în Lugoj, pentru a pedepsi pe doi tâlhari, care trebuiau aduși de la Timișoara. Tot el se va ocupa și de transportarea lor la Lugoj cu șase căruțe⁴⁵. În cursul aceluiași an moare și tatăl său Ștefan Racz, iar pentru înmormântarea lui, este obligat să facă mai multe călătorii⁴⁶. Sarcinile fiscale din ce în ce mai mari îi determină pe locuitorii districtului Lugoj, să plece în Transilvania, unde credeau că vor avea o viață mai bună. Pentru a stopa această stare de lucruri, Racz este însărcinat să meargă după acei locuitori, care și-au părăsit gospodăriile, cu scopul de a-i aduce înapoi. În toată perioada în care a funcționat ca prefect, el a făcut tot posibilul ca să fie un bun slujbaş, din moment ce a înaintat o serie de propuneri concrete administrației, în privința construirii unor utilități publice sau reparării lor de

către locuitorii districtului, așa cum a fost în cazul cazărmii din Lugoj⁴⁷. Propunerea a fost însușită de către administrație, dar acest lucru a atras nemulțumirea lugojenilor, care recurg din nou la fugă, numai ca să scape de obligațiile impuse de austrieci⁴⁸. Tot lui Ioan Racz i s-a încredințat și încasarea impozitelor din district. Modul de colectare a dărilor i-a determinat pe lugojeni să facă mai multe plângeri împotriva lui, lucru confirmat și de inspectorul cameral Rebentisch în 31 iulie 1723, care, într-un raport adresat guvernatorului, menționează că a terminat ancheta în cazul prefectului, iar problema se va rezolva numai după reîntoarcerea acestuia⁴⁹. La 9 martie 1724 Ioan Racz este numit *Obverwalter* al districtului Lugoj-Făget, iar la 29 august al districtului Lipova⁵⁰. În cursul aceluiași an, el trimite administrației situația încasărilor și cheltuielilor făcute de fostul cnez Iacob al Caransebeșului și totodată dispune ca oamenii, care au găsit o comoară în apropierea comunei Margina, să fie duși la Timișoara⁵¹. În anul 1724, administrația îi închiriază administratorului suprem pe o perioadă de trei ani, în schimbul sumei de 400 de florini, fabrica de șube și moara de dubit, care se afla la Lugoj⁵². La 12 mai 1724 el cere un concediu de 14 zile, pentru a putea merge la băile Mehadia. Încă în 1725 Ioan Racz este atenționat de către administrație să nu abuzeze de funcția deținută și să îndeplinească cu promptitudine toate obligațiile încredințate⁵³. Din cauza faptului că lugojenii au avut în 1726 mai multe decese decât în anii anteriori, Ioan Racz, pe baza ordinului primit de la administrație, dispune să se dezgroape mormântul unei femei bătrâne, vestită că ar fi fost vrăjitoare (strigoaică). În urma verificărilor făcute, constatându-se că femeia a fost strigoaică, el ordonă să i se taie cu lopata capul, iar trupul să-i fie ars⁵⁴. Și în anul 1727 Ioan Racz are probleme cu autoritățile, care îl avertizează că va fi arestat dacă nu predă lemnele și furajele restante miliției din Lugoj⁵⁵. La 11 iunie 1727 Ioan Racz înaintează o cerere administrației, cu rugămintea de a i se da în arendă, pe încă trei ani manufactura din Făget, pe care tot el a organizat-o⁵⁶. Comenzile de pături către manufactura din Lugoj erau în permanentă creștere. În toamna anului 1727 administrația Banatului se interesează de rezervele de pături existente în această manufactură, cerând o comandă de 3-4.000 de bucăți, care să fie transportată imediat la Timișoara⁵⁷. Pentru iarna anului 1728 s-a comandat fabricarea unei cantități și mai mari de pături (12.000 de bucăți)⁵⁸, pentru care i s-a dat administratorului suprem Ioan Racz suma de 1.200-1.500 florini, cu care să facă rost de materia primă⁵⁹. Având o sănătate precară, pe 7 februarie 1729 Ioan Racz primește un concediu de șase luni, pentru a urma un tratament medical la Viena⁶⁰. Starea sănătății sale s-a înrăutățit și mai mult în timpul acestui concediu, din moment ce noul administrator al districtului Lugoj, Daniel Buchleitner raportează administrației la 28 noiembrie 1729 că Ioan Racz a decedat⁶¹.

Prezentarea prin exemplificare a activității desfășurate de administratorul suprem Ioan Racz ne-a permis să tragem o serie de concluzii asupra rezultatelor muncii sale. Ioan Racz a fost fără îndoială, la începutul secolului al XVIII-lea, figura cea mai cunoscută din districtul Lugoj, pentru că a reușit să ajungă în funcția cea mai înaltă la care putea aspira un român în cadrul administrației provinciale. Deoarece puțini funcționari cunoșteau limba localnicilor, guvernatorul Mercy a fost nevoit să-i încredințeze lui Ioan Racz conducerea mai multor zone, astfel încât acesta devine în 1726 administrator al districtelor Lugoj, Lipova și Caransebeș. De o cultură superioară, cunoscător al mai multor limbi străine, Ioan Racz a fost un om întreprinzător, care a izbutit să se ocupe cu bune rezultate de problemele administrative și economice ale districtului Lugoj-Făget. Pe acest plan, el s-a evidențiat în conducerea și coordonarea mai multor întreprinderi manufacturiere din zona aflată sub conducerea lui. În aceste condiții, nu este de mirare că a reușit să adune o sumă importantă de bani pentru restaurarea micii biserici ortodoxe din Lugoj. Cu toate aceste merite, el nu s-a bucurat de prea multă simpatie din partea conaționalilor săi, din moment ce Ioan Boroș semnalează în două rânduri plângerile pe care românii le-au adresat administrației asupra modului în care Ioan Racz înțelegea să adune impozitele din district. De aceea, el poate fi considerat un mic despot local, care nu s-a încumetat niciodată să se răzvrătească sau să refuze aducerea la îndeplinire a sarcinilor cerute de administrație, chiar dacă acestea au dus la înrăutățirea sau fuga românilor din districtul Lugoj.

Dacă în fruntea districtului s-a aflat un administrator, în ceea ce privește funcțiile de conducere la nivelul satelor și comunelor situația este puțin diferită, pentru că în acest caz există elemente de continuitate, întâlnite și în Evul mediu. Documentele vremii îi amintesc încă din secolul al XIV-lea pe cnezii sătești ca și conducători ai comunității locale. Această formă de organizare administrativă a funcționat și în perioada stăpânirii otomane asupra Banatului. Atribuțiile cnezilor sătești erau următoarele: participau alături de obercnezi și de funcționarii de district la stabilirea, repartizarea și încasarea obligațiilor fiscale datorate de supușii satului respectiv; participau alături de obercnezi la repartizarea și efectuarea diferitelor munci de robotă cu brațele și carele; supravegheau asupra ordinii și liniștii publice sau participau la acțiunile de urmărire și prindere a lotrilor; supravegheau respectarea măsurilor de carantină în caz de epidemii etc⁶².

Dacă în marea lor majoritate, cnezii erau considerați conducători ai satelor sau comunelor, au existat cazuri în Banat când asemenea fruntași se regăsesc și la orașe. Este exemplul Lugojului și Caransebeșului, unde cele două comunități aveau proprii lor cnezi. Astfel, la Lugoj sunt cunoscuți cnezii Ianăș Roșu (1749/1750) și Martin Olaru (1752)⁶³. Controlul asupra

mai multor cnezi se făcea de către obercnezi. Ei erau o categorie socială cu un statut mai privilegiat decât al cnezilor, deoarece ei reprezentau un element de legătură între cei aflați în subordinea lor și administratorii districtuali. Alături de ceilalți funcționari ai districtului Lugoj, cnezii și obercnezii au avut de îndeplinit numeroase sarcini economice și sociale cerute de administrația Banatului. Desele modificări făcute de autoritățile imperiale în componența districtului, vor avea repercusiuni și asupra numărului de obercnezi. În 1720 în districtul Lugoj-Făget funcționau patru obercnezi⁶⁴. Desemnarea candidaților la funcția de obercnez putea să vină din partea mai multor persoane, dar numirea în funcție se făcea în final de către administrație. Acești candidați proveneau cel mai adesea din rândul obercnezilor aflați în funcție (în acest caz avea loc o reînnoire a mandatului lor), din rândul slujitorilor de rang inferior sau superiori ai administrației sau din rândurile cnezilor sătești. Astfel, în 1727 husarul Novac din districtul Lugoj a fost propus de oficiul districtual Lugoj în funcția de cnez în locul celui decedat⁶⁵, fiind confirmat apoi de administrația Banatului ca obercnez al cercului Făget⁶⁶. Durata mandatului unui obercnez era de aproximativ trei ani, iar în afara expirării termenului, revocarea din funcție putea să aibă cauze diferite: moartea titularului, îmbolnăvirea sau vârsta înaintată⁶⁷. În 1727 cnezii sătești din cercul Lunca (districtul Lugoj) au cerut retragerea din funcție a obercnezului lor, pentru că nu era capabil să-și îndeplinească serviciul⁶⁸. Demiterea din funcție a cnezilor și obercnezilor putea să aibă și alte cauze în afara celor naturale. Acestea erau determinate de faptul că, aflați în funcție pe o perioadă determinată, ei încercau să se îmbogățească prin toate mijloacele posibile. Nesupunerea, instigarea la revoltă sau delapidarea erau cele mai frecvente cazuri care vor determina pierderea slujbei. În 1750 cnezul orașului Lugoj Ianăș Roșu a fost arestat pentru că a delapidat suma de 390 de florini, bani ce proveneau din casieria comună. Averea acestuia a fost pusă sub sechestru, iar el a fost trimis la Timișoara pentru a fi judecat⁶⁹. Doi ani mai târziu (1752) tot lugojenii din "Varosch" (Lugojul Român), se împotriveau să mai plătească darea până când cnezul lor Martin Olaru, acuzat de încasarea arbitrară a capitației (șase florini în 1751 și 12 florini în 1752), nu este suspendat din funcție și anchetat⁷⁰. În 1753 patru cnezi sătești din cercul Lugoj (Martin Ștefănuț, Martin Fiera, Martin Bameș și Gheorghe Roșescu) au fost demși din funcție sub acuzația de instigare a locuitorilor împotriva autorităților⁷¹.

Dacă demiterile din funcție erau mai frecvente, au existat și cazuri mai rare, când unii dintre ei au fost promovați și răsplătiți cu sume importante pentru serviciile credincioase aduse austrieilor. Este și cazul obercnezului Gavrilă Gurean din districtul Lugoj, care a primit o pensie viageră pentru activitatea desfășurată în această funcție⁷². În ceea ce privește sarcinile care

trebuiau duse la îndeplinire de către cnezii și obercnezii, principala lor îndatorire era aceea a străngerii și repartizării dărilor, dar și a contribuției pentru armată. Pentru împărțirea echitabilă a obligațiilor, administrația Banatului a stabilit darea pentru întreaga provincie și de aici s-a trecut la defalcarea ei pentru fiecare district în parte.

O altă obligație a acestor două categorii sociale era aceea de a participa la recrutările pe care le făcea armata imperială. În cazul în care ei se opuneau, cnezii erau maltratați chiar de către organele militare. Despre acest lucru vorbește un raport al oficiului districtului Lugoj din 11 aprilie 1749, care informează administrația Banatului de modul în care se realizează această activitate de către autorități⁷³.

Cnezii și obercnezii din district au avut un rol important în dezvoltarea economică a teritoriilor aflate sub conducerea lor. Dispunând de suficiente resurse materiale, ei și-au îndreptat investițiile spre sectorul agricol, în condițiile în care zona de câmpie se întindea pe o mare parte a districtului lugoian. Exploatarea terenurilor agricole s-a făcut mai ales prin luarea în arendă a prediilor, acestea nefiind cultivate din cauza țăranilor fugari, care plecau de teama autorităților. Regiunea cea mai pustie și nepopulată se afla chiar în acest district, din moment ce în 1724 din totalul de 181 de predii înregistrate în Banat, aproape jumătate (71) se aflau aici⁷⁴.

Pentru îndeplinirea în bune condiții a acestor activități, autoritățile imperiale au acordat cnezilor și obercnezilor o serie de avantaje, fapt care a determinat în cele mai multe cazuri protestul populației din Banat. Cu toate acestea, reacțiile locuitorilor din districtul Lugoj au fost uneori total diferite, față de restul provinciei bănățene. Satele de aici s-au arătat dispuse să suporte toate dijmele pentru cnezii lor, sperând că astfel vor avea relații mai bune cu reprezentanții lor⁷⁵. Totuși, au fost puține cazuri când relațiile dintre cele două părți au fost cordiale. Acest lucru se întâmpla atunci când funcționarii inferiori luau apărarea contribuabililor. Din acest motiv, administrația Banatului a trimis în 1724 oficiului districtual avertismentul de a nu ține seama de cererile cnezilor și obercnezilor din regiunea Făgetului pentru amânarea termenelor de plată⁷⁶. Datorită caracterului arbitrar al autorităților, populația districtului a căutat să se sustragă de la plata dărilor sau de la prestarea robotelor. Amenajarea canalului Bega a fost un obiectiv care s-a realizat în totalitate prin munca robotașilor. În 1729 după ce au trimis mai întâi 50 de robotași la canalul Bega, districtele Timișoara, Lugoj și Lipova au primit ordinul ca zilnic 100 de robotași din subordinea lor să ia parte la realizarea acestui proiect⁷⁷. La sfârșitul anului 1731 s-a apelat din nou la ajutorul locuitorilor din Lugoj, pentru a contribui de această dată la zidirea cetății Timișoara, dar mulți dintre ei au refuzat să facă acest lucru. În aceste condiții, administratorul districtual a fost amenințat de autorități să folosească

forța și să ceară ajutorul armatei, altfel va avea de suportat pagubele care vor interveni⁷⁸. În 1737 și 1745 lugojenii refuzau să plătească impozitele, pe motiv că ele erau prea ridicate⁷⁹. De aceea, administrația a obligat oficiul districtual din Lugoj ca împreună cu funcționarii de aici să plece în căutarea fugarilor. În cazul în care cnezul sau obercnezul refuza să colaboreze cu autoritățile, acesta era destituit sau pedepsit, așa cum s-a întâmplat în 1725 cu obercnezul Miclăuș din districtul Lugoj⁸⁰. Cele mai mari necazuri le făceau populației din Lugoj cnezii și obercnezii, pentru că apelau la orice mijloace posibile în strângerea dărilor: încasarea unor obligații suplimentare, deturnarea de bani (vezi cazul cnezului Ianăș Roșu din Lugoj), comportament violent sau repartizarea inegală a obligațiilor⁸¹.

După un regim relativ favorabil pe plan economic și politic în epoca otomană, caracterizat prin autonomia populației autohtone și a instituțiilor ei, prin dreptul de proprietate al țăranimii asupra lotului deținut și o largă toleranță religioasă, cucerirea austriacă a transformat întreaga provincie într-un domeniu al Coroanei. Populației i s-au impus și alte sarcini iobăgești prestate împăratului de la Viena în calitate de dublă de suveran și unic proprietar de pământ al noii provincii bănățene. În aceste condiții, Curtea de la Viena a urmărit transformarea ei într-o provincie puternică, capabilă să aducă profituri însemnate pentru creșterea veniturilor erariale, dar și într-o citadelă de graniță a Imperiului Habsburgic, care să fie în stare să facă față atacurilor otomane. Întocmai ca în cazul organizării administrative și instituționale, autoritățile de la Viena s-au arătat preocupate în stabilirea regimului fiscal în noua provincie.

Pentru a putea pune în practică sistemul de impunere, administrația Banatului a fost obligată să efectueze o serie de conscrieri, pe baza căreia să încaseze principalele obligații fiscale ale supușilor din districte. Sarcina de bază a țăranilor a fost aceea de a plăti contribuția, compusă din darea de cap - capitația (*Personalkopf*) - datorată de capul gospodăriei și de primii doi fii adulți (în vârstă de peste 15 ani), căsătoriți sau necăsătoriți și din darea după avere (*Faculttenkopf*), plătită pe categorii în funcție de mărimea averii mobile (în general vite) aparținând impozabilului⁸².

Evidența fiscală deficitară a determinat Camera Aulică să ordone „Comisiei de organizare a Țării Banatului” la 7 octombrie 1717 efectuarea unei conscripții pentru toate localitățile din Banat⁸³. Cu ocazia acestei conscrieri, în Lugoj s-a raportat că există 218 case cu 500 de familii. Socotind patru suflete după familie, numărul locuitorilor ar fi fost de 2.000 sau chiar mai puțin⁸⁴. În ceea ce privește numărul satelor din district cuprinse în conscripția din 1717 și de pe harta lui Mercy din 1723-1725, acestea arată în felul următor:⁸⁵

DISTRICTUL	CONSCRIPTIA DIN	HARTA DIN 1723-1725		TOTAL SATE
LUGOJ	1717 - sate	Sate locuite	Sate pustii	Hartă
LUGOJ	106	26	3	29

Diferențele existente între conscripția din 1717 și harta lui Mercy se explică prin faptul că topograful, care au cartografiat districtul Lugoj, au menționat doar satele din cercul Lugoj, excluzându-le pe cele din cercurile Lunca, Făget și Sărăzani.

Contribuția a fost un impozit militar, care trebuia să acopere cheltuielile legate de întreținerea trupelor aflate în Banat, dar și cele pentru construirea unor obiective cu caracter strategic (fortificații militare, cazărmi, depozite etc.). Impozitul era repartizat pe districte de către administrația Banatului, iar împărțirea pe sate era efectuată de administratori cu ajutorul obercnezilor și cnezilor sătești. În primii ani de stăpânire, cuantumul contribuției a fost unitar și abia mai târziu s-a trecut la o diferențiere pe zone geografice, stabilit în funcție de fertilitatea pământului. Numai așa se explică de ce contribuția districtului Lugoj a fost mai mare în primii ani ai dominației austriece, scăzând cu mai mult de o zecime în deceniul trei din secolul al XVIII-lea. Raportat la conscripția din anul 1717, sarcinile contribuționale ale locuitorilor din district se prezentau astfel pentru anii 1717-1731⁸⁶.

CONSCRIPTIA DIN 1717		CONTRIBUȚIA 1717-1718			
NUMĂR	NUMĂR	PE DISTRICT		PE GOSPODĂRIE	
SATE	GOSPODĂRIE	Fl.	Cr.	FL.	Cr.
106	1.968	63.548	14	32	17

CONTRIBUȚIA 1718-1719				CONTRIBUȚIA 1729-1730			
PE DISTRICT		PE GOSPODĂRIE		PE DISTRICT		PE GOSPODĂRIE	
Fl.	Cr.	Fl.	Cr.	Fl.	Cr.	Fl.	Cr.
60.660	40	30	49	45.541	53,25	23	42

Urmările dezastruoase ale războiului turco-austriac și ale răscoalei românești din 1738 au determinat Curtea să ia în calcul posibilitatea unei reforme a sistemului fiscal din Banat. De data aceasta s-a stabilit un sistem de impunere, care să ușureze povara locuitorilor, mai ales că cei mai mulți

dintre ei nu erau mulțumiți de taxele prea ridicate. Astfel, s-a hotărât ca dările ce reveneau fiecărui district urmau să fie negociate de un consilier al administrației Banatului cu obercnezii locali, ca bază de calcul fiind luată o capitație de cel mult patru sau șase florini pe an. În ceea ce privește obligațiile districtului Lugoj, în perioada 1743-1758, ele au scăzut ușor, populația de aici nefiind capabilă să facă față regimului de fiscalitate apăsătoare. Cauzele acestor stări de lucruri au fost multiple: foametea, ciuma, fuga locuitorilor, dar și mortalitatea ridicată.

Pentru a cunoaște schimbările petrecute în provincia bănățeană, în urma războiului din anii 1737-1739 între Imperiul Otoman și Imperiul Habsburgic, Curtea de la Viena a trecut la efectuarea unei noi conscripții în anul 1743. Importanța ei e deosebită pentru că ne arată pentru prima dată toate așezările locuite din districtul Lugoj, obligațiile locuitorilor, dar și situația lor pe naționalități:

NATIONALITĂȚI	UNITĂȚI DE DARE PE CAP		UNITĂȚI DARE PE AVERE		CONTRIBUȚIA	
	NR.	%	NR.	%	ÎN SUMĂ DE	%
TOTAL	3.828	100	1.684 45/60	100	34.783 fl. 37 cr.	100
ROMÂNI	3.828	100	1.684 45/60	100	34.589 fl. 37 cr.	99,44
GERMANI	-	-	-	-	194 fl.	0,56

La o analiză mai atentă a tabelului prezentat, se pot face o serie de aprecieri asupra realității sociale existente în district la această dată. Districtul avea cel mai mare număr de sate (96)⁸⁷, cuantumul contribuției sale ridicându-se la 34.784 fl. 37 cr., fiind cea mai ridicată din Banat după districtele Vârșeț și Ciacova⁸⁸. În ceea ce privește naționalitatea locuitorilor districtului, cea mai mare parte o formau românii, ei fiind obligați să suporte și majoritatea datoriilor fiscale (99,44%). Există o singură localitate (Lugojul German) populat de coloniști germani, care dădeau o contribuție de 194 florini. Cu prilejul reformei administrative din 1751-1753 Curtea vieneză a impus districtelor bănățene un nou impozit, numit taxa dominicală și terestră, ea fiind destinată construirii și întreținerii cazarmilor de interes militar. În 1758 districtul Lugoj a plătit suma de 11.418 fl. 23/4 cr., ce reprezenta un procentaj de 5,7% din venitul total încasat de oficialități⁸⁹. Situația socială în district a cunoscut o îmbunătățire relativă, fapt dovedit și prin conscripția din 1758, când contribuția a fost de 39.868 fl. 38 cr⁹⁰. Principala cauză a

perpetuării acestei economii înapoiate se explică prin faptul că districtul nu și-a revenit pe deplin de pe urma pierderilor înregistrate în ultimul război cu otomanii.

În afară de contribuția amintită, locuitorii din Banat mai trebuiau să presteze dijma, plătită după diferite produse naturale. Aceasta era destinată împăratului ca proprietar de domeniu, fiind repartizată de către administrație pe districte, în urma conscripției efectuate anual la sate de către cnezii locali. Aceștia dispuneau de o mare libertate la stabilirea și strângerea dijmelor, motiv pentru care plângerile erau la ordinea zilei, deși multe cazuri rămăneau nesoluționate⁹¹. Dimele din vin, ceară, miere de albine și miei erau percepute la valorile lor în bani, fiind o obligație apăsătoare și datorită faptului că prin stabilirea anticipată a cuantumului, nu se ținea seama de capacitatea economică reală a contribuabilului.

Dijma a fost percepută în districtul Lugoj încă din anul 1719, făcându-se conscrieri la produsele din vin, tutun, porumb și stupei⁹², sub directa supraveghere a administratorului districtual. Chiar din acest an lugojenii se împotrivesc la colectarea acestor dări, motiv pentru care administratorul Gyürko cere reducerea impozitelor, argumentând că altfel o parte din locuitori vor pleca în Ardeal⁹³. Acesta a fost și motivul înlocuirii administratorului cu Petru Szlavicz în octombrie 1719⁹⁴. În 1736 locuitorii districtului trebuiau să mai dea plăieșilor și husarilor o contribuție de 1.022 și respectiv 948 florini, această dare fiind la fel de împovăratore ca și cea datorată împăratului⁹⁵. Numai așa se explică de ce locuitorii din Banat au început să fugă sistematic în Transilvania, iar administratorii trimiși după ei nu reușesc nici în acest an să-i aducă înapoi. În 1737 dijma a fost și mai mare, din moment ce oficiul districtual era obligat să ia măsuri energice împotriva rău platnicilor⁹⁶.

O altă obligație pentru contribuabili a fost robota cu brațele și carele. Ea era prestată către împărat în dubla sa calitate de cap al statului și de proprietar de domeniu. În timpul războiului această obligație se făcea fără plată și hrană, dar începând cu anul 1719 se plăteau zilnic trei creștari și pâine⁹⁷. Domeniul în care s-a recurs la munca robotelor a fost mai cu seamă realizarea unor obiective de interes militar: construirea noilor fortificații la cetățile Timișoara, Orșova și la cazărmile din principalele centre urbane ale Banatului (Timișoara, Lugoj, Caransebeș) sau la drumurile și podurile de importanță strategică și economică. Astfel, lemnul necesar pentru construirea cetății Timișoara a fost procurat din pădurile districtelor Lugoj și Caransebeș, transportul fiind făcut de către localnici⁹⁸. La propunerea prefectului, administrația cere ca și cazarma din Lugoj să fie reparată tot de către locuitorii districtului, dar aceștia au refuzat din moment ce o parte din ei pleacă din Banat, numai ca să scape de sarcinile robotei.⁹⁹ În 17 octombrie 1723

Camera Aulică a dispus ca pentru continuarea lucrărilor de reparare la cazarma din Lugoj, să se dea de către administrația Banatului 1.300 bucăți lemne de construcție¹⁰⁰. De altfel, cazarma din Lugoj s-a ridicat numai pe speșele comunei, fapt dovedit și dintr-o scrisoare a Camerei Aulice din 20 octombrie 1748¹⁰¹. În 1732 s-a zidit, tot cu contribuția localnicilor din Lugoj, și o casă nouă necesară funcționarilor districtuali. Cheltuielile s-au ridicat la suma de 2.142 fl. 35 cr.¹⁰². Un an mai târziu (1733), locuitorii din părțile Făgetului refuzau să transporte pentru miliție cele 50.000 măji de fân¹⁰³. În aceste condiții nu este de mirare că dregătorii districtului sunt acuzați în 1729 că folosesc robotele în interes personal, iar ei nu sunt deloc interesați ca să ușureze situația țăranimii. Erau dați ca exemplu subadministrației, care se plimbau prin districte cu patru cai, după moda franceză și aveau în proprietatea lor multe vite obținute pe căi necinstite de la contribuabili¹⁰⁴.

Tot cu contribuția locuitorilor s-a făcut și drumul cel nou de poștă, care făcea legătura dintre Transilvania și Lugoj. La 24 aprilie 1724 Camera Aulică cerea administrației ca acest drum, care trecea prin Făget și Dobra, "să se facă în stare bună"¹⁰⁵. În 1729 administrația se învoiește ca oficiul de poștă să fie dat în arendă lui George Racz, probabil fratele fostului administrator Ioan Racz¹⁰⁶,

O altă categorie socială defavorizată a fost cea a evreilor, ei fiind acceptați în Banat doar în schimbul unei taxe de toleranță, de doi florini pe cap cu titlu de capitație¹⁰⁷. În ceea ce îi privește pe ȣigani, ei au avut un statut social asemănător cu cel al evreilor, pentru că au fost nevoiți să plătească un așa numit haraci, stabilit la cinci florini de cap¹⁰⁸. Acest impozit era dat în arendă, colectarea dării fiind atent supravegheată de un reprezentant al administrației. În 1753 o parte dintre ȣigani au fost colonizați în district, fapt care a atras nemulțumirile guvernanților austrieci. Printr-o scrisoare trimisă la oficiul din Lugoj, administrația cerea funcționarilor să se intereseze dacă părinții ȣiganilor așezați în districtul Lugoj au fost iobagi. Autoritățile bănațene erau direct interesate de această problemă, pentru că nu vroiau să fie transformată în coloniști și această categorie socială, deoarece exista pericolul să fie scutiți de plata impozitelor un mare număr de locuitori¹⁰⁹. Au existat cazuri când o serie de contribuabili (preoți și coloniști) au fost dispensați parțial de sarcinile fiscale.

Prin ordinul circular din 17 iunie 1721 al administrației¹¹⁰, preoții ortodocși din Banat au fost scutiți atât de plata contribuției, cât și de prestarea robotelor, dar această politică a fost anulată printr-un alt ordin dat de autorități pe 3 iunie 1753. Prin urmare, toți preoții ortodocși din Banat urmau să fie înregistrați în conscripțiile fiscale pentru a plăti dijma. Această măsură nu a durat mult timp, pentru că la 3 august 1753 Curtea vieneseză a revenit

asupra deciziei sale¹¹¹. De fapt, înainte de anul 1753 au existat mai multe încercări ale autorităților de a nu se acorda facilități preoților de scutire pentru plata impozitelor, din moment ce administrația Banatului a realizat o serie de conscrieri ale averii acestora¹¹². În 1774 contribuția plătită de districtul Lugoj era în continuare ridicată, ea fiind dată de cei 31.665 de locuitori conform tabelului următor:¹¹³

LUGOJ	IMPOZIT PE CAP IMPOZIT FUNCAR ETC.	VENITURI CAMERALE ȘI PROVINCIALE	VENITURI ALE SĂRII	VENITURI DE VAMĂ	TOTAL
	80.000 fl.	10.000 fl.	17.000 fl.	2.000 fl.	109.000 fl.

Analizarea cu atenție a obligațiilor încasate de la contribuabilii din district, ne face să credem că cel puțin spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, situația financiară a mai multor gospodării țărănești s-a îmbunătățit în mod semnificativ. În afara perioadelor de conflict militar, când mai mulți locuitori plecau în Ardeal sau Țara Românească, acum nu se mai înregistrează o fugă masivă a locuitorilor, aceștia având importante posibilități de a face negoț. Târgurile ținute la Făget de șapte ori pe an și cele săptămânale de la Lugoj au fost frecventate de mulți cumpărători, în condițiile în care existau și mărfuri îndestulătoare pentru cei interesați. Profitul celor care munciau se realiza îndeosebi din cositul fânului, cultivarea cerealelor, creșterea animalelor și a albinelor¹¹⁴. Turcii, la plecarea lor din Banat, au lăsat în urmă un teritoriu bine populat, destul de bogat, care avea o apreciabilă putere economică. Această populație era formată în majoritate din români, care se ocupau mai mult cu agricultura. Toate acestea au făcut ca dezvoltarea Banatului să se afle la un nivel similar cu al altor provincii, care s-au aflat sub dominație otomană. Cu toate acestea, dezvoltarea social-economică din districtul Lugoj a rămas mai în urmă¹¹⁵, în comparație cu alte zone ale Banatului, de exemplu zona muntoasă din sud, cu centrul la Oravița, care s-a dezvoltat mai repede.

Încă de la începutul stăpânirii habsburgice, autoritățile de la Viena au căutat să schimbe această stare de lucruri, acordând o atenție deosebită comerțului. Pe timpul stăpânirii otomane în Banat s-a format o clasă negustorească, de compoziție româno-sârbă, băștinași cu mici amestecuri venetice de armeni, însă încheagată într-o comunitate creștină, care avea legături solide, atât în Orient, cât și în Apus. Această negustorie bănățeană a jucat un rol hotărâtor în relațiile dintre Imperiul Habsburgic și Turcia, cele două puteri semnând pe 27 iulie 1718 un acord comercial, care va reglementa

raporturile economice dintre ele. Potrivit înțelegerii menționate, grecii și armenii, care doreau să facă comerț, erau tolerați în Transilvania și Banat, iar cei care doreau să beneficieze de drepturile supușilor, trebuiau să se așeze cu familiile și cu copiii în interiorul Imperiului Habsburgic. Pentru mărfurile turcești aduse ei plăteau o singură dată o taxă de 3%, iar cu taxa de origine făceau doar comerț de schimb¹¹⁶. De exemplu, negustorii speculanți veniți la târgul din Lugoj după fiecare trăsură trebuiau să plătească o vamă de șase cruceri¹¹⁷.

Negustorii străini erau răspândiți în întregul Banat și prin meseria lor făceau concurență comercianților autohtoni, care erau nemulțumiți că profitul lor economic scădea. Primii negustori greci sunt amintiți la Lugoj în 1723, unde făceau afaceri cu ceară și unsoare, care se vindea cu șase cruceri oca¹¹⁸.

În 1723 în Banat au fost înființate mai multe societăți comerciale, ele având rostul de a valorifica produsele de export ale Transilvaniei, Olteniei, Banatului și Serbiei. Mărfurile comercializate erau diverse, de la ceară, tutun, cupru, la cereale și animale. O asemenea societate comercială funcționa în 1723 și la Lugoj, ea ocupându-se și cu vânzarea unturii¹¹⁹. Un alt profit pentru comună a fost și depozitul de tutun, acest produs fiind valorificat la export¹²⁰. Pentru că negustorii veniți din Turcia eludau fiscalul și nu plăteau taxa cuvenită, Curtea Vienei a fost nevoită să semneze un decret în 17 iunie 1735, prin care vameșii austrieci erau împuterniciți să oprească intrarea în imperiu a acelor mărfuri, care nu îndeplineau cerințele legale. În paralel s-a trecut la conscrierea tuturor negustorilor greci, armeni, sârbi și bulgari, care se mutau dintr-un oraș în altul pentru a nu fi controlați de fisc¹²¹. De aceea, administrația Banatului a împuternicit autoritățile locale să-i aresteze pe acei negustori, care nu aveau autorizația de călătorie sau de exercitare a comerțului¹²². Asemenea cazuri s-au întâlnit și la Lugoj în 1742, când au fost arestați o serie de negustori greci, care comercializau pânzeturi¹²³. Alții erau închiși pentru că nu aveau permise de ședere, așa cum a fost cazul negustorilor greci Dino și Marco din Lugoj¹²⁴. Erau vizați în special negustorii ambulanți, care nu aveau un loc stabil și dădeau bătăi de cap localnicilor, pentru că făceau concurență acestora. În aceste condiții nu este de mirare că în 1735 între comercianții lugojeni și alți negustori greci tolerați s-au ivit conflicte din pricina unor prăvălii de scânduri ridicate de ultimii în piața comunei¹²⁵. Unii dintre negustori s-au putut așeza doar temporar în comună ca să facă comerț cu mărfurile lor „a la minut”, adică în cantitate foarte mică¹²⁶. Situația devenind destul de gravă, organele civile și militare austriece au luat măsuri energice pentru așezarea negustorilor străini în Imperiul Habsburgic. În 1740 autoritățile din Banat au dat ordin judecătorului companiei grecești din Turcia să pună în vedere membrilor „care își

*au familia în Turcia să-și aducă soțiile și copiii și înainte de 1 martie să se așeze obținând dreptul legal de supușenie austriacă”, altfel nu vor putea face comerț mărunț și nu vor mai putea avea depozite de mărfuri decât afară din oraș, la locul ce se va indica*¹²⁷. Măsura nu a rămas fără ecou în rândurile negustorilor greci, din moment ce Ioan Boroș semnalează că la Lugoj în perioada anilor 1742-1743 a crescut numărul negustorilor din această comunitate, care s-au stabilit aici¹²⁸.

Pentru a putea stăpâni Banatul, Curtea și-a îndreptat atenția spre o dezvoltare într-un ritm mai accelerat a economiei bănățene, aceasta dorindu-se a fi făcută, în concepția aceluiași guvernanti, cu ajutorul coloniștilor aduși din Germania. Colonizarea germanilor urmărea să înfrângă opoziția băștinașilor față de noua stăpânire, să întărească catolicismul și să reprezinte o punte de legătură între noii veniți și cei rămași în Imperiul Habsburgic. Caracterul agrar al zonei și-a pus amprenta și asupra tipului de aglomerări urbane, de mici târguri cu numeroase ateliere meșteșugărești, ce încercau să acopere necesitățile economice ale satelor înconjurătoare în fața acumulărilor primitive de capital, care se făceau lent și în cazul Lugojului sau Făgetului. Cu toate acestea, comuna a cunoscut o dezvoltare continuă, datorită așezării sale geografice, ea fiind situată pe unul dintre drumurile principale ale întregului ținut. Lugojul ocupa locul al treilea în ceea ce privește numărul locuitorilor din Banat. Din acest motiv, consilierul Johann Albrecht Craussen, când a fost împuternicit în 1717, cu dislocarea coloniștilor aduși din țări străine, a propus ca în Lugoj să nu mai fie așezați coloniști veniți din Imperiul Habsburgic.¹²⁹

Intenția austrieșilor de a coloniza în Banat familii de țărani germani s-a bucurat și de sprijinul guvernatorului Mercy, care a autorizat oficiile administrative să dea tot sprijinul necesar așezării lor în noua țară. Din cei 366 de meseriași aduși din părțile Austriei după organizarea districtelor, o mică parte au fost așezați și la Lugoj în anul 1718¹³⁰.

În vederea continuării acestei politici de implantare a unor noi populații, același consilier Craussen, începând cu anul 1719, a început să viziteze mai multe districte bănățene, pentru a culege date în vederea așezării de noi locuitori. Cu această ocazie el nu a mai propus ca în comună să fie aduși alți coloniști, pe motivul că “Lugojul era deja populat”¹³¹. Pentru a se asigura cultul religios al noilor veniți, încă din anul 1718, în comună, s-a așezat ordinul misionar al călugărilor minoriți, ei punând bazele primei parohii romano-catolice. Chiar dacă în anii următori aici a sosit un număr mai mic de coloniști, datorită matricolelor lăsate în diariul ordinului minorit începând cu anul 1721, aflăm și primele date privind numărul lor. Astfel pentru același an erau menționate patru nașteri, cinci decese și o căsătorie¹³². Alți coloniști au sosit la Lugoj în anul 1725 când existau deja

câteva case pe malul stâng al râului Timiș. La sfârșitul lunii martie 1725 *Obverwalterul* districtului Lugoj-Făget raporta că a repartizat familiilor germane pământ suficient, "*dar aceștia nu au voit să lucreze și nu s-au supus dregătorilor*"¹³³. Acest lucru s-a datorat probabil faptului că mulți dintre cei veniți aici aveau o condiție modestă și erau lipsiți de uneltele necesare la munca pământului. Noii sosiți au trebuit să se stabilească în locurile indicate de administrație, astfel că în scurt timp s-au pus bazele primelor străzi din Lugojul German, Kirchengasse (azi str. Bucegi și Cuza-Vodă) și Karansebeschagasse (azi str. Semenicolui)¹³⁴.

Noua localitate cunoscută sub numele de Lugojul German s-a format în partea stângă a râului Timiș, aici apărând, pe lângă casele localnicilor, și unele edificii ale autorităților sau magazine erariale. Cele două comune - Lugojul German și Lugojul Român - au fost legate între ele printr-un pod de lemn, unde se încasa vama de trecere peste râul Timiș¹³⁵. Ca și în cazul altor construcții edilitare ridicate de comună, la executarea acestui proiect un rol hotărâtor l-au avut localnicii, care au adus lemnele necesare la realizarea podului din pădurile districtului. Încasarea vămii podului a fost singurul privilegiu de care s-a bucurat Lugojul în Evul mediu. Acest pod a fost pomenit prima oară în anul 1723, când administrația Banatului cerea oficialităților locale să ia măsuri de întreținere a lui¹³⁶.

Până în anul 1793 cele două localități au avut o administrație separată, dar acest lucru nu va împiedica dezvoltarea celor două comunități¹³⁷. Fiecare dintre cele două comune avea propriul ei sigiliu folosit de către oficialități în administrarea lor. Pe forma rotundă a peceții din Lugojul Român (Fig. 1) se află imaginea a două turnuri de biserică, care se termină prin câte o cruce simplă. La o primă analiză se poate observa că desenul reprezintă turnul bisericii ortodoxe române construită de Gavrilă Gurean între anii 1759-1766. Între turnuri se înalță un zid piramidal pe al cărui vârf se află o cruce dublă. Datarea sigiliului în anul 1717 ridică o serie de întrebări controversate, care pun la îndoială autenticitatea lui: de ce este reprezentat pe sigiliu turnul bisericii ortodoxe, din moment ce construirea ei începe 40 de ani mai târziu?; sau desenul reprezintă o altă biserică, iar pecetea nu datează din perioada stăpânirii austriece, ea fiind făcută după anul 1778? La prima întrebare este greu de dat un răspuns, din moment ce în 1717 sau înainte nu exista nici un fel de biserică în partea Lugojului Român, care să aibă două turnuri. În partea dreaptă a Timișului se găsea la acea dată doar biserica ortodoxă cu un singur turn, reclădită de administratorul suprem Ioan Racz în 1726. Este greu de crezut că această biserică, care datează încă din secolul al XV-lea, ar fi avut două turnuri înainte de refacerea ei de către Ioan Racz. Totodată, desenul nu poate reprezenta nici biserica minorită, construită între anii 1733-1735, pentru că ea are un singur turn. În al doilea caz,

s-ar putea înainta ipoteza că această pecete apărută pentru prima dată în 1717, a fost reînnoită ulterior păstrându-se doar anul executării ei. Este lipsit de orice îndoială faptul că această pecete reprezintă sigiliul Lugojului Român, iar cea a Lugojului German avea cu totul altă configurație. Anul 1717 de pe sigiliu simbolizează data eliberării comunei de sub jugul otoman¹³⁸ sau poate aminti confirmarea privilegiilor de a ține târguri săptămânale și de a încasa vama podului, aceste drepturi fiind recunoscute de către guvernatorul Mercy și generalul Wiard, comandant peste districtele Caransebeș, Lugoj, Făget și Lipova¹³⁹.

Pe baza informațiilor analizate credem că inscripția în cerc de pe sigiliul numit "Lugosch: Varesch: 1717" în limba maghiară (deși scrisă greșit) nu aparține perioadei imperiale, ea fiind folosită de către comună după apariția bisericii ortodoxe sau odată cu împărțirea Banatului în comitate. Din Lugojul German ne-au rămas două sigilii: cel din 1764, care în interior este împărțit în trei părți și cel de-al doilea din anul 1781. În partea de sus a primului sigiliu (Fig. 2) se află un triunghi cu un ochi uman, în partea din dreapta jos un steag cu o cruce pe lance, pe care sunt inscripționate literele M.R., iar în stânga se află o cruce dublă. Inscripția sub formă de cerc reprezintă: "SIGILL: TEUTSCH: LUGOS GEMAINDE: 1764". A doua inscripție este mai puțin clară, dar asemănătoare cu prima: "SG (...) : TEUTSCH : GEMAINTE : 1781." Ambele sigilii au fost folosite în Lugojul German în anul 1780. Primul a fost utilizat între anii 1764-1787, iar cel de-al doilea între anii 1781-1792¹⁴⁰. Sigiliul din 1764 a fost pierdut probabil pe la 1781, motiv pentru care a trebuit să fie confecționată o altă pecete. Lugojul Român era condus de un cnez și jurați, care depindeau de Camera Aulică și de administrația districtuală, iar Lugojul German de către un jude numit „Schultheiss” sau „Schulze” și jurați aleși pe un an de către aceleași autorități superioare. Pe timpul mandatului său cnezul din Lugojul Român nu a fost remunerat (cazurile de remunerare fiind foarte rare)¹⁴¹, dar amândoi primarii au fost scutiți de contribuție, de robotă și de încartiruire¹⁴². Dintre primarii Lugojului German, în jurnalul minorităților sunt amintiți în februarie 1733 Paul Michlbach, în noiembrie 1747 pantofarul Anton Majchler, în 1750 Petru Schnelzer (mandatul său repetându-se și în anii 1752, 1756 și 1760), în 1762, 1764, 1771 și 1772 Anton Nollmann, în septembrie 1763 Adam Sponhauer, în decembrie 1787 Anton Scherer, în 1789 Gașpar Lager¹⁴³, iar ultimul primar înaintea unirii celor două comune a fost Iosif Andrasics¹⁴⁴. În 1775 Lugojul German era încă un sat, dar în 1777 aici s-a organizat primul târg de țară, motiv pentru care 1791 Petru Beck este notat deja ca primar de târg (*Marktrichter*)¹⁴⁵.

Cel mai important eveniment pentru comunitatea germană, așezată în partea stângă a Timișului, a fost construirea bisericii și a mănăstirii mino-

riților. Acest lucru s-a datorat călugărului minorit din Lugoj Piu Storchici, care cu forțe proprii a cumpărat câteva căsuțe de la românii locuitori din partea germană a comunei, unde ulterior se va ridica așezământul religios al ordinului catolic¹⁴⁶.

În baza hotărârii date de administrația Banatului la 5 iunie 1733 călugării minoriți au primit permisiunea ca să vândă o serie de case deținute de ei până atunci și cu banii obținuți să zidească biserica și mănăstirea catolică. Biserica a fost terminată în 1735 când s-a celebrat și primul serviciu divin¹⁴⁷.

Un alt lot de coloniști sosiți la Lugoj în 1730 au fost așezați în grădinile aflate pe drumul Caransebeșului¹⁴⁸. Cum în această direcție comuna nu era locuită (aici aflându-se doar colibeile unor iobagi români), administrația a permis în anii următori și altor familii să-și ridice case pe acest teritoriu, care aparținea mănăstirii minoriților¹⁴⁹.

După o întrerupere de câțiva ani, începând cu 1734, se reia în Banat procesul de colonizare, unii dintre coloniști fiind așezați și în districtul Lugoj. Încă de la început ei au beneficiat de scutiri pentru toate obligațiile contribuționale sau de încartirui. Acestea se făceau de obicei pe o perioadă determinată, care dura circa trei ani de zile¹⁵⁰. Cu ocazia vizitei pe care o face în districtul Lugoj, inspectorul suprem erarial Neffrem, raportează comandantului general Engelshoffen, că familiile germane așezate aici au fost absolvite de prestarea robotelor pentru erar. Numai așa se explică de ce ei i-au putut ajuta pe minoriți la construirea bisericii catolice¹⁵¹. Toate aceste sarcini și obligații la care a fost supusă populația Banatului au determinat în timp o reacție negativă a locuitorilor, care va lua formele cele mai diverse, de la plângeri adresate administrației, refuzul de a presta robote, plata datoriilor, lotrii sau răscoale. Momentul prielnic pentru izbucnirea unei răscoale a fost războiul otomano-austriac desfășurat între anii 1737-1739.

La sfârșitul anului 1737, datorită ofensivei otomane, austriei erau scoși din Oltenia și în paralel se pregăteau de o confruntare cu turcii în Banat. Tot în această perioadă se extinde în toate districtele bănățene o răscoală a locuitorilor îndreptată împotriva noilor stăpânitori. Protopopul de Bocșa Iancu Petroni, într-o scrisoare către Ilie Daina, protopopul Lugojului, caracteriza astfel situația existentă în satele bănățene: „*Iară să afli cucernicia ta că de la Dunăre vin oameni cu știri de răzmeriță și lumea a început și aici să se învrăjbească, iar oamenii spun că preoții să slujească Domnului, iar nu stăpânilor lumești, iară pentru domnii lumești or începe ei acuș să aprindă vâlvățile cele mari, ca să curețe pământul de zgaibi*”¹⁵².

La 8 mai 1738 turcii cuceresc Orșova, iar în 26 mai, Mehadia. În ofensiva lor turcii au fost ajutați și de românii nemulțumiți de dominația austriacă. Un locuitor din Visag a adus știrea la Lugoj că armata austriacă a

fost înfrântă de turci. Acel vestitor, în 22 august 1738, a fost închis, din cauza informațiilor furnizate, în temnița din Lugoj, însă zvonul s-a adeverit, pentru că la 21 septembrie subadministratorul Petru Wagner raporta superiorilor săi că armata austriacă se retrage spre Lugoj și Timișoara. Încă înainte de sosirea turcilor la Lugoj o mare parte a localnicilor au fugit din district, iar o altă parte din rândurile răsculaților s-au adunat în centrul comunei și au dat foc edificiilor erariale. Astfel, biserica și mănăstirea minorităților din Lugoj au fost atacate de localnici, fiind furate toate obiectele mobile, chiar și ușile sau ferestrele acestor clădiri. Dacă biserica și mănăstirea nu au căzut pradă focului, acest lucru s-a datorat faptului că aici a fost găzduit de către obercnezu Petrașcu pașa turc, care a ordonat ca nimeni să nu se apropie de cele două edificii. Oastea otomană a stat în Lugoj trei zile așezându-și tabăra pe malul stâng al Timișului, lângă moara imperială. Acelaș obercnez, fiind de partea creștinilor, a fost sfătuit de generalul Engelshoffen să ceară pașei să nu se îndrepte spre Timișoara, pentru că acolo se afla o armată austriacă, care era pregătită de atac.

Cea mai mare parte a coloniștilor au fugit din Banat încă înainte de generalizarea răcoalei sau năvălirea turcilor. Din districtul Lugoj mulți locuitori s-au retras la Timișoara, Arad, Budapesta și Viena, ei întorcându-se în ținuturile părăsite numai după încheierea păcii de la Belgrad. Pe întreg teritoriul Banatului se aflau cete răzlețe de turci și români, aceștia din urmă având un rol major în creșterea numărului de nemulțumiți.

Contraofensiva imperială declanșată pe culoarul Timiș-Cerna și încununată cu victoria de la Cornea (4 iulie 1738), recuperarea Mehadii (15 august 1738) și capitularea cetății Orșova Nouă (Ada Kaleh) în 23 august 1738, nu a durat multă vreme, pentru că în toamna aceluiași an ofensiva otomană din Banat a primit un nou impuls. În înaintarea lor, turcii nu au găsit decât sate pustii, unde vechii funcționari, confrunțați cu perspectiva de a fi eliminați de la conducerea obștilor sătești, au preferat să treacă de partea Imperiului Otoman. De aceea, la 8 octombrie 1738 administratorul districtului Lugoj a ordonat ca cei trecuți de partea otomanilor să fie înlocuiți cu alții rămași credincioși¹⁵³. Alte atrocități au mai fost comise de austrieci și împotriva populației de rând. Mulți români ajunși în mâinile austrieșilor au fost spânzurați sub pretextul răzvrătirii. Mulți dintre ei au fost prinși chiar la Lugoj, iar în timpul executării lor soldații le cântau în batjocură cântece românești¹⁵⁴. Numai în luna mai 1738 la Lugoj au fost spânzurați 30 de „bandiți”, iar alți 25 au fost întemnițați. Autoritățile au recurs și la amnistii, sperând că astfel vor reuși mai repede să-i prindă pe răsculați. În 10 septembrie 1738 s-a publicat iertarea generală a tuturor „tâlharilor”, dacă până la 20 septembrie ei se reîntorc la casele lor¹⁵⁵. Unii dintre ei au urmat sfatul administrației, sperând că astfel vor scăpa de represalii. Așa s-a întâmplat și

cu 30 de locuitori din districtul Lugoj, care s-au prezentat la 8 octombrie 1738 cu doi conducători la oficiul administrativ¹⁵⁶. Autoritățile au urmărit în primul rând să-i pedepsească pe acei funcționari districtuali, care s-au dovedit a fi necredincioși față de Imperiul Habsburgic. Astfel, la 13 ianuarie 1739, administrația Banatului a ordonat administratorului Puchleitner ca în districtul Lugoj „*să distrugă în întregime localitățile care se manifestă potrivnic*”, iar din cele socotite „*bine intenționate*”, funcționarii prinși să fie trimiși ca ostatici la Timișoara¹⁵⁷.

Răscola din anul 1738-1739 a fost înăbușită cu ajutorul armatei austriece sosite din Transilvania. Pe teritoriul districtului Lugoj, cu această ocazie, au avut loc mai multe ciocniri soldate cu moartea unor răsculați. În ianuarie 1739 aproximativ 80 de răsculați au fost luați prizonieri¹⁵⁸, iar alții au fost omorâți. Pe capul fiecărui bandit a fost pus un premiu. Sfârșitul războiului și încheierea păcii de la Belgrad va determina în district o oarecare liniștire a spiritelor. Revoltele desfășurate în district de-a lungul întregii răscoale - ca de altfel pe întreg cuprinsul Banatului - nu trebuie interpretate în sensul că majoritatea locuitorilor au pactizat cu turcii, ci ca o atitudine a populației nemulțumite în fața abuzurilor suferite de la austrieci. Nu vom insista în continuare asupra cauzelor și evenimentelor desfășurate în districtul Lugoj, ci doar readucem în atenție acea deviză a bănătenilor “nici cu turcu, nici cu neamțu”, deviză ce sintetizează ca formă de exprimare realitățile pentru care mulți dintre lugojeni și-au dat atunci viața.

Transformarea Banatului în teatru de operațiuni militare în cursul războiului dintre otomani și austrieci, va avea repercusiuni directe asupra scăderii numărului populației și colectării impozitelor de la contribuabili. De aceea, Curtea de la Viena s-a arătat interesată, după 1740, în aducerea aici de noi coloniști din Germania, Transilvania și Oltenia. Primii coloniști veniți din Transilvania au sosit în district înainte de 18 iunie 1736, din moment ce oficiul districtual Lugoj, într-o adresă înaintată administrației Banatului, anunța numărul și locul lor de amplasament¹⁵⁹.

După retragerea trupelor austriece din Oltenia, o parte dintre locuitorii provinciei, nemulțumiți de starea lor socială, simțindu-se exploatați din toate părțile, iau drumul pribegiei în Banat “*căutând sprijin și adăpost la izvoarele nesecate de îndurare și bunăvoință*” ale Casei Imperiale din Viena¹⁶⁰. Românii sosiți din Oltenia în districtul Lugoj au fost așezați în satele din apropierea capitalei districtului, în special la Boldur și Sinersig. Printre familiile așezate în Boldur s-au aflat și familiile boierești Craiovan și Bredicianu. Ultimii s-au așezat la Boldur în 1740, ei cerând da la administrație, respectiv Camera Aulică, pe motivul meritelor dovedite față de Imperiul Habsburgic, să fie împroprietăriți în partea de NE a districtului Lugoj¹⁶¹.

În 1740, cu aprobarea comandantului-general Engelshoffen, s-au așezat la Lugoj alte șase familii de români venite din Ardeal. Ei au fost instalați pe malul stâng al Timișului, chiar pe teritoriul mănăstirii minoriților. Dispunând și de animale, ei au reușit în scurtă vreme să-și facă colibe și grajduri pentru vite. Cu timpul, acest teren se va dovedi neîncăpător pentru noii locuitori și din acest motiv, la ordinul administrației, în 1754, familiile aflate aici au fost translocate pe un teren extravilan al mănăstirii dat de către primul guvernator civil al Banatului. Acești coloniști nu au mai fost supuși la plata contribuției, dijmii, sarcini de încartiruire sau de întreținere a unităților militare. În schimb, după încetarea războiului și reîntoarcerea călugărilor minoriți, pentru că aveau un drept de folosință pe pământul mănăstirii, aceste familii s-au obligat în fața primarului să dea robote două zile pe săptămână, să transporte lemne de foc și să aprovizioneze cu alimente bucătăria așezământului religios¹⁶². Fiecare dintre ei poseda un inventar agricol bogat, care nu era pe placul mănăstirii. În jurnalul călugărilor minoriți pe anul 1740 se preciza că *“nu este comuli (permis - n.n.) ca nemților coloniști să li se permită zidirea a mai multor case, nici ca numărul vitelor să li se înmulțească, pentru că este de temut că prin aceea se vor primejdui interesele mănăstirii”*¹⁶³. Era evident faptul că mănăstirea nu dorea să piardă mâna de lucru a celor care prestau robote pe pământurile lor, chiar în momentul în care edificiul trebuia restaurat ca urmare a stricăciunilor suferite de pe urma războalei și războiului. Nemulțumirile sociale au persistat multă vreme în Țara Românească, din moment ce în 1753 au sosit în district alte 30 de familii, care refuzând să fie așezate în Sacoșul Unguresc, s-au mutat în Sacoșul Turcesc. De la Viena au sosit 33 de bărbați și 44 de femei, fiecare dintre ei primind câte patru florini, pământ și unelte de lucru. O parte dintre cei veniți din capitala Imperiului Habsburgic au fost colonizați la Lugoj și Caransebeș. Coloniștii aduși la Lugoj s-au acomodat repede în noua lor patrie, din moment ce oficiul districtual raporta administrației pe 21 iulie 1753, că ei se comportă bine și lucrează pământul primit¹⁶⁴.

Prin decretul imperial din 29 septembrie 1751 administrația civilă a fost complet separată de cea militară. Pentru a putea sesiza mai bine implicațiile trecerii la noul sistem de administrare a Banatului, Camera Aulică a trimis aici în toamna anului 1753 o comisie de inspecție în frunte cu Ignaz Kempf von Angret, cu scopul de a se informa asupra situației existente în fiecare district. Prezența comisiei Kempf la Lugoj în a doua jumătate a lunii martie 1754 a fost pentru *“cnezii și jurații” (Knesen und Jurathen)* din Lugojul Român un prilej nimerit pentru a solicita în numele comunității lor, nu numai aprobarea de tăiere a lemnurilor necesare și îngăduința de a percepe o taxă de la aromânii stabiliți acolo, dar și ocazia prezentării unor cereri de reducere a impozitelor. De soluționarea acestor doleanțe avea să se ocupe

însă oficiul districtual¹⁶⁵. Tot cu acest prilej comisia, la cererea împărătesei Maria Tereza, a cerut ca țăranii români, așezați înainte pe terenul intravilan al mănăstirii minoriților și care înainte au dat robote, să nu mai fie scutiți în continuare de plata impozitelor, de situația lor fiind acum direct răspunzător administratorul districtului Lugoj. În cele din urmă s-a ajuns între părți la înțelegerea ca și pe viitor cei stabiliți aici să presteze robote în folosul mănăstirii.

Asocierea la domnie a lui Iosif al II-lea va determina o dinamizare și înnoire a politicii Imperiului Habsburgic în domeniul administrației. În acest context s-au înscris și cele trei călătorii efectuate în Banat de Iosif al II-lea în decurs de numai cinci ani (1768, 1770 și 1773). Cu ocazia primei sale vizite, fiul Mariei Tereza, însoțit de cumnatul său Albert de Saxen-Teschen, a trecut și pe la Lugoj în 28 aprilie 1768, despre care în notele sale de călătorie consemnează că este o *“localitate mare și frumoasă”*¹⁶⁶. În raportul întocmit cu acest prilej, viitorul împărat deplânge situația românilor obligați să se confrunte cu abuzurile funcționarilor și cu o justiție, pe care o numește barbară.

Una dintre preocupările importante ale Imperiului Habsburgic a fost ca prin dezvoltarea economică să ridice întreaga zonă bănățeană la un grad mai mare de civilizație, lucru benefic și pentru locuitorii de pe ambele maluri ale râului Timiș. Progresul economic a determinat o creștere constantă a locuitorilor din cele două comune, ei numărând 9.000 de suflete în anul 1769, care locuiau în 900 de case¹⁶⁷. În Lugoj între anii 1718-1779 s-au zidit și restaurat diferite oficii publice: cazarma, magazii militare și de cereale, folosite de armata austriacă (1723), mori, casa pentru prefectură (1732), biserica romano-catolică a călugărilor minoriți (1733-1735), biserica Sfântul Nicolae (1726), biserica ortodoxă română (1759-1766), moara erarială Elisabeta, spitalul (1749) etc.

Progresul economic al districtului a fost cel mai bine scos în evidență de călătorii străini, care au vizitat districtul Lugoj în secolul al XVIII-lea, printre ei remarcându-se Johan Jakob Ehrler și Johann Lehmann. Primul considera că *“districtul Lugoj nu este lipsit de posibilități de desfacere. Târgurile ținute la Făget de șapte ori pe an și cele săptămânale de la Lugoj sunt frecventate de destui cumpărători, oferind supușilor o desfacere îndesulătoare pentru produsele lor. Supușii mai câștigă bani și la cositul fânului în satele și prediile de la câmpie. Creșterea albinelor cunoaște la rândul său un avânt deosebit deoarece sunt condiții favorabile pentru practicarea ei. Întregul district Lugoj recoltează anual 34.490 mierțe de grâu (1 mierță vieneză = 61,487 l - n.n.), 4.180 mierțe de orz, 28.660 mierțe de ovăz și 117.150 mierțe de porumb”*¹⁶⁸. Tot J. J. Ehrler, în 1774, menționează că *“fiertul răchiei, creșterea caprelor, oilor, dar mai cu seamă a porcilor dau*

cele mai bune rezultate. Localitatea Lugoj străbătută de Timiș, peste care trece un pod frumos, produce destul de mult vin, socotit în țară ca fiind de cea mai bună calitate. În anii favorabili recolta de vin se ridică la cel puțin 9.000 de vedre (1 vadră = 11,57 l - n. n.)¹⁶⁹. Țăranul român din prim-planul hărții districtului Lugoj apărute la mijlocul secolului al XVIII-lea, ce amestecă într-un butoi struguri sau prune (fructe reprezentate în desen), sugerează îndeletniciri specifice locuitorilor de pe aceste meleaguri¹⁷⁰. Notele de călătorie ale germanului J. Lehmann, care a trecut prin Lugoj în anul 1785, sunt mai bogate și mai interesante decât ale predecesorilor săi Evlia Celebi și Iosif al II-lea. Datorită descrierilor sale, ne putem da seama mai ușor de configurația nouă a comunei, pe care o prezintă astfel: "... are o piață frumoasă cu multe case mari și frumoase. Prăvăliile sunt în mâinile comercianților greci. Orașul este împărțit în două de râul Timiș. Aici trag și căruțași, care vin de la Timișoara, deși la trecere peste râul Timiș trebuie să plătească vama după fiecare cal. Lugojul este un loc plăcut și vesel. Pe partea germană este un castel cu grădină mare, proprietatea soției contelui Soro, comandantul cetății Timișoara. Această doamnă are multe proprietăți la Lugoj cu frumoase venituri. Dânsa personal administrează aceste clădiri. O mare parte din Lugoj este proprietatea ei. Pe lângă aceste case este proprietara unui deal întreg cu vii, unde se cultivă viță după modelele cele mai noi. Aici se produc cele mai bune vinuri de Burgundia unice în Banat"¹⁷¹. Toate aceste schimbări surprinse de călătorii străini, politica mercantilistă promovată de austrieci, creșterea numărului meseriașilor, dezvoltarea agriculturii și a creșterii animalelor, vor determina în scurtă vreme dezvoltarea economică a districtului¹⁷².

Pe baza datelor analizate putem concluziona faptul că prin situarea la întretăierea unor importante drumuri comerciale, în secolul al XVIII-lea districtul și comuna Lugoj a fost una dintre cele mai importante zone din Banat. Dominația maghiară și apoi cea turcească din Evul mediu nu au reușit să înlăture caracterul exclusiv românesc al vechilor districte bănățene, acest lucru păstrându-se și în vremea politicii de colonizare duse de Imperiul Habsburgic. Imediat după ocuparea provinciei, autoritățile habsburgice au început o intensă acțiune de industrializare a provinciei și mai ales de aducere în Banat a unor populații străine, multe din aceste măsuri făcându-se în detrimentul populației locale din districtul Lugoj. Cu toate acestea, s-au realizat și multe lucruri pozitive. Administrația austriacă, dispunând de resurse financiare, a reușit în scurt timp să dreneze întinsele mlaștini, care reduceau considerabil suprafețele terenurilor productive din district. Caracterul agrar și-a pus amprenta și asupra tipului de aglomerări urbane, aici existând mici târgușoare, în care se vor înființa mai multe ateliere meșteșugărești, care vor încerca să acopere toate necesitățile economice ale distric-

tului. Dacă noii coloniști au fost scutiți pe o perioadă determinată de plata impozitelor, acest lucru nu s-a întâmplat și în cazul românilor, mulți dintre ei fiind nevoiți să se refugieze de represaliile administratorilor districtuali sau de cele făcute de ofițerii și soldații austrieci. În urma războiului turco-austriac și a răscoalei din anii 1737-1739, românii bănățeni, urmași ai locuitorilor din vechile districte privilegiate, au fost nevoiți să pună capăt protestelor. Evenimentul cel mai important de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care va avea consecințe importante în istoria Banatului, a fost anexarea acestei provincii la Ungaria. Încorporarea Banatului în Ungaria a însemnat un nou capitol pentru locuitorii acestei provincii, supuși unei politici de maghiarizare, care a creat până în primele decenii ale secolului al XX-lea tensiuni interetnice, generatoare de mișcări de afirmare a identității naționale românești.

NOTE

¹Jenő Szentkláray, *Mercy kormányzata a Temesi Bánságban. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, Budapesta, 1909, p. 16 (în continuare *Mercy...*).

²Lugojel, Fârliug, Duleu, Bârbosul, Visag, Sacoșul Mare, Vermeș, Vucova, Ersig, Cadar, Kornyth, Valeapai, Duboz, Blajova. Luigi Ferdinando Marsigli, *Conscriptio Descriptum*, în Traian Birăiescu, *Banatul sub turci*, Timișoara, 1934, pp. 5-6.

³Ibolya Șipoș, *Aspecte social-politice în districtul Lugoj până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, VII-VIII, 1999-2000.

⁴Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul Imperial 1718-1778*, Ed. de Vest, Timișoara, 1997, p. 45 (în continuare *Administrație...*).

⁵Cele 11 districte menționate sunt: Timișoara, Cenad, Becicherec, Panciova, Ciacova, Făget, Lipova, Caransebeș, Orșova cu Almăj, Palanca Nouă și Vârșeț. Jenő Szentkláray, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig)*, Timișoara, 1879, pp. 21-26 (în continuare *Száz...*).

⁶*Ibidem*, p. 25; C. Feneșan, *Administrație...*, p. 48.

⁷George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 308; Patriciu Drăgălina, *Din Istoria Banatului Severin*, III, Caransebeș, 1902, p. 132.

⁸C. Feneșan, *Administrație...*, p. 49.

⁹J. Szentkláray, *Mercy...*, p. 22.

¹⁰Lajos Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, I, Timișoara, 1893, p. 130 (în continuare *Adattár...*); J. Szentkláray, *Mercy...*, p. 23.

¹¹J. Szentkláray, *Száz...*, p. 176.

¹²*Ibidem*, p. 86.

¹³*Ibidem*, pp. 51-52.

¹⁴Liviu Groza, *Documente vieneze referitoare la istoria Banatului*, Ed. Dacia Europa Nova, Lugoj, 2000, p. 10.

¹⁵Șofronie Mureșan, *Banatul în cartografia secolului al XVIII-lea*, teză de doctorat, manuscris, Facultatea de Geografie a Universității București, p. 189.

¹⁶*Ibidem*, p. 190.

¹⁷Idem, *Un atlas cuprinzând hărți manuscrise ale districtelor bănățene la mijlocul secolului al XVIII-lea, în A I-a Conferință regională de geografie „Cercetări geografice în spațiul carpato-danubian”*, Timișoara, 1994, p. 190.

¹⁸Idem, *Banatul în cartografia secolului al XVIII-lea*, teză de doctorat, manuscris, Facultatea de Geografie a Universității București, p. 190.

¹⁹*Ibidem*, p. 191.

²⁰J. Szentkláray, *op. cit.*, harta B.

²¹Ș. Mureșan, *op. cit.*, p. 192.

²²*Ibidem*.

²³*Ibidem*.

²⁴Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Timișoara, 1982, pp. 130-132. Chiar dacă lucrarea lui Ehrler transmite informații semnificative despre districtul Lugoj, toate datele trebuie analizate cu circumspecție, deoarece în multe cazuri există inadvertențe între documentele oficiale sau cele cartografice elaborate în secolul al XVIII-lea. Acest lucru este valabil și în cazul surselor folosite de Ehrler pentru suprafața teritorială a districtului Lugoj, care a fost mult mai mare decât de 288.455 iugăre (adică 1658,6 km²), din moment ce pe harta oficială a Banatului din 1761, districtul Lugoj avea 2.312 km², iar măsurătorile efectuate de topografi sunt mai veridice.

²⁵Ș. Mureșan, *op. cit.*, p. 192.

²⁶J. Ehrler, *op. cit.*, p. 73.

²⁷J. Szentkláray, *Száz...*, pp. 56-57.

²⁸Bujor Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în *AIIC*, 13, 1970, pp. 22-23.

²⁹J. Ehrler, *op. cit.*, p. 13.

³⁰Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 21.

³¹L. Baróti, *Adattár...*, I, p. 225.

³²Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, p. 128.

³³L. Baróti, *Adalékok Délmagyarország történetéhez*, în *TRÉT*, XXVII, 1-2, 1911, pp. 62-63.

³⁴*Ibidem*.

³⁵P. Dragalina, *op. cit.*, p. 133; G. Popovici, *op. cit.*, p. 309; Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II/1, Budapesta, 1884, p. 359.

³⁶Ioan Boroș, *Repertoriul istoric despre orașul Lugoj și districtul, respective vechiul județ al Carașului, din anul 1332-1851*, manuscris, lucrare netipărită, colecția Muzeului de Istorie Lugoj, p. 45.

³⁷*Ibidem*.

³⁸L. Baróti, *Adattár...*, II, Timișoara, 1900-1904, p. 128; I. Boroș, *op. cit.*, p. 46.

³⁹I. Boroș, *op. cit.*, p. 46; Dumitru Tomoni, *Făget. Monografie istorică*, Ed. Dacia Europa Nova, Lugoj, 1999, p. 75.

⁴⁰L. Baróti, *Adattár...*, II, p. 129.

⁴¹*Ibidem*.

⁴²*Ibidem*, p. 130.

⁴³*Ibidem*.

⁴⁴Coriolan Buracu, *Ioan Raț de Mehadia, ctitorul bisericii „mici” din Lugoj*, în *România de Vest*, nr. 19 noiembrie 1938, p. 3.

⁴⁵*Ibidem*.

⁴⁶*Ibidem*.

⁴⁷I. Boroș, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁸*Ibidem*, p. 46.

⁴⁹*Ibidem*, p. 47.

⁵⁰C. Buracu, *op. cit.*, p. 3; I. Boroș, *op. cit.*, p. 47. I. Boroș susține că pe 29 august 1724 Ioan Racz este numit „provisor suprem” și peste districtele Lipova și Caransebeș, cu un salariu de 200 de florini.

⁵¹I. Boroș, *op. cit.*, p. 47.

⁵²I. Boroș, *op. cit.*, p. 50.

⁵³C. Buracu, *op. cit.*, p. 3.

⁵⁴I. Boroș, *op. cit.*, p. 53.

⁵⁵*Ibidem*, p. 54.

⁵⁶C. Buracu *op. cit.*, p. 3.

⁵⁷L. Baróti, *Adattár...*, II, p. 138.

⁵⁸I. Boroș, *op. cit.*, p. 55.

⁵⁹L. Baróti, *Adattár...*, II, p. 138.

⁶⁰I. Boroș, *op. cit.*, p. 56; C. Buracu, *op. cit.*, p. 3.

⁶¹*Ibidem*.

⁶²C. Feneșan, *Administrație...*, p. 61.

⁶³L. Baróti, *Adattár...*, II, pp. 156, 158, 161-162.

⁶⁴J. Szentkláray, *Száz...*, p. 160.

⁶⁵L. Baróti, *Adattár...*, II, p. 137.

⁶⁶*Ibidem*.

⁶⁷*Ibidem*, I, p. 48.

⁶⁸*Ibidem*, II, p. 138.

⁶⁹*Ibidem*, II, p. 156-158; I. Boroș, *op. cit.*, p. 77.

⁷⁰L. Baróti, *Adattár...*, II, pp. 161-162.

⁷¹*Ibidem*, II, p. 164.

⁷²C. Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul Imperial 1716-1778*, Ed. Academiei Române, București, 1996, pp. 70-89.

⁷³L. Baróti, *Adattár...*, II, p. 155.

⁷⁴J. Szentkláray, *Mercy...*, p. 14.

⁷⁵L. Baróti, *Adattár...*, I, p. 384, II, p. 170.

⁷⁶*Ibidem*, II, p. 214.

⁷⁷*Ibidem*, I, p. 457.

⁷⁸I. Boroș, *op. cit.*, p. 57.

⁷⁹*Ibidem*, pp. 67, 74.

⁸⁰L. Baróti, *Adattár*, I, p. 452.

⁸¹I. Boroș, *op. cit.*, p. 61.

⁸²Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Timișoara, 1972, p. 42; C. Feneșan, *Administrație...*, p. 95.

⁸³C. Feneșan, *op. cit.*, p. 98.

⁸⁴I. Boroș, *op. cit.*, p. 2.

⁸⁵A. Țintă, *op. cit.*, p. 53.

⁸⁶*Ibidem*, p. 67.

⁸⁷B. Surdu, *op. cit.*, (v. *supra*, n. 28), p. 14.

⁸⁸C. Feneșan, *op. cit.*, p. 112.

⁸⁹*Ibidem*, p. 104.

⁹⁰*Ibidem*, p. 112.

⁹¹*Idem*, *Cnezi și obercnezi ...*, pp. 89-90.

⁹²I. Boroș, *op. cit.*, p. 3.

⁹³*Ibidem*.

⁹⁴*Ibidem*.

⁹⁵*Ibidem*, p. 63. În 1736 districtul a plătit o dijmă de 4.195 fl. pentru miei, iezi 7.020 fl., iar în bani de 405 fl. 24 cr.

⁹⁶*Ibidem*, p. 64. În 1737 districtul a plătit o dijmă de 7.806 fl. pentru miei, iezi 603 fl., stupi 11.919 fl., în bani 345 fl. 57 cr., iar în arenzi 799 fl. 56 cr.

⁹⁷A. Țintă, *op. cit.*, p. 43.

⁹⁸I. Boroș, *op. cit.*, p. 42.

⁹⁹*Ibidem*, p. 45.

¹⁰⁰*Ibidem*, p. 49.

¹⁰¹*Ibidem*, p. 75.

¹⁰²*Ibidem*, p. 57.

¹⁰³*Ibidem*, p. 60.

¹⁰⁴*Ibidem*, p. 55.

¹⁰⁵*Ibidem*, p. 47.

¹⁰⁶*Ibidem*, p. 56.

¹⁰⁷L. Baróti, *Adattár...*, I, p. 68. În 1728 taxa de toleranță pentru comunitatea evreiască era de 700 florini (I. Boroș, *op. cit.*, p. 55), iar după 1736 aceasta a ajuns la 800 de florini pe an (*Ibidem*, p. 73). Familiile evreiești au fost nevoite la fiecare sfârșit de an să facă un raport administrației despre numărul și averea lor. Cele 84 de familii evreiești bănățene înregistrate de autorități la 1743 au fost nevoite să plătească o taxă de toleranță pentru a putea rămâne în provincie. Chiar în anul următor au fost expulzați din Lugoj toți evreii, în afară de câteva persoane, care au reușit să plece la Timișoara (*Ibidem*, p. 21). În 1749 evreul Hirsch Deutsch, pentru a se putea stabili la Lugoj, a fost obligat de autorități să plătească taxa de toleranță (*Ibidem*, p. 76).

¹⁰⁸*Ibidem*, I, p. 130.

¹⁰⁹I. Boroș, *op. cit.*, p. 82.

¹¹⁰L. Baróti, *Adattár...*, I, p. 134.

¹¹¹*Ibidem*, p. 124.

¹¹²I. Boroș, *op. cit.*, p. 60. Prin ordinul circular din 5 iunie 1734 se cerea conscrierea tuturor preoților, călugărilor, protopopilor și clericilor din Lugoj împreună cu averea lor, iar în 1745 se dispunea o nouă înregistrare a parohiilor cu beneficiul preoților și averea bisericilor. Măsura nu a fost luat pe termen lung, din moment ce în 1747 ordinul a fost revocat (*Ibidem*, p. 75).

¹¹³J. J. Ehrler, *op. cit.*, (v. *supra*, p. 13, n. 29), p. 116.

¹¹⁴*Ibidem*, pp. 72-73.

¹¹⁵Emeric Lay, *Situația economică în preajma revoluției de la 1848 în Comitatul Caraș*, în *StComC*, 1977, p. 461.

¹¹⁶Ion Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, în *AIIC*, 7, 1936-1938, p. 114.

¹¹⁷I. Boroș, *op. cit.*, p. 64.

¹¹⁸*Ibidem*, p. 47.

¹¹⁹*Ibidem*.

¹²⁰*Ibidem*.

¹²¹D. I. Popovici, *Aromânii ca negustori în secolul XVII și XVIII în Serbia și Austro-Ungaria*, București, 1934, p. 80.

¹²²L. Baróti, *Adattár...*, I, p. 464.

¹²³I. Boroș, *op. cit.*, p. 71.

¹²⁴*Ibidem*, p. 73.

¹²⁵*Ibidem*, p. 61.

¹²⁶*Ibidem*, p. 73.

¹²⁷D. I. Popovici, *op. cit.*, p. 80.

¹²⁸I. Boroș, *op. cit.*, p. 73.

¹²⁹*Ibidem*, p. 38.

¹³⁰*Ibidem*, p. 40.

- ¹³¹*Ibidem*, p. 44; A. Țintă, *op. cit.*, p. 95.
- ¹³²*Ibidem*.
- ¹³³*Ibidem*, p. 50.
- ¹³⁴Leo Hoffmann, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717-1748*, Timișoara, 1925, pp. 8-9.
- ¹³⁵E. Lay, *Din istoria vămii de trecere peste podul Timișului la Lugoj*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 225.
- ¹³⁶I. Boroș, *op. cit.*, p. 47.
- ¹³⁷*Ibidem*, p. 39; Ștefan Moldovan, *Descrierea Lugojului, istorică, geografică și statistică în anul 1862*, manuscris, lucrare netipărită, colecția Muzeului de Istorie Lugoj, p. 21. Spre deosebire de I. Boroș, Șt. Moldovan consideră că unirea celor două localități a avut loc în anul 1794.
- ¹³⁸István Ivány, *Lugos rendezett tanácsúváros története adatok és vazlatok*, Subotica, 1907, p. 96; Idem, *Lugosi pecsétek*, în *TRÉT*, 3, 1875, pp. 148-149.
- ¹³⁹L. Hoffmann, *op. cit.*, p. 40.
- ¹⁴⁰I. Ivány, *Lugosi pecsétek*, în *loc. cit.*
- ¹⁴¹C. Feneșan, *Cnezi și obercnezi ...*, p. 248.
- ¹⁴²*Ibidem*.
- ¹⁴³I. Ivány, *Lugos rendezett ...*, p. 89
- ¹⁴⁴*Ibidem*, p. 99.
- ¹⁴⁵*Ibidem*, p. 89.
- ¹⁴⁶I. Boroș, *op. cit.*, p. 56.
- ¹⁴⁷*Ibidem*, p. 58.
- ¹⁴⁸*Ibidem*, p. 56.
- ¹⁴⁹*Ibidem*, p. 59.
- ¹⁵⁰A. Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Timișoara, 1972, p. 98.
- ¹⁵¹I. Boroș, *op. cit.*, p. 60.
- ¹⁵²B. Surdu, *Răscoala antihabsburgică din Banat (1737-1739)*, în *SMIM*, II, 1957, pp. 329-330.
- ¹⁵³I. Boroș, *op. cit.*, p. 65.
- ¹⁵⁴I. Ivány, *op. cit.*, p. 91.
- ¹⁵⁵L. Baróti, *Adattár...*, II, p. 29.
- ¹⁵⁶*Ibidem*, II, p. 146; I. Boroș, *op. cit.*, p. 66.
- ¹⁵⁷C. Feneșan, *op. cit.*, p. 61.
- ¹⁵⁸I. Boroș, *op. cit.*, p. 63; L. Baróti, *Adattár...*, II, p. 146.
- ¹⁵⁹I. Boroș, *op. cit.*, p. 63.
- ¹⁶⁰I. Miloia, *Familia Bredicianu în Banat*, în *AnB*, III, octombrie-decembrie 1930, p. 1.
- ¹⁶¹I. Boroș, *op. cit.*, p. 67.
- ¹⁶²*Ibidem*, p. 68.
- ¹⁶³*Ibidem*, p. 69.
- ¹⁶⁴*Ibidem*, p. 81.
- ¹⁶⁵C. Feneșan, *op. cit.*, p. 120.
- ¹⁶⁶I. Ivány, *op. cit.*, p. 93; I. Boroș, *op. cit.*, p. 95; P. Dragalina, *Din Istoria Banatului Severin*, III, Caransebeș, 1902, p. 145.
- ¹⁶⁷I. Ivány, *op. cit.*, p. 93.
- ¹⁶⁸J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, p. 73.
- ¹⁶⁹*Ibidem*, p. 72.
- ¹⁷⁰Ș. Mureșan, *Un atlas cuprinzând hărți manuscrise ale districtelor bănățene la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în *loc. cit.*, p. 190 (v. *supra*, n. 17).
- ¹⁷¹Alexandru Rusu, Constantin Rudneanu, *Călători străini despre Banat și Timișoara (sec. XVIII-XIX)*, în *SIB*, II, 1970, p. 144.

¹⁷²Pentru dezvoltarea economică a districtului Lugoj vezi E. Lay, *Inceputurile dezvoltării industriei în Lugoj*, în *Tibiscus*, 1978, pp. 275-279; Mihai Mircea Rusu, *Aspecte ale vieții social-economice a orașului Lugoj în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Tibiscus*, 1978, pp. 269-274; Luminița Wallner Bărbulescu, *Documente inedite privind existența și evoluția breslelor din Lugoj în secolul al XIX-lea*, în *Banatica*, X, 1990, pp. 289-296.

DES ASPECTS SOCIO-POLITIQUES DU DISTRICT LUGOJ DANS LE XVIIIème SIÈCLE

Résumé

Après la guerre autrichien-turque (1714-1718) finie par la paix de Passarowitz, le Banat a été occupé par L'Empire des Habsbourg. Même si pendant la domination turque les privilèges du Banat se sont perdus, ceux-ci vont apparaître dans une forme nouvelle pendant l'occupation habsbourgique. La domination hongroise et puis celle turque du Moyen Âge n'ont pas réussi à détruire le caractère roumain de vieux districts de Banat, ceux-ci s'étaient maintenus même pendant L'Empire habsbourgique. Les bonnes conditions d'habitat ont déterminé la croissance du nombre des villages et des habitants sur tout le territoire du district Lugoj. Les relations des habitants avec les autorités ont été plutôt tendues, fait qui a déterminé le départ des Roumains dans la Transylvanie. Les villages du district Lugoj devaient payer des impôts de vin, de cire, de miel, couvrir les dépenses des troupes autrichiennes, construire des objectifs stratégiques (des fortifications militaires, des casernes, des dépôts etc.). La guerre turque-autrichienne de 1737-1739 et l'émeute des Roumains de Banat ont provoqué des grandes pertes économiques pour le district Lugoj.

Par cette raison, L'Empire habsbourgique a encouragé la colonisation du district Lugoj par des gens venus d'Allemagne, de la Transylvanie et de l'Oltenia. À part cela, on a pourtant réalisé de bonnes choses. L'administration autrichienne, ayant des ressources financières ont réussi, en peu de temps, de faire sécher les marres assez étendues qui réduisaient considérablement surfaces des terrains productifs de la région. À Lugoj entre 1718-1779 on a construit et restauré, à l'aide des autorités de L'Empire habsbourgique, différents édifices publics: les bâtiments de l'armée, les dépôts militaires et de céréales, utilisés par l'armée autrichienne (1723), des moulins, la maison pour la préfecture, l'église romano-catholique des moines minorites (1733-1735), L'Église Saint Nicholas (1726), L'Église orthodoxe roumaine (1759-1766), le moulin errant Elisabeth, l'hôpital (1749) etc.

Fig. 1. Sigiliul comunei Lugojul Român (după Iványi István, *Lugos története*, p. 96); scellé de la commune de Lugojul Român.

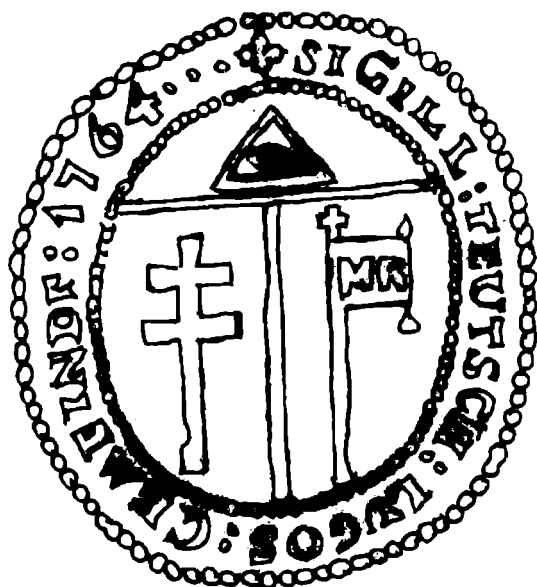

Fig. 2. Sigiliul comunei Lugojul German (după Iványi István, *Lugos története*, p. 90); scellé de la commune de Lugojul German.

A DOUA CĂLĂTORIE A ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-lea ÎN BANAT (1770)

Costin Feneșan

Încă în timpul primei sale călătorii prin Banatul Timișoarei¹, Iosif al II-lea a pronunțat, în însemnările sale manuscrite redactate în grabă, la fața locului, și care aveau să-i servească mai târziu la redactarea raportului destinat împărătesei-mame, o sentință deosebit de aspră, chiar dacă întemeiată, asupra stărilor de fapt constatate: “Lucrurile nu pot rămâne cu nici un chip așa cum sunt sau totul se va duce de râpă. Sunt necesari administratori și consilieri mai buni, deoarece cei dintâi sunt lipsiți de experiență și copleșiți de hârțogărie, iar ceilalți se ceartă mereu și sunt delăsători, fiind încăpățânați și miopi.”² Raportul întocmit de Iosif al II-lea după reîntoarcerea la Viena și înaintat Mariei Tereza – o analiză care surprinde uneori prin amănunțime – se încheia de altfel cu o concluzie cât se poate de tranșantă: “Din toate aceste lipsuri în probleme ce țin de situația de fapt și de cea a personalului, lucruri pe care le-am înfățișat doar pe scurt rezultă, după opinia mea, cu prisosință faptul că în Banat funcționează cea mai dezordonată Administrație de Țară și cel mai rău sistem de guvernare, că nu putea fi inventată vreo economie mai rea și nici nu pot fi găsiți în altă parte, adunați laolaltă, supuși mai necorespunzători și mai incapabili. A ajuta la îndreptarea acestui rău ne obligă nu numai conștiința și rațiunea, ba chiar și dragostea față de semenii.”³ Pentru a-i face mamei sale întrucâtva mai suportabilă prezentarea acestei situații descurajante, Iosif al II-lea a adăugat la finele expunerii sale un pasaj oarecum mai optimist: “... în rest, nu-mi rămâne decât să solicit milostiva îngăduință și iertarea Maiestății Voastre pentru toate problemele înfățișate aici, deoarece râvna pentru binele statului și datorința față de serviciul Maiestății Voastre m-au îndemnat să le exprim în culori pe cât de sincere, pe atât de vii.”⁴

Deși Iosif al II-lea se gândise încă în timpul primei sale călătorii (1768) la o schimbare fundamentală a sistemului de guvernare a Banatului⁵, totuși *Instrucțiunea pentru Administrația Țării Banatului*⁶, elaborată în urma

raportului iosefin și a observațiilor făcute pe marginea acestuia, n-a adus schimbările dorite de împărat. Ce-i drept, președintele de până atunci al Administrației bănățene, contele de Vilana-Perlas, fusese chemat la Viena spre a se justifica, fiind apoi înlocuit în funcție de contele de Clary și Aldringen⁷. De asemenea, fuseseră înlocuiți mai mulți funcționari, inclusiv consilieri ai Administrației Țării⁸, dar împărăteasa-mamă, de orientare precumpănitor conservatoare, n-a dorit să dea curs proiectelor ambițioase ale fiului ei.

Izbucnirea războiului ruso-turc (1768) a captat apoi atenția tânărului împărat, aceasta îndreptându-se în mod firesc spre hotarele de est și sud-est ale țărilor sale de coroană. În acest context s-a desfășurat și inspectarea trupelor imperiale din Ungaria, efectuată de Iosif al II-lea în primăvara anului 1770. Faptul că împăratul s-a abătut cu acest prilej, pentru scurtă vreme, și în Banat nu se cuvine atribuit doar importanței militare a acestei “țări de coroană” – așa cum s-a presupus până acum⁹ –, ci deopotrivă intenției sale de a se convinge nemijlocit de rezultatul măsurilor luate acolo cu ocazia primei sale călătorii (1768). Dacă prima și a treia călătorie (1773) a împăratului în Banatul Timișoarei pot fi reconstituite în mod detaliat datorită materialului de arhivă păstrat¹⁰, în schimb izvoarele privind cea de-a doua prezență imperială sunt foarte lacunare. Ni s-au păstrat doar însemnările succinte ale lui Iosif al II-lea¹¹, o listă a itinerarului urmat¹² și jurnalul “oficial” de călătorie¹³. Din păcate, n-am reușit să găsim jurnalul de călătorie al prințului Albert de Saxa-Teschen, cumnatul, camaradul de drum și confidentul împăratului cu această ocazie¹⁴, al lui Iosif către Maria Tereza după revenirea la Viena și nici o cu totul probabilă ordonanță luată pe temeiul acestuia. Astfel, însemnările (*Notata*)¹⁵ personale ale lui Iosif al II-lea rămân până în prezent izvorul principal pentru această a doua ședere, încă atât de puțin cunoscută, a suveranului în Banat.

Iosif al II-lea a părăsit Viena la 23 aprilie 1770¹⁶, sub numele devenit obișnuit în asemenea ocazii, de conte von Falkenstein¹⁷, fiind însoțit de prințul de Saxa-Teschen. Călătoria imperială a urmat mai întâi traseul Ödenburg (Sopron) – Pécs, până la Petruvaradin, pentru inspectarea cetății și a trupelor imperiale dislocate acolo. Din comitatul Bács, împăratul a ajuns la 10 mai 1770 la Becej pe Tisa, unde a înnoptat. A doua zi, călătoria a continuat pe teritoriul Banatului, trecând prin Franjova și Melence. Apoi, pe un traseu aflat în zona de câmpie joasă (Becicherecu Mare, Torak, Pardanș, Sânnmartinu Sârbesc, Peciu Nou, Petroman și Parța), suita imperială a ajuns la Ciacova. De aici, Iosif și tovarășii săi de călătorie au urmat fără oprire drumul până la Timișoara. În capitala Banatului, împăratul a rămas doar o jumătate de zi și o noapte, după care a pornit spre Arad, trecând prin Sânandrei, Mănăștur și Vinga. Și la Arad, Iosif a poposit doar o singură zi,

continuându-și drumul spre Oradea, cu scurte popasuri la Chișineu Criș și Salonta. De la Oradea, călătoria a continuat apoi, prin Debrețin și Keresztes, la Pesta, iar de acolo la Bratislava. La Viena, împăratul a revenit în ziua de 28 iunie 1770¹⁸.

Se pune acum întrebarea dacă autoritățile centrale ale Banatului cunoșteau intenția împăratului de a străbate “țara de coroană” ce le fusese încredințată spre administrare sau dacă Iosif – spre a evita potemkiniade asemeni celor din 1768 – a preferat să-și surprindă funcționarii fără să fi fost avertizați în prealabil. Dacă avem în vedere precedentul din 1768¹⁹, precum și măsurile luate cu ocazia călătoriei imperiale prin Banat la 1773²⁰, putem presupune cu destulă temei că și în 1770 s-a procedat în același fel, Camera Aulică și Consiliul de Război avertizând din timp autoritățile bănățene subordonate cu privire la venirea împăratului și problemele legate de vizita sa. Presupunerea noastră este de altfel confirmată de faptul că – și în 1770 – Iosif al II-lea a fost întâmpinat la intrarea pe teritoriul Banatului de către generalul-comandant Mittrovszky²¹ și de comisarul Kempelen²², răspunzător de acțiunea de colonizare a germanilor²³. Chiar dacă venirea împăratului n-a mai constituit – așa cum suntem convinși – o surpriză pentru autoritățile bănățene, totuși acestea n-au putut să-i ascundă monarhului racilele unei administrații, pe care le descoperise singur cu doi ani mai înainte. Pe temeiul experienței dobândite atunci, Iosif s-a putut convinge la fața locului de efectul măsurilor luate după prima sa călătorie. Și, în pofida șederii sale foarte scurte în Banat, constatările au fost și de această dată străbătute de o notă de nemulțumire ușor sesizabilă. Deși ni s-au păstrat doar însemnările făcute de împărat în grabă, totuși se pot sesiza cu ușurință problemele care i-au reținut atenția în mod deosebit cu ocazia noii sale prezențe în Banat.

Încă în 1768, cu ocazia primei sale călătorii, Iosif își manifestase nemulțumirea față de modul greoi de funcționare a administrației provinciale, deficiență la care contribuise și conflictul dintre cele două partide existente în rândul consilierilor administrativi (Brandenburg, respectiv Hildebrand)²⁴. Doi ani mai târziu situația avea să i se înfățișeze suveranului aproape neschimbată. Chiar dacă se mai mulcomise întrucâtva conflictul deschis, totuși Iosif a trebuit să constate cu nemulțumire că noul președinte al Administrației Țării, contele Clary²⁵ și generalul-comandant, contele Mittrovszky, își disputau cu înrâncenare poziția de conducere. De aceea Iosif a socotit necesar să intervină pe loc pentru a concilia ambițiile celor doi protagoniști. Dar împăratul a fost impresionat cu mult mai neplăcut de intrigile legate de ocuparea a două posturi vacante de consilier administrativ, mai ales că această competiție stârnise din nou vechiul spirit de partidă. Dacă în privința lui Josef Johann Herd, comisar provincial²⁶ și de altfel unul dintre puținii funcționari din Banat care s-au bucurat de un cuvânt de

apreciere din partea împăratului²⁷, nu s-a formulat nici un fel de obiecție, în schimb candidatura pentru cea de-a doua funcție de consilier a dezlănțuit o confruntare acerbă între partida din jurul contelui Clary și aderenții lui Wolfgang von Kempelen, comisarul însărcinat cu acțiunea de colonizare a germanilor. Clary și ai săi doreau ca locul vacant de consilier să îi revină secretarului Administrației bănațene, Hammerschmidt, în vreme ce partida comisarului Kempelen sprijinea energic candidatura lui Franz Carl Neumann²⁸, funcționar la Oficiul sării din Lipova, care se remarcase în cursul acțiunii de colonizare a germanilor în Banatul de la câmpie. Iosif al II-lea, căruia îi erau cu siguranță cunoscute încă mai demult divergențele de opinie între Clary și Kempelen, a luat încă în timpul prezenței sale la Timișoara decizia de a-l rechema pe Kempelen din Banat²⁹, chiar dacă nu avea nici o îndoială cu privire la capacitățile profesionale ale acestuia. La luarea acestei hotărâri se pare că au fost determinate opiniile lui Kempelen cu privire la colonizarea germană³⁰ – de altfel o problemă de maxim interes pentru împărat –, dar și legăturile prea strânse ale acestuia cu Neumann, pe care partida guvernatorului Clary nu îl va fi zugrăvit lui Iosif în culorile cele mai favorabile³¹.

Modul complicat de desfășurare a activității curente și circuitul greoi al actelor Administrației provinciale, care îl nemulțumiseră pe Iosif și în 1768, i-au produs aceeași insatisfacție și în 1770. “Întrebările mult prea numeroase adresate la Viena” – notează împăratul cu ocazia celei de-a doua călătorii –, faptul că din partea consilierilor Administrației nu se înaintează referate în scris, i-au readus lui Iosif în minte ideea exprimată încă din 1768³², anume a “separării treburilor civile de cele militare”, de fapt modificarea reformei administrative realizate în 1751-1753. În acest spirit, dar și pentru a-i impulsiona pe funcționarii imperiali, administratorilor de district urma să li se confere un “caracter militar”, adică și subordonarea lor pe linie militară.

Împăratul a acordat o atenție deosebită – explicabilă de altfel și prin scopul principal al vizitei sale – problemelor de ordin militar, în mod special celor legate de organizarea regimentelor de graniță în partea de sud și de sud-est a Banatului. Iosif a părut în mare măsură satisfăcut de progresele înregistrate de înființarea batalionului de graniță germano-bănațean, acțiune încredințată colonelului Geneyne³³. Aducerea unor noi coloniști germani pe teritoriul viitorului district grăniceresc se desfășurase în mod promițător³⁴, iar măsurile luate de Geneyne în vederea conservării fondului silvic și a aprovizionării cavaleriei erau socotite mulțumitoare. Doar “șicanele din partea Oficiului administrativ” Panciova – determinate probabil de cedarea anumitor terenuri pe seama viitorului district de graniță – urmau să fie eliminate cât mai curând posibil. În schimb organizarea batalionului iliric de graniță, încredințată locotenent-colonelului Szecezujacz³⁵, se desfășura mult

mai greu. Deși “națiunea (populația locală – n.n.) este bună” – remarca împăratul –, “pripeala” anumitor ofițeri determinase mai multe acte de dezertare din rândul noilor soldați de graniță. Pe de altă parte, împăratul nu s-a pronunțat nici în favoarea unui schimb de populație – o “translocare” cum o numește în însemnările sale –, deoarece ar fi presupus un efort financiar prea mare. În această situație, Iosif s-a declarat de acord doar cu colonizarea prediului Orela, pe care o socotea “deosebit de necesară”. Dar cel mai anevoios și spre marea nemulțumire a împăratului se desfășura acțiunea de organizare a batalionului român de graniță, încredințată locotenent-colonelului Papilla³⁶, deoarece populația românească de pe teritoriul noului district de graniță opunea militarizării o rezistență neașteptat de tenace. În capitala Banatului împăratul a avut de altfel o discuție lămuritoare cu câțiva reprezentanți ai noilor săi grăniceri români (“am stat de vorbă cu ei”), constatând cu nemulțumire că “noii grăniceri români nu sunt pe deplin mulțumiți”. De aceea Iosif și-a notat următoarea concluzie, care urma să fie transmisă autorităților militare și civile ale Banatului: “Fie devin cu toții militari (grăniceri – n.n.), fie să se ia măsuri privind schimbarea satului Teregova cu Cănicea și un alt sat (Domașnea – n.n.). Problema a fost însă rezolvată abia în toamna anului 1771, după intervenții personale repetate ale împăratului³⁷. Pentru a impulsiona acțiunea de organizare a graniței militare în Banat, Iosif a hotărât încă în timpul scurtei sale prezențe la Timișoara înființarea unei “comisii militare mixte”³⁸ și a dispus înlăturarea disfuncționalităților din activitatea Comisariatului militar provincial.

Deosebit de nemulțumit s-a arătat împăratul – la fel ca în 1768³⁹ – și de activitatea departamentului de justiție. Condițiile înfrigorante din temnița de la Timișoara, procedurile judecătorești interminabile, nesocotirea dreptului de apel, folosirea abuzivă a torturii și pronunțarea cu ușurință a sentinței capitale⁴⁰ nu puteau decât să-l revolte pe monarhul care se socotea un prieten al semenilor săi. De aceea Iosif și-a propus să poarte în această privință o discuție serioasă cu guvernatorul Clary și consilierii acestuia. Construirea unui edificiu corespunzător pentru Tribunalul provincial, lucrare evaluată la suma considerabilă de 50000 florini, era socotită de împărat ca o necesitate stringentă. De asemenea, monarhul și-a propus încadrarea corespunzătoare cu personal competent a departamentului justiției, chiar dacă șefii acestuia – Ebenfeld⁴¹ și Bogacs – s-au bucurat de cuvinte de apreciere. Iosif a socotit cu atât mai necesară primenirea justiției provinciale, cu cât lotria din Banat⁴² putea fi ținută sub control doar cu mare greutate. De aceea, în însemnările sale din 1770 împăratul a insistat asupra necesității dezarmării cât mai grabnice a lotrilor, asupra desființării “sălașurilor” care le ofereau adăpost și a aplicării legii marțiale. Lotria l-a îngrijorat pe Iosif cu atât mai mult, cu cât nici un mijloc aplicat până atunci nu dusesese la atenuarea acestui fenomen deosebit de păgubitor.

În însemnările sale din 1770, împăratul se referă pe scurt la diferite probleme de ordin religios, care îl impresionează neplăcut și cu ocazia primei sale călătorii. Abuzurile episcopului greco-ortodox al Timișoarei, Vikentije Joanović Vidak⁴³ – sesizate și în 1768 – stăruiau pe mai departe. Protopopul Kuzmanović îl acuza pe episcopul Vidak că “a obținut prin presiuni eliberarea tuturor singheliilor (acte de numire a preoților-parohi – n.n.) pe seama sa și de aceea nu-i îngăduie să-și ocupe funcția în protopopiatul său”. Un anumit preot Lujebratić se plângea la rândul său monarhului împotriva episcopului Vidak. De această dată, acuzațiile aduse episcopului de Timișoara par să fi fost nefondate, deoarece împăratul, sfătuit de consilierul administrativ Bogacs a decis pedepsirea celor doi denunțatori. În schimb cei 13000 florini cuveniți episcopului ca salariu din partea fiscului imperial au fost reduși la suma mai modestă de 3000 florini.

Încă în raportul său adresat Mariei Tereza după călătoria din 1768, Iosif al II-lea ceruse elaborarea unei hărți a Banatului și efectuarea unei conscrieri a populației⁴⁴, propuneri fundamentate prin serioase argumente de politică economică. Astfel, în 1769, ofițerii topografi aflați sub comanda locotenent-colonelului Elmpt⁴⁵ începuseră deja lucrările de ridicare a hărții Banatului. În 1770, Iosif a putut constata cu mulțumire că activitatea echipei lui Elmpt dăduse deja roade: jumătate din teritoriul întins al districtului Lugoj fusese cartografiat, urmând ca până la finele aceluia an să se încheie operațiunile în districtele Lipova, Timișoara și Ciacova⁴⁶. Deși împăratul își dădea seama că lucrările înaintau “cam încet”, totuși el nu s-a raliat Administrației provinciale, care dorea să-l grăbească pe Elmpt peste măsură. Atitudinea lui Iosif se explică prin faptul că Elmpt îl asigurase personal, că o cartografiere temeinică ar fi dus la găsirea unor terenuri potrivite pentru amenajarea a nu mai puțin de 300 sate de coloniști. Iar un astfel de argument nu se putea bucura decât de audiența cea mai binevoitoare a împăratului, interesat, la fel ca în 1768, în mod cu totul deosebit de bunul mers al colonizării germane.

Timpul foarte scurt petrecut în Banat nu i-a îngăduit împăratului formularea unor observații consistente referitoare la economia și comerțul provinciei. Pe traseul urmat prin zona de câmpie, Iosif s-a putut convinge doar de efectele dezastruoase ale inundațiilor Timișului, care compromiseră recolta din acel an în cea mai mare parte⁴⁷. Aceasta a fost de altfel și singura observație de ordin economic. În schimb împăratul a acordat o atenție mai mare unor probleme comerciale. Tariful vamal aplicat supușilor otomani, datând încă din vremea tratatului de comerț de la Passarowitz (1718), se dovedise extrem de păgubitor pentru supușii imperiali din Banat. De aceea Iosif și-a propus în însemnările sale ca, odată revenit la Viena, să găsească o soluție convenabilă pentru această problemă de mare însemnătate⁴⁸. Pre-

zența la Timișoara a fost pentru împărat – la fel ca în 1768 – un prilej potrivit pentru a se informa asupra evoluției Companiei de comerț a lui Sauvaigne⁴⁹. Progresul înregistrat de această societate privată de comerț, corespunzând și intereselor statului – “Compania de comerț privilegiată cezaro-crăiască” Timișoara-Triest se afla pe atunci în curs de dizolvare –, l-a îndemnat pe monarh să încurajeze Compania lui Sauvaigne. Chiar dacă, din rațiuni de politică economică, s-a pronunțat împotriva vămii de 30% asupra semințelor de bumbac importate, totuși împăratul și-a manifestat satisfacția față de comerțul cu pălării și articole de sticlărie inițiat de această “Nouă companie bănățeană de comerț”⁵⁰, care proiecta să înceapă și exportul de salitră. Mai mult, pentru a încuraja activitatea Companiei Sauvaigne, împăratul intenționa – așa cum rezultă din însemnările sale din 1770 – să-i confere “un privilegiu și un titlu”.

Sosit la Arad la 14 mai 1770, atenția lui Iosif s-a îndreptat cu precădere asupra lucrărilor de construcție a cetății de acolo⁵¹. Nemulțumirea, pe care o manifestase deja cu ocazia vizitei din 1768⁵², a fost de această dată sporită de starea de lucrări care nu se schimbaseră în bine. Deși zidăria era “în mare parte ridicată”⁵³, totuși inundațiile Mureșului – în însemnări Iosif reține faptul că “nimeni nu-și mai aduce aminte de așa inundații” – stânjeneau nu numai lucrările de construcție, ci amenințau în același timp cartierul german al Aradului. De aceea împăratul a decis să-l convoace la Viena spre justificare pe conductorul-arhitect⁵⁴. Monarhul a fost la fel de neplăcut impresionat de abuzurile omnipotentului prefect cameral Lovasz⁵⁵, împotriva căruia se plângea întreaga comunitate orășenească. Nici vicecomitele Forray⁵⁶ și nici substitutul acestuia, Klempay⁵⁷, nu reușiseră să clinească întrucâtva poziția lui Lovasz. Din însemnările împăratului nu rezultă însă și măsurile pe care intenționa să le ia împotriva acestui “tiran”, cum îl numește **expressis verbis**. De altfel nici vicecomitele Forray nu se bucura de o faimă mai bună, deoarece – așa cum menționa Iosif însuși în însemnările sale – justiția din comitatul Aradului depindea de bunul său plac “și nu există vreo reglementare ca lumea nici măcar în ceea ce privește instrumentarea unui proces în Ungaria”⁵⁸. Despre Pahomije Knežević⁵⁹, nou-instalatul episcop greco-ortodox al Aradului, pe care Iosif îl cunoscuse încă în timpul vizitei din 1768⁶⁰, monarhul face doar mențiunea că n-ar fi fost dorit de mirenii săi în scaunul arhieresc datorită asprimii sale.

La Arad, Iosif al II-lea a avut cu foarte mare probabilitate o convorbire confidențială cu guvernatorul ardelean O'Donell⁶¹ – pe de o parte pentru a cunoaște pe semne mai bine relațiile încordate ale acestuia cu stările Transilvaniei⁶², pe de altă parte însă pentru a pune la punct diferite aspecte ale așteptății sale vizite în Marele Principat, proiect care a fost însă amânat pe mai târziu⁶³. Dar, la aceste chestiuni ne vom referi cu altă ocazie.

Ne mai rămâne acum să răspundem la întrebarea privind efectele celei de-a doua vizite imperiale asupra situației din Banatul Timișoarei și comitatul Aradului. Un răspuns, poate cel mai elocvent, îl constituie cea de-a treia vizită, pe care împăratul a întreprins-o în aceeași regiune în anul 1773, precum și constatările făcute cu acel prilej și măsurile luate în consecință⁶⁴.

ANEXĂ

(mai 1770) – *Însemnările împăratului Iosif al II-lea despre călătoria făcută în Banatul Timișoarei*⁶⁵

Notata

Ein mehreres von Kempele pag. 2 et. 7

K e m p e l e

allzu vill Anfragen zu Wienn.
Administration auf Lippova.
Stand-Recht für die Rauber.
Deren Desarmirung.
Abschaffung deren Salaschen.
Impopulirungs-Regulirung.
Deren alljährliche Anzahl.
Separirung des Militaris von Civili.

S c c z u j a c s

Ursach deren 41 Mann Descrteurs.
Schlechte Föxing.
Jetzige Translocirung wird crschröcklich aufgespart.
Dreyzehn revertirt.
Durch die Überreilung des Officiers viere verloren gegangen.
Land ebene, schlechte Cultur.

P a p i l l a

Die Wallachen, die neuen, nicht völlig zufrieden. Mit ihnen geredet.
Oder Militares oder wegen Vertauschung [pag. 2] von Teregoва gegen Canischa und noch ein anderes Dorf.

G e n e y n e

Hoffet gut wegen der Ansiedlung.
Memorial von Caludiern.

Das Waldel zu conserviren.
 Chicanen vom Verwalter-Amt.
 Sie haben nur 5 Dörfer.
 Und die Verpflegung der Cavallerie, er wolte sie übernehmen.

Der russische Papp beschweret sich gegen der Temeswarer Bischof. Wegen
 Justitiali Clary alles zur Administration,

Land-Richter Panost zu machen; kan die Sprach.

Die Rätthe referiren nichts schriftlich.

Buchhalterey schlecht.

Kempele 15 fl Liefergelder, nie hier, allezeit in Lippova, sonst geschickt.

Ein mehreres von Kempele pag. 1 und 7.

Militaire-Character für die Verwalter.

Bauung des Land-Gerichts-Haus 50000 fl.

Sterben viele in Arrest.

Das Spital.

Bau-Verwalter Paes in Wienn wegen Arad.

Maut-Tariff hat Anstaml wegen Türken, [pag. 3] ruinierte unsere
 Unterthanen.

2. Carabiniers } Brockuasen

2. Chevaux legers } Kinsky
 mit O'Donell

Bathiany } Bosfort
 Berlichingen

Darmstatt } Pugnetti
 d'Ayassass

Linden } Berlichingen Obrister
 Carl Palffy

Podstazky } Berlichingen F. M. Lieütenant
 Voghera

Kleinholtz } Reischach
 Jung-Modena

Caramelli Stampa	}	Coburg
Württemberg Serbelloni	}	Lasgallner
2. Ertzherzogs	}	Lichtenstein

E l m p t

Ein mehreres hievon pag. 5
nimt auf, ist fertig mit halb Lugos; wird heuer mit Lippovaer, Temeswarer und Csakovaer District vollenden. Die Administration will ihn übereilen [pag. 4] und versteht es nicht. Er versichert, daß, ohne auf den Praedien, in guten Gegenden noch 300 Dörfer Platz haben.

Militaria

Wegen Praedio Orela, Secsujacs höchst nothwendig.

Wegen Commissariat hier viele Anstände.

Militaire-mixte-Commission.

18. Beschellers völlig unnötig.

Hammerschmid Secretari.

Wegen Concertation, Rangs-Disput zwischen Clary und Mitrovsky.

Wegen Masenbach zufrieden. Masenbach erstaunt über die Wälder, findet guten Grund. Will zurück kommen.

Die Nation gut.

Bischof von Temesvar sehr betrübt.

Ein mehreres von
ihm pag. 2 und 7.

Begehrt Satisfaction wider den Cosmanovics.

Beschweret sich sehr wider Lujebtrach. Reducirt von 13000 fl. auf 3000 fl.

Will nach Wienn kommen [pag. 5]

Cosmanovich sagt, daß er alle Attestata für sich erpresst und darum ihn nicht in sein Protopoppiat hinauslasse.

Hörd, Provincial-Commissari ist gut. Will Rath werden; gehet noch einer ab. Clary ihm nicht Feind; wolte den Secretari darzu, Kempele aber den Neumann von Lippova.

Sauvaigne-Compagnie, ein Privilegium und ein Titel. Dreyssig per cento Maut auf Baumwoll-Samen ungeschickt. Er handelt mit Hüten und Gläsern. Will Podaschen anfangen.

Neumann von Lippova sagt sich völlig unschuldig; fünffach gestraft worden.

Die Ausmessung sehr nutzbar; gehet etwas langsam.

El m p t z u L i p p o v a .

Ein mehreres von Elmpt pag. 3.

Das Justitiale nach der Theresiana, langsam, schier keine Appellation.

Die Leute sitzen sehr lang.

Die Kerkers sind entsetzlich.

Sie müssen beysamen in Casamatten seyn, welches alle Bekennungen unmöglich macht; sie läugnen alles. Die Tortur ist umsonst; auch die Todesstrafe. [pag. 6]

Eine Menge Arrestanten, gegen 240 Personen, worunter 60 gar noch nicht examiniret sind, ist unmöglich zu kleken.

D i e R a u b e r s

Die 2 Harum-Pascha, Vatter und Sohn Malenovich, haben Pardon erhalten, hernach arretirert worden. Der Vatter ware hernach wiederum bey einem Raub und Mordthat, der Sohn aber bey der Bratung und Ausraubung diesseitiger Unterthanen.

Man sagt, daß sie aus Rach gegen die Türken dieses gethan haben, wegen entraubten Gut und misbrauchten Frau.

Die Verheeler sind noch viel stratbarer, worunter sogar ein Ober-Knces von Ujpalanka und ein Popp ware, welche beyde arretiret worden.

Sie lassen sich ansagen, schreiben ordentliche Brandschatzung aus, fahren in Wagen; man weiß und siehet und trauet sich ihnen nichts zu thun.

Das Militare selbst, und hat sich ein Corporal mit 7 Mann die Patronen und das Bord, ohne sich zu wehren, wegnehmen lassen. Sie schicken Pistolen zum repariren ein und man lasset es ihnen machen.

Die Anstalten sind sehr schlecht; sie gehen hin und her über den Cordon, so oft sie wollen, [pag. 7] ohne angehalten zu werden, bey Ostrova, Gay und Dubovacs.

Die Triebe heissen nichts.

Keine Wacht in Dörden.

Stand-Recht und innerliche Dispositiones seynd vonnöthen.

Bogacs und Ebenfeld haben das Justitiale; scheinen, besonders der anderte, geschickt zu seyn.

Ersterer sagt, daß der Bischof von Temesvar im mehresten unschuldig seye.

Die Calumnianten wären zu bestraffeb.

Ein mehreres von diesem Bischof pag. 4.

Kempele und Clary sehen nicht zusammen; ersterer zurück zu beruffen.

Ein mehreres von Kempele pag. 1 und 2.

Forray, Vice-Gespan in Arad, ist nicht da. Klempay versichert seine Stelle. Er sagt, daß das Wasser vielen Schaden macht, daß aber dennoch hofnung zum Obst und guten Wein übrig wäre.

Von Manns-Gedenken weiß man keine solche Ergießungen der Maross und Köröss.

Schon vor 2 Monaten begangener Todtschlag und Raub in Arad selbst, 5 Personen seynd arretirt und keine examinirt, weil das Comitatz noch nicht versammelt ist. Also hanget es von der Willkühr des Vice-Gespan ab und ist keine beständige Ordnung, auch nicht cinmal ad instruendum processum in Ungarn vorhanden. [pag. 8]

Ein mehreres von Lovacs pag. 11.

Die gantze Stadt und Gemeinde ist wider den Cameral-Praefect Lovacs sehr aufgebracht.

Sie praetendiren, daß sie alle Weingarten haben, welche anjetzo völlig unnütz werden.

Sie begehren auch wegen ihrer Schuldenlast ein ahnpartheyische Commission.

Die Vestung Arad hat nicht allein alle Gräben voll mit Wasser, aber auf dem Platz, wo die Stadt hinkommen solte, steht das Wasser zu 3 Schuh hoch und ist von unten aufgegangen.

Alle Arbeit ist gehemmet und wann das Wasser wird abgeloffen seyn, so hoffen sie, bey resolvirter Fundirung, daß in ein Par Jahren alles Mauerwerk wird fertig seyn.

Die Zungen, so zwischen der Maross ist, und die attaquable Seiten ist völlig inundirt, wie auch die teutsche Stadt in Arad.

Die Griechen hätten lieber den Besdiner Abbtzen zum Bischof gehabt als den jetzigen, weil er sehr scharf ist. [pag. 9]

O'Donell sagt, daß es abscheulich in Siebenbürgen zugehe, lauter Intriguen, überhäuffte Arbeit, und man kan mit nichts vom Fleck kommen.

Brukenthal wäre für Erhebung einiger Tyrannen seiner Nation allein besorgt, sein Contributions-Sisteme wäre auch nicht bewußt, wie auch dem Militari der Nachlaß nicht bekant, er würde bald weggehen, und würde dennoch nichts ausgemacht seyn.

Einen Civilisten zum Gubernator zu machen, wäre nicht rathsam, einen aus dem Land wäre schon gar nicht möglich, er, O'Donel, wünschte zurückzukommen, wolte sich dennoch noch länger sacrificiren.

Der Commandant in Carlsburg wäre zu alt, weil anjetzo viel dort zu thun, den Obersten von Pellegrini fände er dazu tüchtig.

Statt dem Medniansky den Mattesen aus Slavonien auf Hermanstatt, welcher sehr geschickt ist.

Wegen denen Adlern, solche sind unmöglich zu vertheidigen, aber er würde den Terrain, wann sie solten ausgegraben werden, armata manu wieder recuperiren. [pag. 10]

Kein einziger Wallach noch Moldauer seye zum Ansiedeln herüber gekommen, obwoln der Krieg ist. Sie wären darüber durch Maurocordato cormals freye Leüte worden und herüber wäre die Slavery und die Bedrückung deren Grundherren gar entsezlich. Vermal die Wochen müssen sie robotten, und das öfters etliche Tag-Reysen weit; überdies muß auch noch das Weib spinnen aus Robott.

Die Separation des Militaris vom Provinciali seye ohnentbehrlich. Der Brukenenthal wolte es, aber es würde nichts daraus werden.

Bei denen Seklern wäre es leichter, die haben alle das onus militandi.

Die Vertauschungen und Übersetzungen seyen beschwerlich.

Bey Terzburg und Carlsburg.

Just bey dem Eingängen der Wallachey seye gar keine Gränitz-Militz.

Das erste Systeme seye völlig verfehlet worden und anjetzo schwer zu halten.

Mit dem Bischof Baitay seye er zufrieden, wünschet nur etwas mehrer Autorität, auch zum Bestrafen, weiln die Intriguanen in dem Land, wann sie keinen Ernst sehen, zu gar nichts zu bringen seynd.

Eine Urbarial-Regulation seye höchst [pag. 11] nothwendig wie auch daß das Land geometrisch aufgenommen werde, da durch einen einzigen Stuhl, der aufgenommen worden, schon um 10000 fl. Praevaricationen gefunden worden. Wenigstens in denen sächsischen Stühlen solte manns anbefehlen, die fundus regius seynd, welches sie sich aber anjetzo zum erstenmal zu disputiren angemaßet haben.

Clary Thesaurarius wie auch der griechische Bischof seynd noch nicht angekommen.

Die Seckler-Hussaren sollen besonders schön und geschickt seyn.

Wider Lovacs ist die gantze Stadt aufgebracht. Er soll ein rechter Tyrann seyn. Er hat den Stadt-Richter lassen 2 Stöck auf den Buckel abschlagen. Er hat sich vieles Geld gemacht.

*Textul în limba germană *Die zweite Reise Kaiser Josephs II. ins Temeswarer Banat* a apărut în *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, vol. 45 (1997), p. 233-247.

¹Cu privire la aceasta, cf. J. Szentkláray, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből* (1779-től napjainkig), vol. I, Timișoara, 1879, p. 202-221. O prezentare corectă, chiar dacă lacunară, a primei călătorii a împăratului în Banat la S. Neidenbach, *Die Reisen Kaiser Josephs II. ins Banat* (Teză de doctorat, Viena, 1967). Iosif al II-lea a intrat în Banat la 20 aprilie 1768 pe la Sănnicolau Mare și a părăsit provincia la 18 mai 1768, pe la Titel. În timpul șederii sale în Banat, împăratul a vizitat districtele Cenad, Lipova, Lugoj, Caransebeș, Orșova, Palanca, Vârșeș, Ciacova, Timișoara și Becicherecu Mare. În capitala provinciei, la Timișoara, Iosif al II-lea s-a aflat între 14 și 17 mai 1768. Însoțitorii împăratului în această primă călătorie în Banat au fost cumnatul său, prințul Albert de Saxa-Teschen, adjutantul său generalul conte Nostitz, marele comis contele Dietrichstein, feldmareșalul conte Lacy și generalii Laudon, Colloredo și Miltitz.

²J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 206.

³*Ibidem*, p. 214.

⁴*Ibidem*, p. 215, nota 1.

⁵În însemnările autografe ale împăratului se găsește următoarea observație: "E nevoie de un șef (adică președinte al Administrației provinciale – n.n.) de ispravă sau totul să devină militar (să fie sub jurisdicție militară n.n.) ori numai granița din față, iar restul să se vândă în bucăți mici, dar numai în așa fel, încât stăpânii de pământ să se supună legilor din Boemia sau din Moravia – asta e părerea mea", cf. J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 206.

⁶O prezentare cuprinzătoare la J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 216 și urm.

⁷Acesta dobândise încă în 1766, în calitate de comisar aulic în Banatul Timișoarei, cunoștințe suficiente cu privire la "țara de coroană" ce îi era încredințată, cu toate că Iosif al II-lea l-ar fi dorit în acea funcție pe Wolfgang von Kempelen, pe atunci comisar răspunzător de activitatea de colonizare.

⁸Pentru a impulsiona rezolvarea problemelor de serviciu, numărul consilierilor Administrației Țării a fost mărit de la 6 la 8, iar atribuțiile lor au fost circumscrise mai precis.

⁹J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 221.

¹⁰Pregătim o monografie exhaustivă despre prima călătorie a lui Iosif al II-lea în Banat.

¹¹Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHStA), *Habsburgisch-lothringische Familienarchive, Hofreisen*, Karton 2, fol. 334-339.

¹²*Ibidem*, fol. 322-329 (vezi și nota 16).

¹³*Ibidem*, fol. 310-321.

¹⁴În 1879 jurnalul se afla încă în proprietatea feldmareșalului arhiduce Albrecht, cf. J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 221, nota 2.

¹⁵Textul se publică în anexă.

¹⁶Cu privire la opririle lui Iosif al II-lea în timpul călătoriei sale prin Ungaria și Banatul Timișoarei în aprilie-iunie 1770, vezi Österreichische Nationalbibliothek Wien, *Codex Vindobonensis Palatinus 7427*: "Verzeichnis deren von Seiner Röm. Kais. Mayestät Joseph dem II. auf Allerhöchstdero Reisen genommenen Nachtstationen vom Jahre 1766 bis 1790. Nebst Betrachtungen über Kaisers Joseph des II. Leben, Regierung und Absterben. Franz Ludwig de Selliers, Chevalier de Moraville". Această descriere a fost realizată în anul 1792 și dăruită în aprilie 1796 Bibliotecii Imperiale, fiind editată parțial de Wolfgang May (vezi nota 17). Vezi și HHStA, *Hofreisen*, Karton 2, fol. 322-329: "Verzeichnis derjenigen Provintzen, Comitats oder Districten, wie auch aller Ortschaften durch welche Wir bey unserer Reyse im Frühjahr anno 1770 gefahren, nicht minder jener, bey welchen Abwechslungen angestellt waren oder worinn Wir Nachtlager gehalten, nebst Bemerkung der Tügen so Wir auf dieser Reyse zugebracht, der Entfernung einer jeden Ablösung von der andern, der Flüsse so bey ein-oder andern Orte zu übersetzen waren und,

endlich, derjenigen Sachen, so bloss in Anbetracht des Bodens und der Gegend und der Lage einiger Achtung würdig seynd”.

¹⁷J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 221, nota 2. Despre obiceiurile de călătorie ale lui Iosif al II-lea, vezi, pe lângă amintita teză de doctorat a Sieglindei Neidenbach (cf. nota 1) și teza de licență de stat la Institut für österreichische Geschichtsforschung a lui Wolfgang May, *Studien zur Reisetätigkeit Kaiser Josephs II.*, Viena, 1983; idem, *Reisen "al incognito". Zur Reisetätigkeit Kaiser Josephs II.*, în "Mitteilungen de Instituts für österreichische Geschichtsforschung", vol. 93 (1985), p. 59-92; idem, *Die Reisen Josephs II.*, în "Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. Katalog der Niederösterreichischen Landesausstellung, Stift Melk, 29 März-2. November 1980", Horn, 1980, p. 82-84, tab. 2 și tab. 3 la p. 712-715.

¹⁸Registrul de ceremonii a stabilit ziua de 19 iunie 1770 drept dată a reîntoarcerii împăratului la Viena: "Înainte de masă, Maiestatea Sa Împăratul a sosit în cele mai bune condiții din călătoria pe care a făcut-o", cf. HHStA Wien, *Zeremonialprotokoll*, 1769/1770, fol. 177.

¹⁹Hofkammerarchiv Wien (HKA), *Banater Akten*, Fasz. 209.

²⁰J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 221 și urm., nota 3 și M.P. Dan, C. Feneșan, *Informații privind pregătirea celei de-a treia călătorii a lui Iosif al II-lea în Banat*, în *Banatica*, 4, Reșița, 1977, p. 259-268.

²¹Maximilian Iosif conte Mitrovszky (1709-1782), general-locotenent în 1769, general de cavalerie în 1773, între 1769 și 1775 general-comandant în Banatul Timișoarei, cf. A. P. Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein, 1992, col. 1286.

²²Wolfgang cavalier de Kempelen (1734-1804), consilier aulic ungar, apoi Consilier la Camera Aulică contribuie în mare măsură la acțiunea de colonizare terezană târzie a Banatului Timișoarei, pe care îl vizitează între 12 septembrie și 18 noiembrie 1767 din ordinul împărătesei Maria Tereza; autor al unei cuprinzătoare scrieri despre colonizarea Banatului ("Relation... über die... Banatische Impopulations-Untersuchungskommission", HKA Wien, *Handschrift 494*, 272 file); comisar însărcinat cu acțiunea de colonizare pe lângă Administrația Banatului în timpul contelui Clary; la Viena a devenit foarte cunoscut prin invențiile sale mecanice ("mașina de șah", "mașina de vorbit"), cf. A. P. Petri, *op. cit.*, col. 904 și An. Arneth, *Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde*, vol. I, Viena, 1881, p. 157, nota 1.

²³În jurnalul de călătorie, la data de 10 mai 1770, la Bečej, figurează următoarea însemnare: "Kempelen și Mitrovsky au fost aici; despre ce mi-au spus, altă dată", cf. HHStA, *Hofreisen*, Karton 2, fol. 310.

²⁴În însemnările din 1768, Iosif al II-lea a scris următoarele cu privire la aceste aspecte: "Totul este aici în cea mai mare nemulțumire și dezbinare; intrigile împiedică serviciul. Într-adevăr, chiar nu se face defel ca, ceea ce aprobă unul, să nu fie dezaprobat de ceilalți", cf. J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 205.

²⁵Karl Ignaz conte al Imperiului de Clary și Aldringen (1729-1791), președinte al Administrației Țării Banatului și al Direcției Miniere Bănățene între 1769 și 1774.

²⁶Josef Johann Herd (Hörd) von Hutten (1706-1771), administrator al mai multor districte din Banat (1753 Ciacova, 1753-1756 Timișoara, 1756-1764 Lugoj); comisar provincial între 1764 și 1771, cf. A. P. Petri, *op. cit.*, col. 693.

²⁷În 1768 împăratul scria următoarele despre însușirile funcționarului său: "... doar comisarul provincial Herd, care a fost nevoit, datorită diferitelor transporturi și încărcături, să călătorească adeseori în diferite părți, dispune de cea mai solidă cunoaștere a situației de la fața locului" (A. P. Petri, *op. cit.*, col. 693). Într-un alt loc, Iosif al II-lea notează despre Herd următoarele: "Comisarul provincial Herd este priceput, dar foarte ocupat" (J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 205).

²⁸Franz Carl Samuel Neumann von Buchholt (1722-1782), subadministrator al districtului Lipova între 1742 și 1756; încasator al sării la Lipova între 1756 și 1770; activează din 1766, ca funcționar subaltern în comisia de colonizare a Banatului cu germani cf. A.P. Petri, *op. cit.*, col.

1354 și urm. Cu privire la activitatea lui Neumann în slujba colonizării cu germani, cf. K. Schünemann, *Die Einstellung der thesesianischen Impopulation (1770-1771)*, în "Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts", vol. I, Budapesta, 1931, p. 167-213.

²⁹*Notata* (1770): "Kempelen și Clary nu-și armonizează opiniile; primul să fie rechemat". Într-adevăr, la sfârșitul lunii mai 1770, Kempelen a fost rechemat din Banat, cf. K. Schünemann, *op. cit.*, p. 192.

³⁰În problemele colonizării s-au confruntat două concepții fundamentale opuse – cea a consilierului administrativ Johann Wilhelm von Hildebrand (destituit din funcția de împărat în 1768 și repus în aceeași funcție în perioada 1771-1773) și cea a lui Kempelen și Neumann. "Sistemul" lui Hildebrand prevedea punerea la dispoziția coloniștilor sosiți în Banat a unor case foarte ieftine și construite în grabă, din pământ bătătorit, acestea aveau, ce-i drept, un caracter provizoriu și limitau în același timp cheltuielile fiscolei la niște sume rezonabile. "Sistemul" Kempelen-Neumann oferea coloniștilor case cât se poate de solide din zidărie, dar, în mod firesc, mai scumpe, ceea ce determina faptul că procesul de colonizare se putea desfășura numai într-un ritm lent și prin constituirea unor sate relativ mici. Spre deosebire de "sistemul" lui Hildebrand, orientat spre așezarea rapidă a unui număr mare de coloniști, metoda Kempelen-Neumann se putea aplica doar la colonizarea unor grupuri mici de oameni, având însă avantajul de a se proteja prediile de o exploatare nejudicioasă, cf. *Handwörterbuch des Grenz – und Auslandsdeutschtums*, vol. I, Breslau, 1933, p. 227.

³¹Astfel, în mai multe locuri din *Notata* (1770), împăratul menționează următoarele cu privire la Kempelen și Neumann: "Kempelen 15 florini bani de deplasare; niciodată nu este aici (la Timișoara – n.n.), ci mereu la Lipova; altfel de ispravă": "Neumann, de la Lipova, se socotește cu totul nevinovat; a fost sancționat de cinci ori". Despre eșecul înregistrat de "sistemul" Kempelen-Neumann în vara și toamna anului 1770, vezi K. Schünemann, *op. cit.*, p. 193 și urm.

³²Vezi *supra*, nota 5.

³³Johann Georg baron von Geneyne (1715-1810, 1769 colonel, 1790 general-locotenent, 1805 general de artilerie; între 1769 și 1783 a fost primul comandant al Regimentului de graniță germano-bănățean nr. 12, cu sediul la Panciova, cf. A. P. Petri, *op. cit.*, col. 534.

³⁴Cu privire la aceasta, vezi E. Roth, *Die planmässig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärgrenzbezirk 1765-1821*, München, 1988 ("Buchreihe des Südostdeutschen Historischen Kommission", 33).

³⁵Arsenie Szczuczajcz baron von Heldenfeld (1720-1814), între 1765 și 1773, cu gradul de locotenent-colonel și decorat cu ordinul Maria Tereza, comandant al "Miliției de graniță iliro-bănățene"; între 1773 și 1777, cu gradul de colonel, comandant al Regimentului de graniță româno-iliric nr. 13, cf. A.P. Petri, *op. cit.*, col. 1912.

³⁶Pavel Dimici baron de Papilla (1722-1802), 1755 maior în regimentul de graniță de la Gradiška; 1762 cavaler al ordinului Maria Tereza; 1768 locotenent-colonel în regimentul de graniță de la Brod; între 1769 și 1773 a fost însărcinat cu organizarea batalionului românesc de graniță din Banat; 1773 colonel în Regimentul de graniță româno-iliric, al cărui comandant devine în 1777; 1783 general-maior; 1790 pensionat, cf. A.P. Petri, *op. cit.*, col. 322 și urm.

³⁷Cu privire la rezistența românilor față de militarizare, de multe ori sub conducerea cnezilor lor sătești, cf. C. Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716-1778*, București, 1996, p. 202 și urm. Aici se prezintă și problema "schimbării" Teregovei cu Domașnea și Cănicea și intervenția directă a lui Iosif al II-lea. La Timișoara împăratul a avut, la 13 aprilie 1770, cu cea mai mare probabilitate o discuție cu trimișii satelor Domașnea și Cănicea.

³⁸Această comisie mixtă a funcționat într-adevăr la Caransebeș începând cu luna mai 1770. Din partea autorităților militare ea era prezidată de locotenent-colonelul Papilla, iar din partea autorităților civile de comisarul provincial Herd, cf. C. Feneșan, *op. cit.*, p. 205.

³⁹Cu ocazia primei călătorii în Banat, Iosif al II-lea a făcut următoarea însemnare cu privire la sistemul judecătoresc de acolo: "Justiția este prea aspră, iar în ceea ce privește adulterul pedeapsa

cu moartea este prea aspră și execuțiile sunt frecvente. Tribunalul Țării n-are un asesor-șef; Auner mi se pare cel mai de ispravă; cel mai vârstnic nu știe nici o boabă nemțește”, cf. J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 205 și urm.

⁴⁰Vezi în acest sens însemnările mai cuprinzătoare din anexă. Pentru eliminarea acestei situații constatate încă în 1768, Iosif a făcut în raportul adresat împărătesei Maria Tereza după încheierea primei călătorii mai multe propuneri, cf. J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 211 și urm.

⁴¹Anton Josef Eberl von Ebenfeld (1734-1819), între 1769 și 1770 consilier al Administrației Banatului; în 1787 consilier aulic la Curtea Supremă de Justiție din Viena; în 1795 vicepreședinte al Contabilității landului Austria Inferioară; în 1801 președinte al Curții de Apel a landului Austria Inferioară, cf. A.P. Petri, *op. cit.*, col. 359.

⁴²Cu privire la această problemă, vezi A.P. Petri, *Das Räuberwesen im kaiserlichen Banat. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte unserer Heimat*, în “Donauschwäbische Briefe”, Ulm, vol. 2/1961, nr. 12, p. 18-19 și vol. 3/1962, nr. 1, p. 11-13 și nr. 2, p. 18-20.

⁴³Vikentije Joanović Vidak, episcop greco-ortodox al Timișoarei (1759-1774), apoi mitropolit la Sremski Karlovci (Karlowitz) între 1774 și 1780. Cu privire la acesta, Iosif scrie următoarele în însemnările sale din 1768: “... despre cel de la Timișoara (episcopul – n.n.) se spun multe de rău, din pizmă și din dragoste”, iar mai apoi “... în chestiuni religioase episcopul grec este foarte rafinat, dar un iubitor de bani și femei; știe bine nemțește; apăsările sale sunt mari; în Banat popii sunt aproape 1200. El excomunică ușor, ceea ce-l face să câștige; protopopul său este în vârstă, dar se străduiește mult să pună capăt abuzurilor; el a denunțat totul pe ascuns”, cf. J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 206, nota 2.

⁴⁴J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 208.

⁴⁵Philipp baron von Elmpt (1724-1794), a condus, ca locotenent-colonel inginer, între 1769 și 1772, ridicarea cartografică a Banatului Timișoarei; mai apoi a realizat ridicări cartografice și topografice în Ungaria, Boemia și Moravia, ajungând până la gradul de general-locotenent, cf. A. P. Petri, *Lexikon...*, col. 386.

⁴⁶Rezultatul operațiunilor încheiate în 1772 a fost o impunătoare operă cartografică – o hartă generală a Banatului, 4 hărți speciale și 208 secțiuni (foi) de hartă la scara 1:28800, toate păstrate la Kriegsarchiv Wien, *Kartensammlung*, B IX a 577, cf. A. Krischan, *Banater Karten im Kriegsarchiv Wien (1686-1900)*, în “Südostdeutsches Archiv”, vol. VI (1963), p. 115-166.

⁴⁷HHStA, *Hofreisen*, Karton 2, fol. 310.

⁴⁸Potrivit prevederilor Tratatului de comerț de la Passarowitz (1718), supușii otomani plăteau la intrarea, ieșirea și tranzitul mărfurilor lor pe teritoriul Imperiului Habsburgic o taxă vamală de 5% ad valorem, indiferent de cuantumul variabil plătit de supușii imperiali pentru aceleași mărfuri. O egalizare a cuantumului taxelor vamale pentru supușii otomani și cei imperiali a avut loc abia în 1772, cf. S. Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, 1967, (“Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission”, 17) p. 149 și p. 151 și urm.

⁴⁹În 1768, Josef von Sauvaigne (1736-1800) a înființat “Noua companie bănățeană de comerț” (cunoscută și sub numele de Compania Sauvaigne), al cărei scop era sporirea exportului de produse ale Banatului și promovarea importurilor de produse manufacturiere din alte “țări de coroană” ale Imperiului habsburgic și din străinătate, mărfuri care nu se aflau sub interdicție, cf. S. Jordan, *op. cit.*, p. 177 și urm. În însemnările sale din 1768, împăratul nota următoarele despre această societate de comerț: “Comerțul desfășurat în numele Companiei de la Fiume de către Sauvaigne, un francez, este avantajos și important; el (Sauvaigne – n.n.) pare iscusit și se pricepe”, cf. S. Jordan, *op. cit.*, p. 205.

⁵⁰Datorită strădaniilor lui Sauvaigne, la Timișoara au fost deschise o fabrică de pălării și o fabrică de sticlă. Cea din urmă a fost însă curând închisă, deoarece reprezenta o concurență nedorită pentru sticla produsă în Boemia, cf. S. Jordan, *op. cit.*, p. 178.

⁵¹În 1763 împărăteasa Maria Tereza a hotărât construirea unei noi cetăți la Arad, anume pe o insulă de pe cursul Mureșului, după planurile elaborate de generalul conte Philipp Ferdinand von Harsch (1704-1792). Încă în anul 1763 au început lucrările de construcție la noua cetate, aceasta urmând să o înlocuiască pe cea veche, ridicată în 1698, cf. S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II/2, Arad, 1895, p. 393 și urm.

⁵²La 22 mai 1768, cu ocazia vizitării lucrărilor de construcție a noii cetăți a Aradului, Iosif al II-lea și-a exprimat nemulțumirea că fusese deja cheltuită suma uriașă de două milioane florini. În opinia împăratului, din punct de vedere militar ar fi fost mai potrivită construirea unei cetăți pe malul Tisei sau al Dunării, la Szeged sau la Panciova, cf. S. Márki, *op. cit.*, p. 393 și urm. și J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 203.

⁵³HHStA, *Hofreisen*, Karton 2, fol. 310.

⁵⁴Lucrările de construcție la cetatea Aradului au fost încheiate abia în 1783.

⁵⁵Michael Lovasz de Utviniș, jude scăunel la Arad, prefect cameral al domeniului Arad; își încheie cariera publică în 1778, în calitate de consilier aulic ungar, asesor al Tablei regale și director al bunurilor fiscale de Modena din comitatul Arad, cf. S. Márki, *op. cit.*, p. 692.

⁵⁶András baron Forray de Săvârșin (1718-1788), vicecomite al Aradului de la 1767 la 1786, cf. S. Márki, *op. cit.*, p. 687.

⁵⁷Martin Klempay (1713-1783), al doilea vicecomite al Aradului de la 1767 la 1783, cf. S. Márki, *op. cit.*, p. 687.

⁵⁸Iosif al II-lea a criticat și în însemnările din 1768 dezordinea și abuzurile constatate în justiția din comitatul Arad, cf. S. Márki, *op. cit.*, p. 378.

⁵⁹Pahomije Knežević a fost până la 1770 administrator al diecezei greco-ortodoxe a Aradului, apoi episcopul acesteia până la moartea sa survenită în anul 1783.

⁶⁰În 1768 Iosif al II-lea scria următoarele despre Pahomije Knežević: "Acesta vorbește bine nemțește și și-a terminat studiile la Halle, în Saxonia", cf. J. Szentkláray, *op. cit.*, p. 206, nota 2.

⁶¹Karl conte O'Donnell Tyrconnel (1715-1771), între 1767 și până la sfârșitul lunii septembrie 1770 președinte al Guberniului Transilvaniei, cf. R. Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei 1691-1774*, Sibiu, 1943, p. 68 și urm.

⁶²Cf. G. A. Schuller, *Samuel von Bruckenthal*, vol. I, München, 1967, p. 205 și urm. ("Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission", 18).

⁶³*Ibidem*, p. 281.

⁶⁴Textul jurnalului bănățean de călătorie din 1773 la C. Sassu, *Journal der Reise S-er Majtt. des Kaisers durch Hungarn, Banat, Siebenbürgen und die Marmarosch von 1773*, în "Arhivele Olteniei", VII (1928), nr. 39-40, p. 425-440.

⁶⁵HHStA, *Hofreisen*, Karton 2, fol. 334-339. În originalul redat întocmai însemnările sunt paginate de la 1 la 11.

TABĂRA DE MARȘ DE LA TIMIȘOARA ÎN CONCEPȚIA ANALIȘTILOR MILITARI AUSTRIECI ÎN ANUL 1817

Liviu Groza

Despre măsurile luate de Curtea de la Viena pentru apărarea Banatului s-a scris și se va mai scrie încă mult deoarece documentele abundă, fapt ce mă duce la convingerea că aceasta a fost o preocupare permanentă a analiștilor militari. Spun aceasta având în vedere anii în care au fost emise documentele respective. Studiind cataloagele întocmite de neobositul cercetător Alexander Krischan precum și cele existente la Arhivele de Război din Viena mi-am dat imediat seama că există o continuitate în ceea ce privește șirul de recunoașteri, propuneri și măsuri luate pentru repararea drumurilor, a podurilor, precum și a altor activități de interes militar, menite ca Banatul să fie mereu pe picior de război, gata oricând să respingă o eventuală agresiune a trupelor otomane.

Așa cum am mai arătat și cu alte prilejuri, au fost stabilite câteva direcții posibile de atac și în funcție de acestea au fost luate măsuri de apărare în consecință.

Prima direcție a fost forțarea¹ sau trecerea² Dunării pe la Belgrad și înaintarea pe malul stâng al Tisei, spre Seghedin și de aici, mai departe.

Cea de a doua direcție a fost, forțarea sau trecerea Dunării pe la Palanca Nouă, Timișoara, Arad, Seghedin și de aici, mai departe.

Cea de a treia direcție a fost în zona Orșova, existând aici două posibilități:

a. Forțarea sau trecerea Dunării pe la Tekija – Orșova.

b. Atacul pe uscat dinspre Vidin, Calafat, Turnu Severin, Vodița.

Primele două variante, cu toate că erau mai scurte, aveau dezavantajul că trupele trebuiau să înainteze prin Câmpia Banatului până pe linia Timișoara – Cenad care, la acea vreme, era împânzită de mlaștini, iar în timp de secetă lipsa apei, mai ales pentru trupele otomane, constituia un neajuns greu de suportat.

În acest context de împrejurări, direcția principală de pătrundere în Banat o constituia Culoarul Timiș-Cerna.

Voi analiza, în cele ce urmează, un document primit de la Viena³ intitulat *Militarischer Werth des Banats und Beschreibung einiger Stellungen (Valoarea militară a Banatului și descrierea unor poziții)*⁴. Documentul a fost întocmit la Timișoara în anul 1817 de către locotenentul colonel Materich. Documentul cuprinde trei fascicule ce însumează 48, 56 și respectiv 76 de file, cu un tabel în text și 5 hărți ca anexă foarte frumos colorate.

Una din hărțile anexă se referă la tabăra de marș de la Timișoara, tabăra de a cărei descriere mă voi ocupa în continuare.⁵

Pentru a face însă această descriere este necesar să precizez că toate documentele întocmite de analiștii militari au prevăzut ca ofensiva trupelor otomane să fie oprită imediat ce acestea au trecut Dunărea, deoarece odată pătrunse în Câmpia Banatului era greu de conceput că mai putea fi ușor oprită și respinsă.

Documentul în cauză analizează și varianta unei posibile înfrângeri la Orșova și în Culoarul Timiș-Cerna și, în acest caz, se prevedea ca retragerea trupelor imperiale să se facă pe aliniamente succesive, forțele principale oprindu-se, în tabere de marș, la Lugoj și Timișoara și de aici spre o altă tabără situată pe râul Mureș, unde se prevedea realizarea unui cap dublu de pod.

Harta anexă cu tabăra de marș de la Timișoara prezintă o parte din cetate și anume, partea ei de nord cu suburbia Mehala. De remarcat, pe acest plan, este un depozit de muniție situat la nord de cetate, pe drumul ce duce spre Semlac și o grădină parc situată la nord-est de Mehala, precum și un cimitir situat la nord de cetate între drumurile ce duc la Lipova și cel ce duce la Semlac. Rețeaua de drumuri este bine reprezentată, cum de altfel este tot atât de bine reprezentată și nominalizată și rețeaua hidrografică.

Harta se completează cu textul scris de locotenentul colonel Materich, care nu face altceva decât să fixeze pe teren locul de dispunere a trupelor imperiale și al trupelor care făceau siguranța staționării.

De la bun început autorul face precizarea că alegerea locului de tabără este condiționat de sursele de apă recomandând comandanților că raionul de staționare să fie în preajma canalului Bega.

Ca măsuri de siguranță era necesar ca trupele imperiale să trimită detașamente înaintate care să ocupe trecerile peste râul Timiș de la Bucovăț, Urseni (Medveș) și Giroc. Un alt detașament de siguranță să fie trimis la pădurea de la Pișchia.

Aprovizionarea trupelor se făcea din magaziile din Timișoara.

Cartierul general urma să fie amplasat în suburbia Mehala, iar rezerva de artilerie trebuia să ocupe un raion de concentrare pe esplanada cetății.

Mijloacele de transport și bagajele urmau să fie dispuse pe malul stâng al râului Beregsău, în imediata apropiere a Cartierului General.

În document se mai prevăd și unele amenajări ce trebuiau făcute în localitatea Urseni (Medveș) pentru instalarea unui ponton peste râul Timiș. Se mai precizează că, la nevoie, să se folosească și drumul de la Recaș la Chevereș.

Documentul mai precizează că în cazul în care trupele imperiale, nevoite să se retragă de la Lugoj, iar trupele otomane ar dirija apele la confluența râului Bega în Timiș (lucru foarte posibil), atunci tabăra de marș va fi instalată în cetatea Timișoara.

În această situație se prevedeau următoarele măsuri de siguranță:

- Pădurea de la Bethausen trebuia ocupată de trupe ușoare de-a lungul malului drept al canalului navigabil (Bega);

- Pădurea de vânătoare situată între mlaștina mare și Giroc să fie pusă mereu sub observație;

- Satele Brukenau și Giarmata, precum și întreaga zonă până la Blumenthal și Charlottenburg să fie permanent supravegheate. Pentru aceasta s-a prevăzut amplasarea unui detașament înaintat pe dealurile de la Cornești, Jadani și Murani.

Aprovizionarea cu alimente și furaje se făcea din magaziile din Timișoara, iar lemnele de foc se luau din pădurea apropiată. Aprovizionarea cu apă se făcea din pârâul Beregsău, iar în cazul în care, din cauza secetei, acesta ar seca, apa ar fi fost drămuțată deoarece în zonă surse de apă mai erau la Carani și Sănandrei.

Cartierul General, mijloacele de transport și bagajele trupelor erau amplasate la Sănandrei, iar rezerva de artilerie era poziționată pe dealurile din apropierea localității Sănandrei, lângă Cartierul General.

Locotenentul colonel Materich notează că *“pe timpul precipitațiilor care de cinci ani au căzut primăvara, toamna, iarna și deseori vara, terenul se află sub apă până la dealurile de la Sănandrei, din cauza revărsării râurilor din zonă, în special Murani și Beregsău, cât și din cauza izvoarelor subterane puternice. Acest lucru îngreunează mult deplasarea trupelor spre Arad”*⁶.

Documentul se continuă cu descriere modului de retragere a trupelor spre Arad în vederea formării unui dublu cap de pod pe râul Mureș, în zona localității Semlac.

Ne vom pune fireasca întrebare, de ce în această perioadă în care Imperiul Otoman se găsea în agonia sfârșitului, Austria a luat măsuri atât de severe privind apărarea Banatului? Răspunsul îl găsim în politica externă a puterilor europene, în diplomația ce țesea fel și fel de alianțe din care unele prevedeau scoaterea Austriei de pe scena puterilor militare din Europa.

Era și acest document o măsură de precauție în care Banatul a jucat un rol deosebit de important în apărarea Austriei și nu în ultimul rând siguranța și liniștea Curții de la Viena.

NOTE

¹Acțiune ce cuprinde lupta cu inamicul care se găsește organizat în apărare pe malul opus al unui curs de apă.

²Acțiune de luptă ce constă în traversarea unui curs de apă fără ca inamicul să opună rezistență pe malul opus.

³Documentul l-am primit grație amabilității domnului Trințu Măran, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

⁴Kriegsarchiv, Wien, cota K VII k 140 (în continuare Document și filele).

⁵Vezi harta anexă.

⁶Document, filelele 76-77.

DAS MARSCHLAGER IN TEMESWAR IN DER AUFFASSUNG DER ÖSTERREICHISCHEN MILITÄRANALYTIKER IN JAHR 1817

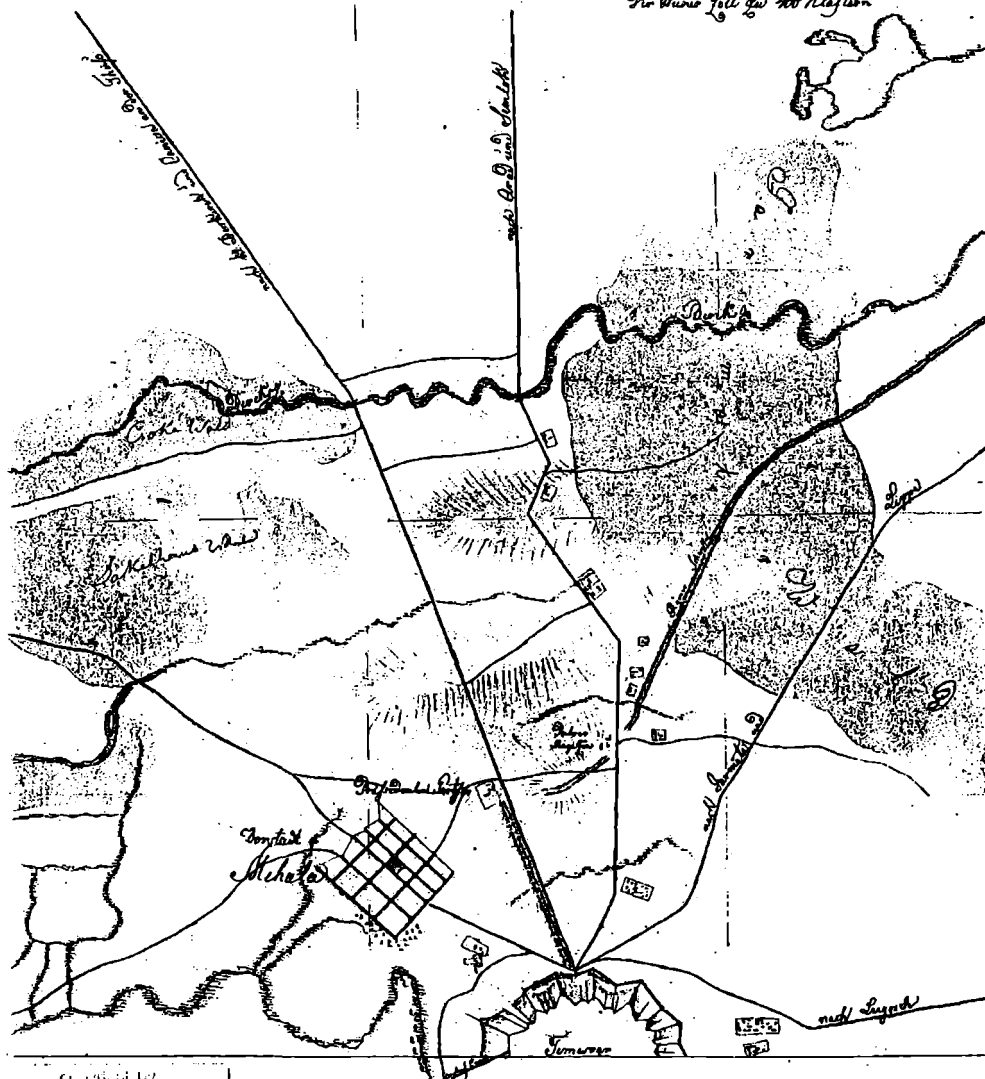
Zusammenfassung

Die Verteidigung des Banats war eine ständige Beschäftigung der Österreichischen Militäranalytiker.

So stellte 1817 in Temeswar der Oberstleutnant Materich einen Bericht auf, mit dem Titel "Militärischer Werth des Banats und Beschreibung einiger Stellungen", in dem die zur Verteidigung Banats nötigen Maßnahmen ausführlich dargestellt werden.

Im vorliegenden Beitrag wird das Marschlager in Temeswar beschrieben, mit den Sicherheitsmaßnahmen die zur Sicherheit des Stationierens getroffen werden mußten.

Der Bismarck soll aus 100 Kisten

459

O PLACHETĂ MAI PUȚIN CUNOSCUȚĂ A LUI GOZSDU ELEK (1849-1919)*

Nicoleta Toma-Demian

În colecția de medalii a Muzeului Banatului din Timișoara, la numărul de inventar 644¹, se păstrează o plachetă a unei personalități bănățene mai puțin cunoscute, Gozsdu Elek, jurist și scriitor. De formă dreptunghiulară, cu colțurile foarte ușor rotunjite, placheta² este din bronz, turnată unifacies, având dimensiunile 176 x 106,5 mm. Piesa, aflată într-o bună stare de conservare, a fost achiziționată de Muzeul Banatului în anul 1976 de la Balabán Róza din Timișoara³, împreună cu două medalii.

Pe plachetă este reprezentat bustul lui Gozsdu Elek în relief, din profil spre stânga. Apare profilul extrem de expresiv al unui bărbat mai în vârstă, cu un aer serios, îngândurat. Fruntea este înaltă, sprânceană - bine marcată, ochii cu pleoapa ușor coborâtă trădează o privire gânditoare, ușor tristă. Nasul este ușor acvilin, cu nări pronunțate, iar mustața este puternic răsucită în sus. Șuvițele părului și ale bărbii abia se disting, fiind mai mult schițate. Gulerul înalt al cămășii acoperă gâtul, iar reverele hainei sunt bine conturate. Marginea inferioară a bustului, puternic reliefată, lucrată frust, contrastează cu literele îngrijite ale dedicației de dedesubt⁴.

Sus, în partea stângă a plachetei apare cuvântul latin *ÆTATIS* (A și E în ligatură), iar în partea dreaptă - cuvântul latin *SVAE*:, dedesubt, cifra romană *L.* (50), toate scrise cu litere de 5 mm, în relief. Jos, în partea dreaptă, sub bust, e scrisă legenda pe 4 rânduri, în limba maghiară: **GOZSDV ELEK / BARÁTOMNAK / SZERETETTEL / TELCS EDE.** (*PRIETENULUI MEU / GOZSDV ELEK / CU AFECȚIUNE / TELCS EDE.*). Se remarcă forma latină (V) a literei U din cuvântul *SVAE* și din numele lui Gozsdu, scris cu litere de 5 mm, în timp ce literele următoarelor rânduri ale dedicației sunt mai mici, de 4 mm. Literele sunt rotunjite, cu o caligrafie frumoasă. Avem de-a face cu un caz aparte, în care gravorul este în același timp și cel care dedică placheta (făcută de el prietenului său), semnând dedicația cu numele întreg. Placheta este realizată într-un mod realist și expresiv,

iar dedicația “prietenului meu, cu afecțiune” vorbește despre o mare prietenie. Dar cine sunt cele două persoane aflate în discuție?

Nu întotdeauna înțeles de către contemporanii săi, uitat - pe nedrept - de generațiile următoare, confundat adesea cu Emanoil Gojdu (cu care era înrudit)⁵, Gozsdu Elek⁶ rămâne o personalitate complexă, contradictorie.

S-a născut în 28 noiembrie 1849 (sau 1855, conform altor surse bibliografice) în satul Ercs din comitatul Fehér, într-o familie de origine aromână, de mari negustori, acum sărăciți⁷. Era copil când familia s-a mutat la Timișoara, orașul de care l-au legat cele mai frumoase amintiri ale copilăriei și unde a petrecut o mare parte a vieții sale. Aici a terminat primele patru clase gimnaziale la Gimnaziul Piarist, cele superioare urmându-le la Gimnaziul Reformat din Pesta. După examenul de bacalaureat, a urmat cursurile Facultății de Drept din Budapesta, unde a obținut diploma de avocat și de doctor în drept.

După terminarea studiilor s-a întors în Timișoara ca avocat stagiar, dar cariera de jurist nu îl atrăgea, având înclinații mai mult spre literatură și artă. În 1880 devenea ziarist la ziarul *Függetlenség* din Budapesta. A lucrat la mai multe ziare, dar oboseala muncii de noapte din redacții și nesiguranța acestei surse de venit l-au determinat să renunțe la jurnalistică. Astfel, în 1883 și-a început cariera ca judecător, iar calitățile personale (punctualitate, conștiinciozitate) și cunoștințele profesionale i-au asigurat o ascensiune rapidă. În 1885 era procuror adjunct la Bela Crkva (Fehértemplom), în 1887 avea aceeași funcție la Budapesta; doi ani mai târziu, în 1889 era numit procuror regal la Caransebeș, iar în 1892 era procuror la Timișoara. Transferat din Timișoara în 1897 la Sombor (Zombor), ca președinte al tribunalului de acolo, s-a reîntors în 1905 în Timișoara ca procuror principal, unde a rămas până la sfârșitul vieții, în 1919.

Din 1878 a început să publice schițe, povestiri, nuvele. În 1880 îi apărea primul roman la Budapesta *Az arany hajú asszony* (*Femeia cu părul de aur*), urmat în 1882 de al doilea roman *Köd* (*Ceață*), considerat de critici unul dintre cele mai bune romane maghiare de la sfârșitul secolului al XIX-lea, reprezentativ pentru dualismul lui Gozsdu (naturalism și simbolism). În 1886 i se publica volumul de povestiri *Tantalus*. Este autorul a două piese de teatru: *A félisten* (*Semizeul*) și *A karrier* (*Cariera*), scrisă în 1911. Prima piesă, considerată de Gozsdu drept cea mai dragă operă a sa, în 1908 a fost reprezentată de zece ori pe scena Teatrului Național din Budapesta și de 14 ori consecutiv pe scena Teatrului din Timișoara, fiind prezentată și la Teatrul din Arad. În paginile ziarului *Temesvári Hírlap* i-au apărut articole de estetică și istoria artei, dar și nuvele, recenzii și fragmente din piesele de teatru. Bun prieten cu unii din scriitorii și poeții vremii, ca Justh Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Reviczky Gyula, a fost comparat în permanență de criticii vremii cu scriitorul I.S. Turgheniev.

Importantă personalitate a administrației publice timișorene, bucurându-se de un respect general, a fost membru al unor societăți culturale și științifice. Se afla încă la Sombor când a fost ales membru al Societății Arany János din Timișoara, condusă de Szentkláray Jenő, din care s-a retras însă în 1907, datorită conservatorismului acesteia. Din 1910 a fost membru al Societății Muzeale de Istorie și Arheologie din Banat (SMIA)⁸, făcând donații valoroase muzeului acesteia (Muzeul Banatului)⁹. Era un pasionat colecționar de artă, în locuința sa din str. Liget nr. 7 (azi Bulevardul 3 august 1919) din Timișoara aflându-se statui, cărți rare, picturi valoroase, semnate de Anselm Wagner, Karl Brocky, Constantin Daniel și icoane¹⁰. În 16 aprilie 1916, în adunarea generală anuală a SMIA, era ales membru în comitetul de conducere a SMIA, pe o perioadă de trei ani, fiind amintit dr. Gozsdu Elek, procuror principal și cavaler al Ordinului Leopold¹¹. La mijlocul anului 1917 îl regăsim pe lista membrilor comitetului de conducere a SMIA, cu aceeași funcție¹².

Puținele date biografice despre Gozsdu Elek, care apar în diverse lexicoane, clare în privința carierei de jurist și a operelor sale literare, nu oferă detalii despre viața sa personală. Cariera strălucită în domeniul juridic nu a fost - din păcate - întotdeauna egalată și de o recunoaștere a talentului său literar (prietenii săi scriitori s-au înstrăinat de el; a fost etichetat scriitor „provincial” și treptat a fost uitat). S-a căsătorit de tânăr cu Hermina Bauer, o tânără bogată, dar nu a avut o căsnicie fericită (totuși a fost căsătorit de trei ori cu ea!). Tragediile nu l-au ocolit, marcându-l pentru totdeauna. Și-a pierdut toți copiii: primul fiu (nelegitim) s-a sinucis, fetița din a doua căsătorie a murit la vârsta de patru ani, iar al doilea fiu a murit pe front, în primul război mondial¹³.

Avea 57 ani în 1906, când a cunoscut-o pe Weisz Anna, tânăra soție, cultivată și sensibilă a bogatului comerciant Weisz Lajos din Timișoara. Prietenia lor, bazată pe afinități intelectuale, a inspirat o corespondență desfășurată pe parcursul a zece ani, între 1906-1915. Întâlnirile lor zilnice, discuțiile din grădina casei Annei de pe str. Bem nr. 13 (azi str. Iancu Văcărescu), din cartierul Iosefin, l-au inspirat pe Gozsdu în scrierea unui adevărat roman epistolar¹⁴.

S-a stins din viață la vârsta de 70 ani, în urma unui infarct, în noaptea de 26 spre 27 mai 1919, în locuința sa din str. Liget, fiind înmormântat în partea sârbească a cimitirului din Cetate (azi cel din Calea Lipovei), în apropierea micii capele ortodoxe¹⁵.

Lumea a început să-l redescopere pe scriitorul Gozsdu Elek abia în 1955, când a apărut la Budapesta un volum de povestiri, selectate sub titlul *Nemes rozsa (Rugină nobilă)*. În România, în 1969 a apărut la Editura Kriterion un volum cuprinzând o parte a scrisorilor sale către Weisz Anna,

selectate și publicate de Pongrácz P. Maria, urmat în 1975 de romanul *Köd (Ceață)*, apărut la aceeași editură.

Telcs Edel¹⁶, reprezentant de marcă al sculpturii și medalisticii maghiare moderne, s-a născut în 12 mai 1872 (după alte surse bibliografice în 4 mai) la Baja. După absolvirea Gimnaziului din Szabadka, în anul 1887 a plecat la Pesta, unde, la îndemnul lui Strobl Alajos, a urmat o vreme cursurile Școlii de Desen Tehnic, primul său profesor fiind Vasadi Ferenc. În 1888, la 16 ani a intrat la Academia de Arte din Viena, unde a studiat patru ani cu Edmund Hellmer, fiind elevul preferat al acestuia. După terminarea Academiei a studiat timp de trei ani la școala de artă a sculptorului german Kaspar von Zumbusch (unul dintre cei mai importanți artiști de la sfârșitul secolului XIX), pregătindu-se pentru sculpturi monumentale. Aici a realizat în 1894 statuia din bronz, de mari dimensiuni, *Góliáth* (aflată la Galeria Națională de Artă din Budapesta). În 1895 s-a întors la Budapesta, unde timp de un an a lucrat în atelierul de sculptură al lui Zala György.

Și-a desfășurat activitatea ca sculptor; dintre sculpturile sale importante din Budapesta amintim: *monumentul Vörösmarty* (1908, împreună cu Kallós Ede); *Sfântul Ladislau* (1911) și *statuia regelui Carol III* (distrusă în timpul războiului, a fost îndepărtată după 1945) de pe *monumentul Mileniu-lui*; ornamentele sculpturale ale *Academiei de Muzică* (de la parter și etajul I); monumentele funerare ale lui *Munkácsy Mihály* (1911) și *Barabás Miklós* din cimitirul Kerepes; placa de bronz dedicată lui *Alpár Ignác*, încastrată în zidul Muzeului Agriculturii; statuia lui *Alpár Ignác* (1931) din Városliget (una dintre cele mai reușite statui din Budapesta). Este autorul *monumentului lui Kossuth* din Kecskemét (1906) și a *Monumentului Eroilor* din Jászberény.

Interesat de medalistică mai târziu, după ce își făcuse un renume ca sculptor, a realizat în jur de 220 piese, îndeosebi portrete, care demonstrează un talent artistic și o personalitate deosebite. Pe medaliile și plachetele sale se regăsesc membri ai familiei, personalități publice, scriitori, compozitori, aniversări ale unor asociații etc. Creațiile lui Telcs Ede se caracterizează prin expresivitate, maniera realistă de reprezentare și multă siguranță în modelare. Chiar dacă și-a început activitatea de gravor în anul 1903, Telcs a realizat câteva piese interesante și înainte de această dată. Prima plachetă a realizat-o în 1896, reprezentându-l pe *Benedikt Móric*, urmată în 1897 de placheta lui *Gruber József*, medici vienezi de origine maghiară¹⁷. Dintre medaliile și plachetele sale mai amintim: *Thaly Kálmán*, *Giacomo Puccini*, *Andrássy Gyula*, *Trefort Ágost*, *Louisa Germain*, *Politzer Ádám*, *Popper Dávid*, *Adolf Sonnenenthal*, *Falk Miksa*, *Beöthy Zsolt*, *Szoldatics Ferenc* etc.¹⁸

La început a realizat îndeosebi plachete unifacies, în marea lor majoritate portrete, reprezentate mai curând din perspectiva unui pictor. Caracte-

ristica acestor plachete din perioada de început este situarea textului în partea inferioară, despărțit de portret. Mai târziu, a scurtat pe cât posibil legenda, pe care uneori a transferat-o în întregime pe revers, iar figurile le-a modelat în relief înalt.

Bun observator, fin psiholog, Telcs Ede a fost o personalitate pe cât de interesantă, pe atât de complexă (a fost sculptor, medalist și pictor). A fost preocupat de medalistică întreaga viață și deși a învățat-o la modul autodidact, a fost profesorul unei întregi generații de gravori (medaliști): Vincze Pál, Murányi Gyula, Takács Zoltan, Juhász Gyula, Szentgyörgyi István, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Berán Lajos, Reményi József, Kiss Aranka, Telcs Gina, Fülöp Elemér. Deseori, Telcs a afirmat că nu este medalist, neavând studii în domeniu, iar faptul că a realizat atât de multe medalii și plachete se datorează doar întâmplării. A călătorit în Italia, Franța, Germania, Anglia, iar între mai 1920 - iunie 1922 a trăit la Utrecht, în Olanda, unde a realizat mai multe plachete. A câștigat numeroase premii naționale (Premiul Ráth, Premiul Röck Szilárd, Marea medalie națională de aur) și internaționale la Antwerpen, Dresda, Roma, Bruxelles, St. Louis. În 1928 a avut o expoziție la Muzeul Ernst din Budapesta.

Din 1905 până la moartea sa, în 1948, a fost membru al Societății Numismatice Maghiare, fiind vicepreședinte între 1946-1948, dar a făcut parte și din Asociația Numismaților (Éremkedvelők Egyesülete), înființată la 30 mai 1905. Este autorul plachetei realizate la 25 ani de la înființarea Societății Numismatice Maghiare, precum și a medaliilor unifacies la aniversarea a 35 și 40 de ani de la înființarea acesteia. Ultima sa medalie este cea a actriței Vizvári Mariska, la aniversarea a 50 ani de activitate la Teatrul Național Maghiar (1947).

A murit la Budapesta în 18 iulie (sau 17 iulie) 1948, cu el încheiindu-se prima generație de medaliști maghiari moderni. În 1963, lucrările sale au fost grupate într-o expoziție retrospectivă la Galeria Națională Maghiară din Budapesta.

Placheta lui Gozdsu Elek nu este datată. Dacă considerăm anul 1849 ca an al nașterii, atunci Gozdsu împlinea 50 de ani în 1899, când se afla la Sombor ca președinte al tribunalului de acolo, iar placheta s-ar data în acest an; dacă însă s-a născut în 1855, atunci placheta se datează în 1905 (mai puțin probabil!), când Gozdsu era la Timișoara, întors de la Sombor. Datarea plachetei devine și mai dificilă, în condițiile în care în bibliografie ea este amintită ca piesă realizată în 1906 sau în 1908¹⁹.

În final, chiar dacă nu știm unde, când și în ce împrejurări s-au întâlnit și s-au împrietenit Gozdsu și Telcs, putem presupune că drumurile lor s-au intersectat la o expoziție de artă sau la o altă manifestare culturală, fiind vorba de doi oameni pasionați de artă și de frumos în general. Nu

cunoaștem detalii nici despre împrejurările în care a fost realizată placheta, dar ea este importantă pentru că rămâne deocamdată singura mărturie a prieteniei dintre cei doi oameni de cultură, Gozdsu Elek și Telcs Ede, la sfârșitul unui secol și începutul altuia.

NOTE

*O variantă a acestui studiu a fost prezentată la *Meeting of Young Historians of Temes and Csongrad Counties*, simpozion desfășurat la Szeged între 9-11 iunie 2000, fiind publicată ulterior, în limba maghiară, în *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Historica*, 4, Szeged, 2001, pp. 417-424. Mulțumesc colegei Elena Miklósić pentru ajutorul generos și constant, pe care mi l-a oferit în adunarea informațiilor pentru acest studiu.

¹Registrul de inventar (medalii), II, fila 16, nr. inv. 644 (nr. inv. general 27.233).

²Placheta este semnalată în bibliografia de specialitate (cu datele principale, dar fără ilustrație), fiind vorba însă de un exemplar aflat în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta. Vezi Mihálovics Béla, *Magyar jogászok és államférfiak emlékérméi*, în *Numizmatikai Közlöny*, IX, Budapesta, 1910, I, p. 2, nr. 5; Siklóssy László, *A modern magyar éremművészet és művelői (1817-1910)*, în *Numizmatikai Közlöny*, IX, 1910, II, p. 60; Huszár Lajos, Procopius Béla, *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*, Budapesta, 1932, p. 443, nr. 6091; Csap Erzsébet, *Telcs Ede* (catalog de expoziție), Budapesta, 1963, p. 20, nr. 23 (aici e vorba de un exemplar aflat în colecția Galeriei Naționale Maghiare din Budapesta, nr. inv. 56.1296-P). În schimb, o fotografie a plachetei, fără alte detalii decât numele lui Telcs Ede, apare în *Művészet*, III, Budapesta, 1904, la p. 84, într-un articol al dr. Lázár Béla despre istoria Salonului Național de Artă. De fapt, ilustrația aparține articolului scris de Márkus László despre Telcs Ede, aflat în aceeași revistă, între pp. 73-79.

³Balabán Róza din Timișoara, str. 30 Decembrie nr. 1 a; proces-verbal nr. 2400 din 4.09.1976, notă contabilă nr. 61 din 30.09.1976 (vezi registrul de inventar - medalii).

⁴Alături de placheta lui Gozdsu Elek (Pl. I), prezentăm și un portret al lui Gozdsu, de Ferenczy József (Pl. II). Portretul, realizat în creion gras cu accente de ocră, dimensiuni 0,27 x 0,23 m, nedatat (cca 1904), se află în colecția de artă a Muzeului Banatului, nr. inv. PMT 712.

Ferenczy József (Târgu-Mureș, 17 decembrie 1866 - Timișoara, 4 decembrie 1925), pictor. A studiat la Paris, la Academia Julian și la Budapesta, la școala lui Benczúr Gyula. Între 1899-1901 a trăit la München, apoi la Timișoara; a pictat îndeosebi portrete, dar și scene de gen. Din 1897 a expus la Galeria Națională de Artă din Budapesta (Műcsarnok). În 1911 a pictat frescele capelei complexului piarist din Timișoara. *Művészeti Lexikon*, Budapesta, 1966, p. 46.

⁵Gozdsu Manó sau Emanoil Gojdu (1802-1870), avocat, prefect al comitatului Caraș în 1861, deputat în Parlamentul maghiar, fondatorul "Fundăției Gozdsu", era vărul lui Gozdsu György, tatăl lui Gozdsu Elek. *A Pallas Nagy Lexikona*, VIII, Budapesta, 1894, p. 139; *Temesvári Hírlap* din 27 noiembrie 1908.

⁶Despre datele biografice ale lui Gozdsu Elek, vezi *A Pallas Nagy Lexikona*, VIII, Budapesta, 1894, p. 139; *A Révai Nagy Lexikona*, VIII, Budapesta, 1913, pp. 658-659; *Irodalmi Lexikon* (red. Benedek Marcell), Budapesta, 1927, pp. 398-399; Gozdsu Elek, *Anna-levelek*. Válogatás a szerző Weisz Annához írott leveleiből, Irodalmi Könyvkiadó, București, 1969 (postfață de Pongrácz P. Mária), pp. 284-292; Gozdsu Elek, *Köd. Regény és válogatott elbeszélések*, Ed. Kriterion, București, 1975 (cuvânt introductiv de Bernád Ágoston); Szekernyés János, *A megszállott szépségimádó*, în *Új Szó*, Timișoara, 26 martie 1999, p. 43 (care menționează ca dată a nașterii 28 martie 1849, iar ca dată a morții lui Gozdsu 26 martie 1919); Pongrácz Mária, *Az erény, a kötelességérzet és a szépség. Gozdsu Elek temesvári közéleti szereplése és levelezése (1-9)*, în *Heti Új Szó*, Timișoara, 27 iulie-28 septembrie 2001.

⁷Familia Gozdsu era originară din Macedonia, din orașul Moskopolis, de unde a emigrat din cauza turcilor, în prima jumătate a sec. XVIII în Polonia, iar apoi în Ungaria. La sfârșitul sec. XVIII, familia era cunoscută sub numele de Gozdowsky. Familia Gozdsu s-a stabilit la Miskolc, unde s-a ocupat de comerțul cu vin. Un alt membru important al familiei a fost Gozdsu Manó (Emanoil), (vezi *supra*, nota 5). Date despre familia Gozdsu în *Temesvári Hirlap* din 27 noiembrie 1908; *A Révai Nagy Lexikona*, VIII, Budapesta, 1913, pp. 658-659.

⁸*Történelmi és Régészeti Értesítő Temesvárott (TRÉT)*, SN, XXVII, 3-4, Timișoara, 1911, p. 164 (raportul secretarului-șef, dr. Berkeszi István despre activitatea SMIA în anul 1910, citit în adunarea generală anuală a SMIA din 23 aprilie 1911).

⁹Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, 1872-1918*, I, Ed. Mirton, Timișoara, 1997, pp. 96, 99.

¹⁰Pentru piese din colecția lui Gozdsu Elek ajunse în patrimoniul Muzeului Banatului, vezi Elena Miklóssik, *Colecții în colecția de artă a Muzeului Banatului* (catalog de expoziție), Ed. Brumar, Timișoara, 2001, pp. 21-22.

¹¹*TRÉT*, SN, XXXII, 1-2, 1916, p. 75.

¹²*TRÉT*, SN, XXXIII, 1-4, 1917, p. 55. Deoarece a fost ultimul an în care a mai apărut această publicație, editată de SMIA, putem presupune că Gozdsu a făcut parte în continuare din această societate până la moartea sa, în 1919.

¹³Aceste informații despre viața personală a lui Gozdsu, care nu se regăsesc în lexicoane, se întâlnesc la Bernád Ágoston, *op. cit.*, pp. 8-9 și la Pongrácz M., *op. cit.*, p. 291 (vezi *supra*, nota 6). Întrucât nu ni se indică sursa acestor informații, nu putem decât să le luăm ca atare. Din această cauză, nu putem explica, de exemplu, de ce Gozdsu s-a căsătorit de trei ori cu aceeași femeie, Hermina Bauer.

¹⁴Scrisorile s-au aflat până în vara anului 1966 în proprietatea văduvei Balabán Róza din Timișoara (este aceeași Balabán Róza de la care Muzeul Banatului a achiziționat placheta lui Gozdsu Elek), fiindu-i lăsate prin testament de către prietena ei, Weisz Anna. Dorința lui Gozdsu era ca ele să fie publicate în vara anului 2000, în august, de ziua Annei. O parte a acestor scrisori au văzut lumina tiparului mai devreme, în 1969, fiind publicate de Pongrácz P. Maria într-un volum apărut la Ed. Kriterion. Întreaga corespondență dintre Gozdsu Elek și Weisz Anna, dintre anii 1906-1915, a fost publicată la Budapesta în anul 2000 sub titlul *Kertünk Istennel határos (Grădina noastră se învecinează cu Dumnezeu)*, într-o ediție îngrijită de Pongrácz Maria și Alexa Károly.

¹⁵În 1965, Pongrácz Maria, împreună cu poetul Endre Károly, care a fost prezent la înmormântarea lui Gozdsu, i-au căutat mormântul, dar nu l-au mai găsit. Pongrácz M., în *Heti Új Szó*, 28 septembrie 2001.

¹⁶Márkus László, *Telcs Ede*, în *Művészet*, III, 1904, pp. 73-79; Elek Artúr, *A magyar érem-szobrászat őregjei és ifjai*, în *Művészet*, VII, 1908, nr. 3, pp. 169-177; Siklóssy László, *A modern magyar éremművészet és művelői (1817-1910)*, în *Numizmatikai Közlöny*, IX, 1910, II, pp. 43-67; Lyka Károly, *Az érem- és plakettművészet stílusa*, în *Művészet*, IX, 1910, nr. 7, pp. 273-291; Huszár Lajos, Procopius Béla, *Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*, Budapesta, 1932, pp. 440-441; *Művészeti Lexikon* (red. Éber László), I, Budapesta, 1935, p. 525; Csáp Erzsébet, *Telcs Ede* (catalog de expoziție), Budapesta, 1963; *Művészeti Lexikon* (Zádor Anna, Genthon István), IV, Budapesta, 1968, p. 516 (Henszlmann Lilla); Káplár László, *Ismerjük meg a numizmatikát*, Budapesta, 1984, pp. 223-227.

¹⁷Literele de pe aceste două plachete au fost realizate de gravorul vienez Eduard Staniek (deoarece Telcs nu a putut modela litere frumoase chiar de la început), care a expus placheta Benedikt sub numele său. În urma protestelor lui Telcs, cele două plachete au fost retrase din expoziție, dar au fost înregistrate în bibliografia de specialitate ca plachete vieneze, realizate de Staniek. Siklóssy L., *op. cit.*, p. 57; Huszár L., Procopius B., *op. cit.*, p. 441; Káplár L., *op. cit.*, p. 224.

¹⁸Dintre medaliile și plachetele sale, exceptând placheta lui Gozdsu Elek, în colecția de medalii a secției de istorie a Muzeului Banatului se regăsesc 3 piese: medalia dezvelirii

monumentului lui Andrásy Gyula din 1906 (nr. inv. 257), la care doar aversul este realizat de Telcs, reversul fiind opera lui Zala György (catalogul Huszár-Procopius, p. 442, nr. 6073); medalia *Maternitate* (nr. inv. 265), realizată de Telcs în 1906 pentru Asociația Numismaților (Éremkedvelők Egyesülete), (catalogul Huszár-Procopius, p. 442, nr. 6070) și o plachetă alegorică (nr. inv. 16), realizată de Telcs în 1910 pentru aceeași asociație (catalogul Huszár-Procopius, p. 443, nr. 6099). La acestea se adaugă o plachetă cu o scenă de gen, *Mikor én még legény voltam ... (Pe când încă mai eram flăcău ...)*, aflată în colecția de artă a Muzeului Banatului (nr. inv. PMT 791), nedatată (catalogul Huszár-Procopius, p. 450, nr. 6213).

¹⁹La Siklóssy L., *op. cit.*, p. 60, placheta nu este datată, dar este amintită între lucrările lui Telcs din 1906; în catalogul Huszár-Procopius și în catalogul expoziției retrospective din 1963 (Csap E., *op. cit.*, p. 20, nr. 23) placheta este datată în 1908, fără a se argumenta această datare. Deoarece o fotografie a plachetei apare în revista *Művészet* din anul 1904 (vezi *supra*, nota 2), este clar că piesa se datează înainte de acest an.

A LITTLE KNOWN PLAQUETTE OF GOZSDU ELEK (1849-1919)

Summary

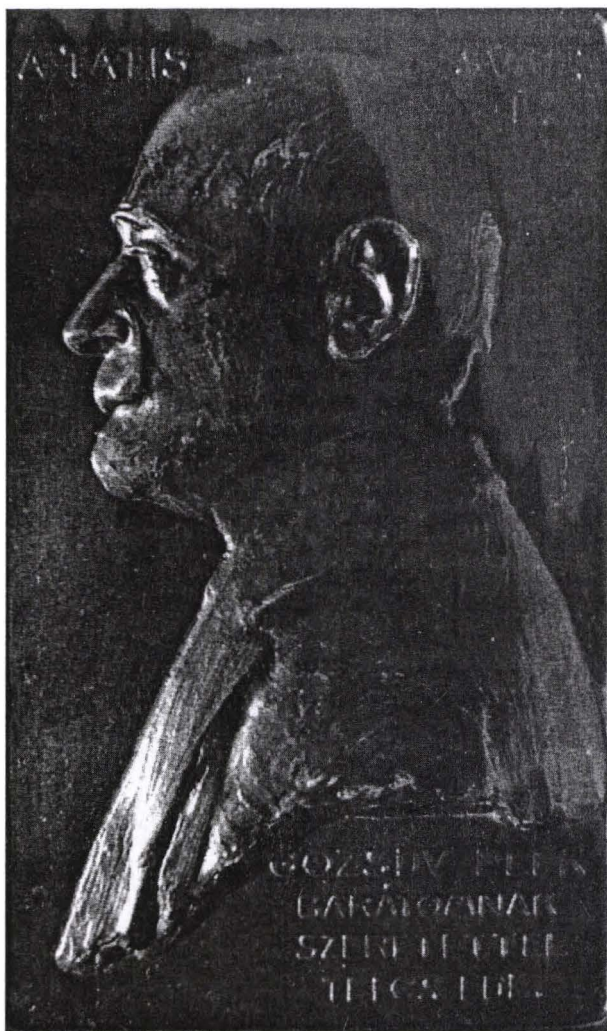
The medal collection of the Banat Museum from Timisoara is in possession of a plaquette, bearing the inventory number 644. The tablet features the portrait of the local lawyer and writer Gozsdu Elek, whose importance in the province's social and cultural life is nowadays almost forgotten.

Telcs Ede, a leader of the modern Hungarian sculpture trends and a well-known medal designer, made the plaquette. He dedicated the plaquette to his friend Gozsdu Elek, at his fiftieth anniversary.

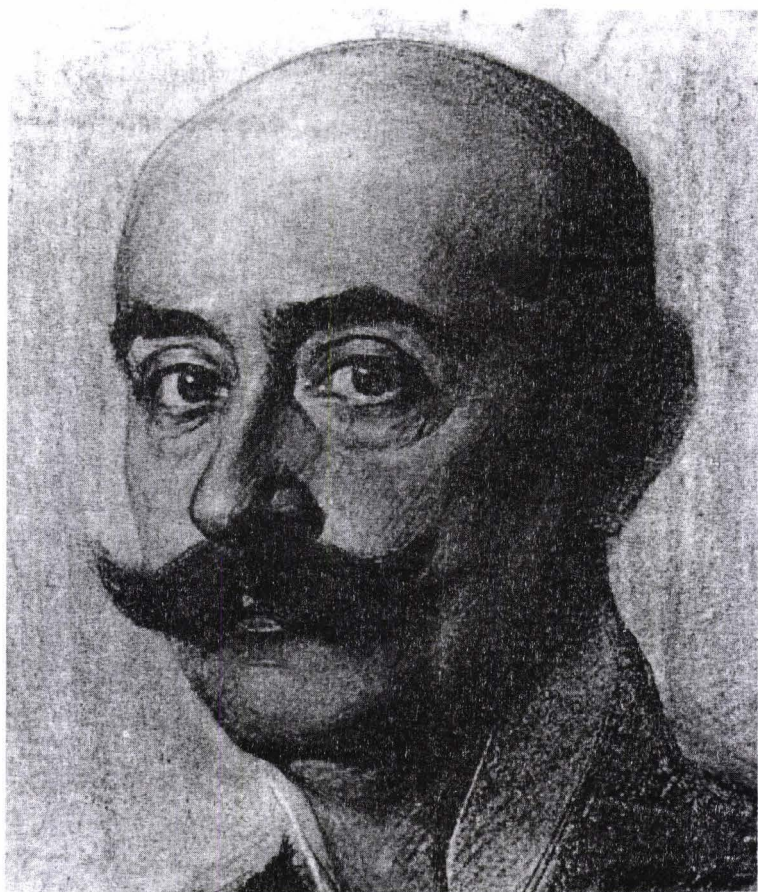
After describing the elements of the plaquette, the author introduces the biography of the two characters, attempting to find new aspects of their friendship.

In conclusion, the plaquette described in this paper stands as unique evidence of the friendship that gathered these two important men of culture from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

Traducere: Dan Ciobotaru

I. Placheta lui Gozsdu Elek, realizată de Telcs Ede
The plaque of Gozsdu Elek, made by Telcs Ede

II. Gozsdu Elek, portret de Ferenczy József
Gozsdu Elek, portrait by Ferenczy József

CONTRIBUȚIA BĂNĂȚENILOR LA CONSTITUIREA PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN TRANSILVANIA, BANAT, CRIȘANA ȘI MARAMUREȘ (12-14 mai 1881)

Vasile Dudaș

Unul din momentele importante ale evoluției mișcării naționale românești din Transilvania, Banat și părțile ungurene, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, l-a constituit finalizarea procesului de unificare a celor două partide românești care activau începând cu anul 1869.

Cauzele care au accelerat acest demers au fost complexe, ele fiind strâns legate atât de derularea vieții politice din Monarhia Dunăreană, cât și de activitatea naționalităților înglobate în Ungaria.

Începând cu mijlocul deceniului al optulea, necesitatea refacerii solidarității naționale devine tot mai stringentă și pentru români. O contribuție deosebită în această direcție au avut-o publicațiile periodice românești, adevărate purtătoare de cuvânt ale conducerii mișcării naționale, acțiunile *Astrei*, precum și activitatea intelectualilor români care propăvăduiau de la amvon, catedră sau scenele unor manifestări culturale, ideile generoase ale emancipării naționale.

Activitatea separată a celor două partide mai sus menționate, menținea divizată mișcarea națională românească în ansamblul ei. De aceea, un obiectiv important care se profilase în fața frunțașilor români devenise cel al unirii politice¹.

Începând cu anul 1880, au avut loc mai multe acțiuni în direcția unificării celor două partide. Astfel, la 13 februarie 1880, Nicolae Popea și Iosif Hodoș au lansat în numele Comitetului Central Electoral care activa la Siobiu, un apel către toți românii de a se organiza în comitete și subcomitete în toate cercurile electorale, cu misiunea de a întocmi *dări de seamă exacte* privind situația electoratului românesc, în vederea unei proiectate conferințe naționale. Potrivit opiniei lui Liviu Maior “se pare că acesta a fost primul pas pe linia organizării conferinței de unificare”².

A urmat apoi, în august, întrunirea unui grup de fruntași români, în locuința ospitalieră a lui Ioan Rațiu din Turda. Ea a fost inițiată de către deputatul dietal George Pop de Băsești, cu prilejul adunării generale a Astreii. Conform însemnărilor istoricului Teodor V. Păcățian, cei șase participanți (Iacob Bologa, George Barițiu, Partenie Cosma, Visarion Roman, George Pop de Băsești și dr. Ioan Rațiu) au dezbătut pe larg atât în seara zilei de 9 august, cât și în cursul dimineții următoare”, asupra situației politice, peste măsură de gravă, a Românilor din statul ungar, pentru a stabili cauzele care au provocat-o și pentru a afla mijloacele care duc la asanarea răului... S-au schimbat multe păreri, s-au scos pe plan multe idei, iar în urmă, s-a luat în unanimitate hotărârea ca să se convoace la Sibiu o conferință compusă din un număr mai restrâns de intelectuali români, cărora să li se comunice toate ideile și părerile sulevate și să li se supună acceptării, ori formulării, programul care va avea să servească în viitor de bază la acțiunile politice naționale ale tuturor Românilor din statul ungar”³.

În final, cei prezenți au stabilit ca George Barițiu și Partenie Cosma să dea curs convocării conferinței pentru zilele de 17-18 octombrie la Sibiu.

Potrivit celor stabilite, la 8 octombrie, cei doi fruntași români au redactat și expediat o scrisoare confidențială mai multor politicieni români atât din Transilvania propriu-zisă, cât și din Maramureș, Crișana, părțile Aradului și Banat. “O convenire comună din ambele țări a bărbaților noștri de inteligență superioară – consemna chemarea – nu ar fi mai mult decât o înnoire a conferințelor din anii 1849, 1850, 1860 și 1861, și poate că astădată cu rezultate mai mult salutare decât au fost cele de mai înainte”⁴.

Scopul era ca “după elaborarea unei programe clare, să se ia măsuri, dacă așa se va afla cu cale, pentru convocarea la un termen anumit, a unei conferințe generale publice, din ambele țări, cum și de formarea cluburilor electorale în toate colegiile în care se află alegători de naționalitate românească, aceasta nesmintit pentru ambele cazuri: de intrare în acțiune sau de perseverare în rezistența pasivă”⁵. În încheiere, documentul făcea cunoscut că orele de desfășurare a întrunirii nu se puteau stabili, în cele două zile fiind convocată și adunarea generală a Societății Fondului de Teatru.

Din cei invitați au răspuns pozitiv 22: Vincențiu Babeș (Budapesta), Pavel Rotariu (Timișoara), Coriolan Brediceeanu (Lugoj), Petru Mihali (Sighetu Marmăției), Andrei Medan (Șoncuta Mare), Alexandru Filip (Abrud), Iuliu Coroianu (Cluj), Daniil Lica (Bistrița), Patriciu Barbu (Reghin), Aurel Mureșianu (Brașov), Ioan Roman (Făgăraș), Iosif Vulcan (Oradea), George Secula (Deva), Gavrilă Man (Dej), M.B. Stănescu (Arad), Ioan Antonelli (Blaj), Nicolae Popea, George Barițiu, Ilie Măcelariu, Nicolae Cristea, Partenie Cosma și V. Roman (Sibiu)⁶.

Reuniți în locuința lui Partenie Cosma, după disucții deosebit de încinse (dovadă fiind și prelungirea lor), ei au adoptat o hotărâre potrivit căreia “recunosc în unanimitate necesitatea, utilitatea, și posibilitatea unei acțiuni comune politice naționale, pe baza *solidarității* în general, și în special față de alegerile ce se apropie pentru dieta Ungariei⁷. Scopul viitoarei formațiuni politice era “eluptarea pe cale legală, adică pe baza legilor existente, sau prin stăruința la legi noi, a pozițiunii politice naționale ce se cuvine unui popor autohton de peste două milioane și jumătate de suflete din patria comună”⁸.

Reuniunea fruntașilor români s-a desfășurat sub președinția arhiman-dritului Nicolae Popea și a avut ca notari pe Aurel Mureșianu și Partenie Cosma. La sfârșitul discuțiilor s-a ales un comitet format din șapte membri (Vicențiu Babeș, Partenie Cosma, George Pop de Băsești, George Barițiu, Nicolae Popea, Ioan Rațiu, Visarion Roman) în ale cărui atribuții intra elaborarea unui program de acțiune comună a celor două partide. De subliniat faptul că, Vicențiu Babeș, Partenie Cosma și George Pop de Băsești au primit *încredințarea* de a studia statutele altor partide politice din Ungaria și elaborarea unuia propriu. Legat de poziția celui mai cunoscut fruntaș bănă-țean, Vicențiu Babeș, în timpul acestor tratative, un martor ocular al evenimentelor relatea câțiva ani mai târziu, într-un serial apărut în *Luminătorul* următoarele: “Eu tocmai eram la Sibiu, într-o afacere la *Albina* și zilnic mă abăteam pe la domnul Partenie Cosma, în a cărui locuință se țineau confe-rințele confidențiale și se discutau chestiunile cele mai grele; particular la masa ospitală a acestui brav român, la care masă am avut onoarea de a parti-cipa și eu, chiar în ziua din urmă, când toți erau veseli, nespus de veseli, pentru rezultat și o mărturiseau cu toții, spunând pe față că *rezultatul atât de fericit este a se mulțumi lui Babeș, în mare parte, mai ales explicațiilor, declarațiunilor și energiei sale*. Și am aflat că cea mai fatală chestiune era cea a *solidarității naționale*, care toți au votat-o în princip, dar când fu ca ea să se aplice, atunci ardelenii, în frunte cu Barițiu nici să audă de ea. Cum ziceau ei, să ne supunem noi unei eventuale majorități a ungurenilor și bănă-țenilor, când ei nici nu ne cunosc cauza noastră ardelenască după speciala ei natură istorică. Babeș atunci a făcut ca toți scrupulii lor să dispară. Am auzit și argumentele, însă, după atâta vreme abia aș fi în stare de a le repro-duce exact; dar poate că nici nu ar fi locul aici”⁹.

Publicațiile periodice ale vremii au publicat un număr mare de opinii, proiecte de program și de organizare a viitorului partid. Și comitetul de șapte a elaborat un proiect propriu. Autorul a fost Partenie Cosma. Conceptul său a ajuns în posesia fruntașilor politici din ambele partide.

Într-o scrisoare expedită lui Vicențiu Babeș, Cosma făcea cunoscut referitor la elaboratul său că: “decî din însărcinarea lui Popea și a lui Roman

îți trimit proiectul amintit ca să cugeți asupra lucrului și să-ți faci propunerile ce le vei afla cu cale”¹⁰. În continuare, Babeș era informat și despre faptul că la 9 mai, membri Comitetului central Electoral urmau să se reunească la Sibiu.

Consultările aveau să se deruleze până în ziua de 12 mai, când conferința anunțată urma să se întrunească în plen.

Totodată, fruntașul bănățean era rugat să-i trimită ca material informativ *programa așa numită de la Becicherec*.

Era vorba de programul pe care sârbii îl adoptaseră în ianuarie 1869. Elaboratul lui Cosma avea o tentă activistă, propunând participarea la alegeri.

Alți fruntași români (Aurel Mureșianu, Iuliu Coroianu, Fr. Hossu-Longin) susțineau ca punctul de plecare în elaborarea programului să fie hotărârile Marii Adunări Naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848.

Spre sfârșitul anului, stadiul consultărilor și al precizărilor de atitudine fiind depășit, s-a trecut la acțiuni organizatorice. Alături de alte jurnale românești ce apăreau în Monarhia Dunăreană, gazeta *Luminătorul* a publicat mai multe materiale care prezentau cititorilor, diferite opinii și proiecte de organizare. În numărul 5 din 29 ianuarie 1881, publicația timișoreană insera într-un articol intitulat *Faptul lipsește* că “sunt câteva luni, de când ziaristica politică românească din Austro-Ungaria a început a se ocupa cu o deosebită predilecție de chestiunea de solidaritate, de acțiune politică comună, de înțelegere frățească ș.a.m.d. La început îți vine să crezi cum că între membri națiunii române s-a coborât din cer - căci de alt unde nu se putea aștepta - o însuflare într- adevăr divină, spiritul adevăratei iubiri frățești, adevărata unire în credință și în Dumnezeu”¹¹.

Interesul pentru constituirea unor cluburi electorale ce se manifesta printre românii timișeni este reliefat și de numeroasele corespondențe trimise revistei timișorene. Unul dintre cititorii dintr-o localitate din împrejurimile orașului de pe Bega, comunica redactorului Pavel Rotariu că urmărirea cu multă atenție și deplină satisfacție activitățile întreprinse de către românii ardeleni și din comitatul vecin Caraș-Severin. “Este cert că în aceste părți ale patriei se lucrează serios și cu zel - sublinia epistola sa. Dar apare întrebarea, oare noi cei din comitatul Timișoarei, ca să nu mă extind la domnii de peste Mureș, să tăcem, să stăm cu mâinile încrucișate și să nu facem nimic? Oare noi nu simțim necesitatea de a ne mișca? Noi nu avem nici o dorință? Nici o durere?... Toate aceste observări mă îndeamnă a solicita și chiar a apela la onorata inteligență română din Timișoara, nițică mișcare în interesul de cauză. Știu bine că mult nu se speră, dar ceva, cât de puțin, e mai mult ca nimica. De o mare necesitate cuget eu, ar fi înființarea unui club central, fie cât de mic și cât de slab. Scopul acestuia ar fi acela pe care-l

urmăresc cluburile altor partide, adică a aduna date pozitive despre numărul alegătorilor, să țină în evidență necesitatea și poporul care s-ar alătura celui club, să formeze subcluburi prin cercurile electorale din comitat, să emaneze informațiuni, să convoace conferințe electorale, să candideze deputați, ori să pacteze, etc.”¹².

Răspunzând unor astfel de apeluri, Pavel Rotariu publică un serial de articole, unul dintre cele mai patetice intitulându-se *La lucru*¹³, iar cunoscutul fruntaș lugojean Coriolan Brediceanu îl acompaniază cu un documentat material intitulat *Noi și puternicii*¹⁴.

În această atmosferă efervescentă, la 1 martie 1881, apare convocarea întrunirii alegătorilor români din Transilvania, fixată pentru dimineața zilei de 12 mai la Sibiu. Comentând cu multă satisfacție acest apel, apărut în numărul 15 al revistei sibiene *Observatorul*, publicația timișoreană menționată insera: “Salutăm cu bucurie această veste și acest semn de mișcare între românii din Ardeal și îl recomandăm ca exemplu românilor din Banat și Ungaria și dorim ca această conferință să întrunească pe toți românii din Ungaria”¹⁵.

Conform așteptărilor, câteva zile mai târziu, comitetul celor șapte lansează un nou apel prin care era convocată Conferința Generală a tuturor cercurilor electorale în care locuiau români. Programul propus cuprindea trei puncte:

- a) stabilirea atitudinii alegătorilor români față de noile alegeri dietale;
- b) organizarea *Partidei Naționale* pe baza legilor existente;
- c) alcătuirea unui program de acțiune comună a românilor din Transilvania și Ungaria.

În document se preciza că din fiecare cerc electoral, unde românii erau majoritari, sau într-un număr considerabil, să fie desemnați câte doi delegați fără instrucțiuni obligatorii din partea alegătorilor¹⁶.

Într-un comentariu dat publicității la 19 martie, jurnalistul Pavel Rotariu consemna că întrunirea apropiată așteptată la Sibiu, a fost întâmpinată cu multă satisfacție în rândul românilor bănățeni. Printre ceilalți locuitori ai zonei se observa o oarecare surprindere. În încheierea analizei sale, el îndemna electorii români “să grăbească a se constitui în comitete electorale în toate cercurile și să emită reprezentanții lor pentru numita adunare”¹⁷.

În numărul 26 din 1/13 aprilie, aceeași publicație periodică argumenta necesitatea unirii celor două partide naționale pornind de la experiența și învățămintele luptei românilor de peste Carpați, finalizată în Unirea Principatelor: “Poporul și Patria sau Țara întreagă românească a avut și ea multe, mari și grele lupte și necazuri de îndurat tocmai ca și noi – glăsua autorul articolului – și ea România, toate acestea le-a învins numai și numai prin unire și prin iubire frățească. De ce să nu se unească și românii din Ungaria

cu toții la un program și la una și aceeași faptă. Ca atari să-și ia de exemplu purtarea și ținuta românilor din învecinatul regat Român”¹⁸.

Sub imboldul îndemnurilor primite, în cursul lunii aprilie, alegătorii români din Banat se întrunesc, elaborează împuterniciri în care își precizează atitudinea lor față de tactica și programul viitorului partid, desemnează delegații pentru conferința anunțată. Tonul este dat de către locuitorii celor șapte cercuri electorale (Bocșa, Caransebeș, Făget, Lugoj, Oravița, Sasca, Zorlențu Mare) ale comitatului Caraș-Severin.

Încă la sfârșitul lunii martie, câțiva fruntași români din cercul electoral Bocșa (Zaharia Batosiu, Mihai Jian, Ioan Budințan, Dumitru Antonescu, Mihai Rusu, Mihai Panaiot, A. Diaconu, Ioan Marcu) convoacă “alegătorii români să participe la conferința ce urma să se țină la Bocșa Montană, sâmbătă, 21 martie/ 2 aprilie 1881, la ora 14.00, în sala berăriei spre a alege delegatul la adunarea generală din Sibiu”¹⁹.

Exemplul celor din Bocșa este urmat de fruntașii români din cercul Zorlențu Mare. Întruniți la 5 aprilie, la Reșița Montană, A. Diaconovici, Matei Bălan, Ioachim Frențiu, Ștefan Albu, Petru Broșteanu, G. Nicolae-viciu, N. Gonteanu, C.I. Simu și Ștefanovici *convoacă alegătorii români din cercul Zorlențu Mare în ziua de 14/26 aprilie a.c., marți, după Paști, la o conferință în localitatea Brebu*. La finalul apelului, semnatarii menționați consemnau că erau convinși că “toți onorații alegători inteligenți, dar și învățători vor ține de sfântă datorință de a participa la această consfătuire, al cărei scop este alegerea unui sau doi delegați pentru conferința națională anunțată la Sibiu în ziua de 12 mai a.c.”²⁰.

Apeluri asemănătoare au fost formulate și în celelalte cercuri electorale ale comitatului. Întruniți la 13 aprilie la Făget, fruntașii români, Dumitru Iosif (Bujoru Bănățean – azi Traian Vuia), Vasile Matei (Sintești), Simion Drăgoi (Valea Mare), Anton Mustețiu (Făget), Iosif Doliciu (Căpâlnaș), Nicolae Barboni (Tomești), Filimon Titehu (Curtea) și Nicolae Miloș (Teme-rești) convoacă “alegătorii români din cercul electoral Făget la 29 aprilie st. n., vineri, după Sfintele Paști, la ora 10.00 dimineața la o consfătuire la Școala română greco-ortodoxă pentru alegerea comitetului electoral al partidei naționale și a celor doi delegați la adunarea generală de la Sibiu”²¹.

Din relatările apărute în coloanele *Luminătorului* rezultă că întrunirile s-au desfășurat, în general, într-o atmosferă entuziastă, cei prezenți optând pentru unirea cu ardelenii. La finalul dezbaterilor au fost propuși și votați delegații ce urmau să-i reprezinte la Sibiu. De menționat că în centrul Zorlențu Mare, făcându-se mai multe propuneri, după votul exprimat, spiritele s-au încins, întrunirea de la Brebu încheindu-se într-o atmosferă tensionată²².

Potrivit documentelor vremii din cercurile acestui comitat au fost desemnați pentru conferința de la Sibiu următorii reprezentanți: avocatul Ioan Budințian (Bocșa), protopopul Mehadiei Mihai Popovici și avocatul Coriolan Brediceanu (Caransebeș), Constantin Rădulescu și Titu Hatieg (Lugoj), Alexandru Mocioni și Baltasar Munteanu (Oravița), Vincențiu Babeș și Coriolan Brediceanu (Sasca), Fabiu Rezeiu, George Serb și Nicolae Birăescu (Zorlențu Mare).

Aceeași activitate febrilă a frunțașilor români este consemnată și în cercurile electorale ale Comitatului Timiș. Încă la 26 martie, Ioan Tieranu, George Fogarași și Desideriu Barbola convocau “membri alegători, de naționalitate română, din cercul Lipova la conferința ce se va ține joi, în 7 aprilie st. n. 1881, la ora 3 după-masă, la Lipova. Obiectul va fi alegerea celor doi delegați care vor reprezenta cercul la conferința alegătorilor din 12 mai a.c. la Sibiu”²³.

În ziua menționată mai sus, 25 de reprezentanți din localitățile din împrejurimi întruniți la unul din hotelurile locale au desemnat pe avocatul Desideriu Barbola și protopopul Ioan Tieran să-i reprezinte la Sibiu²⁴.

La 20 aprilie, frunțașii români timișoreni Meletie Drăghici, George Trăilă, Ștefan Adam, Pavel Rotariu și Emanuil Ungureanu făceau cunoscut opiniei publice că după mai multe consultări cu membrii și simpatizanții partidului “s-a aflat de consult a se convoca o conferința generală a tuturor alegătorilor români din comitatul Timiș”²⁵.

La data fixata se întrunesc astfel un mare număr de alegători români timișeni. Această întrunire pașnică a alertat autoritățile locale. Cu o zi înainte, comitele suprem a solicitat prin comandantul poliției orășenești, informații detaliate de la protopopul ortodox local despre scopul și programul adunării. De altfel, reprezentantul poliției care a asistat la dezbateri, a atenționat pe un ton grav încă de la început pe cei prezenți să “nu formuleze ceva care ar putea fi interpretat ca potrivnic regimului”²⁶.

Cu acest prilej s-a ales Comitetul Electoral Central Comitatului. În componența sa au intrat nouă membri (Pavel Rotariu, Pavel Vasici, Emanuil Ungurianu, Meletie Drăghici, George Trăilă, Ștefan Adam, Petru Anca, Vasile Ignea și V. Selegean), toți cunoscuți frunțași ai mișcării naționale românești timișene. În finalul dezbaterilor, cei prezenți și-au ales prin vot direct reprezentanții pentru conferința de la Sibiu.

Astfel, în cercul electoral Becicherecu Mic au fost desemnați: protopopul Meletie Drăghici și Alexandru Mocioni; în Moravița: George Mocioni și avocatul Ioan Becineaga din Vârșet; în Buziaș: Anton Mocioni și Pavel Rotariu; în Orțișoara: Vincențiu Babeș și avocatul George Lazăr din Vinga, în cercul central care cuprindea orașul Timișoara și câteva localități din jur: Eugen Mocioni și preotul Iosif Rudnianțu. După cum am văzut alegătorii

Lipovei își desemnează reprezentanții cu câteva zile mai înainte, iar reprezentanții cercurilor Aradul Nou, Ciacova și Recaș nu au fost prezenți la întrunire²⁷.

În ziua de 8 mai s-au întrunit la Comloșu Mare și fruntașii alegători români din Torontal, cel de-al treilea comitat bănățean. Potrivit relatării gazetei *Luminătorul*²⁸, reuniunea s-a desfășurat sub președinția lui G. Gătăianțu. În calitate de notar a fost ales Ioan Oprean. Cei peste 100 de participanți au desemnat prin urale, ca reprezentanți ai lor la conferința de la Sibiu pe Vincențiu Babeș, Emil Babeș, Pavel Rotariu, Petru Petrovici și George Bălan. Ca și la Timișoara, și aici cei prezenți și-au constituit Comitetul Central Electorat Comitatus. El cuprindea trei cunosacute personalități locale: George Bălan, V. Apahidean și M. Mioc.

Legat de poziția liderilor bănățeni față de curente politice aflate la ordinea zilei, Pavel Rotariu consemna în *Luminătorul*: "Cu privire la modul și forma acțiunii, adică cu privire la politica și ținuta generală, la programul general politic al românilor, nu avem intențiunea de a ne exprima de astădată, lăsând aceasta la voiața și prioceperea conchematei conferințe, a cărei enunțiațiuni vor fi fără îndoială mai copate și mai valoroase decât ale noastre păreri, ba, declarăm de acum că dacă acelea se vor primi cu unanimitate ca o programă de acțiune generală și solidară, noi ne vom supune necondiționat și le vom părtini și sprijini"²⁹.

Pe de altă parte, trebuie subliniat faptul că Alexandru Mocioni, alături de ceilalți membri ai cunoscutei familii bănățene (Antoniou, George și Eugen), l-a informat la 6 mai pe protopresbiterul Meletie Drăghici că "nu suntem în stare de a primi onorificul mandat după ce noi între împrejurările de astăzi, conferința ținută în Sibiu nu o aflăm oportună în interesul binepriceput al românilor"³⁰.

Legat de această atitudine, Aurel E. Peteanu, unul din cei mai competenți biografi ai valorosului gânditor bănățean care a fost dr. Alexandru Mocioni consemna: "Alexandru Mocsonyi însă, cu toate că era cel dintâiu care subliniase, încă de la începutul anului 1869, absoluta necesitate de a *se închea politica națională a românilor în cadrul unui partid național politic binedefinit, cu program apt de a-l înălța la rangul unui factor politic în dietă*, consecvent principiilor sale politice care l-au determinat, în anul 1874, să abandoneze viața politică militantă, se reține de a lua parte, în zilele de 12-14 mai 1881 la punerea temeliei Partidului Național Român în Sibiu. Absența sa de la această măreață conferință națională, în care se decide activitatea parlamentară numai pentru Banat și Ungaria propriu-zisă, este motivată cu ferma sa convingere că nci atmosfera, nici timpul nu sunt încă potrivite pentru aplanarea marilor divergențe de principii, neînțelegeri și ezitări în conducerea politică a partidelor până atunci existente, atât în

Ardeal, cât și în Banat și Țara Ungurească, precum și a marilor contraste observate în sânul acestor partide care l-au constrâns la timpul său, să renunțe la viața politică activă”³¹.

În dimineața zilei de 12 mai 1881, frumosul oraș de pe Cibin luase un aspect sărbătoresc. Reprezentanții celor două partide erau întâmpinați pretutindeni cu multă căldură. Ardelenii erau reprezenați de 113 delegați, iar din Banat și părțile vestice erau prezenți 34 de aleși reprezentând 52 de cercuri electorale. După cum am văzut, mai mulți delegați fuseseră aleși în două sau chiar mai multe cercuri.

Din diferite motive, nu toți delegații bănățeni desemnați în cadrul întrunirilor au putut fi prezenți la întrunirea de la Sibiu. Din documentele conferinței³², rezultă că și-au prezentat mandatele numai avocatul Ioan Budințan, avocatul Coriolan Bredicean, protopopul Mihail Popoviciu, avocatul Baltasar Munteanu, proprietarul Vincențiu Babeș, avocatul Fabiu Rezeiu, publicistul Pavel Rotariu, avocatul Ioan Lengher, avocatul Vincențiu Pop, avocatul Desideriu Borbola, avocatul Ioan Becineagă, arhivarul Petru Petroviciu, practicantul Emil Babeș și preotul George Bălan. După cum se poate observa clerul era slab reprezentat. Astfel, că prin unificarea celor două partide se va consolida procesul de scoatere a mișcării naționale de sub influența bisericii. Acest fapt este bine surprins de jurnalistul bănățean Pavel Rotariu, care în telegrama expediată la 13 mai pe adresa redacției *Luminătorul* relatează: “Conferința alegătorilor ardeleni a decurs ieri înainte de masă frumos. Conferința Generală a tuturor românilor s-a început la 4 ore d.m. Este impozantă, puțini preoți, mulți mireni, interesul publicului extraordinar. Toate foile mari din Viena și-au trimis corespondenți separați. S-a ales un comitet de 30 pentru formularea programului”³³. Într-adevăr, delegații prezenți au ales o comisie compusă din 30 de fruntași reprezentativi care s-au retras în grădina mitropolită (Castelul de vară) și au analizat cu atenție punctele trecute la ordinea de zi. Discuțiile liderilor români, legate de tactica politică de urmat pe viitor au fost deosebit de încinse, unele din problemele viitorului partid unificat, stârnind polemici. Întrerupte târziu, ele au continuat a doua zi. O problemă deosebit de controversată a fost cea a solidarității naționale. Pe marginea ei au lut cuvântul Alexandru Roman, George Pop, Rubin Patiția, Pavel Rotariu, Diamandi Manole, Ioan Rațiu, Sigismund Borlea, Aurel Mureșianu, Teodor Pop, Andrei Medan și Vincențiu Babeș”. Una din cele mai mari dificultăți avură membri conferinței la definirea termenului de solidaritate, aplicabilă la națiunea noastră în această situațiune dualistică – nota corespondentul gazetei *Observatorul*. Aici îndată la începutul discuțiilor din comisia de 30 se arăta confundarea scopului cu mijloacele. Adică se presupunea, că dacă ținem toți la un scop național,

trebuie să și facem cu toții tot numai același lucru. Cu alte cuvinte, sau toți la urnă electorală sau nici unul.”³⁴

În legătură cu tactica de urmat s-au profilat trei direcții: *pasivistă*, susținută de cea mai mare parte a ardelenilor; *activistă*, pentru care militau bănățenii, și cei din părțile vestice, și una de *mijloc* potrivit căreia reprezentanții comitetelor ungurene și ai Banatului urmau să participe la alegeri, iar ardelenii să rămână în pasivism. După lungi discuții, acesta din urmă s-a impus, ea satisfăcând pe majoritatea celor prezenți. S-a stabilit totodată că Vincențiu Babeș să prezinte în plenul lucrărilor un raport prin care să motiveze hotărârea luată. Potrivit mărturiilor vremii, discursul fruntașului bănățean a fost bine primit “Venise la Sibiu – remarca George Cipăianu – pregătit cu argumente și idei proprii despre organizarea și rosturile viitoare ale Partidului Național Român, ale luptei naționale. Ca raportor al comisiei însă el a fost, atât în discurs cât și proiectul de rezoluție purtătorul de cuvânt al unei opinii largi, comune unui mare număr de români din mișcarea națională. Totuși, logica expunerii și a explicării faptelor, elocvența discursului, recunoscută unanim de conferință, aparțin raportorului, fiind fructul experienței sale, care decurgea la rândul ei dintr-o laborioasă activitate politică întreprinsă până în 1881. Ar fi însă greșit dacă s-ar crede că în conceptul proiectului de rezoluție n-ar fi fost cuprinse idei și puncte de vedere proprii, originale, ale lui Vincențiu Babeș, după cum n-ar corespunde realității impresia că toate propunerile lui au fost acceptate”³⁵.

Dezbaterile care au urmat lecturii raportului au continuat cu adoptarea unui program alcătuit din nouă puncte. Primul dintre ele, de altfel cel mai important se referea la redobândirea autonomiei Transilvaniei pierdută prin compromisul dintre cercurile guvernante maghiare și austriece. Celelalte puncte se refereau la introducerea blimbii române în administrație și justiție; numirea de funcționari români în teritoriile locuite de populație românească și majoritară; revizuirea legii naționalităților și garantarea aplicării ei; autonomia bisericilor și a școlilor confesionale; o nouă lege electorală.

Legat de aportul bănățenilor la unificarea celor două partide românești, se poate concluziona că cea mai mare parte a fruntașilor români din comitatele Caraș-Severin, Timiș și Torontal au susținut cu căldură acest demers. Figura cea mai reprezentativă a constituit-o desigur Vincențiu Babeș, unul dintre cei mai experimentați oameni politici români ai acelor ani. El a fost secondat de aproape de publicistul timișorean Pavel Rotariu și de tânărul avocat lugojean Coriolan Brediceanu.

Împreună cu ceilalți delegați prezenți la Sibiu în acele zile, reprezentanții Banatului au pus bazele Partidului Național Român, formațiune politică care potrivit aprecierilor lui Teodor V. Păcățian constituia “un mic parlament național”³⁶.

În zilele următoare, și în Banat, ca de altfel pe cuprinsul întregii Transilvanii, a Maramureșului, Crișanei și părțile Aradului, se constată o reorganizare a cluburilor naționale, cei prezenți hotărând potrivit mărturiilor timpului “să-și îndeplinească datoria națională cu conștiinciozitate prin organizarea unor acțiuni politice, energice, precizate în programa Conferinței de la Sibiu”³⁷ sau “decid a se înrola franc și ferm ca luptători naționali sub drapelul Conferinței din Sibiu”³⁸.

Un vibrant apel pentru organizarea conaționalilor săi, îl semna la 9 iunie 1881 avocatul lugojean Fabius Rezeiu. Publicat sub titlul *Români din comitatul Caraș-Severin și Conferința de la Sibiu*, el consemna: “Lupta care ne-a dictat-o conferința de la Sibiu, nouă românilor din Ungaria și Banat, nu e numai o luptă pentru validarea drepturilor noastre politice individuale, ci e astăzi o luptă *per eminentiam* pentru salvarea onoarei noastre naționale române”³⁹.

NOTE

¹George Cipăianu, *Vincentiu Babeș (1821-1907)*, Editura Facla, Timișoara, 1980, pp. 44-54; Liviu Maior, *Un secol de la unificarea partidelor naționale românești din Transilvania*, în Editura Fundației Culturale Române,

²Liviu Maior, *Memorandul – filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Editura Fundației Culturale Române, 1992, p. 108.

³Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 4.

⁴*Corespondența lui Vincentiu Babeș (scrisori primite)*, Prefața de acad. Ștefan Pascu; Introducere, ediție îngrijită, note și comentarii de Mihail P. Dan și George Cipăianu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 80.

⁵*Ibidem*.

⁶Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești*, Oradea, 1935, p. 52.

⁷*Idem*, p. 52-53.

⁸Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, p. 5.

⁹Luminătorul, XIII, nr. 18, din 4/16 martie 1892. Având în vedere momentul publicării lor, relatările acestui martor ocular trebuie luate cu unele rezerve.

¹⁰Liviu Maior, *Constituirea Partidului Național Român. Conferința din 12-14 mai 1881*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, fasc. I, 1970, p. 99.

¹¹Luminătorul, II, nr. 5, din 17/29 ianuarie 1881.

¹²*Idem*, nr. 11, din 7/19 februarie 1881.

¹³*Idem*, nr. 12, din 8/20 februarie 1881.

¹⁴*Idem*, nr. 13, din 14/26 februarie 1881.

¹⁵*Idem*, nr. 15, din 21 februarie /5 martie 1881.

¹⁶*Idem*, nr. 18, din 4/16 martie 1881.

¹⁷*Idem*, nr. 19, din 7/19 martie 1881.

¹⁸*Idem*, nr. 26, din 1/13 aprilie 1881.

¹⁹*Idem*, nr. 22, din 18/30 martie 1881.

²⁰*Idem*, nr. 26, din 1/13 aprilie 1881.

²¹*Idem*, nr. 28, din 8/20 aprilie 1881.

²²*Idem*, nr. 32, din 22 aprilie/4 mai 1881.

²³*Idem*, nr. 24, din 25 martie/6 aprilie 1881.

²⁴*Idem*, nr. 30, din 15/27 aprilie 1881.

²⁵*Idem*, nr. 28, din 8/20 aprilie 1881.

²⁶*Idem*, nr. 30, din 15/27 aprilie 1881.

²⁷*Gazeta Transilvaniei*, XLIV, nr. 45, din 18/30 aprilie 1881; *Luminătorul*, II, nr. 30, din 15/27 aprilie 1881.

²⁸*Luminătorul*, II, nr. 34, din 29 aprilie/11 mai 1881.

²⁹*Idem*, nr. 23, din 21 martie/2 aprilie 1881.

³⁰*Idem*, nr. 34, din 29 aprilie/11 mai 1881.

³¹Aurel E. Peteanu, *Dr. Alexandru de Mocsonyi 1841-1909 cu prilejul împlinirii a 25 ani de la moartea sa*, Lugoj, 1934, pp. 47-48.

³²*Memoriul compus și publicat din însărcinarea Conferinței Generale a Reprezentanților alegătorilor români, adunați la Sibiu în zilele de 12, 13 și 14 mai st. n. 1881, prin comitetul seu esmis cu acea ocaziune*, Ediția a II-a, Sibiu, 1882, pp. 172-174.

³³*Luminătorul*, II, nr. 35, din 2/14 mai 1881.

³⁴*Observatorul*, IV, nr. 37, din 6/18 mai 1881; în numărul 35, din 2/14 mai, *Luminătorul* consemna: "Solidaritatea este dorința unanimă, dar diferă părerile la formă".

³⁵George Cipăianu, *op.cit.*, p. 52; Legat de momentul prezentării raportului de către Vincențiu Babeș, jurnalistul Pavel Rotariu consemna: "Președintele sună clopoțelul și anunță deschiderea ședinței. Publicul aleargă să-și ocupe locurile, se așează, se liniștește. Domnul Vincențiu Babeș urcă la tribună și ocupă loc. Un numeros public îl aplaudă cu *să trăiască*. Președintele îi dă cuvântul. Domnul Babeș începând a motiva propunerea comisiei rostește cuvântarea ce urmează mai jos (publicația timișoreană a reprodus-o în întregime, n.n.). întrucât pentru meritul cuvântului lăsăm să-l judece onoratul cititor, iar privind efectul produs la ascultători afirm fără frică de a fi amendat, că a fost peste măsură de entuziasment" – *Luminătorul*, II, nr. 38, din 13/25 mai 1881.

³⁶Teodor V. Păcățian, *op.cit.*, p. 3.

³⁷Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat 1881-1918*, Editura Antib, Timișoara, 1994, p. 101.

³⁸*Ibidem*.

³⁹*Luminătorul*, II, nr. 43, din 30 mai/11 iunie 1881.

LA CONTRIBUTION DE CEUX PROVENANT DU BANAT A LA CONSTITUTION DU PARTI NATIONAL ROUMAIN DE TRANSYLVANIE, BANAT, CRIȘANA ET MARAMUREȘ (12-14 MAI 1881)

Résumé

L'un des moments importants de l'évolution du mouvement national roumain de Transylvanie, Banat et les régions hongroises, dans la seconde moitié du XIX-ème siècle, l'a constitué l'achèvement du procès d'unification des deux partis roumains qui activaient à partir de 1869.

En commençant avec 1880, beaucoup d'actions dans la direction de l'unification des deux partis ont eu lieu. Elles se sont terminées avec de

succès par la constitution d'une seule formation politique. Une contribution spéciale à cette réussite est revenue aux notables roumains du Banat. Cette étude analyse en détail leur attitude à la conférence qui a eu lieu à Sibiu le 12-14 mai 1881.

La conclusion de l'auteur, comme suite de l'analyse d'un grand nombre de témoignages documentaires, est que les dirigeants roumains des comitats Caraş-Severin, Timiş et Torontal qui formaient le Banat historique, ont soutenu cette démarche. Avec les autres délégués présents dans la ville de Sibiu ces jours-là, les représentants des cercles électoraux du Banat ont fondé le Parti National Roumain qui était une organisation politique qui allait s'imposer de plus en plus par la vie politique de la Monarchie Danubienne.

ROLUL BĂNĂȚENILOR LA ÎNFIINȚAREA BĂNCII “ALBINA” – PAGINI DE ISTORIE ECONOMICĂ ÎN ZIARUL “DREPTATEA” (1897)

Radu Ardelean

Publicațiile politice românești din Ardeal și Banat erau organe oficiale ale Partidului Național Român (sau oficioase, activitatea legală a partidului fiind interzisă), ca “Tribuna” în cea mai mare parte a existenței sale, ori se considerau ele ca atare, cum a fost cazul “Dreptății” de la Timișoara. Atenția lor era concentrată în primul rând pe problematica politico-națională, vitală pentru segmentul națiunii române trăitor în interiorul arcului carpat. Nu au fost neglijate însă alte probleme importante, respectiv cele care țineau de cultură, învățământ, biserică și de economie. “Dreptatea” avea, astfel, o rubrică cvasi-permanentă intitulată “Economie”, unde se inserau știri cu caracter economic divers (starea recoltelor, prețurile cerealelor și animalelor etc.), se ofereau cunoștințe utile pentru practicarea unei agriculturi și zootehnii raționale, dar apăreau și articole de doctrină privind necesitatea impulsionării economiei naționale românești, ca suport absolut necesar al luptei politico-naționale. Progresul instituțiilor bancare românești a fost urmărit cu atenție, salutându-se cu satisfacție rezultatele încurajatoare, văzute și ca succese naționale, nu numai economice. Tot așa s-au bucurat de suport publicistic și tentativele de creare a unor societăți comerciale românești din Ardeal sau Banat (de pildă Reuniunea de consum din Făget). În acest spirit se prelua, în două numere ale “Dreptății” un articol din “Transilvania” (*Teren nou*), în care se saluta cu satisfacție întemeierea societății comerciale “Concordia” cu sprijinul băncii “Albina”¹. În articol, argumentându-se necesitatea spiritului de inițiativă, chiar a cutezanței, dar și perseverenței în materie economică, se aducea exemplul întemeierii băncii “Albina”, întreprindere privită și ea cu mai puțină încredere la început: “Chiar acum se împlinește un pătrar de secol de când – la inițiativa lui *Visarion Roman* și cu concursul lui *Antoni* și *Alexandru Mocsonyi* s-a făcut primul pas pentru organizarea

economică a poporului nostru și pentru emanciparea lui de jugul sub care a gemut secolii de-a rândul, când Românul în patria sa străbună nu a fost alta decât un element exploatat propter regni emolumentum, când sudoarea și sângele lui a îngrășat tot numai proprietatea străină din această țară [Ungaria, n. mea, R.A.].

Acțiunea pentru întemeierea celui dintâiu institut de credit al Românilor din patrie a avut să se lupte foarte mult cu acea frică de necunoscut și neîncrederea în puterile noastre proprii a fost atât de mare, în cât *Albina* abia s-ar fi putut înființa dacă nu învingea însuflețirea și venerațiunea tradițională a bănașenilor pentru familia Mocsonyi, apoi zelul și energia de fier a lui Simeon Mangiuca, Dr. Aurel Maniu și a altor câțiva fruntași ai națiunii noastre.

Am auzit des istorisind cum însuși Andrei Șaguna își bătea joc de nisințele fondatorilor Albinei, pe cari întâlnindu-i într-o zi când veniau de la o conferință a comitetului fondator i-a întâmpinat plin de compătimire cu proverbul german: <<*Schuster, bleib bei deinem Leisten!*>>.

Această neîncredere, se arată în continuarea articolului, n-a fost justificată, o dovadă peremptorie fiind aceea că în 25 de ani s-a ajuns la un număr de 52 de instituții de credit românești, cu o cifră de afaceri anuală de 18 milioane florini, din acel început modest dezvoltându-se “un factor economic, social și cultural de o mare importanță ce astăzi nici o știm aprecia în întreaga ei însemnătate”. Mai departe se făcea istoricul întemeierii societății de comerț “Concordia”, accentuându-se necesitatea prezenței românilor pe terenul comerțului, unde ponderea lor scăzuse în ultimele decenii.

Am dat acest citat mai lung pentru că el a prilejuit o interesantă discuție în presă, fiind punctul de plecare al unor pertinente considerente de natură istorică privind înființarea băncii “Albina”, cu câteva luni înainte de apariția lucrării lui Nicolae Petra-Petrescu², necunoscute, pare-se, monografiilor băncii “Albina”. Unele dintre ele suferă corecturi și precizări care vor fi făcute mai jos, în idea de a rememora aportul bănașenilor la întemeierea “Albinei”.

O primă reacție în presă la cele susținute în articolul *Teren nou* apare în “Telegraful Român” din 9 ianuarie 1897, deci destul de prompt după apariția numărului pe decembrie al “Transilvaniei”, întâia găzduitoare a articolului. Pe un ton destul de iritat și acru, “Telegraful” reproșează autorului articolului că l-a șarjat în termeni total irreverențioși pe Andrei Șaguna, a cărui atitudine din acel moment este de a se atribui vârstei și bolii, iar vehicularea unor astfel de anecdote nu se justifică, nefiind relevante pentru personalitatea arhiereului³. Acest articolăș este mai puțin important, dar arată totuși interesul stârnit deja de *Teren nou*, cât și existența unor insolite “vase

comunicante” în presa românească a vremii. Cu totul interesantă va fi altă apariție din “Dreptatea”, la câteva zile, un articol de câteva coloane venit din partea unui “Observator imparțial” (pseudonim ales de autor), care ține să facă anumite precizări istorice și politice, folosind prilejul și pentru o mică lecție moralizatoare adresată tinerei generații a inteligenței românești din Ardeal și Banat⁴. Acest “Observator imparțial” este un bănățean din generația mai veche, la curent cu desfășurările din societatea românească, politice, economice, bisericești, cu publicațiile periodice (părând a fi abonat la mai multe dintre ele), aderent al politicii naționale, cu simpatii marcat mocioniste și – important pentru subiectul nostru – membru fondator al băncii “Albina”, la ale cărei adunări generale lua parte, având așadar un pachet mai însemnat de acțiuni⁵.

Pentru facilitatea discuției, reproduc pe scurt afirmațiile sale. Acestea se regăsesc în *Anexa* studiului de față, pentru că am găsit că articolul merită a fi reproduș.

Dând cezarului ce e al cezarului, “observatorul” îl indică pe Visarion Roman drept inițiatorul întemeierii băncii, fixând începutul acțiunii sale în 1868 (nota bene!), când ar fi luat legătura cu Vicențiu Babeș, solicitându-i sprijinul (la un Congres național bisericesc de la Sibiu). Apelul la Vicențiu Babeș era motivat de aceea că Roman cunoștea aprehensiunea lui Șaguna față de persoana lui și spera să contracareze opoziția mitropolitului prin sprijinul Mocioneștilor, aflați în intime relații cu Babeș. Apoi mai socotea Visarion Roman că Babeș putea fi lesne sensibilizat pentru ideea creării băncii românești, întrucât îl socotea un cunoscător al finanțelor în urma expunerii foarte pertinente pe care o făcuse Babeș ca raportor al comisiei financiare la adunarea generală a ASTREI din 1862 de la Brașov. Mai apoi propaganda făcută de Babeș prin ziarul “Albina” s-a dovedit extrem de eficace, cei mai mulți subscriitori de acțiuni recrutându-se din părțile bănățene și ungurene unde era “Albina” (publicația) mai răspândită; asta afară de rolul lui Aurel Maniu, Simeon Mangiuca și Babeș însuși, foarte bine văzuți în zona din jurul Oraviței, de unde s-au colectat subscrieri însemnate.

Autorul nostru mai afirmă că plecarea lui Visarion Roman pentru studii financiare la Viena s-a datorat Mocioneștilor, iar la întoarcere, venind cu un proiect de statute, acestea s-au definitivat la Budapesta, prin colaborarea lui Antoniu și Alexandru Mocioni cu Vicențiu Babeș. Numele băncii a fost propus de Visarion Roman pentru a capta bunăvoința Mocioneștilor, denotația fiind “agreabilă în familie”, întrucât Petru Mocioni voise să înființeze o fundație pentru burse sub acest nume, cu care a apărut mai târziu și ziarul întemeiat de Mocionești.

Ni se mai spune că sediul inițial era proiectat la Brașov, dar acolo partida pro-Șaguna fiind prea ostilă, s-a optat pentru Sibiu (deși tocmai aici

era scaunul mitropolitan!). Alt sediu n-ar fi fost avut în vedere și autorul respinge vehement “netrebnica scornitură” potrivit căreia unele neînțelegeri de mai târziu ar fi provenit de la pretenția bănățenilor ca sediul băncii să fie așezat la Timișoara.

Rolul Mocioneștilor a fost covârșitor în această acțiune atât de importantă pentru români, ca și în atâtea alte înfăptuiri naționale, dar succesul nu s-a datorat numai atașamentului bănățenilor față de ilustra familie, căci aceasta n-a acționat niciodată într-un îngust spirit provincial, “bănățenist”, ci a avut mereu în vedere interesele vitale ale românimii. Tocmai sprijinul pentru întemeierea băncii acordat de prestigioșii membri ai familiei Mocioni l-a făcut pe Șaguna să nu obstrucționeze pe față întreprinderea, împotriva căreia a luptat numai cu glume. Dar că neîncrederea lui față de Visarion Roman nu era în întregime nemotivată (precum și față de alți inițiatori) s-a văzut din desfășurările ulterioare, care au dus la retragerea din conducere a lui Alexandru Mocioni, apoi a lui Antoniu Mocioni și Vicențiu Babeș.

În cele ce urmează se va încerca o punctare a rolului bănățenilor în întemeierea băncii “Albina” și activitatea lor la începuturile ei, folosind bibliografia principală cunoscută, pe care o vom relaționa și cu acest izvor până acum ignorat.

Toate sursele sunt de acord că inițiatorul proiectului băncii românești a fost Visarion Roman. Primul monograf, Nicolae Petra-Petrescu, lucrător la “Albina” de la începuturile sale, avansează data 1869⁶, deci cu un an mai târziu decât “Observatoriul”, care indică luarea de contact a lui Roman cu Vicențiu Babeș la 1868. Reticențele, dacă nu chiar ostilitatea lui Șaguna, atât pentru inițiator, cât și pentru proiect, sunt cunoscute. Mihai Drecin afirmă că proveneau și din aceea că unii dintre prelații Mitropoliei ortodoxe din Sibiu [...] eșuează în încercarea lor de a patrona înființarea băncii “Albina”, adăugându-se la aceasta “deosebirile de orientare politică dintre gruparea intelectualității române din jurul mitropolitului Șaguna (activiști) și cea care domina în conducerea băncii <<Albina>> (pasiviști)”, de unde și extrema rezervă a oficiosului arhidiecezan, “Telegraful Român”, care “se rezumă să publice despre banca <<Albina>> doar anunțuri oficiale, fără a încerca nici măcar într-un articol, să o recomande maselor populare” [sic!]⁷.

Este totuși întrebare dacă problema tacticii activiste sau pasiviste atârna aici, pentru că bănățenii erau încă activiști la acea dată! Cât despre inseratele publicitare ale înființândei bănci (apel la subscrierea de acțiuni), apărute totuși și în “Telegraful Român”, acelea se publicau contra cost. Le-a taxat chiar și ziarul “Albina”, care de altfel sprijinea călduros acțiunea de întemeiere a băncii⁸.

“Observatoriul” susține că familia Mocioni l-a trimis pe Visarion Roman la Viena pentru studii financiare, ceea ce nu pare a se verifica, mai

ales că s-ar subînțelege o dată anterioară anului 1870. Totuși și o altă sursă vehiculează prezența la studii comerciale la Viena a lui Roman înainte de 1869⁹.

Pozitiv se știe că la Congresul național-bisericesc de la Sibiu din octombrie 1870 s-a întrunit și comitetul fondator (de șapte membri) al băncii, care l-a desemnat pe Visarion Roman director provizoriu și a hotărât ca, până la aprobarea statutelor, acesta să meargă la Viena pentru a se perfecționa în operațiunile de bancă¹⁰. Primii bani pentru cheltuieli, susținea Nicolae Petra-Petrescu, i-au fost preliminați de Nicolae Șandor de Vinț, în sumă de 300 florini, ca avans la subscrierea de acțiuni¹¹. Nu e de loc exclus, ba chiar probabil, să fi contribuit ulterior și Mocioneștii, mai ales Antoniu și Alexandru¹². Cei doi semnavă, împreună cu ceilalți cinci membri ai comitetului fondator, scrisori prin care Visarion Roman era recomandat conducerilor a două bănci vieneze la care urma să facă practică¹³.

“Observatoriul” afirmă că Roman a definitivat statutele băncii la Budapesta [sic], împreună cu Antoniu și Alexandru Mocioni și Vicențiu Babeș. Mihai Drecin crede că în drum spre Viena (sfârșit de noiembrie 1870) s-a oprit o săptămână la Budapesta [sic] pentru a urmări soarta statutelor înaintate spre aprobare ministrului de industrie și comerț prin Antoniu și Alexandru Mocioni, plenipotențiarii comitetului fondator¹⁴. Cum reiese dintr-o scrisoare din aprilie 1871 a lui V. Roman, publicată în “Gazeta Transilvaniei”, oprirea s-a produs la *întoarcere*¹⁵. Roman subliniază fără echivoc rolul pe care Alexandru Mocioni l-a avut în demersurile pentru aprobarea statutelor și limitarea imixtiunilor guvernului¹⁶. Rol, fără discuție, hotărâtor. Episodul cu intervenția în statute a Mocioneștilor (eventual și a lui Vicențiu Babeș) a avut loc, potrivit mărturiei lui Petra-Petrescu: “În 2 iunie 1870 merge Visarion Roman la Pesta pentru consfătuire cu *Dl. Mocioni* Alexandru, iar la 8 iunie se ține o consfătuire la Căpâlnaș cu *dd. Mocioni* la care se mai fac unele modificări în statute”¹⁷.

Mizând, corect, pe influența Mocioneștilor, Roman i-a cultivat asiduu, contactându-i personal în mai multe rânduri¹⁸ și probabil având un rol însemnat în a-i convinge să intre în comitetul fondator de șapte. N-a neglijat nici alte personalități din Banat, întâlnindu-i de pildă la Lugoj în aprilie 1870 pe Atanasie Marienescu și Constantin Radulescu¹⁹.

Alexandru și Antoniu Mocioni au fost numiți plenipotențiarai ai comitetului fondator²⁰, urmând a face demersurile pentru aprobarea statutelor. Rolul lui Antoniu pare a fi fost mai palid, dar Alexandru Mocioni a reușit, și poate nici un alt român n-ar fi putut s-o facă, cel puțin *atunci*.

Autorizația de funcționare a fost obținută prin străduințele lui Alexandru Mocioni la 14 iunie 1871²¹, iar membrii comitetului fondator din Sibiu, adunați în ședință la data de 26 iunie (când s-a recepționat aprobarea

în Sibiu), hotărâsc "a se exprima în scris dd. Antonie și Alexandru Mocioni recunoștințe și mulțumita acestui Comitet pentru ostenelele și stăruințele Ilustrităților Lor în cauza aprobării statutelor"²². Alexandru Mocioni este ales (în lipsă) președinte al comitetului fondator²³. La ședința acestuia din 15 octombrie 1871 s-a constatat că nu se subscriseseră un număr suficient de acțiuni, ceea ce pune în pericol înființarea băncii. S-a hotărât prelungirea termenului de subscriere, iar la caz că nici la al doilea soroc nu se adunau destule, membrii comitetului urmau a dubla numărul de acțiuni cumpărate, restul până la 3000 angajându-se să le achiziționeze Antoniu și Alexandru Mocioni. În procesul verbal comitetul fondator se simte din nou obligat să își "exprime mulțumita protocolară iluștrilor Domni Mocioni pentru însemnatul efort făcut pentru mai curândă activare a institutului"²⁴. N-a mai fost cazul, până la urmă, dar acest angajament a putut mări încrederea publicului în seriozitatea întreprinderii.

Cuvântul lui Alexandru Mocioni cântărea atunci greu și era ascultat. Din 20 de candidați la postul de contabil, era preferat cel recomandat de dânsul²⁵. Data adunării generale constitutive e fixată în funcție de programul lui Alexandru Mocioni, prin modificarea celei inițiale²⁶. Pare-se că a avut oarecari nemulțumiri în legătură cu modul de organizare a acesteia. Om scrupulos, corect și legalist prin excelență, înțelegea să aplice peste tot aceste principii²⁷.

Tot Alexandru Mocioni impune la adunarea constitutivă numirea definitivă ca director a lui Visarion Roman, opunându-se propunerii ca acela să fie director provizoriu, pentru un an de probă²⁸.

La adunarea generală au fost prezenți dintre bănățeni Antoniu, Alexandru și Eugen Mocioni, Vicențiu Babeș, Aureliu Maniu și Constantin Radulescu (respectiv 6 din 45 prezenți, cu 53 de voturi din 179)²⁹.

Pentru primii 6 ani, conform art. 35 din Statute, consiliul de administrație se compunea din cei 7 membri fondatori (între care și Alexandru Mocioni), alți 5 urmând a fi aleși de adunarea generală. Dintre bănățeni este ales Aureliu Maniu, cu 112 voturi; Vicențiu Babeș cade cu 10 voturi (probabil s-a autovotat, la atâtea voturi avea el dreptul), intrând însă la 25 ianuarie 1873 ca substitut în locul lui Timotei Cipariu care demisionase³⁰.

Ca o recunoaștere a meritelor lui Alexandru Mocioni la fondarea băncii, acesta este ales președinte al consiliului de administrație la constituirea acestuia³¹.

Nedumirește un pasaj dintr-o scrisoare a lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman: "Însărcinat de dl. Eug(en) Mocioni, trămit aci zece acțiuni ale mele cu cupoanele, ca depozit pentru că l-ați ales în consiliul administrativ al institutului"³². În listele publicate de Nicolae Petra-Petrescu și care cuprind pe toți membrii consiliului de administrație³³, Eugen Mocioni nu

figurează. Să fi fost un zvon, o intenție nematerializată? După demisia mitropolitului unit Ioan Vancea, în locul său a fost ales (cooptat) avocatul Ioan Roman din Făgăraș³⁴. Bănățenii oricum nu puteau fi prea prezenți, prin firea lucrului, la lucrările consiliului care se ținea la Sibiu. Astfel, în 1873 Alexandru și Antoniu Mocioni aveau câte 2 jetoane de prezență, Babeș unul, iar Aureliu Maniu nici unul, pe când ceilalți membri aveau câte 8 (1), 12 (1), 15 (2) și 16 (3)³⁵.

Alexandru Mocioni și-a dat demisia din funcția de președinte al Consiliului de administrație pe la sfârșitul lui iunie sau primele zile din iulie 1874³⁶, ea rămânând definitivă pe data de 20 iulie³⁷. El mai avusese anterior un conflict cu ceilalți membri ai Consiliului (pe tema expertului contabil care să supravegheze activitatea băncii), aplanat destul de repede³⁸. Cauza demisiei a constituit-o deosebirea de vederi în privința funcționării consiliului și atribuțiilor președintelui, Alexandru Mocioni înțelegând ca nici o decizie de importanță vitală, mai ales angajarea unor fonduri importante, să nu fie luată fără acordul său³⁹.

Mihai Drecin socotește motivația pe care a dat-o Mocioni demisiei sale destul de superfluă și că “determinante au fost elemente neesențiale, chiar dezarmant de nemotivate pentru o personalitate atât de marcantă, la acea vreme, ca Alexandru Mocioni”⁴⁰. Acest autor opiniază că “Alexandru Mocioni urmărea încă de mai înainte să se retragă de la conducerea băncii, care-i solicita o muncă suplimentară ce se adăuga multiplelor sarcini politice cărora trebuia să le facă față în primul rând”, cerându-se a fi luată în considerare și “sensibilitatea deosebită” a lui Mocioni⁴¹. Iacob Bologa îl cercețează la Căpâlnaș, iar în urma acestei vizite și a explicațiilor care au avut loc “conflictul se aplanează onorabil. Fostul președinte promite și pe viitor întregul său concurs pentru dezvoltarea Băncii <<Albina>>”⁴².

Retragerea lui Alexandru Mocioni a dat naștere la oarecari frământări, cu ecouri și în presă⁴³. “Consiliul de administrație era acuzat, mai ales de bănățeni, că dă dovadă de regionalism, dorind să se dispenseze de bănățenii care aveau funcții de conducere, tocmai pentru a transfera întreaga putere în mâna ardelenilor, mai ales a sibienilor. Sibiul era acuzat de nerecunoaștință față de bănățeni, care, subscriind cele mai multe acțiuni, au fost în realitate elementul de bază și hotărâtor în lupta pentru înființarea băncii”⁴⁴.

În scrisoarea - replică adresată de Iacob Bologa lui Vicențiu Babeș acesta respinge foarte indignat acuzele lugojanului Teodor Pap, taxându-le de provincialism (bănățean) și, de pe poziția unui naționalism “pur” și dezinteresat (?) îl somează oarecum pe Babeș să nu sprijine asemenea tendințe: “Cred că nu *Albina* redigată de Babeșiu va fi cândva [sic!] carea va putea sprijini la românii din Austro-Ungaria atari idei ruinătoare”⁴⁵.

Rămâne întrebare dacă nu cumva, din spatele unor principii frumoase, un provincialism era combătut de alt provincialism. Bănăţenii subscriseseră aproape jumătate din acţiunile băncii, iar reprezentarea lor în organisme de conducere a fost tot mai palidă, ca să nu mai vorbim de corpul de execuţie. Nici operaţiunile băncii în Banat nu constituiau un procent semnificativ. Acesta era aşezat, este adevărat, excentric faţă de sediul Băncii. Dar, şi mai târziu (1882), când s-a deschis prima filială a băncii, aceasta s-a orientat spre Braşov, deşi potenţialul economic al Banatului ar fi putut oferi şi el o motivaţie economică de luat în seamă.

Antoni Mocioni şi Vicenţiu Babeş s-au retras şi ei din Consiliul de administraţie, amândoi la data de 19 martie 1880⁴⁶, probabil tot în urma unor neînţelegeri. Singur Aureliu Maniu rămâne până la moartea sa, survenită la 24 ianuarie 1894⁴⁷.

Mocioneştii nu s-au implicat prea mult, după primii ani, în direcţionarea băncii, neparticipând nici la adunările generale, ca de pildă în 1876, când Vicenţiu Babeş îl anunţa pe Visarion Roman că "Dintre domnii Mocioneşti nu va merge nici unul la adunarea generală"⁴⁸.

O personalitate ca aceea a lui Alexandru Mocioni în fruntea Consiliului de administraţie ar fi slujit garanţiilor de soliditate a băncii, fapt de care mulţi erau conştienţi. De aceea Partenie Cosma îi cere în 1888 lui Vicenţiu Babeş, după moartea lui Iacob Bologa, să îl sondeze pe Alexandru Mocioni dacă ar primi să fie din nou ales. În caz de accept, Cosma dădea alegerea drept sigură⁴⁹. Alexandru Mocioni n-a mai revenit însă asupra hotărârii lui.

Utilitatea eforturilor sale pentru întemeierea băncii nu fuseseră cu totul uitate. "Drept semn de recunoaştere a meritelor pe cari primul preşedinte al institutului de credit şi economii <<Albina>>, Dr. *Alexandru Mocioni* le are la înfiinţarea acestui institut, adunarea generală din 30 martie 1883, cu unanimitatea voturilor, primeşte propunerea direcţiunii de a se procura şi aşeza în sala principală a institutului portretul acestui bărbat meritat"⁵⁰.

Pe lângă sprijinul atât de important al Mocioneştilor, faptul că "Albina" s-a putut întemeia se datorează în primul rând succesului vânzării acţiunilor. Din cei 92 de distribuitori de coli de subscriere 24 au fost bănăţeni⁵¹. Pentru zelul lor, la şedinţa din 9 decembrie 1871 a Comitetului fondator "Reprezentanţilor Dr. *Aureliu Maniu* din Lugoj şi *Simeon Mangiuca* din Oraviţa li se exprimă recunoştinţă protocolară, care este a li se comunica şi în scris, ca celor mai activi şi zeloşi reprezentanţi ai institutului, exoperând cel dintâi subscrieri la 434, cel din urmă la 414 acţiuni"⁵², adică împreună la aproape o treime din total! Ştefan Antonescu, pretor din Bocşa, a colectat 103 subscrieri, Pavel Vasici din Timişoara 80, Vasile Popovici, comerciant din Orşova, 58. Pentru comparaţie, cele mai mari colecte au fost făcute în

Ardeal și părțile ungurene de Ilie Măcelariu, cu 160, Nicolae Filimon, notar în Pecica, cu 108, Ioan Micu Moldovan, profesor din Blaj cu 98, avocatul Matei Nicola din Abrud cu 95⁵³.

Din cei 1089 de acționari de la întemeiere, 531 erau bănățeni, deci mai mult de jumătate, ei posedând 1247 de acțiuni⁵⁴.

Cei mai importanți acționari erau, desigur, Mocioneștii, care dețineau cea mai mare cifră de acțiuni în persoanele lui Alexandru și Antoniu (câte 100), dar erau reprezentați și prin Eugeniu (cu 50) și George (25)⁵⁵.

Vicențiu Babeș subscrisesse 10 acțiuni, Aureliu Maniu 20, Simeon Manguica 3, Pavel Vasici numai una.

Din eroare, probabil, Teodor Pap, din Lugoj apare de două ori, o dată la poziția 77 cu 50 de acțiuni, dar și la poziția 1025 cu 30! La poziția 570, parohul George Popoviciu, cu 5 acțiuni este tatăl cunoscuților cărturari Iosif și George P. (acesta și om politic). Constantin Radulescu din Lugoj subscrisesse și el 15 acțiuni. Găsim destul de bine reprezentată clasa meseriașilor și a negustorilor bănățeni: Ioan și Nicolae Brancovici, comercianți din Caransebeș cu câte 6, George Velcian, comerciant din Oravița cu 5, Iova Popovici, comerciant din Lugoj cu 30 (o sumă considerabilă!), pe lângă mulți alții cu 1-2 acțiuni. Sunt mulți țărani cu câte 1-2 acțiuni, dar și cu 5, ca Floarea Iancovici din Ciclova Română (poz. 386), George Albu din Toracul Mare (poz. 615), Simeon Albu din Sănnicolau Mare (poz. 104), iar Păun Atnagia, "econom" din Vrani (poz. 880) subscrisesse 30, adică 3000 de florini!

În Banat se găsesc cei mai mulți acționari colectivi, care apar doar sporadic în alte zone. Au subscris astfel acțiuni (câte una în cele mai multe cazuri) 2 asociații, 10 școli, 16 biserici și 15 comune⁵⁶, ceea ce spune ceva despre conștiința națională a bănățenilor, pentru că întemeierea băncii "Albina" nu era o simplă întreprindere financiară, ci și una națională. Mai târziu, desigur, când acțiunile au produs dividende substanțiale, achizitorii acțiunilor n-au avut decât să se felicite de investiția făcută, dar în momentul inițial era un risc, asumat în primul rând din considerente naționale.

Mihai Drecin explică numărul mare al acționarilor bănățeni prin viața economică mai susținută din această provincie, ceea ce crea și românilor de aici disponibilități financiare relativ mai mari⁵⁷. Iar Nicolae Petra-Petrescu, dând cifra acționarilor din Banat și a acțiunilor subscrise de ei, comentează: "E de remarcat în acest tablou contribuția importantă pe care a dat-o Banatul la înființarea celui dintâi institut de credit românesc și e interesant că bănățenii, deși au subscris aproape jumătate din acțiunile <<Albinei>>, nu au înființat ei înșiși un puternic institut de credit în regiunea lor"⁵⁸.

Bănățenii erau destul de bine reprezentați și între primii depunători, în număr de 17 din 64, din care 6 instituții, asociații, fundații, iar restul particulari, cu o sumă de 7574,76 fl. din totalul de 29.973⁵⁹. Se remarcă depunerea

de 4407,50 fl. a lui Toma Galletariu din Țella, de departe cea mai mare (urma Paul de Dunca, cu 3700 fl.); Ignat Cernian din Oravița depusese și el 1000 fl. iar fundațiunea bisericii ortodoxe din Oravița avea depuși 558,25 fl.⁶⁰.

Este interesant că în Banat au fost antrenați să subscrie acțiuni și nero-mâni, respectiv șvabi, unii chiar destul de multe. Astfel Karl Kohl din Oravița (poz. 932) a achiziționat 12, Wilhelm Albrecht, farmacist din Oravița (poz. 772) 10, Johann Vetschl din Oravița (poz. 926) 5, dar și mai puține, ca de pildă măcelarul L. Meissel din Caransebeș (poz. 994) cu una, ca și ospătarul din același oraș Mathias Lichtenerkert (poz. 778) tot cu una⁶¹.

În articolul său (vezi *Anexa*), "Observatoriul imparțial" atribuie ziarului "Albina" merite foarte însemnate în succesul instituției bancare cu același nume, socotindu-l principalul sprijin propagandistic al întreprinderii. Iar ziarul "Albina" însemna familia Mocioni, care-l susținea financiar, Vicențiu Babeș și echipa lui de colaboratori, în principal bănățeni. Ceea ce nu înseamnă câtuși de puțin provincialism, pentru că ziarul s-a vrut – și a fost – purtător de cuvânt al întregii români cîs-carpatine.

Nicolae Petra-Petrescu socotea, totuși, că ziarul "Albina" a făcut prea puțin, înainte de 1871, în materie de educație economică financiară⁶².

De la Viena, unde fusese trimis de comitetul fondator al băncii, Visarion Roman publica un articol (trimis în decembrie 1871 și apărut în ianuarie 1872) la "Gazeta Transilvaniei", în care argumenta necesitatea de "a ne funda tot felul de reuniuni, bănci de credit"⁶³. Nu s-a adresat "Albinei" (publicației), deși îi mai fusese, anterior, colaborator – atunci pe teme pedagogice. Poate pentru că socotea ziarul "Albina" deja câștigat cauzei, pe care voia s-o popularizeze și să o susțină și în fața publicului ardelean al "Gazetei" – care a fost, de altfel, și ea o sinceră și eficientă sprijinitoare a acțiunii.

După obținerea autorizației de funcționare, ziarul "Albina" recomandă călduros publicului românesc instituția pe cale de înființare, explicând că este vorba despre "un institut a cărui activitate [are] să se extindă asupra tuturor părților locuite de români și [are] să fie în cel mai deplin înțeles *al românilor și pentru români* [s. în text], care institut, prin concurența ce are să facă celor mai multe institute străine de asemenea natură, [are] să înlesnească publicului român, în toată privința, câștigarea și păstrarea de bani și astfel să contribuie, cu puteri naționale unite, la prosperarea intereselor materiale ale națiunii române"⁶⁴. După aprobarea funcționării "institutului" (băncii) "ne este dat în însăși a noastră mână ca să-l dezvoltăm și să-l punem astfel în lucrare încât el să ne devină un putinte isvor de viață și de bună stare națională" ca "să ne facă cu putință *întemeierea unei economii naționale propriie* [s. în text], ca să nu atârnăm pururea, în toate lipsele noastre,

tot de la grația străinilor și să nu dăm pururea tot câștigul nostru – străinilor”⁶⁵.

Cerând publicului “a-i da tot putinciosul ajutor, pentru ca el [institutul de credit] cât mai curând să se poată pune în lucrare și să-și reverse binefăcătoarea activitate asupra tuturor părților române”, redacția își declară oficial și neted solidaritatea cu întreprinderea național-financiară pe cale de a se naște: “Ziarul nostru <<Albina>>, cu programul și speciala destinațiune de a conlucra la emanciparea politică națională a românilor, dechiară prin aceasta pe <<Albina >>, institut de credit și economii, ce după a noastră pricere are menițiunea d-a conlucra la emanciparea financiară și economică a românilor, de soră iubită a sa și soție în lupta cea mare națională, și-i promite toată atențiunea și toată sprijinirea posibilă”⁶⁶.

Pentru asigurarea unei publicități adecvate, în preajma lansării subscripției, Visarion Roman ținea legătura cu Vicențiu Babeș (cum și cu “Gazeta” și “Federațiunea”). Răspunzându-i, Vicențiu Babeș, deși se arăta oarecum sceptic în privința oportunității înființării băncii în conjunctura economică de atunci, îl asigura că “vom publica actul ce mi-ai trimis, precum și toate altele. Dar pare-mi-se că este an rău în carele începem cu banca Albina. Totuși nu ne vom descuraja”⁶⁷. Dacă ziarul înțelege să sprijine călduros ideea înființării băncii, materialele publicitare erau taxate în mod normal⁶⁸.

Sprijinul ziarului “Albina” pentru banca pe cale de înființare și coincidența de nume au pricinuit chiar confuzii, unii nediscernând între ele. Primind o corespondență adresată băncii “Albina”, Vicențiu Babeș i-o remitea lui Visarion Roman: “Aci, d-le, ți trimit o hârtie ce a fost îndreptată redacției, dar privește Institutul. Până una, alta, trimiteți omului o păreche de statute. Este bărbat de energie și probitate. Peste tot oamenii sunt foarte solizi pe acolo”⁶⁹, încheia Babeș pe o notă optimistă.

Publicând prospectul băncii la 10 august 1871, ziarul “Albina” îl dubla cu o notă redacțională redactată în termeni entuziaști: “Importanța întreprinderii, tendințele salutare și soliditatea prea stimatilor fondatori [...] recomandă sprijinirea institutului <<Albina>>, pe care am declarat-o și o declarăm de nou soră a <<Albinei>> noastre”⁷⁰. Reușita acțiunii urma să atârne în mare parte de acțiunea inteligenței românești, de la sate mai ales: “Rămâne numai ca inteligența noastră română, mai vârtos cărturarii și învățătorii de prin sate, să lumineze poporul despre scopul acestui institut, despre marea idee a bine meritaților fondatori”⁷¹. Finalul articolului poate să pară, acum, retoric sau chiar bombastic. Există însă o undă de sincer entuziasm într-însul: “Români din toate părțile, alergați cu toții, cu toate puterile voastre și subscrieți acțiuni la <<Albina>>, căci aceasta este salvatoarea poporului nostru de jăfuirile străinilor și cum că ea va prospera și înflori,

garanță ne este soliditatea întreprinderii, zelul, perseverența și caracterul prea stimatilor fondatori.

Române, luminează-te și vei fi, voiește și vei putea!”⁷²

Desigur, ziarul “Albina” n-a avut monopolul logisticii “propagandistice” a băncii. La fel s-a implicat și “Gazeta Transilvaniei”, care își ținea cititorii la curent cu avansul subscrierilor de acțiuni⁷³.

La adunarea constitutivă a băncii “Albina” s-a hotărât că “de ziare oficioase se numesc <<Albina>> și <<Gazeta Transilvaniei>>”⁷⁴, ceea ce însemna, într-un fel, recunoașterea unor merite câștigate.

A fost vorba, mai târziu, ca numai ziarul “Albina” să rămână purtător oficial de cuvânt și găzduitorul anunțurilor oficiale ale băncii, propunerea venind de la (sau prin intermediul lui) Visarion Roman, cu care Vicențiu Babeș era de acord: “Și eu m-am gândit ca <<Albina>> să se facă expresamente organul [institutului – nota editorilor] de același nume”⁷⁵.

În articolul din “Dreptatea” al “Observatoriului imparțial” (vezi *Anexa*) se susține că în bună parte succesul subscrierilor de acțiuni s-a datorat propagandei ziarului “Albina”, acestea fiind în număr mai mare acolo unde gazeta era mai răspândită, adică în Banat și în “părțile ungurene”. “Observatoriul” exemplifică pentru această din urmă zonă din dreapta Mureșului, numind localitățile Pecica, Șiria, Nădlac, Cenadul unguresc. Verificând pe liste, la Pecica au fost 13 primi acționari cu 33 de acțiuni cumpărate, la Șiria 5, cu 7 acțiuni, iar la Nădlac 20, cu 66 de acțiuni; memoria “Observatoriului” l-a înșelat în privința Cenadului unguresc, unde n-au fost subscriitori la prima emisiune⁷⁶.

Banca “Albina” a fost concepută ca o instituție financiară menită să servească interesele economice românești, adresându-se în primul rând țărănimii, clasa de departe cea mai numeroasă. Acest principiu figura în chiar articolul I al Statutelor inițiale: “Sub nume de <<*Albina, institut de credit și economii*>> se constituie o societate de acționari al cărei scop este: a procura poporului țăran mijloacele banali necesare pentru purtarea și desvoltarea economiei sale, a deștepta într-însul spiritul de economie, a ridica creditul real în țară și ăst-mod – prin operațiunile cuprinse în acest Statut – a promova interesele economiei naționale”⁷⁷. Între mijloacele “pentru ajungerea scopului” băncii, pe primul loc apărea “înființarea reuniunilor de credit pentru participanți”⁷⁸. Intenția de înființare a reuniunilor de credit, precum și modul cum erau concepute, apare încă în cererea de aprobare a statutelor înaintată ministrului de comerț: “aceste reuniuni nu numai vor avea problema de a lucra de sine în cuprinsul lor, prin adunarea de sume mici și prefacerea lor în împrumuturi, ci ele vor fi preste tot chie-mate de a mijloci comerțului băncii cu poporul țeran”, banca obligându-se să le asigure sprijinirea “morală și materială”⁷⁹. Aceste considerente erau

iterate în “Programul Institutului de credit și economii <<Albina>>” din iulie 1871, unde se sublinia rolul de instrumente de educație economică al reuniunilor: “Pre lângă folosul material, prin înființarea reuniunilor amintite se va contribui foarte mult și la dezvoltarea ideii de asociere în țara noastră”, fondatorii felicitându-se de faptul că “<<Albina>> este până acum unicul institut de credit în țările noastre care a adoptat în modul acesta ideia folositoare spre a-și îndeține binefacerile sale cu preferință asupra poporului dela țeară”⁸⁰. În viziunea lui Visarion Roman, banca era “concepută ca o mare cooperativă”, care le îngloba pe cele mici din teritoriu (reuniunile de credit)⁸¹. Organizarea reuniunilor era reglementată în 54 de articole din Statute, într-un capitol special.

Din reuniunile de credit înființate, 7 au fost în Banat, la Sănnicolau Mare, Orșova, Timișoara, Lugoj, Oravița, Chizătău, Susani⁸². Inițial reuniunile par a avea prospecte bune. “În iulie 1872, prim vice-președintele Iacob Bologa face o vizită la reuniunea din Oravița, în urma căreia afirmă că banca ar putea obține mari profituri prin sprijinirea acesteia”⁸³. În octombrie-noiembrie 1872 și Visarion Roman cercetează reuniunile din Ardeal și Banat⁸⁴. La conferința din noiembrie 1873 de la Timișoara cu președinții reuniunilor de credit, Visarion Roman apreciază că “instituțiunea Reuniunilor de Credit corespunde pe deplin scopului intenționat în Statute, că poporul se folosește mult prin ele în trebuințele sale materiale, de altă parte spiritul de asociere, de economie și punctualitate se dezvoltă mult prin Reuniuni, deci, pe lângă toate greutățile, sunt a se susține și în viitor”⁸⁵.

Acele greutăți erau reale, chiar presante, ducând în final la desființarea reuniunilor. Anul 1873 fusese unul de criză financiară, iar pe de altă parte disciplina economică lipsea debitorilor băncii (reuniunilor), în noiembrie 1873 reuniunile (din Ardeal și Banat) fiind în întârziere de plată cu 29.546 florini⁸⁶.

Situația reuniunilor deteriorându-se mereu și amenințând creditul băncii, aceasta intervine pentru asanarea situației. Așa de pildă, comitetul reuniunii din Sănnicolau Mare este dizolvat, alegându-se altul în loc (încă în 1872)⁸⁷. Mari nereguli au avut loc la reuniunea de la Timișoara, conducerea băncii reținând în sarcina ei, la începutul anului 1873, “purtări ostile, necuviincioase și dăunătoare Institutului din partea membrilor comitetului și a unor membri participanți”, fondurile fiind rău gestionate și planând suspiciunea de defraudare asupra a doi funcționari⁸⁸. S-a propus, din partea băncii, desființarea reuniunii. Intervenind la Alexandru Mocioni și Vicențiu Babeș, timișorenii reușesc să obțină continuarea activității, cu condiția alegerii altui comitet⁸⁹. Reuniunea din Sănnicolau Mare și-a încetat activitatea încă din 1873 (toamna), iar în 1874 își vor sista activitatea și celelalte reuniuni bănățene⁹⁰. Aceasta cu toate că raportul direcțiunii pe 1873 nu

conținea nici o recomandare privind desființarea reuniunilor⁹¹. În octombrie-noiembrie 1874 a fost lichidată reuniunea din Orșova, iar pe 31 decembrie același an și-au încetat activitatea cele din Timișoara, Lugoj și Oravița, în conformitate cu hotărârile Consiliului de administrație din 25 martie și 18 aprilie⁹². A mai supraviețuit, până în martie 1875, reuniunea din Sibiu, cu care de altfel banca a avut cele mai extinse raporturi, creditele avansate acesteia întrecându-le pe cele acordate reuniunilor bănățene *însurate*⁹³. Ar mai fi de arătat că “din toamna anului 1873 până la sfârșitul anului următor, în repetate rânduri, reuniunile din Sănnicolau Mare, Orșova, Oravița, Lugoj și Timișoara cer permisiunea de a primi noi membri, roagă să nu fie desființate și să li se aloce în continuare credite. De fiecare dată conducerea Băncii <<Albina>> le refuză, fie sub motivul că nu are pentru moment posibilitatea de a le acorda noi credite, fie, mai apoi, sub motivul că s-a hotărât deja desființarea lor”⁹⁴. Nicolae Petra-Petrescu atribuie desființarea reuniunilor faptului că debitorii, în majoritate țărani nededați cu disciplina financiară, nu și-au onorat creditele⁹⁵. Acești debitori au fost afectați, precizează Mihai Drecin, de anii agricoli răi 1869-1874⁹⁶. S-a mai adăugat lipsa cadrelor de specialitate sau reaua credință a unora, banca pierzând în urma contabilizării greșite sau a delapidărilor. Un impact negativ a avut avocatul băncii, Ioan Popa, care, spre a-și rotunji onorariul, a împrorocuat în masă pe debitorii restanți, fără știrea băncii⁹⁷. Nu s-au potrivit nici proiecțiile cooperatiste ale lui Visarion Roman cu dorințele acționarilor, care voiau o bancă de tip capitalist clasic⁹⁸. La desființarea reuniunilor banca rămânea cu un portofoliu putred de 52.276 florini, care vor trebui amortizați, în timp, “recuperarea” (din alte conturi!) încheindu-se abia în 1890⁹⁹. Aceste pierderi sau operațiuni neinspirate s-au datorat parțial și lacunelor în pregătirea financiară a lui Visarion Roman¹⁰⁰, la ceea ce face trimitere și “Observatoriul” care scria “Dreptății” în 1897¹⁰¹.

Mai puțin informat a fost “Observatoriul” în altă privință. El respinge ca pe o calomnie zvonul că bănățenii ar fi cerut mutarea sediului băncii în provincia lor. Cel puțin o astfel de inițiativă a existat, ea venind din partea lui Teodor Pap, care îi scria din Lugoj lui Vicențiu Babeș la 23 iunie 1874, rugându-l să intervină ca sediul băncii să fie mutat “într-un oraș al Banatului, ori măcar într-unul din părțile ungurene”. Scrisoarea a fost cunoscută în cercurile conducătoare ale băncii, ea fiind remisă de Babeș lui Iacob Bologa, iar acesta transmițând-o la rândul său către Visarion Roman, în arhiva personală a căruia a identificat-o Mihai Drecin¹⁰².

Bănățenii au participat masiv la întemeierea băncii “Albina” nu din considerente financiare, care, desigur, au existat și acelea, ci pentru că socoteau întreprinderea în primul rând una națională. Chiar adunarea generală de constituire a băncii e văzută de Vicențiu Babeș ca un bun prilej de consfă-

tuire politică-națională, el scriindu-i în acest sens lui Iacob Bologa: “va fi foarte bine dacă D-Voastre veți putea aduna cât mai mulți bărbați de noștri, anume din Transilvania, căci ocazionalmente am putea discuta altele. Faceți, convocați, avizați, puneți toate în mișcare”¹⁰³. Tot o conotație națională avea și strădania lui Vicențiu Babeș de a obține din partea guvernului maghiar concesiunea pentru “Albina” de a reprezenta în Transilvania și Banat societatea de asigurări “Dacia” din București¹⁰⁴, ceea ce ar fi însemnat un început de “piață comună” financiară românească peste granițele politice. Încă un argument că angajarea bănășenilor la “Albina” a trangresat provincialul.

Operațiunile financiare ale “Albinei” au cuprins prioritar arealul transilvan. Tot acolo s-au îndreptat cu precădere și ajutoarele bănești pentru instituții culturale. S-au împărțit însă de anumite sume, în primul sfert de veac al activității băncii, și elevii români din Timișoara, Reuniunea de cântări din Oravița și Reuniunile meseriașilor români din Lugoj și Oravița¹⁰⁵.

Din deceniul al nouălea al veacului al XIX-lea banca “Albina” va sprijini noile așezăminte financiare românești din Banat.

ANEXĂ

La istoria “Terenului nou”, adică a instit. de credit și economii “Albina” din Sibiu

“*Frica de necunoscut*”. Cu această frază semnificativă, de și doară nu tocmai corect exprimată și aplicată asupra casului și-a publicat “*Transilvania*”, organul Asociațiunei noastre culturale, în fruntea ultimului număr al anului expirat, interesantul *anunț* că chiar se finește un pătrariu de secol de când, “la inițiativa lui *Visarion Roman*, cu concursul lui *Antoniu* și *Alexandru Mocsonyi*, s’a făcut primul pas pentru organizarea economică a poporului nostru și pentru emanciparea lui de jugul străin, sub care a gemut, secol de-a rândul în patria străbună” etc., *anunț* ce, așa cam prea înflorit cum e, l’a reprodus și *Dreptatea* noastră mult iubită. Și se espune aci, cam tot în acest mod stilar mai departe că *acțiunea* pentru întemeierea institutului nostru de credit și economii *Albina*, de care este vorba, *a avut să lupte foarte mult cu acea “frică de necunoscut”* și că-nencrederea în puterile noastre propriie a fost atât de mare, în cât *Albina* abia s-ar fi putut înființa dacă nu învingea “*însuflețirea și venerațiunea tradițională a bănășenilor pentru familia Mocsonyi*, apoi zelul și energia de fer a lui *Simeon Manguica* și *Dr. Aureliu Maniu* și a altor câțiva fruntași ai noștri”. Și se mai adaugă că “*însuși Andrei Șaguna* (adecă marele Andrei al nostru) își bătea joc de nizuințele

fundatorilor și plin de compătimire îi întâmpina cu proverbul german: <<Schuster bleib bei deinen Leisten!>>”.

Aceste date, cam prea umflate, și totuși prea defectuoase [sic!], recer imperios puțină esplanare și completare; căci pre cât de gentil și cu dreptate este a *recunoaște* măcar chiar cu ceva *esces meritele*, adevărate, tot atât de greșit și necuviincios este a le *ignoră* sau *mistifică* și *desconsideră*, unde pururea are loc aparițiunea că se face din adins, din inimă necurată.

Generațiunea mai tină a inteligenței noastre, aceea care de câțiva ani încoaci s'a ridicat în fruntea mișcărilor noastre pe toate terenele vieții naționale și ambiționează dreptul de a dá tonul, nu o dată a fost caracterizată ca – *săracă în idei practice* și superficială în culegerea și aprecierea datelor istorice, acomodându-se mai mult vorbelor vulgare de pe stradă și din localitățile de petrecere de cât isvoarele viue și actelor – autentice – cam tot asemenea ca și contrarii de moarte ai noștri, cari și ei orbiți de mândria și ambițiune, numai după date și documente esacte nu vor să ne judece și tracteze.

Dar ‘ noi, în bună credință fiind despre zeloșii noștri bărbați mai tineri, pururia i-am scuzat și trebuie să-i scuzăm, pe baza împregiurărilor nedependente de deștii. Ei pe timpul activității generațiunii mai vechi, când numărul bărbaților activi și de inițiativă era cu mult mai mic, în cât abia ajungea a face, și foarte puțin a descrie cele făcute – pro memoria, ei se aflau pe bancele claselor școlare, unde după sistema modernă a instrucțiunii, bieteles minți fragede li se îndoiau cu atâtea cunoștințe teoretice, în cât nici facultățile, nici timpul nu le ajungea să mai observe ceva și pe viu sferele vieții publice. Astfeliu apoi, când zeloșii noștri juni, în buzunariu cu diplomele lor cele frumoase es în lumea vieții practice, avisați a-și cîștiga pânea cea de toate zilele și a umbla pe propriile lor picioare, o fac aceasta cum învață bunul Dumnezeu, luând îndreptări de unde tocmai li-se îmbie. Sigur nu din cuget rău, ci-din nevoia situațiunii. De aci apoi poticnirile.

Aceste premitend, va fi permis a crede că nu va lua în nume de rău nime, dacă în cazuri când prin date defectuoase găsim vr-o cestiune de interes public insuficient, respective neesact sau defectuos espusă și tractată, cei mai vechi, cei prin propria lor esperință mai bine informați, își vor ridică vocea în mod obiectiv și binevoitoriu, – își vor da esplicațiunile necesare, – întru interesul cauzei. Cu acest cuget și scop m'am crezut eu chiămat și obligat, nu fără indemn și din alte părți, a reflectă la cele citate mai sus din “Transilvania”, de-ocamdată numai la acelea – mai pe larg.

Este adevărat că *ideia* și chiar *inițiativa pentru crearea unui institut de credit și economii compete lui Visarion Roman*. El a comunicat, pe cât știu eu, această idee în Oct. 1868, pe timpul congresului nostru național bisericesc din Sibiiu, unor amici ai sei, ce-l cercetaseră la Reșinariu, apoi după sfatul acelora, cu câteva zile mai târziu, dlui *V. Babeș* în Sibiu. Și eată din

cari considerațiuni tocmai acestuia. Babeș, ca membru al Asociațiunei Transilvania culturale, venind din Viena ca să participe la prima, cea atât de solemnă și grandioasă adunare generală din Brașov de la 1862, având acolo chiămarea de raportor al comisiunei finanțiare, prin esposeul său critic asupra socotelor, făcuse impresiunea unui bărbat rutinat în ale finanțelor și economiei peste tot; cătră aceasta, după cele întemplate de la Diploma din Octombrie 1860 încoaci la Viena și de la 1864 în Carloviț tuturor erau cunoscute *intimele relațiuni* între Babeș și Mocsyonestyii și cu Șaguna; deci Visarion Roman, bărbat isteț cum era, prea bine pricepea că ideia sa fără de ajutorul acestor matadori cu greu se va pute realiza, mai vîrtos că *Marele Arhiereu* deja de pe atunci prinsese ochi rei asupra lui *V. Roman*, pe care credea a-l fi experimentat de –”șiret” și “ingrat”. Astfelu, prin mijlocirea binevoitoare a lui Babeș voiă a molcomi pe Șaguna și a căștiga pe Mocsonyești, cărora pe acel timp nici după nume nu le eră cunoscut.

Destul, că planul a fost prudent și a succes, precum de obște *planurile prudente succed*, iar cele *proaste* – fac fiasco.

Dar ideia lui *V. Roman* pe atunci eră numai în stadiu de un embrion și ca la trei ani au fost de lipsă pentru ca ea, prin înțelegere cu *Babeș* și cu *Mocsonyeștii* să ajungă realizabilă. Vis. Roman, cu ajutorul domnilor Mocsonyi a trebuit să plece la Viena, unde timp de mai multe luni de zile și-a însușit, în mod practic, recerutele cunoștințe finanțari și bancali, de cari mai peste tot lipsit eră, din care causă mai vîrtos Metropolitul Șaguna nu se putea împacă cu persoana și ideia lui.

În returnarea sa de la Viena, *V. Roman* a adus cu sine un elaborat de statute și oprindu-se mai multe zile în Budapesta, acolo s-au discutat și statorit din punct în punct aceste statute cu *Babeș* și cu *Ales. Mocsonyi*.

Numirea “Albina” a institutului, din capul locului a acceptat-o și propus-o Visarion Roman, “ad captandam benevolentiam”, înțelegînd adecă că este agreabilă în familiă, că sub această numire Petru de Mocsonyi, marele bărbat de încredere al Românilor de la 1848-1852, voiă să înființeze un fond general de stipendii; că după moartea aceluia (asasinat în Budapesta în 1858 în ameazi de zi!), ilustra familiă la 1866 a creat ziarul “Albina” sub conducerea lui *V. Babeș* în Viena, care foaiă, pre cum știut este, în scurt timp devenise cea mai respîndită și cetită și tot-odată groaza atotputernicilor din Ungaria, cari după o activitate a ei abia de trei ani, i-au oprit intrarea în țerile de sub Coroana ungurească, astfelu silind-o a se muta la Pesta, în gura tigrilor, unde după opt ani de vexațiuni și procese de presă continue, i s-a făcut vieața – nu numai amară, dar la urmă chiar imposibilă.

“Albina”, “*institut de credit și economii*”, propriamente în Budapesta a fost formulată definitiv, ear’ heroldul ei, care a bucinat-o și a recomandat-o

în atențiunea și spriginirea publicului român – a fost “*Albina*”, organul de publicitate al *Mocsonyeștilor*, sub conducerea lui *Vicențiu Babeș*.

Cam anevoios lucru a fost a-i pune institutului nostru scamnul în *Sibiiu*; de oare-ce pe acel timp în general se credea că *Brașovul ar fi locul natural*; însă fiind tocmai Brașovul, cu inteligența sa cea numeroasă, mai *vertos preocupat* de scrupulii Metropolitului Șaguna, și deci neîncălzibil pentru institutul *Albina*, care nu se putea desface de iniciatorul său Vis. Roman, a trebuit fi [sic!] așezat, măcar și numai deocamdată, în Sibiiu. De altă-careva localitate nici vorbă nu s-a făcut, și netrebnică scornitură a fost când mai apoi, în urma unor neînțelegeri interne de la Albina, s-a răspândit faima că este pentru-că Bănățenii pretind mutarea institutului la Timișoara. Sibiiul a devenit însă ceea-ce este astăzi, tocmai numai prin activitatea și ajutorul *Albinei*.

Zice domnul cu anunțul din Transilvania că-în fața pedecelor ce existau, *Albina* abia s’ar fi putut înființa “*dacă nu învingea însuflețirea și venerațiunea tradițională a Bănățenilor pentru familia Mocsonyi*”, și pune alături cu aceasta “*zelul și energia de fer a lui Manguica și a lui Aureliu Maniu*” la urmă și a altor câțiva fruntași nenumiți.

Nu cred că dl. autor al anunțului să se fi socotit serios asupra acestei sentințe a sale, prin carea evident intenționează a aduce omagiile sale ilustrei familii de Mocsonyi și celor doi bărbați repotați; în faptă și prin consecință însă spune un mare *neadevăr* și face o mare *nedreptate* – în toate părțile.

Sau ce? numai Bănățenii au însuflețire și venerațiune pentru Mocsonyești? Și – numai *Manguica* și *Aureliu Maniu* au meritat să fie numiți alături cu Mocsonyeștii?

Cum? Doară că luptele și sacrificiile cele multe și mari ale Mocsonyeștilor au fost făcute numai pentru Bănățeni? Sau că – numai Bănățenii sunt capabili de gratitudine, de însuflețire și venerațiune pentru Mocsonyeștii și binefăcătorii naționali?!

Lumea, și încă lumea străină – cunoaște și judecă faptele și adevărul, ea știe că Mocsonyeștii veniți din Macedonia pe la 1685/6, de și s’au pomenit în Bănat, pururea au avut în vedere neamul românesc, adică pe *toți Românii*; că nemuritoriul Petru Mocsonyi a lucrat, mai ales de la 1848 cu *Șaguna, Bărnuț, Laurian, Hurmuzachi* etc. pentru *neamul românesc* pentru tot [sic!] și s’a luptat și sacrificat pentru toți, fără de nici o escepțiune și a fost recunoscut de bărbatul de încredere, de toți binemeritat; că Andreiu Mocsonyi, de la 1860 începînd a continuat lupta și a adus sacrificiile pentru toți, și a obținut adrese de recunoștință și de venerațiune nu numai din Bănat, ci din Bihor, Sătmăr, *Sălagiu*, Ardeal, pînă și din *Bucovina* etc. Apoi, ce să zicem despre următorii lor? Când, unde, la care ocasiune s’au arătat ei indiferenți față de românii de prin alte părți? Dar stipendiile lor, chiar și atunci

când Bănăţenii n'aveau altele de nicăieri, nu se dau şi Ungurenilor şi chiar şi Ardelenilor? Dar – *Antoni Mocsonyi* n'a fost el ales deputat repetite-ori în cercul *Şiriei* al Aradului şi pe *Alecsandru Mocsonyi* atunci când forţa şi intriga domnilor magiari l-au eschis în Bănat, nu cercul *Radnei* din părţile ungurene l'a primit în braţele sale cu entuziasm?

O carte întreagă s'ar putea scrie despre datele şi faptele doveditoare de interesarea prin mari sacrificii a Mocsonyeştilor pentru Românimea întreagă, cât şi despre recunoaşterea acestui adevăr de pretutindenea şi – “Transilvania” să nu le ştie acestea?

În cât pentru Mangiuca şi Aureliu Maniu, lumea pe acel timp aşa ştia, că erau şi ei aderenţi ai Mocsonyeştilor, şi'şi luau şi ei inspiraţiunile din “*Albina*”, organul *Mocsonyeştilor* şi al lui *Babeş*, ca şi ceilalţi – nu “*câţiva*”, ci *mai mulţi fruntaşi*, nu numai din Bănat, ci şi de aiurea, mai vîrtos de pe unde pătrundea foaia “*Albina*”, capacitînd şi îndemnînd. Este chiar caracteristic şi se poate autentic dovedi că cele mai mari grupuri de subscriitori şi cumpărători de acţiuni ale Albinei, mai vîrtos în părţile bănăţene şi ungurene tocmai pe acolo se găsesc pe unde foaia “*Albina*” eră mai lăţită şi mai mult cetită. Între acele grupuri se află, pre cât am putut înţelege, doară nici nu tocmai la primul loc, *ţinutul împrejur de Oraviţa*, unde *Mangiuca* eră a casă, ear' *Aureliu Maniu* se aşezase mai târziu, dar' unde – încă de mai înainte, adecă de la 1849 şi până astăzi *Babeş* a fost şi a rămas cel mai văzut şi mai iubit bărbat al poporului. Cu toate acestea şi prin alte părţi ungurene, anume în comitatele Arad, Cenad şi Bichiş se află localităţi încă mai bogate în acţiuni de ale *Albinei*, ca d.e. *Peşca*, *Şiria*, *Nădlacul*, *Cenadul-ung.* etc. *Nădlacul*, cum s-a constatat odată cu ocasiunea unei adunări generale a acţionarilor, aveă peste 90 din acţiunile originale ale Albinei.

Astfelu, pre cum într'adevăr *este*, nu va pricepe oare d. autor al articolului din fruntea nrului X al “*Transilvaniei*” că prin nesocotinţa modului seu de a se exprima, a alunecat în tabera acelor câţiva rătăciţi cari de ani de zile colindă până şi pe la curtea regală din Bucureşti cu minciuna că *Mocsonyeştii au mare trecere* şi influinţă *numai prin Bănat!* Sigur că – nu aceasta intenţiona dl. autor. Destul că, după toate cele înşirate date pozitive, adevărul în istoria originii cu eclatant succes al Institutului de credit şi economii “*Albina*” din Sibiu este şi rămâne că: *învingerea tuturor greutăţilor abia eră posibilă fără de puternicul ajutoriu al ilustrei familii de Mocsonyi, ajutoriu de sfatul şi cu punga şi auctoritatea ei, şi prin energica sprijinire a organului de publicitate alei [sic!]: “Albinei”.*

În a doua liniă vine, făr' de a scădeă câtuşi de puţin valoarea, *meritul celorlalţi fruntaşi ai naţiunii*, apoi factorilor cari şi ei la rîndul lor mult au contribuit spre desvoltarea şi prosperarea institutului.

Andreiu Şaguna, marele Archiereu, ce e drept, nici după studiile şi pracsă ce făcuse V. Roman la Viena nu-l recunoşteă pe acesta – din ale sale

puncte de vedere destul de cualificat de *director executiv* în fruntea unui mare institut de bani, totuși marele bărbat, tocmai pentru că Mocsonyeștii cu Babeș și cu “*Albina*” lor se făcuseră herolzii institutului, el își manifestă neîncrederea mai mult prin glume, în contra *persoanei*, fără de a păși undeva deadreptul în contra institutului. Și – fie-mi permis a mai atinge la acest punct că – dacă “*Marele Andreiu*” mai trăia încă câțiva ani, ca să vadă unele porniri în interiorul direcțiunei de la institutul “*Albina*”, porniri cari azi nu mai merită să fie espuse special, dar’ cari atunci făcuseră pe *Alecsandru Mocsonyi*, mai apoi pe *Antoni Mocsonyi* și pe *Babeș* ca unul câte unul să părăsiască consiliul direcțional-administrativ, sigur îi apostrofă pe aceștia cu: “*Amicii mei, nu v’am spus!*”.

În fine, când vorbim de creațiunea cu succes a institutului nostru “*Albina*” să nu uităm nici de *Providență*, carea și ea a fost cu noi din capul locului – pe acest “*teren nou*”, la această întreprindere, până aci Românilor de tot necunoscută!

Ca de încheiere, pentru astă-dată numai încă atâta: După moartea năprasnică a lui V. Roman, lășindu-se faima că dl. *Parteniu Cosma* are să-i fie succesorul în directorat, aflându-mă din întâmplare pe coridorul casei reprezentative a dietei ungurești din Budapesta, în prezența mea doi deputați, unul jidan, dar’ ambii proprietari de acții de ale “*Albinei*”, întâlnind de *Babeș*, i-au pus acestuia întrebarea: “*Dacă are încredere în Cosma*, pe carele ei nu-l cunosc mai îndeaproape?” și *Babeș* a răspuns: “*Cea mai deplină!*” “*Dar’ pe ce ți-o întemeiezi?* Dacă e permis a ști?” “*Pe trei momente decisive pentru mine, întâia [sic]: este om cinstit; a doua [sic]: este bărbat foarte inteligent; a treia [sic]: este om cu o familie pe care prea mult o iubește!*”

La acestea jidanul deputat Wodjaner, strângându-i mâna, i-a răspuns: “*Ai toată dreptatea!*”

Au trecut mulți ani de atunci și cu toate că în inventariul după *Visarion Roman* au rămas până astăzi unele *passive organice*, cari – întră împregiurări pot să ne facă grea daună, “*Albina*” noastră din Sibiiu, sub direcțiunea dlui *Parteniu Cosma*, prosperează, ba progresează și înfloreste prea frumos, spre bucuria acționarilor săi și spre mândria națională a tuturor adevăraților ei creatori și spriginitori. Am zis și eventual voiu mai zice.

Observatoriul imparțial

(“Dreptatea”, IV, 1897, nr. 7 din 11/23 ian. p. 2-3)

NOTE

¹*Teren nou*, nesemnăt, în “Dreptatea”, IV, 1897, nr. 3 din 4/16 ian. p. 3 și nr. 5 din 9/21 ian., p. 3, preluat din “Transilvania”, nr. 10 din 1896. Cum se știe, până la urmă “Concordia” a trebuit să-și sisteze activitatea din cauza pierderilor financiare datorate incuriei conducerii.

²Nicolae Petra-Petrescu, *Monografia institutului de credit și economii "Albina" 1872-1897*, Sibiu, 1897. În "Dreptatea" apariția cărții (fără numele autorului) e semnalată în nr. 108 din 17/29 mai 1897, p. 3, la rubrica "Literatură, artă și știință", dându-se sumarul, fără vreun comentariu.

³"Telegraful Român" din 9 ianuarie 1897, după "Dreptatea", IV, 1897, nr. 6 din 10/22 ian., p. 3.

⁴Observatoriul imparțial, *La istoria "Terenului nou", adică a institutului de credit și economii "Albina" din Sibiu*, *ibidem* nr. 7 din 11/23 ian., p. 2-3 (mai departe: *La istoria ...*).

⁵Articolul 50 al statutelor origineare acorda un vot deținătorului unei acțiuni, două voturi celor cu cinci acțiuni, trei voturi celor cu zece și mai multe acțiuni. Dreptul de vot se putea exercita și prin plenipotență, dar nici un acționar nu avea drept la mai mult de zece voturi. Cred că "Observatoriul" deținea mai multe acțiuni, fiind un om cu dare de mână, întrucât micii acționari n-au făcut uz de dreptul de a participa la adunările generale decât în mod excepțional. Vezi, pentru statute, Nicolae Petra-Petrescu, *Monografia ...*, p. 137. În ce privește identificarea "Observatoriului", aceasta e dificil de făcut. Cunoștințele sale privind zona Aradului nu-l exclud cu totul nici de aici, dar aş înclina mai degrabă să cred că era din aria Lugojului sau chiar a sudului bănăţean.

⁶Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 11.

⁷Mihai Drecin, *Banca "Albina" din Sibiu*, Cluj-Napoca 1982, p. 41. La nota 72 se trimite la apostrofarea lui Șaguna, acum în versiune latină ("ne sutor ultra crepidam!"), după Ioan Olteanu, *Capitalul național din Ardeal și problema conversiunii*, Sibiu 1934, p. 36. Mihai Drecin afirmă, citând din "Transilvania", nr. 49 din 1871, că "În toamna anului 1868 [...] Visarion Roman începe să se gândească serios la înființarea unui institut de credit și păstrare curat românesc" (p. 36), deci anul indicat și de "Observator".

⁸Vezi *Corespondența lui Vicențiu Babeș*, vol. II, Scrisori trimise, ediție de George Cipăianu și Ana Maria Cipăianu, Cluj-Napoca 1983 (mai departe *Corespondența Babeș II*), nr. LXXVIII, scrisoarea lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman, datată Pesta, 3/15 ian. 1872, p. 138-139: "Apoi am voit a vă trimite și conta pentru înseratele ce v-am efectuit [...]. Ar fi mai bine ca institutul să țină câte un exemplar din foi [ziarul "Albina", nota mea, R.A.], la carele numai să ne provocăm".

⁹Nicolae Petra-Petrescu, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu 1936 (mai departe: N.P.-P., *Băncile ...*), p. 8, nota 1: "Dl. I. Olteanu spune în <<Argus>> din iunie 1933 că înainte de 1869 V. Roman ar fi fost la Viena, unde a audiat cursurile Academiei Comerciale și a făcut practică la două bănci. Ambele aceste afirmații [una despre o presupusă prezență în România, la invitația lui Ion C. Brătianu, apărută în altă gazetă] ne par nefondate". Tot Nicolae Petra-Petrescu cita o scrisoare din Viena a lui Visarion Roman (în *Monografia ...* p. 18), din care reiese că acesta nu se mai împărtășise anterior de vreo bursă pentru studiu organizat. Prin "cercetarea" a două bănci din Viena și cu ajutorul bursei, scria Roman, "voiu completa studiul meu în acest obiect, parte în praxă la banca <<Transilvania>>, parte în teorie, prin studiu de zi și noaptea", deci fusese un autodidact.

¹⁰*Ibidem*, p. 17; Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 39.

¹¹Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 18. În *Anexa F*, p. 110, acest Nicolae Șandor apare ca subscriitor a 10 acțiuni.

¹²În mod surprinzător, Nicolae Petra-Petrescu se referă într-un loc (*Băncile ...*, p. 10) la "frații Mocioni", avându-i în vedere, așa cum reiese neîndoienic din context, pe Antoniu Mocioni de Foen și Alexandru de Mocioni. Eroarea s-ar putea datora vârstei la care a scris lucrarea citată (în *Monografia ...* nu se întâlnește), ori poate timpului scurs până la 1936, când familia Mocioni era practic stinsă. Cei în cauză muriseră unul în 1890 (Antoniu), iar celălalt, Alexandru, marele Mocioni, în 1909. Această scăpare a fost preluată și de Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 38, 39 etc. (vezi și nota 43 de la p. 38, unde Constantin Radulescu din Lugoj apare ca "G. Rădulescu"). De fapt Antoniu și Alexandru Mocioni nu erau rude foarte apropiate, primul făcând parte din ramura "de Foen" a familiei și venindu-i un fel de unchi lui Alexandru și lui Eugeniu, fratele său adevărat, fiii lui Mihail, din ramura "de Mocioni". Cf. Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 21-22, unde e dată genealogia Mocioneștilor.

¹³Scrisorile de recomandare semnate de membrii comitetului fondator aflate la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Cluj, datele 12. XII. 1870, citate de Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 39, nota 48. Din scrisoarea lui Visarion Roman citată de Nicolae Petra-Petrescu (*Monografia...*, p. 18) rezultă că acesta a frecventat într-adevăr "Oesterreichische Hypothek -, Credit und Vorschussbank", dar în loc de "Donau Credit Anstalt", pentru care avea recomandare, a preferat "Erste oesterreichische Sparkassa".

¹⁴Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 39-40.

¹⁵Scrisoare din 15 aprilie 1871 a lui Visarion Roman, publicată în "Gazeta Transilvaniei" nr. 49 din 1871, după Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁶*Ibidem*: "ne-a succes prin influința Dlui Alexandru Mocioni a exopera aprobarea tuturor ministerielor"; "acum a succes dlui Alexandru Mocioni a îndupleca pe referentul ministerial a se abate de la 3 modificări mai grele" [s. în text].

¹⁷*Ibidem*, p. 17.

¹⁸*Ibidem*, p. 16, 17.

¹⁹*Ibidem*, p. 16.

²⁰*Ibidem*, p. 18.

²¹Idem, *Băncile...*, p. 12.

²²Idem, *Monografia...*, p. 20.

²³*Ibidem*, p. 22.

²⁴*Ibidem*.

²⁵*Ibidem*, p. 26.

²⁶*Ibidem*, p. 27. Cf. și Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 48, notele 93 și 94.

²⁷*Corespondență Babeș*, II, LXXIX, scrisoarea lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman datată Pesta, 4 martie nou 1872, p. 139-140: "Noi [Mocioneștii, mai ales Alexandru, desigur, și V. Babeș, n. mea, R.A.] am socotit că și această adunare constituitoare va trebui ținută cu observarea statutelor. Într-aceea d-voastre se pare că ați dori a simplifica formele. Auch gut. Numai cât trebuia să dați instrucțiune lămurită despre modul de substituie pentru cei ce nu se vor înfățișa în persoană". V. Babeș spera să vină la adunarea generală, în afară de Antoniu, Alexandru, Eugen Mocioni și Victor și Zeno care n-au putut fi până la urmă capacitați.

²⁸Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 49, nota 97.

²⁹Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 28-29, 31.

³⁰*Ibidem*, p. 30-31, 35 (nota), 75, 135.

³¹*Ibidem*, p. 36.

³²*Corespondență Babeș*, II, LXXX, scrisoarea lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman datată Pesta, 11 iulie 1872, p. 140. Acel depozit de 10 acțiuni consemnate la bancă era obligatoriu pentru membrii consiliului de administrație, conform statutelor.

³³Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 74-76.

³⁴Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 49, nota 97. Potrivit acestui autor, demisia mitropolitului Vancea se datorează dorinței lui de a nu accentua fricțiunile cu Șaguna.

³⁵Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 42.

³⁶*Corespondența lui Vicențiu Babeș*, vol. I, Scrisori primite, ediție de George Cipăianu și Ana Maria Cipăianu, Cluj-Napoca 1976 (mai departe: *Corespondență Babeș* I), VII, scrisoarea lui Iacob Bologa către Vicențiu Babeș datată Sibiu, 8 iulie 1874, p. 39-42 (despre împrejurările demisiei lui Alexandru Mocioni, respingerea ei de Consiliu, reacția în presă și comentarea unei scrisori a lui Teodor Pap din Lugoj, trimisă lui Babeș și remisă de acesta lui Bologa).

³⁷Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 74.

³⁸Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 63.

³⁹*Corespondență Babeș* I, scrisoarea citată. Totul pornise de la hotărârea cumpărării unei case în care banca să-și aibă sediul permanent. Alexandru Mocioni considera greșită imobilizarea sumei, punând și problema de principiu a atribuțiilor președintelui, pentru care solicita, practic, recunoașterea

dreptului de veto: "Dl. președinte Al. Mocioni [...] s-a adresat către consiliu descoperindu-i că nu este pentru cumpărarea unei case și pentru ca pe venitoriu să nu mai fie surprins cu atari concluse a pretins ca Consiliul să declare prin conclud formal că pe venitoriu afară de obiecte comune curente ale institutului, Consiliul nu va mai lua nici o concluziune fără de votul și consensul Ilustrității Sale". Bazat pe statute, zice Bologa, citând articolele 38-40 (într-adevăr, potrivit art. 39 hotărârile se luau cu majoritate de voturi, fără restricții de obiect), Consiliul a respins această pretenție, la ceea ce Alexandru Mocioni și-a dat demisia, pe care Consiliul l-a rugat să o retragă. Demisia lui Mocioni va prilejui lui Iacob Bologa ascensiunea în funcția de președinte (fusesse vicepreședinte).

⁴⁰Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 67.

⁴¹*Ibidem*, p. 68.

⁴²*Ibidem*.

⁴³Articolul *În cauza institutului "Albina"*, în "Albina", nr. 48 din 1874, după *Corespondență Babeș I*, scrisoarea citată, p. 39.

⁴⁴Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 67. În nota 74 este citată scrisoarea adresată de Teodor Pap din Lugoj (deținător a 50 de acțiuni) lui Vicențiu Babeș și remisă de acesta lui Iacob Bologa, care a înfățișat-o și altor membri ai Consiliului și lui Visarion Roman.

⁴⁵*Corespondență Babeș I*, scrisoarea citată.

⁴⁶Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 74-75; Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 295 pune demisia lui Antoniu Mocioni în 1915!

⁴⁷Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 74.

⁴⁸*Corespondență Babeș II*, LXXXVI, scrisoarea lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman datată Budapesta, 22 martie 1876, p. 146.

⁴⁹*Ibidem*, I, XXXVIII, scrisoarea lui Partenie Cosma către Vicențiu Babeș datată Sibiu, 7 iunie 1888, p. 84.

⁵⁰Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 87.

⁵¹*Ibidem*, p. 104-106.

⁵²*Ibidem*, p. 25.

⁵³*Ibidem*. În Banat s-au subscris 1334 de acțiuni din 3242. Pentru a nu se depăși cifra de 3000, ultimele 242 de subscrieri n-au mai fost luate în considerare.

⁵⁴Idem, *Băncile ...*, p. 32. Poate s-ar mai adăuga și alții, de pildă "Dr. Secoșan, Roman (Moldova)", care apare subscriitor la una acțiune (poz. 574 în "Consemnarea primilor acționari și a acțiilor subscrise", idem, *Monografia ... Anexa F*, p. 118) și care e bănățean de origine, la fel Gruia Liuba (dacă n-a fost socotit între bănățeni), redactor al ziarului "Albina" din Pesta, cu 2 acțiuni (poz. 193, p. 113).

⁵⁵*Ibidem*, p. 110-112.

⁵⁶*Ibidem*, p. 116-126. Comitetul fondator s-a și adresat autorităților eclesiastice, cerându-le sprijinul (hotărâre din 15 aug. 1871). Au emis circulare în acest sens Mitropolia din Blaj și consistoarele din Gherla și Lugoj (Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 45-46).

⁵⁷*Ibidem*, p. 47.

⁵⁸Nicolae Petra-Petrescu, *Băncile ...*, p. 32.

⁵⁹Idem, *Monografia ... Anexa G*, "Consemnarea depunerilor spre fructificare din 10 Aprilie până la 31 Decembrie 1872, dimpreună cu interesele capitalizate", p. 127-128. Depunerile din Banat constituiau peste 25% din total.

⁶⁰*Ibidem*. Toma Galletariu deținea 10 acțiuni, deci în investiție a fost ceva mai ponderat.

⁶¹*Ibidem*, *Anexa F*, p. 121, 123-124. Și în Ardeal au fost câțiva subscriitori neromâni, ceea ce n-a schimbat caracterul eminamente românesc al băncii, dar nici de "capital pur românesc" nu se poate vorbi totuși (cf. Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 49).

⁶²Nicolae Petra-Petrescu, *Băncile ...*, p. 12: "Înainte de 1871, în presa românească, considerând "Gazeta Transilvaniei" din Brașov și "Albina" din Budapesta ca cele mai reprezentative, s-a vorbit foarte puțin despre organizarea creditului la românii din Ardeal".

⁶³În "Gazeta Transilvaniei", XXXIV, nr. 2 din 1871, p. 1, apud Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 40.

⁶⁴Articolul "Albina", *instituit de credit și economii*, în "Albina" VI, 1871, nr. 53 din 12 iulie, apud Nicolae Petra-Petrescu, *Monografia ...*, p. 210.

⁶⁵*Ibidem*, p. 211.

⁶⁶*Ibidem*.

⁶⁷*Ibidem*.

⁶⁸*Correspondență Babeș II*, LXXVII, scrisoarea lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman datată Pesta, 3 august [ou] 1871, p. 137-138. Actul trimis nu poate fi decât prospectul băncii, judecând după dată – el apărând în 10 august (după o săptămână).

⁶⁸*Ibidem*, LXXVIII, scrisoarea lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman datată Pesta, 3/15 ian. 1872, p. 138. Prospectul apare în n-rele 61, 63, 65, 66, 67 ale "Albinei".

⁶⁹Vezi nota 65. *supra*.

⁷⁰Articolul. *Cătră onor. public român!*, în "Albina", VI, 1871, nr. 61 din 10 august, apud Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 218-219.

⁷¹*Ibidem*.

⁷²*Ibidem*.

⁷³În numerele 50-93, apud Nicolae Petra-Petrescu, *Băncile ...*, p. 14.

⁷⁴Idem, *Monografia ...*, p. 36.

⁷⁵*Correspondență Babeș II*, XC, scrisoarea lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman datată Budapesta, 10 nov. 1876, p. 150.

⁷⁶Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, *Anexa F*, p. 111-122. La Nădlac apar doi "economi" (țărani) cu câte 10 acțiuni. "Observatoriul" spune că "Nădlacul, cum s-a constatat odată cu ocaziunea unei adunări generale a acționarilor, avea peste 90 din acțiunile originale [sic] ale Albinei". Cele originare erau în număr de 66, ele se vor fi înmulțit cu cele din emisiunea a doua, din 1895, când banca și-a dublat capitalul social, primii acționari având prioritate la subscriere proporțional cu numărul acțiunilor deținute (*ibidem*, p. 63).

⁷⁷*Ibidem*, *Anexa H*, "Statutele institutului de credit și economii <<Albina>>", p. 129.

⁷⁸*Ibidem*, p. 131 (art. 16).

⁷⁹*Ibidem*, p. 94 (cererea din 3 nov. 1870).

⁸⁰*Ibidem*, *Anexa C*, "Programul institutului de credit și economii <<Albina>>", p. 100. Cf. și Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 53.

⁸¹*Ibidem*, p. 54.

⁸²Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 46. Autorul acesta dă un număr de 17 reuniuni, iar Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 55 avansează cifra (probabil corectă) de 21. Reuniunile din Banat s-au înființat în 1872, după cum urmează: aprilie – Susani, Chizătău; iunie – Lugoj, Oravița; iulie – Timișoara, Sînnicolau Mare; septembrie – Iancahid, azi Iankov Most, Orșova. În iunie deja reuniunea Lugoj le încorporează pe cele din Susani și Chizătău (*ibidem*, p. 56).

⁸³*Ibidem*, p. 56.

⁸⁴*Ibidem*, p. 57.

⁸⁵Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 47.

⁸⁶Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 58.

⁸⁷*Ibidem*, p. 57.

⁸⁸*Ibidem*.

⁸⁹*Ibidem*.

⁹⁰*Ibidem*, p. 59.

⁹¹Nicolae Petra-Petrescu, *Băncile ...*, p. 22.

⁹²Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 59. Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 25 avansează data de 4 aprilie.

⁹³Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 56, 59.

⁹⁴*Ibidem*, p. 59.

⁹⁵Nicolae Petra-Petrescu, *Monografia ...*, p. 47.

⁹⁶Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 60.

⁹⁷*Ibidem*, p. 60-61.

⁹⁸*Ibidem*, p. 61.

⁹⁹*Ibidem*, p. 62.

¹⁰⁰*Ibidem*, p. 61.

¹⁰¹*Vezi Anexa.*

¹⁰²Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 47 (și nota 91).

¹⁰³*Corespondență Babeș II*, LXXIX, scrisoarea lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman datată Pesta, 4 martie n[ou] 1872, p. 140.

¹⁰⁴*Ibidem*, LXXXVI, scrisoarea lui Vicențiu Babeș către Visarion Roman datată Pesta, aprilie 1873, p. 140-141.

¹⁰⁵Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 274.

LE ROLE DES ROUMAINS DE BANAT DANS LA FONDATION DE LA BANQUE “ALBINA” (“L’ABEILLE”)

Résumé

L'intelligentsia des Roumains soumis à l'Hongrie après le pacte autrichien-hongrois de 1867 a conçu la fondation d'une banque roumaine qui devrait soutenir leurs efforts de développement et d'émancipation économique dans un Etat qui leurs était hostile.

Le promoteur de l'idée fut le transylvain Visarion Roman, qui eut le support d'Antoine et Alexandre Mocsonyi, chefs politiques des Roumains de Banat, qui jouaient d'une large fortune. Grace à leurs relations auprès du Gouvernement hongrois les statuts de la banque ont été approuvés et leur prestige a assuré aussi le succès des listes de souscription au Banat, d'où provenait plus d'un tiers des membres fondateurs. C'est ce que remémorait un d'eux dans le journal “Dreptatea” (“La Justice”) en 1896, après un quart de siècle depuis le succès de l'entreprise.

STEMA BANATULUI ÎNTRE 1921-1992

Tudor-Radu Tiron

Anexiunile teritoriale datorate încheierii Marelui Război Mondial aveau să determine, cum era și firesc, ideea schimbării stemei de stat a României, în sensul augmentării ei cu armele provinciile alipite. Începută de către armată încă din 1919 și apoi abandonată, inițiativa a fost reluată în mod oficial la 11 ianuarie 1921, când a fost compusă o comisie abilitată în problema actualizării stemei naționale¹.

Dintre cele șase provincii alipite (Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, Basarabia și Bucovina), doar două, anume Banatul și Crișana, nu avuseseră niciodată blazoane proprii, ci doar pe cele ale comitatelor localizate pe teritoriul lor². Banatul în special, ca achiziție târzie a casei de Habsburg, nu a avut un însemn specific nici înainte de 1718, dată la care a fost cucerit din mâinile turcilor și nici între 1718 și 1778, când a fost încorporat Coroanei Sf. Ștefan. Târziu abia, în 1881, un anume A. Gorjan publică la București o hartă a teritoriilor care au compus vechea Dacie, însoțite de blazoanele lor, cu această ocazie. Banatul este aici reprezentat printr-un scut tăiat, a doua jumătate despictă, în I, pe argint, o coroană princiară închisă (de aur?), II, aur plin și III, roșu (Pl. I). Lucrare evident de fantezie, care nu are nici măcar un mesaj politic (pentru a nu mai vorbi de vreun înțeles istoric), stema "Temișanei" nu are răsunet în epocă și nici nu are răsunet în epocă și nici nu este cunoscută de către membrii comisiei constituite de către primul ministru, generalul Averescu, în 1921³.

De fapt, s-ar fi dorit o stemă simplă și unitară, evocând proaspăta personalitate a statului român unitar; cele șase provincii alipite, alăturate celor patru deja existente (Țara Românească, Moldova, Oltenia și Dobrogea), ar fi determinat, cel puțin din punct de vedere heraldic, o configurație a scutului aproape "imperialistă"⁴, de loc de dorit în fața propagandei contestatoare a tratelor de pace, mereu activă în acea epocă a începuturilor.

De aceea, primul proiect de stemă a României, alcătuit de către basarabeanul Paul Gore, înfățișează *pe pieptul unei acvile cruciate* (întruchipând

în mod egal Muntenia dar și statul modern România, în realizarea unei idei centralizatoare ale cărei rădăcini le regăsim în îndepărtatul 1863), *un scut sfertuit după cum urmează: I Moldova, II Transilvania, III Oltenia și IV Dobrogea* (urmează ornamentele exterioare)⁵. Practic, se păstra configurația armelor României de la 1872, respectate și înconjurate de afecțiunea populației pentru că păstrau tradiția luptelor de la 1877-1878 și 1916-1918 precum și a regelui Carol I, făuritorul statului român modern; de asemenea, armele se arătau interesante și din punctul de vedere al teoriei blazonului, datorită scutului ideal împărțit în cruce⁶. Gore considera, pe bună dreptate, că armele Basarabiei și ale Bucovinei puteau și urmau a fi incluse în stema Moldovei (mai ales pentru emblemele pe care le primiseră sub administrația țaristă, respectiv chezaro-crâiască, nu erau cu mult diferite de emblema statului din care fuseseră desprinse). Pentru Banat, Crișana, Maramureș, într-un cuvânt, pentru tot ceea ce nu făcea parte din podișul transilvan, Gore credea, ca un om cu studii juridice și mult bun simț, că nu se punea problema deosebirii acestor ținuturi de Transilvania, cu care dintr-o dată și prin același act de voință (adunarea de la Alba-Iulia din 18 noiembrie/1 decembrie 1918) fuseseră unite Regatului României⁷.

Practic, în viziunea lui Gore, achizițiile teritoriale (chiar după sporirea cu jumătate a suprafeței țării), nu aveau să se reflecte, în armele României postbelice, decât prin unica alăturare a stemei Transilvaniei. Intenția ademenitoare în sens strict heraldic⁸, era inadmisibilă în ochii unei opinii publice extaziate de proaspăta înfăptuire a celor mai nobile deziderate istorice. Proiectul, criticabil și din alte privințe, nu a putut rezista⁹.

Comisia special constituită în vederea desemnării unei embleme oficiale, ai cărei (doar) patru membri erau Constantin Argetoianu (ministru de interne), Dimitrie Onciul (directorul Arhivelor Statului), Mihail Seulescu (profesor universitar) și mai sus-numitul Paul Gore¹⁰, propunea la 12 martie 1921 armele următoare: *pe azur, o acvilă de aur cu cioc, limbă și gheare roșii, ținând în dextra o spadă de aur, iar în senestra un sceptru de același, apucând cu ciocul o cruce latină de argint și încoronată cu o cunună antică de aur, purtând pe piept un scut în cinci părți, rezultat dintr-un sfertuit și o insițiune în vârș: I Țara Românească; II Moldova; III Banatul; IV Dobrogea; V Transilvania* (variantă modificată); *peste tot, ecusonul casei de Hohenzollern* (urmează ornamentele exterioare)¹¹ (Pl. II). Ignorând introducerea, înghesuită și total neprezentativă a armelor ardelenesti, scutul inițial, cel sfertuit, reprezenta, "privit de departe", armele României de la 1872, mai puțin unele detalii savant modificate și, bineînțeles, înlocuirea stemei Olteniei cu cea, acum creată, a Banatului¹².

În armele compuse în primii ani de domnie ai regelui Carol I, Oltenia sau "Banatul Olteniei", după cum era denumită, fusese simbolizează, **dar**

numai din momentul compunerii și doar în limitele stemei de stat, printr-un *câmp roșu, cu o coroană din care iese un leu încoronat, având între labe o stea cu șase raze, totul de aur*¹³ (fig. III). La vremea respectivă, în lipsă de altceva, se alesese pentru această “Valahie Mică”, la propunerea, exprimată încă din 1867, a heraldistul Ștefan D. Grecianu, o variantă care trimitea la blazonul boierilor Buzești¹⁴, dar și la unele reprezentări pe care armorialele germane medievale la atribuiau Munteniei¹⁵.

La 1921 sau poate chiar mai devreme, Banatul propriu-zis se vedea reprezentat printr-un *câmp roșu, cu un pod de argint (cu o deschidere) din care iese un leu de aur, ținând o sabie de același*¹⁶. În comparație cu stema României de la 1872, se păstrau comune: poziția în cel de-al treilea cartier al scutului, culoarea roșie a câmpului și mobila principală, adică leul de aur, ieșind. Pentru cunoscători, Oltenia încetase de a mai fi în vreun fel reprezentată, locul fiindu-i luat de către Banatul cu care ea nu fusese niciodată unită; pentru vulg, aspectul acelei părți a scutului se schimbasesc atât de puțin încât nimeni nu ar fi trebuit să se întrebe cum de o achiziție teritorială veche de doar trei ani “împingea afară” (în sens heraldic), un pământ care, ignorând intervalul dintre 1718-1739, fusese trup din trupul Țării Românești, încă de la îndepărtata întemeiere a acesteia...

Mai mult decât raționamentele politice care au dictat modificările din stema de stat, ne interesează modalitatea prin care s-a ajuns la însemnul cu podul și leul; într-un articol despre heraldica națională, publicat în urmă cu aproape șaptezeci de ani de către prof. Constantin Moisil, se arată că “...o stemă specială a Banatului nu există decât din 1921. Comisiunea care a întocmit stema actuală a României a crezut de cuviință să simbolizeze și Banatul printr-un semn heraldic. Și cum în stema vechiului județ Severin se afla un pod de peatră, iar în stema veche a orașului Lugoj de asemenea un pod de acest fel, simbolizând și unul și celălalt probabil podul lui Traian de peste Dunăre, comisiunea a adoptat acest pod ca emblema Banatului. și **l-a pus în legătură cu leul Olteniei**... (s.n.)¹⁷. Această ultimă parte a afirmației nu era, bineînțeles, decât praf în ochii intelectualității oltene¹⁸, nemulțumită de eliminarea emblemei unei provincii care grupa șase județe vechi ale țării; de fapt, leul provenea, cum pe drept arăta regretatul Jean N. Mănescu, din stema comitatului Timiș (Pl. IV), unde el purta, la fel ca exemplarul din stema propusă de către Comisie, o sabie în laba dextră¹⁹.

Și chiar dacă ar fi fost leul Olteniei și ar fi existat voința creării unei steme în mod egal evocatoare, de ce nu s-ar fi găsit o modalitate normală și logică de reprezentare a celor două modele heraldice, cum ar fi fost, spre exemplu, un pod din care ieșea leul cu stea între labe? Pesemne că uzinele de la Reșița și pământurile fertile ale Câmpiei Lugojului au părut mai atractive, din punct de vedere strict economic, decât dealurile încărcate cu

vii și prăfuite cule ale Olteniei de dinainte de Unire... Sau poate că toți șvabii, toți sârbii, toți armenii, care alăturați românilor, colorau statisticile oficiale, provocau prea des amintirea recente împărțiri a Banatului istoric cu regatul Sârbo-Croato-Sloven! Trebuia să arătăm, ca o necesitate politică, vecinilor noștri ceva mai balcanici, că Banatul este al nostru, cel puțin în parte, iar heraldica permitea din plin acest lucru²⁰.

Ca modalitate de compunere a unei steme noi, ocazia a fost bine și interesant valorificată: aspectul general rămâne cel heraldic iar înțelesul istoric, trimițând mai cu seamă la podul lui Traian, se menține. Este semnificativ de relevat că indiferent dacă memoria operei lui Apolodor din Damasc s-a păstrat ori nu în memoria poporului (vreme de aproape 2000 de ani!) totuși imaginea podului din blazonul comitatului "Krasso-Szorenyi" (Pl. V) seamănă izbitor, în arcuirea siluetei, cu podul aceluiași Apolodor, așa cum este figurat pe binecunoscuta monedă bătută de către Traian în cinstea victorioasei încheieri a ocupării Daciei²¹. Podul din armele create ad-hoc pentru Banat este în schimb un exemplar heraldic, un "pont d'or f deux voutes maçonnée de sable", după modelele general acceptate în tratatele de arme²² (Pl. VI).

Cât despre aserțiunea profesorului Constantin Moisil, referitoare la un imobil similar, aflat în "stema veche a orașului Lugoj"²³, aceasta nu se poate susține – cel puțin la nivelul datelor pe care le posedăm – deoarece, departe de a cuprinde un pod, armele acestui oraș înfățișau, după "sigiliile vechi și noi", un *scut azuriu, cu o coroană de aur din care iese un lup în culoarea lui naturală. Cască cu gratii, încoronată, în cimier lupul din scut, ieșind, cu lambrechini azur și aur la dextra, roșu și argint la senestra*²⁴.

În ceea ce privește cromatica cartierului al III-lea, care cuprinde stema Banatului, observăm că s-a încercat o uniformizare prin smalturi a celor două simboluri; astfel, dacă în stema comitatului Caraș-Severin podul era *pe azur*, deasupra unui *curs de apă argintiu, între două maluri înverzite*, fiind, mai mult, însoțit în șef de *un soare de aur și o lună de argint*²⁵, din tot acest "ccocktail" nu s-a păstrat decât podul, acum de argint (repede schimbat în aur, după cum se va vedea), trecând dintr-un flanc în celălalt al scutului și nu oblic, sub care curg valuri în culoarea naturală a apei²⁶. În privința leuli, notăm că stema veche a Timișului îl înfățișa în *câmp negru* (amintind poate durerea vreunei înfrângeri în fața turcilor), reprezentat nicidecum cu aur, ci *cu argint, având o coadă dublă, ținând o sabie cu lama curbă de argint, cu mâner de aur*²⁷. Nici aceste amănunte nu aveau să se mai regăsească ulterior, depersonalizarea fiind întărită de aplicarea aceluiași metal, în speță aurul, superior, aici ca și la bursă, argintului²⁸. Câmpul nu era nici de azur, nici negru, ci direct roșu – în stema României din 1872, armele nou create ale Olteniei (din al III-lea cartier) aveau să primească un fond roșu, iar cele

ale Moldovei (din al II-lea), aveau să fie și ele “înroșite” (părăsind deci câmpul lor “istoric”), numai și numai pentru că armele Țării Românești, se aflau în I-ul cartier al sfertuirii, având și preeminență cromatică, nu numai politică, hotărându-se astfel, pentru rațiuni de armonie²⁹, configurația azur-roșu a scutului folosit până în 1921.

Atât de puternice au fost rațiunile care au determinat eliminarea stemei Olteniei, încât un oltean de viță veche precum Constantin Argetoianu (moșier la Breasta, lângă Craiova), nu a putut face nimic pentru provincia sa de origine, prezidând Comisia care la 12 martie 1921³⁰ a hotărât noua conformație (deja amintită) a stemei țării.

Între acest 12 martie și 18 iulie/20 iulie ale aceluiași an (când Camerele au aprobat *fără dezbateri* al treilea și ultimul proiect de stemă a țării, *care nu mai venea, de astă dată, de la Comisie*), se situează perioada de acomodare a celor mai diverse medii și cercuri cu proiectul propus de către cei patru membri ai Comisiei. Se aflase hotărârea eliminării armelor Olteniei și nemulțumirea lumii politice din Bănie (având puternice ramificații și la București), putea izbucni din clipă în clipă cu atât mai mult cu cât ultimul proiect, corectând câteva inadvertențe și detalii nedorite, lăsa neatinsă problema înlocuirii armelor Olteniei cu cele ale Banatului³¹.

În noul scut – care, așeza *pe azur, pe pieptul unei acvile de aur cu cioc, limbă și gheare roșii, ținând în dextra o spadă de aur, iar în senestra un sceptru de același, apucând cu ciocul o cruce latină de aur, cu extremitățile lăfite și piciorul trifurcat, încoronată cu o coroană regală de aur, purtând pe piept un scut în cinci părți, rezultat dintr-un sfertuit și o instituție în vârf: I Țara Românească; II Moldova; III Banatul; IV Transilvania; V. Dobrogea; peste tot, ecusonul casei de Hohenzollern* (urmează ornamentele exterioare)³² (Pl. VII)³² – Banatul păstra configurația din proiectul de la 12 martie același an, mai puțin sabia din ghearele leului (pentru a se pierde și aceasta din urmă identitate cu leul din stema comitatului unguresc al Timișului), iar metalul podului schimbat din argint în aur, pentru o uniformizare completă³³; de asemenea, încă o arcatură avea să se adauge construcției, cu scopul de a nu mai semăna, nici pe această cale, cu podul din blazonul Carașului. Mai mult, pentru știința tuturor, la publicarea stemei în Monitorul Oficial, descrierea preciza anume că este vorba despre stema “Banatului cu vechiul Banat român de Severin” Jeab N. Mănescu, atribuind iscusința formulei versatului om politic Argetoianu, arăta intenția înșelătoare: “Qu’est ce que <l’ancien Banat roumain de Severin>? Rien que de vains mots, mais ces mots, chacun pouvait les prendre comme bon lui semblait et le stratagème réussit, il n’a eut pas de protestations. C. Moisil dira dix ans plus tard, en blasonnant de ses propres mots les armes de la Roumanie sans tenir compte du texte de la loi que les armes du troisième quartier sont celles de

<1'Olténie et du Banat>, et tout le monde le répétera depuis" (în lb. fr. în original)³⁴.

Chiar dacă Moisi! atrăgea atenția, spre finalul studiului său, că "este normal să ne punem următoarele întrebări: a mai rămas leul ieșind dintr-o coroană ca stemă propriei Olteniei? Noua stemă poate fi considerată drept stema Banatului?" adăugând: "... căci în realitate Banatul nu s-a unit cu Oltenia, ci cu regatul României și deci nu era nici un motiv să se întocmească o stemă comună (sic) pentru aceste două regiuni"³⁵, totuși societatea acelor vremuri s-a dovedit a fi prea puțin atentă la această amendă onorabilă pe care Moisi!, o strecura, ca un om de știință corect, în solidaritatea argumentației sale oficioase, de director al Arhivelor Statului. Formularea din Monitor spunea tot ceea ce era de spus, fiind, precum am putut constata, reproducă aidoma și de către autoritățile locale³⁶ (fig. VIII).

În final, pentru ca lectorii să poată judeca lucrurile fără părtinire, ne vedem siliți să adăugăm vreo două cuvinte și asupra mecanismului de stabilire a acestei steme: indispușe probabil de către proiectul Comisiei (în care basarabeanu! Paul Gore devenise o persoană *non-grata* datorită unei anumite scăpări anterioare³⁷ cercurile din jurul palatului regal au solicitat, pe deasupra autorității Comisiei și fără știrea acesteia, ajutorul nobilului ardelean József Sebés!y de Kőpecz, teoretician al blazonului și desenator de primă mână³⁸. Împreună cu regele Ferdinand și sub îndrumarea reginei Maria³⁹, acesta a produs într-un timp foarte scurt proiectul celor trei steme de stat (variante mare, mijlocie și mică), după care a "dispărut de pe firmamentul" realizării sale, nefiind cunoscut ca autor decât dintr-un articol pe care l-a semnat ocazional, în "Flacăra"⁴⁰, și din unele publicații mai recente, netraduse încă! Așa cum am arătat mai sus, mașinăria politică din Senat și Cameră l-a aprobat fără dezbateri, publicarea în Monitorul Oficial încheind astfel întreaga "afacere".

O dată reprezentate astfel, armele Banatului vor rezista împreună cu stema țării și cu monarhia până la proclamarea republicii la nevrédnicul de amintire 30 decembrie 1947. Notăm însă folosirea stemelor de provincie ca ecusoane separate, în înfăptuirea mai ales a rigorilor protocolului monarhic interbelic; astfel, cu ocazia sărbătorilor de încoronare de la Alba Iulia, din 15 octombrie 1922, în ornamentația armoriată de pe baldachinul portabil al M. L. regele și regina, se regășea, între altele și scutul Banatului (primul ecuson din partea stângă)⁴¹ (fig. IX), prezent într-o măiastră cusătură pe mantia aurie a reginei Maria⁴². Îl regășim în creațiile filatelice (Pl. X) și chiar în arta monumentală, de pildă în decorația cu blazoane a hemicilului sălii tronului din noul Palat Regal de la București, opera din anii '30 a arhitectului Dum. Nenciulescu, precum și în mai multe lucrări de artă aplicată, cum ar fi tronurile suveranilor de la biserica patriarhală⁴³ etc.

Emblema României din 1948 (completată ulterior), croită, așa cum era de așteptat, după modelul comunist al “sovietelor”, nu rezerva nimic particular pentru fiecare provincie, reprezentând însă, la nivel “macro”, potențialul economic al țării. Și cam atât. Nici o aluzie la istoria, ori la geografia, ca să nu mai vorbim de turismul țării, nu a mai încăput aici: doar pâinea, lemnul, petrolul și piatra, intenționat proiectate pe razele soarelui răsărind, ca dintotdeauna, de la Răsărit!

A venit apoi momentul decembrie '89 iar gaura din centrul steagului a reclamat, în mod normal, o stemă care să o astupe. Ne vom mărgini să prezentăm cele mai importante proiecte, arătând felul diferit în care a fost privită chestiunea configurației scutului de pe pieptul acvilei.

1. Proiectul Dnei Maria Dogaru (primăvara anului 1990): armele mijlocii ale României din 1921, adică *scutul cu acvila purtând ecusonul în cinci părți (I Muntenia; II Moldova; III Transilvania; IV Banatul și V Dobrogea), susținut de cei doi lei și timbrat, în locul Coroanei-de-Oțel, de imaginea balaurului dacic ieșind între două ramuri de stejar. Deviza: VIRTUS ROMANIA REDIVIVA* (Pl. XI) (fusesse de asemenea suprimat ecusonul casei regale din inima scutului și floarea de crin care ornamenta destul de discret sceptrul purtat în senestra de către nobila pasăre a României)⁴⁴. Valorificând imaginea armelor României-Mari, distinsa autoare încerca o adaptare la cerințele momentului: suprimarea însemnului esențial al suveranității – Coroana-de-Oțel – nedorită într-o țară care nici până azi nu a înțeles noțiuni de bază ale dreptului precum *restitutio in integrum* ori *suum quisque tribuere*; reafirmarea rolului și mai ales al ponderii Transilvaniei în economia, politica și cultura țării (băteau la ușă evenimentele nedorite de la Târgu-Mureș); valorificarea unor “însemne” intens mediatizate: a. “draco”-ul dacic, reconstituit din metal, carton sau pânză în mai toate muzeele importante (vezi și roata lui Horea și Cloșca, barda lui Mihai Viteazul și mai multe obiecte similare) și b. deviza VIRTUS ROMANIA REDIVIVA, datorată nu romanilor, ci politiciii Mariei Therezia, care a compus-o și a folosit-o în special pentru românii năsăudeni, cu ocazia înființării regimentului al II-lea “grănițesc” (1762) – lăsăm pe lectori să aprecieze în ce măsură *animus*-ul întruchipat de balaurul dacic se potrivește cu *corpus*-ul devizei! În privința armelor Banatului, care au făcut rocadă cu cele ardelenesti, ne întrebăm dacă într-adevăr acesta le era locul (delimitat astfel prin violentarea geografiei), sus de către Moldova iar la dreapta de către Dobrogea?!

2. Proiectul Dlui Jean N. Mănescu (prezentat la 25 decembrie +89 biroului restrâns al CHGS, depus cinci zile mai târziu la Consiliul FSN,

remaniat în primăvara anului 1990), pe care îl prezentăm în varianta lui finală: *scut împărțit în șase părți, trei sus și trei jos: I. Muntenia; II Moldova; III Transilvania; IV Oltenia; V. Dobrogea și VI Banatul, pe pieptul acvilei cruciate, încoronate cu Coroana-de-Oțel, ținând în dextra o sabie cu lama dreaptă iar în senestra buzduganul regelui Ferdinand*⁴⁵ (Pl. XII). Însemnul astfel realizat se înscria în evoluția normală a stemei României de la 1872; prin urmare, armelor sub care se cucerise independența de stat (scutul sfertuit: I Țara Românească; II Moldova; III Oltenia și IV Dobrogea) li se adăugau provinciile extracarpătine unite prin actul de la 1 Decembrie 1918, Transilvania primind locul de sus, pe același plan cu Muntenia și Moldova în vreme ce Banatul se alătura, în partea de jos, formațiunilor care istoricește, depinseseră astfel: Oltenia de Țara Românească; Dobrogea (mai bine-zis gurile Dunării, căci acestea fuseseră mai la început evocate de către delfini) de Moldova și Banatul de Transilvania. Adăugăm aici și alternanța cromatică azur-roșu-azur/roșu-azur-roșu, de loc de neglijat pentru aspectul vizual al unor arme de stat. În fine, atributele acvilei întruchipau forța și unitatea, în vreme ce coroana turnată (nu trebuie să uităm precedentul constituit de blazoanele altor republici, în care se pot vedea, **totuși**, coroane: Rusia, Bulgaria, Ungaria, Lituania).

Stema descrisă prin legea 102 din 10 septembrie 1992 (adoptată de către Camere și promulgată de către președintele României la 19 septembrie același an, publicată în M. O. 236/24 septembrie 1992), astăzi în uz (Pl. XIII) este în fond compoziția (varianta cea mică, redesenată de către artistul V. Dima), imaginată în 1921 de către József Sebásty de Kőpecz, din care s-au “extras” toate elementele care evocau autoritatea de stat dinainte de 1947, acvila fiind dotată, ca un reflex al propagandei ultra-naționaliste, în dextra cu “sabia lui Ștefan cel Mare” iar în senestra cu “sceptrul lui Mihai Viteazul”⁴⁶. Trecând sub tăcere mecanismele obscure care au condus la soluția acestei contestabile embleme, ne mărginim să arătăm modificările care operate armelor Banatului; cităm, în această privință, pe Dna Maria Dogaru, ca artizan incontestabil al acestei inițiative: “... o altă deosebire constă în faptul că leul din cel de-al treilea cartier ține în laba dreaptă superioară un paloș (evocare simbolică a luptelor duse în evul mediu pe teritoriul Banatului sub conducerea lui Pavel Chinezul)⁴⁷”.

Prin urmare, nobilul animal a fost – reflex al tendinței generale de supraîncărcare a imaginilor și a descrierilor heraldice – “înzestrat” cu o armă de atac, venită la țanc pentru a-i completa înfățișarea gândită pesemne drept mai puțin bărbătească. Autorului acestei inițiative i-a scăpat din vedere inadvertența dintre sabia propusă (de tipul “cimeterre”)⁴⁸ și mesajul declarat antiotoman, mai ales într-o țară care abia după ’89 a descoperit rafinamentele senzuale și mercantile ale metropolei de pe malurile Bosforului. Sau

poate că sursa de inspirație va fi fost sabia cu care este înfățișat celebrul Pippo Spano, în binecunoscuta-i reprezentare ca mare căpitan quattrocentist⁴⁹! Dar Pippo Spano nu este Pavel Chinezul, de la care s-au păstrat trei sigilii în care apar mereu aceleași săbii... drepte, de luptători cruciați⁵⁰. Foarte subtilă, această “evocare simbolică”, pare mai degrabă a aminti faptele de arme ale turcilor, în acest caz leul purtându-și sabia ca pe un trofeu de război! Nimic din Pavel Chinezul...

Tot acum s-a modificat și aspectul podului, al cărui parament a fost îmbogățit cu un rând de creneluri, evocând pesemne, în ochii autorilor, același sublim ideal antiotoman. De fapt, atât în privința armei, cât și a crenelurilor, este vorba despre condamnabila tendință a complicării inutile a stemelor care au *totuși* o tradiție, sub cuvânt că “nu se poate admite” reluarea liberă a acestora, în aspectul lor antebelic⁵⁴; aceasta cu toate că, în ceea ce privește terminologia și înțelesul specific al armelor Banatului, nimic nu pare a se fi schimbat, confundarea acestora cu emblema Olteniei fiind, se pare, perfectă⁵².

Nu condamnăm inițiativa adoptării unei steme a Banatului; oricât de discutabile au fost modalitățile de lucru, ceea ce s-a croit în urmă cu aproape optzeci de ani are deja imprimat lustrul istoriei. Nu putem schimba ceva decât dacă știm că avem căderea să o facem, dacă înțelegem rostul și finalitatea transformării. Altfel, se va găsi mereu cineva care să prefacă în nimic și modesta noastră strădanie, sub același cuvânt că “nu se poate admite” în veci noțiunea **restabilirii situației de drept**, care aici este adevărata traducere a principiului “*restitutio in integrum*”!

NOTE

¹Jean N. Mănescu, *L'heraldique d'état de la Roumanie contemporaine de 1918 à nos jours*, în “Revue Roumaine d'Histoire”, XXXII, 1-2, p. 115-145, București, 1993, p. 127.

²Stemele comitatelor, deja stabilite la finele veacului al XVIII-lea, înfățișau pentru **Caras-Severin**, un scut tăiat printr-o fascie de argint încărcată cu literele II J M T, prima jumătate despicată în I, pe azur, un curs de apă argintiu între două maluri înverzite, peste care trece un pod de piatră cu o singură arcuire iar în șef un soare de aur și o lună de argint; în II, pe roșu, un stup de aur așezat pe un stativ, în jurul căruia roiesc șapte albine de același; în III, pe argint, pe o terasă verde, întra patru brazi de aceeași, un miner de carnație, în haine negre, ținând în dreapta un ciocan de mină. Coroană cu cinci flori. Suport, un taur și un urs, în culoarea lor naturală, pe o consolă. La rândul lui, comitatul **Timiș** purta scut tăiat printr-o fascie de argint încărcată cu literele II J M T, prima jumătate despicată, în I, pe roșu, deasupra a trei munți verzi, o coroană de aur din care iese o cruce patriarhală cu extremitățile lăfite de argint; în II, tăiat, sus, pe negru, un leu de argint ieșind, cu două cozi, ținând o sabie cu lama curbă de argint, cu mâner de aur, jos pe roșu, trei fascii ondulate de argint; în III, pe argint, deasupra unei terase verzi, imaginea (panoramică) a unei cetăți. Coroană cu cinci flori. Tenanți, doi husari de carnație, în costume verzi, cu săbii curbate la șold – Dan Cernovodeanu, *Țiinta și arta heraldică în România*, Editura științifică și

enciclopedică, București, 1977, p. CXVIII, fig. 4, 5, *apud*. Johann Matheus Korabinsky, *Atlas Regni Hungariae, portalitis...*, f. loc și an (epoca domniei lui Francisc al II-lea ca împărat romano-german: 1792-1804) și *** *A Pallas nagy lexicon*, Budapesta, vol. XI (1895), p. 35 (voce **Krasso-Szorenyi**) și vol. XVI (1897), p. 63 (voce **Temes**).

³Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 119 și nota 19, *apud*. Maria Dogaru, *Un interesant izvor cartografic: Harta Daciei de la 1881 cu stemele provinciilor române*, comunicare prezentată în ședința C.H.G.S. din 15 noiembrie 1978; v. și Dan. Cernovodeanu, *op. cit.*, Pl. XLVIII, fig. 2 – din cele patru blazoane extracarpătine, două, adică “Temișana” și “Crișana” sunt chiar atunci imaginate, cel al Transilvaniei este modificat și doar însemnul Maramureșului este redat cu fidelitatea necesară.

⁴Încercând o statistică heraldică a Europei contemporane anilor '20, observăm că din cele 33 de state existente, 21 aveau scut nedivizat (inclusiv *emblem*ele Franței, ale Turciei și, bineînțeles, Sovietele), 1 avea scut bipartit (Ungaria), 2 aveau scut în trei părți (Regatul Sârbo-Croato-Sloven și Letonia), 4 aveau scut în patru cartiere (Suedia, Marea Britanie, Cehoslovacia și România), 2 aveau scut în cinci părți (Spania și Liechtenstein) iar recordul era atins de Danemarca, care afișa un scut în opt părți, fără să mai socotim ecusonul dinastic, și el sfertuit;

⁵Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 128; descrierea completă a stemei imaginate de Gore este (citată *apud*. George Bezviconi, *Pavel Gore*, Chișinău, 1938, p. 37): *pe azur, o acvilă de aur încoronată cu o coroană antică, cu cioc roșu cu care apucă o cruce latină de argint și gheare roșii cu care ține o spadă și un sceptru (Țara Românească) purtând pe piept un ecuson sfertuit: în I, pe azur, un cap de bour de aur, cu coarne roșii, având între coarne o stea cu cinci raze de aur, însoțit în vârful de o roză de argint și de o lună în crai nou de același (Moldova); în II, tăiat azur pe aur printr-o fascie roșie, sus o acvilă neagră ieșind, surmontată de un soare de aur și de o lună de argint, jos șapte turnuri roșii, 4 și 3 (Transilvania); în III, pe roșu, o coroană din care iese un leu încoronat, având între labe o stea cu șase raze, totul de aur (Oltenia); în IV, pe azur, doi delfini de argint aflați și răsturnați, cu ochi, coadă și coamă roșie (Dobrogea); coroană regală. Suport, doi lei de aur cu capetele întoarse, pe o panglică încărcată cu deviza: PRIN NOI ÎNȘINE. Ordinul “Regele Carol I”. Pavilion de purpură, căptușit cu hermină, închis printr-o coroană regală (stema, redesenată de către Jean N. Mănescu, a fost reprodușă în lucrarea lui Silviu Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, Editura Museum, 1998, Pl. IV, fig. 1).*

⁶Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 129; despre sfertuirea scuturilor ca tehnică heraldică, v. și Michel Pastoureaux, *Traité d'héraldique*, ed. a II-a, Grands manuels Picard, Paris, 1993, p. 128 și A.C. Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry (reprint.)*, Gramercy Books, N.Y., 1993, p. 96.

Cf. Rezoluția privind unirea Transilvaniei cu România, adoptată de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918: “Adunarea Națională a tuturor românilor din **Transilvania, Banat și Țara Ungurească** (s.n.), adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie (1 decembrie) 1918 decretează unirea acelor români și a teritoriilor locuite de dășii cu România...”, în Ioan Scurtu și colectiv, *Istoria României între anii 1918-1944. Culegere de documente*, Editura didactică și pedagogică, București, 1982, p. 25 (vezi și declarațiile de unire ale Basarabiei din 27 martie 1918 și Bucovinei din 28 noiembrie, în care se arată *expres* că aceste două teritorii au făcut parte din Moldova).

⁸S-a mai păstrat o schiță a lui Paul Gore, înfățișând pare-se o variantă pregătitoare, sub forma unui scut sfertuit cu insișiune, în *I Țara Românească, în II Moldova, în III Oltenia, în IV Dobrogea, în V Banatul, peste tot, ecuson cu armele Transilvaniei* (desenul conține doar indicarea numelor provinciilor, nu și armele – amabilă comunicare a Dlui S. Andrieș-Tabac); la **8 februarie 1920** Sever Zotta îl înștiința pe Gore despre inițiativa Statului Major, care (presat de necesitatea distribuirii steagurilor), a luat legătura cu N. Iorga, Dim. Onciul și cu N. Docan, fiecare realizând câte un proiect de stemă de stat. Dacă lucrările celor dintâi interveneau foarte timid în stema de la 1872, urmărind numai alăturarea simbolului Ardealului, stema imaginată de către Docan reprezenta *sfertuitul Vechiu-*

lui *Regat așezat pe un alt sfertuit: I Transilvania, II Basarabia, III Bucovina și IV Bnatul*. Sever Zotta, care nu descrie în detaliu armele provinciale, arată însă că "... fără îndoială că stema ar avea u caracter mai istoric și mai imperial (sic)..." și "... nu-mi e cunoscută (nici lui Onciul), o **stemă specială a Banatului** (s.n.)". Pesemne că ambițiosul proiect al lui Docan a determinat nașterea ideii unei asemenea "steme speciale", ulterior materializată în armele produse de către Comisia heraldică la 12 martie 1921 (pentru întreaga discuție pe marginea acestei scrisori, v. Silviu Andrieș-Tabac, *op. cit.*, p. 97-98);

⁹Deși părea la început a fi omul predestinat pentru realizarea stemei de stat, în virtutea multitudinii de titluri științifice și a unei bune prestațe, Gore comite imprudența de a îndispuine Casa Regală prin excluderea ecusonului sfertuit argint și negru al Hohenzollern-ilor precum și a devisei NIHIL SINE DEO din proiectul său. În regele Ferdinand era departe de a urma raționamentul vărului său, regele George al V-lea al Marii Britanii, care în timpul războiului împotriva Puterilor Centrale, nu numai că a renunțat la numele său de familie, dar, dacă în inima armelor sale ar mai fi existat ecusonul hanovrian, în mod sigur ar fi dispus eliminarea acestuia (v. și Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 129).

¹⁰Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 128, 130.

¹¹Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 129: *pe azur, o acvilă de aur cu cioc, limbă și gheare roșii, ținând în dexta o spadă de aur, iar în senestra un sceptru de același, apucând cu ciocul o cruce latină de argint și încoronată cu o cunună antică de aur, purtând pe piept un scut în cinci părți, rezultat dintr-un sfertuit și o instituție în vârful: în I, pe azur, o acvilă de aur surmontată de o coroană princiară, ținând în cioc o cruce, însoțită în șef de un soare și o lună de argint (Țara Românească); în II, pe roșu, un cap de bour de aur, având între coarne o stea cu cinci raze de aur, însoțit în vârful de o rază de argint și de o lună în crai nou de același (Moldova); în III, pe roșu, cu un pod de argint (cu o deschidere) din care iese un leu de aur, ținând o sabie de același (Banatul); în IV, pe azur, doi delfini de argint afrontați și răsturnați, cu ochi, coadă și coamă roșie (Dobrogea); în V, tăiat aur pe purpură, sus o acvilă neagră ieșind, jos șapte munți de aur, 4 și 3 (Transilvania – variantă modificată); peste tot, ecuson afertuit argint și negru (Hohenzollern). Coroana-de-Oșel a României. Suporți, doi lei de aur, pe ornamente de același de pe care atârnă o panglică azurie încărcată cu deviza NIHIL SINE DEO. Pavilion de purpură, căptușit cu hermină, diademat și închis printr-o coroană regală. Colanul ordinului "Regele Carol I" (stema, redesenată de către Jean N. Mănescu, a fost reprodușă de Silviu Andrieș-Tabac, *op. cit.*, Pl. IV, fig. 2).*

¹²La palatul Elisabeta din București – ridicat în 1937 de către arhitectul M. Marcu pentru regina Elisabeta a Greciei, fiica reginei Maria – se păstrează interesante blazoane ambientale, lucrate în ipsos cimentuit sau chiar piatră, înfățișând scuturi gotice sfertuite (I Țara Românească; II Moldova; III Banatul; IV Dobrogea), încoronate cu diademe deschise cu fleuroane, susținute de doi lei (blazonul de deasupra porții are lei cu capetele întoarse). Practic, este vorba despre o simulare a stemei de stat dintre 1872-1921, cu excluderea anumitor elemente specifice (ecusonul dinastic, deviza, ordinul "Steaua României", Coroana-de-Oșel) și cu anumite inovații, între care cea mai importantă este înlocuirea armelor Olteniei cu cele ale Banatului. Credem că această decorație, voit "medievală", provine din cine știe ce schiță rămasă în posesia familiei regale, din epoca imaginării stemei de stat; oricum, importanța dată compoziției a fost destul de mare, de vreme ce marea sală de primire a palatului are colțurile tavanului împodobite cu fiecare din cele patru ecusoane ale sfertuirii iar turnul de la intrare poartă către interior scuturile Moldovei și al Banatului (sic).

¹³Jean N. Mănescu, *La question des armes de la Roumanie devant les assemblées en 1866/67 et 1872/72*, în *Revue Roumanie d'Histoire*, XXX, 3-4, p. 235-252, București, 1991, p. 247 și nota 79. Autorul arată că la o examinare atentă, jumătatea din dreapta a scutului (cartierele I și III), întruchipau ținuturile muntene iar jumătatea din stânga (cartierele II și IV), pe cale moldovene – a se nota că la 1872 delfinii, departe de a simboliza Dobrogea, încă nealipită țării, reprezentau regiunea

maritimă a Moldovei, care avea *raison d'être* datorită celor trei județe din sudul Basarabiei, pe atunci ale noastre.

¹⁴Dacă însă, la momentul 1867, când Ștefan D. Grecianu și-a alcătuit propriul proiect, se știa care este stema familiei Buzescu... Aceasta a fost publicată abia în 1918, de către Emanuel Hagi-Moscu în lucrarea *Steme boeresti în România*, Atelierele "Socec", București, 1918, p. II iar pecetea originală a spăt. Preda Buzescu (aplicată pe un act din 1642), reproducă în Dean Cernovodeanu, *op. cit.*, p. XCIII, fig. 3. Acest Preda Buzescu nu este același cu viteazul căpitan al lui Mihai Viteazul, ci un nepot al acestuia, fiul Mariei Buzeasca și lui Teodosie Corbeanu; nu putem ști dacă o dată cu **numele**, *spătarul* Preda nu a luat și **stema** cu leul ieșind dintr-o coroană (posibilă concesiune imperială) ori dacă aceasta nu va fi aparținut Corbenilor... cert este că **banul** Preda Buzescu, folosea, la 1600 și 1602-1607, alte embleme (pentru întreaga problemă, v. primul sigiliu al banului Preda, în Gh. S. Buzescu, *Reconstituiri istorice privind neamul Buzeștilor din veacul XV până în veacul XVIII, după documente, hrisoave etc.*, Sibiu, 1936, vol. II reproducere și genealogie și E. Vărtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în Documente privind istoria României, introducere la vol. II/1956, p. 510 și fig. 52).

¹⁵Despre leul cu stea între labe se preciza expres că reprezenta Oltenia, sursa emblemei fiind pe larg comentată de către Constantin Moisil, în articolul *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, Institutul E. Marvan, București 1931, p. 22: leul simboliza de fapt însăși Țara Românească, fiind vorba despre emblema frecvent atribuită acesteia de către armoriile germane, începând din veacul al XVI-lea. O asemenea variantă este la 1861 reproducă (sub numele "Valahia Mică" = Oltenia) de către Cezar Bolliac în tabloul arheologic *Daco-Romane*, reprezentând *pe argint un leu roșu, încoronat cu aur, însoțit între picioare de o stea cu șase raze de aur* (v. Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, Pl. II).

¹⁶Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 131, se arată că emblema Banatului a fost chiar în acel moment fabricată. Din păcate, nu vom reuși elucidarea completă a problemei decât atunci când vom regăsi proiectul lui N. Docan din 1920 (amintit de către Sever Zotta în scrisoarea pentru Gore), care ar fi cuprins și o reprezentare atribuită Banatului – ar fi prima și cea mai veche atestare! Putem chiar să ne hazardăm cu ipoteza nepunerii în practică a proiectului lui Docan (în epocă, funcționar superior la Externe), tocmai datorită inexistenței *de jure* a unei steme a Banatului. Reamintim lectorilor că din cele opt diviziuni ale scutului României, doar șapte steme existaseră în fapt: Muntenia (armele vechi), Moldova (idem), Oltenia (1872), Dobrogea (1872), Transilvania (1765), Basarabia (1878) și Bucovina (1849). Banatul nu era între ele...

¹⁷Constantin Moisil, *op. cit.*, p. 22-23; se arată că "... Banatul Timișan (este interesantă terminologia folosită: mai întâi "Banatul" și apoi, rectificându-se, "Banatul Timișan", deoarece provincia nu era în întregime românească – n.n.) n-a avut în vechime stemă proprie. Banii de Severin, cari au existat până la căderea acestei regiuni sub turci (1526), întrebuințau în actele oficiale stemele lor familiare (sic), iar comiții de Timișoara de asemenea. Când la 1718 Banatul a fost liberat complet de turci și a trecut sub administrația militară și apoi cea civilă a Austriei, deși formă o regiune separată, n-a primit o stemă proprie. Iar după ce la 1780 a fost încorporat la Ungaria, a încetat de a mai avea o administrație separată și deci cu atât mai puțin putea avea o stemă proprie". A se nota că nici în nici una din stemele moderne ale Regatului Apostolic (1874, 1896, 1915) nu se regăsește o emblemă a Banatului, care pe atunci se afla în totalitate sub stăpânire ungurească (poate pentru că stema de stat a Ungariei a fost realizată doar din însemne clar și definitiv stabilite) – v. Szabolcs de Vajay, *Les sources numismatiques de l'héraldique d'Etat hongroise*, tirage *à part* al Congresului de la Berna din 1968. De asemenea, nici în stema Iugoslaviei interbelice nu se regăsesc nimic care ar sugera apartenența unei porțiuni din Banatul istoric (mai precis o parte a Torontalului) la teritoriul acesteia.

¹⁸Ne-am obișnuit să numim "leu al Olteniei" pe acel animal heraldic încoronat și însoțit de o stea (coroana din care se ridică este un element neglijabil), desprins din vechile embleme atribuite

Țării Românești (v. nota 15). Nu putem trece cu vederea nici stema atribuită lui Petru Cercel în Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, Pl. II, fig. 6, înfățișând un leu cu coadă dublă și încoronat, însoțit între labe de o stea cu șase raze (dacă nu ar trebui să ne pună pe gânduri absența oricăror ornamente ale scutului, lucru acceptabil în sec. XV, dar nu și în epoca lui Petru Cercel). În acest din urmă caz, steaua ar putea simboliza coloritul câmpului, în speță albastrul – v. și Tudor R. Tiron, *Stemele familiei Kendeffy de Malomviz*, nota 10, sub tipar. Cât despre leu, numărul cozilor acestuia era lăsat la bunul plac al pictorului/gravorului de peceti; cu cât calificarea acestora era mai redusă, cu atât formele desenului variau, nestingherite, de la o reprezentare la alta.

¹⁹Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 131. Stema județului Timiș-Torontal, alcătuită de către Comisia Consultativă Heraldică (cca. 1927), cuprindea în a II-a parte a scutului, un câmp tăiat, sus pe negru, un leu de aur ieșind, cu limbă și unghii roșii, ținând o sabie cu lama dreaptă de argint și mâner de aur, jos pe roșu, trei fascii de aur (Mureș, Timiș, Bega), cf. Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Editura JIF, 1994, fig. 332. În stema județului Timiș, instituită prin decr. 503/16 decembrie 1970 al Consiliului de Stat al R.S.R., partea I-a a scutului conținea *pe azur un leu de aur, ieșind dintr-un zid crenelat de argint, ținând o sabie cu lama curbă* (“cimeterre”) *de aur*, fasciile fiind mutate în șef, pentru ca a doua parte a scutului să găzduiască o făclie de argint, cu lumină de aur, peste care broșează o roată dințată de aur, cf. Dan Cernovodeanu, Jean N. Mănescu, *Noile steme ale județelor și municipiilor din R.S.R.*, extras din Revista Arhivelor, an. LI, vol. XXXVI, nr. 1-2, p. 106 și Pl. 11 (regretatul J. N. Mănescu spunea că nu a izbutit să impună leul de aur într-un câmp negru, pentru că acestea două, alăturate celeilalte jumătăți, desenată cu roșu, ar fi reconstituit, în opinia foarte neprofesionistă a activiștilor P.C.R. de la “județ”, tricolorul german post 1918!). Cea mai recentă apariție a acestui leu se fletează a fi stema care a fost aprobată de anumiți membri ai C.H.G.S., prin septembrie '99 (ședință la care autorul rândurilor de față nu a mai fost convocat), adică *scut tăiat printr-un zid în fascie, în I, pe roșu* (nu negru, dar nici măcar azur!) *un leu de aur ieșind, ținând o sabie “cimeterre”, într-un soare de aur și un vexillum roman, cu trei insigne, cu flamura ornată cu monograma lui Isus Hristos de același (sic!), în II, pe azur (sic!), o fascie* (doar una!) *ondulată, de argint* – “no comments”!

²⁰În 1921, Irlanda devenea dominion al Imperiului Britanic, pentru ca în 1937 să-și proclame în mod definitiv independența. Chiar dacă o foarte mică parte a insulei a mai rămas în componența Coroanei Sf. Edward, sub raport heraldic, lucrurile nu s-au schimbat, armele suveranilor de la Buckingham Palace cuprinzând în continuare harfa de aur pe azur (în cel de-al treilea cartier al sfertului), ca și cum ar fi stăpânit încă întreaga insulă: un Windsor nu ar fi acceptat niciodată să-și întineze blazonul cu mâna roșie al Ulster-ului!

²¹V. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, Editura științifică și enciclopedică, București, 1975, fig. 46 – este vorba despre un *sesterț* de bronz, ca monedă aniversară (pentru edificarea podului de la Drobeta), bătută de către Senat. Deși destul de rară, nefiind bătută pentru a acoperi cerințele de schimb ale unor regiuni întinse, credem că circulase pe teritoriul Banatului actual, îndeajuns de mult pentru ca populația să o cunoască și să-i recepteze mesajul (mulțumim și pe această cale Dlui Emanuel Petac, de la Cabinetul Numismatic al Academiei Române, pentru datele furnizate în chestiunea mai sus-enunțată).

²²Pentru stema orașului Turnu-Severin s-a ales în 1930 un pod naturalist, mai precis un fragment din imaginea teoretică a monumentului ridicat de către Apolodor, pe care merge un leu de aur (Maria Dogaru, *op. cit.*, fig. 232): firește, nu era vorba decât despre o modificare a stemei Banatului de la 1921, imaginea podului involuând de la simbol la realitatea arheologic relevantă, iar leul, adoptând o atitudine heraldică mai puțin onorabilă, de la “rampant” la “passant”. Cele două arcuiri vizibile și valurile de dedesubt trădează din nou influența mai sus-amintită. De fapt, Comisia Consultativă Heraldică s-a străduit din răspuțeri să elimine orice urme ale emblemei Olteniei, impunând, în schimb, leul fictiv al “Banatului român de Severin”: județul Dolj (*ibid.*, fig. 178) și-a

văzut scutul "istoric" inutil încărcat cu un leu de aur conturat, ținând o sabie, pe roșu (firește, neîncoronat și fără stea), orașul Calafat și-a adjudecat o jumătate de leu de aur pe roșu (*ibid.*, fig. 181), orașul Strehaia a primit un șef roșu, cu un leu de aur apărând (*ibid.*, fig. 234). Totul va culmina cu realizarea stemei ținutului Olt (legată de noua împărțire administrativă a țării din 1938), imaginată cu un scut fasciat de șase roșu și aur, peste care broșează un leu de aur, cu limbă și gheare negre (*ibid.*, fig. 364) – metamorfoza era astfel completă: pe lângă un leu al Banatului, pe jumătate ieșind dintr-un pod, apărea un leu întreg, dar în exact aceleași culori, reprezentând, vezi Doamne, Oltenia! În orice caz, distinsa cercetătoare dr. Maria Dogaru afirma cu deplină sinceritate că "leul vorbește despre faptul că în acest ținut se cuprinde și Banatul Olteniei!" (*ibid.*, p.161).

²³Constantin Moisil, *op. cit.*, p. 23.

²⁴Arhivele Statului București, Fond Consultativă Heraldică, dosar 18 (județul Caraș-Severin), fila 2, 4 – modele imprimare de pe sigiliile din primăria Lugoj, venite împreună cu adresa municipalității nr. 3037/12.04.1922, înregistrată la Ministerul de Interne cu nr. 32274/19.04.1922.

²⁵În stema Lugojului, stabilită de către Comisie în 1930 (Maria Dogaru, *op. cit.*, fig. 297 și afirmația, la p. 143, că stema ar data de la 1529?!), s-a folosit peisajul cu cele două maluri verzi unite de un pod (de astă dată fără arcuire și mărginit de două turnuri ornamentale, întruchipând deci tot podul lui Apolodor), cu totul important din stema comitatului Krasso-Szorenyi iar în șef s-a reprezentat lupul, de astă dată întreg și alergând. Dacă podul din armele Lugojului rămâne naturalist, cel din blazonul județului Severin, din partea a II-a a scutului (Maria Dogaru, *op. cit.*, fig. 296), este strict heraldic, adică de aur și cu două deschideri, surmontat de un braț în armură ținând o sabie cu lama curbă, între o semilună de argint și un soare de aur (care nu se potrivesc de loc cu suprafața roșie a scutului). Metoda Comisiei Consultative interbelice atinge, în privința transformării emblemelor, perfecțiunile școlii heraldice ruse din veacurile XVIII-XIX, fluctuația unor embleme precum podul de la Dobrogea și leul de aur pe roșu, nefiind decât un mărunț exemplu!

²⁶Așezarea frontală a segmentului de pod s-a făcut, bineînțeles, din motive estetice, pentru echilibrarea jumătății de leu din partea superioară a armelor. Cât despre originea valurilor, notăm componența "acvatică" a jumătății de jos a părții a II-a din armele comitatului Timiș, unde, după modelul fasciilor din stema Ungariei (mai bine-zis după semnificația atribuită lor tradiția populară), s-au reprezentat cele trei cursuri de apă amintite supra, la nota 19.

²⁷V. nota 2, descrierea județului Timiș și Arh. Șt. Buc., Fond Comisia Consultativă Heraldică, dosar 69 (județul Timiș), filele 137-150, cu reproduceri după ștampilele oficiale; uneori, leul apare conturat iar în partea de jos, apele curg oblic (transformate acum din fascii în bare), arătând fără echivoc lipsa de stabilitate a însemnului. Nu putem fi astfel complet siguri, dacă fondul negru pe care vedem așezat leul, este culoarea originală a acestei părți a scutului.

²⁸Oricum, un leu de argint în spațiul heraldic maghiar este o raritate pe care nu trebuie să o neglijăm. Atragem atenția că, pentru facilitarea "lecturii" stemei, erau preferate mai ales figurile naturale, desenate în culoarea lor firească, iar dacă acest lucru nu era totuși dorit, se recurgea la tranziția între culoarea/metalul heraldic și cel propriu obiectului; astfel, o vulpe se desena cu roșu un șarpe cu verde iar un lup cu negru. Leiul, pe care descrierea îi arăta a fi "naturali clore depictus", primeau în schimb un colorit de aur, printr-o adevărată cutumă heraldică. Astfel, o analiză a mai multor blazoane din lucrarea Dnei Nyulásziné Straub Éva, *Őt évszázad cimerei a Magyar Országos Levéltár cimereslevelein*, Corvina, în 1987 ne-a îngăduit să stabilim proporția de 1:7 a armelor în care găsim lei de argint, față de cei de aur. Cât despre câmpurile scuturilor, un modest sondaj ne-a furnizat următoarele date: din 24 de scuturi, 17 sunt azurii, 3 sunt roșii, unul este de aur iar celelalte trei prezintă diverse combinații cromatice (în care azurul rămâne la loc de cinste).

²⁹Între 1867 și 1872, stema de stat a României cuprindea un scut sfertuit I azur, II azur, III roșu și IV aur în care se aflau alternate ecvilele Țării Românești (I și IV), cu capetele de bour ale

Moldovei (II și III). Schema compozițională, brevetată sub Cuza și utilizată începând cu 1863, folosea în chip de smalturi așa-numitele “culori” ale celor două Principate: albastru și galben (*recte* azur și aur) pentru Muntenia, respectiv albastru și roșu pentru Moldova. În plan vexilologic, acestea nu erau însemnătate decât în privința cei din urmă țări, care folosea încă din epoca regulamentară (1834) albastrul și roșu pe drapelele ei (câtă vreme Muntenia avea încă de la început tricolorul albastru-galben-roșu). În plan heraldic, fiecare figură era așezată pe câte o culoare a steagului ei: acvila pe azur și apoi pe aur, iar capul de bour întâi pe azur și abia după aceea pe roșu. Nu insistăm asupra culorii “istorice” a armelor moldovenești, care era azurul; abia la 1872, oficializarea mai vechiului proiect al lui Grecianu a așezat în mod definitiv toată cromatica părților secundare ale scutului, în funcție de cea dintâi, ocupată până azi de Țara Românească.

³⁰La 20 martie 1921, Constantin V. Obedeauu, magistrat și om de litere, depunea protestul unui grup de intelectuali bucureșteni față de proiectul elaborat de către Comisie cu doar opt zile înainte; prin același act, se propunea, ca unică modificare, menținerea armelor de la 1872, cu inserarea pseudo-stemei Transilvaniei, extrasă din sigiliul lui Mihai Viteazul (lei afrontați, deasupra a 7 munți, ținând o spadă), între primele două cartiere (Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 132-133).

³¹Stema Olteniei fusese receptată ca atare în lungul răstimp dintre 1872 și 1921; dovadă a conștiinței de sine și a mândriei afișată prin mijloace heraldice stă scutul cu foarte corectele arme ale provinciei, vizibile și azi pe parapetul casei burgheze din București, strada C. A. Rosetti nr. 37 (cca. 1910-1920).

³²Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 124-125 (fragment din legea de stabilire a însemnelor de stat, votată de către Senat la 18 iulie 1921, de către Cameră la 20 iulie al aceluiași an, promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 3572/23 iulie 1921 și publicată în M. O. nr. 92/24 iulie 1921: record absolut în materie de rapiditate legislativă!) și ilustrație în Const. Moisil, *op. cit.*, fig. 52: *pe azur, pe pieptul unei acvile de aur cu cioc, limbă și gheare roșii, ținând în dextra o spadă de argint, cu mâner de aur, iar în senestra un sceptru de acesta din urmă, apucând cu ciocul o cruce latină de aur, cu extremitățile lățite și piciorul trifurcat, încoronată cu o coroană regală de aur, purtând pe piept un scut în cinci părți, rezultat dintr-un sfertuit și o insițiune în vârș: în I, pe azur, o acvilă de aur, cu cioc, limbă și gheare roșii, apucând cu ciocul o cruce latină de aur, cu extremitățile lățite și piciorul trifurcat, însoțită în șef de un soare de aur și o lună de același (Țara Românească); în II, pe roșu, un cap de bour negru, însoțit între coarne de o stea, iar în vârș de o roză și o semilună conturnată, toate de aur (Moldova); în III, pe roșu, deasupra unor valuri naturale, un pod de aur cu două deschideri, din care iese un leu de același (Banatul); în IV, tăiat azur pe aur printr-o fascie roșie, sus o acvilă neagră ieșind, însoțită în șef de un soare de aur și o lună de argint, jos șapte turnuri roșii, 4 și 3 (Transilvania); în V, pe azur, doi delfini răsturnați și afrontați, de aur (Dobrogea); peste tot, ecuson sfertuit argint și negru (Hohenzollern). Coroana-de-Ofel a României. Suporți, doi lei de aur pe urnamente de același, de care atârnă o panglică (bleu) încărcată cu devisa NIHIL SINE DEO. Ordinul “Regele Carol I”. Pavilion de purpură, câptușit cu hermină, închis printr-o coroană regală.*

³³A se remarca alternanța azurului/roșului cu aurul, paleta astfel obținută – pentru întreaga stemă – trimițând în mod egal la cele mai “prețioase” combinații heraldice, dar și la culorile drapelului, fapt care nu putea scăpa atenției mediilor populare sau chiar științifice (v. și nota 28).

³⁴Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 135-136. Nu trebuie tratat cu indiferență și faptul că studiul lui Moisil a fost intens mediatizat, prin publicarea lui în revista “Gândirea” (1931), apoi ca extras al Școlii de Arhivistică de pe lângă Arhivele Statului (1931) și în final în monumentală Enciclopedie a României, vol. II.

³⁵Constantin Moisil, *op. cit.*, p. 23.

³⁶La foarte puțină vreme după adoptarea oficială a stemei, primăria orașului Timișoara, prin adresa nr. 26827/19 octombrie 1921, spunea spre aprobare însemnul citadin, descriind aspectul

acestui de sub austrieci și enumerând modificările dorite: "... din această stemă veche, proiectul nostru eliminează cele patru râuri din jumătatea întâia a părții de sus (a se nota corectitudinea descrierilor și bunului simț cu care este rezolvată această spinoasă problemă administrativă), care simbolizează regatul maghiar, înlocuindu-le cu **armele Banatului, cu vechiul Banat românesc al Severinului** (mot-à-mot din textul legii!): pe roșu, peste valuri naturale, un pod de aur cu două deschideri boltite, construite din piatră cioplită, podul (lui) Traian din care iese un leu de aur...". Neputându-ne stăpâni malițiozitatea unui sofism, ne întrebăm dacă – admitând că stema unui ipotetic "Banat român de Severin", ar fi echivalat, semantic, cu "Oltenia" (după intenția autorităților de la 1921), ar fi putut avea pretenția vreun mare oraș de aici, să-și afișeze în scut stema cu leul ieșind dintr-un pod?!

³⁷V. supra, nora 9. Nimic nu poate fi mai fascinant decât antigermanismul acestui heraldist basarabean care își înobilase sute de cărți cu prețioasele ex-libris-uri desenate de artiștii "Jugendstil"-ului și care, lipsindu-l pe regele României de ecusonul prinților de Hohenzollern (chiar dacă, *de jure*, Gore avea dreptate, Ferdinand și posteritatea lui fiind excluși încă din 1916 din arborele genealogic al casei de Hohenzollern-Sigmaringen), contrazicea însăși temelia puternicelor sale sentimente monarhiste, manifestate anterior pentru... țarul Nikolai: HONOR PATRIA FIDES.

³⁸Format sub influența stilului "istoric" german, pe mai vechi baze pur ardelenesti, József Sebástyén de Kőpecz, ofițer al Ordinului "Coroana României", rămâne cunoscut îndeosebi pentru calitățile sale de grafician și colorist, susținute de o puternică cultură a inventarului heraldic european și manifestată deopotrivă în privința blazoanelor și a compozițiilor omagiale. Dintre lucrările de care avem știre, amintim pe cele executate pentru biserica și parohia reformată de la Cluj, dar și stemele gentilice din biserica de la Căpeni (Kőpecz), jud. Covasna (unde se află un frumos tavan casetat și armoriat, lucrat de către Sebástyén în 1926, precum și ecusoanele principilor ardeleni, emblema "comunei nobile Căpeni" și o interesantă pictură în frescă, reeditând, în propria viziune, modelul scutului de pe portalul bisericii de la Teiuș, ctitoria lui Iancu de Hunedoara).

³⁹Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 133. Totuși, versiunea care se menține în tradiția orală din comuna Căpeni (Kőpecz), de unde provenea Sebástyén, arată că stema României a fost chiar acolo desenată, autorul participând la un concurs care fusese organizat la nivel național; pe de altă parte, la muzeul orașenesc din Sfântu Gheorghe, între materialele expuse în amintirea marelui om de cultură secui am găsit informația că ar fi fost recomandat cercurilor oficiale de la București de către folcloristul Alexandru Țigara Sasmurcaș.

⁴⁰Jean N. Mănescu, *op. cit.*, nota 68, apud József Sebástyén de Kőpecz, *Portretul unui boier ardelean din timpul lui Mihai Viteazul*, în "Flacăra", VII, 1922 nr. 14/12 martie, p. 124.

⁴¹****România. Documente străine despre români*, Ed. II, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1922, foto p. 327.

⁴²Văzută la expoziția dedicată Reginei Maria, deschisă în august-septembrie 1998 la Muzeul de Istorie a României. În prezent, cele două mantii regale se află la castelul Pelicor de la Sinaia.

⁴³Ecusoanele provinciilor fiind două dispuse în interiorul unor bogate cununi de factură "neoromânească", după poziția din stema de stat. Tot separate, și cam în același decor, acestea se pot vedea și pe parapetul sculptat al loggiei Muzeului Țăranului Român, clădire ridicată după proiectul arhitectului Nicolae Ghika-Budești.

⁴⁴Descrierea stemei este dată după Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 140-141, care citează mass-media acelei perioade. Am putut vedea o reproducere a acesteia în exemplarul de autor al tezei de doctorat a Dlui Dan Cernovodeanu, *L'évolution des harmonies des Pays Roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours (XIII-e-XX-e siècles)*, Université de Paris Sorbonne, École Pratique des Hautes Etudes, IV-e section, Sciences Historiques et Philologiques, 1995. În lucrarea *Din heraldica României* a distinsei Dne Maria Dogaru nu găsim, cu toate eforturile, nici un desen pentru această speță...

⁴⁵Jean N. Mănescu, *op. cit.*, p. 140 și comunicarea Dlui Constantin E. Ștefănescu, *Stema României. Proiectul Jean Nicolas Mănescu*, prezentată în 7 mai 1998, la lucrările celui de-al IX-lea Congres de Genealogie și Heraldică, organizat de filiala Iași a C.H.G.S. Tot aici se dă și o bună bibliografie a problemei, din care cităm: J.N.M., *Propunere pentru viitoarea stemă a țării*, în "Liberalul", anul XLIV – serie nouă, nr. 10/14 aprilie 1990; J.N.M., *Proiectul de lege privind fixarea stemei României*, în "Viitorul P.N.L.", anul XXXII – serie nouă, nr. 134/23 octombrie 1990; J.N.M., *Poziția P.N.L. în problema stemei României*, în "Liberalul", anul XLVI – serie nouă, nr. 32/13-19 august 1992. Tot Jean N. Mănescu a publicat articolul: *Transilvania și Banatul în stema României*, în "Românul liber", ediție specială, decembrie 1990, p. 12. V. și Const. E. Ștefănescu, *Va avea România stemă?*, în "Muntenia" (Buzău), din 22-23 august și 27-28 august 1992.

⁴⁶Reamintim lectorilor că sabia lui Ștefan cel Mare, se află în muzeul de la Topkapı (v. E. Vărtosu, *Odoare românești la Stambul*, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XXVIII, ianuarie-martie 1935, fig. 16) iar sceptrul lui Mihai Viteazul este cel mai timpuriu atestat în portretul votiv al voievodului din... biserica de încoronare de la Alba Iulia, pictura fiind semnată de Costin Petrescu. Practic, niciunul dintre obiecte nu este viabil!

⁴⁷Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 166.

⁴⁸E drept, folosită și de către creștini, dar asociată de mijloacele emblematiche patrimoniului oriental; armă mai degrabă de paradă (are un singur tăiș față de spada care are două), din aceeași familie cu "badelaire"-ul sau cu "sandedei"-ul, era, în materie de pictură gotică, renașcentistă sau barocă, preferată compozițiilor în care apăreau personaje arhaice ori păgâne: "judecata lui Solomon", "uciderea pruncilor", "David cu capul lui Goliat" etc. În Ardeal, în blazoanele secolului al XVII-lea, această sabie cu lama curbă era adesea reprezentată, dar textul o amintea întotdeauna sub neutrul calificativ "gladius", la fel ca și spada cu lamă dreaptă, căci, până la urmă, era doar o problemă de modă și gust heraldic.

⁴⁹Într-adevăr, marele căpitan de oști de origine italiană ține cu ambele mâini o superbă "cimenterre", pesemne, în chip de pradă de la inamicul turc. Dar atunci ne întoarcem din nou la "sabia lui Ștefan cel Mare" ori la "sceptrul lui Mihai Viteazul", formulări și practici de nedorit într-o gândire heraldică sănătoasă, care lucrează mai degrabă cu ideile, decât cu niște simple obiecte inventariate într-un muzeu.

⁵⁰Ioan Hațegan, *Pavel Chinezul*, Editura Helicon, Timișoara, 1994, p. 91 (sigiliul din 1468), 201 (sigiliul din 1494), 205, 206, 209 (stema de pe sarcofag; a se nota că defunctul, reprezentat ca gisant, stă cu un picior pe un leu – ca orice medieval – și cu celălalt pe un turc cu turban, răsturnat).

⁵¹După multitudinea de retorte, furnale, topitorii, rulmenți etc., cu care ne-au obișnuit stemele adoptate sub regimul comunist, anii de după revoluție au "produs" o altă generație de mutanți heraldici, dintre care nu strică să enumerăm: suluri de pergament, date aniversare, legionari romani, busturi și alte lucrări de plastică monumentală, peisaje întregi din natură, monograma lui Hristos, cusături populare și chiar pirită aurifere!

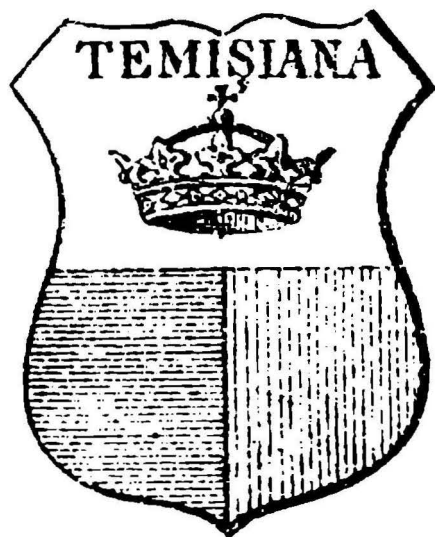
⁵²Cităm din legea nr. 191/19 septembrie 1992: "... în cartierul trei este stema Banatului și Olteniei: pe roșu, un pod de aur cu două deschideri boltite, din care iese un leu de aur ținând un paloș în laba dreaptă din față" (sic) (cf. "Muntenia", an. II, nr. 212/15-16 octombrie 1992, p. 2). Totuși, nu ne putem plânge de lipsa unor "rafinat" nuanțări, datorate, de pildă, Dlui Floricel Marinescu: "Lipsa de cunoștințe i-a făcut pe susținătorii din Parlament să debiteze câteva gugumănii, unele fără importanță reală majoră (sic), cum ar fi, de exemplu, că stema (...), care redă Oltenia este a Banatului (de fapt era, inițial, stema Banatului de Severin care reprezintă partea vestică a Olteniei și, prin extensie, apoi a întregii Oltenii)..." (cf. Floricel Marinescu, *Stema României. Frica de monarhie*, în "Cuget", 16 septembrie 1992, p. 5).

LE BLASON DU BANAT ENTRE 1921-1922

Résumé

Dans cet article on analyse les différents blasons du Banat au long du temps jusqu'à l'adoption du blason de la Roumanie de adopté en 1992.

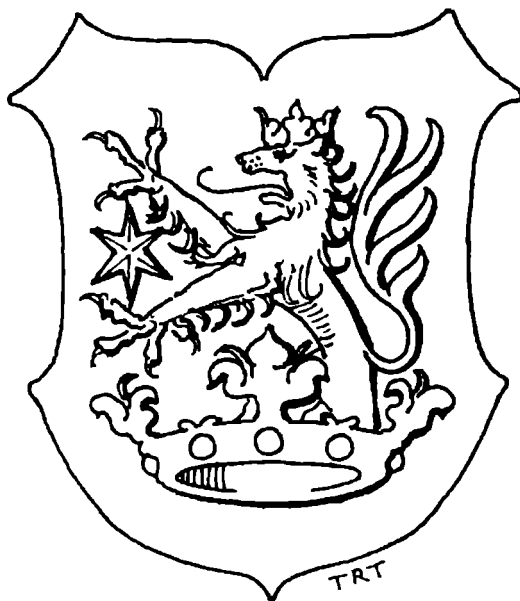
On fait une analyse du blason du Banat (Timis, Caras-Severin) et son lieu au cadre du blason de la Roumanie entre les deux guerres mondiales, tout comme du blason officiel de la Roumanie.

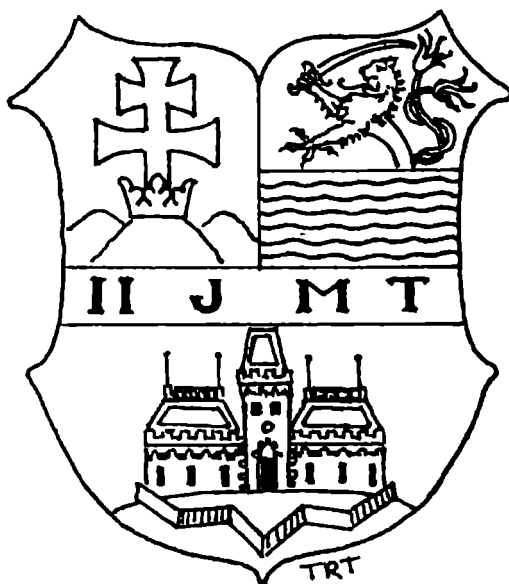
Pl. I. Stema Banatului în viziunea lui A. Gorjan, reproducere după Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, p. XLVIII, fig. 2.

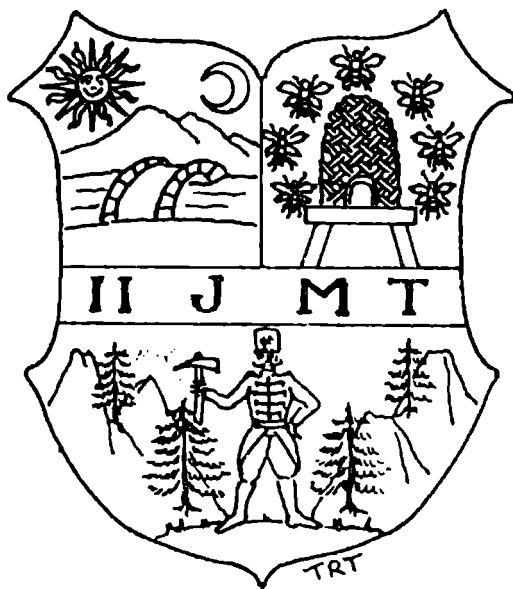
Pl. II. Stema României în varianta propusă de către Comisia orânduită pentru stabilirea acesteia, la 12 martie 1921 – în a III-a parte a scutului, armele Banatului; desen de Jean N. Mănescu.

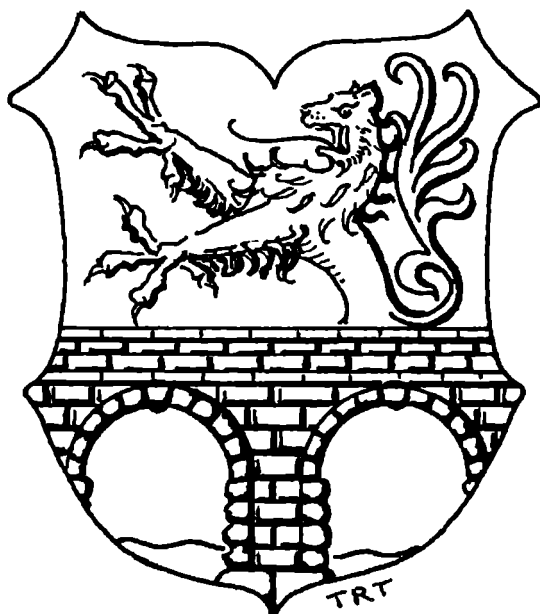
Pl. III Armele Olteniei la 1872; desenul autorului.

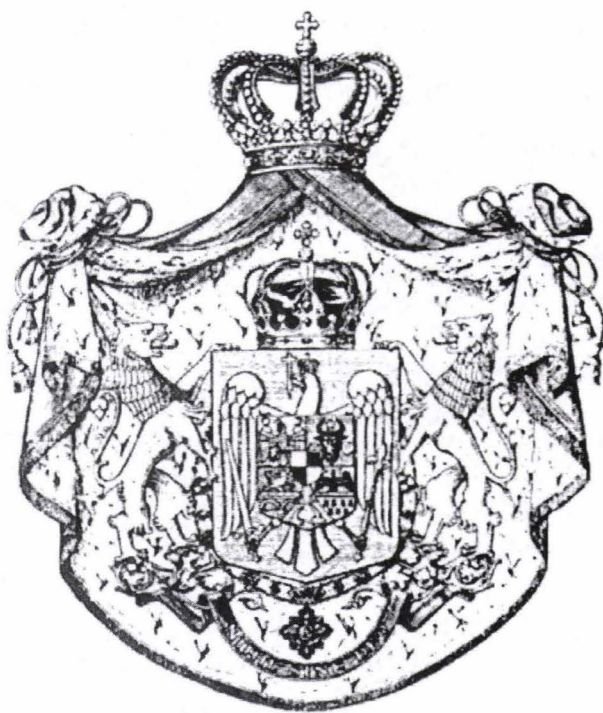
Pl. IV. Armele comitatului Timiș; desenul autorului după stema completă reprodusă în *** *A Pallas nagy lexicon*a, Budapesta, vol. XVI (1897), p. 63 (voce *Temes*).

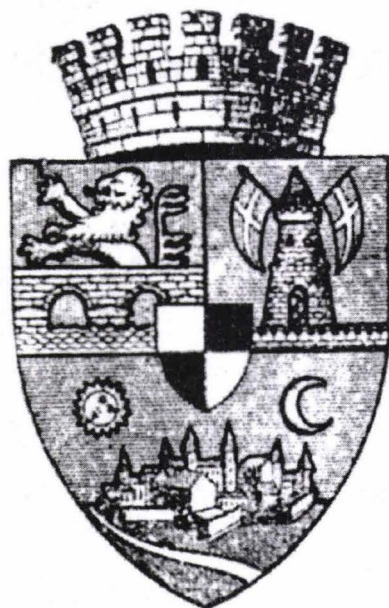
Pl. V. Armele comitatului Caraș-Severin; desenul autorului după stema completă reprodusă în *** *A Pallas nagy lexikona*, Budapesta, vol. XI (1895), p. 35 (voce *Krasso-Szorenyi*).

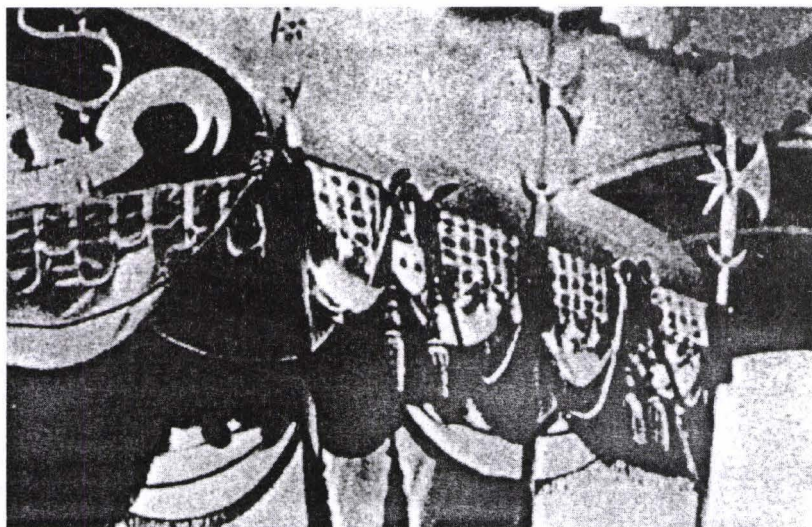
Pl. VI. Armele Banatului la 1921; desenul autorului.

Pl. VII. Stema României alcătuită de către heraldistul József Sebástyén de Kőpecz, aprobată de către Senat la 18 iulie 1921, de către Cameră la 20 iulie același an, promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 3572/23 iulie 1921 și publicată în M.O. nr. 92/24 iulie 1921 – în a III-a parte a scutului, armele Banatului; reproducere după Constantin Moisil, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, Institutul E. Marvan, București, 1931, fig. 52.

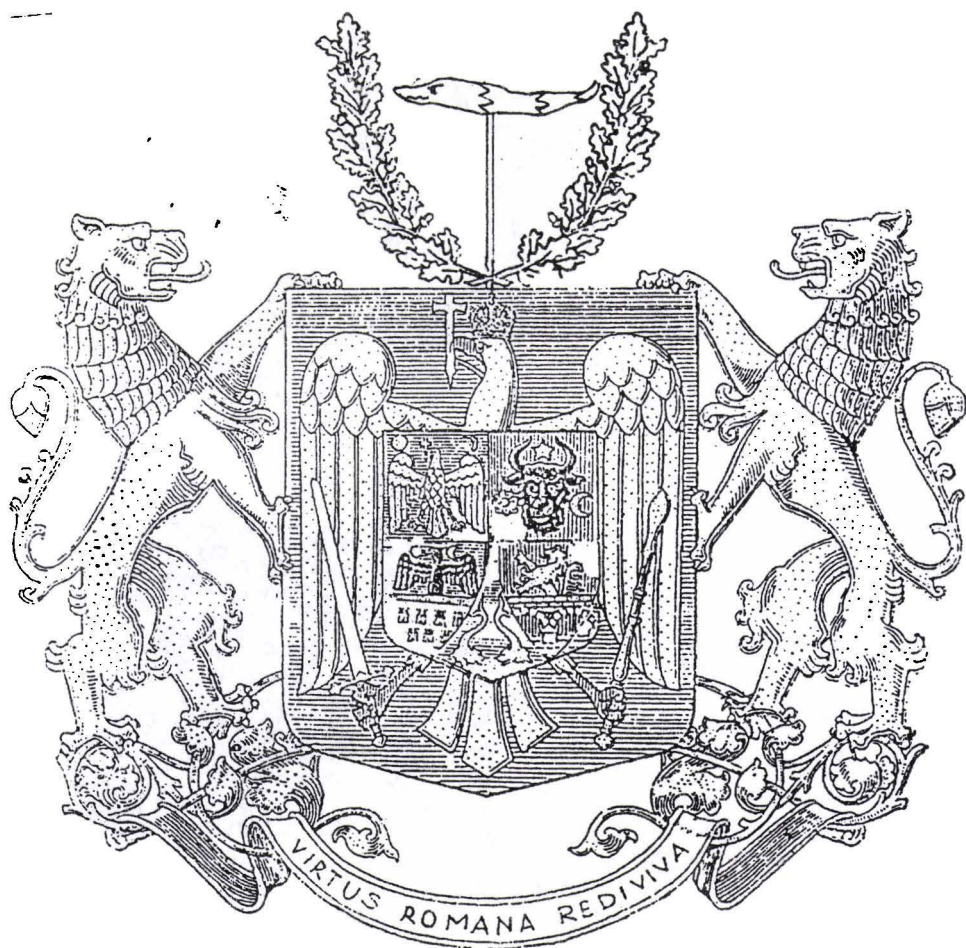
Pl. VIII. Stema municipiului Timișoara, stabilită de către Comisia Consultativă Heraldică (pe baza proiectului elaborat în 1921 de către consiliul local) și publicată în Monitorul Oficial nr. 171/2 august 1930; reproducere după Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. XLIX, fig. 1, în prima parte a scutului se observă armele Banatului.

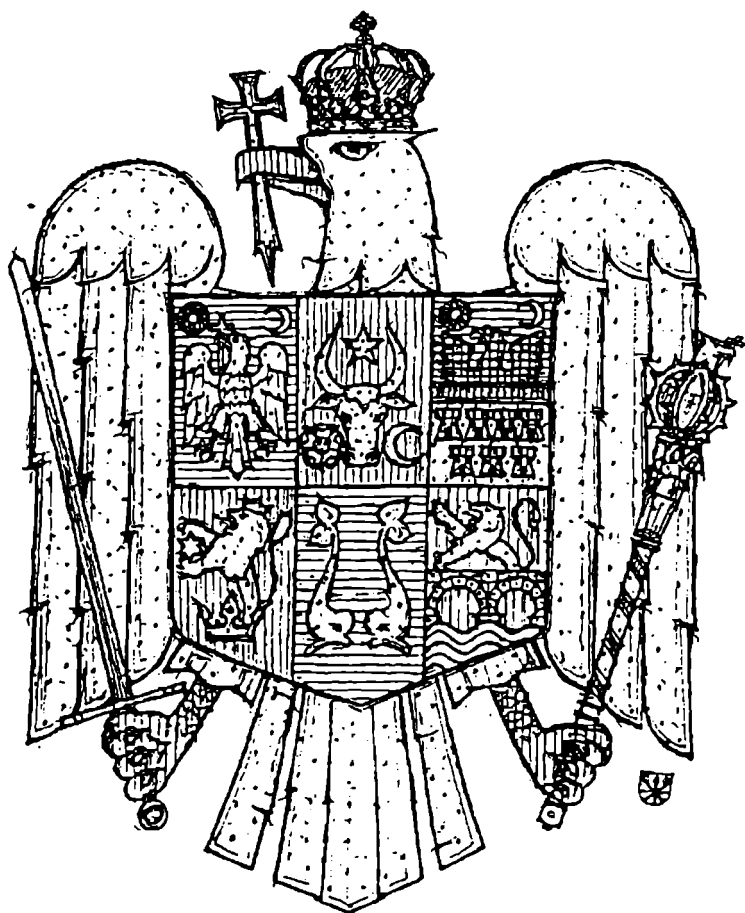
Pl. IX. Armele Banatului reprezentate pe baldachinul regilor Ferdinand și Maria, în uz la încoronarea din 1922 de la Alba Iulia (detaliu).

Pl. X. Timbre românești interbelice, pe care sunt figurate stemele provinciile românești; semnalăm interesantul exemplar de 6 lei din 1931, în care portretul regelui Carol II este înconjurat de opt ecusoane, între care, pe lângă cele cinci de la 1921 (în stânga, jos, armele Banatului) se pot vedea alte două cu câte un cap de bour (= Basarabia și Bucovina) și unul cu armele Olteniei dintre 1872-1921, arătând intenția regimului carlist abia impus de a modifica stema de stat; reproduceri după ****Michel Briefmarken-Katalog 1939*, seria Europa, Verlag des Schwarzenberger Album, Leipzig, 1939, voce "Rumänien", p. 680, 681, 690.

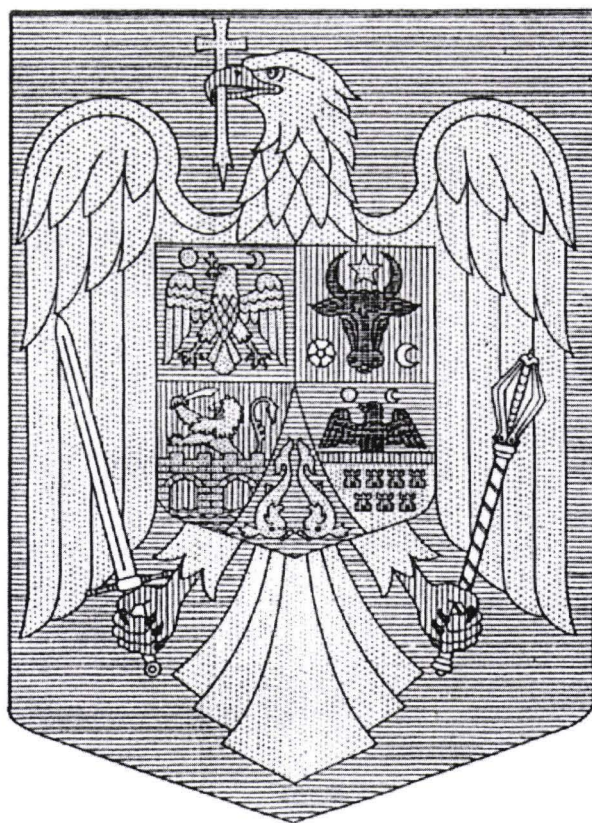

**Pl. XI. Stema României – proiectul Dnei Maria Dogaru;
colecția Dan Cernovodeanu – în a IV-a parte a scutului, armele Banatului.**

**Pl. XII. Stema României – proiectul Dlui Jean N. Mănescu;
desen de Constantin E. Ștefănescu – în a VI-a parte a scutului, armele Banatului.**

Pl. XII. Stema actuală a României, validată prin legea 102/10 septembrie 1992, adoptată de către Camere și promulgată de către președintele României la 19 septembrie același an, publicată în M.O. 236/24 septembrie 1992 – în a III-a parte a scutului, armele Banatului.

ASPECTE PRIVIND ACTIVITĂȚILE MILITARE EFECTUATE DE DIVIZIA 1 INFANTERIE DIN ARMATA ROMÂNĂ ÎN PERIOADA ANULUI 1943

Valeriu Giuran

1. Cercetările din DOMENIUL ISTORIOGRAFIEI MILITARE orientate în vederea redării sistematice și cu exigența necesară a principalelor activități militare efectuate de marile unități din armata noastră, prezentate distinct, în perioade de timp limitate, atât în localitățile de reședință a comandamentelor cât și în zona operativă în sectoarele în care au fost angajate, permit obținerea unor date utile și necesare pentru o temeinică evaluare a eforturilor depuse precum și a unor implicații generate.

2. Jurnalele de operații (J.O.) ale marilor unități și chiar ale unităților din subordine (regimente) precum și Registrele istorice (R.I.) prezintă un rol fundamental pentru fixarea în timp și spațiu a diverselor activități militare efectuate în urma ordinelor primite de la eșaloanele superioare (frecvent Corpul de armată în compunerea căruia s-a aflat). Prin atașarea ansamblului de informații conținute de aceste categorii de documente militare precum și a unor ordine de operații se poate asigura posibilitatea cunoașterii și a redării principalelor momente din activitățile militare efectuate în perioada supusă atenției.

3. De precizat că Divizia 1 Infanterie (D. 1 I.) a avut Comandamentul în garnizoana Timișoara începând de la 1 octombrie 1920 și până la 25 noiembrie 1944 când a fost desființată prin contopire cu Divizia 19 Infanterie adusă în acest scop în garnizoana Timișoara¹. Desființarea a avut loc ca urmare a unor măsuri arbitrare impuse Marelui Stat Major al Armatei Române prin Protocolul având prevederi suplimentare la Convenția de armistițiu, stabilite de Comisia aliată de control – Partea sovietică². Nu au fost luate în considerare obiecțiunile făcute de șeful M. St. M. al armatei noastre în fața acestui abuz de putere³.

4. Divizia 1 Infanterie a fost una din Marile Unități (M.U.) ale Armatei Române care s-a remarcat îndeplinind numeroase și variate misiuni în decursul unei îndelungate perioade (între 1 aprilie 1883 și până la 25 noiembrie 1944). În cele două războaie mondiale D. 1 I. a fost angajată într-o succesiune de lupte soldate cu grele sacrificii⁴.

De precizat că D. 1 I. a avut Comandamentul în garnizoana Timișoara de la 1 octombrie 1920 și până la 25 noiembrie 1944⁵.

5. În perioada anului 1942, regimentele din compunerea organică a D. 1 I. au fost angajate într-o succesiune de operațiuni militare care au continuat până la sud de Stalingrad, în Stepa Kalmuca⁶.

Luptele care au avut loc în Stepa Kalmuca au fost dozebit de violente și au generat mari pierderi unităților din D. 1 I.⁷.

În ajunul contra ofensivei sovietice din 20 noiembrie 1942 în Stepa Kalmuca, D. 1 I. a fost în subordinea Corpului 6 armată român din cadrul Armatei IV române. Efectivele acestei M. U. au fost de 330 de ofițeri, 321 de subofițeri și de 8720 trupă. Raportat la potențialul de care a dispus D. 1 I. i-a fost atribuită o fâșie de apărare mult prea mare. Aceasta s-a datorat faptului că Armatei 4 române i s-a încredințat o fâșie cu o dezvoltare frontală de 270 km *la care dacă se adaugă sinuozitățile frontului se ajunge la peste 300 km*⁸.

Reține atenția faptul că frontul român din Stepa Kalmuca a fost considerat de către Comandamentul Suprem german de importanță secundară. În realitate *s-a dovedit până la urmă că lucrările au stat cu totul altfel*⁹.

Potrivit unor evaluări *situația cea mai dificilă era la diviziile 1 și 2 infanterie, adică tocmai la cele care au suportat lovitura principală a inamicului*¹⁰.

În urma luptelor care au avut loc în Stepa Kalmuca, pierderile suferite de Armata 4 română au fost catastrofale¹¹.

Potrivit ordinelor primite de la eșaloanele superioare, D. 1 I. a început deplasarea spre țară în vederea refacerii¹².

În ziua de 1 aprilie 1943, regimentele D. 1 I. s-au îmbarcat în gara Cetatea Albă în 5 garnituri de tren care s-au îndreptat spre garnizoanele de reședință ale unităților¹³. În aceeași zi au început să sosească la regimente, în garnizoanele de reședință recruții ctg. 1944. Venirea recruților a continuat și în zilele următoare¹⁴.

6. În ziua de 7 aprilie 1943 a avut loc în curtea cazărmei Regele Ferdinand I a Regimentului 5 vânători din Timișoara, *un serviciu divin pentru comemorarea eroilor din Divizia 1 Infanterie morți pe câmpul de luptă*¹⁵ în campania din 1941/1943 *la Odesa, Doneț, Don, Stalingrad și Stepa Kalmuca*¹⁶ în număr de "65 ofițeri, 43 subofițeri, 2738 trupa".¹⁷ La această solemnitate au participat: Domnul general Dragalina Corneliu, comandantul

Corpului 6 armată, Domnul general Mihăiescu Ion, fostul comandant al Diviziei 1 Infanterie, Domnul general Saidac Alexandru precum și *toți ofițerii și subofițerii din garnizoana Timișoara*¹⁸.

În Registrul Istoric (R.I.) al D. 1 I. s-a consemnat că *după terminarea serviciului religios se face apelul eroilor ce au căzut vitejește la datorie pentru apărarea dreptății și gloriei străbune pe câmpurile de luptă de la Odesa, Doneț, Don, Stalingrad și Stepa Calmuca (Kalmuca)*¹⁹. În continuare Dl. general Corneliu Dragalina comandantul Corpului 6 armată își ia rămas-bun de la ofițerii, subofițerii și trupa comandantă de Domnia Sa pe frontul din Răsărit²⁰.

Au mai vorbit trupe, cu această ocazie, Dl. general Leoveanu, comandantul Corpului 7 armată, Dl. general Mihăiescu și Dl. general Saidac Alexandru.

În ziua de 11 aprilie 1943 în R.I. al D. 1 I. s-a consemnat că instrucția recruților a început la data de 10 aprilie 1943. La Regimentul 1 Artilerie "Regele Carol I" din Timișoara *au sosit de la Regimentul 42 art., 439 recruți contingentul 1944 pentru instrucție. În acest scop, pentru acești recruți s-a constituit o baterie separată*²¹.

La data de 13 aprilie 1943, Domnul colonel Palade I., comandantul Regimentului 93 infanterie a fost mutat la Comandamentul Etapelor de Est, iar comanda unității a fost preluate de Lt. Colonel Maior Vasile, fostul ajutor al Comandantului R. 93 I.²².

În zilele 14-17 aprilie 1943 *regimentele din compunerea Diviziei 1 inf. execută programele de instrucție cu recruții ctg. 1944 iar serviciile lucrează la lichidarea gestiunilor de pe front*²³.

În ziua de 18 aprilie 1943 s-a menționat *Duminica Floriilor. Trupele din compunerea Diviziei 1 infanterie iau parte la serviciile religioase din garnizoanele respective. După-masa la toate unitățile s-au organizat serbări cu programe de ordin moral și patriotic*²⁴. În intervalul 19-24 aprilie 1943 au fost executate *programele de instrucție ordonate. În ziua de 24 aprilie 1943, conform ordinelor superioare, oamenii care locuiesc prin apropierea garnizoanelor au plecat în permisi de câte 4 zile*²⁵.

Pentru zilele de 25-26 aprilie 1943, s-a consemnat: *Sfintele Paști. Trupa de la toate unitățile participă la serviciul religios al Sfintei Învieri. În toate garnizoanele se dau companii de onoare cu drapel și muzică, care participă la serviciile religioase de la catedrale. Ofițerii și subofițerii iau masa cu trupa la care participă și delegații de ofițeri și subofițeri germani din Misiunea Germană. În după-amiaza zilei de 25 aprilie 1943, toate unitățile au organizat serbări cu programe de ordin moral, patriotic și distractiv*²⁶.

În ziua de 28 aprilie 1943 *recruții plecași în concedii s-au înapoiat la unități. În după-amiaza zilei, la toate unitățile s-au executat programe de gospodărie*²⁷.

În zilele de 29 și 30 aprilie 1943 s-a continuat cu *instrucția recruților și cu lichidarea gestiunilor de pe front*²⁸. S-a consemnat că în ziua de 30 aprilie de la toate unitățile au plecat câte o serie de ofițeri la Făgăraș la Centrul de Instrucție²⁹

La data de 1 mai 1943, s-a consemnat: *M.A.N. cu ordinul nr. 29148 din 24.IV. cr. numește la comandă:*

- R. 5 V. pe colonelul Dumitrescu Gh.
- R. 93 I. pe colonelul Ududec Ștefan.
- R. 17 I. pe colonelul Nițescu Eugen.

Conform ordinului M.A.N. (Ministerului Apărării Naționale) nr. 6056 din 26.IV. cr. se numește la comanda Regimentului 1 Art. colonelul Viscopoleanu R. în locul colonelului Gheorghiade D. care este mutat la dispoziția C(orpului) 7 A(rmată). Tot cu acest ordin Dl. col. Roșianu Al. de la Centrul de Instrucție al Art(ileriei) este mutat la comanda Reg(imentului) 38 Art(ilerie) în locul Dlui col. Dobren V., care este mutat la comanda R(egimentului) 1 Art. Cal(ăreață).

În această zi, de la toate unitățile din divizie pleacă la centrele de instrucție respective, ofițerii și subofițerii destinați a urma diferite cursuri.

În după-amiaza zilei, la Reg(imentul) 93 Inf(anterie) s-a organizat o serbare ostășească la care au luat parte toți ofițerii, subofițerii și trupa regimentului³⁰.

La 2 mai 1943 s-a menționat că se continuă instrucția recruților și se fac pregătiri în vederea parăzii de 10 mai³¹.

Între 3-9 mai 1943 unitățile execută programul de instrucție ordonat de către divizie. În acest timp, recruții asistă la diferite exerciții demonstrative organizate pe garnizoane³².

Pentru ziua de 10 mai 1943, în R.I. s-a consemnat: Sărbătoare națională. Unitățile în garnizoanele respective iau parte la serviciile religioase. La toate unitățile se țin conferințe ostașilor despre însemnătatea zilei de 10 mai și pe garnizoane trupele iau parte la parăzile militare și la defilare. Peste tot trupa s-a comportat admirabil primind felicitări din partea Comandanților de garnizoane. În după-amiaza zilei de 10 mai, la toate unitățile s-au organizat serbări ostășești³³.

Pentru zilele de 11-12 mai 1943 s-a menționat: conform ordinului M. St. M. nr. 53.131/1943 se schimbă (de)numirea Comandamentului Infanteriei Diviziei 1 și al Comandamentului Artileriei Diviziei 1 în "Brigada 1 Infanterie și Brigada 1 Artilerie³⁴.

Pentru zilele 13-20 mai 1943 s-a consemnat: Regimentul 38 artilerie a fost inspectat în garnizoana Mihai Bravul de către Dl. General de Corp de Armată V. Atanasiu, Inspectorul General al Artileriei. Regimentul a fost găsit foarte bine din toate punctele de vedere. La unități s-a continuat cu

instrucție conform programelor date de divizie. În ziua de 17 Maiu (mai) Dl. general Alex. Saidac, comandantul Diviziei 1-a (1) Inf(anterie) a inspectat Regimentul 5 Vânători. În ziua de 20 Maiu (mai) Dl. colonel Lipovan Gheorghe, comandantul Brigăzii 1 Art. a plecat la Centrul de Instrucție Făgăraș, iar comanda Brigăzii a predat-o Lt. colonelului Horia Tudoran din Regimentul 1 Artilerie.

În ziua de 20 maiu (mai) Dl. general de corp de armată Emanoil Leoveanu, comandantul Corpului 7 armată a inspectat inopinat comp(ania) căpitanului Farcaș Ioan din Regimentul 93 Inf. care se găsea la poligonul de tragere, unde executa ședința II-a de tragere cu recruții. Rezultatul inspecției a fost bun (...)³⁵

În intervalul 20-31 mai 1943 se continuă foarte intens cu instrucția recruțiilor. Programul este foarte bogat și tot timpul este întrebuințat numai și numai pentru desăvârșirea instrucției”³⁶. În luna mai 1943 “foarte mulți ofițeri, subofițeri și trupa au urmat diferite cursuri și școli pe la diferite Centre de Instrucție”³⁷.

La data de 30 mai 1943 în toate garnizoanele a avut loc solemnitatea depunerii jurământului de către recruții contingentului 1944³⁸. Această solemnitate s-a desfășurat la toate unitățile cu tot fastul cuvenit acestei zile atât de importante în viața unui ostaș. Serviciile divine au fost săvârșite de către Preoții militari asistați de câte un sobor de preoți civili. După terminarea Serviciilor Divine, preoții au vorbit ostașilor despre importanța jurământului arătându-le însemnătatea legământului pe care îl vor face azi. A urmat apoi Depunerea jurământului, după care comandanții de unități a(u) vorbit ostașilor despre datoriile ce decurg după depunerea jurământului pentru ostași³⁹. A urmat defilarea trupelor, după care solemnitatea a luat sfârșit⁴⁰.

În ziua de 1 iunie 1943 o nouă serie de ofițeri și de subofițeri sunt trimiși la diferite Centre de Instrucție, pe când alții s-au înapoiat de la aceste Centre⁴¹.

La 3 iunie 1943 s-a consemnat: Sărbătoarea Națională «Ziua Eroilor». În această zi s-au sărbătorit toți Eroii Neamului căzuți pe câmpurile de onoare, prin Te-Deum-uri la toate unitățile militare. De asemenea, în toate garnizoanele s-au dat companii de onoare cu muzică și drapel, care au asistat la Serviciile Divine de la Catedrale, unde au luat parte toți Capii autorităților militare și civile. Companiile de onoare au însoțit procesiunile la Cimitirele Eroilor și au luat parte la defilări⁴².

La 10 iunie 1943, Garnizoana Timișoara este inspectată de către Dl. Comandant al Armatei⁴³.

În diferite zile au avut loc inspecții la regimentele din subordinea D. 1 I (între 11-21 iunie 1943)⁴⁴.

În ziua de 22 iunie 1943, la ora 11,45, Regimentul 93 Inf. a fost vizitat de M. S. Regele Mihai I. Înaltul Oaspete a venit în cazarma unității de la Catedrala din Arad unde a asistat *la Te-Deumul oficiat cu ocazia serbării a 2 ani de când Armata Română lupta în răsărit în contra bolșevismului*⁴⁵. Ziua de 22 iunie a fost sărbătorită *cu tot fastul cuvenit la toate unitățile Diviziei 1 Inf.*⁴⁶.

Între 23-26 iunie 1943 *se execută la toate unitățile instrucția ordonată, conform programelor stabilite*⁴⁷. La 27 iunie 1943 *se continuă instrucția cu recruții*⁴⁸.

În zilele de 28 și 29 iunie 1943 s-a consemnat că a fost efectuată *instrucție la toate unitățile*⁴⁹.

S-a mai menționat că D. 1 I. a ordonat cu nr. 15819/1943, *ca în conformitate cu ordinul M. St. M., nr. 626,297 din 24 iunie 1943, Brigada de artilerie să facă un schimb de material de artilerie cu alte regimente fixate în acest ordin, pentru a se realiza de către Regimentele 1 și 38 Artilerie, următorul material unificat:*

- 14 tunuri de 75 mm F.F.
- 12 obuziere de 100 mm, Model 1934.

*Regimentele vor avea deci de aici înainte, câte un singur Divizion de tunuri și câte un Divizion de obuziere*⁵⁰.

În ziua de 1 iulie 1943 s-a consemnat: *"Începând cu data de 1 iulie 1943, instrucția recruților a fost suspendată până la data de 16 august 1943. Toți recruții, instructorii și ofițerii care au încadrat unitățile de recruți, pleacă în concediu. Recruții câte 40 zile de concediu, ofițerii activi în 2 serii de câte 20 zile și ofițerii de rezervă pe 30 zile însă fără drepturi*⁵¹.

*La data de 1 iulie 1943 s-au prezentat la unități noua promoție de ofițeri activi*⁵².

Pentru zilele de 4-5 iulie 1943 s-a consemnat că *în conformitate cu ordinul M.A.N. Dir. Artilerie No. 7300 din 29 iunie 1943, Reg. 1 Art. care până la această dată a avut tunuri 76,2 mm și obuziere Skoda 100 mm, trebuie să schimbe materialul primind în loc tunuri de 75 mm și obuziere Skoda 100 mm, Model 1934*⁵³.

În ziua de 5 iunie 1943, *P.S. al Reg. 38 Art. se desființează iar regimentul începe să funcționeze la Arad*⁵⁴.

La 10 iulie 1943, conform ordinului M.A.N. nr. 63531 din 8 iulie a.c., *Comandantul Reg. 85 Inf. colonelul Tatomirescu Vasile este trecut la comanda Sc. Of. Rezervă Inf. Ineu, iar Lt. colonelul Maior Vasile din Reg. 93 Inf. este trecut la comanda Reg. 85 inf.*⁵⁵.

În ziua de 11 iulie 1943 *regimentele potrivit ordinelor superioare procedează la trimiterea trupei în concediu de vară și pentru muncile agricole*⁵⁶.

Între 14-16 iulie 1943 unitățile lucrează la repararea cazărnilor pentru a putea caza oamenii bine când se vor înapoia din concedii⁵⁷.

În ziua de 28 iulie 1943, Dl. general Saidac, comandantul Diviziei 1 inf. inspectează cazarma "Alion" a Reg. 5 Vânători⁵⁸.

La data de 3 august 1943 s-a întors din Germania colonelul Roșianu Alexandru, comandantul Reg. 38 art. și a preluat comanda regimentului⁵⁹.

La 9 august 1943 se concentrează telegrafic oamenii ce încadrează Secțiile A.A. din Regimentele 1 și 38 art. conform ordinului Diviziei 1 inf. No. 9223 din 7 aug. 1943⁶⁰.

Între 12-15 august 1943 recruții plecați în concediu de 40 zile se înapoiază la unități⁶¹.

În ziua de 17 august 1943 secțiile A.A. concentrate pe baza ordinului No. 9223/1943 al Div. 1 Inf. și al M. St. M. Nr. 59200/1943 se îmbarcă și pleacă:

- 2 secții a Regimentului 38 art. la Orăștie-Cugir;
- 2 secții a Regimentului 1 art. la Ferdinand.

Efectivul secțiilor la fiecare regiment este de: 2 ofițeri, 4 subofițeri și 70 trupă.

Instrucția contingentului 1944 s-a reluat cu toată asiduitatea începând de la data de 15 aug. 1943⁶².

La 28 august 1943 Dl. general Alexandru Saidac a inspectat Reg. 1 art. "Regele Carol I" iar la 30 august 1943 a inspectat Regimentul 5 vânători⁶³.

S-a consemnat ca în intervalul 3-15 septembrie 1943 unitățile fac instrucția ordonată, diferite aplicațiuni și execută tragerile ordonate de divizie. Cu începere din ziua de 15 septembrie 1943 au fost concentrate pentru instrucție, efectivele ordonate de M. St. M. cu No. 710.600/1943⁶⁴.

Între 19-22 septembrie 1943 s-au executat diferite aplicații pe teren ziua și noaptea⁶⁵.

La 21 septembrie 1943, în conformitate cu ordinul C. 7A. No. 63462/1943 și al Diviziei 1 Inf. No. 26.505/1943, unitățile diviziei intră în dislocare astfel:

- Regimentul 5 vânători în Aradul Nou și Sânnicolau Mic;
- Regimentul 17 infanterie în Păuliș și Neudorf;
- Regimentul 85 Inf. la Ineu, Sebiș și cu un batalion la Detașamentul Crișuri în Beiuș;

– Regimentul 1 artilerie la Aradul Nou și Sânnicolau Mic(...) ⁶⁶.

Posturile de comandă vor fi instalate astfel:

- P.C. (postul de comandă) Divizia 1 Inf. în Arad-Cetate;
- P.C. Brigada 1 Inf. în Arad-Cetate;
- P.C. Brigada 1 Art. în cazarma Reg. 38 art. din Arad⁶⁷.

S-a consemnat că (...) la ora 6,30, Reg. 5 Vn. se pune în marș din cazarma Regele Ferdinand din Timișoara spre a se deplasa la Aradul Nou. Încolonarea se face pe șoseaua Arad-Timișoara în ordine normală. La circa 5 km de la Timișoara Dl. general Saidac Al. comandantul Diviziei 1 Inf. a trecut regimentul în revistă⁶⁸.

Marșul a fost executat în bune condițiuni astfel că Reg. 5 Vn (Vânători) a intrat în Vinga la orele (ora) 13,50, unde a cantonat până în dimineața zilei de 22 septembrie”⁶⁹ când a plecat la ora 7,30 și a sosit la Aradul Nou la ora 12,30, unde au cantonat batalioanele I și II. Batalionul III a cantonat la Sănnicolaul Mic. P.C. al Regimentului 5 vânători a fost instalat în Aradul Nou la “Castel”⁷⁰.

În ziua de 23 septembrie 1943 unitățile de infanterie execută instrucția de luptă cu plutonul de pușcași iar regimentele de artilerie execută tema «Bateria în sprijinul unui batalion în apărare când se dispune de timp» în aplicații de noapte”⁷¹. La 24 septembrie 1943 “unitățile execută instrucția conform programelor stabilite”⁷².

La 25 septembrie s-a menționat ca unitățile execută instrucția ordonată la câmp, iar după-masă se fac școlile de caporali și sergenți⁷³. Între consemnările făcute în această zi reține atenția ordinul nr. 3157/1943 al Corpului 7 Armată (C. 7 A.) prin care se face cunoscut că Dl. General de corp de Armată Florea Mitrănescu a preluat comanda C. 7 A., pe ziua de 20 septembrie 1943⁷⁴. S-a mai precizat că acest ordin s-a comunicat și regimentelor în subordine⁷⁵.

În ziua de 27 septembrie 1943 se continuă instrucția. Ne găsim în perioada de instrucție a plutonului, grupei de mitraliere și a tunului⁷⁶. La 28 septembrie 1943 unitățile din garnizoana Arad au fost duse la cinematograful “Corso” spre a asista la rularea filmului «Vânătorii de care», film de propagandă al M. St. M. iar după aceea în serii au făcut baie în trenul baie din gara Aradul Nou. După masă s-a executat program de instrucție⁷⁷.

La 30 septembrie 1943, unitățile au continuat cu instrucția și tragerile ordonate. Regimentele de Artilerie au început tragerile de instrucție cu tunul. Dl. general Saidac Alexandru însoțit de Dl. colonel Lipovan Gheorghe comandantul Brigăzii de artilerie au asistat la tragerile de instrucție cu tunul executate de Reg. 38 Art. la poligonul din zona Vinga, rămânând satisfăcut de rezultatele obținute de regiment⁷⁸.

În ziua de 1 octombrie 1943, Regimentul 5 vânători a executat pe regiment o aplicațiune cu cadre și comandanți de companii și batalioane, cu următorul subiect: «Compania în atacul de gruparea mijloacelor». Director de exercițiu fiind maiorul Colceag⁷⁹.

La 2 octombrie 1943, unitățile își continuau executarea programelor de instrucție și trageri⁸⁰. În această zi Regimentul 1 Art. P. S. Timișoara a

îmbarcat bateriile 3 și 6 în gara Domnița Elena pentru a fi deplasate la destinațiile stabilite prin ordinele date de eșaloanele superioare⁸¹. Regimentul 38 art. a executat un exercițiu foarte reușit Secția în misiune A.T. pe șoseaua Arad-Curtici. La exercițiu a asistat Dl. colonel Gh. Lipovan, comandantul Brigăzii de artilerie⁸².

În ziua de 3 octombrie 1943 fiind Dumineca, unitățile sunt în repaos (repaus). Se execută diferite programe administrative. În toate garnizoanele se țin "Slujbe religioase" de către Preoții unităților. Unde nu sunt preoți militari, trupa este dusă la biserica din satul respectiv⁸³.

La 4 octombrie 1943 unitățile execută programele de instrucție și trageri ordonate⁸⁴.

În aceeași zi, Regimentul 17 infanterie din garnizoana Lugoj s-a pus în marș către zona de dislocare stabilită, Păuliș. Marșul a fost executat în două etape: Lugoj-Șistarovăț și Șistarovăț-Păuliș⁸⁵.

La 5 octombrie 1943, unitățile execută programele de instrucție și trageri ordonate de divizie. În gara Aradul Nou a sosit Trenul Baie, unitățile pe rând sunt trecute cu oamenii să facă baie⁸⁶.

În zilele de 6 și 7 octombrie au continuat activitățile de instrucție și trageri conform programelor stabilite.⁸⁷ Aceste activități au continuat și în ziua de 8 octombrie 1943⁸⁸.

În ziua de 9 octombrie 1943 unitățile execută instrucția și tragerile ordonate de către divizie⁸⁹. Regimentul 5 vânători a executat o aplicație de cadre având tema "Compania în apărare" la sud de Mureș⁹⁰.

S-a consemnat preluarea de către D. 1 I. de la Divizia 1 cavalerie a sectorului Arad, pentru paza ordinii interne⁹¹.

Conform ordinului C. 7 A. No 63656 Dl. General Alexandru Saidac a fost numit Comandantul Sectorului și Garnizoanei Arad. În baza planului de acțiune pentru apărare pasivă a C. 7 A. Dl. general Al. Saidac se numește și comandant al apărării Pasive în județul Arad. Pentru o mai ușoară conducere, Sectorul Arad este împărțit în 3 subsectoare⁹².

La 10 octombrie 1943 regimentele diviziei se găsesc dislocate în zona de instrucție conform situației de la sosirea lor în zonă⁹³. S-a consemnat că a plouat foarte mult în cursul nopții și continuă a ploua și azi⁹⁴. Ca urmare unitățile nu au putut ieși la câmp. În cazărmi și în cantonamente s-a(u) executat programe administrative⁹⁵. În ziua de 11 octombrie 1943, timpul s-a menținut ploios. Unitățile au executat instrucție și trageri⁹⁶. În ziua de 12 octombrie 1943 s-a menționat Instrucție. Nimic deosebit. Timpul: noaptea plouă, iar ziua se menține noros cu un vânt ușor. Azi sosește în gara Aradul Nou Trenul Baie. Unitățile, conform programului stabilit de către Serviciul Sanitar și sub supravegherea directă a Dlui Lt. col. Dr. Dragomirescu, medicul șef al diviziei și a medicilor de la unități, fac baie⁹⁷.

La 13 octombrie 1943 unitățile execută instrucția prevăzută în program și trageri. Dl. colonel Gh. Lipovan, comandantul Brigăzii 1 Art. pleacă la cursurile organizate de M. St. M. la Cincu Mare⁹⁸.

În ziua de 14 septembrie 1943, conform ordinului No. 99377 din 7 oct. 1943 al M. A. N. Dir. Personalului, Lt. colonelul Pleșoianu Virgil este numit comandant al Reg. 38 art. în locul Dlui colonel Roșianu, care este mutat la comanda Reg. 3 Art. Franța. La 15 octombrie 1943 s-a menționat că azi seara pleacă la Cincu Mare Dl. general Saidac, pentru a lua parte la aplicații⁹⁹.

La 17 octombrie 1943, fiind Dumineca este o zi de repaus. Se execută diferite programe administrative și trupa participă la Serviciile Divine oficiale în garnizoane¹⁰⁰.

În ziua de 18 octombrie 1943, timpul se menține frumos. Unitățile continuă instrucție. Dl. general Florea Mitrănescu, comandantul C. 7 și Dl. colonel Pretorian Septimiu, fac recunoașterea Sectorului Diviziei 1 Inf. În această recunoaștere sunt însoțiți de Dl. Lt. colonel Radu Găvănescu, Șeful de Stat Major al Diviziei 1 Inf. și Dl. maior Ciulpan, șeful Biroului 3 operații-instrucție. Se menționează că Dl. Lt. colonel Radu Găvănescu s-a prezentat la Divizia 1 inf. în ziua de 14 oct. 1943, preluând postul de Șef de Stat Major de la Dl. Lt. col. Dumitrescu Ilie plecat la o unitate pe front, ca Șef de Stat Major¹⁰¹.

Pentru ziua de 26 octombrie 1943 s-a consemnat Sărbătoare religioasă «Sf. Dumitru» (...) ¹⁰².

În R. I al D. 1 I., s-a consemnat că în tot cursul lunilor septembrie și octombrie 1943, de când unitățile Diviziei 1 Inf. au fost dislocate în zona de instrucție, s-au depus toate eforturile pentru ca trupa și ofițerii să se instruiască și să primească cea mai desăvârșită instrucție de războiu(războiu). La părțile sedentare s-a lucrat la repararea localurilor și pregătirea pentru iarnă¹⁰³.

În ziua de 1 noiembrie 1943, comandantul D. 1 I. a inspectat Regimentul 5 vânători, care a executat apărarea și atacul unei localități, partidă dublă. Toate unitățile diviziei execută aplicațiuni, pe pozițiile respective (...) ¹⁰⁴.

La 3 noiembrie 1943, comandantul diviziei a inspectat Regimentul 5 vânători, care împreună cu Regimentul 1 artilerie a executat o aplicațiune în cadrul Detașamentului, cu partidă dublă. Celelalte unități execută aceeași aplicațiune¹⁰⁵.

În ziua de 5 noiembrie 1943 s-a executat aplicațiunea cu partida dublă «Detașamentul în atacul unui flanc descoperit». Domnul general Florea Mitrănescu, Comandantul Corpului 7 armată și Domnul general Saidac Alexandru, Comandantul Diviziei au inspectat Regimentul 5 vânători¹⁰⁶.

La 6 noiembrie 1943 *unitățile au executat aplicațiunea «Detașamentul în apărarea unei localități»*¹⁰⁷.

În ziua de 8 noiembrie 1943 s-a executat *aplicațiunea cu partida dublă, atac și apărare Atacul, partidul roșu, sub comanda colonelului Pretorian era compus din Regimentul 5 vânători și Regimentul 93 infanterie sprijinit de artilerie și cavalerie. Apărarea, partidul albastru sub comanda colonel(ului) Lipovan Gheorghe, era compus din Regimentul 17 infanterie sprijinit de artilerie*¹⁰⁸. S-a precizat că *situația în care au fost trupele, era foarte aproape de a câmpului de luptă, astfel că atât ofițerii și subofițerii cât și trupa au tras multe și folositoare învășăminte*¹⁰⁹. În ziua următoare (9 noiembrie 1943) a fost continuată *aplicațiunea începută în ziua precedentă*¹¹⁰.

La 11 noiembrie 1943 *Regimentul 5 vânători execută trageri de luptă cu muniție de război, cu un batalion*¹¹¹.

În ziua de 12 noiembrie 1943 *Regimentul 5 vânători execută trageri de luptă, cu muniție de război, cu Detașamentul. La această tragere a luat parte Domnul general Florea Mitrănescu, comandantul Corpului 7 armată, Domnul general comandant al diviziei cu întreg Statul Major, cum și toți ofițerii și subofițerii din Garnizoana Arad. La această aplicațiune a executat și artileria trageri de luptă cu muniție de război, în colaborare cu infanteria*¹¹².

La 15 noiembrie 1943 *unitățile lasă oamenii la vatră pentru a rămâne cu efectivele ordonate de M. St. M. cu ordinul nr. 66000/1943*¹¹³.

În ziua de 18 noiembrie 1943 s-a primit ordinul M. St. M. nr. 66817/1943 prin care s-a ordonat *ca unitățile diviziei dislocate pentru instrucție să se înapoieze imediat în garnizoanele de reședință*¹¹⁴. Ca urmare au fost făcute pregătirile necesare pentru deplasarea unităților prin marș. În zilele 20-23, unitățile au executat deplasările, iar la 24 noiembrie 1943 s-a raportat la M. St. M. că *unitățile diviziei începând cu ziua de azi, ora 20, funcționează în garnizoanele de pace*¹¹⁵.

La 25 noiembrie 1943 a început organizarea *Școalei Instructoriilor în faza I-a conform ordinului M. St. M. nr. 710900/1943. Scopul Școalei este pregătirea ofițerilor și subofițerilor, viitori comandanți ai unităților de recruți, de la pluton în sus*¹¹⁶.

În ziua de 25 noiembrie 1943 comandantul diviziei a *inspectat Regimentul 5 vânători pentru a vedea modul cum este îndrumată instrucția în faza I-a*¹¹⁷. La 30 noiembrie 1943 *se execută programul de instrucție*¹¹⁸. În zilele 1-3 decembrie 1943, *Domnul colonel Pretorian, comandantul Brigăzii 1 infanterie, a inspectat regimentele 5 Vânători, 17 Infanterie și 93 Infanterie, pentru a vedea mersul instrucției ofițerilor și subofițerilor în faza I-a*¹¹⁹.

În zilele 4-6 decembrie, 8-13 decembrie și 15-16 decembrie s-a consemnat că *se continuă instrucția*¹²⁰.

Între 20-31 decembrie 1943 *conform ordinului M. R. No. 68930/1943, se acordă ofițerilor și subofițerilor, concedii în două serii a 10 zile. Trupa plecată în concediu în trei serii a 10 zile. Pomul de Crăciun a fost sărbătorit la toate unitățile diviziei*¹²¹.

Examinarea principalelor activități militare efectuate de unitățile D. 1 I. în perioada anului 1943, potrivit datelor consemnate în Registrul Istoric al acestei M.U. evidențiază unele aspecte.

Astfel:

7.1. D. 1 I., cu forțele mult diminuate după un drum de luptă extrem de dificil străbătut în perioada anului 1942, potrivit ordinelor primite la eșaloanele superioare a revenit în țară. Deplasările efectuate de unitățile din subordine la reîntoarcere până la Nistru (stația CFR de la Cetatea Albă) s-au efectuat prin mersuri extenuante și uneori în condiții greu de suportat.

7.2. Din consemnările făcute rezultă numărul de militari care au căzut la datorie în compania din est în perioada 1941/1943. La data de 7 aprilie 1943, în curtea Cazărmii Regele Ferdinand I a Regimentului 5 Vânători din garnizoana Timișoara, a avut loc un Serviciu Divin pentru Eroii D. 1 I., din campania 1941/1943, cei 65 de ofițeri, 43 subofițeri și 2738 trupă.

7.3. La începutul lunii aprilie 1943 a venit la regimintele aparținând de D. 1 I. o nouă promoție de recruți. Această promoție a început un program intens de pregătire pentru luptă.

7.4. La noua promoție de recruți s-au atașat militarii care au venit de pe frontul din răsărit în primele zile ale lunii aprilie 1943.

7.5. Din consemnările făcute în R.I. rezultă numele unor comandanți de la diferite nivele: Corpul de armată, (C.7 A), D. 1 I., Brigada 1 Inf., medicul șef al D. 1 I., Șeful de Stat Major al D. 1 I. etc.

7.6. Se remarcă frecvențele inspecții efectuate de comandanții diferitelor eșaloane de comandă (C.7 A., D. 1 I., Bg. 1 I) la regimintele din subordinea D. 1 I., precum și atenția deosebită acordată procesului de instrucție.

7.7. Reține atenția participarea militarilor din unități la diferitele sărbători religioase și oficiale.

Promoția de recruți venită la unități în aprilie 1943, după o temeinică pregătire pentru luptă, în raport de condiții și disponibilități, a fost dirijată împreună cu alți militari din regimintele respective, în a doua parte a lunii aprilie 1944, pe frontul din Moldova, în sectoarele atribuite, pentru a participa la confruntările care aveau loc în regiune. A fost încă o promoție de sacrificiu.

¹Ministerul Apărării Naționale, Statul Major General, Arhivele Militare Române (Serviciul Arhivistic Militar) (în continuare Arh. M. Ap. N.), *fond 506*, dos. nr. 37, f. 330.

²*Ibidem*, *fond 948*, dos. nr. 880, f. 3-35; Colonel dr. Alesandru Dușu, *Intre Wehrmacht și Armata Roșie*, Relații de comandament româno-germane și româno-sovietice (1941-1945). Editura Enciclopedică, București 2000, p. 257-263. (Impunerea Protocolului militar din 26 octombrie 1944).

³*Ibidem*.

⁴*Ibidem*, *fond 506*, dos. nr. 31 și nr. 37.

⁵*Ibidem*.

⁶Mihai Vasile-Ozunu, *Înfrânți și uitați. Românii în Bătălia de la Stalingrad. Mari bătălii ale celui de-al doilea război mondial*. Lucrare realizată sub egida Fundației Colegiului Național de apărare precum și a Institutului pentru Studii Politice și de Apărare și Istorie Militară, Editura Ion Cristoiu S.A., București, 1999, p. 171-212; Adriana Oandea, Ion Pavelescu, Eftimie Ardeleanu, *Românii la Stalingrad*, Editura Militară, București, 1992; A.N.V.R., *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei*, vol. *De la Stalingrad la Bătălia Moldovei*, Editura Vasile Cârlova, București, 1997.

⁷*Ibidem*, p. 127.

⁸*Ibidem*.

⁹*Ibidem*, p. 128.

¹⁰*Ibidem*, p. 130.

¹¹*Ibidem*, p. 212.

¹²Arh. M. Ap. N., *fond 3*, dos. nr. 111, f. 3.

¹³*Ibidem*, *fond 506*, dos. nr. 37, f. 1.

¹⁴*Ibidem*.

¹⁵*Ibidem*, f. 1-2.

¹⁶*Ibidem*.

¹⁷*Ibidem*.

¹⁸*Ibidem*, f. 2.

¹⁹*Ibidem*.

²⁰*Ibidem*.

²¹*Ibidem*, f. 3.

²²*Ibidem*.

²³*Ibidem*.

²⁴*Ibidem*.

²⁵*Ibidem*.

²⁶*Ibidem*, f. 4.

²⁷*Ibidem*.

²⁸*Ibidem*.

²⁹*Ibidem*.

³⁰*Ibidem*.

³¹*Ibidem*.

³²*Ibidem*.

³³*Ibidem*, f.5.

³⁴*Ibidem*.

³⁵*Ibidem*.

³⁶*Ibidem*.

³⁷*Ibidem*.

³⁸*Ibidem*.

³⁹*Ibidem*, f.6.

⁴⁰*Ibidem*.

- ⁴¹*Ibidem.*
⁴²*Ibidem.*
⁴³*Ibidem.*
⁴⁴*Ibidem*, f. 7.
⁴⁵*Ibidem.*
⁴⁶*Ibidem.*
⁴⁷*Ibidem*, f. 8.
⁴⁸*Ibidem.*
⁴⁹*Ibidem.*
⁵⁰*Ibidem.*
⁵¹*Ibidem.*
⁵²*Ibidem*, f. 9.
⁵³*Ibidem.*
⁵⁴*Ibidem*, f. 10.
⁵⁵*Ibidem.*
⁵⁶*Ibidem.*
⁵⁷*Ibidem.*
⁵⁸*Ibidem*, f. 11.
⁵⁹*Ibidem.*
⁶⁰*Ibidem.*
⁶¹*Ibidem*, f. 12.
⁶²*Ibidem.*
⁶³*Ibidem.*
⁶⁵*Ibidem*, f. 13.
⁶⁵*Ibidem.*
⁶⁶*Ibidem*, f. 16-17.
⁶⁷*Ibidem*, f. 17.
⁶⁸*Ibidem.*
⁶⁹*Ibidem.*
⁷⁰*Ibidem.*
⁷¹*Ibidem*, f. 18.
⁷²*Ibidem.*
⁷³*Ibidem*, f. 19.
⁷⁴*Ibidem.*
⁷⁵*Ibidem.*
⁷⁶*Ibidem.*
⁷⁷*Ibidem.*
⁷⁸*Ibidem*, f. 20.
⁷⁹*Ibidem.*
⁸⁰*Ibidem.*
⁸¹*Ibidem.*
⁸²*Ibidem.*
⁸³*Ibidem*, f. 21.
⁸⁴*Ibidem.*
⁸⁵*Ibidem*, f. 22.
⁸⁶*Ibidem.*
⁸⁷*Ibidem.*
⁸⁸*Ibidem*, f. 23.
⁸⁹*Ibidem.*
⁹⁰*Ibidem.*

- ⁹¹*Ibidem.*
⁹²*Ibidem.*
⁹³*Ibidem*, f. 24.
⁹⁴*Ibidem.*
⁹⁵*Ibidem.*
⁹⁶*Ibidem.*
⁹⁷*Ibidem*, f. 25.
⁹⁸*Ibidem.*
⁹⁹*Ibidem.*
¹⁰⁰*Ibidem*, f. 26.
¹⁰¹*Ibidem.*
¹⁰²*Ibidem*, f. 27.
¹⁰³*Ibidem*, f. 28.
¹⁰⁴*Ibidem*, f. 30.
¹⁰⁵*Ibidem.*
¹⁰⁶*Ibidem.*
¹⁰⁷*Ibidem.*
¹⁰⁸*Ibidem.*
¹⁰⁹*Ibidem.*
¹¹⁰*Ibidem*, f. 31.
¹¹¹*Ibidem.*
¹¹²*Ibidem.*
¹¹³*Ibidem*, f. 32.
¹¹⁴*Ibidem.*
¹¹⁵*Ibidem.*
¹¹⁶*Ibidem*, f. 33.
¹¹⁷*Ibidem.*
¹¹⁸*Ibidem.*
¹¹⁹*Ibidem.*
¹²⁰*Ibidem.*
¹²¹*Ibidem*, f. 34.

ASPECTS SUR LES ACTIVITÉS EFFECTUÉ PAR LA PREMIERE DIVISION d'INFANTERIE de l'ARMEÉ ROUMAINE PENDANT LA PERIODE DE l'AN 1943

(Résumé)

On fait une presentation synthétique et chronologique des principales activités qui été effectuées par la PREMIERE DIVISION d'INFANTERIE de l'ARMEÉ ROUMAINE pendant la periode de l'an 1943.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA REZISTENȚEI ANTICOMUNISTE ÎN BANAT

Maria Vertan

Atitudinea de dezaprobare sau de contracarare a măsurilor de instaurare a comunismului în România a îmbrăcat forme diverse.

În Banat instaurarea puterii comuniste s-a confruntat cu acțiuni de rezistență mai mult sau mai puțin fățișă, ajungându-se în zonele montane la manifestări violente, mai ales după dizolvarea partidelor istorice.

Cei ce și-au riscat libertatea sau viața în lupta contra totalitarismului comunist proveneau din medii sociale diferite: țărani, funcționari, foști militari, studenți, în mare parte foști membri ai P.N.T.-Maniu, dar și liberali, legionari sau fără apartenență politică.

În timpul alegerilor din noiembrie 1946, în comuna Remetea-Poganici spiritele au fost încinse. Jurca Petru, membru al P.N.T.– Maniu, îl amenința pe consăteanul sau, Gheorghe Iorga junior, secretar al organizației locale a P.C R., că, dacă nu se lasă de comuniști, îl omoară. Amenințarea nu s-a concretizat, dar cel amenințat n-a uitat și în martie 1948, simulând o apărare contra lui Jurca Petru, îl împușcă pe acesta, rănindu-l. Instanța îl condamnă pe agresor doar pentru port ilegal de armă, achitându-l pentru învinuirea de tentativa de omor¹.

În decembrie 1947 este depistat în Lipova un grup de cinci persoane: Ișfan Octavian - șeful serviciului C.F. de pe lângă Judecătoria Mixtă din localitate, al cărui tată fusese un apropiat al lui Sever Bocu, Bârzovan Nicolae - pensionar, fost subofițer de jandarmi, Rancu Vasile – agent imobiliar, originar din Timișoara și având legături cu fruntașii P.N.T. din orașul natal, Ardeleanu Gheorghe – plugar din Lipova și Turtă Gheorghe – proprietarul unui atelier de fierărie din Lipova, fost legionar, trecut în P.S.M. Aceștia sunt acuzați și judecați pentru atentat la siguranța statului, prin aceea că în luna noiembrie 1947 s-au întâlnit de mai multe ori în casa lui Ișfan Octavian și apoi pe Dealul Memorandului, zis și Dealul Crucii de lângă Lipova, unde

au invitat și alte persoane cu scopul de a încheia o organizație a P.N.T. și de a o lărgi prin noi aderenți. Membrii noii organizații urmau să fie pregătiți pentru ocuparea instituțiilor de stat din Lipova în cazul răsturnării guvernului.

Căpetenia grupului a fost Ișfan Ocatavian. În cursul cercetărilor acesta a atribuit, la primele interogatorii, inițiativa organizării grupului lui Sever Bocu. Acesta a negat însă într-o declarație orice implicare a sa. Ulterior Ișfan retractează toate declarațiile – ca, de altfel, și alți inculpați – susținând la proces că declarațiile le-a dat sub presiune fizică. Această mărturisire este cât se poate de credibilă, având în vedere că alți doi inculpați au solicitat certificate medicale pentru dovedirea torturii fizice ce li s-a aplicat în arest, iar Turtă Gheorghe a încercat chiar să se sinucidă în timpul cercetărilor.

Concluzia la care ajunge Tribunalul județean Timiș-Torontal și apoi și Curtea Timișoara este aceea că implicarea lui Sever Bocu nu s-a putut proba, iar vinovăția celorlalți nu este deosebit de periculoasă, astfel încât Ișfan Octavian este condamnat la un an închisoare corecțională, iar alți doi inculpați la câte 6 luni².

Alegerile din 28 martie 1948 au constituit pentru mulți locuitori ocazia de a-și manifesta ostilitatea față de noul regim instaurat. Existența în zonă a unui mare număr de arme de foc, multe dintre ele procurate cu ușurință în timpul războiului, a permis ca deseori tensiunile politice să degenereze în acte de violență, atrăgând după ele măsuri ale autorităților bine organizate și cel puțin la fel de dure.

În comuna Domașnea s-a constituit, în preajma alegerilor, un grup de țărani care a încercat să intimideze pe reprezentanții locali ai P.M.R. și pe unii locuitori bănuți că ar fi dispuși să voteze candidații P.M.R. Inițial grupul a fost format din frații Ioan, Petru și Nistor Duicu, Ilie Cristescu și Gheorghe Urdăreanu. Aceștia sparg cu pietre fereastra casei lui Ștefan Juberean, "bărbat de încredere" la secția de votare, apoi îl amenință cu arma pe Moise Vuca și trag focuri de armă prin geamul casei lui Iosif Cernescu, rănind-o ușor pe soția acestuia. Juberean și Cernescu erau și ei membrii ai P.M.R.. Fiind denunțați autorităților, frații Ioan și Nistor Duicu, Cristescu și Urdăreanu reușesc să fugă în pădure. La percheziția făcută în casa fraților Duicu s-a găsit un aparat de radio, pentru care nu s-a făcut dovada provenienței și nu se obținuse autorizația de funcționare, iar în peretele casei s-au descoperit patru lămpi ale aparatului, ascunse³.

Timp de aproape un an, din vara lui 1948 până în vara următoare, grupul Duicu a încercat lichidarea denunțătorilor. Moise Vuca este împușcat mortal în grădina unchiului său, Iosif Cernescu, de către Gheorghe Urdă-

reanu, se pare cel mai aprig membru al grupului⁴. Iosif Cernescu, de frică fuge o vreme de acasă, știindu-se amenințat.

În același timp, Ioan Duicu trimite scrisori și mesaje verbale de amenințare primarului din Rusca, Eftimie Davidescu, și el membru al P.M.R. și despre care Duicu aflase că el și familia lui sunt informatori ai Securității. Duicu îl avertizează inițial pe Davidescu "să-și bage mințile în cap, că de nu, îl curăță", iar apoi îi scrie acestuia că va fi urmărit "până va da mâna cu Cernescu"⁵. Într-adevăr, la 8 august 1949 Ioan Duicu, însoțit de trei inși, îl împușcă mortal pe Davidescu, în timp ce acesta își aduna fânul la câmp⁶.

Acțiunile de represalii ale autorităților nu s-au lăsat așteptate. Pădurile din apropierea Teregovei, în care își aveau sălașele grupurile de rezistență, sunt înconjurare și cercetate de trupe de securitate. În februarie-martie 1949, în urma unei acțiuni de anvergură, sunt împușcați mortal Ilie Cristescu, Gheorghe Urdăreanu, dar și trei membri ai altui grup care acționase în jurul Teregovei și cărora li se alăturase în ultimul timp Gheorghe Urdăreanu: Pavel Anculia, Smultea Horea și Berzescu Ion. Trupurile celor cinci sunt aduse în fața preturii Teregova și a primăriei Domasnea spre a fi identificate de familie sau cunoscuți⁷.

Berzescu Ion și Horea Smultea, așa cum se precizează în procesul verbal încheiat de comandantul circumscripției de miliție Teregova la 13 martie 1949, au făcut parte din "organizația de rezistență națională din comuna Teregova", condusă de fostul notar public Ionescu Gheorghe.

Luptele s-au dat la punctele Pietrele Albe și Bradul Moșului, cei urmăriți folosindu-se în apărare de o mitralieră, de pistoale și grenade defensive⁸.

Cu aceeași ocazie se pare că a fost capturat de trupele de securitate Romulus Maritescu care se retrăsese în pădurile din jurul Teregovei și unde acționa în cadrul unui grup format din Ișfanut Dumitru din Domasnea și Dumitru Mutascu din Verendin⁹.

Romulus Maritescu a fost condamnat la moarte și executat în vara anului 1949¹⁰.

În comunele Remetea-Poganici și Ezeris, de asemenea, s-a constituit un grup mai numeros de țărani – bărbați și femei – în frunte cu Lascu Ion, fost membru al P.N.T.- Maniu. În ziua alegerilor din 28 martie 1948, Lascu Ion i-a îndemnat pe locuitori să nu-i voteze pe comuniști, iar în aprilie același an, când în comuna Ezeris a sosit o echipa de muncitori de la Reșița ca să repare uneltele țăranilor, și o altă echipă care a susținut un program cultural, infuriat de cântecele celor două echipe care se îndreptau spre gară, a tras asupra lor cu arma, răbind doi muncitori, după care a dispărut împreună cu alți doi tovarăși.

În urma procesului care a avut loc, din cei 11 inculpați, între care și patru femei, unul a fost condamnat la 20 ani temniță grea, doi la câte 10 ani temniță grea, iar ceilalți la pedepse mai mici¹¹.

Un alt grup care a acționat în munții din jurul Oraviței a fost cel format din Ionescu Gheorghe – fost funcționar la federația Oravița (numele Ionescu Gheorghe fiind fals), Doran Nicolae – fost comisar ajutor la Serviciul de Siguranță Caraș, originar din Ciclova Română și Crișan Adam din Harghita, județul Arad. În anul 1948 primii doi erau deja dați în urmărire de către Serviciul de Siguranță Caraș “pentru fapte ce interesează siguranța interioară a statului” și erau ascunși în pădurile din jurul Oraviței.

În noaptea de 21/22 august 1948, în timpul unei razii polițienești pe străzile Oraviței, cei trei sunt acostați de o patrulă condusă de comisarul ajutor Eugen Dudnicenco. Nicolae Doran este recunoscut de către Dudnicenco și urmează o confruntare armată între cele două grupuri. Nicolae Doran și Gheorghe Ionescu reușesc să scape, fugind în pădure, dar Adam Crișan este grav rănit și în scurt timp moare în spital, după ce apucase să declare că tovarășii lui se numesc Petru (Nicolae Doran) și Pavel (Gheorghe Ionescu).

În această confruntare Gheorghe Ionescu îl ucide cu o grenadă ofensivă pe plutonierul major Ioan Iancu de la Cercul Teritorial Caraș care, aflându-se întâmplător în zonă, a încercat să dea o mână de ajutor urmăritorilor. Mai este rănit la picior comisarul Dudnicenco de un glonte tras de Adam Crișan¹². Este de presupus că membrii acestui grup erau legionari.

Informațiile prezentate provin din dosarele de judecată ale Curții de Apel Timișoara și Tribunalului Lugoj și completează cele trei volume de documente și evocări editate sub coordonarea domnului profesor Miodrag Milin.

NOTE

¹Arhivele Naționale Timișoara, *fond Curtea de Apel Timișoara*, dosar 357/1948.

²Idem, dosar 334/1948.

³Idem, dosar 366/1948, 595/1949.

⁴Idem, dosar 595/1949.

⁵Aluzia se referea la Lazăr Cernescu din Rusca, devenit personaj literar.

⁶Arhivele Naționale Timișoara, *fond Curtea de Apel Timișoara*, dosar 5784/1949.

⁷Idem, dosar 366/1948.

⁸Idem, *fond Tribunalul Lugoj*, dosar 58/1949, 59/1949, 60/1949.

⁹Idem, *fond Curtea de Apel Timișoara*, dosar 376/1949, 500/1949.

¹⁰Idem, dosar 2187/1949.

¹¹Idem, dosar 375/1948.

¹²Idem, dosar 1164/1949.

CONTRIBUTIONS TO THE KNOWLEDGE OF THE ANTICOMMUNIST RESISTENCE IN THE BANAT MTS.

Summary

The present work adds new information to the already existing volumes of documents and memories “Rezistentă anticomunistă din munții Banatului” edited under the care of professor Miodrag Milin.

The new information are picked up from the judgment files of “Curtea de Apel Timisoara” and “Tribunalul Lugoj” from years 1948 and 1949 and are related to some of the anticommunist resistance groups from Banat region. We are referring at the groups led by Ișfan Octavian in Lipova, Duicu brothers in Domasnea, Romulus Maritescu in Teregova, Ioan Lascu in Remetea- Pogonici and Gheorghe Ionescu in Oravita.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA AGRICULTURII ÎN JUD. CARAȘ (1945-1948)

Eusebiu Narai

Lovitura de stat de la 23 august 1944 a plasat România în tabăra inamicilor Germaniei naziste și a facilitat ocuparea integrală a teritoriului țării de către Armata Roșie. Duritatea acestei ocupații, care se va prelungi pe o perioadă de 14 ani, a fost resimțită cu intensitate de populația și de economia țării. Un puternic șoc a produs noua realitate și în Banat, cu atât mai mult cu cât aici nu mai fusese cunoscută nici o ocupație rusească pe parcursul întregii istorii.

În Banat, trupele sovietice au pătruns în lunile septembrie-octombrie 1944, după scurte ciocniri cu unitățile Wehrmacht-ului în retragere. Deși autoritățile locale și populația le-au organizat o primire binevoitoare, în speranța unui comportament pe măsură al noilor veniți, dezamăgirile nu au întârziat să se producă. Între timp, mii de locuitori, în special de naționalitate germană, părăsiseră Banatul o dată cu unitățile Wehrmacht-ului, înțelegând că viitorul lor aici devenea, datorită noii conjuncturi, mai mult decât nesigur.

Supunând țara unui jaf de mari proporții, noii ocupanți au avut suficiente motive de a intensifica această *activitate* în județele bănățene, acestea numărându-se printre cele mai bogate. Bucurându-se până atunci de o relativă prosperitate economică și de un echilibru social-politic stabil, Banatul - fiind un mozaic etnic, lingvistic și confesional - a izbutit totuși să evite orice fel de dispută majoră pe asemenea teme. La recensământul efectuat în 1930, aici trăiau în bună înțelegere români (54,4%), germani (23,7%), maghiari (10,4%), sârbi și croați (4,3%), țigani (1,9%), cehi și slovaci (1,5%), evrei (1,2%), bulgari (1,1%), ucraineni (0,4%), ruși (0,2%) și alte naționalități (0,9%). Noile evenimente vor marca însă profund regiunea și în ce privește aceste aspecte¹.

La începutul anului 1945, o parte a județului Caraș a fost ocupată vremelnice de trupele germane, care - însă - nu au săvârșit atrocități asupra populației românești, autoritățile fiind mulțumite de faptul că aici nu au

pătruns trupe maghiare, care puteau fi tentate să se răzbune pe civili pentru pierderea controlului asupra părții de nord-vest a Transilvaniei². Trebuie menționat faptul că trupele germane nu au ajuns pe teritoriul plășii Reșița, acesta fiind un obiectiv industrial destul de important³. Situația s-a normalizat până la finele lunii ianuarie 1945.

După înlăturarea pericolului revenirii trupelor germane și maghiare în Banat, populația românească din zonă era îngrijorată de perspectiva anexării întregului Banat de către Iugoslavia, imediat după terminarea războiului, dorință exprimată de tânărul stat iugoslav în perioada 1918-1919 și manifestată zgomotos de mulți sârbi din Banatul românesc nemulțumiți de tratamentul la care au fost supuși de jandarmii români atunci când s-au declarat adepți ai lui Tito, fapt întărit și din declarațiile românilor refugiați din Banatul iugoslav, datorită persecuțiilor săvârșite de partizanii sârbi asupra lor⁴. Însă acțiunile iridentei sârbe din Banat vor fi tratate ca o altă fațetă a activității organizațiilor minorității sârbe din zonă.

După terminarea ostilităților în Banat era imperios necesară refacerea economică a zonei și trecerea la producția de pace.

Pentru a înțelege pe deplin situația economică a județului Caraș în anul 1944, an de început al tranziției spre regimul comunist, reflectată și în plan economic, trebuie trecute în revistă caracteristicile fizico-geografice ale acestei zone. În anul 1926, în urma reformei administrative, fostul comitat Caraș-Severin a fost divizat în două județe: Caraș și Severin, ultimul ajungând până la Mureș. Inițial, județul Caraș era compus din șase plăși (Bocșa, Bozovici, Moldova Nouă, Oravița, Răcășdia, Reșița), cu 129 de comune rurale, iar județul Severin era reprezentat de nouă plăși (Balint, Birchis, Caransebeș, Făget, Lugoj, Marginea, Orșova, Sacu, Teregova), cu 224 de comune rurale. Reședința județului Caraș a fost stabilită la Oravița, important centru cultural al Banatului, situație care s-a menținut până în anul 1950, cu unele mici modificări⁵. Învecinându-se în vest și nord-vest cu județul Timiș-Torontal, în sud și sud-vest cu Iugoslavia, iar în est, sud-est și nord-est cu județul Severin, județul Caraș beneficia de un relief destul de variat, compus din: munți (Munții Banatului, Munții Almăjului, Munții Aninei, Munții Dognecei și Munții Semenici), depresiuni (Depresiunea Almăjului - denumită și Depresiunea Bozovici, Depresiunea Ezeriș), dealuri (Dealurile Bozoviciului, dealurile piemontane ale Oraviței și Dealurile Doclinului), precum și câmpii (Câmpia Șipotului, Câmpia Moraviței și Câmpia Carașului). Aceste câmpii, de fapt subunități ale Câmpiei Timișului, erau scăldate de apele râurilor Pogăniș, Bârzava, Caraș și Nera, ceea ce determina o producție agricolă demnă de invidiat. Legăturile cu celelalte județe bănățene, renumite prin nivelul înalt al dezvoltării economice, se realiza prin localitățile extreme ale județului: Vermeș și Fizeș - cu județul

Timiș-Torontal; Zorlențul Mic, Delinești, Ohabia, Prilipeț și Prigor - cu județul Severin⁶.

În județul Caraș fosta societate StEG, devenită U.D.R. în anul 1920, a dispus de domenii întinse (133.000 ha), dintre care aproximativ 90.000 ha păduri și 40.000 ha terenuri arabile, cu unele modificări după legiurile agrare din 1921, fiind foarte afectată de exproprierile la care a fost supusă prin reforma agrară înfăptuită de guvernul Groza în luna martie 1945⁷.

Într-o situație la fel de grea se afla și agricultura, care deținea o pondere însemnată în economia Banatului. În vara anului 1944 o mare parte a recoltei a rămas pe câmp; de exemplu, în județul Timiș-Torontal - 25% din recolta de grâu, 30% din cea de porumb și 60% din cea de cartofi, fiind afectate în egală măsură localitățile din mediul rural și urban. În toamna aceluiași an, multe lucrări agricole au fost întrerupte, situație agravată de operațiunile militare desfășurate în zonă; la aceasta se adăuga lipsa brațelor de muncă - datorată plecărilor pe front și refugierilor peste graniță⁸. Într-o statistică pe anul 1944, întocmită de Camera Agricolă Caraș, erau menționate date privind stadiul însămânțărilor și utilizarea tehnică a gospodăriilor țărănești de pe raza județului: planul de cultură - 99.943 ha; suprafața cultivată cu grâu - 31.584 ha, iar cea cultivată cu porumb - 36.142 ha, totalizând 67.726 ha; gospodăriile țărănești dispuneau de 46.554 de mașini și unelte agricole, mai puțin sape etc.⁹.

Aprovizionarea frontului, îndeplinirea condițiilor Convenției de Armistițiu și alte cauze de natură subiectivă, dar și obiectivă, a determinat intrarea agriculturii bănățene într-o stare de criză acută. Organul de presă al Regionalei P.C.R. Banat, *Luptătorul Bănățean*, puneu criza agriculturii bănățene pe seama mai multor factori, printre care: insuficiența mâinii de lucru și a mijloacelor de tracțiune; lipsa combustibilului (benzină și motorină); sabotajul pe care îl practicau, în opinia comuniștilor bănățeni, marii proprietari și o parte din administrația rurală, etichetată drept *pro fascistă*. Oricum, situația țăranimii bănățene era mai grea decât cea a altor categorii sociale. Strângerea recoltelor a fost întârziată de unele cauze: luptele desfășurate în Banat, lipsa brațelor de muncă și diminuarea inventarului agricol. Multe moșii au fost părăsite de proprietarii plecați cu armatele inamice în retragere; din totalul proprietăților germane, care însumau 255.310 ha, 170.000 ha erau lăsate în părăsire¹⁰. Deosebit de grea era situația muncitorilor agricoli (pălmașii), care constituiau un procent foarte ridicat din totalul populației rurale din Banat (62%), această situație delicată fiind pricinuită de următorii factori: inexistența unei legislații a muncii prin consacrarea sistemului *zi-muncă*, condițiile de viață mizere, absența asistenței medicale, mortalitatea (mai ales infantilă) foarte ridicată și salariile foarte scăzute¹¹.

În Banat, campania de însămânțări a început în luna aprilie 1945, bucurându-se de sprijinul muncitorimii de la principalele fabrici bănățene, în ceea ce privește brațele de muncă și reparațiile uneltelor agricole. Până la 15 aprilie 1945 au lucrat la sate peste 6.000 angajați ai întreprinderilor industriale din Timișoara, o situație similară fiind semnalată și în celelalte județe bănățene¹². Până în august 1945, în Banat a fost însămânțată o suprafață de 820.711 ha, rămânând cca 116.000 ha neînsămânțate¹³. În aceeași lună, situația agriculturii cărășene se prezenta astfel: suprafața agricolă totală se ridica la 454.694 ha (aproximativ 793.892 iug.) - dintre care suprafața productivă reprezenta 735.365 iug., iar suprafața neproductivă - 58.527 iug.; terenul productiv era structurat în teren arabil - 181.997 iug., fânețe și pășuni - 162.653 iug., livezi de pomi fructiferi - 18.767 iug., vii - 4.450 iug. și păduri - 367.940 iug.; planul de cultură pentru campania de toamnă consta din grâu (33.000 ha), secară (2.000 ha), orz (3.000 ha) și ovăz (50 ha), sămânța de grâu necesară fiind de 660 vagoane; recolta de grâu ajungea până la 400-450 kg/ha; pășunile și fânețele naturale reprezentau aproximativ 50% din terenul agricol al județului¹⁴.

La începutul anului 1945, țărănimea cărășană se declara mulțumită pentru că *s-au primit, la sate, articole de primă necesitate în cantități suficiente (petrol, sare)*, bumbacul fiind în schimb distribuit celor care au predat cerealele statului, la prețul oficial¹⁵. În august 1945, campania de însămânțări trebuia să acopere necesitățile de consum pentru întreaga populație din județ: 1.825 vagoane grâu, 3.701 vagoane porumb, 1.692 vagoane cartofi, 497 vagoane orz și 170 vagoane ovăz¹⁶. În ciuda mai multor factori de natură subiectivă, însămânțările de toamnă, în Caraș, s-au realizat în proporție de 95%. Planul de cultură pentru însămânțările din primăvara anului 1946 cuprindea prevederi bine definite: la grâu de primăvară - 300 ha, cea mai mare producție fiind preconizată în plășile Bocșa Montană, Reșița și Bozovici; la secară - 100 ha, cea mai ridicată producție fiind prevăzută în plășile Sasca, Oravița și Bozovici; la orz - 3.500 ha, cele mai reprezentative fiind plășile Bocșa Montană, Oravița și Sasca; la ovăz - 8.150 ha, plășile cu cea mai înaltă productivitate fiind Bocșa Montană, Oravița și Sasca; la porumb - 29.944 ha, majoritatea în plășile Bocșa Montană, Sasca și Moldova Nouă; la floarea-soarelui - 2.500 ha, cel mai mult în plășile Oravița, Sasca și Bocșa Montană; la cartofi, legume și sfeclă de zahăr se preconiza obținerea unor cantități însemnate¹⁷. Și pentru anul 1946, an în care o secetă puternică a afectat mai multe județe ale țării, în Caraș producția probabilă era estimată la valori destul de ridicate: grâu de toamnă - 700 kg/ha, secară de toamnă - 600 kg/ha, orz de toamnă - 800 kg/ha, grâu de primăvară - 600 kg/ha, secară de primăvară - 500 kg/ha, orz de primăvară - 700 kg/ha, ovăz de primăvară - 800 kg/ha, mazăre - 600 kg/ha, fasole - 300 kg/ha, porumb -

1.200 kg/ha, floarea-soarelui - 1.200 kg/ha, cartofi - 5.000 kg/ha și sfeclă de zahăr - 8.000 kg/ha¹⁸. În anul 1947, în condițiile în care reforma agrară s-a încheiat în linii generale, s-au înregistrat o serie de succese în ce privește redresarea agriculturii. Primele semne ale acesteia apăruseră încă din anul precedent. În județul Caraș, din suprafața totală înscrisă în planurile de cultură pentru toamna anului 1946 (34.300 ha) - au fost însămânțate 30.091 ha, adică cca 88%¹⁹.

În februarie 1947, Consiliul de Miniștri a lansat un plan de realizare integrală a însămânțărilor de primăvară. În consecință, s-au constituit Comitete Agricole la nivelul județelor și comunelor, care au adoptat măsuri pentru realizarea desecărilor, a însămânțării terenurilor virane etc.²⁰. În Banat, însămânțările de primăvară s-au încheiat la 20 mai 1947, planul de cultură fiind realizat 100%, spre deosebire de alte zone ale țării care s-au confruntat cu o secetă prelungită ce a afectat mult capacitatea de aprovizionare a populației²¹. Numai în județul Caraș, la finele anului 1947, fuseseră însămânțate 48.873 ha, dintre care: 29.973 ha cu grâu, 1.384 ha cu orz și 250 ha cu secară²².

Pentru a evita înfăptuirea reformei agrare de către P.N.Ț., care se bucura de o largă popularitate în rândul țărănimii (aproximativ 80% din populația țării) și care a lansat un proiect de lege pentru expropriere și împrumut în februarie 1945, elaborat de către Ion Mihalache, vicepreședinte P.N.Ț., care cuprindea câteva puncte cu un conținut destul de radical (exproprierea clădirilor și a întregului inventar agricol al proprietății sau moșiei devenită obiect al reformei agrare, limitele maxime ale terenului ce urma să rămână proprietarului expropriat să fie de 30 ha în regiunile de deal și munte și 50 ha în regiunea de șes etc.), Consiliul Național al F.N.D. a decis lansarea - în aceeași lună - a unei chemări către țărănimia din întreaga țară pentru *a se trece imediat și pe scară națională la înfăptuirea de jos în sus, pe cale revoluționară a reformei agrare*, pentru a pune autoritățile locale și centrale în fața faptului împlinit²³.

Decretul-lege de reformă agrară a fost aprobat de guvernul Groza la 20 martie și sancționat de rege la 23 martie 1945. Potrivit prevederilor sale, erau expropriate terenurile agricole care depășeau 50 ha, aflate în proprietatea persoanelor fizice. Erau expropriate integral terenurile și toate bunurile agricole ale persoanelor plecate din țară, cu excepția celor care erau în interes de serviciu sau a prizonierilor și ostaticilor de război. Erau expropriate, de asemenea, și pământurile acelor care, în decursul a 7 ani consecutivi nu-și cultivaseră singuri proprietatea - cu excepția celor care aveau sub 10 ha. Legea prevedea confiscarea tuturor suprafețelor și bunurilor agricole care aparținuseră cetățenilor germani și a cetățenilor români *care colaboraseră direct cu autoritățile germane, ale criminalilor de război și a*

celor *vinovați de dezastrul țării*, ale celor ce fugiseră în țările cu care România se afla în război, ale celor care - după lovitura de stat - se refugiaseră în străinătate și, în sfârșit, ale cetățenilor români care luptaseră ca voluntari alături de armatele germane împotriva Națiunilor Unite.

O prevedere deosebit de importantă era cea cu privire la confiscarea inventarului viu și mort, pe moșiile expropriate. Tractoarele, combinele, batozele, secerătorile, locomotivele etc., ca și o parte din animalele de tracțiune erau confiscate și trecute în proprietatea statului. O parte din acestea au constituit nucleul centrelor județene de închiriat mașini agricole, formate ulterior și care erau la dispoziția agricultorilor. O altă parte din uneltele agricole și animale au fost date în folosința țăranilor. Formarea acestor centre, cât și a unor rezerve de stat au condus la extinderea proprietății de stat, prefigurându-se cooperativizarea agriculturii de mai târziu. În ceea ce privește împrumutarea, prioritatea o aveau ostașii care erau concentrați, mobilizați și toți cei care au luptat pe front împotriva Germaniei naziste. Mărirea loturilor cu care urmau să fie împrumutați cei îndreptățiți se fixa în funcție de rezerva de pământ existentă în raza plășii respective, dar ea nu trebuia să depășească - pentru fiecare familie împrumutată - suprafața totală de 5 ha. În ceea ce privește plata terenurilor primite, în art. 7 al legii nu se prevedea acordarea nici unei despăgubiri față de foștii proprietari. Art. 16 se referea la plata către stat a pământului cu care erau împrumutați țăranii, suma stabilită pentru plata loturilor fiind mai mult simbolică; prețul era estimat la valoarea unei singure recolte anuale medii la hectar, estimată în grâu, la 1.000 kg, iar la porumb la 1.200 kg. Împrumutații erau obligați să plătească în bani sau în natură 10% din prețul de răscumpărare sus-amintit, restul sumei trebuia plătită de cei cu pământ puțin în 10 rate anuale, iar de cei fără pământ în 20 de ani, ultimii putând obține amânarea plății primei rate până la 3 ani. În consecință, țăranii primeau pământul *liber de orice datorii și obligații*. În lege erau prezentate atât organele abilitate să aplice reforma agrară la nivel local, cât și procedurile de aplicare. Art. 9 prevedea că primarii comunelor rurale erau obligați ca în termen de 10 zile de la publicarea decretului-lege să întrunească în adunare generală pe toți țăranii fără pământ sau cu pământ până la 5 ha din comuna respectivă, pentru alegerea comitetului local de împărțire a pământului, compus din 7-15 membri. Erau alese apoi Comitetele de Plasă, iar în cadrul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, dominat de Frontul Plugarilor - un aliat de încredere al partidului comunist - se institua o Comisie Centrală. Comitetele locale aveau sarcina să întocmească tabelele cu numele țăranilor îndreptățiți la împrumut, să facă parcelarea și repartizarea loturilor pe fiecare țăran. Comitetele de Plasă le revenea sarcina coordonării lucrărilor comitetelor

locale și rezolvarea diferendelor care puteau să apară între sate sau între moșieri și țărani²⁴.

Legea agrară din 1945 a fost definitivată integral și aplicată în decurs de numai patru ani. Mersul lucrărilor de aplicare a legii înscrie 3 etape: septembrie 1946, martie 1947 și aprilie 1948²⁵. Până în primăvara anului 1948, când aplicarea legii reformei agrare s-a încheiat în linii mari, au fost expropriate 155.823 proprietăți aparținând unor cetățeni de origine română sau de altă naționalitate, însumând 1.468.946 ha. Numărul celor care au primit pământ era de 917.777 (dintre care 90.597, adică aproximativ 10%, erau țărani maghiari, sârbi, ucraineni, tătari etc.), dintr-un total de 1.178.206 îndreptățiți, trecuți inițial pe listele de împrumut, cărora li s-au împărțit 1.109.562 ha. Dintre aceștia, cca 400.000 și-au putut întemeia noi gospodării, iar alți cca 500.000 și-au mărit proprietatea. Gospodăriile nou create în baza legii pentru înfăptuirea reformei agrare nu puteau fi împărțite, vândute, date în arendă sau ipotecate, nici în totalitatea lor și nici în parte. În cazuri excepționale însă, ele puteau fi vândute, arendate, împărțite sau ipotecate numai cu avizul Ministerului Agriculturii. În conformitate cu art. 2 din legea pentru înfăptuirea reformei agrare, o suprafață de 359.384 ha a trecut în rezerva statului, fiind destinată înființării - în jurul orașelor și localităților țării - a unor grădini de zarzavaturi și terenuri pentru școli agricole și ferme experimentale model²⁶.

Mutațiile generate de reforma agrară au așezat agricultura țării pe baza gospodăriei mici și mijlocii (între 1-10 ha), care - la încheierea reformei agrare - reprezenta 77% din totalul exploatărilor agricole. Acestor schimbări privind proprietatea le-au corespuns modificări similare ale structurii sociale a satului românesc. Prin desființarea marii proprietăți funciare de peste 50 ha, moșierimea a fost lichidată din punct de vedere economic, concomitent cu creșterea considerabilă a rolului și a ponderii țărănimii sărace și mijlocașe. Puterea economică a țărănimii mijlocașe - care deținea cca 1/2 din mijloacele de producție agricolă și 3/5 din cantitatea totală de cereale-marfă aduse pe piață - făcea ca această categorie a țărănimii, în rândul căreia intrase, ca urmare a înfăptuirii reformei agrare, un număr însemnat de țărani care își măriseră proprietățile, să ocupe - împreună cu țărănimea săracă - locul central în agricultura românească postbelică. Burghezia sătească, care deținea cca 5% din totalul gospodăriilor și peste 15% din suprafețele de pământ, ocupa un loc important în producția agricolă și, mai ales, în producția agricolă-marfă. Proletariatul agricol - cca 250.000 de familii - s-a încadrat - în parte - în sectorul de stat, unde existau condiții mai bune de viață. Înființarea reformei agrare nu a fost scutită de anumite greșeli și inconsecvențe în aplicarea legii și a regulamentului de aplicare a acesteia. Ele erau deseori provocate, iar alteori speculate și amplificate de cei supuși

exproprierii, care încercau - printr-o diversitate de mijloace - să împiedice exproprierea pământului ce-l dețineau și împărțirea lui celor îndreptățiți. În unele situații, pământul expropriat a fost împărțit țăranilor, fără respectarea întocmai a prevederilor legii. Au fost expropriate chiar terenuri aparținând statului, care erau exceptate prin lege. De exemplu, s-a trecut la exproprierea totală, în masă, a cetățenilor români de naționalitate germană, sub presiunea autorităților de ocupație sovietice. Abuzurile și exagerările au dăunat nu numai dezvoltării agriculturii, ci și politicii naționale, în general. Ulterior s-a revenit asupra măsurii de expropriere totală, trecându-se la restituirea unor terenuri și bunuri confiscate inițial²⁷.

Conform altor surse, reforma agrară din 1945 era net inferioară celei din 1921, din următoarele considerente: *1. Suprafața totală expropriată prin reforma din 1921 se ridica la 6.126.000 ha, în timp ce suprafața totală expropriată prin reforma din 1945 reprezenta numai 1.468.000 ha. 2. Prin reforma din 1921 au fost împrăștiate 6.126.000 familii, iar prin reforma din 1945 au fost împrăștiate 1.468.000 familii. 3. Prin reforma din 1921 - din suprafața expropriată intrau în proprietatea țăranilor 3.404.082 ha, în vreme ce - prin reforma din 1945 - din suprafața expropriată intrau în proprietatea țăranilor 1.100.000 ha*²⁸.

Reforma agrară a fost însoțită de un ansamblu de măsuri menite să concure la înjghebarea și înflorirea gospodăriilor țărănești, cu deosebire ale noilor împrăștiți. S-a trecut la comasarea loturilor fărâmițate, la organizarea unei întinse rețele de cooperative de consum, de desfacere și prelucrare a produselor agricole, la acordarea de credite - în limita resurselor financiare existente - pentru procurarea semințelor, animalelor de rasă sau de muncă și a uneltelor necesare. Statul a înființat centre de mașini și unelte agricole care grupau tractoarele și mașinile agricole aparținând camerelor de agricultură, precum și cele expropriate. În toamna anului 1945 existau deja 271 de asemenea centre a căror bază materială se compunea din 3.130 tractoare, 1.274 pluguri de tractoare, 686 locomobile, 1.996 batoze de cereale, 1.032 secerători-legători și alte mașini. Concomitent cu legiferarea și înfăptuirea reformei agrare, guvernul a adoptat măsuri pentru a veni în sprijinul țăranimii cu proprietăți reduse ca întindere. Astfel, impozitul pe veniturile micilor agricultori, care dețineau o suprafață agricolă de până la 3 ha inclusiv și care nu cuprindeau mai mult de 1/2 ha vie și 1/2 ha grădină de legume, a fost redus cu o treime. Realizarea reformei agrare și măsurile care i-au urmat nu a însemnat rezolvarea problemei agrare²⁹.

În Banat, situația agriculturii era destul de complexă. Unii țărani de naționalitate germană au plecat cu armatele germane în retragere. Încă din luna septembrie 1944, Comitetul Regional Banat al P.C.R. a răspândit un manifest în care se sublinia că *reforma agrară... trebuie făcută de voi,*

lucrătorii ogoarelor bănașene. Pentru aceasta trebuie însă să treceți, să vă organizați în comitete țărănești de împrumut, care să fie formate din cei mai cinstiți și hotărâți țărani, și, care să treacă imediat la împărțirea pământurilor rămase prin dizlocarea populației de naționalitate germană de către armatele hitleriste în retragere și a moșilor mai mari de 50 ha. Implicarea politică era foarte clar exprimată. În consecință, în luna octombrie 1944, în plasa Oravița, o importantă subunitate administrativă a județului Caraș, funcționau deja 23 de astfel de comitete țărănești³⁰.

În județul Caraș, cel mai mare proprietar de pământuri era Societatea U.D.R.; aceasta stăpânea, pe lângă renumitele obiective industriale din Banat, și o orezărie, o fermă piscicolă, livezi și grădini de zarzavat, vii și un complex păduros de 88.478 ha, în care se cuprindeau poieni, fânețe, pășuni și - în foarte mică parte - teren arabil; proprietățile acestei societăți ocupau zona montană a județului, iar pășunile se întindeau pe o arie mare din acest complex păduros. Atenția țăranilor a fost îndreptată asupra imenselor terenuri ale Societății U.D.R., care până atunci își mărise neconținut proprietățile, ajungând chiar până în vatra satelor, în dauna miilor de locuitori lipsiți de pământ. Majoritatea satelor din zona montană a județului Caraș se aflau sub controlul mării societăți reșitene, datorită faptului că locuitorii erau angajații ei, iar agricultura constituia ocupația celorlalți membri ai familiei, care - la rândul lor - trebuiau să arendeze pământ de la societate, datorită posibilităților reduse de câștig. În aprilie 1945, adică la o lună de la promulgarea legii de reformă agrară, Comitetele Locale de Reformă Agrară au hotărât să exproprieze - în primul rând - pășunile din afara amenajamentelor silvice, cât și a celor din perimetrul acestora, când primele nu acopereau nevoile generale³¹. Modalitățile de aplicare a reformei agrare erau extrem de diferite, variind de la plasă la plasă. Într-o dare de seamă a Poliției de Reședință Oravița asupra reformei agrare în județul Caraș, datată 27 decembrie 1945, se aduceau unele precizări interesante: suprafața totală cultivată era de 104.873 ha; în județul Caraș n-au existat mari proprietari care să fie supuse exproprierii; era considerată expropriabilă o suprafață de 7.048 ha reprezentând pământ arabil (1.344 ha), fânețe (2.280 ha), pășune (2.466 ha), pădure (513 ha), teren neproductiv (308 ha) și vii (17 ha); din aceste suprafețe, cca 5.500 ha aparțineau Societății U.D.R. și se compuneau - în majoritate - din terenuri împădurite, pe care țăranii doreau să le exproprieze pentru a-și face loc de fânețe și pășuni³².

Între timp, Comisia Centrală de Reformă Agrară a furnizat lămuriri suplimentare referitoare la aplicarea reformei agrare. În Instrucțiunile emise de Prefectura județului Caraș, în mai 1945, se subliniau următoarele: 1. exproprierea se referă și la fânețe și, respectiv, la pășuni; 2. intră în calculul suprafeței expropriabile și poienile din interiorul sau din marginea

pădurilor, care - fiecare - au o suprafață mai mare de 3 ha și au fost folosite fie ca teren arabil, fie ca pășune; 3. pot fi expropriate și poienile mai mici de 3 ha dacă - între ele - sunt mici pâlcuri de arbori și nu pădure masivă; 4. în cazul când poienile sunt în curs de împădurire și avizul organelor silvice confirmă că proprietarul respectiv este în termen cu lucrările pregătitoare, acele poieni nu intră în expropriere; 5. nu vor fi expropriate terenurile necesare funcționării întreprinderilor forestiere, transportului lemnului și căile de comunicație; 6. trec în rezerva statului și vor fi împărțite plugarilor terenurile agricole ale celor care, în ultimii 7 ani consecutivi, nu și-au cultivat pământurile în regie proprie, cu excepția loturilor până la 10 ha; 7. terenurile cetățenilor români care, în baza legilor rasiale, au fost luate din stăpânirea lor și arendate, nu pot fi expropriate pentru acest motiv; 8. Comitetele comunale și Comisiile de plasă sunt obligate să precizeze motivele pentru care au hotărât exproprierea; la cererea celui în cauză sunt obligate să-i arate aceste motive³³. În octombrie 1945 au apărut noi precizări cu privire la reforma agrară - potrivit cărora cetățenii români de naționalitate germană care dețineau, la data menționată, terenuri agricole supuse exproprierii vor fi lăsați în gospodăriile lor, cu obligația de a strânge recolta³⁴. La 10 noiembrie 1945 au sosit noi instrucțiuni referitoare la reforma agrară: 1. pentru a fi expropriat ca criminal de război sau vinovat de dezastrul țării, aceasta nu se va putea face decât dacă cel în cauză a fost condamnat de un Tribunal al Poporului; 2. bunurile agricole ale persoanelor juridice se încadrează în categoria bunurilor de mână moartă; 3. bunurile agricole ale societăților anonime vor fi expropriate în întregime, exceptându-se pădurile și viile; 4. terenul expropriat, dar necesar continuării industriei va fi reținut ca rezervă de stat și va fi pus la dispoziția fabricii în continuare, cu arendă - de către M.A.D. - prin Comitetul de Fabrică respectiv; 5. toate mașinile agricole se expropriează atunci când proprietatea agricolă a intrat în expropriere cu o suprafață cât mai mică de pământ; se lasă - proporțional cu terenul expropriat și cel rămas - numai uneltele agricole și animalele de tracțiune³⁵. Într-o statistică întocmită în august 1945 pentru întregul Banat se evidențiază faptul că au fost expropriate 131.144 ha, fiind împrăștiți 21.000 de țărani³⁶. La 2 septembrie 1945 erau expropriate deja 19.100 ha de teren din patrimoniul U.D.R. în județul Caraș³⁷.

În anul 1946 au apărut noi reglementări privind aplicarea reformei agrare. Camera de Agricultură Caraș a emis instrucțiuni clare despre persoanele care aveau dreptul să fie împrăștiate. În Instrucțiunile Camerei de Agricultură a județului Caraș, din 29 aprilie 1946, apărea o listă a persoanelor care nu puteau fi împrăștiate, și care cuprindea 9 categorii: funcționarii și pensionarii de stat, județ și comună; funcționarii particulari; mili-

*tarii activi sau reangajați; cârciumarii; negustorii; meseriașii care au beneficiat de scutire pentru mobilizare pentru lucru; meseriașii care își trag mai mult de 50% din existență din această profesie; samsarii; chirigii, care plătesc impozite pentru exercitarea meseriei de chirigiu etc., adică unele categorii socio-profesionale care reprezentau, într-un fel sau altul, societatea românească interbelică*³⁸. Categoriile de persoane îndreptățite la împrumut au fost precizate în Instrucțiunile Camerei de Agricultură Caraș din 30 iunie 1946: *plugarii mobilizați și concentrați în războiul antihitlerist; orfanii, văduvele și invalizii proveniți din orice război; luptătorii din orice război; țăranii fără pământ; clăcașii și dijmașii care au lucrat pe moșia expropriată, indiferent de comuna unde locuiesc; țăranii cu pământ puțin (sub 5 ha). Se preconiza că cei îndreptățiți la împrumut trebuie să fie majori, adică să aibă 21 de ani împliniți, cu excepția orfanilor; vor fi îndreptățiți la împrumut și cei sub 21 de ani, care sunt căsătoriți și sunt, deci, capi de familie. Din păcate însă, de multe ori, înscrierea în partidul comunist sau în Frontul Plugarilor a devenit o condiție esențială pentru împrumut*³⁹.

Într-o telegramă a B.P.D.-ului din Reșița, emisă la 1 iulie 1946, erau furnizate informații referitoare la expropriile din plasa omonimă. După ce se sublinia faptul că toate pășunile, fânețele, poienile și golurile de munte vor trece ca rezervă în proprietatea statului și vor fi redade spre folosință fostului proprietar, se preciza că, în plasa Reșița, au fost expropriate terenuri cu o suprafață totală de 1.973 ha, toate aceste terenuri aparținând domeniului Societății U.D.R., dintre care numai 8 ha erau teren arabil, restul reprezentând pășuni și fânețe, terenurile forestiere rămânând neatinse⁴⁰.

Societatea U.D.R., cea mai afectată de aplicarea reformei agrare, a înaintat un memoriu către Comisia de Reformă Agrară, la sfârșitul anului 1945, în care se precizau, în viziunea societății reșițene, obiectivele pe care trebuia să le îndeplinească reforma agrară: *mărirea suprafețelor arabile ale gospodăriilor țărănești existente, care au mai puțin de 5 ha; crearea de noi gospodării țărănești individuale pentru muncitorii agricoli fără pământ; înființarea, prin apropierea orașelor și a localităților industriale, a unor grădini de zarzavaturi pentru aprovizionarea muncitorilor, funcționarilor și meseriașilor; rezervarea unor terenuri pentru școli agricole și ferme experimentale în vederea ridicării nivelului culturilor agricole, a producției de semințe selecționate, a creșterii vitelor și creării și dezvoltării industriei agricole. În același memoriu se sublinia faptul că intenția legiuitorului a fost exproprierea marilor proprietari agricoli, a terenurilor arabile și nu încălcarea terenurilor împădurite și a terenurilor cuprinse în amenajamentul pădurii; se considera că Legea Reformei Agrare nu prevede posibilitatea expropriii intravilanelor, a terenurilor industriale, miniere sau a celor care au menirea de a satisface nevoile de extinderi industriale în viitor; în final,*

se ajungea la concluzia că *imobilele Societății U.D.R.-S.A. nu pot fi expropriate*⁴¹.

Greșelile comise și implicațiile politice ale reformei agrare l-au determinat pe prim ministrul dr. Petru Groza să declare în mod solemn, la 28 decembrie 1946, că guvernul și parlamentul vor încuraja inițiativa particulară sănătoasă și folositoare colectivității, asigurând rentabilitatea investițiilor și dădea asigurări că nu vor fi nici colhozuri, nici colectivizări⁴².

În anul 1947 statul a luat o serie de măsuri privind definitivarea reformei agrare. La 5 iunie, Adunarea Deputaților a adoptat legea pentru definirea reformei agrare, prin care lucrările de aplicare a acesteia, efectuate de organismele legal constituite, erau declarate acte de guvernământ, neputând fi atacate în justiție. O zi mai târziu, Parlamentul a adoptat Legea circulației bunurilor agricole, care urmărea să împiedice fărâmițarea micilor gospodării țărănești (stabilind limita minimă a acestora la 2 ha) și concentrarea unor suprafețe mari (limita maximă se stabilea la 25 ha); vânzările de pământ efectuate după 1 august 1946 de către micii proprietari (sub 5 ha) din regiunile lovite de secetă erau considerate ca făcute sub imperiul constrângerii și declarate nule (cu excepția cazurilor în care achizitorul făcea dovada că vânzătorul menține transmisiunea făcută⁴³.

Situația exproprierilor făcute pe domeniul cărășan al U.D.R.-ului până în luna ianuarie 1947 este prezentată detaliat într-o dare de seamă a Comisiei Județene Caraș pentru aplicarea reformei agrare din 7 februarie 1947: suprafața expropriată inițial - 18.863 iug. (10.854 ha); suprafața atribuită îndreptățiților - 1.757 iug. (1.011 ha); suprafața atribuită comunelor - 15.615 iug. (8.986 ha); rezerva de stat - 1.066 iug. (613 ha); suprafața cerută de Societatea U.D.R. pentru exceptare - 17.268 iug. (9.935 ha); suprafața acceptată de Societatea U.D.R. pentru expropriere - 2.408 iug. (1.385 ha); suprafața atribuită pentru pășunat - 687 iug. (395 ha); suprafața totală cedată definitiv - 3.094 iug. (1.782 ha)⁴⁴. În 1947 împrăștierea s-a încheiat în linii generale. În februarie 1947, în Banat erau expropriate deja 282.482 ha, fiind în proprietăți 60.772 familii⁴⁵. Până la naționalizare (11 iunie 1948), U.D.R.-ul poseda o suprafață totală de peste 27.000 iug. (15.600 ha) situate în orașul Reșița; de asemenea, în comunele Târnova, Țerova și Văliug. Efectele naționalizării s-au manifestat în Reșița prin diminuarea proprietăților fostei societăți U.D.R. cu 6.353 ha⁴⁶.

În condițiile în care cea mai mare parte a terenurilor deținute de Societatea U.D.R. urmau să fie expropriate, U.D.R.-ul a reacționat în mod violent. Cei care încercaseră să-i calce cu vitele livezile, pășunile și poienile, ajungeau în fața tribunalelor. De asemenea, unele instrucțiuni emise în perioada 1945-1946 au avantajat Societatea U.D.R. prin amânarea punerii în posesiune a țăranilor, ceea ce a provocat confuzie. Societatea reșițeană a

înaintat contestații și memorii, astfel încât Comisia Județeană Caraș pentru îndrumarea aplicării legii pentru reforma agrară a fost nevoită să decidă că bunurile agricole ale Societății U.D.R. erau expropriabile. Experții numiți de societate pentru a-i apăra interesele au reușit în parte să târăgăneze punerea în posesie a țăranilor și eliberarea titlurilor de proprietate, folosindu-se în orice moment de dreptul la contestație, încercând să facă dovada că n-a colaborat cu armatele germane și că și-a lucrat pământurile cu angajații proprii. În sprijinul tuturor contestațiilor înaintate de Societatea U.D.R. Comitetelor Locale și Comisiilor de Plasă a venit Decizia nr. 707 a M.A.D. din 1 aprilie 1945, care prevedea: *proprietarii pădurilor particulare și ai tuturor terenurilor forestiere din perimetrele acestora cuprinse în amenajamentele pădurilor ca: goluri de munți, poieni și goluri propuse spre împădurire, pepiniere silvice, teren de hrană al personalului silvic, terenurile arabile afectate exploatării prin contracte etc., să nu fie împiedicați în administrarea lor* ⁴⁷.

Faptul că reforma agrară a fost un act de popularizare a F.N.D.-ului reiese și din protestul adresat M.A.D. de către Comitetul de Plasă F.N.D. Reșița. Semnatarii memoriului afirmau că: *dacă nu se va ține seama de drepturile țăranilor, atunci s-ar crea situația de nemulțumire care trebuie să pună în îngrijorare toți factorii responsabili, dar și din punct de vedere politic, situația prea favorabilă de care se bucură guvernul și F.N.D.-ul în această plasă s-ar transforma peste noapte într-o situație dezastruoasă*. Între timp, la ordinul F.N.D., țăranimea din satele cărășene a început să ocupe terenurile care constituiau obiectul exproprierii. Peste 200 locuitori ai satelor Cuptoare-Secu, Tîrnova și Văliug au ocupat terenul Cozla, reușind să împiedice pe angajații societății U.D.R. să-l are; la fel au procedat locuitorii satelor Potoc, Cărbunari și Stancilova, în frunte cu primarii, reprezentanți sau simpatizanți ai F.N.D.-ului. Împotriva împrumutărilor care au ocupat terenurile atribuite, personalul silvic din raza Ocolului silvic U.D.R. Sasca Montană a folosit armele. În vara anului 1946 majoritatea lucrărilor de expropriere care vizau pământurile societății U.D.R. fuseseră definitivate și aprobate de Comisia Județeană, trecându-se la eliberarea titlurilor de proprietate. Mai mult chiar, la 8 septembrie 1946, peste 100 muncitori din Reșița și Anina au plecat în satele cele mai sărace ale județului Caraș (Cărbunari și Știnăpări), unde au îndemnat pe țărani să ocupe pământurile societății, luând dosarele cu delictе silvice.⁴⁸ În ședința Comisiei Centrale pentru Aplicarea Reformei Agrare din 5 iunie 1947 a fost adoptată o hotărâre importantă, axată pe două coordonate: 1. întregul teren care a fost expropriat Societății U.D.R. să rămână împrumutărilor, acolo unde s-au distribuit titlurile de proprietate; 2. terenurile din interiorul pădurilor și al rezervelor de stat să fie schimbate cu altele din marginea acestora, în suprafață egală cu cea expro-

priată, cheltuielile de defrișare pentru transformarea acestor terenuri în pământuri arabile fiind suportate de societate. Societatea U.D.R. a încercat să cumpere titlurile de proprietate, ceea ce a provocat o ripostă dură din partea împrumietărilor. Primarul comunei Sasca Montană și Bogodini a convocat, pentru ziua de 22 iunie 1947, pe primarii satelor Cărbunari, Știnăpări, Sasca Română, Potoc, Socolari, Slatina Nera (însoțiți de câte 15 locuitori, reprezentanți ai împrumietărilor) cu care s-a dezbătut aspectul păstrării și folosirii pământurilor. Țăranii au trecut la aplicarea hotărârilor anterioare ale comisiilor de plasă pentru reforma agrară - delimitând suprafețele propuse spre a fi transformate fie în islazuri comunale, fie în terenuri de cultură pentru țăranii săraci (Cărbunari, Sasca Montană, Ilidia). Într-un raport al Legiunii de Jandarmi Caraș (29 iulie 1947) se menționa că, în urma intervențiilor repetate și - uneori - încununate de succes ale Societății U.D.R. pe lângă M.A.D., *populația sfătuită de partidele politice* (afiliate partidului comunist - n.n.), *nu a voit să cedeze*. De asemenea, se precizau următoarele: *starea de încordare a fost depășită deoarece - în urma intervențiilor făcute atât în cadrul comandamentului unic, cât și prin partidele politice - decizia de exceptare s-a anulat, iar reforma agrară continuă*⁴⁹.

Prin reforma agrară au fost expropriate, pe lângă pământuri, și o serie de mașini agricole. Într-un articol apărut într-o gazetă din capitală la 2 iunie 1945, și intitulat *Ce se înțelege prin mașini agricole expropriabile?*, se aduceau următoarele precizări: *mașinile agricole expropriabile sunt mașinile care aparțin proprietarilor bunurilor agricole expropriate și numai cele care serveau un scop agricol, destinate bunurilor expropriate; nu se expropriază mașinile aparținând celor ale căror bunuri nu cad în expropriere, și nici cele a căror forță motrice este folosită în instalații industriale, exploatarea orezăriilor și altor culturi speciale*⁵⁰. În aceste condiții, a fost contactat aproape imediat prefectul județului Caraș în vederea înființării unor centre de închiriat mașini agricole; în urma discuțiilor purtate la sediul prefecturii s-a hotărât, în principiu, înființarea a două asemenea centre la nivelul județului (Berzovia și Cacova)⁵¹. Un raport întocmit de Comisia Economică Județeană Caraș, referitor la situația centrelor de închiriat mașini agricole din județ pe anul 1945, preciza că: *autoritățile sabotează, împiedică și falsifică realitatea, Camera de Agricultură Oravița luându-și noi angajamente: a verifica - pe fiecare plasă - lucrările de reformă agrară pentru a se vedea unde se pot înființa centre de mașini agricole; a interveni la Camera de Agricultură Caraș pentru a trece cât mai repede la înfăptuirea centrelor, a strânge dovezi și a demasca vinovații*. Camera de Agricultură Oravița anunța oficial că, în județul Caraș, nu existau tractoare de proveniență germană și că, în schimb, în plasa Moldova Nouă erau în funcțiune trei trac-

toare, un locomobil, patru batoze, trei pluguri mecanice de arat, precum și un atelier mecanic foarte bine aprovizionat⁵².

În această perioadă Consiliul Politic Județean Caraș, un organism politic necesar pentru coordonarea în teritoriu a acțiunilor coaliției guvernamentale, se implica tot mai mult în rezolvarea problemelor ivite în agricultură, preconizând în acest sens trei direcții de acțiune: *intensificarea propagandei pentru a-i determina pe țăranii înstăriți să colaboreze cu țăranii săraci la înființarea cooperativelor de diferite categorii și pentru fructificarea capitalului țărănesc; înființarea de lăptării, fabrici de brânzeturi ș.a. în unele plase; îndrumarea țăranilor pentru a-și investi capitalul lor în mașini agricole*⁵³.

În decembrie 1946 s-a înființat Regia Autonomă a Exploatărilor Agricole, Zootehnice, a Industriilor Agricole și Mașinilor (R.E.A.Z.I.M.), care concentra proprietățile agricole ale statului. Mai mult chiar, la 30 decembrie 1946 au fost predate guvernului primele tractoare fabricate în țară⁵⁴.

În ceea ce privește dotarea agriculturii cărășene cu mașini și unelte agricole, atât de necesare îndeplinirii planurilor de cultură prevăzute, un rol deosebit de important l-a jucat Fabrica de Mașini și unelte agricole din Bocșa Română. În 1945, această fabrică dispunea de un stoc de utilaje agricole destul de variat, format din: pluguri - 1.348, grape - 2.314, prășitoare - 358, sape de mână - 380.000, brăzdare (fiare de plug) - 100.000 și târnăcoape - 30.000 ⁵⁵. Fabrica amintită a fost rechiziționată pe baza art. 15 din Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 84/1947 în urma hotărârii Comandamentului unic județean, pentru repararea uneltelor agricole pe toată durata campaniei de munci agricole din primăvara anului 1947. Rechiziționarea s-a făcut pentru motivul *de a se da posibilitatea reparării - în special a tractoarelor din județ, lipsite de accesorii - și care, în general, fie din lipsă de material sau instalații n-au fost reparate de această fabrică, ci de secția Hala Nouă din Reșița, tot a Societății U.D.R., rechiziționată și ea, și pentru care susmenționata societate n-a făcut nici o contestație sau reclamație*. Pe parcursul întregii campanii agricole, această fabrică n-a reparat decât 2 pluguri de tractor întrebuintându-se 25 kg fier laminat și 16 kg fontă, valoarea reparațiilor (4,1 milioane lei) fiind achitate imediat de către proprietarii tractoarelor. Se aprecia că producția fabricii nu a suferit din cauza rechiziționării sale. La sfârșitul lunii martie 1947, stocul de unelte agricole la aceeași fabrică era alcătuit din: 526 pluguri, 794 grape, 224 prășitoare, 55 rarițe, 39.965 sape, 249 perechi osii și 22.530 kg accesorii plug (brăzdare, tâlpi, cormane)⁵⁶.

Seceta din 1946 a afectat cel mai mult o serie de județe din Moldova și Transilvania, precum și județele cu profil muntos, producând mari greutăți în aprovizionarea populației și o speculă generalizată cu produse agricole

cerealiere și alimentare. În fața acestei situații dezastruoase, statul a întărit controlul asupra comerțului cu produsele de strictă necesitate și a fixat prețuri maximale la cereale, animale vii, cartofi etc. Tot în această perioadă dificilă au fost adoptate măsuri pentru împiedicarea sustragerii comerțului cu cereale de sub controlul statului. Astfel, s-a înființat *Oficiul comercianților de cereale* (iulie 1946), care includea în mod obligatoriu pe toți negustorii de cereale și proprietarii morilor comerciale și funcționa sub controlul Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării. Legea de înființare a acestui oficiu prevedea limitarea cantităților de cereale care puteau fi depozitate sau achiziționate de un singur deținător (producător sau cumpărător). De asemenea, a fost creat *Oficiul de aprovizionare cu legume și zarzavaturi*, din care trebuiau să facă parte, în mod obligatoriu, toți comercianții, cooperativele de consum orășenești, fabricile care se ocupau cu vânzarea și conservarea cartofilor, legumelor și zarzavaturilor. Nu trebuie omisă nici înființarea *Oficiului pentru valorificarea animalelor, cărnii și derivatelor din carne*, toate aceste măsuri având efecte și pe plan local⁵⁷.

Pentru a dobândi încrederea populației, zdruncinată de impunerea sa la presiunile sovietice și de măsurile economice adoptate - de multe ori ineficiente - guvernul a procedat la ajutorarea regiunilor lovite de secetă, în special Moldova. În acest sens, în luna august 1946 a fost înființată o Comisie interministerială pentru coordonarea și sprijinirea acțiunii de ajutorare a regiunilor afectate de secetă. Mai mult, la 12 octombrie 1946 Consiliul de Miniștri a decis constituirea Comandamentului pentru ajutorarea regiunilor lovite de secetă (C.A.R.S.), ca organ guvernamental ale cărui dispoziții erau obligatorii pentru toate instituțiile de stat și particulare; în afara alimentelor dăruite prin intermediul C.A.R.S., țăranilor din regiunile lovite de secetă li s-au creat posibilități de a munci cu plata în produse alimentare în alte regiuni ale țării, li s-au dat cereale pe credit sau gratuit; toți țăranii din aceste regiuni au primit de la stat semințe cu împrumut⁵⁸. La auzul acestor vești îngrijorătoare, aproape imediat s-a înființat Serviciul Colectări de pe lângă Prefectura Caraș - care avea drept scop colectarea de cereale și trimiterea acestora, prin intermediul unor persoane particulare, în Moldova. Într-o notă informativă semnată de șeful Serviciului Colectări Caraș, se precizau cantitățile de cereale colectate în județ și pregătite pentru transportarea în Moldova - în perioada 1 august-7 noiembrie 1946: 3.440 kg grâu, 3.390 kg porumb, 1.200 kg făină de grâu și 60 kg făină de porumb⁵⁹. Numai în plasa Reșița, în perioada octombrie-noiembrie 1946 au fost colectate 50.043 kg grâu și 56.209 kg porumb, cele mai semnificative contribuții în acest sens aducându-și comunele Zorlențu Mare, Carașova, Călnic și Lupac⁶⁰. În cursul anului 1947, Banatul și-a adus - de asemenea - o contribuție deosebită la ajutorarea zonelor afectate de secetă, numai din

județul Timiș-Torontal, de pildă, fiind trimise 64 de vagoane cu alimente pentru cele 112 cantine existente în județul Iași⁶¹. Elocvent pentru contribuția județului Caraș la sprijinirea Moldovei și altor zone marcate de secetă este raportul semnat de prefectul județului și de șeful Biroului de Colectări, adresat Oficiului Economic Caraș, în care se sublinia faptul că - în cursul unei singure zile (21 ianuarie 1947) - organele administrative au colectat (conform rapoartelor primite de la preturi) cantități însemnate de cereale: 288 kg grâu, 22 kg orz, 72 kg ovăz și 4.464 kg porumb⁶².

În același timp, dovedind din plin ospitalitatea bănățeană și sentimentul profund de compasiune față de victimele calamităților naturale, numeroase familii cărășene s-au oferit să primească o serie de copii din Moldova. Până la sfârșitul lunii noiembrie 1946, 344 de familii din județul Caraș au procedat în acest mod: 1. în plasa Reșița - 28 de familii au luat 15 băieți și 13 fete cu vârsta cuprinsă între 12-14 ani; 2. în plasa Bocșa Vasiovei - 31 de familii au primit 21 băieți și 11 fete în etate de 4-14 ani; 3. în plasa Bozovici - 9 familii au luat 6 băieți și 3 fete cu vârsta cuprinsă între 10-14 ani; 4. în plasa Moldova Nouă - 90 de familii au luat 57 băieți și 33 fete cu vârsta cuprinsă între 6-14 ani; 5. în plasa Oravița - 46 de familii au luat 33 băieți și 14 fete cu vârsta cuprinsă între 8-14 ani; 6. în plasa Sasca Montană - 140 de familii au luat 76 băieți și 65 fete cu vârsta cuprinsă între 6-14 ani⁶³. Și în anul 1947, mulți copii proveniți din Moldova și-au găsit adăpost și îngrijire în localitățile Banatului⁶⁴. Într-un proces verbal semnat de primpretorul, secretarul și notarii din plasa Reșița (10 martie 1947), se subliniau următoarele aspecte: *au venit un număr de 100 de copii din Moldova, care - după ce vor sta câteva zile sub observație - vor fi mare parte plasați la locuitorii din sate*; pe localități, distribuția copiilor moldoveni se prezenta astfel: 10 copii la Gârliște, 10 copii la Gornea, 10 copii la Călnic, 2 copii la Moniom, 3 copii la Țerova, 10 copii la Zorlențu Mare, 5 copii la Brebu, 6 copii la Delinești, 1 copil la Lupac, 5 copii la Carașova și 6 copii la Soceni; în total, în plasa Reșița (în localitățile menționate) au fost repartizați 68 de copii; de asemenea, urma să se comunice notarilor *ziua când vor fi trimiși copiii, când comunele fără tren vor trimite căruțe cu haine* ⁶⁵.

În 1947, anul de finalizare a aplicării reformei agrare, guvernul a încercat să aloce unele sume de bani - prin instituțiile sale subordonate - pentru redresarea agriculturii. B.N.R. a furnizat agriculturii, în perioada 15 august-30 decembrie 1947, credite în valoare de aproximativ 2 miliarde lei. Tot acum au fost livrate agriculturii o serie de mașini și unelte necesare pentru lucrările agricole: 246 semănători de porumb, 100 semănători de cereale, 1.326 prășitori, 1.703 batoze de balotat porumb, 5.020 pluguri, 8.207 grape etc. De asemenea, prin Legea nr. 151 din 2 iulie 1947 se stabilea un nou regim de circulație a produselor agricole, instituindu-se impozitul

agricol în natură; art. 3 al legii prevedea cantitățile de cereale corespunzătoare cotei obligatorii de predare ce cădeau în sarcina producătorilor agricoli, luându-se - ca bază de calcul pentru fiecare produs agricol - producția respectivă de pe exploatarea agricolă⁶⁶.

În acești ani dificili pentru agricultura românească în special, și pentru economia națională în ansamblu, s-a desfășurat o susținută activitate de achiziționare a produselor agricole la prețuri oficiale. În 1947 au fost achiziționate 1.444.460 t de diferite produse agricole, numai în ultimul semestru al anului colectându-se o cantitate de 67.288 vagoane de grâu, secară, orz, ovăz, porumb, cartofi, sfeclă de zahăr, floarea-soarelui, lână, cânepă, piei etc.⁶⁷. Țăranii bănățeni care predau cereale statului la prețuri oficiale erau recompensați prin acordarea - la schimb - a altor produse strict necesare. Într-o dare de seamă a Poliției de Reședință Oravița privind situația țăranimii cărășene în luna martie 1945, se sublinia faptul că populația rurală era mulțumită de primirea unor articole de primă necesitate (petrol, sare) în cantități suficiente, dar *bumbacul s-a distribuit celor care și-au achitat obligația de a da cereale la stat la preț oficial*⁶⁸. Foarte elocvent pentru disfuncționalitățile apărute în colectările de cereale la nivel local este procesul verbal încheiat la ședința Consiliului Politic Județean Caraș din 5 ianuarie 1946, în care era prezentată detaliat situația economică a județului la sfârșitul anului 1945: *aprovizionarea cu pâine a centrelor industriale și a orașelor este foarte dificilă, deoarece agricultorii refuză să predea cota stabilită de cereale (în special în comuna Comorăște)*. Cu acest prilej au fost adoptate două decizii foarte importante: *1. dintre aceștia - 5-6 agricultori (cei mai bine situați din punct de vedere material) să fie deferiți justiției; 2. în viitor - articolele de primă necesitate să se distribuie prin primării*⁶⁹. Situația economică grea a țăranilor din Caraș la finele anului 1945 este descrisă cu lux de amănunte într-o dare de seamă adresată împluternicitului Comisiei Aliate de Control în România de către Serviciul Administrativ de pe lângă Prefectura județului Caraș la 23 ianuarie 1947: *aprovizionarea se face prin cooperative sătești; cotele, foarte reduse, nu ajung nici pentru acoperirea strictului necesar; din cauza recoltei slabe din acest an, nu au nici produse agricole suficiente; în gospodăriile țărănești se resimte lipsa uneltelor agricole (pluguri, grape, coase etc.)*. Pentru salvarea situației s-a propus ca produsele agricole colectate în Caraș să nu fie trimise altor județe, pornind de la premisa că nici județul nostru nu era excedentar în anul respectiv, ci să fie lăsate la dispoziția prefecturii pentru acoperirea nevoilor regiunilor neproducătoare, *care reprezintă 2/3 din suprafața județului, numai 1/3 fiind productibilă, precum și a populației din oraș*⁷⁰. Datorită faptului că și situația locuitorilor din mediul urban era destul de dificilă, în 1947 s-a continuat practica colectărilor de cereale de la țărani. Spre exemplu, în județul Caraș -

din cota de porumb pe luna decembrie (300 vagoane), până la 29 decembrie 1947 au fost colectate 286 vagoane⁷¹. Practica sustragerii de la colectare pentru a evita falimentarea gospodăriei agricole înainte de venirea iernii era aspru pedepsită, încercând să se dea un exemplu celor care ar fi fost tentați să o aplice. În luna august 1948 erau consemnate două cazuri de împotrivire la colectare, catalogate drept sabotaj: în comuna Comorâște - *unii chiaburi au făcut declarații false asupra pământului ce-l posedau, căutând a se sustrage de la colectare, iar locomobilul aparținând unui chiabur a fost sabotat pentru a întârzia transportul uiumului, pe motiv că nu are saci cu ce să-l transporte, iar la presiunea organelor în drept a scos 30 de saci pe care-i ascunsese; în comuna Milcoveni - în urma sabotajului pus la cale de către doi chiaburi (proprietarii unei mașini de treierat), mașina a fost rechiziționată și reparată*⁷².

Aplicarea reformei agrare a iscat controverse și în sânul coaliției parlamentare. Într-un raport de activitate întocmit de responsabilul Resortului Țărănesc de pe lângă Comitetul Județean Caraș al P.C.R. erau expuse două puncte de vedere contradictorii referitoare la aplicarea reformei agrare - în județul Caraș - în luna martie 1947: pe de o parte - președintele P.S.D. din plasa Bozovici (Gherman) ataca reforma agrară, spunând că *s-a lovit într-o pătură națională și au fost împroprietăriți țiganii*; pe de altă parte - P.C.R. aprecia că *Societatea U.D.R. a fost expropriată de cca 10.000 ha (în parte - pământ arabil și poieni)*. Se sublinia faptul că U.D.R. a încercat - pe toate căile - să ia înapoi o bună parte din terenul expropriat; de exemplu - a făcut diferite demersuri sub pretextul că va construi o fermă model pentru aprovizionarea muncitorilor. Aceste demersuri au fost încununate de succes, cel puțin pentru moment: *s-a dat o decizie prin care țăranii (cu titlul de împroprietărire în mână) au fost alungați de pe pământul primit prin reforma agrară, de către organele U.D.R.-ului (intimidarea țăranilor); s-a confiscat uneltele țăranilor*. Totuși, în urma presiunii făcute asupra prefecturii și a telegramelor adresate M.A.D. *s-au luat măsuri pentru arestarea vinovaților*⁷³. În egală măsură au fost afectați și cei care dobândeau venituri din două surse; de exemplu, în comuna Văliug (plasa Reșița) - din proprietatea Societății U.D.R., 190 iugăre (fânețe) trebuiau să fie atribuite comunei pentru întreținerea taurilor, pe de o parte și pentru a se da în arendă unor îndreptățiți care au fost șterși din tabel, având ocupație mixtă (agricultor și muncitor în întreprindere), pe de altă parte⁷⁴. Neregulile în aplicarea reformei agrare în plasa Moldova Nouă în cursul anului 1945 erau considerate acte de sabotaj: *Camera de Agricultură nu s-a interesat la Comisiile de Reformă Agrară; Comisiile de Reformă Agrară nu au întocmit actele de expropriere în conformitate cu legea; preturile și notariatele au împiedicat reforma agrară*⁷⁵.

Plecarea unor țărani de naționalitate germană imediat după lovitură de stat și aplicarea reformei agrare pe teritoriul Banatului au determinat unele modificări în structura etnică a populației, prin apariția unor coloniști proveniți din Oltenia și Moldova în special. Astfel, în perioada 1945-1947, pe proprietățile părăsite de o parte din populația de naționalitate germană au fost aduși țărani din județele Gorj, Mehedinți și Bihor, fiind împroprietăriți cu loturi de pământ și case⁷⁶. În luna mai 1948, în comunele cărășene era semnalată prezența a cca 95 de coloniști, de formație muncitori, proveniți - în marea lor majoritate - din Moldova (județele Neamț, Hotin, Dorohoi, Putna, Iași, Covurlui, Baia, Tutova); aceștia s-au stabilit în comunele Berliște, Rusova Veche, Agadici, Cârnecea, Comorâște, Maidan, Ticvanu Mare, Vrani, Vrâniuț și Soceni, beneficiind de același sprijin substanțial din partea statului ca și omologii lor din Oltenia și Transilvania⁷⁷.

Rechizițiile pentru front, colectările de animale domestice de către sovietici în contul Convenției de Armistițiu și efectele aplicării reformei agrare asupra gospodăriilor țărănești din Banat au determinat unele modificări de ordin cantitativ și calitativ în dotarea cu animale de tracțiune a comunelor bănățene, fapt ce s-a răsfrânt și asupra aprovizionării cu produse alimentare a populației din zonele rurale, produse aflate altădată la îndemână. De pildă, în martie 1945 țăranii bănățeni - trimiteau pentru aprovizionarea frontului - un număr destul de ridicat de animale domestice: 22.641 bovine, 16.963 porcine, 10.923 ovine și 8.792 cabaline⁷⁸. La un an de la începerea aplicării reformei agrare, în condițiile în care jafurile armatei sovietice erau consemnate cu îngrijorare în documentele întocmite de Legiunea de Jandarmi Caraș, Poliția de Reședință Oravița și Prefectura județului Caraș - Serviciul Administrativ, în județul Caraș - la o suprafață arabilă de aproximativ 120.000 ha corespundeau doar 47.481 animale de tracțiune (adică cca 1 animal de tracțiune la 2 ha de teren arabil), dintr-un efectiv total de 186.840 de animale⁷⁹.

Îndeplinirea Convenției de Armistițiu a avut efecte negative asupra vieții locuitorilor din județul Caraș. În luna ianuarie 1946 - în Caraș se consemna faptul că numărul vitelor a scăzut din patru motive: *trecerea armatelor inamice și aliate, îndeplinirea condițiilor de Armistițiu, bolile din vara anului 1945 și exportarea - din județ - a porcilor de către diferite întreprinderi și societăți (Malaxa)*. Se făceau și câteva propuneri pentru ameliorarea situației: *1. să se intervină la forurile competente ca exportarea porcilor și a vitelor din acest județ să fie interzisă; în caz contrar va duce la stărpire; 2. suntem un județ cu mulți muncitori (în special - mineri), care - în urma muncii subterane - trebuie bine alimentați; 3. pentru a putea îndeplini condițiile de Armistițiu, avem nevoie de a nu se lua din județul nostru; 4. pentru mărirea producției noi de porci și vite, trebuie făcută propagandă*

*pentru sindicalizarea crescătorilor de vite*⁸⁰. În această perioadă deosebit de dificilă pentru populația țării, era necesară constituirea sindicatelor de creștere a vitelor, sprijinite de Camera de Agricultură. Și în județul Caraș, Comisia Economică Județeană preconiza - încă din luna august 1945 - organizarea sindicatelor de creștere a vitelor, pe lângă Camera de Agricultură județeană, organism care avea obligația să acorde *îndrumarea necesară creșterii și hrănirii vitelor în mod rațional și cât mai economic*, concomitent cu introducerea asolamentelor în care plantele leguminoase urmau să ocupe o suprafață de 20-25% din culturile anuale⁸¹.

În 1944-1948 s-a păstrat tradiția organizării de târguri de animale, anuale și săptămânale, un prilej de mândrie pentru locuitorii satelor bănățene. În 1948 erau organizate târguri cu un asemenea profil în 37 de localități bănățene (15 din județul Timiș, 12 din județul Severin și 10 din județul Caraș). În Caraș târgurile de animale se țineau în următoarele localități de 2 ori pe an la Berzasca, Berzovia, Bocșa Română și Moldova Veche; de 3 ori pe an la Moldova Nouă și de 4 ori pe an la Bocșa Vasiovei, Bozovici, Carașova, Călnic și Reșița⁸².

Un loc important a revenit cooperației - principal mijloc de realizare a schimburilor de produse între oraș și sat. Deși pentru preluarea produselor agricole de la țărani s-au folosit atât metoda cotelor obligatorii, cât și impozitul în natură, datorită greutăților excepționale provocate de seceta din anii 1945-1946, a rezistenței opuse de producătorii agricoli față de organele de colectare și a nemulțumirilor unor categorii ale țărănimii față de unele excese ale organelor de stat însărcinate cu colectarea, accentul principal în organizarea legăturilor economice dintre oraș și sat a revenit cooperației. Aceasta explică și de ce, în perioada 1945-1947, numărul unităților cooperatiste a crescut de la 8.269 unități la 10.008 unități. Având loc în condițiile când sprijinul material acordat de stat acestor instituții (unitățile cooperației de aprovizionare și consum, băncile populare) era limitat, preluarea conducerii acestora de către reprezentanți ai țărănimii s-a repercutat pe plan economic prin scăderea pentru un timp a eficienței instituțiilor amintite⁸³. Instituția centrală a mișcării cooperatiste, Institutul Național al Cooperației, avea 3 atribuții fundamentale: *aprovizionarea mișcării cooperatiste cu mărfuri și cu credite; desfacerea și valorificarea produselor provenite din cadrul mișcării; îndrumarea și organizarea mișcării, precum și propaganda și educația cooperatistă*. În scopul ținerii unei cât mai strânse și imediate legături cu mișcarea cooperatistă, Institutul Național al Cooperației și-a descentralizat pe județe aparatul său de îndrumare și control - serviciile cooperatiste județene - a căror activitate era îndrumată și coordonată de 10 inspectorate cooperatiste regionale⁸⁴. I.N.Coop.-ul trebuia să fie garantul a 4 principii fundamentale: principiul adeziunii libere; principiul administrației

democratice; principiul limitării dividendelor; principiul repartizării excedentului sau produsului între acei care l-au produs. În declarațiile sale oficiale, I.N.Coop.-ul susținea că activitatea sa se ghidează după câteva principii importante: *principiul încheierii tuturor tranzacțiilor societății numai pe bani gata; principiul neutralității politice și religioase; principiul încurajării educației cooperatiste; principiul garantării calității produselor*⁸⁵. Activitatea de educație și propagandă, îndrumată de instituția centrală cooperatistă, s-a evidențiat prin: Congresul general ținut la București (iulie 1946); revistele și ziarele cooperatiste, școlile de cooperatie; cercurile cooperatiste și congresele cooperatiste județene⁸⁶. Tot în cursul anului 1946 s-a soluționat problema creării unei case de pensii pentru funcționarii din cooperatie. Institutul, apreciind justetea cererilor celor câteva mii de funcționari care munceau în birourile celor peste 9.000 de cooperative din întreaga țară, a extins dreptul de a se înscrie în Casa de Pensii a funcționarilor I.N.Coop. și pentru funcționarii federaționale, federațiilor și cooperativelor din țară⁸⁷.

În 1945-1946 aprovizionarea se menține deficitară la anumite produse. Pentru a veni în sprijinul populației s-au înființat cooperative de aprovizionare a acesteia. În 1945 în întregul Banat s-au înființat 74 cooperative de aprovizionare a populației⁸⁸. Situația cooperativelor cărășene în cursul anului 1945 era destul de complicată: funcționau 39 de cooperative vechi; nu s-a înființat nici o cooperativă nouă; se încerca fuziunea între Cooperativa *Carașul* din Oravița și *Progresul Meseriașilor* din Reșița, la care se puteau afilia toate celelalte cooperative existente în județ; mai mult chiar, la cooperativele mici din județ se resimțea lipsa de capital, *fapt pentru care - mărfurile fiind foarte scumpe - nu se pot aproviziona decât în parte cu mărfuri textile și de fierărie* ⁸⁹. Această situație se va perpetua și în anul 1946.

Cooperația românească s-a dezvoltat foarte mult în anul 1947. La începutul acestui an existau peste 9.500 de cooperative de gradul I și 64 federale județene, în afară de federațiile specializate. Până la 1 noiembrie 1947 au luat ființă peste 1.300 cooperative noi, mărin numărul lor la cca 11.000 cooperative diverse, răspândite pe tot cuprinsul țării. Numărul locuitorilor asociați în aceste cooperative depășea cifra de 4 milioane de capi de familie, adică aproape 12 milioane de locuitori. Cooperativele sătești de aprovizionare și desfacere au avut dificultăți de aprovizionare din cauza practicării de către negustori a prețurilor *negre* înainte de reforma monetară din 15 august 1947. S-au distribuit, prin cooperative, numai în 2 luni și jumătate (15 august-1 noiembrie 1947) mărfuri diverse în valoare de peste 2,5 miliarde lei stabiliizați. Băncile populare au difuzat plugărimii române credite de producție importante pentru consolidarea lotului primit prin

reforma agrară și pentru o producție mai rațională și mai avantajoasă. Tot acum, federațiile județene au avut o intensă activitate, grație operațiunilor economice proprii. Colectările masive de cereale și distribuiri de mărfuri industriale și alimentare în județele deficitare au prilejuit federațiilor o dezvoltare puternică; în toamna anului 1947 a fost colectată, cu rapiditate, cantitatea de peste 12.000 vagoane de cartofi, destinată aprovizionării orașelor și regiunilor deficitare. Numărul federațiilor județene din țară s-a ridicat la 61 (câte una de județ, iar în județele Ialomița, Vlașca și Teleorman câte 2). Numai în anul 1947, I.N.Coop. a elaborat și a recomandat federațiilor regulamente de organizare a serviciilor lor, printre care amintim: **a.** regulamentul pentru organizarea serviciilor de contabilitate și de revizori contabili (în scopul precizării atribuțiilor, drepturilor și datoriei contabililor cooperației); **b.** regulamentul de numire al directorilor de federație etc.⁹⁰. Toate acestea s-au reflectat și pe plan local.

Merită subliniate cele mai importante sarcini ale cooperației în anul 1948: **a.** restructurarea unităților cooperatiste; **b.** procurarea capitalurilor de lucru; **c.** realizarea schimbului sat-oraș; **d.** dezvoltarea operațiunilor mișcării cooperatiste; **e.** planificarea muncii în cooperație; **f.** desăvârșirea organizării unităților cooperatiste - sub toate aspectele (comercial, administrativ, financiar, contabil și tehnic); **g.** dezvoltarea de noi forme de cooperative, mai ales cooperative de producție; **h.** dezvoltarea educației, îndrumării și propagandei⁹¹.

În anul 1948 implicarea Consiliului Economic de pe lângă Prefectura județului Caraș în activitatea cooperativelor sătești se făcea tot mai puternic resimțită. Într-un comunicat al Prefecturii Caraș, emis la 25 februarie 1948, se sublinia faptul că repartizarea mărfurilor primite de Federația Oravița urma să se realizeze de către Consiliul Economic Județean, toate cooperativele fiind obligate să se prezinte - în termen de 48 de ore de la anunțare - pentru a-și ridica cotele repartizate. Conform aceluiași comunicat, după maximum 24 de ore de la ridicarea mărfurilor, Consiliul de Administrație al cooperativei respective, împreună cu primarul și doi membri din Comisia Interimară Comunală, erau obligați să repartizeze sătenilor, începând cu cei mai săraci, indiferent dacă erau sau nu membri ai cooperativei, numai următoarele articole: *a. firele de bumbac, pânzeturile și tricotajele de bumbac, încălțăminte și produse feroase, după nevoile reale ale gospodăriilor, ținând totuși seama de următoarele cote din cantitatea maximă de mărfuri pe care le poate primi o gospodărie rurală pe timp de 1 an: 6 m stambă, 1 pereche încălțăminte diferită (bărbat, femeie sau copii), 1 pachet bumbac de 2,250 kg, 1 pereche ciorapi din bumbac, 5 kg cuie diferite, 5 m lanț, 8 potcoave, 30 kg fier comercial, 30 kg tablă galvanizată sau neagră, 30 kg sodă caustică etc.; b. celelalte produse ca: țesăturile și tricotajele de mătase; stofele;*

*articolele de uz casnic; materialele de construcție; mașinile și uneltele agricole - se vor vinde de către cooperative liber, adică la cererea consumatorilor, fără a mai fi repartizate. Comunicatul se încheia subliniindu-se obligativitatea afișării prețurilor la mărfurile comercializate*⁹².

Astfel, cooperația bănățeană, strâns legată de factorul politic în această perioadă, s-a străduit - prin toate mijloacele posibile - să compenseze măcar parțial unele greșeli ale guvernanților în domeniul agriculturii, precum și efectele nefaste ale ocupației sovietice asupra vieții economice și politice.

În concluzie, perioada studiată a fost marcată de profunde prefaceri pe toate planurile (economic, social, politic etc.), care s-au răsfrânt asupra întregului Banat. Județul Caraș a cunoscut o evoluție aparte, determinată de anumiți factori: diversitatea formelor de relief, condițiile climatice, bogățiile solului și ale subsolului, ponderea însemnată a țărănimii și compoziția națională a populației.

În această perioadă, economia Banatului a fost - în mod neplăcut - surprinsă de două evenimente majore: retragerea trupelor germane și pătrunderea trupelor sovietice în zonă. Populația germană din întregul Banat a fost speriată de implicațiile ocupației sovietice; în consecință, etnicii germani care lucrau în întreprinderi sau se ocupau cu agricultura au părăsit - în număr mare - Banatul, alăturându-se trupelor germane. Îndeplinirea condițiilor impuse prin Convenția de Armistițiu (art.12), respectiv *restituirea* animalelor către U.R.S.S., a însemnat începutul spoliierii economice a Banatului, distrugerea - după un plan bine întocmit - a agriculturii bănățene, fenomene care erau resimțite și la nivel național. Lipsa unor produse de strictă necesitate, creșterea galopantă a prețurilor și înflorirea speculei au fost puse - la început - pe seama legionarilor și a rămășițelor mișcării hitleriste, iar mai târziu au fost învinuiți reprezentanții partidelor tradiționale (P.N.Ț. și P.N.L.). Reforma agrară a fost piatra de temelie pentru schimbările ulterioare din domeniul economico-social; negând tentativele partidelor tradiționale de a înfăptui reforma agrară, comuniștii au lansat lozinca împărțirii *pe cale revoluționară* a pământurilor, punându-și toate speranțele în atragerea țărănimii (în special sărace) de partea guvernului. Faptul că, în județul Caraș, Societatea U.D.R. era cel mai mare proprietar de terenuri a nemulțumit profund pe foarte mulți săteni, devenind un mijloc de propagandă al guvernului împotriva implicării politice a conducerii societății, de obicei de partea partidelor tradiționale. Lungul șir de procese dintre U.D.R. și săteni va prefața tendința de a aplica reforma agrară sub tutela partidului comunist și a Frontului Plugarilor, forțe politice care impuneau chiar și categoriile ce urmau a fi împrăștiate; printre excepții se numărau, evident, locuitorii cu o stare materială mai bună (cel puțin din punct de vedere teoretic). Calitatea de membru al Frontului Plugarilor însemna, în mod automat, posibilitatea de

a fi împrăștiată cu cât mai mult pământ cu putință. Chiar și reprezentanții minorităților naționale erau obligați să se înscrie în Frontul Plugarilor, dacă doreau să primească pământ. Șantajul politic a devenit o armă importantă în ameliorarea situației materiale a populației. Colonizarea în Banat a unor țărani săraci din alte zone ale țării, precum și trimiterea unor echipe de muncitori la sate pentru repararea uneltelor agricole a marcat dorința comuniștilor de a-și câștiga cât mai mulți simpatizanți în pătura țărănească. Amplificarea actelor de sabotaj și speculă în cursul anului 1946 a determinat chiar și învinuirea reprezentanților locali ai coaliției guvernamentale.

Guvernul a considerat - drept adevărate succese ale politicii sale în zonă - implicarea organizațiilor afiliate partidului comunist (în primul rând Apărarea Patriotică și Tineretul Progresist) în activitatea Oficiului Județean al Operelor Sociale, a Biroului Județean I.O.V.R. (Invalizi, Orfani și Văduve de Război) și a Comitetului de Ajutorare a Regiunilor Secetoase (constituit în 1946), precum și continuarea electrificării localităților din județul Caraș. În același timp, seceta cumplită izbucnită în vara anului 1946 în numeroase regiuni ale țării a sensibilizat și populația cărășană, care a oferit adăpost mai multor copii sosiți din Moldova, acest gest neavând nici o conotație politică.

Marile schimbări survenite în economia bănățeană, în primul rând reforma agrară, au determinat modificarea structurii sociale a populației.

În consecință, această perioadă scurtă din punct de vedere cronologic, dar bogată în evenimente, a marcat trecerea României la un nou regim politic aservit Uniunii Sovietice, străin sufletului românesc, Banatul - provincie înfloritoare din punct de vedere economic în perioada interbelică - fiind profund afectat de schimbarea de regim produsă imediat după război.

NOTE

¹Mircea Rusnac, *Confruntări politice și electorale în județele bănățene în anul 1946*, în *Banatica*, Reșița, 14, 1996, p. 395-396.

²Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare DJCSAN), fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 20/1945, f. 15

³*Ibidem*, f. 8.

⁴DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 5/1945, f. 1-4.

⁵Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, Editura Academiei R.S.R., 1976, p. 13.

⁶*Caraș-Severin. Monografie*, coordonator Timotei Jurjica, București, Editura Sport-Turism, 1981, p. 16-17

⁷Rudolf Gräf, *Domeniul bănățean al STEG(1855 - 1920)*, Reșița, Ed. Banatica, 1997, p. 300.

⁸William Marin, Ioan Luncan, *Două secole de luptă revoluționară în sud - estul României(1733 - 1948)*, Timișoara, 1984, p. 195 - 196.

⁹DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 3/1944, f. 141.

- ¹⁰Maria Toadere, *Situația maselor revoluționare din Banat în perioada august 1944 – martie 1945*, în *S. I. B.* XIV, 1988, p. 207.
- ¹¹*Ibidem*, p. 209.
- ¹²William Marin, Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 224.
- ¹³*Ibidem*, p. 226.
- ¹⁴DJCSAN, fond P.M.R. - C.J. Caraș, dosar 3/1945, f. 8-11.
- ¹⁵*Ibidem*, dosar 5/1945, f. 59-61.
- ¹⁶*Ibidem*, dosar 3/1945, f. 8-9.
- ¹⁷*Ibidem*, dosar 1/1946, f. 1-3.
- ¹⁸DJCSAN, fond Prefectura județului Caraș, dosar 6/1946, f. 38.
- ¹⁹*Ibidem*, dosar 7/1946, f. 17.
- ²⁰William Marin, I. Luncan, *op. cit.*, p. 255.
- ²¹Ioan Luncan, *Activitatea forțelor progresiste și revoluționare din Banat în frunte cu P.C.R. pentru înfăptuirea transformărilor revoluționar – democratice în perioada aug. 1944 – dec. 1947*, în *S. I. B.* XI – VII, 1978 – 1979, p. 238.
- ²²DJCSAN, fond P.M.R. - C.J. Caraș, dosar 13/1947, f. 61-62.
- ²³Mihail Rusenescu, *Date privind politica agrară a României (martie 1945-februarie 1949)*, în *Studii și materiale de istorie contemporană* (în continuare SMIC), III, București, Editura Academiei R.S.R., 1978, p. 80.
- ²⁴*Ibidem*, p. 80-83.
- ²⁵*Ibidem*, p. 83.
- ²⁶*România contemporană*, Buc., 1988, p. 35.
- ²⁷*Ibidem*.
- ²⁸Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 200.
- ²⁹*România contemporană...*, p. 38-39.
- ³⁰William Marin, Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 215-216.
- ³¹Constantin Brătescu, *Rolul forțelor democratice conduse de P.C.R. în înfăptuirea reformei agrare din 1945 pe domeniile Societății U.D.R.*, în *Banatica*, II, 1973, p. 299-301.
- ³²DJCSAN, fond P.M.R. - C.J. Caraș, dosar 5/1945, f. 59-61.
- ³³DJCSAN, fond Comisia Județeană pentru îndrumarea aplicării reformei agrare din 1945 în județul Caraș, dosar 3/1945, f. 8-9.
- ³⁴Ioan Luncan, *Activitatea forțelor...*, p. 232.
- ³⁵DJCSAN, fond Comisia Județeană..., dosar 3/1945, f. 13-14.
- ³⁶William Marin, Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 225.
- ³⁷*225 de ani de siderurgie la Reșița. 1771 – 1996*, Reșița, Ed. Timpul, 1996, p. 97.
- ³⁸DJCSAN, fond Comisia Județeană..., dosar 3/1945, f. 47.
- ³⁹*Ibidem*, f. 50-53.
- ⁴⁰*Ibidem*, f. 90.
- ⁴¹DJCSAN, fond Comisia Județeană..., dosar 1/1945-1946, f. 31-32.
- ⁴²Marin Nedelea, *Istoria României în date (1940-1995)*, București, Editura Niculescu SRL, 1997, p. 67.
- ⁴³*Ibidem*, p. 74.
- ⁴⁴DJCSAN, fond Comisia Județeană..., dosar 48/1946-1947, f. 1.
- ⁴⁵Ioan Luncan, *Activitatea forțelor...*, p. 233.
- ⁴⁶*225 de ani de siderurgie...*, p. 169-170.
- ⁴⁷Constantin Brătescu, *op. cit.*, p. 300-302.
- ⁴⁸*Ibidem*, p. 302-303.
- ⁴⁹*Ibidem*, p. 303-307.

- ⁵⁰DJCSAN, fond *Comisia Județeană...*, dosar 50/1947, f. 54.
- ⁵¹DJCSAN, fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 3/1945, f. 4.
- ⁵²*Ibidem*, dosar 1/1946, f. 8.
- ⁵³*Ibidem*, f. 1-3.
- ⁵⁴Marin Nedelea, *op. cit.*, p. 67.
- ⁵⁵DJCSAN, fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 3/1945, f. 19-21.
- ⁵⁶DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș - Serviciul Administrativ*, dosar 6/1947, f. 5.
- ⁵⁷Mihail Rusenescu, *op. cit.*, p. 90-91.
- ⁵⁸*Ibidem*, p. 91.
- ⁵⁹DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș - Serviciul Administrativ*, dosar 11/1946, f. 174.
- ⁶⁰*Ibidem*, f. 456.
- ⁶¹William Marin, Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 261.
- ⁶²DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș - Serviciul Administrativ*, dosar 11/1946, f. 252.
- ⁶³*Ibidem*, f. 6-14.
- ⁶⁴William Marin, Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 261.
- ⁶⁵DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 11/1947, f. 10-11.
- ⁶⁶Mihail Rusenescu, *op. cit.*, p. 93-94.
- ⁶⁷*Ibidem*, p. 95.
- ⁶⁸DJCSAN, fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 5/1945, f. 59-61.
- ⁶⁹DJCSAN, fond *P.S.D. - C.J. Caraș*, dosar 4/1946, f. 1-3.
- ⁷⁰DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 5/1947, f. 5-6.
- ⁷¹DJCSAN, fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 13/1947, f. 61-62.
- ⁷²*Luptătorul bănățean*, Timișoara, anul V, nr. 1167, 14 august 1948, p. 5.
- ⁷³DJCSAN, fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 13/1947, f. 53-54.
- ⁷⁴DJCSAN, fond *Comisia Județeană...*, dosar 22/1945, f. 2.
- ⁷⁵DJCSAN, fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 1/1946, f. 8.
- ⁷⁶Ioan Luncan, *Activitatea forțelor...*, p. 231
- ⁷⁷DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș - Serviciul Administrativ*, dosar 29/1948, f. 138.
- ⁷⁸William Marin, Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 209.
- ⁷⁹DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș*, dosar 5/1947, f. 3.
- ⁸⁰DJCSAN, fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 1/1946, f. 1-5.
- ⁸¹*Ibidem*, dosar 3/1945, f. 8-11.
- ⁸²*Almanahul plugarului*, București, 1948, p. 165-167.
- ⁸³*Contribuții la studierea istoriei contemporane a României*, vol. II, București, Editura Politică, 1986, p. 245-246.
- ⁸⁴*Almanahul cooperăției*, București, 1947, p. 24.
- ⁸⁵*Ibidem*, p. 130-133.
- ⁸⁶*Ibidem*, p. 84.
- ⁸⁷*Ibidem*, p. 85.
- ⁸⁸William Marin, Ioan Luncan, *op. cit.*, p. 227.
- ⁸⁹DJCSAN, fond *P.M.R. - C.J. Caraș*, dosar 3/1945, f. 8-15.
- ⁹⁰*Almanahul Cooperăției*, București, 1948, p. 393-400.
- ⁹¹*Ibidem*, p. 56-58.
- ⁹²DJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș - Serviciul Administrativ*, dosar 36/1948, f. 41-42.

DES ASPECTS CONCERNANT L'AGRICULTURE DANS LE DÉPARTEMENT DE CARAŞ (1945-1948)

Résumé

L'époque à laquelle fait référence cet ouvrage a été marquée par de profonds changements, sur tous les plans (économique, social, politique etc.), qui se sont réfléchis sur le Banat tout entier.

Le département de Caraş-Severin (sous son nom actuel) a connu une évolution à part, déterminée par certains facteurs, tels: la diversité des formes de relief, les conditions climatiques, les richesses du sol et du sous-sol, le poids de la paysannerie et la composition nationale de la population.

C'est la période où l'économie du Banat a été désagréablement surprise par deux événements majeurs: la retraite des troupes allemandes et la pénétration de l'armée soviétique dans cette zone. La population allemande de tout le Banat a été effrayée par les implications de l'occupation soviétique; par conséquence, les ethniques allemands qui déployaient des travaux dans des entreprises ou comme agriculteurs ont quitté en bon nombre la province du Banat en se joignant aux troupes allemandes. Les opérations militaires déployées en Banat ont déterminé — en bonne mesure — l'interruption des travaux agricoles, fait qui a influencé d'une manière négative le ravitaillement de la population et, implicitement, l'état de santé de celle-ci. L'accomplissement des conditions imposées par la Convention d'Armistice (article 12), qui prévoyait la "restitution" des animaux envers l'URSS, a signifié le début de la spoliation économique du Banat, la destruction — suivant un plan minutieusement mis au point — de l'agriculture banatienne, des phénomènes qui, d'ailleurs, se faisaient ressentir même sur le plan national. La réforme agraire a été la pierre de fondement pour les changements ultérieurs du domaine économique-social; niant les tentatives des partis traditionnels de réaliser la réforme agraire, les communistes ont lancé le slogan du partage "à voie révolutionnaire" des terres, en espérant à l'attrait de la classe paysanne (spécialement, les pauvres) de la part du gouvernement. Etant donné le fait que — dans le département de Caraş — la Société U.D.R. était le plus grand propriétaire de terrains, cela a mécontenté profondément la couche villageoise, en devenant un moyen de propagande du gouvernement contre l'implication politique des dirigeants de la société, d'habitude du côté des partis traditionnels. La longue série de litiges entre U.D.R. et les paysans sera la préface de la tendance d'appliquer la réforme agraire sous la tutelle communiste et du Front des Agriculteurs, comme forces politiques qui imposaient même ceux qui le devait ou non être mis en possession; parmi ces exceptions se

trouvaient, évidemment, les habitants ayant une situation matérielle meilleure (au moins du point de vue théorique). La qualité de membre du Front des Agriculteurs signifiait, automatiquement, la possibilité d'être mis en possession de la plus grande surface possible de terrain. Même les représentants des minorités étaient obligés de s'inscrire dans ce Front, s'ils désiraient recevoir des terres. Le chantage politique est devenu un important moyen en ce qui concerne l'amélioration de la situation matérielle de la population. La colonisation – en Banat – d'un bon nombre de paysans pauvres des autres endroits du pays, et aussi l'envoi des équipes de travailleurs dans les villages pour réparer les outils agricoles ont marqué le désir des communistes de gagner de la sympathie à travers la couche villageoise.

Les changements significatifs survenus dans l'économie du Banat, surtout la réforme agraire, ont déterminé la modification de la structure sociale de la population.

ASPECTE PRIVIND STAREA DE SPIRIT A POPULAȚIEI RURALE DIN JUDEȚUL TIMIȘ-TORONTAL ÎN ANUL 1946

Vasile Rămneanțu

Studiul de față se bazează pe cercetarea unui fond din arhiva Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal, aflat la Arhivele Statului din Timișoara.

În prima parte a sa vom analiza reacția locuitorilor din așezările rurale ale județului față de măsurile economice luate de către autorități în cursul anului 1946. Țăranii din Cărpiniș erau nemulțumiți de sumele primite pentru cantitatea de recoltă care a fost rechiziționată de către autorități¹. Și în localitățile Grabați, Lenauheim, Gottlob, exista aceeași atitudine de nemulțumire față de regimul cotelor, locuitorii căutând, în urma blocărilor de cereale, să-și cultive doar strictul necesar familiilor². Aceiași atitudine este întâlnită și în sectorul de jandarmi Sănnicolau Mare, unde majoritatea populației era îngrijorată și datorită prețurilor tot mai ridicate la produsele de primă necesitate³. Întâlnim și cazuri în care locuitorii județului au refuzat să predea cotele prevăzute în cadrul Convenției de Armistițiu sau pe cele necesare întreținerii armatei sovietice. Astfel, patru locuitori din Bobda s-au opus predării vitelor în contul Convenției de Armistițiu, fapt pentru care li s-au întocmit dosare de sabotaj⁴, iar în Chizdia, șapte locuitori au fost acuzați că nu au predat cota zilnică de doi litri de lapte, necesară fabricării untului destinat armatei sovietice. Ei au fost învinovați de rea credință deoarece au declarat că laptele nu se plătea la adevărata lui valoare, urmând a fi trimiși în judecată⁵.

Nemulțumirile față de cotele prea mari sau față de prețul mic acordat pentru grâul ridicat de către autorități s-au menținut și în perioada de dinainte de alegerile parlamentare în Șipet, unde autoritățile jandarmeriei propuneau adoptarea următoarelor măsuri pentru detensionarea situației: micșorarea cotei obligatorii de cereale, deblocarea diferitelor articole raționalizate și vinderea lor la prețul liber de pe piață, mărirea prețurilor de

achiziție a cerealelor ce trebuiau predate, micșorarea impozitelor de orice fel⁶. O situație similară este întâlnită în sectoarele de jandarmi Giera⁷, Voiteg⁸, iar în comunele Firiteaz și Fiscut populația nutrea credința că grâul colectat pentru regiunile afectate de secetă din Moldova nu ajungea la destinație. Și în aceste localități cei ce refuzau să predea cotele erau trimiși de către autorități în fața Curții Marțiale⁹. Un raport întocmit la 13 octombrie 1946 de către postul de jandarmi Cuveșdia sublinia că o parte dintre locuitori nu vor însămânța toată suprafața pe care o dețineau, ci doar strictul necesar hranei familiilor lor, pentru a nu le mai da autorităților șansa de a le ridica o parte din recoltă. Exista, conchidea raportul, o stare de nemulțumire în rândul celor care au însămânțat întreaga suprafață¹⁰. La Sacoșu Mare datorită nemulțumirilor provocate de blocările de cereale, liderii locali ai BPD au demisionat din funcțiile pe care le dețineau. Trebuie subliniat și faptul că aceștia nu se bucurau de prestigiu în rândul sătenilor, *când plecau în propagandă nu erau ascultați de populație, ci numai bârșiți*¹¹. Guvernul Groza era considerat la Rudna vinovat că a impus cote care erau prea mari¹², iar la Orțișoara populația era îngrijorată din cauza blocărilor de cereale deoarece nu-i rămânea nici strictul necesar hranei până la recolta viitoare¹³. Pe raza sectorului de jandarmi Recaș populația a refuzat să înceapă însămânțările de toamnă deoarece prețul acordat de către autorități pentru grâul ridicat era prea mic. În privința produselor colectate pentru regiunile atinse de secetă, locuitorii din această zonă a județului comentau că acestea *nu ajungeau la destinație, ci se duceau să se umple economatele funcționarilor publici și ale muncitorilor de tot felul*. În acest raport al jandarmeriei era subliniat și faptul că populația nu a putut fi convinsă pe cale politică de rostul cotelor, acestea putând fi strânse doar prin forță de către jandarmi¹⁴. Nemulțumiri față de cotele impuse întâlnim și în Banloc¹⁵ și Otelec, unde exista și teama înființării colhozului de către guvernul Groza¹⁶, Satchinez, unde circula zvonul potrivit căruia cerealele blocate ajungeau la destinație cu prețuri foarte ridicate și nu cu prețurile blocate¹⁷, Săcălaz¹⁸, Giera¹⁹, Ghizela, unde chiar și autoritățile locale erau nemulțumite de colectările de cereale²⁰, Buziaș localitate în care au fost săvârșite abuzuri în timpul colectărilor de grâu și porumb²¹, Clopodia, Grabați²², iar la Firiteaz un raport întocmit la 21 octombrie 1946 evidențiază că mulți dintre locuitori crezând că nu li se vor ridica cerealele au vândut o parte din grâu, astfel încât în urma ridicării forțate de către autorități a acestui produs agricol nu le-a rămas nimic pentru consum. Era remarcată o delăsare de la muncă din partea țăranilor, aceștia *stând pe stradă fără nici un lucru, așteptând desfășurarea evenimentelor*²³. Exista și convingerea potrivit căreia cotele erau mari deoarece autoritățile urmăreau ca *țăranul singur să cedeze pretențiunilor de a mai avea pământ ca proprietate*²⁴. Și în localitățile

Murani²⁵, Mănăștur²⁶, la sfârșitul lui octombrie sătenii au rămas fără strictul necesar de cereale. Situația era tensionată la Beșenova-Veche, unde în timpul unei adunări electorale BPD, la care au participat cca. 300 de locuitori aceștia au cerut pâine, arătând că nu mai aveau nimic în pod²⁷. La Saravale și Igriș populația era foarte agitată datorită zvonului că din grâul colectat în Timiș-Torontal s-au înstrăinat un număr de 800 de vagoane, care s-au vândut la un preț de speculă²⁸.

La 5 decembrie 1946 locuitorii din Cenadu Mare s-au răsculat contra cotelor, arătând că nu mai aveau ce să dea autorităților. A fost ocupată Primăria, jandarmii recurgând la folosirea armelor pentru restabilirea situației, fiind rănit un locuitor. Deoarece acesta era de naționalitate sârbă incidentului i s-a dat o conotație politică, fiind anunțată Comisia Aliată de Control. În timpul anchetei desfășurată de către autorități, populația, indiferent de etnie a fost solidară, refuzând să divulge numele răsculaților. Aceiași atitudine au avut-o la începutul cercetărilor atât primarul cât și notarul comunei, aceștia desconspirând numele instigatorilor la revoltă doar după ce au fost amenințați că vor fi acuzați de complicitate la rebeliune²⁹.

În privința situației politice din județ, un raport întocmit de către postul de jandarmi Giulvăz la 30 septembrie 1946 sublinia că în localitate platforma BPD era primită cu neîncredere de către locuitori (majoritatea fiind români), în timp ce în Ivanda programul coaliției de stânga avea numeroși aderenți³⁰. Pe raza sectorului de jandarmi Peciu Nou (cu excepția comunei Diniaș unde cea mai mare parte a populației era de origine etnică sârbă și simpatiza cu stânga) platforma BPD era privită cu indiferență. Această atitudine era explicată într-un raport întocmit la 30 septembrie 1946 prin faptul că majoritatea locuitorilor erau coloniști, care nu aveau încredere în guvernul Groza deoarece nu li s-au acordat titlurile de proprietate și aveau o serie de neplăceri cu proprietarii șvabi. Totodată exista o stare de agitație datorată neînscrierii pe listele electorale a numeroși săteni³¹. Neîncrederea în coaliția de stânga era întâlnită și în comunele Cruceni (populația nu credea că promisiunile făcute de guvernanți vor fi îndeplinite)³², în timp ce în Tomnatic³³ și Uivar (majoritatea populației fiind de origine etnică maghiară și sârbă), programul electoral al BPD era bine primit³⁴. La începutul lunii octombrie 1946 în raza sectorului de jandarmi Liebling circula zvonul potrivit căruia alegerile nu vor mai avea loc. Locuitorii subliniau și faptul că în condițiile în care alegerile se vor desfășura, ele nu vor fi libere. În privința platformei electorale a BPD, aceasta era privită cu încredere în Liebling și cu mai puțină încredere în Berini, Cerna, Stamora Română. Noua lege electorală nu era bine primită de către o parte a populației din această zonă, *prin faptul că nu se întrevedea o libertate a votului, fiindcă cei ce*

*sunt considerați ca făcând parte din opoziție li se pun piedici prin cererea a diferitelor acte pentru a fi înscrși pe listele electorale.*³⁵

Teama că alegerile nu vor fi libere, ce exista în special în rândul populației ce se situa de partea opoziției democratice, o întâlnim și în Becicherecu Mic. Raportul întocmit de către postul de jandarmi de aici la 5 octombrie 1946 sublinia și faptul că unii membrii ai formațiunilor politice de stânga arătau *să fie numai alegeri libere și secrete căci știu ei unde să voteze*. O parte dintre săteni își manifestau neîncrederea față de onorarea promisiunilor electorale ale BPD, în cazul în care stânga urma să câștige alegerile. În privința opțiunilor politice ale personalului militar și civil deblocat, o mică parte din această categorie socială s-a înscris în BPD, dar nu se putea conta pe aceștia în ziua alegerilor. Raportul propunea în finalul său, desfășurarea alegerilor parlamentare cât mai curând posibil, deoarece, datorită măsurilor economice adoptate de către autorități (blocările de cereale) nu se putea conta în mod sigur nici pe cei care în acel moment erau înscrși în formațiunile politice din BPD. Era necesară totodată supravegherea populației din punct de vedere politic.³⁶ La Giera se credea că alegerile nu vor avea loc curând, deoarece guvernul se temea că le va pierde. Platforma-program a BPD era bine primită de către membrii BPD, dar cei care nu erau înscrși în nici o formațiune politică priveau cu neîncredere realizările sau promisiunile guvernului Groza. În privința femeilor care au obținut dreptul de vot, acestea *nu știu pentru ce votează și unde să voteze, sunt zvonuri că multe femei nu vor merge la votare, ele cer să rămână la copii să-i îngrijească nu să pornească în politică. Cuvintele exprimate de femeile din BPD la adunările făcute nu sunt luate în considerare de către țărance, care rād și pleacă de la întrunire indifferente*³⁷. Un raport întocmit de către postul de jandarmi Biled evidențiază faptul că platforma program a stângii era bine primită de către coloniști, cu excepția a 20 de "indivizi" care deși erau înscrși în PNL Tătărăscu în realitate se situau de partea PNT Maniu. Aceștia au fost neutralizați - preciza documentul în cauză³⁸. La Șandra dacă populația română se situa de partea BPD, în schimb șvabii respingeau programul coaliției de stânga, afirmând cu privire la viitoarele alegeri că aceste nu vor fi libere *și se va face totul așa cum dorește guvernul*³⁹. În același timp la Beba Veche populația aștepta alegerile cu mare nerăbdare, comentând că dacă acestea vor fi legale, opoziția democratică le va câștiga. Platforma -program a BPD era citită și comentată, dar mulți dintre locuitori nu aveau încredere în aceasta deoarece, în opinia lor, minoritățile se bucurau de drepturi mai mari decât românii. Privitor la legea electorală, aceasta stârnea nemulțumiri chiar în rândul membrilor formațiunilor politice din cadrul BPD, deoarece pe listele electorale nu candida nici un plugar, ci doar meseriași și muncitori. Raportul propunea intensificarea propagandei

din partea BPD, obligarea învățătorilor să participe la propaganda electorală pentru atragerea tineretului de partea stângii, desfășurarea de către jandarmi a unei propagande electorale de la om la om, precum și supravegherea persoanelor din opoziție⁴⁰. Lucrurile nu stăteau mai bine nici la Sacoșu Mare, unde majoritatea locuitorilor se situau de partea opoziției. Și aici se propunea intensificarea propagandei electorale de către partidele politice de stânga⁴¹. La Otelec locuitorii afirmau că alegerile vor fi amânate și nu puteau fi libere. În privința programului electoral al BPD, raportul întocmit de către postul de jandarmi la 2 octombrie 1946 este contradictoriu: după ce se afirma că marea parte a populației nu-l cunoștea, în continuare se preciza că *Platforma program a BPD este primită cu bucurie în rândurile populației, însă criticată de populație spunând că nu se va executa așa cum se descrie în platforma program*. Șvabii erau nemulțumiți deoarece nu aveau drept de vot, iar marea parte a femeilor nu se vor prezenta la urne⁴².

La mijlocul lunii octombrie 1946, alegerile erau așteptate de către membrii și simpatizanții opoziției din Valcani cu o oarecare temere⁴³, în timp ce la Peciu Nou opoziția desfășura o propagandă de la om la om. Circa 160 de locuitori cu drept de vot au fost omiși de pe listele electorale, fiind suspectați că s-ar situa de partea opoziției. Cei eliminați de pe liste au solicitat organelor judecătorești reînscrierea pe listele electorale, afirmând că solicită un drept al lor⁴⁴. Și la Biled șvabii criticau neacordarea dreptului de vot, în timp ce coloniștii care desfășurau propagandă manistă erau urmăriți de către jandarmi. Aceștia precizau și faptul că cei care nu făcea parte din partide politice până în jurul datei de 12 octombrie 1946, s-au înscris după aceea în PSD Rădăceanu⁴⁵. În raza sectorului de jandarmi Giulvăz respectiv în localitatea Cruci, populația evidenția că guvernul Groza nu va câștiga alegerile. Nici platforma program a BPD nu era primită cu multă încredere, arătându-se că promisiunile nu vor fi transpuse în fapte⁴⁶. În același timp la Vinga majoritatea populație rămânea neutră față de partidele politice⁴⁷, la Orțișoara marea parte a locuitorilor, cu excepția șvabilor, se afla de partea BPD⁴⁸, iar la Gelu, șvabii începeau să părăsească PSD deoarece nu aveau drept de vot⁴⁹. Pe raza sectorului de jandarmi Receaș, în comunele cu populație majoritar românească, opoziția se afla în fruntea cursei electorale. Un raport al jandarmeriei sublinia că pentru a fi câștigat terenul pierdut, în localitățile Bazoșu Vechi, Bazoșu Nou, Bucovaț, Izvin, Remetea Mare, Ianova, Bencecu de Jos, Salciua Nouă, Nadaș, Herneacova, Sustra, Stanciova, Topolovău Mare, trebuiau să fie trimiși în propaganda electorală doar reprezentanții PNL Tătă-răscu *singurul în măsură de a canaliza în direcția blocului opinia publică*, cerându-se în schimb ca propagandiștii PCR, PSD, PNP, să nu se mai deplaseze în zonă. În comuna Receaș platforma program a BPD era bine primită. Funcționarii epurați erau însă nemulțumiți că li s-a luat dreptul la vot⁵⁰. Cu

o lună înainte de alegeri la Variaș o mare parte a populației se situa de partea PNȚ Maniu. Localitatea a fost vizitată de către ambasadorul Iugoslaviei la București, care în cadrul unei întâlniri i-a îndemnat pe cei prezenți să voteze la viitoarele alegeri cu BPD⁵¹. Un raport al postului de jandarmi Satchinez din 28 octombrie 1946 sublinia îngrijorarea populației față de viitoarele alegeri. În opinia locuitorilor săraci și în special a coloniștilor era bine dacă ar fi câștigat BPD, căci acesta *avea influență în răsărit sub a căror rază de ocupație suntem. Dacă nu ar fi câștigat aceștia s-ar fi făcut diverse șicanii îngreunându-se condițiile armistițiului. O altă parte a populației credea că dacă va câștiga opoziția, aceasta avea prestigiu și experiența guvernărilor de dinainte de război și se bucura de simpatia statelor din vest*⁵². Un document emis de postul de jandarmi Săcălaz analiza opțiunile politice ale coloniștilor plasați în zona respectivă. Astfel se sublinia că cei ce nu au fost înscrși pe listele electorale nu vor vota cu BPD. În privința coloniștilor înscrși în diferitele partide ale coaliției de stânga, raportul evidenția că aceștia au devenit membrii de partid doar pentru a induce în eroare autoritățile. Ei declarau că sunt oamenii guvernului Groza, care le-a dat pământ, case, unelte agricole, etc., că vor vota pentru guvern, dar că nu au fost și nu vor fi comuniști. Referindu-se la modul cum a fost primită platforma-program BPD, documentul arată că aceasta a fost bine primită de către populație, dar *unii vociferează că sunt scrise numai pe hârtii, în realitate nu se va face*⁵³. La Giera platforma - program a BPD era bine văzută de către o parte a populației⁵⁴. La Sânpetru German au izbucnit conflicte între membrii PCR (organizația locală fiind alcătuită doar din unguri) și Frontul Plugarilor (în majoritate români și țigani), care au culminat cu o bătaie în sediul primăriei între președintele organizației locale a PCR și secretarul organizației locale a Frontului Plugarilor⁵⁵. În timp ce la Secușiu, platforma - program a BPD era mai bine primită decât în perioada anterioară (în septembrie populația era de partea opoziției) la Satu Mare câțiva locuitori de naționalitate sârbă bine înstăriți au trecut de la BPD la PNȚ-Maniu, iar șvabii erau nemulțumiți din cauza excluderii lor de la vot. Se propunea intensificarea propagandei BPD, precum și luarea de măsuri de identificare și de "reprimare" a membrilor partidelor din opoziție (la aceste acțiuni urmând a participa și reprezentanți ai BPD). Raportul preciza faptul că au fost efectuate descinderi la domiciliile conducătorilor locali ai opoziției⁵⁶. La Saravale cea mai mare parte a populației urma să voteze cu PNȚ-Maniu și PNL-Brătianu, iar toți cei înscrși în PNL Tătărăscu în realitate vor vota pentru PNL Brătianu. Deoarece aproape toți locuitorii din Igrăș erau de partea PNȚ-Maniu, se solicita ca în ziua alegerilor să li se ia dreptul de a vota⁵⁷. La rândul lor autoritățile locale din Otelec erau îngrijorate de propaganda pe care studenții de la Politehnica din Timișoara, dar și din alte orașe

universitare o făceau în favoarea opoziției. Aceasta s-a intensificat în ultima parte a lunii octombrie 1946, în urma suspendării cursurilor, hotărâre ce a permis revenirea acasă a tineretului studios.⁵⁸ În zona Cebza, se preciza într-un raport din 28 octombrie 1946, populația avea încredere în BPD. Totuși BPD nu era sigur de reușită la viitoarele alegeri în Toager, Ghilad, Cerna, Berin, Stamora Română⁵⁹, iar în sectorul de jandarmi Peciu Nou platforma-program era privită cu o oarecare indiferență de locuitori, mai ales la Diniaș, unde majoritatea sătenilor erau sârbi⁶⁰. La Nițchidorf populația comenta că alegerile nu vor fi libere și, în consecință, nu vor fi admise de către marile puteri deoarece o mulțime de persoane erau omise de pe listele de vot. În schimb, preciza raportul, *platforma program era privită cu mare satisfacție*, deși exista neîncredere față de promisiunile guvernului de a respecta proprietatea individuală și libertățile cetățenești. Totodată erau nemulțumiți cei excluși de pe listele electorale⁶¹. La Biled în ultimele zile ale lunii octombrie a fost organizat PSD Rădăceanu (exclusiv din coloniști)⁶², în timp ce în comuna Peciu Nou persistau tensiunile datorate excluderii "intenționate" de către autorități a 160 de votanți (între care și membrii BPD) pe motivul că ar fi fost de partea opoziției. Platforma program era *satisfăcător de bine văzută* mai ales de către coloniști⁶³. Adunări electorale ale PNȚ Maniu au avut loc la Banloc (unde au participat cca. 200 de persoane) și la Partoș (fiind prezenți cca. 100 de persoane), participanții ovaționând pentru rege și pentru Iuliu Maniu⁶⁴. La Pișchia șvabii (majoritari) nu priveau favorabil legea electorală deoarece nu li s-a acorda dreptul de vot, iar la Murani majoritatea populației era indiferentă față de acest act legislativ⁶⁵. În schimb, la Clopodia⁶⁶, Tolvădia⁶⁷, Moșnița Nouă⁶⁸, unde deși nu se discuta platforma-program a BPD, locuitorii se aflau de partea acestei coaliții politice. La începutul lunii noiembrie 1946, la Urseni exista o stare de nemulțumire legată de excluderile de pe listele electorale a celor bănuți că vor vota cu forțele politice anticomuniste. Populația, aflată de partea opoziției, în marea ei parte, discuta că membrii PSD și ai FP vor vota primii cu PSD Titel Petrescu, iar ceilalți cu PNȚ Maniu⁶⁹. Opoziția era puternică, cu puțin timp înainte de alegeri și la Silagiu și la Sacoșu Turcesc⁷⁰, iar la Brestovăț a fost organizată o percheziție la domiciliile celor bănuți de a fi de partea PNȚ Maniu, fiind descoperită organizația locală de tineret PNȚ⁷¹. Percheziții domiciliare la liderii locali PNȚ și PNL s-au efectuat și la Beba Veche (unde populația locală era neîncredătoare în platforma BPD), unde au fost descoperite manifeste maniste care au fost confiscate,⁷² precum și la Nerău unde au fost percheziționați membrii PNȚ care urmau a face parte din echipa de pază a urnelor de la secția de votare, dar nu s-a descoperit nimic compromițător⁷³. A început astfel să se transforme în viață ordinul autorităților superioare ale Jandarmeriei, potrivit căruia jandarmii trebuiau să-și intensifice în

preajma alegerilor munca de culegere de informații politice, fiind vizate partidele anticomuniste. Referindu-se la acest gen de activități, un document întocmit în toamna lui 1946 sublinia că activitatea informativă a Jandarmeriei era destul de slabă⁷⁴. Totodată, în preajma alegerilor, se avea în vedere transferarea în alte zone a subofițerilor de jandarmi care aveau o atitudine ostilă față de guvernul Groza⁷⁵. Pentru descoperirea acestora în cadrul jandarmeriei a apărut delatațiune⁷⁶.

La Giera populația era preocupată de corectitudinea viitoarelor alegeri. Astfel, un raport sublinia că locuitorii discutau faptul că în momentul numărării voturilor, BPD a hotărât îndepărtarea oamenilor de încredere ai opoziției din localurile de vot⁷⁷. Nici la Ususău partidele de stânga nu se bucurau de încrederea populației⁷⁸, iar la Iohanisfeld au fost identificați 7 coloniști care se situau de partea opoziției. Aceștia erau supravegheați de către autorități, iar o parte dintre ei urmau să fie percheziționați pentru a se vedea dacă nu dețineau arme sau manifeste⁷⁹. În același timp directorul școlii din Pustiniș (manist) s-a exprimat că la 19 noiembrie 1946 “va fi o mare eclipsă de soare” urmând a fi luate măsuri contra lui⁸⁰, iar la Biled o parte din basarabenii stabiliți în comună atrăgeau atenția ca lumea să *deschidă ochii cu cine votează*. Membrii opoziției de aici erau supravegheați de către jandarmi⁸¹. În localitățile Saravale și Igrîș era contestată decizia autorităților de desființare a Senatului, precum și neînscrierea pe listele electorale a unor membrii ai partidelor de opoziție⁸². În schimb rapoartele organelor de jandarmerie din Vinga⁸³, Liebling⁸⁴, Saravale, Igrîș⁸⁵, cătunul Calea Girocului (aici marea parte a locuitorilor erau săraci)⁸⁶, Biled⁸⁷, Orțișoara⁸⁸, relevau cu puțin timp înainte de alegeri că majoritatea locuitorilor din aceste comune se situau de partea BPD. Nu ni se pare a corespunde realității evaluarea privitoare la Saravale și Igrîș deoarece cu o lună înainte cele două localități erau cotate ca aparținând opoziției, cerându-se ca locuitorii din Igrîș să fie împiedecați să voteze.

După alegeri un raport întocmit la Giroc sublinia că cei neînscriși în nici un partid politic au votat cu opoziția⁸⁹. Același lucru s-a petrecut și în Chișoda. Aici datorită propagandei desfășurate de către formațiunile politice de stânga, locuitorii săraci îi urau pe cei care aveau o situație materială mai bună, creându-se astfel o stare tensionată între cele două categorii sociale⁹⁰.

În perioada care ne-am propus să o analizăm locuitorii județului Timiș-Torontal urmăreau și desfășurarea Conferinței de Pace de la Paris. Astfel, locuitorii de naționalitate română de pe raza postului de jandarmi Liebling comentau faptul că la Paris nimeni din cadrul delegației române nu a abordat problema Basarabiei și Bucovinei. În același timp populația era sceptică în privința instalării unei păci sigure în lume datorită divergențelor existente între marile puteri învingătoare⁹¹. La Giera lucrările Conferinței nu

prezentau un prea mare interes în rândul țăranilor, care însă și-au exprimat bucuria față de retrocedarea Ardealului de Nord României⁹². La Biled întrunirea de la Paris era urmărită mai mult de către intelectuali, "care vorbesc printre popor că un mare ajutor ne dă Rusia sovietică" în susținerea revendicărilor românești⁹³. Și populația românească din Beba-Veche își exprima bucuria cu privire la revenirea Ardealului de Nord la România, iar maghiarii nutreau speranța că în timp Transilvania va reveni Ungariei⁹⁴. La Vinga intelectualii subliniau că hotărârile Conferinței de Pace erau nesatisfăcătoare pentru România⁹⁵. În sectorul de jandarmi Recaş maghiarii nu priveau cu ochi buni revenirea Ardealului la România, în timp ce populația de naționalitate română (majoritatea situându-se de partea opoziției) a primit cu răceală propaganda guvernamentală potrivit căreia retrocedarea Ardealului constituia meritul exclusiv al executivului condus de către P. Groza⁹⁶. La Satchinez revenirea Transilvaniei i-a mulțumit pe români⁹⁷, iar la Secusigiu nu se discuta nimic despre Conferința Păcii⁹⁸. Hotărârea privitoare la Ardealul de Nord era privită cu bucurie de către români și cu tristețe de către maghiari⁹⁹ în localitățile Igriș, Saravale, Murani¹⁰⁰.

În privința minorităților naționale din județ, o situație aparte au avut-o șvabii¹⁰¹. Conform unui raport elaborat de către Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal, în județ Grupul Etnic German a cuprins 32087 de membrii și 308 lideri locali¹⁰². O mare parte dintre aceștia au fost trimiși în URSS în lagăre¹⁰³. Totodată conform hotărârii Ministerului de Război din 12 decembrie 1945 s-a dispus trimiterea șvabilor în fața Comisiilor de triere¹⁰⁴. La începutul anului 1946 s-au înapoiat în județ venind din Germania 438 de șvabi care în timpul războiului au fost înrolați în trupele SS, 92 de germani care au fost înrolați în trupele germane regulate, precum și 49 de bărbați, șapte femei și cinci copii care au fost plecați în Germania pentru studii sau pentru a muncii. În același timp s-au înapoiat 2295 de bărbați, 5137 de femei și 2209 copii, care au părăsit teritoriul României odată cu retragerea trupelor germane¹⁰⁵. Se prevedea trimiterea la muncă obligatorie a bărbaților șvabi ce aveau vârsta între 17 și 45 de ani, precum și a femeilor între 18 – 30 de ani, fiind exceptați specialiștii necesari întreprinderilor în care lucrau. Până la 23 martie 1946 trebuiau să se prezinte la Inspectoratul de poliție Timișoara 300 de bărbați pentru a fi trimiși la muncă, iar până la 30 martie 1946 încă un lot de 250 de bărbați. Aceștia trebuiau să aibe asupra lor hrană pentru 3-4 zile, precum și îmbrăcăminte necesară, deoarece urmau să fie trimiși la minele din Petroșani¹⁰⁶. Până la 1 aprilie 1946 au fost mobilizați la muncă 2057 bărbați șvabi și 1849 femei, fiind scutiți pe cazuri de boală 471 de bărbați și 297 femei¹⁰⁷. Un alt ordin al autorităților elaborat în cursul anului 1946 prevedea ca șvabii, foști soldați în armata română care au căzut în timpul războiului prizonieri în URSS și care se reîntorceau în

România să fie trimiși Cercurilor Teritoriale pentru a li se clarifica situația militară. În privința celor care au luptat în armata germană în războiul anti-sovietic, fiind făcuți prizonieri în URSS, și care se înapoiau în țară, aceștia urmau să fie trimiși la detașamentele de muncă. A fost adoptată și o măsură radicală care prevedea ca toți germanii ce se încadrau în dispozițiunile de vârstă pentru muncă obligatorie trebuiau mobilizați, indiferent dacă au făcut sau nu parte din armata germană sau din SS. Șvabii de peste 45 de ani care au fost înrolați în SS, urmau să rămână la domiciliile lor până la noi dispozițiuni, aflându-se sub supraveghere polițienească și fiind obligați să se prezinte săptămânal la posturile de poliție sau de jandarmerie¹⁰⁸. Din ordinul Ministerului de Interne, preoții romano-catolici, calugării și călugărițele de etnie germană erau scutiți de prestarea muncilor obligatorii (în ordinul respectiv termenul folosit era *muncă în folos obștesc*)¹⁰⁹.

În același timp Comisia Aliată de Control dispunea la 7 iunie 1946 trimiterea tuturor prizonierilor de război germani reținuți pe teritoriul României în lagărul de prizonieri de la Focșani¹¹⁰.

În fața acestor măsuri, la care s-au adăugat exproprierile, starea de spirit a șvabilor din raza sectorului de jandarmi Sănnicolau Mare era deprimată¹¹¹.

O stare de spirit asemănătoare era întâlnită și în localitatea Șandra, unde zvonurile conform cărora populația germană urma să fie deportată în alte regiuni i-au determinat pe unii șvabi să plece din nou în Germania. Totodată ordinele date de către autoritățile superioare însărcinate cu aplicarea reformei agrare și care precizau că germanii urmau să fie expropriați în întregime *au pus pe gânduri pe toți germanii din regiunea Banatului și fiecare se întreabă ce se va întâmpla cu ei*¹¹². La Cărpiniș șvabilor li s-au luat prin expropriere, toate bunurile pe care aceștia le dețineau¹¹³.

Întâlnim și cazuri în care autoritățile române au acordat sprijin șvabilor. Astfel șeful postului de jandarmi Giarmata era învinuit că nu a dat dovadă de suficientă vigilență în prinderea șvabilor ce trebuiau trimiși la detașamentele de muncă obligatorie, fapt pentru care s-a cerut pedepsirea subofițerului cu opt zile de arest¹¹⁴. În fața unor astfel de cazuri, Consiliul politic județean a hotărât la 8 iunie 1946 ca subofițerii care și-au desfășurat activitatea timp îndelungat în localitățile cu populație germană majoritară *întreținând relațiuni intime cu populația germană pe care ar favoriza-o neprezentând nici suficientă încredere în vederea alegerilor* să fie transferați în alte zone. Comandantul Legiunii de jandarmi Timiș-Torontal, maiorul I. Damian analizând această hotărâre sublinia că *deși contra subofițerilor vizați nu sunt probe de vinovăție și care să atragă consecințe penale, Legiunea susținea propunerea de transfer în interesul bunelor raporturi și încrederii de care trebuie să se bucure Jandarmeria din partea BPD județean*¹¹⁵.

Este necesar să fie remarcat și faptul că în vara lui 1946 s-au înmulțit trecerile frauduloase de frontieră din Iugoslavia în România ale germanilor de cetățenie iugoslavă din cauza măsurilor severe luate de către autoritățile comuniste iugoslave contra acestora. Odată ajunși pe teritoriul românesc transfugii căutau să-și procure acte de identitate false în schimbul unor sume de bani¹¹⁶. În localitățile cu populație majoritar șvăbească au fost aduși, după terminarea războiului coloniști. La Comloșul Mic, Vijejdia, coloniști s-au dedau la furturi, nu munceau, stăteau doar în cârciumi¹¹⁷. La Beșenova cei instalați nu aveau nici o autorizație în acest sens, producând și multe pagube¹¹⁸. Nici la Iecea Mare coloniștii (veniți din toată țara) nu munceau (în special cei veniți din Tulcea și din Valea Jiului)¹¹⁹, situație întâlnită și la Iecea Mică, unde șvabii erau nevoiți să muncească la coloniști¹²⁰. La Peciu Nou exista o stare de tensiune între coloniști (olteni, ardeleni, macedoneni) și șvabi¹²¹, în timp ce la Bacova coloniștii furau din casele șvabilor, iar cei ce se opuneau furturilor erau etichetați ca fiind “hitleriști”¹²². La Tomnatic în urma sosirii coloniștilor, șvabii își încuiau casele¹²³, își tăiau porcii, și își vindeau vitele “căutând ca orice bun să nu cadă în mâna coloniștilor”¹²⁴. La Moritzfeld coloniștii (sosiți din județul Brașov, originari însă din județul Bihor) s-au instalat în casele șvabilor, însușindu-și toate bunurile găsite, deși conform ordinelor Prefecturii nu aveau dreptul decât la inventarul viu și mort mai mare (cai, căruțe, pluguri, grape, etc). Șvabii erau etichetați și aici ca fiind “hitleriști” coloniștii așteptând să primească pământurile gata însă-mânțate (din această cauză șvabii nu mai munceau terenurile agricole)¹²⁵. La Ofsenița bunurile luate de la șvabi erau împărțite, în mod abuziv, între autoritățile locale (coloniștii erau nemulțumiți datorită acestor practici)¹²⁶. Coloniștii basarabeni din Biled erau îngrijorați de perspectiva de a fi trimiși în URSS. Intelectualii basarabeni aflați în Timiș-Torontal doreau să emigreze pentru a nu ajunge din nou în Rusia sovietică (printre țările luate în calcul în acest sens se număra Australia). Aceeași stare de spirit exista și la Grabați. Un raport întocmit de jandarmii locali la 10 octombrie 1946 sublinia că basarabenii erau *în stare de a-și pune capăt zilelor decât să meargă în URSS*¹²⁷.

În atenția Legiunii de jandarmi Timiș-Torontal s-a aflat și populația maghiară din județ. Ungurii din raza sectorului de jandarmi Sânnicolau Mare întrețineau, potrivit jandarmilor locali, legături cu maghiarii din afară, propunându-se supravegherea lor¹²⁸. În localitatea Secusigiu, UPM era acuzată de șovinism¹²⁹, situația fiind identică în Valcani. Aici ungurii cereau alegerea unui primar de naționalitate maghiară, deși reprezentau doar 15% din totalul populației¹³⁰. În Fratelia au fost întâlnite atitudini antimonarhice din partea populației maghiare, apărând pe locuințe lozinci de genul *Traiască viitoarea Republică a României Socialiste Sovietică*¹³¹, în timp ce

la Ghiroda Veche conducătorii UPM erau foști iredentiști, ce aveau caziere, iar populația română era sfidată de către aceștia¹³². La Otelec maghiarii (majoritari în comună) erau nemulțumiți datorită ridicării bunurilor celor care au fugit în Ungaria în timpul războiului, căutând să întârzie aplicarea acestui ordin. Totodată se zvonea că reprezentanții maghiari se aflau la Moscova pentru a obține anularea aplicării prevederilor articolului opt din Convenția de Armistițiu. Maghiarii arătau că au părăsit România în perioada războiului pentru a nu lupta contra armatei sovietice¹³³. Și în cadrul UPM din Brestovăț se făcea propagandă șovină¹³⁴, acest curent de opinie fiind întâlnit și în rândul maghirilor din Cruceni¹³⁵. Această situație a dus la o reacție identică din partea unui segment al populației române din Cenadu Mare. Astfel un raport din 28 februarie 1946 sublinia că pe zidurile caselor din localitate au apărut inscripții ca “jos ungurii”; “moarte ungurilor”. Conținutul acestor inscripții a creat o stare de îngrijorare în rândul populației maghiare din Chegleviciu, care se temea că în cazul reușitei în alegeri a unui partid istoric vor fi luate măsuri antimaghiare. În același timp parte din unguri au început să-și nege originea etnică, afirmând că sunt cehi¹³⁶. În Gătaia, în cadrul UPM se discuta că guvernul Groza avea nevoie de sprijinul populației maghiare la viitoarele alegeri, acordând-i astfel libertăți mari. În acest context, liderul local al UPM sublinia că românii trebuiau să se teamă de unguri deoarece aceștia erau “astăzi la putere”. În primăvara lui 1946 exista o stare tensionată între români și unguri la Gătaia, având loc chiar incidente¹³⁷. Învățătorul maghiar din Buziaș a avut o atitudine antimonarhică, afirmând că toți ungurii erau comuniști, iar comuniștii nu aveau nevoie de rege¹³⁸. În Sănmărtinu Maghiar învățătorului român i s-a interzis intrarea în clădirea școlii de către cel maghiar din localitate¹³⁹, iar la Dumbrăvița, în timpul pregătirii zilei de 10 mai președintele local al UPM a declarat că populația maghiară trebuia să participe la această sărbătoare în costume naționale maghiare, iar ungurii trebuiau să lupte pentru desființarea frontierelor și distrugerea tuturor celor care reacționau contra ideilor lor¹⁴⁰. La Firiteaz într-o ședință a UPM un maghiar a arătat că dacă românilor nu le convenea modul cum ungurii înțelegeau să se organizeze, să se retragă dincolo de Orșova, căci acolo era țara lor¹⁴¹. Ziua de 1 mai 1946 a fost sărbătorită cu mult fast de către maghiarii ce locuiau pe raza posturilor de jandarmi Otelec și Recaş, care au participat la acțiunile organizate cu acest prilej îmbrăcați în costume naționale maghiare¹⁴². Tot cu această ocazie ungurii din Dumbrăvița, intonând cântece naționale maghiare și cu costume naționale ungurești s-au îndreptat spre Timișoara pentru a lua parte la manifestațiile de acolo¹⁴³. Un alt raport referindu-se la maghiarii din această localitate, arăta că în general erau liniștiți, iar elementele iredentiste erau supravegheate. O mare parte dintre maghiari s-au înscris în PCR, manifes-

tându-se contra autorităților locale românești, fiind influențați în acest sens de către diferiți politicieni din Timișoara. Se mai relatează faptul că în primăvara lui 1945 maghiarii, ajutați de ostași sovietici, au încercat a intra și a distruge postul de jandarmi din localitate. De fapt acesta a și fost desființat și trecut la Giarmata. Frontul Plugarilor din Dumbrăvița a solicitat reînființarea postului de jandarmi, dar maghiarii înscriși în PCR nu doreau acest lucru¹⁴⁴. Preotul reformat din Sănnicolau Mare ținea în fața ungarilor ce lucrau la fabrica de cânepă din Biled cuvântări cu caracter iredentist, arătând că Banatul și Ardealul vor reveni Ungariei, iar ziua de 10 mai nu se va mai sărbători deoarece *nu vor lăsa unгурii*¹⁴⁵. Discuții în rândul populației maghiare privind realizarea de rectificări teritoriale favorabile Ungariei au avut loc la Pordeanu (se comenta că o parte din Banatul românesc și iugoslav vor reveni Ungariei)¹⁴⁶, Recaș, Topolvău Mare¹⁴⁷, Vinga (județele Maramureș, Satu Mare și Arad vor fi incluse la Ungaria)¹⁴⁸, Stanciova¹⁴⁹. La 21 iulie 1946 au avut loc adunări electorale ale UPM la Pordeanu și Cherestur, în timpul cărora președintele organizației din Timișoara a îndemnat să fie votată stânga, căci guvernul Groza a luat măsuri ca în scurt timp să fie desființate granițele dintre România și Ungaria, cele două state urmând a se uni și a forma un stat numit "româno-maghiar". Tot cu acest prilej câteva femei s-au întrebat până când o să vadă în sala culturală drapelul românesc și nu pe cel maghiar¹⁵⁰. În schimb pe raza sectorului de jandarmi Comloșu-Mare nu exista iredentism maghiar¹⁵¹.

Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal a urmărit cu atenție în perioada pe care o analizăm și starea de spirit a populației sârbești din Banat¹⁵². Sârbii din Cenadu-Mare doreau alipirea Banatului românesc la Iugoslavia¹⁵³, situația fiind identică și la Secusigiu. După desființarea Ligii Antifasciste Slave (în interiorul căreia s-au formulat revendicări teritoriale) membrii acesteia au intrat în rândurile PCR¹⁵⁴. La Rudna sârbii așteptau declanșarea războiului între Anglia și URSS, având credința că sovieticii vor ieși învingători, urmând ca după victorie Banatul românesc și Trieste să revină Iugoslaviei. În acest context Timișoara trebuia să se numească Titograd. Propaganda, se specifica în raportul întocmit de către autoritățile de jandarmi, era desfășurată de către preoții și învățătorii sârbi¹⁵⁵. La Peciu Nou cei ce erau acuzați de iredentism sârbesc activau politic în cadrul Tineretului Progresist. În privința celor care au făcut parte anterior din armata de partizani a lui Tito, aceștia *se pregăteau să plece în Iugoslavia unde vor fi împroprietăriți cu pământ* motivând că recurgeau la acest gest deoarece statul român nu le recunoștea nici un drept¹⁵⁶. La Felnac majoritatea sârbilor au intrat în PCR. Sârbii înstăriți, cu influență în comună, erau regaliști și aderenți ai lui Mihailovici, simpatizând în privința partidelor politice românești cu PNȚ Maniu și cu PNL Brătianu. În comună exista o stare de tensiune între sârbi și

români datorată faptului că majoritatea populației românești simpatiza cu PNȚ Maniu și PNL Brătianu, pe când populația sârbă cu PCR¹⁵⁷. Ideea alipirii Banatului românesc la Iugoslavia a fost vehiculată și de către sârbii din Checea, inclusiv de către preotul sârb din localitate¹⁵⁸. Învățătorul sârb din Giera era acuzat de șovinism deoarece în timpul unei serbări școlare care a avut loc în toamna anului 1946, un elev a recitat o poezie în care era inclusă următoarea expresie *Tito vino la graniță să vezi sârbii tăi cum stau spânzurați*¹⁵⁹. Autoritățile județene au luat măsuri ca serbările cu caracter cultural să nu mai aibe loc decât cu aprobarea Prefecturii, iar piesele de teatru urmau să fie cenzurate de către autorități¹⁶⁰. Raportul realizat cu prilejul vizitei la Variaș a ambasadorului Iugoslaviei în România, evidenția că la adunarea care a avut loc cu această ocazie au fost prezenți și sârbi care erau îmbrăcați în uniforme de partizani. Intelectualii sârbi au organizat toate întâlnirile ambasadorului la Variaș¹⁶¹.

Concluzionând, în cursul anului 1946 în lumea satului bănățean exista o stare de nemulțumire datorată obligațiilor agricole prea mari impuse de către autorități în contul Convenției de armistițiu, pentru întreținerea armatei sovietice sau pentru ajutorarea regiunilor atinse de secetă din Moldova (în unele localități exista bănuiala că produsele destinate acestui scop nu ajungeau în zonele calamitate). Țăranii acuzau autoritățile și de faptul că prețul acordat pentru produsele ridicate era prea mic. Au existat multe cazuri în care datorită ridicării cerealelor sătenii au ajuns la limita subzistenței. În fața acestei situații întâlnim cazuri în care țăranii s-au opus predării produsele agricole solicitate de către autorități, sau au refuzat să însămânțeze întreaga suprafață pe care o dețineau. La Cenadu Mare locuitorii s-au răsculat la sfârșitul anului 1946 contra cotelor obligatorii, fiind nevoie de intervenția în forță a jandarmilor.

Din punct de vedere politic, în multe părți din județ populația își exprima neîncrederea față de onorarea promisiunilor pe care le făcuse guvernul Groza. Opoziția democratică se bucura de prestigiu în lumea satului bănățean, în ciuda măsurilor de hărțuire și de supraveghere luate de către autorități față de membrii PNȚ Maniu și PNL Brătianu. Au avut loc și percheziții la domiciliile reprezentanților opoziției la care au luat parte și membrii BPD. În localitatea Satu Mare jandarmii propuneau chiar reprima-re membrilor opoziției, în timp ce la Igriș se solicita ca membrilor și simpatizanților opoziției să li se interzică a se prezenta la vot. Au existat nemulțumiri și datorită excluderii de pe listele de vot a cetățenilor care respingeau ideile stângii. În privința femeilor, acestea nu erau entuziasmate că au primit pentru prima oară dreptul de a vota. Tineretul studios se afla de partea grupărilor politice anticomuniste. Propaganda dusă de stânga a determinat și ura celor săraci față de locuitorii cu o situație materială bună.

Hotărârea Conferinței de Pace de la Paris cu privire la Transilvania a fost bine primită de către populația românească, în timp ce maghiarii încă mai sperau că pe viitor această provincie va reveni Ungariei. Era reamintit însă faptul că la Paris nici un membru al delegației române nu a pus în discuție problema Basarabiei și a Bucovinei (Liebling). Intelectualii au urmărit cu mai mult interes lucrările Conferinței de la Paris decât celelalte categorii socio - profesionale. Există și o stare de scepticism cu privire la instalarea unei păci trainice în lume datorită divergențelor dintre marile puteri învingătoare (Liebling).

În privința șvabilor, în cursul anului 1946 o parte dintre cei plecați în Germania odată cu retragerea trupelor germane, s-au înapoiat în țară. În cursul anului trebuiau trimiși la muncă obligatorie toți bărbații șvabi de la 17 la 45 de ani precum și femeile șvabe aflate între 18 și 30 de ani. În aceste condiții nu se mai ținea seama dacă în timpul războiului au făcut parte s-au nu dintr-o organizație fascistă, s-au dacă au fost înrolați în trupele "SS", ori în Wehrmacht, toți germanii având de suportat aceeași pedeapsă. Totodată au fost expropriați, iar din punct de vedere politic li s-a luat dreptul de vot. În localitățile șvăbești au fost aduși coloniști care au săvârșit o serie de abuzuri, furând din bunurile șvabilor, fiind leneși, bețivi. O situație aparte au avut-o coloniștii proveniți din Basarabia, care se temeau să nu fie trimiși în URSS (intelectualii basarabeni fiind cei mai îngrijorați).

În privința maghiarilor, o parte dintre aceștia făceau parte din UPM. Autoritățile relateau despre existența iredentismului maghiar (promovat și în interiorul UPM), fapt ce a dus la existența unor stări tensionate între populația română și cea maghiară (Gătaia, Cenadu Mare, Cheglevici). Era acreditată și ideea potrivit căreia în condițiile în care PNT Maniu și PNL Brătianu câștigau alegerile, va fi promovată o politică anti-maghiară.

În 1946 mai întâlnim și cazuri de iredentism în rândul populației sârbe, fapt ce a determinat autoritățile să cenzureze manifestările culturale sârbești. După ce i s-a interzis Ligii Antifasciste Slave să activeze politic, membrii acestei organizații au intrat în PCR. Sârbii bogați însă au respins ideile comuniste, simpatizând cu grupările politice anticomuniste sârbești și românești.

ANEXE

Localitatea	Numărul șvabilor deportați în URSS în anul 1945	Localitatea	Numărul șvabilor deportați în URSS în anul 1945
Buziaș	42	Remetea Mică	67
Silagiu	1	Alioș	17
Hitiaș	1	Neudorf	76
Căpăt	2	Bogda	15
Chevereșu Mare	154	Altringhen	15
Dragșina	2	Sarlota	19
Uliuc	4	Sintar	6
Icloda	3	Chelmac	2
Otvești	5	Cruceni	33
Nițchidorf	116	Gad	16
Cadăr	1	Giulvăz	5
Berin	1	Dorgos	1
Sinersig	2	Ivanda	1
Sacoșu Mare	1	Iohanisfeld	116
Beșenova Veche	118	Otelec	1
Cebza	1	Peciu Nou	151
Ciacova	55	Rudna	4
Dolaț	76	Răuți	15
Ghilad	17	Sânmartinu Maghiar	1
Giera	30	Uivar	37
Jebel	4	Carani	110
Liebling	100	Firiteaz	1
Obad	24	Seceani	4
Macedonia	2	Gelu	30
Tolvădia	31	Colonia Mică	22
Fibiș	19	Sânpetru Mic	58
Mașloc	75	Mănăștur	19

Localitatea	Numărul şvabilor deportaţi în URSS în anul 1945	Localitatea	Numărul şvabilor deportaţi în URSS în anul 1945
Mailat	2	Checea	13
Orţişoara	162	Gottlob	66
Denta	11	Grabaţi	36
Folea	7	Iecea Mare	150
Moraviţa	1	Iecea Mică	52
Ofseniţa	37	Jimbolia	257
Omoru Mic	16	Lenaun heim	70
Soca	1	Recaş	63
Stamora Germană	16	Topolovăţ	4
Voiteg	31	Bencecu de Sus	59
Gătaia	12	Bazoş	1
Sculea	1	Ianova	19
Moriţfeld	101	Herneacova	2
Şoşdea	9	Chizăţău	2
Gherteniş	4	Stanciova	1
Jamu Mare	37	Şanoviţa	1
Clopodia	20	Iosifalău	5
Ferendia	1	Covaci	83
Birda	19	Giarmata	365
Butin	3	Nerău	7
Percosova	1	Teremia Mică	53
Şemlacu Mare	3	Teremia Mare	17
Şemlacu Mic	16	Lunga	22
Tormac	19	Vizejdia	31
Şipet	14	Comloşu Mic	84
Beregsău Mic	3	Comloşu Mare	20
Bobda	9	Tomnatic	82
Cărpiniş	28	Biled	260
Cenei	6	Şandra	71

Localitatea	Numărul șvabilor deportați în URSS în anul 1945	Localitatea	Numărul șvabilor deportați în URSS în anul 1945
Uiheiu	29	Sânpetru – German	130
Sânpetru – Nou	17	Felnac	5
Sânpetru – Mare	16	Variaș	194
Igrîș	8	Bulgăruș	176
Periam	60	Pesac	14
Secusigiu	23	Lovrin	109
Satu – Mare	28		

Șvabii plecați cu trupele germane după 23 august 1944 din raza Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal: 15644. Reîntorși în țară din Germania până la 20 mai 1946: 9752. Înapoiți până la 25 noiembrie 1946:11540. Reîntorși până la 25 decembrie 1946:11548. Reveniți în țară până la 25 mai 1947:11566. (Fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, dosar 164/1946, f. 59,102, 297).

Până la 25.04.1946 au revenit din lagărele din URSS 1661 de șvabi originari din Timiș-Torontal (961 bărbați și 700 de femei; Fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, d. 164/1946, f. 108).

NOTE

¹Arhivele Naționale Timișoara, *Fondul Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 153/1946, f. 23.

²*Ibidem*, f. 36.

³*Ibidem*, f. 12.

⁴*Idem*, d. 167/1946, f. 68.

⁵*Idem*, d. 138/1945, f. 3

⁶*Idem* d. 147/1946, f. 120

⁷*Ibidem*, f. 37.

⁸*Ibidem*, f. 6.

⁹*Ibidem*. f. 39.

¹⁰*Ibidem*, f. 7.

¹¹*Ibidem*, f. 35.

¹²*Ibidem*, f. 136.

¹³*Ibidem*, f. 94.

¹⁴*Ibidem*, f. 33.

¹⁵*Ibidem*, f. 42.

¹⁶*Ibidem*, f. 49.

¹⁷*Ibidem*, f. 52.

- ¹⁸*Ibidem*, f. 46.
¹⁹*Ibidem*, f. 48.
²⁰*Ibidem*, f. 70.
²¹*Ibidem*, f. 79.
²²*Ibidem*, f. 62-63.
²³*Ibidem*, f. 60.
²⁴*Ibidem*, f. 54.
²⁵*Ibidem*, f. 26.
²⁶*Ibidem*, f. 193.
²⁷*Ibidem*, f. 190.
²⁸*Ibidem*, f. 202.
²⁹*Idem*, d. 152/1946, f. 2-6.
³⁰*Idem*, d. 147/1946, f. 106.
³¹*Ibidem*, f. 107.
³²*Ibidem*, f. 120.
³³*Ibidem*, f. 119.
³⁴*Ibidem*, f. 105.
³⁵*Ibidem*, f. 58.
³⁶*Ibidem*, f. 36.
³⁷*Ibidem*, f. 37.
³⁸*Ibidem*, f. 38.
³⁹*Ibidem*, f. 133.
⁴⁰*Ibidem*, f. 34.
⁴¹*Ibidem*, f. 35.
⁴²*Ibidem*, f. 140.
⁴³*Ibidem*, f. 17.
⁴⁴*Ibidem*, f. 18.
⁴⁵*Ibidem*, f. 19.
⁴⁶*Ibidem*, f. 91.
⁴⁷*Ibidem*, f. 92.
⁴⁸*Ibidem*, f. 94.
⁴⁹*Ibidem*, f. 95.
⁵⁰*Ibidem*, f. 33.
⁵¹*Ibidem*, f. 45.
⁵²*Ibidem*, f. 52, 207.
⁵³*Ibidem*, f. 46.
⁵⁴*Ibidem*, f. 48.
⁵⁵*Ibidem*, f. 71.
⁵⁶*Ibidem*, f. 27, 80, 122.
⁵⁷*Ibidem*, f. 66.
⁵⁸*Ibidem*, f. 59.
⁵⁹*Ibidem*, f. 84.
⁶⁰*Ibidem*, f. 90.
⁶¹*Ibidem*, f. 28.
⁶²*Ibidem*, f. 568.
⁶³*Ibidem*, f. 58.
⁶⁴*Ibidem*, f. 22.
⁶⁵*Ibidem*, f. 26.

- ⁶⁶*Ibidem*, f. 21.
- ⁶⁷*Ibidem*, f. 206.
- ⁶⁸*Ibidem*, f. 215.
- ⁶⁹*Ibidem*, f. 215, 218.
- ⁷⁰*Ibidem*, f. 235
- ⁷¹*Ibidem*, f. 233.
- ⁷²*Ibidem*, f. 150.
- ⁷³*Ibidem*, f. 152.
- ⁷⁴*Idem*, d. 172/1946, f. 21.
- ⁷⁵*Ibidem*, f. 43.
- ⁷⁶*Ibidem*, f. 30-42.
- ⁷⁷*Idem*, d. 147/1946, f. 195
- ⁷⁸*Ibidem*, f. 191.
- ⁷⁹*Ibidem*, f. 172.
- ⁸⁰*Ibidem*, f. 158.
- ⁸¹*Ibidem*, f. 172.
- ⁸²*Ibidem*, f. 202.
- ⁸³*Ibidem*, f. 193.
- ⁸⁴*Ibidem*, f. 197.
- ⁸⁵*Ibidem*, f. 202.
- ⁸⁶*Idem*, d. 153/1946, f. 15.
- ⁸⁷*Idem*, d. 147/1946, f. 173
- ⁸⁸*Ibidem*, f. 175.
- ⁸⁹*Idem*, d. 153/1946, f. 15.
- ⁹⁰*Ibidem*.
- ⁹¹*Idem*, d. 147/1946, f. 58
- ⁹²*Ibidem*, f. 37.
- ⁹³*Ibidem*, f. 38.
- ⁹⁴*Ibidem*, f. 34.
- ⁹⁵*Ibidem*, f. 129.
- ⁹⁶*Ibidem*, f. 34.
- ⁹⁷*Ibidem*, f. 52.
- ⁹⁸*Ibidem*, f. 27.
- ⁹⁹*Ibidem*, f. 24.
- ¹⁰⁰*Ibidem*, f. 26.
- ¹⁰¹Vasile Rămneanțu, *Aspecte ale vieții politice din județul Timiș-Torontal în perioada 1944-1946*, în *R.I.*, tom 7, nr.3-4, martie – aprilie, 1996, pag. 205-211.
- ¹⁰²Arhivele Naționale Timișoara, fond *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, d. 162/1946, f. 112.
- ¹⁰³*Ibidem*, d.128/1945. Vezi și anexele.
- ¹⁰⁴*Idem* d. 164/1946, f. 1.
- ¹⁰⁵*Ibidem* f. 25.
- ¹⁰⁶*Ibidem*, f. 28, 60.
- ¹⁰⁷*Ibidem*, f. 66.
- ¹⁰⁸*Ibidem*, f. 55-56.
- ¹⁰⁹*Ibidem*. f. 58.

- ¹¹⁰Idem, d. 167/1946, f. 37.
- ¹¹¹Idem, d. 153/1946, f. 12.
- ¹¹²Idem, d. 147/1946, f. 3.
- ¹¹³Idem, d. 161/1946, f. 40.
- ¹¹⁴Idem, d. 153/1946, f. 23.
- ¹¹⁵Idem, d. 172/1946, f. 1.
- ¹¹⁶Idem, d. 162/1946, f. 4.
- ¹¹⁷Idem, d. 153/1946, f. 43.
- ¹¹⁸Idem, d. 152/1946, f. 22.
- ¹¹⁹Idem, d. 153/1946, f. 29.
- ¹²⁰*Ibidem*.
- ¹²¹Idem, d. 147/1946, f. 18.
- ¹²²*Ibidem*, f. 78.
- ¹²³*Ibidem*, f. 188.
- ¹²⁴*Ibidem*, f. 187.
- ¹²⁵*Ibidem*, f. 15.
- ¹²⁶*Ibidem*, f. 47.
- ¹²⁷*Ibidem*, f. 1-2.
- ¹²⁸Idem, d. 153/1946, f. 12.
- ¹²⁹Idem, d. 154/1946, f. 12.
- ¹³⁰Idem, d. 157/1946, f. 1.
- ¹³¹*Ibidem*, f. 9.
- ¹³²*Ibidem*, f. 11.
- ¹³³*Ibidem*, f. 12.
- ¹³⁴*Ibidem*, f. 21.
- ¹³⁵*Ibidem*, f. 27.
- ¹³⁶*Ibidem*, f. 28.
- ¹³⁷*Ibidem*, f. 33.
- ¹³⁸*Ibidem*, f. 84.
- ¹³⁹*Ibidem*, f. 38.
- ¹⁴⁰*Ibidem*, f. 48.
- ¹⁴¹*Ibidem*, f. 52.
- ¹⁴²*Ibidem*, f. 57-58.
- ¹⁴³*Ibidem*, f. 64.
- ¹⁴⁴Idem, d. 153/1946, f. 20.
- ¹⁴⁵Idem, d. 157/1946, f. 63.
- ¹⁴⁶*Ibidem*, f. 67.
- ¹⁴⁷*Ibidem*, f. 69.
- ¹⁴⁸Idem, d. 153/1946, f. 78.
- ¹⁴⁹*Ibidem*, f. 21.
- ¹⁵⁰*Ibidem*, f. 73.
- ¹⁵¹Idem, d. 153/1946, f. 46.
- ¹⁵²Vezi Vasile Rămneanu, *op. cit.*; Miodrag Milin, *Titoismul la granița româno-Iugoslavă. Preliminarii (Octombrie 1944-ianuarie 1945)*, în *R.I.*, tom 7, nr. 3-4, martie – aprilie, 1996, pag. 221-233.
- ¹⁵³Arhivele Naționale Timișoara, fond *Legiunea de Jandarmi, Timiș-Torontal*, d. 153/1946, f. 12.
- ¹⁵⁴Idem, d. 159/1946, f. 5.
- ¹⁵⁵*Ibidem*, f. 6.

¹⁵⁶Idem, d. 160/1946, f. 1.

¹⁵⁷Idem, d. 153/1946, f. 52.

¹⁵⁸*Ibidem*, f. 56.

¹⁵⁹Idem, d. 160/1946, f. 3.

¹⁶⁰*Ibidem*, f. 8.

¹⁶¹Idem, d. 147/1946, f. 45.

CERTAIN ASPECTS CONCERNING THE STATE OF SPIRIT OF THE RURAL POPULATION IN THE TIMIȘ-TORONTAL COUNTY IN 1946

Summary

The author of this study had used the data offered by a Police Legion fund from the Timișoara Branch of the State Archives.

In 1946, the Banat villagers were deeply discontented with the high obligations imposed by the authorities, on count of the Truce Convention, for the support of the Soviet army and for the aid of the Moldavian drought-stricken areas. Cases have been recorded when villagers had refused to deliver the imposed share of grains, to sow the entire agricultural surface they hold or had even rose against the authorities, because of the high compulsory shares.

Politically, the population in many of the Timis - Torontal County villages distrusted the political program of left-winged governing coalition. The democratic opposition gain a high prestige among the Banat villagers, despite the harassment and the surveillance set by the authorities against the Peasant National Party and Liberal National Party.

As for the ethnical minorities from this county, most of the Suebians, which had left for Germany alongside with the German troops leaving Romania, had returned. Still, in 1946, all the men between 17 and 45 years and the women between 18 and 30 years have been send to forced-labour, irrespective of their National – Socialist activities - if any - during the war. At the same time, they have been forbidden to vote and have been expropriated.

Some of the Hungarians were members of the left-winged UPM organization. Official reports spoke of the irredentism promoted by the members of this ethnical minority and even by this organization.

Similar attitudes (i.e. irredentism) have also been recorded among the Serbia population, although on a lower scale than in 1945. Following the interdiction of the Slavic Antifascist League (although a left-winged organization), its members had joined the Romanian Communist Party. The rich members of the Serbian community had rejected the communist ideas, sympathizing with the Serbian and Romanian anticommunist movements.

ISTORIA CULTURII,
MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE,
CATALOAGE, VARIA

PRECIZĂRI PRIVIND METODOLOGIA DE CERCETARE A DRUMURILOR ROMANE

Florin Fodorean

Dezvoltarea în ansamblu a arheologiei a fost și este strâns legată de cea a științelor tehnice, care au introdus în cercetarea arheologică o serie de metode moderne. Acestea reprezintă un mijloc indispensabil de cercetare a zonelor cu probabilitate mare de descoperire a unor vestigii istorice. Principala lor sarcină rezidă în furnizarea de informații care să servească la depistarea în teren a unor obiective arheologice de importanță majoră, printre care se numără și drumurile romane. Inițierea unui discurs tematic de acest gen are numeroase temeuri, dintre care notăm: necesitatea familiarizării cu toate aceste direcții de cunoaștere, imperativul regândirii abordării studiului căilor de comunicație antice prin prisma acestor metode, nevoia de a frâna tendința de distanțare între arheologia drumurilor romane și științele adiacente ei.

În cazul drumurilor romane, aceste metode se aplică atunci când traseul arterelor rutiere este acoperit de păduri, alunecări de teren, aluviuni sau vegetație bogată. Situațiile de acest gen sunt frecvente, dat fiind impactul factorilor antropogeni asupra caracteristicilor mediului înconjurător. Ne referim la faptul că în majoritatea cazurilor, depistarea și localizarea pe teren a căilor antice se dovedește a fi o sarcină dificilă, pentru că traseele acestor drumuri trec astăzi prin zone unde se practică intens culturile agricole. Acest lucru îngreunează evident descoperirea unui drum roman, pentru că în timp arăturile și intervenția omului distrug urmele care pot oferi indicii privind prezența unui tronson rutier. Date fiind aceste circumstanțe, de cele mai multe ori suntem nevoiți să apelăm la o serie de discipline anexe care ne ajută în munca de prospectare și de identificare cu o foarte mare precizie a drumurilor romane. Dintre științele la care putem apela amintim toponimia, cartografia, geologia, geomorfologia, aerofotogrametria, seismometria, magnetometria, gravimetria, biologia și palinologia. Dezbateră în jurul acestor științe include un câmp foarte larg de probleme, care nu pot fi examinate în totalitate, ci doar separat. Din acest motiv am decis să discutăm

câteva aspecte fundamentale, care să creioneze principalele metode utilizate în cercetarea drumurilor romane. Trebuie să precizăm că asemenea metode s-au folosit deja în analiza și investigarea unor sectoare de drumuri romane și ele s-au dovedit extrem de utile în clarificarea problemelor referitoare la traseele acestor drumuri¹. În cele ce urmează ne vom ocupa pe scurt de câteva din aceste metode, urmând ca pe viitor să tratăm separat, pe larg, unele din ele, cum ar fi cartografia și toponimia.

1. Analiza surselor scrise referitoare la drumurile romane

Cercetarea și identificarea drumurilor romane pe teren trebuie să înceapă în primul rând cu depistarea unor trasee ale vechilor drumuri, prezentate de unii autori antici în operele lor literare, geografice, în biografii sau descrieri de călătorii. Informații despre drumurile romane putem descoperi și în arhivele unor biserici, mănăstiri, în care pot exista documente care descriu misiunile creștine ale unor reprezentanți ai clerului, pe baza cărora putem reconstitui traseele pe care aceștia le-au urmat în timpul misiunilor de creștinare. Pe lângă aceste surse de informare mai există și cancelariile medievale, în care se pot găsi documente care pot contribui la identificarea unor trasee rutiere folosite și în evul mediu. Documentele medievale consemnează existența drumurilor romane sub denumirea de “drumul pietros” sau “drumul uscat”. Având în vedere faptul că în evul mediu majoritatea covârșitoare a căilor rutiere erau de pământ, cele care poartă determinativele enunțate mai sus nu pot fi decât drumuri romane. O altă sursă care atestă prezența drumurilor romane este constituită din acte oficiale medievale legate de diferite moșii, unde apar câteodată toponime care trădează existența unor căi rutiere romane. Un bun exemplu în acest sens ne este oferit de un act al capitlului din Cenad, emis în anul 1351 în legătură cu moșia Beninys din districtul Kuesd și care amintește printre hotare un *kuesdut* (“drum pietros”). Exemplul se referă la unul dintre drumurile din Banat, și anume cel dintre Biniș și Ciclova Română². Un altul, la fel de semnificativ, este legat de sectorul de drum roman cuprins între localitățile Cricău și Galda de Jos (jud. Alba). La 2 km NV de Galda au fost identificate porțiuni din drumul roman, care într-un document din anul 1346 este numit “*via lapidea*”³.

2. Rolul geologiei în studiul căilor rutiere romane

Alături de alte discipline, geologia vine în ajutorul cercetătorului de drumuri romane atât în alegerea unor soluții optime privind localizarea

acestora, cât și în ceea ce privește interpretarea informațiilor privind materialul folosit în construcția arterelor rutiere.

Metodele geologice de prospectare constau în urmărirea sub diferite aspecte a căilor rutiere antice în condiții geologice variate, folosind diverse lucrări. Ele au o eficiență mare atunci când relieful prezintă numeroase deschideri naturale datorită eroziunii sau când sunt aplicate pentru regiunile muntoase și deluroase, unde se pot face observații directe, culegeri de fragmente din cadrul structurii geologice și observarea condițiilor favorabile care au determinat construirea în anumite zone a drumurilor. Pe baza observațiilor directe efectuate în deschiderile naturale sau artificiale (carierele de exploatare), completate cu studii de laborator, se execută cartarea, scoțându-se în evidență structura geologică a zonei, precum și deranjamentele stratigrafice existente. Aceasta face posibilă argumentarea folosirii materialelor de construcție din orizonturile locale în diferite perioade istorice, precum și datarea și localizarea lor precisă⁴.

Metoda de lucru constă în urmărirea și descifrarea structurii geologice a regiunii și stabilirea condițiilor favorabile pentru traseele rutiere. Cartarea preliminară se efectuează pe hărți topografice la scara 1:25000 sau 1:20000, iar pentru detalii se pot folosi hărți la scara 1:10000 sau chiar 1:1000, cu precizarea că se recomandă folosirea hărților la scara 1:5000. Pentru identificarea formațiunilor geologice de care sunt legate construcțiile diferitelor sectoare de drumuri romane, prin cartare se notează toate rocile întâlnite de-a lungul traseelor, raporturile dintre ele precum și caracteristicile petrografice și stratigrafice. Prin cartarea tuturor acestor elemente trebuie să rezulte succesiunea stratigrafică a formațiunilor din zona cercetată precum și variația grosimii lor. Se recomandă și folosirea hărților geologice, care oferă informații exacte privind structura geologică a diferitelor zone traversate de drumuri⁵.

Indicațiile naturale directe se referă la regiunile unde apar zone de oxidație, datorită faptului că oxizii au în general culori vii. În urma procesului de eroziune, roca poate fi sfărâmată iar fragmentele pot să apară la diferite distanțe față de locul de origine. De asemenea trebuie precizat faptul că fragmentele de minerale diferă, ele fiind mari în apropierea locului de origine și mici și rotunjite la distanțe mari. Distanța de unde provin rocile se calculează cu ajutorul coeficientului de rotunjire. Indicațiile naturale indirecte se referă la geomorfologia terenului, relieful oferind prima orientare asupra prezenței unor artere rutiere. Astfel, pantele line oferă condițiile optime pentru construirea drumurilor.

Metoda în sine ne ajută la delimitarea cu precizie a drumurilor romane, a căror infrastructură este alcătuită dintr-un material petrografic care nu se poate confunda cu materialul pe care sunt construite. Un exemplu în acest

sens este drumul roman imperial Potaissa-Napoca, care străbate o zonă de câmpie argiloasă, dar în infrastructura drumului se află roci calcaroase ce alternează cu straturi de pietriș⁶. Adaptarea permanentă a construcției de drumuri la resursele naturale se poate observa foarte clar în cazul acestui drum imperial. Astfel, în baza drumului se află calcare de Săndulești până la Ceanu Mic, iar în continuare apar gresii și pietrișuri de Arieș. De la Ceanu Mic spre Cluj predomină pietrișurile aduse din valea Someșului. La fel se prezintă și situația drumului roman Sarmizegetusa-Ostrov, care are în bază bolovănișuri piemontane acoperite cu pietrișuri mai fine aduse din valea Râului Mare⁷. La fel a fost identificat și drumul roman dintre Iclozel și Silivaș⁸, cel cuprins între Gheorghieni și Dezmir⁹ precum și drumul roman de la intrarea în municipiul Cluj-Napoca¹⁰. Analiza geologică a materialului ne permite să determinăm cu precizie locul lui de proveniență cât și originea lui. În acest fel se pot aprecia și eforturile făcute de constructorii romani la construirea și consolidarea unei artere rutiere. De asemenea, această metodă de prospectare permite delimitarea din punct de vedere petrografic a unui drum roman de unul medieval sau modern.

3. Geomorfologia

Cercetarea și identificarea drumurilor romane pe teren presupune în mod obligatoriu o cunoaștere temeinică a genezei și evoluției terenului (dinamica reliefului) din ultimele două milenii, cât și a factorilor pedogenetici care au acționat asupra reliefului. Interpretarea corectă a geomorfologiei terenului ne permite identificarea zonelor pe care le-ar putea urma traseul unui drum roman, chiar dacă la suprafața solului apar doar urme sporadice. Afirmăm acest lucru deoarece întotdeauna a existat o anumită logică a ocupării reliefului (sau a spațiului geomorfologic), în diferitele perioade istorice¹¹. În acest context, trebuie precizat că romanii au decis alegerea locului pentru construirea arterelor rutiere sau a castrelor în baza unor raționamente strategico-militare și economice¹². Din cercetările efectuate până în prezent se poate observa, cât se poate de clar, că drumurile romane evită zonele inundabile ale râurilor, preferând zonele de terasă stabile sau de contact între două unități geomorfologice. Acestea urmăresc în general curbele de nivel ale reliefului, urcușul realizându-se pe la jumătatea pantei, alegându-se zone mai favorabile fără a trece prin zone accidentate. În cazul în care drumul roman trece printr-o astfel de regiune și urmele lui nu apar la suprafață, putem trage concluzia că datorită alunecărilor de teren este mascat în profunzime, fapt ce este confirmat de curtea școlii din Aiton, unde drumul roman apare la 2 m la nivelul solului actual, fiind acoperit de o alunecare de

teren, care nu a permis identificarea lui decât prin săpături arheologice. Un alt exemplu este drumul roman din Piața Cipariu, în municipiul Cluj – Napoca, unde acesta a fost sesizat din punct de vedere geomorfologic la o adâncime de 4 m sub nivelul străzii actuale, fiind acoperit de depozite deluviale¹³. Traversarea cursurilor de apă se făcea perpendicular pe axul văilor, foarte rar oblic, pentru ca arterele rutiere să-și păstreze aliniamente mai lungi. Profilul văilor ne permite de foarte multe ori să identificăm în terasă anumite zone de discontinuitate stratigrafică, tocmai în punctele de traversare a drumurilor peste aceste văi. Aceste discontinuități, cu o structură total diferită de cea a terasei respective, ne permite să identificăm drumul roman. Un exemplu relevant este identificarea drumului roman în Valea Copăcenilor - în terasa sa - unde apare clar această discontinuitate stratigrafică, dată tocmai de locul unde drumul roman trece pe malul opus al râului¹⁴. Un alt exemplu edificator este cel din apropierea castrului roman de la Cășeu, unde drumul roman este tăiat de către un meandru al Someșului, fiind bine conturat pe prima terasă¹⁵.

4 Aerofotogrametria

Prospecțiunile aeriene în cercetarea arheologică au istoria cea mai veche dintre toate metodele de prospectare cunoscute până în prezent. Practic, prima fotografie aeriană a fost luată dintr-un balon deasupra Parisului în anul 1858, în timp ce prima utilizare arheologică a aerofotografiei datează din anul 1906¹⁶. În decursul timpului, cercetarea arheologică pe baza fotografiilor aeriene ia un astfel de avânt încât apare o nouă ramură a arheologiei, și anume aerofotoarheologia¹⁷. Deja până în anul 1957 se scriseseră peste 500 de studii și articole¹⁸, iar după acest an și până în 1964 încă 345 de lucrări¹⁹, care prin numărul lor mare cât și prin problemele pe care le cuprind reflectă de la sine importanța pe care a dobândit-o în arheologie fotografia aeriană și studiul acesteia în scopul depistării monumentelor antice.

Aerofotogrametria este o ramură a fotogrametriei care studiază metodele de determinare a formei și de măsurare a dimensiunilor și poziției obiectelor, precum și de întocmire a planurilor și hărților topografice, pe baza aerofotogramelor. Fotogrametria se poate defini ca un ansamblu de procedee optico-mecanice și de teorie geometrică necesare pentru a rezolva problema reconstrucției obiectelor bidimensionale sau tridimensionale din fotografii. Fotogrametria este de două tipuri: aeriană (aerofotogrametria) și terestră. Ambele variante utilizează stereoscopia, adică posibilitatea de apreciere a reliefului. Fotogrametria folosește direct geometria descriptivă. Ea se

folosește în general de fotografiile stereoscopice luate în rapidă succesiune, în aer, astfel încât fiecare fotogramă cuprinde 50 % din zona care apare în fotograma succesivă. Această condiție duce la utilizarea unor copii succesive de fotograme ca și bază stereoscopică (copie stereoscopică). Precizăm că stereoscopul reprezintă un instrument binocular, care permite vizualizarea cuplurilor stereoscopice, pentru obținerea modelului tridimensional. Există modele foarte diverse, de la cele „de buzunar” până la cele cu oglinzi sau cu prisme, prevăzute cu sisteme optice adiționale de mărire a imaginii. Privind un obiect cu ajutorul celor doi oculari se percepe imediat: 1. distanța lui – funcția telemetrică; 2. relieful masei sale – funcția stereoscopică; 3. unicitatea lui – fuziunea imaginilor raportată la cei doi oculari. În aceste condiții, fenomenul stereoscopic se datorează distanței care apare între centrul fiecărui ocular (distanța oculară este de 6-6,5 cm), adică fiecare ocular are asupra unui anumit obiect o imagine diversă. Astfel, stereoscopia se naște din suprapunerea a două imagini.

Cercetarea rețelei rutiere cu ajutorul aerofotogrametriei presupune parcurgerea câtorva etape obligatorii: 1. realizarea aerofotogramelor; 2. „citirea” lor (fotointerpretarea), prin identificarea ariei de cercetat și a obiectelor; 3. raportarea fotografiilor la hărțile topografice și analiza finală.

Prima etapă constă în executarea de serii de aerofotograme asupra suprafeței terestre în diferite spectre luminoase (infraroșu), în diferite anotimpuri, după care acestea sunt interpretate cu ajutorul stereoscopului, permițând descifrarea detaliilor geomorfologice de teren și a celor arheologice. Aerofotogramele conțin informații ale solului, ale vegetației naturale și a celei cultivate, precum și zone de umbră provocate de lumina razantă sau oblică. Aerofotogramele se realizează de la o altitudine de 800 – 1000 de metri și depind de aparatura și sensibilitatea filmului folosit, și se recomandă, dacă este posibil, realizarea lor după ploaie, când atmosfera este curățată de sursele poluante.

A doua etapă constă în interpretarea fotografiilor aeriene, adică examinarea imaginilor fotografice ale obiectelor cu scopul identificării acestor obiecte, a definirii categoriei din care fac parte ele, a naturii și limitelor lor. Aceasta înseamnă de fapt o analiză calitativă²⁰. Oricum, studiul acestor fotografii include și un aspect cantitativ în măsura în care se lucrează concomitent cu identificarea mai multor obiecte. Există, în aceeași ordine de idei, două tipuri de operațiuni fundamental diferite: 1. lectura fotografiilor aeriene, care nu înseamnă de fapt decât o analiză de suprafață în scopul identificării semnelor și obiectelor direct vizibile și de altfel cunoscute dinainte; 2. interpretarea acestor fotografii, care constă în analiza metodică ce permite obținerea, prin deducție și sinteză, a unor informații care nu sunt vizibile direct pe fotografie.

Lectura fotografiilor aeriene se leagă strâns de semnele pe care le oferă suprafața terestră: semne ale solului, semne ale vegetației naturale și a celei cultivate precum și zone de umbră, provocate de lumina razantă sau oblică. Oferim aici doar un scurt exemplu. Umiditatea ca factor permanent arată gradul divers de porozitate al terenului. Astfel, în funcție de urmele arheologice pe care le acoperă, terenul se prezintă compact și uscat când acoperă construcții precum fundații, pavaje sau drumuri. Deci, un drum pavat apare ca o linie deschisă la culoare. Așadar, în raport cu terenul înconjurător care nu acoperă nici un fel de construcție antică, terenul compact și uscat apare în fotografia aeriană cu o nuanță mai deschisă. De asemenea, semnele vegetației reprezintă factori deosebit de importanți care produc „anomalii” în teren, înregistrate apoi de fotografia aeriană. Aceste situații sunt mult mai ușor de interpretat, deoarece acolo unde terenul este mai compact și acoperă de obicei construcții, solul prezintă condiții minime pentru plante, și de aceea acestea au o dezvoltare mai slabă față de celelalte. Giovanna Alvisi oferă un exemplu clar în acest sens: un aliniament de vegetație poate indica un traseu de drum roman²¹. De altfel, cazul particular, „de manual”, îl oferă traseul unui drum care corespunde unei linii de vegetație mică, ce corespunde bineînțeles infrastructurii drumului. De aceea, pe lățimea drumului antic vegetația nu crește. Alt caz este acela când pe fotografii se pot observa două linii paralele cu vegetație mare, ce reprezintă de obicei rigolele drumului, unde solul este mai afânat. Cercetarea fotografiilor aeriene se poate combina în aceste două cazuri cu investigațiile de teren, care pot să confirme prezența unui drum roman.

A treia etapă este și ea la fel de importantă în determinarea traseelor drumurilor. În acest moment al cercetării trebuie corelate datele oferite de fotografiile aeriene cu realitățile topografice ale diferitelor zone, pentru a se putea stabili ulterior atât traseul anumitor artere rutiere, cât și caracteristicile lor. Procedând astfel, fotografia aeriană servește ca document topografic, putându-se astfel fixa pe hartă traseul unui drum roman. Se recomandă folosirea hărților la scara 1:25000 sau chiar 1:50000.

În ultimul timp, cu sprijinul sateliților, se realizează fotografii în infraroșu, care permit detectarea siturilor arheologice aflate la adâncimi mai mari, disciplină numită teledetecție²². Această metodă, combinată cu aerofotogrametria, oferă un ajutor important arheologului în depistarea și cercetarea diferitelor obiective istorice.

5. Seismometria

Una din cele mai eficiente metode geofizice de prospectare aplicată în arheologie este metoda seismometrică. Seismometria cuprinde totalitatea

metodelor de cercetare a subsolului, bazate pe studiul propagării prin roci a undelor elastice provocate artificial²³. În principiu, se studiază undele elastice generate la suprafața pământului care pătrund în subsol, unde, întâlnind interfețe între straturi cu impedanță acustică diferită, aceste unde se reflectă sau se refractă, după care se întorc la suprafață, unde sunt captate de traductori speciali (geofoni), conectați la o stație de înregistrare. Factorul fizic de care depinde aplicarea acestei metode este viteza de propagare a undelor elastice. Pe baza timpilor de propagare și a distanțelor la care au fost recepționate undele se pot determina vitezele de propagare și poziția limitelor reflectatoare și refractatoare. Diferența structurii petrografice a drumului roman, mai compactă, este reliefată pe seismogramă față de zonele alăturate, care au o rezistivitate mai scăzută. Această metodă a fost aplicată în județul Cluj la prospectarea drumului roman Aiton – Tureni.

6. Prospectarea geoelectrică a drumurilor romane

Prospecțiunile geoelectrice sunt aplicate în arheologie datorită proprietăților geofizice ale solului. Conductibilitatea solului se datorează îmbibării lui cu soluții de săruri minerale. Cu cât concentrația de săruri este mai mare pe cm¹, cu atât conductibilitatea electrică este mai mare, iar rezistența mai mică. În cazul când un strat omogen al solului a fost deranjat din diverse cauze, se schimbă și structura lui fizică, deci implicit și proprietățile sale electrice, astfel că pe baza măsurării rezistenței electrice a unei suprafețe, se pot constata punctele care prezintă “anomalii electrice”, adică acele locuri care au o altă rezistență electrică decât aceea a stratului nederanjat, realizându-se astfel “hărți de rezistivitate a solului”. Metoda se poate aplica în depistarea infrastructurii drumurilor romane. Aparatura necesară aplicării acestei metode constă dintr-un generator de curent electric, un instrument pentru măsurarea rezistenței circuitului și patru electrozi (baghete de oțel de 1 m lungime și 1 cm diametru), legați de generator prin fire izolate²⁴. Electrozii trebuie bine înfipti în pământ, la circa 20 de cm adâncime, la distanțe egale, de-a lungul unei linii drepte. Cu ajutorul unei manivele fixate pe generator și care trebuie învârtită cu viteză constantă, se produce un curent care trece prin cei doi electrozi exteriori și prin terenul care îi desparte. Se generează astfel o diferență de potențial electric între cei doi electrozi exteriori și prin urmare o diferență între cei doi electrozi interiori. Prin aceasta o parte din curentul total ajunge la aparatul de măsurare a rezistenței electrice. Raportul dintre cei doi curenți, curentul produs de generator care trece prin electrozii exteriori și curentul care se întoarce la aparat prin electrozii inferiori este măsurat automat și indicat pe cadranul gradat, așezat

pe fața superioară a aparatului. Acest raport reprezintă măsura rezistenței medii a unui volum de teren, în general o emisferă, al cărei centru este situat la jumătatea distanței dintre cei doi electrozi exteriori și a cărei rază este egală cu distanța dintre cei doi electrozi consecutivi.

7. Prospectarea magnetică

Această metodă, în combinație cu altele, are ca scop măsurarea câmpului geomagnetic de la suprafața pământului și a anomaliilor acestora. Rezultate bune ale acestei metode se înregistrează atunci când există diferențe mari între proprietățile magnetice ale rocilor din structura drumului roman și a celor din jurul acestuia. În prospecțiunea magnetică, pe baza măsurătorilor de câmp magnetic natural, se pot scoate în evidență formațiuni arheologice atunci când proprietățile magnetice ale acestor formațiuni contrastează cu proprietățile magnetice ale orizonturilor sterile.

Această metodă a fost aplicată când s-a realizat cercetarea drumului roman din Piața Cipariu din municipiul Cluj-Napoca, cu ajutorul unui magnetometru cu protoni, fiind bine pus în evidență drumul antic, prin existența unui contrast între susceptibilitatea magnetică a orizontului steril, cu o grosime de 4 m, ce acoperă drumul antic, comparativ cu formațiunea geologică perturbatoare a drumului antic. Sigur că valorile perturbatoare sunt de ordinul zecimilor, de aceea și această metodă trebuie coroborată cu alte metode de prospectare, cum ar fi cea electrică sau electromagnetică.

8. Prospectarea gravimetrică

Această metodă este mai puțin utilizată și se bazează pe detectarea anomaliilor mărimilor gravimetrice care dau indicații asupra distribuției de masă din subsol. Rezultatele cele mai bune ale acestei metode se înregistrează atunci când în subsol există distribuții anormale de masă, adică contraste mari de densități, cum ar fi rocile constitutive ale drumului antic și rocile înconjurătoare. Aparatele folosite pentru măsurători sunt diferite tipuri de gravimetre: cele cu gaze, bazate pe elasticitatea gazelor, cele cu cuarț, bazate pe elasticitatea firelor sau lamelor cu cuarț, precum și gravimetre cu arcuri metalice. Proprietatea fizică a rocilor pe care se bazează prospecțiunea gravimetrică este densitatea, care diferă de la o rocă la alta, dând naștere la contraste de masă. În acest fel, se pot stabili tipurile de roci utilizate la construirea infrastructurilor rutiere, precum și numărul și succesiunea straturilor.

9. Prospectarea biologică

Metoda constă în analiza asociațiilor vegetale specifice solului pietros, mai sărac în umezeală. Când drumul roman se află în solul unui teren cultivat sau este pur și simplu acoperit de vegetație naturală, în această zonă culturile vegetale se dezvoltă mai puțin, având o culoare mai deschisă, datorită lipsei de substanțe nutritive în sol. Acest lucru se poate observa cu ușurință în cazul drumului roman imperial Potaissa-Napoca, la Aiton²⁵ (Fig. 1), precum și la drumul roman dintre Cluj-Napoca și Gilău²⁶ (Fig. 2). Sunt frecvente cazurile când suprafața drumului roman este plină de vegetație de o culoare verde deschis, iar marginile drumului au o culoare verde închis, datorită vegetației abundente, dezvoltată în fostele rigole ale drumului roman, pline de pământ fertil, care păstrează bine umezeala. În foarte multe cazuri, drumurile romane sunt însoțite de o parte și de alta de două rânduri de arbuști, bine dezvoltăți, în contradicție cu suprafața dintre aceste două rânduri de arbuști, care este nedezvoltată și de o culoare mai închisă.

Interesant ni se pare cazul drumului roman de la Geoagiu-Băi, care s-a conservat excelent în timp, cercetările de teren din vara anului trecut confirmând acest lucru. Pavajul superior al drumului, care alcătuiește suprastructura arterei rutiere, este păstrat aproape intact, putându-se observa cu ușurință dispunerea și îmbinarea blocurilor poligonale de travertin. Ceea ce însă este interesant este faptul că acum 21 de ani, drumul era acoperit cu puțină vegetație²⁷ (Fig. 3). În vara anului 2001, când ne-am deplasat la Geoagiu, am putut constata că suprastructura drumului roman este „curată”, în sensul că sectorul de drum conservat nu era acoperit aproape deloc de vegetație (Fig. 4). Explicația noastră este că acest fapt se datorează acțiunii climatului local precum și anotimpului în care s-au realizat observațiile de teren și s-au făcut fotografiile; vara precipitațiile atmosferice sunt mai reduse, temperaturile mai ridicate și vegetația dispare, în timp ce în anotimpurile cu precipitații mai dese (primăvara sau toamna), vegetația apare în spațiile dintre blocurile de travertin ce alcătuiesc pavajul superior. De asemenea, anul 2001 a fost un an mai secetos decât anul 1981.

10. Palinologia

Este știința care se ocupă de analiza polenului. Aplicarea ei în cercetarea drumurilor romane are ca scop analiza polenului din rigolele ce mărginesc drumurile romane, aducând un aport substanțial în reconstituirea florei din zona străbătută de drumul roman. Pe baza analizei polenului se poate deci stabili tipul vegetației din antichitate dintr-o anumită zonă.

Analizând polenul de la Aiton, din curtea școlii, unde drumul roman a fost găsit la o adâncime de 2 m, s-a putut determina vegetația de pădure de foioase existentă în zonă în perioada romană. Un alt element pe care îl furnizează polenul este cel cronologic, în sensul că există posibilitatea, chiar dacă redusă, de a data aproximativ perioada în care a fost construit drumul roman.

Concluzii

La final se impun câteva observații de ansamblu cu privire la aceste metode de cercetare. Cele mai accesibile sunt prospectarea geologică, geomorfologică și biologică, pentru că nu necesită aparatură sofisticată și costisitoare, observațiile putând fi făcute direct în teren. Arterele rutiere romane s-au construit din punct de vedere al traseului, infrastructurii și suprastructurii după reguli precise, dar întotdeauna s-a ținut cont de particularitățile fizico-geografice ale zonelor traversate de acestea. De aceea, trebuie să subliniem încă o dată că o bună cunoaștere a științelor enumerate mai sus permite depistarea mai rapidă în teren a drumurilor romane. S-a putut observa din exemplele prezentate în scurta noastră discuție că la cercetarea anumitor tronsoane s-au folosit cu succes câteva din aceste metode. De exemplu, analiza geologică a materialului ce alcătuiește drumul roman ne permite să determinăm cu precizie locul lui de proveniență cât și originea lui. De asemenea, această metodă de prospectare permite delimitarea din punct de vedere petrografic a unui drum roman de unul medieval sau modern.

În acest fel se pot aprecia și eforturile făcute de constructorii romani la construirea și consolidarea unei artere rutiere. Este cunoscut faptul că definitivarea rețelei de drumuri care a împânzit provincia Dacia după cucerire a necesitat eforturi mari de exploatare a pietrei. Dar trebuie precizat că această piatră nu s-a adus numai din cariere, ci în multe cazuri din albiile râurilor care se aflau în imediata apropiere a arterelor rutiere. S-au avansat la un moment dat și câteva cifre privind cantitatea de piatră necesară construirii principalelor tronsoane rutiere care traversau provincia Dacia, dar asemenea calcule sunt absolut aproximative din cel puțin două motive: 1. nu cunoaștem la ora actuală dispunerea în teren a tuturor drumurilor romane; este clar că a existat o rețea densă de drumuri secundare²⁸, alături de cele principale, care au necesitat un efort imens de construcție, chiar dacă infrastructura lor era alcătuită dintr-un sigur strat; 2. trebuie să subliniem încă o dată că deși romanii construiau drumuri după reguli precise, tot timpul au adaptat acest lucru la condițiile fizico-geografice din teren; amintim acest fapt pentru a

preciza că realizarea infrastructurii rutiere nu s-a legat obligatoriu de importanța drumului în sine.

În altă ordine de idei, una din metodele cele mai puțin folosite la noi în țară în cercetarea drumurilor romane este aerofotogrametria. Totuși, metoda a fost utilizată de către I. B. Cătănciu pentru depistarea și analiza drumului și fortificațiilor romane de pe Olt²⁹.

Un ultim aspect am dori să discutăm la final, acela legat de modul în care se păstrează astăzi drumurile romane în teren. Am prezentat în studiul nostru câteva aspecte esențiale în legătură cu unele modalități de cercetare a arterelor rutiere romane datorită faptului că, în majoritatea cazurilor, drumurile romane au fost distruse în timp datorită practicării intense, în marea majoritate a zonelor, a agriculturii; mai mult, numeroase tronsoane au fost acoperite de aluviuni, știut fiind faptul că în decursul mileniilor, râurile și-au modificat treptat cursul inițial. Așa cum am precizat, unele tronsoane rutiere sunt greu de depistat în teren. Este cazul drumului roman Cluj-Napoca – Gilău, care se prezintă astăzi sub forma unei fâșii de pietriș rotund de râu, extrem de împrăștiat, pe o lățime între 8 până la 12 m. Alt exemplu este cel al drumului roman imperial Potaissa – Napoca în sectorul Ceanu Mic – Aiton, care este acoperit de vegetație și nu se poate observa decât la o atentă privire asupra acestei vegetații care îl acoperă și care este mai mică exact pe lățimea căii rutiere. Am oferit aceste două exemple pentru a sublinia că, din păcate, acolo unde drumurile romane traversează zone unde se practică intens agricultura, urmele prezenței lor dispar încet, odată cu trecerea timpului. Dimpotrivă, regiunile ferite de culturi agricole intense conservă traseele rutiere. Exemplul cel mai bun este cel al amintitului drum roman de la Geoagiu-Băi, conservat excelent.

În consecință, toate metodele prezentate pot fi de un real ajutor cercetătorului drumurilor romane. Folosirea lor în mod constant asigură o investigație sub toate aspectele a diferitelor artere rutiere, scopul final fiind acela de a obține cât mai multe informații privind traseul drumului, modul de realizare a infrastructurii și suprastructurii precum și materialele de construcție utilizate.

NOTE

¹Dorin Ursuț, Florin Fodorean, *Considerații topo-arheologice privind sectorul de drum roman Gheorghieni-Dezmir*, în *Ephemeris Napocensis* 11, 2001 (sub tipar); *Idem*, *Considerații arheologice, topografice și tehnice privind sectorul de drum roman Iclozel-Silivaș*, în *Ephemeris Napocensis* 11, 2001 (sub tipar).

²O. Răuț, O. Bozu, R. Petrovsky, *Drumurile romane din Banat*, în *Banatica* 4, 1977, p. 140.

³Repertoriul arheologic al județului Alba, Alba Iulia 1995, p. 95-96, s.v. *Galda de Jos*.

⁴Aurelian Petre, *Noi metode tehnice de prospecțiuni arheologice (partea a II-a). Studiul geologic al terenului, necesar prospecțiunilor geofizice în cercetarea arheologică*, în *SCIV* 17, tom 3, 1966, p. 609-611.

⁵Această metodă de lucru s-a folosit la cercetarea drumului roman de la Geoagiu-Băi, unde s-a utilizat harta geologică a zonei Geoagiu, scara 1:50000.

⁶I. Winkler, M. Blăjan, T. Cerghi, *Drumul roman Napoca-Potaissa. I*, în *Potaissa* 2, 1980, p. 68-69.

⁷D. Ursuț, A. Mitulescu, P. Paul, *Drumul roman Sarmizegetusa-Ostrov*, în *Sargetia* 16-17, 1982-1983, p. 203.

⁸Dorin Ursuț, Florin Fodorean, *Iclozel-Silivaș*.

⁹*Idem*, *Gheorghieni-Dezmir*.

¹⁰Dorin Ursuț, *Drumul roman imperial în vatra municipiului Cluj-Napoca*, în *ActaMN* 34, 1, 1997, p. 598; *Idem*, *Considerații privind drumurile de acces în orașul Napoca*, în vol. *Napoca – 1880 de ani de la începutul vieții urbane*, Cluj-Napoca 1999, p. 234.

¹¹Ion Mac, Dorin Ursuț, *Indicele de accesibilitate și penetrabilitate în cazul unor castru romane din Valea Someșului și Valea Arieșului*, în *ActaMN* 21, 1984, p. 707.

¹²Ion Mac, *Geografie și arheologie. Analogii și convergențe*, în *ActaMN* 24-25, 1987-1988, p. 867-871.

¹³Florin Fodorean, *Observații în legătură cu infrastructura și suprastructura drumurilor romane din Dacia Porolissensis*, în *Revista Bistriței* 15, 2000, p. 63 și p. 71, fig. 3.

¹⁴Dorin Ursuț, *Ramificația drumului roman imperial spre castrul de la Potaissa. Cercetări topometrice*, în *Potaissa* 3, 1982, p. 20-21.

¹⁵D. Ursuț, D. Isac, *La route romaine de Căței-Dej et le pont romain de Dej*, în vol. *La politique éditiltaire dans les provinces de l'Empire Romain (II ème – IV ème siècles après J. C.)*, Cluj-Napoca 1993, p. 189.

¹⁶Vezi, în acest sens, articolul lui R. Chevallier, *Bibliographie des applications archéologiques de la photographie aérienne*, Roma 1957, p. I; mai recent Giovanna Alvisi, *La fotografia aerea nell'indagine archeologica*, Roma 1989; amintim aici și două dintre studiile lui Dinu Adameșteanu dedicate analizei și depistării unor tronsoane rutiere din Sicilia cu ajutorul fotografiilor aeriene: *Note su alcune vie siceliote di penetrazione*, în *Kokalos* 8, 1962, p. 199-209 și *Note di topografia siceliota. Parte I*, în *Kokalos* 6, 1963, p. 19-48; pentru probleme de metodă și aplicații concrete ale studiului fotografiilor aeriene în depistarea unor trasee de drumuri romane vezi Giulio Schmiedt, *Metodi dell'impiego e dell'utilizzazione della fotografia aerea nella ricerca archeologica*, în *Atti dell settimo congresso internazionale di archeologia classica I*, Roma 1961, p. 7-39; Ferdinando Castagnoli, *Contributi della fotografia aerea agli studi di topografia antica in Italia*, în *Atti dell settimo congresso...*, p. 40-45; Cairoli F. Giuliani, Lorenzo Quilici, *La Via Caere-Pyrgi*, în *Quaderni dell'Istituto di Topografia Antica della Università di Roma. I. Saggi di fotointerpretazione archeologica*, Roma 1964, p. 5-15; în aceeași publicație se află și studiul lui Paolo Sommella, *La Via Ardeatina*, p. 17-32.

¹⁷Aurelian Petre, *Noi metode tehnice de prospecțiuni arheologice*, în *SCIV* 17, tom 1, 1966, p. 197-199.

¹⁸În lucrarea citată la nota 14, celebrul arheolog și specialist în drumuri romane și aerofotogrametrie Raymond Chevallier a strâns peste 500 de articole și studii privind aerofotoarheologia, apărute între anii 1917 și 1957.

¹⁹Același Chevallier completează bibliografia printr-o altă lucrare apărută în anul 1966 : *Bibliographie d'Archéologie aérienne 1961-1964 et compléments pour les années antérieures*, în *Révue Photointerprétation* 1, 1966, p. 43 sqq.

²⁰Raymond Chevallier, *La photographie aérienne*, Paris 1971, p. 79-80.

²¹Giovanna Alvisi, *op cit.*, p. 112 și fig. 17.

²²Nicolae Zagheru, Mihai Albotă, *Introducere în teledetecție*, București 1979; Al. M. Imbroane, D. Moore, *Inițiere în GIS și teledetecție*, Cluj-Napoca 1999.

²³Dorin Ursuț, *Prospecțiunea seismometrică în arheologie*, în *Potaissa* 2, 1980, p. 313-317.

²⁴P. Constantinescu, *Geofizica inginerască*, București 1979, p. 289 sqq.

²⁵Cercetări proprii realizate în vara anului 2001.

²⁶Florin Fodorean, Dorin Ursuț, *Drumul roman Cluj-Napoca – Gilău în sectorul Florești – Gilău* (sub tipar).

²⁷Mulțumesc pe această cale d-lui Dorin Ursuț pentru ajutorul acordat. Este vorba de patru fotografii și diapozitiv cu acest drum roman, făcute în anul 1981 de către d-l Cornel Pagu, care a realizat o periegeză în zonă.

²⁸Florin Fodorean, Dorin Ursuț, *The Via Silica Strata Geoagiu-Băi – Cigmău. Archaeological, Geo-topographical and Technical Study*, în *ActaMN* (sub tipar).

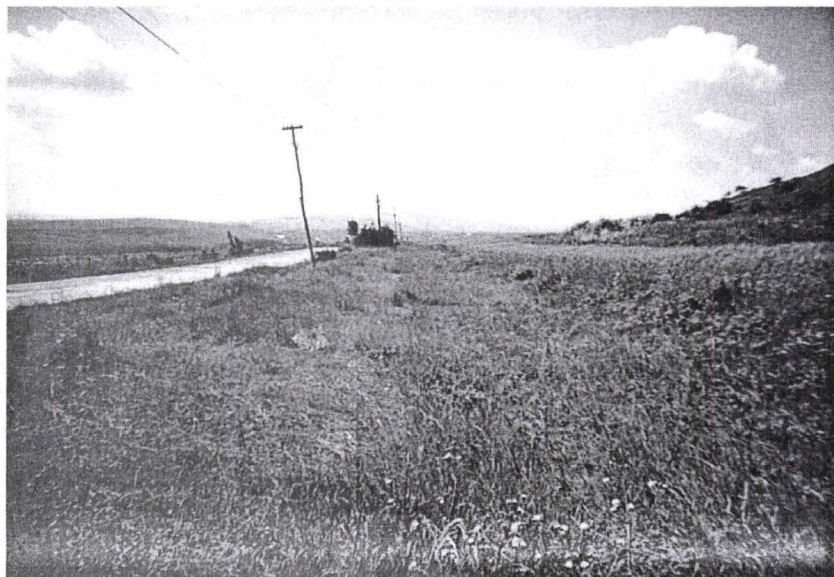
²⁹I. B. Cătaniciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman (secolele I-III d. Chr.)*, Alexandria 1997, p. 118-119 și fig. 34.

EXPLANATIONS REGARDING THE METHODOLOGY OF THE RESEARCH OF THE ROMAN ROADS

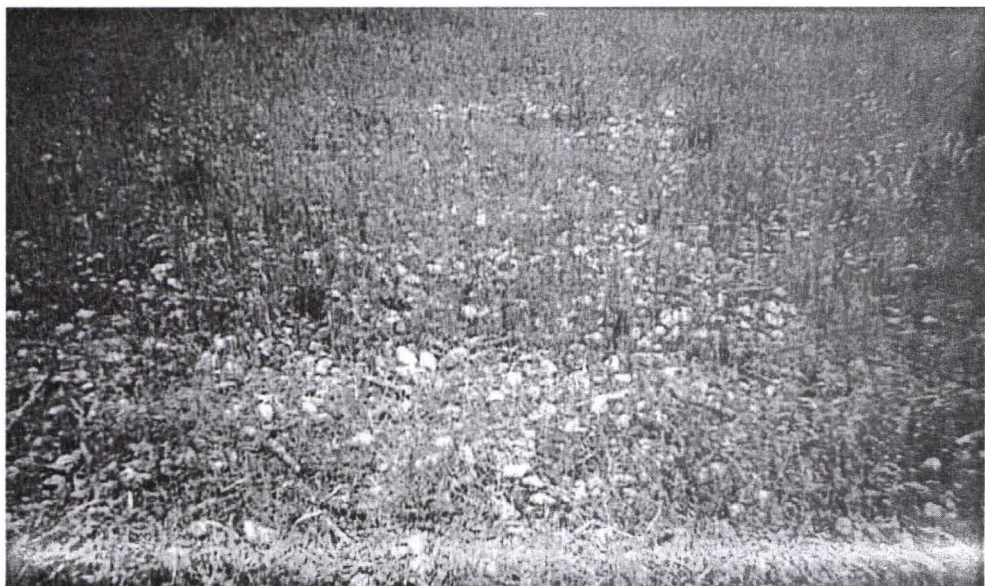
Summary

The present study tries to make a short review of the main methods used in the research of the Roman roads. As we know, many routes of the Roman roads are today quite difficult to be investigated in the field, because in time the agriculture and human interventions destroyed them. Because of that, in our research we need to use these methods to make easier the work of tracing out the roads. So, we discuss here ten methods of investigation. The most accessible are, in our opinion, the geology, the geomorphology and the biology, because they can be used always in the terrain research. The identification of Roman roads must begin by analysing the ancient and medieval literary sources. For example, the medieval documents can be used successfully because they give clues regarding the presence of Roman roads. They are called “stone roads” or “dry roads”. The geology helps us to identify the material used in the construction of the roads. Also, we can establish the number of *strata* that compose the infrastructure of the Roman road. The geomorphology is also important. As we said, the research and the investigation of Roman roads request a good knowledge regarding the genesis and the evolution of the relief. The proper interpretation of the relief geomorphology can help us to identify the regions followed by the route of the road. A method with good tradition, used since the beginning of the last century is the aerophotogrammetry. Unfortunately, even if this method was used with success in the study of the Roman roads and frontiers, we do not

have a tradition in Romania of working with such method. The seismometrical investigation is one of the most efficient geophysical methods and it can be used because of the petrographical structure of the Roman road, which is different and has many particularities comparing with the nearest zones. We discuss also the applications of biology in the study of the Roman roads. The method consists in analysing the vegetal associations specific to the rocky soil, which is poor in humidity. When the Roman road is covered by vegetation, we can observe that this vegetation is different and a little smaller. We observed this when we researched two Roman roads: the imperial Roman road Potaissa-Napoca, between Ceanu Mic and Aiton (Pl. I) and the Roman road between Cluj-Napoca and Gilău (Pl. II). We have offered also another example that shows that some routes of Roman roads are very well preserved. This is the case of the Roman road from Geoagiu. The superior pavement of this road is outstanding preserved. What is also interesting concerns an observation. Twenty-one years ago, in 1981, this road was covered with some vegetation (Pl. III). During the summer of 2001, when we investigated this road on the terrain, we could observe that the superstructure of the Roman roads was "clean", meaning that there was no vegetation at all (Pl. IV). Our explanation is that this situation is a consequence of the features of the local climate. As a conclusion, we can say that all these methods are very useful for the archaeologist of the Roman roads, because they can help him to trace out quicker the routes of the Roads. We have said that some of the routes are hard to be investigated in the terrain, because soil and vegetation now cover them. By using these methods, we can also obtain a lot of information regarding the routes of the roads, data concerning the infrastructure and the superstructure and also about the construction materials.

Pl. I. Drumul roman imperial Potaissa – Napoca; sectorul cuprins între Ceanu Mic și Aiton.
The imperial Roman road Potaissa-Napoca; the section between Ceanu Mic and Aiton.

Pl. II. Drumul roman Cluj-Napoca – Gilău; sectorul cuprins între Florești și Gilău. The Roman road Cluj-Napoca – Gilău; the section between Florești and Gilău.

Pl. III. Drumul roman de la Geoagiu-Băi. Fotografie realizată în anul 1981. The Roman road from Geoagiu – Băi. Photography from 1981.

Pl. IV. Drumul roman de la Geoagiu-Băi. Fotografie realizată în vara anului 2001. The Roman road from Geoagiu – Băi. Photography taken during the summer of 2001.

RECONSTITUIRI GRAFICE VIRTUALE ALE ARTEFACTELOR ARHEOLOGICE

Dorel Micle

Realitatea virtuală este o tehnologie care a fost abordată cu interes în ultimii 10 ani de către istorici și arheologi, deoarece un sistem de realitate virtuală poate constitui atât un instrument de instruire, cât și de experimentare științifică.

Realitatea virtuală înglobează o mare varietate de tehnologii și echipamente care generează senzații adresate simțurilor umane și are o arie de aplicabilitate în continuă extindere: simulatoare de zbor (aeronautică și astronautică), simularea operațiilor chirurgicale cu invaziune minimală (medicină), jocuri video și programe educaționale (artă și divertisment), etc.

Contactul dintre arheolog și grafica în realitatea virtuală s-a făcut treptat și cu o oarecare circumspecție deoarece s-a înțeles relativ târziu aplicațiile acestei discipline în domeniul arheologiei. La început a fost „desenul” clasic, „cu mâna”, pe coală milimetrică și hârtie de calc, după care grafica computerizată în 2D și 3D care, prin intermediul calculatorului și a diverselor periferice speciale (digitizor, tabletă grafică, scanner, aparat foto/video digital, imprimantă, plotter, etc.), a permis arheologului desenarea, prelucrarea și prezentarea artefactelor arheologice rapid, modern și realist. Următorul pas a fost realizarea unor baze de date orientate pe obiect care să gestioneze (pe cât posibil) toate categoriile de artefacte (și a variantelor acestora) sub formă grafică, pentru identificarea (prin comparare), clasificarea și catalogarea acestora în bănci de date cu caracter național și internațional, unificând și standardizând metodele și tehnicile de datare relativă în arheologie.

Cum arheologii nu se numără printre categoriile cele mai bogate ale societății (iar instituțiile în care-și desfășoară activitatea au un venit modest) sa ivit necesitatea de a se beneficia (într-o formă decentă și educativă) de pe urma muncii lor, prin publicarea de monografii, atlase, enciclopedii virtuale (pe suporturi optice: CD-ROM, DVD-ROM, etc. sau pe Internet) destinate

publicului larg, tot mai interesat de „turism istoric” însă tot mai comod în ceea ce privește deplasarea. Deși s-a crezut la început că această „vulgariizare” a istoriei și arheologiei va dăuna comunității științifice, s-a constatat rapid o creștere a interesului (în special a tinerilor) către cele două discipline, mai ales că instrumentul care intermediază accesul la aceste date este computerul. De la prezentarea și publicarea datelor dintr-o săpătură arheologică în format digital (metodă recomandată¹ și instituționalizată astăzi de către cele mai „serioase” instituții muzeistice, universitare, etc.) și până la acceptarea faptului că noile tehnologii pot fi exploatate și științific nu numai didactic, a fost ultimul pas.

Conceptul de *arheologie virtuală* a fost propus pentru prima dată de Paul Reilly² în 1990 și se referea doar la modelarea 3D a clădirilor și artefactelor arheologice. M. Gillings³ și T. Lloret⁴ sunt cei care, în 1999, propuneau o *vizualizare dinamică și interactivă* a reconstituirilor grafice 3D a obiectelor și obiectivelor arheologice, ceea ce reprezenta cu adevărat *arheologie virtuală*. De acum înainte *arheologia virtuală* va avea două componente: a) realizarea reprezentărilor grafice 3D după un obiect/obiectiv arheologic real; b) vizualizarea dinamică și interactivă a reconstituirilor grafice 3D ale obiectelor/obiectivelor arheologice virtuale.

Astăzi se consideră că realitatea virtuală permite exploatarea 4D, la spațiul tridimensional adăugându-se a patra dimensiune, *timpul*. În arheologie, realitatea virtuală în 4D își găsește aplicabilitate în două situații:

1. **instruire** – permite studenților să urmărească un traseu reconstituit în spațiu și timp a unui complex arheologic ca cel de la Pompei (Italia), unde pe baza artefactelor antice identificate arheologic (ziduri, străzi, fresce, etc.) informaticianul a intervenit și cu ajutorul arheologului a reconstituit întregul oraș, la unele edificii putând fi vizualizate chiar fazele de construcție⁵;
2. **experimentare** – permite realizarea de către specialiști (pe baza artefactelor arheologice descoperite într-o săpătură) a unor scenarii de tip *feedback*, care să permită reconstituirea (de exemplu) modului de prăbușire a unei clădiri ca urmare a unei incendieri provocate de un conflict militar – reconstituire care pe baza factorilor cauzatori (interni: structuri de lemn, perisabilitatea unor elemente constructive, înălțimea clădirii, etc.; și externi: condiții atmosferice, anotimpul în care s-a petrecut evenimentul, structura geologică, tipul de arme utilizate, etc.) poate să ofere interpretări corecte și realiste a unui eveniment petrecut în trecut.

Pentru a înțelege mai bine tehnica de lucru, să aruncăm o privire de ansamblu asupra aspectelor teoretice și practice care definesc grafica în realitatea virtuală:

Cuvântul „virtual” este folosit în mod obișnuit în domeniul calculatoarelor pentru a desemna o entitate care simulează o altă entitate, iar cuvântul „realitate” se referă la mediul perceput de om prin intermediul simțurilor. Deoarece „realitatea” este percepută prin intermediul simțurilor, este posibilă *simularea* acesteia prin furnizarea datelor percepute de două sau mai multe simțuri. De aceea, realitatea virtuală se referă la modalitatea prin care calculatorul modifică modul în care o persoană percepe realitatea, prin simularea unei alte realități⁶.

Cele mai importante simțuri folosite în realitatea virtuală sunt văzul și auzul, deoarece cele mai multe informații despre mediul înconjurător se obțin prin intermediul ochilor și urechilor. Din acest motiv, cele mai multe cercetări în domeniul realității virtuale au fost făcute în domeniul generării imaginii și a sunetelor în medii virtuale.

1. Sisteme de realitate virtuală

Există șase categorii de sisteme de realitate virtuală disponibile în momentul de față: sisteme de realitate virtuală imersive, sisteme de simulare, sisteme proiective, sisteme de teleprezență, sisteme de realitate îmbogățită și sisteme de realitate virtuală desktop. Dintre acestea, patru își au aplicabilitate și în arheologie:

- a. Într-un *sistem de realitate virtuală imersiv*, contactul participantului cu lumea reală este complet întrerupt, acestuia permițându-i-se să vadă numai imaginea mediului sintetic, să audă numai sunetele

generate artificial și să interacționeze numai cu obiectele virtuale pe care le vede în scenă. Această incluziune totală a participantului în mediul virtual se obține prin dispozitive de afișare (*display-uri*) montate pe cap (*HMD – head-mounted display*), căști audio (*headphones*), mănușă de date (*data glove*) și înbrăcăminte de date (*data suits*).

- b. În *sistemele de realitate virtuală proiectivă*, imaginea mediului tridimensional este proiectată pe unul sau mai multe ecrane, care pot fi văzute de unul sau mai mulți utilizatori. Imaginea afișată pe ecrane urmărește acțiunile unuia dintre utilizatori, care demonstrează anumite acțiuni sau concepte celorlalți utilizatori din grup.

- c. *Sistemele de realitate îmbogățită* combină informațiile generate de calculator cu cele ale unui mediu real. Spre deosebire de sistemele imersive, în realitatea îmbogățită utilizatorul percepe lumea reală, cu obiecte virtuale suprapuse peste imaginea acesteia. Și în aceste aplicații se folosește dispozitivul de afișare montat pe cap (*HMD*) care suprapune date generate de calculator peste imaginea mediului real.
- d. În *sistemele de realitate virtuală desktop*, imaginea vizuală a mediului virtual tridimensional este afișată pe monitorul unui calculator (*PC*). Participantul interacționează cu mediul virtual prin dispozitive de intrare standard (tastatură, mouse, joystick). Aceste sisteme permit observarea mediului virtual printr-o fereastră (ecranul monitorului) și de aceea se mai numesc și sisteme *WOW* (*Window On the World*).

În realitatea virtuală trebuie să fie captată poziția corpului uman, astfel încât imaginea redată de display să fie dirijată de mișcările utilizatorului în mediul virtual. Termenul „imersiv” este folosit pentru a descrie un mediu virtual în care participantul face parte integrantă din mediu. Există diferite grade de imersiune, ele depinzând de dispozitivele folosite, de hardware-ul și software-ul disponibil, precum și de gradul de urmărire al mișcărilor utilizatorului.

2. Componentele sistemelor de realitate virtuală

Un sistem de realitate virtuală este compus din mai multe subsisteme care comunică între ele pentru redarea interacțiunii între utilizator și mediul virtual:

- a. *un sistem de calcul* – care prelucrează datele de modelare a mediului virtual (conținute de bazele de date) și generează imaginile corespunzătoare acțiunilor efectuate de utilizator;
- b. *dispozitivele de intrare* – sunt traductoare care convertesc acțiunile utilizatorului într-o formă interpretabilă de către calculator: display-uri video, căști audio, mănuși senzitive;
- c. *un sistem de timp real* – impus de cerințele de imersiune și interacțivitate pentru realitatea virtuală. Pentru ca utilizatorul să simtă o parte a mediului virtual, trebuie ca sistemul să răspundă acțiunilor sale într-un interval de timp suficient de mic, astfel încât diferența dintre momentul de execuție a unei acțiuni și răspunsul recepționat să nu fie perceptibilă;
- d. *imaginea vizuală* – se generează prin calcul pornind de la modelele obiectelor din mediul virtual memorate sub formă de baze de date (scena virtuală), corespunzând poziției și acțiunilor utilizatorului. Imaginea vizuală se completează (după caz) cu sunetul virtual și senzația tactilă.

Se observă că un sistem de realitate virtuală este un sistem de control în buclă închisă, definit de *interactivitate, imersivitate și imaginație*⁷.

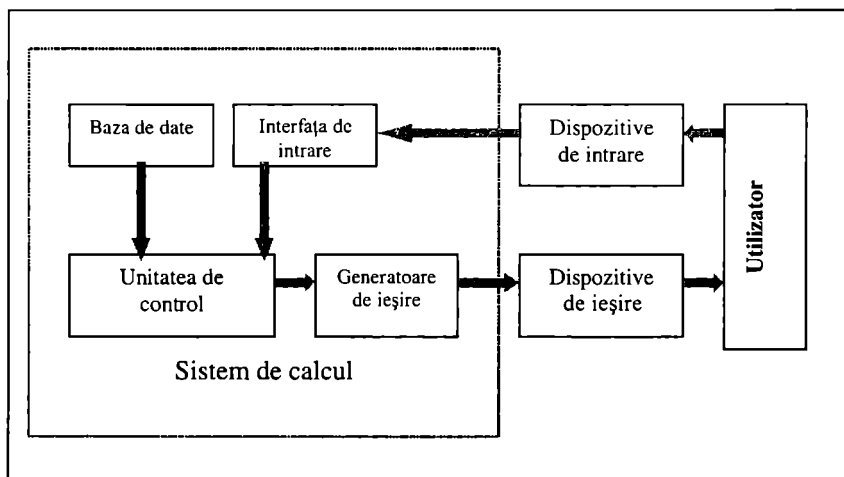

Fig. 1. Schema bloc a unui sistem de realitate virtuală (după Ionescu F., *op. cit.*, p. 7)

2.1. Captarea poziției utilizatorului

Mediul sintetic în care evoluează utilizatorul unui sistem de realitate virtuală (numit și *cybernaut*) este definit într-un sistem de coordonate cartezian tridimensional numit sistem de coordonate universal (*world coordinate system*). Fiecare obiect are coordonatele lui relativ la acest sistem de referință și, de asemenea, utilizatorul are o poziție și o orientare definită în acest sistem de referință. Toate obiectele pe care utilizatorul le poate vedea la un moment dat se află în interiorul unei piramide numită *piramidă de vizualizare*, care este o subdiviziune a spațiului, determinată de poziția utilizatorului, orientarea capului acestuia și unghiul de vizibilitate. Obiectele aflate în afara acestui volum se află încă în mediul virtual, dar nu sunt vizibile din poziția și orientarea dată a utilizatorului.

În *sistemele grafice convenționale* sau în *sistemele de realitate virtuală neimersive* se poate urmări poziția utilizatorului folosind dispozitive standard (mouse, trackball sau joystick) cu trei sau șase grade de libertate (dispozitivele cu trei grade de libertate permit măsurarea coordonatelor spațiale x, y, z, iar cele cu șase grade de libertate măsoară în plus rotațiile după cele trei axe).

În *realitatea virtuală imersivă* este necesară corelarea comenzilor senzoriale cu poziția și acțiunile utilizatorului, pentru a asigura senzația de imersiune. Dacă se urmărește poziția capului utilizatorului, atunci când acesta întoarce capul într-o anumită direcție, imaginea afișată pe display corespunde acelei direcții. Cunoscându-se poziția capului se poate calcula corect imaginea stereoscopică, compusă din două imagini diferite, corespunzătoare pozițiilor diferite ale celor doi ochi, și sunetul virtual, corespunzător poziției celor două urechi.

În mod asemănător, este necesar să fie cunoscută poziția mâinii utilizatorului, pentru calculul atingerii obiectelor virtuale. De aceea, trebuie să fie captată poziția capului sau a mâinii, folosind dispozitive de captare montate pe cască de vizualizare, pe căștile audio sau pe mână senzitivă. Dispozitivul de captare și urmărire a poziției utilizatorului poartă numele de *tracker* și transmite datele de poziție și orientare către sistemul de generare a imaginilor, care le folosește pentru calculul și afișarea obiectelor corespunzătoare și a interacțiunii cu acestea.

Dispozitivele care pot fi folosite pentru captarea poziției utilizatorului în spațiul tridimensional sunt de mai multe tipuri:

a. *magnetice* – sunt compuse dintr-un ansamblu emițător-receptor.

Emițătorul este montat într-o poziție fixă și generează un câmp magnetic de joasă frecvență care este recepționat de antenele

receptorului, atașat utilizatorului aflat în mișcare (pe cască sau pe mână). Din valoarea semnalului recepționat se poate determina poziția relativă a receptorului față de emițător (firmele Polhemus și Ascension);

- b. *cu ultrasunete* – folosesc emițătoare și receptoare de ultrasunete pentru determinarea poziției în spațiu a utilizatorului. Emițătorul este compus din trei difuzoare ultrasonore și este montat într-o poziție fixă, iar receptorul conține trei microfoane și este montat pe casca sau mână utilizatorului. Semnalul captat de receptor permite determinarea poziției relative a receptorului față de emițător (firmele Logitech și Transition State);
- c. *optice* – folosesc grile de diode electroluminescente (LED) dispuse în poziție fixă și o cameră video montată pe casca utilizatorului. Diodele sunt activate în impulsuri, iar semnalul recepționat de cameră este prelucrat pentru identificarea poziției relative a camerei față de grila de diode (firma Origin Instruments).

2.2. Generarea imaginii vizuale

Generarea imaginii în realitatea virtuală implică două aspecte importante:

- a. *crearea modelului scenei virtuale* – este un proces off-line și, de cele mai multe ori, de durată considerabilă, prin care se creează colecția de modele ale obiectelor tridimensionale care constituie cea mai adecvată reprezentare a mediului virtual;
- b. *vizualizarea scenei virtuale* – este un proces on-line, care se desfășoară în timp real, cu participarea uneia sau mai multor persoane, în care scena virtuală este exploatată în mod interactiv și, în fiecare moment, imaginea scenei redată pe display depinde de condițiile de explorare (poziție de observare, acțiuni interactive, etc.).

Pentru crearea unei imagini vizuale cât mai apropiate de realitatea fizică a mediului modelat, este necesar ca scena virtuală să conțină cât mai multe obiecte, redată cât mai realist. Generarea imaginii unui număr mare de obiecte ale scenei virtuale într-un interval de timp impus necesită o putere de calcul considerabilă și de aceea generatoarele de imagine vizuală din sistemele de realitate virtuală sunt realizate pe baza unor arhitecturi paralele specializate care implementează accelerarea hardware a operațiilor grafice.

Cel mai important indice de performanță al unui generator de imagine vizuală este *viteza de generare a imaginii*, specificată prin numărul de poligoane redată pe secundă, iar calitatea imaginii generate este caracterizată de

mai mulți parametrii cum ar fi: *rezoluția, modelul de umbrire, capacitatea de texturare, filtrarea anti-aliasing*, etc.

Pentru generarea imaginii în sistemele de realitate virtuală sunt necesare mai multe componente hardware:

- a. *generatoare de imagine* – sunt echipamente separate, care se conectează la un calculator gazdă (*host*), sau pot fi o componentă a sistemului de calcul, numită *subsistem grafic* sau *accelerator grafic* (expl: ProVision – firma Division; Evens&Sutherland; Thomson CSF; Silicon Graphics; etc.);
- b. *dispozitive de afișare* – în sistemele de realitate virtuală se utilizează trei tipuri de astfel de dispozitive:
 - *display-uri și proiectoare* – sunt folosite în sistemele de realitate virtuală neimersive sau semi-imersive, deoarece utilizatorul plasat în fața unei imagini afișate pe display sau proiectate pe un ecran poate să mai perceapă și elemente ale realității fizice. Imaginile afișate pe un singur display sau proiectate de un singur proiector au un câmp de vizualizare redus, de 35-45°. Astfel de sisteme de afișare se folosesc în sistemele de realitate virtuală desktop, unde display-ul de afișare este chiar consola calculatorului. În sistemele de realitate virtuală semi-imersive se folosesc mai multe display-uri juxtapuse sau proiectoare care proiectează imagini juxtapuse pe trei canale (canalul stâng, central și drept);
 - *dispozitivul de afișare montat pe cap (HMD)* – casca de vizualizare permite imersiunea completă a utilizatorului în mediul virtual, prin percepția vizuală numai a imaginii sintetizate a mediului virtual. Astfel de căști sunt folosite în sistemele de realitate imersivă și îmbogățită.

Componentele software de generare a imaginii vizuale sunt aplicații ce se bazează pe *sisteme de dezvoltare (toolkit-uri)* sau pe *biblioteci grafice* care asigură interfața cu echipamentul hardware prin intermediul driverelor sistemului de operare.

- a. *sistemele de dezvoltare toolkit* – sunt de cele mai multe ori orientate către aplicație și prevăd un set de funcții de nivel înalt care permit crearea unui anumit tip de aplicație:
 - i. *pentru generarea obiectelor virtuale*: 3d Studio, AutoCAD, AC3d, Sense8, Designer Workbench, etc.
 - ii. *pentru redarea imaginii virtuale*: Performer, EasyScene, CosmoPlayer, Cortona VRML, etc.

- b. *bibliotecile grafice* – sunt pachete de funcții care asigură interfața programului de aplicație (creat direct sau prin intermediul unui toolkit) cu echipamentele hardware ale sistemului grafic. Bibliotecile grafice reprezintă nivelul de programare în care se încearcă introducerea portabilității programelor grafice, prin asigurarea unei interfețe independente de echipamentele hardware care să respecte anumite convenții de reprezentare a entităților grafice descrise în standarde (expl: GKS – *Graphical Kernel System* și PHIGS – *Programmer's Hierarchical Graphical System*). Cele mai cunoscute biblioteci grafice sunt OpenGL, Direct3D și QuickDraw.

2.3. Generarea sunetului

Sistemele de realitate virtuală cu un grad înalt de imersivitate posedă dispozitive de generare a sunetului virtual tridimensional. Sunetul tridimensional nu trebuie confundat cu sunetul stereo.

Sunetul stereo, generat de două căști de sunet fixate pe urechi, nu se modifică atunci când utilizatorul mișcă (rotește) capul, ceea ce dă senzația că sursa de sunet se mișcă odată cu utilizatorul. *Sunetul virtual* este astfel generat încât se modifică atunci când utilizatorul mișcă capul, ceea ce creează senzația că sursa sonoră își păstrează poziția în spațiu.

Căștile prin care se generează sunetul virtual sunt *căști binaurale* prevăzute cu un dispozitiv de captare a poziției. Pentru calculul semnalului sonor virtual se folosesc datele de poziție a capului, furnizate de dispozitivul de captare, și datele de poziție, precum și caracteristicile sursei sonore (expl: Acoustetron – firma Crystal River Engineering).

2.4. Simularea senzației tactile și a forței de reacție

Multe din sistemele de realitate virtuală comerciale se bazează pe imaginea vizuală a mediului înconjurător, neglijând aspectul fizic al realității: identificarea tactilă a obiectelor și a reacțiilor acestora la atingere. În aplicațiile realității virtuale unde simularea contactului cu obiectele mediului virtual este obligatorie, pentru creșterea gradului de realism, se simulează și caracteristicile fizice ale obiectelor: greutatea, rigiditatea, compoziția suprafeței, ș.a.m.d.

Din punct de vedere al terminologiei se remarcă doi termeni care descriu două senzații diferite care intervin la atingerea obiectelor:

- a. *senzația tactilă (touch feedback)* – este senzația recepționată de piele atunci când este atinsă mecanic, termic, chimic sau electric. Senzorii tactili sunt plasați la periferia pielii, cea mai mare densitate a acestora găsindu-se în mână și furnizează informații despre rugo-

zitatea suprafețelor sau temperatură. În realitatea virtuală se simulează senzația tactilă prin acționarea cu o forță repartizată spațial asupra extremității degetelor.

- b. *forța de reacție (force feedback)* – este răspunsul unui obiect la o acțiune externă, de exemplu rezistența la apăsare sau greutatea pe care o prezintă dacă este ridicat. Forța de reacție este recepționată de senzori plasați în interiorul corpului, în general în tendoanele mușchiulare. În realitatea virtuală, forța de reacție se generează prin dispozitive care produc o forță de apăsare asupra organismului (în general asupra degetelor)

Interacțiunea utilizatorului cu obiectele mediului virtual este asigurată prin intermediul unui dispozitiv numit *mănușă de date (data glove) senzitivă*. Această mănușă este prevăzută cu senzori ai mișcării și poziției mâinii, precum și cu dispozitive pneumatice pentru generarea forței de reacție la atingerea obiectelor (expl: Rutgers Portable Master – Universitatea Rutgers; LRP Portable Master – Laboratorul de Robotică din Paris; Force ArmMaster – firma Exos Inc.).

3. Modelarea obiectelor

Procedeul prin care este creat un obiect grafic poartă numele de *modelare*. Modul cel mai convenabil de creare a scenelor virtuale este acela în care fiecare obiect este modelat într-un sistem de coordonate propriu, numit *sistem de referință model* (sau *sistem de referință local*), în care punctele (vârfurile) obiectului sunt precizate relativ la un anumit punct de referință local.

Instanțierea unui obiect în scena virtuală înseamnă amplasarea acestuia în sistemul de referință universal printr-o succesiune de scalări, rotații și translații, care transformă obiectul din sistemul de referință local în sistemul de referință universal. Această succesiune de transformări este cunoscută sub numele de *transformare de modelare*.

Proprietățile obiectelor tridimensionale care se modelează în aplicațiile grafice se pot împărți în două categorii: *forma* și *atributele de aspect*.

- a. *Forma* – determină modul în care obiectul apare în redarea grafică și toate celelalte atribute se corelează cu forma obiectului. Din punct de vedere al formei, obiectele tridimensionale reprezentate în grafica pe calculator pot fi:
- i. Solide – forma și dimensiunile obiectului nu se modifică în funcție de timp și de poziția în scenă;
 - ii. Deformabile - forma și dimensiunile unui obiect solid se modifică în funcție de timp și de poziția în scenă.

- b. *Atributele de aspect* – sunt atributele secundare ale aspectului unui obiect realizat în grafica tridimensională, cum sunt culoarea, textura, iluminarea, transparența, umbrirea, radiozitatea, etc.

Modelarea solidelor este o tehnică de proiectare, vizualizare și analiză a modului în care obiectele reale se reprezintă în calculator. În ordinea importanței și a frecvenței de utilizare, metodele de modelare și reprezentare a obiectelor sunt următoarele:

1. *Modelarea poligonală* – obiectele sunt approximate printr-o rețea de fețe care sunt poligoane plane;

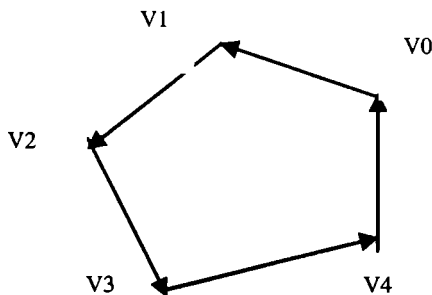
2. *Modelarea prin rețele de petice parametrice bicubice* – obiectele sunt approximate prin rețele de elemente spațiale numite petice și sunt reprezentate prin polinoame cu două variabile parametrice, cubice;

3. *Modelarea prin compunerea obiectelor* – obiectele sunt reprezentate prin colecții de obiecte elementare, cum sunt cilindrii, sfere, poliedre, etc.;

4. *Modelarea prin divizare spațială* – obiectele sunt încorporate în spațiu prin atribuirea unei etichete fiecărui element spațial, în funcție de obiectul care ocupă elementul respectiv.

3.1. Modelarea poligonală a obiectelor

Este forma „clasică” folosită în grafica pe calculator și presupune că un obiect constă dintr-o rețea de poligoane plane care aproximează suprafața de frontieră. Acest tip de modelare este foarte răspândit deoarece este ușor de utilizat și oferă posibilitatea de redare rapidă a imaginii obiectelor. Pentru obiectele reprezentate poligonal s-au dezvoltat algoritmi de redare eficienți, care asigură calculul umbririi, eliminarea suprafețelor ascunse, texturare, anti-aliasing, frecvent implementați hardware în sistemele grafice. În prezentarea poligonală, un obiect tridimensional este compus dintr-o colecție de fețe, fiecare față fiind o suprafață plană reprezentată printr-un poligon. Un poligon conține n vârfuri și n muchii, iar muchiile sunt orientate astfel încât formează un ciclu închis (vezi figura de mai jos).

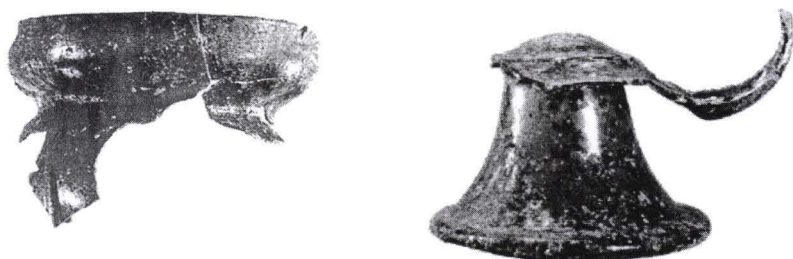

Poligoanele prezintă proprietatea de *triangularizare*. Se demonstrează că orice poligon poate fi împărțit în triunghiuri prin adăugarea a zero sau mai multe diagonale.

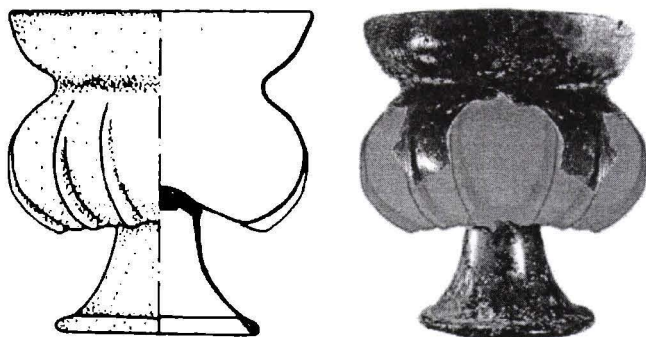
Din punct de vedere al reprezentării în program a poligoanelor, cea mai compactă formă este reprezentarea printr-o listă liniară de vârfuri, fiecare vârf fiind specificat printr-o structură (sau clasă, în programarea orientată pe obiecte) care memorează (cel puțin) coordonatele vârfului. Această tehnică este utilizată îndeosebi în proiectarea asistată pe calculator – CAD dar stă și la baza graficii în realitatea virtuală.

Pentru exemplificare se poate analiza metoda de lucru a echipei *Commission du Vieux Paris* a Primăriei din Paris, Franța, în cadrul proiectului de protejare, conservare și restaurare a monumentelor din acest oraș istoric, cu privire specială asupra artefactelor arheologice⁸ (vas de sticlă medieval):

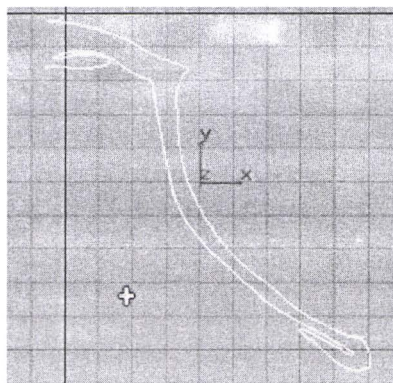
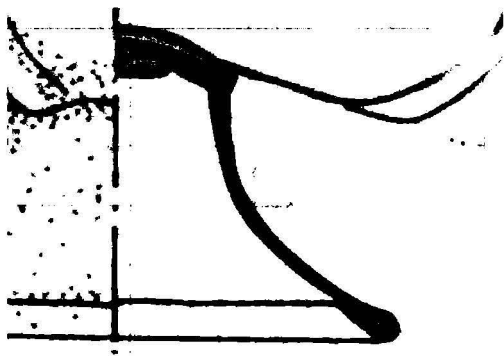
a. prima etapă este restaurarea obiectului arheologic:

b. a doua etapă este desenarea, după metoda clasică „cu mâna” pe hârtie de calc:

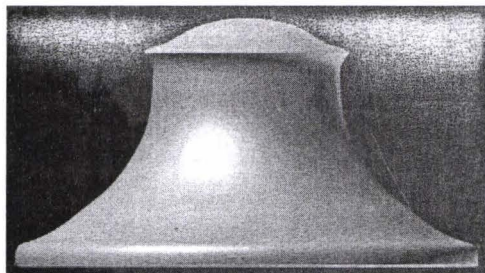
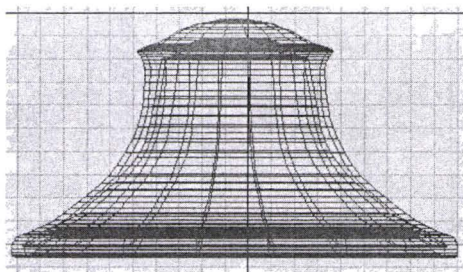

c. etapa a treia este scanarea desenului și introducerea lui în calculator în vederea modelării tridimensionale:

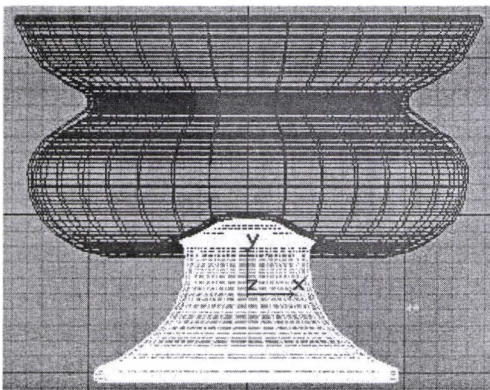
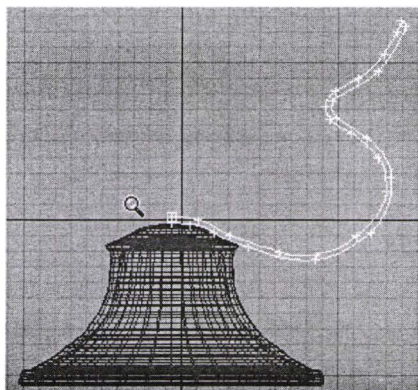

d. etapa a patra este modelarea 3D a obiectului arheologic pe baza schiței 2D scanate:

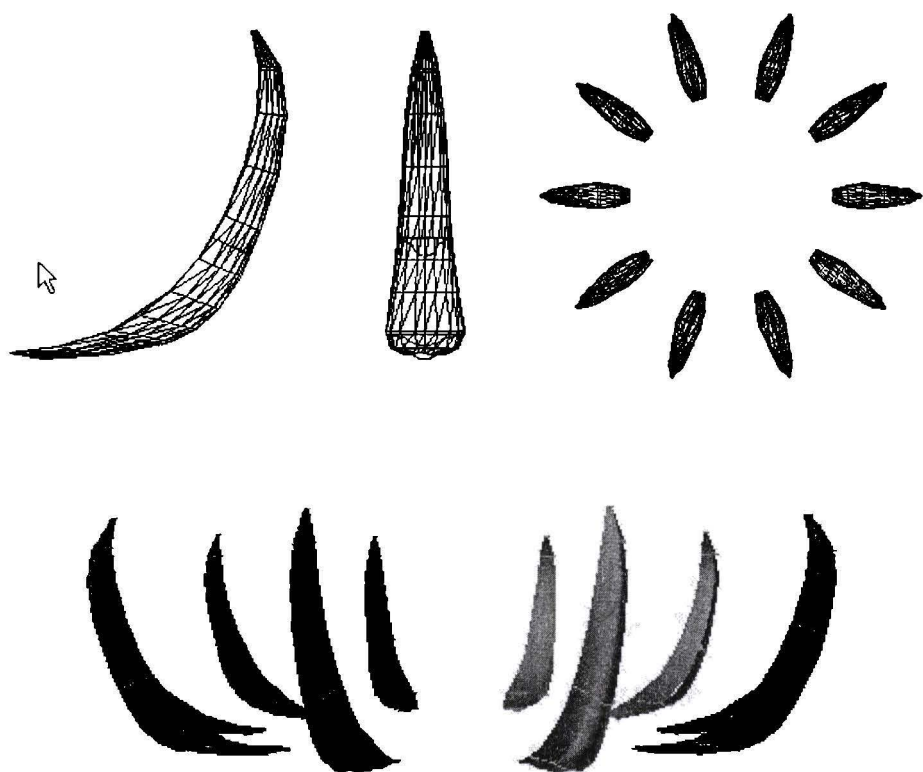
- piciorul vasului:

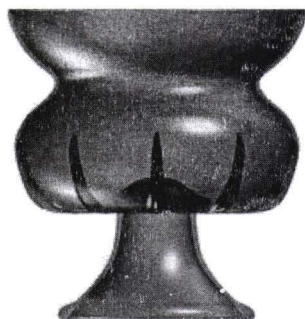
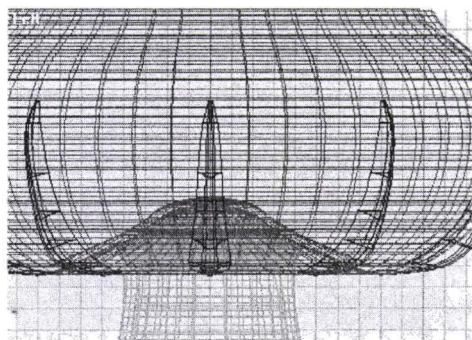
- corpul vasului:

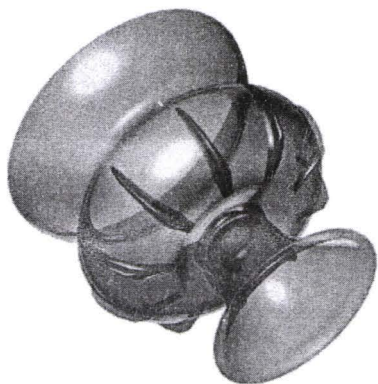
- aplicarea nervurilor laterale:

e. etapa a cincia este procesul de randare la 360° a obiectului arheologic pentru a putea fi vizualizat după cele trei axe de coordonate x, y, z:

f. ultima etapă presupune modificarea luminozității, transparenței și aplicarea texturilor de fundal:

3.2. Modelarea obiectelor prin suprafețe parametrice

Un petic/zonă (*patch*) este o suprafață curbă definită parametric în spațiul tridimensional. Prin reprezentarea parametrică, punctele de pe suprafață se pot calcula secvențial, pentru diferite valori ale parametrilor, mult mai simplu decât prin rezolvarea sistemului de ecuații care descriu implicit suprafața. Reprezentarea parametrică a curbelor și a suprafețelor este folosită în proiectarea și modelarea obiectelor, pentru obținerea unei precizii mai ridicate de aproximare. Tocmai din acest motiv, metoda este rar utilizată în arheologie.

3.3. Modelarea prin compunerea obiectelor

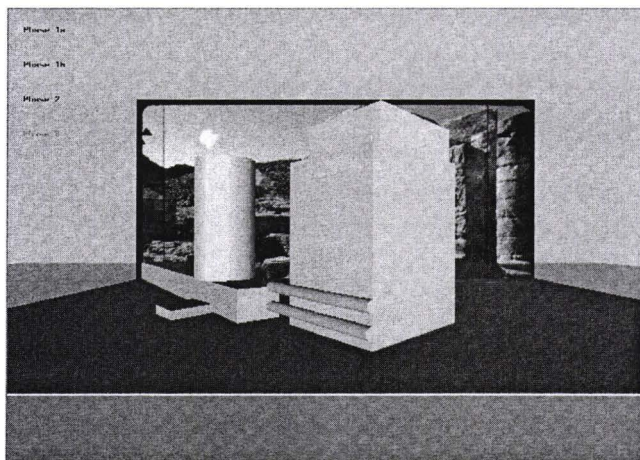
Se utilizează atunci când un obiect poate fi obținut prin combinarea mai multor obiecte elementare, numite *primitive geometrice*. Cele mai utilizate primitive geometrice sunt sfere, conuri, cilindri sau paralelipiede dreptunghice ce pot fi combinate folosind operatori booleani și transformări liniare. Un obiect complex este reprezentat printr-un arbore, ale cărui frunze sunt primitivele geometrice, iar nodurile memorează operatorii booleani sau transformări liniare. Cu alte cuvinte, un obiect complex poate fi obținut prin combinarea mai multor primitive geometrice prin operația de *reuniune*, *scădere* sau *intersecție*. Deoarece arborele de reprezentare memorează atât operațiile booleane, cât și forma primitivelor geometrice, operațiile de modificare ale obiectului compus sunt relativ simple.

Pentru exemplificare se pot urmări etapele de lucru ale proiectului *Templului din Petra, Iordania*, a echipei Universității din Brown, SUA, prin metoda unei perspective unice (o singură imagine sursă)⁹:

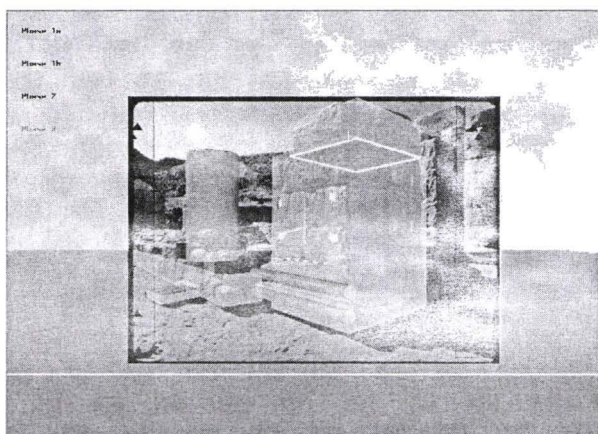
- a. prima etapă presupune fotografierea obiectivului arheologic dintr-un unghi care să ofere posibilitatea vizualizării a cel puțin două dintre axele de coordonate (de preferat cu un aparat foto digital deoarece permite exportul direct către un soft de prelucrare 3D);

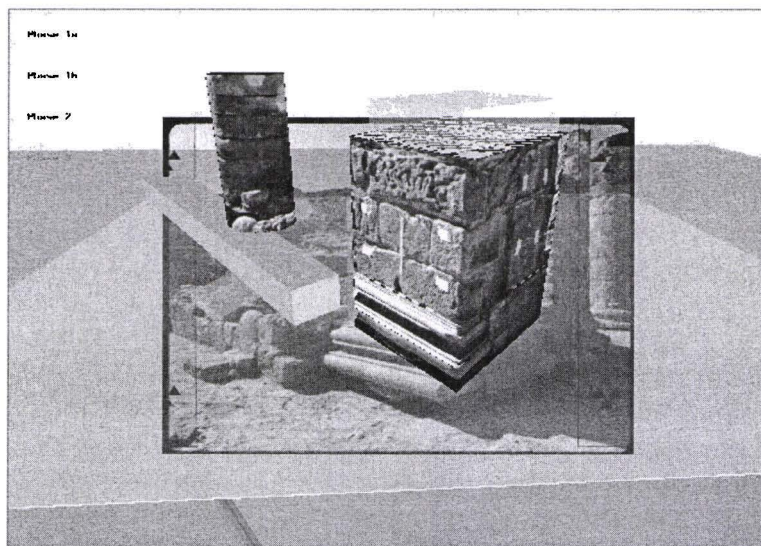
- b. a doua etapă presupune identificarea primitivelor geometrice ce pot reconstitui obiectivul arheologic și construirea lor pe imaginea (fotografia) sursă, prin intermediul unui soft de prelucrare grafică 3D;

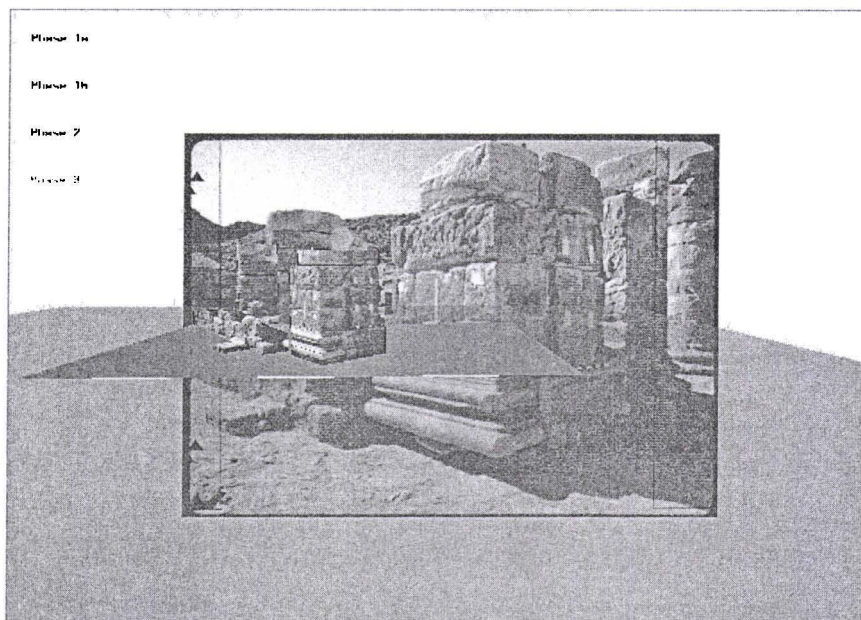
- c. a treia etapă presupune utilizarea facilităților de editare transparentă a primitivelor geometrice pentru a permite utilizatorului prelucrări de finețe și retușări la scară;

- d. a patra etapă presupune utilizarea funcției „viewpoint” prin vizualizarea simultană a fotografiei sursă și a obiectului grafic realizat tridimensional, pentru texturare și retușare finală;

- e. ultima etapă presupune utilizarea funcției „zoom” pentru vizualizarea obiectului grafic nou realizat, pe toate cele trei coordonate x, y, z, în ideea completării și a acelor zone care nu au fost vizibile în fotografia sursă.

3.4. Modelarea prin divizare spațială

În tehnica de divizare spațială, se atribuie fiecărei subdiviziuni a spațiului tridimensional câte o etichetă în funcție de obiectul care ocupă acea subdiviziune. În această tehnică se consideră spațiul tridimensional compus dintr-un număr de $m \times n \times k$ volume elementare (numite *voxeli*) și pentru fiecare voxel se memorează eticheta (un număr de identificare) obiectului care ocupă acel element.

Implementarea directă, prin atribuirea unei etichete fiecărui element de volum al spațiului, implică o mare redundanță a datelor: toți voxelii interiori unui obiect conțin aceeași informație, *eticheta obiectului*. Acest lucru conduce la o cantitate foarte mare de informații necesară pentru reprezentarea unui spațiu de obiecte, însă utilă în cazul introspecțiilor (obligativitatea reprezentării complexe a suprafețelor exterioare și interioare) medicale.

Pentru reducerea redundanței de reprezentare se folosește o tehnică de reprezentare a ocupării spațiale printr-un arbore, numit arbore *octal* (*octree*). Arborele octal este o structură ierarhică care specifică ocuparea unei regiuni cubice din spațiul tridimensional. Arborele se creează pornind cu o regiune pătrată în plan, constituind întreaga zonă care se modelează și care este reprezentată prin nodul rădăcină al arborelui *cuaternar* (*quadtree*) – pentru spațiul bidimensional. În cazul spațiului tridimensional, această regiune este

un cub. Fiecare regiune se subdivide în patru regiuni, care în spațiul tridimensional sunt opt regiuni. Subregiunile sunt divizate recursiv până se întâlnește una din următoarele situații:

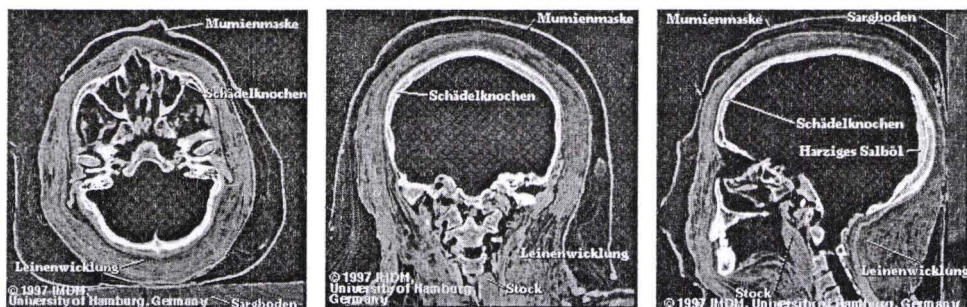
- subregiunea este ocupată în întregime de un singur obiect sau nu este ocupat de nici un obiect (vid). Unei astfel de regiuni i se atribuie eticheta cu numele obiectului respectiv;
- subregiunea are dimensiunea minimă admisibilă în reprezentarea respectivă (un pixel). În acest caz, subregiunea primește eticheta obiectului (sau a spațiului vid) care ocupă cea mai mare parte din subregiunea respectivă.

Reprezentarea prin subdiviziunea spațiului este utilă în diferite aplicații grafice, cum sunt imagistica medicală sau aplicațiile de tip *ray tracing*.

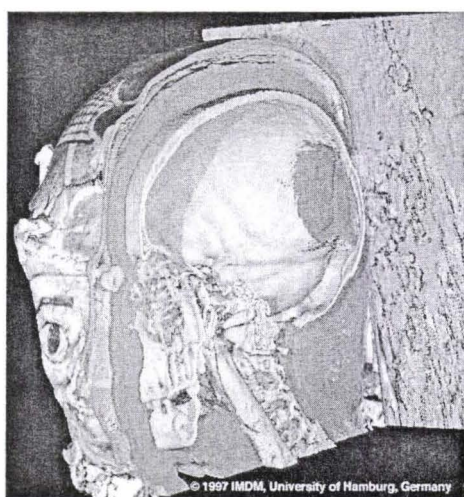
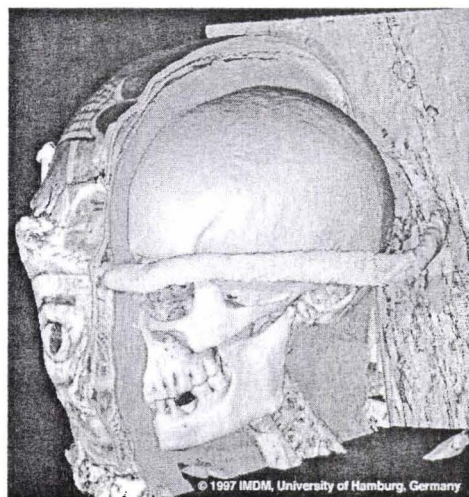
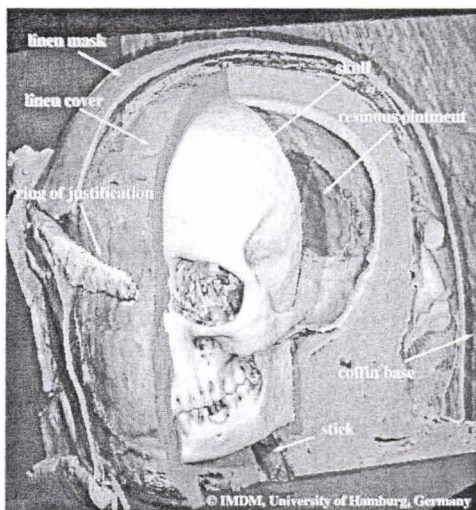
Redarea imaginii obiectelor modelate prin divizare spațială se face fie prin conversie în reprezentarea prin suprafața de frontieră, fie direct, prin *redare volumetrică*, adică prin redarea tuturor elementelor de volum (voxeli).

Pentru exemplificare se poate analiza proiectul *The Virtual Mummy* realizat de Institute of Mathematics and Computer Science in Medicine (IMDM) din Hamburg, Germania¹⁰:

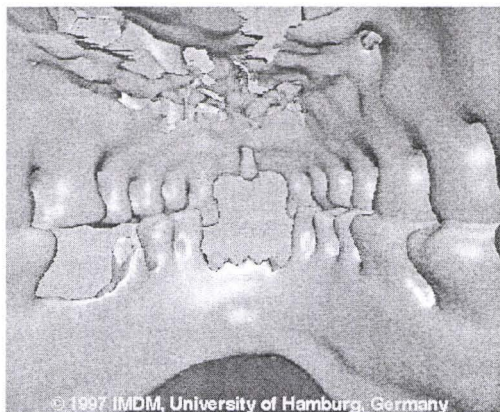
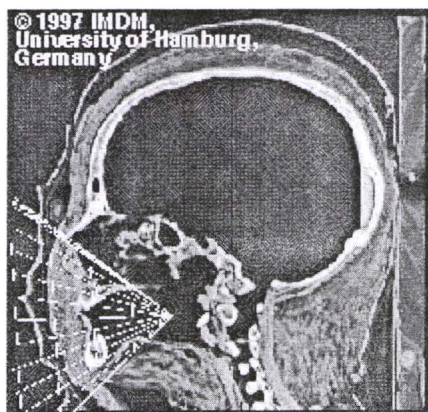
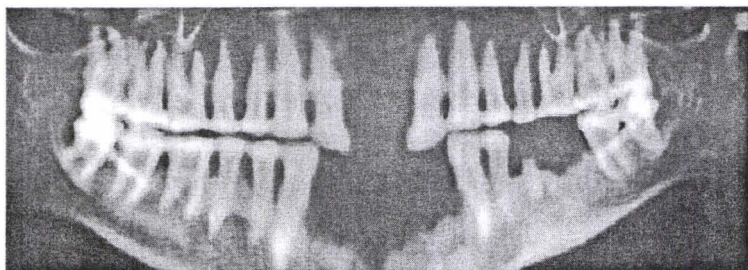
- a. prima etapă presupune operația de tomografiere a corpului (capului) unei mumii egiptene, pentru realizarea unor fotografii cât mai clare, pe trei coordonate:

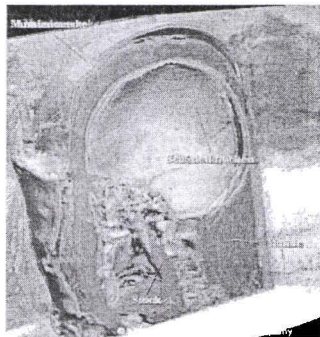
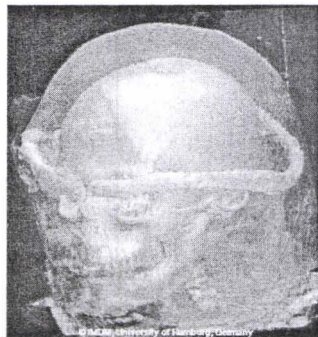
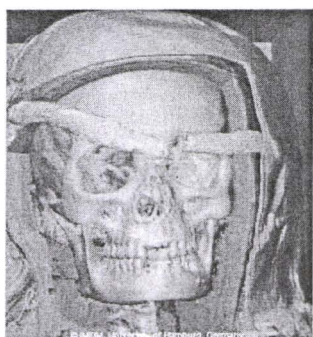
- b. măsurarea cu mare precizie a craniului, măștii și sicriilor de lemn permite reconstituirea grafică 3D introspectivă a capului mumiei:

- c. pentru vizualizarea unor elemente de amănunt, specifice (cum ar fi identificarea urmelor lăuate în cavitatea bucală și nazală de extragerea creierului celui decedat), metoda permite vizualizări tridimensionale în interiorul obiectului, prin redare volumetrică:

d. pentru mărirea efectului de volumetrie se poate utiliza metoda de vizualizare stereogramică care permite prezentarea simultană a tuturor straturilor ca compun sarcofagul, masca și scheletul propriu-zis al mumiei:

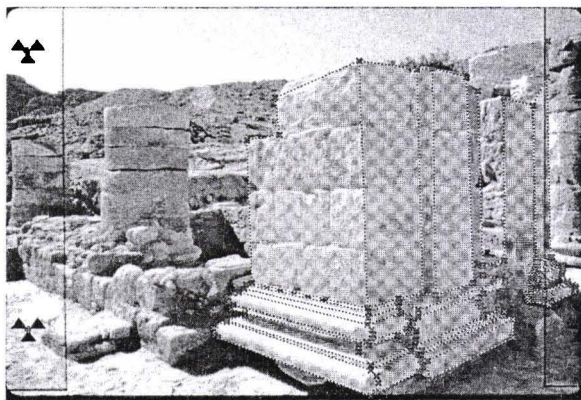
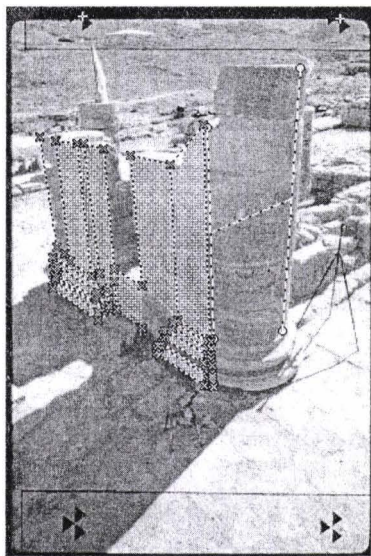

Ca urmare a generalizării utilizării graficii tridimensionale în reconstituiri virtuale ale obiectelor și obiectivelor arheologice a apărut ca o necesitate implementarea unei noi tehnologii de lucru (mai ales după apariția aparatelor de fotografiat digitale) ce s-a impus ca o nouă disciplină distinctă: ***fotogrammetria digitală***¹¹.

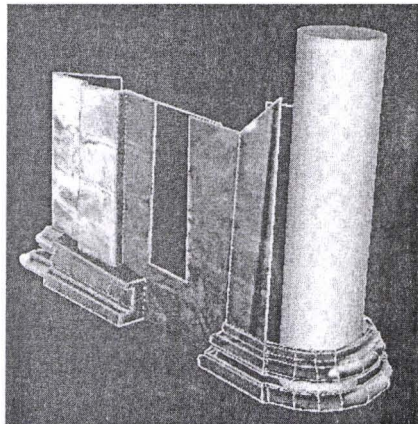
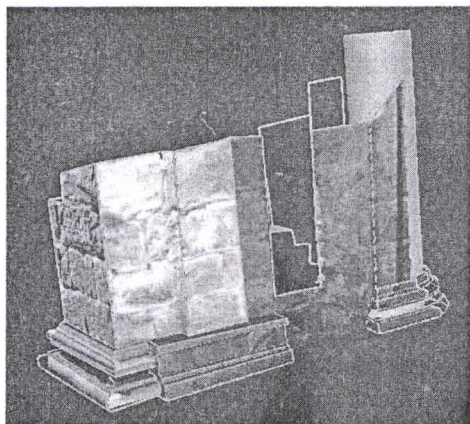
Spre deosebire de abordarea clasică – de „construire” pas cu pas a obiectelor și a detaliilor acestora, principiul care stă la baza fotogrammetriei este de „reconstruire” a obiectului original pe baza unor imagini ale acestuia, reconstruirea făcându-se folosind un program (soft) ce permite importul imaginilor sursă (executate cu un aparat foto sau cameră video digitală) și prelucrarea acestora cu ajutorul calculatorului. Pentru a se obține o mai mare asemănare cu obiectul real, pe baza acestor fotografii se pot extrage texturile care acoperă modelul.

Într-un astfel de program orice proiect trebuie să treacă prin cel mult cinci etape¹²:

- a. Importul fotografiilor – presupune transferul imaginilor din aparatul foto digital în calculator, în cadrul unui program dedicat;
- b. Calibrarea fotografiilor – este poate cea mai importantă etapă din întregul flux de procesare a imaginilor și presupune calibrarea mai multor fotografii, din diverse unghiuri, ale aceleiași obiect arheologic, pentru a se putea genera ulterior imaginea tridimensională pe coordonatele x, y, z. Stabilirea locațiilor – presupune stabilirea unei locații fixe pentru fiecare punct mai important din toate imaginile aceleiași obiect arheologic;

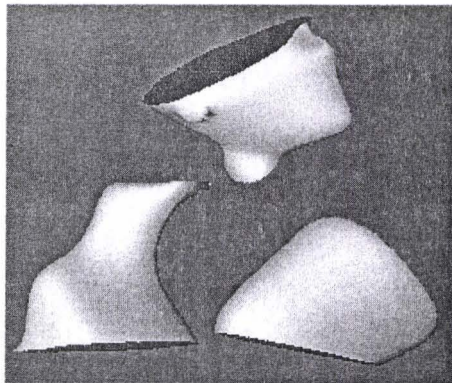
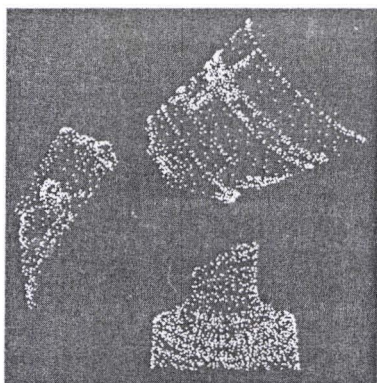

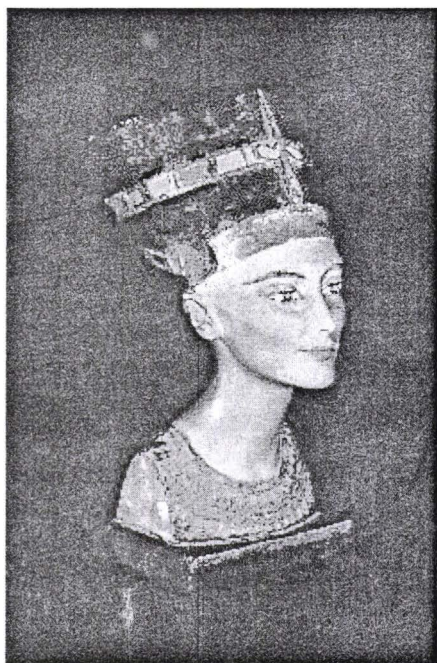
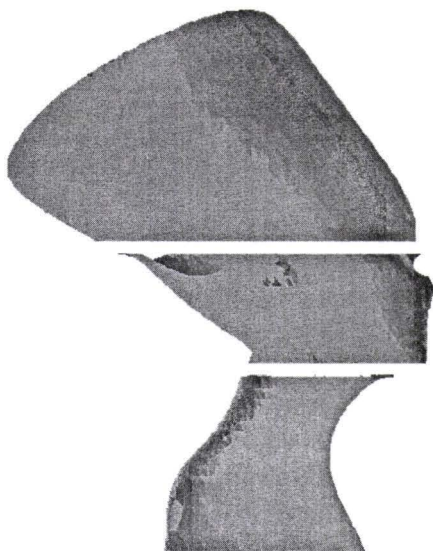
- c. Crearea modelului tridimensional – pe baza primitivelor geometrice programul recunoaște fiecare formă a obiectului din fotografie și reproduce volumul și suprafața obiectului real;

- d. Extragerea texturilor – permite utilizatorului acoperirea suprafețelor cu texturi extrase direct din fotografie sau completate din baza de date a programului. De asemenea se poate intervenii asupra luminozității, contrastului, culorilor, etc.;
- e. Exportul aplicației – permite exportul obiectului realizat tridimensional, în alte tipuri de formate, funcție de utilizarea finală și scopul propus (3DS Max, Maya, LightWave, Softimage XSI, Shockwave, VRML).

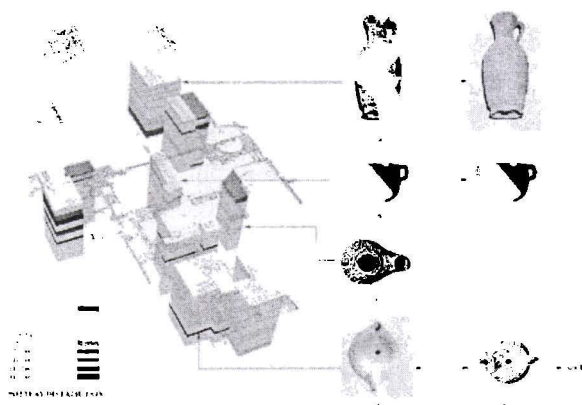
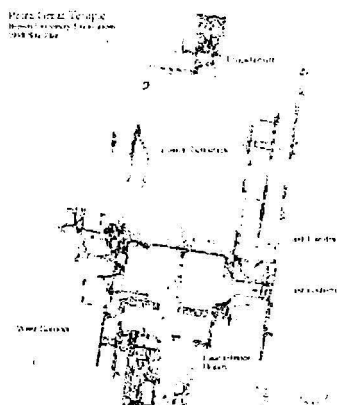
O altă metodă de introducere a datelor grafice în calculator și de prelucrare tridimensională neimersivă este *digitizarea*¹³. Metoda presupune contactul direct cu artefactul arheologic real, care, după stabilirea unei axe de coordonate fixă, este caroiat, iar suprafața astfel hașurată este „citită” în cele mai mici amănunte cu ajutorul unui dispozitiv special numit *light-pen* (creion optic). Metoda este folosită pentru modelarea grafică 3D a obiectelor arheologice și nu a obiectivelor complexe (vezi exemplul de mai jos¹⁴).

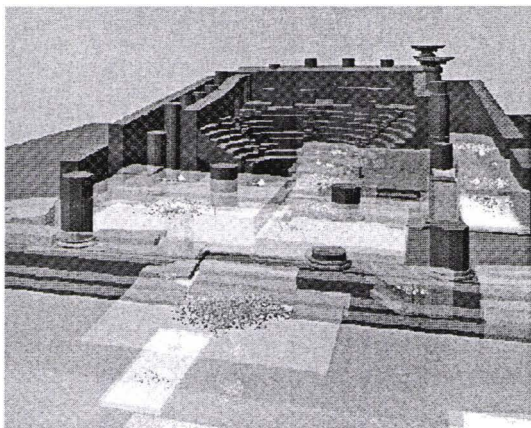

Grafica 3D în realitatea virtuală permite și realizarea unor aplicații de tip GIS (Sisteme Geografice Informatizate), unde planurile de săpătură sau hărțile arheologice pot fi astfel realizate încât să ilustreze distribuția spațială și pe nivele a anumitor tipuri de artefacte¹⁵:

- un model neimersiv:

- un model imersiv:

4. Limbajul VRML

Limbajul VRML (*Virtual Reality Modeling Language*) este un limbaj folosit în crearea scenelor virtuale tridimensionale, cu posibilitatea de acces a acestora prin rețeaua Internet (WWW – World Wide Web)¹⁶. Versiunea folosită în acest moment este VRML 2.0 (fiind standard ISO din 1997¹⁷).VRML a fost dezvoltat pe baza formatului de descriere a bazelor de date Open Inventor, elaborat de firma Silicon Graphics, care suportă descrierea scenelor ierarhice cu obiecte poligonale, lumini, materiale și efecte realiste. Un subset al formatului Open Inventor, cu extensii pentru acces prin rețeaua Internet, a constituit baza de pornire pentru limbajul de descriere a scenelor virtuale VRML.

Un fișier VRML este un fișier ASCII care conține descrierea unei scene virtuale și a unor acțiuni interactive, și poate fi accesat prin rețea

folosind programe de navigare (numite browsere). Pentru a afișa o scenă VRML din rețeaua Internet sau dintr-un fișier de pe HDD-ul propriu (cu extensia .vrl) este necesar un browser VRML, configurat ca o extensie *plug-in* al unui browser web. Pentru browserul *Netscape Navigator* există extensia *CosmoPlayer*¹⁸ (Platinum Technology), iar pentru browserul *Internet Explorer* există extensia *Cortona VRML*¹⁹ (Parallel Graphics), ambele pentru interpretarea fișierelor VRML. Un browser VRML citește fișierul care conține descrierea scenei virtuale, creează graful scenei și memorează datele de comportare a obiectelor și de interacțiuni corespunzătoare. Observarea scenei virtuale și navigarea în direcția dorită se realizează prin comenzi ale browserului (înainte, înapoi, sus, jos, revenire la pagina de index, etc.).

Deși utilizarea cea mai frecventă a limbajului VRML este în crearea și redarea scenelor 3D prin rețeaua Internet (on-line), un fișier VRML poate fi folosit și ca descriere a unei scene virtuale pentru aplicații de realitate virtuală care nu se desfășoară în rețea (off-line). În această situație, pentru citirea fișierelor VRML se folosește un program de interpretare a fișierelor VRML (*parser*) care creează graful scenei în concordanță cu structura programului de aplicație.

În orice situație, formatul VRML permite construirea grafului scenei, furnizând toate informațiile despre obiectele tridimensionale, ierarhia acestora, condițiile de mediu ambiant, materiale, etc. Graful scenei, construit prin citirea unuia sau mai multor fișiere VRML, este apoi traversat pentru obținerea imaginii obiectelor în diferite situații de navigare a scenei. Redarea imaginii obiectelor pe display se realizează prin intermediul bibliotecilor grafice de nivel scăzut, cum sunt OpenGL sau Direct3D. Aceste biblioteci asigură interfața corespunzătoare cu acceleratorul grafic al sistemului.

Pentru exemplificare vizitați următoarele adrese web:

<http://www.pleione.com/pithouse/>

<http://www.brunel.ac.uk/project/murale/strat.htm>

<http://www.rsi.gmbh.de/>

<http://www.geomagic.com/advantage/graphics/artifacts-index.php3>

<http://www.altenberg-projekt.uni-dortmund.de/>

<http://www.cs.ukc.ac.uk/people/staff/nsr/arch/vrsig97/>

<http://www.cs.bris.ac.uk/~alan/Arch/INSITE/research/comvis/insite2.htm>

<http://www.cluho.freemove.co.uk/>

<http://www.cs.brown.edu/research/graphics/research/sciviz/archaeology/archave/index.html>

http://www.lems.brown.edu/%7Evote/research_links.html

<http://perso.easynet.fr/~cguille/>

<http://archeologis.free.fr/>

<http://www.archiscan.com/vh.html>

<http://www.taosnet.com/architectVRe/html/VRArchaeology.html>
<http://mailbox.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/forum0600/15hplus.htm>
<http://www.terravista.pt/AguaAlto/4003/>
<http://www.cs.bris.ac.uk/~alan/Arch/INSITE/research/comvis/brocht3.htm>
<http://www.bbc.co.uk/history/3d/trench.shtml>
<http://www-sira.montaigne.u-bordeaux.fr/indexframe.html>
<http://cerhas.uc.edu/cerhasnw.htm>
<http://www.sas.upenn.edu/~lbedal/chrys.html>
<http://www.garfias.org/~heather/index.html>
<http://www.hec.afrl.af.mil/cardlab/>
<http://csanet.org/index.html>
<http://www.anurag.org/MDP-website/index.htm>
<http://atl.ndsu.edu/home.htm>
<http://mailbox.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/forum1196/01olymp.htm>
<http://www.digibotics.com/>
<http://www.uke.uni-hamburg.de/institute/imdm/idv/publikationen/mc1991/>
<http://www.ifrance.com/homann/>
<http://www.archaeologie-online.de/links/85/89/index.php>
<http://www.landesmuseum-fuer-vorgeschichte-halle.de/acscan-internet/index.htm>
<http://www.learningsites.com/>
http://www.artcom.de/cgi-bin/index.cgi?res=783&resH=449&tpl=frame&language=de&id=2_2
<http://www.cleopatra.nrc.ca/Nefertiti/index.html>
<http://www.unicaen.fr/rome/index2.html>
<http://jefferson.village.virginia.edu/pompeii/page-1.html>
<http://www-sst.unil.ch/pangea/Delapierre/orbe.htm>
<http://mailbox.univie.ac.at/elisabeth.trinkl/forum/welcome.html>
<http://www.cs.bris.ac.uk/~alan/Arch/INSITE/research/comvis/insite1.htm>
http://home.worldcom.ch/~cmuller/Jeux_pan_domain/Jeu_pan_Archeo.html
<http://www.archimedx.com/ingelheim/>
<http://www-sira.montaigne.u-bordeaux.fr/boisset/pages/>
<http://www.ifrance.com/cvp/verre/cvpverre.html>
<http://www.lems.brown.edu/vision/extra/SHAPE/>
<http://www.vit.iit.nrc.ca/TIV.html>
<http://cerhas.uc.edu/midea.htm>
<http://corinth.sas.upenn.edu/corinth.html>
<http://www.uke.uni-hamburg.de/institute/imdm/idv/forschung/mumie/index.en.html>
<http://www.research.ibm.com/peru/>
<http://www.cs.ukc.ac.uk/people/staff/nsr/arch/visrcant/visrcant.html>
http://www.learningsites.com/Frame_layout01.htm
<http://www.univie.ac.at/Luftbildarchiv/exhib/tempel/intro.htm>

BIBLIOGRAFIE

1. Burdea G. - Coiffet P., *La Réalité Virtuelle*, Paris, 1994
2. CD-ROM, *Pompei – Virtual tour*, DeAgostini Multimedia, Roma, 1998
3. Djindjian Fr., *Méthodes pour l'archéologie*, Paris, 1991
4. Eileen Vote, Daniel Acevedo, David H. Laidlaw, Joukowsky Martha Sharp, *Archave, three-dimensional data visualization*, <http://www.lems.brown.edu/~vote/>
5. Gillings M., *Engaging Place: a Framework for the Integration and Realisation of Virtual-Reality Approaches in Archaeology*, în *Computer Applications in Archaeology*, Int Series 750, 1999, <http://archweb.leidenuniv.nl/caa00/index.htm>
6. Ionescu Felicia, *Grafica în realitatea virtuală*, București, 2000
7. Jockey Philippe, *L'Archéologie*, Paris, 1999
8. Joukowsky Martha Sharp, *Photogrammetric Digital Reconstruction in Archaeology The Great Temple at Petra, Jordan*, http://www.lems.brown.edu/%7Evote/photogrammetry_index.html și <http://www.lems.brown.edu/vision/extra/SHAPE/Proposal/MIRAGE-pict-photogram.html>
9. Laymarie Frederic, Eileen Vote, *SHAPE Lab*, <http://www.lems.brown.edu/vision/extra/SHAPE/Proposal/MIRAGE-pict-Surf.html>
10. Leroy Thomas, *Reconstituer les verreries*, <http://www.ifrance.com/cvp/verre/cvpverre.html>
11. Leymarie Frederic, *The Temple of Petra*, http://www.lems.brown.edu/vision/people/leymarie/SkiP/SkiP98Oct.html#cch3_913520864
12. Leymarie Frederic, *Theory of Close Range Photogrammetry*, <http://www.lems.brown.edu/vision/people/leymarie/Refs/Photogrammetry/Atkinson90/Ch2Theory.html>
13. Lloret T., *Arqueologia Virtualy audiovisual. Una nueva propuesta en la difusion del conocimiento arqueologico*, în *Revista de Arqueologia*, XX/213, 1999
14. Micle D., *Reconstituiți grafice 3D în sistem CAD 2D și 3D în arheologie*, în *Banatica*, 16, Reșița, 2002.
15. Ogleby Cliff, Doneus Michael, *Photogrammetry and Archaeology*, <http://www.univie.ac.at/Luftbildarchiv/wgv/phoarc.htm>;
16. Reilly Paul, *Towards a virtual archaeology*, în *Computer Applications in Archaeology*, Int. Series 565, 1990, <http://archweb.leidenuniv.nl/caa00/index.htm>
17. Rosemarie Drenkhahn, Renate Germer, *The Virtual Mummy*, <http://www.uke.uni-hamburg.de/institute/imdm/idv/forschung/mumie/index.en.html>
18. Vince John, *Realitatea virtuală*, București, 2000

NOTE

¹Jockey Philippe, *L'Archéologie*, Paris, 1999, pag. 198-203 și 324; Djindjian Fr., *Méthodes pour l'archéologie*, Paris, 1991, pag. 338

²Reilly Paul, *Towards a virtual archaeology*, în *Computer Applications in Archaeology*, Int. Series 565, 1990, pag. 133-139, <http://archweb.leidenuniv.nl/caa00/index.htm>

³Gillings M., *Engaging Place: a Framework for the Integration and Realisation of Virtual-Reality Approaches in Archaeology*, în *Computer Applications in Archaeology*, Int Series 750, 1999, <http://archweb.leidenuniv.nl/caa00/index.htm>

⁴Lloret T., *Arqueologia Virtualy audiovisual. Una nueva propuesta en la difusion del conocimiento arqueologico*, în *Revista de Arqueologia*, XX/213, 1999, pag. 13-19

⁵CD-ROM, *Pompei – Virtual tour*, DeAgostini Multimedia, Roma, 1998

⁶Ionescu Felicia, *Grafica în realitatea virtuală*, București, 2000, pag. 1-2; Vince John, *Realitatea virtuală*, București, 2000, pag. 3-4.

⁷Burdea G. - Coiffet P., *La Réalité Virtuelle*, Paris, 1994

⁸Leroy Thomas, *Reconstituer les verreries*, <http://www.ifrance.com/cvp/verre/cvpverre.html>; alte exemple în Micle D., *Reconstituiri grafice 3D în sistem CAD 2D și 3D în arheologie*, în curs de apariție în *Banatica*, 16, Reșița, 2002.

⁹Leymarie Frederic, *The Temple of Petra*, http://www.lems.brown.edu/vision/people/leymarie/SkiP/SkiP98Oct.html#_cch3_913520864

¹⁰Rosemarie Drenkhahn, Renate Germer, *The Virtual Mummy*, <http://www.uke.uni-hamburg.de/institute/imdm/idv/forschung/mumie/index.en.html>

¹¹Ogleby Cliff, Doneus Michael, *Photogrammetry and Archaeology*, <http://www.univie.ac.at/Luftbildarchiv/wgv/phoarc.htm> ; Leymarie Frederic, *Theory of Close Range Photogrammetry*, <http://www.lems.brown.edu/vision/people/leymarie/Refs/Photogrammetry/Atkinson90/Ch2Theory.html>

¹²imaginile sunt reproduse după Joukowsky Martha Sharp, *Photogrammetric Digital Reconstruction in Archaeology The Great Temple at Petra, Jordan*, http://www.lems.brown.edu/%7Evote/photogrammetry_index.html și <http://www.lems.brown.edu/vision/extra/SHAPE/Proposal/MIRAGE-pict-photogram.html>

¹³procedeul este utilizat în special pentru reprezentarea grafică a suprafeței exterioare unui artefact și foarte rar pentru suprafața interioară (expl.: vase de mari dimensiuni, anumite tipuri de arme de foc, etc.)

¹⁴Imaginile au fost reproduse după Laymarie Frederic, Eileen Vote, *SHAPE Lab*, <http://www.lems.brown.edu/vision/extra/SHAPE/Proposal/MIRAGE-pict-Surf.html>

¹⁵Imaginile sunt reproduse după Eileen Vote, Daniel Acevedo, David H. Laidlaw, Joukowsky Martha Sharp, *Archave, three-dimensional data visualization*, <http://www.lems.brown.edu/~vote/>

¹⁶Ionescu Felicia, *Grafica în realitatea virtuală*, București, 2000, pag. 289-290; Vince John, *Realitatea virtuală*, București, 2000, pag. 102-105.

¹⁷Pentru alte informații referitoare la limbajul VRML consultați www.vrml.org

¹⁸Vezi pagina web a firmei <http://www.cai.com/cosmo/>

¹⁹Vezi pagina web a firmei <http://www.parallelgraphics.com/products/cortona/>

DES RECONSTITUTION GRAPHIQUES VIRTUELLES DES ARTEFACTS ARCHÉOLOGIQUES

Resumé

Le concept «archéologie virtuelle» a été proposé par P. Reiller dans 1990, mais il s'est imposé seulement vers le fin des années '90 quand (après le développement du support *hardware* et *software*) cette nouvelle discipline avait été acceptée dans la majorité des institutions d'enseignement supérieur des Etats Unis et de l'Europe. Depuis ce moment l'archéologie virtuelle sera développée vers deux directions:

- a. la réalisation des représentations graphique 3D après un objet ou objectif archéologique réel.
- b. la visualisation dynamique et interactive des reconstitutions graphiques 3D des objets ou des objectifs archéologiques virtuels.

L'introduction et la représentation des images modelées par la réalité virtuelle sont réalisées à l'intermédiaire des certains instruments spéciaux:

- a. des dispositifs de rentrée: moniteur (display) placé sur la tête (HMD – head-mounted display), des casques-audio, des gants de données et des vêtements de données.
- b. des dispositifs de visualisation: moniteur (display), des écrans panoramiques, HMD, etc.

Modéliser les artefacts archéologiques peut être réalisé par quatre méthodes:

1. modélisation polygonale des objets
2. modélisation des objets par des surfaces paramétriques
3. modélisation par la recombinaison des objets
4. modélisation par division de l'espace

Pour le travail dans le réseau Internet il existe le langage VRML, qui, par l'intermédiaire des programmes spéciaux *CosmoPlayer* ou *Cortona VRML* permettent la réalisation et la visualisation des certains projets 3D dynamiques.

VASE DIN COSITOR CU INSCRIPȚII

Daniela Micu

Din colecția Muzeului Banatului, notele de față se ocupă de 41 vase din metal aflate în patrimoniul secției de istorie.

Vasele se datează în sec. XVIII-XIX, adică într-o perioadă destul de târzie având în vedere faptul că astfel de vase au început să fie confecționate începând cu veacul al XV-lea (în număr mic), pentru ca din sec. XVI să devină numeroase.

Înflorirea meșteșugului confecționării vaselor metalice a determinat "importul de meșteri" în diferite părți ale Europei. Astfel, meșterii germani și cei din Boemia au răspândit, din Rusia până în Anglia și din Scandinavia până în Balcani, adesea sub oblăduirea împăraților luminați, tehnologia producerii acestor vase. Știri documentare menționează prezența "stănarilor" germani și în Transilvania¹.

A existat o permanentă opoziție între vasele private, confecționate din diferite materiale. Veselele din aur, argint, bronz și cositor i se adăugau recipientele "țărănești" din ceramică sau din lemn, dar și cele din sticlă, porțelan, care imită forme metalice.

În forma vaselor din metal, în general, și din cositor, în special, regăsim caracteristicile tradiționale, conservatoare, ce continuă maniere antice prin filică renașcentistă la care inovațiile sunt puțin numeroase, perceptibile în tehnica de prelucrare și în elementele ornamentale.

Vasele din colecția secției de istorie a Muzeului Banatului Timișoara au aparținut comunităților germane și evreiești din Timișoara sau din Banat.

În cele ce urmează ne vom rezuma să prezentăm cele mai reprezentative vase din cositor cu inscripții din colecția Muzeului Banatului și anume căni, farfurii întinse și adânci, tăvi, coș de fructe, potire, etc. Ele pot fi grupate în funcție de proveniența lor (de la comunitate germană sau evreiască) sau după utilitatea lor (simple obiecte uzuale, lucrări dedicate breslelor, piese menite să constituie suveniruri, daruri ocazionale, obiecte dedicate diferitelor personalități ale vremii, sau vase de cult religios).

Dacă la unele obiecte, vase destinația lor este sugerată prin formă, la altele ea este indicată prin inscripțiile ce apar pe ele. În cazul vaselor din cositor din colecția Muzeului Banatului Timișoara, aceste inscripții sunt în limbile germană și ebraică, ceea ce a determinat prezentarea lor în mod grupat după semnificația lor.

1. FARFURIE

MBT, inv. 6308

Farfurie din cositor nedecorată, cu margini lobate și buza ușor ondulată. Pe buză apar inițialele "A.Z." gravate.

Dimensiuni: Dgură = 22,5 cm

Dfund = 15 cm

H = 2,2 cm

Pe revers: trei mărci de meșter. Se distinge "...CKEWALD.F.ZIN."

2. FARFURIE

MBT, inv. 5707

Farfurie din cositor nedecorată. Pe buză apare inscripția incizată "*Herz Sein Weißkirchen*" cu caractere stilizate (Pl. I/1). Traducere: *Inima mea aparține Bisericii Albe*.

Sub inscripție este trecut anul 1805. Deasupra inscripției, se află o gaură de agățare.

Dimensiuni: Dgură = 32 cm

H = 3 cm

Pe revers: trei mărci de meșter. Se disting trei roze.

3. FARFURIE

MBT, inv. 6281

Cositor nedecorat, cu margini ondulate. Pe buză, inscripția "*Gott Schütze Temeswar 1781*" (Pl. I/2). Traducere: *Dumnezeu să aibă grijă de Timișoara*.

Deasupra inscripției se află o gaură de agățare.

Dimensiuni: Dgură = 18,5 cm

Dfund = 12 cm

H = 2 cm

Pe revers apar inițialele "V" și, la o mică distanță, "KS".

4. FARFURIE

MBT, inv. 6303

Farfurie din cositor decorată cu o scenă de vânătoare încadrată circular de un decor geometric incizat. Scena reprezintă un vânător călare, în

galop, însoțit de trei câini, printre copaci. Pe buza înaltă a farfuriei se află o bandă de puncte incizate. Pe buză, sub bandă, deasupra scenei e incizat anul 1773 (Pl. I/3).

Dimensiuni: Dgură = 18,5 cm
Dfund = 12 cm
H = 2 cm

Pe revers: trei mărci de meșter. Se distinge KXM (Pl. VI).

5. FARFURIE

MBT, inv. 6304

Farfurie din cositor decorată cu o scenă de vânatoare încadrată circular de un decor geometric incizat. Scena reprezintă un vânător ochind din spatele unui copac, însoțit de un câine.

Dimensiuni: Dgură = 18,5 cm
Dfund = 12 cm
H = 2 cm

6. FARFURIE

MBT, inv. 5712

Farfurie din cositor nedecorată, cu inscripția incizată dispusă circular "*Andenken aus die Kirchweiche in Temeswar anno 1792*". Traducere: *Amintire de la hramul bisericii din Timișoara anul 1792*.

Dimensiuni: Dgură = 34 cm
Dfund = 22 cm
H = 2,5 cm

7. CASTRON

MBT, inv. 6290

Castron din cositor nedecorat, cu două toarte stilizate. Apare inscripția incizată dispusă circular "*Andenken an die Kirchweihe in Temeswar 1794*" (Pl. II/1). Traducere: *Amintire de la hramul bisericii din Timișoara 1794*.

Dimensiuni: Dgură = 26 cm
Dfund = 16 cm
H = 5,5 cm

8. FARFURIE

MBT, inv. 5713

Farfurie din cositor nedecorată, cu inscripția incizată dispusă circular "*Weisskirchner Weissbäcker und Lebzelter Zunft gegründet ano 1794*" (Pl. II/2). Traducere: *Breasla brutarilor și a producătorilor de turtă dulce din Weisskirchen înființată în anul 1794*.

Dimensiuni: Dgură = 34 cm
Dfund = 23 cm
H = 3,5 cm

9. FARFURIE

MBT, inv. 6284

Farfurie din cositor nedecorată, cu inscripția incizată "*Temeswarer Fischer Verein anno 1793*" (Pl. II/3). Traducere: *Asociația pescarilor din Timișoara anul 1793*.

Dimensiuni: Dgură = 28,2 cm
Dfund = 19 cm
H = 4 cm

Pe revers: trei mărci de meșter. Se disting o coroană regală și majusculele *G* și *T*. de o parte și de alta a coroanei.

10. FARFURIE

MBT, inv. 6280

Farfurie din cositor decorată prin incizie cu un profil de bust de ofițer între două frunze de laur cu cartuș cu "*Hmp. Knesits*". Pe buză, apare inscripția "*Andenken von Lugos 1796*" și, cu majuscule, "PRO VIRTUTE BELLICA" (Pentru virtute militară) (Pl. III/1). Traducere: *Amintire din Lugoj*.

Dimensiuni: Dgură = 32 cm
Dfund = 20,5 cm
H = 3,5 cm

! Această farfurie apare pe vigneta unui volum din *Analele Banatului*, SV, din 1928.

11. TAVĂ

MBT, inv. 6528

Tavă din cositor decorată. Tava rotundă are trei picioare stilizate. Marginea e ondulată, cu motive vegetale. În centru apare o medalie, în relief, prinsă cu un nit. Medalia reprezintă un muncitor, așezat, care ține în mâini o armonică. Se disting unelte (probabil un atelier). Pe spate, pe margine, inscripția "*Gesellen Stuck von Johann Weber Spengler in Temesvar ano 1824*". Traducere: *Lucrare a calfei Johann Weber Spengler în Timișoara anul 1824*.

Dimensiuni: Dgură = 31,5 cm
Dfund = 23,7 cm
H = 4,4 cm

12. FARFURIE

MBT, inv. 6291

Farfurie din cositor nedecorată. Pe revers, pe buză, prezintă inițialele "F.K." (Pl. III/2) incizate. Tot pe revers, pe fund: trei mărci de meșter, greu de distins – poate niște roze (Pl. VII).

Dimensiuni: Dgură = 22 cm

Dfund = 14,5 cm

H = 2,5 cm

13. PAHAR

MBT, inv. 7933

Pahar din cositor decorat cu motive florale și cu o stemă. Deasupra stemei este inscripția "GUT UND BLUT FÜR", iar sub stemă "*Unsern Kaiser*" – Traducere: *Bine și sânge pentru împăratul nostru*. În partea opusă stemei, de o parte și de alta a unei coroane sunt anii 1898 și 1848. Sub coroană este inscripția "*Andenken an das 60 jähr Regierungs Jubiläum*". Traducere: *În amintirea a jubileului domniei de 60 de ani*.

Paharul, din cauza fundului, nu prezintă o bună stabilitate.

Dimensiuni: Dgură = 7 cm

Dfund = 5,6 cm

H = 10 cm

14. PAHAR

MBT, inv. 8228

Pahar din cositor decorat. Paharul prezintă pe pereții exteriori, opuși, doi bărbați: unul în uniformă de miner cu caschetă, cu mâna dreaptă în șold, în stânga are o sulică mai înaltă decât el. Sub el scrie "GLÜCK AUF". Traducere: *Noroc bun..* Celălalt, tot în uniformă, are în mână o secure. Mâna stângă o ține pe lângă corp. Scrie "GLUCK AUF". Traducere: *Noroc bun*. Între ei, o clădire în formă de "L" sub care scrie "MARKT PLATZ". Traducere: *Târg (piață)*. Pe peretele opus este reprezentat un monument sub care scrie "SCHWEDEN = DENKM", lângă monument este o stradă cu clădiri de o parte și de alta ce dă într-un turn. Sub ea scrie "DONATHSTHURM". Traducere: *Turnul lui Donath*.

Pe banda de la gura paharului scrie: "*Frits Habersang* '/' *Constantin P. Barbacioru p. Erg W.S. 99/00*" (probabil, anii 1899 – 1900).

Dimensiuni: Dgură = 7 cm

Dfund = 6 cm

H = 9,5 cm

Paharul este fără fund.

15. CASTRON

MBT, inv. 6314

Castron din cositor nedecorat cu două toarte care rezultă din marginea răsfrântă. Pe o toartă apare inscripția “*I. Reps / III Comp*”, iar pe cealaltă “*Temeswar / 1891*”.

Dimensiuni: Dgură = 18 cm

Dfund = 11 cm

H = 7,3 cm

16. CANĂ

MBT, inv. 6321

Cană din cositor decorată cu motive vegetale. Prezintă incizate, în două locuri, două inițiale:

- pe capac: “M.G.P.” (Pl.V/2)

- sub cioc: “F.G.P. 1770” (Pl. V/1)

Dimensiuni:

H = 23 cm

17. FARFURIE

MBT, inv. 6289

Farfurie din cositor nedecorată cu margini ondulate. Pe buză este incizată inscripția “*Wersitz 1809*”. Traducere: *Vârșeț 1809*. Deasupra inscripției este o gaură de agățare.

Dimensiuni: Dgură = 22,5 cm

Dfund = 15 cm

H = 1,7 cm

Pe revers: patru mărci de meșter dintre care trei cu roza și una cu o siluetă feminină cu o balanță în mână. Se distinge “... D F. ZIN” și “...LACKEN...”.

18. FARFURIE

MBT, inv. 6293

Farfurie din cositor nedecorată. Pe buză sunt incizate inițialele “F.M.” (Pl. III/3)

Dimensiuni: Dgură = 21 cm

Dfund = 13,5 cm

H = 2 cm

Pe revers: trei mărci de meșter și ștampile SCHL CKE (Pl. VIII).

WALD.F.ZIN

MATHIAS

FAUSER

19. BLAZON COMEMORATIV

MBT, inv. 5975

Blazon din cositor turnat și gravat, în formă de scut cu décor baroc cu două fețe. Este prevăzut în partea de sus cu un inel pentru atârnat. Pe avers apare un blazon figurând, deasupra unei table de șah, un vas tronconic cu baza mică în jos, încadrat de două volute afrontate, cu un instrument probabil medical orizontal în partea superioară, precum și, minuscul, sus, un vas cu două cuțe (?) încrucișate.

Pe revers apare inscripția gravată, cu lapidare "*Uehrehet / zum Evigen/ Andenken / Thomas Kesch anno 1741 / (cu cursive) Die 3. Septemb.*". Traducere: Pentru veșnica pomenire a lui Thomas Kesch anul 1741, în 3 sept.

20. FARFURIE

MBT, inv. 6305

Farfurie de cositor nedecorată, cu inscripția incizată pe buză "=T=G".

Dimensiuni: Dgură = 22,5 cm

Dfund = 15 cm

H = 2,5 cm

Pe revers: trei mărci de meșter intersectate. Se distinge litera *B* în stânga coroanei ce se află deasupra unui cal. A treia marcă reprezintă o siluetă feminină ce are în mâna stângă o balanță.

21. FARFURIE

MBT, inv. 6300

Farfurie de cositor nedecorată. Pe buză, între două cununi de lauri apar incizate inițialele "I.E."

Dimensiuni: Dgură = 22,3 cm

Dfund = 14 cm

H = 2,2 cm

Pe revers: trei mărci de meșter

(cele cu roza + ștampila "... CHLACK...") (Pl. IX).

22. FARFURIE

MBT, inv. 5709

Farfurie de cositor nedecorată, cu inscripția incizată "*Andenken aus die Kierchweive in Temesvar / anno 1805*". Traducere: Amintire de la hramul bisericii în Timișoara anul 1805.

Dimensiuni: D = 33 cm.

23. FARFURIE

MBT, inv. 5692

Farfurie din cositor nedecorată, cu inscripția incizată "*Herz Jesu verein in Temesvár / anno 1824*". Traducere: *Uniunea Inima lui Isus în Timișoara / anul 1824*.

Lista de mai sus cuprinde câteva vase din cositor provenite de la comunitatea germană din Timișoara, și anume farfurii, căni, tăvi, castroane, la care se adaugă un blazon comemorativ.

Clasificarea farfuriilor, cele mai numeroase în colecție, nu poate fi făcută după dimensiuni, ci după tematica și organizarea decorului. Astfel, sunt farfurii fără decor, dar cu inscripții (MBT, nr.inv. 5692, 5707, 5709, 5712, 5713, 6281, 6284, 6289, 6290, 6291, 6293, 6300, 6305, 6308) și farfurii cu scene de vânatoare (MBT, nr.inv. 6303, 6304) sau cu decorul plasat în centru (MBT, nr.inv. 6280). Lucrările nedecorate vor fi fost marfă de serie, adică veselă de masă, la care apar pe buză inițialele proprietarului (MBT, nr. inv. 6289, 6291, 6293, 6300, 6305, 6308) și veselă militară cu inițialele soldatului I.Reps din compania III (MBT, nr.inv. 1613). Ele sunt lucrări fără interes artistic, dar care ne introduc în cotidianul de altădată. Unele farfurii nedecorate sunt lucrări de breaslă care au ca element ornamental inscripții ce amintesc de asociații de pescari, brutari, producători de turtă dulce din Banat în sec. XVIII- XIX (MBT, nr.inv. 6284, 5713). De asemenea, altele sunt farfurii-suvenir executate în serie, cumpărate din târgurile vremii, în cazul nostru, de la Biserica Albă (Weisskirche) (aici Bela Crkva – Serbia) (MBT, nr.inv. 5707, 5709), din Vârșeț (Wersitz) (aici Vrșac – Serbia) (MBT, nr.inv. 6289), sau lucrări-suvenir executate la comandă, cum ar fi farfuria căpitanului Knesits (Knesici) din Lugoj. Vase de serie, executate cu ocazia *Kirchwei*-urilor comunității germane din Timișoara sec. XVIII-XIX, care au ajuns în colecția muzeului din Timișoara, sunt și farfuriile (MBT, nr.inv. 5712, 5709) și castronul (MBT, nr.inv.6290), toate confecționate din cositor și nedecorate.

Pe lângă valoarea utilitară a acestor vase din cositor (sau din aliaj), putem menționa și valoarea lor artistică, chiar dacă au fost confecționate în serie sau la comandă, și vândute, probabil, la un preț accesibil. Există, însă, și lucrări destinate unor diferite evenimente ale vremii (MBT, nr. inv.7933) sau lucrări menite să constituie comenzi ocazionale (MBT, nr. inv. 8228), precum și un blazon comemorativ din cositor (MBT, nr.inv. 5975), care erau bogat ornamentate, evidențiind, discret, talentul artistic al meșterului chiar pe un metal comun.

Dacă inscripțiile de pe fața vaselor desemnează destinația pe care au avut-o acestea, pe reversul lor putem - în unele cazuri - să aflăm proveniența lor. Multe dintre aceste vase poartă mărci de meșter sau de calitate. În inscripții sunt menționate orașele Timișoara, Lugoj, Vârșeț și Biserica Albă,

ceea ce ne determină să ne punem întrebarea dacă aceste vase provin din aceste localități. Existau centre meșteșugărești în orașele pomenite?² Mărcile vizibile care predomină în cazul vaselor prezentate sunt cele cu floarea sub o coroană regală (MBT, nr.inv. 6291, 6289, 6300, 5707) fără a avea nici un alt indiciu. În centrele din Transilvania, aceste simboluri apar ca mărci de calitate³. Pe vasele din colecția Muzeului Banatului din Timișoara cu nr. inv. 6308, 6293, 6300, 6289, se mai poate distinge "... CKEWALD.F.ZIN", "...SCHL CKE / WALD .F. ZIN / MATHIAS / FAUSER", "... CHLACK." și "...D F.ZIN..". Acestea ar putea să provină de la același meșter, Mathias Fauser. Ele nu sunt doar mărci de meșter, ci și de calitate. Prescurtarea "F.ZIN" înseamnă cositor fin. Celelalte litere care se disting ar putea să desemneze locul de confecționare. Pe vasul cu nr.inv. 6303, apare, de asemenea, doar marca meșterului K.M., iar pe vasul cu nr.inv. 6284 apare marca meșterului G.T.

*

Inscripțiile de pe vasele care au aparținut comunității evreiești din Timișoara sunt fie în limba germană, fie în germană și ebraică, fie în latină.

24. FARFURIE

MBT, inv. 5695

Farfurie din cositor nedecorată cu inscripție incizată centrală "IZR CULTUS / IN TEMESWAR / ANO 5561". Traducere: *Cultul izraelit, în Timișoara, anul 5561* [1801]⁴

Dimensiuni: Dgură = 30 cm

Dfund = 14 cm

H = 1,5 cm

Pe revers: marcă de meșter. Se distinge "... NDRN.../ ROB ZIN".

25. TAVĂ

MBT, inv. 5708

Tavă din cositor cu margine dantelată, decorată cu benzi de motive florale din linii incizate.

Pe margine apare inscripția "*Temeswarer cultus Gemeinde ano 5579*" [1819]. Traducere: *Obștea cultului din Timișoara*.

Dimensiuni: D = 58 cm.

26. FARFURIE

MBT, inv. 5699

Farfurie din cositor nedecorat, cu inscripție incizată centrală "IZR CULTUS / inscripție în ebraică ⁵ / IN TEMESWAR / ANO 5561" [1801]. Traducere: *Sărbătoarea Azimelor*.

Pe margine apare: I. H. S. B.

Dimensiuni: Dgură = 31,5 cm
Dfund = 21 cm
H = 4,5 cm

27. FARFURIE

MBT, inv. 5694/1

Farfurie din cositor nedecorat, cu inscripție incizată pe buza înălțată: “*Temesvarer Cultus Ano 5561 [1801]*”.

Central, inscripție în ebraică (Pl. X/1). Traducere: *Această sărbătoare a azimelor.*

Dimensiuni: Dgură = 29,3 cm
Dfund = 19 cm
H = 3,5 cm

Pe revers: trei mărci de meșter și o șampilă. Se distinge: “.... KEN WALD..”. (floare și coroană).

28. TAVĂ

MBT, inv. 5705

Tavă din cositor cu margine dantelată, decorată cu benzi de motive florale din linii incizate. În centru, steaua în șase colțuri, *Steaua lui David*, decorată simetric cu romburi mici și cu motivul frunzei de salcie.

Pe margine, inscripția incizată “IZR CULTUS IN TEMESWAR ANO 5561 [1801]” și inscripție în ebraică (Pl. X/2). Traducere: *kiduș*.

Dimensiuni: D = 31 cm.

29. FARFURIE

MBT, inv. 6283 (5283)

Cositor nedecorat cu inscripție incizată centrală în ebraică – vezi foto (traducere: *kidus*).

Pe margine, inscripția “CULTUS GEMEINDE IN TEMESWAR / ANO 5572”. Traducere: *Obștea cultului din Timișoara, anul 5572 [1812]*.

Dimensiuni: Dgură = 23,5 cm
Dfund = 16 cm
H = 2 cm

Pe revers: marcă de meșter (floarea cu coroana). Se distinge: “.... W FEINZIN ...”.

30. FARFURIE

MBT, inv. 5722 (5694/2)

Vas din cositor nedecorat, cu buza cu inscripția incizată “CULTUS GEMEINDE IN TEMESWAR ANO 5561 [1801]”, sub inscripție apare “4874”. În centru, sub o cupă rituală gravată, apare inscripția în ebraică (Pl. X/3). Traducere: *Sărbătoarea azimelor*.

Dimensiuni: Dt = 31 cm

Df = 18 cm

H = 3,5 cm

Pe revers, se distinge “...FEIN ZIN...” și o marcă dmeșter.

31. FARFURIE

MBT, inv. 6282 (5695)

Vas din cositor nedecorat, cu inscripția centrală în ebraică (Pl. XI/1) și anul 5553 [1793]. Sub inscripție e desenată o cană rituală (Pl. XI/1). Traducere: *Masa cu azime*.

Dimensiuni: Dt = 30, 5 cm

Df = 20 cm

H = 2,5 cm

32. FARFURIE

MBT, inv. 5630

Castron din cositor, nedecorat, cu două toarte stilizate orizontale. Pe pereții exteriori apare o inscripție incizată în ebraică (Pl. XI/3). Traducere: *Și eu, Abernam*.

Pe peretele opus: “Anno 5514 [1754]”.

Dimensiuni: Dt = 22 cm

Df = 13,5 cm

H = 5,5, cm.

33. CASTRON

MBT, inv. 5710

Castron de cositor nedecorat, cu inscripție centrală incizată. Este prevăzut cu două toarte orizontale arcuite. Realizat pe trei nivele cu diametre diferite.

Inscripția din centru este în jurul unei stele regulate în șase colțuri, formată prin unirea alternativă a șase puncte situate la distanțe egale. În centrul stelei este trecut anul 5571 [1811].

Inscripția: Temeswarer inscripție în ebraică Cultus (Pl. XI/2)

Traducere: *Cultul cadiș din Timișoara*.

Dimensiuni: Dg = 20,5 cm

Df = 14 cm

H = 5,5 cm

Pe revers: trei mărci de meșter. Se distinge “ ZIN....” și trei siluete feminine cu aripi și rochie lungă.

34. COȘ DE FRUCTE

MBT, inv. 5722 (5692)

Coș din cositor cu fund din tablă de alamă. Pereții coșului reprezintă șase figuri feminine care au pe frunte un lanț cu “perle” și cu motive fitomorfe. Toartele sunt decorate cu motive fitomorfe.

În interior, pe fund, apare inscripție în germană și ebraică: *Cum Laubhütten Taste* / inscripție ebraică (vezi foto) / *Temeswar ano 5561* [1801]. Traducere: *Sărbătoarea corturilor*.

Dimensiuni: Df = 15 x 11,5 cm

Df int = 11 cm

H = 10 cm

35. VAS CU CAPAC / CUTIE DE MIRODENII

MBT, inv. 6290

Vas din cositor cu capac și două toarte. Este decorat cu caneluri verticale pe pântec; pe capac sunt caneluri verticale inegale. În partea superioară a capacului este o apucătoare tronconică cu caneluri verticale. Cele două toarte orizontale prezintă fiecare câte o proeminență laterală. Are fund inelar. Capacul se așează liber.

Pe capac, inscripția incizată: CONVICTUS TEMESWAR / ANO 1803. (Pl. XII/1)

Dimensiuni: Dg = 10,5 cm

Df = 10,5 cm

D pântec = 12,5 cm

H = 13 cm

H fără capac = 8 cm

Pe fund, în interior, marcă de meșter. Se distinge: “... WFEINZIN”.

Pe fund, în exterior, în centru, motivul cochiliei melcului.

36. POTIR

MBT, inv. 5688

Potir din cositor, cu două toarte orizontale arcuite. Pântecul e decorat cu o bandă de linii oblice întretăiate. Din loc în loc este aplicată câte o floare. În partea superioară a benzii e aplicat un șnur cu mici croșeturi. Sub banda ornamentală se află inscripția TEMESWARER CULTUS ANO 5572 [1812]. Traducere: *kiduș*.

Capacul îmbracă gura vasului și se așează liber. Pe capac e fixată o protomă de pasăre cu ciocul în sus, cu aripile deschise ce pare a-și lua zborul.

Gâtul vasului e larg.

Piciorul inelar continuă cu un fel de postament. E decorat cu caneluri.

Dimensiuni: Dg = 8,5 cm

D picior = 10 cm

H = 21 cm

H fără capac = 16 cm

37. CASTRONAȘ / vas de sărbătoare

MBT, inv. 5705 (4659)

Castronaș din cositor, nedecorat, cu o inscripție în ebraică pe fundul vasului (Pl. XII/2). Traducere: *kiduș*.

Dimensiuni: D = 13,5 cm

Df = 10 cm

H = 4,3 cm

Pe spate: marcă de meșter. Se distinge o coroană regală între flamuri.

38. FARFURIE

MBT, inv. 5716, 5715 (două bucăți)

Vas din cositor nedecorat cu margine dantelată. Pe spate, pe margine, apare o inscripție incizată: CONVICTUS TEMESVAR 1814, sub formă de triunghi.

Dimensiuni: D = 22 cm

Df = 12,5 cm

H = 4 cm

39. FARFURIE

MBT, inv. 5717

Vas din cositor nedecorat, pe margine apare o inscripție cu anul 5572 [1812] (prin incizare) și, zgâriat ulterior, (MBT), nr. inv. 4882.

Pe spate: marcă de meșter "... NURN ..." și "....ROBZI...".

Dimensiuni: D = 20,7 cm

Df = 14 cm

H = 1,8 cm

40. FARFURIE

MBT, inv. 6282 (5695)

Vas din cositor nedecorat. Pe margine apare inscripția incizată CONVICTUS TEMESWAR ANO 1794 (Pl. XII/3). Central este incizat un clopot, prins de o verigă, acesta fiind atârnat de o funie.

Dimensiuni: D = 22 cm

Df = 14 cm

H = 2,5 cm

Pe spate: trei mărci de meșter. În mijloc apare o roză, de-o parte și de alta sunt două siluete ce țin în stânga o balanță. Se disting literele "...ENGLISCI...".

41. FARFURIE

MBT, inv. 6277/1,2

Farfuriile din cositor întinse. Pe margine sunt 21 de roze. În centru, patru linii întretăiate în același punct.

Dimensiuni: Dg = 23 cm

Df = 15 cm

H = 1,7 cm

Pe spate, la 6277/1 se distinge marca FEINZIN și roza (parțial) între o cunună (doar stânga). Pe 6277/2 se distinge doar roza.

La fel ca în cazul vaselor ce aparțin familiilor comunității germane, așijderea cele ce provin de la comunitatea evreiască au aparținut unor familii obișnuite. Lor li se adaugă și vase din metal nobil. Bogăția decorativă diferă în funcție de statutul social al familiei de la care provin obiectele. Simbolurile gravate sunt, în special, motive geometrice, fitomorfe și reprezentări ale stelei lui David.

Vasele prezentate mai sus sunt de uz profan, dar și religios, adică obiecte rituale pentru sărbători: coș de fructe, cutii de ofrandă, farfurii, castroane, potire, etc.

Din inscripții reiese că vasele sunt dedicate Sărbătorii Azimelor, Sărbătorii Corturilor, sau, pur și simplu, este menționată doar apartenența vaselor la cultul izraelit, fiind inscripționat cuvântul *kiduş*.

Pe vasele cu MBT, nr. inv. 5699, 5694/1, 5722 (5694/2), 6282 (5695), apar inscripții referitoare la *Sărbătoarea Azimelor* sau *Pesah*. Pesah-ul este *Sărbătoarea Sufletului Evreiesc*⁶ (aprox. aprilie) și amintește actul ieșirii din robia egipteană. Era în anul 1645 î.e.a. și evreii așteptau semnalul lui Moise pentru a părăsi Egiptul. În toate gospodăriile s-a făcut atunci aluatul pentru pâine și membrii familiei așteptau în jurul focului mâncând mielul sacrificat. În noapte, s-au auzit trâmbițele care anunțau că faraonul a îngăduit ieșirea din țară a israeliților, supușii săi, ca neam de sine stătător. Exodul a început fără a mai fi timp pentru coacerea pâinii care nu dospise încă. De aceea, a doua zi, aluatul a fost întins pe nisipul fierbinte sub forma unei azime asemănătoare celei mâncate de săracii și sclavii din Egipt. Această pâine a căpătat denumirea de *Matza* sau *Lahma Ania*, adică *pâinea săracă*.

Astfel, și azi, la Pesah, se așează pe masă într-o farfurie (*kehara*) trei azime: una în amintirea preoților, alta în amintirea leviților și a treia în amintirea unității neamului lui Israel. În altă farfurie se așează un amestec de

nuci, mere și vin, un ou și, obligatoriu, o bucată de carne friptă. La masă este obligatoriu să se bea patru pahare cu vin.

Pesah durează opt zile, timp în care fiecare evreu este obligat să mănânce azimă coaptă din aluat nedospit.

Pe coșul de fructe (MBT, nr. inv. 5722) apare inscripția *Sărbătoarea corturilor*. *Sărbătoarea Corturilor* sau *Sucot* (aprox. octombrie) este una din cele trei procesiuni la Ierusalim ale evreilor. Ea amintește că, la ieșirea evreilor din Egipt, ei au locuit o vreme în colibe sau corturi – în limba ebraică *Sucot*. În zilele de *Sucot*, vechii israeliți depuneau în Templu dania lor de fructe, păsări și vite, iar cei bogați dania lor în bani. Și pentru că nu erau destule case să adăpostească pelerinii veniți din toată țara la Ierusalim, se ridicau pe colinele Ierusalimului mii și mii de colibe sau corturi.

Astfel, în zilele de toamnă, evreii locuiau opt zile într-o colibă sau cort, numit *Suca*, în amintirea faptului că în astfel de încăperi au locuit strămoșii ieșiți din Egipt. O *Suca* avea doar o masă și câteva scaune. Aici familia lua masa și săvârșea binecuvântarea vinului, cântând apoi imnuri de slavă lui Dumnezeu.

Inscripția *kiduș* apare pe vasele cu MBT, nr. inv. 5705, 6283, 5688, 5705. Cupa de *kiduș* (*kos*, *beher*), deși de uz profan, era folosită pentru rugăciunea de binecuvântare a vinului în zilele de sâmbătă, la sărbători sau la ceremoniile familiale. Ele aveau forme și mărimi variate fiind ornamente și executate în diferite moduri.

Un alt vas cu inscripție este o cutie de mirodenii (nr. inv. 6290) (*hadas*) în care se introduceau cuișoare și scorțișoară. Ea era folosită la ceremonialul *Havdala*, prin care se marca trecerea de la sfîntenia sâmbetei la cotidianul săptămânii.

Inscripțiile de pe vasele cu (MBT) nr. inv. 5695, 5708, 5710 menționează doar apartenența acestora la cultul israelit sau kadiș din Timișoara.

În cazul vaselor evreiești s-a observat că meșterii (evrei?) nu-și semnează lucrările, dar păstrează o anumită tradiție din tată în fiu. Ei aveau o îndelungă ucenicie, lucrând pentru diferitele straturi ale obștilor evreiești.

Vasele aparținând comunității evreiești din colecția muzeului din Timișoara sunt în majoritatea lor marcate, în special, cu mărci de meșter. Astfel, apar mărci de calitate reprezentate prin denumirea acestora pe vasele cu (MBT) nr. inv. 6283, 5722 (5694/2), 5710, 6290, 6277/1,2 unde se distinge „..W FEINZIN..”, „..FEIN ZIN..” sau doar „...ZIN...” ceea ce înseamnă cositor fin. Pe vasul cu MBT, nr. inv. 5695 se distinge „...NDRN.../ROB ZIN...” ceea ce provine, poate, din PROB ZINN, adică cositor de experiment, dar ar putea să desemneze și locul de confecționare. Celelalte simboluri care se disting, pot fi fie sigle de calitate – ca de exemplu, rozele repetate, fie pot desemna locul de manufacturare al vaselor – ex. „... KEN

WALD.." (MBT, nr.inv. 5694/1) sau "...ENGLISCI.." (MBT, nr.inv. 6282/5695). Altele pot reprezenta semne heraldice ale atelierului (MBT, nr. inv. 6282/5695, 6277/1,2, 5705, 5710, 5694/1, 6283/5283).

*

Colecția de vase din cositor aflată la Muzeul Banatului Timișoara ilustrează o fațetă a realităților istorice din Banat din sec. XVIII-XIX. Ele își află locul atât în expoziția de bază a muzeului, cât și – mai ales – într-o atât de necesară expoziție permanentă de arheologie și istorie a Timișoarei.

NOTE

¹Anamaria Haldner, *Colecția de cositoare. Catalog*, Sibiu, 1972.

²J.N. Preyer menționează doar "mărfuri din Transilvania", "sticlă și veselă" în iarmaroacele și târgurile din Timișoara, printre care s-ar fi putut afla și vase din cositor. De asemenea, el enumeră printre meșteșugarii Timișoarei un gravor și doi turnători de zinc (J.N. Preyer, *Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Editura Amarcord, Timișoara, 1995).

³Anamaria Haldner, *Colecția de cositoare. Catalog*, Sibiu, 1972.

⁴Mulțumesc și pe această cale dr. Ernest Neumann, prim-rabin al Comunității Evreiești din Timișoara, care m-a ajutat la traducerea acestor inscripții în ebraică.

⁵Nu avem caractere în ebraică, fapt pentru care unele inscripții sunt prezentate prin planșe.

⁶H. Kuller, I. Kara, Irina Cajal-Marin, L. Benjamin, P. Petrescu, *Obiecte rituale iudaice din România*, Editura Hasefer, București, 1999.

BIBLIOGRAFIE

Haldner, A., *Colecția de cositoare. Catalog*, Sibiu, 1972.

Kuller, H., Kara, I., Cajal-Marin, I., Benjamin, L., Petrescu, P., *Obiecte rituale iudaice din România*, Editura Hasefer, București, 1999.

Vârtaciu, R., Buzilă, A., *Barocul în Banat*, Catalog de expoziție, Timișoara, 1992.

Preyer, J.N., *Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Editura Amarcord, Timișoara, 1995.

TIN VESSELS WITH INSCRIPTIONS

Summary

This article deals with 41 tin vessels belonging to the History Department of the Museum of Banat Timișoara. They are from the 18th-19th centuries, that was a period relatively late taking into consideration the fact that metal and tin vessels had started to be produced since the 15th century.

There will be presented the most representative tin vessels with inscriptions of the collection of the Museum of Banat, especially cups, plates, trays, fruit dishes, goblets etc. They had been used as simple usual objets, works dedicated to the guilds, vessels destined to be souvenirs, occasional presents, objects dedicated to different personalities of those times, or just religious cult vessels.

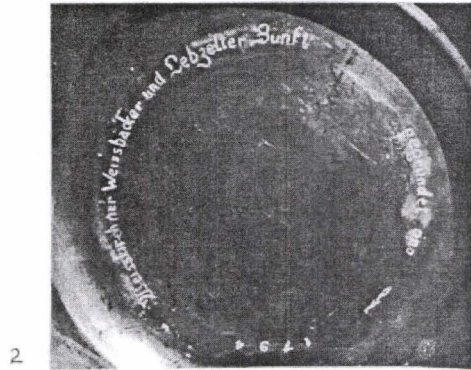
Their destination was suggested through their shape or, in this case, through their inscriptions. The inscriptions on these vessels of the museum's collection are in German, Jewish and Latin.

The collection of tin vessels belonging to the History Department of the Museum of Banat Timisoara illustrates one side of the historical realities from Banat during the 18th-19th centuries.

Pl. I.

1. Farfurie din cositor (sec. XIX), detaliu (MBT, nr.inv. 5707); tin plate (the 19th century);
2. Farfurie din cositor (sec. XVIII), detaliu (MBT, nr.inv. 6281); tin plate (the 18th century);
3. Farfurie din cositor (sec. XVIII), detaliu (MBT, nr.inv. 6303); tin plate (the 18th century);

Pl. II.

1. Castron din cositor (sec. XVIII), detaliu (MBT, nr.inv. 6290); tin bowl (the 18th century);
2. Farfurie din cositor (sec. sec. XVIII), detaliu (MBT, nr.inv. 5713); tin plate (the 18th century);
3. Farfurie din cositor (sec. sec. XVIII), detaliu (MBT, nr.inv. 6284); tin plate (the 18th century);

Pl. III.

1. Farfurie din cositor (sec. XVIII), detaliu ((MBT, nr.inv. 6280); tin plate (the 18th century);
2. Farfurie din cositor, detaliu (MBT, nr.inv. 6291); tin plate;
3. Farfurie din cositor, detaliu (MBT, nr.inv. 6293); tin plate.

2

Pl. IV.

1. Pahar din cositor (sec. XIX), detaliu ((MBT, nr.inv. 7933); tin glass (the 19th century);
2. Pahar din cositor, detaliu (MBT, nr.inv. 7933); tin glass, detail.

1

2

Pl. V.

1. Cană din cositor (sec. XVIII), detaliu (MBT, nr.inv. 6321); tin cup (the 18th century);
2. Cană din cositor, detaliu (MBT, nr.inv. 6321); tin cup, detail.

Pl. VI. Revers cu mărci de meşter (MBT, nr.inv. 6303); reverse with the craftsman's mark.

Pl. VII. Revers cu mărci de meşter (MBT, nr.inv. 6291); reverse with the craftsman's mark.

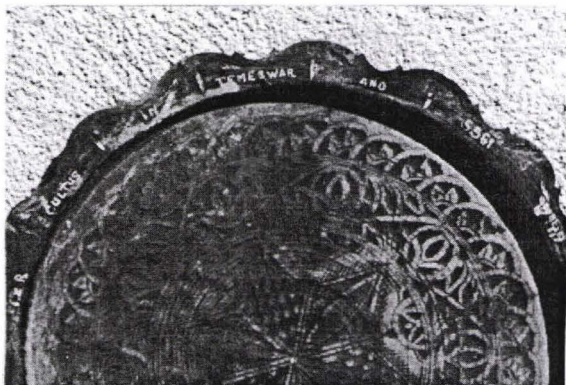
Pl. VIII. Revers cu mărci de meşter (MBT, nr.inv. 6293); reverse with the craftsman's mark

Pl. XIX. Revers cu mărci de meșter (MBT, nr.inv. 6300); reverse with the craftsman's mark.

1

2

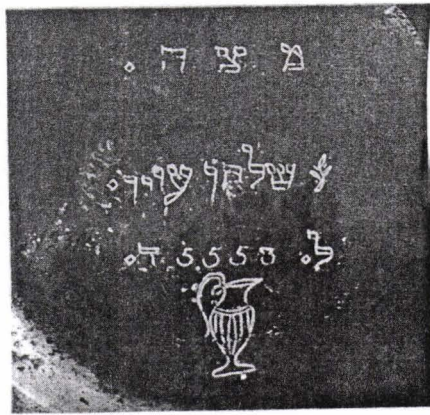

3

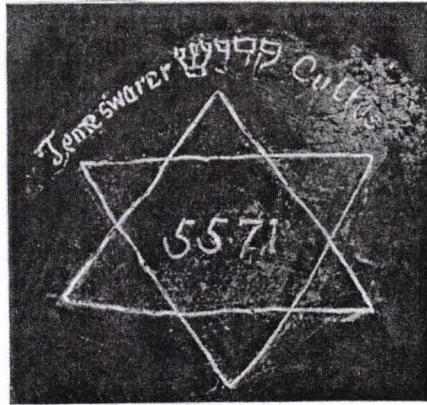
Pl. X.

1. Farfurie din cositor, detaliu (MBT, nr.inv. 5694/1); tin plate, detail;
2. Farfurie din cositor, detaliu (MBT, nr.inv.5705); tin plate, detail;
3. Farfurie din cositor, detaliu (MBT, nr.inv. 6283/5283); tin plate, detail.

1

2

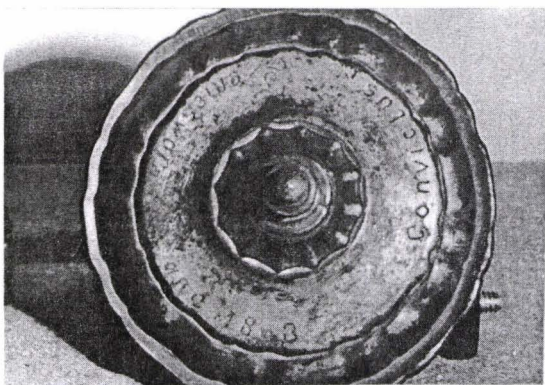
3

Pl. XI.

1. Farfurie din cositor, detaliu (MBT, nr.inv. 6282/5695); tin plate, detail;
2. Farfurie din cositor, detaliu (MBT, nr.inv. 5710); tin plate, detail;
3. Castron din cositor, detaliu (MBT, nr.inv. 5630); tin bowl, detail.

1

2

3

Pl. XII.

1. Cutie de mirodenii (MBT, nr.inv. 6290); spice box;
2. Castronaș din cositor (MBT, nr. inv. 5705); little tin bowl;
3. Farfurie din cositor, detaliu (MBT, nr. inv. 6282); tin plate, detail.

UN PUNCT DE VEDERE ASUPRA ABORDĂRII ÎN REGIM DE URGENȚĂ A UNOR MONUMENTE ISTORICE DIN JUDEȚUL TIMIȘ

Liliana Roșiu

În ultima jumătate de secol, noțiunea de monument istoric a înregistrat o pronunțată mobilitate, cuprinzând nu numai obiectivul individual, ci și ansambluri de clădiri, zone istorice, sau întregi așezări. Chiar dacă această extensie de sens suportă în continuare îmbogățiri, atât ca tipologie, cât și ca apartenență temporală, noile valori incluse categoriei patrimoniale nu le pot substitui pe cele vechi, pentru care orice pierdere apare ca irecuperabilă. Reconstituirea poate doar mima aparența obiectului de patrimoniu, dar nu îi poate reda substanța autentică. Cum acest patrimoniu se află în permanență sub amenințarea factorilor de mediu și a efectelor activității umane, preocupările de protejare, conservare și restaurare îmbracă forme foarte diverse, care caută atât să prevină degradările prin întreținere și păstrare în condiții cât mai adecvate, precum și să remedieze distrugerile odată produse, prin lucrări de restaurare.

Din varietatea acestor lucrări de restaurare și a direcțiilor de intervenție pentru asigurarea protecției monumentelor se detașează pentru cazurile limită, în care structura monumentului a ajuns în stare de precolaps ori parțial a suferit avarii, categoria lucrărilor abordate în regim de urgență. Acest tip de tratare face subiectul unor evidențe aparte și al unor priorități de restaurare, atât în propunerile care privesc monumentele aflate în patrimoniul universal, cât și pe cele din listele întocmite la nivele naționale. Această categorie de operații în regim de urgență desemnează în mod uzual acele intervenții menite să protejeze monumentul, asigurându-i condiții minime de supraviețuire și de prevenire a degradării sale totale. Ea se referă cu precădere la acele lucrări, ce reclamă o consolidare imediată, fără de care nu se poate asigura existența monumentului. De regulă, această operație se aplică unei clădiri istorice în urma unei avarii, când structura și-a pierdut

caracteristicile statice inițiale și când paguba sau pierderea de elemente originare s-a produs.

Ruptă din contextul întregii politici de protejare a monumentelor istorice, intervenția în regim de urgență poate fi privită ca un caz limită, la care se ajunge întâmplător, ca rezultat al unor situații imprevizibile. În realitate, multe dintre cazurile care aduc monumentele în situația de a fi supuse unor intervenții urgente au cauze ce puteau fi prevăzute, prevenite și înlăturate. Din acest motiv, se cere reconsiderarea relației dintre intervențiile în regim de urgență și categoria metodelor de conservare preventivă a monumentelor, ansamblu de măsuri și de lucrări, care măcar în parte pot elimina potențiale situații de risc.

Restaurarea preventivă apare din acest punct de vedere ca un imperativ, ca o practică mai importantă decât cea de primă urgență, tocmai pentru că vizează eliminarea acesteia¹. Astfel, laturii preventive îi revine un rol important în cadrul varietății de preocupări ce privesc protejarea patrimoniului construit. Aceasta ajută la evitarea măsurilor complicate și mult mai costisitoare, pe care le presupun operațiile de remediere a unor degradări deja produse. Aspectul preventiv urmărește atât întreținerea și exploatarea clădirilor monument, cât și un număr cât mai mic de pierderi în cazul situațiilor limită. El face trimitere, de fapt, la două direcții ale activității de protejare a patrimoniului construit, una referitoare la conservarea caracteristicilor structurale ale monumentului, iar cealaltă la asigurarea funcționalității sale. Acest din urmă aspect este îndeobște neglijat în abordarea conceptului de intervenții în regim de urgență.

1. Intervenție urgentă – conservare preventivă în asigurarea parametrilor structurali.

Dintre variatele cauze care amenință integritatea monumentelor istorice, pentru intervențiile în regim de urgență se invocă uzual catastrofele naturale și efectele dezastruoase ale activității umane (în special poluarea și conflagrațiile). Din prima categorie de cauze, una extrem de nocivă o reprezintă mișcările seismice.

În absența unor măsuri de prevenire a efectelor cutremurelor, recuperarea patrimoniului construit rămâne limitată. Intervenția preventivă asupra monumentului istoric constă, de fapt, într-o lucrare de consolidare, menită să aducă respectiva construcție la parametri tehnici, care să o facă rezistentă la un potențial cutremur.

Încă din secolul al XIX-lea, au apărut în spațiul Munteniei consemnări ale efectelor unor mișcări seismice repetabile, iar înregistrarea lor se presu-

pune că viza deja un scop preventiv, urmărind modificarea amplasamentului unor așezări pe terenuri mai sigure². Astfel, au fost înregistrate urmările cutremurului din 1838 asupra unui mare număr de biserici, între care și cea a mănăstirii Cotmeana, unde s-a stricat bolta altarului sau biserica domnească de la Curtea de Argeș, unul dintre cele mai vechi monumente medievale păstrate neruinat, la care au crăpat ziduri și stâlpi³.

Dacă în secolul al XIX-lea reparațiile interveneau după avarierea monumentelor, nici perioada contemporană nu s-a prea abătut de la această metodă de lucru.

1.1. Intervenții urgente pentru remedierea avariilor la monumente din județul Timiș

În ciuda cunoașterii unor mișcări seismice repetate în aria Banatului, cutremurele din 1991 au provocat avarii de proporții, făcând necesare intervenții de consolidare și chiar de reconstituire în regim de urgență. Un impact accentuat al acestora a fost înregistrat asupra ansamblului conacului din Banloc, unde fiecare dintre construcțiile componente a avut de suferit urmări grave. Astfel, conacului i s-a dărâmat acoperișul și planșeul în zona centrală, pavilionul de la intrarea în incintă și-a pierdut aticul cu zona structurală aferentă, iar pavilionul neogotic, situat în colțul sud-estic al parcului, s-a prăbușit parțial, dispărând apoi complet în scurt timp. Întreaga suită de lucrări de consolidare, ce s-au aplicat conacului și cele de restaurare, ce rămân necesare pentru toate componentele ansamblului, s-ar fi putut evita dacă în reparațiile și amenajările efectuate aici în decursul timpului ar fi intrat în calcul factorul de risc în situații limită.

Turnul din Ciacova, monument de secol XIV, socotit unul dintre puținele vestigii medievale din categoria monumentelor de arhitectură păstrate în Banat, este cea mai bună exemplificare pentru inerția în fața unei asemenea abordări, chiar dacă monumentul a ajuns tot datorită cutremurelor din 1991 în fază de precolaps. Aceste cutremure au produs crăpături și dizlocări pe toate fețele sale, mai accentuate pe laturile de nord-vest și sud-est, unde au atins până la 12 cm deschidere, la o lungime ce urmărea întreaga fațadă⁴. Dacă în ciuda expertizelor, a soluțiilor de consolidare avansate și a vizibilului pericol pe care turnul l-a reprezentat timp de aproape 10 ani pentru calea ferată adiacentă, monumentului i s-a menținut rezervorul de apă al localității amplasat la ultimul nivel, accentuându-i-se astfel potențialul de prăbușire, înseamnă că problema componentei preventive din caracterul de urgență al unei intervenții de salvare este departe de a fi înțeleasă și aplicată.

1.2. Intervenții urgente în regim preventiv

În practica de ansamblu, privind intervențiile asupra monumentelor istorice, se înregistrează totuși tendința de a trata atent și de a introduce măsuri de protejare față de situațiile de criză. Virulența unor mișcări seismice din ultimile trei decenii a făcut ca, în urma efectelor provocate de acestea, să fie reconsiderată modalitatea de asigurare antisismică a monumentelor. În cadrul reparațiilor capitale, în numeroase cazuri au fost incluse și lucrări de consolidare, îndeosebi la biserici monumente istorice din zona extracarpatică, unde mai bine de 200 de construcții au primit astfel tratamente ce le-au îmbunătățit comportamentul față de acțiunile seismice.

În județul Timiș biserica mănăstirii Săraca, a căpătat în anul 1988, în cadrul unor laborioase lucrări de restaurare și un sistem de consolidare integrat structurii din zidărie de secol XV a monumentului⁵. Pentru că această metodă de abordare nu s-a extins și asupra altor monumente, efectele suitei de cutremure bănățene de la începutul anilor '90 au adus distrugeri patrimonialului construit, care sunt încă departe de a fi remediate. Pe de altă parte, unele monumente se găsesc deja în situații limită, fie de precolaps, cum este cazul bisericii ortodoxe sârbe din Parța, fie grav amenințate datorită stării terenului de fundare și relației structurii cu acesta, ca la Castelul Huniazilor din Timișoara, ori cu integritatea structurală afectată, ca în situația Casei cu Atlanți din Timișoara, fiecare din ele figurând între prioritățile intervențiilor în regim de urgență.

La Parța, acest factor de risc este cunoscut de multă vreme. Biserica ortodoxă sârbă a suferit la începutul anilor '60 grave avarii din mișcări seismice, soldate cu fisuri în pereții laterali și cu rotirea turnului. Monumentul prezintă risc în exploatare, motiv pentru care i s-a rărit progresiv utilizarea de către enoriași, iar pericolul prăbușirii sale este încă de actualitate.

O situație complexă și dramatică pentru viitorul celui mai vechi monument din Timișoara, Castelul Huniazilor, cere abordarea în regim de urgență a unei ample lucrări de consolidare, care în același timp se suprapune imperativelor restaurării preventive. Granița dintre cele două categorii este aici imperceptibilă, conservarea preventivă transformându-se, de fapt, într-o măsură de urgență, datorită ridicatului factor de risc. Monumentul a mai fost supus în repetate rânduri consolidărilor prin subzidire, în 1902-1903 pe latura de est, la mijlocul secolului XX, pe latura de vest și în sălile mari ale parterului și etajului⁶. Deși cauza fisurării colțului său nord-vestic se află în relație directă cu terenul de fundare, mișcările seismice au agravat situația, iar expertiza clădirii a scos în evidență complexitatea problemelor structurale, ce trebuie rezolvate pentru eliminarea riscului în cazul unui posibil cutremur⁷.

Casa cu Atlanți oferă un alt exemplu de suprapunere de sens a noțiunii de intervenție urgentă și restaurare preventivă. Clădirii de secol XVIII, volum patulater desfășurat în jurul unei ample curți interioare, i s-au prăbușit corpul sudic și jumătate din cel de vest. Chiar dacă laturile păstrate par să beneficieze de o relativă stabilitate structurală, sensibilitatea sistemului de rezistență față de potențiale acțiuni seismice este extrem de ridicată, iar comportamentul față de o situație de risc se cere a fi privit global, în condiții de integralitate structurală.

Seismul, ca important factor de risc, impune abordării monumentelor, aflate în zone în care se pune această problemă, un anumit mod de tratare axat pe un concept global de consolidare. Acesta are de asigurat stabilitatea generală pe lungă durată a edificiului și rezistența construcției în punctele caracteristice, astfel încât în situația solicitării să nu se producă degradări de elemente structurale ori cu valoare istorică și artistică, a căror pierdere este irecuperabilă.

În conceptul general de consolidare se înscriu nu numai măsuri definitive, ci și lucrări cu caracter provizoriu de asigurare, în perioada premergătoare execuției sau în timpul acesteia, a construcției ce prezintă pericol de avariere în caz de acțiune seismică. Aceasta presupune detașarea unui set de intervenții de primă urgență pentru toate monumentele vulnerabile, până la aplicarea conceptului general de consolidare. Fără să poată prelua rosturile unei consolidări globale, aceste măsuri de urgență, necesare de altfel și în situațiile deja luate în discuție, pot reduce într-o oarecare măsură și pentru o perioadă limitată riscul seismic. În Timișoara, o asemenea intervenție a fost propusă la aripa de sud a Bastionului, în a cărei structură a fost descoperită în anul 2000, o fractură longitudinală majoră, la nivelul bolții din zidărie de cărămidă, pe linia de minimă rezistență a golurilor, de-a lungul întregii înșiruiți de travee boltite cilindric.

Deși extrem de importantă în ansamblul măsurilor de protejare a monumentelor istorice, prevenirea antiseismică nu este singura direcție de abordare a relației dintre intervenția urgentă și conservarea preventivă. Privită din perspectiva acestei relații, protejarea patrimoniului construit poate aduce în discuție și aspecte care conduc la reconsiderarea priorităților în propunerile de intervenție. Astfel, diferitele probleme pe care le ridică funcționalitatea monumentelor evidențiază situații ce nu diferă ca gravitate de starea structurală limită, punând în aceeași măsură în pericol însăși existența monumentului. Spre o astfel de distrugere se îndreaptă, de fapt, scoaterea monumentului din funcțiune și din acest motiv o asemenea situație se cere tratată în regim de urgență.

2. Abordarea în regim de urgență a monumentelor dezafectate.

Cauzele care duc la scoaterea monumentelor din uz sunt fie depopularea accentuată, care afectează mediul rural, fie menținerea lor în stare de abandon, prin tergiversarea stabilirii regimului de proprietate sau chiar mutațiile din structura și regimul de viață al populației. Aceste cauze antrenează efecte specifice asupra unor categorii patrimoniale, de la monumentele de arhitectură până la zonele istorice.

Dezafectarea nu a condus încă la tratarea acestei probleme în regim de urgență, deși efectele accelerării distrugerii în lipsa folosirii sunt cunoscute. Cel mai spectaculos caz din această categorie, în județul Timiș, este biserica romano-catolică din localitatea Bobda, comuna Cenei, ridicată în anul 1860, în forme neorenascentiste, care o înscriu între cele mai interesante biserici de secol XIX din Banat. Neutilizată de mai bine de două decenii, prin pierderea enoriașilor germani, această biserică, de mari dimensiuni pentru o comunitate rurală, înregistrează o degradare exponențială în lipsa lucrărilor curente de reparații, care de la nivelul acoperișului au afectat prin infiltrații pereții și detaliile interioare. Motivul intervenției urgente a devenit astfel tot starea precară a structurii, însă cauza care a determinat-o și care se cere, de fapt, reconsiderată de conceptul abordării în regim de urgență, rămâne dezafectarea.

Abandonarea majorității conacelor bănățene, părăsite de foștii utilizatori odată cu disoluția sistemului cooperatist, a suprapus noi degradări celor provocate de modul de întreținere și transformările arbitrare, pe care acestea le-au avut de suportat în decursul ultimei jumătăți de secol. Dezafectarea lor și nerezolvarea regimului de proprietate a transformat o parte dintre aceste monumente în surse de materiale de construcții. Unele din ele, subiecte ale unor procese de retrocedare, au ajuns în acest răstimp în diferite grade de distrugere. De la o ruinare aproape completă, ca în cazul conacului Gudenus din Gad, cele de la Rudna, Șag sau Clopodia, cu zone de zidărie degradată și tâmplărie dispărută sau parțial păstrată, mai pot fi încă salvate. La Carani, la conacul Mercy, deși au început lucrări de reparații și refuncționalizare, acestea s-au blocat datorită litigiului nerezolvat privind proprietatea, rezultatul repercutându-se asupra stării sale de conservare, ce a înregistrat o degradare accelerată, dată de condiția de șantier întrerupt.

Această categorie de monumente rămâne, sub aspectul rezolvării necesarului funcțional, una dintre cele mai vitregite. În bloc, ele apar ca o prioritate a intervențiilor în regim de urgență, iar reglementarea regimului de proprietate, care condiționează de fapt funcționalitatea, devine parte a determinantilor conceptului de intervenție în regim de urgență.

Scoaterea monumentului din uz se soldează uneori cu pierderi neașteptate, al căror rezultat nu diferă de efectul unui cutremur și justifică, odată în plus, abordarea laturii funcționale în condiții de urgență. În localitatea Groși, comuna Margina, casa cu nr. 39, monument istoric, una din ultimele locuințe din lemn a cărei prispă parțială își păstrase stâlpii cu ornamente geometrice cioplite din bardă, s-a prăbușit la sfârșitul anului 2001, după o perioadă relativ scurtă de nefolosire și în ciuda unei aparente stări de conservare satisfăcătoare sau a existenței unui proprietar. Modul în care acesta înțelege să întrețină și să utilizeze un monument istoric ajunge astfel să condiționeze în mare măsură păstrarea lui.

3. Cazuri de urgență derivate din folosire și întreținere deficitară.

Dacă lipsa funcțiunii apare ca un motiv solid de reconsiderare a relației intervenție urgentă – conservare preventivă, folosirea sezonieră a unor monumente sau înșeși unele intervenții asupra acestora ajung să le aducă, în egală măsură, în situații critice. Asigurarea conservării bisericilor de lemn scoase din serviciul cultic poate, spre exemplu, să fie privită mai nuanțat, în relație cu ritmurile diferite de degradare pe care le înregistrează și care justifică tratarea unora în regim de urgență. Astfel, bisericile de lemn folosite ocazional drept capele cimiteriale (la Margina, Povergina, Românești), cele deschise mai rar, la slujbele de hram sau folosite doar din când în când datorită vecinătății bisericii de zid (la Curtea, Căpăt, Bătești) sunt afectate de o degradare mai lentă, care se poate actualiza brusc în lipsa întreținerii, transformând cazul în urgență, ca la Dragomirești, de pildă. Dacă în toate aceste situații aspectul preventiv predomină, a devenit, în schimb de actualitate problema urgenței pentru restaurarea picturii interioare, cu o situație limită la bisericile de lemn din Căpăt și Povergina.

Nu numai folosirea sezonieră, ci și intervențiile greșite pot genera trecerea în regim de urgență. La biserica de lemn a mănăstirii Cebza, o reparație arbitrară, efectuată cu înconjurarea sa de un trotuar din beton și cu placarea în PFL a pereților la interior, a modificat microclimatul în biserică și i-a sensibilizat structura la umiditate, în vreme ce la biserica de lemn din Homojdia, o veche tentativă de înlocuire a monumentului, i-a zidit perimetral o fundație din beton, care, din 1987 favorizează stagnarea apei în zona tălpilor, deși lucrări de reparații la nivelul învelitoarei s-au realizat între timp. Astfel, ambelor biserici de lemn li s-au introdus în mod artificial noi factori de risc, ce le-au transformat în subiecte ale unei obligatorii și rapide remedieri.

În concluzie, diferitele categorii de intervenții asupra monumentelor și abordarea priorităților în protejarea patrimoniului construit suportă în permanență extinderi de sens, ca însăși noțiunea de monument istoric. Fără a fi epuizate tipurile de probleme, ce justifică tratarea din acest unghi a intervențiilor în regim de urgență, aceasta nu poate fi separată de aspectul preventiv, relația dintre cele două categorii constituind, de fapt, o primă condiție pentru reducerea cazurilor urgente și absorbția lor în lucrările curente ale conservării.

NOTE

¹Brandi, Cesare, *Teoria restaurării*, București, 1996, p. 88

²Pănoiu, Andrei, *Urmările cutremurului din anul 1838*, în: *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, nr. 1, București, 1992, p. 73.

³Ibidem, p. 75.

⁴Roșiu, Liliana, *Elemente de condiționare a restaurării turnului medieval din Ciacova*, în: *Concepte și tehnici de restaurare*, București, 1998, p. 119.

⁵Roșiu, Liliana, *Aspecte privind conservarea arhitecturii la biserica mănăstirii Săraca*, în: *Mitropolia Banatului*, nr.1, ian.-febr. 1989, Timișoara, p. 84-85.

⁶Roșiu, Liliana, *Amenajarea Castelului Huniazilor din Timișoara ca Muzeu al Banatului*, în: *Analele Banatului*, S.N. Arheologie-Istorie, VI, Timișoara, 1998, p. 36.

⁷*Expertiză tehnică – Clădirea Muzeului Banatului*, întocmită de S.C. INDPROIECT S.A. Timișoara, proiect 10 509/1997.

UN POINT DE VUE SUR L'INTERVENTION D'URGENCE DANS LA PROTECTION DE QUELQUES MONUMENTS HISTORIQUES DU DISTRICT TIMIȘ

Résumé

Le traitement des monuments historiques en régime d'urgence est lié d'habitude à une menace structurelle qui met en danger l'existence du monument. Même l'aspect préventif de la conservation se propose presque toujours une consolidation contre les possibles tremblements de terre.

Il n'y a seulement les causes imprévues, dont les plus fréquentes sont ces tremblements de terre, celles qui provoquent des pertes au patrimoine construit. Pour cette catégorie, il ne souffre pas du traitement après le dégât, mais aussi des travaux de consolidation à but de prévention. D'autre part, il faut qu'on inclut dans le traitement d'urgence aussi d'autres situations qui puissent conduire à la perte du matériel original. Dans cette catégorie se

trouve l'absence des fonctions, qui peuvent souvent provoquer des dommages semblables à l'activité sismique. De ce point de vue, il y a quelques catégories de monuments exposés plus fortement et demandant une solution d'urgence: les manoirs du XIX-e siècle au régime de propriété en litige, les églises en bois à utilisation occasionnelle, les maisons dans les villages en cours de dépopulation.

Quoi qu'il soit le motif des interventions d'urgence, leur fréquence peut être réduite en les traitant en relation étroite à la conservation préventive.

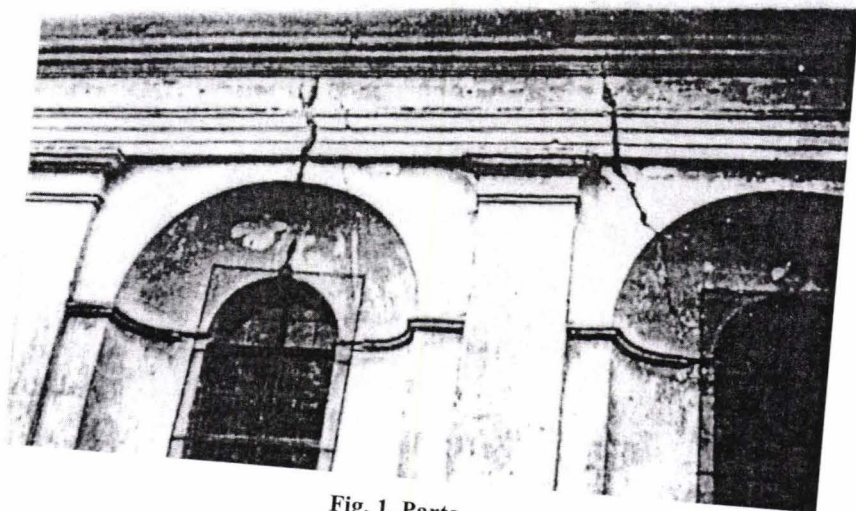
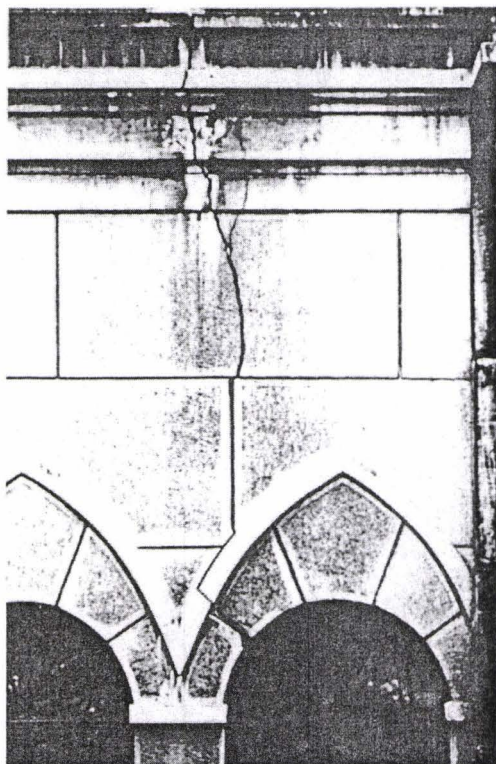

Fig. 1. Parța.
 a. Biserica ortodoxă sârbă
 b. Zone afectate de mișcări seismice pe fațada sudică

a

b

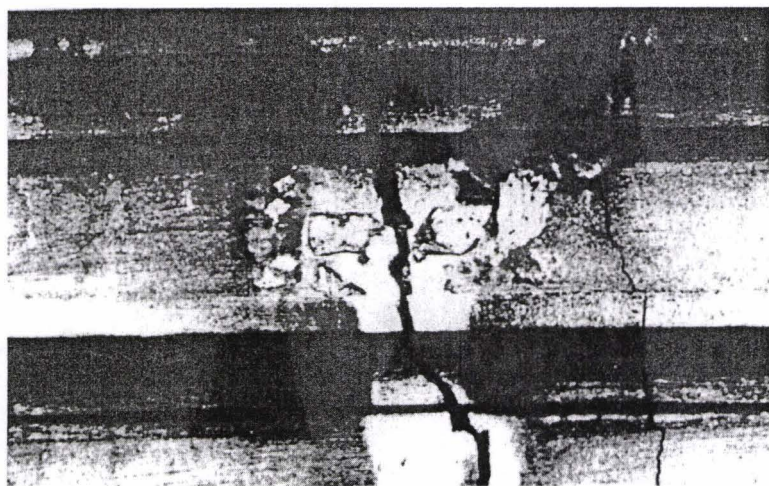

Fig. 2. Timișoara - Castelul Huniazilor.
a. fisuri și crăpături active pe fațada nordică
b. detaliu cu urma unui mortar

Fig. 3. Bobda - Biserica romano-catolică

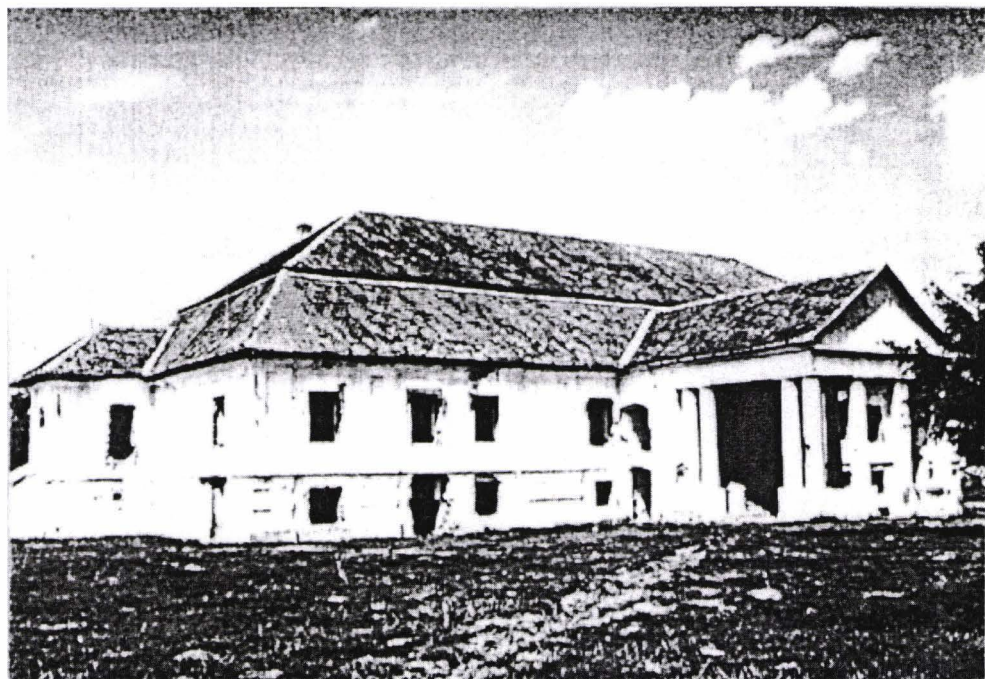

Fig. 4. Rudna - Conacul Nicolici

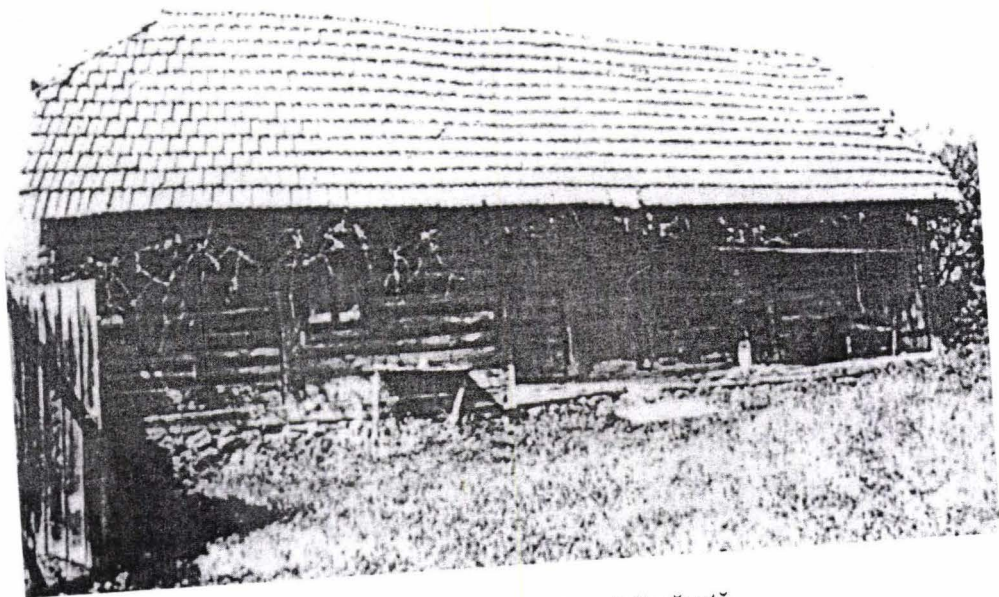

Fig. 5. Groși - Casa nr.39 - azi dispărută

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND CONACELE DIN LOCALITĂȚILE JUPA ȘI VALEAPAI (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Dana Bălănescu

Deși județul Caraș-Severin păstrează o zestre arhitectonică de seamă, mărturiile de acest gen nu s-au bucurat de o atenție deosebită. În cele ce urmează, dorim să ne aplecăm asupra unei categorii, pe nedrept uitate: conacele¹ sau „mici castele” (denumire provenind din germană - *kleine Schlosse*). Aceste clădiri, în prezent, părăsite și deteriorate, sunt cuprinse, în unele cazuri, în lista monumentelor istorice, așteptând lucrări complexe de restaurare și de valorificare pe măsură..

Fără a intra în detalii ce depășesc cadrul notei, doresc să le amintesc succint, (în paranteză sunt pomenite numele ctitorilor sau al proprietarilor cei mai cunoscuți).²

1. Jupa (Capra)
2. Zăgujeni (Juhasz)
3. Maciova (Licsek)
4. Rugi (Sekalov)
5. Delinești (Brody)
6. Tirol (?)
7. Valeapai (Atanasievici)
8. Duleu (Ioanovici)
9. Sacu
10. Băile Herculane
11. Vărădia (Baich)
12. Apadia (Grabovschi)

Referitor la aceste conace, se cuvine conturarea unor detalii de stilistică arhitectonică (de pildă, conacul de la Zăgujeni poate fi încadrat în stilul neoclasic, cel de la Valeapai – baroc provincial). În sfârșit, pentru unele edificii (Jupa - fig. 1 sau Zăgujeni) se pot efectua studii de heraldică, întrucât ambele mai păstrează stemele familiare. Totodată, se va putea relua un istoric al familiilor ctitorilor ori al proprietarilor, adică al tuturor celor care au

contribuit nu numai la dezvoltarea conacelor, dar și a vieții economice și spirituale din Banatul de sud.

În continuare, voi stărui asupra conacelor din Jupa și din Valeapai, obiective aflate într-o avansată stare de degradare.

Conacul Capra din Jupa. Satul Jupa (Caransebeș), situat la 5 km nord-vest de acest municipiu, pe șoseaua DN 6, la extremitatea nordică a depresiunii Caransebeș și pe malul stâng al râului Timiș, este cunoscut prin vestigiile arheologice aparținând diverselor epoci istorice (neolitic, bronz, dacic, roman și roman târziu, prefeudal și medieval), dar mai ales prin rezervația arheologică *Tibiscum* (castrul și municipiul roman).³ Localitatea este atestată documentar în anul 1369, apoi este menționată și în alte documente, cum ar fi cele din 1376, 1465, 1643, 1646, 1741, acte care pomenesc, fie nobilii din partea locului, fie cnezii de Jupa.⁴ Vechea vatră a satului a fost în punctul numit de localnici „Valea Jupii”-Sat Bătrân, situat la 7 km de localitate, de unde a fost strămutată, pe locul actual, în anul 1799.⁵

Despre proprietarii moșiei de la Jupa, anteriori familiei Capra, s-au păstrat ori se cunosc puține date. În anul 1805 este cunoscut în sat ca proprietar un anume Nestorovici, iar în 1807, Iosif Frumer, de la moartea căruia satul și pământul au revenit erarhiului.⁶

La 23 august 1821, Constantin Capra, un negustor macedo-român refugiat din Moscopolie, care asemenea compatrioților săi, cumpărase domeniile din localitățile bănățene, achiziționează întreaga moșie Jupa și i se acordă titlul de nobil.⁷ Conacul apare deja pe o hartă din 1804.⁸ La rândul nostru, consultând o altă hartă inedită, datată în 1797, am constatat că în acel an nu apare încă conacul. Prin urmare, se poate presupune că edificiul fost ridicat între 1797-1804. Socotim că numele conacului Capra se datorează, mai degrabă, rolului pe care această familie, mai ales fiul lui Constantin, Alexandru Capra (1820-1889) l-a avut în comunitatea locală, dar și în viața social-politică și religioasă a vremii, alături de alți fruntași români.⁹ Nu insist asupra personalității acestuia, conturată în lucrările citate. După Alexandru Capra, proprietarii conacului din Jupa au fost Maria Dumba și Pelagia Mano până în 1931, iar între anii 1931-1945, un nepot al lui Al. Capra, Alexandru Mano.¹⁰ Acesta din urmă, deținător al multor moșii în Ungaria, a avut ca administrator al moșiei de la Jupa, pe Rudolf Staroscik, al cărui fiu, Rudolf, colaborator al DCCPCN Caraș-Severin, ne-a furnizat multe informații prețioase și imagini ale edificului și al parcului dendrologic din perioada interbelică (fig. 2-4). După al doilea război mondial, conacul a fost sediul Gospodăriei Colective și a C.A.P. Din anul 1994, a devenit proprietatea Primăriei municipiului Caransebeș, care l-a fost încredințat pentru administrare operativă Muzeului Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș. Deși a fost propus în multe proiecte cu diverse

destinații (muzeu, sediul al Casei Europei, Club UNESCO), edificiul nu a mai fost întreținut și reparat. Devastat încă de pe când era sediu GAS, după anul 1990, starea de degradare s-a accentuat. Sunt periclitate, astfel, chiar elementele de structură, iar fațadele păstrează, doar pe alocuri, urme de decorații (fig. 5).

Construcția, amplasată pe DN 6, cu fațada principală estică situată pe str. Drumul Mare, are două nivele (fig 6). Fațada nordică, se află pe ulița secundară, numită Castelului, evident datorită conacului. Având suprafața desfășurată de 600 mp, conacul cuprinde un parter, un etaj și un pod cu încăpere mansardată. Accesul principal, se făcea printr-o poartă zidită, așa cum apare în fotografiile din perioada interbelică, (fig 2), cu o boltă de descărcare semicirculară și doi pilaștri laterali. Fațada principală se remarcă printr-un rezalit, iar cele trei ferestre, din acea porțiune, aveau ancadrame cu acolade deasupra și cartușe dedesubt. De asemenea, pe aceeași fațadă existau ornamente din asize. Acoperișul, în două ape, era prevăzut cu patru lucarne. Fațada posterioară avea adosată o verandă (fig. 3). În iulie 1998, la prima verificare a conacului, se mai păstrau, în sălile de la etaj, doar câteva urme de paviment original. Accesul spre etaj este demolat. De asemenea, acoperișul este foarte degradat, căpriorii și contravântuirile sunt, în parte, sustrași, ca și lemnăria ferestrelor. Zidul de împrejmuire și poarta au ajuns aproape de nerecunoscut. Cu toate acestea, planul inițial al clădiri, așijderea al parcului dendrologic, se pot, reconstitui. Obiectivul este propus, încă din 1994, monument istoric

În ciuda tuturor intențiilor de restaurare și reabilitare,¹¹ conacul Capra din Jupa rămâne, din păcate, într-o stare gravă. La începutul anului 2002, s-a propus ideea concesionării obiectivului.

Conacul (castelul) Atanasievici din Valeapai. Satul Valeapai (comuna Ramna) este situat la 17 km de Bocșa Română, în zona piemontană Sacoș-Zăguzeni, râul Pogăniș trecând prin localitate. Toponimicul provine de la *Paia* – un hipocoristic de la Pavel (la sârbo-croați). La început i s-a spus *Valea Paili*, cu genitivul postpus, păstrat și în microtoponimul – un mic pârâu - *Vâna Paili*.¹² În tradiția satului, vatra veche a acestuia a fost pe *Dealul Petrii*, mutându-se apoi, într-o vale, cultivată cu grâu, de unde și asocierea numelui de Valeapai (cu paie). Prima mențiune documentară datează din 1597.¹³

Conacul (monument istoric, cod listă 11 B303) se află pe drumul comunal, în centrul satului, aliniat la stradă cu două din laturile sale. Nu se cunoaște data exactă a anului de construcție: se menționează fie 1764, fie, vag, secolul al XVIII-lea¹⁴, fie secolul al XIX-lea. I. D. Suciuc menționează că primul din familia Atanasievici a fost Atanasie Tițu, urmașii acestora fiind numiți, apoi, Atanasievici. A. Tițu a fost înnobilit în anul 1798, după ce a achiziționat domeniul Valeapai.¹⁵ Unii membrii din această familie, s-au

implicat în viața bisericească și politică.¹⁶ În protocolul parohial al bisericii ortodoxe române din Valeapai (fig.7), pe prima pagină și la prima poziție, figurează numele de Atanasievici, în dreptul lui Jovan-Jovana (?): **1794-6 sept.-1855, sept.5.** Mai sunt menționați în același protocol și alți urmașii Maria, Ivana, Imilian, Marghil.

La mijlocul secolului trecut, proprietarul conacului a fost Ian Riess (maghiarizat Riesz?), originar din Sânnicolau Mare. Una din moștenitoare, Cristina, a vândut castelul unui anume Cazacu, care a garantat cu acesta diverse împrumuturi la bancă. După 1944, conacul a fost sediul Casei de Nașteri, apoi a GAS și CAP. Din informațiile primite,¹⁷ am aflat că în Sibiu trăiesc fiica (Maticek Margareta) și nepoata lui Riess.

Edificiul din Valeapai este ridicat în stil baroc provincial, cu planul în formă de T, cu bolți de penetrație la parter și tavane la etaj, păstrând pe fațade (fig. 8-9) decorații baroce din tencuială și stuc.¹⁸ Anumite elemente (tipul de fereastră și de ancadrament), îl apropie de conacul de la Zăguzeni. Portalul, susținut de două coloane în stil toscan și doi pilaștri (fig. 9), poate fi considerat, după opinia noastră, unic în arhitectura de această factură din Banatul de sud. Actualmente, conacul este deteriorat, deoarece au fost sustrate elementele de structură. Se mai păstrează doar scheletul și ancadramentele de la ferestre (fig. 11). În interior, căile de acces sunt distruse (fig. 10).

Prin această notă, am dorit să semnalăm cele două construcții, reprezentative pentru arhitectura civilă de odinioară. De altminteri, conacele de secol XIX, alături de biserici, ilustrează remanența, în mediul rural, a unor reflexe baroce și, uneori, a celor neoclasiche. Edificiilor din județul Caraș-Severin, li se adaugă altele, cum ar fi cele de la: Banloc, Carani, Gad, Foeni, Clopodia (jud. Timiș), ori la Bulci, Căpâlnaș și Conop din județul Arad.¹⁹ Pe de altă parte, studierea conacelor devine interesantă și din punct de vedere istoric. Un fenomen important a fost și acela că macedo-românii, care au cumpărat domenii și titluri nobiliare, alături de alți moșieri și comercianți, s-au identificat apoi cu idealul național românesc.²⁰ Dobândind, așa cum am mai arătat, poziții importante în viața economică și în cea politică, unii ctitorii sau proprietari ai acestor edificii și-au prelungit influența asupra vieții naționale românești până în epoca contemporană.²¹

NOTE

¹Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, ed. a II-a, ed. îngrijită de Tereza Sinigalia, Ed. Vremea, București, 2000, p. 149 (în continuare *Dicționar*).

²Dorim să mulțumim, pe această cale, tuturor care ne-au ajutat la efectuarea documentației, sprijinindu-ne, în continuare, în eforturile comune pentru restaurarea acestor monumente: Rudolf Staroscik din Reșița (fiul ultimului administrator al moșiei din Jupa) și Achim Crâznic (Glimboca).

Cele mai multe informații pentru Jupa, documente și fotografii de epocă ni le-au furnizat Rudolf Staroscik, precum și Achim Crăznic din Glimboca, acesta din urmă a strâns multe imagini și documente, alcătuind o documentație specială pentru conacul Jupa; col. Liviu Groza (Caransebeș), Elvira Nagy (Reșița), prof. Stan (Zăguzeni), familia Atilla și Lavinia Kollo (administratori ai conacului din Maciova), preot Ciprian Bărcan (Caransebeș), care ne-a oferit monografia lui Mihail Petcovici, *Monografia satului Maciova din comuna Constantin Daicoviciu, jud. Caraș-Severin*, Lugoj, 1996. Rândurile de față constituie astfel, doar un preambul al unui viitor album despre conace, care se va realiza în urma cercetărilor, dar și a finalizării unor reabilitări necesare. Unele din acestea (cel din Jupa și cel din Maciova) sunt pe cale să intre într-un viitor circuit turistic-cultural. Altele - cum ar fi cel de la Zăguzeni, a fost propus, prin anii 1998-1999, pentru o destinație științifică (centru de extensie universitară a Universității de Vest din Timișoara. Analiza stemei de la Jupa se datorează domnului Tudor Radu Tiron din București, specialist în heraldică.

³Din bogata bibliografie, câteva titluri: Pesty Frigyes, *Krasso varmegye Törtenete*, Budapesta, 1884, II, p.323; Marius Moga, I.I. Russu, Lapidarul muzeului Banatului. *Monumente epigrafice romane*, Timișoara, 1974; Richard Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților Caraș-Severin, din paleolitic până în secolul al V-lea î.en.*, în *Banatica*, IV, 1977, p.438-439; Adrian Ardeț, *Tibiscum, rezervația arheologică*, Caransebeș, 1990; Petru Bona, Nicoleta Gumă, Liviu Groza, *Caransebeș, Contribuții monografice*, Caransebeș, 1990; Doina Benea, Petru. Bona, *Tibiscum*, Ed. Museion, București, 1994; Teodor, Coșeriu, *Satul Jupa, cadru geografic și istoric pagini monografice*, Ed. Mirton, Timișoara, I, 1996; Mariana Crînguș, *Noi monumente sculpturale din zona Caransebeș*, în *In memoriam Dumitru Tudor*, Timișoara, Ed. Mirton, 2001 p. 91, nota 1, 93, pl. I/3 (despre stela funerară îngropată în peretele conacului din Jupa, pe fațada laterală nordică, vezi fig. 5).

⁴Când este menționat magistratul Nicolae, cneaz de Jupa (Suppa), cf. Emerico Lukinisch, *Documentam Historiam Valahorum*, în *Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p 222; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, 1967, p. 33 (prima atestare în 1369, la care adaugă și alte date din secolele următoare, cu evoluția diferitelor nume în maghiară, germană, latină). De asemenea, pentru alte atestări, Ioachim Miloia, *Căvărnanul în Evul mediu* (o rectificare istorică) în *AnB*, 8, (1), 1931, p. 9 (anul 1376); Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, pp. 22 , 181-183, 190-191; Idem, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial, 1716-1776*, Ed. Academiei Române, București, 1996, p. 45.

⁵Planul de sistematizare exista deja în 1796 și, printre altele, prevedea deplasarea unor localități din vatra lor pe marginea unor căi de comunicație importante cf. Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1981, p. 30; Anul 1799 la T. Coșeriu, *op. cit.*, p. 5; Despre toponimul Jupa, ca sediu al unui jupanat, vezi I.D.Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, (mai departe *Monografia*), Timișoara, 1977, p. 40 ; Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, V, Timișoara, 1991, p. 6

⁶C. Feneșan, *Documente....*, p.180-181; T.Coșeriu, *op.cit.*, p. 53, notele 24, 62

⁷I. D. Suciu, *Monografia*, p. 129; I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, II, p. 691-692; N. Bocșan, *op. cit.*, p. 85 (care, printre alte domenii, amintește și pe cel din Apadia cu familia Grabovschi); T. Coșeriu, *op. cit*, p. 53.

⁸T. Coșeriu, *Satul Jupa, Viața spirituală și culturală, pagini monografice*, II, Imprimeria Mirton, Timișoara, 1998, p. 57, autorul înclină să creadă, fără să argumenteze, că, C. Capra a ajuns înainte de 1821 la Jupa. Adaugă că hărțile din 1797 și, respectiv 1804, se află în colecția Rudolf Staroscik, iar copiile acestora în arhiva DCCPCN Caraș-Severin. De asemenea, fotografiile din fig.2-4 aparțin colecției menționate. Imaginile actuale ale conacului Capra ca și cele ale conacului Atanasievici fac parte din arhiva DCCPCN Caraș-Severin (fotografii executate de autoare)

⁹Foaia Diecezană, an IV, nr. 48, 3 - 15 decembrie, Caransebeș, 1889, p 5 (despre personalitatea lui Alexandru Capra și înmormântarea sa); I. D. Suci, *op. cit.*, p. 158; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*; N. Bocșan, *op. cit.*, p. 85, 111, autorii menționând și numele altor moșieri din zonă: Ioanovici, Mocioni, Duca, etc.; Achim Crăznic, *Cititori bănățeni - Familia Capra de Jupa*, manuscris din 1989, copia se află în arhiva DCCPCN Caraș-Severin, autorul prezintă și extrase din monografia învățătorului Solomon Bistreanu (1947); T. Coșeriu, *op. cit.*, p. 57-58.

¹⁰T. Coșeriu, *Satul Jupa*, I, p. 56, 57, *Satul Jupa*, II, p. 59. Din informațiile primite de la Rudolf. Staroscik, Alexandru Mano a fost nepotul Mariei Dumba. Având la îndemână o copie a actului de reconstituire a Institutului Alexandru Capra, înființat în 1892, la Lugoj, (orfelinat pentru care Al. Capra prevedea în testamentul său din 1888 o sumă de 40.000 forinți), am găsit numele lui Nikolaus Dumba, Mano Pelagie, Mano Szilardin.

¹¹Achim Crăznic a inițiat și o fundație „Alexandru Capra de Jupa” și a depus eforturi notabile la diverse instituții, asociații, pentru găsirea fondurilor necesare. Există chiar un proiect de reabilitare, aparținând arhitectei Ana-Aura Seresdnicu (Primăria Caransebeș), proiectul fiind lucrare de diplomă, conducător științific: dr. Liliana Roșiu.

¹²Vasile Ioniță, *Nume de locuri*, Editura de Vest, Timișoara, 1992, p. 63.

¹³C. Suci, *op. cit.*, II, p. 235; Gheorghe Jurma, Vasile Petrica, *Istorie și artă bisericească Biserici din protopopiatul ortodox român Reșița*, Ed. Timpul, Reșița, 2000, p. 118; Despre conac, Dana Bălănescu, *Semnale*, în *Patrimoniu, buletin informativ, Patrimoniu, seria Homo Faber*, editat de DCCPCN Caraș-Severin, an II, nr. 3, Reșița, 1 martie, 2002, p. 6. În verificarea, efectuată în august 2001, împreună cu arh. Ioana Mihăiescu, am evaluat posibilitățile de restaurare a bisericii și a conacului din localitate. Cu același prilej a fost fotografiată și moara din Valeapai, care a aparținut familiei Riess și care mai funcționează, încă, cu unele utilaje schimbate (cf. informației de la ing. Ienciu). În localitatea Jupa, moara aparținea, de asemenea, proprietarilor conacului.

¹⁴V. Drăguț, *Dicționar*, p. 360.

¹⁵I. D. Suci, *Monografia*, p. 128-129; N. Bocșan, *op. cit.*, p. 85, 111, 324, 344-345.

¹⁶Unii membri ai familiei Atanasievici au fost ridicați la grade de ofițeri superiori până la revoluția pașoptistă (Cf. N. Bocșan, *op. cit.*, p. 85, 111). La 1798-1799 exista un locotenent-colonel Atansievici în războiul turco-austriac (cf. Valeriu Leu, Rudolf Gräf, *Din istoria frontierei bănățene. Ultimul război cu turcii 1788-1791*, Ed. Banatica, Reșița, 1996, p. 105); Ioan Munteanu, Vasile Zaberca, Mariana Sârbu, *Marea Unire*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1992, p. 19, nota 83 (despre Alexandru Atanasievici, procurorul Lugojului la 1849). Alt membru al aceleiași familii, Ștefan Atanasievici, protopopul Lugojului, a fost propus candidat, în 1825, pentru scaunul episcopal de la Vârșeț, cf. I. D. Suci, *op. cit.*, p. 128-129; 324, 344-345. N. Bocșan, *op. cit.*, p. 324, 344-345.

¹⁷Informații primite de la preotul paroh din localitate, Ion Achim și de la profesoară Finica Ienciu, originară din satul Valeapai, cărora le adresăm mulțumirile cuvenite.

¹⁸V. Drăguț, *Dicționar*, p. 360; În arhiva Direcției de Urbanism a Consiliului Județean Caraș-Severin există un proiect de reabilitare a conacului Atanasievici, aparținând inginerului Petru Cniș (atunci la SCP CASE, actualmente la SC Topo-plan Reșița), proiect neexecutat încă. Autoritățile locale din partea primăriei comunei Ramna și-au exprimat, deocamdată, doar intențiile pentru un proiect de restaurare a obiectivului.

¹⁹La acestea, adaug și alte domenii: Valea Mare (același proprietar ca la Duleu, Pavel Ioanovici Caliva, fiul său, George Ioanovici fiind foarte cunoscut la vremea sa, ca și Alexandru Capra), Sănnicolau Mare, Nemet, Beodra, Ofenița, Partoș (cf. N. Bocșan, *op. cit.*, p.85), domenii care cu siguranță au inclus și conacele moșierilor. Cele din din județul Caraș-Severin, cum ar fi: Apadia, Valea Mare, Băile Herculane (la 4 km, spre Topleț, pe Valea Ierdăștei, proprietar Ion Ion, informații de la Liviu Groza) nu au fost, însă, verificate pe teren. Despre alte moșii (cum ar fi

Mâtnicul Mare, Surducu Mare, etc) și proprietarii acestora, vezi Vasile M. Zaberca, *Satul bănățean, Realități economico-sociale 1895-1945*, Reșița, 1990, p. 7, nota 9, pp. 52 și 59. În fine, din informațiile primite de la studenta Ionela Covaci, exista și în satul Cârnecea (com. Ticvaniu Mare, jud. Caraș-Severin) un conac, actualmente este devastat și parțial demolat.

²⁰cf. N. Bocșan, *op. cit.*, p. 85.

²¹*Ibidem*, p. 84, 85.

SOME NOTES ON THE MANORS FROM JUPA AND VALEAPAI (CARAȘ-SEVERIN COUNTRY)

Summary

Even if the Caraș-Severin Country keeps a remarkable architectural patrimony, that token has not been attentively studied yet. The author wants to focus on one of the unfairly forgotten category, that one of the manors or "little castles" (*kleine Schlosse* in German – fn 1). Presently abandoned and deteriorated these buildings are partly enlisted on the National List of the Monuments, and they wait for being restored and turned to their good modern use. The buildings the author is referring to are (in 2) Jupa (Capra), Zăgujeni (Juhasz), Maciova (Licsek), Rugi (Sekalov), Delinești (Brody), Tirol, Valeapai (Atanasievici), Duleu (Ioanovici), Sacu, Băile Hefculane, Vărădia (Baici), Apadia (Grabovschi).

Some details are underlined on the style of these manors; for instance, Juhasz may be integrated to the neo-classic style, while Atanasievici to the so-called provincial baroque. The author suggests in the same time that a history of the founders or the owners of the manors is necessary as all those persons contributed not only to the manors development but also to that of economic and spiritual life in the southern Banat.

The manor of Capra is firstly presented. After some data on the history of the village (in 3-6), the author speaks about the history of the founder's family (in 7-9) and presents a description of the manor as it could be seen nowadays (fig. 2-5). The second manor is Atanasievici (Valeapai, Ramna). The author presents information on the local history (in 12-13), and on the part played by that family in the political and ecclesiastic life of the time. The portal of that manor with the two Tuscan style columns and two pillars (fig. 9) may be considered as unique inside the architectural complex of the southern Banat.

The authors intended so to point out the two objectives as representative for the civilian old architecture. It is known otherwise that the manors belonging to the 19th century together with the ecclesiastic buildings are import for the remains of the baroque or sometimes neo-classic styles in

the rural areas. Speaking about the large Banat area the author reminds also the manors from Banloc, Carani, Gad, Foeni, Clopodia (Timiș Country), or from Bulci, Căpâlnaș and Conop (Arad Country). The study of the manors is also interesting from the historical point of view. An important phenomenon may be considered that of the Macedo-Romanians who bought fields and nobiliary titles and together with other landowners took part in the Romanian fight for the national ideal. Having had taken important political and economic positions, some of the manors founders or owners extended their influence on the Romanian national life until the contemporary times.

CASA DE RAPORT – TIPUL PRINCIPAL DE IMOBIL ÎN “STIL 1900” DIN TIMIȘOARA

Diana Mihoc Andrásy, Dan Leopold Ciobotaru

Realizată într-o perioadă relativ scurtă, modernizarea orașului Timișoara s-a supus cerințelor unei viziuni sistematice, unitare, stimulată de noul curent apărut în cultura europeană la sfârșit de secol, stilul 1900. Se constată o schimbare în conceptul geometriei urbane, a desfășurării infrastructurii și a împărțirii pe funcționalități a diferitelor componente urbane.

În general, arhitectura civilă stil 1900 în Timișoara, plecând de la conceptele vehiculate în centrul și vestul Europei, concepte care intră în contact cu circumspecția și sobrietatea locală, capătă accente mai prudente, datorate și unor posibilități materiale mai limitate decât cele din marile capitale europene, păstrând însă temperamentul, dinamismul și, în mod cert, farmecul acestui curent artistic.

Arhitectura 1900 va fi reflectată în Timișoara prin două tendințe principale. Prima dintre acestea se reflectă printr-o distribuție aparent dezorganizată, construindu-se imobile masive în cartierele Iosefin, Elisabetin și Fabric, imobile care să sublinieze poziția comanditarilor și implicarea lor în zonă. Cea de-a doua se materializează prin construcții în zona centrală a orașului, în perimetrul eliberat în urma defortificării cetății și prin demolarea unor clădiri mai vechi. În ambele cazuri, construcțiile au fost strict controlate de Serviciul Tehnic al Municipiului, care aproba proiectele de construcție și verifica executarea lor în spiritul planului de sistematizare al orașului (Bleyer 1958, p. 104; Opriș 1987, p. 113).

Prețul ridicat al terenului de construcție, precum și al materialelor de construcție, la care se adăuga obligativitatea impusă de municipalitate de a construi clădiri cu două sau trei nivele, i-a determinat pe proprietari să construiască în afară de spațiile de locuit proprii și multe apartamente pe care le puteau valorifica prin închiriere. Majoritatea acestor construcții sunt case de raport conținând apartamente de închiriat defalcate pe categorii, în funcție de amplasarea lor în clădire.

Caracterul aristocratic al acestor clădiri era dat, în primul rând, de arhitectura fațadei. În vreme ce etajul inferior, deseori masiv, rustic, era destinat uzului comercial, etajul următor conținea apartamente foarte spațioase, fiind denumit ‘Nobelétage’ sau ‘Nobelstock’. Etajul următor era de obicei subdivizat în apartamente mai mici. Diferențierea pe verticală a fațadei prin înălțimea ferestrelor, bogăția ornamentală, prezența coloanelor și a altor aspecte decorative, reflecta într-o anumită măsură amploarea și fastul apartamentelor din interior: pe măsura înălțării în înălțime, creștea numărul apartamentelor de pe nivel și scădea mărimea acestora (Schorske 1998, p.47-48).

În anumite cazuri, atunci când proprietarul își rezerva un apartament, clădirea capătă aspect de palat, trădând opulență și lux și fiind dotată cu toate facilitățile moderne: lift, gheretă pentru portar, hol cu statui și pictură monumentală, luminatoare, vitralii și apartamente de servicii pentru personal.

Datorită numărului mare de case de raport construite în această perioadă și, implicit, a variației stilistice a acestui tip de construcție, putem afirma că tipul principal de construcție stil 1900 din Timișoara îl reprezintă *casa de raport*.

Destinația acestor construcții era să satisfacă necesarul crescând de apartamente, majoritatea de o calitate ridicată, pe care le utilizau funcționari, tehnicieni, cadre militare, în general clasa medie legată de stat care nu aveau posibilitatea să-și construiască imobile proprii.

Având o funcționalitate precisă, aceste clădiri respectă o structură asemănătoare, fiind construite din aripi în formă de L, de U, sau închise, în funcție de distribuția spațiului pe care îl au la dispoziție și de plasarea acestuia în ansamblul stradal. Elevația clădirii este formată din parter cu două sau trei etaje, având în interior o curte și balcoane în consolă pe structură de metal și beton armat, care permite circulația între apartamente. Multe dintre aceste imobile au chiar mai multe rânduri de scări, dintre care cele destinate accesului la apartamentele principale sunt monumentale, bogat decorate și închise iar celelalte sunt plasate lateral sau în spatele curții, fiind pur funcționale și, de obicei, deschise.

Vom încerca în continuare o încadrare tipologică primară a caselor de raport.

O primă categorie o reprezintă *casele de raport cu parter funcțional*, plasate în zone de largă circulație, în piețe, precum și în zona centrală a orașului. Acestea au prevăzute la parter spații destinate unor funcțiuni comerciale, economice sau publice care pot modifica structura clădirii și dispoziția decorului de pe fațadă. În general, în aceste clădiri portalul de acces spre apartamente își pierde încărcătura estetică, centrală, fiind de obicei plasat către extremități, fiind decorat relativ simplu¹.

Una dintre cele mai impunătoare case de raport cu parter funcțional din Timișoara, care necesită un studiu mai amănunțit, este **Stefanie Palais** delimitată de Piața Romanilor nr. 1, Bul. 3 August 1919 și Str. Ștefan cel Mare. A fost construită între anii 1909-1910 de proprietarii Totis Rezső și soția², după proiectul arhitectului Székely László (Bleyer 1958, p. 118; Opriș 1987, p. 226; Pintilie 1994, p. 100; Oprescu 1997, p. 144). Clădirea are două intrări: dinspre Piața Romanilor și dinspre Str. Ștefan cel Mare. Ambele intrări sunt înguste, relativ simple și se pierd în șirul deschiderilor largi ale parterului.

Registrul de ornamente este foarte redus. Jocul cu volumele crează clădirii o supraînălțare binevenită pentru închiderea spațiului Pieței Romanilor. Latura de pe Bul. 3 August 1919 are mai curând o orientare orizontală, rezultată și datorită lungimii mari a fațadei, subliniată de ritmicitatea ferestrelor geminate. La nivelul etajului al II-lea, sub cornișa pronunțată, între ferestre sunt practicate console în care sunt încastrate colonete pe care sunt plasate alternativ statui reprezentând urși și gorile (Oprescu 1997, p. 144).

Frontonul larg dinspre Piața Romanilor și arcurile în plincintru de pe Bul. 3 August 1919 la care se adaugă acoperișul foarte înalt, în special fleșa turnului de colț, subliniază tușa medievală pe care o degajă această clădire. Această impresie este accentuată și de plasarea în extremitatea superioară a colțului clădirii a unei statui reprezenând un cavaler în armură medievală (Oprescu 1997, p. 144).

Senzația de desprindere e accentuată și de faptul că parterul are deschideri foarte largi, sprijinindu-se pe piloni din beton mascați în tencuială, iar balcoanele în rezalit, aparent masive, au de fapt în structură elemente de rezistență din metal, mascate cu grijă prin ornamentații de stuc.

Ne vom opri în continuare asupra unei alte categorii de case de raport, și anume **casele de raport destinate în exclusivitate spațiilor de locuit**³. În cazul acestor imobile structura fațadei și a întregului ansamblu este unitară. De obicei, parterul este înalt, așezat pe un demisol care are o feronerie specifică stilului, repetată în motivele feroneriei balustradei. Portalul acestor clădiri are un rol important în decorul și estetica fațadei și este plasat, de obicei, central.

Aceste case de raport sunt construite în zone rezidențiale și au maximum două etaje. Se poate observa că imobilele care au doar apartamente de închiriat nu sunt puse în general în capete de perspectivă.

Grupul de imobile de pe str. 3 August 1919 reprezintă exemplele clasice ale acestui tip de casă de raport, ele constituind deja obiectul studiului mai multor cercetători datorită ornamentației lor exuberante și portalurilor caracteristice stilului (Bleyer 1958, p. 117; Botescu, p. 77-79; Medeleț

1980, p. 68; Oprea 1987, p. 105; p. 136; p. 139; p. 146; p. 228; Pintilie 1994, p. 95).

Dorim să ne oprim asupra unui alt *imobil, situat în piața Plevnei colț cu str. Caraiman nr. 5*. Elementele sale de stil 1900 îndreptătesc studierea lui mai atentă și, implicit, intrarea acestuia în circuitul științific. Fiind plasat în vecinătatea clădirilor din piața Plevnei nr. 7 și de pe str. Caraiman nr. 4, clădiri cu o ornamentație extrem de bogată, caracteristică primei etape a stilului (cea florală), imobilul respectiv a fost oarecum trecut cu vederea.

Această clădire este formată din parter și două etaje, colțul fiind în racord curbat cu fațadele, fiind continuat în partea superioară de un turnuleț din tablă. Parterul are un ornament grosier care imită piatra monolit, segmentat pe orizontală de incizii adânci. Etajele sunt dispuse în rezalit, având o ornamentație geometrică care contrastează cu cele două metope de pe fațadă reprezentând două tinere: una dintre ele cântând la vioară, cealaltă pictând. Poziția acestora și trăsăturile lor grațioase sunt specifice vignetelor 1900. Balcoanele au balustrada metalică cu ornamente din tablă traforată, ornamente întâlnite la foarte multe din clădirile construite în această perioadă în Timișoara.

Portalul are o lunetă ovală cu vitraliu viu colorat, care reprezintă un peisaj pe malul unui râu, din păcate în prezent aproape de nerecunoscut. Ușa portalului este foarte îngustă și joasă, reprezentând o formă puțin întâlnită în construcțiile perioadei.

Holul de intrare însă, este probabil unul dintre cele mai frumoase din oraș, fiind placat până la aproximativ un metru înălțime cu faianță originală de culoare vernil, cu elemente geometrice maro roșcat și meandre verde gălbui. Pereții holului sunt împărțiți în registre, conținând motive spiralice gen tapet, tipice 1900, iar în partea superioară o friză continuă e împărțită în metope care se repetă, reprezentând tinere semi-nude dansând cu gesturi dinamice și grațioase, folosite în mod frecvent în arta 1900 europeană. Tavanul este acoperit cu un motiv continuu de caneluri fine unghiulare.

Apartamentul vizitat de noi este situat la etajul I al clădirii, fiind probabil apartamentul principal, impresionant în special prin salonul său semi-circular. Prin grija proprietarilor se mai păstrează câteva elemente originale cum ar fi: lambriurile de lemn de pe hol cu imagini conținând scene de vânatoare, decorația de stuc a tavanului și vitraliile ușilor de interior.

În cazul unor bulevarde sau spații mai ample, cu deschideri largi sau în piețe, autoritățile au căutat să impună construirea unor imobile care să completeze ansamblul și să ofere personalitate diferitelor puncte ale orașului sub forma unor capete de perspectivă. Acestea sunt casele de raport asupra cărora ne vom opri în continuare: *casele de raport – capete de perspectivă*⁴.

Datorită locurilor excelente de plasare și a unei vizibilități largi din mai multe direcții, parterul acestor clădiri este destinat parțial sau în întregime unor spații comerciale sau bancare. În multe din aceste cazuri, clădirea este construită chiar de către instituția beneficiară, sau destinația clădirii este stabilită înainte de începerea construcției, iar fațada oferă elemente specifice acestei activități. Cu siguranță, cea mai spectaculoasă clădire de acest tip și, totodată, una dintre cele mai frumoase imobile din Timișoara, este **Palatul Max Steiner**, clădirea fostei Bănci de Scont, asupra căreia ne-am oprit pe larg cu altă ocazie.

Ne vom ocupa în continuare de **imobilul de pe str. Dacilor nr. 10 colț cu str. Timocului**, având plasată la parter o farmacie. Clădirea are două fațade al căror colț este tăiat și retras. La etajul I este situat un balcon circular închis pe consolă, continuat la etajul al II-lea de un balcon deschis pe coloane. La nivelul acoperișului, zona de colț este supraînălțată cu trei frontoane și un acoperiș ușor conic, terminat într-o tijă pe care este încolăcit un șarpe (Oprescu 1997, p. 146), reprezentând simbolul farmaciei. Această parte a clădirii este capăt de perspectivă privind dinspre piața Traian.

Parterul este foarte înalt, modelat prin incizii orizontale profunde, etajul I are ferestre cu colțurile superioare rotunjite, iar etajul al II-lea are ferestre dreptunghiulare.

Fațada de pe str. Dacilor are câte două balcoane la etajele I și II, cu balustrade de metal traforat. La extremitatea fațadelor un segment de clădire este în rezalit, având un fronton înalt, străpuns de ferestre foarte înguste și înalte, ca și frontonul central. Ornamentația fațadelor este geometrică. La mulura etajului I apar elemente denticulare, iar pe frontonul principal sunt modelate ornamente florale. Se distinge acoperișul de tablă strălucitoare al turnuleșului de colț, cu o structură ușoară.

Intrarea în farmacie este simplă, dreptunghiulară, mărginită de două metope cu reliefuri de femei așezate pe o consolă, cu rochii drapate și sâni bogați, surprinse în atitudini maiestuoase, tipice stilului.

Holul de intrare în aripa destinată apartamentelor are coloane încastate cu un capitel cu motive geometrice. Pe pereții holului sunt realizate motive geometrice din sticlă albastră, montată în rețea pătrată.

Un caracter deosebit are și **imobilul de pe bul. 16 Decembrie 1989 colț cu str. T. Vladimirescu**, clădire care îmbină elemente ale goticului, reinterpretate în manieră 1900, cu o bogăție a decorației care frizează eclectismul (Medeleț 1980, p. 67-68).

Fațada mai lungă și mai intens decorată este cea de pe str. T. Vladimirescu. Dispunerea ferestrelor încearcă să spargă ritmicitatea prin alternanța de forme: la parter ferestrele sunt în plincintru, la etajul I sunt dreptunghiulare, iar la etajul al II-lea sunt treflate. Fațada de colț încearcă să realizeze o

schimbare de echilibru prin inversarea formelor ferestrelor și plasarea mai multor balconașe.

În plan central, chiar deasupra intrării în frizerie, sunt plasate balcoane succesive de zidărie pe coloane, primul cu arc în plincintru, iar cel de la etajul al doilea cu arc ușor treflat, de o factură orientală. Acest balcon este flancat, la nivelul etajului al II-lea, de două balconașe închise, poliedrice, terminate prin cupole de tablă cu imitații de muguri în vârf. Balconul central are un mic acoperiș de tablă cu motiv de nervuri curbe, în jurul căruia este modelat un fronton înalt în acoladă, care în epocă avea două balustrade ample, supra-înălțate, astăzi dispărute.

Doar partea de colț a parterului are o funcțiune publică. Întreaga suprafață a fațadelor este acoperită cu un decor luxuriant, stil 1900, apărând ca motive ornamentale: pomul vieții, fluturi stilizați, crini și floroane tipic gotice interpretate în manieră 1900. Un alt element caracteristic goticului este suspendarea unor statui pe console, situate pe frontoanele laterale. De asemenea, tot pe frontoanele laterale, apar rozase care imită semnul crucii și arcuri în acoladă cu floron central. De jur împrejurul clădirii, la nivelul acoperișului și, sprijinită pe cornișă, este montată o balustradă continuă străpunsă de mici ferestre treflate. Pe întreaga fațadă sunt repartizate mascaroane și motive de blazoane stilizate, însoțite de metope cu vrejuri și ornamente vegetale în coup de fouet.

Holul de intrare în clădire și casa scărilor, unice în oraș, au elemente de descărcare și vitralii în arc frânt, cu rol pur ornamental însă.

Aceeași tendință care se observă în cazul imobilelor anterioare, și anume completarea ansamblurilor arhitectonice cu clădiri care să se înscrie în peisajul stradal ordonat, este simțită și la casele de raport de următorul tip: *case de raport cu colțul tăiat de o fațadă îngustă sau reliefat de un turn fals*⁵, care nu sunt capete de perspectivă. Această rezolvare arhitecturală caută să îndulcească rigiditatea unui colț drept și să dea culoare locului.

Nu putem încheia acest studiu preliminar al caselor de raport din Timișoara fără să menționăm cele mai impunătoare construcții realizate în Timișoara în stilul 1900, ansamblul unitar de clădiri care delimitează piața Victoriei. Aceste clădiri, adevărate *palate*, au fost construite după anul 1910 de diferiți arhitecți care și-au pus amprenta stilistică pe mai multe clădiri din Timișoara, amprentă ușor de recunoscut și în volumele și decorația palatelor de pe Corso. Datorită caracterului lor reprezentativ, aceste construcții au devenit un adevărat simbol al orașului Timișoara și au fost menționate în toate lucrările cu referire la Timișoara acestei perioade⁶.

Părăsind zona centrală și nucleele comerciale ale orașului, influența și exuberanța stilului 1900 sunt tot mai vag resimțite, manifestându-se mai puțin în structura construcțiilor, ci doar ca elemente ornamentale izolate sau

frontoane. În multe din aceste cazuri, aceste motive sunt rezultatul unor meșteri obscuri, care lucrează după cerința și gustul proprietarilor mărunți, mai puțin educați.

Construcții de acest gen, care păstrează totuși elemente stil 1900, se întâlnesc pe str. Ștefan cel Mare la nr. 16, sub forma unor motive geometrice din plăcuțe de ceramică și arcuri curbe de tencuială care încadrează ferestrele.

Un alt imobil de pe str. I. Neculce nr. 1 colț cu calea Buziașului are un fronton pe colț, cu reliefuri de câini și bufnițe tratate în manieră 1900, precum și ancadramele ale ferestrelor în casete de aceeași factură.

Datorită numărului mare de case de raport și a deosebitei variații a registrelor ornamentale întâlnite în tratarea suprafețelor și interioarelor acestora, este necesar un studiu mai aprofundat, care să treacă dincolo de încadrarea lor tipologică primară și să reflecte legăturile adânci cu centrele de arhitectură europeană.

Fără a ajunge să reprezinte o soluție definitivă a problemei locuințelor într-un oraș în continuă dezvoltare, imobilele destinate locuințelor în această perioadă, îmbină bunul gust cu confortul și cu toate dotările moderne, adresându-se totuși unui segment social cu posibilități financiare medii și ridicate. Elementele noi aduse în peisajul arhitectonic prin aceste clădiri sunt spațiile ample, bine luminate, perfect adaptate unei structuri intime, permițând, prin folosirea unor materiale de construcție noi, obținerea unor elevații pronunțate, astfel că micșorarea, de fapt, a spațiilor de locuit este compensată de numărul mare de apartamente distribuite pe un areal dat. De asemenea, combinarea unor părți ale clădirii cu funcțiune publică cu corpuri destinate locuințelor a permis obținerea unor construcții masive, pline de viață, situate în punctele esențiale ale orașului, devenite reprezentative pentru Timișoara.

Calitatea înaltă a execuției acestor construcții și eleganța lor fac necesară întreținerea lor continuă, ele oferind Timișoarei personalitate și culoare, accentuându-i caracterul de oraș modern european.

NOTE

¹ *Case de raport cu parter funcțional cu două etaje:*

- Str. Ștefan cel Mare nr. 4;
- Piața Traian nr. 2;
- Piața Romanilor nr. 2;
- Str. Engels nr. 7;
- Str. Engels nr. 5;
- Str. Ungureanu nr. 15;

- Str. Lucian Blaga nr. 2;
- Str. Gheorghe Lazăr nr 5 colț cu Mărășești;
- Str. 16 Decembrie 1989 colț cu M. Costin;
- Str. 16 Decembrie 1989 nr. 11;
- Bul. Tinereții colț cu Bul. Iuliu Maniu;
- Str. Preyer colț cu Bul. Iuliu Maniu.

Case de raport cu parter funcțional și trei etaje:

- Bul. Revoluției din 1989 nr. 5;
- Bul. Revoluției din 1989 nr. 3;
- Str. Mercy colț cu Eugen de Savoya;
- Str. Engels colț cu Piața Unirii;
- Bul. Tinereții nr. 10.

²Conform unei plăci de marmură neagră având o inscripție cu caractere secession cu numele proprietarului, aflată în holul de intrare dinspre Str. Ștefan cel Mare

³Case de raport destinate în exclusivitate spațiilor de locuit:

- str. T. Vladimirescu nr. 11;
- str. T. Vladimirescu nr. 9;
- str. T. Vladimirescu nr. 6 colț cu Brașov;
- piața Plevnei colț cu str. Caraiman nr. 5;
- str. Gh. Doja nr. 3;
- bul. 16 Decembrie 1989 nr. 7 colț cu T. Cipariu;
- bul. Dragalina nr. 7;
- frontul de case de pe str. T. Vladimirescu nr. 22-24;
- str. Galați nr. 2;
- str. 3 August 1919 nr. 9;
- str. 3 August 1919 nr. 5;
- str. 3 August 1919 nr. 3;
- str. 3 August 1919 nr. 1.

⁴Case de raport – capete de perspectivă:

- str. Dacilor nr. 10 colț cu str. Timocului;
- Palatul Steiner Miksa, fosta Bancă de Scont;
- bul. 16 Decembrie 1989 colț cu T. Vladimirescu;
- bul. 16 Decembrie 1989 nr. 6;
- piața Sf.Gheorghe: Banca Transilvania;
- str.Brediceanu nr. 2 colț cu str. Ungureanu;
- bul. Dragalina nr. 29 colț cu str. N. Titulescu;
- bul. I. Maniu nr. 47.

⁵Case de raport cu colțul tăiat de o fațadă îngustă sau reliefat de un turn fals:

- str. L.Blaga nr. 3 colț cu Bolyai Iános;
- str. Mercy colț cu E. de Savoya;
- str. 3 August 1919 colț cu Mircești;
- str. Preyer colț cu I. Maniu;
- str. 16 Decembrie 1989 nr. 7 colț cu T.Cipariu.

⁶Palatul Lloyd:

- construit între 1910-1912 după planurile arh. Baumhorn Lipot din Budapesta: MEDELEȚ 1980, p. 68; OPRESCU 1997, p. 144; OPRIȘ 1987, p. 228; PINTILIE 1994, p. 95; STOIA-UDREA, 1936, p. 166

Palatul Merbl:

- construit în 1911 de arh. Merbl Arnold: OPRIȘ 1987, p. 228; PINTILIE 1994, p. 95

Palatul Löffler:

- construit între 1912-1913: MEDELEȚ 1980, p. 68; OPRÎȘ 1987, p. 228; PINTILIE 1994, p. 95; STOIA-UDREA 1936, p. 167

Palatul Dauerbach:

- numit ulterior Palace, construit între 1911-1912 de arh. Székely László: OPRÎȘ 1987, p.228; PINTILIE,1994,p.95; STOIA-UDREA 1936,p.166

Palatul Seczeni:

- MEDELEȚ 1980, p. 68; PINTILIE 1994, p. 95.

BIBLIOGRAFIE

- Bleyer, Gheorghe, *Timișoara: Monografie urbanistică și arhitecturală*, Exemplarul nr. 1, manuscris dactilografiat, 1958, Muzeul Banatului, nr. inv. 8230, Colecția Istorie
- Botescu, Mihai, Hortensia, *Timișoara*, Editura "Arta Grafică", București, f.a.
- Medeleț, Rodica, *Ansamluri ale arhitecturii Secession în Timișoara la sf. sec. al 19-lea și înc. sec. al 20-lea*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor – Monumente istorice și de artă*, București, anul XLIX, 1980/ nr. 2, p. 67-69
- Opreșcu, Marcela, *Decorul sculptural al fațadelor, între artă și influența comenzii sociale (secolul al XiX-lea și prima jumătate a secolului XX)*, în *AnB, Serie nouă*, vol. II, 1997, Timișoara, 1997, p. 143-157
- Oprîș, Mihai, *Timișoara: Mică monografie urbanistică*, Editura Tehnică, București, 1987
- Pintilie, Ileana, *Elemente introductive în arhitectura Sezeession din Timișoara*, în *Studii și comunicări*, II, Muzeul de Artă, Arad, 1994, p. 91-106
- Schorske, Carl E., *Viena fin-de-siècle. Politică și cultură*, Ed. Polirom, Iași, 1998
- Stoia Udrea, Ion, Grădinariu, Emil, *Ghidul Banatului*, Ed. Oficiului de Turism al Jud. Timiș-Torontal, Timișoara, 1936.

THE HOUSE OF RENTING FLATS THE MAIN SECESSION CONSTRUCTION TYPE IN TIMIȘOARA

Summary

A unitary vision, influenced by the new style in fin-de-siècle European culture and art: Secession, has guided the changes that took place in Timișoara. Mainly, Secession civilian architecture is characterized by prudent accents, because of the limited material possibilities, but also due to the local circumspection and sobriety. Nevertheless, much of the temperament, dynamism and, certainly, fascination of the style has been preserved.

The sheer amount of houses of flats built in this period and, implicitly, their stylistic diversity is a strong argument for considering the *house of flats* as the main Secession construction in Timișoara. These buildings were intended to satisfy the growing demand for apartments, being constructed for the middle classes that could not afford to build private houses and were not interested either, taking into account the imperial policy of relocation of

these people in accordance with the state interests.

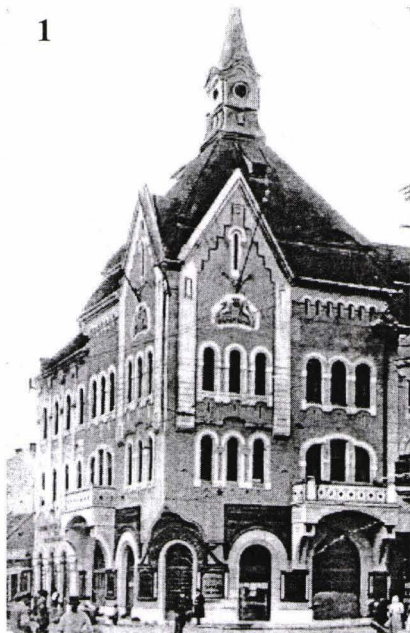
The houses of flats were precisely designed, being severed in apartments of different categories, corresponding with their location in the building. Their structure is similar, based on elements organized in L, U, or closed patterns, in conformity with the distribution of space available.

The authors have tried a primary typological framing of the houses of flats, distinguishing the following main types: *houses of flats with a public ground floor, houses of flats entirely planned for living, houses of flats – point of perspective, houses of flats with a narrow façade or a pseudo tower placed in the corner, houses of flats with a palace-like aspect.*

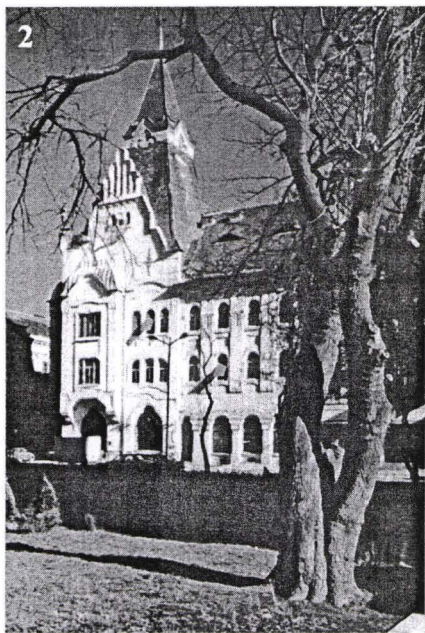
Even without solving the problem of apartments in a developing town, these constructions combine good taste with comfort and modern facilities, representing a solution for a social class with a medium and high financial power.

Public parts of these buildings were combined with sections for apartments only, the resulting constructions having a powerful and lively impact, being considered as representative buildings of Timișoara.

1

2

3

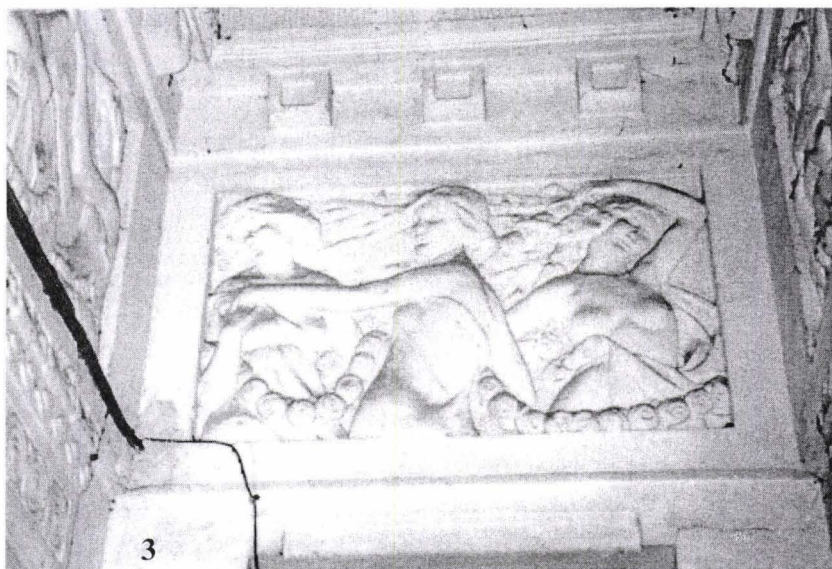
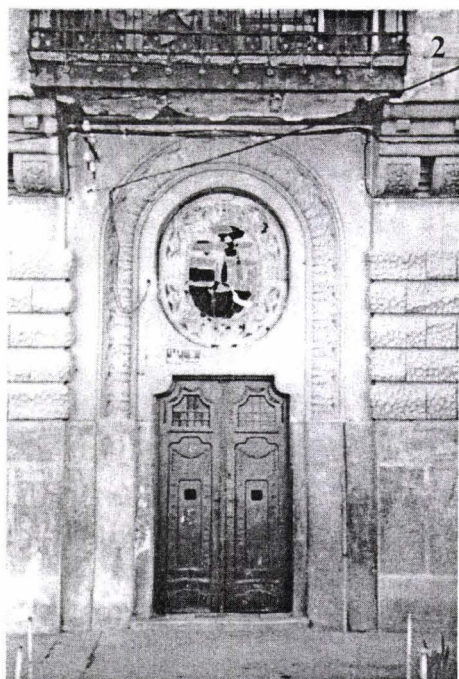

Pl. 1.

Foto 1. Palatul Stefanie, imagine de epocă, vedere dinspre Piața Traian/ Stefanie Palace, early XXth Century picture

Foto 2. Palatul Stefanie, imagine actuală, vedere dinspre Piața Romanilor (foto arh. Botescu)/ Stefanie Palace, contemporary picture

Foto 3. Imobilul de pe str. Dacilor nr. 10/ The building in Dacilor Street no. 10.

**Pl. II. Imobilul de pe str. Caraiman nr. 5, colț cu Piața Plevnei/
The Caraiman Street no. 5 Building**

Foto 1. Fațada de pe str. Caraiman/ The Caraiman Street fațade

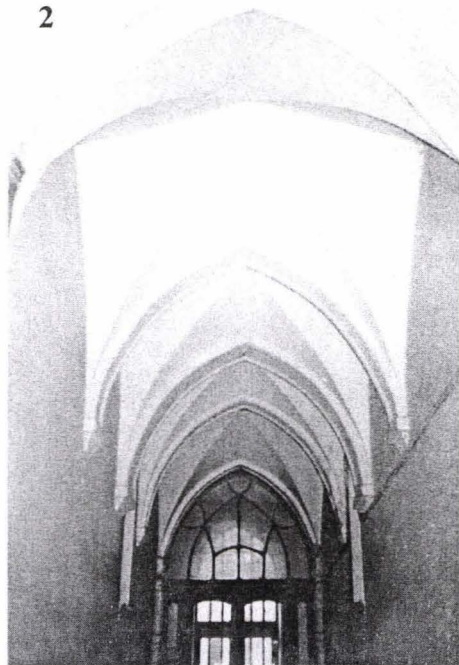
Foto 2. Portalul clădirii/ The portal of the building

Foto 3. Ornamentația holului de acces în clădire/ Ornamentation of the hall

1

2

3

**Pl. III. Imobilul de pe splaiul T. Vladimirescu, colț cu bul. 16 Decembrie 1989/
The building on T. Vladimirescu Street and 16th of December Blvd.**

Foto 1. Vedere generală/ General view

Foto 2. Holul de acces în clădire/ The hall of the building

Foto 3. Ornamentația frontonului de pe Splaiul T. Vladimirescu/ The ornamentation of the T. Vladimirescu façade

PALATUL MAX STEINER DIN TIMIȘOARA. OBSERVAȚII ISTORICE ȘI ARHITECTONICE

Diana Mihoc Andrásy, Dan Leopold Ciobotaru

Un moment de cotitură în evoluția patrimoniului arhitectural al Timișoarei îl reprezintă începutul secolului al XX-lea. Diferitele modalități de expresie stilistică sunt rezultatele unor schimbări de atitudine în privința funcției și originii arhitecturii, dar și manifestarea vie a influenței pe care o realitate economică în plină schimbare le impune.

Exponent al unei provincii prospere, bine administrată economic, orașul Timișoara suferă transformări reprezentative care își pun amprenta definitiv pe evoluția sa. Totuși, depărtarea de centrele de cultură europene, precum și o anumită rigiditate a comanditarilor a făcut ca puține din monumentele perioadei să fie cu adevărat originale în ceea ce privește modelarea volumelor clădirilor.

Cu siguranță cel mai reprezentativ dintre acestea este așa numitul Palat al Băncii de Scont din Piața Unirii, care sugerează, atât prin volume, cât și prin decorație, apartenența la un model structural și conceptual secesionist mai elevat, mai puțin provincial.

Încercăm prezentarea acestui monument, a premisei și condițiilor evoluției sale, chiar a supraviețuirii în timp a sa, atât cât ne permite informația locală.

Istoria începe cu câțiva ani înainte de construcția clădirii, în luna ianuarie a anului 1906 când Tribunalul Timiș-Torontal, Secția Comercială înregistra la 12 ianuarie înființarea Băncii de Scont, Délmagyarországi Leszámitolóbank Részvénytársaság (Südungarische Escompte Bank Aktien-Gesellschaft) (D.J.A.N.T., Fond Banca de Scont, 17/1934, p. 4). Printre personalitățile menționate în document ca deținând drept de procură, precum și între cei care subscriu la actul de înființare a băncii întâlnim numele lui Max (Miksa) Steiner, co-proprietar al imobilului în care banca își va desfășura activitatea. Acesta achiziționează numărul maxim de acțiuni, 250, în valoare de 50.000 de coroane (D.J.A.N.T., Fond B.N.R., 6/1922, p. 6).

Banca de Scont era produsul fuzionării unui capital al băncii Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank din Budapesta care subscrie cu un capital de 200.000 de coroane și al unui grup de persoane participante din Banat care subscriau, fiecare, cu un capital de până la 50.000 de coroane (250 acțiuni). Capitalul social al firmei este de 600.000 de coroane, iar interesul băncii se îndreaptă către primirea de depuneri cu scop de fructificare a lor, acordarea de credite în cont curent, scontarea și rescontarea de titluri (D.J.A.N.T., Fond B.N.R., 6/1922, p. 5).

Dinamica de dezvoltare a băncii, precum și necesitatea de a-și sublinia valoarea într-un oraș în care au existat peste treizeci de bănci, face ca banca să se orienteze către obținerea unui sediu mai amplu, modern, reprezentativ în epocă.

Până în anul 1908, în Piața Unirii în colțul actualelor străzi V. Alecsandri și Gh. Lazăr, foste Hunyadi utca și Szerb utca, vis-à-vis de vicariatul ortodox sârb, funcționa o clădire joasă, probabil o construcție de secolul al XVIII-lea, care apare pe planurile de epocă cu elevația parterului foarte masivă. Printre locatarii menționați în ghidul de adrese din 1906 al orașului apar negustori, avocați, ofițeri, un farmacist și o farmacie militară. După formația și profesia locatarilor pare a fi vorba în mare parte de reprezentanți ai clasei de mijloc a burgheziei (C.N. 1906)¹.

Nu cunoaștem momentul în care această clădire a fost eliberată, dar în luna octombrie 1908, Max Steiner primește autorizația de construcție numărul 7129/908 pentru ridicarea unei case de închiriat cu două etaje pe locația vechii clădiri (V.K. 1908, nr. 10), care a fost demolată între timp. Aceasta deoarece încă din anul 1908, deci înainte de finisarea noii clădiri, este menționat palatul cu două etaje a lui Max Steiner (Geml 1927, p. 38). În extrasul de CF al imobilului este prevăzută însă data de 25 mai 1907, când cele două fiice ale lui Max Steiner: Brüll Otilia și Messinger Szidonia primesc cu titlul de cumpărare și moștenire câte 26/96 părți ale clădirii (C.F. nr.119 nr.topo 310), aceasta fiind probabil data cumpărării vechiului imobil.

Max Steiner era cunoscut administrației locale încă din anul 1876 când își înregistrează firma la Tribunalul Timiș-Torontal, ca fabricant de leșie din cenușă în Timișoara (D.J.A.N.T., Fond 128, inv.129, nr. 410/1876; nr. 8806/1876; nr. 9405/1876). Rămâne cu această activitate și la sfârșitul secolului, când este menționat în cartea de adrese a firmelor din Ungaria de sud (G.A.S. 1890, p. 367), iar la începutul secolului 20 îl regăsim printre firmele individuale din județul Timiș-Torontal (D.J.A.N.T., Fond 128, inv 129, nr. 9246/1912; nr. 2124/1918; nr. 410/1919). Numele lui apare și în cartea funciară într-o chestiune legată de impozite (D.J.A.N.T., CF, 197/1907).

Dacă presupunem faptul că imobilul a început să fie construit imediat după primirea autorizației de construcție, atunci probabil că ritmul de cons-

truție a fost foarte susținut și alert, deoarece, în data de 3 august 1909, așadar într-un interval de 10 luni, clădirea era finisată (D.K. 1 aug. 1909, p. 3; T.Z. 1 aug. 1909, p. 3). În toate ziarele epocii, în jurnale, săptămânale și chiar în buletinul oficial, Banca de Scont anunță mutarea birourilor sale, începând cu această dată: 3 august 1909, în noul sediu de pe Hunyadi utca colț cu Szerb utca (D.K. 3 aug. 1909, p. 8; N.T.Z. 3 aug. 1909, p. 8; T.H. 3 aug. 1909, p. 4; T.V. 3 aug. 1909, p. 4; T.V. 4 aug. 1909, p. 2; T.Z. 4 aug. 1909, p. 3; T.V. 5 aug. 1909, p. 2; T.V. 6 aug. 1909, p. 2).

Două luni mai târziu, în aceeași clădire de închiriat, Dr. Alfréd Leipnik, avocat, anunță în ziarele de epocă deschiderea unui nou birou de avocatură (T.H. 16 oct. 1909, p. 3). O imagine în plus privitoare la standardul impus de clădire ne-o dă și cartea de adrese pe anul 1910, care îi menționează ca și chiriași pe avocatul menționat anterior, un director de bancă Franz Weisz și angrosistul de produse din piele Zucker József, care avea probabil un magazin pe latura de pe Str. Gh. Lazăr a clădirii (C.N. 1910, p. 45).

De asemenea, cartea de adrese din 1910 nu îi menționează ca locatari pe proprietarii trecuți în CF, așadar destinația de casă de raport a clădirii a fost respectată (C.N. 1910).

În ceea ce privește încadrarea urbană a acestei construcții se cuvine menționat următorul aspect: în aceeași epocă, în colțul de sud-vest al Pieței Unirii, activitatea de modernizare era foarte dinamică. Este refăcută complet fațada vicariatului ortodox sârb, iar antreprenorul și arhitectul Arnold Merbl îi construiește lui Brück Solomon jr. un palat cu trei etaje, care adăpostea și farmacia Crucea de Aur, palat realizat după proiectele lui László Székely, arhitectul oficial al orașului (D.K. 1 aug. 1909, p. 3; T.Z. 1 aug. 1909, p. 2). Probabil că din aceeași perioadă datează și cartea poștală fotografică care prezintă în colțul Pieței Unirii, dinspre Vicariatul Ortodox Sârbesc, o baracă de lemn care era atelierul arhitectului și constructorului Arnold Merbl. Acest atelier apare și în știrea privitoare la o tentativă de furt efectuată în biroul de construcție provizoriu al acestuia (N.T.Z. 3 aug. 1909, p. 3)². În toate aceste informații se menționează activitatea lui Arnold Merbl la palatul lui Brück Solomon, se pomenește și de László Székely, însă nu apare nici o informație privind implicarea acestora în construcția palatului Steiner.

Modernizarea colțului sud-vestic al Pieței Unirii impunea o rezolvare originală a clădirii în discuție, parcela fiind dreptunghiulară iar spațiul disponibil îngust. Deși latura de pe Gh. Lazăr era mai lungă, putând oferi spațiu pentru o fațadă impunătoare, s-a preferat totuși pentru fațada principală latura scurtă de pe Alecsandri, întrucât această stradă avea un rol comercial mai mare. Acesta este motivul pentru care intrarea în bancă a fost plasată aici.

Funcția diferită a celor două fațade este subliniată și de dispunerea volumelor și, desigur, a ornamentelor în cadrul acestora. Dacă parterul este tratat sobru, în linii drepte, la nivelul etajelor, pe întreaga fațadă, rezalituri modelate din forme curbe izbucnesc din corpul monolitic al clădirii. Fațada scurtă este simetrică, având un rezalit central, masiv, dispus pe ambele etaje, care susține și balconul, dublat la etajul superior de un al doilea rezalit bogat ornamentat. Pe latura lungă sunt plasate asimetric trei astfel de rezalituri, mult mai puțin decorate. Lățimea mare a rezalitului dinspre colț crează privitorului senzația de lungime aparentă a clădirii și, în același timp, prin verticalitate, o propulsează, iluzie la care contribuie și acoperișul ascuțit.

Există o demarcație evidentă între forma ferestrelor la cele trei nivele. La parter sunt prevăzute ferestre ample cu o feronerie geometrică, care subliniază senzația de masivitate și siguranță sugerând funcția de sediu bancar a parterului. Imaginile de epocă relevă însă că fațada originală a parterului, pe latura principală, din strada V. Alecsandri, era realizată dintr-un perete de lemn, bogat ornamentat, conform stilului clădirii. Această structură era conformă cu specificul străzii, unde majoritatea spațiilor comerciale și birourilor aveau vitrine și portaluri bogat decorate, realizate din lemn. Foarte puține din magazinele de pe stradă mai păstrează azi aceste elemente.

Jocul formelor este mai vizibil la ferestrele etajelor, acestea fiind stratificate pe verticală, ferestrele nivelului întâi fiind rectangulare, iar ale nivelului al doilea tăiate în arcade având colonete de tencuială. Variația pe verticală a formelor și ornamentelor tinde să accentueze ierarhia socială, apartamentul principal fiind plasat la etajul întâi, subliniat de balconul de feronerie.

Pe locul actualei clădiri a Băncii Ion Țiriac, în colțul sud-vestic al Pieței Unirii exista o casă joasă, astfel că cele două arcuri concentrice, din tencuială, plasate pe fațada principală, puteau fi observate cu ușurință din piață. Decorația acestora, ca de altfel a întregii clădiri, este realizată din elemente de faianță, în tradiție neo-maghiară, de inspirație populară (Bleyer 1958, p. 116; Opriș 1987, p. 145-146). Coloritul viu al faianței glazurate de Zsolnay nu s-a estompat odată cu trecerea timpului.

Elementul decorativ central este o metopă fixată în tencuiala arcadei mici pe care sunt reprezentate flori și elemente vegetale spiralice care încadrează un stup de albine. Devine astfel evident că încă din faza de proiectare, parterul funcțional al clădirii urma să devină sediul unei bănci, stupul de albine fiind folosit la marcarea instituțiilor bancare încă din perioada eclectică, devenind un motiv uzual la începutul secolului 20 (Oprescu, Roșiu 1997, p. 173)³. Același element apare și pe portalul neo-clasic al băncii. Ancadramentul portalului a fost adosat însă mai târziu, după îndepărtarea fațadei ornamentale de lemn a parterului.

Elemente decorative în formă de flori și inimioare, realizate din faianță, se întâlnesc la ancadramentele ferestrelor, pe ambele fațade, iar pe fațada lungă, șiruri de astfel de elemente montate în tencuială însoțesc rezaliturile.

În ceea ce privește feroneria, consolele metalice de la cornișe imită modelul florii în spirală de pe fațadă, la fel ca și suporturile cu terminații în spirală plasate la extremitățile acoperișului. Balconul etajului întâi, cores-punzând apartamentului central, este curb și are o balustradă de tablă tra-forată, comună construcțiilor secesioniste de formă geometrică realizate în epocă în oraș.

Lemnăria, atât la ferestre cât și la portalul destinat chiriașilor situat pe Str. Gh. Lazăr, prezintă vădite tente geometrice specifice și holului și casei scărilor.

Câteva cuvinte merită acordate și interioarelor. Sediul băncii dispune de un larg spațiu central, unde se mai păstrează decorația geometrică relativ simplă a tavanului. Un luminator domină zona ghișeelor, ocupând în același timp toată curtea interioară a imobilului.

Forma și decorația ușilor, atât în bancă cât și în apartamente, este geo-metrică, rigidă, monotonie întreruptă doar de prezența unei inimioare, elementul tipic al fațadelor. Broaștele ușilor au tot o modelare geometrică. În apartamentul vizitat de noi la etajul al doilea, alături de uși, se păstrează și ferestrele originale, al căror dispozitiv de închidere poartă emblema firmei Paschka din Budapesta, care a furnizat probabil lăcătușeria întregii clădiri. Deasemenea, unul dintre tavane păstrează decorația geometrică realizată din stuc, cu motive liniare și vegetale. Au fost păstrate și sobele originale, pur-tând sigla fabricii de teracotă a lui Pucher András din Timișoara. Decorația teracotelor este mai curând eclectică, fiind monocoloră.

Ceea ce particularizează această clădire este îmbinarea fericită între elementele timpurii, florale, ale stilului secession, reprezentată de piesele de faianță de pe fațadă și jocul rezaliturilor curbe, cu decorația geometrică, mai rigidă, prezentă atât pe fațadă, cât mai ales la interioare.

Documentele consultate de noi pe plan local, atât acte din arhivă cât și articole de presă sau publicații contemporane, nu menționează arhitectul care a realizat proiectul clădirii. Literatura de specialitate îl indică ca posibil autor al proiectului clădirii studiate pe Lechner Ödön, creatorul școlii seces-sioniste neo-maghiare, sau pe doi discipoli ai săi, arhitecții Komor Marcell și Jakab Dezső, fără a menționa însă sursa de documentare (Opriș 1987, p. 225; Pintilie 1994, p. 94; Oprescu, Roșiu 1997, p. 177).

În plus, se pare că obiceiul gazetelor locale consta în menționarea numelui arhitectului mai ales în cazul în care acesta era timișorean, ceea ce nu este cazul pentru clădirea studiată. Prin urmare, putem presupune exis-

tența unui nume important ca arhitect al clădirii, atât prin îndrăzneala proiectului care va fi finalizat cu ridicarea uneia dintre cele mai spectaculoase clădiri din oraș, cât și prin faptul că László Székely, arhitectul orașului, nu intervine cu corecturi la proiect, care probabil ar fi fost menționate în publicațiile vremii, în special datorită locației centrale a imobilului. Calitatea deosebită a proiectului este remarcată în repetate rânduri de presă, care emite aprecieri de genul: “cea mai elegantă din oraș”, “minunată” (T.Z. 1 aug. 1909, p. 3), “o bijuterie de eleganță a Timișoarei” (T.Z. 4 aug. 1909, p. 3).

Existența elementelor de structură și ornamentală asemănătoare cu cele ale clădirii palatului Cifra din Kecskemét, construit în 1902 după planurile arhitectului Márkus Géza, discipol al lui Lechner Ödön ([www\Famous Buildings of Kecskemét.htm](http://www.FamousBuildingsofKecskemét.htm)), nu poate fi trecută cu vederea.

Totuși, concepția arhitecturală cea mai apropiată de clădirea prezentată în acest studiu este clădirea băncii din orașul Subotica din Voivodina, Yugoslavia, situată pe strada B. Kidrić (Duranci, 1976, p. 8). Clădirea din Subotica, proiectată de către echipa de arhitecți Komor Marcell și Jakab Dezső, este formată dintr-un sediu de bancă care ocupă parterul și etajul întâi, iar etajele doi și trei sunt organizate în apartamente. Este vorba tot de rezolvarea unui capăt de perspectivă, cu elemente asemănătoare de fronton și rezalituri pe fațade. Ornamentarea ferestrelor și a cornișelor este extrem de apropiată. De această dată, accesul în bancă se realizează printr-o intrare situată pe colțul clădirii, dar portalul actual este adăugat ulterior (Duranci, 1976, fig. 3).

Banca din Subotica a fost proiectată în anul 1905 (Duranci, 1976, nota 7), astfel că respectivul proiect a putut să fie dezvoltat în vederea realizării viitoarei clădiri din Timișoara, care a fost realizată, așa cum menționam mai sus, în anii 1908-1909.

Până la confirmarea unei surse textuale, fără a omite faptul că influența nu înseamnă în mod automat și paternitate, putem susține că aceste informații constituie suficiente probe pentru atribuirea proiectului clădirii timișorene arhitecților Komor Marcell și Jakab Dezső.

În final, trebuie menționat că în extrasul de carte funciară al clădirii, Banca de Scont nu este menționată ca proprietar. De asemenea, în nici unul dintre actele băncii, atunci când se face o estimare a proprietăților acesteia, nu apare acest palat (D.J.A.N.T. Fond Banca de Scont, nr. 49/1945-1946, p. 68)⁴. Prin urmare, presupunem că banca era într-un anume mod chiriașă în spațiul respectiv, unde rămâne până la desființarea sa, în anul 1946 (D.J.A.N.T. Fond Banca de Scont, nr. 49/1945-1946, p. 71). Așadar, considerăm mai potrivit a păstra numele de **Palatul Max Steiner** pentru această clădire, așa cum s-a impus în epocă în presa vremii și nu denumirea sub care este ea cunoscută în prezent, și anume clădirea Băncii de Scont.

NOTE

¹Pe strada Szerb utca nr. 1, înainte de construirea clădirii Băncii de Scont, locuiau în vechea clădire:

- Adolf Fleissig, negustor de articole de modă
- Kemény Gyula, doctor
- Krayér József, farmacist
- Alfons Pfeier, locotenent major
- Popovitz György, inspector de școală

²Spargerea a fost dată de Koschler Szilárd, ordonanță, care duminică noaptea a spart biroul de construcție provizoriu al arhitectului Arnold Merbl, a spart dulapurile, nu a găsit bani și a vrut să fugă, a fost prins și predat autorităților militare

³Pentru o tratare detaliată a subiectului vezi Oprescu, Marcela, Roșiu, Liliana, *Considerații asupra prezenței stupului în decorația fațadelor Secession*, în "Studii și Comunicări" VI, Arad, 1997, p.170-185

⁴Banca de Scont mai dispunea de:

- casă de raport pe str. Eugen de Savoya nr. 7, 2 etaje, parter cu prăvălii, birouri și locuințe, toate închiriate
- casă de raport pe str. Mercy nr. 9, 3 etaje, parter cu prăvălii, birouri și locuințe, toate închiriate

BIBLIOGRAFIE

Bleyer, Gheorghe, *Timișoara: Monografie urbanistică și arhitecturală*, Exemplarul nr. 1, manuscris dactilografiat, 1958, Muzeul Banatului, nr. inv. 8230, Colecția Istorie

Botescu, Mihai, Hortensia, *Timișoara*, Editura "Arta Grafică", București, f.a.

Duranci, Bela, *Arhitektura Secesije u Vojvodini*, în *Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine*, VI-VII, Novi Sad, Yugoslavia, 1976

Czim Naptár 1906

Czim Naptár 1910

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Timiș

Délmagyarországi Közlöny

Geschäfts Adressenbuch von Südbungarn, 1890

Geml, Josef, *Alt-Temesvar in letzten Jalbjahrhundert, 1870-1920, Denkschrift van Iosef Geml, gew. Bürgermeister*, Helicon, Timișoara, 1927

Neue Temesvarer Zeitung

Oprescu, Marcela, Roșiu, Liliana, *Considerații asupra prezenței stupului în decorația fațadelor Secession*, în "Studii și comunicări" VI, Arad, 1997, p.170-185

Opriș, Mihai, *Timișoara: Mică monografie urbanistică*, Editura Tehnică, București, 1987

Pintilie, Ileana, *Elemente introductive în arhitectura Sezession din Timișoara*, în *Studii și comunicări*, II, Muzeul de Artă, Arad, 1994, p.91-106

Temervari Hirlep

Temesvarer Volksblatt

Temesvarer Zeitung

Városi Közlöny

THE MAX STEINER PALACE IN TIMIȘOARA. HISTORICAL AND ARCHITECTURAL REMARKS

Summary

One of the most representative buildings of the Secession Style in Timisoara is the so-called Discount Bank Palace. The bank was established in January 1906. Three years later, the developing bank is relocated into the new building, which was built in 1908-1909 at the crossing of the nowadays V. Alecsandri and Gh. Lazar streets. The construction authorization is filed by Max Steiner, a local businessman specialized in lye production.

The palace covers the corner of the Union Square and has two facades. The ground floor was designed as bank premises, and the first and second floors were organized as apartments to let.

The most ornamented façade is the shorter one, facing the V. Alecsandri Street. This street had an important commercial prestige, and that is why the bank entrance is located on this side. The design of the ground floor is austere and the bank portal seems to be added later. The two-storey façades are elegantly decorated, in the Neo-Hungarian manner of the Secession Style.

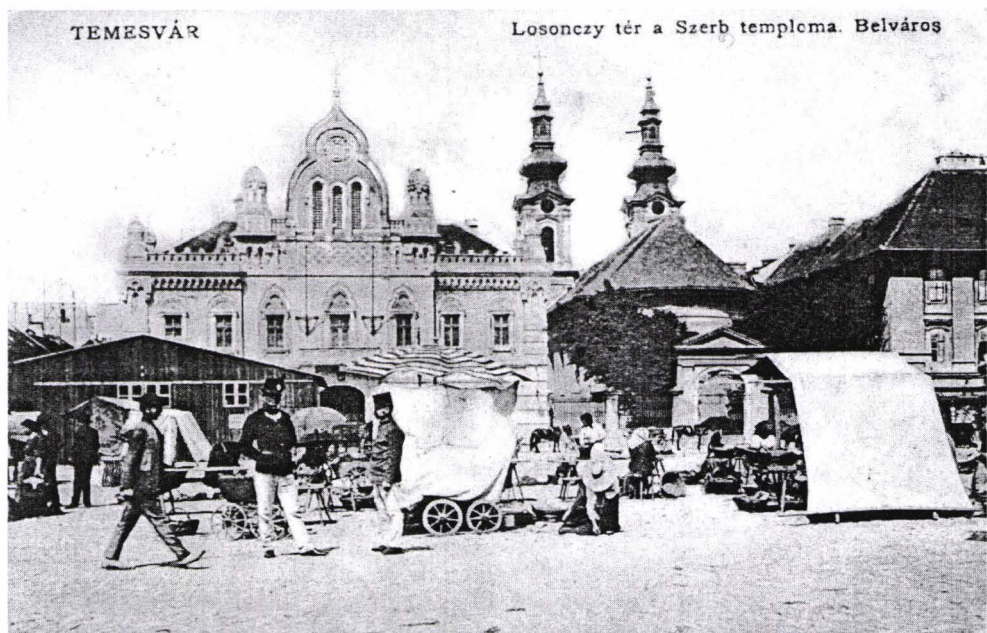
In the center of the main façade, above the second story, a monumental arch decorated with Zsolnay faience is situated. The leading ornament is a beehive surrounded by floral decoration. The balcony and the cornice exhibit ironwork decoration.

Many of the carpentry in the apartments is original. The well-known local manufacturer Andras Pucher made the stoves.

The design and ornamentation of the building, in a very refined Secession Style, indicates that the concept and the plans were the creation of a skillful architect, maybe the famous Lechner Ödön or one of his disciples.

On the basis of a very good resemblance with a bank building in Subotica, Yugoslavia, the authors attribute the plans of the Timisoara Palace to the well-known architects Komor Marcell and Jakab Dezső.

Also, taking into account the fact that the bank was not the owner of the building, the authors suggest the former name of Max Steiner Palace for this building.

Pl. I.

Foto 1. Colțul sud-vestic al pieței Unirii la sfârșitul secolului al XIX-lea, înainte de construirea Palatului Max Steiner / The South-West corner of the Union Square at the end of the XIXth Century, shortly before the construction of the Palace

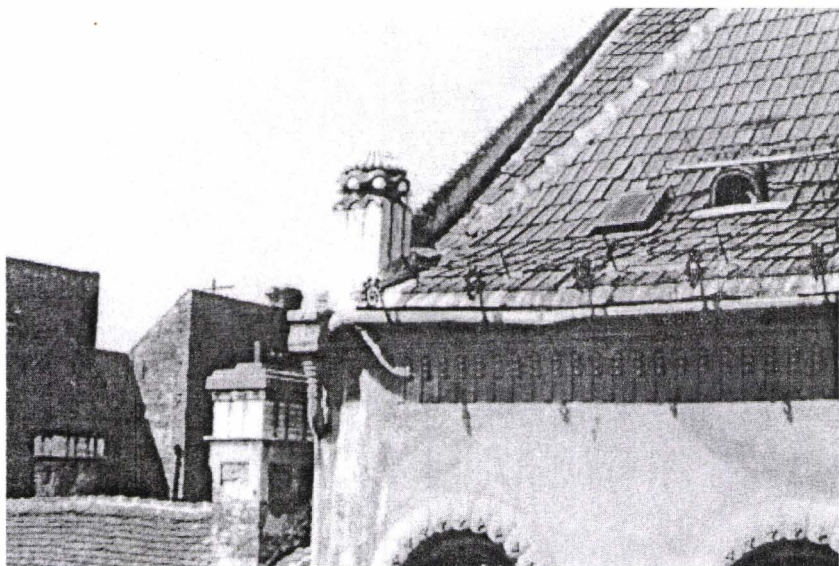
Foto 2. Latura de vest a Pieței Unirii, în fundal probabil baraca arhitectului Arnold Merbl / The West side of the Union Square at that time

Pl. II.

Foto 3. Palatul Max Steiner în epocă, cu fațada ornamentală de lemn a băncii /
The original wooden façade of the bank floorground

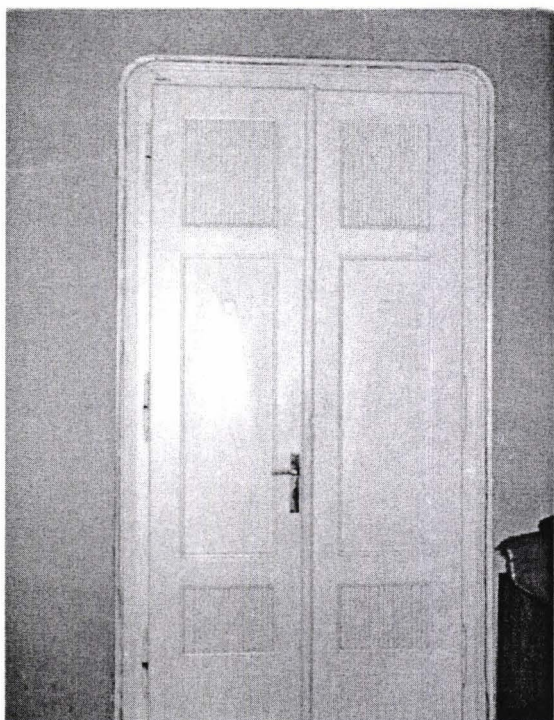
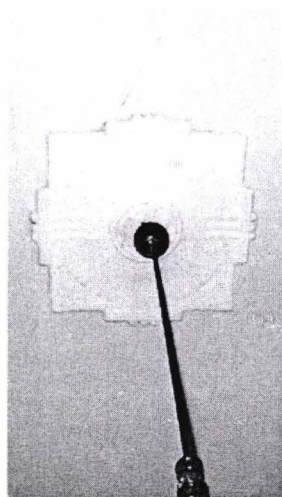
Foto 4. Ornamentația frontonului de pe str. V. Alecsandri. Starea actuală /
The ornamented arch on the main façade

Pl. III.

Foto 5. Detaliu de cornișă / Detail of the cornice

Foto 6. Detaliu. Rezalitul fațadei de pe str. V. Alecsandri / Detail of the main façade

Pl. IV.

Foto 7. Detaliu. Ușa sobei cu inscripție / Detail of the inscribed stove door

Foto 8. Sobă din apartament etajul 2 / Original stove, 2nd floor apartment

Foto 9. Ușă interioară, apartament etaj 2 / Inner door, 2nd floor apartment

Foto 10. Detaliu. Stucatură originală la montantul candelabrului, apartament etaj 2 /
Moulding ornament on the ceiling, 2nd floor apartment

CONSIDERAȚII PRIVIND ACTIVITATEA ȘI REPERTORIUL OPEREI ROMÂNE DIN TIMIȘOARA

Rodica Giurgiu

Prezentul studiu se bazează pe cercetarea ce am efectuat-o în vederea realizării monografiei acestei instituții, la semicentenarul ei – *S-a ridicat cortina. Monografia Operei Române Timișoara* – publicată în 1999. De aceea, ea vizează prezentarea activității, completată cu o analiză muzicologică a repertoriului, doar pe perioada celor 50 de stagioni.

Înființată în 1946, prezența Operei Române din Timișoara în peisajul muzical al orașului a fost o necesitate pentru publicul de aici, căci exista o tradiție de peste două secole și jumătate a teatrului liric timișorean. Trupele de teatru, ce își făcuseră apariția încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, și-au desfășurat activitatea pe fundalul unei vieți muzicale laice și religioase ce a făcut din Timișoara o „mică Viena”.

Deceniile care au urmat Unirii de la 1918 s-au constituit într-o perioadă în care prezența spectacolelor Operei Române din Cluj, devenite permanente după Dictatul de la Viena, au demonstrat necesitatea unui teatru liric timișorean.

La 25 mai 1945, a avut loc o reprezentație festivă pentru comemorarea a 25 de ani de la prima reprezentație a Operei Române din Cluj, aflată în exil la Timișoara, la scurt timp, reîntregirea națională făcând posibilă reîntoarcerea acestei instituții în orașul de baștină. În același an, din inițiativa unor muzicieni, timișoreni și clujeni, s-a înființat un *Teatru liric de operetă* ce a suplinat, timp de o stagiune, golul lăsat prin plecarea Operei Române din Cluj.

Reîntoarcerea Operei Române la Cluj a însemnat o grea pierdere pentru timișoreni. Această instituție reușise să se integreze în spațiul cultural al orașului și devenise de neconceput o viață artistică normală fără existența spectacolelor de operă, operetă și balet. În acest sens s-au făcut o serie de

demersuri oficiale, inițiate în 1945 de Traian Nicolau și Gheorghe Marianciu, cărora li s-a adăugat ulterior și Aca de Barbu, pentru înființarea unei Opere de stat. Acestea nu au rămas fără rezultat: la 30 martie 1946 a apărut Decretul-lege nr. 254 de înființare a Operei Române din Timișoara. La 21 iunie a fost numită directoare Aca de Barbu, Traian Nicolau, director artistic¹, Gheorghe Marianciu fiind angajat secretar muzical.

Primăria orașului a pus la dispoziția acestei instituții clădirea Teatrului Municipal, suportând și cheltuielile legate de întreținere și de personalul de serviciu. S-au susținut concursuri și s-au dat în jur de 300 de audiții la Timișoara și la București, fiind angajați soliști cu experiență, dar mai ales o serie de tineri dornici de afirmare.

O parte din personalul artistic clujean s-a transferat la nou înființata Operă, alcătuind baza acestei echipe². Colectivul instituției, alături de cei trei directori și secretarul muzical, era alcătuit din dirijorii Gheorghe Pavel, Traian Mihăilescu, Hermann Klee, Constantin Daminescu, maestra de balet Mercedes Pavelici, regizorii Ionică Mihai și Eugen Gropșianu, 1 sufleur, 8 corepetitori, 22 soliste, 25 soliști, 47 orchestranți, 60 coriști, 19 balerini, 5 în personalul administrativ, 30 în personalul tehnic, 6 în personalul de serviciu, iar 34 de persoane formau „personalul biletar și garderobiere”³. Orchestra a funcționat la început și la Filarmonică, din ea făcând parte instrumentiști timișoreni de mare valoare⁴.

Pentru a marca existența Operei Române din Timișoara, în ziua de 6 octombrie 1946 a avut loc un concert de inaugurare, poate nu întâmplător în aceeași zi cu sfințirea Catedralei Banatului. Momentul inaugural a avut loc la 27 aprilie 1947 cu premiera operei *Aida* de Verdi. La acest spectacol impresionant sala Operei a fost neîncăpătoare, iar Piața Operei s-a umplut de mii de timișoreni care l-au ascultat difuzat prin megafoane.

În mai puțin de trei luni, publicului timișorean i s-au oferit cinci premiere, în toate cele trei genuri ale muzicii scenice. O performanță demnă de invidiat, având în vedere tânărul și neexperimentatul colectiv, care a fost nevoit să-și desfășoare activitatea în condițiile precare ale oricărui început.

În ideea educării unui nou public și invocându-se necesitatea eradicării „artei decadente”, mersul normal al activității artistice a început să fie obstrucționat. Lucrări universale de mare valoare erau criticate, sau chiar catalogate de presa comunistă drept „mediocre”, „reaționare”, impunându-se regiei, deci directoarei Aca de Barbu, soluții inacceptabile. Publicul a răsplătit însă cu prezența și aplauzele sale strădaniile artiștilor, tehnicienilor și muncitorilor, care au contribuit la realizarea unor spectacole de ținută.

O serie de decizii devastatoare, venite „de sus”, au culminat cu înlăturarea din Operă a Acăi de Barbu în toamna anului 1954. În acest fel s-a încheiat în istoria Operei Române din Timișoara o epocă plină de realizări,

perioadă în care au fost montate 16 opere din repertoriul universal: italian, german, francez, rus, ceh, o operă românească și una chinezească, 6 operete și 10 balete, din care 2 românești.

A fost perioada greutăților inerente începutului, caracterizată însă de mult entuziasm, perioadă în care s-a format o echipă de artiști profesioniști, care, prin efortul lor comun, au reușit să susțină peste 1300 de spectacole⁵.

Începând cu 1952, Opera din Timișoara a susținut o serie de spectacole în afara sediului, în diferite localități: Lugoj, Bocșa, Reșița, Arad, Oradea, unele grupate în microstagioni. În 1953 s-a organizat primul turneu prin țară, prilej de afirmare și pe plan național a acestui colectiv. Perioada care a urmat, ce a debutat sub direcțiunea lui Francisc Kadar, a stat sub semnul unor noi strădanii și împliniri. Până în toamna anului 1963 au fost montate 20 de opere, 5 operete și 9 balete, dintre care 10 spectacole din repertoriul românesc.

Marele eveniment al acestei perioade a fost sărbătorirea în 1947 a jubileului de 10 ani de la inaugurarea Operei Române din Timișoara. Sub directoratul lui Lucian Gropșianu, s-au prezentat o serie de premiere, spectacole care au făcut dovada valorii și a experienței acumulate în decursul acestui prim deceniu de activitate. Jubileul s-a constituit într-un moment de evaluare a activității acestei instituții: au fost prezentate 42 de premiere în 2.174 de spectacole, din care 1931 la sediu, la care au participat cca. 1.200.000 de spectatori.

S-au format colective artistice de valoare, iar cele două compartimente, corul și orchestra, s-au perfecționat în timp, prestațiile lor atingând cotele unui profesionalism indiscutabil. Se crease un public constant, iubitor de operă, pentru care s-au susținut: 135 de spectacole cu *Bărbierul din Sevilla*, 134 cu *Madama Butterfly*, 118 cu *Rigoletto*, 100 cu *Liliacul*, 99 cu *Tosca*, 94 cu *Cavalleria rusticana*, 90 cu *Vânt de libertate*, 82 cu *Voievodul țiganilor* sau *Boema*, 68 cu *Casa cu trei fete*, 40 cu *Ana Lugojana*, ultima în doar trei stagioni. Și nu am amintit decât cele mai cântate și îndrăgite creații scenice realizate în viziunea regizorală a Acăi de Barbu, a lui Ionică Mihai, Constantin Georgescu sau Eugen Gropșianu.

Spectacolele de balet – 314 în cele zece stagioni – în coregrafia lui Mercedes Pavelici și mai târziu Trixi Checas, s-au bucurat, de asemenea, de o largă audiență la public. Cel mai frecvent au fost jucate: *Coppélia* - 73 de spectacole, *Șeherezada* - 54, *Magazinul de păpuși* - 53 și *Petrică și lupul* - 47.

Realizările artistice nu ar fi fost posibile fără aportul unor adevărați maeștri la pupitrul orchestrei: Gheorghe Pavel, decedat, din păcate, la scurt timp după inaugurarea Operei Române din Timișoara, Mircea Popa,

Constantin Daminescu, Ladislau Rooth și Traian Mihăilescu, Hermann Klee, inegalabil maestru de cor și dirijor de orchestră și Radu Botez.

Scenografia - de multe ori elogiată în presă - s-a datorat unor artiști talentați, cu dragoste de teatru: Eugen Trucinsky, Gustav Binder, Claudia Fanea, sau Zoltán Gherzanich. Ei au fost secondati de Ștefan Gajo, ale cărui butaforii și obiecte de mobilier, în parte păstrate până astăzi, dădeau distincție și personalitate spectacolelor, contribuind decisiv la crearea celui tot unitar, în care artele trebuie să se îmbine armonios.

Spectacole de referință, montate sub directoratul lui Lucian Gropșianu, au fost operele *Trubadurul* de Verdi, în regia lui Evgheni Nemirov, care a semnat și scenografia și *Povestirile lui Hoffmann* de Offenbach. I-au succedat la conducerea instituției Viorel Covăsală, pentru o stagiune și Adrian Beldi, perioadă în care vor urma "noi strădanii și împliniri", între care demne de semnalat au fost premierele baletului *Lacul lebedelor* de Ceaikovski, operele *Cneazul Igor* de Borodin sau *Olandezul zburător* (*Vasul fantomă*) de Wagner.

În această perioadă s-a apelat și la colaboratori din țară și străinătate. O serie de spectacole din repertoriul curent au beneficiat de prezențe de excepție: Nicolae Herlea, David Ohanesian, Arta Florescu, Zenaida Paly, Petre Ștefănescu Goangă, care, alături de timișoreni, au ridicat la înalte cote artistice spectacolele curente. Din străinătate, nume sonore ale artei interpretative: Filipovici Krivcenia, Melania Bugarinovici, Gloria Lind sau Irina Arhipova, au apreciat prestația soliștilor noștri și au oferit publicului momente artistice de neuitat.

Opera Română din Timișoara a fost și în continuare mesagera artei lirice teatrale, atât reșitenii cât și arădenii beneficiind de - deja obișnuitele - microstagioni. În afara acestor orașe s-au efectuat o serie de turnee în țară și primul turneu în străinătate, în 1956, în Bulgaria.

În iunie 1963 a fost numit în fruntea instituției Nicolae Boboc, dirijor, compozitor, muzicolog, om de aleasă cultură, care a fost cel mai longeviv director al Operei. A avut șansa de a lucra cu o garnitură de soliști cu experiență, pe al căror profesionalism s-a putut conta. Sub conducerea lui, Opera Română din Timișoara a traversat perioada anilor maturității artistice. Noul context a permis aplicarea unei noi strategii repertoriale și achiziționarea unor nume noi în palmaresul artistic al acestei instituții. Căci, Nicolae Boboc s-a străduit să completeze schema Operei cu artiști din noua generație, care să poată prelua ștafeta de la cei cu experiență⁶.

În cele 11 stagioni de sub directoratul lui Nicolae Boboc s-au montat 46 de noi titluri în premieră: 26 de opere, 7 operete și 13 balet. Repertoriul a fost reîmprospătat cu lucrări din alte epoci sau stiluri, așa cum au fost de pildă operele germane *Flautul fermecat* și *Don Juan* de Mozart, *Fidelio* de

Beethoven sau *Lohengrin* de Wagner, sau cele italiene mai vechi, ca *La serva padrona* de Pergolesi. Tot din lirica italiană s-au individualizat *Elixirul dragostei* de Donizetti și *Norma* de Bellini, spectacole de referință ale acestei instituții.

S-au montat creații ale unor autori contemporani străini, ca de exemplu opera *Isteața* și baletul *Camina Burana* de Carl Orff, *Amelia la Bal* de Menotti, dar și români, unele în premieră absolută. În același timp, s-a menținut un anumit echilibru în ceea ce privește genurile teatrului liric, pentru a putea satisface gusturile și preferințele publicului meloman.

În acea perioadă compartimentul artistic al baletului și-a început perioada sa de glorie. S-au montat spectacole clasice și, în același timp, prin *Chore Studio*, al cărui mentor a fost Alexandru Schneider, s-a impus baletul modern în coregrafia românească.

Pentru realizarea unor spectacole de înaltă ținută artistică s-a apelat la colaboratori: regizori, scenografi, coregrafi, atât din țară, cât și din străinătate, cum au fost Pierre Medecin din Paris sau Ulrich Baumgartner din Viena.

În stagiunea 1968-1969, împreună cu Filarmonica "Banatul", s-a organizat prima ediție a Festivalului *Timișoara muzicală*. Acestea au fost prilejuri de a prezenta publicului noi premiere, sau noi montări, spectacole cu soliști de renume, titluri noi în interpretarea unor colective artistice din țară. Acest festival s-a permanentizat, absența lui devenind astăzi de neconceput în peisajul cultural al orașului.

În toamna anului 1972 a fost sărbătorit Jubileul de 25 de ani de la înființarea Operei Române din Timișoara. În toți acești ani Opera a prezentat publicului peste 100 de titluri în premieră, dintre care aproape 60 de opere, 30 de baletе și 16 operete.

Creația românească s-a bucurat și ea de o atenție deosebită, realizându-se chiar premiere absolute, între care *Michelangelo* de Alfred Mendelsohn sau *Măiastra* de Ovidiu Manole. Numărul spectacolelor date în acești 25 de ani a depășit cinci mii (aproape 1.000 dintre ele susținute în turnee), iar cel al spectatorilor a atins impresionanta cifră de două milioane.

Până la sfârșitul anului 1971 avuseseră loc 690 de spectacole (31 de opere, 12 operete și 6 baletе), susținute cu oaspeți, din care 196 de invitați din străinătate, iar de la Operele și Teatrele lirice din țara noastră 156 cântăreți, balerini și dirijori.

Alături de Ludovic Spiess, Zenaida Paly, Nicolae Herlea au fost înscrise pentru prima oară pe afișele timișorene nume noi: Ion Dacian, Teodora Lucaciu, Elena Cernei, sau balerinele Ileana Iliescu și Magdalena Popa. Spectacole de neuitat au fost realizate în compania unor invitați străini: Kim Borg, Patricia Johnson, Claudia Parada, Aldo Proti, Virginia Zeani, Giuseppe di Stefano etc. În același timp, artiștii timișoreni au putut fi

aplaudați pe diferite scene ale lumii: la Cairo sau Viena, în China, Vietnam, Oceania, Tunisia sau India.

În cei 25 de ani colectivul Operei a făcut cunoscute valori ale creației scenice universale prin sute de spectacole susținute în diferite localități ale țării: 393 de operă (38 de titluri), 474 de operetă (14 titluri) și 103 de balet (18 titluri).

La 15 septembrie 1974, Nicolae Boboc a fost eliberat - la cerere - din funcția de director. A fost o perioadă "de aur" a marilor împliniri, posibile și datorită existenței unor colective capabile de performanțe artistice, apreciate atât în țară, cât și în străinătate.

La conducere i-a urmat dirijoarea Cornelia Voina. În cele trei stagioni cât a stat în fruntea Operei Române din Timișoara, a reușit să continue bunele tradiții ale acestei instituții, atât în planul repertorial, cât și al valorii prestațiilor artistice. O serie de spectacole au fost reevaluate prin noi montări, iar cele câteva premiere, între care *Nabucco* de Verdi, au purtat girul profesionalismului.

Au continuat turneele în țară și străinătate, prilejuri de confirmare a potențialului artistic al acestor mesageri ai artei interpretative timișorene. Dar perioada de relativă "destindere politică" începea să ia sfârșit. Și acest lucru s-a făcut simțit mai ales la nivelul culturii.

În toamna anului 1977 a fost numit la conducerea Operei Române din Timișoara Petre Manzur, care va rămâne în această funcție până în toamna anului 1983. Este perioada în care se prefigurează toboganul "epocii de aur".

Reparațiile generale la clădirea Operei vor dicta o anumită politică repertorială, numeroase spectacole fiind susținute în alte localități, iar în Timișoara, în săli improprii genului. Totuși se montează noi premiere, susținute în deplasare și se continuă reîmprospătarea unor spectacole din repertoriul curent, prin refaceri sau așa-zisele premiere II. Reluarea activității la sediu are loc la 1 mai 1979.

În perioada cât a condus destinele Operei s-au montat 13 noi titluri: 5 opere, 2 operete și 6 balet, între care, în premieră absolută *Dacia Felix* a dirijorului și compozitorului Bujor Hoinic.

Începutul noului deceniu a adus artei și culturii o serie de schimbări. Instituțiile de cultură au fost nevoite să reducă din angajați, la început doar din sectorul administrativ, cu timpul însă și din personalul de specialitate. În mod paradoxal însă, s-au încărcat cheltuielile bugetare ale instituției prin înființarea unei *secții de estradă*, care se spera că va fi aducătoare de venituri. Rezultatele - artistice și financiare - au fost însă sub așteptări.

Din 1978 Festivalul *Timișoara muzicală*, în cea de a VI-a ediție, a devenit anual.

De microstagioni au beneficiat, în continuare, orașele: Lugoj, Arad, Reșița, Oțelu Roșu, Deva, Hunedoara, Buziaș, Oradea, precum și Ciacova. În fiecare an s-au organizat turnee în țară și în străinătate, Opera Română din Timișoara fiind prezentă pe o serie de scene europene: în Iugoslavia, R.F.G., Belgia, Luxemburg, Olanda și Italia.

În toamna anului 1983, conducerea Operei Române din Timișoara a fost preluată de Ion Iancu, un profesionist al baghetei venit de la Opera din Cluj. A avut însă neșansa să simtă "binefacerile" *epocii de aur* sub dictatura lui Ceaușescu. Subvențiile acordate culturii s-au redus drastic și s-au făcut masive reduceri de personal, statul subvenționând doar o parte din salariile artiștilor. Spectacolele de la sediu au fost completate cu o serie de concerte date în hale de întreprinderi, în cluburi muncitorești, în școli, grădinițe și chiar săli de cinema, înaintea filmelor de succes. Sub direcția noului manager s-au montat trei premiere de succes: un balet și două operete.

Festivalul *Timișoara muzicală* a rămas însă și pe mai departe o manifestare de ținută, nepoluată de directivele politice ale vremii.

O serie de invitați de la operele din Cluj, Iași, București au onorat o parte din spectacolele curente. Din străinătate, tenorul Vladislav Piavko a devenit răsfațatul publicului timișorean. S-au menținut în continuare microstagionile de la Reșița, Lugoj și Arad.

La 30 martie 1985 Ion Iancu și-a încheiat activitatea managerială, în funcția de director fiind numită Maria Mărgineanu. În condițiile dure ale autofinanțării, se găsisese soluția instalării la conducerea instituțiilor artistice a unor oameni considerați buni organizatori, dar care nu aveau pregătirea de specialitate necesară.

Noua direcțiune va iniția o serie de manifestări apreciate de public: *Zilele muzicii verdiene* sau *Armonii de toamnă*, prilejuri de a rula spectacole cu invitați din țară și străinătate, de a prezenta spectacole din repertoriul curent, sub un generic atractiv. Pentru melomani se înființează *Clubul iubitorilor de operă*, unde se susțin recitaluri, se organizează expuneri, meda-lioane, prezentări de filme video.

Va continua însă periplul artiștilor prin fabrici și uzine, în școli și grădinițe, pentru a completa bugetul sărac al instituției. În paralel, se organizează într-un cadru elevat, la Muzeul Banatului, recitaluri vocale.

În Festivalul *Timișoara muzicală*, Opera își concurează omonima artistică printr-un larg spectru stilistic. Se prezintă premiere, refaceri, spectacole cu invitați din țară și străinătate. Cea de a XIII-a ediție a marcat aniversarea a patruzeci de ani de existență a Operei Române din Timișoara, în care *Aida* din 27 aprilie a fost gândită ca o reeditare a spectacolului inaugural.

Între soliștii invitați s-au numărat Ludovic Spiess, David Ohanesian, Mioara Cortez-David, Sanda Șandru, Dorin Teodorescu, Florin Georgescu, dar și personalități timișorene, pensionate. Din străinătate, nume sonore: Vladislav Piavko, Ludmila Magomedova, Iuri Marusin, Zurab Sotkilava și alții.

Microstagiunile treptat se răresc, căci implicau cheltuieli, și rămân doar cele de la Arad și Reșița. Se găsesc totuși fonduri pentru turnee și deplasări. Între ele, marea realizare a acestui colectiv a fost invitația de a participa la *Festivalul George Enescu* din București. De asemenea, au fost semnalate prezențe timișorene cu prilejul unor festivaluri sau doar al unor spectacole curente în diferite orașe ale țării.

Stagiunea 1989-1990 părea a fi la fel ca celelalte: Spectacole din repertoriul curent, reprezentații cu invitați din țară și străinătate. Are loc al **XVI-lea** – și ultimul – Congres al P.C.R. și Nicolae Ceaușescu este reales în unanimitate. Părea că nimic nu va schimba cursul istoriei.

Și totuși... în 16 decembrie se declanșează revoluția română la Timișoara și la 20 decembrie Timișoara se declară – sub dictatură comunistă – oraș liber. În 22 decembrie, spațiul dintre Operă și Catedrală devine neîncăpător pentru cei peste 200.000 de băcăneni, a căror bucurie nu se poate descrie la auzul cuvântului VICTORIE.

Un nou timp al Operei timișorene va debuta sub directoratul lui Ion Iancu, care își va onora mandatul luptându-se cu inerente greutăți. Deschiderea granițelor, care a fost un lucru foarte bun, a avut drept consecință "decimarea" colectivelor artistice importante. Montarea unor spectacole tradiționale devenea tot mai dificilă. Era necesară completarea tuturor compartimentelor și acest lucru s-a încercat prin angajarea unor muzicieni tineri.

În prima stagiune, în afară de Vladislav Piavko, printre soliștii invitați din străinătate s-au numărat Patricia Morandini și Corneliu Murgu, având-o parteneră pe Maria Slătinaru Nistor. Au continuat, de asemenea, schimburile bilaterale cu Iugoslavia. S-au păstrat microstagiunile de la Lugoj și Arad și s-au organizat turnee în Ungaria și Iugoslavia.

În septembrie 1990 a fost numit să conducă destinele acestei instituții Virgil Bosa, care a rămas în fruntea Operei timișorene până în 1994.

Noua lege a pensionării a atras după sine un val de retrageri din cadrul Operei și, în acest fel, instituția a pierdut din nou oameni de valoare. Au fost completate compartimentele artistice cu personalități din țară și din străinătate, dar și cu soliști tineri, căroră Opera timișoreană le-a dat girul de încredere. Compartimentul solistic fiind foarte restrâns (la un moment dat nu a existat nici un tenor angajat), s-a apelat în mare parte la colaboratori. În acest fel, invitații, alături de soliștii noștri – din păcate prea puțin solicitați în

acea perioadă – au contribuit la menținerea unui nivel ridicat al spectacolelor.

În perioada celor patru stagii cînd a condus destinele acestei instituții Virgil Bosa, s-au prezentat 15 titluri, în noi montări sau în premieră, din care 9 opere, 1 operetă și 5 balet, precum și două creații vocal-simfonice. Repertoriul curent era de 27-30 de titluri și cuprindea capodopere din literatura muzical-teatrală universală.

S-a reluat Festivalul *Timișoara muzicală*, după o absență nemeritată de un an, și s-a organizat în 1993 primul *Festival internațional de operă și balet*. Acesta a reunit colective întregi ale Operelor din București, Cluj-Napoca (Română și Maghiară), Iași și – bine înțeles – Timișoara, precum și de la Academia de Muzică “Gheorghe Dima” din Cluj-Napoca, alături de Operele din Chișinău și Budapesta. A început o fructuoasă colaborare cu Centrul Cultural Francez din Timișoara, prin intermediul căruia au fost aduse o serie întreagă de companii de balet modern.

S-au refăcut sau montat noi spectacole, cîntate integral în limba italiană sau germană, lucru benefic pentru turneele organizate în străinătate, dar – mai ales la început – mai puțin gustate de public. S-au continuat colaborările începute cu Teatrul Toșa Jovanovici din Novi Sad și s-au inaugurat schimburile culturale între Opera din Timișoara și cea din Chișinău.

Spectacolele din repertoriul curent au beneficiat și în continuare de o serie întreagă de invitați din țară și din străinătate. Trupe de teatru liric sau de balet – spectacole considerate adevărate evenimente – au evoluat pe scena timișoreană, aducând un plus de varietate, dar și de inedit în peisajul muzical al orașului. Între ele s-a numărat și Compania de dans *Gelu Barbu* din Insulele Canare (Spania) cu spectacolul *I love Becket*.

Microstagiiunile au devenit treptat activități de domeniul trecutului. Au rămas doar acele spectacole, mai mult sau mai puțin lunare, de la Arad, pe bază de abonament.

În acea perioadă Opera din Timișoara a fost prezentă la *Festivalul de Operă de la Locarno (Elveția)* și la *Festivalul Jocuri de vară în aer liber* de la Szeged. Turneele efectuate în Austria, Germania, Spania, Olanda, Belgia de colectivul timișorean – “întărit” cu forțe de împrumut – au beneficiat de cronici favorabile în presa din străinătate. Ultimul succes al Operei timișorene sub directoratul lui Virgil Bosa a fost în Belgia, cu *Flautul fermecat*, în colaborare cu Opera din Budapesta și *Don Giovanni*, prezentat – din păcate cu acceptul direcțiunii – ca o realizare a Operei budapestane.

Noua stagiune 1994-1995 a debutat sub conducerea dirijorului Ion Iancu, investit cu un nou mandat în această funcție în august 1994. În perioada care a urmat a scăzut numărul titlurilor din repertoriul curent, care oscila între 20-25 – din care doar o operetă și trei spectacole de balet – dar

au fost refăcute titluri cu mare priză la public, care se uzaseră moral și material.

Oaspeții de la teatrele lirice din România au fost colaboratorii deja cunoscuți ai spectacolelor de operă și operetă⁷. Festivalul internațional *Timișoara muzicală* din toamna anului 1996 s-a constituit într-un moment aniversar prilejuit de sărbătorirea jubileului de 50 de ani de la înființarea Operei Române din Timișoara.

Desfășurat în perioada 15 septembrie – 1 octombrie, a cuprins 14 manifestări, între care, desigur, spectacolul verdian *Aida*, dar într-o nouă montare. În rolul lui Radames a fost invitat tenorul Corneliu Murgu, astăzi directorul Operei Române din Timișoara. Această a XXI-a ediție a Festivalului a fost o adevărată sărbătoare a teatrului liric din România, căci au fost invitate o serie de colective ale unor instituții muzicale, teatrale și de învățământ din țară.

O manifestare de suflet a fost întâlnirea cu foștii angajați ai Operei, cu cei ce au trudit și au creat de-a lungul anilor în această instituție: artiști, funcționari și muncitori. Între aceștia s-au numărat și o parte dintre membrii fondatori, cărora Opera Română din Timișoara le datorează recunoștință și prețuire⁸.

Manifestările jubiliare s-au încheiat cu o Gală de operă și balet sub genericul *Splendorile operei*, un adevărat regal artistic, la care și-au dat concursul, pe lângă soliști timișoreni, invitați și foști membri ai Operei.

A fost o seară deosebită, ce a încununat manifestările prilejuite de jubileul a 50 de ani de la înființarea Operei Române din Timișoara. Un arc peste timp. Un timp care a acumulat strădanii, împliniri sau eșecuri, bucurii și lacrimi, momente de dăruire, de emoții, multă muncă și mai ales multă **muzică**.

Privind retrospectiv activitatea Operei Române din Timișoara remarcăm faptul că în aceste decenii a existat o politică repertorială echilibrată. Când afirm acest lucru mă refer în primul rând la faptul că s-a încercat aducerea în fața publicului, într-un raport echitabil, a tuturor genurilor: operă, operetă și balet, satisfăcându-se, în acest fel, preferințele unui public cât mai variat.

În cadrul fiecărui gen au fost prezentate în primul rând lucrările consacrate, cu mare audiență la public, dar nu au fost neglijate nici alte lucrări: ale clasicii, romanticilor sau ale reprezentanților școlilor naționale, inclusiv - și poate mai ales - aparținând celei românești.

În primele trei stagii, din nevoia educării și formării unui public nou, marea majoritate a lucrărilor au fost opere italiene accesibile, devenite clasice: de Giuseppe Verdi (*Aida*, *Traviata*, *Rigoletto*), Giacomo Puccini (*Madama Butterfly*, *Tosca*, *Boema*), Mascagni (*Cavalleria rusticana*),

Ruggiero Leoncavallo (*Paiața*) sau Gioacchino Rossini (*Bărbierul din Sevilla*). Au mai fost prezentate *Evgheni Oneghin* de Piotr Ilici Ceaikovski și, timid, doar în cadrul studioului de operă, un clasic, prin singspielul *Bastien și Bastienne* de Wolfgang Amadeus Mozart.

Începând cu *Casa cu trei fete* de Schubert - Berté, au fost montate alte patru operete: *Eva* de Franz Lehar, considerată "o jignire a muncitorilor"⁹ și scoasă din repertoriu în următoarea stagiune, *Parvenitul* de Jacques Offenbach, *Voievodul ȋiganilor* și *Liliacul* de Johann Strauss.

Au fost, de asemenea, oferite publicului și șapte spectacole de balet, unele coupé, între care s-au individualizat *Coppélia* de Léo Delibes și *Șeherezada* de Rimski-Korsakov.

În decursul celor cinci decenii, marea majoritate a lucrărilor incluse în repertoriul Operei Române din Timișoara au aparținut genului operai: 75 de creații, din care 24 românești, adică aproape o treime. Opereta, gen îndrăgit în Timișoara, a beneficiat de 30 de titluri noi, din care 3 românești. Spectacolele de balet, în număr de 50, unele în spectacole coupé, au fost realizate fie prin montarea unor lucrări consacrate genului, fie pe lucrări din literatura muzicală universală sau românească sau pe colaje muzicale, în diferite concepții coregrafice. Și în acest gen creației românești i s-a acordat locul ce îl merită în cultura noastră: 14 titluri, din care 3 au fost transpuneri coregrafice ale unor lucrări simfonice.

În genul operai, între creațiile universale, 27, adică mai mult de o treime, au fost italiene: 9 creații de Giuseppe Verdi (*Aida*, *Traviata*, *Rigoletto*, *Trubadurul*, *Bal mascat*, *Falstaff*, *Don Carlos*, *Nabucco*, *Ernani*), 6 de Giacomo Puccini (*Madama Butterfly*, *Tosca*, *Boema*, *Gianni Schicchi*, *Turandot*, *Sora Angelica*), 3 de Gaetano Donizetti (*Don Pasquale*, *Lucia di Lammermoor*, *Elixirul dragostei*), câte 2 de Gioacchino Rossini (*Bărbierul din Sevilla*, *Cenușăreasa*), respectiv Vincenzo Bellini (*Norma*, *Puritanii*) și câte o operă de Domenico Cimarosa (*Căsătorie secretă*), Giovanni Battista Pergolesi (*La serva padrona*), Pietro Mascagni (*Cavalleria rusticana*), Ruggiero Leoncavallo (*Paiața*), respectiv Gian Carlo Menotti (*Amelia la bal*).

Compozitorii germani, între care și reprezentanți ai clasicismului vienez, au beneficiat de montări, unele de excepție. Astfel au fost puse în scenă o creație preclasică de Händel (*Orlando*), 6 creații mozartiene (*Bastien și Bastienne*, *Nunta lui Figaro*, *Răpirea din serai*, *Flautul fermecat*, *Don Juan*, *Cossi fan tutte*), *Fidelio* de Beethoven, precum și *Martha* de Flotow, *Hänsel și Gretel* de Engelbert Humperdink, două creații wagneriene (*Olandezul zburător*, *Lohengrin*) și *Isteața* de Carl Orff.

Creația franceză a fost reprezentată pe scena Operei timișorene prin *Lakmé* de Leo Délibes, *Mignon* de Ambroise Thomas, *Faust* de Charles

Gounod, *Carmen* și *Pescuitorii de perle* de Georges Bizet, *Manon* de Jules Massenet, precum și de franco-germanul Jacques Offenbach prin unica sa operă *Povestirile lui Hoffmann*.

Școala națională rusă, prin creații ale lui Piotr Ilici Ceaikovski (*Evgheni Oneghin*, *Dama de Pică*), Alexandr Porfirievici Borodin (*Cneazul Igor*, *Boris Godunov*) și Serghei Rahmaninov (*Aleko*), a fost, de asemenea, în atenția publicului, încă din primele stagii. *Mireasa vândută*, acel "veritabil imn național al Boemiei"¹⁰ și care i-a adus o imensă popularitate lui Bedrich Smetana, s-a înscris în repertoriul Operei, în acest fel, valorificându-se una dintre creațiile de seamă ale școlii naționale cehe.

Creațiile românești, așa cum am mai amintit, au beneficiat de o serie de montări timișorene. Din întregul repertoriu, un sfert, mai precis 39 de titluri au aparținut școlii noastre naționale. Între acestea, 15 au fost creații bănățene.

În genul operei, au fost montate câte trei creații de Gheorghe Dumitrescu, prolific și reprezentativ compozitor al acestui gen muzical (*Fata cu garoafe*, *Rășcoala Vlad Țepeș*) și Doru Popovici (*Interogatoriul din zori*, *Mariana Pineda*, *Prometeu*), câte două opere de Sabin Drăgoi (*Năpasta*, *Păcală*), Cornel Trăilescu (*Bălcescu*, *Motanul încălțat*) și Tudor Jarda (*Dreptul la viață*, *Pădurea vulturilor*), precum și lucrări scenice de Paul Constantinescu (*O noapte furtunoasă*) Alexandru Zirra (*Capra cu trei iezi*), Hermann Klee (*Făt Frumos*), Liviu Glodeanu (*Zamolxe*), Alfred Mendelsohn (*Michelangelo*), Ovidiu Manole (*Măiastra*), Adalbert Winkler (*Fluviul revărsat*), Cornel Țăranu (*Secretul lui Don Giovanni*), Teodor Bratu (*Stejarul din Borzești*), Liana Alexandra (*Călătorie în zori*) și Șerban Nichifor (*Domnișoara Christina*).

Întrebat de către un reporter "cum a realizat Opera de-a lungul anilor raportul dintre repertoriul așa-zis «clasic» și cel «contemporan», Nicolae Boboc a răspuns: "Față de publicul de concerte simfonice, cel de operă pare a fi - din păcate - mult mai conservator. Și nu numai publicul, ci chiar și cântăreții. Opere de mare valoare ale contemporanilor noștri izbutesc cu foarte mare greutate să se mențină multă vreme în repertoriu și aceasta nu numai la noi, ci aproape peste tot. /.../ Dintre cele bune noi am prezentat la Timișoara doar două: *Isteața* de Carl Orff și *Amelia la bal* de Menotti. Dificultăți de altă natură decât cea artistică, ne-au împiedicat să le putem menține mult timp în repertoriu. Publicul însă le-a acceptat, probabil datorită faptului că dialogul lor nu era prea modern.

Dac-ar fi numai după mine - mărturisea în continuare muzicianul - desigur aş fi programat mai multe opere contemporane. Dar un director nu are voie să nu țină seama de o seamă de factori, care, oricât ar dori-o el să fie altfel, își au realitatea lor. Dintre aceștia, publicul nu este pe ultimul plan.

Fără el ce ne-am face? Nu-l putem ignora, ca până la urmă totul să se întoarcă împotriva noastră. /.../ Și-apoi, creațiile compozitorilor noștri, cum ar fi *O noapte furtunoasă* al lui Paul Constantinescu, *Michelangelo* a lui Alfred Mendelsohn, *Răscoala* lui Gheorghe Dumitrescu, *Măiastra* lui Ovidiu Manole sau *Pădurea vulturilor* de Jarda nu pot fi considerate și ele opere contemporane? Cu toate acestea, părerea mea este că opera contemporană ar trebui să-și găsească un loc mai important în repertoriul nostru”¹¹.

De la data interviului, în ultimele decenii, creațiile contemporane, în special cele românești, au reușit să mai câștige teren în competiția cu cele “clasice”.

Majoritatea lucrărilor aparținând genului **operei** montate pe scena timișoreană au fost opere vieneze. Au fost prezentate lucrări de Johann Strauss (*Voievodul țiganilor*, *Liliacul*, *Sânge vienez*, *O noapte la Veneția*), Franz Lehar (*Eva*, *Văduva veselă*, *Dragoste de țigan*, *Țara surâsului*), Emmerich Kálmán (*Silvia*, *Contesa Maritza*, *Prițesa circului*), Schubert - Berthé (*Casa cu trei fete*), Karl Zeller (*Vânzătorul de păsări*), Paul Abraham (*Bal la Savoy*, *Victoria și al ei husar*), Karl Millöcker (*Studentul cerșetor*), Eduard Künneke (*Logodnicul din lună*), Jacques Offenbach (*Parvenitul*), Franz Suppé (*Frumoasa Galathea*), *Mam'zelle Nitouche* de Florimond Hervé, *Contele Mișka* de Szvimai Albert, precum și musicalul *My fair lady* de Frederick Loewe.

Nu au lipsit nici din acest gen creații de sorginte comunistă, dar care, prin muzica, prin jocul și calitățile soliștilor au stat la baza unor spectacole de mare succes. Și mă refer la *Vânt de libertate* de Isaak Dunaevski, care, alături de *Tânăra gardă* a lui Iulii Meitus, s-au înscris în dezideratele politice ale acelor timpuri.

Ana Lugojana de Filaret Barbu, *Lăsați-mă să cânt* de Gherase Dendrin și *Soarele Londrei* de Florin Comișel au fost cele trei opere românești puse în scenă la Timișoara, prima valorificând melosul popular din Banat, iar cea de-a doua creații ale lui Ciprian Porumbescu.

Spectacolele de **balet** s-au constituit și ele, în cea mai mare parte, în reprezentații de înaltă calitate artistică, timp de decenii trupa de balet timișoreană fiind apreciată atât în țară, cât și în străinătate.

Cele mai multe titluri au fost de Piotr Ilici Ceaicovski (*Lacul lebedelor*, *Spărgătorul de nuci*, *Frumoasa din pădurea adormită*, *Francesca da Rimini*), alături de alte lucrări consacrate: *Fântâna din Bahcisarai* de Boris Asafiev, *Șeherezada* de Rimski-Korsakov, *Giselle* de Adolphe Charles Adam, *Magazinul de păpuși* de Joseph Bayer, *Pescuitorii de perle* de Georges Bizet, *Coppélia* de Léo Delibes, *Corsarul* de Adam - Delibes, *Don Quijote* de Ludwig Minkus, *Șurale* de Farid Zaghidulovici Iarulin, *Carmen* de Bizet-Scedrin, *Romeo și Julieta*, alături de *Petrică și lupul* de Serghei

Prokofiev, *Legenda dragostei* de A. Milikov, *Floarea roșie* de Reinhold Gliere, *Daphnis și Chloé* de Maurice Ravel, *Tricornul* de Manuel de Falla, precum și *Mandarinul miraculos* de Béla Bartók. De o paletă stilistică diversă, ele au încercat să satisfacă cerințele publicului timișorean.

Au fost spectacole de balet cu montări realizate pe lucrări ce nu au fost dedicate acestui gen: *Preludiile* de Liszt, lucrare ce a stat la baza baletului *Spre viață nouă*, *Serenada nr. 6* de Mozart, *Bolero* de Ravel, *Pinii din Roma* de Ottorino Respighi, *Concertul în fa* de Gershwin, *Carmina Burana* de Carl Orff, *Omagiu lui Țuculescu* de Doru Popovici, *Rapsodia română* de George Enescu și *In memoriam* de Alexandru Pașcanu. De asemenea, au fost realizate și spectacole cu selecțiuni din operele unui singur autor: *Seară de balet* pe muzica lui Ceaikovski sau *O seară vieneză* de Johann Strauss.

Apreciate de publicul din țară și din străinătate au fost spectacolele de balet modern – între care și câteva titluri amintite mai sus – unele realizate pe colaje muzicale de diverși autori: Ceaikovski, Teodor Grigoriu, Gustav Mahler, Anton Webern, Tiberiu Olah, Aurel Stroe, în *Chore studio I*, inclusiv de muzică electronică, *Dans, dans, dans, Extaz* și *Un strigăt pentru tine*, unde alături de Mozart, de pildă, s-au auzit piese de Jean Michel Jarr sau Vangelis.

Spectacolele coupé, de balet cu operă, căci uneori s-a “spart” și tradiționalul tandem *Cavalleria rusticana* - *Paiațe*, au satisfăcut gustul divers al publicului, care a apreciat în aceeași seară atât prestația soliștilor, a corului și a orchestrei, cât și a corpului de balet. Tot în cadrul unui spectacol coupé s-a montat *Noaptea valpuriei* din opera *Faust* de Gounod.

Ceea ce poate nu s-a reușit în genul operei – mă refer la valorificarea mai multor creații contemporane – a fost compensat prin balet. Și voi cita, din nou, din interviul lui Nicolae Boboc: “Producțiile chorestudio-ului nostru – bazate în special pe muzică contemporană, n. a. – au reușit destul de repede să se impună și aceasta nu numai de ochii specialiștilor, dar chiar în fața publicului larg”¹².

Au existat în repertoriul Operei Române din Timișoara spectacole cu mare priză la public, lucru ce a determinat programarea cu preferință a anumitor titluri. Astfel, pe primele locuri în palmaresul repertorial au stat: opera *Traviata* de Verdi, cu 479 de reprezentații, a cărei premieră a avut loc încă în prima stagiune, la 2 mai 1947, opereta *Liliacul* de Johann Strauss, care după succesul de public al premierei din 10 martie 1949, chiar dacă a fost criticată pentru carențele ei politice, pentru “conținutul banal, înfățișând unele situații idilizate, încadrându-se de minune în principiile clasei capitaliste”, a mai beneficiat de 384 de spectacole.

Cele mai "rulate" opere, care au depășit 100 de reprezentații în decursul celor cinci decenii, au fost, în ordinea intrării lor în repertoriu: *Aida* - 184 spectacole, *Traviata* - 479, *Madama Butterfly* - 300, *Cavalleria rusticana* - 223, *Tosca* - 235, *Bărbierul din Sevilla* - 344, *Rigoletto* - 351, *Boema* - 176, *Lakmé* - 116, *Carmen* - 212, *Don Pasquale* - 104, *Faust* - 103, *Trubadurul* - 196, *Lucia di Lammermoor* - 170, *Lakmé* - 116, *Nabucco* - 132.

Alături de *Liliacul*, o serie de operete au fost mereu reprogramate, spre bucuria iubitorilor acestui gen: *Casa cu trei fete* - 214, *Voievodul țiganilor* - 132, *Vânt de libertate* - 117, *Văduva veselă* - 265, *Silvia* - 260, *Vânzătorul de păsări* - 129, *Dragoste de țigan* - 120, *Țara surâsului* - 191, *Sânge vie-nez* - 211, *My fair lady* - 188, *Contesa Maritza* - 186, *Contele Mișka* - 136.

Montat în cea de-a patra stagiune, baletul *Magazinul de păpuși* a apărut pe afișele Operei de 186 ori. Cu peste 100 de reprezentații au mai fost: *Coppélia* - 102, *Șeherezada* - 144, *Fântâna din Bahcisarai* - 143 și *Lacul lebedelor* - 120.

Frecvența acestor titluri – trebuie să recunoaștem – a fost determinată în primul rând de **publicul timișorean**. Așa cum am mai amintit în capitolele anterioare, Opera a avut un public pe măsura strădaniilor și eforturilor depuse de colectivul acestei instituții, pe măsura valorii ansamblului său artistic.

Despre relația public-repertoriu Nicolae Boboc spunea: "Când e vorba despre public, obișnuim să ne comportăm cu el într-un mod foarte prudent. Pe de o parte spunem că publicul este exigent (deși nu întotdeauna suntem convinși de aceasta), iar pe de altă parte justificăm aceste concesii pe care le facem ca fiind la cerința acestuia (ceea ce este adevărat). Suntem conștienți că trebuie să-l atragem, să-l educăm, deci noi trebuie să formăm pe cel care, de fapt, ne judecă"¹³.

Dragostea timișoreanului pentru operă a fost o realitate de necontestat. Încă din primele stagiuni, spectacolele se jucau cu săli pline, iar tinerii umpleau galeria, răsplătind cu aplauze fiecare reușită. "Pe vremea aceea tineretul avea o pasiune ieșită din comun pentru muzica de operă. Numai cine a văzut porțile teatrului asaltate și cucerite de masele studențești, sau galeria arhiplină aclamând, ar putea depune mărturie asupra entuziasmului de neimaginat declanșat de un spectacol de operă", își amintea compozitorul Ovidiu Manole, despre acele vremuri de pionierat¹⁴. "Pe vremea studenției – ne mărturisea Titus Țirnea – prin anii '50, stăteam la coadă la bilete, cu două ore înainte de deschiderea casieriei pentru a fi siguri că vom găsi un bilet la galerie."

În rândurile ce urmează voi insera câteva aprecieri făcute de soliști și dirijori de renume, referitoare la publicul timișorean. Maria Slătinaru-Nistor: "Reîntoarcerea mea pe scena timișoreană, am primit-o cu bucurie, având

plăcerea să cânt /.../ în concertul la care am avut satisfacția aplauzelor publicului timișorean, generos ca de obicei, aplauze motivate de aportul soliștilor”⁷; Felicia Filip: “E o mare plăcere să cânt aici, plăcere care sporește de fiecare dată prin răsplata cu care publicul mă onorează”⁸; Florin Diaconescu: “Sper ca publicul timișorean, pe care-l iubesc mai mult decât pe toate celelalte din țară, pentru căldura lui și pentru cultura aleasă în domeniu, să mă adopte printre interpreții pe care îi iubește”¹⁵.

Într-un interviu, Ionel Voineag spunea cu admirație: “Timișoara este un oraș serios, cu intelectuali, cu instituții artistice numeroase. Câte orașe din Europa se pot mândri cu acest lucru ?”¹⁶ Aceeași idee am regăsit-o și într-una din scrisorile adresate de Mihail Munteanu, artist al poporului al U.R.S.S., unui meloman timișorean: “La Timișoara cânt cu deosebită plăcere, din mai multe motive: este un teatru deosebit, cu un public inteligent și rafinat. Orașul Timișoara se deosebește de alte orașe prin cultura înaltă”¹⁷. O serie de soliști străini au plecat cu impresii deosebite legate de acest oraș și de iubitorii săi de operă, trezind interesul colegilor lor. Astfel, Nina Fomina, artistă emerită a R.S.F.S.R., directoarea artistică a Teatrului Academic de Stat din Moscova, a mărturisit că Vladislav Piafko îi vorbea mereu de Timișoara, ca fiind “un oraș frumos, cu spectatori minunați”¹⁸.

Într-adevăr Timișoara a avut și mai are “un public bun” căruia – așa cum spunea dirijorul Ladislau Rooth – trebuie să i se ofere “spectacole bine pregătite, mai multe și mai variate”¹⁹.

Dar să revenim la repertoriu. După înființarea Operei Române s-a putut realiza unul dintre dezideratele muzicienilor și intelectualilor de aici, și anume **reprezentarea pe scena timișoreană a unor creații autohtone**.

Prima piesă a unui autor timișorean jucată pe scena acestui oraș se pare că a fost *Die Alpenhütte* de Franz Limmer, prezentată publicului în 1845²⁰. În 1868 i s-a montat lui Henrik Weidt, dirijorul trupei de atunci, dar și compozitor, opereta *Herzog von Etranguez*, care a figurat în permanență pe afișele stagiunii. Cinci ani mai târziu o nouă piesă, *Adelma*, a aceluiași autor a obținut un succes de public, dar și de presă, cu prilejul premierei din 2 ianuarie 1873²¹.

După inaugurarea în septembrie 1875 a noului teatru, în ultima parte a stagiunii, compania maghiară, care obținuse concesiunea, a inclus în repertoriul ei piesa muzicală *Joslát*, creație a teologului timișorean Csiky Gergely.

În muzica băănățeană creațiile scenice au ocupat un loc aparte. Ele au apărut la început din dorința de a pune la dispoziția numeroaselor societăți corale românești o serie de piese de teatru cu muzică, acestea fiind inițial doar “adaptări” sau “localizări” ale unor lucrări de autori străini. Între cei care au creat muzică de scenă încă din secolul trecut, se numără Sofia Vlad

Rădulescu, *La maial sau Rosa din spini*, fiind o parte din cele care s-au jucat de diletanții Lugojului de altădată.

La începutul secolului al XX-lea, Iosif Velceanu, pe atunci dirijor al Reuniunii române de cântări și muzică din Reșița Montană, a scris muzica la o serie de piese, pe care le-a montat cu membrii reuniunii reșițene: *Sărăcie lucie*, în 1903, *Bărbații fermecați*, în 1910, precum și *Unde dai și unde crapă* și *Inocenția*.

Tot în perioada antebelică, Tiberiu Brediceanu a compus *Poemul muzical coregrafic Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul în port, joc și cântec*, prezentat pentru prima oară cu prilejul inaugurării Muzeului ASTRA din Sibiu, în 1905. Începând din 1908 o altă lucrare scenică a sa, icoana din popor *La șezătoare*, montată la Timișoara în 1912, a fost jucată de numeroase societăți muzicale din Banat, Transilvania și România, devenind, încă înainte de Unire, un liant spiritual al românilor de pretutindeni.

Maestru de cor la Opera Română din Cluj, în 1924, Hermann Klee a compus opera, *Făt Frumos*, a cărei premieră a avut loc în același an. Încă din 1915, Emil Monția a scris o dramă muzicală, *Ileana*, pe un libret propriu, iar în perioada interbelică, în 1930 *Fata de la Cozia*, a cărei premieră a avut loc la Cluj în 1936, an în care termină și opera *Haiducul Cercel*. În Timișoara, Vadim Șumski a creat opera în trei acte *Manole*, care nu a văzut însă luminile rampei, dar, Editura Moravetz i-a publicat unul dintre coruri.

Vasile Ijac, primul simfonist bănățean, a dedicat scenei baletul *Ivan Turbincă*, compus în 1936, care a avut o primă montare în cadrul Operei Române din Cluj la Timișoara, în 1944. Pe aceeași scenă, un alt balet, *Priculiciul*, al compozitorului Zeno Vancea, compus în 1933, vede luminile rampei în ultima stagiune a acestei instituții aflate în refugiu la Timișoara.

În genul operetei, Filaret Barbu și-a făcut simțită intrarea în pleiada compozitorilor bănățeni, autori de muzică scenică, prin *Privighetoarea albă*, montată de Reuniunea română de cântări și Societatea Filarmonică din Caransebeș în 1924. Ei i-au urmat, în perioada interbelică, *Armonii bănățene*, în 1935 și *Florentina*, în 1940, care se vor juca la Lugoj.

Alți compozitori bănățeni, autori de operete, au fost Kálmán Andrei, stabilit în Timișoara în perioada interbelică, care a scris: opereta într-un act, *Végyári kaláka*, opereta în trei acte *Bagdadi vendég* (*Musafirul din Bagdad*), opereta în trei acte *Vándor felhők* (*Nori călători*), opereta într-un act *Mosolygó brigád* (*Brigada surâzătoare*) și Richard Oschanitzky, cu *Miranda, Mädel aus dem Kokeltal* și *Fräulein Doktor* (*Domnișoara doctor*).

Dar creația de referință rămâne opera *Năpasta* de Sabin Drăgoi, a cărei premieră a avut loc la Opera Română din București la 30 mai 1928. Timișorenii au avut ocazia abia doi ani mai târziu, în mai 1930, să vadă acest spectacol, cu prilejul turneului Operei Române din Cluj. În prima sta-

giune a Operei din Cluj, aflată în refugiu la Timișoara, a fost prezentată publicului și această creație a lui Sabin Drăgoi, devenit noul director al acestei instituții.

Înființarea Operei Române din Timișoara – așa cum am mai menționat – a oferit șansa prezentării unor creații ale compozitorilor din această parte a țării. Din cele 39 de titluri de autori români, 15 au aparținut creatorilor bănățeni: Filaret Barbu, Hermann Klee, Zeno Vancea, Sabin Drăgoi, Cornel Trăilescu, Ovidiu Manole, Nicolae Boboc, Doru Popovici și Bujor Hoinic.

Prin întreaga sa activitate, Opera timișoreană a demonstrat că a fost și a rămas una dintre instituțiile noastre de spectacol, care a promovat marile valori ale creației universale și românești.

NOTE

¹*Monitorul Oficial*, nr. 17 din 21 iunie 1946.

²Soliștii Fenia Nicolau, Filomela Piteiu-Georgescu, Maria Mihai, Illa Cazacu (Liuba), Adriana Ciuciu, Flavia Domșa, Ionică Mihai, regizor, Hermann Klee, maestru de cor, Constantin Daminescu, substitut de maestru de cor, Eugen Gropșianu, asistent director de scenă, corepetitoarele Silvia Chioreanu și Gertruda Haica și, pe atunci coriștii, Viorica Reus, Iuliu Mare și Toma Popescu.

³Ion Nicola, *Opera de Stat din Timișoara se pregătește pentru deschiderea stagiunii. De vorbă cu Aca de Barbu, directoarea noului Teatru liric*, în *Rampa*, București, 15 decembrie 1946.

⁴Iosif Brandeisz, Alexandru Boroș, Alfons Capetanovici, Mircea Hoinic, Carol Czuczu, Valeriu Corbu, Adrian Beldi, Ion Suciu, pentru a nu aminti decât o parte dintre ei.

⁵Soliști care au pus bazele acestei instituții și ale căror prestații artistice au contribuit la bunul ei renume: Lucia Ambruș, Cristian Bellea, Constantin Căiter, Illa Cazacu, Adriana Ciuciu, Gheorghe Corbeni, Flavia Domșa, Mihail Dumitrescu, Dumitru Mihai, Gabi Ganea, Garbis Zobia, Filomela Piteiu Georgescu, Sofia Gheorghieș, Iuliu Mare, Ica și Mircea Mavrodin, Ionel Mărgineanu, Maria Mihai, Titus Moraru, Traian și Fenia Nicolau, Elena Popova, Tomiță Popescu, Vasile Ștefan, Gogu Vasilescu. Lor li s-au alăturat, printre alții, Florica Albu, Elena Botez, Elena Crivăț, Petre Corbeanu, Mihail Gligor, Silvia Ivan, Aurel Mihailovici, Marius Șola, Mira Popescu.

⁶Rodica Grămadă, Michaela Grama sau Rodica Sabin (Miloia), absolvente ale conservatoarelor din țară, iar în decursul anilor, pe Olimpia Bizera, Viorica Pop, Gheorghe Sara, Ana Stan, Elena Brănișteru, Elena Duma, Iulia Ivanov, Alexandru Serac, Nicolae Stan, Vasile Nicola, Petre Branco, Dorin Văidean, Marilena Chirici, Vasile Tcaciuc, Csaba Airizer și alții, precum și pe scenograful Dumitru Popescu și Grigore Gorduz.

⁷Florin Diaconescu, Viorel Săplăcan, Emil Strugaru, Mircea Sâmpetrescu, Nicolae Urdăreanu, Vasile Martinoiu, Iulia Kirkosa, Robert Nagy, Carmen Gurban, Dan Serbac, Adriana Mesteș, Ionel Voineag și alții.

⁸Adriana Ciuciu (Marea preoteasă la spectacolul de inaugurare, din 27 aprilie 1947), Illa Cazacu, Mircea Mavrodin, Iuliu Mare, Tomiță Popescu, dirijorul Ladislau Rooth, prim balerinii Nectara Toma, Elisabeta Feretti, Vasile Fonta. De asemenea, Mira Popescu, Marieta Grebenișan, Nicolae Zaharie, Francisc Dinier, dirijorii Nicolae Boboc, Ioan Kecenovici, Mihai Beleavenco Popescu, balerinii Rodica Murgu, Francisc Valkay și alții.

⁹Ardeleanu, *Opera din Timișoara și operetele*, în *Luptătorul bănățean*, Timișoara, 15 decembrie 1947.

¹⁰*Larousse. Dicționar de mari muzicieni* (coord. Antoine Golea, Marc Vignal), Ed. Univers

Enciclopedic, București, 2000, p. 457.

¹¹L.B., *Nobilă dăruire. Convorbire cu Nicolae Boboc, directorul Operei din Timișoara*, în *Orizont*, Timișoara, 12 octombrie 1972.

¹²*Ibidem*.

¹³Ion Jurca Rovina, *Ne străduim să răspundem exigențelor publicului*, în *Drapelul Roșu*, Timișoara, 16 septembrie 1973.

¹⁴Ovidiu Manole, *Incursiune în spațiul ratării sau Romanul operei "Măiastra"*, ediție semnal, Ed. Mirton, Timișoara, 2000, p. 2.

¹⁵Mihai Sorin Lazăr, *Sper ca publicul timișorean să mă adopte printre interpreții pe care-i iubește*, în *Renașterea Bănățeană*, Timișoara, 13 iunie 1997.

¹⁶Maria Mărgineanu, *Concertul putea să fie prezentat pe orice scenă a lumii*, în *Renașterea Bănățeană*, Timișoara, 23 septembrie 1992.

¹⁷Scrisoare adresată de Mihail Munteanu lui Titus Tîrnea, 14 octombrie 1997.

¹⁸Lava Bratu, *Da, oraș frumos, spectatori minunați*, în *Drapelul Roșu*, Timișoara, 17 octombrie 1987.

¹⁹Daniela Bota, *Cronica unui eveniment amânat*, în *Renașterea Bănățeană*, Timișoara, 21 octombrie 1992.

²⁰Braun Dezső, *op. cit.*, p. 32.

²¹*Ibidem*, p. 143.

CONSIDERATIONS CONCERNANT L'ACTIVITÉ ET LE RÉPERTOIRE DE L'OPÉRA ROUMAIN DE TIMIȘOARA

Résumé

Fondé en 1946, la présence de l'Opéra Roumain de Timișoara dans le paysage musical de la ville a été une nécessité pour son public, parce qu'il y avait une tradition de plus de deux siècles et demi du théâtre lyrique de Timișoara.

Son inauguration a eu lieu le 27 Avril 1947 avec la première de l'opéra *Aida* de Verdi. Son premier directeur a été Aca de Barbu, soprane renommée, qui a formé un collectif artistique et technique très valeureux. Sous sa direction, l'Opéra a eu des résultats remarquables.

La période qui a suivi, après sa destitution sur des raisons politiques, s'est trouvée sous le signe de nouveaux efforts et réalisations. Le moment .. a été atteint dans l'année du jubilé de dix ans. Mais, la plus importante période de l'activité de cette institution a été celle sous la direction du conducteur et compositeur Nicolae Boboc. Dans les onze saisons théâtrales sous sa direction on a monté 46 de nouveaux titres en première. La décennie qui a suivi a apporté une série de malheureux changements pour l'art et la culture, qui se sont ressentis aussi au niveau de cette institution.

A partir de 1989, on a commencé une nouvelle période pour l'Opéra de Timișoara avec des difficultés inhérentes. Mais, en tenant compte de "la

décimation" des collectifs artistiques due à l'ouverture des frontières. Les microsaïsons sont devenues graduellement des activités du domaine du passé. Mais, on a trouvé des fonds pour les festivals et les tournées internationales auxquelles l'Opéra Roumain de Timișoara s'est constitué dans un message important de l'art interprétatif roumain.

Au long de cinq décennies, la grande majorité des œuvres incluses dans le répertoire de l'Opéra Roumain de Timișoara ont appartenu au genre de l'opéra: 75 créations desquelles 24 roumaines, ça veut dire environ un tiers. L'Opéra a bénéficié de 30 titres nouveaux desquels trois roumains. Les 50 spectacles de ballet ont été réalisés soit par la mise en scène des œuvres consacrées au genre, soit par des œuvres de la littérature musicale universelle ou roumaine, soit sur des collages musicaux, en différentes conceptions chorégraphiques. La création roumaine a occupé un lieu méritueux dans la culture roumaine de ce genre artistique aussi: 14 titres desquels trois ont été des transpositions chorégraphiques de certaines œuvres symphoniques.

„DUBOVAC – O NECROPOLĂ PREISTORICĂ DIN BANAT” – EXPOZIȚIE INTERNAȚIONALĂ ITINERANTĂ

Alexandru Szentmiklosi, Jovan Uzelac, Valentin Cedică

Muzeul Banatului din Timișoara găzduiește de mai multă vreme în colecțiile sale obiecte provenite din localitatea Dubovac (Jugoslavia). Satul este situat în sudul Banatului, pe malul stâng al Dunării, la aprox. 10,5 Km în amonte de vărsarea Carașului. Primele semnalări privind bogăția materialului arheologic din hotarul acestei localități sunt făcute încă de la sfârșitul secolului XIX. Datorită lui L. Böhm, Muzeul Banatului va intra în anul 1880, în posesia primelor materiale provenite din punctul *Kudelište* (situat la S de Dubovac, pe vechea vatră a satului din secolul XVIII). Foarte curând, localitatea intră în atenția colecționarilor de antichități. Foarte puține dintre obiectele descoperite aici vor ajunge în colecțiile muzeelor din Vrșac și Timișoara. Felix Milleker, una dintre cele mai proeminente personalități ale arheologiei bănățene, va iniția în vara anului 1903 o campanie de săpături arheologice al cărei rezultat a fost dezvelirea necropolei plane de incinerație de la sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului. Materialul arheologic rezultat a fost împărțit între instituțiile finanțatoare ale cercetării, respectiv Societatea de Istorie și Arheologie din Timișoara și muzeul din Vrșac. Alături de acest lot, în colecțiile muzeului din Timișoara au mai intrat diferite donații, printre care amintim cele făcute de L. Böhm, Gálad András și D. Dragonescu. Foarte probabil, o parte dintre aceste obiecte provin și din alte puncte din hotarul localității. Datorită vremurilor agitate care au marcat prima jumătate a secolului XX precum și a celor patru inventarieri succesive, o mare parte dintre aceste donații, astăzi fie sunt pierdute, fie extrem de greu de identificat.

Cele 40 de vase ceramice (urne funerare, străchini și cănițe), păstrate la Vrșac, au permis definirea grupei culturale Dubovac-Žuto Brdo, ele fiind constant în atenția cercetătorilor acestei zone. În urma confruntării dintre

scriptele Muzeului Banatului din Timișoara și materialele care s-au mai păstrat în depozitele, M. Șandor-Chicideanu și I. Chicideanu au reușit să identifice 58 de vase ceramice și să le redea în 1993 circuitului științific.

Pe baza strânselor relații de colaborare cu Muzeul Național din Vrșac, printre primele proiecte expoziționale comune a fost cel de reunire a loturilor de vase de la Dubovac, în cadrul unei expoziții itinerante. În cadrul procesului de întocmire a fișelor de evidență primară, au mai fost identificate două vase și s-a reușit recuperarea unor resturi de oase umane calcinate, păstrate pe fundul unei urne. Datorită stării precare în care se aflau, unele dintre piese au necesitat restaurări. Alături de vasele fragmentare, restauratorul Al. Fota a refăcut și acele piese care nu întruneau criteriile unei expuneri moderne.

Deoarece documentația de șantier a lui F. Milleker nu a permis reconstituirea mormintelor, expunerea obiectelor ceramice din colecțiile ambelor muzee s-a făcut din punct de vedere tipologic și cronologic, gruparea urnelor și a vaselor auxiliare fiind făcută și în funcție de criteriul estetic. Vernisajul a avut loc la Vrșac, pe data de 19 octombrie 2001, în prezența reprezentanților Ambasadei române de la Belgrad, a mai multor persoane oficiale și somități științifice, fiind deschisă publicului până pe data de 15 decembrie, când piesele din colecția Muzeului Bantaului au fost readuse în țară.

Reunirea colecțiilor la Timișoara s-a făcut în anul următor, la sfârșitul lunii ianuarie. La vernisaj au participat alături de oficialitățile locale și reprezentanții Consulatului Jugoslaviei de la Timișoara. Expoziția a fost deschisă publicului timișorean timp de o lună, fiind găzduită ulterior de muzeele din Reșița și Drobeta-Turnu Severin.

Între cele 108 piese se află nu numai categorii de vase ceramice obișnuite, ci și obiecte unicate care ilustrează importanța vestigiilor arheologice de la Dubovac. Din punct de vedere al formelor, pot fi distinse mai multe categorii de căni, strachini și urne, unele dintre acestea găsindu-și analogii în cultura Žuto Brdo-Gârla Mare, răspândită în arealul sudic al Banatului (valea Dunării), cât și în necropolele culturii Cruceni-Belegiș, din zona centrală a câmpiei bănățene. Interesul pe care îl suscită cele două colecții este determinată atât de analiza științifică a acestora, cât și de ornamentarea lor. Unele vase sunt bogat ornamentate cu incizii incrustate cu o substanță albă, motivele complexe ale decorului ilustrând virtuozitatea meșterului olar și gustul estetic al vremii. Alături de urnele funerare, străchinile și cănițele împodobite cu incizii incrustate cu substanță albă apar și vase al căror ornament este caracteristic culturii Cruceni-Belegiș.

Dintre obiectele singulare provenite de la Dubovac, se cuvine să amintim vasul-miniatură de tip *kantharos*, bogat ornamentat cu incizii și creștături, precum și un suport de vas, caracteristic culturii Žuto Brdo-Gârla

Mare, al cărui decor incizat și incrustat cu substanță albă ilustrează rafinamentul artistic al acelor vremuri.

Materialele descoperite la Dubovac au stat în atenția multor cercetători, publicarea lor în loturi ilustrând importanța acestor materiale arheologice în cunoașterea sfârșitului epocii bronzului și începutul primei epocii fierului în Banat. Reunirea obiectelor de la Dubovac, a avut mai multe obiective. Unul dintre acestea a fost prezentarea obiceiurilor funerare ale unei comunități preistorice din a doua jumătate a mileniului II a. Chr. Prin prezentarea unitară a colecțiilor din cele două muzee bănățene, s-a încercat și crearea unei imagini de ansamblu care ar putea aduce mai multă lumină în cadrul viitoarelor cercetări privind istoria comunităților preistorice din Banat, la sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epocii a fierului.

GAME ȘI CAMEE DIN COLECȚIA MUZEULUI BANATULUI

– Expoziție temporară –

Nicoleta Demian

Între 5 aprilie - 3 mai 2001, în Sala de marmură a Muzeului Banatului din Timișoara, a fost deschisă expoziția temporară *Geme și camee din colecția Muzeului Banatului*, realizată de Nicoleta Demian, Daniela Tănase și Valentin Cedică, muzeografi în cadrul secției de Istorie. Au fost expuse în premieră 129 de piese miniaturale: 93 de geme și 36 de camee, provenite în majoritatea lor din două importante colecții din Banat de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX: Ormós și Pongrácz.

Aceste pietre, gravate în adâncime (geme sau intalii) sau în relief (camee), cu funcționalitate multiplă: podoabe, talismane, sigilii etc., au fost prezentate în cadrul expoziției cronologic și tematic. Între gemele antice expuse au predominat gemele romane cu reprezentări de divinități (Jupiter, Minerva, Mars, Mercurius, Apollo, Diana, Venus etc.), personaje mitologice, portrete, animale, simboluri și *gryllos* (combinații fantastice cu caracter caricatural). Acestora li s-au adăugat câteva geme romane târzii, cu iconografie creștină și câteva geme medievale.

Gliptica modernă a fost mult mai bine ilustrată în cadrul expoziției, prin piese lucrate în stil baroc, rococo și neoclasic. Au fost expuse câteva piese deosebite din secolul XVIII, inspirate din mitologia clasică: *Leda cu lebăda* (Zeus), camee, copie după o piesă a celebrului litoglif Giovanni Pichler; *Apollo cu lira* (camee) și *Venus făcând baie* (gemă din sticlă), toate provenind din colecția Ormós. Majoritatea pieselor din secolul XIX au fost camee cu reprezentări de busturi și profile, iar categoria gemelor a inclus atât geme sigilare cu blazoane și monograme, cât și geme cu reprezentări dintre

cele mai diverse, în funcție de gustul epocii și al proprietarilor. Gemele sigilare orientale (sec. XVII-XIX) au reprezentat o categorie aparte a pieselor expuse.

Gemele și cameele expuse, prelucrate dintr-o serie de pietre semiprețioase: carneol, jasp, heliotrop, dar și din sticlă sau scoică, au fost puse în valoare și prin numeroasele fotografii realizate de Liviu Tulbure. La expunerea adecvată a acestor piese miniaturale au contribuit cu generozitate două firme timișorene: SC Optica Iosefin SRL, care a asigurat lentilele optice și SC Elba SA, care a oferit instalațiile speciale de iluminat.

O EXPOZIȚIE INEDITĂ: *VIOARA – O PASIUNE DE O VIAȚĂ.* *DONAȚIA DR. CORNEL ȘUBONI*

Rodica Giurgiu

O expoziție intitulată *Secvențe despre vioară* a fost realizată de dr. Cornel Șuboni la Muzeul Banatului din Timișoara în anul 1975. Constituită integral din obiectele pe care le-a donat muzeului, expoziția a fost montată inițial în incinta castelului Huniade, pentru ca mai târziu să fie reorganizată la secția de etnografie. Din anul 1986, din lipsa unui spațiu adecvat, aceste materiale de o valoare inclusiv științifică au stat în depozit, așteptându-și momentul reintrării în circuitul expozițional.

Expoziția *Vioara – o pasiune de o viață. Donația dr. Cornel Șuboni*, deschisă în decembrie 2000, cu sprijinul material al Consiliului Județean Timiș, se vrea un omagiu postum adus lutierului și omului de știință dr. Cornel Șuboni. Tocmai de aceea s-au păstrat concepția, exponatele și – în limita posibilităților – chiar și o parte din materialele auxiliare, care, chiar dacă sunt marcate de trecerea timpului, își au încărcătura lor emoțională.

Născut la Timișoara la 21 martie 1920, Cornel Șuboni a fost o personalitate complexă a orașului nostru. Din adolescență a fost atras de artă și sport, având înclinații deosebite și pentru științele exacte. În clasa terminală a Liceului Loga a fost remarcat de Ionel Perlea cu prilejul unui concert în care a dirijat corul mixt al liceelor Loga și Carmen Sylva. A practicat schiul și scrima, la nivel de performanță, iar în timpul studenției a fost portar al echipei Politehnica Timișoara.

Ca absolvent al Facultății Politehnice din Timișoara, a fost repartizat la Muntele Mic. Fiind un pasionat ornitolog, a adunat un bogat material din această zonă a țării, pe care l-a donat Muzeului Banatului, aportul său la cercetarea faunei acestei zone fiindu-i recunoscut și de savantul Dionisie Linția. Cornel Șuboni a iubit natura, animalele, dar și oamenii: a alfabetizat copiii vecinilor săi, romi și nu o dată a reparat gratuit instrumente, ce aparțineau unor oameni de o condiție materială modestă.

Pasiunea lui de o viață a fost vioara. A studiat acest instrument încă din copilărie, iar din 1959, la îndemnul dirijorului Mircea Popa, a devenit violonist al Filarmonicii "Banatul". A cântat în formații camerale, interpretând, printre altele, trio-urile beethoveniene. Un accident – spargerea propriei viori – a fost începutul unei activități, care a făcut din Cornel Șuboni unul dintre cei mai de seamă lutieri ai țării noastre.

Dar Cornel Șuboni a fost și un pasionat cercetător, formația sa complexă de inginer, violonist și lutier oferindu-i o bază pentru studiul științific al celui mai nobil instrument – vioara. În decursul anilor a desfăcut și reparat sute de viori, al căror sunet a încercat să îl înobileze, a cercetat numeroase lucrări de specialitate, încercând să descifreze tainele viorilor maeștrilor italieni. Rodul muncii de aproape trei decenii s-a materializat în teza sa de doctorat *Cercetări despre bazele fizice și tehnice ale construcției viorii, pentru atingerea parametrilor de bună calitate*, al cărui rezumat în limba engleză poate fi găsit pe adresa: www.violin.go.ro.

Meritele sale în acest domeniu i-au fost recunoscute atât în țară, cât și în străinătate: a fost membru al asociației elvețiene GEFAM, iar BBC-ul, în primăvara anului 1990, a realizat două filme documentare despre realizările lutierului Cornel Șuboni. Moartea sa, survenită la 12 octombrie 1998, a însemnat pentru cordarii din această zonă a țării – și nu numai – o pierdere ireparabilă. Continuă să sosească și acum pe adresa sa invitații la congrese internaționale de prestigiu: *Symposium on bowed string musical instruments, 2000* (Edinburgh), *Triennale degli strumenti ad arco, 2001* (Cremona) sau *La Xe Concours international de lutherie, 2002* (Poznan).

O inscripție ce apare pe vechi instrumente cu coarde este motto-ul acestei expoziții:

Viva fui in sylvis; fui dura occisa securi;

Dum vixi, tacui; mortua, dulce cano.

Care în traducere liberă ar fi:

Vie am fost în codru și-n codru sub topor m-au frânt;

O viață n-am știut de daru-mi cu care moartă vă încânt.

O serie de obiecte și documente – un birou, o lampă, câteva obiecte personale și fotografii – încearcă să reconstituie ceva din atmosfera în care a trăit muzicianul-lutier. Pe birou și pe raft se găsesc o serie de cărți din biblioteca personală, valoroase instrumente de studiu pentru cercetător. Între acestea și teza sa de doctorat, rezumatul ei în limba română, dar și în limba engleză, precum și un dosar cu expertize de viori, unele realizate la cererea Muzeului Banatului.

O ȕitera și o pochetă – cunoscută încă din secolul al XVI-lea și folosită mai cu seamă de maeștri de balet – ne introduc încă de la început în lumea instrumentelor cu coarde. Prin intermediul exponatelor se prezintă sintetic

acel drum lung ce începe cu copacul din pădure, care așteaptă două secole până ce securea îl doboară, pentru ca un lutier să îl transforme într-o vioară care va încânta generații cu sunetele sale. Vioara italiană a rămas până astăzi un model de perfecțiune, în care au fost rezolvate “*desăvârșit și uimitor de repede*” încă din secolul al XVI-lea problemele constructive ale acestui instrument. Subtilitățile ei de construcție s-au transmis doar de la meșter la ucenic și numai unui număr mic de constructori, care au format “grupul de aur”.

Într-o vitrină este pusă în valoare o asemenea regină între instrumente, o vioară Amati, datată – Cremona 1616. După etichetă instrumentul aparține unei perioade scurte (1616-1620) – puțin cercetată – în care frații Hieronimus și Antonio Amati n-au mai semnat împreună, ci s-au separat din motive necunoscute. Atât instrumentul, cât și eticheta țin de istoria viorii cremoneze. Din punctul de vedere al construcției, vioara a suferit grave accidente și, implicit, numeroase și complicate reparații. Toate contraeclisele au fost schimbate, iar petecii mari au fost îngropați în lemnul feței, un procedeu eronat, datorat unei concepții mai vechi, potrivit căreia volumul interior al viorii trebuie păstrat neschimbat pentru a nu-i modifica sunetul. Dublarea feței și fundului ne pot face să presupunem că instrumentul ar fi avut îmbinarea feței și fundului cu eclisele îngropate, ca mod de îmbinare tipic pentru secolul al XVI-lea. În decursul celor aproape patru secole au fost aduse o serie de modificări constructive și anume: au fost înlocuite gâtul și bara de rezistență originale, s-a dublat fața și fundul, s-a modificat înălțimea ecliselor, precum și poziția și forma contracliselor.

Expoziția este un mod de prezentare modern – și în același timp inedit pentru muzeistică – a problemelor legate de istoria, construcția și fizica viorii. Fără a agresa vizitatorul, are totuși caracterul unei comunicări științifice, cu exemplificări ce urmăresc consecvent idei fundamentale, capabile să argumenteze subtilitățile din soluția tehnică perfectă a viorii Stradivari. Acestea se vor regăsi și în prezentul studiu, ce poartă, deci, implicit și semnătura lui Cornel Șuboni, autorul de drept al acestei expoziții.

Sub genericul *De la lăută orientală la vioara Renașterii* este prezentată evoluția istorică a instrumentului, legată de evoluția ideilor constructive privind tensionarea de acordaj, și forma cutiei de rezonanță. Principalele etape ale acestei evoluții sunt ilustrate printr-o lăută orientală, o lăută cu gât lung și o chitară rusească.

Lăută orientală – din secolele XIII-XV – are fața din molid de rezonanță, cu 15 găuri de cca. 4 mm executate nu prin sfredelire, ci cu fierul înroșit în foc. Fundul ei este din paltin scobit dintr-o singură bucată, cu îngroșări, care înlocuiesc contraeclisele și butucii. Are două corzi și menzura

de cca. 61 cm. Capul a fost modificat pentru patru corzi la o dată mai târzie de către un diletant.

Lăuta cu gât lung din secolul al XIX-lea – la a cărei deschidere s-au găsit două etichete de reparație, lipite peste eticheta constructorului – are fața plată din molid, iar fundul boltit realizat cu măiestrie prin îmbinarea a 11 fâșii plate din paltin tăiat radial. Butucii și contraeclisele sunt din molid. Cinci bare de rezistență cu capetele fixate în contraeclise consolidează fața instrumentului, îmbinarea rigidă a tălpii gâtului în butucul superior fiind condiționată de tensionarea de acordaj. Corzile sunt întinse la un capăt prin chei mecanice, iar la celălalt capăt sunt fixate de față prin cuie de lemn. Acordajul este în mi minor (mi, si, re, la, mi), iar forța totală de întindere a corzilor este de cca. 50 kg, la o lungime a corzilor de 61,5 cm.

Chitara rusească – exponat din secolul al XIX-lea – are fața și fundul instrumentului plate, fiind construite din molid, respectiv paltin tăiat tangențial. Călușul este lipit pe față având o contraplăcuță de întărire, ce joacă rolul de suport de întindere al celor șapte corzi. Contraeclisele, butucii și barele de rezistență sunt din molid. Acordajul este în sol major (re, sol, si, re, sol, si, re) cu lungimea utilă de cca. 62 cm. Tensionarea de acordaj a condiționat montarea pentru față a trei bare transversale și două longitudinale, iar pentru fund trei bare transversale. Talpa gâtului este îmbinată rigid în butucul superior.

Tot în această primă secvență expozițională se găsește o *viola d'a braccio* din secolul al XVI-lea. Instrumentul are fața și fundul boltite, materialul folosit fiind molidul, respectiv paltinul tăiat radial. Gâtul este gros, cu bayeuri și îmbinare rigidă ca și la lăută sau chitară, dar înclinat față de planul de îmbinare al plăcilor. Acordajul este în cvinte, iar lungimea utilă a corzilor este de cca. 39 cm. Forma cutiei de rezonanță, butucii, contraeclisele și f-urile sunt apropiate de cele ale violei și viorii clasice. Forța de întindere a corzilor este de 30 kg.

Următoarea secvență expozițională prezintă **părțile componente ale viorii**, debutând cu un panou ce cuprinde și fotografii explicative:

1. Placa de față (fața)
2. Placa de fund (fund)
3. Eclise sau marginale
4. Contraeclise
5. Butuci
6. Căluș
7. Pop
8. Fileu sau încrustații
9. Gât, melc, locașul cheilor
10. Chei

11. Corzi
12. Cordar
13. Prăguș
14. Buton
15. Buclă
16. Limbă
17. Bară de rezistență

În vitrine, sau deasupra lor, sunt expuse fragmente și părți componente ale unor instrumente: fețe – de serie, cu bare sculptate și lipite, și de maestru (sec. XIX) –, spate de vioară, eclise sau marginale, contraeclise, butuci, căluși – de vioară Reghin, respectiv Auber, de violoncel și contrabas, ultimele două de secol XIX – gâturi cu melc și locașul cheilor, chei de abanos ale unor instrumente mai vechi sau moderne, limbi, surdină cu camerton din metal, cordare – de vioară și violoncel – corzi, prăgușe, butoni, bare de rezistență – modernă și una de școală cehă din secolul al XVIII-lea –, un arcuș al unei viori din secolul al XIX-lea.

Între exponate se individualizează o limbă de la o vioară J.F. Pressenda, datată 1849, ce avea inițial lungimea caracteristică viorii cu gât mai scurt și care a fost prelungită meșteșugit cu cca. 2 cm. De asemenea, un cordar din abanos sculptat reprezentând un îngerăș Putti flautist ieșind din corola unei flori, ce ascunde între frunze o figură ce pare diabolică. Poate Pan ? Cele două jumătăți de crin din acest mini-basorelieu, ca de altfel întreaga ambianță rococo a acestei mici creații artistice, ne duc cu gândul la Versailles și – implicit – la instrumentele făcute de Amati sau Stradivari pentru curtea franceză.

Forma boltită a plăcilor de față, respectiv de fund, a fost soluția tehnică optimă în evoluția instrumentelor cu coarde, iar interpretarea subtilă a condițiilor de solicitare în vibrație a dus la performanța italiană. Această vibrație a corzilor frecate cu arcuș se transmite prin piciorușele călușului, modul cum vibrează plăcile, liber sau în condițiile specifice viorii, fiind încă o problemă a cărei rezolvare depinde de mijloacele tehnice disponibile.

Călușul este un element elastic, care preia energia sonoră de la coardă și o transmite corpului viorii prin piciorușe. Această funcție de traductor este complexă și ipotezele care se pun nu sunt încă argumentate științific. Stradivari a sculptat pe fața unuia din călușele rămase de la el, doi atlași, fiecare ținând pe umeri un fel de cobiliță elastică, cu volute în capeți. Figurile nu au însă numai valoare ornamentală, căci, prin intermediul acestui ingenios element decorativ, geniul estetic și tehnic al lui Stradivari a găsit modalitatea de a exprima funcția călușului. Fotografia acestuia, prezentă în expoziție, ilustrează acel căluș Stradivari din cvintetul toscan, datat 1690. Călușele de vioară, violă, violoncel și contrabas prezentate în vitrină arată

uşoare modificări de formă, materialul din care sunt confecţionate fiind întotdeauna paltinul. Surdina, indiferent de forma şi materialul din care este confecţionată, are rolul de a mări inerţia căluşului.

Gâtul viorii, cu înclinarea lui faţă de planul de îmbinare al feţei, ţine de momentul apariţiei bolţii. Lungimea lui a depins în special de tensionarea de acordaj pretinsă de corzi, care la Stradivari era cu cca. 2 cm mai scurt. Fixarea gâtului de corpul viorii se face prin încastrarea tălpii lui într-o scobitură din butucul superior, prin încheiere sau uneori prin cuie metalice. Şi aici Stradivari a avut soluţii originale.

Capul viorii a primit diverse forme, evoluând de la balaur sau formă umană la melcul secolului al XVI-lea. Ideea că ar simboliza melcul din urechea umană, într-o perioadă când se făceau deja disecţii anatomice – chiar dacă ele erau la început – pare verosimilă. Forma melcului era tipică pentru fiecare din marii maeştri, devenind, în acest fel, un element principal în expertizele de autentificare ale unui instrument.

Corzile, făcute la început din intestine de animale, iar mai târziu din metal, sunt întinse între chei şi buton, peste prăguşe, prin intermediul cordarului, cu sau fără şuruburi de acordaj fin. Forma elementelor de întindere ca şi materialul din care sunt făcute, variază de la meşter la meşter sau de la o perioadă la alta.

Bara de rezistenţă este formată din acelaşi lemn ca şi faţa şi este tăiată în lungul fibrelor. I se atribuie o exagerată importanţă în obţinerea de rezultate sonore bune prin dimensionarea, modul de îmbinare, tensionarea de capeţi sau orientarea ei faţă de direcţia fibrelor feţei. Există diverse soluţii caracteristice pentru instrumentele de serie, iar altele pentru instrumentele de maestru. Stradivari, de pildă, făcea barele mult mai mici decât cele realizate de constructorii moderni.

Arcuşul arcuit al “rebabului” indian – exemplificat printr-o imagine fotografică – a fost folosit, fără schimbări esenţiale de formă, până în secolului al XV-lea. A suferit apoi o serie de modificări, pentru ca la sfârşitul secolului al XVI-lea, F. Tourte (1747?-1835), denumit “*Stradivari în arta construirii arcuşului*”, să îi dea forma modernă.

Profilul determinat de el a obţinut şi o formulă matematică prin expresia: $Y = - 3,11 + 2,57 \log X$. Dar, ca şi în cazul viorii, copierea exactă sau profilarea după această expresie matematică nu au dat rezultatele optime scontate, deoarece pentru a realiza un arcuş cu calităţi deosebite sunt necesare şi alte cunoştinţe subtile legate de material, tehnică de lucru şi dimensionare. Părul de cal folosit la arcuş a rezistat tuturor timpurilor, până la apariţia firelor sintetice şi scăderea alarmantă a numărului cailor.

Luteria face obiectul unei noi secţiuni de expoziţie ce prezintă mai multe aspecte ale acestui meşteşug ridicat la rangul de artă. *Uneltele de*

meșteșugar, necesare în construcția și prelucrarea părților componente ale viorii, au evoluat în mică măsură și ne referim în special la cele ale meșterilor artizani. Căci, în fabricile constructoare de viori tehnologia, pe operații specifice lucrului în serie, a adoptat scule, dispozitive și mașini-unelte cu productivitate maximă.

În vitrine sunt prezentate o serie de unelte de artizanat: comparatoare metalice sau din lemn cu șurub, de tip arhaic sau speciale, dălți speciale pentru sculptat viori, pentru sculptură în lemn în general, sfredel mare, rindele – de margini și îngustă –, dispozitive și șuruburi de strângere, de strângere, curățător cu gaură tronconică, dispozitive de îmbinare a feței și fundului pe eclise, cleme de polisandru pentru fixarea barei, dispozitiv pentru fileu, tijă cu gheară și șurub de strângere pentru violoncel, tensori cu filet pentru colțuri, ce sunt doar o parte din necesarul unui meșter lutier.

Bucăți de lemn de paltin și de molid, materia primă a lutierului, sunt așezate alături de fragmente – în lucru – ale unor instrumente cu coarde, de șabloane din lemn sau din metal. Lemnul folosit de meșterii tuturor timpurilor a fost molidul pentru față și paltinul pentru fund. Cei mai vechi alegeau un copac, din care construiau o generație întreagă de instrumente, limitând în acest fel diferențele și interpretând calitățile lemnului după rezultatul sonor.

Momentul tăierii, care se face în perioada de cea mai profundă hibernare, este hotărâtor pentru modul în care se va comporta lemnul sub influența variațiilor de temperatură și umiditate din atmosferă. Molidul pentru față este tăiat întotdeauna radial, spre deosebire de paltin care poate fi tăiat radial sau tangențial. Fața și fundul pot fi confecționate fie dintr-o bucată, fie din două, în funcție de grosimea butucului, depozitarea fiind un element important pentru uscarea naturală a lemnului, care durează minimum 5 ani.

Problemele referitoare la *construcția viorii* și a instrumentelor din familia ei au fost rezolvate într-un mod perfect de aproape patru secole și totuși există subtilități de construcție încă necunoscute. Un violoncel în lucru, cu explicațiile aferente, oferă vizitatorului informații legate de construcția instrumentelor cu coarde. Conturul violoncelului este montat pe șablon, iar fața urmează să fie scobită și în interior, pentru a putea fi îmbinată prin încheiere pe același contur. Capul și gâtul sunt pregătite dinainte și îmbinate cu înclinarea necesară în locașul lor din butucul de sus.

Completat pe rând cu toate părțile componente, instrumentul se lăcuiește, iar apoi își așteaptă corzile, acordajul și în final încercarea emoționantă a sunetului rezultat. Totul pare simplu și totuși, câtă căutare neobosită și de cele mai multe ori câte deziluzii apar, căci tainele acestei construcții –

cu multe necunoscute – se lasă cu greu descifrate. Deziluzii? Da, căci toate se raportează la rezultatul sonor mult visat: SUNETUL ITALIAN.

Sunt, de asemenea, prezente în expoziție: un cap și gât de vioară în construcție, o vioară fără față. Sunt ilustrate prin desene: colțuri fără butuci, de la o vioară convențională, colțuri cu butuci aparenți la o vioară de maestru și colțuri cu butuci la o vioară Stradivari.

Șabloanele folosite pentru a da formă feței și fundului, melcului, sau f-urilor, sunt în general copii după viori celebre: Amati, Guarneri, Stainer și în special Stradivari. Este o recunoaștere a valorii acestor modele și o evidentă dorință de a reuși în rezultatul sonor. Copierea lor, oricât de exactă, nu a dat însă decât rezultate modeste, mai ales că schițele lui Stradivari referitoare la felul în care acesta plasa f-urile au rămas de neînțeles. Schițele conțin totuși indicații deosebit de importante din *ars practica* maestrului.

Forma viorii, chiar dacă a fost creată să producă în primul rând muzică și nu ca să fie contemplată ca obiect de artă, a preocupat pe vechii maeștri. Se presupune – și unii cercetători afirmă acest lucru – că Michelangelo ar fi avut o contribuție la determinarea formelor desăvârșite ale viorii, folosind *divina proportione* și alte raporturi din estetica artei și arhitecturii.

Sunt expuse șabloane de metal și din lemn – model Stradivari Mittenwald –, eclise montate pe șablon. Modelele expuse sunt provenite din Mitttenwald, localitate celebră în luterie. Adaosurile cu carton, lipite pe marginile modelului dovedesc că pentru unii lutieri și formatul Stradivari putea fi modificat. *De gustibus* – vorba lui Cornel Șuboni ...

Ca soluții muzeotehnice s-au folosit pe lângă expunerile în vitrine, cadre de metal, suporți de perete sub forma unor portative, pe care au fost prinse șabloane și fragmente de instrumente cu coarde, “aluzii muzicale” care răscolesc memoria auditivă a vizitatorului.

Șabloane pentru construcția diferitelor instrumente cu coarde, părți componente ale acestora și un banc de lucru cu instrumente aferente așteaptă parcă mâna meșterului lutier, care să le întregească. Această masă de lucru este “acordul de echivalență” ce face trecerea spre o nouă secțiune expozițională: **restaurarea**.

În decursul secolelor toate instrumentele se degradează. Acest lucru se datorează de obicei unor accidente de transport, proastei păstrări în cutii (tocuri) neetanșe, schimbărilor bruște de temperatură și de umiditate la transportul instrumentelor, depozitării în camere prea uscate sau în apropiere de surse de căldură sau proastei întrețineri zilnice.

Defecțiunile cele mai des întâlnite în practica reparațiilor sunt: dezlipirea feței și fundului în anumite porțiuni, crăpături la față, fund și eclise, desfacerea gâtului din locașul butucului, uzura limbii, ruperea sau deformarea călușului, dezlipirea barei, dezlipirea îmbinărilor la colțuri, scăderea

calității sonore, schimbarea părului și piuliței șurubului de întindere a arcușului, degradarea lacului.

Repararea instrumentelor ține – prin cunoștințele pe care le impune – de meșteșugul construcției. Etichetele semnate Stradivari, în care consemnează faptul că vioara a fost revizuită și corectată de el, ne dau convingerea că reparatul are un rol hotărâtor în viața instrumentelor. Tocmai de aceea, dr. Cornel Șuboni a inițiat o cercetare și în acest domeniu, propunându-și să aducă argumente în favoarea ideii că toate instrumentele “grupului de aur” au fost degradate constructiv prin reparații și mai ales datorită modificărilor de formă și dimensiune, făcute gâtului, barei și călușului.

Problemele legate de această cercetare țin de aportul reparatorului la: menținerea calității sonore la instrumentele “grupului de aur”, înnobilarea sunetului la instrumentele de meșter, indiferent din ce școală fac parte, precum și de îmbunătățirea sunetului ca timbru și tărie la instrumentele convenționale de fabrică.

Sunt incluse în circuitul expozițional piese cu defecțiuni, instrumente – viori, o lăută sau/și fragmente de instrumente reparate, între care o față și un fund de vioară de secol al XIX-lea, pe care se observă reparațiile, prezentându-se, în același timp, și diferite moduri de reparare ale acestora. Căci reparațiile pretind soluții ce diferă de la caz la caz, în funcție de instrument, de pretențiile proprietarului, dar mai ales de concepția meșterului privind reparația. În general se caută o reparare expeditivă a instrumentelor convenționale, dar în cazul instrumentelor de maestru lucrurile se complică. Criteriul de valoare al reparației constă în măiestria cu care este executată. Rezultatul sonor este de obicei lăsat la voia întâmplării, fiindcă doar foarte puțini meșteri sunt și instrumentiști și/sau au cunoștințe științifice despre sunet. O serie de modificări: de căluș, pop, corzi, cordar și bară sunt încercate în diferite feluri, până ce instrumentul trebuie să se declare *volens, nolens* mulțumit.

Lacul (sau verniul) face parte integrantă din construcția viorii. În ultimul secol de cercetări i s-a atribuit o pondere exagerată. Lutierii din “epoca de aur” nu-i acordau însă aceeași importanță. Astfel, Antonio Bagatella, în primul tratat despre construcția viorii, *Regole per la constructione dei violini e violoncelli e violoni*, publicat la Padova în 1782, nu pomenește nimic despre lac. Stradivari se ducea la “*suo compadre del speziale*” după lacul, ale cărei particularități erau stabilite în prealabil.

Dr. Cornel Șuboni a considerat că lacul își are ponderea sa proprie în construcția viorii, fără a-l considera însă un element hotărâtor în obținerea rezultatului sonor. Expoziția prezintă, pe o etajeră, o parte din substanțele folosite în fabricarea lacului: dizolvanți – ulei de in, esențe (uleiuri esențiale), alcool – rășini dure – copaluri, chihlimbar, schellac – semidure –

sandarac, mastic, dammar – și moi – benjoan, elemi, anime, terebentine, precum și coloranți. Dar, așa cum menționa dr. Cornel Șuboni, viitorul aparține chimiei moleculare moderne, căreia i-a anticipat un rol deosebit în construcția instrumentelor din lemn sau alt material mai omogen.

Cercetarea științifică este următoarea temă a expoziției, căreia – lucru firesc având în vedere formația de inginer a lutierului – i-a acordat o deosebită importanță. În cercetările sale dr. Cornel Șuboni a folosit un aparat electronic, disponibil pe atunci, pentru frecvențe auditive, care i-a dat posibilitatea de a măsura forța și mișcările subtile ale vibrațiilor. Dar rezultatele cercetării i-au întărit convingerea că instrumentele cu coarde frecate cu arcuș au mai multe probleme nelămurite decât lămurite.

Obiectivele cercetării sale s-au axat în principal pe: vibrația corzii frecate în funcție de viteza și presiunea arcușului, fenomene în coardă vibrată și elucidarea funcției călușului, diagrame caracteristice de răspuns pentru obiectivizarea criteriilor de valoare, analize de sunet pentru încadrarea sunetului rezultat în criterii de judecată obiective, stări de tensiune, amortizări și condiții de vibrație a cutiei de rezonanță cu emițător de unde sonore.

Un fragment de cameră anecoidă cu un aparat de măsură, cu un arcuș mecanic, cu un taster micrometric sunt expodate, ce parcă “sparg” ritmul expozițional, amintind vizitatorului că arta și știința merg mână în mână, că nimic de valoare nu se poate crea fără cunoaștere. Cu toate că de la comparatorul folosit de Stradivari și până la aparatul de măsură modern, sunt secole de evoluție, totuși oricât de exacte ar fi copiile realizate cu mijloace ultraperfecționate, rezultatul sonor rămâne inferior, dependent de alte criterii decât imitarea fidelă a formei și a dimensiunilor exterioare sau interioare ale instrumentului.

Și dacă nu s-a reușit realizarea unor instrumente, copii după viori italiene, care să aibă și calitățile sonore ale acestora, în schimb, în decursul secolelor au fost create falsuri, unele celebre.

În domeniul construcției de viori **falsurile** au însoțit întreaga istorie a viorii. La colocviul de la Cremona din 1936, comisia de reatestare, formată din cei mai cunoscuți experți ai timpului, a examinat peste 2000 de instrumente cremoneze, toate cu acte de atestare, dintre care doar 40 au fost declarate autentice.

Faimoase au fost falsurile pentru care, în urma procesului din 1958 de la Berna, Elveția, a fost condamnat Henry Werro, comerciant, expert constructor și colecționar de renume mondial, pentru “*înșelăciune profesională comisă prin vânzare de instrumente vechi și falsificări de documente*”.

Aceste două exemple ilustrează în mod convingător atât cantitatea falsificărilor, cât și limitele posibilităților de atestare, de autentificare. Până și în procesul lui Henry Werro, comisiile de expertiză au atestat drept Gagliano

(1800) un ... Markneukirchen din 1927. În urma acestor erori grosolane, tribunalul a fost nevoit să renunțe la expertiză ca dovadă decisivă.

Expoziția prezintă exponate ce ilustrează câteva moduri de falsificare, în primul rând înlocuirea gâtului viorii, cea mai mare afacere din istoria falsului viorii, fiindcă s-a aplicat nu numai la instrumentele vechi din secolele XVI-XVIII, care aveau gâtul mai scurt din construcție, ci și la instrumentele secolelor XIX-XX, care sunt datate mai vechi.

Înlocuirea capului viorii este uzuală la instrumente de meșter anonim sau la instrumente convenționale. Falsificatorul înlocuiește melcul banal cu altul mai vechi, iar cumpărătorul naiv se lasă păcălit și de un singur element autentic. Această modalitate de falsificare – denumit uneori ... “din oase” – este ilustrată în expoziție prin: cap și gât de vioară de maestru, în care a fost înlocuit gâtul original, cap de vioară – maestru italian, tăiat pentru promovare, cap de vioară – maestru italian, german, respectiv praghez, cap violă – maestru german, cap vioară de serie fără butuci de colți, ce provin de la instrumente falsificate.

Un alt procedeu la îndemâna oricui este înlocuirea etichetei unui constructor neînsemnat, sau a unei fabrici, cu o etichetă veche originală sau mistificată, purtând numele unui constructor de renume. Procesul de la Berna a stabilit că eticheta este un document și orice mistificare devine delict. Procedeu de aplicare al etichetelor vechi peste etichetele existente în instrument este folosit de negustorii anonimi și este denumit deseori ... “găinărie”.

Expertiza unei etichete este mai simplă și există metode științifice eficiente, atât pentru analiza structurii hârtiei, cât și pentru caracterele tipărite, spre deosebire de instrumentul în sine, unde lucrurile – așa cum s-a văzut – sunt mult mai complexe și complicate.

Dacă falsificatorul nu are etichete originale sau falsificate, decupează dintr-o carte o etichetă, o vopsește cu hipermanganat sau alt colorant de învechire, cu care “înnobilează” un instrument oarecare. O altă modalitate, ce ține de “arta falsificatorilor” mai exigenți, este falsificarea etichetelor prin folosirea unei hârtii din epoca respectivă, lucru exemplificat în expoziție prin încercarea de copiere a unei etichete Klotz pe hârtie scoasă dintr-o carte veche.

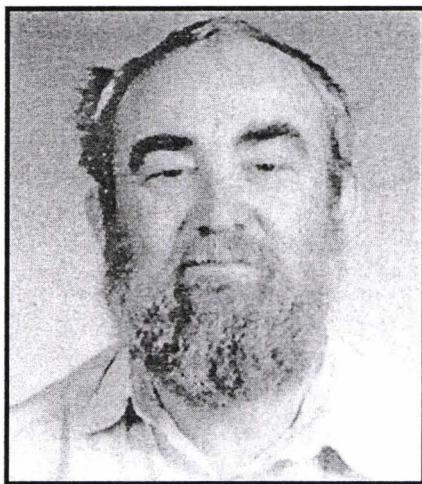
Vizitatorul ia contact cu o serie de etichete vechi, pe care dr. Cornel Șuboni le-a găsit în decursul deceniilor, ca modalități de falsificare, unele autentice, iar altele contrafăcute, falsificate. Iată, de pildă, una dintre exemplificările unor asemenea falsuri: peste eticheta de reparație Braun ... 1912 au fost lipite o etichetă originală – Thumhardt, 1809 și una de reparație – Brückner, 1898.

Gravarea instrumentelor, a arcușurilor sau a călușului cu nume răsunătoare a fost un procedeu deseori folosit și este exemplificat în expoziție printr-o o bucată de placaj pe care s-au făcut probe asupra calității contrafacerii.

Între instrumentele expuse se mai numără două lăute, pregătite pentru reparare, o vioară Dalinger, Viena, din 1797, o vioară de serie de construcție modernă, arcușul unei viori Singer Francisc, alături de placheta primită de autor.

Expoziția *Vioara – o pasiune de o viață. Donația dr. Cornel Șuboni*, este organizată doar într-o singură încăpere și aceasta nu foarte spațioasă. Și totuși, prin concepția, soluțiile muzeotehnice, prin modalitatea și materialele prezentate și-a câștigat deja renumele de *muzeu al viorii*.

OBITUARIA

IN MEMORIAM
Dr. LJUBOMIR BUKVIĆ
(Pančevo, 6. XI 1949 - 21. I 2002.)

Nedavno smo se sa žaljenjem i tugom oprostili od dr Ljubomira Bukvića - Ljube. Posle završene gimnazije u rodnom Pančevu, Ljuba se 1968. godine kao jedan od nekoliko stotina studenata upisao na tadašnju grupu za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, gde je i diplomirao 1977. godine. Marljivošću i velikim zalaganjem na sticanju neophodnih stručnih i terenskih znanja, ubrzo se afirmisao kao jedan od istaknutih predstavnika "mlađe" generacije beogradske arheološke škole. U periodu od 1978. do 1982. odslušao je četiri semestra poslediplomskih studija, a 1999. je pred komisijom Odeljenja za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu u sastavu: akademik Milutin Garašanin (mentor), akademik Nikola Tasić, prof. dr Živko Mikić, prof. dr Aleksandar Jovanović i doc. dr Miloš Jevtić odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom "*Gava kultura u Banatu*".

Od 1978. do 1993. Ljuba radi u Narodnom muzeju u Pančevu na poslovima zaštite arheoloških spomenika kulture i to su njegove "zlatne" terenske godine, a od 1993. radi kao kustos arheolog u istom muzeju. U navedenom periodu samostalno je vodio više od 40 arheoloških iskopavanja u Pančevu i okolini, mahom zaštitnog karaktera, od kojih kao značajna navodim sledeća:

- Vojlovica - *Rafinerija* (1980),
- Opovo-*Beli Breg* (1980),
- Jabuka-*Tri Humke* (1981),
- Jabuka-*Kanal Jabučki* (1982),
- Pančevo-*Vatrogasni Dom* (1982),
- Jabuka-*Nadela* (1982),
- Vojlovica-*Manastir* (1982),
- Ivanovo-*Ulica D. Đerđa* (1983),
- Starčevo-*Livade* (1984),
- Regulacija toka Nadele (1986),
- Pančevo-*Naritak* (1987),
- Pančevo-*Gradska šuma* (1991),
- Vojlovica-*Konak manastira* (1991).

Neophodna terenska iskustva Ljuba je sticao i kao saradnik na sledećim međunarodnim projektima:

- Opovo-*Ugar*, američko-jugoslovenski projekat, vođen od 1983-1989, Ljuba je radio kao menadžer (organizator) i supervizor;
- Mošorin-*Feudvar*, nemačko-jugoslovenski projekat, vođen od 1988-1990., bio je rukovodilac sektora;
- Lausanne, projekat „Vidy Sangrave“, april-jun 1990., bio je supervizor.

Sarađivao je Ljuba i na velikim projektima u Jugoslaviji, kao što su Đerdap II, zatim autoput Novi Sad-Zrenjanin, rudokop Kovin i dr.

Iako narušenog zdravlja, energičan i beskompromisan, kako prema sebi, tako i prema drugima, naročito na terenu, za šta pojedinci ponekad nisu imali sluha, Ljuba je bio u kampanjama 1998. i 1999. dragocen saradnik na Židovaru, gde još postoji „Ljubina sonda“, koja je, precizno istražena do dubine od 5,50 m, jasno pokazala šta sve sadrži ovaj veliki lokalitet.

Kada je 80-tih godina prošlog veka akademik Nikola Tasić okupio saradnike na realizaciji projekta „Bronzano doba Banata“, Ljuba je dobio zaduženje da obradi tzv. prelazni period iz bronzanog u gvozdeno doba, što je sa uspehom obavio.

Na kraju, naglašavam da je Ljuba uspostavio dobru saradnju i sa brojnim rumunskim arheolozima, među kojima se posebno ističe gospodin Gheorghe Lazarovici.

Rezultate svojih istraživanja objavio je u više stručnih radova, od kojih navodim sledeće:

- *Results of the Researches of the Mound near Jabuka, a Contribution to the Study of the Culture of Graves under the*

- Tumuli*, u: *Archlug* XIX, Beograd 1978, 14-19;
- *Ugar, Opovo, praistorijsko nalazište*, u: *ArhPreg*, 21, Beograd 1980, 17-18 (sa M. Prikić);
 - *Vojlovica, Pančevo, bronzanodobne i sarmatska nekropola*, u: *ArhPreg*, 23, Beograd 1982, 43-44 (sa Đ. Gačić);
 - *Opovo, kasnobronzanodobna nekropola*, u: *ArhPreg*, 23, Beograd 1982, 47-48;
 - *Die ältesten Hügelbestattungen im südlichen Banat*, u: *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der Äneolithischen Periode (simpozijum Donji Milanovac 1985)*, Beograd 1987, 83-87;
 - *Zaštitni radovi Jedinice zaštite NMP u vremenu od 1978-1988*, u: *Glasnik*, 1, Pančevo 1988, 129-135;
 - *Pyraunoi der Bronze- und Eisenzeit*, u: *BerRGK*, 72, Mainz 1992, 137-140;
 - *Excavations at Opovo, 1985-1987*, u: *Socioeconomic Change in the Balkan Neolithic, Journal of Field Archaeology*, Boston 1992, 351-386 (sa grupom autora);
 - *Gava nalazi u južnom Banatu*, u: *Kulture gvozdenog doba jugoslovenskog Podunavlja*, Beograd 1994, 45-51;
 - *Preliminarni izveštaj sa iskopavanja u Ilandži*, u: *Glasnik*, 5, Pančevo 1994, 85-87;
 - *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*, Novi Sad 2000.

Šta još reći posle svega navedenog, osim: Hvala ti Ljubo i slava ti!

Jovan Uzelac
Gradski muzej Vršac

IN MEMORIAM
DR. LJUBOMIR BUKVIĆ
(Pancevo, 6. XI.1949 - 21.I.2002)

Cu puțină vreme în urmă ne-am luat rămas bun, cu mâhnire și regret, de la cel care a fost dr. Ljubomir Bukvić – „Ljuba”.

După studiile medii urmate în orașul natal, Ljuba s-a înscris în anul 1968, unul printre sute de alți studenți, în – pe atunci – grupa de arheologie a Facultății de filozofie din Belgrad, ale cărei cursuri le-a absolvit în anul 1977. S-a afirmat curând, date fiind sânguința și interesul său deosebit în dobândirea unor cunoștințe de specialitate teoretice și practice indispensabile, ca unul dintre reprezentanții marcanți ai tinerei generații ale școlii de arheologie belgradene. În perioada 1978 – 1982 a urmat cursuri postuniversitare. În anul 1999 și-a susținut teza de doctorat cu titlul *Cultura Gava în Banat* în fața comisiei Departamentului pentru arheologie al Facultății de filozofie din Belgrad, compusă din acad. Milutin Garašanin (conducător), acad. Nikola Tasić, prof. Dr. Živko Mikić, prof. Dr. Aleksandar Jovanović și dr. doc. Miloš Jevtić.

Din 1978 până în 1993 Ljuba a lucrat în Muzeul Național din Pancevo în domeniul protecției monumentelor arheologice, aceștia reprezentând »anii de aur« ai activității sale „de teren”. După 1993 a lucrat ca arheolog – custode în același muzeu. În toată această perioadă a condus singur peste 40 de șantiere arheologice în zona Pancevo, în majoritate intervenții de salvare și protejare, între care cele mai importante au fost:

- Vojlovica - *Rafinerija* (1980),
- Opovo-Beli Breg (1980),
- Jabuka-Tri Humke (1981),
- Jabuka-Kanal Jabučki (1982),
- Pančevo-Vatrogasni Dom (1982),
- Jabuka-Nadela (1982),
- Vojlovica-Manastir (1982),
- Ivanovo-Ulica D. Đerđa (1983),
- Starčevo-Livade (1984),

- Regularizarea cursului râului Nadela (1986),
- Pančevo-Naritak (1987),
- Pančevo-Gradska šuma (1991),
- Vojlovica-Konak manastira (1991).

Experiența sa a fost dobândită și în calitate de colaborator în cadrul unor proiecte internaționale de cercetare:

- Opovo-Ugar, proiect americano - iugoslav, între 1983-1989, când Ljuba a îndeplinit funcțiile de organizator (manager) și responsabil;
- Mošorin-Feudvar, proiect germano - iugoslav, între 1988-1990 (conducător de sector);
- Lausanne, proiectul "Vidy Sangrave", aprilie - iunie 1990 (responsabil).

Ljuba a colaborat și la marile proiecte de cercetare din Iugoslavia, cum au fost „Porțile de Fier II”, autostrada Novi Sad – Zrenjanin, cariera de la Kovin ș.a.

Deși cu sănătatea zdruncinată, energic și refuzând orice compromis, față de sine și față de ceilalți, mai ales pe șantier – ceea ce unii au refuzat să recunoască, Ljuba a fost un colaborator prețios la Židovar (campaniile 1998 și 1999). Aici mai există încă „Sondajul lui Ljuba”, cu o adâncime de 5.50 m, care indică precis stratigrafia completă a acestui important sit.

Când în anii '80 ai secolului trecut academicianul Nikola Tasić a adunat colaboratori pentru realizarea proiectului »Epoca bronzului în Banat«, Ljuba a fost însărcinat cu elaborarea capitolului privind așa-numita perioadă de trecere de la epoca bronzului la epoca fierului, sarcină îndeplinită cu succes.

În sfârșit trebuie subliniat că Ljuba a stabilit o bună colaborare cu numeroși arheologi români, între care se distinge dr. Gheorghe Lazaovici.

Rezultatele cercetărilor sale au constituit subiectul mai multor lucrări științifice, dintre care amintim:

- *Results of the Researches of the Mound near Jabuka, a Contribution to the Study of the Culture of Graves under the Tumuli*, în: *Archlug XIX*, Beograd 1978, 14-19;
- *Ugar, Opovo, praistorijsko nalazište*, în: *ArhPreg*, 21, Beograd 1980, 17-18 (în colaborare cu M. Prikić);
- *Vojlovica, Pančevo, bronzanodobne i sarmatska nekropola*, în: *ArhPreg*, 23, Beograd 1982, 43-44 (în colaborare cu Đ. Gačić);
- *Opovo, kasnobronzanodobna nekropola*, în: *ArhPreg*, 23, Beograd 1982, 47-48;
- *Die ältesten Hügelbestattungen im südlichen Banat*, în: *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der*

- Äneolithischen Periode (simpozijum Donji Milanovac 1985)*, Beograd 1987, 83-87;
- *Zaštitni radovi Jedinice zaštite NMP u vremenu od 1978-1988*, în: Glasnik, 1, Pančevo 1988, 129-135;
 - *Pyraunoi der Bronze- und Eisenzeit*, în: *BerRGK*, 72, Mainz 1992, 137-140;
 - *Excavations at Opovo, 1985-1987*, în: *Socioeconomic Change in the Balkan Neolithic, Journal of Field Archaeology*, Boston 1992, 351-386 (colectiv);
 - *Gava nalazi u južnom Banatu*, în: *Kulture gvozdene doba jugoslovenskog Podunavlja*, Beograd 1994, 45-51;
 - *Preliminarni izveštaj sa iskopavanja u Ilandži*, în: Glasnik, 5, Pančevo 1994, 85-87;
 - *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*, Novi Sad 2000.

Ce se mai poate spune după toate acestea, decât: **Eternă recunoștință, Ljuba și pioasă amintire!**

(Traducere: Valentin Cedică)

MILUTIN V. GARAŠANIN

(1920–2002)

Ne-a părăsit arheologul și omul de cultură sârb Milutin V. Garašanin, profesor universitar de arheologie la Universitatea din Belgrad, membru al Academiei de Științe a Serbiei, membru a diferite comitete și comisii de arheologie internaționale.

Milutin Garašanin și-a dedicat întreaga viață cercetărilor arheologice ale preistoriei și protoistoriei din Serbia, Kosovo și Muntenegru. Cercetările sale arheologice de la Bubanj – lângă Niš, Radanjie – lângă Štip, Belotić – Bela Crkva ș.a., întreprinse singur sau împreună cu soția sa, renumitul arheolog Draga Garašanin, studiile sale asupra culturii Vinča, asupra civilizațiilor iliră, tracă, dacă și scordiscă rămân puncte de reper definitiv dobândite în cercetarea arheologică a Peninsulei Balcanice și a spațiului dunărean.

Pentru Banat, repertoriul său publicat laolaltă cu Draga Garašanin în 1951 rămâne și astăzi util. Lucrarea sa în două volume dedicată preistoriei Serbiei apărută la Belgrad în 1973, ca și majorele contribuții pe care le-a adus în economia celor cinci volume ale „Preistoriei Jugoslaviei” sunt adevărate manuale de preistorie pentru ținuturile sud-est și central europene.

Membru de onoare al Institutului Român de Tracologie, a participat în anul 2001 la lucrările Comisiilor Dunărene și a celei a Porților de Fier, conducându-le ades cu măiestrie, tact și înțelepciune. Atât el cât și Draga Garašanin m-au onorat cu prietenia lor de-a lungul a patru decenii, încurajându-mă și susținându-mi activitatea. Le voi rămâne pururi recunoscător și cred că pot spune că cercetarea arheologică românească a pierdut un sincer și statornic prieten, avizat și competent, așa cum arheologia jugoslavă și europeană a pierdut pe unul din Nestorii săi.

Să-l odihnească Dumnezeu!

Florin Medeleț

MIHAI ZIMAN

(1930–2002)

În luna ianuarie a anului 2002 s-a stins din viață profesorul Mihai Ziman.

Născut la 13 noiembrie 1930, într-o modestă familie din Satu Mare, el a făcut primii pe calea instruirii în orașul natal.

După finalizarea cursurilor liceale și-a continuat studiile în cadrul Facultății de istorie a prestigioasei Universități Victor Babeș din Cluj. În urma examenului de licență a fost repartizat în calitate de profesor de istorie la Școala de meserii din Oradea.

La începutul anilor 70 s-a transferat la Timișoara. Începând cu data de 1 mai 1974 a fost numit în funcția de director al Muzeului Banatului. A funcționat în această calitate până la 1 august 1976, când a fost transferat la Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Timiș. Începând cu 1 aprilie 1980 devine director adjunct al Teatrului german de stat din Timișoara. Peste patru ani este numit lector la Școala interjudețeană de partid care funcționa în orașul de pe Bega.

Revine la 17 august 1987 la vechiul loc de muncă – Muzeul Banatului, ca muzeograf principal. De aici s-a pensionat, la 1 decembrie 1992.

Paralel cu funcțiile amintite, a predat la mai multe instituții de învățământ superior timișorene. Dispunând de un bun tact pedagogic, el a educat mai multe serii de studenți, cărora le-a fost în același timp dascăl și prieten.

Legat de perioada în care a activat în instituția noastră, gândurile se opresc acum nu numai la modestul slujitor al muzeului, ci și la omul plin de viață și neastâmpăr, care știa să reunească seriozitatea cu o nestinsă bună dispoziție, cu un robust optimism, ce l-au ajutat să suporte numeroase și grele încercări pe care cu totul nemeritat a fost nevoit să le suporte.

Odihnească-se în pace!

Vasile Dudaș

RECENZII

Le cavalier et l'anguipede. Partie II,
în *OLLODAGOS. Actes de la Societe belge d'etudes*
celtiques, IV, 1, 1992, p. 1-126

Recenzie

Profesorul Claude Sterckx de la Université Libre de Bruxelles, președinte al Societății belgiene de studii celtice prezintă în acest studiu extins o analiză a mitului unui "Iupiter" celtic, mit pe care îl cunoaștem doar prin intermediul unor monumente votive din epoca "gallo-romană" : coloanele în vârful cărora se înalță grupul statuar al Cavalerului ce calcă sub copitele calului un angviped teriomorf.

Studiul este subîmpărțit în cinci capitole, fiecare abordând o temă distinctă a acestui complex mitic. În capitolul intitulat "*Le mythe indo-européen des vaches cosmiques*", autorul, profesând un comparativism de inspirație dumeziliană, stabilește, ca punct de plecare al analizei, existența mitului indo-european al furtului vacilor cosmice la celții insulari, în Irlanda și Țara Galilor. Tema este regăsită de autor în mitul demonului irlandez Meiche, fiul lui Mórríoghan, în legenda lui Benlli Gawr, dar și în acele celebre *tána "récits de razzias"* , în special *Táin bó Fhraoich* și *Táin bó Cuailnge*.

Structura mitemului indo-european stabilită de C. Sterckx ar fi următoarea: 1) un monstru ophiomorf sau nu 2) tricefal sau marcat de aspecte triple (Vrta vedic, Aži Dahaka iranian, Typhon și Geryon greci, Cacus roman, Hrungrir și Jormungand germanici, Zmiulan slav, Benlli și Meiche celtici), 3) fură o cireadă divină, 4) altfel spus, amenință să distrugă viața lumii. 5) Monstrul este ucis, fulgerat, 6) de către un zeu stăpân al fenomenelor celeste (Indra, eroul iranian Thraetaona, Zeus, Thor, Perun. Perkunas etc.)

Acestui mit i se asociază în mod obișnuit un mitem special ce conține un arhetip de inițiere eroică : tema ajutorului indispensabil al unui erou pentru asigurarea victoriei asupra inamicului tricefal, temă numită de G. Dumezil "*la Troisième tue le Triple*": al treilea Horațiu îi ucide pe cei Curiati, Heracle născut în a treia noapte îl ucide pe triplul Geryon, Thraetaona "al treilea" îl ucide pe triplul Aži Dahaka, Cuchulainn al treilea născut al unei triple concepții îl ucide pe triplul Mic Neachta, Trita "al

treilea” îl ucide pe tricefalul Viśvarūpa, iar Téathar mac Céachta, un “al treilea”, îl ucide pe triplul Meiche.

Capitolul următor “*Le Chaudron du Chef de l'Autre - Monde*” este dedicat analizei unei versiuni structural și semantic paralelă, dar unde vacile cosmice nu apar, fiind substituite de Cazanul Stăpânului Lumii de Dincolo. Diferite versiuni ale miturilor celtice asociază Vacilor Lumii de Dincolo un cazan miraculos numit și *Laogh na Teora mBó (le Veau des Trois Vaches)*, un cazan al abundenței. Stabilind o apropiere între acest cazan și “tête coupée” celtic, explicând ritualul tăierii capului ca pe un simulacru al unei castrări cosmice, C. Sterckx ajunge la o explicație cosmogonică a mitului furtului vacilor cosmice: astfel monstrul tricefal / ophidian este elementul ce obstrucționează actul creator.

Ipoteza unei legături între mitul furtului vacilor cosmice și monumentele Cavalerului cu angvipedul este susținută de aspectul ophidian al elementului obstrucționist: care este fie un șarpe (Vrta, Aži Dahaka, Zmiulan, Jormundgand, Illuyanka), fie un angviped (Alcion, Typhon, iar în Irlanda, gardianul vacilor cosmice furate, nu hoțul, este un șarpe).

Asocierea între monumentele Cavalerului cu anvipedul și furtul vacilor cosmice este asigurată de prezența bovideului mitic pe celebrul altar cu patru fețe dedicat de *Nautes Parisiaci* - monument ce face parte și din care derivă ansamblul coloanelor lui Iupiter cu angvipedul și monumentele înrudite. Deoarece legăturile între Tarvos Trigaranos celtic și legenda romană a lui Cacus sunt nesigure (sprijinite doar de omonimia lingvistică cu Garanus / Recaranus păstor) iar pe monumentele gallo-romane cu Iupiter Cavaler și angvipedul taurul cu trei coarne apare rar (pilierul dedicat de *Nautes Parisiaci*), C. Sterckx afirmă cu rezerve că și Gallia romană a avut un mare mit unde Iupiter învinge monstrul angviped, dar în cadrul acestui mit tema furtului vacilor cosmice era marginală.

Tema victoriei asupra reprezentanților hoasului este citită de către C. Sterckx și în Cartea Irlandeză a Invaziilor (*Leabhar Gabhála Éireann*), unde, în a doua bătălie de la Moytirra, membrii tribului zeiței Dana (*Tuatha Dé Danann*) îi înving pe demonii Fomhoire. Autorul stabilește cu meticulozitate similitudinile între această tradiție și o legendă a Mabinogilor din Țara Galilor (*Cyfranc Lludd a Llefelys*) unde regele Lludd învinge ființele malefice Coraniaid. În aceste tradiții mitice apare, ca motiv secundar, furtul vacilor cosmice, astfel că analiza acestor pasaje îi permite autorului să concluzioneze: “*Le mythe irlandais et le mythe gallois apparissent donc tous deux centrés sur la lutte entre un race «demoniaque» - Fomhoire et autres - et celle des dieux, et culmner par la défaite décisive du chef des démons - Eochaidh Breas ou le voleur anonyme - sous les coups du chef des dieux -*

Lugh en Irlande, Lludd en Galles, - défaite consacrée par la soumission du Grand Démon. Au terme d'une lutte entre dieux et démons, la victoire décisive du chef des premiers sur le chef des seconds se rendant finalement à la soumission: n'est-ce pas là exactement ce que laissent voir les groupes gaulois du Jupiter à l'anguipède?"

Între paginile 85 - 94 regăsim acest complex mitologic sintetizat într-un tabel sinoptic ce rezumă echivalențele structurale între aceste mituri: sunt stabilite 16 miteme principale pe care autorul le depistează în mitologii din arii culturale diverse: India vedică, Iran, Hatti, Grecia, Roma, Irlanda, Țara Gallilor, la popoarele slave etc.

Reconstrucția structurală a mitului gallic (gallo-roman) a cărui ilustrare sunt coloanele Cavalerului cu angvipedul, ar conține următoarele episoade: (Gallia I) (p. 95)

1. un conflict opune zeii angvipezilor
2. reprezentați de către Marele Angviped
3. uneori tricefal
4. parțial ophiomorf
9. Iupiter în fulgeră pe Marele Angviped
10. angvipezii sunt învinși
12. coloana simbolizează Arborele Cosmic
13. Marele Angviped se supune
16. angvipezii - forțele Haosului?- sunt învinși

Analiza unui detaliu al mitului irlandez al eroului Cuchulainn, care contrazice schema, se constituie într-o punte de legătură, o introducere pentru partea a treia a acestei cercetări, enunțată în final de către C. Sterckx.

Munca de interpretare a monumentelor Cavalerului cu angvipedul prin intermediul tradiției literare celtice și al mitologiei indo-europene în ansamblu, este cu atât mai importantă, cu cât stabilește rolul și locul exact al acestor monumente în complexul mitologiei și ritualurilor celtice: sunt reflexe împietrite ale unui mit cosmogonic panceltic în care un zeu celest ucide / fulgeră un monstru angviped ce se opune actului creator. Sunt monumente votive a căror iconografie prezintă secvența principală a acestui mit: supunerea angvipedului.

Această interpretare a mitului lui Iupiter celtic contrazice aserțiunile mai vechi ale lui F. Benoit care tindea să acorde monumentelor Cavalerului cu angvipedul conotații funerare, considerându-le reflexe ale unei eroizări ecvestre, monumente aparținând unor mari mormânte (heroane) ale unor șefi locali, devenite ulterior sanctuarele eroului tribal. Această viziune a unei Iliade celtice nescrise a fost repetat contrazisă de savanți ca P. Lambrechts, J.

de Vries, Miranda Green etc. C. Sterckx lărgeste aria cercetării integrând aceste monumente în contextul lor mitologic indo-european. Studiul de față, o parte din întreg (cercetarea amplă pe care C. Sterckx o întreprinde de mai mult timp asupra Iupiterului celtic), luminează câteva episoade din mitologia creată în provinciile celtice în jurul acestui personaj divin, mitologie care, în lipsa surselor literare directe, ar fi rămas total necunoscută. Recompunând mitul din miteme fragmentare disparate, culese din epoci și arii culturale diverse, C. Sterckx conturează o imagine veridică a complexului mitologic țesut în jurul zeului uranian principal - Taranis, Iupiter celtic.

Sorin Nemeti

Viața rurală în Transilvania romană,
Ed. Alma Mater, Sibiu, 2001

Recenzie

Cartea d-lui Dumitru Popa, *Viața rurală în Transilvania romană*, se vrea o sinteză a cunoștințelor actuale privind Dacia rurală. De la început trebuie amendată limitarea spațială arbitrară: Transilvania romană nu a însemnat nimic în Antichitate (în această unitate geografică fiind incluse în epoca romană Dacia Porolissensis și părți din Dacia Superior și Inferior, sau, de la un moment dat doar Dacia Porolissensis și Apulensis, ca circumscripții financiare și unități economice). Alegerea unei provincii istorice medieval - moderne ca domeniu de studiu al unor realități antice ar fi trebuit motivată în introducere. Dl. Dumitru Popa, în loc să ne împărtășească motivele acestei selecții, nu acordă importanță împărțirilor antice: "Lucrarea noastră își propune să analizeze acest lucru, pentru spațiul roman al Transilvaniei, indiferent de structurile administrative în care el a fost cuprins în această epocă." (p. 5)

O altă caracteristică generală a lucrării este lipsa de sistematism și unitate. Lucrarea nu este nici măcar exhaustivă, repertoriul descoperirilor din mediul rural nu este complet: de exemplu, așezarea de epocă romană de la Poiana "Izvorul Lișca" din teritoriul Potaissei nu este repertoriată deși este binecunoscută de un secol și apare chiar în Repertoriul arheologic al județului Cluj (însă la vocea Turda, oraș de care aparține administrativ azi respectiva comună), lucrare folosită copios de autor. Este de semnalat și repertorierea unor date irelevante sau de o relevanță scăzută pentru subiectele tratate. Ce legătură au de exemplu inscripțiile votive descoperite în vila rustică de la Ciumăfaia cu fenomenul religios rural. Și prin extindere, toate inscripțiile și monumentele descoperite în vile rustice. Proprietarii dedicanți sunt în primul rând orășeni, aceste manifestări votive sunt, în fond, o transplantare a unei cutume urbane. Vilele sunt enclave ale vieții civilizate urbane, iar dacă, din punct de vedere economic, o tratare a lor este justificată la acest subiect, credem că din punct de vedere spiritual nu sunt relevante.

Pentru delimitarea teritoriilor (*territoria*) autorul utilizează foarte puțin sinteza și cercetarea aprofundată a dl. Radu Ardevan (*Viața municipală în*

Dacia romană, Timișoara, 1999). Încercarea cercetătorului clujean este o anchetă precisă și de ultimă oră ce ajunge la concluzii importante privind delimitarea acestor *territoria* urbane. Cercetarea independentă a dl. D. Popa nu reușește conturarea unui tablou precis și poate fi caracterizată drept un asamblaj nesistematic de ipoteze. Pretențiile de originalitate și cercetare independentă conduc la neglijarea unei contribuții importante din literatura românească de specialitate, contribuție ce a oferit soluții credibile în ciuda penuriei documentației prin utilizarea unei metodologii de cercetare moderne inspirată de cele mai noi abordări ale domeniului în literatura științifică mondială. Un capitol preliminar, cum este cel din lucrarea dl. D. Popa, ar fi trebuit să ia în considerare aceste concluzii, să le discute, acceptându-le sau respingându-le, dar nu să facă abstracție de ele.

Întâlnim în această lucrare publicată în anul 2001 clișee din literatura istorică materialist - dialectică. Astfel, de exemplu, referitor la Dacia de dinainte de cucerire, autorul afirmă: "...în societatea dacică preromană structurile de tip gentilic - tribal erau apuse, iar predominante erau cele social - economice..." (p. 12)

Tot în legătură cu perioada preomană, autorul postulează, pe urmele unor teorii mai vechi, existența unui monopol al regalității dacice asupra proprietății funciare: "...o mare parte din pământul și averile Daciei constituiau deja un monopol al regalității, statut pe care și l-au păstrat și în provincie, schimbându-și doar stăpânul". Această ipoteză a monopolului regal este subsumată teoriei "orânduirii tributare" (a "modului de producție asiatic"), teorie ce a dominat direcțiile interpretative în problema statului dac pe durata deceniului opt al secolului XX. În plus, nu știm concret nimic despre faptul că *patrimonium Caesaris* ar prelua un asemenea monopol regal.

Prezervarea vechilor paradigme explicative constituie una din principalele caracteristici ale lucrării. Astfel, în perfect acord cu dogma "continuității", D. Popa reia vechea explicație (dealtfel futilă) pentru dispariția satelor dacice (așezările autohtone ce nu continuă după cucerirea Daciei). Din nou este vorba de o explicație teoretică rezultată din creuzetul istoricilor combatanți, o generalizare în acord cu "logica istorică", logică întotdeauna de partea istoricilor români în această eternă dezbateră. "Explicația....constă în amplul proces de restructurare economico-juridică și într-un proces masiv de transferare a proprietății funciare către noile instituții și categorii sociale. În acestui proces, numeroase comunități dacice vor fi nevoite să-și întemeieze noi sate în zonele ce nu au intrat în sfera de interes a coloniștilor" (p. 32). Din nou această explicație este generată de paradoxul dacic: dacii provinciali sunt de nedepistat în orașe, astfel ar trebui să-i întâlnim în număr

mare în mediul rural. Dar și aici, îi găsim, după părerea lui D. Popa, doar “în zonele ce nu au intrat în sfera de interes a coloniștilor”, respectiv într-o zonă din sudul Transilvaniei și în zona văii Hărtibaciului (Noșlac, Țichindeal, Slimnic).

Sinteza *Viața rurală în Transilvania romană*, nu întrunește suficiente calități pentru a se bucura de aprecieri pozitive din partea noastră. Informațiile repertoriate sunt incomplete, uneori criteriile după care sunt adunate sunt irelevante, iar sub raportul interpretării istorice propriu-zise, autorul este cantonat în teorii vetuste cu iz marxist sau naționalist.

Sorin Nemeti

***, **TIBISCUM**,
(*Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie*),
Caransebeș, X, 2000.

De mai bine de un sfert de veac, la Caransebeș, vede lumina tiparului acest volum de studii, comunicări și articole, privind mai ales istoria și etnografia Banatului, editat de *Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului nr. 13 de Graniță*.

Pe parcursul anilor, la acest volum au colaborat specialiști în diverse domenii ale științei: arheologie, istorie, epigrafie, numismatică, etnografie, folclor, lingvistică, arhitectură, etnomuzeologie, arhivistică, istoria artei, istoriografie, arheozoologie, muzeologie, de la muzeele din Banat și din țară, din universități și institute de cercetare de profil.

Meritoriu este faptul că această revistă a rezistat pe parcursul anilor la "concurența" colegială cu revistele de specialitate din Banat cum ar fi *Banatica* (Reșița), *Tibiscus – Analele Banatului* (Timișoara), *Ziridava* (Arad), dar și cu celelalte anuare publicate în țară, fapt care a dus la ridicarea nivelului științific al revistei *Tibiscum* prin articole de referință ale unor regretați istorici printre care îi amintim pe Constantin Daicoviciu, Hadrain Daicoviciu, Nicolae Vlăsa, I.I. Rusu, Marius Moga, Marian Gumă și alții. Alături de aceștia au colaborat o pleiadă întreagă de cercetători consacrați, dar și mai tineri, din țară și străinătate. Nu ne-am propus să-i amintim pentru a nu omite vreun nume provocând astfel nemulțumiri întemeiate.

Tibiscum, X, apărut în anul 2000, continuă seria de volume omagiale, acest număr fiind dedicat memoriei celui care ne-a fost prieten și coleg, Marian Gumă, trecut în neființă în anul 1998.

În preambul – *In memoriam* – sunt incluse gânduri pioase despre viața și activitatea științifică a celui care a fost Marian Gumă.

În *Capitolul I*, despre etnoreligie, sunt tratate aspecte legate de semnificațiile simbolice ale vieții spirituale atât în preistorie, cât și în viața contemporană.

Capitolul al II-lea este dedicat arheologiei; în *subcapitolul 1* (preistorie și protoistorie) sunt prezentate în mod analitic probleme de rit și ritual funerar în cadrul anumitor culturi arheologice. În *subcapitolul 2* (epoca romană) sunt tratate aspecte ale perioadei antice și epocii feudale.

Capitolul al III-lea (ultimul), *varia*, sunt prezentate teme de istoria artei, istorie modernă și contemporană, precum și etnografie și muzicologie.

În concluzie, nu putem să nu ne exprimăm speranța că această revistă – *Tibiscum* – își va continua existența și de acum încolo, păstrând în același timp nivelul științific elevat.

Petru Rogoza

DIN CRONICA
MUZEULUI BANATULUI

COLECTIVUL SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANII 2000–2001

1. Valeria Arjoca - muzeograf - conservator
2. Valentin Cedică – muzeograf – arheolog (șef secție din septembrie 1999)
3. Florentina Chiu – muzeograf – arheozoolog (din 15 mai 2001)
4. Dan Leopold Ciobotaru - muzeograf – arheolog (din 1 ianuarie 2001 transferat la DCCPCN Timiș)
5. Nicoleta Demian /Toma/ - muzeograf – numismat
6. Octavian Dogariu - muzeograf – numismat (din 25 octombrie 2001 director al Muzeului Banatului Timișoara)
7. Florin Drașovean cercetător șt.pr., specializare: arheologie preistorică - neolitic
8. Vasile Dudaș – cercetător șt. pr. – specializare: epoca contemporană (cu ½ normă)
9. Alexandru Flutur - muzeograf – arheolog (din 1 aprilie 2001)
10. Alexandru Fota - restaurator
11. Rodica Giurgiu - muzeograf – muzicolog
12. Victoria Logofătu - gestionar
13. Mircea Mare - muzeograf – arheolog
14. Daniela Micu – muzeograf – relații cu publicul (până la 31 decembrie 2001)
15. Octavian Milca – bibliotecar (cu ½ normă)
16. Liliana Roșiu – muzeograf – arhitect (cu ½ normă)
17. Silviu Saftu - desenator
18. Alexandru Szentmiklósi - muzeograf – arheolog
19. Daniela Tănase - muzeograf – arheolog

(Valentin Cedică)

STUDII PUBLICATE DE MEMBRII SECȚIEI DE ISTORIE ÎN PERIOADA 2000–20001

Valeria Arjoca, *Cartea străină de secol XVII din colecția bibliotecii Muzeului Banatului*; în *An.B.*, S.N. Arheologie – Istorie, VII – VIII, 1999-2000, Timișoara, 2000, p. 824–829.

Vasile Dudaș, *De l'activité diplomatique de la Roumanie aux années de la neutralité (1914 – 1916). Le mémoire adressé par George Diamandy à Raymond Poincaré – le président de la France*; Din activitatea diplomației românești în anii neutralității (1914–1916). Memoriul adresat de George Diamandy lui Raymond Poincaré, președintele Franței; în *An.B.*, S.N. Arheologie – Istorie, VII–VIII, 1999-2000, Timișoara, 2000, p. 659–670.

Alexandru Flutur, *Săpăturile arheologice din castrul Bersobis – campaniile din anii 1998–1999*; Archaeological Excavations in the Roman Fort at Bersobis, 1998-1999; în *An.B.*, S.N. Arheologie–Istorie, VII–VIII, 1999-2000, Timișoara, 2000, p. 365–372.

Alexandru Flutur, *Despre două ștampile tegulare de la Tibiscum*; About two brick stamps from Tibiscum; în *An.B.*, S.N. Arheologie–Istorie, VII–VIII, 1999-2000, Timișoara, 2000, p. 373–376.

Rodica Giurgiu, *Vasile Ijac și creația sa scenică*; în *An.B.*, S.N. Arheologie–Istorie, VII–VIII, 1999-2000, Timișoara, 2000, p. 729–737.

Nicoleta Toma-Demian, *Un lot de monede romane târzii de la Pojejena, jud. Caraș-Severin*; A Late Roman coin set from Pojejena, Caraș-Severin County; în *An.B.*, S.N. Arheologie–Istorie, VII–VIII, 1999–2000, Timișoara, 2000, p. 473–489.

Nicoleta Toma-Demian, *A Little Known Plaquette of Gozsdu Elek (1849 - 1919)*, în *MFME, Studia Historica*, 4, Szeged, 2001, pp. 417-424.

Mircea Mare, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate la Timișoara – Freidorf între anii 1994–1998*; The main results of the archaeological campaigns from Timișoara – Freidorf (1994–1998); în *An.B.*, S.N. Arheologie–Istorie, VII–VIII, 1999–2000, Timișoara, 2000, p. 491–513.

Daniela Micu, *Bibliografia Banatului în publicațiile Muzeului Banatului între anii 1923–1998*; în *An.B.*, S.N. Arheologie–Istorie, VII–VIII, 1999–2000, Timișoara, 2000, p. 739–792.

Alexandru Szentmiklosi, *Un inel de tâmplă din aur de la Foeni, jud. Timiș (sec. XI–XII)*; A Golden “S” – Shaped Earring from Foeni, Timiș County (11th–12th centuries); în *An.B.*, S.N. Arheologie–Istorie, VII–VIII, 1999–2000, Timișoara, 2000, p. 577–587.

Daniela Tănase, Ervin Gall, *Piese de podoabă din secolele X–XI, descoperite la Beba Veche (jud. Timiș)*; Jewelry from the 10th–11th centuries discovered at Beba Veche (Timiș County); în *An.B.*, S.N. Arheologie–Istorie, VII–VIII, 1999–2000, Timișoara, 2000, p. 555–576.

(Valentin Cedică)

MANIFESTĂRILE ȘTIINȚIFICE ȘI ACTIVITATEA EXPOZIȚIONALĂ ALE SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN PERIOADA 2000 - 2001

2000

1. Simpozion dedicat Unirii Principatelor Române, 24.01.2000, Sala C. Daicoviciu, coordonator dr. Vasile Dudaș.
2. *Arta Afișului în Danemarca*, expoziție temporară, 24.01.2000, Sala de Marmură, co-organizator Asociația de Prietenie Româno-Daneză..
3. *Repere arheologice bănățene*, sesiune de rapoarte arheologice, 13-14.04.2000, Sănnicolau Mare, coordonator Valentin Cedică.
4. *Arheologia altfel*, expoziție temporară, 7.03.2000, Sala de Marmură, coordonator Dan Ciobotaru.
5. *Activitatea și viața lui Cornel Coposu*, expoziție temporară, 20.04.2000, Sala de Marmură, org. Muzeul Național de Istorie București.
6. *Simpozion de numismatică*, aprilie 2000, coordonator Octavian Dogariu.
7. *125 de ani de la constituirea Partidului Național Liberal*, simpozion, 19.05.2000, Sala C. Daicoviciu, coordonator dr. Vasile Dudaș.
8. *Războiul Vienei și pacea de la Karlowitz din 1699*, expoziție temporară, 20.06.2000, Sala de Marmură, org. Muzeul Voivodinei Novi Sad.
9. *Presa interbelică din Transilvania și Banat*, masă rotundă, iunie, co-organizator Biblioteca Județeană, coordonator dr. Vasile Dudaș.
10. *Columbia: o expoziție botanică*, expoziție temporară, 12.07.2000, Sala de Marmură, org. Ambasada Columbiei.
11. *Inter arma silent Musae*, expoziție temporară, 08.2000, Sala de Marmură, coordonatori Alexandru Szentmiklosi, Alexandru Fota, Valeria Arjoca.
12. *HAP Grieshaber*, expoziție temporară, 06.09.2000, Sala de Marmură, org. Institutul de Relații Externe Stuttgart.
13. *Cultură și civilizație iraniană*, expoziție temporară, 27.10.2000, Sala de Marmură, org. Ambasada Iranului.

14. *Simpozion de numismatică*, noiembrie 2000, coordonator Octavian Dogariu.
15. *Vase din metal din colecția Muzeului Banatului*, expoziție temporară, 29.11.2000, Sala de Marmură, coordonator Daniela Micu.
16. Simpozion dedicat zilei de 1 Decembrie, 28.11.2000, Sala C. Daicoviciu, în colaborare cu Arhivele Județene, coordonator dr. Vasile Dudaș.
17. *Renaștere și Baroc în medalia din colecția Muzeului Banatului*, expoziție temporară, 29.09-13.11.2000, Sala de Marmură, coordonatori Nicoleta Demian, Raoul Șeptilici.
18. *Omagiul Timișoarei*, 15.12.2000.

2001

1. Dezbateri științifică "*Contribuția presei românești din Transilvania și Banat la dezvoltarea conștiinței naționale*", 24.01.2001, Sala C. Daicoviciu, în colaborare cu Biblioteca Județeană, coordonator dr. Vasile Dudaș.
2. *Geme și camee din colecția Muzeului Banatului*, expoziție temporară, 05.04. – 04-05.2001, Sala de Marmură, coordonatori Nicoleta Demian, Daniela Tănase, Valentin Cedică.
3. *Simpozion de numismatică*, 21-22. 04. 2001, coordonator Octavian Dogariu.
4. *Repere arheologice bănățene*, sesiune de rapoarte arheologice, 26.04.2001, Sănnicolau Mare, coordonator Valentin Cedică.
5. *Prelucrarea pietrei în preistorie în zona Vârșeț*, expoziție temporară, 15.05.2001, Sala de Marmură, org. Muzeul Național Vârșeț.
6. *10 ani – ANDREAS*, expoziție temporară, 28.05.2001, Sala de Marmură, org. Anticariat Andreas.
7. *Înfățișarea lumii. Vechi hărți ale Pământului* – colecția prof. Florin Medeleț, expoziție temporară, 03.08.2001, Sala de Marmură, coordonatori prof. Florin Medeleț, Daniela Micu.
8. *Oameni și locuri din țara lui Brâncuși*, expoziție temporară, 04.08.2001, Sala de Marmură.
9. *Nostalgia ținutului pierdut*, expoziție temporară, 03.07.2001, Sala de Marmură, org. studenții de la Facultatea de Arhitectură.
10. *Ziua Timișoarei*, 03.08.2001.
11. *Mărturii ale culturii mexicane indiene*, expoziție temporară, 9.10.2001, Sala de Marmură, org. Ambasada Mexicului.

12. *Dubovac – o necropolă preistorică din Banat*, expoziție temporară, 19.10.2001, Vârșeț, coordonatori Alexandru Szentmiklosi, Valentin Cedică (Muzeul Banatului), Jovan Uzelac (Muzeul Național Vârșeț).
13. *Black Box Recorder*, expoziție temporară, 6.11.2001, Sala de Marmură, org. Centrul Britanic.
14. *Simpozion de numismatică*, 13-14. 11. 2001, coordonator Octavian Dogariu.
15. *Neolithic Art in Banat*, expoziție temporară, 16.12.2001, Novi Sad, coordonatori dr. Florin Drașovean și Dan Ciobotaru.
16. *Carte vechi din colecția bibliotecii Muzeului Banatului*, expoziție temporară, 16.11.2001, Sala de Marmură, coordonator Valeria Arjoca.
17. *Muzica din Banat în fondurile documentare ale Muzeului Banatului*, expoziție temporară, 19.12.2001, Sala de Marmură, coordonator dr. Rodica Giurgiu.

(Daniela Micu)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2000

Enumerarea se face în ordinea: a) localitatea (comuna, județul), punctul din hotar; b) tipul obiectivului, epoca istorică; c) perioada desfășurării cercetării; d) tipul cercetării; e) conducător de colectiv; f) colectivul de cercetare.

Berzovia, jud. Caraș-Severin; castru roman; iunie – iulie; cercetare sistematică; F. Medeleț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; O. Bozu – Muzeul Banatului Monta Reșița; Al. Flutur – Muzeul Banatului Timișoara; V. Voișan – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj.

Deta, jud. Timiș – Dudărie; așezări: epoca bronzului, prima epocă a fierului, medievală timpurie; necropolă medievală timpurie; august – septembrie; săpătură de salvare; Al. Szentmiklosi; P. Rogozea – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie.

Dudeștii Vechi, jud. Timiș – Movila lui Deciov; așezare neolitică; iulie – august; cercetare sistematică; Gh. Lazarovici, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj; D. Ciobotaru.

Foeni, jud. Timiș – Cimitirul ortodox; așezări: neolitic, epoca bronzului, prima epocă a fierului; necropolă post romană; mai – octombrie; cercetare sistematică; F. Drașovean; M. Mare, D. Ciobotaru, Al. Szentmiklosi, V. Cedică.

Silagiu, or. Buziaș, jud. Timiș – Valea Satului; așezări: prima epocă a fierului, sec. III – IV; iulie – august; sondaj; F. Medeleț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; V. Cedică.

Susani, com. Traian Vuia, jud. Timiș – Deluț; așezări cultura Vinča, cultura Tiszapolgár, prima epocă a fierului; august – septembrie; săpătură de salvare; P. Rogozea – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; R. Pinca.

Timișoara, jud. Timiș – *Freidorf*; așezare sec. III – IV; iulie - august; cercetare sistematică; M. Mare; D. Tănase.

Timișoara, jud. Timiș – *Pădurea Verde*; așezare sec. III – IV; august; sondaj; F. Medeleț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie, D. Tănase.

Uivar, jud. Timiș – *Gomilă*; așezări: cultura Vinča, cultura Tiszapolgár, Laténe; necropole: medievală timpurie, epoca modernă; septembrie – octombrie; F. Drașovean, W. Schier, Universitatea din Würzburg; D. Ciobotaru, V. Cedică.

(Mircea Mare)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2001

Enumerarea se face în ordinea: a) localitatea (comuna, județul), punctul din hotar; b) tipul obiectivului, epoca istorică; c) perioada desfășurării cercetării; d) tipul cercetării; e) conducător de colectiv; f) colectivul de cercetare.

Berzovia, jud. Caraș-Severin; castru roman; iunie – iulie; cercetare sistematică; F. Medeleț – Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie; O. Bozu – Muzeul Banatului Monta Reșița; Al. Flutur – Muzeul Banatului Timișoara; V. Voișan – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj.

Dudeștii Vechi, jud. Timiș – Movila lui Deciov; așezare neolitică; iulie – august; cercetare sistematică; Gh. Lazarovici, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj; D. Ciobotaru.

Foeni, jud. Timiș – Cimitirul ortodox; așezări: neolitic, epoca bronzului, prima epocă a fierului; necropolă post romană; mai – august, octombrie; cercetare sistematică; F. Drașovean; M. Mare, D. Ciobotaru, Al. Szentmiklosi, V. Cedică.

Parța, com. Șag, jud. Timiș – Tell II; așezare neolitică; iulie – august; cercetare sistematică; F. Drașovean; Gh. Lazarovici – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj, D. Ciobotaru.

Timișoara, jud. Timiș – Freidorf; așezare sec. III – IV; iulie - august; cercetare sistematică; M. Mare; D. Tănase.

Uivar, jud. Timiș – Gomilă; așezări: cultura Vinča, cultura Tisza-polgár, Laténe; necropole: medievală timpurie, epoca modernă; august - septembrie; F. Drașovean, W. Schier, Universitatea din Würzburg; D. Ciobotaru, V. Cedică.

(Mircea Mare)

CREȘTEREA PATRIMONIULUI SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI, 2000–2001

În perioada 2001–2001 a continuat activitatea de inventariere a materialelor arheologice provenite din săpături sistematice și periegeze efectuate de membrii secției de istorie și a obiectelor provenite din achiziții și donații, care au completat patrimoniul secției de istorie.

Au fost inventariate și înregistrate în Registrul de inventar al secției:

- 24.929–26.358: fond arheologie (materiale arheologice din săpăturile sistematice efectuate de D. Benea în castrul de la *Tibiscum* – Jupa, jud. Caraș-Severin);
- 26.359–26.432: fond arheologie (materiale arheologice din depozitul de tranzit F. Medeș);
- 26.433–26.512: fond arheologie (materiale arheologice descoperite în cercetările sistematice din castrul de la Berzovia, jud. Caraș-Severin)
- 26.513: fond istorie (monumentul ridicat în memoria deținuților din lagărul de prizonieri din Timișoara, 1941 - 1944)
- 26.514–26.552: fond istorie (documente diverse referitoare la viața cotidiană în Banatul modern)
- 26.553–26.896: fond arheologie (materiale arheologice descoperite în cercetările sistematice efectuate de F. Drașovean la Foeni, jud. Timiș).

(Valentin Cedică)

CREȘTEREA PATRIMONIULUI NUMISMATIC AL MUZEULUI BANATULUI ÎNTRE 2000-2002

În perioada 2000-2002, în colecția numismatică a Muzeului Banatului au intrat următoarele piese:

– **Monede** (nr. inv. 3170-3308)

– nr. inv. 3170-3268 - 99 monede romane, descoperite în campaniile din anii 1976-1980, 1988, 1993; șantierul arheologic Tibiscum (Jupa, jud. Caraș-Severin): denar de legiune, Marcus Antonius (sec. I a.Chr.); denari, ași, dupondii și sesterți (sec. I-III p.Chr.), emiși de Domitianus, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Faustina I, Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Iulia Domna, Caracalla, Iulia Maesa, Severus Alexander, Iulia Mamaea, Maximinus Thrax; antoninieni (sec. III p.Chr.), emiși de Gordianus III, Philippus Arabs, Marcia Otacilia, Gallienus; monede coloniale emise la Nemausus (Gallia Narbonensis), Nicaea (Bithynia), Marcianopolis (Moesia Inferior); monede tip *Provincia Dacia* și *P M S Col Vim* (Colonia Viminacium);

– nr. inv. 3269 - monedă romană (as), Traian (sec. II p.Chr.), bronz; descoperită în campania din 2000, șantierul arheologic Berzovia (jud. Caraș-Severin);

– nr. inv. 3270 - monedă romană târzie (folles), Constans (sec. IV p. Chr.), bronz; descoperită în 2000 la Peciu Nou (jud. Timiș); donație Marțiș Florentina, Peciu Nou;

– nr. inv. 3271-3291 - 21 monede: dinari maghiari (sec. XII-XVI), kreuzeri (sec. XVIII-XIX), fillér (sec. XIX) și 1 monedă - 2 lei 1947; descoperite în campania din 2000, șantierul arheologic Cenad (jud. Timiș);

– nr. inv. 3292 - monedă romană târzie (folles), Constans (sec. IV p.Chr.), bronz; descoperită în 2001 la Peciu Nou (jud. Timiș); donație Marțiș Florentina, Peciu Nou;

– nr. inv. 3293-3295 - 3 monede romane târzii (folles), Vetrano, *Urbs Roma*, Iulianus (sec. IV p.Chr.), bronz; vechea colecție a muzeului;

– nr. inv. 3296 - dinar maghiar, Ferdinand II (sec. XVII), argint; descoperit în campania din 2001, șantierul arheologic Foeni (jud. Timiș);

- nr. inv. 3297-3298 - taleri austriezi, Maria Theresia (sec. XVIII), argint; donație Nicolae Tonello, Timișoara;
- nr. inv. 3299-3308 - 9 cărți poștale numismatice și 1 planșă (mone-dele și bancnotele Euro); donație Raoul Șeptilici, Timișoara;
- **Medalii** (nr. inv. 1666-1668)
- nr. inv. 1666-1667 - medalie „A X-a aniversare a Revoluției anticomuniste române, 1989-1999”, argint; donație Președinția României, Cancelaria Ordinilor; 2 buc.;
- nr. inv. 1668 - medalie „A 55-a aniversare a luptelor de la Păuliș, 1944-1999”, alamă; donație Asociația Veteranilor de Război.

(Nicoleta Demian)

PUBLICAȚII INTRATE ÎN PATRIMONIUL
BIBLIOTECII MUZEULUI BANATULUI
PRIN SCHIMB NAȚIONAL, INTERNAȚIONAL,
DONAȚII ȘI ACHIZIȚII.
(IANUARIE 2000–DECEMBRIE 2001).

A. Cărți românești

1. Cezare Alzati, *În inima Europei*, Editura Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1998.
2. Maria Butna, Peter Gyulai, *Batiz, monografia manufacturii de faianță fină*, Cluj-Napoca, 1971.
3. E. Bărnuțiu, *Carte românească veche în colecții sătmărene*, editată de Muzeul Sătmărean, Satu Mare, 1998.
4. Eva Crișan, *Materi Medica de Transylvanie*, Cluj-Napoca, 1996.
5. A. Candrea, *Folclor medieval românesc comparat*, Ed. Polirom, București, 1999.
6. A. Coman, *Bestiarul mitologic*, Ed. Fundația Culturală Românească, București, 1996.
7. Aurel Chiriac, *Pictura bisericilor de lemn din Bihor*, Ed. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1999.
8. Ștefan Cucos, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, Ed. Constantin Matasă, Piatra Neamț, 1999.
9. Gheorghe Drăgan, *Poetica eminesciană*, Ed. Polirom, București, 1999.
10. B. Dulgău, *Sigiliile instituțiilor sătmărene din sec. XVI-XIX*, editată de Muzeul Sătmărean, Satu Mare, 1998.
11. Gheorghe Gorun, *Reformismul austriac și valențele sociale*, Ed. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1998.
12. Ion Ghinoiu, *Lumea de aici, lumea de dincolo*, Ed. Fundația Culturală Românească, București, 1997.
13. Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an*, Ed. Fundația Culturală Românească, București, 1997.

14. Liviu Groza, *Generalul Traian Doda*, editată de Muzeul Lugoj, 1999.
15. Liviu Groza, *Din amintirile unui dezertor*, editată de Muzeul Lugoj, 2000.
16. H. Hubert, *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, Ed. Polirom, Iași, 1997.
17. Simion Florea Marian, *Trilogia vieții, nașterea, nunta și moartea la români*, Ed. Grai și suflet cultural național, București, 1995.
18. Ioachim Miloia, *Considerații asupra Renașterii*, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara, 1997.
19. Adrian Năstase, *Mic atlas botanic*, editat de Muzeul din Craiova, 1999.
20. Adrian Năstase, *Mic atlas de anatomie comparată a vertebratelor*, editat de Muzeul din Craiova, 1999.
21. Ion Opriș, *Transmuseographia*, Ed. Oscar Point, București, 2000.
22. Alexandru Păunescu, *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprinse între Siret și Prut*, Ed. Satya Sai S.R.L., București, 1999.
23. Nicolae Popa, *Țara Hațegului, potențial de dezvoltare a așezămintelor omenеști*, Ed. Brumar, Timișoara, 1999.
24. Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav*, Editura de Vest, Timișoara, 1996.
25. Nicolae Popa, *Tipuri de așezări în Țara Hațegului*, Ed. Brumar, Timișoara, 2000.
26. Dumitru Gheorghe Perianu, *Istoria locomotivelor și a căilor ferate din Banatul montan*, Ed. Timpul, Reșița.
27. Ion Romoșan, *Monografia orașului Sănnicolaul Mare*, Ed. Solness, Timișoara, 2000.
28. A.A. Rusu, *Gotic și Renaștere la Vințu de Jos*, Cluj-Napoca, 1998.

B. Cărți străine

1. Péter Benkő, *A középkori keresztúr szék*, Budapesta, 1992.
2. A. Buza, *Die Brücken der Donau*, Budapesta, 1999.
3. Horst Depner, *Auchohne. Zukunft gingesweite*, Ed. Südostdeutsches Kultur, München, 1998.
4. L. Lengyel, *Siebenbürger in der Habsburgmonarchie*, Ed. Böhlau Verlag Köln, Wiena, 1999.
5. Dietrich Mania, *Nebra eine jungpaläolithische Freilandstation*, Halle, 1999.
6. B. Norbert, *Dorog és Esztergom*, Budapesta, 1999.

7. István Petrovics, *Masterpieces of Roman Goldsmiths*, Belgrad, 1997.
8. Petru Onciu, *Sensul armoniei*, Uzdin, 1999.

C. Reviste, cataloage și anuare românești

1. *Acta Musei Napocensis* nr. 9/1972, 10/1973, 13/1976, 19/1982, 20/1983, editată de Muzeul din Cluj-Napoca.
2. *Altarul Banatului*, anul X, nr. 1-3/1999, Timișoara.
3. *Arhitectura în stil Renaștere la Bistrița*, editată de Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999.
4. *Arhitectura religioasă din Transilvania*, editată de Muzeul Sătmărean, Satu Mare, 1999.
5. *Armonii Naturale*, nr. 1/1996, 2/1998, 3/2000, editată de Trion S.R.L., Arad.
6. *Apulum*, nr. XXXVI/1999, editată de Muzeul Alba Iulia, 1999.
7. *Angustia*, nr. 3, 4/1998-1999, editată de Muzeul din Sfântul Gheorghe.
8. *Biblioteca Musei Apulensis*, nr. 8, editată de Muzeul Alba Iulia, 1998.
9. *Buletin informativ de artă și societate*, editată de Asociația Istoricilor din Transilvania și București, Cluj-Napoca, 1997-1998.
10. Catalogul expoziției *Cultură și civilizație*, Ed. Carpații Răsăriteni, Sfântul Gheorghe, 1998.
11. *China Populară*, nr. 3/1999, editată de Ambasada Republicii Populare Chineze la București.
12. *Constantin Blendea*, (catalog), București, 1999.
13. *Crisia*, nr. 29/1999, editată de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea.
14. *Doina Speranței*, nr. 3/1999, editată de Muzeul din Hulubești – Dâmbovița, 1999.
15. *Ephemeris Napocensis*, nr. 7/1997, Ed. Academiei Române, Cluj-Napoca, 1997.
16. *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I, Ed. Enciclopedică, București, 1994.
17. *Familie și societate*, Ed. Clasiu, Bistrița Năsăud, 1999.
18. *Fundația pentru o societate deschisă*, Ed. Infopress S.A., București, 1999.
19. *Identitate și alteritate*, Studii imagologice, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998.
20. *Lumini și culori*, Ed. Muzeul Național, București, 1999.

21. *Medievalia Transilvanica*, trim. I-II/1997, editată de Muzeul Sătmărean, Satu Mare.
22. *Minoritățile între identitate și integrare*, Ed. Trinon S.R.L., Arad, 1999.
23. *Nobilimea românească din Transilvania*, editată de Muzeul Sătmărean, Satu Mare, 1997.
24. *Oltenia. Studii și comunicări*, nr. 9-12/1993, 15/1999, editată de Muzeul Olteniei, Craiova.
25. *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, editat de Muzeul din Sfântul Gheorghe, 1998.
26. *Repertoriul graficii românești din sec. XX.*, București, 1998.
27. *Satu Mare. Studii și comunicări*, nr. 5-6/1981-1982, 4/1980, 7-8/1986-1987, 9-10/1992-1993, 11-12/1994-1995, 13/1996, 14/1997, editate de Muzeul Sătmărean, Satu Mare.
28. *Sesiunea Internațională de Restaurare și Conservare*, editată de Muzeul Sătmărean, Satu Mare, 1997.
29. *Studii și comunicări*, nr. 1/1992, 2/1994, 3/1996, 4-5/1999, editate de Trinon S.R.L. Arad.
30. *Zărandul*, Ed. Trinon S.R.L., Arad, 1999.
31. *Ziridava*, nr. 12/1980, 15-16/1987, 21/1998, editate de Muzeul Județean, Arad.

D. Reviste, cataloage și anuare străine

1. *Acta Carstologica*, nr. 26/1997, Ed. Slovenska Akademija, Ljubljana, 1998.
2. *Annalen des Naturhistorisches Museum Wien*, editată de Naturhistorisches Museum, Viena, 1999.
3. *Annals of the Tsukuba Botanical Garden*, nr. 7/1998, Ibaraki, Japonia.
4. *Arheoloski Vestnik*, nr. 49/1998, ed. Slovenska Akademija, Ljubljana, 1998.
5. *Acta Historica*, nr. 59/1999, ed. Universitatis Szegediensis, Szeged.
6. *Bolletino del Museo Civico di Padova*, ed. Marsilio, Veneția, 1997.
7. *Bolletino del Museo Civico di Storia Naturale Venesia*, nr. 49/1998, ed. Musei Civici Venesiani, Veneția, 1998.
8. *Boris Podrecca* (catalog), ed. Historischen Museum, Viena, 1999.
9. *Bulletin de la Société Archéologique de L'Orleans*, ed. Direction Regionale des Orleans, 1997.

10. *Bolletino del Museo Civici di Verona*, nr. 22/1998, ed. Musei Civici di Verona, 1998.
11. *Bulletin of Botanic Gardens of Toyama*, nr. 4/1999, ed. Botanic Gardens, Toyama.
12. *Kulturchronik*, nr. 5/1999, Bonn.
13. *Folia Historica*, nr. 15-16/1991, 17/1992, 18/1993, ed. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
14. *Letopis*, nr. 49/1988, ed. Slovenska Akademija, Ljubiana.
15. *Levéltári Szemle*, nr. 2, 3, 4/1998, 2/1999, ed. A. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest.
16. *Natural History Research*, nr. 3/1999 ed. Natural History Museum, Chiba.
17. *Razprave Dissertationes*, nr. 39/1998, ed. Slovenska Akademija, Ljubiana.
18. *Starinar*, nr. 58/1997, ed. Institut Arheološka, Belgrad.
19. *Südostdeutsches Archiv*, ed. R.O. Verlag, München, 1998.
20. *Turul*, nr. 1, 2, 3, 4/1998, ed. A. Magyar Történelmi Társulat, A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest.
21. *Unser Europa*, ed. Museum für Volkrskunde, Hamburg, 1999.
22. *Világtörténet*, nr. 4/1981, 9/1995, ed. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

(Valeria Elena Arjoca)

UN COLOCVIU ȘTIINȚIFIC DESFĂȘURAT LA TIMIȘOARA.

Prima întâlnire a arheologilor bănățeni

Dezbateră problemelor cercetării arheologice din zonele de vest ale României – 17-18 decembrie 1982¹

Dezbateră organizată la Timișoara în zilele de 17-18 decembrie 1982, din inițiativa Muzeului Banatului, privind problemele cercetării arheologice din vestul României, și-a propus, așa cum arăta în cuvântul de deschidere Mihai Fătu, directorul Muzeului Banatului – un scop întreit. Înainte de toate, acest colocviu s-a dorit un prim prilej pentru toți cei ce lucrează în muzeele din județele Mehedinți, Caraș-Severin, Timiș, Arad, Bihor și Hunedoara, ocupându-se de cercetările arheologice, să-și comunice reciproc rezultatele ultimilor trei ani de cercetări (1980-1982), în forma unor prezentări libere, însoțite de diapozitive, indiferent de epoca la care se referă aceste cercetări. Această formă de dezbateră liberă avea menirea de a jalona direcțiile de orientare ale cercetărilor viitoare asupra problemelor majore ale istoriei vechi a patriei noastre și - în primul rând – asupra problemelor privind secolele II-X e.n. În sfârșit, colocviul de la Timișoara se dorea – și a izbutit să fie – un “prolog” zonal al Sesiunii anuale de rapoarte organizate de Consiliul Culturii și Educației Socialiste, util atât grupului de cercetători timișoreni, cât și tuturor invitaților, având avantajul de a-și fi desfășurat întreaga activitate în plen, fără fracționarea pe secțiuni – inevitabilă în cazul unui număr mare de rapoarte.

La lucrările colocviului au participat, prezentând rezultate ale cercetărilor sau discutându-le, Mircea Barbu (Arad), Dana Bălănescu (Reșița), Adrian Bejan (Timișoara), dr. Doina Benea (Timișoara), Ovidiu Bozu (Reșița), dr. Nicolae Chidioșan (Oradea), dr. Sever Dumitrașcu – directorul Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, Carol German (Timișoara), Pascu Hurezan (Arad), Petre Iambor (Cluj-Napoca), Doina Ignat (Oradea), dr.

¹ Această notă a fost redactată în ianuarie 1983 fiind destinată publicării în anuarul Muzeului Banatului. Publicarea ei a fost respinsă de către directorul de atunci al instituției, Mihai Fătu.

Gheorghe Lazarovici (Cluj-Napoca), Mircea Mare (Timișoara), Florin Medeleteț (Timișoara), dr. Florea Mogoșanu (București), Maria Moroz (Lugoj), dr. Radu Popa (București), Ortansa Radu (Timișoara), Alexandru Rădulescu (Timișoara), F. Resch (Timișoara), Petru Rogozea (Caransebeș), Caius Săcărîn (Reșița), Dumitru Țeicu (Reșița), dr. Nicolae Vlăsa (Cluj-Napoca), Mircea Zdroba (Arad). A participat, de asemenea, reprezentanta Consiliului Culturii de atunci, Cornelia Stoica. Am regretat absența unor colegi care au fost invitați și care – din motive obiective – nu au putut participa (prof. univ. dr. Hadrian Daicoviciu, Ștefan Matei, Eugen Iaroslavschi – Cluj-Napoca; dr. Mihai Davidescu – Turnu Severin; Ilie Uzum, Adriana Oprinescu și Marian Gumă – Reșița; A. Andrișoiu și Adriana Rusu – Deva; dr. Petre Roman – București).

Au fost prezentate rezultatele cercetărilor arheologice din numeroase stațiuni începând cu paleoliticul (Cladova – Pascu Hurezan), continuând cu importante stațiuni neolitice de la Parța (Gheorghe Lazarovici), Chișoda (O. Radu), Suplacu de Barcău (D. Ignat), Bucovăț (Gh. Lazarovici), cărora li se adaugă nivelul neolitic din stațiunea de la Tășad (N. Chidioșan). Din perioada de tranziție de la epoca neolitică la cea a bronzului datează numeroase descoperiri din cele peste 250 de peșteri cercetate de P. Rogozea în județul Caraș-Severin, ca și unele descoperiri de la Cladova, Tășad și Ilidia (D. Țeicu). În epoca bronzului și în prima epocă a fierului se încadrează stațiunile de la Tășad (N. Chidioșan), Cladova (material hallstattian – P. Hurezan), Liubcova – Țiglărie (necropolă de incinerare în urne – C. Săcărîn), Liubcova Stanca (așezare fortificată – C. Săcărîn), Ilidia (D. Țeicu), Hodoni (așezare fortificată – A. Bejan), Remetea Mare (gropi hallstattiene timpurii – Fl. Medeleteț).

Epocii dacice îi corespund cercetările din importanta așezare de la Săvârșin (M. Barbu), dar și cele de la Cladova (P. Hurezan), Arad-Bugeac (M. Zdroba) și Remetea Mare (Fl. Medeleteț).

Cercetările desfășurate în stațiuni arheologice din epoca romană au fost prezentate în legătură cu Tibiscum (Doina Benea și P. Rogozea), Bulci (M. Barbu), Criciova (D. Benea), Brebu și Moldova Veche (O. Bozu).

Din rapoartele prezentate la colocviul a reieșit o intensă preocupare pentru lămurirea aspectelor arheologice și istorice privind comunitățile daco-romane din Banatul de câmpie în veacurile II-V e.n.. Așezările de la Timișoara – Cioreseni (D. Benea și M. Mare), Criciova (D. Benea), Hodoni (A. Bejan), Satchinez (F. Medeleteț – Al. Rădulescu), Arad-Bugeac (M. Zdroba), ca și cele de la Șoșdea, Berzovia, Greoni, Moldova Veche și Duleu (O. Bozu), a căror cercetare este aflată încă la început, au evidențiat intensitatea vieții economice a comunităților daco-romane din această zonă.

Cercetările de la Jabăr (M. Moroz), Cladova (P. Hurezan), Parța (Gh. Lazarovici), Voievozi (R. Popa), Ilidia (D. Țeicu), Remetea Mare (Al. Rădulescu – Fl. Medeleț), Tibiscum (D. Benea) au dat la iveală așezări și materiale ce datează în veacurile VIII-XI e.n., aparținând civilizației vechi românești. Lor li se adaugă necropola de la Timișoara “Cioreni” (Al. Rădulescu). De un interes aparte a fost comunicarea prezentată de N. Vlassa privind o așa-zisă cupă de aur hunică descoperită la Szeged, care s-a dovedit a fi un fragment reliquarium creștin ostrogotic din nordul Italiei.

În sfârșit, rapoartele privind cercetările arheologice din stațiuni data-bile în evul mediu au fost de un real interes fie că a fost vorba de importan-tele cercetări de la Sănnicolau de Beiuș și Voievozi (R. Popa) sau de cercetările de la Bulci (M. Barbu), Cladova (P. Hurezan), Ilidia (D. Țeicu), Criciova (D. Benea), Satchinez, Mănăștur și Timișoara – Castelul Huniade (Al. Rădulescu).

Partea expozitivă a colocviului a fost urmată de îndelungate și aprinse discuții în care au fost abordate o multitudine de probleme, evidențiindu-se necesitatea publicării repertoriilor arheologice, specificul cercetărilor privind mileniul I și importanța acestora pentru lămurirea complexelor probleme ale etnogenezei românilor. În luările de cuvânt, participanții au evidențiat nece-sitatea publicării rapide și complexe a rezultatelor cercetărilor și pe cea a intensificării schimbului de publicații. În ceea ce privește cercetarea arheo-logică, s-a subliniat că abordarea unor situri importante – cum ar fi de pildă cel de la Cenad, implică fonduri suficiente, un colectiv larg și o continuitate a cercetării care trebuie să fie pregătită cu minuțiozitate.

S-a insistat de asemenea asupra cercetării unor zone mai puțin cunos-cute cum este zona Făgetului din răsăritul județului Timiș. De asemenea, între chestiunile dezbătute s-a numărat și aceea a prezenței sarmatice în Banat, contestându-se unor descoperiri acest caracter pe temeiul unor recente cercetări privind veacurile II-IV e.n.

Participanții au subliniat necesitatea organizării unor colocvii care să dezbată câte o singură problemă în prezența tuturor specialiștilor din țară.

Cu prilejul colocviului timișorean, a avut loc la Muzeul Banatului și vernisajul expoziției “Podoabe din mileniul I în vestul României”.

Din luările de cuvânt a rezultat utilitatea unor întâlniri periodice de acest fel, urmând ca inițiativa Muzeului Banatului să fie continuată de un alt muzeu din județele învecinate.

Schimbul de păreri prilejuit de acest colocviu a fost totodată deosebit de util colectivului de muzeografi timișoreni în definitivarea tematicii noii expoziții de bază ce urmează a fi organizată la Timișoara.

(Florin Medeleț)

NORME DE PUBLICARE

1. NORME GENERALE

1.1. Articolele pentru *Analele Banatului S.N.*, (Arheologie - Istorie) pe anul în curs se primesc numai până la data anunțată din anului respectiv. Orice material ajuns după această dată va intra în portofoliul numărului următor, cu acordul scris al autorului (autorilor).

1.2. În principal se urmăresc teme de arheologie, istorie și muzeologie, referitoare îndeosebi la Banat, dar și la istoria României sau universală (incluzând Banatul). Structura anuarului este următoarea:

- Arheologie și istorie veche
- Istorie medie, modernă și contemporană
- Istoria culturii, muzeologie, istoriografie, cataloage, varia

1.3. Lucrările se prezintă în limba română, însoțite de rezumate în limbile engleză, franceză sau germană. În mod excepțional, cu acordul prealabil al colegiului de redacție, pot fi prezentate lucrări într-una din limbile străine menționate, cu rezumate în limba română, mai ample.

1.4. Manuscrisele se predau direct sau se trimit prin poștă la redacție, în două exemplare, împreună cu o "Notă" cuprinzând următoarele date: prenumele și numele autorului, instituția (cu adresă, numerele de telefon și fax), adresa și telefonul privat, titlul lucrării (cu numărul de pagini, anexe, ilustrații, etc.), data redactării, data predării. Toate aceste date se înscriu în Registrul de redacție.

1.5. În cazul acceptării, colegiul de redacție își rezervă dreptul de a propune corecturi ale textului. Lucrările respinse se înapoiază autorilor, cu excepția unui exemplar din text, care se păstrează în arhiva colegiului de redacție.

1.6. Este de dorit ca autorii să aibă în vedere încadrarea într-una din rubricile anuarului, așa cum au fost ele prezentate mai sus (v. 1.2).

1.7. Colegiul de redacție adresează autorilor rugămintea de a-și întocmi lucrările cu maximum de concizie, nedepășind 25 de pagini dactilografiate la 2 rânduri, la care se adaugă ilustrația, aparatul critic, lista ilustrațiilor și anexele.

1.8. Revista *Analele Banatului* nu publică lucrări ce au mai apărut sau apar simultan și în alte reviste. În chip cu totul excepțional pot fi acceptate articole care urmează să apară și în reviste străine greu accesibile specialiștilor români.

1.9. Autorii primesc gratuit 20 de extrase. În cazul în care sunt mai mulți autori, cele 20 de extrase se împart între ei.

2. MANUSCRISELE

2.1. Textul propriu-zis se spațiază la 2 rânduri. După semnele de punctuație (punct, virgulă, punct și virgulă, cratimă) se lasă un spațiu liber. Dacă articolul este redactat pe computer se va folosi programul Word 6.0 sau 7.0 din Office 97, sub Windows 95 sau 98, caractere Arial, mărimea 12, aliniat bloc ("justified"), paragraf "first line". Se va folosi sistemul **Endnote** (note la sfârșitul textului) și **nu Footnote** (note în subsolul paginii).

2.2. Manuscrisul este compus din următoarele părți, imprimate separat, pe pagini numerotate în continuare, în ordinea:

2.2.1. **Text:** Titlul lucrării (cu majuscule) și numele autorului / autorilor (cu minuscule *cursive*), fără precizarea titlului științific și a instituției; textul propriu-zis, cu trimiteri (sigle numerice deasupra rândului) la notele de la sfârșitul textului, numerotate continuu. În cazul lucrărilor de mai mari dimensiuni, cu caracter de sinteză, la text se poate anexa o listă bibliografică ordonată alfabetic (după modelul: inițiala prenumelui, numele autorului, anul apariției, cu sigle alfabetice atunci când sunt mai multe lucrări apărute în același an, titlul lucrării, revista sau locul apariției, paginile). În aceste cazuri, citarea literaturii se face abreviat (numele autorului, anul apariției, pagina), dar tot în note, nu în paranteze în text. La sfârșitul textului propriu-zis se va trece data la care autorul a terminat redactarea articolului.

2.2.2. **Notele**, numerotate continuu și imprimate separat, după text.

2.2.3. **Rezumatul** tradus (în engleză, franceză sau germană), de dorit cu trimiteri la notele cele mai importante din textul românesc (bibliografia esențială) și la ilustrație. El nu trebuie să depășească o zecime din întinderea lucrării.

2.2.4. **Explicația figurilor**, tradusă (în aceeași limbă).

2.2.5. **Rezumatul** în limba română.

2.2.6. **Explicația figurilor** în limba română.

2.5. Pentru a se atinge o maximă concizie și exactitate a exprimării, precum și în scopul uniformizării redacționale, se stabilesc reguli obligatorii în următoarele privințe:

2.5.1. La prima citare a unor locuri de descoperire în titlu, text sau note, precum și în rezumat și în explicația figurilor, se indică satul, comuna, județul (de ex. Cruceni, com. Foeni, jud. Timiș, nu Cruceni - Foeni și nici Cruceni - Timiș), în conformitate cu *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, cu actualizările necesare: schimbări de nume, grafia cu â). Pentru descoperirile intrate în literatură sub nume acum ieșite din circulație, respectiv din nomenclatura oficială (nume românești, ungurești, săsești, turcești, sârbești, germane, etc.), denumirile vechi se vor indica în paranteze.

2.5.2. În cazul descoperirilor din străinătate este obligatoriu a se face referire la actuala nomenclatură și împărțire politico-administrativă. Numele

vechi, acum ieșite din uz (de ex. numele germane din Polonia) vor fi date în paranteză. Denumirile unităților teritoriale care nu au corespondent precis în limba română se dau în limba respectivă, de ex.: powiat (Polonia), Landkreis și Kreis (Germania), okres (Cehia). În schimb, oblast'ii rajon (Rusia, Ucraina) se traduc prin "regiune" și "raion", iar département (Franța) prin "departament".

2.5.3. Numele de autori apar la prima citare în text sau note cu prenumele întreg, iar mai departe se dă prenumele prescurtat. Numele se citează neînsoțite de titluri (acad., prof., dr.); excepție se face atunci când se indică sursa unei informații inedite și/sau se aduc mulțumiri.

2.5.4. Citarea literaturii se face numai în note, la care se face trimitere prin sigle numerice plasate în text la umărul ultimei litere a cuvântului ales, înaintea semnelor de punctuație.

2.5.5. Citarea izvoarelor literare și epigrafice antice se poate face atât în text, în paranteze (autorul, opera, locul, corpus-ul), cât și în note (în special atunci când se indică ediția și se fac comentarii).

2.5.6. În text, între paranteze, se fac trimiterile la ilustrația lucrării, la alte locuri și note ale aceleiași lucrări. De ex.: (Fig. 12), (cf. *supra* p. 13) sau (*infra* n. 22). Pentru astfel de trimiteri nu se vor face deci note speciale.

2.5.7. Numele geografice străine se scriu cu ortografia limbilor respective, atunci când acestea folosesc alfabetul latin (Bordeaux, Köln, Zürich etc.) sau în transcrierea oficială a statului respectiv, atunci când alfabetul folosit este altul decât cel latin sau chirilic (Bangkok, Beijing, Ryad, Marrakech). Atunci când nu există grafii românești acreditate, numele slave se transliterează după normele prenumele. Numele care au intrat de multă vreme în cultura noastră se scriu în grafia tradițională românească: Londra, Florența, Rin, Moscova, Plevna, Cernăuți (nu London, Firenze, Rhein, Moskva, Pleven, Černovcy). Se admite totuși grafia originală sau cea actuală în trimiterile bibliografice și hărți.

2.5.8. Numele proprii grecești și latine consacrate în uzul literar se scriu conform adaptării tradiționale, de ex. Apian, Aurelian, Horațiu, Istru, Lisimah, Pompei, Tacit (cf. *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, 1995, p. 267-272). Celelalte nume se scriu ca în limba latină sau se transliterează în cazul alfabetului grec (Ibidem, p. 39-42).

2.5.9. Termenii străini (substantive comune sau citate în limbi străine moderne sau clasice se culeg cu litere cursive (de ex. *Kammenaja baba*, *Kronenhalsring*). Când termenul respectiv a fost adaptat în limba română, el nu se mai diferențiază, de ex. castru, castel, canabe (dar *castrum*, *castellum*, *canabae*). Pentru punerea în evidență, la indicația autorului se pot culege cursiv sau aldin subtitluri, nume de localități, de culturi, de persoane, etc.

2.5.10. Secolul se indică numai cu cifre romane. Neprescurtat se scrie “secolul al III-lea”, iar prescurtat “sec. III”. Era se indică prin a.Chr. (ante Christum) sau A.D. (Anno Domini).

2.5.11. În textul curent, numerele până la 10 vor fi, de regulă, scrise în litere. Se exceptează cazurile când ele apar în legătură cu unități de măsură. De ex.: “opt morminte”, dar “8 km”.

2.5.12. Dimensiunile se dau în centimetri pentru obiecte și în metri pentru complexe (locuințe, gropi, morminte). La monede ele se indică în milimetri.

2.5.13. Unitățile de măsură se prescurtează fără punct: mm, cm, m, ha, g, kg, etc. Unitățile de suprafață sau volum se scriu mp, mc, nu m², m³.

2.5.14. Numele punctelor cardinale se prescurtează obligatoriu: N, S, V, E, NE, SE, SSV, VNV, etc.

2. 5.15. În Anexa 1 se dă lista prescurtărilor curente admise.

2.5.16. Pentru problemele de ortografie și punctuație se recomandă autorilor să folosească *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, elaborat de Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan” al Academiei Române și tipărit de Editura Univers Enciclopedic, București, 1995, sau cea mai recentă ediție a acestuia. În conformitate cu regulile de ortografie expuse în această lucrare și având în vedere Hotărârea Adunării generale a Academiei Române din 17 februarie 1993, în textele publicate în *Analele Banatului* se revine la grafia cu “â” și “sunt”. Titlurile și numele autorilor se redau așa cum au fost ele tipărite. În cazul numelor de persoane se va respecta opțiunea personală a celui în cauză (de ex. L. Bârză, M. Sâmpetru, M. Petrescu-Dîmbovița, V. Mihăilescu-Bîrlița).

3. MODUL DE CITARE

3.1. Trimiterile la literatură se fac numai în note, indicându-se în ordine: prenumele și numele autorului, titlul publicației, volumul, anul, pagina. Nu se indică editura pentru publicațiile apărute în România între anii 1950 – 1989.

3.2. Se tipăresc cu scriere cursivă titlurile de monografii, de volume colective, (culegeri tematice, omagii, acte de congrese, colocvii etc.), numele revistelor și seriilor (colecțiilor) monografice și de articole; de asemenea, cuvintele *Ibidem*, *op.cit.*, *passim*, *cf.*, *apud*, *supra*, *infra*, *sq.*, *sqq.* Se tipăresc cu literă dreaptă, obișnuită: *idem*, *urm.*.

3.3. Titlurile lucrărilor, precum și numele revistelor și seriilor apărute în limbi slave care folosesc alfabetul chirilic se transcriu în conformitate cu normele internaționale.

3.4. Se păstrează numerotarea originală la reviste, serii (pentru tomuri - cifre romane sau arabe, după caz, la fascicule cu cifre arabe). În cazul în care anuarele, de ex. *Banatica* (Reșița), sunt numerotate cu asteriscuri, numărul de asteriscuri se indică prin cifre arabe.

3.5. La prima citare a cărților este necesar să se dea titlul complet, fără prescurtări, urmat, acolo unde este cazul, de titlul seriei (colecției), numărul volumului, locul apariției, anul, pagina. Volumele colective se citează, ca și monografiile, cu titlul complet. Ediția a doua și următoarele se indică înscrind cifra respectivă după ultimul cuvânt din titlu deasupra rândului. La indicarea volumului se folosesc cifrele romane corespunzătoare, fără "volumul" sau "vol.". Pentru cărțile publicate începând cu 1990 în România, se va indica obligatoriu editura și localitatea (Ex.: Vasile Râmneanțu, *Emanuil Ungurianu, BHAB*, IV, Ed. Mirton, Timișoara, 1997).

3.6. Titlurile articolelor / studiilor apărute în periodice sau în volume colective se citează integral cel puțin prima dată. Se indică în ordine: autorul, revista, tomul, anul, fascicula, pagina. Atunci când revista citată a apărut cu o întârziere de cel puțin doi ani, la anul corespunzător tomului respectiv se adaugă în paranteză anul real al apariției (dacă acesta este imprimat). Atunci când este cazul se precizează și seria de apariție a revistei (de ex. serie nouă - S.N., N.S.).

3.7. Trimiterea la articole se face astfel: numele autorului urmat de virgulă, titlul articolului, urmat de cuvântul **în**, apoi titlul volumului sau periodicalului.

Exemple:

- Eleonora Calincof, *Date privind localitățile aparținătoare domeniului Tolvădia (1777)*, în *AnB, S.N., Arheologie – Istorie*, III, 1994, 352-363.

3.9. În rest, trimiterea la autori, respectiv lucrări citate într-o notă imediat anterioară se fac prin formulele tradiționale: *idem*, *Ibidem*, *op.cit.*, *cf.*, *passim*, *apud*, *supra*, *infra*, *sq.* Dacă este vorba de o autoare, se va folosi *eadem*, în loc de *idem*. Atunci când ultima citare este la o distanță mai mare de două pagini și deci greu de găsit, se va indica pagina și nota la care se află ea; ex.: D. Tudor, *op.cit.* (v. *supra* p. 21, n. 55), p. 231.

4. ILUSTRĂȚIA

4.1. Ca material ilustrativ la revista *Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie* se acceptă ilustrațiile de foarte bună calitate: fotografii – la care se vor evita nuanțele de gri, xeroxuri, desene, schițe, planuri, profile în tuș pe hârtie de calc, grafice, hărți, care se lipesc pe cartoane. Se acceptă ilustrații și în text. În cazul unor detalii la piese fotografiate, ar fi de preferat ca respectivele fotografii să fie tifetate (decupate) și lipite pe hârtie albă.

Plasarea lor în text este propusă de autor cu creionul pe marginea manuscrisului. Diferitele tablouri sinoptice care se culeg în text nu se numerează ca figuri, ci separat ca anexe.

4.2. La executarea, selecția și gruparea materialului ilustrativ, autorii sunt rugați să țină seama de următoarele prevederi:

4.2.1. În actualele condiții tehnice și având în vedere costurile, desenele sunt preferate fotografiilor. Desenele se execută în tuș negru, pe calc sau carton de desen; se acceptă copii xerox de foarte bună calitate după astfel de desene. Fotografiile trebuie reproduse după clișee de foarte bună calitate, pe hârtie lucioasă. Fotografiile sau desenele se pot reproduce în culori doar în cazuri excepționale.

4.2.2. Este de dorit ca desenele care ilustrează un articol să fie executate (sau cel puțin copiate) de aceeași mână. Se preferă ca vasele și fragmentele ceramice să fie desenate fără umbre, cu profilele plasate pe aceeași parte și hașurate în același sens. Recomandăm ca inscripționarea ilustrației să fie executată în întregime de aceeași mână cu cifre și litere standard. Schițele și planurile trebuie să fie prevăzute cu săgeata care indică nordul; la profile trebuie de asemenea marcată orientarea.

4.2.3. Chiar dacă dimensiunile obiectelor sau complexelor sunt date în text sau în note, fotografiile, desenele, planurile și hărțile trebuie să fie întotdeauna prevăzute cu *scară metrică*. În afară de aceasta, în explicația figurilor se poate indica în fracții raportul față de mărimea naturală.

4.2.4. "Oglinnda" ilustrațiilor la *Analele Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie este de 12,5 x 18 cm, fără chenar. Ca excepții se admit pliante pentru unele hărți, planuri, profile și tabele, care din cauza dimensiunilor sau formatului nu se încadrează în pagină.

4.3. Ilustrațiile care ocupă o pagină întreagă se numesc **planșe** și sunt compuse din mai multe desene, fotografii, schițe, planuri sau profile, care se numesc **figuri** și se numerează cu Pl. I/1. Ilustrațiile izolate sau grupate în text, sub dimensiunile oglinzii unei pagini a anuarului se numesc **figuri** și se numerează Fig. 1. La gruparea materialului ilustrativ trebuie să se țină seama de următoarele reguli și criterii de ordin tehnoredacțional și științific:

4.3.1. Într-o planșă se montează de regulă fie numai desene, fie numai fotografii.

4.3.2 Organizarea materialului ilustrativ în planșe este cea mai convenabilă din punct de vedere tehnoredacțional, ușurează consultarea lucrării și o recomandăm autorilor. Planșele se confecționează la oglinda paginii (1:1) = 12,5 x 18 cm sau la dimensiuni mai mari, de preferat un multiplu (1,5, 2, max. 3), păstrându-se mereu același raport între lungime și lățime.

4.3.3. Cantitatea de ilustrație ce se introduce într-o planșă, respectiv dimensiunile planșei în original se stabilesc în așa fel încât detaliile figu-

rilor, siglele, legenda, scara, numerotarea să rămână lizibile după reducerea la dimensiunea oglinzii anuarului.

4.3.4. Este de dorit ca obiectele ce intră în aceeași planșă să fie inițial desenate sau fotografiate la aceeași scară, de regulă 1/1 pentru obiecte mărunte, 1/2-1/4 pentru ceramică, 1/10-1/20 pentru diferitele complexe (locuințe, gropi, cuptoare, morminte). Când într-o planșă apar obiecte desenate la scări diferite, fiecare va fi însoțit de scara grafică respectivă. 4.3.5. Din punctul de vedere al conținutului, cel mai indicat criteriu de grupare a ilustrației este acela al provenienței. Gruparea pieselor după locul de descoperire și, mai ales, pe complexe închise este deci preferabilă celei pe criteriul tipologic, firește cu excepția studiilor care urmăresc tocmai acest criteriu specific.

4.3.6. Diferitele figuri ce alcătuiesc o planșă se numerotează cu cifre arabe. Sigle alfabetice se folosesc pentru vederi diferite (plan, profil, secțiune etc.) ale aceluiași obiect. În trimiterile la ilustrație, numărul planșei (cu cifre romane) este separat de numărul

figurii (cu cifre arabe) printr-o bară oblică (ex. : Pl.I/1).

4.4. Explicația planșelor și figurilor trebuie să cuprindă pe scurt, în ordine, următoarele date: locul descoperirii și, dacă este cazul, complexul, săpătura, anul; obiectul, tipul, eventual cultura și datarea; materialul din care este confecționat obiectul respectiv; scara. Când este cazul, se menționează sursa ilustrațiilor cu data (publicații, arhivă, ziar, fototecă etc.). Când o planșă cuprinde mai multe obiecte din aceeași stațiune, ordinea în explicație rămâne aceeași, numai că indicarea complexului, tipului, materialului și scării se face pe grupe de obiecte. La planșele în care sunt ilustrate obiecte provenind din stațiuni diferite se indică mai întâi, după caz, tipul, cultura, datarea și, în al doilea rând, locurile de descoperire, apoi materialul și scara.

4.5. La schițe, planuri, profile, grafice, hărți, este preferabil ca explicarea semnelor convenționale să nu se facă prin inscripții în figură, ci prin trimiteri cu cifre sau sigle alfabetice la explicația figurii, care se culege.

4.6. Identificarea punctelor de pe hărți se face fie prin înscrierea numelui localității pe hartă, fie prin numerotare și trimitere la o listă aflată în explicația figurii, în text sau în anexă. Se recomandă numerotarea localităților în ordinea alfabetică. În liste, la numele localității se adaugă numele comunei și/sau județului.

4.7. Atunci când se reproduce sau se adaptează o ilustrație deja publicată, este obligatoriu a se indica la sfârșitul explicației proveniența respectivei ilustrații (autorul). Tot acolo se poate face trimitere la altă figură, spre comparație.

5. REGULI SPECIALE DE PUNCTUAȚIE

5.1. Punctul:

5.1.1. Se pune punct după unele prescurtări curente (p., Fig., *cf.*, etc. și altele). În cazul abrevierii titlurilor de reviste și serii sau de corpus-uri, enciclopedii etc., pentru simplificare se renunță a se mai pune punct după prima literă sau silabă a cuvântului prescurtat, iar elementele componente ale titlului abreviat se scriu fără pauză între ele. De ex., se scrie SCIVA, ActaMN **nu** S.C.I.V.A. sau Acta M.N.; de asemenea se scrie RevMuz sau DolgCluj, **nu** Rev. Muz. sau Dolg. Cluj.

5.1.2. Se pune punct după numerele curente dintr-o listă sau dintr-un catalog de descoperiri (ex. 1. Iosif, com. Liebling, jud. Timiș; 2. Tincova, com. Sacu, jud. Caraș-Severin).

5.1.3. Se pune punct la sfârșitul titlurilor de paragrafe incluse în rând, al notelor și legendelor. După titlurile de capitole sau paragrafe scoase din rând **nu** se pune punct.

5.2. Virgula

5.2.1. În note virgula separă între ele elementele unei trimiteri: numele autorului (respectiv *idem*), după caz titlul lucrării (respectiv *Ibidem* sau *op.cit.*) sau numele revistei, respectiv al seriei, volumul, locul, anul, pagina, figura etc. În aceste situații virgula **nu** poate fi înlocuită cu alte semne.

5.2.2. Atunci când în text sau note se face trimitere la ilustrația proprie sau din altă lucrare, între numărul figurii sau planșei și cifrele sau literele care marchează elementele lor componente **nu** se pune virgulă, ci o bară oblică (ex.: Fig. 2/1, 2, 4-6; Pl. 91/a, c, d).

5.2.3. Se folosește virgula atunci când se face trimitere la mai multe pagini sau la figuri diferite ale aceleiași lucrări (ex.: M. Gumă, *op.cit.*, p. 51-53, 89, 95 și 120; *Ibidem*, fig. 1, 3-5, 8).

5.3. Punct și virgulă

5.3.1. În note, punct și virgulă separă trimiteri la lucrări diferite. În cazul unei enumerări, separă numele unor locuri sau complexe de descoperire diferite, cu trimiterile respective.

5.3.2. În explicația figurii, separă referiri la localități diferite, complexe diferite, tipuri, materiale diferite, etc.

5.3.3. În cazul unei înșiruii, separă trimiterile la figurile sau planșele aceleiași lucrări, cu subdiviziunile lor (ex.: vezi Fig. 2/3-5, 6, 9; 3/2, 4; 5/1). De asemenea, separă trimiteri la ilustrație cu indicarea paginii (ex.: *Ibidem*, p. 121, Fig. 26; p. 146, Fig. 34/2; p. 150, Fig. 38-39).

5.4. Cratima

5.4.1. Stă între cifre sau litere în cazul unei înserieri neîntrerupte de figuri sau pagini (ex.: Fig. 1-3; pl. 14/1-2; Pl. 3/b-c, f-h; p. 125-132).

5.5. Paranteza

5.5.1. Se pun în paranteze trimiterile ce se fac în text la alt loc din același text sau la ilustrația proprie. de ex.: (cf *supra* p. 21); (Pl. II/2); (vezi harta Pl.5) etc.

5.5.2. În notele mai ample sau în text, la enumerarea de descoperiri, se recomandă folosirea parantezelor pentru informații tehnice de genul: muzeul, numărul de inventar, literatura, etc.

5.5.3. Se evită a pune paranteze în paranteze. La nevoie, se vor pune paranteze rotunde () în paranteze drepte [].

6. CORECTURI

6.1. Atât corectura în pagini, cât și aceea pentru erată se efectuează de către redacția revistei. Autorii din Timișoara sunt convocați la Redacție pentru a verifica corecturile; autorii din alte localități vor căpăta paginile de corecturi prin poștă, numai dacă cer în chip expres acest lucru.

6.2. Nu se pot opera modificări ale manuscriselor aflate sub tipar (în corectură, după autor) decât în cazuri bine întemeiate. În chip excepțional (noi descoperiri, apariția unor noi lucrări) se poate aproba anexarea unei *addenda*.

6.3. Semnele de corectură sunt semnele convenționale care se folosesc pentru îndepărtarea greșelilor și nepotrivirilor constatate în pagina de corectură, pentru introducerea modificărilor și completărilor, precum și pentru semnalarea defecțiunilor tehnice aflate în pagină.

6.4. Orice semn de corectură se plasează în text la locul și elementul precis ce trebuie modificat. Semnul se repetă pe rama albă din stânga paginii, în dreptul rândului sau locului unde se află greșeala, iar la dreapta sa se scrie modificarea sau completarea necesară.

6.5. Toate corecturile se fac în ordine de la stânga la dreapta, pe rama stângă a paginii.

La redactarea acestor Norme, colegiul de redacție al *Analelor Banatului*, S.N., Arheologie – Istorie, a folosit normele concepute de colectivele redacționale ale *SCIVA*, *ActaMN*, *ActaMP* și *Tibiscus*. Tuturor acestora le suntem profund recunoscători.

PRESCURTAREA CUVINTELOR DES FOLOSITE

Loc. – locuința (nr.)	a.Chr. – ante Christum
lung. - lungime	av. - avers
m – metru / i	ad. - adâncime
M. – mormântul (nr.)	alt. - altitudine
max. - maxim	B. – bordeiul (nr.)
măr. nat. – mărime naturală	buc. - bucată
mil. - mileniu	cap. - capitol
mm - milimetru	cca. – circa
Muz. – Muzeul	<i>cf.</i> - <i>confer</i>
n. - nota	cm - centimetru
N, NE, NV – nord, nord-est, nord-vest	col. - colecție
niv. - nivel	colab. – colaborator(i)
nr. - numărul	com. - comuna
obs. – observație	Diam. - diametru
<i>op. cit.</i> – <i>opus citatus</i>	dr. – drept, (la) dreapta
p. – pagina	E. - est
pp. - paginile	etc. – <i>et caetera</i>
p .Chr. – <i>post Christum</i>	ex. – (de) exemplu
Pl. - planșa	Fig. - figura
r. - rândul	fragm. - fragment/e, fragmentar
reg. - regiune	g - gram
rv. - revers	Gr. – groapa (nr.)
s. – secțiunea / suprafața (nr.)	Greut. - greutate
S, SE, SV – sud, sud-est, sud-vest	gros. - grosime
sc. - scara	inf. - informație
sec. - secol	Inst. – Institutul
st. – stâng, (la) stânga	Inv. - inventar
T. – tumulul (nr.)	î. - înălțime
Tab. – tabel(ul)	jud. – județ, județean
urn. – următoarea, următoarele (pagină, pagini)	kg - kilogram
V - vest	km - kilometru
v. – vezi	lat. - lățime
var. - variantă	lit. - literatură

Notă:

Acestea sunt prescurtări recomandate și nu obligatorii. Dacă sunt folosite alte prescurtări, ele vor fi indicate expres de către autor la prima folosire, printr-un asterisc la NOTE.

Colegiul de redacție
Analele Banatului, S.N., Arheologie – Istorie

ABREVIERI

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

- I ACIEBSEE - Actes du premier Congrès International des études balcaniques et sud – est européens, Sofia, 1969.
- II ACIT - Actes du IIe Congrès International de Thracologie, București, 1980.
- AAA – Athens Annals of Archaeology, Atena.
- AAH – Acta Archaeologica Hungaricae, Budapesta.
- AAR – Analele Academiei Române, București.
- AAWG – Abhandlungen der Akad. D. Wissenschaften in Göttingen. Phil-hist Kl. Göttingen
- ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaArchCarp - Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
- ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaArchKopenhaga - Acta Archaeologica, Copenhaga.
- ActaHartghitensia - Acta Harghitensia, Miercurea Ciuc.
- ActaMN (AMN) - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- ActaMM + Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui.
- Actes du VIIIe Congrès... - Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, Beograd, 9 – 15 septembre 1971, vol. III, Raports et Corapports, Beograd, 1973.
- ActMuz – (Din) Activitatea muzeelor, Cluj-Napoca.
- ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ADATTÁR - Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I–III, Timișoara, 1893–1896.
- AEA - Archivo Español de Arquelogia, Madrid.
- AEM – Archaeologische-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
- AFB - Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
- AFÖG - Archiv für Kunde Österreichischer Geshichtsquellen, Viena.
- AH – Acta Historica, Budapesta
- AIIC - Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca.
- AISC - Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
- AJA - American Journal of Archaeology, Baltimore.
- AK – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz.
- AlbaRegia - Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- AlbCat - Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.

Aluta - Aluta, Sfântu Gheorghe.

Anale UCDC - Analele Universității Creștine "Dimitrie Cantemir", Seria Istorie, București

AnB (S.N.) - Analele Banatului, Timișoara.

ANRW - Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Tübingen.

AnStUniv - Analele Științifice ale Universității "A.I. Cuza", Iași.

AntHung - Antiquitas Hungarica, Budapesta.

Antiquitas - Antiquitas. Anhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte zur klassischen und provinzial Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums, Bonn.

Antiquity - Antiquity, Cambridge, Newbury.

AÖ - Archäologie Österreichs, Viena.

APA - Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.

Apulum - Apulum, Alba Iulia.

AR - Archaeologické Rozhledy, Praga.

ARou - Archaeometry in Roumania, București.

ArchAustr - Archaeologia Austriaca, Viena.

ArchÉrt (AÉ) - Archaeologiai Értesítő, Budapesta.

ArchHung - Archaeologia Hungarica, Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici a Consilio Archaeologorum Academiae Scientiarum Hungaricae redactae. Budapesta

Archivi - Archivi di Arte Prehistorica, Brescia.

ArchJug - Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.

ArchPolona - Archaeologia Polona, Wroclaw-Varșovia-Cracovia.

ArchRozhl - vezi, AR.

ArhMold - Arheologia Moldovei, Iași - București.

ArhOlt (S.N.) - Arhivele Olteniei, Craiova.

ArhPreg - Arheološki Pregled, Beograd.

ArhSofia - Arheologija, Sofia.

ArhVestnik - Arheološki Vestnik, Ljubljana.

AS - Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.

ASF - Archaeologica Slovaca Fontes (Instituti Archaeologici Nitriensis. Academia Scietiarum Slovaca), Bratislava.

Atti X SINBE - Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dall' eta del Bronzo in Europa, Verona.

AVSL - Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).

BAI - Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași.

BÁMÉ - A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.

- Banatica - Banatica, Reșița.
- BAR (IS) - British Archaeological Reports, (International Series), Oxford.
- BCH – Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
- BCMI – Buletinul Comisiunilor Monumentelor Istorice, București.
- BCSP – Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.
- BCSS – Buletinul Cercetărilor Științifice Studențești, Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia.
- BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. - Berlin.
- BHAB – Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.
- BIAL – Buletin of the Institute of Archaeology, Londra.
- BiblMA – Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia.
- BibLMN - Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj Napoca.
- BiblThr – Bibliotheca Thracologica, București.
- BIKL – Bányászati és Kohászati Lapok, Budapesta.
- BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București.
- BMJG – Buletinul Muzeului Județean Giurgiu.
- BMMKözleményei – Békésmegyei Múzeum Közleményei, Békéscsaba.
- BPI – Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.
- Britania – A Journal of Romano – British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, London.
- BRTÉO – Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Evkönyve, Oradea, 1888.
- BSA – Annual of the British School of Archaeology at Athens, Londra.
- BSHSK – Buletin per Shkencat Skoqerore, Tirana.
- BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București.
- CAANT (CerArhNT) – Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă, București.
- CAH – Cambridge Ancient History, Cambridge.
- CahRhodaniens – Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.
- Carpica – Carpica, Bacău.
- CCDJ – Cultură și civilizația la Dunărea de Jos, Călărași.
- CerArh (CA) – Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul Național de Istorie al României, București.
- Cercetări Istorice – Cercetări Istorice, Iași.
- Cetăți dacice – M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
- CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
- CIT – Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București.
- Clio – Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
- CMO – Centenar Muzeal Orădean, Oradea.

- CNA – Cronica Numismatică și Arheologică, București.
- ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
- Comori – *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*. Catalog, București, 1978.
- Crisia – Crisia, Oradea.
- Cultura Vinča - Cultura Vinča în România, Timișoara.
- Cumidava - Cumidava, Brașov.
- CVA – *Corpus Vasorum Antiquarum*.
- Dacia (N.S.) – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București.
- Depozitele – M. Petrescu Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Der Basarabi-Komplex – Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südost-Europa, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7. – 9. November 1996), București, 1996.
- Die Kulturen der Bronzezeit – Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernes Torres, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (22. – 24. November 1997), București 1998
- DIR – *Documente privind istoria României*, 32 vol. București, 1951-1960.
- DissPann – Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
- DIVR – *Dicționar de istorie veche a României*, sub red. D.M. Pippidi, București, 1976.
- DolgCluj – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiség-tárából. Kolosvár (Cluj-Napoca).
- DolgSzeged – Dolgozatok, Szeged.
- Drobeta – Drobeta, Drobeta - Turnu Severin.
- DRH – Documenta Romaniae Historica, București.
- EDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma.
- EphNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
- Epoca bronzului – M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, BHAB, V, Timișoara, 1997.
- ERAUL - Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège
- ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
- ÉtBalk – Études Balkaniques, Sofia.
- FA – Folia Archaeologica, Budapesta.
- FBKN – Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in die Nachbar-gebieten. Internationales Symposium, Budapesta – Velem.

- Festschrift Pittioni – Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag, *Archaeologia Austriaca*, Beiheft 13, Viena, 1976.
- FHDR – *Fontes Historiae Dacoromanae* (= *Izvoare privind istoria României*), 4 vol., București, 1964.
- Fillst – *File de Istorie*. Muzeul de Istorie, Bistrița.
- FoliaArch – *Folia Archaeologica*, Budapesta.
- FVL – *Forschungen zur Volks und Landeskunde*, Sibiu.
- GCBI – *Godišnjak*. Centar za balkanološkog ispitivanja, Sarajevo.
- Germania – *Germania*, Frankfurt a. M.
- GlasnikMKM – *Glasnik Muzej Kosovo i Methohija*, Pristina.
- GlasnikSAD – *Glasnik Srpskog Arheološkog Društva*, Beograd.
- GlasnikZMBH – *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.
- GNAMP – *Godišnik na Narodnija archeologičeski muzej v Plovdiv*.
- GodišnikSevBalg – *Godišnik na muzeite ot Severna Bălgaria*.
- Gornea – Gh. Lazarovici, *Gornea preistorie*, Reșița, 1977.
- HOMÉ – *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, Miskolc.
- HTRTÉ – *A Hunyadmegyeyi Történelmi és Régészeti Évkönyve*, Budapesta – Deva.
- IAI – *Isvestija na Archeologičeski Institut*, Sofia.
- IDR – *Inscripțiile Daciei Romane*, București.
- Iliria – *Iliria*, Studime dhe materiale arkeologike, Tirana.
- Iliri și Daci - *Iliri și Daci*. Catalog, Cluj – București, 1972.
- InMemCD – *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974.
- InvArch – *Inventaria Archaeologica*. *Corpes des ensembles archéologiques*, București.
- InvPraehistHung – *Inventaria Praehistoriae Hungariae*, Budapest.
- IPEK – *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst*, Berlin.
- IstMitt – *Istambuler Mitteilungen*, Istanbul.
- Istraživanja – *Istraživanja*, Novi Sad.
- IstRom – *Istoria României*, București.
- Istros – *Istros*. *Buletinul Muzeului Brăilei*, Brăila.
- JFA – *Journal of Field Archaeology*, Boston.
- JGN – *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, München.
- JPMÉ – *Jánnus Pannonius Múzeum Évkönyve*, Pécs.
- JPR – *Journal of Prehistoric Religion*.
- JRGZM – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz*, Mainz.
- JRS – *The Journal of Roman Studies*, Londra.

- KFKNB – Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nord-Balkans, Belgrad.
- Klio – Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
- KözlCluj – Közlemények az Erdely Nemzeti Múzeum Érem és Régiség-tárából, Kolosvár (Cluj-Napoca).
- KSI – Kuvendi i Studimene Illire, Tirana.
- KSIA – Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Moskva.
- KSIMK – Kratkie Soobščenija Instituta istorii material'noj AN SSSR, Moskva – Leningrad.
- Kulturraum Donau – Kulturraum mittlere und untere Donau, Tradition und Perspektiven des Zusammenleben, Reșița, 1994.
- Lapidarul MB – M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara.
- Latomus – Latomus, Bruxelles.
- LRBC – R.A.G. Carson, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498* (Part I, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine. A.D. 324-346*; Part II, R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Late Empire. A.D. 346-498*), Londra, 1965.
- Macedoniae AA – Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.
- MagIst – Magazin Istoric, București.
- MAGW – Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena.
- MarbStud – Marburger Studien, Marburg, 1938.
- Marisia – Marisia. Studii și materiale de arheologie, istorie, etnografie, Muzeul Județean Târgu Mureș.
- Marmația – Marmația, Baia Mare.
- Materiale (MCA) – Materiale și Cercetări Arheologice, București.
- Materialy – Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica, Subotica.
- MAVA – Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie, München.
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
- MFME – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
- MIA – Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.
- MIMBuc – Materiale de istorie și muzeografie, București.
- MIRB – R. Göbl, *Moneta Imperii Romani et Byzantini*, Viena, 1989.
- MittAI – Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapesta.
- MKÉ – Muzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapesta.
- Monedele – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
- Mousaios – Mousaios. Studii și cercetări de istorie locală, Buzău.

- MuzNat – Muzeul Național (de Istorie), București.
- NC – The Numismatic Chronicle, Londra.
- NeolBan – Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979.
- NK – Numizmatikai Közlöny, Budapesta.
- NListy – Numismaticke Listy, Praga.
- NNU – Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig-Hildesheim.
- NumSbor – Numismaticky Sbornik, Praga.
- OJA – Oxford Journal of Archaeology, Oxford.
- OmCD – *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960.
- OpusculaArch (OpArch) – Opuscula Archaeologica, Zagreb.
- PASE – Prehistorische Archeologie in Südosteuropa – Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Berlin.
- PBF – Praehistorische Bronzefunde, Berlin.
- PBG – A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento, Mexico, 1963.
- Peuce – Peuce, Tulcea.
- PIR – *Prosopographia Imperii Romani*, 3 vol., Berlin-Leipzig.
- PJZ – *Praistorija Jugoslovenskih Zemalija*, Sarajevo.
- PMCDR – Publicațiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
- PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.
- Pontica – Pontica, Constanța.
- Posebna izdanija - Posebna izdanija, Sarajevo.
- Potaissa – Potaissa. Studii și Comunicări, Turda.
- PPS – Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge-Londra.
- Praehistorica – Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
- PraiSrb – M. Garašanin, *Praistorija na tlu Srbije*, Belgrad.
- PraiVoiv – B. Brukner, J. Todorović, N. Tasić, *Praistorija Voivodine*, Novi Sad.
- PrehistAlp – Prehistoria Alpina, Trento.
- Pulpudeva – Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofia.
- PZ – Praehistorische Zeitschrift, Berlin – Leipzig.
- RA – Rossijskaja Arheologija, Moskva.
- RadVM (RVM) – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad.
- RCRFAcra – Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.
- RégFüz – Régészeti Füzetek, Budapesta.
- Repertorium (ErdRep)– Roska Márton, Erdély régészeti repertoriuma. I. Öskor Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.
- RESEE – Revue des Etudes Sud-Est Europeens, București.

- RevIst (RI) – Revista de Istorie, București.
- RevMuz – Revista Muzeelor, București.
- RGF – Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.
- RIC – *Roman Imperial Coinage*, 10 vol., Londra, 1923-1994.
- RISBC – Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
- RIM – Revista de Istorie Militară, București.
- RMM – Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.
- Römer in Rumänien - *Römer in Rumänien*. Ausstellungs Katalog, Köln, 1969.
- RRC – M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, 2 vol., Cambridge, 1979.
- RRCH - M.H. Crawford, *Roman Republican Coin Hoards*, Londra, 1969.
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, București.
- SA – Sovetskaja Arheologija, Moskva.
- SAI – Svod Arheologičeskikh istočnikov, Moskva – Leningrad.
- Sargeția – Sargeția. Buletinul Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
- SCA – Studii și cercetări de antropologie, București.
- SCIA – Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.
- SCIVA - Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.
- SCMI – Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.
- SCN - Studii și Cercetări de Numismatică, București.
- SGB – Studii de Geografie a Banatului, Universitatea Timișoara.
- SH – Studime Historike, Tirana.
- SIB – Studii de Istorie a Banatului, Universitatea de Vest, Timișoara.
- SIArch – Slovenská Archeológia, Bratislava.
- SJ – Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums, Bad Homburg.
- SMIM - Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
- SMMIM - Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București.
- SRIR - Studii și Referate privind Istoria României, București, 1954.
- Starije – Starije Crno Gore, Cetinj.
- Starinar – Starinar, Belgrad.
- StCGGB – Studii și cercetări de geologie, geografie și biologie, Reșița.
- StComC - Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.
- StComP - Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.
- StComSatuMare - Studii și Comunicări, Satu Mare.
- StComS - Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie – Istorie, Sibiu.

- StDac – Studii Dacice, Cluj-Napoca, 1981.
- StudAlb – Studia Albanica, Tirana.
- StudClas – Studii Clasice, București.
- Studentski Proucivanija – Studentski Proucivanija, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Sofia.
- Studia – Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
- StudiaBalcanica – Studia Balcanica, Sofia.
- StudiaPraehistorica (SP) – Studia Praehistorica. Archeologisches Institut der Bulgarischen Akademie, der Wissenschaften Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
- Studii – Studii, Revistă de istorie, București.
- Studii și Materiale - Studii și Materiale, Târgu Mureș.
- StZ – Študijné Zvesti Archeologicky ústav ŠAV, Nitra-Bratislava.
- Swiatowit – Swiatowit. Annuaire de l'archéologie préhistorique, Varşovia.
- Symp Alba Iulia – The Early Hallstatt Period (1200 – 700 BC) in South Eastern Europe. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, BiblMA, I, Alba Iulia, 1994.
- SympThrac – Symposia Thracologica.
- The Vinča Culture - The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections, Timișoara, 1996.
- The Yugoslav Basin... – The Yugoslav Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C. (Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995), Belgrade – Vršac, 1996.
- Thracia - Thracia, Sofia.
- Thraco-Dacica (TD) - Thraco-Dacica, București.
- Tibiscum – Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.
- Tibiscus – Tibiscus, Timișoara.
- TIR, L. 34 – Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, L. 34, Budapesta, 1968.
- Trepte – *Trepte de civilizație românească*, București, 1982.
- TRÉT – Történelmi és Régészeti Értesítő, Temesvár (Timișoara).
- UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn.
- VAH – Varia Archaeologica Hungarica, Budapesta.
- VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moskva.
- VF – Vorträge und Forschungen, Sigmaringen.
- Viesnik – Viesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split.
- WPZ – Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Viena.
- YoungDanBas – The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C., Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995, Belgrade – Vršac, 1996.

ŽAnt – Živa Antika, Skoplje.
ZborNM – Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Belgrad.
ZborŠtip – Zbornik na štipskiot Naroden Muzej, Štip.
ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
ZfAM – Zeitschrift für Archäologie der Mittelalters.
ZfE - Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.
ZfN - Zeitschrift für Numismatik, Berlin.
Ziridava – Ziridava. Studii și Cercetări, Arad.
ZMS – Zbornik za Društvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

ISBN: 973-585-809-6
ISSN: 1221-678X